

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

TARTALOM

Jézus a tanító

A példázatok természetrajza
a protestáns szentbeszédekben

A gondolkodást és a cselekvést irányító
implicit axiómák

A keresztyén-marxista dialógus
az NDK szemszögéből

Az önpusztítás neurózisa

Az egyházak elkötelezettsége a békére
és az igazságosságra Nyugaton és Keleten

Tovább a párbeszéd útján

Jeruzsálem

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1985

1

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. január—február

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133—7599

☐
Egyetemi Nyomda — 85.3176
Budapest, 1985

Felelős vezető:
Sümeghi Zoltán igazgató

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berkí Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovách Attila
Kürti László
Viczlán János
Dr. Nagy Gyula
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Előfizetési díj:

☐
egy évre 390 Ft
fél évre 195 Ft
E szám ára 68 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap
Irodánál, Budapest, József nádor
tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- VARGA ZSIGMOND J.: Jézus a tanító (Formai vonatkozások — teológiai tartalom) 1
- BELLAI ZOLTÁN: Az ősegyház keresztelési liturgiájának nyomai az Újszövetségben — Kol 1,15—20 6
- LENKEY ISTVÁN: Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv imádságainak és igehirdetéseinek formai és tartalmi elemzése 10
- DÖMÖTÖR ÁKOS: A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben 15
- BÉKÉSI ANDOR: Kálvin hermeneutikája 21
- DIETRICH RITSCHL: A gondolkodást és a cselekvést irányító implicit axiómák (Előadás a Budapesti Református Theologiai Akadémián 1984. október 10.) 27
- HELLMUT FRITZSCHE: A keresztyén—marxista dialógus az NDK szemszögéből* (Különös tekintettel az NDK egyetemén folyó teológiai, marxista filozófiai és részlettudományos kutatások együttműködésének kérdéseire. — Elhangzott előadásként a szocialista országokban működő, rendszeres teológiával foglalkozó professzorok, kutatók, lelkészek 1984. április 16—17-én, a debreceni kollégiumban tartott első konferenciáján 32
- Az önpusztítás neurózisa 36

VILÁGSZEMLE

- Az egyházak elkötelezettsége a békére és az igazságosságra Nyugaton és Keleten. — Dr. Tóth Károly püspök előadása a Karlovy Vary-i VI. tanácskozáson 1984. december 10-én 44
- SZÉL JÁNOS: „A béke teológiája felé” Nemzetközi Teológiai Szeminárium, Budapest, 1984. szeptember 17—22. 48
- KARASSZON ISTVÁN: Yigael Yadin 1917—1984 52

HAZAI SZEMLE

- Tovább a párbeszéd útján. — Dr. Boros Sándornak, az MSZMP agitációs és propaganda osztálya helyettes vezetőjének előadása a Hazafias Népfront Országos Tanácsának székházában. — Budapest, 1985. január 31. 53
- Az Országos Béketanács Egyházközi Békebizottságának közgyűlése 62

KÖNYVSZEMLE

- Rapcsányi László: Jeruzsálem (Szigeti Jenő) 64

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1984. november 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyet nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Jézus a tanító

Formai vonatkozások — teológiai tartalom

1.1. Az Újsz. ismerői és kutatói körében semmiféle vita nincsen arról, hogy Jézus Krisztus minden idevágó hely alapján, munkássága egészének ismeretét tekintetbe véve Izrael *tanítója*. Mégsem hiabavaló újra meg újra kritikai módon áttekinteni ezt a minősítést, így bizonyosodni meg ismételten helyességéről. Ezt a célt kívánja szolgálni ez a rövid tanulmány is.

Kiindulási pontunk mindenekelőtt az lehet, hogy Jézus „Bibliája” az Ósz., alapíratának neve a Jézus korabeli zsidóság körében és az evangéliumok alapjául szolgáló tradícióban is Tóra (héb. *tōrah*: a szaduceusoknak ez az egyedüli és kizárólagos ósz. kánon). Ez a név döntő jelentőségű, mert az Ósz.-nek az Újsz.-ben előforduló idézetei alapján is állítható, hogy ez az alapvető megjelölés, a teljesség igényével ezt bővíti ki néhány hely az Újsz.-ben (Mt 17,12; 22,40; Lk 16,16: *ho nōmos kai hoi prophētai*; *ho nomos kai hoi prophētai kai hoi psalmoi* Lk 24,44). Amennyire fontos ez a megállapítás, mert végül is Jézus és az Ósz. kapcsolatának mintegy alapja, összekötő láncszem kettejük között, annyira könnyen válhat félreértések forrásává is. Tudjuk, hogy a héb. szó fordítása a LXX-ban *nōmos* (azzal itt most nem tudunk foglalkozni, hogy miért), amely az „osztó igazságszolgáltatás” szava, ennek nyomán fordítjuk mi az újsz. szót rendszeresen, kivétel nélkül, sőt — ami sokkal nagyobb hiba — természetesen és fenntartás nélkül is „Törvénynek”. Holott a lexikális adatok egészen más jelentésre utalnak: ez pedig „útbaigazítás, tájékoztatás, irányítás; „eligazítás” („instruction, guidance, direction” *Davies*, *The Interpreters Dictionary of the Bible* s. v.; „Weisung, Bescheid” *Koehler—Baumgartner* s. v., különben a Tóra — a Pentateuchosz — címmegjelölése a *Buber-féle* fordításban is „Die fünf Bücher der Weisung”). Végso soron tanításról van itt szó, persze úgy, hogy nem törvényhelyek „regisztratív” gyűjteményére vagy kazuisztikus szabályokra kellene gondolnunk: az „etikai normának” is nevezhető részletek váltakoznak történeti elbeszélésekkel, mitológikus részletek történetiekkel és szakrális jurisztikaiakkal, mintegy előre vetve fényüket abban a tekintetben, hogy megértésük és magyarázatuk sem lehet egysíkúan intellektuális, mint ahogy a későbbi (rabbinus) teológia gondolta, hanem egzisztenciális, tehát a múlt, a jelen és a jövő emberi helyzeteire utaló, ezekben akár megjegyzések, akár egyszerű regisztrálások, akár levont következtetések, akár éppen elbeszélések vagy mitológikus előadás formájában útbaigazító tanítások. Tehát nem didaktikus jellegűek, nem kioktatók és szájbargágók, nem a „Befehl ist Befehl” eszejárására építenek, nem is igazolhatók ilyen logikával. Erre garancia az, hogy a *tōrah* fn. alapgyökének (*jārāh*) jelentése „útbaigazít; eligazít; tanít” („direct, instruct, teach” ill. „unterweisen, lehren, belehren”), így még mindig kisebb hiba volna a Tórát „Tanításnak” fordítani, mint „Törvénynek”. Persze, mint minden fordítás, ez sem lenne félreért-

hetetlen, de megvan a maga történeti hagyománya. Még annyit jegyezzünk meg, hogy a tanítást végző személy, a *tanító* megjelölése is megvan ebből a gyökből a héb.-ben: *morāh*, azonban ez az Ósz.-ben aránylag ritka (Ézs 30,20; Pld 5,13; Jób 36,22; Zsolt 84,7; Gen 13,6; Dt 11,30; Bir 7,1): tudjuk, hogy Qumran kegyességében játszik középponti szerepet a *morāh haccādāq* „az igazság tanítója v. az igaz tanító” (itt sem térhetünk ki alakjának Jézuséval való kapcsolataira, hasonlóságokra v. párhuzamokra, amelyeknek a feltárása régebben a két személyé azonosításáig element, de komoly kutatások nyomán téves álláspontnak bizonyult ez a föltevés). Jézus és a Tóra viszonya sokrétű probléma (*Bornkamm* i. m. 89—91), de erre és a belőle adódó következményre a továbbiakban gyakran és nyomatékosan visszatérünk még.

1.2. Aki mindebben szokványos etimologizálást akarna látni, annak két dologra kell gondolnia. Az egyik az, hogy a héb. *jārāh* — *tōrah* szavakban jelölt fogalmi kör egyáltalán nem a gör. szóhasználaton belül helyezkedik el, hanem specifikusan a héber fogalmi kincs tartozéka. A másik az, hogy a *tōrah* etimológiája az Újsz. szóanyagával semmiféle (legkevésbé etimológiai) kapcsolatban nem áll, tehát ha a *tōrah*-fogalom kérdését Jézus tanítói munkásságának elemzésében fölvetettük, akkor itt csak „antimitológikus — mitológikus” megoldásról van szó.

1.3. Ha most azzal folytatom, hogy a gör. *didaskō* ige (származékai: *didaskalia*, *didaktos*, *didachē*, valamint a szempontunkból legfontosabb *didaskalos*) sokkal szerencsésebb fordítása a héb. *jārāh*-nak és szócsaládjának, ezzel nem sokat mondtam, de ennek a megállapításra mégis fontos. Maga az értékelés a leg egyszerűbb szótári összehasonlítás útján beigazolódik. — Jézusnak a zsinagógákban folytatott tevékenységét az Újsz. a *didaskēin* igével fejezi ki (Mt 4,23; 9,35; 13,54. par. és i. t.), ez azonban még semmit nem mond arról, hogy *milyen természetű, jellegű* volt Jézus tanítása: erről majd később. Viszont az világos, hogy ezzel a megjelöléssel a tradíció szerint környezete besorolta Jézust „Izrael tanítói” közé. Hogy nem egyedül ő volt ez a maga korában, azt saját szavaiból tudjuk, és ezzel az is világossá válik, hogy ő sem tartotta magát ilyennek. Az effajta kizárólagossági igény nagyon is távol állt tőle minden tekintetben. Ő tudta, nekünk is megtanította (ha ugyan megtanultuk tőle!), hogy könnyebb valamilyen címen kiemelni magunkat a többi ember közül, mint megmaradni valamilyen egészen általános emberi kategóriában, és így visszaadni ennek a kategóriának az Istentől kapott „érvényét”. De ez már — gondolom — krisztológia, bár később még így is érintenünk kell ezt a problémakört. Mindenesetre Jézus szinte még el is hártotta magától ezt a minősítést is, legalábbis erre enged következtetni Nikodémoszhoz intézett szavainak megfogalmazása: Nikodémosz az illendőség szerint *rabbinak* szólítja Jézust azon a nevezetes éjszakán, de Jézus szavai nemsokára különös fordulatot vesznek,

amikor ezt mondja a vele beszélgető tekintélyes írástudónak: *sy ei ho didaskalos tou Israēl* „Te vagy Izraelnek a tanítója...” (Jn 3,10). — Egyébki környezete, benne tanítványai is, Jézust a *rabbi* megszólítással illetik és ezt Jézus nem utasítja vissza (semmi alapja nincsen egy olyan föltevésnek, amelyet az Újsz.-nek egy nem keresztyén értelmezője állított föl, hogy ti. Jézus nem lehetett rabbi Izraelben, mivel törvénytelen származású volt: József adopcója kizárja ezt a tényt; az pedig problematikus marad, hogy a Mt 11,19 Jézust megbélyegző „kitételei” valóban Jézus törvénytelen származására utalnak-e: *phagos kai oinopotēs* stb., ahogy Stauffer értelmezi ezeket a szavakat, ld. i. m. 22. kk.). A *rabbi* (*rabbouni* Mk 10,51; Jn 20,16: ez utóbbi hely *Hebraïsti* határozója utal a szó sémi eredetére, de egyben magyarázza, le is fordítja, éppen úgy, mint a Jn 1,38: *ho légetai methermēneuomenon didaskale*) sémi eredetű szó (héb. *rab* „számos, sok, nagy”; címként „vezető, feljebbvaló”) nem nagyon gyakori az Újsz.-ben, fennmaradását annak az igénynek köszönheti, hogy különleges jelentőségű, „releváns” szavak az eredeti nyelven is fennmaradjanak: vö. *talitha kour;* *ephphatha,* *ēli ēli lama sabachthani* stb.) ilyen módon magának az Újszövetségnek a bizonyága szerint azonos jelentésű a *didaskalos* (megszólító form. *didaskale*) gör. fn.-vel. Egyébként ez Jézusnak a legáltalánosabb megjelölése, akár megszólításáról, akár a reá való hivatkozásról van szó (jelentésében nem túlzottan tér el az *epistatēs* — Vulg. *praecēptor* —, csak Lk-ban 5,9; 8,24, 45; 9,33, 49; 17,13; a *rabbi* jelentésétől ez sem áll messze, mai — egy kissé hanyag-vulgáris változata ez volna: „főnök”, de ez ma már az argó komolytalan-játszozadozó-félszeg nyelvének az eleme).

2.1. Hogy Jézus tanító Izraelben, az tehát az eddigiekből nyilvánvaló. Ez azonban a *quid* csupán, és a most felvetett problémában a *quomodo* legalább ennyire fontos, ha nem fontosabb is talán. Próbáljuk meg most figyelmünket a következőkre összpontosítani:

— Már Wellhausen (i. m. 102.) határozottan hangsúlyozta, hogy Jézus nem „keresztyén” volt, hanem zsidó. Ez a megfogalmazás egy kissé naivul is hat, Jézus nem is lehetett önmaga követője, de életében fel sem vetődött az a kérdés, hogy ki *Ioudaios* és ki *Christianos* (tekintettel arra, hogy ez utóbbi megjelölés jóval később válik az egyházban elterjedté, eladdig a *pistos,* *adelphos* jelöli a gyülekezethez való hozzátartozást, a *Christianos* a szó legszorosabb értelmében „fattyúhajtás”, eredetileg gúnynév). Mindezeket leszámítva magát azt a tényt, hogy Jézus nemcsak zsidónak született, hanem élete végéig az is maradt és minden megnyilatkozásában az volt, *Bultmann* is elfogadja (i. m. 78). Mit jelent ez az állítás, és mit nem jelent? Jelenti azt, hogy Jézus döntően egész magatartásában (szavaiban, tetteiben és tulajdonképpen „passzív” helytállásában is) — *Ioudaikōs ezē* (vö. Gal 2,4). Jelenti azt is, hogy Jézus nem csupán formai tekintetben, de tartalmi-teológiai vonatkozásban sem feszítette széjjel a zsidó kegyesség helyes értelemben vett kereteit. De nem jelent egyet, és ezt határozottan nem jelenti: azt ti., hogy azonosította volna magát korának Ősz.-értelmezésével, a korabeli zsidó kegyesség bármely árnyalatának Ősz.-magyarázatával. Talán szimplifikáló dolog volna azt mondani, hogy más volt a hermeneutikai bázisa, mint kora zsidóságának kegyességi vezetőié, de valamiképpen egy ilyen megállapítás jár legközelebb az igazsághoz. *Goppelt* (i. m. 74. k.) mutat rá arra a kényszerítő szükségzerűsége, amellyel Jézust végül Izrael csak úgy tudta „elintéz-

ni”, hogy megölte. Ez történt Qumran *morāh haccādāq*-jével is, de ezen az alapon azonosítani őt Jézussal csak annyira volna, mintha Izrael mártírhalált halt prófétáival is azonosítanók őt, márpedig ezekről ő nemcsak tudott, de nyilatkozott is (Mt 23,29—36). Jézusban *Eliás redivivus*ot látni — eszkatológiai élő metafora. Jézust Illéssel azonosítani — üdvtörténeti képtelenség. Jézust, aki nem önmaga akaratából, nem valami tudatosan „negatív program” jegyében értelmezi úgy a törvényt, ahogy teszi (ld. Mt 5,17: a *katalysai* — *plērōsai* beszédes ellentétben); hanem pozitív „üzenetéhez” hűséges, annyira, hogy ezt a korabeli Izrael kegyessége már nem tudja elviselni. Így születnek, így hálunk meg a legtragikusabb mártíroknak, akiket a saját hűségesen vállalt közösségük szelleme juttat vértanúságra; éppen azért, mert ennek a közösségnek a vezetéséért felelős tagjai messze elhagyták — hűtlenül, parázna módon — az igazi irányvonalat. Ez egyetemes történelmi törvényszerűség, és nemcsak a keresztyénségben belül érvényes, hanem az emberi társas együttélésben, társadalmi létben mindig — *eis tous aionas*, „míg a világ világ”.

2.2. Külsőségeiben Jézus tanítói tevékenysége kora írástudóinak magatartására és tanítási módjára emlékeztet. Érdekes, hogy a hagyomány itt is rendkívül élesen tud disztinkválni, mert sohasem említi Jézust a *grammateus* vagy a *nomodidaskalos* néven, sőt ezek viselői és Jézus között olykor éles különbséget tesz (*ouch hōs hoi grammateis autōn*, ahol arról van szó, hogy Jézus „hatalommal, meghatalmazás alapján” tanított, a főként farizeusi írástudók nem Mt 7,29; ld. alább). A *hoi grammateis* az evangéliumokban egy élesen körülhatárolt csoport, de Jézus nem tartozik bele ebbe a csoportba; ezek az „írástudók” ellenfelei Jézusnak; a *nomodidaskalos* a szinoptikusokban egyetlenegyszer fordul elő, de a *grammateushoz* hasonló éllel (Lk 5,17). Különbözik, ami Jézus szóbeli tanításának módját illeti, abban sem különbözik az írástudóktól: „tanít” és tanításai általában ismert szövegek és példázatok formájában hangzanak el. (Az más kérdés, hogy a *māsāl* próbára tevő titokzatosága nemcsak szóbeli tanításaira jellemző, hanem ez alá a fogalom alá foglalható egész messiási tevékenysége: szavain kívül tettei és életének körülményeiben való engedelmessé magatartása, helytállása is.)

2.3. Van az evangéliumok gondolatvilágában egy olyan megjegyzés is hagyományozva, amelyre talán eleddig nem fordítottunk elegendő, kellő figyelmet. Ez a Jn 7,15 különös megjegyzése Jézus tanításának módjáról: *pōs houtos grammata oiden mē memathēkōs* „Hogyan ismeri ez az írásokat, mikor nem is kapott tanítást” (= nincs is iskolázottsága). A *manthanō* szó a „megismerés, megtapasztalás, értesülés” mellett főképpen az „iskolás tanulás”, tehát az intellektuális ismeretszerzés sajátos szava. Ha Jézuson ezt kéri számon hallgatósága, akkor ez azt jelenti, hogy Jézusnak nincsen „mesterségbeli tudása” a Tórát, egyáltalában az Ősz.-t illetően, márpedig az ő hallgatósága tagjai enélkül aligha tudnak rabbist elképzelni. De mit jelent ez a kérdés Jézusra nézve? Egyszerűen annyit, hogy környezete egy bizonyos fajta (mondjuk: higgadtan okfejtő, a szofisztikáig elmenő módon logikus, szigorúan az elméletinek tartott törvény elméleti kifejtését tartalmazó) tanítási módhoz van szokva. Jézus most a hétköznapi embernek életébe egyetlen jól irányzott vágással hasít bele (minden tanítására ez jellemző), és ezt szokványosan nevelt hallgatói nem szeretik, mintegy kikérik maguknak. Nos: ez az egyik döntő, de még a tanítás szava, módja

körében maradó éles különbség Jézus és a korabeli törvénytanítók között. Fel is szisszen rá hallgatósága, mert az is törvénytörő pszichológiai jelenség, hogy minél konzervatívabb vagy minél hamisabban ragaszkodik egy konzervatív szemlélethez valaki, annál élesebben tiltakozik az ellen, hogy ebben a konzervativizmusában megzavarják. Jézus itt joggal kaphatná a középkorban a DOCTOR TRAGICUS címet... Hiszen emiatt és az ehhez hasonló jelenségek miatt vár rá a kereszt. Csak a „tragicus” nem éppen találó jelző ebben a vonatkozásban.

2.4.1. De nem ez az egyetlen mozzanat, amely Jézust a korabeli írástudók tanításának módján túl emeli és ezzel el is különíti őket tőle. Maradjunk egyelőre még mindig a szóbeli tanításnál. Jézus igehirdetése — tanítása — számos olyan elemet tartalmaz, amely nem tud, nem is akar szó szerint hivatkozni ósz.-i *topos*-okra, noha mindenki, aki belső szerkezetében ismeri az ósz.-i kijelentést, azonnal felismeri mögöttük az ósz.-i hátteret, alattuk az ósz.-i gyökérzetet, amelyből szervesen sarjadnak ki. Sok példát említhetnénk itt, de elégedjünk meg a legkiválóbbal: a *makarismos*-okkal és teológiáikkal (mintha átmenetet alkotnának ezekhez az *antitezisek*: azokban még idézett textus szerepel, de az alkalmazás — ég és föld a korukbeli zsidó tanítás applikációival: Mt 5,3—13). Olykor egy-egy szava is kirí az írástudói „ortodoxia” tanítási anyagából, szókincséből és gondolatvilágából: így az Úr imádságának megszólítása: *patēr* új világot tár fel a héb. liturgikus *’ābēnū* „Atyánk” megszólításhoz viszonyítva (legközelebb áll hozzá az apostoli *abba ho patēr* — Mk 14,36 mellett Róm 8,15; Gal 4,6).

3.1. — Már az eddigiekben is történt utalás Jézusnak egy olyan másik minőségére a tanítói mellett, amely a tulajdonképpeni tanítói minőségtől nemcsak hogy nem válik el, hanem (az apostoli tanításban a karizmatikus gyülekezetben is) közös gyökerű, át-meg áthatja egymást. Azt is hozzátehetjük ehhez, hogy Isten népének fejlődésében, lelki formálódásában nem egészen jelenség az, ha a tanítói minőség ennek a másíknak a rovására „önállósul”: Izraelben ez vezetett a legbiztosabban a törvényvallássá és könyvvallássá létel felé, amelytől a nép a későbbiekben döntően nem is tudott megszabadulni, és amely éppen Jézussal, a tanítóval is olyan élesen szembeállította. A *profécia*-ra, a *profétai minőségre* gondolunk itt. A proféták testi-lelki gyógyítói is voltak népüknek, tanításuk is olykor egészen különös módon fejlődött ki: gondoljunk a profétai jelekre és — mintegy bevezetőül ebben a megállapítássorozatban Jézus profétai jeleire is (a fügefa megátkozásának „irracionális”, mert profétai cselekedete; a templom megtisztításakor adott tanítás, amely mindenestől, de nagyon szelíd jel formájában utal a végső idők ítélő Emberfiának hatalmára: aki ebben az utóbbiban valamiféle jelenre vonatkozó „forradalmi” attitűdöt akarna látni, az súlyosan téved, mert Jézus éppen csak jelezte az ítéletet; hogy akkora „felfordulás” lett belőle, az az érintettel’ rossz lelkiismeretével magyarázható).

3.2. A másik dolog az, hogy Jézus „csodákat” tett. Ilyesmiről nem tudunk a Jézus korabeli írástudókról („tanítókról”), és ez a negatívum jellemzi még Keresztelő János személyét és az általa képviselt átmeneti kort is. Jézus tehát tett „csodákat”, de tulajdonképpen félrevezető dolog ezeket így nevezni. A csoda alapjában véve relatív, mert többek között a technikai vagy általában a természetudományi haladás, fejlődés

sok, egykor csodának vélt jelenséget természetesként és magától értetődőként leplez le. De nincs olyan tudományos fejlődés, amely megfoszthatná Jézus ún. „csodáit” eredeti jellegüktől és céljuktól: ezek ui. *messiási jelek*, arról szóló híradások, hogy a beteljesedés kora bekövetkezett, viszont ebben van a korlátuk is, mert megmaradnak az *utalás* stádiumában (a meggyógyított beteg újra megbetegedhet; a feltámasztott halott egyszer „végérvényesen” meghal és i. t.). Azt, hogy Jézus csodákat tett (használjuk jobb híján ezt a szót), a tradíció tárgyilagosan megállapítja (arról, hogy ez Krisztus követőinek tevékenységéhez is hozzátartozott, beszél a Mt 7,22; Jézus csodáiról szól 11,20., 21., 23. par.; 13,54., 58. par.; *sêmeion* Jn 2,11; 3,2; 4,54; 7,31; 9,16; 12,18; 20,30). Csodáról beszélni ebben a vonatkozásban azért megengedhető, mert a tömeg Jézus számos szavából következtethetően ezt látta Jézus tetteiben; érdekes, hogy Jn inkább hajlik a „jel” fogalmának használatára (éppen a kánaai menyegző „interpretálásában” feltűnő ez a sajátosság). Innen érthető aztán, hogy Jézus környezetének súlyos problémát jelentett Jézus ilyen irányú tevékenysége (vö. Mt 13,54, 58; vö. még Mk 6,2; ugyancsak Mt 14,2. par.). Stauffer (i. m. 18. kk.) arra a következtetésre jut ebben a kérdésben, hogy Jézus környezete nem tagadja, nem vonja kétségbe Jézus csodatételeinek tényét, ezt nem is teheti, hiszen ő maga is tanúja Jézus ilyen fajta cselekedeteinek, viszont „motivációjukat”, forrásukat kérdőjelezi meg és a csodák démoni eredetével igyekszik Jézust „diszkreditálni” (ld. Mt 9,24; 12,24. par.). A tehetetlenségnek ugyanaz a kifejeződése ez, amely akkor is megmutatkozik, amikor környezete kénytelen elismerni, hogy Jézus ismeri a Tórárt, de tanítása problematikus neki azért, mert nem tud arról, hogy Jézus valaha is átment volna azon az iskolán, amely az írástudók számára kötelező volt (szerintehát mai szóval élve Jézusnak — ironikus kifejezéssel — nincsen „jogosítványa” a tanításra, „képesítés nélküli tanító”; hogy ez a gondolkozásmód mennyire jellemző a tömegre, Jézus környezetére, az sok más esetben is kitűnik; nevezetesen akkor, amikor isteni küldetésének igazolására messiási jelt követelnek tőle, amikor már messiási jeleknek óriási számát élhették át, helyesebben élhették volna át, ha gyanakvásuk helyett bizalommal szemlélik Jézus munkásságát, ld. Mt 12,38., 39. par.).

3.3. A harmadik mozzanat Jézus messiási munkásságában, amely profétai minősítéssel látja el tanítását, az, hogy az ósz.-i profétákhoz hasonlóan tévedhetetlen, mert Istentől kapott *történettudata* van. Hitetlen népe őrlődik Isten törvényének és az ósz.-i proféciaíknak helytelenül értelmezett szava és a Római Birodalom, a pogány hatalom méltatlan leigázó elnyomása miatti sértődöttsége között, holott elég volna helyesen ismernie csak Jer 29. levelének igazán nehezen félreérthető tartalmát. De a „ressentiment”, ez esetben a „történeti sértődöttség” megöli a józan értelmet, kioltja a hitet. Jézus szinte minden szavával (ld. kül. az adógaras esetét Mt 22,15—22. par.) világosan megmutatja népének a világ és a maga történetében elfoglalt helyét. A nép tanítást kér (*didaskeis*, 16. v.). Meg is kapja, de itt igazán áll ez a mondás: „akinek van füle, hallja!”

4.1. Jézus tanítói tevékenysége a rabbikéhoz hasonlóan egy korrelációt feltételez: nevezetesen azt, hogy a tanítónak vannak hallgatói. Jézus hallgatósága teljesen nyitott, bárki ott lehet a soraiban, azonban van egy szűkebb kör, amely nem értetlenül, ellenségesen vagy közömbösen hallgatja Jézus tanítását, hanem megérti, vagy igényt tart arra, hogy értse

(Mt 13,10—17). Ezeket *tanítványoknak* (*mathētai*) nevezi az újsz.-i szóhasználat: legszűkebb körük a tizenkettes, az ún. apostoli kör, azonban a tradíció nyilván tanítványoknak tekintélyes seregét tartja nyilván, ezek említésével gyakran találkozunk. A tanítványság lényegének és tartalmának vizsgálata is három lényeges kérdést vet fel (vö. Bornkamm i. m. 113—120; Goppelt i. m. 212):

— Jézus hasonló formában és módszerekkel tanítja tanítványait, mint a korabeli zsidó rabbik: megnyilatkozási formája a párbeszéd, a dialógus, amely lehet vita is, de lehet egyszerű tanító közlés, ezen kívül is bizonyos vezérgondolatok nyomatékos megfogalmazása a tanítványok emlékezte számára, vagy példázat, amely a hétköznapi emberéhez közelálló jelenségekből indul ki, mindig folyamatokat állít párhuzamba és — ezt soha ne felejtjük el — nem egyszerűen a megértés megkönnyítését szolgálja a szó intellektuális értelmében, hanem Isten országának titkait tárja a tanítványok elé, akik végül is azért értik meg a példázatokat, mert „nekik megadott érteniük Isten országának titkait” — hiszen választottak és elhívtak. míg a „kívülről” előtt ezek titkok, legfőképpen annak a következményei, hogy Isten országa a világban szolgálai formában jelenik meg. Így a példázatok az ember számára komoly próbát jelentő tanítási elemek. Itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a „tanítás” nem mindig szóbeli, lehet próféta tett, helytállásra buzdító példa is. Ez annyira természetes, mint a pedagógusnak az a „szabály”, hogy nem végzi ezen a pályán jól a munkáját az, aki azt hiszi, hogy csak oktatnia kell, a nevelésről pedig megfelelkezni, vagy a két szervesen összetartozó mozzanatot el akarja választani egymástól.

— A rabbik és tanítványaik, valamint Jézus és tanítványai viszonyában azonban vannak élesen elütő mozzanatok is. Az egyik az, hogy a rabbik tanítványai maguk választották meg mesterüket, akinél tanulmányukat folytatni kívánták, ezzel szemben Jézus hangsúlyozza, hogy nem a tanítványok választották ki maguknak őt, hanem ő választotta ki tanítványait (Jn 15,16). Ezt vannak hivatva hangsúlyozni a ránk maradt elhívási történetek: ezek mindegyikéből világosan kitűnik az említett tény. Titokzatosak is ezek a történetek általában, éppen azzal a szuverén gesztussal hatnak így, amellyel Jézus a kiválasztottakat elhívja és azzal az ellentmondás nélküli engedelmességgel, ahogy a tanítványok „mindenüket odahagyván követék őt”, csatlakoztak hozzá. De nem csoda, ha titokzatosak ezek a történetek, mert mennyei titokról szólnak: nem arról van szó bennük csupán, hogy egy rabbi tanítványokat toboroz, hanem Isten kegyelmi kiválasztásáról a Krisztusban.

4.2. Hasonlóan páratlan, egyedülálló Izraelben a tanítványság célja is: a rabbik tanítványai — egy kissé talán durván szólva — ki akarták tanulni ezt a mesterséget, azért, hogy azután ők maguk is rabbikká legyenek. Jézus tanítványa sohasem lesz rabbivá, hanem mindig tanítvány marad: ezért is lehetséges az, hogy az *adelphos* és *pistos* megjelölések mellett az első gyülekezet, az ősegyház tagja *mathētē*-s-nek is nevezi magát, ezt a szót használják a gyülekezetek tagjai az első időkben egymás megjelölésére. Jézus nagyon pregnáns szavakkal figyelmezteti erre a követelményre tanítványait: *hymeis de mē klēthēte rabbi: heis gar estin hymōn ho didaskalos, pantes de hymeis adelphoi* (vö. *mathētai*) este Mt 23,8. A 9. v. alapján azt hihetnők, hogy ez a tanító Isten (vö. Jer 31,34); a 10. v. a *kathēgētēs* szinonimához fűzött ma-

gyarázatban világosan utal arra, hogy ez a „tanító, mester” — a Krisztus. Mint tudjuk, a keresztyénség soha semmiféle formában nem ismerte a rabbi tisztét, csak az apostoli tisztet: az azonban kétségtelen, hogy itt az egyház születésének a küszöbe felé közelünk, de tegyük hozzá ehhez, hogy a rabbinátushoz hasonló funkciót soha nem töltötték be az egyház tanítói, a keresztyén tanítók sem (Goppelt i. m. 212).

5.1. Már gyakran igyekeztünk rámutatni arra, hogy Jézus tanítói minősége és tevékenysége rendkívül sokrétű dolog, így ebben a sokrétűségében kell reá reflektálnunk is, mint ahogy eddig is igyekeztünk tenni. Eredete, Jézus önkijelentésében való szóbeli kifejeződése, a tanításnak a szóbeli közlés említett esz-közén kívül jelentkező más eszközei — mind-mind megannyi új kérdést vetnek fel, még akkor is, ha ezek közül többet már az eddigiekben is érintettünk.

5.2. Jézus tanító azért, mert Isten rendelte őt tanítóul népe körében, és a messiási kor nagy ígéretei közé tartozik az, hogy akkor maga Isten fogja tanítani népét. Ennek ígéretes beteljesedése az, hogy Jézus, a Messiás Izrael tanítója, és ezzel a beteljesedéskarakterrel Jézus tisztában van (ezért meglehetősen nehezen hihető az a kép, amelyet Stauffer rajzol Jézus messiási személyiségének „kialakulásáról” és amelynek egyik nem jelentéktelen fejezete ezt a címet viseli: „Jesu Absage an die Thora” — Jézus elfordul a Tórától, szembefordul vele, i. m., problematikussá teszi pszichológizáló-antropologizáló szemlélete, de az is, hogy a tradíció Jézusnak a Tórához való viszonyában nem mutat semmi változást, végül pedig az, hogy egy ilyen föltevéshez szükséges a templom megtisztításáról szóló jelenetnek a Jn-féle helyre, tehát Jézus messiási munkásságának kezdetére való helyezése, ami pedig máig kétséges, megoldatlan probléma). Mostani összefüggésünkben kiemelkedően mindezenre az evangéliumi hagyományban található isteni szózat tartalmára kell figyelniünk, amely ezt mondja a megdicsőülési jelenet tanúinak: *houtos estin ho hyios mou ho agapētos, en hō eudokēsa, akouete autou* (Mt 17,5).

5.3. Jézus messiási öntudatáról már volt szó, de ez nyilvánul meg abban, ahogyan önkijelentéseiben szól magáról: ilyen kijelentései közül is utaltunk már a Mt 23,10-re, de közvetlenül vagy közvetve ehhez a gondolatkörhöz csatlakozik a Jn 7,16 (az *emē* — *ouk eme*, különösen a folytatás teszi a kijelentést ide tartozóvá: *alla tou pempantos me*); vö. uo. 17. v., 14,16 (*hodos* — *alētheia* — *zōē*).

5.4. Jézus tanítói (Tóra-magyarázó) minőségének kiemelkedő bizonyítéka az, ahogyan a Tóráról beszél Mt 5,17, 18; 7,12; ennek nem mond ellene a 11,13. par. sem, csupán az ósz.-i próféták és János korának üdv-történeti különbözőségére figyelmeztet. De a bizonyítás ott válik mindig nagyon tiszta fényvel világító szövétnékké, ahol Jézus tanít a Tóráról: számszerű idézgetés helyett elégedjünk meg most az evangéliumok e helyeire való pusztá utalással: Mt-ban a Hegyi Beszéd, az antitézisek, a farizeusokkal és irástudókkal messiási munkássága végén folytatott nagyszabású vitája, Lk ún. mezei prédikációja és ezeken az átfogó tanításokon kívül egy-egy olyan hely, mint a szombatnak a papok által való „megszegése” (Mt 12,5); akár a gazdag ifjúval folytatott beszélgetés Mt 19,16—30. par., a *nomikós*-nak a gazdag ifjúéhoz hasonló kérdésére adott hasonló válasz Mt 10,26 és i. t. — Meghamisítja-e Jézus, a tanító a Tórát, vagy (mint afféle Stauffer-i *Inselmensch*) függetleníti-e magát tőle? Mindkét kérdés teljesen félreértett és félrevezé-

tő premisszákon, ill. következtetéseken alapszik. Ha Jézusnak a Tórához való viszonya mindvégig zavar-
talan; törésmentes, akkor a „Tórától való elfordulás”
hipotézise legfeljebb a „rejudaizálás” szerfölött gya-
nús mentőövével tartható (látszólag) életben és ér-
vényben. Ellenkező esetben arra az egyszerű formulá-
ra kell eljutnunk, hogy Jézus nem a Tórával került
összeütközésbe, hanem a Tórának Izraelben az ő ko-
rában „divatos”, egyedül érvényesnek tekintett (lega-
lista, formalista és betűhöz tapadó) értelmezésével, ez
pedig nem az ő „hermeneutikai” tévedése volt, hanem
Izrael súlyos hermeneutikai ballépése (sőt: kisiklása).
De ezt a magatartást Jézus tudatosan vállalta, mint
ahogy tisztában volt következményeivel, a keresztha-
lállal is.

5.5. Már többször említettük, itt már elég csak
utalnunk arra, hogy Jézus egyáltalán nem valamiféle
„elméleti” tanítást közölt népével, Izraelnek az ő ko-
rabeli kegyességi-teológiai vezetőivel ellentétben nem
volt „az elvek embere”, nem „tantételeket” képviselt,
és mi sem állott tőle távolabb, mint az, hogy bármi-
lyen színű dogmatizmust propagáljon. Ezt másoknak
hagyta meg, azok tették is derekasan munkájukat. Éppen
ezért merem kiszélesíteni Jézus tanítási eszközei-
nek körét és azt mondani, hogy Jézus nemcsak szóval
és szóban tanított, hanem tanított önmaga életében
való engedelmes helytállással (paradigmatikus tanítá-
s) és tanított azzal is, hogy bizonyos élethelyzetek-
ben levő és hozzá folyamodó emberek előtt rámuta-
tott arra: hogyan tudnak Isten akarata szerint való
módon helytállni saját élethelyzetükben, különben
(úgy mellékesen) segített is rajtuk (különösen gyógyít-
hatatlannak vélt betegségekkel: vérfolyás, lepra, dé-
moni megszállottság végletes esetei) odáig menően,
hogy az ember által megmásíthatatlannak hitt élet
és halál közötti határt is átlépte: halottakat támaszt-
ott fel (ld. az előzőkben).

6.1. Ha most már ennyire nyomatékosan hangsú-
lyoztuk Jézus messiási munkásságának sokrétűségét,
akkor mindenképpen adósok vagyunk azzal, hogy en-
nek a sokrétű tanításnak az átfogó tartalmára, lényeg-
ére rámutassunk. Ezt egy rövid formulával tudjuk
legmegfelelőbben megtenni, nevezetesen ha rámuta-
tunk arra, hogy Jézus minden és mindenféle módon
végbemenő tanításának a lényege a konkrét helyzet-
ben érvényes és Isten akarata szerinti *magatartás-
modell* megmutatása. Egyszerűbben szólva: Jézus tanítá-
sa nem elmélkedni vagy pláne okoskodni, böl-
cselkedni tanít, nem arról szól, hogy egy-egy válsá-
gos helyzetet hogy lehet ügyesen „átvészelni”, túlélni,
hanem arra mutat rá az élet — az emberi élet —
minden helyzetében és helyzetére nézve, kicsiktől a
nagyokig, kegyességeiktől a legprofánabbakig, hogy
ezekben a helyzetekben hogyan lehet Isten útmuta-
tásának megfelelően *helytállni*. A hermeneutikai hár-
masság fejeződik ki ebben a magatartásban a tanító
részéről a legplasztikusabban: megérteni — értelmez-
ni — alkalmazni. Az egyház mindig kárát látta an-
nak, ha a tanítás (nem utolsósorban a tanítók, a pré-
dikátorok nevelése) nem ebben a komplexitásban
folyt, tehát pl. a bibliai tudományok egyáltalán nem
fordítottak figyelmet az oly sokszor (különösen kezdő
igehirdetők részéről) riadt félelemmel emlegetett
„applikációra”, vagy a gyakorlati teológia (ha valóban
legitim diszciplína a teológián belül) nem vezette
vissza a leendő prédikátorokat az írásmagyarázathoz
mint kiindulóponthoz. A „sensus — usus” sokat em-
legetett korrelatív fogalompár tulajdonképpen rela-
tívá is válik, ha a két határtudomány az említett
módon egymásra tud találni, és minden más fölött

(ami ti. zavaró lehet) átnyúlva, kezdet tud fogni egy-
mással.

6.2. Az előbbieken vizsgálatainkat szinte kizárólag
az evangéliumokra terjesztettük ki. Itt is adósság ter-
hel ilyen módon: szólunk kell arról, hogy milyennek
látjuk az evangéliumi és az apostoli tanítás kapcsola-
tát. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolat már átvezet a
jézusi tanításnak az egyházban való továbbélésére, en-
nek a módjára. Az apostoli tanítás kezdte meg tulaj-
donképpen Jézus tanításának egy olyan korban való
hirdetését, amelyben Jézus már nem volt övéi között
a földön. A magam részéről töretlen folytonosságot
látok Jézus és az apostolok tanítása között: ez utób-
biak többé-kevésbé észlelhetően amannak az alkal-
mazásai. Felsorolás vagy kimutatás helyett inkább
egy (páli) példát említek: Isten népének tagja és az
államrend közötti kapcsolat Izraelben válsághelyze-
tet jelentett, de ez nemcsak arra a korra érvényes,
hanem tovább is fennáll (akkor az Imperium Roma-
numban). Ezért az adógaras már ismert történetét Pál
a konkrét válsághelyzetre alkalmazza, gyakorlati
írásmagyarázatot ad hozzá a Róm 13,1—7 tanításában.
A mai egyház a kétféle tanítási módot a maga helyén
tartja kánoni érvényűnek, mi ma nagyon távolállónak
érezzük magunktól azt a megoldást, hogy akár tradi-
cionális, akár formatörténeti alapon (ahogyan pl. a
formatörténeti iskola a corpus Paulinumól kirekeszt
némely, ún. „deuteropaulinus” iratokat) megvonjuk
bizalmunkat bármely újsz.-i irattól, vagy megpróbál-
juk ezeket az iratokat mintegy rangsorolni.

6.3. Az egyház születésének kérdése alapvetően a
keresztség szereztetési igéjében tisztázódik: nem vé-
letlen az, hogy a keresztes parancsát Jézus a
mathētēs fn.-ből eredő *mathēteuō* igével, ennek im-
perativus-ával (*mathēteusate* Mt 28,19) egészíti ki:
egyszóval az egyház minden tagja minden időkben
Jézus Krisztus tanítványa, attól lesz az egyház tagjá-
vá, hogy Jézus Krisztus tanítványává válik. Ez így
magában véve egy kissé individuális-addicionáló
irányba tereli el figyelmünket, mintha az egyház
egyedi hívő keresztyének „összefogásából” jönne létre.
Ez így távolról sem igaz: az egyházat Jézus nem ala-
pítja, igéje és tanítványai nem toborozzák, az egyház
születik (szinte kedvünk volna hozzátenni: „egyetlen
sejtből”, aki a Krisztus) és folyton születő, szerves
egységként élő valóságába beletagolódnak azok, akik
hitre jutnak. Ebben a kérdésben is az apostoli igehi-
rdetés segít el bennünket a helyes megértéshez: az
1Kor 12. komplex tanítását úgy értjük jól, ha úgy
gondolkozunk, hogy a Názáreti földi élete alatt az
ő teste, Isten akaratának engedelmes képviselője a
földön Jézus emberi teste, az Atyához való fölmene-
tele után ezt a funkciót átveszi az egyház, *Krisztus
teste (sōma Christou)*, amelynek mi egyenként tagjai
vagyunk (*melē to kata meros*, küll. 1Kor 12,27). Min-
den más ebből adódik, egyházi egzisztenciánknak ez
a gyökere és a lényege. Így viszi tovább az egyház
Jézus tanítását is: ennek az alkalmi is sokrétűek,
adódnak — természetesen — az igehirdetésben és a
bibliamagyarázatban, adódhatnak a helyesen elmon-
dott imádságban (amely — persze — ettől nem válhat
„kioktatássá”), de adódhatnak a bajba jutottakon való
segítségben és saját kegyességi vagy akár politikai
helyzetünk (a két szélső pontot jelöltem meg) józan,
Isten akarata iránti engedelmisségre elkötelező, pró-
fétai megítélésében, akár a szóbeli bizonyágtételben,
akár a megfelelő cselekedetek adott esetben szükséges
konzekvenciájának esetről esetre történő konkrét le-
vonásában. Krisztus, a tanító egyháza tanuló egyház,
a megtanított (de nem „kitanult”) egyház és ha kell,

tanító egyház is — szavaiban és tetteiben egyaránt és egységesen.

6.4. Mintegy függelékként fűznék hozzá a mondatokhoz egy olyan megjegyzést, amely az egyházat és tagjait segítheti eddig vázolt szolgálatukban. — Az emberi életre az jellemző, hogy eseményei és körülményei nem az embertől függenek: ezek Istennek a világ kormányzásával kapcsolatos tervében vannak benne. Helytelen alapállás volna tehát Istenhez körülményeinek megváltozásáért imádkozni, jóllehet a „vulgáris”, de bibliátlan imádságok nagyobbik része ilyenfajta „Stoss-seufzer”. Az ember feladata az, hogy életének ilyen módon történő eseményei és körülményei között Isten akarata szerint megálljon, helytálljon (csak így értelmezhető a Róm 8,28 óriási kijelentése, amely azokhoz szól, akik Istent szeretik). Ez eddig óriási feszültséget jelent: ezt a feszültséget érzékeli az ember akkor, amikor az egyház vagy a világ története válsághelyzetekbe sodorja, és azt, ami „kollektív” szemlélet szerint alapjában véve egyszerű (mert még kívülről nézzük), a legszemélyesebb ügyünk, feladatunkká teszi. Isten azonban nem hagyja magára az embert ebben az emberileg megoldhatatlan küzdelemben. Jézus tanítása valóban „eligazít” és Jézus gondoskodott arról, hogy amikor testileg ő nincsen jelen övéi között, akkor legyen egy „másik pártfogónk”, aki segítségünkre siet minden

ilyen helyzetben, és aki valóban megtanít minket mindarra, ami ezekben a válsághelyzetekben megadja a megoldást (Jn 14,16). Az egyház Krisztus teste, feje a mennyei *kyrios*, egységének Lelke pedig a Szentlélek. A Szentlélekről szóló tanítás nem lokálmotó-dussal bizonyítandó valóságot tartalmaz, hanem olyan szükségszerűséget, amely *nominibus non nominatis* is él Krisztus egyházában, a Szentháromság hitvallási megfogalmazásán túl, hiszen erre is ez a mindenekfölötti valóság adta a belső indítást az egyháznak.

Varga Zsigmond J.

FONTOSABB IRODALOM

Bornkamm, Günther: Jesus von Nazareth. Urban—Bücher, hrsg. v. Fritz Ernst. Nr. 19. Kohlhammer G. m. b. H. 1960.

Bultmann, Rudolf: Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen. Rowohlt's deutsche Enzyklopädie. München, 1962.

Goppelt, Leinhard: Theologie des Neuen Testaments, hrsg. v. J. Roloff. 3. Aufl. Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht. 1980.

Jeremias, Joachim: Heutestamentliche Theologie. I. Teil: Die Verkündigung Jesus, Gütersloh, Gerd. Mohn. 2. Aufl. 1973.

Jeremics, Joachim: Jesus und seine Botschaft. Calwer Veri. Stuttgart, 1976.

Stauffer, Ethelbert: Jesus — Gestalt und Geschichte. Dalt-Taschenbücher, Bd. 332. Francke-Verlag, Bern, 1957.

Wellhausen, Julius: Einleitung in die drei ersten Evangelien. 1911. 2. Auflage.

Varga Zsigmond: Az újszövetségi hermeneutika főbb alapelveiről. Theologiai Szemle. Budapest, 1980. s. sz. 66—73.

Az ősegyház keresztelési liturgiájának nyomai az Újszövetségben

Kol 1,15—20

Az Újszövetség nem tartalmaz egységes keresztesztant. Amit a keresztesztégről elmond, az egyrészt a különböző keresztesztelési történetekben, másrészt elszórt parenetikus részletekben áll előttünk. Ugyanígy a keresztesztesség lefolyásáról sem kapunk egységes képet az Újszövetségből, valamiféle „keresztesztelési liturgia”-ról pedig egyáltalán nem beszélhetünk sem az újszövetségi iratok, sem az újszövetségi kort közvetlenül követő korszak keresztesztén irodalma alapján. Utóbbira jellemző, hogy amíg pl. a *Didaché* az úrvacsora lefolyásával kapcsolatosan nagyon részletes közléseket és útmutatásokat tartalmaz, addig a keresztesztésre vonatkozóan csak néhány formai rendelkezést ad, amelyekből legfeljebb annyit utal a keresztesztelési liturgiára, hogy kétszer is hangsúlyozza a triadikus formula használatát (*Did.* 7.).

Az újszövetségi kutatás ugyanakkor egész sor olyan újszövetségi részletet tart számon, amelyek utalásokat tartalmazhatnak az ősegyház keresztesztelési liturgiájának (vagy inkább liturgiáinak!) egyes elemeire nézve. Ezek mellett jónéhány olyan himnikus részletet, ill. többé-kevésbé teljes formájában megmaradt himnusz is találunk az újszövetségi iratokban, amelyekkel kapcsolatban kialakult az a nagyjából egységes vélemény, hogy eredetileg az őskereszteszténység, ill. a korai egyház bemeztelési liturgiájának részét képezték. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy ezekből a töredékekből nem lehet, sőt nem is szabad valamiféle újszövetségi keresztesztelési liturgiát kialakítani, mivel egy ilyen „egységes liturgia” nem is létezhetett. A missziói szituációból eredő kényszerűségek, a területi szétszórtság, valamint a korai kereszteszténység sok-

féle teológiai áramlata eleve magukban hordozták a sokféleség lehetőségét.

Megbizásom úgy szól, hogy a keresztesztelési liturgiában feltételezetten használatos himnikus részletek legjellegzetesebb darabjával, Kol 1,15—20. „Krisztus himnuszát”-val foglalkozom részletesen. Előbb azonban szeretnék utalni — szinte csak felsorolásszerűen és egyáltalán nem a teljesség igényével — néhány olyan újszövetségi részletre, amelyeknek — vagy teológiai mondanivalójuk vagy terminológiájuk alapján — helyük lehetett az újszövetségi kor keresztesztelési liturgiáiban. Keresztesztelési hitvallásnak tekintik többen is 1Tim 3,16-ot és Ef 4,4kk-et; Keresztesztelési ének töredékét vélik felfedezni jónéhányan 1Thess 1,9k-ben és 1Pét 2,21kk-ben; Ha már Péter I. levelénél tartunk: az egész levelet, de 1,3—4,19-et mindenképpen, nagyon sokan egy utólag levélformába öltöztetett keresztesztelési beszédnek tartják; Ugyancsak egy őskeresztesztén keresztesztelési tanítás töredékét látják Kol 2,9—15-ben is; A keresztesztelési liturgiában találják meg nagyon sokan Ef 1,3—14 helyét, sőt néhányan ide sorolják — nagyon kevés megalapozottsággal — Fil 2,6—11 Krisztus himnuszát is. A sort még hosszan lehetne folytatni — é nemcsak az újszövetségi levelek részleteivel —, azonban ennyi is elég ahhoz, hogy megállapíthassuk: Hipotézisek sokasága születik, amelyeket egyesek több-kevésbé sikerrel igazolnak, míg mások — ugyancsak több-kevésbé sikerrel — megcáfolnak. Hadd mondjam a magam véleményét: Valóban nagyon sok jel mutat arra, hogy ezek a töredékek liturgikus funkciót töltek be az őskereszteszténység, ill. az E. Käsemann által „Frühkatholizismus” kifejezés-

sel jellemzett korszak istentiszteletében. A legtöbb esetben azonban alighanem kénytelenek is vagyunk megelégedni ennyivel, minthogy nem rendelkezünk olyan biztos támpontokkal, amelyek segítségével e töredékek pontos istentisztelet-beli helyét meghatározhatnánk.

Ennyit kívántam elmondani bevezetesképpen. s csak most térek rá előadásom tulajdonképpeni témájára, Kol 1,15—20 részletesebb elemzésére. Ezt a szakaszt ugyanis E. Käsemann 1949-ben megjelent, „Eine urchristliche Tauf liturgie” című tanulmánya óta szokás egy őskeresztyén keresztes liturgia szerves részének tekinteni.

Előjáróban hadd hívjam fel a figyelmet arra az igazán megkülönböztetett érdeklődésre, amely e szakasszal szemben az újszövetségi tudósok részéről megnyilvánul. Csak a mi évszázadunkban kisebb könyvtárra való olyan tanulmány született, amely ezzel a himnikus szakasszal foglalkozik. Ezek egy részéről nagyon jó áttekintést ad H. J. Gabathuler: „Jesus Christus, Haupt der Kirche — Haupt der Welt” című, 1965-ben megjelent művében. Azóta azonban közel annyi részletes tanulmány látott napvilágot e témában, mint amennyit Gabathuler ismertet és összegez.

Mi motiválja ezt a megkülönböztetett érdeklődést? Egyrészt nyilvánvalóan az, hogy az újszövetségi tudományban is vannak ún. „felkapott” témák, amelyekkel kapcsolatban sokan igyekeznek véleményt nyilvánítani. A komolyabb megokolás azonban alighanem az, hogy a Kolosséi levél már önmagában is sok kérdést és problémát felvető irat (sajátos, a páli corpus-tól sok tekintetben eltérő teológiai mondanivaló; ebből következően a szerzőség kérdése; viszonya az Efezusi levélhez), a levélben belül pedig úgy eredetét, mint eredeti formáját, vallástörténeti háttérét, teológiai mondanivalóját, Sitz im Leben-jét tekintve talán 1,15—20 a legproblematisabb szakasz, — és azt gondolom, hogy a tanulmányozón ellenére: változatlanul az! Van ugyan néhány dolog, amelyekkel kapcsolatban ma már talán beszélhetünk konszenzusról, de van jónéhány olyan kérdés is, amelyekre az eddigi kutatások aligha mondták ki a végleges választ.

A himnusz formai kérdései

1. Már az is vita tárgyát képezi, hogy a tulajdonképpeni himnusz melyik verssel kezdődik. E. Lohmeyer szerint 1,13—20 képez egy egységet. Ez természetesen képtelenség, mivel a 13. vers aligha választható el a megelőzötől. E. Käsemann 1,12—20-at tekinti olyan összefüggő szakasznak, amelyet a levél írója már így egybeszerkesztve vett át a megelőző tradícióból. Számomra E. Schweizer nyomán a következő tagolás látszik kézenfekvőnek: A levél összefüggésében 1,12—23 képez egy nagyobb tartalmi egységet, az alábbi felosztásban: 12—14. bevezetés a himnuszhoz — már liturgikus stílusban, de mégis a Kolosséi levél szerzőjének fogalmazási-mondatszerkesztési módján; 15—20. a Krisztus-himnusz — teljesen egyéni, a levél egészétől teljes mértékben elütő stílusjegyekkel és terminológiával; 21—23. a levél írójának applikációja.

2. Első ránézésre is nyilvánvaló, hogy 1,15—20 *jelelenlegi formájában nem himnusz!* A kutatók sokféle próbálkozása és az egyáltalán nem megnyugtató „végeredmények” azt mutatják, hogy az előttünk levő szöveg csonkítása és átdolgozása nélkül lehetetlen a szakaszt szabályos strófákra osztani. Ugyanakkor azonban a szakasz himnikus felépítése sem képezheti vita tárgyát, hiszen a 15. verssel, ill. a 18b-vel kez-

dődő két kisebb egység formailag nagyjából megfelel a himnusok struktúrájának:

I. *hos estin eikón* . . .

*prótotokos pasés ktiseós
hoti en autó ektisthē . . .
ta panta di' autou kai
eis auton ektistai*

II. *hos estin arché*

*prótotokos ek tón nekrón
hoti en autó eudokésen . . .
kai di' autou apokatal-
laxai ta panta eis auton*

Innen azután három továbblépési lehetőség kínálkozik:

a) Rekonstruálni kell az eredeti himnuszt! Az általam megismert tanulmányok nagyobb részében ez történik. Csak egy-két (elrejtett) példát hadd említsek! J. Schattenmann 1,12—20-ból két himnuszt „rekonstruál”, egy „Logos-himnusz”-t és egy „Krisztus-himnusz”-t: a Logos-himnusz a 12,15—18a. versekben, a Krisztus-himnusz pedig a 13,14; 18b—20. versekben áll előttünk — szerinte! A végeredmény mindenesetre lenyűgöző, hiszen a rekonstrukció nyomán még a két himnusz szótagszáma is pontosan megegyezik.

J. M. Robinson maga is „radikális alternáció”-nak nevezi saját eljárását, amelynek következtében a levélben előttünk álló szövegből ennyi marad:

- I. 15. Ó a láthatatlan Isten képe, a teremtmények között az elsősülött,
16. mert benne teremtett minden a mennyen és a földön . . . , minden általa és érte teremtett.
17. Ó előbb volt mindennél és minden Őbenne áll fenn.

- II. 18b. Ó a kezdet, az elsősülött a halottak közül,
19. mert Őbenne lakik a teljesség
20. és általa békéltetett meg mindeneket magával.
18a. És Ó a feje a testnek,
18c. hogy minden tekintetben Ő legyen az első.

A fentihez hasonló Chr. Burger eljárása, azzal az eltéréssel, hogy ő már nemcsak egy eredeti forma, hanem a teológiai mondanivaló rekonstrukciójára is törekszik, minthogy a kiengesztelés gondolatát nem tekinti a himnusz eredeti mondanivalójához tartozónak. Ennek megfelelően az alábbi „eredeti himnusz”-t rekonstruálja:

- I. 15a. Ó a képmás,
15b. minden teremtmény között az elsősülött,
16a. mert benne teremtett minden,
16b. a láthatók és a láthatatlanok.
II. 18b. Ó a kezdet,
18c. az elsősülött a halottak közül,
19. mert benne vett lakozást az egész teljesség,
20c. úgy a földiek, mint a mennyiek.

A példákat még lehetne sorolni, s ha komolyan vennénk valamennyi szerző törléseit, annak az volna a végeredménye, hogy „eredeti himnusz” nem is maradna, legfeljebb csak mondattöredékek! Bennem mindenesetre az a kérdés fogalmazódott meg ezeket a végeredményeket látva, hogy van-e joga bárkinek is ezzel a módszerrel bármelyik klasszikus szöveghez hozzájárulni, legyen az akár Homérosz, akár az Újszövetség?!

b) Mindenképpen szimpatikusabb az a törekvés, amely nem irányul feltétlenül a szöveg csonkítására,

hanem másféle tagolással igyekeznek megoldani a himnusz formai problémáit. Eszerint a szakasz első és utolsó harmada két paralel strófát alkot, s a kettő között egy ún. átvezető strófa helyezkedik el. E. Schweizer nevét hadd említsem, mint ennek a megoldásnak egyik képviselőjét. Persze, magyarázó glosz-szák, ill. a levél szerzőjének bővítései itt is szóba-jönnék, mégis fontos vonása ennek az elméletnek, hogy a hármas tagolás következtében olyan szöveg-részek is megmenekülnek a törléstől, amelyeket a fenti, radikális megoldások hívei általában nem vesz-nék figyelembe a himnusz eredeti szövegformájánál.

c) Harmadik megoldási lehetőség lehet a himnusz formai kérdéseire az, amelyet pl. E. Lohse képvisel kommentárjában. Eszerint egy őskeresztyén himnusz-nál nem feltétlenül kell számonkérni a szabályosan felépített versszakokat, hanem tekinthetjük azt — mindenféle „eredeti himnusz” keresése helyett — szabad ritmusú himnikus prózának. Megvallom, szá-momra ez a megoldás tűnik kézenfekvőnek. Nem lát-ok különösebb indokot arra, hogy egy előttünk levő szövegformát — jelen esetben Kol 1,15—20 himnikus szakaszának szövegformáját — eleve megkérdőjelez-zünk, s keressünk valami „eredetit” ott, ahol nem is kell eredetit keresni!

A himnusz vallástörténeti háttere és teológiai mondanivalója

1. Fentebb már utaltunk arra, hogy Kol 1,15—20 szóanyaga, mondatszerkesztése, stílusjegyei teljes mértékben elütnek a Kolosséi levéltől. Egyértelmű-nek látszik tehát, hogy a levél szerzője — akár Pál, akár valaki más — ezt a himnikus szakaszt már ké-szen kapta a megelőző tradícióból. Ez ügyben nagyjából konszenzus van az általam megismert tanulmá-nyokban, bár találkoztam olyan elmélettel is, amely mindenestül a levél szerzőjének tulajdonítja ezt a szakaszt is. Sokkal több vita tárgyát képezi azonban az, hogy a levélíró honnan vette át a himnuszt, s az is kérdéses, hogy mennyit változtatott, ill. változta-tott-e rajta annak érdekében, hogy a levél gondolat-menetébe beillesseze?!

a) E. Käsemann szerint a szakasz egy keresztyén-ség előtti himnuszt tartalmaz, mivel 112 szavából mindössze 8 hordoz specifikusan keresztyén tartal-mat (a 18b. *tés ekklesiás* és a 20b. *dia tou haimatos tou staurou autou* kifejezése). Ha ezeket kiemeljük a szövegből — mondja Käsemann —, úgy egy termi-nológiájában teljesen prekrizsziánus szöveget kapunk, amelynek eredetét a gnoszticizmusban kell keres-nünk. Eszerint a himnusz — a Käsemann által ké-sőbbinek minősített glosszák nélkül — gnosztikus szö-veg, amely a gnózis megváltójának történelemfeletti metafizikai drámáját mutatja be. A szöveg valószí-nűleg a hellénista zsidóság miliójében keletkezhetett, mert benne összefonódottan található meg a gnózis ősember-spekulációja, valamint a hellénista zsidóság sophia- és logos-spekulációja. E. Käsemann szerint — mint fentebb már utaltunk rá — a gnosztikus szö-veg krisztianizálása már a Kolosséi levél megírása előtt megtörtént, sőt a krisztianizált szöveg liturgikus használatba is került oly módon, hogy az ismeretlen átdolgozó ellátta a keresztségre mutató liturgikus be-vezetéssel, amely 1,12—14-ben áll előttünk.

Mitagadás, nagyon tetszetős hipotézis ez, hiszen a Kolosséi levél éppen a gnosztikusok elleni küzdelem jegyében született, az 1,15—20-at pedig egyenesen a gnózis elleni küzdelem bázisának tekinthetjük. Ha elfogadjuk Käsemann tételét, úgy a Kolosséi levél

szerzője éppen egy krisztianizálódott gnosztikus szö-veggel venné fel a küzdelmet a gnózis ellen.

b) A Käsemann utáni kutatások a fenti hipotézis-ből helybenhagyják azt, hogy valóban a gnózis elleni küzdelem fontos darabja a levélben belül ez a szakasz, azonban tagadják a himnusz prekrizsziánus és gnosztikus eredetét. Ma általánosan tekinthető az a fel-fogás, mely szerint a himnusz olyan hellénista keresz-tyén talajon keletkezhetett, amelyre meghatározó mó-don hatott a hellénista zsidóság gondolatvilága.

Hogy a himnikus szakaszban valóban az őskeresz-tyén tradíció egy darabja áll előttünk, arra egyértel-mű bizonyítéknak látszik elsősorban a 18. vers *prótoto-kos ek tón nekron* kifejezése, amelyet Käse-mann ugyan gnosztikus mondanivalóval ruház fel — csak éppen egyetlen bizonyítékkal sem tud szol-gálni feltételezése alátámasztására —, de amely sok-kal biztosabban tekinthető — éppen specifikusan ke-resztyén mondanivalója révén — az őskeresztyén ered-et bizonyítékának (vö. Acta 26,23; Jel 1,5). Mégin-kább a keresztyén tradícióban gyökerező szövegre utal az *apokatallassein* ige (20. v.), amely mostanig csak keresztyén szövegekből ismert (vö. Kol 1,22 — a himnusz interpretációja; Ef 2,16).

A keresztyén megfogalmazású himnikus szakasz hellénista—zsidó hátterének félreismerhetetlen jelei az *eikón tou theou*, a *prótoto-kos pasés ktiseós* és az *arché* kifejezések, amelyek a hellénista zsinagóga ter-minológiájában a *sophia* és a *logos* predikátumai! Er-re bizonyító példák egész sorával rendelkezünk, ame-lyek közül csak néhányat kívánok megemlíteni: A bölcsesség Isten jóságának a képmása (eikón — Sap. Sal. 7,26); A mennyei bölcsesség „a kezdet, Isten kép-mása és láthatóvá létele” (arché, ill. eikón — Al. Philo, Leg. All. I. 43); Birák könyve szerint Isten minden más dolognál előbb teremtette a bölcsességet (174); Ugyanebben a könyvben a sophia így nyilatko-zik önmagáról: „A kezdet kezdetén teremtett”, ti. Is-ten (24,9); A sophia Alexandriai Philo szerint „min-den dolog elsősülött anyja”, aki előbb volt, mint az egész kozmosz (Q. Gen 4,97; Virt. 62), de Philo mű-veiben a logos predikátumaiként is találkozunk ugyanezekkel a kifejezésekkel (De conf. ling. 146); Végül, de egyáltalán nem utolsósorban: mindezek a gondolatok fellelhetők a Példabeszédek könyvében is, a bölcsesség önkinyilatkoztatásában (Péld 8,22—30).

Hogyan lettek ezek a sophia- és logos-predikátu-mok egy őskeresztyén himnusz Krisztus-predikátu-mai? A válasz számomra kézenfekvőnek látszik: A himnusz hellénista-keresztyén szerzője a hellénista zsinagóga sophia- és logos-tanával polemizál, amikor hangsúlyozza, hogy nem a sophia és nem a logos, hanem egyedül Krisztus az *eikón tou theou*, a *pró-toto-kos pasés ktiseós*, valamint az *arché*, aki által és akire nézve teremtett a mindenség, s mindehhez hozzákapcsolja a himnikus szakasz második felének specifikusan keresztyén üzenetét.

2. A következő megválaszolásra váró kérdés: Ho-gyan illesztette be a Kolosséi levél szerzője a tradi-cióból vett szakaszt a levél egészének összefüggésé-be? Változtatott-e rajta, vagy nem? Az újszövetségi tudósok csaknem egyhangú válasza az, hogy: igen! Csak megemlítem a 16. vers felsorolását („a láthatók és a láthatatlanok, akár királyi székek, akár uralmak, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok”), amelyet sokan a levélíró részletezésének tekintenek; Hasonló a helyzet a 18. vers végével is („hogy minden tekin-tetben ő legyen az első”). Ezeknél azonban sokkal lényegesebb, hogy a levél szerzőjétől származó ma-gyarázó glosszának tekinthetjük a 18. vers *tés ekk-*

lészias és a 20. vers *dia tou haimatos tou staurou autou* kifejezéseit.

a) A 18. vers első fele — *kai autos estin hé kephale tou sómatos* —, a levél szerzője által készen kapott szakaszban kozmologikus kijelentés: Krisztus a kozmosz Ura, Ő a feje a mindenségnek. Az a gondolat, hogy az univerzum egy isteni test, egyáltalán nem idegen a hellénizmus gondolatvilágától, vagyis attól a környezettől, amelyben a himnikus szakasz eredetileg, még a Kolosséi levélbe történő beillesztést megelőzően létrejött. A kép már Platónnál megjelenik, de ismert az újszövetségi korban is, sőt jelen van Alexandriai Philo műveiben is oly módon, hogy a *logos*, a mindenség feje úgy kormányozza a világot, ahogy a fej vezeti és irányítja az emberi testet. Kol 1,18-ban hasonló gondolat jut kifejezésre Krisztusra vonatkoztatva, s e gondolatot változtatta meg radikálisan a levél szerzője a *tés ekklesiás* kifejezés beillesztésével. E kiegészítéssel a himnusz első tartalmi egysége ugyanis már azt hirdeti, hogy Krisztus valóban a kozmosz Ura, a Krisztus-test azonban egyáltalán nem a kozmosz, hanem az egyház, amelynek Krisztus a feje.

b) A *dia tou haimatos tou staurou autou* kifejezés a 20. versben található, s benne láthatjuk a himnusz antignosztikus mondanivalójának a levél szerzője általi kiélezését: a kiengesztelés a tér és az idő egy pontján, Krisztus golgotai halála által történt meg — a kozmosz Ura által, az egész kozmoszra érvényesen. Ugyanez a tendencia érvényesül a levél 2. részében is: Krisztus úgy győzedelmeskedett a hatalmasságok felett, úgy vitte véghez a kiengesztelés művét, hogy meghalt a golgotai kereszten. Tehát: Nem egy világ- és történelemfeletti küzdelem gyümölcse a hatalmasságok legyőzése és a kiengesztelés ajándéka, hanem a kereszt diadala (2,12kk). Figyelemre méltó egyúttal az is, hogy éppen ezáltal a kiegészítés által a himnikus szakasz eredeti *theologia triumphalis* eltolódik a páli *theologia crucis* irányába.

3. E fejezet utolsó pontjaként szeretném még összefoglalni — egészen röviden — Kol 1,15—20 teológiai mondanivalóját.

A himnikus szakasz fő témája: Egyrészt Krisztus páratlan nagyságának bemutatása, másrészt pedig annak hangsúlyozása, hogy az a Krisztus, aki Úr a kozmosz felett, az Atya döntése alapján a tér és idő egy meghatározott pontján elvégezte a kiengesztelés munkáját, mégpedig az egész kozmoszra érvényesen.

A himnusz első fele úgy mutatja be Krisztust, mint aki az Atyával való páratlan viszonya alapján — hogy *ti. ó eikón tou theou* — felette áll az egész teremtettségnek. Ez már a *prótotokos pásés ktiseós* prédikátumban is kifejezésre jut, minthogy az nemcsak idői elsőséget jelent, hanem tudtul adja Krisztusnak a teremtéssel szembeni páratlan fölényét is. Ezt a fölényt még tovább nyomatékosítja a 16—18a. versek kijelentése: „Benne teremtett minden... minden általa és ránézve teremtett”; Ő a feje a kozmosznak, Ő határozza meg annak létét és életét.

A szakasz második fele ismét Krisztus páratlanságának hangsúlyozásával kezdődik, itt azonban már azt az új kezdetet mutatja be a szerző, amely Krisztus kiengesztelő halála által nyílt meg a mindenség életében. Ahogyan Vele kezdődött a kozmosz léte, úgy az Isten kegyelmes döntése folytán megváltást nyert mindenség új léte is Vele kezdődik: Ő az új kezdet, aki mint *prótotokos ek tón nekrón* megnyitja a halálból való feltámadás kapuját. Találóaan állapítja meg E. Schweizer: Krisztus feltámadása az új teremtés kezdete.

Fontosnak tartom még megjegyezni, hogy a himnikus szakasz első és második fele között kettős kapcsolatot látok. Egyrészt nagyon hangsúlyos az, hogy egy a teremtő és a kiengesztelő, vagyis senki más nem nyithatta meg az utat a kozmosz új léte felé, mint az a Krisztus, aki által és akire nézve teremtett a mindenség. Ezzel így egyetlen általam elérhető tanulmányban sem találkoztam, annál többször a következő kérdéssel: Hogyan lesz a preexistens Krisztus a kiengesztelés eszköze és adományozója? Szerintem éppen így és ezért!

Másrészt kézenfekvőnek látszik, hogy a teremtésről szóló első strófa mintegy előkészítése a kiengesztelésről szóló másodiknak. Ezen a ponton el tudom fogadni Chr. Burger nézetét, aki hangsúlyozza, hogy a himnusz nem „két paralel strófa, azonos tartalommal” (ez H. Conzelmann és mások véleménye), hanem az első szakasz szolgálja a másodikat, mivel a teremtés mint az újjáteremtés typosa jelenik meg. A himnusz csúcspontja az új teremtésről szóló második strófa, itt hangzik el a specifikusan keresztyén üzenet!

*

Befejezésül még egyetlen kérdésre keressük a választ: Meghatározható-e Kol 1,15—20 pontos helye az őskeresztyén istentiszteletben?

E. Käsemann szerint Kol 1,12—20 egy őskeresztyén keresztemelési liturgia részlete. Egy egységnek tekintve ezt a hosszabb szakaszt, elfogadhatónak tekinthetjük ezt a megállapítást, elsősorban azonban nem maga a himnusz (15—20), hanem a bevezető 12—14. versek alapján, amelynek terminológiája valóban a keresztemelés felé mutat. A 13. vers Jézust „szeretett Fiú”-nak nevezi, s ez emlékeztet Jézus megkeresztelkedése történetére, ahol is a mennyei szótart *ót hyios agapétos*-nak jelenti ki (Mk 1,11). Ugyanígy a 14. vers *aphesis tón hamartión* kifejezése is elsősorban a keresztségre utal az őskeresztyén tradícióban (vö. Mk 1,5; Acta 2,38).

Magában a himnuszban (1,15—20) én nem találok olyan egyértelmű utalást, amelynek alapján a keresztemelési liturgiában betöltött szerepére gondolhatnánk. Aligha lehet véletlen, hogy többen nem a keresztemelési, hanem az úrvacsorai liturgiában vélik megtalálni a himnikus szakasz helyét. A bizonytalankodás mindenestre teljesen érthető, mivel — szerintem — Kol 1,15—20-al kapcsolatosan (de igaz ez még jónéhány himnikus részletre az újszövetségi levelekben) egyértelműen csak annyi állapítható meg stílusjegyei és mondanivalója alapján, hogy helye lehetett az őskeresztyén kor istentiszteletében. Minden további pontosítás már hipotetikus, a kívánt mértékben nem igazolható, tehát értelmetlen és felesleges.

(A DC újszövetségi szekciójának 1983. augusztusi ülésén elhangzott előadás.)

Bellai Zoltán

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Chr. Burger: Schöpfung und Versöhnung (Neukirchen, 1975) — 2. R. Deichgräber: Gottes hymnus und Christushymnus in der frühen Christenheit (Göttingen, 1967) — 3. H. Conzelmann: Der Brief an die Kolosser (NTD 8. Berlin, 1953) — 4. H. J. Gabathuler: Jesus Christus. Haupt der Kirche — Haupt der Welt (Zürich, 1965) — 5. E. Käsemann: Exegetische Versuche und Besinnungen I. (Göttingen, 1960) — 6. E. Lohmeyer: Die Briefe an die Philipper, an die Kolosser und an Philemon (Göttingen, 1930) — 7. E. Lohse: Die Briefe an die Kolosser und an Philemon (Göttingen, 1975) — 8. H. M. Schenke/K. M. Fischer: Einleitung in die Schriften des Neuen Testaments I. (Berlin, 1978) — 9. E. Schweizer: Neotestamentica (Zürich, 1963) — 10. E. Schweizer: Der Brief an die Kolosser (Berlin, 1979) — 11. K. W. Tröger: Gnosis und Neues Testament (Berlin, 1973).

Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv imádságainak és igehirdetéseinek formai és tartalmi elemzése

Az ApCsel a Szentlélek által jelenlevő Krisztusnak a gyülekezetekben folyó munkájáról számol be úgy, hogy minden mozzanata a földön járt Jézus munkáján alapszik. A Lukács evangéliumában olvasható eseménysorozat Jézus munkája, amely Izrael keretei között és Izraellel való harcában bontakozott ki. Az ApCsel-ben viszont a Názáreti Jézussal kezdődött eseménysorozat kilép Izrael keretei közül s az egész földkerekséget tekinti az evangélium színhelyének. Így az ApCsel-nek a célja, hogy azt a nagy teológiai fordulatot, amelyet az ősegyház annyira váratlanul és felkészületlenül kapott Istentől, s amely annyira vitás maradt a gyülekezetekben, éppen a zsidókeresztyének körében, érvényesítse az egyház életében és különösen annak tagjai tudatában. Tehát Isten kilépett az őszövetségi Izrael keretei közül, sőt engedetlensége miatt ellene is fordult, és odafordult a pogányokhoz a szabadítás üzenetével és a pogányok engedelmesen fogadták azt. Ez a pogányokhoz való fordulás egyúttal nem Izrael elvesztését, elpusztítását jelenti, hanem Izrael sorsának a megoldását is. — Az előbbieket értelmében az ősegyház missziójának a kibontakozása az ApCsel tárgya, ezt fogalmazza meg az 1,8-ban: „...erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúm leszek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt egészen a föld végső határáig”. Az 1,1—5,42-ben az előkészítés, a gyülekezet (jeruzsálemi) belső rendeződése és a misszióra való készítése van előttünk, a 6,1-től Lk fokozatosan mutatja be a gyülekezet kifelé való megnyilatkozásait és annak minden problémáját. A 8. résztől vagyunk benne a tulajdonképpeni misszió sodrában (Jeruzsálem és Júdea után megoldódik a samaritánus kérdés). Tulajdonképpen ez az igazi próbája az engedelmességnek a jeruzsálemi őskeresztyén gyülekezet számára. Az ApCsel 10. részével kezdődik az igazi pogány-misszió. Témánk szempontjából ez azért lényeges, mert különösen az ApCsel-ben olvasható igehirdetések témája, mondanivalója, szerkezeti felépítése eltávolodik az őszövetségi alapokra helyezett korábbi beszédektől. Lk az ókori profán történetírók módján dolgozik: számtalan beszéddel teszi elevenebbé mondanivalóját és így viszi előbbre a cselekvést. Mindemellett nagyon fegyelmezetten ír, mert mindent elmond, ami az eseményeket előbbre viszi, mindent elhagy, még a látszólag fontosabb részleteket is, ami nem viszi előbbre azokat. Célja az első részben felvetett és megjelölt folyamatnak hiteles bemutatása. Ezzel függ össze, hogy minden személlyel és minden eseménnyel csak addig foglalkozik, míg az céljának megfelel. Minden további nélkül elhagyja vagy csak éppen egy mondatig utal rá, ha annak nincs jelentősége célkitűzése szempontjából.

A cselekmény hordozója Jézus Krisztus, akinek munkája egyházában mutatkozik meg. Ebben az elbeszélés-menetben az ApCsel számtalan részlete jelszerű, tipikus jelentőségű. A liturgikus elemekre való utalás is ebbe a keretbe állítható be. Ezért nem találunk az ApCsel-ben teljes kereszteselési liturgiát (még ha némelyek szerint az ApCsel 8,37-ben olvasható hitvallás: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus az Isten Fia” a kereszteselési liturgia elemének tekintendő is) vagy úrvacsorai liturgiát. Mindkettőre egy-egy mondatos utalást találunk több helyen is a könyvben. A kereszteselésre: 2,41; 8,12; 8,38; 9,18; 10,48; 16,15; 16,33; 19,5;

a kenyér megtörésére: 2,42; 2,46; 20,7; 20,11; 27,35. — Az imádságokkal és a beszédekkel, igehirdetésekkkel Lk a cselekmény előbbre vitelének szempontjai szerint foglalkozott. Ezért az igehirdetések, a beszédek közül némelyeket csaknem teljes terjedelmében — természetesen céljainak megfelelően stilizálva közölt. Nagyon sok esetben pedig csak éppen utalt arra, hogy az apostolok, a gyülekezetek imádkoztak, vagy hogy igehirdetés hangzott el. A közöltek természetesen tipikusak, jelszerűek és az 1,8-ban megfogalmazott célnak a legmesszebb menőik megfelelnek.

Az imádságok

Az ApCsel-ben három imádságleírást olvashatunk (1,24—25; 4,24—30; 7,59—60) és az imádkozás megtörténetére vagy meglétére a 2,42; 6,6; 8,15; 9,11; 9,40; 10,9; 10,30; 11,5; 11,18; 12,12; 13,3; 14,23; 16,25; 20,36; 21,5 helyeken találunk egy-egy mondatos utalást. Formailag nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy ezekben az imádságokban az egész gyülekezet imádkozott-e együtt hangosan, vagy valaki előimádkozott és azt mondták együtt, esetleg az előimádkozót a hallgatók magukba mélyedve követték hangtalanul. A 4,24—30-al kapcsolatosan éppen Varga Zsigmond J. veti fel, hogy a *homothymadón éran tén phónén* alapján teljesen felesleges találgatás az, hogy ki is imádkozott. Némelyek Péter személye mellett foglalnak állást, mások pedig azt vallják, hogy a Lélek indítására az egész gyülekezet egyszerre ugyanazt az imádságot kezdte mondani hangosan. Felesleges és alap nélküli annak a kérdésnek a feszegetése is, hogy ez az imádság már egy kialakult liturgikus megnyilvánulása a gyülekezetnek. Úgy gondolom, hogy az imádságok esetében is megállapíthatjuk, hogy ugyanolyan betétek az ApCsel-ben, mint a beszédek, melyek az események előbbrevitelét szolgálják.

Kissé közelebbről is nézzük meg az ApCsel három imádságát. Mind a három abban a részletben található, ahol még a pogánymisszióra való előkészületek (előkészítés) eseményei folynak. Tehát valamilyen a zsidókeresztyén gyülekezet sajátja és a jellegzetes őszövetségi körből nőtt ki.

1.1. *Imádság új egyházi szolga kiválasztása előtt.* Az ApCsel 1,24—25-ben a tizenkettedik tanítvány kiválasztását előzi meg az imádság. A perikópában még nyomon követhető az őszövetségi választási gyakorlat teljes egészében. A szavazással való választás őszövetségi szokás és gyakorlat. A gyülekezet még félig benne él az Őszövetség világában, az ígért ígéretek világában. S azzal, hogy a választást megelőzi egy értelmes és helyes szempontok alapján végzett tanácskozás és egy imádság, már kilép a gyülekezet az őszövetségi kegyességi világból, s valamit megízlelt a beteljesedő ígéretek világosságából. A Szentlélek eljövetele előtt még indokolt és helyeselhető egy ilyen választás, de a Lélek kitöltése után már aligha, mert az apostolokat és a gyülekezeteket közvetlenül a Lélek indította cselekvésre. Az imádság azt bizonyítja, hogy a gyülekezet benne élt az imádság komoly és erőteljes fegyelmében. Imádság előzi meg a szavazást. A kérdésben benne van az, hogy mindenki kötelezettséget vállal arra, hogy saját önkényes szempontjai helyett csak a *kardiognósta* Úrra,

Istenre figyel és azt tartja irányadónak, amit ő akar. Ezért lehetett mindenki számára megnyugtató a választás eredménye.

1.2. *Imádság az apostolokért és szolgálataikért.* Az ApCsel 4,24–30-ban a gyülekezet imádkozik és ad hálát Péter és János szabadulásáért. Az imádságnak két nagy kérése van: Isten adjon nekik belső szabadságot („...teljes bátorsággal hirdessék igédet”. 29. v.) és hogy védje meg őket attól, hogy az emberek, emberi erők akadályokat gördíthessenek a szolgálatuk elé, amit Jézus neve által végeznek. — Az együttesen elhangzó imádság első szavában a teremtő Istenhez fordulnak. S az új teremtés Istenéhez címzett kéréssel fejeződik be. A teremtő Isten megszólításában két dolog lesz nyilvánvalóvá: a) a gyülekezet egy percre sem feledkezett meg Istennek az egész világ felett való uralkodásának tényéről; b) ebből a megszólításból következően a gyülekezet olyan védelmet és biztosítékot kap, amely nem engedi egy pillanatra sem, hogy elfeledkezzék arról a küldetésről, melyben nem a maga üdvösségéért harcol, hanem a világ szabadításáért szolgál. Benne van ebben az imádságban az apostolok megszabadításáról való beszámoló is, de abban a formában, hogy teljesen csak Istennek minden ellenséges törekvéssel szemben való győzelméről beszél. A gyülekezet ebben az imádságban azt veszi komolyan, hogy Isten azonosítja magát Krisztussal, az egyház ügyét pedig Krisztus a magáénak vállalja („... hogy végrehajtsák mindazt, amiről kezded és akarated előre elrendelte, hogy megtörténjék”. 28. v.).

Kai ta nyn „ami a jelenlegi helyzetet illeti”, „ami most van” bevezetés szerint a hangsúly az imádságnak ezen a részén van. Nem az a döntő élmény, hogy Isten az apostolokat megszabadította a veszélyből, hanem az, hogy beteljesítette a jóvendőlést, a prófeciát. S ezért a kérés tárgya sem az, hogy Isten vegye ki övéit e világból, vagy hogy szabadítsa meg őket minden előre nem látható, rájuk leselkedő veszélytől, hanem engedje meg nekik az Ige szabad hirdetését, amelynek tartalma nem lehet más, mint csak a prófécia beteljesedése. A kérésben — amelynek irányát már a hálaadás és a dicséretmondás határozza meg — végeredményben benne van az, hogy Isten ne nézze tétlenül az ellenség féktelen dühöngését. Benne van az is, hogy a tanítványok serege várja Istentől azt, hogy szolgálatában mellette álljon. A gyülekezet ebben az imádságban teljesen Istenre bízta sorsát. Kéri, hogy „lásd meg fenyegetéseiket” (ti. a zsidó vezetőket), de semmi többet nem kérnek, mert tudják, hogy Isten nem ítélezésre vagy a harag céljaira teremtette őket. Tehát a könyörgés lényege az, hogy az ígéretek beteljesedéséről, mégpedig a Krisztusban való beteljesedéséről szóló igehirdetés szabadon hangozhassék, minden befolyástól mentesen a gyülekezet ajkáról, az engedelmissé tett életükön keresztül hitelesíthessék. A gyülekezeti imádság számol azzal, hogy minden munkája jel a világot megváltó Krisztus munkájáról.

1.3. *Közbenjáró imádság az ellenségért.* Az ApCsel 7,59–60 a 7,54–8,4 verseket magába foglaló perikópának az a részlete, amely Jézus szenvedéseinek a Lk evangéliumában megtalálható két mozzanatra utal, 23,34; 46. István halálának rajza pontos tárgyi egyezéssel utal a fentebb említett két mozzanatra. A *mé stésés autois tautén tén hamartian* pontos paralelje a Lk 23,34-nek. Jelentése némelyek szerint a Mt 26,15-öt figyelembe véve „lemér, kimér” (Weiss, Zahn, Holtzmann stb.). Bauer a Róm 3,31; 10,3; Zsid 10,9 értelmében „felállít, érvényesít, megtoroltat” ér-

telmezi. Itt a fogalom gazdag jelentéstartalmából az összefüggésre való tekintettel célszerű ezt választani: „ne rödd fel” vagy „ne tartsd érvényben nekik ezt a bűnt”. Lukács ábrázolása szerint Istvánnak megadatott, hogy tükröződjék rajta a Krisztus sorsa. Az igazi Krisztus-követés ígéretes szava teljesedett be itt. Jézus Krisztus ígéreteinek jelszerű, de valóságos beteljesedését láthatjuk István megkövezésében. István lát, ezért csendesen tud meghalni. Halálában nem ő diadalmaskodott — ellenségei felett —, hanem Krisztus győzött, azért, hogy Izraelnek és a világnak élete legyen. — A válságos helyzetben levő hívő útját, szolgálatát jelzi Istvánnak, az egyház első vértanújának ellenségeiért közbenjáró könyörgése. — Az imádság az a szolgálat, amelyet betegágyon vagy börtönben, templomban vagy vonaton végezhet az ember egész életében utolsó lehetéig.

Összefoglalás: az imádságokkal kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy nem valószínű, hogy ilyen rövid imádságok hangzottak el az első gyülekezetekben. Lukács csak summázza az elhangzottakat ebben a formában is és így adja a gyülekezet együttlétének a tartalmát (1,24–25; 4,24–30). Az ApCsel-ből úgy tűnik, hogy Lukács számára nem is lényeges, hogy a gyülekezet együttléte formai tekintetben hogyan zajlott le, de fogalmazásával sejtetni engedi, hogy mindenki hozzájárult az imádsághoz a maga könyörgésével. A lukácsi formula erősen emlékeztet a Didacheben és az első Kelemen levélben foglaltakra. Gondolhatunk arra, hogy Lukács ezekben az imádságokban már a saját kora liturgikus formakészletét használja fel, de nem kész imádságot vett át, mert ezek az imádságok konkrét helyzetben hangzottak el (*Beyer, Peake-Grieve*). Az imádságok stílusát eléggé az ószövetségi zsoltárok határozzák meg. Különösen érvényes ez a 4,24–30-ban olvashatóra. Ez arra figyelmeztet, hogy a zsidókeresztény gyülekezet tagjai örökösei az ószövetségi hagyománynak, de részesei — a testi Izraellel szemben egyre inkább — a Krisztusban adott ígéretek igazi értelmezésének és a beteljesedésnek.

Az igehirdetések

Az ApCsel beszédei, igehirdetési is az 1,8-ban kitűzött cél bizonyításához járulnak hozzá. *Cullmann* szerint a beszédek és az igehirdetések az üdvörtörténeti vonalat húzzák meg az Ótestamentumtól a jelen Krisztus-törtéenségig. S ezáltal Lukács a cselekmény előbbrevitelét biztosítja. A zsidók és a zsidókeresztények között elmondott beszédek az ószövetségi kijelentés és ígélet beteljesedésének megértetését szolgálják, viszont a pogányok között elmondott beszédekben ezek a számukra ismeretlen történetek elmaradnak, mert a misszió során nem akarták ezekkel az egyelőre semmit sem jelentő történetekkel terhelni a hallgatókat. E helyett szinte a racionalizmus határát súroló merészséggel Istennek a természetben megmutatózó gondviselő munkájából indultak ki, az örömet adó Istent mutatva be az élet alapjaként (pl. a lystrai igehirdetés 14,15kk) vagy éppen az emberiség történelmének nagyvonalú áttekintését és értékelését olvashatjuk (pl. az athéni beszédben, 17,24kk). Lukács az evangéliumban ragaszkodik a hagyományhoz, elődei nyomán halad, és többé-kevésbé egy szilárd műfaji hagyományt ismer el követendőnek. A Csel-ben egyes szemtanúk személyes emlékezése alapján és nem kollektív hagyomány alapján dolgozik. Ezáltal az ApCsel az üdvörtörténet olyan vonalát rajzolja meg, amelyben Isten tetteinek, ígéreteinek be-

teljesedése a széles világ minden emberét érinti. A beszédek tartalmi tekintetben megbízható és hiteles alkotások benyomását keltik. Lukács a stílus tekintetében nagyon szabadon bánik a beszédekkel. Mint már fentebb említettük a 10. részig Izrael körében történnék a Krisztus-követő nép eseményei, s majd ezután lép ki igazán az akkor ismert világba, hogy betölthesse küldetését. A könyv első részében Péter beszédeit (1,16—22; 2,14—36; 3,12—26; 4,8—12; 19—20; 5,3—4; 8—9; 5,29—32; 6,2—4; 8,20—23; 10,28—29; 34—46) és István beszédét (7,2—56) olvashatjuk.

2.1. *Péter beszédei.* Péter beszédeinek megszólítása ünnepélyes, méltóságjelző, méltó az igehirdetéshez. Jézustól tanult Péter ebben is (vö. Lk 4,18—21; 24,27 stb.). *Igehirdetéseire jellemző az,* aminek a jól értelmezett missziói igehirdetést is jellemezni kell: *ti. nem csupán „lelki” dolgokkal foglalkozó igehirdetéseknél kell elhangzani, hanem erőteljesen kell érdeklődni az ember e világi kérdései iránt,* mégpedig a kor emberének kérdései iránt. S ezért Péter igehirdetési stílusban, nyelvben a mindenkori emberi környezethez alkalmazkodnak. *Michaelis* úgy véli, hogy Péter beszédei kevésbé mutatják a lukácsi stílushatásokat. Szerinte Lukács nagymértékben a hagyományokra támaszkodott. Sok a beszédekben az archaizmus. Lukács az összegyűjtött anyagot a fenntebb már említett célnak megfelelően alakította, meghagyva benne a sajátost, az ottani olvasóknak érthető és emlékeztetőt.

Az ApCsel 1,16—22-ben a Péter-i megszólítás nagyon érdekes előremutató, mert az *andres adelphoi* Izraelben a családi kapcsolatokra utal. Ez a megszólítás Péter szájában egy új korszak nyitására figyelmeztet, *itt egy újjajta emberi együttélés kezdődik* azok között, akik meghallották Krisztus hívó szavát. Arról beszélt a testvéreknek, hogy mostantól kezdve mindenben meg kell látniuk Istennek velük elkezdett és végrehajtandó tervét. Ennek megláttatására idézi fel Péter (a Krisztus-tagadó) Júdás esetét. A három Zsoltáridézet (41., 69., 109.) részlet a múlthoz, az ígéretet adó múlthoz kapcsolja hallgatóit.

Az ApCsel 2,14—39-ben olvasható igehirdetés hangulata tekintetében közel állhatott az eksztatikus megnyilatkozáshoz. Három formájával találkozunk az ünnepélyes megszólításnak: *andres Joudaioi* (14. v.), *andres Israélitai* (22. v.) és ismét az *andres adelphoi* (29. v.). Mindegyik megszólítás egy-egy újabb hangulati változást jelent. *Preuschen* úgy véli, hogy ezek a megszólítások rombolják az egységet. Viszont bizonyos fokozatosság figyelhető meg, mintha Lukács tudatos munkájának eredménye lenne: belülről kifelé haladva szélesíteni a megszólítottak körét. Az első megszólítás arra utal, hogy az apostol keresi a tanítványok és a hallgatók hitének közös vonásait, a második után az eltérésekre utal, a harmadik, ez a bizalmasabb, de szélesebb körre érvényes megszólítás pedig előkészíti az embereket, hogy a megoldás után kérdezősködjének. Péter Keresztelő János módjára *bűnbánatra hívja Izraelt* (a két kor közötti egyezés), de ő nemcsak azt mutatja meg, hogy hova vezet a bűnbánat nélküli élet, hanem azt is, hogy Jézussal hova juthat a bűnbánatot tartott ember. Péter a *metanoeite* parancsát magasabb szintre emelte.

Péter második igehirdetésének (ApCsel 3,12—26) az alaphangja ugyanaz, mint az előzőnek. Itt is Jézus nevében szól és a Jézus erejét közvetíti. A környezet más, az azonos mondanivalót másként közli. Nyilvánvalóvá teszi, hogy csupán eszközök a tanítványok. A hangsúly az Isten csodálatosan megmutatkozó hatalmán van.

A főpapi kihallgatáson (ApCsel 4,8—12) mondott rövid péteri beszéd „apológia”. A Szentlélektől vezetve az ószövetségi prófécia nyelvén szólal meg, mert ez a hallgatói számára is ismert nyelv. Péter beszédének egyetlen célja, hogy Isten szerinti világosságban mutassa meg a történeteket.

Péter a kisebb beszédekben is szorosan kapcsolódik az ószövetségi hagyományokhoz és a bennük megszólaló ígéretek beteljesedésére irányította a figyelmet. A Kornéliusz házában elmondott beszédben (10,28—29; 34—46) arról tesz bizonyosságot, hogy *Isten nem külső adottságai alapján ítéli meg az embert, hanem lelki minősége szerint.* Miután Péterrel Isten Szentlelke ezt megértette a joppéi Simon tímár házában tetején, nyugodtan tudott bizonyosságot tenni Isten egész világot átfogó kegyelméről.

2.2. *István beszéde.* *Beyer* szerint István beszéde (7,2—53) a hetes kör saját és ősi hagyománykincséből származik. Onnan vette át és dolgozta be Lukács is. Ez a beszéd formájában és tartalmában más, mint az előtte levők, de más mint az utána következők is. István nem pogányoknak hirdeti az Igét, ezért teljes mértékben támaszkodnia kell az Ószövetségre. E bizonyosságtételben a gyülekezet jelentős korszakai egyikeként világos rajzát kapjuk. Ebben az időszakban még együtt él a zsidókereszténység és a pogánykereszténység. István szerepe és szolgálata éppen annyira utal vissza az apostoli korra, mint amennyire előre is mutat Barnabás, majd Pál missziói munkájára (*Varga* Zs. J.). Lukács ábrázoló technikájának jellegzetessége, hogy a hallgatók mindaddig csendben hallgatnak, amíg a zsidóság körében ismert hagyományról van szó, amíg István a templomról és a törvényről beszél. Amikor a kritikus ponthoz ér és azok a kérdések sorakoznak, amelyekkel döntés elé állítja István a hallgatókat, félbeszakítják (vö. ApCsel 7,54; 22,22). István beszédében nem a gyűlölet, nem a bosszúvágy szólal meg, hanem népe iránti mély szeretete. Még ott is, ahol eltúlzottnak érezzük (vö. 51—53. v.). A művészi fokozatossággal felépített beszéd ellenállhatatlanul hatásos, sodró erejű védőbeszéd. Kicseng belőle az Ószövetséghez való ragaszkodás és ezzel együtt a Krisztusról szóló bizonyosságtétel. Mondanivalóját törés nélkül vezeti a végső konklúzió felé, ezért tekint végig az üdvtörténelem évezredes múltján egészen Krisztusig. Isten tervszerű munkáját mutatja be, amely előkészítette a Megváltó eljövételét. Az elmondottak méltó befejezése a látomásokról szóló nyilatkozat a beszéd végén. Az ApCsel egyik legművészebben felépített beszéde az Istváné.

2.3. *Péter és Jakab beszéde.* Lukács az ősegyház misszióját sem naplószerűen írja meg az ApCsel-ben. A 10. rész után is csak azokat a beszédeket közli, amelyek a cselekményt viszik előbbre. Még idői pontosságra sem törekszik, vannak esetek, ahol szinte az egymást követő napok eseményeit is megírja (Pál Jeruzsálemben és a Félix előtt), van amikor éveket is kihagy. Ennek ellenére az ApCsel-ben egy egységes kép bontakozik ki Isten apostolai által végzett munkájáról.

Péter és Jakab beszéde a jeruzsálemi gyűlésen (15,7—11; 13—21) időszerű és az egyház létét alapjaiban érintő kérdéseket tisztáz. A továbbiakban annak kellene történnie, hogy a pogányok között egyre inkább kiterjedő „új szövetség” ne vesztse el kapcsolatát az ígéretek ősi talajával, anélkül, hogy az „őszövetség” bilincsbe verné. Tehát arról van szó, hogy mind a pogányokból lett kereszténynek, mind a zsidókereszténynek tartsák tiszteletben egymás hitét és élet-

formáját és egyik se tartsa kizárólagosnak a sajátját. A jeruzsálemi gyűlésen az emberek egymással való vitában harcolnak meg a hit jó harcát és hozzák meg az Istennek tetsző döntést. Itt a viták és az útkeresés (a *zétésis* szó együtt jelenti a kettőt) mindaddig tartanak, amíg mindenki tisztán nem látja a történetet minden oldalról, az összes lehetséges megvilágításban. Péter személyére azért esik itt nagy hangsúly, mert tudjuk, hogy a pogánymisszió „úttörőjének” tekintendő. Így most egyszerre képviseli a jeruzsálemi első keresztyén gyülekezetet, az apostoli kört, Jézus közvetlen munkatársainak együttesét és ugyanakkor a jövő útját megtalált, engedelmes Izraelt is. A jövő útja ez és ezen az úton Jézus kegyelme által van hite a váltságban zsidónak és görögnek és mivel ez így van, nincs különbség köztük. Ezért nem kaphat olyan szerepet a törvény a keresztyén ember életében, amelyet a zsidóskodók akarnának annak biztosítani.

Jakab kifejezetten a helyi, a jeruzsálemi gyülekezet képviselője. Ő elkötelezettje a törvény hűséges megőrzésének. Lukács szavai alapján tiszteletet parancsoló, méltóságteljes és ünnepélyesen komoly egyéniség áll előttünk, aki azt akarja megértetni, hogy éppen most és éppen ezekben a kérdésekben valósulnak meg az ősi ígéretek. Jakab szavaiból világossá lesz, hogy a törvénynek egy bizonyos korban kialakult értelmezését idejétmúltnak is tekinti a keresztyénység, de semmi esetre sem válhat hálátlanná a szabadság címén az iránt, amit Isten a törvény által tett. S nem tarthatja érvénytelennek a célt, amelynek érdekében Isten adta a törvényt: az egy igaz Isten kizárólagos imádását. *Péter és Jakab beszéde együtt jelöl új utat az Istentől kapott feladatok megvalósításához.* Mindketten az ősi ígéretek alapján, de a Krisztusban kapott kegyelemből élve mutatnak előre a Lélek által.

2.4. *Pál beszédei.* A pogánymisszióban elhangzott négy páli beszéd — Antióchia, Lystra, Athén, Milétosz — egymástól mind formai, mind tartalmi tekintetben nagyon eltérő. Azonban tényként kell megállapítanunk, hogy valamennyiben a *kegyelem Isténéről van szó, úgy hogy ez a hallgatók számára értendő, elgondolkodtató legyen.*

Az ApCsel 13,16—41; 46—48-al kapcsolatosan *Preuschen* úgy véli, hogy nem igazi páli hangulatú beszéddel állunk szemben. *Beyer* szerint a páli elemek mellett sok másfajta motívummal találkozunk benne. A szentírási bizonyítékok idézésének technikája szerinte Péter pünkösdi ígehirdetésére emlékeztet. Valószínűtlennek tartja, hogy Pál csak a tizenkét tanítvány és a palesztinaiak Krisztus-látomásaira hivatkozzék és a damaszkuszi élményét ne említse. Lukács adhatta Pál szájába így a beszédet, amit ő maga szerkesztett egybe. A megigazulásról mondottakról *Beyer* megállapítja, hogy páli szellemű. Hasonlóképpen vélekedik *Zahn* is. — Valószínű, hogy Pál kezdeti missziói időszakában, ígehirdetéseinek módszere ilyen volt.

A lystrai beszéd jól illeszkedik ahhoz a szerkesztői folyamathoz, melyben Lukács a fokozatosságot tűzte ki célul. Először arra utal, hogy a pogányok között végzett munkában is az ígehirdetés mozzanata a döntő, az antióchiái zsinagógában elmondott beszédben részletes jellemzés formájában áll előttünk Pál ígehirdetése. A *pogányok között Isten jelekkel hitelesíti a hűséges ígehirdetést*, mint korábban a palesztinai misszió során. A lystrai eseményekben tipikus jellemzést kapunk arról, hogy a pogányok között hogyan történik és milyen eredménnyel jár Istennek ez

a munkája, amelyben bizonyosságot tesz külső jelekkel is az apostoloktól hirdetett Ige hitelessége mellett. A lystrai pogányok a jelt látva a maguk gondolatain belül értelmezik azt és csak az emberre tekintenek. Ezért akarnak áldozatot bemutatni, mert úgy értelmezik a jelt, hogy abban istenük (Zeusz és Hermész) jött el. Pálék itt hadat üzennek a „személyi kultusz” mindenféle babonás vagy kevésbé babonás formájának. Lukács nyilván egészen vázlatosan közli a beszédet. *Pálnak a sokistenbe bonyolódott emberi lelket kell az egy Istenhez elvezetni úgy, hogy a pogány lélek érzékenységét ne sértse meg.* Az Istentől kapott alkalommal Pál jól élt, s ennek eredményeként született a városban keresztyén gyülekezet (vö. 20. v.).

Pál athéni tartózkodása, illetve az ApCsel-nek erről szóló beszámolója és az apostolnak az Aeropaguson mondott beszéde a könyv legvitatottabb része. A beszéd egészen vázlatosan van megörökítve. Ebben a vázlatban az egyik gondolatról a másikra való átérés finom árnyalatai sok helyen elsikkadnak, de így is látszik az, hogy mennyire nincs oka Pálnak az athéni filozófusok előtti szégyenkezésre, beszédének sem formai, sem tartalmi mélységét illetően. Látszik az is, hogy a beszéd a maga teljes egészében hiteles történelmi hagyományon alapszik. *Nem frázisokkal közelíti meg a hallgatóit, hanem először is az athéni lelki helyzetére utal*, ebben a *captatio benevolentiae*-nek valamilyen párhuzamát láthatjuk. Furcsa kaptáció ez, mert kulcsszava a *deisidaimonia*, ami a sokféleségükben megüresedett istenségek kegye és protekciója után való kapkodást jelenti. Kétségtelen, hogy a vulgáris vallásosság ebből a forrásból táplálkozik. E diagnózisban Pál azért ott látja az *igazi Isten-ismeret utáni vágy lehetőségét*. Ezért tud a csödbejutott sokistenhívőnek az egy ismeretlen Istenről szólni. Pál beszédének alaphangulata és mondanivalója pontosan az, ami a körülményeknek megfelelően várható. Az athéni beszéd az ApCsel lényeges eleme, mert enélkül Lukács tipikus beszédeinek sora hiányos maradna.

Ebben a csoportban a negyedik beszéd az efézusi vénékhez szóló, Milétoszban elhangzott *eligazító szó* (20,18—35). *Spitta*, *Weiss* úgy véli, hogy ez kiesik a többi páli beszéd kereteiből. Csak az ApCsel írója alkothatta, mégpedig a maga nagyon sajátos tudatos koncepciójának a legteljesebb kiszolgálására. Valószínű, hogy néhány adatot kapott magától Páltól és azt kerekítette ki. Az nyilvánvaló, hogy más szituációban keletkezett, mint a többi páli beszéd, más a célja is az egész mű szerkezetén belül is. Nagyon közeli rokonságban áll a páli levelek néhány részletével. A beszéd páli jellege az első pillanatban felismerhető. Nincs egyetlen gondolata sem, amelynek számos párhuzamát ne találhatnók meg a levelekben. A szerző céljának megfelelően stilizálta és így kapott a beszéd egészen különleges stílust. A beszéd arányossága és lüktető ritmusa feltűnő. Viszont nem érthetünk egyet *Preuschen*-nel, aki szerint a beszéd szerkezetét pusztán formális retorikai szempontok alapján kell megközelíteni. Lukácstól minden öncélú formalizmus idegen. A beszéd szerkezetét megvizsgálva azt kell látnunk, hogy Lukács részint Pálnak a gyülekezetekhez való viszonyát akarja jellemezni (17—27; 32—35. v.), részint a gyülekezetek ez idő szerinti helyzetét és sajátos problémáit kívánja hallgatóival megismertetni (főként a 28—31. versekben).

E négy beszéd képet ad a pogánymisszióban végzett munka formai és tartalmi megoldásairól. Pál mindig az adott helyzetnek megfelelően adta hírül, hogy Isten a Jézus Krisztusban elérkezett a világhoz.

Minden beszédében kézzelfoghatóan kitapintható Pálnak az a szándéka, hogy görögnek görögge legyen, az Isten kegyelmének megismertetéséért.

Pál Milétoszból Cézareán át Jeruzsálembe ment, ahol meglátogatta az ösgyülekezet vezetőit, majd a templomban letartóztatták és engedélyt kapott a római ezredestől, hogy szóljon a néphez. Az ApCsel 22,1–21-ben úgy szól hallgatóihoz, hogy kiélezte azt a mély és egzisztenciális sorsközösséget, amely közte és azok között adottságainál fogva volt. Átfutott társzusi származásának említésén, hogy azután erősebb hangsúlyt kapjon jeruzsálemi neveltetése. Lelki hovatartozandóságát pedig az ismert névvel: Gamáliel nevével jelöli meg. Szól törvény iránti buzgalmáról és arról, hogy fanatikus istenkeresésében az öldöklésig elment. Ezután tér rá életének nagy törésére, amely tőle független, a Jézus Krisztussal való damaszkuszi találkozásra. Nagy vonalakban fut végig saját élete ismertetésén, elfogadta a pogányokhoz való küldetését (22,21). Lehet, hogy ez a néhány szó az egész beszéd igazán „páli” magva, ennyit kapott Lukács Páltól és a többi maga építette köré (Beyer). A felépített beszéd a zsidó hallgatóknak megfelelően indult és jut el addig a pontig, ahol, mint István esetében is láttuk, tovább már nem képes hallgatni. Pált, miközben múltjáról beszél, szívesen hallgatják, nem vonják kétségbe jó zsidó voltát. Van érzékük a kegyességi élet elmélyültségéhez. De amikor Pál a pogányokhoz való küldetéséről beszél, tehát az egyház konkrét feladatát fogalmazza meg, akkor kitör a botrány, mert ez beleütközik Izrael önző és reakciós váradalmaiba.

Pál beszédét a Nagytanács előtt (22,30–23,11) a tribunus közreműködésével tarthatta meg. A szembesítés célja az lenne, hogy törvényes bírósági eljáráshoz szerezzen alapot a római hatóság képviselője. Az elbeszélést hangneme miatt történetietlennek szokták minősíteni. Azonban az a helyzet, hogy erősen stilizálva van. Lukács valószínűleg Pál erősen felindult elbeszéléséből értesülhetett ezekről az eseményekről és annak hatása alá kerülve, különösen egy-egy kirívó mozzanat ragadta meg. Ezek hatása alól nem tud és nem is akar szabadulni. Ezért az egész tudósítás alapján véve vázlatos, így egy-egy gúnyos megjegyzés lecsapódása kirívóvá válik. A 11. vers döntően bizonyítja, hogy Lukács híradása Pál elbeszélése alapján keletkezett, amiről itt szó van, azt csak Páltól hallhatta az ApCsel írója. Ez a vers egy egészen nagy távlatot nyitott meg Pál előtt, a legilletékesebb helyről származó motiválása, Istentől adott megokolása van előttünk az apostol római útjához.

E két beszédben Lukács úgy állítja össze mondani-valóját mind formai, mind tartalmi szempontból, hogy a hallgatóknak tudatában levő isteni kijelentés és ígéretek sora a Krisztusban való beteljesedésig jusson el ószövetségi alapozással. Mind a Pált hallgató sokaság, mind a szanhedrin tagjai azon a ponton túl nem hajlandók meghallgatni Pált, mikor a hagyományos izraeli törvény-keretből kilép a pogányokhoz való küldetés útjára.

Pál Cézareában három beszédet mondott. Kettőt a római helytartó előtt (Félix 24,10–21; Festus 25,10–11) és egyet Agrippa és Festus előtt (26,1–29). Pál a két római képviselő előtt Lukács leírása szerint viszonylag rövid beszédet mond. Ezek a beszédek igen nyomatékosak és tárgyilagosságok. Csak ahhoz szól hozzá, amit a vádlók mondanak, és nem említi ő sem az összeesküvést, aminek pedig fontos szerepe volt abban, hogy ő Cézareába került. Pál nem akart

bosszút állni ellenségein, nem pályázik olcsó sikerekre és nem akar ilyen úton erkölcsi fölényt kiharcolni magának. Pál, amikor Festus előtt a császárra fellebbez, tisztában van azzal, hogy kiszakad népe köréből. Teljesen korrekt a birodalom jogrendjéhez való viszonya. Neki ez a jogrend minden körülmények között jó. Lukács ebben az emberileg nézve nehéz helyzetben is a mindenkor Istenre hagyatkozó apostolt szólaltatja meg, aki Isten akarata szerint kész vállalni a halált is. Az Agrippa előtt mondott beszéd leírásában fontos mozzanatot a *tóte ho Paulos ekteinas tén xeira apelogeito*. Nem a lecsendesítés gesztusa, hanem a szónokok sztereotip mozdulata a beszéd kezdetén. Mégis fontos, mert bizonyos kontrasztot jelent az ábrázolásban. Pál a fogoly, bilincscsel a kezén, jó lelkiismerettel és bátor belső szabadsággal szól. Ezt a belső szabadságot már az előzőekben is kiemelte Lukács. Pál Agrippa előtt kifejezésre juttatja és hangsúlyozza, hogy ő a szigorú, a zsidók törvényeihez föltétlenül hű életfolytatást kezdtektől ismeri. Tisztázza először a történelmi Izraelhez való viszonyát. Megtérése eseményét nagyjából itt is úgy beszéli el, mint a korábbiakban. Lukács leírása szemléletessé teszi a beszélő és a hallgatók kapcsolatát az Agrippa tréfának szánt szavaival. Pál válasza csaknem imádsággá válik. — A három beszéd között ismét az a különbség, hogy Pál — Lukács szerint — másként közelíti meg a pogány és másként a zsidó hallgatóit. Mindegyiknek éppen annyit mond el, amennyi szükséges az esemény továbbviteléhez.

Az ApCsel 28,17–20-ban találkozunk Pál a Rómában élő zsidókkal, akiket magához hivatott szállására. Lukács csak utalásszerűen szól Pál római munkájáról. Egyébként fölösleges is volna részletezése, mert tipikusan már jellemezte Lukács az ilyenfajta apostoli munkát. A per további sorsa iránt sem érdeklődik, számára az a fontos, hogy Pál Rómába jutásának eszköze volt az. Most már célban van, tehát nincs szükség az emberi oldal ismertetésére. Pál a római zsidókkal való találkozásban tisztázní akarja népéhez való viszonyát. Bizonyoságot tesz arról, hogy Izrael kitagadta őt magából, de az igazi Izraelből soha senki nem szakíthatja ki őt, sem azokat, akik Krisztuséi. Lukács mintegy utalásszerűen foglalja össze Pál börtönbe jutását, illetve Rómába kerülését. Ebben azonban benne van, hogy az Ószövetség ígéretei alapján állva „Izraelnek reménységéért” jutott ide az apostol.

Az ApCsel-ben a tanítás, a prédikálás, az imádság, a kenyér megtörése van említve oly módon, hogy abból kiténik az, hogy a keresztyén gyülekezet istentiszteleti életének kezdettől fogva ezek az elemek képezték alapját. Egyik elemet sem részletezte Lukács oly módon, hogy a mai olvasó egy kész liturgiát kaphatna. Valamennyi elem Lukács művében a már fentebb említett 1,8-ban megfogalmazott célt szolgálja a kiteljesedés felé vezetni.

Lukács korának köznyelvén, a koinén mondta el bizonyoságtételét. Stílusa változatos, viszont az élet-helyzeteket, az életjeleneteket és az események atmoszféráját jól továbbítja az olvasókhöz. Stílusának különös ismertetőjegye az elbeszélések belső ritmusának gyakori váltakozásában van. Szemléletességre törekszik és ez határozza meg az elbeszéléseinek fontosságát. Nem a megtörtént dolgokat referálja csupán, hanem megvilágítja azt a teológiai hátteret és történelmi összefüggést is, melyben a kegyelmes Isten az apostolokon és az első gyülekezeteken át munkálkodott. Beszédeinek anyagával teljesen szabadon

bánik, a forma és a tartalom egységben van. Szabadsága nem szabadosság, hanem céltudatosságából következik és ezért mondhatjuk, hogy egyedülálló, elődei, sem utódai nincsenek az őskeresztény irodalomban. A nagy jelenetek, a nagy beszédek mellett sok apró utalás, rövidebb beszéd található Lukács művében, viszont valamennyi részletben megtaláljuk elbeszélő művészetének gazdagságát.

Kifejezőmódját a szituációnak, a beszélő jelleméről alkotott képnek megfelelően alakította. Például az athéni beszédben hiteles páli gondolatokat sajátos atticizáló nyelven, és a környezethez alkalmazkodó stílusban szólaltatta meg Pált.

Az ApCsel imádságaiban és igehirdetéseiben, mind formai és mind tartalmi szempontból azon van a hangsúly, ami a cselekményt előbbre viszi. Az a lényeges, ami elhangzott: a zsidók között az ószövetségi ígéretekhez való kapcsolat megvallása, a pogányok között pedig az ígéretnak a világ számára való beteljesedésének a meghirdetése. Csak ott hangzott el a részletes ószövetségi ígélet-ismertetés, vagy Pál ese-

tében az ószövetségi háttér elemzése, ahol a hallgatók értői, ismerői voltak annak. Lukács mind formában, mind tartalomban az Isten üdvtervének rendelte alá magát.

Lenkey István

IRODALOM

Bauernfeind, Otto: Kommentar und Studien zur Apostelgeschichte. Hrsg. Metelmann, Volker. Tübingen, 1980. 491 p. (Wissenschaftliche Untersuchungen z. NT. 22); *Beyer, Hermann Wolfgang: Die Apostelgeschichte.* Göttingen, 1957. 161. p. (NTD 5); *Conzelmann, Hans: Die Apostelgeschichte.* Tübingen, 1963. 158 p. (Handbuch z. NT. 7); *Haenchen, Ernst: Die Apostelgeschichte.* Göttingen, 1977. 7. durchg., verbes. Aufl. 717 p. (Kritisch-exegetischer Kommentar über des NT. Bd. 3); *Roloff, Jürgen: Die Apostelgeschichte.* Göttingen, 1981. 385 p. (NTD 5); *STAHLIN, Gustav: Die Apostelgeschichte.* Göttingen, 1975. 342 p. (NTD 5); *Varga Zsigmond J.: Az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv magyarázata.* 1–5. Debrecen, 1953–1956. Stencilezett. Ism. Lap-szám.; *Wilckens, Ulrich: Die Missionsreden der Apostelgeschichte.* Neukirchen-Vluyn, 1974. 3. überarb., erweit. Aufl. 268 p. (Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament. Bd. 5).

A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben

A protestáns példázatok bonyolultan összefüggő együttese érdekes és folyton alakuló világ. Ha átolvassuk a 16–17. századi prédikációgyűjteményeket, akkor azt tapasztaljuk, hogy a hitszónokok igen bő történeti-irodalmi forrásokból merítettek. Az evangélikus–református lelkipásztori tevékenységet alapvetően meghatározó homiletikai segédeszközök körébe tartozott sok egyéb történeti forrásmű, színvonalas és adatgazdag komplikáció mellett Andreas *Hondorff: Promptuarium exemplorum*, *Manlius: Loci communes* és *Job Finckel: Wunderzeichen c. munkája*. Ezeknek a tömör, adatokat és tényeket ismertető kézikönyveknek a használata a szentbeszédek összeállításában, a példázatok kiválasztásában egy ideig állandósult.

A protestáns szentbeszédek példázatainak természetrajzába¹ a szövegváltozatok életébe való betekintés a pszichológiai ösztönzések kialakulását világítja meg, amelyben a vallásos hit és a hitélet gyakorlata döntő szerepet játszott.² Mivel a prédikátor személyisége nem sikkadhatott el a Biblia szövegének értelmezésében, a példázatok biológiájában megnyilvánuló variálódási folyamat a soha vissza nem térő pillanat érzését is kiváltotta a hallgatóságban. A lutheri hivatástudat és a kegyelmi kiválasztás hitét főleg a Bibliából vett példázatokkal támasztották alá a prédikátorok, de kiegészítették másfajta elbeszélésekkel erkölcsi fejtegetéseiket. Ezek a narratív romantikus tudósítások történelmi távlatban a reformáción túlmutató örökséget kapcsoltak az európai szellemi vérkeringésbe, a tömegek polgári eszmélésébe, és ugyanakkor az antikvitás szépprózái archaikumát a polgári társadalom morális eszmerendszerében helyezték el. Az erkölcsi nevelés koncentrációjának irányát szemléletesen és érzékletesen alakították ki a példázatok, amelyek a korszerűsödő kiscsalád védelmét és a protestáns közösségek erősítését szolgálták, a tehetetlenséget pedig cselekvőképességgé változtatták. *A példázat tehát a hivatástudat, az eleve elrendelés platóni barlangfalra vetített árnyképe volt a protestáns szentbeszédekben: a „valahonnan ismert”-ben vagy annak segítségével mindenkinek magának kellett felfedez-*

nie az újjáteremtés hitét, a kegyelmi állapotot. A példázatok befogadása a hívő közönség részéről kreatív tevékenységnek bizonyult.

Bibliai példázatok

A Bibliából vett példázatok jó része F. C. *Tubach* katalógusa³ szerint könnyen meghatározható, amelyben a szerző a középkori vallásos exemplumokat a korabeli és későbbi fő kézikönyvek, forrásgyűjtemények alapján feldolgozta és típusokra osztotta. (Az elbeszéléstípusok számai a címek után zárójelben következnek.) Absolon (T 24), Anániás és Szafira (T 42/3), Farizeus és Publikánus (T 42/2), Keresztelő Szent János kivégzése (T 230), Heródes gyermekgyilkossága (T 2581), Holofernesz és Judit (T 2593), Jeruzsálem pusztulása (T 2775), Kain és Ábel (T 834), A kánai menyegző (T 5236), Noé bárkaépítése (T 3478), Szodoma és Gomora (T 4459) története az említett példázatkatalógus tanúsága szerint már a középkor folyamán önálló elbeszéléssé vált, és a protestáns szentbeszédekben erősen variálódott.

A felsorolt bibliai történetek közismert volta miatt előadásuk során ritkán találkozom bővítő tendenciával. *Zvonarits Mihály* 1628-ban úgyszólván néhány tagmondattal ismertette Kain és Ábel (T 834) történetét, és ez a szükséztől kivonat a többi incifinci utalással összevetve, mégis túl bőnek bizonyult: „Cain és Ábel különböztetnek az Isteni tiszteltetben, annyira, hogy Ábel áldozatját kedvellé az Isten. Cainét pedig nem kedvellé, s ez miatt meg is ölettek Ábel Caintól.”⁴ Szintúgy ennek megfelelően szűkre szabott *Tofeus Mihály* utalása: „A mezőn van Ábel, Cain ott is reá támad és meg-öli.”⁵

Beythe István 1584-ben, egyik írásában Kaint csak említette, és a bűnösök sorában Saullal, Achitofellel együtt sorolta föl.⁶ *Medgyesi Pál* posztilláiban már csak a Kain név említésével találkoztam.⁷ Érdekes a hagyományfejlődésben az az eset, amikor pl. *Geleji Katona István* Titkok tika c. munkájában⁸ Kain és Ábel (T 834) kombinálódott a Szodoma és Gomora

(T 4459) bibliai történettel, és a bűnesetek halmozásával a prédikátor az érzelmi hatást kívánta elmélyíteni.

Hagyományos típuskombinációk jöttek létre a szentbeszéd előadásánál. Nem véletlen Noé bárkaépítésének (T 3478) a Szodoma és Gomora-elbeszéléssel (T 4459) való együttes előfordulása. *Kulcsár György* 1574-ben így írt: „Mint a Viz özön előtt Noeth támasztá. Az Sodoma Veszedelme előtt Lot Patriarchát...”⁹ *Zvonarits Mihály* 1627-ben pedig így: „Noé idejében nagy bátorságban éle ez világ... azon közben az viz özön el buritá őket. Sodomát hasonlatos állapotban meg emeszté égből való tűz.”¹⁰

A kegyelmi kiválasztást bizonyító csodák mint fő-téma köré csoportosított bibliai történetek szintén a cselekménytípusok kombinációjára vezettek, és így került egymás mellé Szent Pál kígyótól való megmenekülése (T 3627) és Szent Péter csodálatos gyógyítása (T 3719) *Zvonaritsnál*.¹¹

Kain, a bűn megszemélyesítője *Sóvári Soós Kristófnál* a protestantizmus egyik áruójával. *Francesco Spira* páduai ügyvéddel került egy sorban említésre: „Ne iedgy meg bűnödtől, ne fyly, mert ha fölöttéb felz, ketségbe esel, mint egy Cain, Judas, Saul, Spira Ferencz...”¹²

A bibliai történetek összeszövődésének hátterében nem a népköltészettől megszokott analógiás, szublogikus újjáteremtés állt, hanem a teológiai műveltség által megalapozott erkölcsi nevelés törekvése. A prédikátor hallgatósága előtt azonban az utóbbi alkotótevékenység mint variálódási folyamat hasonlított a folklór szóhadományozásához. A korai protestantizmus hitszónokai akkor értek el felejthetetlen sikereket közönségük előtt, amikor az olvasott antik történeteket a néphagyomány műfajaival az újjáalkotás szublogikus fázisában ötvözték össze, és a pszichológiai ösztönzés a közösségformáló szerves hagyományozódás részévé vált.

A bibliai történetek, nevek és utalások irodalmi toposzokká alakulását a konkrét esetekre való alkalmazás elősegítette. A kánai menyegző (T 5236) üdv-történetének személyes tanulságáról szöveg Heinrich *Müller* elmékedéseinek 17. századi magyar fordításában: „A'ki Cánában a' vizből bort tsinált, ha néki ugy tetszik, az én nyomoruságombul is hivesítést, és az én bánatombul örömet fog tsinálni.”¹³ Majd később az ismert *Farizeus és Publikánus-elbeszélés* (T 42/2) megszokott fordulatban bukkan elő: „No jó tehát, úgy mond *Publicanus* módgyára élni...”¹⁴

A cselekménytípusok *Gerhardus* Jánosnál szürrealista képekké sűrűsödtek. Nála a kereszttség „lelki vízözön”, és Noé hitből építi fel bárkáját.¹⁵ A szabad képzetársítások kétségtelenül oldották azt a fáradtságot, amelyet a teológiai fejtegetések elvont logikájuk miatt a prédikációk hallgatóságában előidéztek.

Mediterrán mitoszokból és mondákból vett példázatok

A görög-római mitológia részleteit szintén felhasználták a protestáns hitszónokok, hogy erkölcsi nevelésük elveit szimbolikus képekben bontsák ki. Ha a nagy antik mítoszoköröket a példázatokban tükröződő művészi információkkal vetjük össze, úgy tűnik, mintha az előadás összefüggő epikai halmazok szétbontása révén keletkezett volna, pedig nem így áll a helyzet. A görög-római mitológia számos részlete a középkori hagyományozódás során az egész mondanivalóval azonos értékű, önálló elbeszéléstípusokká

alakult, és beilleszkedett a legendák és profán történeti mondaszerű elbeszélőanyagok közé.

A protestáns hitszónokok a teremtéssel (*Prometheus* embert teremte),¹⁶ a bűnbeeséssel és a büntetéssel (*Aktaion*) kapcsolatos, de egymással lazán összefüggő kozmogóniai elképzelések és mitikus elbeszélések mellett lényegében két hatalmas mondanivaló köré merítettek. Az eredendő bűn elkövetésének súlyos, társadalmi jellegűvé szélesedő következményeit történelmi dimenzióban mutatta be a trójai háború hatalmas mondanivaló köré, amelynek részletei mint önálló elbeszélések a protestáns szentbeszédekben a Biblia üdv-történetét világították meg összehasonlító anyagokkal.

Keresszegi H. István műveiben¹⁷ többször is említette *Iphigenia* feláldozásának mitológiai történetét. Egyik példázatában arról szöveg, hogy a festő érzelmi okokból nem tudta ábrázolni *Agamemnón*nak lánya elvesztése miatt érzett fájalmát. A téma példázatként már korábbról ismert. *Bornemisza Péter* lélektan ábrázolásra, az apa fájalmának bemutatására használta fel az *Iphigenia-történetet*,¹⁸ amely a német homiletikai segédkönyvekben a 16–17. században is előfordult.¹⁹

Az áldozat állt *Jefté* és lányai (T 2770) történetének középpontjában, amelyet *Alvinczi Péter* egyik posztillájában részletesen ismerttetett.²⁰ Az áldozat antik illusztrációs példái annyira közismertté váltak, hogy *Ketskeméti Zsigmond* a 19. század elején, falusi prédikációiban a két történet tartalmi hasonlóságára mutatott rá, és egymás után ismertette őket.²¹

Az eredeti bűn elkövetésének gondolatával kapcsolatba hozható mitikus elbeszélést (*Paris* elraholja *Helenét*) már *Magyar István* felhasználta teológiai okfejtésében,²² mégis ez a motívum, úgy tűnik, kevésbé volt népszerű,²³ mint az *Odüsszeiából* általánossá vált *Sziráne* éneke²⁴ (T 4496) vagy *Odüsszeusz* és *Kirké*²⁵ (T 5018) mitológiai története, amelynek alapgondolata, a csábítás a protestáns ördögbeszélések körébe, világába vezet. Az *Odüsszeusi* mitológikus elbeszélések korábbi önállósulása az európai keresztény hagyomány kontinuitását bizonyította.

A görög-római mitológia másik nagy csoportja, amelyből nagyon sokat merítettek a protestantizmus hitszónokai, a *Héraklész*hez fűződő mondanivaló volt. *Alvinczi Péter* posztilláiban a mitikus hős küzdelmének egy-egy mozzanatát említette: a *chimaerák*, *hidrák* és *oroszlánok* vagy a háromfejű *Cerberus* legyőzését különálló elbeszélő motívumként használta.²⁶ *Nála*²⁷ és *Geleji Katona Istvánnál*²⁸ *Thészeusz* és *Minótaurusz* mitikus elbeszélésében a gonosz, pusztító erővel szemben kibontakozó emberi tevékenység diadala nyert művészi megfogalmazást. Ez az elbeszélés mint vallásos példázat a protestáns teológusoknál, nyugaton ismeretes volt.²⁹ Előadásában a bővítő tendencia érvényesült. Jelentősége folklorisztikai szempontból azért figyelemre méltó, mert a *Thészeusz*-monda exemplumváltozata a *Perszeusz-elbeszélés* köré (T 3255 pl. a *Medusza-típus*) darabjaival együtt hatott a mesei szájhagyományra, pontosabban a *Sárkányölő*-mesetípus (AaTh 300) 19. századi formáira.³⁰

A görög-római mitológiából kibomló politeista eszmerendszer művészi-irodalmi szimbólumai hatottak a protestáns eszmélődés útján. A mitológiai istenségek köré fonódó középkori prédikációs hagyomány az antropomorf istenfogalom felelevenítésével párhuzamosan szolgált a protestáns egyházak üdvfoglalmaikhoz, mintegy történelmi dimenziót adva a kinyilatkoztatásnak.

Másrészt folytatódott egyes antik istenségek, különösen Venus jellegének már a középkori vallásos elbeszélés-hagyományban megkezdődött transzformációja. A nimfák seregétől kísért istennő a középkori legendákban a bűn megtestesítőjévé vált, de Venus radikális átalakított képét a legkiválóbb protestáns hitszónokok nem vették át szolgálai a korábbi európai hagyományvilágból. Bornemisza Péter prédikációjában Venus koszorújával meggyógyítja Aspasiát, a beteg lányt,³¹ tehát cselekvése annak ellenére pozitív, hogy elítélésében a szigorú keresztyén erkölcsi elv irányadó.

Az antik anekdoták hagyománya és gyakoriságuk háttere

Az anekdotapéldázatok alkalmazása a 16–17. századi protestáns prédikációkban nemcsak a középkori vallásos elbeszéléstípusok folyamatosságát jelentette, hanem a lutheri hivatástudatot és a predesztinációt szemléltető keresztyén hagyományok kreatív kitágítását is. Ebben a nagy eszmélődési folyamatban jelentős mértékben megváltozott a Szentírás kezelési módja. A középkor egyik nagyon fontos liturgikus tárgyából belső jellemformáló és közösségteremtő eszköz vált. Az imában, az Univerzummal való kapcsolatteremtésben meghittebb és közvetlenebb viszony jött létre, mint korábban.

Az ember és az Univerzum között a példázat lett a közvetítés egyik elősegítője. A példázat szellemi közvetítőeszköz volt, amely létével a protestáns szentbeszédekben az Isten—ember közötti természetes tekintélyvet és a szabad akarat jogát népszerűsítette. Az exemplum az antik hagyomány árnyékban maradt oldalait is megvilágította a protestáns teológia szempontjából.

A példázatokban mind a hagyomány integratív erejét, mind a 16–17. századi vallási pártokba beszivárgó ellentétek megbontó hatásának tükröződését láthatjuk. A mély történeti gyökerek példázatok ugyanis a hozzájuk fűzött, néha időleges érvényű magyarázatokkal az interperszonális kapcsolatok organikus karbantartása érdekében a szabad akarat kiteljesedését jelentették a középkori centralizációval szemben.

A példázatok protestáns szűrője és rendezőelve a Szentírás korszerű magyarázatából származó keresztyén katekizmus volt. A tekintélyelv újszerű felfogását ismertette sok más egyéb történeti elbeszélés mellett a tömegek számára Hiero és Szimonidész közkedvelt antik anekdotája, amely Istent helyezte mindenek fölé az e világi hatalmasságokkal szemben, és meghatározatlansága természetessé tette a misztériumot.

A középkori vallásos példázatok közül a protestantizmus folyamán főleg az értelemhez szóló elbeszélések hagyományozódtak. Az emberi értelmet mozgatták meg a különösség esztétikumán alapuló példázatok: a keresztyén hitelveket ezek a szokatlan életmotívumok ragadták ki a különbség nélküli élményváltozatok tengeréből. A csodálatos ereklyék kompromittálódásával a különös élmény valósága fejezte ki az élet folytonos újjáteremtődésének misztériumát, az Isteni Gondviselés szakadatlan érvényesülését. *A különösség antik motívumaiban az általános keresztyén hitelvek sűrűsödtek össze.* Régi jelképek úgy értékelődtek át, hogy mondanivalójuk keresztyén hittartalommal és új vallásos életérzéssel telítődött. A cselekménytípusok mint jelképek megmaradása az időtlenség illúzióját keltette a teremtés folyamatosságában. A példázatok az antik műveltség belső építtere-

jének a kibontakoztatásával világították meg a protestantizmus eszkatologikus kérdéskörét. Így az evangéliumi ösztönzés a 16–17. századi evangélikus és református prédikációkban az antik hagyomány felújításával és protestáns magyarázatával egészült ki.

Ha az antik anekdotatípusok előfordulásait tekintem a protestáns szentbeszédekben, megfigyeléseim szerint három elbeszélés fordul elő leggyakrabban: Az apját (anyját) szoptató lány (Gy 69 = R 81 = T 3969), Hiero és Szimonidész (T 2903) és Kambuszész (Gy 31 = R 78 = T 2859) története. Emellett még gyakran találkoztam Kroiszosz és Szolón (T 1327) elbeszélésével, amely a kevély uralkodó végzetét ábrázolta, és a bölcs szavainak igazságát („Senki sem mondhatja boldognak magát halála előtt”) hangoztatta.

A leggyakrabban előforduló magyar protestáns példázattípusok közül tehát a Filia patrem (matrem) lactans cselekménye az elszigeteltségre kényszerült ember és a kegyelmi kiválasztás elvének művészi illusztrációja. Az Istenséggel való „unio mystica” irányában kibontakozó vallásos élményt világítja meg Hiero és Szimonidész anekdotája. Egyes interperszonális kapcsolatok társadalmi jellegét és a pozícióból eredő kötelességek megsértésének súlyos következményét ábrázolja Kambuszész elbeszélése: ebben az uralkodó a részrehajló bíró bőrét lenyúztatja és a bírói székre húztatja fel emlékeztetőül a megbüntetett hivatalnok fia számára. A Kroiszosz és Szolón párbeszédén nyugvó antik elbeszélés egyes negatív magatartásforma veszélyeire és az isteni akarat kifejezhetetlenségére hívja fel a figyelmet.

A sokszor emlegetett protestáns példázattípusok változatainak ismertetésével próbálok érzékeltetni a vallásos hagyomány dinamikáját és a prédikáció összefüggéseiben megmutatózó fejlődéstendenciáit.

Az apját (vagy anyját) szoptató lány történetével jónéhányszor találkoztam a protestáns szentbeszédekben. A példázatként felhasznált elbeszélés tartalma a következő: Egy lány apját vagy anyját börtönbe zárják azzal a szigorú utasítással, hogy tilos élelmet bevinni neki. A fogoly lánya látogatásakor titokban megszojtatja szülőjét. A büntetést elrendelő személy tudomására jut az eset, és kegyelemből szabadon ereszi a foglyot. A szülő iránt tanúsított hűség emlékeztetőre szobor felállítására kerül sor.

A Filia patrem (matrem) lactans elbeszélése magyar protestáns változatait alábbiakban sorolom fel: 1. Margitai P. 1617, 278/a,b. — 2. Alvinczi P. 1633, 217sq. — 3. Keresszegi H. I. 1635, 315. — 4. Keresszegi H. I. 1640, 800sq. — 5. Margóczy J. (szerk.) HE. 1. 1870, 111sq. — 6. Szász K. 1881, 168sq. — 7. Révész B. 6, 1893, 210.

A Filia patrem lactans-elbeszéléstípussal György Lajos is foglalkozott a magyar anekdoták között, de a protestáns példaváltozatokból egyet sem említett. A protestáns hitszónokok (Margitai Péter, Keresszegi H. István) Sabelliusból és Valerius Maximusból merítették az elbeszéléstípus ismertetésekor.

A különös körülmények közt táplált személy szerint lényegében az elbeszélésnek két redakciója állapítható meg: az 1., 3., 4., 5. és 7. változatban anyját, a 2. és 6. változatban apját szoptatja meg a lány. Egyedül Alvinczi prédikációjában fordul elő az apa megnevezése (Kimón).

A szülőjét szoptató lány elbeszélése a középkorban folyamatosan hagyományozódott. A 16–17. században a német protestáns teológusok a szülők iránti tiszteletet kötelezővé tevő ötödik parancsolat népszerűsítésére használták fel. A téma 19. századi protes-

táns továbbélése azt bizonyítja, hogy *Trsztyénszky* Gyula evangélikus lelkész a nép szellemi táplálékául szolgáló irodalommal hozta összefüggésbe az elbeszélés főszereplőjét, *Révész* Béla előadásában pedig ez az antik történet szóláshasonlattá alakult.

A mondatípus korábbi, de különösen 19. századi példázatváltozatai alátámasztják *Ujváry* Zoltán egyetemi tanár helyes feltevést, miszerint a *Filia patrem* lactans elbeszélése prédikációk révén terjedt el a magyar folklórban, és ott az esetek többségében találós kérdésekké alakult.³² Az elbeszélés folklorizációját mutatja *Makra* Sándor kéziratos feljegyzése a Tiszántúlról.³³

A protestáns szentbeszédekben eddig Hiero és Szimonidész (T 2903) elbeszélésével tíz alkalommal találkoztam, és ezeket a bibliográfiai utalásokat a szövegek változásvizsgálata előtt sorolom fel: 1. Margitai P. 1617, 41/a. — 2. Margitai P. 1624, 38sq. — 3. Keresszegi H. I. 1640, 130. — 4. Tasnádi Székely I. 1, 1794, 116sq. — 5. Ketskeméti Zs. 1795, 464. — 6. Somodi I. 2, 1797, 188sq. — 7. Kiss A. 2, 1839², 3sq. — 8. Edvi Illés P. 1, 1840, 125. — 9. Kiss B. 1852, 153. — 10. Vásárhelyi Zs. 1892, 228.

Hiero és Szimonidész elbeszélésének szűsége röviden így foglalható össze: Az uralkodó felszólítja Szimonidészt, a bölcset, hogy határozza meg Isten fogalmát. A filozófus mindig több napot kér a válasz megadására, végül pedig kijelenti, hogy képtelen megoldani a feladatot.

A cselekménytípusnak lényegében két változókéony blokkja van: az egyik szövegegységben a kért napok változása folytonos növekedést mutat. A másik szövegegység maga a poén, amelyben vagy a misztérium jellegének tömör megjelölésével („homályos”, „nem fogható fel”), vagy a gondolkodás intenzitásával növekvő feladatmennyiség dilemmájának transzcendenciája fejeződik ki. Végső soron a két variábilis szövegblokk összefügg, mert a napok számában és a gondolkodás koncentrációjában is növekedés mutatkozik. Az Univerzum szubjektív tágulásának megérzése az egyénben viszont az ember közvetlen létezését meghaladó többlettudat.

Az ókori történelem egyik félelmetes, a középkor évszázadain át hagyományozódó romantikus tudósítását, Kambüszész elbeszélését a 16–17. század protestáns teológusai igen kedvelték. *Andreas Hondorff* nagy kézikönyvében ezt az elbeszélést az ötödik parancsolattal kapcsolatban ismertette. Az egyházi prédikációs gyakorlatban *Károlyi* Gáspártól és *Bornemisza* Pétertől fogva ez a vallásos példázat folyamatosan tovább élt a protestánsoknál, változatos magyarázatokkal és különféle szövegösszefüggésekben. Kutatásaim során a Kambüszész-típusnak kilenc protestáns szövegét sikerült megtalálnom: 1. *Károlyi* G. 1563/1984, 85. — 2. *Bornemisza* P. 1579, 417/b. — 3. *Magyari* I. 1602/1979, 80. — 4. *Deretskei* A. 1603, 437. — 5. *Margitai* P. 1617, 289/b. — 6. *Keresszegi* H. I. 1640, 874. — 7. *Ketskeméti* Zs. 1795, 35. — 8. *Ketskeméti* Zs. 2, 1805, 187. — 9. *Varjú* I. 1854, 264.

A Kambüszész-cselekménytípus néhány szövegének eltérései azt bizonyítják, hogy a protestáns hitszónokok a részrehajló bíró és a kegyetlen uralkodó személyét ugyanazon típusvázon belül különféleképpen értékelték. *Bornemisza* Péter igazságosnak találta a bíró megbüntetését, és megállapítása szerint ugyanazt más bűnösök is megérdemelnék. *Margitai* Péter Kambüszészt vétkesnek találta a szörnyű büntetés kiszabásáért, mert a bíró az uralkodó rokona volt, és a büntetés kiszabása csekély gyanú alapján történt.

Deretskei Ambrus a hamis bíró büntetését a többi hivatalnok számára tartotta fontosnak emlékeztetőül. *Keresszegi* H. István pedig „az igazság szereteté”-t emelte ki az uralkodó szörnyű ítéletével kapcsolatban, és a bíró fiát (*Otanész*) megnevezte.

A Kambüszész-elbeszéléstípus ismertetésének eltérései arra mutatnak, hogy a történet motívumai nem csupán az ötödik parancsolathoz említhető illusztrációként. Mindenesetre a Kambüszész-történet a Tízparancsolat önálló átgondolására készítette a prédikátort és hallgatóságát, hiszen a különös elbeszélésben az uralkodó a büntetés kiszabásával, az igazság gyakorlásával juthatott el a keresztyén hitelvek szerint embertársaihoz, és a fiú megbüntetett apja hibájának értékelésében nyilváníthatta ki a szülő iránti kötelező tiszteletét.

Invariánsok, típuslancok és paneles témablokkok a példázatok előadásában

A példázatok egységét a kulturális kölcsönhatások állandósága okozta, a cselekménytípusok magyarázatában és alkalmazásában azonban rendkívül nagy változékonyság érvényesült.

A kulturális kölcsönhatás biztosította a jelképrendszerek hagyományozása mellett az ugrásokat az elbeszéléstípusok diffúziójában. A vallásos narratív történetek tradálását a középkor folyamán a képi ábrázolások is elősegítették. A könyvkultúra tömegessé válásával és a keresztyén hitelvek protestáns érvényesítésével megnőtt a nemzeti nyelv szerepe, és a fordítások számának növekedése még inkább műveltségbeli szükségletté vált. A gondolkodásmód és a magatartás kialakításában, a lelki karbantartásban egyre nagyobb szerepet kapott a képi ábrázolás helyett a nemzeti nyelven megszólaló prédikátor. A példázat mint szakrális mozgókép a nyelvi kifejezések fejlődését és a néphagyományokkal való összefonódását hozta magával az emberi közösségek táji szubkultúráiban.

A kulturális hatások szervezetté válásával a protestantizmus folyamán váratlanul aránylag ritka középkori cselekménytípusok is előfordultak az evangélikus—református prédikációkban. A vallásos szájhagyományozódás önálló szigetei, egyes szűzsék invariánsai úgy jelentek meg, hogy a prédikátorok az ókori és középkori szerzők, történetírók és teológusok gazdag munkásságából állandóan merítettek.

Az antik anekdoták példázatokként való felhasználása a forrásokhoz visszatérés humanista célkitűzése elvének megfelelt. A protestáns hitszónokok kiemelték mindazokat a történeteket a középkori hagyományvilágából, a feledés homályából, amelyekkel úgy gondolták, hogy sikeresen népszerűsíthetik a hitújítás eszméjét. Folklorisztikai szempontból az „Ad fontes!” jelszava a cselekménytípusok sorsának alakulása szempontjából jelentős volt: a létrejött szövegváltozatok a protestáns folklorizáció során egyre inkább az „archetipus”, a szűzsé korábbi formája felé való visszakanyarodást mutatták. Ugyanakkor az elbeszéléstípusok hagyományozódásával invariánsok, önmagukban álló témaszigetek jelentek meg. Ezek az egyedi vagy ritka jelenségek mutatták a hitújítás prédikátorainak kísérletezéseit a szentbeszédek előadásában.

Alvinczi Péter posztillái között feltűnt nekem a már a középkori vallásos hagyományból ismert Adóslével-példázat (T 176), amely szerint *Evagrius* túlvilágról hazajáró lelke megállapításával igazolja a püspök korábbi szavait: „Megadatott nekem a száz-

szoros jutalom” — mondja a költő szelleme.³⁴ Mivel az elbeszélés a hazajáró lélek mirákulumán alapult, inkább a középkori legendák szellemét tükrözte, mint a protestáns mártírelbeszélések felfogását. Ritka előfordulását talán ez a tény magyarázza leginkább.

Ugyanígy ritkán előforduló elbeszéléstípus a naiv V Coelestin pápa lemondásáról, ill. az agyafürt Benedetto Caetani bíboros mesterkedéséről szóló történet (T 22), amely a hatalmat biztosító pozícióharc háttérére világított rá. A *Geleji Katona* István által 1647-ben részletesen ismertetett elbeszélés azért vált invariánsná, mert a protestáns prédikátorok a hitviták elültével felhagytak a pápaság történetének emlegetésével.³⁵

Az antik anekdoták, profán történeti elbeszélések, mondaszerű elbeszélő anyagok természetesen nem önmagukban álltak, hanem különböző eredetű típusokkal szövődtek össze az előadásban. *Keresszegi H. István* egyik 17. századi prédikációjában³⁶ a következő elbeszélések összekapcsolásával alkotott egy típusláncot: Agatoklész egyszerű cserépedényekből étkezik (T 5078) + Primislaus (Přemysl) cseh király lesz (R 102) + Willigis, a kocsis fia mainzi püspök (R 105) + Messala Corvinus feledékenysége (T 3447). Ezen belül a prédikátor az elbeszélések tartalmát részletesen ismertette. A cselekménytípusok kombinációjának a háttérében Isten akaratának kifürkészhetetlensége, a váratlan csapásokban és véletlenül bekövetkező, kellemes élményekben megnyilatkozó Isteni Gondviselés, a mások iránti tiszteletre törekvés állt. Így kapcsolódott a Libussa-monda sajátos redakciójához (vö. Gy 123 = R 102). Willigis története (R 105). Az említett típuslánc töredékei *Margitai Péternél* 1617-ben fordultak elő, amikor a prédikátor Agatoklész cserépedényeiről szóló elbeszéléssel (T 5078) együtt Willigis történetét (R 105) adta elő.³⁷ Messala Corvinus feledékenysége (T 3447) *Édes Albertnél* a 19. században még tovább élt, amikor a típusláncok megalkotásának és előadásának divatja aláhanyatlott vagy teljesen megszűnt a protestáns szentbeszédekben.³⁸

Míg a típusláncokban elbeszéléstípusok, cselekményszerkezetek kapcsolódtak össze, a prédikációk ún. „paneles témablokkjai”-nak az esetében motívumok kombinációjáról volt szó. A protestáns szentbeszédekben a paneles témablokkok mint céltudatosan alkalmazott motívumhalmazok szerepeltek a történeti plaszticitás igényével a keresztyéni hitelvek bemutatására.

A 16–17. században a protestáns hitszónokok gyakran éltek a paneles témablokkok alkalmazásának lehetőségével. Pogány istenségek³⁹, uralkodók győzelmi bevonulásainak⁴⁰, siralmas állapotok⁴¹, faragott képek⁴², esküformák stb. felsorolása keretében különböző történelmi események és személyek, eltérő kultúrákból származó tárgyak, fogalmak és funkciók kerültek egymás mellé, hogy eredményessé tegyék a keresztyén hitelvek elsajátítását a tömegekben. Alkalmazásukkal a barokk előadásmód élt tovább, és hozzájárultak a példázatok irodalmi toposzokká alakulásához.

A példázatok és a magyar folklór

Fejtegetésem végén bizonyára jogosan vetődik fel a kérdés: vajon hatottak-e az elmúlt századok protestáns hitszónokai a magyar népköltészetre? Mit öröközt meg a keresztyén példázatokból a népi emlékezet napjainkig?

Ezekre a kérdésekre részben nehéz válaszolni, ugyanis a 16–17. századból hiányoznak a magyar

folklórra vonatkozó rendszeres feljegyzések. De ha azokra a néphiedelmekre gondolok, amelyeket Bornemisza Péter és más protestáns prédikátor őrzött meg nyomtatott vagy kéziratos szentbeszédeiben, hajlok arra a véleményre, hogy a protestantizmus korai századaiban a hitszónokok nem egy kiválósága az akkor élő népköltészet hatása alatt állt.

Ha a protestáns prédikációk mesei példázatait elevenítem fel, talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy a hitszónokok Luther szellemében főleg az aiszóposzi fabulákat ismertették híveiknek. A *királyt kérő békákat* (AaTh 277)⁴⁴, A *felfuvalkodott béka* (AaTh 277A)⁴⁵, A *farkatlan róka* (AaTh 64)⁴⁶, A *farkas és a bárány* (AaTh 111A)⁴⁷, A *földműves és fiai* (AaTh 910E)⁴⁸, A *holló és a róka* (AaTh 57)⁴⁹, A *róka és a golya* (AaTh 60)⁵⁰, A *tücsök és a hangya* (AaTh 280A)⁵¹, A *vesszőköteg* (AaTh 910F)⁵² meséjére a 16–17. századtól folyamatosan hivatkoztak a protestáns hitszónokok, de ezek az unos-untalan emlegetett szűzsékek annyira gyakran fordultak elő az irodalomban, az iskolai oktatás anyagában, hogy nehéz lenne megállapítani a folklór szövegek közvetlen előképét konkrét esetekben.

Néhány legendatípus 20. századi magyar szövegváltozatait aránylag könnyű visszavezetni a 19. századi evangélikus-református példázatokra. A *bolygó zsidó* (AaTh 777 = Gy 1 = T 2800) legendáját *Kálmány Lajos* 1900 körül jegyezte fel a Délvidéken: ez a típus egyetlen magyar folklór változata *Bernát László* nem régen megjelent katalógusa szerint.⁵³ A legendát a 19. században a protestáns teológusok részletesen ismertették egyházi beszédekben. *Péterfi Sándornál* 1865-ben⁵⁴, *Révész Imrénél* pedig 1889-ben⁵⁵ fordult elő. A protestáns (vagy általában az egyházi) hatás nyilvánvaló.

A keresztyén egyházi beszédek hatásvizsgálata keretében hozhatom akár A *boldog ember inge* (AaTh 844) meséjét is bizonyítékkul. Ennek a legendának a folklórkutatás mai állása szerint öt változata ismeretes.⁵⁶ Legrégebbi recens változatát szintén a századforduló tájékán jegyezték fel. Még előbből származik a legendatípusnak verses irodalmi feldolgozása, hiszen szövegét *Tatár Péter* 1898-ban tette közzé. Mindezeket megelőzi A *boldog ember inge* meséjének előfordulása az evangélikus-református példázatok között: *Czelder Márton* már 1886-ban említette ezt a történetet egyik prédikációjában.⁵⁷

Az egyházi szentbeszédek magyar folklórra tett hatását ugyanígy világosan mutatja A *szülője orrát leharapó fiú* (AaTh 838 = T 3488) története. Ez a legendamese igen későn, a 20. század harmincas éveitől került feljegyzésre⁵⁸, pedig már példázatként *Alvinczi Péter* felhasználta posztilláiban⁵⁹. Népszerűsége később megmaradt *Ketskeméti Zsigmond* falusi híveinek elmondott prédikációinak tanúsága szerint⁶⁰.

A mesei példázatok másik csoportját azok a csodás elbeszélések alkották, amelyek a *Gesta Romanorum*-ból váltak közismertekké. Magyar nyelven *Haller János* Hármaskönyve juttatta el ezeket a történeteket a hazai olvasókhoz, de megismertetésükben nagy szerepet játszottak a keresztyén prédikációk. A 16. században már *Stöckel Lénárd* hivatkozott *Atalanta* (T 405) meséjére: ez az előfordulás a *Gesta Romanorum* mellett aláhúzta *Ovidius Átváltozások*-jának jelentőségét a hagyományozásban⁶¹. A 17. század egyik református prédikátora, *Margitai Péter* A *vak és a béna* (AaTh 1965 = T 690 = Gy 240) meséjét kedvelte leginkább: egyik gyűjteményében ez a szűzsékekétszer is feltűnt részletes ismertetésében⁶². *Scheiber Sándor* foglalkozott egyik értékes tárgy-történeti írá-

sában a *Sagittare in cadaver patris* tanító jellegű mesével, és legrégebbi előfordulását a 12. századi spanyolországi zsidó forrásban találta meg⁶³. Az *apjuk holttestére lövöldöző királyfiak* (AaTh 920C = T 1272 = Gy 203) közvetlen irodalmi előképét a protestáns teológusok nyilván a *Gesta Romanorum*-ból vették. Népszerűségét *Hunyadi* Ferenc egyik 18. századi prédikációjának részlete mutatta⁶⁴.

A mesepéldázatok legfiatalabb rétegébe tartozik A *világító rákok* (AaTh 1740) humanista trufája. Waldemar *Liungman* svéd folklórtudós kutatásából ismeretes, hogy a tréfás elbeszélés forrása Erasmus egyik könyvéből való⁶⁵, bár történeti gyökerei a keresztyén liturgiában és a görög gyermekszokások területén az ókorig vezethetők vissza⁶⁶. A világító rákokról szóló trufát hazánkban először Bornemisza Péter⁶⁷, majd Geleji Katona István⁶⁸ említette posztilláiban. Hazai folklorizációjáról nincs tudomásom, holott pl. számos keleti szláv népi szövegét rögzítették, ami a humanista tradíciók hatásáról árulkodik az archaikus földrajzi régiókban.

A protestáns hagyományozódás nemcsak cselekménytípusok diffúzióját jelentette, hanem eltérő eredetű és jellegű típusok kontaminációját is. Ezeknek a jelenségeknek a területe úgyszólván feltáratlan. Így tehát egy példával érzékeltetem az efféle fejlődéstendenciák jellegét és a sajátos összetettségét.

Világszerte elterjedt a *Madár, ló, leány* (AaTh 550) tündérmeséje. Ez a varázsmesei elbeszélés arról szól, hogy a síró-nevető szemű király legkisebb fia számos viszontagság után, messi földről elhozza apjának a fiatalító madarat⁶⁹. A felidézett történetet már a 17. században ismerhették hazánkban. Geleji Katona István a bibliai paradicsomi kiűzetéssel együtt a fiatalító varázsmadár képét idézte fel.⁷⁰

A tündérmese más típussal való kombinációjának megértéséhez egy középkori példázatra kell utalnom. Közismert volt a középkori legendák között a kicsinyeit saját vérevel tápláló és felélesztő pelikán valóság elbeszélése. A madár állítólagos különös viselkedésében a prédikátorok a keresztyéni önfeláldozás modelljét látták.

Erdélyi János 19. század első felében kiadott népmeséiben a fiatalító madár tündérmeséjének (AaTh 550) és a kicsinyeit vérevel tápláló pelikánnak (T 3657) összeszövődését fedeztem fel⁷¹. A királyfi apja számára a *fiatalító pelikánt* egy kápolnából hozza el, ahova két fekete ruhás „jezsovita” helyezte. A madarak funkcióinak (fiatalítás, önfeláldozás) keveredése alapján jött létre a protestáns néphagyományban a középkori legenda tündérmesébe olvadása. A síró-nevető szemű király motívumának (AaTh 550 Ic) az előfordulása a 19. századi protestáns szentbeszédben mutatta a tündérmesei típus erkölcsi példázattá alakulását⁷².

A példázatok tehát a folklór és az irodalom szakadatlan kölcsönhatásában a közvetítő szerepét játszották. Annnyira átszöttek a néphagyományt, hogy nélkülük a kultúra változásai nem érthetők meg.

Dömötör Ákos

JEGYZETEK

1. Enzyklopädie des Märchens. Berlin—New York, 2, 1979, 386—406. — 2. Weber, M.: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Bp. 1982. — 3. T. — 4. Zvonarits M. 1628, 348sq. — 5. Tofeus M. 1683, 61. — 6. Beythe I. 1584, 251/b. — 7. Medgyesi P. 1658 b., 51. — 8. Geleji Katona I. 1545, 319. — 9. Kulcsár Gy. 1574, 557/b. — 10. Zvonarits M. 1627, 760. — 11. Zvonarits M. 1627, 828. — 12. Sovári Soós K. 1601, 361. — 13. Müller, H. é. n. 718sq. — 14. Müller, H. é. n. 872. — 15. Gerhardus J. 1710, 119., 77. — 16. Keresszegi H. I. 1640, 242sq.; Török P. 1841, 354. — 17. Keresszegi H. I. 1635, 121.; Keresszegi H. I. 1640, 341sq. — 18. Bornemisza P. 1584, CCCLXXVI/b.

— 19. R. p. 371. num. 1. — 20. Alvinczi P. I. 1633, 128sq. — 21. Ketskemeti Zs. I. 1808, 198—203. — 22. Magyarai I. 1602/1979, 89. — 23. Török P. I. 1841, 24. — 24. Változatai: Ketskemeti J. 1622, C5.; Keresszegi H. I. 1640, 840.; Török P. 2, 1845, 393.; Kolmár J. I. 1854, 358.; Vásárhelyi Zs. 1892, 32. — 25. Geleji Katona I. 1645, 757.; Kiss B. 1852, 78.; Török P. 2, 1845, 27. — 26. Alvinczi P. I. 1633, 478.; 538., 605. — 27. Alvinczi P. I. 1633, 478. — 28. Geleji Katona I. 3, 1649, 354sq. — 29. R. p. 283sq. num. 9. — 30. Kiss B. 1852, 149. — 31. Bornemisza P. 1584, CLXVI/b. — 32. Ujváry Zoltán: Folklior adatok a Caritas Romana-hoz. Arkádia. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára. Debrecen, 1978. 238—242. — 33. Makra Sándor kéziratok gyűjteménye az Etnográfiai Adattárban. — 34. Alvinczi P. 2, 1633, 124sq. — 35. Geleji Katona I. 2, 1647, 1257. — 36. Keresszegi I. 1640, 249. — 37. Margitai P. 1617, 107/b.—108/a. — 38. Edes A. 3, 1859, 17. — 39. Keresszegi H. I. 1640, 702sq.; Margitai P. 1617, 62/b.—63/a., b. — 40. Keresszegi H. I. 1640, 424.; Beythe I. 1584, 131.; Ketskemeti J. 1615, az/a., b. — Alvinczi P. I. 1623, 532.; Madarasz M. 1635, 301.; Geleji Katona I. 1, 1645, 1228. — 41. Keresszegi H. I. 1640, 962.; Alvinczi P. 2, 1634, 197. — 42. Keresszegi H. I. 1640, 718sq. — 43. Keresszegi H. I. 1640, 770. — 44. Magyarai I. 1602/1979, 88.; Ketskemeti Zs. I. 1808, 98q. — 45. Geleji Katona I. 1, 1645, 1154. — 46. Zvonarits I./Nagy B. 1615, 98. — 47. Stöckel, L. 1596, 529/b. — 48. Szász K. 1881, 181. — 49. Bornemisza P. 1579, 372/b. — 50. Geleji Katona I. 2, 1647, 1243. — 51. Kiss Á. I. 1838, 131. — 52. Bornemisza P. 1584, CXLVII/a.; Ketskemeti Zs. I. 1808, 24.; Kiss Á. 2, 1839, 80.; Révész I. 3, 1889, 139sq.; Ifj. Csire J. 1897, 30sq. — 53. Bernát 777. típus. — 54. Péterfi S. 2, 1865, 104. — 55. Révész I. 3, 1889, 118. — 56. Bernát 844. típus. — 57. Czelder M. 1886, 57. — 58. Bernát 838. típus. — 59. Alvinczi P. I. 1633, 213. = Szabó L. 1982, 190. num. 89. — 60. Ketskemeti Zs. 1795, 266. — 61. Stöckel, L. 1596, 86/a.; előfordulása a német protestáns teológusoknál: R. p. 327. num. 24. — 62. Margitai P. 1624, 346sq., 441sq. — 63. Scheiber S.: Folklior és tárgytörténet. 1. Bp. 1974, 194sq. — 64. Hunyadi F. 1795, 284sq. — 65. Erasmus lib. 22. epist. — 66. Liungman, W.: Die schwedischen Volksmärchen. Herkunft und Geschichte. Berlin, 1961, 334. — 67. Bornemisza P. 3, 1575, bbb/b., VI. préd.; Bornemisza P. 1584, 267/b. — 68. Geleji Katona I. 2, 1647, 1257sq. — Berze Nagy J.: Magyar népmesetípusok 2. Pécs, 1937, 102—108. — 70. Geleji Katona I. 1645, 68. — 71. Erdélyi J.: Népdalok és mondák 3, Pest 1848, 241—252, num. 6. — 72. Margócsy J. 2, 1871, 84.

RÖVIDÍTÉSEK

AaTh	Aarne, A.—Thompson, S.: The Types of the Folktale. Helsinki, 1961.
Bernát	Bernát László: A magyar legendamésék típusai (AaTh 750—849). Bp. 1982.
Gy	György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934.
R	Rehermann, E. H.: Das Predigtexemplar bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts. Göttingen, 1977.
T	Tubach, F. C.: Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. Helsinki, 1969.

FELHASZNÁLT IRODALOM (SZÖVEGFORRÁSOK)

Alvinczi Péter: Postilla I. Kassa, 1633. (RMK I 620). — Alvinczi Péter: Postilla II. Kassa, 1634. (RMK I 634). — Beythe István: Az evangéliumok magyarázatai. Németújvár, 1584. (RMK I 211). — Beythe István: Esztendő által való vasárnapi epistolák. Németújvár, 1534. (RMK I 212). — Bornemisza Péter: Harmadik része az evangéliumokból és epistolákból való tanúságoknak. Sempte, 1575. (RMK I 119). — Bornemisza Péter: Prédikációk egész esztendőre. Detrekő, 1584. (RMK I 267). — Bornemisza Péter: Postilla. V. köt. Detrekő, 1579. (RMK I 153). — Czelder Márton: Evangélius Lelkesi Tár. VII. évf. 1—2. füz. Ketskemeti, 1886. — Csire István, ifj.: Idvesség útja. Szószékben tartott beszédek. I. köt. Csurgó, 1897. — Deretskei Ambrus: Az Szent Pál apostol levele. Debrecen, 1603. (RMK I 382). — Edes Albert: Egyházi beszédek. I—III. köt. Pest, 1856—1859. — Edvi Ilés Pál: Egy egész esztendőre szolgáló... keresztyén prédikációk. I—III. köt. Pest, 1840. — Geleji Katona István: Titkok titka. Gyulafejevárvár, 1645. (RMK I 772). — Geleji Katona István: Váltóság titka. I. köt. Várad, 1645. (RMK I 779). — Geleji Katona István: Váltóság titka. II. köt. Várad, 1647. (RMK I 779). — Geleji Katona István: Váltóság titka. III. köt. Várad, 1649. (RMK I 826). — Gerhardus János: Az Úr Jézus nevében. Szentséges elmélkedések és kegyes gyakorlatok. Bártfa, 1710. (RMK I 1771). — Hunyadi Ferenc: Tizenhét prédikációk. Diószeg, 1795. — Károlyi Gáspár: Két könyv. Debrecen, 1563. In: Szabó András (vál.): K. G. a gönci prédikátor. Bp. 1984. — Ketskemeti C. János: Három fű és nevezetesen esztendőre való praedikációk. Debrecen, 1615. (RMK I 455). — Ketskemeti C. János: Az Sámuel könyvének... magyarázata. Bártfa, 1622. (RMK I 520). — Ketskemeti Zsigmond: Falusi prédikációk. Győr, 1795. Ketskemeti Zsigmond: Falusi prédikációk. I—II. köt. Pozsony—Pest, 1808—1805. (A II. köt. később jelent meg, az I. köt. az 1795. évi könyve 2. változtatott kiadásá.) — Keresszegi H. István: Az hitnek és jószágos cselekedeteknek tündöklő példairól való prédikációk. Debrecen, 1635. (RMK I 644). — Keresszegi H. István: Az keresztyéni hitnek ágazatiról való praedikációknak tárháza. Várad, 1640. (RMK I 708). — Kiss

Adám: Egyházi beszédei. 2. kiad. I–II. köt. 1838–1839. — Kiss Bálint: Népszerű közönséges egyházi beszédek. Debrecen, 1852. — Kolmár József: Újabb keresztyen katedrai tanítások. I. köt. Szarvas, 1854. — Kulcsár György: Postilla. Alsóhinda, 1574. (RMK I 114). — Madarász Márton (ford.): Vasárnapi evangéliumokról való szent elmékedések. Irta: Meissner Boldizsár. Lőcse, 1635. (RMK I 652). Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárospatak, 1602/1978. — Margitai Péter: Az Isten törvényének az Szent Írás szerint való magyarázattya. Debrecen, 1617. (RMK I 473). — Margitai Péter: Az Apostoli Credonak az Szent Írás szerint való magyarázattya. Debrecen, 1624. (RMK I 537). — Margócsy József (szerk.): Hazafias elmékedések az ev. alapján. egyházi beszédalakban. I. köt. Pest, 1870. — Margócsy József (szerk.): Protestáns Alkalmi Beszédvár. II. köt. Pest, 1871. — Medgyesi Pál: Ötödik jaj és siralom. Sárospatak, 1658. (RMK I 936). — Müller, Heinrich: Lelki nyugasztaló órák. Ford.: Szent István, Lőcse, é. n. (RMK I 1601). — Péterfi Sándor: Egyházi szent beszédek. II. füzet. Kolozsvár, 1865. — Révész Bálint: Halotti egy-

házi beszédek és alkalmazások. Kiadta: Csiky Lajos. VI. köt. Debrecen, 1893. — Révész Imre: Ünnepi és közönséges egyházi beszédek. III. füzet. Pápa, 1889. — Somodi István: Falusi prédikátor. II. köt. Győr, 1797. — Sovári Soós Kristóf: Az szent prófétáknak... írásoknak predicationok szerint való magyarázattjának első része. Bártfa, 1601. (RMK I 372). — Stöckel, Leonhart: Postilla. Bártfa, 1536. (RMK II 260). — Szabó Lajos: Monda nekik egy példázatot. Bp. 1982. — Szász Károly: Az ünnepi évkör. Ünnepi predikációk. Bp. 1881. — Tasnádi Székely István: A' Kristus Jébusban való hitnek általa, az ...hasznos igasságoknak fundamentoma. I–II. köt. Kassa, 1794. — Tofeus Mihály: A szent soltárok resolútiója. (Praedicationok.) Kolozsvár, 1683. (RMK I 1302). — Török Pál (szerk.): Egyházi beszédek. I–II. köt. Pest, 1841–1845. — Varjú István: Ötvenhat úrnapi, s ünnepélyieké is fordítható elmékedések. Pest, 1854. — Váshelyi Zsigmond: Bibliai képek. Marosvásárhely, 1892. — Zvonarits Mihály: Magyar postilla. I–II. rész. Csepreg, 1627–1628. (RMK I 567). — Zvonarits Imre és Nagy Benedek: Pázmány Péter piron-gási. Keresztúr, 1615. (RMK I 457).

Kálvin hermeneutikája

A közelmúltban többen foglalkoztak Kálvin hermeneutikájával, írásmagyarázati elveivel és abban a Szentlélek szerepével. Ezek közül most csak hármat említünk: W. Krusche, A Szentlélek munkája Kálvin szerint,¹ 1957. H. J. Krause, Kálvin egzegetikai principiumai,² 1968. A. Ganoczy, Kálvin mint páli teológus,³ Kísérlet Kálvin hermeneutikája megfogalmazására, 1974. Minket most ezek mellett és ezeken túlmenően az a három tanulmány foglalkoztat elsősorban, amely nem régen jelent meg a kérdérről egy gyűjteményes kötetben. Az első H. W. Rossouw, Kálvin szentírás-hermeneutikája⁴, 1982. L. Floor, Kálvin hermeneutikája,⁵ B. Engelbrecht, Krisztus a Szentírás skopusza⁶. Ezek mindgyike ismert Kálvin-kutató, ezért érdemes meghallgatni véleményüket az újra aktuális lett problémáról most, a post-Fuchs-Ebeling időszakban Újszerű a dologban — mondjuk meg mindjárt az elején —, hogy nagyjából mindhároman egyetértenek a modern hermeneutika bírálatában. Ezt egyikük, Floor, így fogalmazza meg: „Napjainkban, amikor a Szentlélek kiűzetett abból a helyiségből, ahol az egzegeta dolgozik és ahol a nyelvnek, a szónak túlértékelését és a módszerek fontosságának túlsúlyozását találjuk, lényegessé vált, hogy újra orientálódjunk Kálvin követésében, igen, újra irányt vegyünk a hermeneutikában a Szentlélek személye és munkája felé. És ami a legfontosabb: fegyelmessük magunkat arra, hogy naponta imádkozunk egzegetikai munkánk közben a Szentlélek vezetéséért. Minden saját munka és küszködés mögött ott van a nagy és meghatározó tényező: a Szentlélek. Az, aki a Szentírás íróiban munkálkodott, jelen kíván lenni annak egzegetáiban is. A Szentlélek maga a páratlan egzegeta” (p. 190).

Nem lehet érdektelen számunkra az sem, hogy Kálvin egzegezése mindig erősen a prédikálást szolgálja. „A szöveg magyarázatának, írja, mindig az egyház általános érdekére és a hívők élete átforgalmazására kell irányulnia.” „A Kálvinnál található egzegetikai principiumok között különleges hangsúly esik a Szentlélek szerepére a megértés és interpretáció egész folyamatában. Hermeneutikai tevékenységében Kálvin különösképpen a Szentlélek teológusának bizonyul” (p. 182).

A sola scriptura érvénye

Az új hermeneutikai eszmék gyakran fontos szerepet játszottak a teológiai gondolkodás alakításában. Így volt ez a reformáció idején is. Karl Bauer kimu-

tatta, hogy Luther új hermeneutikai elvei a Szentírás magyarázásban szegeletkövül szolgáltak egész reformátori munkájához. Míg megfelelő anyag áll rendelkezésünkre Luther hermeneutikája leírásához, addig meglehetősen nehéz Kálvin ide vonatkozó elveit összefoglalni, mert — noha ő írta a legtöbb kommentárt a maga idejében — nem hagyott hátra számunkra kész hermeneutikai modellt. Az segít bennünket, hogy állandóan azonos hermeneutikai előfeltételek mellett dolgozott. Ganoczy szerint Kálvinnál legfeljebb „a hatások nyomait” követhetjük koncepciója kialakításában. Ilyenek voltak: 1. A késő középkori viták az írás és az egyház viszonyáról, 2. A humanizmus felfogása a nyelvről, beszédéről, 3. Luther alapvető hermeneutikai elvei, 4. A tizenötödik és tizenhatodik század ún. „paulinizmusa”, 5. Az ún. „theologia rethorica”, aminek újabban egyre nagyobb fontosságot tulajdonítanak.

Kálvin elvei között a legalapvetőbbet abban az előtelettségben találhatjuk, hogy *engedelmeskedik a Szentírásnak*, mint a keresztyén hit és vallás egyetlen normájának. Erre rendszerint úgy hivatkozik, mint a *sola scriptura*-ra, azaz mint a szentírás exkluzív tekintélyére. Noltensmeier szerint (1953) ez fejezi ki Luther és Kálvin között a megtalálható „*reformatorische Einheit*”-et. Ehhez meg kellett alapozni a *sola scriptura* hermeneutikai relevanciáját, ami egyfelől a Szentírás kizárólagos tekintélyének megfogalmazását jelentette, másfelől pedig a tényleges gyakorlatát is. A reformátorok számára a *sola scriptura* vallása valójában a hermeneutikai természetű vitában született, amelyben éppen a Biblia üzenete megértése és helyes interpretációja forgott kockán.

A *sola scriptura* így kifejezetten hermeneutikai jellegét kapott. A reformátorok közösen vallották: 1. A Szentírásnak a Szentlélektől való inspiráltságát és hogy annak tekintélye — mint Isten kijelentése hordozójának — éppen ebből az inspirációból van. 2. Egyetértettek abban is, hogy a bibliai szöveg eredeti szándékolt jelentése a Szentlélektől való. A Szentírás helyes megértése tehát a szöveg *sensus spiritualis*-ának a megragadása. 3. A Szentírás saját értelmezésében magyarázandó. A „*proprio sensu*”-hoz való ez a ragaszkodás azt jelentette, hogy van hermeneutikai garancia az ún. szubjektívizmus ellen.

A legfőbb kérdés mégis az volt, hogy milyen hermeneutikai garanciát tud nyújtani az egyház a szubjektív magyarázatok kiküszöbölésére? Azaz, hogyan biztosítható a Szentlélek „*sensus proprius*”-ának a megértése? Döntő jelentőségű lett a vitában, amikor

a reformátorok a Szentírás e kizárólagos tekintélyére hivatkoztak. Csak a Szentírás maga biztosíthatja a „*sensus spiritualis*” adekvát és megbízható megértését. Mivel így a Szentírás a maga egyedül hű magyarázója, nincs szükség az egyház tekintélyére. A reformátorok szilárd kitarása a *sola scriptura* mellett az egyházi hagyomány elvetését, a tanítói hivatal feleslegessé válását jelentette. Ebben Luther és Kálvin egyformán egyetértettek, arra hivatkozva, hogy a Szentírás magában hordja a világosságát. Eszerint a bibliai szövegben található a megvilágosítás forrása, ami garantálja a közölt üzenet érthetőségét. Tehát maga a Szentírás mintegy gondoskodik arról, hogy tartalmát a szerző *sensus proprius*-ával összhangban érthessük meg. O. Weber szerint is „a megértés kontinuum” — a hermeneutikai principium — magában a Szentírásban bizonyul valóságnak.

A „*sola scriptura*” mellett nyilván a másik két reformátori formulát, a „*solus Christus*”-t és a „*sola fide*”-t is tekintetbe kell venni. Ezeknél azonban a „*solus*” túlhangsúlyozása Kálvin szerint „elszűkítésre” vezet, ahogy Engelbrecht megjegyzi. A „*solus Christus*”-t, amelyben nyilván a dicsőítő himnuszok visszhangja zeng, nem szabad kiszakítani a Szentháromság kontextusából, mert akkor Krisztus pusztán teológiai absztrakcióvá válik.

Azután a „*sola fide*”-t se lehet végtelenen kihangsúlyozni, mert itt valójában kettősséggel találjuk szemben magunkat, mihelyt arra tesszük a hangsúlyt, aki hisz. Ez a hit Kálvinnál nem a dolog vége, mert kell, hogy a *mi* hitünk és az is, amit hiszünk, kifejezésre jusson és alakot öltön egyéni és közösségi életünkben, az egyházban és a világban. Tehát hit és élet együtt fejezi ki itt Kálvin látását. A világ és az ember élete, az istenországa a jelenben és az örökkévalóságban, az, amikor „Isten lesz mindenki mindenkiben” (1Kor 15,28), „több, mint Krisztus”, írja Engelbrecht. „A Szentírás tud erről a többről és bizonyosságot is tesz róla.” Ezzel a látással van kapcsolatban az is, amikor Engelbrecht megállapítja, hogy Kálvin „nem Krisztust tekinti az egész Szentírás szkopuszának”. „Nem a teremtés van Krisztusért, hanem Krisztus a teremtésért, amit levonhatunk, mint alapvető hermeneutikai szabályt Kálvin teológiájából. Ha Krisztus volna a szkopusza Isten minden intenciójának, ha a *tota scriptura* csak a *solus Christus*-t tartalmazná, akkor a teremtés elesnék, az élet megszentelődése is oda lenne, vagy feloldódna annyira az isteni megváltás egyetlen aktusában, hogy az csak vertikálisan lenne irányzott és ez végül is visszatérést jelentene abba a teológiába, melyet a reformátorok maguk mögött hagytak.” És amikor azt kérdezi, hogy vajon Kálvin számára a „*solus Christus*” a Szentírás formális és materialis principiuma-e valóban, azzal válaszol, hogy itt kell figyelembe vennünk azt, amit Kálvin a „*virtutes Dei*”-ről mond. Ezek nem arra, pontosabban nemcsak arra mutatnak, ami Isten önmagában, hanem azt is magukban foglalják, amit Isten tesz folyamatos tevékenységében. „Nem megfelelő kifejezés-e azt mondani, kérdezi Engelbrecht, hogy Isten több, mint könyörületes és hogy többet tartogat az emberiség és a világ számára, mint azt, hogy egyszerűen könyörületet gyakorol. Kálvinnál az embernek üdvössége mellett *rendeltetése* is van. Isten mindig az emberre néz és az ember rendeltetésének betöltésére. Istennek ugyanaz az intenciója törvénnyel és evangéliummal!

Az ember rendeltetése, földi sorsa, az élet megszentelése, a teremtés megőrzése és eredeti rendjébe való visszaállításuk mind döntő fontosságúvá vált ma szá-

munkra. Csak az a kérdés, hogy — Engelbrecht szemben — nincs-e mindez benne, ha azt mondjuk, hogy: „en Krisztó”, Krisztusban? Krisztusban, akiben nemcsak „váltásunk” van, hanem „Ő általa és Ő reá élvezve teremtettek mindennek, Ő előbb volt mindennél és minden Őbenne áll fenn” Kol 1,14—17).

A megértés eseménye

Ismeretes, hogy Bultmann után Fuchs és Ebeling arra törekedtek, hogy a valóságot nem a nyelv mögött, hanem a nyelvben találják meg. A nyelvet úgy kell tekintenünk, mint amely magáért beszél. Amikor a nyelvet használjuk, mindig történik valami. A beszéd-esemény új viszonyt teremt. Ha barátunknak nevezünk valakit, az valósággal barátunkká is lesz. A hermeneutika szerintük ahhoz segít hozzá bennünket, hogy a beszéd- vagy szóesemény újra megtörténjen. A szónak, amely megmerevedett, újra folyékonnyá kell lennie. Ez a valóságban magától történik, de mindig vannak akadályok, fékező hatások a szóban vagy a verbális eseményben. Ezeket kell megtalálni és kiiktatni a hermeneutikának.

Mindezekből az derül ki, hogy a megértésre valóban a hermeneutikai szabályok alkalmazásával jutunk el. Nyilvánvaló, hogy itt a nyelvnek, a módszernek, a modellnek a túlhangsúlyozását találjuk minden vonalon, a Szentlélek munkájának pedig a mellőzését. Úgy tűnik, hogy elég, ha egy modellt jól megtanulunk kezelni és akkor a Biblia megszólal, „kommunikál” a mi időnkben is. A hermeneutának, tehát a magyarázónak rendkívül fontos, sőt egyenesen nélkülözhetetlen szerep jut. Ő közvetíti a Biblia és a hallgatók között. Ahol ez történik, állapítja meg Floor, ott észrevétlenül visszacsúsztatunk a sötét közepkorba, amelyben a pap állt a Biblia és a laikusok között, mint Isten igéjének egyedüli interpretálója.

A reformátorok, állapítja meg Rossouw, a Szentírásnak nemcsak elégséges világosságát deklarálták, hanem arról is számot adtak hermeneutikájukban, hogy a Szentírás exkluzív tekintélye hogyan határozza meg a bibliai üzenet interpretációját. Érdekes módon, a hermeneutikai reflexió náluk is a megértés eseményére van fókuszolva, és a főkérdés az lesz, hogy milyen szabályokat kell követni, hogy a szöveg eredeti szándékát megérthessük. Kálvinnál itt a következőkre gondolhatunk: 1. Mi a Szentírás szkopusza, 2. A megértés eseményének a természete meg egyezik-e ezzel, 3. Melyek ennek a megértésnek a feltételei.

A szkopusz a véget vagy a célt jelenti, melyet az ember maga előtt lát valamely cselekedete elvégzésénél. A bibliai szöveg esetében a szkopusz azt a célt jelöli, amit a szerző el akar érni feltételezett olvasóinál. Kálvinnál ennek központi jelentősége van, és úgy módosul, hogy mi volt az isteni szerzőnek, a Szentléleknek a célja.

Kálvinnál a Szentírás az igazi vallást szolgálja, szigorúan elhatárolva azt a babonáságtól és a bálványimádástól, az élő Istennel kapcsolatban bennünk. De a közelebbi cél nem az, hogy kijelentse nekünk Isten lényegét vagy természetét, ez megfoghatatlan. A Szentírás szándéka tehát nem lehet az, hogy kijelentse nekünk a *Deus apud se-t*, aki az ő *nuda majestas*-ában rejtve marad előttünk, hanem az, hogy a *Deus erga nos-t* jelentse ki, azaz úgy, ahogy felénk fordul alkalmazkodva (*accomodatio*) emberi nyomorúságunkhoz és tehetetlenségünkhöz. Istennek nem *essentia*-járól, hanem sokkal inkább *virtutesei*-ről van szó. Parker⁷ szerint Kálvin Isten *virtutes*-eit (erényeit)

aktív értelemben vette, amelyekkel dicsőségét és fen-ségét gyakorolja. Ezek kijelentésében nem azt mutatja meg, hogy kicsoda ő magában, hanem hogy milyen Ő irántunk, hozzánk való viszonyában (Inst. I.10.2). Az irántunk való magatartásnak és aktivitásnak ez a titka: a kegyelem. A *Deus erga nos* megismerése, amit a Szentírásból nyerünk: a bűnös emberi létnek a bűnből és nyomorúságból való megváltását célozza, közelebbről azt, hogy az ember betölthesse emberi rendeltetését. De ez csak akkor érthető meg és érthető el, ha vele együttjár az emberi lét krízisének az elismerése. Nem külön álló tételek ezek Kálvinnál, hanem kölcsönös összefüggések egysége. Ezt a kettős ismeretet nyerjük Kálvinnál a *doctrina Dei* által. A Szentírásban Isten maga tanít bennünket és ez nem egy „szöveggyűjtemény”, hanem isteni rendeltetésű „tanítói hivatal”, a „Szentlélek iskolája”. Ez aktív tanítás és tanulás formájára mutat, ami élő találkozás és közösség kontextusában megy végbe.

Kálvin gyakorlati magatartásából érthető, hogy Istenről, mint „*Deus loquens*”-ről szól. A Szentírás emberi szavaiban és szavai által Isten felnyitja „szent száját”, úgyhogy ezek hallhatók lesznek, „*ac si vivae ipsae Dei voces*” lennének. Ezt nem kell alátámasztani semmiféle más tekintélynek a Szentírásról kívül. Az Írás tanítása tekintélyének bizonyítékát a benne megszólaló Istentől magától nyeri, Isten élő szavává lesz. Ebben az értelemben a Szentírás célja nemcsak az, hogy informáljon bennünket a könyörületes Isten felől, hanem hogy a *Deus erga nos* valóságos jelenlétébe állítson bennünket.

A hit mint a megértés feltétele

A Szentírás célját akkor érzük el, ha ténylegesen értjük és magunkévá tesszük a „*sensus spiritualis*”-át. Mi ennek a megértésnek a feltétele? Kálvinnál a felelet a hit fogalmában keresendő. A Szentírás tárgyának megértése, céljának elérése, melyet a Szentlélek kommunikál velünk, így egybeesik a mi hinnitűdásunkkal. A hit mintha az a látás lenne, mellyel pontosan azt szemlélhetjük, ami az isteni szerző szeme előtt van. Nem kétséges, hogy a kálvini teológiában inter-reláció van a hit és az Írás megértése között. Nem lehet hitünk anélkül a megértés nélkül, amit a Szentírásban és a Szentírás által nyerünk. Kálvin el-lenezte a *fides implicita*-t. A megértés hit kérdése, azaz saját nyomorúságunk látása és Isten jóakarata-hoz való menekülésünk valóságában. Kálvinnál a hit éppen ezért sohasem pusztá intellektuális belelátás a dolgokba, nem is az egyházi dogmák elhívése, mely-hez teoretikus magyarázat szükséges. Amiről itt szó van, Kálvin azt a „lélek megértésének” nevezi. A lé-lek, amely elnyeri a megértés képességét, az ember egész belső valóságát jelenti. Ez az ember egész belső életét átható totális tapasztalattá lesz, amely — egész egzisztenciánk átalakulása lévén — új meggyőződé-sekre, magatartási formáink megváltozására és újra irányultságára vezet. Ezt „auditív tapasztalásnak” nevezhetjük, ami személyes feleletet kíván tőlünk. Kálvin szerint nincs hit „*sine auditu*”, hallás nélkül, azaz — ahogy mondja — „*sine intelligentia verbi Dei*”. A hit hallás kérdése, és ez a hallás egyenlő Isten Igé-je megértésével.

Magát a folyamatot így látja Kálvin: A „*Deus loquens*” kezdeményez, megszólít Igéjében és Igéje által. A hit így mindkettő: megtapasztalása a hoz-zánk beszélő Isten megszólításának és a ráfelelés ak-tusa, a Neki tetsző módon. Más szóval: Isten az élő Igéjében megismertet magával bennünket, „kijelentve,

hogy Ő valóban Isten és esküvel ígérve, hogy Isten lesz számunkra mindvégig. Hitünkben mi Neki tet-szőn válaszolunk Istennek erre „a maga feltárására”, mégpedig tisztelésben és szeretetben, imáadásban és bizásban, hálás magasztalásban és aktív engedelmes-ségben. Az a tény, hogy válaszolunk és a mód, ahogy válaszolunk, együtt mutatják, hogy megértettük a „*Deus loquens*”-t. A Szentírás üzenetének a megértése így egyenlő az Istennel való személyes viszonyba és közösségbe jutásunkkal. És ami nagyon lényeges, ez újra és újra történik, nem szakadhat meg soha, mert Isten, a *Deus loquens*, nem szűnik meg szólni. Csak akkor lehet részünk teljes megértésben, ha kitarunk a ráfigyelésben, azaz ha a Szentírás hűséges tanul-mányozói maradunk.

Az Ige és a Lélek viszonya

Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a Szentírás megértése egybeesik a hittel, mint a *Deus loquens*-nek adott emberi válasszal, akkor jutunk el a másik, talán mindennél fontosabb hermeneutikai kérdéshez, hogy vannak-e különleges feltételei ebben a szemlé-leben annak, hogy a Szentírás kiválthassa belőlünk a hit válaszát? Két illetet különböztethetünk meg Kálvin hermeneutikájában: 1. A Szentírás prédiká-lása az egyház szolgálata által, 2. A Szentlélek belső bizonyosságtétele.

Azt, hogy nincs hit „*sine auditu*”, Kálvinnál szó szerint kell venni. A Szentírás úgy gyakorolja tekin-télyét — mint Isten élő Igéje — az orális hagyomány kontextusában, ahogy az végbemegy, megvalósul az egyház ige hirdetésében. Mint az élő Isten Igéje, a Szentírás nem egy metafizikai szimbolizáció áthagyom-mányozott dokumentuma, amit teológusoknak speku-latív módon kellene megfelejteni, de nem is törvény-kódex. Az üdvösség üzenete az, amely egzisztenciális szükségben és nyomorúságban levő néphez szól. Ezt az üzenetet úgy kell közvetíteni, hogy a címzettek ezt ténylegesen hallják és azt felismerjék és elismerjék, mint „Igét”, amelyik pontosan nekik szól és ame-lyikben róluk van szó. A Szentírás üzenetének a meg-szólaltatása és közvetítése Kálvin szerint az egyház hivatása, Istentől kapott megbízása. Az egyház a „*fida custos verbi Dei*”, mondja. De siet hozzátenni, hogy az egyház ezt az őrzést soha nem gyakorolhatja az Ige fölötti uralkodás formájában, hanem csak propagálja, terjeszti azt nemzedékről nemzedékre (CR 6,277).

Ezért hangsúlyozta Kálvin olyan erősen, hogy az egyház tanításának „tisztának” (*pura*) kell lennie. Ennek próbaköve, hogy az egyház tanításának meg kell egyeznie a *doctrina Dei*-vel, amely a Szentírás-ban található. Tehát tévtanoktól mentesnek kell len-nie. Ahhoz, hogy higgyünk, helyesen kell tanítat-nunk (*droitement* ensejgnés, CR 53,361). A *doctrina*-t aktív értelemben használja. Nem a tantételek össze-ge az, nem a *credenda* proklamálása a tanítói hiva-tal által. Az egyház *doctrina*-ja számára egy volt a *predicatio verbi Domini*-vel, tehát az egyház kerüg-matikus aktivitásává, melyben a Szentírás üzenete orá-lisan hirdettetik aktuális hallgatóságnak. Ebben az értelemben áll az, hogy az egyház *doctrina*-ja feltétele a megértési eseménynek, amelyben a Szentírás eléri kitűzött célját. A hit az egyház prédikálása által tá-mad, ahogy azt tagjai „füllükkel” hallják. Isten szól az egyház prédikálásán át, feltéve, hogy az egyház vigyáz arra, hogy az Ige tiszta *doctrina*-ját hirdesse.

Az Ige prédikálása az egyház által azonban nem az egyetlen feltétele a Szentírás megértésének. Kál-

vin itt kitér egy második feltételre: a *Szentlélek belső bizonyágtételére*. Így azután a Szentírás megértése hitben nem emberi teljesítmény, ami leírható lenne általános epistemológiai vagy hermeneutikai kategóriákkal: *Isten ajándéka lesz itt a hit*, melyet a Szentlélek „titkos működése” támaszt bennünk.

Mi természetből vakok vagyunk a mennyek országa kincseinek látására. Szívünk ellenáll Isten megváltó szándékának. Füleink be vannak zárva az Írás üzenete előtt. Képtelenek vagyunk Isten Igéje megértésére, ha csak a Szentlélek „át nem fúrja fülünket” (CR 32,683). Ha a Szentlélek nincs benne a dologban, hiába van az Isten Igéje a kezünkben, keveset vagy semmit se használ, mert jelentése nem nyílik meg számunkra. Kálvin úgy írta le a Léleknek ezt a munkáját bennünk, mint megvilágítást (*illumination*), elpecsételést (*obsignatio*) és kijelentést (*revelatio*). Rossouw szerint a Szentléleknek ez a belső munkája két aspektust mutat Kálvinnál. Először is, a Lélek meggyőz bennünket a Szentírás isteni tekintélyéről, úgyhogy felismerjük és megértjük, hogy a Szentírás tanítása valóban magának Istennek a tanítása. Másodszor, a Lélek bevezet bennünket a Szentírás igazságába, úgyhogy meg tudjuk ítélni és érteni, amit Isten mond nekünk a Szentírásban.

Így tehát nem az egyház győz meg bennünket arról, hogy Isten beszél hozzánk, hanem a Szentlélek belső bizonyágtétele erősít meg bennünket a Szentírás isteni tekintélyéről való meggyőződésünkben. Ilyenformán: miközben a Lélek a nélkülözhetetlen és elégséges tanúja a saját szerzőségének a Szentírás illetően, ugyanakkor ő a megbízható és hiteles magyarázója (interpretator) magának, mint szerzőnek. Noha Kálvin világosan különböztet a prédikált Ige és a Lélek belső bizonyágtétele között, de nem szándékozott elválasztani a kettőt. A Lélek hatékony cselekvése nélkül a *praedicationis verbi* gyümölcstelen marad. A prédikált Ige a szerv és eszköz, melyet a Lélek felhasznál megvilágításának, elpecsételésének és kijelentésének munkájában. Ugyanez a szerv és eszköz ahhoz is, hogy Isten Lelkének kegyelmét ránk adja, hogy elnyerjük ezt a Lelket (CR 40,457).

A Szentlélek belső bizonyágtételét Kálvin nem tekintette a hit alternatív forrásának, amely független lenne az Írástól, mint Isten hirdetett és hallható Igéjétől. De még mindig nyitott a kérdés, hogy pontosan hogyan látta Kálvin a kapcsolatot az Ige és a Lélek között? *Krusche* szerint a Lélek „kíséri” az Igét, *Neuser* szerint mintegy aláírásával „megegyeztet” (quasi subscriptor confirmet). Lényeg számunkra az, hogy Isten Igéjének prédikálása és a Szentlélek belső bizonyágtétele egyként úgy funkcionálnak Kálvinnál, mint feltételek a Szentírás megértéséhez.

Floor kimutatja, hogy az 1559-es Institutióban Kálvin kibővíti a Szentírásról szóló fejezetet és világosan megállapítja, hogy a Szentlélek elválaszthatatlanul odakapcsolódik az Igéhez. Ez nem tiszteletlenség vagy sértés iránta, hiszen a Szentlélek maga kívánja, hogy arról ismerjék meg, amit a Szentírásban adott. Ugyanez a Szentlélek, aki az apostolokban élt és rajtuk keresztül prédikált, most szakadatlanul hív bennünket az Ige iránti engedelmségre. Az Ige az az eszköz, amely által Isten kijelenti Igéje világosságát a hívőknek (CR 1,303). Gondosan kifejti Kálvin, hogy a Szentírás megértése a Szentlélek által adatik és hogy a Lélek ezt az Ige által cselekszi. Akusztikailag először az Igének kell hangzania, hogy azután a Lélek átvihesse a hallottakat a fültől a szívhez. Nem szabad azonban a Szentlélek munkáját úgy tekinteni, mint valami magától értődő kíséretet az Igéhez. Kál-

vin szerint az igazság az, hogy a Lélek és az Ige együtt célozzák meg az ember szívét. Kálvin sohasem engedte magát elcsábítani a Szentlélek permanens immanenciájának vallására.

Egyik utolsó kommentárjában (Ezékiel könyve), melyet nem sokkal halála előtt írt, külön figyelmet szentelt az Ige és a Lélek közti viszony megvilágításának. A nyelv és az Ige szerepét elemezve írja, hogy eszünkben kell tartanunk, hogy az Ige ereje (az ami efficax) nem a szavak hangzásában van befoglalva, mert ez az erő a Szentlélek titkos munkájától való. Ezt megtanulhatjuk a prófétától, mondja, mert míg egyfelől biztosít bennünket arról, hallotta Isten hangját, amely azt parancsolta neki, hogy álljon lábra, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a hang nem ébresztette őt fel addig, míg a Lélek lábra nem állította. Kálvin tehát anélkül, hogy elválasztást eszközölne, különböztet Isten Igéje és a Szentlélek munkálkodása között azért, hogy jelezze: az Ige magában (per se), tehát az Adó nélkül, ahogy Kálvin kifejezi, nem rendelkezik erővel. Továbbá egy polemikus beszéd található a kommentárban, az anabaptistákra vonatkozóan, melyben jelzi, hogy — noha a Lélek közli a hatalmat és az erőt — ez nem jelenti azt, hogy a szó, a nyelv, a prédikáció, egyszóval az Ige kifejtése feleslegessé vált volna.

A kétfrontos harc következménye

A kérdés pontos tisztázása érdekében az említettek kívül hivatkozunk még két munkára: *Walter Kreck*, Ige és Lélek Kálvinnál⁸ (1957) és *H. J. Quistorp*, A Szentlélekről szóló tanítás Kálvinnál⁹ (1964) című tanulmányára. *Quistorp* rámutat, hogy Kálvin itt kétfrontos harcban áll, egyfelől Róma, másfelől a rajongók ellen küzd. Rómával szemben hangsúlyozza, hogy Isten Igéje és a sakramentumok nem hatékonyak és nem erővel teljesek önmagukban, hanem a Szentléleknek kell hozzá járulni, hogy hatékonyak legyenek. A rajongókkal szemben viszont, akik el akarták az Igét és a Lelket egymástól szakítani és kizárólag a Lélekre támaszkodni, Lutherrel együtt erőteljesen állítja, hogy a Szentlélek a prédikációban éppenúgy, mint a Szentírásban. Isten Igéjén keresztül beszél, noha megvan a szabadsága, hogy valamikor Ige és sakramentum nélkül is hatékonyan munkálkodjon. Nos, ahogy *Walter Kreck* is megállapította, ebből a kétfrontos harcból eredően Kálvinnál eltérő, látszólag egymásnak ellentmondó kijelentéseket találunk az Ige és a Szentlélek viszonyáról. (A rövidség kedvéért most csak utalunk ezekre. Ilyenek többek között: *Comm*, ad *Joh.* 14:26; *CR* 49. 341. *Inst.* I. 9. 3.) Ezek szerint Isten Igéje nem üres edény, egyfelől, hanem magában rejti, ahogy *Luther* is vallja — hála a hozzákapcsolódó, azt kísérő Szentléleknek — a hitet és életet teremtő hatalmat. Az újjászületés élő magja az Ige, ahogy azt Kálvin — az 1Péter 1-re hivatkozva — gyakran elmondja. Tehát a hitet mindig meg kell, hogy előzze az isteni Ige meghallása.

De ugyanakkor *tud Kálvin* — Luthertől, de főként a későbbi lutheránusoktól (Hollaz) eltérően — a Szentléleknek a saját Igéjével szembeni szabadságáról is. Ismeri és tudja, hogy amikor az evangélium hirdetése és hallgatása gyümölcstelen marad, Isten megvonja a től Lelkének áldását. Ezért — írja *Quistorp* — Isten Igéjének hirdetésében állandóan keresztyénváltunk alapvető kérésére vagyunk utalva: a Szentlélek ajándékáért való könyörgésre. Amilyen bizonyos, hogy nem a hitünk teszi a meghallott Igét Isten Igéjévé, ugyanolyan bizonyos, hogy Ige, amelyik természetétől fogva

termékeny mag, nem mágikus direktségben (nicht in magischer Direktheit) lesz gyümölcsözővé számunkra.

Hogy mennyire komolyan vette az Ige hitet teremtő hatékonyságát is, mutatja egy kirohanása a rajongók ellen: „Őrült és romlást hozó minden olyan vélekedés, hogy a belső Szó ugyan hatékony, de ami a prédikáló ember szájából kijön, halott és minden hatékonyság nélkül való. Én azt állítom, hogy a hatékonyság nem az ember beszédéből származik és nem is annak elhangzásában keresendő, hanem kizárólag a Szentléleknek kell azt tulajdonítani. De ez nem akadály annak, hogy a Lélek a maga erejét a prédikált Igében megmutassa.”

Ezt idézve, így fejezi be Quistorp az Ige és a Lélek összefüggésére vonatkozó érvelését: „Ebből a mindkét oldal felé világos megnyilatkozásból és elhatárolásból tisztán kiderül az Ige és a Lélek egymáshoz való viszonya, ahogy azt Kálvin látja. Nehezen maradhatunk meg a Szentírás korlátai között, ha — mint Kálvin tette — a helyes középutat az Ige-mágia és a rajongás között meg nem tartjuk. Hogy az Ige és a Lélek ezen összefüggésének melyik oldalát kell hangsúlyoznunk, az a mindenkor szituáción és a fronton fog múlni, amelyben éppen vagyunk, és amelyen harcolunk.” (p. 141.)

Antropológiai háttér

Kálvinnál a Szentlélek munkájának nagyon erős hangsúlyozásához az antropológiai háttér, Floor szerint, kétségtelenül a *corruptio hominis*, az emberiség totális romlottságáról vallott felfogása szolgáltatta. Az Ige megértése ugyanis sohase magától értődő folyamat. Ha erről a romlásról megfeledekzünk, a Szentlélek munkájának fontossága azonnal elhomályosul a beszéd-esemény megvilágításában, ahogy az ma is történik. A hiba az emberben van! Amikor arról van szó, hogy mi akadályozza a Szentírás megértését, akkor Kálvin meggyőződése, hogy a megértés legfőbb akadály a nem a szövegben van, hanem magában az emberben. Az 1Kor 1.20-hoz fűzött kommentárjában megállapítja, hogy az ember önmagában éppen olyan kevésbé alkalmas az isteni titkok megértésére, mint amilyen kevésbé képes a szamar egy koncert értésére. A Szentléleknek kell az ember szívét fogékonnyá tenni, megnyitni fülét, szemét, hogy megérthesse a Szentírást. L. Goumaz, aki átvizsgálta Kálvin kommentárjait ebből a szempontból, azon a véleményen van, hogy a Szentlélek viszonyát úgy határozhatjuk meg az Igéhez, mint egy kísérőjét a megértésben (L'Esprit qui accompagne la parole). De ez nem azt jelenti, hogy a Lélek mintegy az Igétől elválasztottan munkál közre az ember szívében a megértés folyamatában, vagy hogy az Ige csak külsőképpen, a Lélek pedig belsőképpen munkálkodnék. A Lélek így munkálkodik: *non ante, nec post sed simul auribus loquitur* (CR 6. 345).

Tehát mivel az ember — természete romlottsága következtében — képtelen megérteni Isten beszédét, a Szentléleknek kell csatlakozni a hirdetett Igéhez, erejét nyújtva. Itt azonban Kálvin egyszerre nagyon óvatos lesz megállapításaiban. Tudja ugyanis, hogy Isten Lelkének ereje mégis benne foglaltatik az Igében bizonyos értelemben: *habet tamen in se quodam modo inclusam* (Comm Hebr. 4:12). A *quodam modo* szóval nagyon óvatosan fejezi ki magát Kálvin. Egyfelől nem kívánja korlátozni a Lélek szabad erejét, másfelől viszont nem akar az anabaptisták csapdájába esni. Ez okból tanítja a szoros kapcsolatot az Ige és a Lélek között, anélkül, hogy misztikusan, okozatilag vagy automatikusan magyarázná azt.

Az Ige megértését Kálvin, amint mondtuk, sohase tekintette természetes folyamatnak. A Szentléleknek hozzá kell járulnia. Amikor elhatározza magát, hogy illusztrálja a megértésnek szinte értelem feletti folyamatát, akkor megállapítja, hogy a Lélek valójában két dolgot cselekszik: befolyásolja az emberi értelmet (lat. mens) olyan mértékig, hogy annak sötétsége megszűnjék és befolyásolja az emberi szívet (lat. cor), hogy alávesse magát Krisztus igájának. Kálvin így kettős munkálkodását tanítja a Léleknek, ami nem enged elválasztást, megosztást, de amit meg kell különböztetni. A Lélek egyik munkája az emberi lélekre irányul és ezt Kálvin *illuminare, illustrare* vagy *illucere mentes*-nek nevezi. A Lélek másik munkája az ember szívére irányul, és ezt Kálvin *obsignare*, elpecsételés, *insculpere*, bevésés vagy *infingere*, a szív megerősítésének mondja. Ezt elmondva siet azonban hozzátenni, hogy a Léleknek erre a megvilágítására nem az Igének valamiféle homályossága miatt van szükség — hiszen az Ige fényesen világító lámpás —, csak hogy az Ige vakok között fénylik, ezért a világító Igével együtt kell elnyernie az embernek a megvilágító Lelket is. Az Ige olyan, mint a nap, amely mindenkinek ragyog, de ez a vakoknak haszon nélkül való (Inst. IV. 2. 34.). Az Ige nem tud behatolni lelkünkbe, csak ha a belső Tanító, a Szentlélek már behatolt oda. Egy idézettel hadd világítsuk meg az egész folyamatot. „Igaz ugyan, hogy Isten Igéje olyan mint a lámpás, de a sötétségben és a vakok közt világít, míg az Úr a szemeknek belső világosságot nem ad, melynek tulajdonképpeni feladata megvilágítani a vakokat. Ebből tűnik ki, hogy mennyire romlott a természetünk, mert egyáltalán semmi hasznunkra sincs az életnek a mennyei kijelentésekben felajánlott világossága. Már pedig, ha értelmünkkel be nem látjuk, hogy mi a helyes, akkor hogyan legyen képes az akarat engedelmességet tanúsítani? Be kell tehát vallanunk, hogy mi minden tekintetben erőtlenekek vagyunk, úgyhogy a mennyei tudomány csakis akkor eredményes és hasznos ránk nézve, ha a Szentlélek elménket is átalakítja annak megértésére és szívünket is átformálja igájának felvételére. Ezért, hogy alkalmas tanítványok legyünk, elvetve a tehetségünkben való minden bizakodást, az égből kell világosságot kérnünk, s felretéve a szabad akaratból való ostoba vélekedést is, Istennek kell átadnunk magunkat kormányzásra” (Comm Luc. 24:45.).

Imádság és megértés

Abból az erős hangsúlyból, amit Kálvin a Szentlélek munkájára tett az írásmagyarázatban, azt gondolhatnánk, hogy teljesen a Lélek segítségére hagyatkozott, maga pedig passzivitásba merült. Ellenkezőleg. Mint humanista, aki kedvelte a szót, a nyelvet, tehetségének teljes bevetésével fordult a szöveghez, grammatikai és történelmi tudását felhasználva. Ugyanakkor nem feledkezett meg arról, hogy a megértést végül is a Lélek adja és Ő tanít meg a helyes magyarázásra. A *donum interpretationis*-t egyedüli és legfőbb Tanító, a Krisztus ajándékának tekintette, de ugyanakkor feladatnak is, ami a legnagyobb aktivitásra sarkallta őt. Nyilvánvaló kettősséget találunk Kálvinban: egyfelől a lelkes és kitartó tanulás, a munka, másfelől pedig a szüntelen való imádság embere volt. Minden egzisztenciális munkájából kiviláglik az a szilárd meggyőződés, hogy a nyelvben, a szövegben, a prédikálásban, mindenben és mindenben keresztül a Szentlélek munkálkodik, mint a maga eszközein keresztül, és ami a legjellemzőbb rá, az az a bizonyosság, hogy a Szentléleknek ezt a részvételét, segítségét igényelni, kérni

lehet. Ezt tette Kálvin egy életen át, ezért volt az imádság embere. Az ismert Kálvin-szakértők, E. Doumergue jól látta ezt és joggal állapította meg a *Kálvin jelleme* című munkájában, hogy szoros összefüggés van Kálvin imaélete és a Szentlélekben való hite között. A Szentlélek jelenlétének tudata ösztönözte, aktivizálta, állandó éberségre készítette. Az imádkozásról írt páratlan szép fejezetében vallja, hogy „Isten a Szentleket teszi tanítónkká az imádkozásban... Ezt nem azért mondom, hogy saját restségünknek kedvezve, egészen az Isten Lelkére hagyjuk az imádkozással való foglalatosságot... inkább azzal a szándékkal mondom ezt, hogy a saját restségünket és tétlenségünket megutálva, a Szentlélekért esedezünk” (III. 20. 5.). Tudatában van szüntelen, hogy „az imádság jótéteménye által érjük el azt, hogy a mennyei Atyánál számunkra letett kincsekhez juthatunk... Látjuk tehát, hogy nincs olyan ígéretünk, hogy várhatunk valamit az Úrtól, amire ne lennénk felszólítva, hogy imádságban kérjük Tőle. Így lesz igaz, hogy az imádság ássa ki számunkra azokat a kincseket, amelyeket hitünk meglátott, miután az Úr evangéliuma kijelentette azokat” (III. 20. 2.).

Az antropológiai hátrány, szegénységünk és vakságunk tudata, bűnünk és romlottságunk terhe és szomorúsága is az imádságban oldódik fel, és így leszünk érzékenyebbek a Lélek jelzéseire, intésére, vezetésére munkánkban, egész életünkben. És talán vidámmá, örvendezővé is. „A bűnbánat és a hit társak, elválhatatlanul egymáshoz kapcsolva. Közülük az egyik megrémít bennünket, a másik viszont öröme hangol, ezért kell mindkettőnek jelen lenni az imádságban” (III. 20. 11.).

Hermeneutikai szabályok

Humanista iskolázottsága, de még inkább sáfári felelőssége eredményeképpen, Kálvin, „precíz kompetens és megbízható egzegétává lett”, írja Floor. Kommentárjaiban, de főként hatalmas egzegetikai művében, az Intitutióban egy sereg apró, finom szabályt hagyott hátra, melyeket ma is érdemes szem előtt tartanunk írásmagyarázatunkban. Floor szerint, ezek — érdekes módon — az anabaptistákkal folytatott harcában alakultak ki. És tudjuk, hogy ez a harc az Ige és a Szentlélek egymáshoz való viszonya körül folyt.

1. Az első és legfőbb szabály az egzegézisben, hogy legyen világos és rövid. Ezt *perspicua brevisitas*-nak nevezte Kálvin. Miért? Mert a Szentírás is világos és precíz, azért ilyennek kell lenni a mi magyarázatunknak is.

2. Ezt követi a másik fontos szabály: Mindig a szentírók intencióját kell keresnünk. Ezt *mens scriptoris*-nak nevezi. Amikor ezt keressük, akkor valójában a Szentlélek inspirációját keressük az írókban és mondanivalójukban.

3. Gondosan meg kell vizsgálni azután a *kontextust*, amelyben szövegünk található. Ha az anabaptista prédikátorok egzegézisét nézi ebből a szempontból, valószínűleg megrémül.

4. Egy szövegrésznek mindenekelőtt meg kell találnunk az igazi, elsődleges jelentését, a *sensus genuinus*-t vagy *sensus grammaticus*-t és ezt pontosan meg kell világítani (IV. 17. 22.).

5. Komoly figyelmet kell szentelnünk a történeti, földrajzi és kulturális körülményeknek (*circumstantia*), melyek között tárgyalt szövegünk elhangzott (IV. 16. 23.).

6. Az egzegétának meg kell bizonyosodnia, hogy magyarázatában túlmehet-e a szöveg direkt, szó szerinti jelentésén? Kálvin ezt a *progressus ultra verba* hatalmának mondja (II. 8. 8.). Ez némely esetben, mint például a Tíz parancsolat magyarázatánál, igen lényeges követelmény. Mindegyik konkrét parancsolatnak nagyobb a szórasi területe, mint amit szavakban kimond.

7. A Bibliában található képes beszéd (allegória, hiperbola) komoly problémát jelent az egzegétának. Vigyázni kell az *etonymicus sermo*-ra, mondja. Magyarázatában mindig meg kell maradnia a Szentírás szabta kereteken belül (IV. 17. 21.).

8. Soha nem szabad szem elől téveszteni a Szentírás végcélját, szkopuszát. Mindenütt Krisztus a *scopus*! Amint kifejtettük, nemcsak a személyi üdvösségre, hanem átfogó értelemben, „mindenre” kiterjedően. Ő a kulcs is, amely megnyitja az ajtót és bebocsátást enged Isten titkaiba (CR 52. 87.). Az Ószövetség itt külön problémát jelent. Kálvin több helyen óva int attól, hogy szándékosan „beleolvassuk Krisztust” szövegünkbe, ahol az egyszerű jelentésből ez nem következik.

9. Az egzegétának az egyház igehirdetését kell szolgálnia, tehát a gyülekezetek szükségleteit és általános érdekeit, és ezen belül a hívők életfolytatását, tehát a „*praxis pietatis*”-t kell szem előtt tartani.

10. Végül egy szót a *consensus interpretationis*-ről. Kálvin meggyőződése, hogy Istentől senki se kapott teljes belelátást a Szentírás titkaiba. Ez alázatosságra kell, hogy indítsa az egzegétákat, és arra, hogy keressék a testvéri közösséget egymással. Megtanulhatjuk Kálvintól, hogy a Szentírással való foglalkozásunkban szükségünk van egymásra. Nagy érdeklődéssel fordul nemcsak a kortársi, hanem az előtte járt egzegéták munkája felé is. Létezik számára a *consensus interpretationis*, nyilván a Szentlélek vezetése folytán, amittől csak a legextrémebb esetekben szabad eltérni.

Kálvin újra tanít. Bárcsak megtanulnánk és elfogadnánk tőle azt, amit meggyőződéssel vallott, hogy a Szentléleknek döntő szerepe van a Szentírás megértésében és magyarázásában.

Békési Andor

JEGYZETEK

1. Krusche, W., Das Wirken des Heiligen Geistes nach Calvin. 1957.
2. Krause, H. J., Calvin's Exegetical Principles. Ford. hollandból. 1977.
3. Ganoczy, A., Calvin als paulinischer Theologe. Ein Forschungsansatz zur Hermeneutik Calvins. In: Calvinus Theologus. Hrsg. von W. Neuser. 1976.
4. Rossouw, A. W., Calvin's hermeneutics of Holy Scripture. 1982.
5. Floor, L., The hermeneutics of Calvin. 1982.
6. Engelbrecht, B., Is Christ the scopus of the Scriptures? 1982. Mindhárom tanulmány a Calvinus Reformator című gyűjteményes kötetben.
7. Parker, T. H., The Doctrine of the Knowledge of God. A Study in the Theology of John Calvin. 1952.
8. Kreck, W., Wort und Geist bei Calvin. In: Festschrift für Dehn. 1957.
9. Quistorp, H. J., Calvins Lehre vom Heiligen Geist. In: De Spiritu Sancto gyűjteményes kötetben. Utrecht, 1964.

A gondolkodást és a cselekvést irányító implicit axiómák

Dietrich Ritschl előadása a Budapesti Református Theológiai Akadémián 1984. október 10.

Nem az igazság megkeresésére akarom Önöket hívni az elkövetkezendő órában. Inkább arra akarok rákérdezni, miképpen találkozunk az igazsággal, miképpen talál ránk és miképpen talál el bennünket. Azt szeretném megtudni, hogyan irányít minket az, amit igaznak tartunk és ami végső sorban igaz is. El szeretném vezetni Önöket a rejtett vagy nyilvánvaló irányító megkeresésére. Ez az utazás saját tapasztalataink közvetlen közelébe vezet el minket, de érint különböző tudományos problémákat is; a pszicholingvisztikát és a normális, ill. patológikus irányítások kérdését; és útközben egyetlen szinten sem nélkülözhetjük a filozófiát. És a cél: a *testimonium Spiritus Sancti* internum megértésére vonatkozó központi teológiai kérdés tisztázása.

A vállalkozás kockázatos. Egy vékony szondán át szeretnék a már megnevezett területre és az azokban rejlő problémákba behatolni. Jobbra és balra, sok mindent figyelmen kívül hagyok, tudatosan elhagyok, vagy csak intuitív módon — és így talán tévesen — helyezek el. És végül még azt is fenn kell tartanom, vajon egyáltalán szabad-e a fentnevezett nagy teológiai kérdéseiről beszélni, vajon nem inkább átélni kellene azt, mintsem elmélkedni róla. Mert végül is a teológia, én úgy hiszem, nem tudomány, hanem bölcsesség. Az emberek irányában a szeretetteljes, gyógyító cselekvés bölcsességére sarkall, hogy minden emberrel megérintse: embernek kell maradnia; és a doxológia bölcsességére, amely Isten előtt megvallja, hogy ő a mi Istenünk.

A gyógyító és doxológikus gondolkodásban és cselekvésben megfelelő módon fejeződik ki mindaz, ami végső soron fontos. Az utolsó előttiről azonban, az oda vezető útról talán könnyebben beszélünk: az útrahívásról, amely ebből az utolsó előttiből ered. Igen, kicsit önéletrajzi számvetés az, ami ma arra indít, hogy ezekbe a látszólag egymástól elütő problémakörökbe egy szonda segítségével behatoljak.

De még egyszer körül kell írnom a kérdésemet, amely most már az Önök kérdése is: Hogyan találkozunk az igazsággal mi, akiket nemcsak az ösztöneink irányítanak? És hol érint meg ez az igazság, amikor az ezer lehetőség közti választásra készlet, amikor segít megkülönböztetni az igazat a hamistól? Milyen a specifikusan emberi irányítás? Hat pontban szeretnék előrehaladni a válasz felé.

Az implicit axiómák mindennapos megközelítése

„Implicit axiómáknak” vagy regulatív tételeknek nevezem azokat, amelyek végső soron gondolkodásunkat és cselekvésünket irányítják — genetikai kódságunknak megfelelően vagy azzal ellentétben. Hiszen az axiómák lényege abban áll, hogy egyszerűen vannak, működnek, anélkül, hogy lehetővé tennék, hogy megindokoljuk őket, mintha csak mögöttük vagy fölöttük állnánk. Ők maguk állnak mögöttünk vagy fölöttünk, ők irányítanak minket. Valójában inkább „implicit axiómáknak” kéne neveznünk őket, mint „regulatív tételeknek”, mert többségük nem tekinthető tételnek, különösképpen nem nyelvi-
leg megfogalmazható tételnek. Nyilván vannak emberek, akiket olyan maximák irányítanak, amelyeket szavakba is tudnak foglalni. De ezek a maximák a trivialitás határát súrolják vagy összetéveszthetők

azzal. Az igazán meg nem kérdőjelezhető axiómákat, amelyek gondolkodásunkat és cselekvésünket irányítják, nem könnyű szavakba foglalni. Ezek mintegy a beszéd peremén állnak, és csak annak tudatában kereshetők gondolataink mögött, hogy megfogalmazásuk a megmerevedés kockázatát hordja magában. Ha azonban nem lennének kifejezhetőek, akkor talán el is veszthetnék irányító funkciójukat.

Mi emberek, csakúgy mint az állatok és a növények, genetikailag kódoltak vagyunk. De ez a genetikai program-konstelláció a szelektálás, a döntési szabadság felmérhetetlen számú dimenzióját teszi lehetővé, el egészen az ember önpusztításáig és mások elpusztításának lehetőségéig. Mint tudjuk, vitatott, hogy ez a programozottság milyen mértékben határozza meg kisgyermekkorai szocializációnkat, valamint végső fejlődésünket és ideáljainknak meghatározott döntéseink irányában történő kialakulását. De ezt a kérdést bátran érintetlenül hagyhatjuk anélkül, hogy ebből kárunk származna. Bizonyos azonban az, hogy valamennyiünknek meg kellett tanulnunk saját testünk megkülönböztetését az anyától (vagy más emberektől). Tudatosítanunk kellett a körülöttünk levő tárgyakat — az úgynevezett testreprezentáció összefüggésében — és végül meg kellett tanulnunk, hogy a saját énkünk fejlődése során tudomásul vegyük önmagunkat, mint az érzékelés tárgyát. A mai, ún. reprezentációtan (amelyet D. Beres, E. Joseph, H. Hartmann, A. Lorenzer és mások) fejlesztett ki, hasznosan differenciálja azt, amit a korábbi fejlődéslelektan csak pontatlanul tudott körülírni. Önök azt kérdezhetik, vajon ezeket a feladatokat azonos módon sajátítottuk-e el? Igen, ez egyáltalán nem biztos, és itt merül fel a patológiás fejlődés fontos kérdése. Egyformán látjuk-e a dolgokat, ugyanazt halljuk-e, ha valakit beszélni, prédikálni hallunk? Hasonló módon értékeljük-e a tárgyakat? Hogyan tudjuk a látszatot a valóságtól megkülönböztetni? Nem ijesztő-e a tévedésre való szabadság? Nem áll-e előttünk oly sok nyitott út, hogy felülkerekedik rajtunk a félelem, amely a szabadságot borzalmas teherként érzékeli, és a múlt mint mulasztásaink kibogozhatatlan összessége nem fenyegeti-e jövőnket?

Napjaink neurofiziológiája nem tud még magyarázatot adni arra, hogy az érzékelés szelektív módon hogyan irányítja figyelmünket és az a tudatban hogyan reprezentálódik. Részben Christoph v. Campenhauseennek (az ismert egyháztörténész mainzi fiának) a pszichofizikáról írt könyvére hivatkozom.

De mi más oldalról indulunk el és egy egyszerű, mindennapos megfigyelést veszünk az emberi hasonlóságok alapjául, mint ahogy erre már V. James is kísérletet tett. Vegyék figyelembe, hogy a dolgokat, amelyeket látunk és hallunk, sohasem „meztelenül” és „önmagukban” látjuk és halljuk, hanem mindig a „látjuk-mint”, „halljuk-mint” modusában. Egy tárgyat, amelyik fából van, négy lába és egy függőleges felsőrésze van, nem elvont módon látjuk, hanem mint egy széket, amelyre ülni lehet. A bankjegyet nem úgy látjuk, mint egy színes nyomású papírt, hanem mint amivel fizetünk, vagy amit keresünk, a kést mint amivel vágni lehet, a házat, mint amiben lakni lehet, az erdőt, mint hasznosítható fát vagy esztétikai élményt. Elmondhatjuk: mindig „többet” látunk és hallunk, mint amit valójában látunk és hallunk, ill. ol-

vasunk. Önök is „többet” hallanak most, mint amennyit ezekben a percekben valójában mondok. Az implicit axiómák azok, amelyek gondolkodásra és cselekvésre készítetnek, amelyek ezt a „többletet” okozzák. Ezt a „többletet” a tapasztalás „udvarának” vagy „körletének”, „övezetének” nevezem. Itt jelentkezik a normális és a patológikus érzékelés közti különbség: mert ha valakiben, aki meglát egy kést, büntudat vagy agresszió támad, vagy egy bankjegy láttán félelem és önsajnálát, azt nem normális, hanem torz axiómák irányítanak. „Félrevezetett” volna az az ember is, akinek nem szorulna össze a szíve és nem gondolna lázadásra, amikor éhezött és megkínzottat, elűzöttet és jogfosztottat lát.

A „többlet”, az „udvar” akörül, amit látunk és hallunk, teszi lehetővé számunkra az emberi kapcsolatokat. Lehetővé teszi saját tapasztalásunkkal szemben a kritikus távolságtartást, az önmagunkra való rákérdezést: Értik-e mások azt, amit „többletként”, „övezetként” látni vélek? Ugyanígy vagy hasonlóképpen látják-e? Van-e közös perspektívánk, tudunk-e együtt gondolkodni és tervezni? Tudunk esetleg együtt gyógyítani, együtt szólni Istenhez? És mindezek a kérdések a központi kérdésünkbe torkoltnak: A másik embert ugyanazon vagy hasonló axiómák irányítják-e, amikor valamit érzékel, mint engem? Talán különbözünk, de mégsem az érzékelésben, hanem az „udvarban”, ami azt körülveszi, a „többletben”, amit ugyanakkor együtt hallunk, együtt látunk. (A teológiában újabban azt is mondják, hogy az egyház egy „interpretációs közösség”; éppen erre gondolok itt én is. Mások ugyanúgy vagy hasonlóképpen interpretálnak-e, vagy minden visszaesik a privát nyelv szintjére?)

Nos, ennyit az implicit axiómákról általánosságban. Ezek teszik lehetővé az életet. Ezek teszik lehetővé, hogy önmagam, a tárgyakat és céljaimat helyesen mérjem fel. Úgy működnek, mint egy nyelven belül a nyelvtan. Ha ugyanazok vagy legalábbis hasonló axiómák — mint játékszabályok — irányítanak minket, akkor megvan a remény, hogy nem semmisül meg minden kommunikáció és embertársi viszony.

A beszéd irányítása

Épp az imént mondtam: az implicit axiómákat gondolkodásunkra és cselekvésünkre gyakorolt irányító funkciójukban, formálisan azzal az irányítással lehet összehasonlítani, amelyet a grammatika jelent a beszéd használója számára. Ezért egy gyerek már az iskoláskor előtt tudja fogja a többes szám helyes használatát, még akkor is, ha nem ismeri a plurális használatára vonatkozó nyelvtani szabályt, vagy legalábbis nem tudja megfogalmazni azt.

De többről van szó, mint grammatikáról: nevezetesen a fogalomképzésről általában, az analógiáról a kognitív fejlődésben, a beszéd elsajátításáról, túl az egyszavas és kétszavas mondatokon, amelyeket az emberszabású majom is képes megtanulni. Szimbólumokról és azok használatáról van szó, a legmagasabbrendű, specifikus emberi teljesítményről.

Vizsgálják meg talán Önök is ezt az „utánmesélés” példáját. Valakinek elmondhatják a Lk 2-ből a karácsonyi történetet, vagy a 10. részből az irgalmas samaritánus történetét, majd megkérhetik, hogy most ő mondja el újra a saját szavaival. Ha megvizsgálják az így elhangzott elbeszélést — legyen az kibővívte akár mennyi díszítőelemmel is —, Önöknél ugyanazok az implicit axiómák fognak működésbe lépni, ame-

lyek eredetileg a Lk 2. és 10. mögött álltak. Az én értelmezésem szerint éppen ezt lehet „teológiának” nevezni: Implicit axiómák működésbe lépését egy kijelentés és természetesen egy cselekedet felülvizsgálására.

De még egyszer vissza kell mennünk néhány lépést a beszédelsajátítás elméletéhez. Itt ismét szemben állnak, mint oly sokszor a humán tudományban, az empirizmus és a racionalizmus filozófiai alternatívája. A behavioristák — példaként B. F. Skinnert említem — a beszéd elsajátítását „funkcionális analízissükkel (ahogyan ők hívják) az operatív kondicionálás modellje alapján magyarázzák. Stimulus és response (inger és válasz), erősítés és kioltás; ezek olyan alapkategóriák, amelyekre minden visszavezethetőnek látszik. Emögött John Locke gyakran kimondatlan filozófiai meggyőződése áll, miszerint egy gyermek agya olyan, mint egy tabula rasa, egy táblácska, melyben élmények és tapasztalatok karcolódnak be.

Egészen másképp vélekednek a racionalisták. Példaként Noem Chomskyt említem, aki Leibniz, sőt Wilhelm von Humboldt hagyományát követi. A beszédre való képességünk velünk született, mondja, az embereknek nyelvelsajátító apparátusuk (inborn, „Language Aquisition Device”-ük) (LAD) van. Mi már azzal a gyereknel kifejlődő képességgel születünk, amely konjunktív gondolkodásra képes. A vezérlő mechanizmusok már előre adottak bennünk. Ha ez nem így lenne, akkor a közlő a több-billió mondat közül, amit 20 szóból alkotni tudunk, sohasem azt képeznénk, amelyet a tényleges életben valóban megfogalmazunk és használunk. Az implicit axiómák — ahogy én nevezem őket — Chomsky szerint már a homo sapiens-ben benne vannak. Amennyiben ez igaz, úgy ennek jelentős antropológiai és teológiai konzekvenciái is vannak. Chomsky a nyelv felszíni struktúrája felől kérdez rá a „mély grammatikára”, a generatív grammatikára. Komplex és sokszor átalakított teóriája manapság jelentős tekintélynek örvend. Foglalkozik a mondatok családfájával és a transzformációs szabályokkal, megkülönböztet fonetikai, szintaktikai és szemantikai komponenseket, alapszerkezeteket és jelentéseket stb. Felvetődik a kérdés: Chomsky „mélystruktúrája” megfelel-e a freudi tudatalattinak? Különböző hívők megnyilvánulásai úgy viszonyulnak-e egymáshoz, mint lehetséges párhuzamos mondatok, amelyeket végül is ugyanaz a mély grammatika irányít? A generatív grammatika kutatása nem volna-e hasznos az ökumenika terén is? Ezek csak előzetes kérdések. Csak azt kívánják megmutatni, hova szeretném eljuttatni a szondámat.

Már hosszú ideje dolgozom a teológiában a felszíni és a mélystruktúrák közti sokoldalú megkülönböztetéssel. Ezt legkonkrétabban az analitikus pszichoterápiából tanulhatjuk meg. Ennek a teológiában való alkalmazása logikusan ugyanaz. A teológiai tárgyalásban is az összeszövődött tételek analíziséről van szó, az autonómmá vált fogalmak „megfejtéséről”, vagyis a mögöttük levő axiómákra történő visszavezetésükről. A középponti tételekben a lehetséges meg egyezésre való közvetlen szándékot az ökumenében — mint ismeretes — konszenzus-szövegeknek nevezük, a különbségeknek csak a jövőben várható áthidalását pedig, amelynek már most jelei mutatkoznak, konvergencia-szövegeknek.

Lehetséges, hogy ezeknek a gondolatoknak teológiai alkalmazásával szemben bizalmatlanok vagyunk, rejtett racionalizmusuk miatt. Én magam még nem hátafótam arra nézve, hogy mennyire kívánom magam

távol tartani az angolszász filozófia egyébként nekem rokonszenves empirikus alapállásától. Az érveket a következő fejezetben bontom ki.

A neurofiziológusok közti ellentétek

Itt nem valami, a szaktól idegen dologról van szó, hanem a filozófia központi kérdéséről, az emberre való vonatkozásában. Talán csak az elkövetkező évtizedek fognak majd rákényszeríteni arra, hogy jobban odafigyeljünk erre. A neurofiziológusok közti ellentétekben ismét a filozófiai empirizmus és racionalizmus továbbélésével találkozunk; igen, alapjában véve megismétlődik az univerzálialk (általános fogalmak) körül folyó régi nominalista-racionalista vita.

Az úgynevezett fizikalista identitás-elmélet és az interakcionista-dualista elmélet állnak szemben egymással. Ezek mögött a kissé kihegyezett fogalmak mögött a következők rejlenek:

A fizikalista identitás-elmélet képviselői szerint az ember gondolkodása, akarata, érzései és érzékelése fiziológiai, agyi folyamatokkal azonosítható — innen az „identitás-elmélet” elnevezés. Emlékeink és reményeink, érzéseink a számunkra kedvelt vagy az éppen ellenszenves emberekkel szemben, meggyőződésünk és keresztyén hitünk, lojalitásunk emberekkel és eszmékkel szemben — mindezek végül is fiziológiai magyarázattal bírnak. Természetesen mindjárt hozzá kell fűznünk, hogy kutatásaink nem olyan kiterjedtek, hogy az oly komplex jelenségeket, mint a felsoroltak, fiziológiailag meg tudnánk magyarázni. De le kell szögezni, hogy elvileg ilyen magyarázatra a jövőben lehetőség nyílhat. Azt is látnunk kell, hogy ez az elmélet a XIX. századi materializmussal rokon és mind a marxizmus, mind pedig az amerikai behaviorizmus számára rokonszenves. Ennek az elméletnek kétségkívül az a nagy előnye, hogy a neurofiziológusok kutatásaik során megmaradhatnak egy logikai rendszeren, mint „kérdőíven” belül.

Ez pld. H. Feigl és D. M. Armstrong pozíciójának előnye is. Nem kényszerülnek arra, hogy más dimenziókkal foglalkozzanak. Természettudományos, empirikus módszerekkel dolgozhatnak még akkor is, ha eredményeik egyelőre nagyon kevés részletre tudnak magyarázatot adni, nem is szólva a komplett pszichikai folyamatokról.

Másképpen hangzik az interakcionista-dualista iskola alapvétele, amelyet ma különösen a jelenleg Tessinben élő, ausztrál, Nobel-díjas Sir John Eccles és Sir Karl Popper, az osztrák származású, Londonban élő filozófus képviselnek. Közös könyvük bestseller lett. Különös, hogy a filozófus Popper kapcsolódni tud az agykutató Eccles gondolataihoz. És ezek a gondolatok, „az én-nek a testtől való viszonylagos függetlenségére” vonatkoznak, vagy amint nevezik: a valóság egészen új rétegeire, amelyek nem vezethetők le az agytevékenység mélyebb rétegeiből. Popper két, sőt három „világot” nevez meg: 1. a fizika világa, 2. a tudatos érzékelés és 3. az a világ, ahol az én identitást és kontinuitást talál. Nem akarok belebocsátkozni Popper kísérleteinek részleteibe, aki mégiscsak egy evolúciós kapcsolatot keres az agy filogenezise és az emberi lélek (értelem) mögött. Csúpan összefoglalom tételét — és így Ecclesét is —, miszerint létezik valami bennünk, ami fölülte áll az agynak, ami a fiziológiai működésű és leírható rendszerekkel kölcsönhatásban van; ezért is nevezik ezt a tételt „interakcionista-nak”. Természetesen „dualista” is, mert itt ténylegesen duális viszonyról van szó, az én és az agy között.

Másképpen: Az első elmélet, a fizikalista identitás-elmélet úgy tekinti az agyat, mint egy komputert, amely táplálja önmagát, és a saját, bár növekvő számú szabályzóival önmagát programozza. Mindnyájan tudjuk: ilyen komputer létezik. De természetesen ennek a neurofiziológiai koncepciónak képviselői azt is tudják, hogy az emberi aggyal való összehasonlítás hallatlanul kockázatos, mert az agy és a komputer párhuzamba állításánál tekintetbe kell venni, hogy míg egy komputer legfeljebb néhány százezer kapcsolási elemet működtet, addig az emberi idegrendszer csaknem 15 milliárd neuront, amelyből mind-egyik 10—100 másikkal áll kapcsolatban. Az ún. párhuzamos átvitel szabályai a komputer működésével csak részben hasonlíthatók össze. További különbséget jelent az idegrendszer működésének magas hibaránya, amely azonban hallatlanul sok, párhuzamosan futó folyamat során egy elfogadható átlagra redukálódik. Mindezt az elvileg materialista elmélet képviselői természetesen tudják az emberi agyról. A másik iskola képviselői szerint: az agy és a komputer közti különbséget a legegyszerűbben a programozás példája illusztrálhatja. Az én programozza az agyat, miközben maga is nyilvánvalóan az onnan jövő végtelen számú impulzus befolyása alatt áll. De mindazonáltal: létezik egy viszonylag önálló és a fiziológiai funkcióktól megkülönböztető tényező: az én.

Már e rövid vázlat alapján is felismerhető, hogy a neurofiziológusok közti ellentét nem más, mint a test—lélek-probléma új formában. Kit irányít ki, redukálható-e az egyik a másikra és ha nem, milyen viszony van köztük? Eccles és Popper — és előttük természetesen már mások is — megállapítják, hogy mi emberek valamennyien abban a helyzetben vagyunk, hogy számtalan információ befogadásán kívül és mellett képesek vagyunk az Egész megragadására is, azaz az ezerféle benyomás integrálására és hogy éppen ez a specifikusan emberi, az „én” funkciója, amely fiziológiailag a stimulus—respons-séma által nem magyarázható meg. A másik iskola ezt nem cáfolja, de magyarázatot sem tud adni erre az emberi képességre nézve. Valaki pl. a szabadságáról beszél, ami alatt száz élménye volt; elmesélheti valamenynyit, de elmondhatja 90-et elhagyva, csak a jelentőseket említve meg. Hasonlóan: ismerünk és szeretünk valakit és ezerfelét el tudnánk mondani róla, de csak keveset mondunk el és az találó, mert a középpontból jön, a szívből és a középpontot találja el. Összitételeink vannak — summázó Credo-k —, amelyek az egyedi ítéleteinket is irányítják. Az interakcionista-dualista irányultságú agykutatók azt tartják, hogy csak azért vannak ítéleteink, mert az „én”-ünk viszonylag független a testtől, a fiziológiai működéstől. Sőt Popper azt mondja, hogy ez egy „radikálisan új dolog lenne az anyaggal szemben”.

Nyilvánvalóan én sem tudom feloldani ezt az ellentétet. Sőt az sem kétséges, hogy a keresztyén teológia érdeklődése inkább Eccles felé hajlik. Azon a szinten, amelyről itt most szó van, a 19. század materializmusa kétségkívül elavult; a mi mai természetértelmezésünk nem olyan módon vezet az anyag és a lélek polarizációjához, mint ahogy az minket korábban nyugtalanított.

Nyitva hagyjuk tehát ezt a kérdést és megállapítjuk: léteznek implicit axiómák, mint ahogy neveztem őket. Létezik valami, ami lehetővé tesz ezer benyomás között is egy összitéletet. Az emberek nyilvánvalóan többek között abban is különböznek az állatoktól, hogy képesek összitéleteket hozni és ezek által az egyedi gondolatokat és cselekedeteket irá-

nyítani. Másképp a számtalan lehetőség közül való választás, valamint az életünket alakító viselkedési minták és etikai meggyőződések kialakítása megmagyarázhatatlan lenne.

Normális és patológiás axiómák

„Az emberi „én” ebben a gondolatsorban jelentős helyet foglal el. Ez az a hely az emberben, ahol az igazság és a megtapasztalás összefonódnak, ahol annak a csoportnak az implicit axiómái, ahová az egyén tartozik, befogadást nyernek és a sajátjává transzformálódnak. Innen indul ki az egészséges ember irányítottága. De ki egészséges? Kinek vannak „helyes (igaz) axiómái”?

Egy ilyen lapidáris kérdéssel mindjárt két központi problémát is érintettünk: *mi jó és mi normális?* Való igaz, sok embernél helytelen ez az irányítás, talán mindnyájunknál, legalábbis időnként vagy bizonyos területeken. De az etika kérdéseit egyelőre ki szeretném zárni. Így hát koncentrálnék a másik oldalra: Úgy tűnik, sok ember irányítottága olyan, hogy az nem tekinthető normálisnak. Torzán látják a valóságot, nem tudnak értelmes viszonyba kerülni másokkal vagy a valóságos problémákkal. Nyilván egy más „tartományt”, más udvart látnak a dolgok körül; gyakran csak a tartományt látják és a magot nem, azt sem, amit az embertársaik elsősorban látnak.

A pszichopatológia fejlődésében csak két újdonságra szeretnék rámutatni, amelyek relevánsak teológiai kérdésünk szempontjából:

1. Karl Jaspers Max Scheler fenomenológiájának továbbfejlesztésével olyan irányban befolyásolta a későbbi pszichiátriát, hogy az különbséget tett megérthető és át nem élhető pszichés zavarok között. Ma már jelentkezik ezzel szemben a kritika. Különösen a mainzi Johann Glatzel két nagyobb munkájára gondolok, főként az örülettel foglalkozó fejezetekre. Miben áll annak a páciensnek az abnormitása, aki egy tiszta egyszerű bútorokkal berendezett helyiségben, ahol emberek mozognak körülötte fehér köpenyben és egy asztalon kenyér van, úgy véli, hogy pékségben van? Az érzékelése volt téves, vagy hiányzott számára az az implicit axióma, amely által ezt a helyiséget mint kórházi szobát ismerte volna fel.

2. Míg régebben hajlamosak voltunk arra, hogy pszichés betegségeket a hiányos kifejezőmód, a patológiás beszédzavar és a valóságtól idegen érzékelés alapján állapítsuk meg, ma jobban látjuk, hogy pl. a neurózis a leszűkített (privatizált) beszédben mutatkozik meg és nem szükségszerűen és csak ritkán az érthetetlen beszédben.

S. Freud még úgy vélte, hogy a szimbólum az elfojtás kifejezője, ma azonban már tudjuk, hogy a szimbólumok az ember érettségének és igazi érzékelésének kifejezői és hogy az elfojtott szimbólumok sablonossághoz (klisékhez) vezetnek, amelyek a közös nyelvet megrontják. Igen, néhányan azt mondják, hogy a helyes pszichoterápia a páciens nyelvének re-szimbolizálása (a szimbolikus nyelv visszaállítása) és nem re-racionalizálása.

Mindez annak belátására tanít, hogy a kórosodás helye az „én” mint az implicit axiómák gyűjtőhelye, patológiásnak az *irányítás* nevezhető és *nem a szimp-tómák*. A normálisnak és az egészségesnek is ott van a helye; és éppen ezt szeretném a teológiára is alkalmazni. Ez előtt azonban ott áll egy akadály, amit hosszú évek munkája során, miközben az egészséges

(beteg, ó-ember) új-ember kérdéssel foglalkoztam, nem sikerült leküzdenem. A probléma a következő:

A görög-hellén felfogás szerint egészséges az az ember, akit implicit axiómák képessé tesznek arra, hogy mind a sportpályán, mind pedig az akadémián egyaránt kitűnő eredménnyel állja meg a helyét. Aki versenyképes, képes önmagát maximálisan megvalósítani és optimálisan alkalmazkodni az adott helyzethez. Ezt *athéni modellnek* nevezem. Mi ma eszerint a modell szerint gyógyítunk, gyerekeinket és diákjainkat is e szerint a modell szerint neveljük: képességeiket maximálisan bontakoztassák ki és optimálisan találják fel magukat az adott szituációban.

Másmilyen a *jeruzsálemi-modell*, ahogy én hívom. Itt a beteg és meggyötört ember a szenvedő és a meg-nem valósult, a „kedvelt” (= az én kedvelt, szeretett Fiam...), a valódi ember, az emberség hordozója. De mi nem eszerint a modell szerint szoktunk szenvedő embertársainkhoz, pácienseinkhez, gyerekeinkhez fordulni, hiszen a szenvedő Izraelt, egészen századunk zsidóságáig, valamint az ember Jézust nem éppen az önmegvalósítás és az alkalmazkodás jellemzi.

Csak kényszerhelyzetben menekülünk a Jeruzsálem-modellhez; otrombán szólva: Ha az athéni-modell normája csalódást okoz, kegyesen visszavonulunk a jeruzsálemi modellhez.

Ezzel a feszültséggel mind ez ideig nem boldogultam és ennek az előadásnak szorosan vett teológiai zárórészében még visszatérek rá.

Implicit axiómák a teológiában

Az implicit axiómák: az emberi szellem alkotásai — a természet feltételei között. Sűrített tapasztalatok, élettapasztalatok és tapasztalatok az életben jelen való Istenről. Ezek — hanyagul kifejezve — ennyit mondanak: „Igen, így van — így sikerül az élet.”

Az axiómák emberi bölcsesség, nem pedig Isten bölcsessége. De visszatükröznek valamit ebből a bölcsességből, mert Isten mindig ad új alkalmakat implicit axiómáink megkérdőjelezésére vagy éppen igazolására. Angolul „occasions”-ról beszéltem, alkalmakra gondoltam, amelyek lehetővé teszik, hogy valamit újra felismerjünk és igazolva lássuk azt, amit egyszer felismertünk. Kicsiben „alkalmak”, nagyban Isten ítéletei, ahogy az Ószövetség prófétái könyveiben olvashatjuk és saját történelmünkben (v. saját életünk során) is tapasztalhatjuk.

Mit akarok ezzel mondani? Arra a gondolatra szeretnék eljutni, hogy az Istenre és önmagunkra vonatkozó történetünk implicit axiómái valóban implicitek, mégpedig oly módon, hogy nem kell analógiát keresnünk Isten axiómái és a mieink között, hanem a mieinket mint tapasztalataink kreatív kikristályosodásait felajánlhatjuk Istennek, hogy ő erősítse meg vagy vesse el azokat.

Tegyük fel — amit itt nem szükséges magyarázni —, hogy bizonyos dogmák, mint mondjuk a Szentháromság dogmája 381-ből vagy a krisztológiai dogma 451-ből implicit axiómákon nyugszanak, amelyeket annakidején — akárcsak ma — a gondolkodás értelmes behatárolásaként és az istendicsőítés megfogalmazására való felhatalmazásként ismertek el. Ha ez így van, akkor joggal állíthatjuk, hogy az a tapasztalat, amely ennek az axiómának az újra és újra történő igazolásán nyugszik, úgy tekinthető, mint Isten bölcsessége. Újra csak hanyagul szólva: „Igen, így van”, „Így beszélhetsz Istenről, a Kiválasztóról,

a Könyörülőről és Vigasztalóról”, ha szabad így parafrázálnom a Szentháromság-tant. Vagy Chalcedon vonatkozásában: „Igén, így kell gondolnod, ha együtt akarsz gondolkodni másokkal Jézus Krisztusról és Isten-tiszteletet tartasz; ennek alapján kell a lehetséges kijelentések határait meggondolnod!” Bizonyára egyetértünk abban: Nem a dogmákban és a mögötük álló axiómákban hisznek a keresztyének, hanem azok segítségével, azok által tudják hitüket értelmes módon kifejezni. Ha a hívők közösségére gondolunk, nem helytelen a dogmákat úgy meghatározni, mint a hívők — és más érdeklődők — közt folyó párbeszéd „dialógus szabályait”. Ezek megakadályozzák a privát nyelvi szintjére süllyedést és a szimbólumoknak sablonná nyomorodását. Az axiómák hasznosságát igazoló tapasztalatot, valamint az axiómákból levezetett dialógusszabályokat joggal nevezhetjük a Szentlélek belső bizonyágtételének. Korábban már láttuk, hogy egy ilyen testimonium befogadója az „én”, az a hely, ahol az érzékelés és az igazság összefonódnak és az életet irányítják. Gondoljanak a Gal 2,20-ra: „Élek pedig többé nem én, hanem él bennem a Krisztus.”

Feltételezem: hogy az eddig elmondottak érthetőek voltak. De feltehetik a kérdést, hogyan jutok el az implicit axiómáig? És ehhez csatlakozhatnak azok a kérdések, hogy: sok ilyen axióma létezik?, mindig változatlanok és azok is maradnak?, milyen viszonyban vannak egymással?

Engedjék meg, hogy a szondámmal ezen a kérdésmezőn is próbát tegyek. Az út azokhoz az axiómákhoz, amelyek a saját élettörténetünkben és az Istenrel való történetünkben impliciten jelen vannak, komplex, sokrétű és akár önmagának ellent is mondó tapasztalatokon, szövegeken és reflexiókon át vezet. Csakúgy, mint a jogfilozófiában vagy — hogy újra erre a területre hivatkozzak — a pszichoterápiában: a felsőbbrendűt, a végsőt, a maradandóan fontosat csak a jelenlegi, a mindennapos, a sokszínű szűrőjén keresztül tapasztaljuk meg. Hadd használjak olyan kifejezéseket, amelyek már régóta közel állnak hozzám:

A maradandóan fontosat mindig a most sürgőssel összefonódva ismerjük meg, ugyanakkor azonban a most-sürgőssel szemben elveszettek lennénk, ha nem ismernénk a maradandóan fontosat. Így van ez az axiómákkal is, a sokrétű szövegekbe, az emlékekbe, az ellentétekbe beleszövődöttség nélkül, a hitetlenség és az értelmetlenség szenvedése nélkül nem találánák meg őket. Azért találjuk meg, mert szükségünk van rájuk.

A második kérdés ez: sok axióma volna? Megkockáztatok egy merész kijelentést az Istenre, illetve a zsidó és a keresztyén hitre vonatkozóan. Azt állítom, hogy talán csak egészen kevés olyan implicit axióma van, amelyik valóban fontos. A bibliai hit egyszerű, olyan mint Isten. Csak a szükségszerű reflexiók 3000 éves története során létrejött teológiai pozíciók bonyolultak. Még egy olyan sokoldalú teológus, mint Pál sem dolgozott több, mint talán 5 v. 10 implicit axiómával, amelyek soha nem voltak számára „nem igazak”. Közvetve benne vannak írásaiban, pl. „Isten nemcsak a zsidók Istene, hanem a pogányoké is”. Vagy „Jézus Úr és szolga egyszerre” vagy „Isten igazít meg bennünket és nem önmagunk”. Talán mi is csak viszonylag csekély számú olyan axiómával dolgozunk, amelyek soha nem lehetnek nem igazak számunkra.

A harmadik kérdés az volt, hogy milyen viszonyban vannak ezek egymással. Azt hiszem — és ezt vonakodva mondom ki —, hogy hierarchikusan viszo-

nyulnak egymáshoz. Némelyek központiak, mások ezektől függenek. Némelyek maradandóak, mások az idővel, a kultúrával együtt változnak. Az implicit axiómáknak megvan a saját topografiájuk, és a jó teológusnak ezt éppúgy figyelembe kell vennie, mint annak a lelkiismeretes pszichológusnak, aki nem próbálkozik meg azzal, hogy a funkciók egyetlen szintje alapján magyarázza meg a teljes pszichodinamikát. Természetesen ez nagy teológiai problémákat rejt magában.

Mindezek után még fel kell tennem azt a filozófiai kérdést, vajon az implicit axiómák hussleri értelemben „ideális tárgyak”-e, vagy vajon csak egy bizonyos magyarázat megadásához alkalmazzuk-e őket, majd pedig újra félretehetőek, mint az K.-O. *Apel* „transzcendentális pragmatizmusa” esetén történik. Ez vezet el a következő tételhez.

A világ racionalitása és Isten racionalitása

Bizonyos gondolati irányzatok ma azt sugallják, hogy az ember racionalitása végül is megegyezik a természetével. Michael *Polanyi*nak és C. F. v. *Weizsäcker*nek is voltak ilyen irányú gondolatai. Talán már nem is érvényes az a dualizmus, amelyben még Kepler és Newton is kötődött. A kvantummechanika és az új kontingenciaelmélet talán az emberi tevékenység megfelelőbb mintáját nyújtják, mint a rend vagy az ún. természeti törvények esetleg csalódást okozó perspektívái, amelyeket a szűk „ököfészek” látószögéből alkottunk meg, amelyben lehetséges a túlélés. Ezt mondja Polanyi és ezt mondják mások is. És lehetséges-e, teszi fel a kérdést egykori edinburgh-i tanítóm, Thomas F. *Torrance* (mindmáig barthianus teológus és ugyanakkor a régész és filozófus Michael Polanyi hagyatékának örököse) — lehetséges-e, hogy a világ racionalitása végül is azonos Isten gondolatával? Akkor azok az implicit axiómák, amelyek a kegyelemről, a gyengék jogairól, a jeruzsálemi-modellről beszélnek, végül is megegyeznének a teremtés értelmével, amit mi eddig nem ismertünk el, mert a mi „túlélésfélszánk” perspektívájába nem fért bele más, csak az, hogy a nagy halak felfalják a kicsiket, a nagy fák megfojtják a kisebbeket és az embereknek természetüknél fogva gyűlölniök kell egymást. De hátha mégsem úgy van! Hasonló gondolatokat kockáztat meg heidelbergi kollégám, az újszövetséges Gerd *Theissen* is.

Gondolják csak el, mindez mit jelentene! Befejezésül fel szeretnék sorolni néhány következményt:

1. Minden gyógyító kezelés, legyen az akár csak vigasztalás, csak egy kis orvosi szolgáltatás, az újnak a kezdete lenne, nem csupán javítgatás, hanem öszszecsengene az Isten bölcsességével.

2. Tapasztalataink implicit axiómái, amelyeket a Lélek bizonyosságátétele igazol bennünk, az élet- és istentapasztalatok, végül nem a mi bölcsességünk lenne, hanem Isten életbölcsességének visszatükröződése bennünk.

3. Amennyiben etikus tetteinket értelmünk és akaratunk irányítja, mégpedig az implicit axiómák korlátai és vezetése által, akkor az etikát sem lehet a lélek belső bizonyágtételétől elválasztani. Ez a régi habitus-tan felülvizsgálásához vezetett, amelyik a morális identitás és kontinuitás vonatkozásában talán nem is volt olyan téves.

4. Az ökumené keresztyén egyházai — és ideértjük a zsidóságot is — megnyilvánulásainak poliperspektivitását és pluralizmusát nekünk teológusoknak — ha

urai lennének mesterségünknek — aszerint kéne elemeznünk, hogy vajon a különböző nyelveket végül is nem ugyanazok az implicit axiómák irányítják-e, amiről én, a magam részéről meg vagyok győződve. Azért hiszem ezt, mert ennek az Isten Lelke általi igazolása számomra hitelesnek tűnik. Ő az, aki az axiómákat és a teológiai tételeket végül is verifikálja és nem a teológiai professzorok.

És most feltehetik a kérdést: mi az „őrültség” és mi az igazság? Melyik „HALÓ”, melyik „udvar” az igazi, a beigazolódott, az Isten által igazolt, akörül, amit az emberek Istenről mondtak?

„Istennek lelke az, aki bizonyosságot tesz a mi lelkünknek”. (Róm 8,16).

Fordította: Kern Mária

A keresztyén-marxista dialógus az NDK szemszögéből*

(Különös tekintettel az NDK egyetemeken folyó teológiai, marxista filozófiai és részlettudományos kutatások együttműködésének kérdéseire)

A keresztyén—marxista dialógus hagyománya és jelenlegi gyakorlata az NDK-ban

Fejtegetéseimet egy előre bocsátott megjegyzéssel szeretném kezdeni. A keresztyén—marxista, illetve protestáns—marxista dialógusnak itt Magyarországon nyilvánvalóan megszokott és általánosan használt fogalma nálunk, az NDK-ban *így* nem használatos, legalábbis hivatalosan nem. Mi ehelyett ilyen kifejezéseket használunk: kooperáció, együttműködés vagy beszélgetések, illetve megbeszélések keresztyének és marxisták között. Tartalmi tekintetben azonban az, amit Kocsis Elemér, a protestáns teológiai professzor és Kónya István professzor, a marxista filozófus a magyarországi marxista—protestáns dialógus tartalmáról és módszeréről tegnap elmondott, ugyanarra irányult, amit nálunk beszélgetésnek vagy együttműködésnek szokás nevezni. Egyébként én a magam előterjesztésében arra a kérdésre szeretném összpontosítani a figyelmet, amelyhez főiskolai tanári hivatásomnál fogva különösképpen közel állok, ti. a teológia körére az NDK állami egyetemeken.

A keresztyén—marxista együttműködés történeti gyökereit tekintve az NDK-ban hasonlóan állnak a dolgok, mint Magyarországon. A keresztyének és marxisták 30-as évekbeli közös ellenállása az antifaszizmus frontján: ez volt a születés döntő történeti pillanata annak az akaratnak, hogy a fasizmus szétzúzása után a két fél együttműködjék egy új Németország építésében. Martin Niemöller, Heinrich Grüber, Emil Fuchs és Heinrich Vogel — ezek a nevek jelentkeznek sok más névnek a képviselőiben, amelyek viselői megvetették az alapját mindannak, amit ma keresztyének és marxisták együttműködésének vagy dialógusának nevezünk — a béke és a társadalmi haladás ügyének érdekében.

Figyelembe véve azt a tény, hogy nálunk is — akár csak itt, Magyarországon — növekvő mértékben terjed ki ez a dialógus a napi politika időszerű kérdésein túlmenően a szellemi „előföltételekre”, előzményekre, fontosnak találok annak a megállapítását, hogy az európai kultúrában a reformáció, de különösen a felvilágosodás kora óta évszázados hagyományai vannak különféle világnézetű emberek együttműködésének a szociális kérdések megoldása érdekében. Mindama világnézetű harcok ellenére, amelyekről az európai szellemtörténet beszédes bizonyosságot szolgáltat, az ész, az ésszerűség alapján kialakult egy bizo-

nyos együttműködés, etikai és szociális kérdésekben, elsősorban a különféle keresztyén felekezetek között, majd pedig a keresztyénség és a humanizmus közt. „Kant, a protestantizmus filozófusa” — olyan jelkép-értvényű megjelölés, amely amellet szól, hogy a keresztyén és a humanista szellem közötti találkozásnak és együttműködésnek Európában ősi hagyománya van: ehhez kapcsolódhatunk mi is ma —, persze, lényegesen megváltozott szociális és politikai feltételekkel.

A keresztyén—marxista dialógus gyakorlatát tekintve az NDK-ban ma három szintet kell megkülönböztetnünk: az első az egyházi; a második a CDU-é, amely — mint politikai párt — a szocializmus iránt elkötelezett keresztyéneket foglalja magába; végül a harmadik az állami egyetemeken, a teológiai fakultásokon jelentkező szint.

1. Az evangéliumi egyházak és a szocialista társadalom szervei között folyó diszkussziók fejlődésének termékenységeért folyó munkában két mérföldkő tekinthető különlegesen jelentősnek. Az egyik az Evangéliumi Egyházak Szövetségének 1969-es megalakítása az NDK-ban, vagyis az NDK területén levő tartományi egyházak („Landeskirche”-k) egyesülése: ezek ui. ezt megelőzően az NSZK-ban levő, hasonló egyházalakulatokkal együtt szervezeti tekintetben a Németországi Evangéliumi Egyházak néven ismert egységbe tartoztak bele. Hogy az NDK-beli Evangéliumi Egyházak Szövetsége hogyan értelmezte önmagát a szocialista államhoz való viszonyának vonatkozásában, arra nézve a Szövetség I. Zsinatának 3. ülészakán megfogalmazott, sokat idézett nyilatkozata (Eisenach, 1971) nyújt tájékoztatást. Ez a nyilatkozat így fogalmaz: „A bizonyágtétel és a szolgálat közösségében kell megtanulnunk, hogy mit jelent egyháznak lenni, nem a szocializmus mellett, nem a szocializmus ellen, hanem a szocializmusban...”¹ Azok a „tanulmányi folyamatok”, amelyeket azóta célul tűztek ki, egyházi vezetőségek és a társadalmi nyilvánosság képviselői között folytatandó — minden síkon végbemenő — beszélgetéseket foglalnak magukba, ugyanúgy, mint ahogy teológusok és szakemberek megbeszéléseit, pl. a béke biztosításának kérdéseiről, valamint a gazdaság problémáiról és szociális kérdésekről.²

A másik mérföldkő az Evangéliumi Egyházi Vezetőségek Konferenciája elnökének az NDK Államtanácsa elnökénél, Erich Honeckernél 1978. március 6-án folytatott megbeszélése volt. Ez az annak idején nagyon alaposan előkészített találkozás teremtette meg az alapját a mai kölcsönös bizalomnak, egymás kölcsönös megbecsülésének, valamint az állam és az egyház olyan sokrétű együttműködésének, amely egymáshoz való viszonyukat jellemzi. Egy sor szervezeti szabályo-

* Elhangzott előadásként a szocialista országokban működő, rendszeres teológiával foglalkozó professzorok, kutatók, lelkészek 1984. április 16—17-én, a debreceni kollégiumban tartott első konferenciáján.

zást is eredményezett ez a találkozás, így pl. azt, hogy az egyház helyet kapott az állami rádióban és televízióban.

A Luther-jubileum előkészítése során ezt követően egy olyan, történésekből álló bizottságot alakítottak, amely összetételét tekintve egyenlő arányban állott egyházi intézményekhez, illetve teológiai fakultásokhoz tartozó személyekből és marxista történésekből, munkájuk pedig tovább folytatódik Luther Márton születésének 500. évfordulója után is.

Meg kell említenünk továbbá, hogy az utóbbi években az egyházak ún. akadémiai munkássága is tovább fejlődött. Nálunk ezen általános időszerű kérdésekről folyó ülésezéseket értenek, így különösképpen az etika, a kultúra, a béke, az egyház önértelmezése azok a kérdések, amelyekről minden szakterület tudósai diszkussziókat folytatnak. Ebben a vonatkozásban számos találkozás jön létre keresztyének, teológusok és nem keresztyén tudósok között, az utóbbiak között szerepel számos neves marxista filozófus is. Ami, persze, nálunk nem fordul elő, az az egyházi vezetőségek részéről hivatalosan kijelölt teológusok és ugyanígy állami intézményeknek szintén hivatalból kijelölt filozófusai közötti dialógus, ahogyan mint szocialista országból érkezett vendégek — ezt most itt, Önöknél tapasztaljuk.

2. A diszkussziók másik szintje a CDU, a Keresztyén Demokrata Unió. Már említettük, hogy politikai párt: mint ilyen terjedelmes publikációs szervekkel rendelkezik, és ezekben a keresztyének és marxisták egyenjogú és egyenlő kötelességekkel bíró együttműködéséről ad bizonyosságot a társadalom építésének terén, valamint a szocialista társadalom előbbrevitelének vonatkozásában. A CDU — politikai pártként — a munkásosztály vezető pártjának, a Szocialista Egységpártnak (SED) a politikáját támogatja, és a keresztyéneket politikai aktivitásra buzdítja. E munkája közben visszanyúl teológiai érvekre is, és hangsúlyozza az egyén keresztyén motivációit a szocialista társadalomban végzendő munkájában. Eközben elvi kérdések is kifejtésre kerülnek, amelyeket tekinthetünk a keresztyén—marxista dialógus részeinek is; így pl. az a kérdés, hogy a marxizmus ateizmusa miért nem lehet akadály abban a tekintetben, hogy a keresztyén ember igent mondjon a marxista párt vezető szerepére a szocialista társadalom kialakításában.

3. Az NDK állami egyetemeken működő teológiai fakultások végül is kiemelkedő fórumai a marxizmus és a keresztyénség közötti párbeszéd, folyamatos diszkusszió lehetőségének és tényének az NDK-ban. Ez mindenekelőtt az oktatás adta ösztönzésből adódik. Az NDK-ban a teológiai oktatás gyakorlatában benne van az, hogy ez magába foglalja a társadalomtudományi alapoktatást, stúdiumot, amelyet a teológiai fakultásokon ugyanakkora terjedelemben mint a tanulmányágak többi területén, marxista tanerők adnak elő. Az NDK-beli és az egyházakban jelentkező általános társadalmi fejlődés az utóbbi években a hallgatókban és a tanerőkben azt a szükségérzetet keltette fel, hogy ebben a társadalomtudományi oktatásban tárgyalják a keresztyénség és az egyház társadalmon belül és a békemozgalomban betöltött szerepét is. Ez növekvő mértékben folyik tovább. Ebből bontakozott ki azután az is, hogy tartunk olyan szemináriumokat, amelyeket egyfelől teológiai főiskolai oktatók, másfelől a marxizmus—leninizmus szekciói képviselői látnak el. Én a legutóbbi időkben két ilyen szemináriumot tartottam, egyik kartársammal együtt, aki a marxizmus—leninizmus tanszakon oktató —, az ökológia aspektusairól.

A teológia és a marxizmus között szoros összefüg-

gés és együttműködés alakul ki nálunk a diplomadolgozatok és doktori értekezések munkálataihoz nyújtott tanulmányi segítőmunka során. Számos doktorjelöltünk, akik nálam a fasizmus örökségének felszámolásával, az egyházakkal, az egyház és állam közötti kapcsolat kialakulásának alapkérdéseivel és az ember felelősségének problematikájával foglalkoznak, egyidejűleg kapnak tanulmányi segítséget a marxista tanerőktől és tőlem. Ugyancsak szoros és termékeny együttműködés alakult ki a mi tagozatunk (Sektion Theologie) és egyéb szakmai irányzatokkal a dél-amerikai felszabadulási teológia tanulmányozásának tekintetében.

A Lutherről való 1983-as megemlékezés keretein belül egész sor egyetemi rendezvény folyt le: ezeket nem csupán marxista historikusok és egyháztörténészek közös munkája jellemezte, hanem tartalmi tekintetben is azt mutatták, hogy országunk történeti hagyományainak feldolgozása is lényeges előrehaladást tesz akkor, ha marxista történészek és keresztyén teológusok a maguk sajátos kérdésfelvetéseikből kiindulva közelnek olyan jelenségekhez, mint a reformáció, a korai polgári forradalom és a humanizmus.

A keresztyén—marxista dialógus témái és formái az NDK egyetemeken

A hetvenes évek vége óta a rostocki Wilhelm-Pieck-Tudományegyetem kétéves ritmikus ismétlődéssel rendez tudományos kollokviumot ezzel a tematikával: „A keresztyénség és az ember alapvető kérdései.” Ezen a kollokviumon minden alkalommal mintegy 35 teológus vesz részt az NDK egyeteméről, valamint egyházakból, továbbá humán érdeklődésű tudósok és marxista filozófusok. Ez a kollokvium a keresztyén—marxista dialógusnak kimagasló formáját reprezentálja nálunk, nem csupán hivatalos rendezvényként, hanem az etikai alapkérdések tudományközi, intradiszciplináris megközelítésének példaként is.³ Eppen ezért szeretnék erre egy külön pontban részletesebben is kitérni.

Mi a keresztyén etikát úgy értelmezzük, mint „integrációs tudományt”.⁴ Egyik szkopusza — célpontja — abban van, hogy a keresztyénség étoszát összefoglaló erkölcsi alapnormát, ti. a felebaráti szeretet alapelvét az Isten teremtő és megváltó cselekvéséről vallott hitbeli meggyőződésekkel összefüggésben interpretálja, amelyek emögött állnak, és mindebből levonja a cselekvés szempontjából szükségszerű implikációkat.

A másik szkopusz viszont azokra a konkrét cselekvési területekre, mezőkre irányul, amelyeket az ember természete konkrét módon ad elénk. A keresztyén etika számára a minket cselekvésre szólító, kihívó alkalma — a teremtő Isten üdvözítő cselekvése révén és az embernek bennünket morális cselekvésre szólító, kihívó, ellentmondásos fejlődése révén előálló adottságok.

Egy olyan etika, amely a morális cselekvést Isten és az ember történetébe egyaránt beletagolja, integrálja, az ember látásmódjának, természettudományos és társadalomtudományi szemléletének párbeszédessé nyíltságában él: eleven és életrevaló. Pontosabb kifejezéssel élve: az etika mint integrációs tudomány úgy értelmezendő, mint olyan etika, amely kontextusban van benne, ti. egyfelől a keresztyén dogmatika, másfelől a szüntelenül ellentétesen fejlődő, kibontakozó történelem kontextusában. Ezért szüksége van arra, hogy kooperatív megértésben — a kölcsönös és cselekvő megértés viszonyában — legyen az embernek a ma

szükséges és lehetséges, keresztyéneket és marxistákat összekapcsoló vagy párbeszédre szólító cselekvési céljaival.⁵

Ennek megfelelően az 1. Güstrowi Kollokvium témája a következő volt: „*Etikai implikációk az evolúcióban.*” Az az emberértelmezés, amely szerint az ember az evolúciónak eredménye és alanya, biológiai és társadalmi lény egyformán, de sem társadalmilag nem hiánytalanul manipulálható, sem biológiai predispozícióinak nem egyszerű rabszolgája —, ez a tudományos bázisa a konkrét cselekvési területekbe való beletekintésnek, amelyek társadalmi és éppen ezért egyszerűsre mind morális cselekvésre is szólítanak. „hívnak ki”. Ez a kérdésselvetés a 2. Güstrowi Kollokviumon találta meg logikus folytatását, amely a modern magatartáskutatás etikai implikációjáról szólt: ebben a kollokviumban a releváns főszeptus az ember biologizáló hamis értelmezésének elhárítása és agresszív ösztöni lényévé váló depraválásának kizárása volt, és ennek az aspektusnak a relevanciája kiterjedt a biológiai, teológiai, de egyben a filozófiai, ill. etikai területre is. Ugyanakkor megszilárdította és világossá tette a marxisták és keresztyének pozícióit, keresztyén teológiai állásfoglalásokat, valamint marxista filozófiai pozíciókat —, mindezt a tudományos magatartáskutatás irányából megközelítve. — Ehhez csatlakozik azután a 3. Güstrowi Kollokvium, amely a személyiségfejlődés etikai és lelkigondozói kérdéseivel foglalkozik.

Az NDK-beli keresztyén—marxista dialógus témáinak, célkitűzéseinek és példáinak összefoglaló áttekintése

Végezetül említsünk meg még egy néhány olyan problémafelvetést, amely gyakorlatilag az NDK-beli marxista—keresztyén dialógus valamennyi síkját érinti. Elsősorban annak a felmutatását tartom fontosnak, hogy milyen tartalmi etikai problémafelvetések érlelődtek meg a hazánkban végbement társadalmi fejlődés következtében. Hiszen a keresztyén—marxista dialógus, a nálunk fennálló gyakorlat szerint, nem korlátozódik erre a kérdésre, hogy beszéljünk-e egymással arról, ami közös bennünk és arról, ami nem közös. Ez a kérdés már régebben pozitív irányban dőlt el. Ma a cselekvés konkrét céljaiban való megegyezés és az ezzel kapcsolatosan felvetődő tartalmi kérdések állanak az előtérben.

Véleményem szerint három olyan *főtémát* nevezhetünk meg, amelyek a keresztyén—marxista párbeszéd középpontjában állnak. Ezek egyrészt a globális kérdések, tehát a béke biztosítása, az ökológia, a Harmadik Világ problémái és azok a kérdések, amelyekre akkor leszünk figyelmesekké, amikor észrevesszük, hogy milyen veszélyek fenyegetik a humanitást, az emberséget a modern civilizáció világa részéről, amelyet — persze — a mindenkor társadalmi alapokból kiindulva kell figyelembe vennünk.

A második helyen azok a problémák jelentkeznek, amelyek az NDK társadalmi fejlődéséből etikai szempontból adódnak. Milyen mértékben állítanak bennünket a társadalmi fejlődésben mutatkozó fejlődésbeli ellentmondások olyan problémák elé, amelyek gyakorlatban minden egyedet felelős magatartásra és ezzel együtt egy, minden egyedet és a társadalmat is átfogó tudatosságra szólítanak, hívják fel.

Végül nagy szerepet játszanak az olyan problémák, amelyek az európai kulturális örökség továbbviteléből adódnak, tehát a polgári veretű klasszikus humanizmus továbbviteléből, amely a reneszánszból és az ókori

kultúrából ered —, el egészen a szocialista társadalom fejlődésében levő tradícióiig. A Luther-jubileum egyik legnagyobb felfedezése annak a felismerése volt, hogy Luthernek a lelkiismereti szabadságra és ezzel együtt az individuumnak a tulajdon — Luther szemében Istenhez kötött — lelkiismerete előtti személyes felelősségére vonatkozó tanúsítása aligha túlbecsülhető jelentőségű dolog az ember szellemi és morális fejlődése szempontjából a polgári korszakban, de ezen túlmenően a fejlődésben levő szocialista társadalom szempontjából is. De ki más tehetné jobban megfoghatóvá az ilyen fajta szellemi háttereket a mi mai jelenünk vonatkozásában, ha nem olyasvalaki, aki a subjektivitásnak az ilyen problémáit genuin teológiai módon dolgozza fel?

A döntő *célkitűzés* mindabban, ami együttműködésről, párbeszédéről vagy dialógusról szólva — keresztyének és marxisták között — kifejlődött vagy kifejlődésben van, kiemelkedően gyakorlati jellegű: ez ti. a keresztyének és marxisták együttműködésének elmélyítése az NDK-ban, ezen túl pedig világméretben, a szabadságért, a békéért és a társadalmi haladásért.⁶ Viszont a gyakorlat érdekében van szükségünk az elméletre is: ui. ez tisztázza azt, hogy miért szükséges ez az együttműködés —, mind a dolog oldaláról, mind pedig a genuin marxista és keresztyén önértelmezés oldaláról nézve. Az, hogy a dialógus gyakorlata az elmélet felismerése szerint is genuin marxista és genuin keresztyén ügy, megbízhatóvá, válságokkal szemben biztosítottá teszi, és semmivé tesz mindenféle térhódítás miatti, felszín alatt rejtőző aggodalmat.

A dialógus gyakorlatából különösen két tapasztalatot tartok ezért fontosnak és arra érdemesnek, hogy további megfontolásaink során felfigyeljünk rájuk. Az egyik az álláspontok állandó szemantikai és dologi pontosításának szükségessége, ez természetesen mindkét félre nézve a saját álláspontját illetően áll fenn. Güstrowi Kollokviumunk újra meg újra rámutatott arra, hogy mennyire fontos dolog pontosan, szabatosan kifejezni olyan fogalmakat, mint a szabadság, lelkiismeret, természet és történelem, hogy csak egy néhányat ragadjunk ki itt; már csak azért is, mert ezeknek esetről esetre más nyelvi rendszerekben a jelentéstartalma is más. De éppen így áll az is, hogy a mai ún. „kihívások” figyelembevételével „pontosítanunk” kell a dologi álláspontokat is. A mi vonatkozásban már kiérlelődött problémafelvetések sok vonatkozásban már olyanok, hogy ezek mai alakjukban sem a marxista klasszikusoknál, sem a Bibliában nem fordulnak elő. Egyetlen olyan megfogalmazást idézek, amelyet tegnap itt egyik marxista résztvevő barátunk használt: „A marxizmus szemében fontosabb az, hogy igent mondjon az emberre, mint az, hogy nemet mondjon Istenre.” Ez mindenesetre olyan fajta „pontosítás”, amely a genuin marxista álláspontot — de minden bizonnyal és éppen az ateizmusét — belefoglalozza a jelen feltételeibe, adottságaiba.

Persze, semmivel sem kevésbé fontos dolog az sem, hogy keresztyén szempontból, keresztyéneknek félreérthető formulákat pontosan, szabatosan fogalmazzunk meg. Így például meg kellene állapítanunk, hogy az „eredendő (más verzióban pláne: eredeti) bűnről” szóló keresztyén tanítást (a német *Erbsünde* „öröklődő v. örökletes bűn”; lat. *peccatum originale*) ma leginkább „alapvető bűnnek” vagy „az emberiség bűnének” nevezzük: de tisztában kell lennünk azzal, hogy ez nem az embernek a békére való alkalmatlanságát vagy képtelenségét akarja kijelenteni, ki nyilvánítani. Ebben az összefüggésben talán ezt lehetne mondani: A keresztyénség szemében fontosabb az,

hogy igent mondjon a minden embernek — keresztyéneknek és nem keresztyéneknek — felkínált, Istentől felkínált és ajándékozott erőre képességre, amellyel meg tudja valósítani a béke világrendjét —, mint az, hogy nemet mondjon egy olyan elgondolásra, amely szerint az ember Isten nélkül semmire sem képes.

A dialógus gyakorlatából származó másik tapasztalatomnak azt tekinthetem, hogy a keresztyén identitás vonatkozásában a döntő dolog ma azon áll vagy bukik, hogy megtaláljuk-e az etikai magatartás keresztyén alapszabályait konkrét implikációinak lényegét — a humán tudományokkal való együttműködés alapján, ennek révén. Hadd említsek itt erre három, társadalmi tekintetben releváns példát az etikai döntési területekről:

1. A nő egyenjogúsága nálunk a nőnek önmaga meghatározása és önkifejtése vonatkozásában új igényekre vezetett: ezek az igények kiterjedtek arra, hogy a szerelemben partnerek, vagyis egyenrangú felek találkozzanak egymással, és hogy férfi és nő közötti ilyen kapcsolatban folyják a gyermekek nevelése: mindez csupa olyan igény, amelyet nem csupán az asszony mint nő támaszt önmaga életével szemben, hanem amelyet a férfi is támaszt partnere iránt.

A fejlődésnek ez a hajtóereje egyben ellentmondásokra is vezetett: így ellentmondásra a férfi és nő szerepének mélyen meggyökerezett értelmezésével. De elvezetett arra a szindrómára is, hogy a nő mint dolgozó nő és mint anya, e kettős szerepkörénél fogva túlterhelésnek van kitéve, és ez a gyakorlatban sokféle módon arra az eredményre vezetett, hogy az asszony még mindig férje mögött marad. Hivatásbeli emelkedésnek szemszögéből. Az ilyen fajta fejlődési ellentmondások azután személyes összeütközéseknek és döntési helyzeteknek egy sokrétű hálójában reflektálódnak. Ezek egyfelől új szociális szabályozást követelnek meg, másfelől személyes etikai döntések elé állítják az embert, amelyekben hagyományozott szerepértelmezéseknek kell korrigálódnuk, és új értékeléseknek — így a férfi háztartási tevékenysége új értékelésének — kell begyakorlódnuk. Minden egyes esetben az a lényeg, hogy az élet mikroperspektívájában elfogadjuk az emberi kapcsolatok társadalmilag lehetőségessé és szükségessé vált elmélyítését mint személyes „kihívást” a kreatív magatartásra. Ebben a vonatkozásban az ősi, keresztyén erények, pl. az, hogy vegyük figyelembe a mindenkor gyengébbek jogait — mindig újra és újra időszzerűekké válnak.

2. A nehéz és unalmas emberi munkáknak ipari robotokkal való elvégzettetése önmagában véve döntő lépés a munka humanizálásának irányában, mindenesetre azoknak, akik az automatizált ipari termelés fogantatóinál ülnek, ezzel együtt döntő lépés abban az irányban is, hogy megrövidítsük az össztársadalmi munkaidőt, és így a meghosszabbított szabadidőben több kreatív tevékenységet tegyünk lehetővé. Egyúttal azonban az automatizáció olyan új megterhelési jelenségeket is hoz létre, amelyekkel számolnunk kell: ti. nagy társadalmi beruházásokat és új, hosszú lejáratú kezelési tevékenységet az automatákkal kapcsolatban. A személyes életben az ilyen fajta társadalmi fejlődési ellentmondások a kreatív munka vonatkozásában mutatózó, magas igényű munka és a mögötte elmaradó valóság között fennálló ellentétekben reflektálódnak. Itt megint egy olyan probléma áll előttünk, amely egyszerűsített társadalmi szabályozásra szólít fel, de személyes döntésekre is, amelyekben arról van szó, hogy személyes önmeghatározásunkat és önkifejezésünket a hivatásbeli és a hivatáson kívüli tevékenység

kreatív csatlakoztatásával kell elmélyítenünk. A keresztyén etika és intenciója itt is abban jelentkezik, hogy nem szigeteljük el az individuumot, hanem össztársadalmi kontextusban használjuk ki: ez az intenció nagy mértékben időszzerű.

3. A modern lakóépületek, az asszonynak 60. életévéig tartó, ma már általánosnak tekinthető hivatás-szerű foglalkoztatottságával együtt (a gyakorlat ez) — lehetetlenné tették a hagyományos, három nemzedékre épülő háztartást. A családban benne élő és a gyermekek gondozásában segédkező nagyszülők éppen annyira kevésbé állnak a család rendelkezésére, mint amennyire általában nagyon kevésbé lehetséges az is, hogy a tehetetlen, segítségre szoruló öregeket a fiatalabb nemzedék otthon részesítse gondozásban. Ez megint csak társadalmi és személyes probléma egyszerre. A keresztyén etika különös fontosságot tulajdonít annak, hogy az ember és ember közötti kapcsolatban a gondoskodó magatartás érvényesüljön. A mi társadalmunkban kibontakozó életstílus ugyan sok hagyományos formáját megnehezíti az otthoni, családi gondozásnak, de éppen ezzel új személyes erőfeszítésekre és megoldásokra mozgósít.

Ezek a példák befejezésül rövid bepillantást kívántak nyújtani: hogyan visz bele bennünk a keresztyén—marxista dialógus — tartalmi tekintetben — a mindennapi élet konkrét, hazánk keresztyéneit és nem keresztyéneit közösen érintő kérdéseibe, ami az alapot illeti. Végső soron ugyancsak és különösképpen is ezekben a gyakorlati kérdésekben mutatkozik meg az a döntő fontosságú feladat, hogy némi részben megvalósítsuk azt, amit Marx a szükségszerűség területéről a szabadság területére, birodalmába való átmenetnek nevezett, és ami keresztyén szemmel nézve a keresztyén személyes egzisztencia bizonyoságtevő feladata.

Hellmut Fritzsche (NDK)

JEGYZETEK

1. Idézet a következő műből: Kirche als Lerngemeinschaft. Dokumente aus der Arbeit des Bundes Evangelischer Kirchen in der DDR (= Az egyház tanuló közössége. Az NDK-beli Evangélikus Egyházak Szövetségének munkálataiból), Berlin, 1981. 205. o. — 2. Ezekről a folyamatosságról tájékoztat az Evangélikus Egyház Vezetősége konferenciájának tudósítása, a Szövetség Görlitzben, 1977 májusában tartott zsinata előtt. Nyomtatásban az i. m. 210. o. — 3. A Kollokviumot az ülésezés színhelyéről (Güstrow, Rostock város közelében) nevezték el „Güstrowi Kollokviumnak”. Ezt és a rostocki teológiának (teológiai szekciónak) ezzel összefüggő interdiszciplináris kutatási projektumát adták a nyilvánosság elé az én hozzászólásomban: Zu Auftrag und Profil der Theologie an der sozialistischen Universität, in: 50 Jahre Theologie an der Rostocker Universität, Veröffentlichung der Wilhelm-Pieck-Universität (= a teológia feladata és profilja a szocialista egyetemen: a rostocki egyetem kiadványa, az egyetem 50. évfordulójára) Rostock, 1983. 21–25. kk. o. — 4. Az „integrációs tudomány” fogalmára nézve I. Handbuch der christlichen Ethik (A keresztyén etika kézikönyve), 1. kötet, Freiburg, 1978. 391. kk. o. — 5. A teológia és a tudomány kooperációjáról, ennek alapelveiről és lehetőségeiről — különös tekintettel a teológiának a szocialista egyetemeken elfoglalt helyére, 1. köv. tanulmányaimat: Über Kooperation von Wissenschaft und Theologie (= Tudomány és teológia együttműködése), 1–2. r., a Standpunkt (= Álláspont) c. folyóiratban, 1982. 6. és 8. szám. 6. Ide vonatkozik továbbá H. Hörz nyilatkozatát: „Az én szememben az érték-hierarchia csúcspontján éppen a szabadság áll legfontosabb értéknek. Ezt még össze lehetne kapcsolni a társadalmi haladással, és egyidejűleg — mivel ez társadalmi előfeltétele a szabadság kibontakozásának — a békével.” L. Genetic engineering und der Mensch (= kb. A genetika mechanikája és az ember), kiadta: E. Geissler és W. Scheler, Berlin, 1981. 132. o. — Nézetem szerint a Hörz által megnevezett csúcspontok kiváló bázisai lehetnek egy keresztyén—marxista értékialdolásnak. — 7. Eftajta problémákra utaltam magam is, 1. Freiheit und Verantwortung in Liebe und Ehe (= Szabadság és felelősség a szerelemben és a házasságban), a partneri kapcsolatok teológiájához, Berlin, 1983., kül. 172. kk. o.

Az önpusztítás neurozisa

Erwin Ringel, a neves pszichoterapeuta, aki főként szuicidológiai (öngyilkosságtani) tevékenységéről ismert, *Az önromboló neurozisz* (Selbstschädigung durch Neurose, Herder Verlag, Wien, 1982^b) című könyvében kiadós fejezetet szentel az önpusztításnak, azt az álláspontot képviselve, hogy amögött általában egy jellegzetes személyiségzavar áll, az öngyilkossági neurozisz. Ezeket a fejtegetéseket igyekszünk most ismertetni. A témával kapcsolatban hadd utaljunk *A százcú öngyilkosság* című tanulmányunkra, mely a *Lelkipásztor* 1979. 5. és 6. számában jelent meg. Jobbára pontos fordításban — esetleg összevontan — idézzük Ringelt. s inkább azt jelezzük, ha saját megjegyzésünket iktatjuk közbe. A szélesebb mélylélektani háttér jobb megismeréséhez *A pszichoanalízis és modern irányzatai*-t ajánljuk (Bp., 1971), e gyűjteményes kötetből is első sorban a dr. Buda Béla írta bevezetést. — Most pedig lássuk a bécsi mester tanítását.

„Be kell vésní az elménkbe, hogy van olyan neurozisképződés, amely *specifikusan* öngyilkosság felé sodor, és bele is torkollik, ha a sodródót idejében ki nem mentik ebből a folyamatból. Ennek az öngyilkossági neurozisznak a következők az ismérvei:

Súlyos gyermekkori neurotizáltság

A családi helyzet nem biztosítja ilyen esetekben azokat az előfeltételeket, amelyek jóvoltából az egyén általában vitális-dinamikus személyiséggé fejlődhet. Mindemellett azt mutatja számos vizsgálat, hogy nem emelhető ki egyetlen olyan tipikus gyermekkori szituáció, amely mintegy jellemző előzménye volna az öngyilkossági neurozisznak. Épp ellenkezőleg inkább úgy látszik: itt oly sokrétűek a sötét lehetőségek, hogy talán a traumatizáltság intenzitása és hosszú, folyamatos behatása adja veretüket. Erikson, a jelen alighanem legkiválóbb pszichoanalitikusa ki tudta mutatni: az *orális* fázisban (= az első életévben) dől el, hogy az ösbizalom jut-e túlsúlyra — pozitív fejlődés esetén —, vagy az ösbizalmatlanság, ha elgörbül a belső út; az *anális* fázisban (2—4. életév) válik el, hogy az autonómia (önállóság) kerekedik-e felül vagy a szégyenkezés és kétség, s végül az *ödipális* fázisban (4—7. életév) hogy a kezdeményező erő lez-e a főszerep vagy a bűnösségérzések okozta gátlásoké. Mivel az öngyilkossági neuroziszban akárhánszor mindhárom fent említett magatartásformát megtalálni, Erikson elgondolását követve feltételezhetjük, hogy ezek az emberek mind a három fázisban mély lelki sebeket kaptak, és ezzel neurotizálódtak. Ha az ember ilyen páciensekkel beszél, az a benyomása támad, hogy akiknek az élete így meghorpadt, azoktól sorsuk mintegy megtagadja, hogy a megelőző fázis csapásait a következőben kiheverhessék (mert hisz ez elvileg lehetséges bizonyos fokig). Sőt, ennek az ellenkezője történik: új traumatizálások tetézik a korábbiaknak már ható következményeit. Tipikus az a tény is, hogy a gyermekkori neurotizálódás első tünetei ezekben az esetekben egyöntetűen gátlottságra, elbátortalanodásra vallanak, bizonytalan-félnék, szégyenlős, kapcsolatteremtésre nehezen képes magatartással. Ezzel pedig mintha csak az elkövetkezendő élettagadás alapjait raknák le. Ezt a stádiumot aligha lehetne találébban jellemezni Zwingmann kifejezésénél, aki az „*életöröm-megfojtás*” veszélyéről beszél. A mélylélektan ismeretei szerint az én-bizonytalanság mindig erős én-központúsággal társul — ilyenkor az önérvényesítés abszolút szükségessé válik. Ez azért teljesen érthető, mert előfeltétele an-

nak, hogy az illető értékesebbnek érezhesse magát. Csakhogy úgy látszik: ezáltal minden emberi kapcsolatról lefoszlik természetessége, minthogy az ember-társal visszaélnék, amikor csak eszköznek tekintik a cél (az önérvényesítés) elérésére. Az ilyen kapcsolatok a start első percétől kezdve összegubancolódással vagy széthullással fenyegetnek, s ebből eredően elszigetelődéssel is.

S-ez így megy tovább a gyermekkor után is

Eközben viszont az lényeges, hogy ilyenkor már nem látjuk nyomát azoknak a tüneteknek, amelyek általában a neurozisz klasszikus képét jellemzik. Hisztérikus, fóbiás, kényszeres, neuraszténias vagy pszichoszomatikus tünetekből sehol semmi. Vagy ha ilyenek fellépnek, akkor az öngyilkossági tendencia gyengébbnek tűnik, sőt mi több: alapjában változik meg a kép abban az értelemben, hogy akkor már nem is lehet öngyilkossági neuroziszról beszélni. Ennél ugyanis *hiányoznak* a szokásos neurotikus elhárító mechanizmusok, s ezzel a megszokott neurotikus tünetek is.

A klasszikus — itt hiányukkal tüntető — neurotikus tünetek helyett mindez esetekben az dominál, hogy az illető kimondottan *neurotikusan formálja életét*.

Ez pedig a következő három neurotikus tényezőn veti meg a lábát:

- az étellel szembeni alapvető, neurotikus elbátortalanodáson,
- bizonyos minduntalan alkalmazott magatartási mintákon,
- s neurotikus érzelmátviteleken.

Ezek összetartozásukban oda vezetnek, hogy hasonló, ha ugyan nem ugyanolyan jellegű élmények s azokból adódó szituációk sorolódnak egymáshoz, annak a beteges tendenciának megfelelően, hogy későbbi élete folyamán a páciens — sérült ösztöneitől sodorva, akaratlanul — *reprodukálja* az eredeti körkeltő helyzetet. (Ez az ún. *ismétlési kényszer*. Pl. az az ötvenéves nő, akit apja sohasem becslött, sőt oktalan megvetésével szinte üldözött és elképesztő agressziókra vetemedett ellene, amikor végre bizalomra ébred szörnyű depressziójában egyik gyógyítója iránt, akkor azt elviselhetetlenül túlzó idői és egyéb igényeivel terheli túl, és olyan helyzeteket teremt, amelyekben a pszichoterapeuta kénytelen határt szabni neki, és bizonyos esetekben, vonatkozásokban nemet mondani. Ez aztán ragyogó alkalom a betegnek arra, hogy kétségbeessék, kidobottnak tekintse magát, s mintegy egész lényében vérezve nagyjelenetet rendezzen, annak a nem tudatos, önkínzó „alapelvnek” megfelelően, hogy „lám: ez se különb, mint az apám!” (Mellesleg: lelkészek is nagyon vigyázzanak, ha valaki már-már a Megváltó első helyettesévé nevezi őket, mert az első kanyarban átbillenhet a kocsi! Az efféle csapdák a kliensnek is nagyon alattomosak, mert fogalma sincs róla, mi munkál benne. B. M.)

Ezeknek a neurotikus mechanizmusoknak következetes alkalmazása a csalódásoknak és kudarcoknak olyan láncát kovácsolja, hogy emiatt neurotikus életmentésről lehet beszélni vagy élettorzító neuroziszról.

Minden neurozisz magában hordja az önromboló és életszabotáló tendenciát. A kényszeres neuroziszra azt mondhatjuk, hogy abban legnagyobb a szorongási-félelmi potenciál, a hisztériában legerősebb az ambivalencia, a neuraszténias érzi magát legrosszabbul a bőrben — az öngyilkossági neurozist pedig a legmasz-

szívabb *másodlagos konfliktusok* jellemzik. Ez utóbbi esetben egyrészt hiányoznak az elhárító mechanizmusok: az elfojtás, a regresszió (visszacsúszás korábbi fejlettségi szintre), a konverzió (lelki problematika áttétele testivé), a szubsztitúció (indulatvezetés póttárgyon, a túlkompensálás, a racionalizálás („ésszerű” címkével ragasztják le a sebet), a projekció (kivetítés), az identifikálódás (példakép merev utánzása) és a szublimálás (átzellemiesítés) — csupán az *autoagresszió* marad — másrészt az elbátortalanodás következményeként a beteg nem bír változtatni azokon a magatartásmintáin, melyek élethelyzetének folytonos romlásához vezettek. Mi sem érthetőbb, mint hogy egy ilyen folyamat előbb neurotikus depresszióba süllyeszt — minden depresszió olyan agresszióval egyértelmű, mely gátoltsága miatt visszahullámszik az illető énjére. Ha pedig ez a helyzet tartósan fennmarad, mert az alapját képező konfliktust nem oldották meg, akkor öngyilkosság lesz a vége. Hogy mi is történik ilyenkor? E neurózis áldozata oly különös hévvel rontja el, dúlja fel saját életét, hogy indokoltnak látszik kiemelni lelki kórságának legjellemzőbbjeként ezt a kritikus *önszabotázst*.

Ez a folyamat három szakaszra oszlik.

a) *Az expanzív erők elnyomódása, majd kiveszése.* Az ösbizalom elvesztése bizonytalanná, kedveseggetté teszi az embert. E bátortalanág miatt sok mindent meg sem próbálnak, mintegy rá se rántanak: igen sok lehetőség elől aggályosan kitérnek, s ezeket az esélyeket így eleve kikapcsolják. Gyakran például nem tanulnak meg úszni, sem táncolni; majdmindig elbátortalanodási tünetnek számítható mindkettő, amire föl kellene figyelni, még ha persze ennyi önmagában semmiképp sem fogható is fel az öngyilkossági neurózis előszobájaként. Végül is az a szomorú eredmény, hogy az élet sok területe már nem is létezik az illető számára — szívszorítóan beszűkül az élettér.

b) *Stagnálás.* Ha az ember merev, vigasztalanul változatlan magatartásmintákba rögzül, akkor mintha szüntelen körben kellene járnia s mindig ugyanott lyukadna ki: hiányzik a változóképesség s ezzel a fejlődési lehetőség. Az illetőt az a végtelenül kínzó benyomás üli meg, hogy neki semmi sem sikerül, mert mostohagyereke az életnek és a szerencsének, hogy ő már semmi valóban újat nem várhat, hiszen vele untalan csak ugyanaz történik, mindig valami rossz. Hát csodálkozhatunk akkor azon, ha az ilyen folyamat még lényegesen meg is erősíti a már eredetileg adott bizonytalanságot és ernyedtséget? Legkomiszabb rémálmainkban nem bírnak elmozdulni onnan, ahol vagyunk, vagy csak körbe-körbe tébolygunk, s megint ugyanott találjuk magunkat, ahonnan kiindultunk — a negatív élményismétlődés valahogy így vezet igen könnyen a kiüttlanság érzésébe s ezzel az öngyilkosság peremére.

Aligha véletlen, hogy olyan dalok, mint mondjuk a „Szomorú vasárnap”, különösen veszélyesnek bizonyultak, mert az öngyilkossági hajlam tetté fokozására alkalmasak voltak. A lehangoló tartalom és a hozzá alkalmazkodó szentimentális dallam teremtette meg az ismétlődő egyhangúság atmoszféráját, s bizonyos akkordok és ritmusok döntően beszűkítő-fojtó hatással lehetnek mindenekelőtt azokra, akiknek erre különösen érzékeny volt az „antennájuk”. Ami pedig talán a legrosszabb: ezeknek az eseményeknek a kárvallottjai, ha életben maradnak, nem képesek tanulni a történetekből, mert önerőből nem bírják megváltoztatni magatartásmintáikat, hogy a jövőben eredményesebbek lennének. Tehát beteljesedik rajtuk a költő szava: „Azok, akik múltjukat nem értik, arra vannak kárhoz-

tatva, hogy azt éljék meg ismételten a jövőben.” Semmi jó lehetőséget nem képes fölfedezni magának az ilyen mély rezignáció rabja. Az öngyilkossághoz vezető út újabb komponense rajzolódik ki ebben a mentalitásban, amelynek élén „sötétben ballag a lemondás”.

c) *Visszavonulás, önelhagyás.* A veszendőbe ment aktív alapelv helyére mindinkább a passzív lép, ami nem egyéb hanyatlásnál. Az ilyen emberek aztán, akár a gyerek, mindent másoktól várnak. Ők már nem szeretnek — azt szeretnék, ha őket szeretnék. Nem járulnak hozzá a közösség életének formálásához, hanem azt kívánják, hogy mások tartsák őket életben és legyenek támaszaik. Így aztán egyre jobban függenek a környezettől, mind érzékenyebbé és sebezhetőbbé válnak. A végállomás igen könnyen lesz a meg nem értettségi és elhagyatottsági érzés, vagyis a megkeseredés és magabazárkózás. Egy páciens ezt így írta le: „Azt várom, hogy szeretettel közeledjenek hozzám; ám ha ez történik, akkor én szeretnék az aktív választó fél lenni, s ezért minden közeledést elhárítok. De kezdeményezni képtelen vagyok, mert félek a kudarcotól.” Megrázóbban aligha lehet bemutatni, mit jelent ingadozni, vágyakozás és vágymegvalósítási képtelenség között. Mindenkinek világos, hogy ilyen magatartásnak egyre fokozódó elszigetelődésbe és kétségbeesésbe kell torkollnia.

Ha szemügyre vesszük ezt az önpusztításhoz vezető neurotikus fejlődést, nem lehet kétségünk afelől, hogy ezt igen jellegzetes és szembeszökő tünetek árulják el. Nemigen lehet tehát mindig azt állítani, hogy nem vettek észre semmit. Találomán vág ide *Menninger* megállapítása: „Az öngyilkos már tettének elkövetése előtt az.” Kiegészíthetjük azonban ezt azzal, hogy a neurotikus „öngyilkossá fejlődés”-re vonatkozó modern ismeretek révén teljes mértékben lehetséges idejekorán felismerni, ha valakiben öngyilkosság érlelődik. A múlt században valaki közvetlenül önpusztítása előtt írt verset hagyott hátra búcsúlevelül helyett:

Pillantásom mind sötétebb, / s a kigyózó gondolat /
rám fonódik, hogy betöltse / rettenetes sorsomat. /
Ernyedt kínnal vonzolólok csak / szárnyaszegett életem — /
örvény sodrát ki nem érzi, / mért is hinné el nekem? /
Majd halálom megmutatja: / mind möhőbban hogy vadult /
rám a tátott torkú végzet, / míg bús szívem belehullt.

E sorok nemcsak megrázóan, sűrítetten tükrözik az öngyilkossági neurózis stációit, de klasszikus formában mutatják azt a lelkiállapotot is, amelyre először 1949-ben mutattunk rá, ez pedig a *preszucidális szindróma*. Ahol ez fellép, ott önpusztítási veszéllyel kell számolni. Ez a szindróma a következőkből áll:

1. *Beszűkülés*

a) *A személyes lehetőségek zsugorodása* (szituatív beszűkülés).

Az emberi egzisztenciát általában az jellemzi, hogy bőven vannak lehetőségei, melyeket formálhat, kibontakoztathat. A preszucidális állapotban teljesen veszendőbe megy az az érzés, hogy az embernek ilyen lehetőségei lennének. Ehelyett eluralkodik benne tapasztalatainak valami olyasféle érzékelése, hogy őt mintegy minden oldalról akadályozzák, körülfojgják, egyre szűkebb keretbe szorítják, préselik. A szituatív beszűkülést keletkezése tekintetében a következőképpen lehet differenciálni:

aa) *sorscsapások* nyomán (pl. súlyos testi szenvedés),
ab) *saját magatartásából* eredően (tipikus: Hitler végnapjai).

ac) pusztá személyes *beképzelés* (szubjektív beszűkülési érzés, objektív alap nélkül).

Ez a megkülönböztetés nagyon lényeges: a csupán kívülről támadó beszűkülés ugyanis egymagában nem vezethet önmegsemmisítéshez — csak a személy válasza hozza a döntést! Más szóval: a veszély olyan arányban nő, amekkora a pszichikus zavar az érintett személyben. Ha mármost a szituatív beszűkülés saját magatartására vagy beképzelésre vezethető vissza, az amellet szól, hogy a személyiség pszichikusan zavart. Ezzel növekszik a valószínűsége annak, hogy a szituatív beszűkülés összefogózik a dinamika beszűkülésével, ami pszichikus zavar konzekvenciájaként következik be — és ez a preszuicidális szindróma magva.

b) *Dinamikabeszűkülés*

Ezen azt a kóros tényt kell értenünk, hogy a személyiség dinamikája egyetlen irányba fejlődik, miközben minden más irány elnyomódik. Így áll elő az egy irányba, végül is pontosan az öngyilkosságba szorító kényszer érzése. A dinamika beszűkülését semmiképp sem szabad összetéveszteni a dinamika elvesztésével. Ahol ugyanis ilyesmi lép fel (pl. rákos megbetegedéseknél rendszerint), ott az önelemzés is lehetetlen, hiszen minden dinamika nélkül véghez sem vihető a suicidium.

A dinamika beszűkülésének jelenségei:

ba) *Merev lefolyások* az érzékelések és képzetársítások: mintha mindent tendenciózusan torzító szemüvegen át látnának. Így végül a személyiséget konok egyhangúságú, untalan ismétlődő gondolatmenetek és -tartalmak uralják.

bb) *Rögzült magatartásminták*. Elszegényednek a személyiség reakciói lehetőségei: a viselkedés korábban gazdag színei sorra kifakulnak. Merev viselkedési sémák futnak le gépiesen, s az embernek az a benyomása támad, mintha feltételes reflexek módjára kondicionálizálódás történt volna.

bc) *Affektív beszűkülés*: az alapvetően lehetséges sok affektív (= érzelmi-indulati) minta közül *egy* mind jobban a magatartás előterébe kerül, és végül eluralkodik rajta. Ez a fajta magatartás a leghamarabb depresszív vagy félnék lehet, de semmiképp sincs kizárva másféle sem.

bd) *Az elhárító mechanizmusok beszűkülése*. Preszuicidális állapotban feltűnően megkevesbednek, erejükben csökkennek az énvédő mechanizmusok, amint azt az öngyilkossági neuroziszban már megismerhettük. A helyzet akkor fordul komolyra, ha az az elhárító mechanizmus nyomul előtérbe, amely az ember agresszióját saját személye ellen fordítja. Ha aztán ez már teljesen uralná a mezőnyt, és az összes más védőmechanizmus kihunyna, az már harmadfokú készültséget tenne szükségessé. Ha már védőmechanizmusok is mozognak a pályán, az csökkenti az öngyilkossági veszélyt, ill. remélhetővé teszi, hogy gyengül az önpusztítási tendencia. Így képesek hatni például a hisztériánál fellépő masszív elhárító mechanizmusok — következőképp ennél a betegségnél inkább történhet öngyilkossági kísérlet, mint öngyilkosság.

Összefoglalóan azt mondhatjuk: a dinamika úgy zsugorodik, hogy a személyiség pszichikus erői egyetlen irányba áramlanak, s ez a sodrás mind hatalmasabb erővel úzi-kényszeríti öngyilkosságba az illetőt. Nem egyszer hallani ilyesmit: „önként megvált az élettől”. „a halált választotta”; Freidot = „szabad halál” — mondja a német. Az imént mondottakból kiderül, mennyire tarthatatlan ez a felfogás. Ugyanis az ember dinamikájának, főként affektivitásának beszűkülése éppen az önpusztítás pillanatában éri el a halálos fojtogatás maximumát. Ahogyan a Föld vonzóerejének

leküzdéséhez, úgy az önmegtartó ösztön legyőzéséhez is iszonyatos hajtóerő szükséges. Ilyet pedig csak az szabadíthat rá a személyiségre, ha dinamikája teljesen „egycsatornára” szűkül — pusztán racionális „megfontolás” soha. Egy páciens orvosának arra a kérdésére, hogy miért akarja elpusztítani magát, ezt felelte: „Ki akarja már azt? Hisz ilyesmit akarata ellen tesz az ember!”

c) *Az emberi kapcsolatok sorvadása*

Ez különböző formákban jelentkezhet.

ca) *Meglevő kapcsolatok ellaposodnak*, mert valahogy mintha kivessze belőlük az igazi összekötő erő. Egy-sikűvé lesznek, ízüket veszítik, kifakulnak-elformátlannodnak, alakjuk mintegy elhal, mivel elszivárgott az a képesség, amely lüktető elevenséget lehel beléjük. (Ez a dinamikabeszűkülés eredménye.) Pontosán az a tényállás ez, amelyet így ír le *Wildgans* „Mély tekintet” c. versében (Szabó Lőrinc fordítása):

*Lehetnek barátaid, nőd, fiad,
és talán mégis magányos ja vagy,
mely szeles pusztán dideregve reszket —
s barátoké a napjaid sora
s a nővel alszol minden éjszaka
és lelked szemefénye az a gyermek.*

cb) *Egyre gyérülnek* emberi kapcsolataik, míg végül *egyetlen* személybe kapaszkodnak, akitől aztán teljes mértékben függenek.

cc) *Totális elszigetelődés*. A letragikusabb példát azok az *öregék* képezik, akiknek halálát gyakran napokig észre sem veszik. Teljesen egyedül vannak, senkinek sem hiányoznak, senkinek nem tűnik fel, hogy nincsenek.

d) *Az elvi értékek világának zsugorodása*

Preszuicidális állapotban így élük meg az értékek világát:

da) *Csökken* az elvi (belső) értékek megbecsülése; az életnek sok területe értékét veszti.

db) *Értékítéleteik* jobbára szubjektívek, nem állnak összhangban a közvéleménnyel (s emiatt izoláltsági érzés jelentkezik).

dc) Az értékek *gyakorlati* megvalósítása háttérbe szorul.

Ebben az összefüggésben szólnunk kell arról: milyen szerepet játszanak vallásos és filozófiai rendszerek a preszuicidális folyamatban.

Ha sorscsapás zúdul valakire, igencsak döntően befolyásolhatja az embert vallásos és filozófiai beállítottsága abban, hogy miként birkózik meg balsorsával. Nos, mint az imént láthattuk, a helyzeti beszűkülés egymagában gyakorlatilag aligha vezethet önpusztításhoz, hanem csakis akkor, ha összefog a beszűkülésnek más, itt leírt formáival, melyek személyiségzavarra vezethetők vissza. Komoly öngyilkossági veszély tehát csak akkor áll fenn, ha a személyiségstruktúra is sérült. Ha azonban ez is sérült, akkor az megint csak maga után vonhatja az értékek világának kifakulását, abban az értelemben, hogy az értékelés túl szubjektívva torzul, az aktív értékmegvalósítás pedig szétfoszlik. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ahol preszuicidális helyzet alakul ki, ott vagy olyan vallási, ill. filozófiai eszméket építenek ki, amelyek megegyeznek a fennálló pesszimizmussal és az önpusztítási hajlammal, vagy legalábbis nem nagyon állnak ezek útjába; ha pedig úgy tűnik, hogy a személyiség továbbra is elfogad öngyilkosságot elutasító filozófiai és vallási kapcsolatrendszereket, akkor ezeket alááshatja magában, értéküket lesóványítva úgy, hogy ezek a döntő pilla-

natban nem bizonyulnak elég erősnek ahhoz, hogy a szuicid impulzusnak ellenálljanak. Így aztán tragikus tény, hogy olyan világnézetek, amelyek önmagukban teljesen alkalmasak öngyilkosság megelőzésére, éppen akkor mondanak csődöt, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk. Ez pedig azért eshet így, mert a preszuicidális személyiségbeszűkülés az értékek világát is megfertőzi, így a vallást is.

Gátolt agresszió, mely destruktívan az ember saját személye ellen fordul

Freud számos zseniális fölfedezésének egyike volt az, hogy az öngyilkosságban az ember agresszív impulzusai saját személye ellen fordulnak. Ha szokatlanul intenzív agresszív indulattömeg torlódik fel, mert a környezet elleni kirobbanásának masszív gátak állják útját, az a preszuicidális szindróma kibontakozásának a nyitánya. Az agressziógátlás lényegében a következő faktorokra vezethető vissza:

a) Olyan specifikus személyiség szerkezet, melyet különösen *szigorú és merev fölöttes én* jellemez, amint az főként neurozisosokban található.

b) Olyan pszichikus megbetegedések, amelyek a pszichopatológia szemszögéből nézve testi gátoltságot okoznak (főleg motorikusan), és lelkileg is gátoltsághoz vezetnek. Így aztán mintha csak valami *gátrendszer* állná útját annak, hogy az agresszió kifelé vezetődhessék le. Az ilyen állapot klasszikus példája az endogén depresszió (lásd később).

c) *Emberi kapcsolatok hiánya*, elégtelensége. *Horney* mutatott rá arra, hogy az ilyen kapcsolatok nem utolsósorban agressziók egymáson való levezetésére szolgálnak.

Az agressziógátlás a döntő előfeltétele annak, hogy az agresszió visszaforduljon az ember saját személye ellen. Ez a folyamat lényegében az energia megmaradása józan fizikai törvényének engedelmessé válik: a feltorlódott erőnek célt kell találnia, s ilyen gyanánt végtére már csak a saját *én* áll rendelkezésre. S ezt az agresszió-visszafordítást még jócskán serkentik is tudatos és tudattalan bűnösségérzések és belőlük eredő önbüntetési igények is.

Öngyilkossági fantáziák

Különbséget kell tennünk aktív, azaz akaratlagos szándékos és passzív fantáziák között, melyek az embert önkéntelenül, sőt akarata ellenére lepik meg, nem egyszer kényszeres gondolatok formájában, nyakára ülnek, és egyre nehezebb szabadulnia tőlük.

Ilyenformán adódhat úgy, hogy preszuicidális fantáziák látszólag ártatlanul kezdődnek, teszem azt olyasféle képzeleti játékkal, hogy „hiszen megtehetné az ember”, ha ez vagy az balul ütne ki. Csakhogy ami eleinte jószerivel tehermentesítő mechanizmusnak látszik, az később súlyosan fenyegetheti az életet, mégpedig akkor, ha az efféle tudatosan bevezetett fantáziák átcsapnak passzív-kényszeresen fellépő öngyilkossági képzetekbe. — Tartalmi szempontból *három stádium* különböztethető meg az öngyilkossági fantáziákban. Az első s viszonylag még ártatlan a „halott vagyok” — fantáziálás. Már veszélyesebbnek tűnik arról képzelegni, hogy az ember önkézzével vet véget életének. Kimondottan riadóra ad vizont okot az, ha a képzelet már az öngyilkosság végrehajtásának a módjával foglalkozik, s egy bizonyos módszerre koncentrálni részletekig menően.

Meg kell említenünk: a preszuicidális szindróma három alkotóeleme végzetesen összejátszhat, egymást erő-

sítve, *circulus vitiosus* gyanánt. Így pl. az elszigetelő-dés ugyancsak megkurttítja az agresszióvezetés lehetőségét, ám a szorongást is fokozza; az érzékelés és képzettársítás elszegényedése öngyilkossági fantáziák útját egyengeti; ez utóbbiak elharapódzása megintcsak szorongásos indulatokat szabadít el; ha pedig a dinamika beszűkül, az könnyen sugallja azt az érzést, hogy maga a helyzet is beszűkül.

Ez után a preszuicidális vonatkozású kitérő után most vissza az öngyilkossági neurozishoz! Ha idejében fölfedezik, akkor a betegség kezelése révén teljes mértékben lehetséges az életformálást jobb mederbe terelni. Sajnos azonban a neurozisz épp e formájának felismerése különösen nehéz annak, akit sújt. Ha valakit zárt teremben szorongás rohan meg, ha mosási kényszerben szenved vagy mondjuk hisztériás konverziós fájdalmakban, akkor viszonylag könnyen rájön, hogy beteg, és orvosra van szüksége. Olyan neurozisz esetében azonban, amely csak az életformálásra hat ki, mi sem könnyebb, mint véletlenek, szerencsétlen körülmények, az alattomos sors meg miegyéb áldozatának tekinteni magunkat. Ugyan melyik ilyen beteg látja át saját neurotikus *arrangement*-jét (a dolgok tudattalan „elrendezését”, beállítását), melynek jegyében „szalad a kapható pofonok után”? (Alfred Adler kifejezése.) Ezért minden ilyen esetben rendkívül ébernek kell lennie a környezetnek, s mindent megtennie azért, hogy idejekorán pszichoterápiás kezelést kapjon a páciens. (Hiszen, kissé élesen fogalmazva, gyakran nehezebb a páciens terápiára küldeni, mint elvégezni a terápiát.) Ha egy embernek folyton csak kudarcai vannak, s a balszerencse már személyes tulajdonságává lett (így módosítjuk Napóleon egyik kijelentését), vagy pedig unostól csak ugyanazt éli meg, akkor az feltétlenül riadóztató tünet. Éles fényt vehetnek az ilyen helyzetre pácienseknek olyan nyilatkozatai, mint például „Boldogság? — ez a szó nekem kínai”, „Én vagyok a totális kudarc”, „A sors az élet szeméttládájába dobott”, „Takaréklángon élek”, „Kiválóan rendezek mindent, csak épp úgy, hogy ne sikerülhessen”, „Összes csalódásom megvalósult”.

A két utóbbi idézet már jelzi: az illető belátja, hogy mindez esetekben a saját személyén belül kell keresni a titkos „eltérítőt”. Ahol ez a sejtés felvillan, ott talán van már bizonyos készség terápia igénybevételére. A kezelés első célkitűzése hozzásegíteni a beteget annak felismeréséhez: „Te vagy az, aki mindezt csinálja” — és az ilyen belátás máris könnyíthet a terhen, ha belőle az a logikus konzekvencia világlik ki, hogy nem vagyunk mindörökké védtelenül kitéve valami vakon dühöngő sorsnak, hanem mostantól fogva jobban formálhatjuk az életünket.

Öt pontot kell még megemlítenünk, melyek minden *pszichoterápiában* jelentősek ugyan, de amelyekre különösen kell figyelni öngyilkosság fenyegette személy pszichoterápiás kezelésében.

A terapeutához kötődés jelentősége

Itt a leghangsúlyosabb, hogy az orvos—páciens viszony intenzív és valóban teherbíró legyen. A tapasztalat arra tanít, hogy attól a pillanattól kezdve, amelyben ilyen kapcsolat jött létre, már nem kallódik el az, aki pszichés okból (de nem pszichózisban, azaz elmebetegségben) betegedett meg. Mert hiszen az ilyen kontaktus mintegy utat vág a bekerített-szorongatott városhoz, az emberi kapcsolatok be- és leszűkülése miatt fuldokló emberhez, elsőként út rést a preszuicidális ostromgyűrűn, mely mindaddig halálos szorítással fenyegette a páciens. Az ilyen kötődés persze végső so-

ron az indulatátvitel törvényeinek fog engedelmeskedni, (pl. a beteg az apjához fűződő élményeit-érzéseit vetíti majd rá gyógyászára, mint „atyafigurára”, anélkül, hogy tudná, Ford.) feltételezni kell tehát, hogy a páciens részéről ambivalencia rakódik rá. A gyógyász esélye abban rejlik, hogy megérti ezt az indulatátviteli helyzetet, és azt a pácienssel együtt elemzi. Ez az eljárás mód azt a lehetőséget is megadja a gyógyásznak, hogy az orvos—páciens viszonyban a rendkívül nehéz kiindulási helyzetnek ne legyen védtelenül kiszolgáltatva. (A gyógyász nyíltan kijelenti: őt érdeklí, hogy életben tartsa a beteget. Ez az „érdek” egyrészt plusz, mert kihozza a páciens az elszigeteltségből, másrészt viszont talán mínusz is, mert arra csábítja a páciens, hogy visszaéljen vele, és a gyógyászhoz kötődését abnormálisan megterhelje.)

Az agresszió levezetése

A preszucidális szindróma jelenségeinek megbeszélésekor már szóltunk az agressziógátlás végzetes szerepéről és arról: mekkora veszedelem az, ha az ember saját személye ellen fordítja gátolt agresszióját. Ebből következik, hogy az öngyilkossági veszély olyan mértékben csökken, amennyire sikerül rávenni a páciens arra, hogy beszéljen a pszichoterápiás üléseken mindarról, ami felduzzasztotta agresszióit, s így kezdje el levezetni ezt a félelmetes energiakvantumot. Tapasztalatból tudjuk, hogy bármilyen keserűségtől-dühtől válik meg végre s valamennyire a fenyegetett ember azáltal, hogy kimondja, az legalábbis pillanatnyilag észrevehetően csökkenti a szucid tendenciáit. Hosszabb távra persze már az a cél, hogy fölfedjék az agressziónyomás okait, s hozzájárjanak azok feldolgozásához. Ezenkívül a fokozódó aktivitás (lásd a következő pontot) is rendszerint hozzájárul közvetve ahhoz, hogy az agresszió levezető csatornát találjon. — Amennyiben az agresszió visszafordításban tudattalan önbüntető kívánságok is szerepet játszanak, ezek tudatosítása igen fontos ahhoz, hogy lehetővé váljék a velük való reális szembenézés, mely teljesen nélkülözhetetlen.

Sikerélményekre buzdítani

Posztív láncreakciót kell megindítani. Nemcsak az elbátortalanodásnak lehet meg a maga dinamikája, hanem a nekibátorodásnak is. Ez úgy értendő, hogy egy kedvező élmény alapját és előfeltételét képezi a következőnek, s ez így mehet tovább. Természetesen minden kezdet nehéz, ezért jelszavunk: eleinte a *kis lépések* politikája. A terápia célja megoldható feladatok elé állítani a páciens, s ügyesen intézve a dolgokat, előmozdítani e feladatok megoldását. Túlterhelés feltétlenül kerülendő. Ez elsősorban azt jelenti, hogy ki kell kapcsolni a végzetes „mindent vagy semmit” elvet, mely a neurotikus páciens sokszor eleve uralma alatt tartja, aki így aztán túl magasról elképzeléseket dőlget. Ezeket persze képtelenség megvalósítani, mire a beteg egyszerűen minden törekvését feladja, és egyáltalán semmit sem ambicionál. Ajánlatos hát némi szerénységet tanulni, mert a sikerélmények lépcsőfokain bajos ugrani.

Összefoglalva: a gyógyász bizalmára támaszkodva a gyakorlati cselekvés elvét sajátítsa el a páciens, így győzhető le a passzivitás, ami a regressziót kifejezi. Így lassacskán a következő eredmények jelentkezhetnek: élettérkibővülés, meglévő emberi kapcsolatok javulása, újak kialakulása, a belső értékek birodalmának bővülése, fokozódó nyitottság, a beszűkült hangulat oldódása, a biztonság légköre. Magától értetődik, hogy

viSSzaesések elkerülhetetlenek, de már az is nagy haladás, ha végre elfújja a szél a kínzó „velem mindig csak ugyanaz történhet” érzést, hiszen új tendenciák és magatartásmódok alakulnak ki. A terápia vezércsilága ez a szó: *új!* Ez változtathat az élmények korábbi egyformaságán s az ebből eredő negatív irányra kárhoztatottság érzésén. Mindezen eredmények természetesen csak úgy képzelhetők el, hogy behatóan elemzik a korábbi téves magatartás okait, és egyidejűleg új magatartásmintákat aktívan gyakorol a páciens a terapeuta felügyeletével. (Analízisben a gyógyásznak meg kell várnia, míg a páciens jut el a felismerő „aha-élmény”-re.)

Posztív fantáziaösztönzés

Öngyilkossági gondolatok pszichikus zavar jeleként nyomakodnak be a tudatba, és vajmi nehezen gyűrhetőek le akaratilag racionálisan. (Ezért bizonytalan értékek világnézeti jellegű lebeszélési kísérletek — az orvosi pszichoterápiához minden esetre alig van közük.) Voltaképpen csak közvetett módon hessegethetőek el ezek a sötét madarak: ha a pszichikus javulás közben olyan fantáziák kezdik megszállni a légkört, amelyek a jövő biztató esélyeivel foglalkoznak. Hiszen rendszerint vonzó tervezetések híján szokott olyan légüres tér keletkezni, amely szinte beszipantja az öngyilkossági fantáziákat. Azok aztán akkor elszaporodnak és belelepi az eget. A tapasztalat szerint mindig nagyon megnyugtató, ha egy páciens magától a terveiről kezd beszélni: mibe szándékozik befogni napokon belül vagy a közeljövőben. Ennek értelmében terápiásan döntőnek látszik a fantázia ösztönzése: élénken, minél részletesebben foglalkozzék csak azzal, hogyan alakítja ki életének további menetét.

Ugartörés — életparlagok megművelése

A kezelés célja az analízis és az új magatartásmódok gyakorlása után: pozitív életformálás, valahogy abban az értelemben, ahogyan egy páciens mondta orvosának: „Segítsen nekem olyan emberré válni, aki a sokféle, benne most még parlagon heverő lehetőség talaján teljesen meg tudja valósítani személyes kibontakozását.” Tanácsos ezért lehetőleg sokáig tartani a kapcsolatot a beteggel, s különösen azt a lehetőséget biztosítani neki, hogy bármikor a terapeutához fordulhasson, ha újra nehézségei támadnának. Áthidalásként igen hasznosnak bizonyulhat e tekintetben a páciens később is föl-fölkereső utógondozás.

Problémaelhomályosító beállítottságok

Ha egy élet megroppan, nélkülözhetetlen analízálni azokat a tudattalan mechanizmusokat, amelyek ide vezettek. Az analízis pedig igen megterheli a páciens, mert amit előbányászik belőle, az kínos és rendkívül kellemetlen. Elsőként Freud figyelmeztet erre a teherre: „Ki bírhatja ki való énjének megpillantását a tükörben?” Ebből adódik, hogy egy már eleve öngyilkosság által fenyegetett embert különös óvatossággal kell analízálni.

Az „öngyilkossági neurózis” saját életünk buzgó elrontásának személyiségzavara sajnos nem az egyedüli út az önpusztításhoz. Más sötét vizek is torkoltnak az alvilágnak ebbe az öblébe, s nincs mit csodálkoznunk, hogy az öngyilkosság ma oly gyakori jelenség. Világmeretű problémáról van szó. Ha pedig a riasztó helyzet ellenére sem kapja meg ez a nagy kérdés a neki kijáró figyelmet, akkor ennek az lehet a hátterében, hogy ezt a témát a legtöbb emberben szorongás üli

meg. Ennek a félelemnek pedig oly sok maszkja van, hogy csak a legfontosabbakat említjük meg.

a) *Tabuizálás*. Szegyenkezés, hogy „ilyesmi megeshetett a mi családunkban”. Sokan nem akarják belátni, hogy őket is veszélyezteti az örvény, és játsszák az immunist. Mély hallgatásba fojtják a bajt, tudni sem akarnak róla.

b) *Közömbösség*. Eszerint az öngyilkosság magánügy, másokra nem tartozik, nem szabad beleavatkozni. Ez a magatartás egyrészt korunk individualizmusának kifejeződése, melynek legfőbb elve, hogy mindent „magánügy”-nek nézzen, másrészt azonban az emberek közötti *kapcsolatzavar*nak is jele. S ez még emberbaráti attitűdként jelentkezik, „tisztelni kell az intim-szférát” jelszóval — holott sokkal inkább a felebaráti szeretet hiánya.

c) *Öngyilkosságigazolás*. Régi filozófiai tradícióra nyúlik vissza, mely dicsóítja az önpusztító aktust (pl.: sztoicizmus). Ma is vannak bizonyos filozófiai irányzatok, amelyek a bátorság és merészség glóriájával övezik ama bálványt, mely „az ember végső szabadsága, s ez a megkötözöttségek korában sem vétethetik el tőle”. (E nézet cáfolatát már kidolgozták.) Meg kell említenünk azt is, hogy közvetve az öngyilkosság szállás-csinálói lehetnek felelőtlen és szenzációhajász újságríportok vagy az, hogy vannak, akik nehéz helyzetben nem válogatják meg a szavakat. („Hát akkor kösd fel magad” stb.)

d) *Ítékezés*. Ebben is hosszú hagyományra pillantathatunk vissza, amely az öngyilkosságot bűnként, sőt gonoszttként egyházi és világi büntetéssel sújtotta. Ma szerencsére tanúi lehetünk e szintén szorongás átjárta attitűd leáldozásának.

Niedermeyer figyelmeztetett elsőként arra, hogy e dologban különbséget kell tenni elmélet és gyakorlat között. Elvileg-teológiailag természetesen bűn az öngyilkosság, mert azzal az ember kiragadja Isten kezéből azt az egyedül őt megillető jogot, hogy döntson életről és halálról. Ami azonban gyakorlatilag az egyedi tettet illeti, a pszichiátria az utóbbi évtizedekben kényszerítő erővel és minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy az esetek túlnyomó többségében pszichikus betegség következtek cselekszik a boldogtalan, kóros önbüntető és önmegsemmisítő tendenciák sodrában. Az ilyen megbetegedésekből — akár lelki eredetűek (főként neurozisosok), akár elmekegértaniak (pszichózisok, lásd később) —, egyaránt öngyilkosságra törő *affektív kényszer* zúdul ki. Az az egykori gyakorlat, amely csak elmebeteg öngyilkosokat tekintett vétlennek, az újabb kutatások fényében már meghaladottnak látszik. (Az összes önpusztításnak mintegy harmada vezethető vissza valamilyen elmebetegségre, a többi lelki zavarra.) Ma már tudjuk: kétszeresen téves volt az egyházi temetés megtagadása az öngyilkostól. Tárnyilag azért, mert olyan pszichikus betegség tette tönkre, amely a személyi felelősséget legalábbis lényegesen csökkentti, teológiailag pedig azért, mert ez a szolgálatmegtagadás embertelen és így kereszténytelen cselekedet volt. Persze sokáig fog még tartani, amíg ennek a több évszázados téves magatartásnak a nyomai teljesen eltűnnek, hiszen főként faluhelyen többé-kevésbé a szégyen árnyéka vetődik az olyan családokra a tagjaira, amelyben öngyilkosság történt.

Térjünk meg vissza az öngyilkosság pszichopatológiájára *Gaupp* nyomán: alapvetően különbséget kell tennünk *ok és indíték (motivum)* között. Az önpusztítás végső okának mindig az illető lelkiállapotát kell tekintenünk. Természetesen akadnak esetek, amikor maga a helyzet annyira kétségbeesítő, hogy laikus megfigyelők „átérezhetőnek, természetesnek és magától ér-

tetődőnek” minősítik a történeteket. Eltekintve azonban attól, hogy az ilyen szituációk rendkívül ritkák, azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a lelkiileg egészséges ember hallatlanul sokat képes elviselni. És épp ez a dolog közepe, mert lelki zavarok a tűrőképesség határát bizony lehúzzák, mikor mennyire, úgyhogy traumatizáló külső tényezők öngyilkossági motívummá válhatnak. Törvénynek vehetjük tehát: minél jobban átjártak valakit azok a hatások, amelyek tévútra viték pszichikus fejlődését, minél jobban meghorpasztották-torzították magatartását, annál kisebb dolgok elegendők arra, hogy *belőle* öngyilkosságot váltsanak ki. (Egy fiatalember a kölcsönzött kerékpárt véletlenül eltörte. Ennek jóvátétele anyagilag nem lett volna túl nagy gond. De ő megölte magát. B. M.) Sose feledkezzünk el tehát arról, hogy bizonyos személyek kisebb terhelhetősége pszichés károsodottságuk fokától függ, s ők ugyanezen okból bizonyos helyzeteket *torzító tükörben* látnak s így sokkal negatívabban értékelnek, mint amilyenek azok valójában. Ilyen összefüggésben *Menninger* pszichopatológiailag „*predeterminált tévedés*”-ről beszélt és klasszikus példaként Rómeó öngyilkosságát említette, hiszen ő tévesen hitte halottnak Júliát.

A fenti négy téves beállítottsággal szemben az a helyes, ha *betegségtünetként értékeljük az öngyilkosságot* az esetek túlnyomó többségében. Ritka kivétel e szabály alól például az „áldozati öngyilkosság”, mikor is kizárólag egy eszméért áldozza fel valaki magát, vagy mások megmentése végett — az illet nem pszichopatológiai faktorok határozzák meg. De azért azt sem hallgatjuk el, hogy a látszatnál jóval kevesebb a valódi önfeláldozás, mert többé-kevésbé emelkedett eszmeiségűnek vagy önzetlennek álcázott öngyilkosságok valójában sokszor bizonyulnak *pszichikusan zavart* személyiségek szép címkével ellátott önpusztításának.

Ilyenkor a következő betegségek uralják a terepet: 1. Endogén depresszió (melankólia). 2. Öregkori depresszió. 3. (Öngyilkossági) neurozisz. 4. Neurotikus reakció. 5. Alkoholizmus vagy más szenvedély-formák.

A 3. pontról már volt szó, az 5.-ről külön fejezetet írt a szerző ugyanezen könyvében. Lássuk hát a többit.

a) *Endogén depresszió*. Az elmebetegségek közé sorolják mint valódi kedélykört; a pszichotikus öngyilkosságok sorában az élen áll. Rövidre fogva: az endogén depressziót speciális szimptomatikája alapvetően megkülönbözteti minden más depressziótól (normális gyász; neurotikus depresszió). Ugyanis a kétségbeesés és az öngyilkosság irányába sodornak mindezek a tünetek: a lelki térségeket eleve betöltő gyász, megmagyarázhatatlan szorongás-félelem, szünni nem akaró tépelődés, abszolút pesszimizmus, önvédelem, hipochondriás képzelgések, végül pedig a kínzó testi panaszok (túl korai ébredés — leteperő bánattal! — vet véget az alvásnak, szájszárazság, étvágytalanság, lesóványodás tapasztalható, megszűnik a menstruáció). Az elmeorvosok tudják, hogy ha melankóliát diagnosztizálnak, az igen magas öngyilkossági kockázattal egyértelmű. Melankóliás személy öngyilkosságát azért kell ma különösen tragikusnak tartanunk, mert ez a betegség az antidepresszív gyógyszerek fölfedezése révén viszonylag könnyen elháríthatóan tűnik.

b) *Öregkori depresszió*. A jelen öngyilkosainak közel harmadrésze 60 év fölötti, s az öregek önpusztítási kísérleteinek (suicid tentamen) túlnyomó többsége halálos kimenetelű! Több tényező eredménye ez. A külső elszigetelődéshez, az elmagányosodáshoz a belső járul: „Nem ért meg engem ez az új, fiatal világ.” Félelem

gomolyog fel: jaj, megbetegszem, máris ez fáj, az fáj, ki se kászálódok belőle; lassan elcsorog az erőm utolsó cseppje, kihagy az agyam is, ugyan mit tartogathat még nekem ez a szűkülő élet, szinte máris kiszorultam belőle, mi értelme az egésznek?

Mindezekben persze állandó „együttható”, hogy természetesen csökken-tűnik a pszichikus rugalmasság is és ezzel az alkalmazkodóképesség. Így felhőzi be az eget a jelenségeknek az a rendszere, amelyet *sikeretlen öregkori adaptációnak* neveznek, s ez az átfogó „befellegzett”-érzés az öregkori depresszió, amelyben a pesszimista önfeladás végül az önkiirtás szakadékat nyitja meg. Hatalmas segítségként nyúlhat azonban közbe a környezet beállítottsága! Ezt mi sem bizonyítja ékesebben, mint az a tény, hogy ott, ahol az öregek *megbecsültnek* érezhetik magukat és nem csupán vegetálásra ítéltetnek, rendkívül ritka az öregkori öngyilkosság.

c) *Neurotikus reakciók*. Olyan személyiségekről van itt szó, akikben aktuális nehézségek viszonylag gyorsan keltik azt az érzést, hogy számukra nincs már kiút. A valódi neurózisoktól eltérően ők gyermekkorukban nem neurotizálódtak. Megtalálható viszont náluk két tulajdonság kombinációja. Az egyik az, hogy hajlamosak adott helyzeteket tévesen megítélni, a másik pedig a zabolátlan impulzivitás. Az ilyen emberek nem képesek időt hagyni a dolgoknak, és aztán megnézni, mi hogyan alakul. *Rögtön* muszáj történnie valaminek (számukra), méghozzá olyankor, amikor hamisan látnak dolgokat, vagyis torz optikával, s így aztán egyetlen „megoldást” vélnek lehetőnek: a halálba menekülést. Persze még ezt a saját személyük elleni akciót is könnyen elhamarkodják, mint akik maguk sem tudják biztosan, mit is akarnak voltaképpen — és akárhányszor megússzák. Aztán meg „érthetetlen zavar”-nak minősítik, amit tettek, mert a krízis elcsitultával megint sok pozitív életlehetőséget vesznek észre. Annál tragikusabbak azok az esetek, amelyekben az ember áldozatául esik átmenetileg rossz lelkiállapotának. Ha lett volna, aki átsegítse őket a nehéz órán, hogy ne legyenek egyedül, életben maradtak volna, s ezért később nagyon hálások lettek volna. Így érthetőnek tűnik, hogy az utóbbi években az USA-ban és másutt is egyre nagyobb súlyt fektetnek az orvosi „crisis-intervention”-ra, de az általános emberi segítségre is válság idején.

Ezzel döntő ponthoz érkeztünk: mindazok a betegségek, amelyek öngyilkosság felé sodornak — ezek legfontosabbjait említhettük csak meg —, amelyeknek a tünete tehát az önpusztítás, ma orvosilag-pszichiátriailag eredményesen kezelhetők, gyógyíthatók vagy legalábbis lényegesen enyhíthetők. Az öngyilkosság tehát mindezekben az esetekben teljesen elkerülhető lenne, ha idejekorán fordulnának pszichoterapeutához és kapnának szakszerű kezelést.

Végezetül azt vizsgáljuk még meg:

Mit tehet az egyén az eredményesebb öngyilkosság-megelőzésért?

Csak a három legfontosabb pontot vegyük.

Segít idejében fölfedezni azt, akit öngyilkosság fenyeget

Főként a következő embercsoportok vannak veszélyben:

a) *Akik ezt már megpróbálták*. Ez ugyanis arra figyelmeztet, hogy az önpusztítási veszély fennáll esetükben. Kétségkívül melléfognánk ugyan, ha azt hinnénk,

hogy minden öngyilkossági kísérlet sikerületlen öngyilkosság. Indokoltabb több kategóriát megkülönböztetnünk a tekintetben, hogy melyik öngyilkosjelölt *menynyire* kívánja a halált. Vannak, akik ezt teljes mértékben akarják, de egy szerencsés véletlen vagy hatékony orvosi beavatkozás (mérgeztelenítés) megmenti őket. Akadnak, akiknél az önromboló és önmegtartó erők többé-kevésbé egyensúlyban vannak, ami különböző árnyalatokban enyhíti a szuicid cselekményt, így annak színezete lehet istenítélet élet és halál fölött, segítségkiáltás, hisztérikus tüntetés vagy csupán megnyújtott alvás („paraszuicidális szünet”). Ám akkor is tény, hogy riadóztató önpusztítási tendencia fejeződik ki csaknem minden öngyilkossági kísérletben, még ha nem is azonos mértékben. Ez kétféleképpen is bizonyítható. Ha utánanéznünk olyan eseteknek, amelyeknek mégis halál lett a végük, akkor kiderül, hogy megelőzően sokszor próbáltak már megválni az élettől, gyakran ártatlanok tetsző módon. Másrészt ismétellen az tapasztalható, hogy megmentett öngyilkosjelöltek később erős hajlamot mutatnak újabb „próbálkozásra”, ha nem részesültek pszichoterápiában és utógondozásban. Két-három éven belül — ez a legveszedelmesebb szakasz — 10—20%-os visszaesési aránnyal kell számolni, amiből úgy 6%-os „sikerül”, a többi tentamen (kísérlet). Los Angeles-i utóvizsgálatok azt mutatják, hogy ezen túlmenően még további 40%-a a megmentetteknek megint vészes közelségébe jut a „szuicid státus”-nak (depresszív hangulat, öngyilkossági szándék környékezi).

Ha tehát az öngyilkosság-megelőzés hatásos akar lenni, akkor behatóan kell foglalkozni mindazokkal, akik már megpróbálták kioltani saját életüket. Rendkívül fontos kapcsolatba lépni ezzel a *veszélyeztetett* csoporttal, de hogy egyáltalán meglegyen ez a lehetőség, ahhoz természetesen az szükséges, hogy *ne titkolják el* a történeteket. Sajnos éppen suicid tentamen kategóriában világszerte magas a „hományos szám”, a ki nem derült eseteké. Akik „becsületbeli kötelességüknek” tartják az öngyilkossági kísérlet eltussolását, azok bizony ezzel nem egyszer *halálos „szívességet”* vesznek az illetőnek. Ha ugyanis éppen ilyenkor nem foglalkoznak vele kellő gonddal és szakszerűséggel, netán az nyitja csak meg igazán a pályát a „második nekifutás”-nak s az talán már sötét sikerrel jár.

Bizonyos, hogy a legtöbb megmentett páciens hálás azért, hogy életben maradt, s általában megújult bátorsággal lát neki életfeladatai rendezésének. Az is bizonyos: a hozzátartozókra gyakran olyan hatással van a suicidium, hogy a megmenekült áldozatnak minden kívánságát igyekeznek kielégíteni. — Nemrég mondta egy páciens: „Különös, hogy öngyilkossági kísérletemmel egyszeribe mekkora jelentőségre tettem szert a családban. Korábban rám se rántottak, amit én mondtam, elengedték a fülük mellett, most meg már túlzóan lesik az óhajomat.” Gyakorta megesik azonban, hogy a hozzátartozók változása éppoly kéréséletű, mint a pácienseké, és meglepően hamar új krízisek állnak elő, amelyek megint a korábban már alkalmazott önpusztító attitűd felé vonzzák a „jelöltet” — amint az igencsak kiviláglik a már említett viszonylag magas visszaesési arányból. Tehát feltétlenül szükségesnek látszik az öngyilkossági kísérletek utáni megfelelő *kezelés és utógondozás*, aminek jelmondata: Minden öngyilkossági kísérlet, bármily ártatlan is, szuicidális magatartás része, mely azt mutatja, hogy az illető hajlamos erre. — Az ellátás elengedhetetlen stádiumai: az esetleges mérgezési következmények elhárítása, egzakt lélektani diagnózis; ez ebből következő hatékony terápia; intenzív utógondozás.

b) Az öngyilkossági szándékukat kijelentők vagy megpendítők a következő veszélyeztetett csoport. Az ilyen közlések, sejtetések sokkal gyakoribbak, mint ahogy azt feltételezik: arányuk 60—70%-os, akár közvetlen, akár közvetett a közlés, de tisztán felismerhető. Mindenesetre az öngyilkosságok nagy többségét nem lehet derült égből lecsapó villámhoz hasonlítani. Másrészt persze vannak, akik csak beszélnek öngyilkosságról. De akkor is tény, hogy a szuicid szándék jelzését többször követi tényleges öngyilkosság, mint ahogy azt feltételezik. Tarthatatlan tehát az a két előítélet, melyek szerint „aki öngyilkosságra szánta el magát, nem fecseg róla, nehogy megakadályozzák”, valamint: „Aki beszél róla, az sosem teszi meg.”

E meglepőnek tűnő közlés legfőbb oka az az óhaj lehet, hogy valahonnan mégis segítséget kapjon a szorongatott ember. Ha pedig — mint az amerikaiak mondják — „senki sem százszázalékosan szuicidális”, akkor egyenesen érthető az ilyen megnyilatkozás. Sokkal kevésbé érthető viszont, hogy az ilyen jelzések akárhányszor süket fülekre találjanak. Az öngyilkossági szándék közlését sokszor veszik egy kalap alá a fenyegetőzéssel, ami által miért is hagyná „zsarolni” magát az ember? Nem lényegtelen, hogy a szuicid jelzések komolyságára nézve laikus semmiképp sem illetékes dönteni. A kijelentést mindenképp *komolyan kell venni*. Mindig is orvos feladata eldönteni, hogy öngyilkossági veszély valóban fennáll-e — s ezzel még neki sincs könnyű dolga, noha új segédeszközök állnak rendelkezésére (vö.: *Pöldinger* rizikólistája).

Önpusztítási utalások bagatellizálása, ill. az ilyen jellegű „*szelektív süketség*” (ahogy ezt a fordító nevezné) az emberi kapcsolatok súlyos zavarának a jele. Ahol a közeli hozzátartozókat hidegen hagyja a másik öngyilkossági célzása, terve, ott az szokott kiderülni, hogy az öngyilkosjelölt olyan mértékű elidegenedettséggel áll szemben, amely mellett valódi összetartozásról már szó sem lehet.

Különösen öngyilkosság fenyegette embercsoportok — ismételt epidemiológiai kutatások szerint — a következők (valamennyire ezeknél is a külső-belső elszigeteltség látszik közös nevezőnek):

c) Öregek, főként ha elmagányosodtak; d) szenvedélykórosak; e) faji, vallási vagy politikai okokból üldözöttek; f) menekültek; g) bűnözők; h) gyógyíthatatlan idült betegek; i) házassági krízisben levők; j) igen válságos szociális helyzetűek, különösen hirtelen anyagi összeomlás után; k) elvándoroltak; l) öngyilkosok hozzátartozói — az önpusztítás mint szuggesztív jelenség „ragályos” lehet; m) autóbalesetet átélt emberek

(még ha csak anyagi kár keletkezett is) — ezek mintha lelkileg azonosulnának a kocsijukkal, ami persze személyiségtorzulásra vall.

Tájékozottság antiszuicidális intézményekről, szolgálatokról

(Itt *Ringel* osztrák adatokat közöl; mindegyikünknek természetesen a maga helyén kell megérdeklődni, van-e a közelben és hol van ilyen segítségforrás.)

Öngyilkosságelhárító légkört árasztani

— komoly lehetősége ez az egyénnek és a közösségnek, amint azt az öregek példáján láttuk. A beállítottság: hatóerő! (Sajnos negatív is lehet.) Alapkérdés: szíve szerint, tényleg akarja-e a környezet és a „nagyközönség”, hogy éljenek az öregek, vagy inkább csak vegetálási lehetőséget hagynak nekik? A szerző a világ különböző részein megfordulva meggyőződhetett róla: mindenütt elvárják egymástól az emberek, hogy bizonyos körülmények között végezzenek magukkal. Afrika egyes részein például a jelszó: A megesett lány eméssze el magát! Van talán joguk magas civilizációjú népeknek efféle „intézkedéseket” fejletlenségi tünetként elintézni? (Vö. Arany: *Tengerihántás*.) És a mi tájainkon a közlelkület boszorkánykonyhájáról nem bugyborognak-gőzölögnek-e elő mind újabb s újabb tartalmú és formájú önpusztításprovokáló előítéletek, melyek bizonyos helyzetekben szédítő-fojtó erővel büvölik öngyilkosságba áldozataikat?

A legfontosabb feladat alighanem továbbra is az, hogy segítsünk az egyénnek jobban beépülni-belegyökerezni a közösségbe, hiszen az öngyilkosság által fenyegetett ember belülről, de gyakran kívülről is elszigetelt. Az önpusztítások megelőzése végett nemcsak a tudatlanság, hanem az emberi közömbösség ellen is föl kell venni a harcot, s így visszaadni a humanizmus való értékét. hiszen ebben a komoly értelemben minden ember egyenlő értékű. Akik az életúton egykedvű közömbösséggel húznak el egymás mellett, azokat csoporttá csak az az érzés teheti, hogy felelősek egymásért, mint Simone *de Beauvoir* joggal rámutat.

Van itt és egyebütt még bőven tennivaló. Okkal mondta Paul *Valéry*, hogy az öngyilkos számára mindenki más csupán távollétet jelent. Ezért döntő feladatunk: hogy mi *jelen* legyünk. Hogyan történhetnék ez jobban, mint a *felebaráti szeretet* szellemében? Mert hiszen mindenkor ez a legfontosabb keresztyén segítség az öngyilkosság-megelőzéshez.

Fordította, ill. összeállította:
Bodrog Miklós

Az egyházak elkötelezettsége a békére és az igazságosságra Nyugaton és Keleten

Dr. Tóth Károly püspök előadása a Karlovy Vary-i VI. tanácskozáson
1984. december 10-én

Mielőtt hozzáfognék e konzultáció témájához, úgy érzem, érdemes lesz röviden szólnom a Karlovy Vary-i tanácskozások eredetéről, különösen rávilágítva a jelenlegi helyzetre, amely bizonyosan meghatározza majd eszmélkedésünk és megbeszélésünk irányát.

I.

1. Először is hadd emlékeztessenek az Egyesült Államok és Kelet-Európa egyházi vezetői közötti Karlovy Vary-i tanácskozások megkezdésének és folytatásának okaira. *Dr. Hromádka* professzor ismerte fel 22 évvel ezelőtt annak szükségét, hogy hozzá kell kezdeni a kölcsönös bizalom megteremtéséhez az Egyesült Államok és Kelet-Európa egyházai között s ezzel közvetve a Kelet és Nyugat közötti megértés növeléséhez. Ez a javaslat természetesen jelezte, hogy az akkor uralkodó helyzetet a bizalomnak szinte teljes hiánya jellemezte. Az USA és Kelet-Európa egyházai között a szakadékot csak növelte a félreértések és gyanakvásos súlyosbodása, amit főként a hiteles tájékoztatás hiánya idézett elő.

2. Ebből természetesen következik a második tényező, amelyet hangsúlyozni kívánok. Fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy mi okozta ezt a növekvő bizalmatlanságot és gyanakvást. Gondos vizsgálat után rájövünk arra, hogy függetlenül a korabeli hidegháború politikai vonatkozásaitól, amelyek egy minden eddigénél borzalmasabb új háború kitörésének veszélyével fenyegettek, volt a meglévő gyanakvásnak és félreértésnek egy sajátos tényezője is. Nem sokkal a második világháború után olyan gyökeres politikai, társadalmi, gazdasági, filozófiai és ideológiai változások történtek Kelet-Európában, amelyek az egyházak számára teljesen új és kihívásokkal teljes helyzetet teremtettek. Mélyreható átalakulások közepette ismerték fel a kelet-európai egyházak, hogy Jézus Krisztus evangéliumának engedelmeskedve nem tájékozódhatnak a múlt hibái és helytelen politikai döntései szerint, hanem azt kell kutatniok, hogyan tehetnek bizonyosságot és hogyan szolgálhatnak a marxista-leninista pártok vezetése alatt álló forradalmi társadalmakban. Felismerték, hogy ezekben az országokban kell élniök, szolidárisan mindazzal, ami itt történik és vissza kell szerezniök a keresztyén hit hitelképességét, amelynek elvesztését az evangélium valós üzenete iránti engedetlenség és a történelmi hibák okozták. Tény, hogy a kelet-európai egyházak nemcsak szembenéztek ezzel a kihívással, hanem folytatják bizonyágtételüket lelki és teológiai erőfeszítésekkel, hogy új kapcsolatot teremtsenek a társadalmi forradalmi módon átalakító politikai és társadalmi erőkkel. Kelet-Európában az egyházak teljes alázattal kellett megvallják múltbeli tévedéseiket, meghallották a bűnbánatra hívó szót és profétai

módon megtalálták helyüket és szerepüket a szocialista társadalomban, amelyben bizonyosságot kell tenniök Jézus Krisztus evangéliumáról és szolgáltniök kell a népet. Ez természetesen hosszú, fájdalmas és még mindig tartó folyamat, tele lelki küzdelmekkel, konfliktusokkal és hibákkal is. Ennek ellenére megállapítható, hogy ezekben az országokban az egyházak élnek az új társadalomban, próbálnak bizonyosságot tenni az evangéliumról és igyekeznek szolgáltni népüket. De azt is azonnal meg kell jegyezni, hogy a helyzet más és más az egyes kelet-európai országokban, mindegyiknek a saját történelmi hagyományai és nemzeti jellege szerint. Ez a még mindig tartó folyamat nem statikus, hanem dinamikus változást tükröz, amely állandó változásban van. Egy másik fontos vonás az, hogy az előrehaladás sem egyenlő, néha nagy pozitív fejlődés tapasztalható, néha ellenkező irányú események történnek. De a tendencia egészében véve reményteljesnek és ígéretesnek mondható.

Egészen természetes volt, hogy az amerikai egyházak saját, alapvetően antikommunista és antiszocialista magatartású társadalmuk szavára hallgattak s rendkívül bizalmatlanul figyelték mindazt, ami a szocialista országok egyházaiban történik, gyanakvással fogadták, amit ezek az egyházak új tapasztalataikról és egyházi életük reményteljes kilátásairól mondtak.

3. A Karlovy Vary-i találkozásoknak ezért legfőbb céljuk az volt, hogy olyan fórumot teremtsenek, amelyen őszinte és nyílt eszmecsere folytatható. Ez valóban nagy lépés volt a bizalom kapcsolatának létrehozása felé. Ebben van e találkozók megtartásának harmadik kiemelkedő jelentősége. Elkerülhetetlen volt ezeken a Karlovy Vary-i találkozókon, hogy a marxista vezetésű társadalmakban és az Egyesült Államokban élő egyházak bonyolult és ellentmondásos kapcsolataival különböző szempontokból ne foglalkozzunk és nyílt párbeszédben, őszinte szellemben fel ne vessünk az amerikai egyházi élettel és politikai eseményekkel kapcsolatos olyan kérdéseket is, amelyek Kelet-Európában érthetetlenek. Nem véletlen, hogy az amerikai Marriottsvilleben 1976. március 31.—április 3-ig tartott III. Karlovy Vary-i találkozó témája „Az egyház és az állam közötti viszony” volt.

Nyilvánvaló, hogy a kelet-európai egyházak helyzetét csak akkor lehet helyesen megérteni, ha ezeket az egyházakat a marxizmus, a szocializmus és a keresztyénség közötti kapcsolat történelmi fejlődésének hátterében szemléljük. Még a túlságos leegyszerűsítés kockázatát is vállalva megállapítható, hogy a marxizmus által inspirált modern munkásszervezetek XIX. századi jelentkezése óta a keresztyénség és a marxizmus kibékíthetetlen ellenségként tekintett egymásra. Hosszú időre alapvetően ez határozta meg kettejük

viszonyát, ahogy Martin Niemöller húsz évvel ezelőtt igen helyesen állapította meg, általánosan elfogadott vélemény volt, hogy „egy keresztyén nem lehet szocialista, egy szocialista pedig sohasem lehet keresztyén”. Ebben a helyzetben a kelet-európai egyházak végül is felismerték, hogy olyan társadalomban kell élniük és bizonyosságot tenniük, amelyet alapvetően és elméletileg ez az ellentét jellemez. De Kelet-Európában az egyházakat is, a marxista pártokat is a történelmi és politikai fejlődés kényszerítette arra, hogy közösen találják meg ennek az ellentétnek a lehető legjobb feloldását és együtt éljenek népeik javára. Felismerték azonban azt is, hogy ez az antagonizmus valóságos és hogy egyik félnek sem származik előnye abból, ha a mindennapi politikai és társadalmi életben vívják meg egymással a harcot. Ezért megkezdődött a kölcsönös alkalmazkodás folyamata, amely még korántsem ért véget.

Ezen a ponton megkockáztatnám azt az állítást, hogy bármily különösen hangzik is, van egy közös vonása a kelet-európai és az amerikai egyházak történelmi örökségének. A múlt század vége óta szegény emberek folyamatosan milliószámra vándoroltak ki kelet-európai országokból az Egyesült Államokba, hogy meneküljenek a nyomortól és annak fenyegető nehézségeitől. Magyarok, szlovákok, ukránok, lengyelek, románok, szerbek, bolgárok és mások menekültek az Újvilágba a szegénység, a politikai elnyomás és a gazdasági kizsákmányolás elől. Itt találjuk meg a társadalmi forradalom, azaz a kelet-európai szocializmus mély és közös gyökereit. Egy új világ felépítése lett az itthon maradtak mozgatója arra ösztönözve az embereket, hogy a marxizmusban fedezzék fel a jobb jövőre való felszabadulás lehetőségét. Az Egyesült Államok és Kelet-Európa között a társadalmi haladásra való törekvés a közös pont. — Azok a milliók, akik kivándoroltak az Egyesült Államokba, ezt abban a reménységben tették, hogy ott egy új világot találnak, míg az itthonmaradtak legdinamikusabb erői a marxista forradalmat köszöntötték úgy, mint amely itthon nyújt lehetőséget egy új világ felépítéséhez.

4. Negyedszer, hadd állapítsam meg, hogy a Karlovy Vary-i találkozók — más ökumenikus erőfeszítésekkel együtt — szerény, de jó eredményekkel jártak. A bizalom kezdett növekedni a kelet-európai és az amerikai egyházak között. Ez nem jelenti azt, hogy nincsenek már megválaszolandó kérdések és nem szükséges többé a bírálókat. De az igaz, hogy a légkör a huszonnégy évvel ezelőttihez képest teljesen megváltozott közöttünk. Ezért munkálkodhat ez a mostani találkozáson is nyíltan és bizalommal, ha szerényen is, de bizonyosan kifejezve a béke és igazságosság iránti közös elkötelezettségünket a mai világban.

5. Következésképpen találkozónk feladata nem az lesz, hogy elmondjuk egymásnak, milyen hibákat követtek el a másik fél országai vagy hogy vádló ujjal mutogassunk egymásra, bár bőven akad még ilyen probléma is Keleten és Nyugaton és megosztott világunk valamennyi részében. Ez olcsó, felületes és terméketlen kaland, sőt az evangélium iránti engedelmességre szólító közös elhívásunk tagadása lenne. Más utat kell választanunk, még ha ez fáradtságosabb és több önfegyelmet kíván is, de ez az ígéretebb út. Fel kell tennünk magunknak a kérdést: Mit tanulhatunk egymástól? Mit tanulhatnak a kelet-európaiak az amerikaiaktól és az amerikaiak a kelet-európaiaktól? Meg kell kísérelnünk, hogy pozitív választ adjunk erre a nagy kihívásra. Meg kell vizsgálnunk,

hogy mit kell együtt elvégeznünk, és mi az, amit külön-külön kell megoldanunk saját országainkban, konzultációnk eredményeként.

Ez nem jelenti azt, hogy hallgatnunk kell és nem szabad néven neveznünk a problémákat, vagy felismernünk a minket terhelő felelősséget. Ellenkezőleg, meg kell próbálnunk, hogy a közös kutatás útjára induljunk, amelyen megtalálhatjuk a világhelyzet rendkívüli feszültségének legmélyebb okait. Mindehhez a Szentlélek vezetését kell kérni, hogy őszinte, nyílt és testvéri beszélgetést indítsunk el közöttünk, amely elősegíti a kölcsönös bizalom megteremtését.

II.

Amikor megpróbáljuk leírni, hogy a békére és igazságosságra való mai elkötelezettségünknek melyek a konkrét, gyakorlati formái, még egy fontos dolgot kell tisztáznunk. Ha ezt nem tisztázzuk, az csak nagyobb zavart okozhat. Világosan kell látnunk a sürgősség gyakorlati sorrendjét. A béke és igazságosság kérdése olyan bonyolult, hogy lényeges lenne bizonyos fontossági sorrend megállapítása. Különbséget kell tennünk a távoli és a közeli célok között. Egy olyan új világrend, amelyben béke és igazságosság uralkodik, csak távoli célként képzelhető el. Szükségünk van ilyen utópiákra, ilyen látomásokra, — miként dr. Thompson is mondta előadásában. De fel kell ismernünk rövid távú feladatainkat is, azokat, amelyek reálisan máris elvégezhetőek, azonosítva ezek akadályait is. Együtt kell gondolkodnunk azon, hogyan győzhetők le ezek az akadályok és hogyan érhetőek el a gyakorlati célok. Természetesen a hosszútávú és rövidtávú célok nem ellentmondóak, hanem kiegészítik egymást.

Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi években megnövekedett az egyházak és keresztyének érdeklődése a béke és igazságosság kérdéseiről, és sokféleképpen hangot is adtak ilyen irányú elkötelezettségüknek. Lehetetlen lenne az egyházaknak és ökumenikus szervezeteknek a békével, az igazságossággal és a nukleáris leszereléssel kapcsolatos valamennyi állásfoglalását és nyilatkozatát felsorolni, de ezek három kategóriába sorolhatók.

a) Vannak a Jézus Krisztus evangéliuma által sugallt olyan világos és egyértelmű egyházi állásfoglalások, amelyek megállapítják, hogy az atomkatasztrófát minden áron el kell kerülni, s hogy erkölcsileg semmi sem igazolhatja a tömegpusztító fegyverek gyártását, birtoklását és esetleges felhasználását. Az egyháznak az atomfegyverekkel kapcsolatos álláspontját a Szentháromság Istenbe vetett hit aktusának kell nyilvánítani, ami azt jelenti, hogy egy nukleáris háborúnak még a lehetősége is összeegyeztethetetlen a Jézus Krisztusba vetett hittel. Ez a kategorikus „Nem” álláspontja bármiféle „Igen” nélkül.

b) Vannak a békével és a leszereléssel kapcsolatos olyan egyházi állásfoglalások és teológiai nyilatkozatok, amelyek a béke terminológiájával élnek ugyan, de lényegileg elfogadják és igazolják az atomfegyverek esetleges felhasználását. Ezek az egyházi állásfoglalások magukévá teszik az elretentés politikáját, ami azt jelenti, hogy alapjában véve egyetértenek az atomfegyverek szükségességének, gyártásának és birtoklásának politikájával. Később még foglalkozunk ezzel az állásponttal.

c) Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy vannak olyan egyházi csoportok is, különösen Észak-Amerikában, amelyek szerint lehetséges egy nukleáris konfliktus, s ezek még al-teológiai elméleteket is

gyártanak a bibliai apokalipszis alapján egy esetleges atomkatasztrófa igazolására. Ezt nevezik az „Armageddon teológiá”-nak, amit dr. Thompson is megemlégett. Sajnos, ezek a keresztények szoros kapcsolatban állnak azzal az irányzattal, amelyet az Egyesült Államokban „Az új jobboldal”-nak neveznek.

A kelet-nyugati kapcsolatok rendkívüli megromlását és annak következményét a nukleáris fegyverkezési verseny eszkálációját — amely azzal a veszéllyel fenyeget, hogy teljesen ellenőrizhetetlenné válik — kezdettől fogva egy olyan állítólagos fenyegetettség-gel igazolják, amelynek a léte bizonyíthatatlan. A jelenlegi igen súlyos helyzetet jól írták le azok, akik világosan látják, hogy „az USA az 1950-es években és az 1960-as évek elején birtokolt fölény visszaszerzésére törekszik, a Szovjetunió pedig mindvégig ellen-súlyozni vagy semlegesíteni próbálja ezt az amerikai fölényt. Miért? Mindez a Nyugat-Európát állítólag fenyegető szovjet támadás miatt van. A történészek azonban nagyon is kétségesnek tartják, hogy a Szovjetunió képes lett volna ilyen támadásra a második világháború utáni első évtizedben; 1955 és 1960 között pedig ténylegesen csökkentette hadserege létszámát, s ez lényegében azóta is állandó maradt. Vajon csak a legszélsőségesebben károgó nyugati elemző hiszi azt, hogy a Szovjetunió ágaskodva lesi az alkalmat a támadásra?” (Randall Forsberg: „A stabil leszereléses béke akadályai”, Bulletin of Peace Proposals, 1984/4. 333. lap).

A jelenlegi helyzet ellentmondása abban van, hogy egyes elméletek szerint a harmadik világháború csak az elrettentés politikája, az elrettentés egyensúlya miatt nem tört ki. De senki sem tudja bizonyítani, hogy megvolt-e ez a fenyegetettség vagy sem, és senki sem mondhatja meg, hogy valójában miért nem tört ki a Harmadik Világháború — azért-e, mert nem is volt fenyegetettség, vagy azért, mert egyensúlyban van az elrettentés, a kölcsönösen biztosított pusztulás lehetősége. Az állítólagos fenyegetettség és a nukleáris fegyverkezési verseny szorosan összefüggnek, mindegyik oka is, meg következménye is a másíknak. Lehetséges, hogy az ok, az a mítikus fenyegetettség egyáltalán nincs is, akkor pedig a nukleáris fegyverkezési verseny tragikus módon egy nem létező alapra épült.

Továbbá, a nukleáris fegyverkezési verseny olyan szerteágazó és sokérdekeltségű komplexumot hozott létre, amely ezt a versenyt gyakorlatilag visszafordíthatatlanná teszi. Ennek a komplexumnak a megléte a leszerelés nagy akadálya, s erről gyakran hajlamosak vagyunk megfeledkezni. E sokérdekeltségű komplexum néhány összetevőjét a következőkben lehet felsorolni: a) a gazdasági nyereség; b) a foglalkoztatottság és a munkahétküliség problémája; c) a technológiai és tudományos kutatás; d) a hatalom és a presztízs.

Nyilvánvaló, hogy a gazdasági haszon és a munkanélküliségtől való félelem alapvető és óriási szerepet játszik a fegyverkezési verseny fenntartásában. Több mint egymillió legmagasabb képzettségű tudós és kutató dolgozik a fegyvergyártás technológiájának fejlesztésén, olyan tudományos és társadalmi tekintélyt biztosítva a hadiiparnak, ami szintén elválaszthatatlan a fegyverkezési versenytől. Mindeme tényezők olyan helyzetet teremtenek, amelyben az egyes hatalmi csoportok így vagy úgy hozzájárulnak a fegyverkezési verseny folytatásához.

Az utóbbi időben rendkívül megromlott kelet-nyugati viszony, azaz a két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonya most olyan új

szakaszba lépett, amelyet némelyek „az elrettentési politika összeomlásá”-nak neveznek. „A nukleáris elrettentés stratégiáját alig-alig észrevehetően a korlátozott nukleáris háború stratégiája váltja fel, abban a hiú reménységben, hogy lehetséges egy ilyen nukleáris háborút megindítani, megnyerni és túlélni” (Bulletin of Atomic Scientists, 1984 április). Ugyanezt jelentették ki más komoly szakértők is, mint Jonathan Schell és George Kennan (J. Schell, New Yorker, 1984. január 2.). „Ez a politikai folyamat az elrettentés csődjéhez vezet, s ebből egyre inkább az a meggyőződés születik, hogy a háború elkerülhetetlen” (Robert W. Tucker: A nukleáris vita, Foreign Affairs, 1984 téli szám).

Bár az Egyesült Államok vezetett a tudomány és a technika terén, a hetvenes évek közepére megteremtődött a katonai egyensúly. „Az utóbbi tíz esztendőben, amióta egyenlők lettek a felek, nagy harc folyik az Egyesült Államok nukleáris és fegyverellenőrzési politikájában. Egyesek a SALT I. Egyezményben tükröződő egyenlőség elfogadására törekcsenek és megpróbálnak valamilyen nukleáris „stabilitás” felé haladni, amely nem veszélyezteti a másik fél nukleáris képességét. Másfelől a természetes törekvés a hadi technológia fejlesztésére arra irányul, hogy egyre inkább biztosítsa az első csapás és a hadviselés képességét. Ez a technológiai irányzat pedig egybeesik a hagyományos amerikai és nyugati atompolitikával: meggyőzően fenyegetőzni az eszkálációval és a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásával, egy, a Szovjetunió ellen viselt hagyományos háború esetén. Reagan elnöksége idején az a hagyományos politika érvényesült, amely fölényre törekedett egy megsemmisítő nukleáris csapással való fenyegetés képességében” (Randall Forsberg: A stabil leszereléses béke akadályai, Bulletin of Peace Proposals, 1984/4). Nem titok, hogy az Egyesült Államok katonai és politikai rendszerében a második világháború után volt két irányzat. Az egyik az egyenlőség fenntartására, a másik szakadatlanul a fölényre törekedett. A jelenlegi amerikai adminisztráció ezt a második irányzatot tette magáévá. Éppen ebben látható a különbség a korábbi és a mai amerikai kormányok között. „Reagan azért más mint az elődei, mert egy olyan ideológia rabja, amely vakká teszi őt a nukleáris háború szörnyű veszélyeivel szemben” (Robert W. Tucker: A nukleáris vita, Foreign Affairs, 1984 téli szám). Ezért történnek erőfeszítések, hogy az elrettentés politikáját olyan politikára változtassák, amelynek célját „az első csapás képessége” néven ismerjük. Most láthatjuk tehát a kelet-nyugati viszony folyamatos romlásának legmélyebb okait. A rakéták nyugat-európai telepítése és Kelet-Európa ellenintézkedései, a genfi tárgyalások elakadása, az MX rakéták gyártására és a csillagháború programjára vonatkozó döntések mind az első csapás képességének és a katonai fölény biztosításának kategóriájába sorolhatók. Más szóval, kísérletet jelentenek az erő helyzetéből való cselekvésre. Ez azonban merő öncsalás, „mivel mindegyik szuperhatalom katonai ereje fölöszen is elegendő a gyilkolásra, mindkettő többszörösen is elpusztíthatja a Föld lakosságát. A katonai fölény értelmetlen és megvalósíthatatlan cél, értelmetlen, mivel az ilyen fölény gyakorlati alkalmazása mindkét fél megsemmisülését eredményezné. Megvalósíthatatlan, mivel a Szovjetunió, akárcsak Amerika, soha sem fog beleegyezni alsóbbrendűségébe” (Jan Timbergen: A mai fegyverkezési játszma új szabályokat kíván meg, International Herald Tribune, 1984. szeptember 8—9).

E rövid elemzés után elkerülhetetlenül fel kell tennünk a kérdést: Melyek lehetnének azok a rövidtávú, valóságosan megtehető lépések, amelyekkel meg lehetne állítani a nukleáris fegyverkezési versenyt, és el lehetne kezdeni a nukleáris leszerelést? A következő azonnali intézkedéseket lehetne fogatosítani.

a) Sürgetően szükséges kétoldalú amerikai—szovjet tárgyalások megkezdése a nukleáris fegyverek befagyasztásáról. Ez a befagyasztás lenne a bizalomkeltés legnagyobb lépése. De ehhez feltétlenül szükséges az egyenlőség, a kölcsönös biztonság és a békés együttélés elvének elfogadása. S magától értetődő, hogy a nukleáris fegyverek befagyasztása csupán az első lépés.

b) Nagy előrehaladást jelentene, ha megvalósítható lenne az a javaslat, hogy mondjanak le a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásáról. Emlékeztetnünk kell arra, hogy ezt a javaslatot csaknem 30 évvel ezelőtt a Szovjetunió tette az 1955-i genfi csúcstalálkozón. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az ENSZ már 1961-ben elfogadta azt a határozatot, amely kimondja, hogy „az atomfegyverek használata bűn az emberiség és a civilizáció ellen”. S az ENSZ ezt a határozatot minden évben megismételte a világforum tagállamainak figyelmébe ajánlotta. Nemcsak tragikus, hanem érthetetlen is, miért ellenzik a nyugati atomhatalmak ezeket a határozatokat, úgy hogy azok holt betűk maradtak. Emlékeznünk kell arra is, hogy a Szovjetunió 1982-ben kötelezettséget vállalt: nem fogja elsőként igénybe venni a nukleáris fegyvereket. E lemondás ellen felhozott érvek közismertek. Azok, akik ellenezni próbálják az ilyen kötelezettség vállalását, azt állítják, hogy az csak formális nyilatkozat lehet és semmit sem változtathat a tényleges helyzeten. Ez az érv azonban nem állja meg a helyét, mivel a határozott szándék kinyilvánítása megváltoztathatja a politikai légkört, sőt hathatós eszközként is szolgálhat. Jó példának van ennek az álláspontnak az igazolására. Az 1925-i genfi protokoll, amely megtiltotta a vegyi és biológiai gázfegyverek használatát, valamennyi fél tiszteletben tartotta. S az is igaz, hogy a nukleáris fegyverek elsőként való használatáról való lemondás elfogadásának megtagadását erőteljesen megkérdőjelezték az Egyesült Államok és Nyugat-Európa vallási, politikai és katonai vezetői (pl. McNamara és mások — lásd Robert W. Tucker idézett cikkét a *Foreign Affairs*-ban).

Sokat beszélnek és írnak manapság az úgynevezett csillag háborúról, azaz a világűr militarizálásáról. Ez beleillik a katonai egyenlőség megváltoztatásának és az első csapás képessége biztosításának tervébe. A cél egy átfogó biztonsági rendszer létrehozása a ballisztikai rakéták ellen. Katonai szakértők véleménye szerint semmilyen rendszer nem teremthet teljesen tökéletes biztonságot. Továbbá, semmi sem garantálhatja, hogy a Szovjetunió nem követi-e a példát, ha megkésve is. „Nincs semmi elfogadható okunk feltételezni, hogy a Szovjetunió ez alkalommal képtelen lenne megtenni azt, amit rendszeresen megtett a múltban. Miután oly sok áldozatot hozott azért, hogy elérje a jelenlegi kiváló stratégiai helyzetét, várható, hogy továbbra is hajlandó lesz minden szükséges erőfeszítés és áldozat meghozatalára, hogy megtartsa ezt a pozícióját” (Robert Tucker: A nukleáris vita, *Foreign Affairs*, 1984/4). Ezért a legsürgősebben szükséges tárgyalni a világűr felfegyverzésének betiltásáról, az 1983-as szovjet tervből kiindulva. Ismeretes, hogy a Szovjetunió a múlt év augusztusában java-

solta az Egyesült Államoknak, hogy akadályozzák meg a világűr militarizálását.

Összefoglalva, a kelet—nyugati kapcsolatok legújabb fejleményei két részben határozhatók meg. Az első az, hogy a technológia kezd diktálni a politikának, és kísérletek történnek olyan kérdések technológiai és katonai megválaszolására, amelyek csak politikailag oldhatók meg. A helyzetet alapvetően veszélyeztető második új vonás az, hogy túlságosan hangsúlyosakká váltak a kelet—nyugati kapcsolatok ideológiai vonatkozásai, tetézve azzal a veszéllyel, hogy állvallásos indítékok is belekerülnek a vitába.

A legsürgősebb feladat tehát a kelet—nyugati ellentét demilitarizálása, azaz: a technológiai és katonai megoldásokat politikai lépésekkel kell felváltani. A kelet—nyugati kapcsolatokat a politikai párbeszédnek és nem a katonai-technológiai versengésnek kell alakítania. Az egész világon fellelhető katonai fölényre való törekvés hiábavaló, és elkerülhetetlenül katasztrofális következményekhez vezet. Nagy szükség van az érdekek kölcsönös egyeztetésének politikájára. A két nukleáris nagyhatalom közötti viszony megjavulása előfeltétele bármilyen jelentős lépés megtételének a fegyverek ellenőrzése és a leszerelés terén. Valami halvány reménység van arra, hogy most, a választások után az amerikai adminisztráció megragadja azt, amit „a lehetőség ablaká”-nak neveznek. Ha elszalasztja ezt a lehetőséget, akkor az a kelet—nyugati hatalmi egyensúly veszedelmes felborulásának új fordulóját idézi elő. A világ most új reménységgel tekint a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti párbeszéd újrakezdése felé, ami nem lehet pusztán taktikai lépés. Mindkettőjüknek élniök kell a „lehetőségnek ezzel az ablakával”. Újból fel kell fedezniök, hogy Keletnek és Nyugatnak közös az érdeke.

III.

Végelemzésben fontolóra kell vennünk, hogy mit tehetnek a keresztyének Keleten és Nyugaton a távoli célkitűzések, a látomások és utópiák, valamint a béke és igazságosság iránti elkötelezettségük rövidtávú reális kilátásainak elősegítése érdekében.

Először is realistáknak kell lennünk. A leszereléshez és békéhez vezető út hosszú és még sokáig fog tartani, míg a világ remélhetőleg eléri az új békés rendet. Valóban választás előtt áll az emberiség: vagy engedni, hogy a világ a nukleáris fegyverkezési verseny tragikus és végzetes útján haladjon tovább, amely nukleáris katasztrófába, a teljes nukleáris megsemmisülésbe sodorja földünket, vagy felfedezi, hogyan teremtheti meg a konfliktus-helyzetek békés megoldásának eszközeit világméretű békestruktúrák kiépítésével. Az emberiség életbenmaradásának lehetővé tételéhez olyan új nemzetközi ethosz teljesen új tudatosulására van szükség, amely a különböző, sőt egymással ellentétes politikai és társadalmi rendszerekben élő népek és nemzetek kapcsolatait szabályozza. Ez minden békemozgalom hosszútávú célja.

Azt is el kell ismernünk, hogy e célok megvalósításának módszerei különbözőek lehetnek attól függően, hogy milyen körülmények között élnek és működnek a békemozgalmak. Ezen azt értem, hogy fel kell ismernünk a békemozgalmak aszimmetrikus voltát. Más szavakkal kifejezve, nincsenek általánosan elfogadott és alkalmazható módszerek. Fel kell ismernünk a módszerek és a kritériumok különbözőségét a különböző társadalmi és politikai összefüggésekben. Eltérő körülmények a bizonyágtétel más és más formáit kívánják meg. Ennek a fényében kell fon-

tolóra vennünk, hogy milyen próféta szerepet játszhatnak egyházaink saját országainkban.

A béke, azaz a leszerelés ügyével nem lehet két fontos kölcsönhatás említése nélkül szembenézni. Egyfelől a béke elválaszthatatlanul összefügg az igazságossággal, másfelől a béke, a szabadság és az emberi méltóság között dialektikus viszony van. Minthogy figyelmünket mindenekelőtt a kelet–nyugati kapcsolatok elsődlegességére, azaz a nukleáris leszerelésre összpontosítottuk, ez alkalommal lehetetlen erről a két összefüggésről is beszélni. De ez semmiképpen sem jelenti, hogy elhanyagoljuk fontosságukat.

Végül megállapíthatjuk, hogy az egyházak békére és igazságosságra való elkötelezettségének konkrét formáit Keleten és Nyugaton is háromféleképpen lehet legjobban kifejezni.

1. Mindent, amit a békéért és az igazságosságért teszünk vagy próbálunk tenni, a Jézus Krisztus evangéliumának kell ihletnie és motiválnia. Az egyház csak akkor tud a békéért és igazságosságért munkálkodni, ha valódi keresztyén lelkiület táplálja és hatja át teljes odaszánását. Az egyházaktól elvárják, hogy ezt a keresztyén lelkiséget sugározzák, és béke-egyházakká váljanak. Biztató jel, hogy az egyháznak a békére és igazságosságra való elkötelezettsége nagymértékben megnövekedett, miként ezt a legutóbbi események is bizonyítják — amelyeket most lehetetlen itt felsorolni.

2. Az egyház, ha hű marad elhivatásához, mindig is szembe fog kerülni a közvetítés terhes feladatával, és — ha szükséges — a pártosság kockázatos és nehéz útjával is. Ez azt jelenti, hogy az egyháznak egyszerre kell nyitottnak és elkötelezettnek lennie. Nyitottsága készséget jelent az elfogulatlan párbeszédre, hogy építse a megbékélés hidjait. Ez megkívánja, hogy minden szűkebb filozófiai, politikai, ideológiai és egyéb érdeket alárendeljünk a közvetítés és az együttműködés elsőrendű erkölcsi kötelességének, hogy elhárítsuk a legnagyobb veszélyt,

a nukleáris katasztrófát, amely minden életet megsemmisítene a földön. Ez az a pont, ahol az egyház egységre való törekvése, valamint a békére és igazságosságra való elkötelezettsége összekapcsolódik. Az egyházak egymás közötti megoszlása, a békére és igazságra való elkötelezettségüket tekintve még fájdalmasabb. Sürgető ügy ez számunkra. Parancsolóan szükséges, hogy együttesen fokozzuk erőfeszítéseinket nemcsak a békéért és igazságosságért fáradozva, hanem igyekezve legyőzni azokat a feszültségeket és megoszlásokat is, melyek akkor keletkeznek, mikor keresztyének nem tudnak egyetérteni a béke és igazságosság megteremtésének eszközeiben (Philip Potter mondotta ezeket a szavakat a pápa genfi látogatása alkalmával tartott beszédében — Ecumenical Press Service, 1984. június 21—25. 21. szám).

3. Az egyháznak a békére és igazságosságra való rövid- és hosszútávú elkötelezettsége egyaránt reményt kell, hogy keltsen. Kétségbeesett világban élünk, amely vágyakozik a remény elbrentartására. Jézus Krisztus evangéliuma, hogy az Ige testté lett, legyen a remény és az élet forrása a reménytelenség és a halál sátáni erőitől szenvedő világ számára.

Paradox helyzetben élünk; Nyugaton és Keleten egyaránt részesei vagyunk ennek az ellentmondásnak. Egyrészt kifejlődött és példátlanul megnövekedett a békemozgalom, és benne az egyházak részvétele. Másrészt úgy tűnik, e világ hatalmasai viszont eltökélték, hogy saját veszélyes útjukat járják. Ne vezessen félre bennünket azoknak vélt ereje, akik inkább a fegyverkezési versenyt és a háborút választják, sem pedig a békemozgalom látszólagos erőtlensége. Megtörténhet, hogy Isten azok bizonyágtétele által szégyeníti meg az erőseket és hatalmasokat, akik gyengének és hatalom nélkülinek látszanak, akik csak a kegyelem erejéből élnek. „Ezért tehát nem csüggedünk..., mivel nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók” (2Kor 4,16—18).

„A béke teológiája felé”

Nemzetközi Teológiai Szeminárium,
Budapest, 1984. szeptember 17—22.

Rövid időre, de ismét a világ érdeklődésének közép-pontjába került Budapest. A Lutheránus Világszövetség naggyűlése után ez a Szeminárium jelenthette Magyarországnak a legnagyobb teológiai élményt; hiszen minden fontos személyiség, aki a békekutatás terén tett, mondott vagy írt valamit, meghívást kapott a tanácskozára. A meghívottak jó része el is jött, és megelégedetten távozott; (persze azzal eleve számolnia kellett a rendezőknek, hogy minden embernek nem lehet egy közös, megfelelő időpontot találni).

Kik ezek a rendezők? Stephen Tunncliffe az *European Nuclear Disarmament* (Európai Nukleáris Leszerelés) angliai mozgalma részéről, és dr. Tóth Károly mint a Magyarországi Református Egyház püspöke volt a két szervező, akiknek fejében először megfordult a Szeminárium megrendezésének gondolata és szükségessége. Hosszú együttműködés után sikerült megnyerniük az *International Fellowship of Reconciliation*-t, a *Pax Christi Internationalis*-t az *Aktion Sühnezeichen*-t, a *Holland Egyházközi Béketanács*-t, az *Anglikán Pacifista Közösség*-t, a *Campaign for Nuclear Disarmament*-t és a

Centro Antonio Valdevieso együttműködését, s ezzel tudták biztosítani a találkozó világméretű voltát. A meghívottak nem szervezetüket képviselték, hanem hangsúlyozottan saját nevükben vettek részt a Szemináriumon; ennek célja az volt, hogy személyes vélemények hangozhatnak el a vita során, a párbeszéd ne legyen megterhelve a különböző szervezetek nézetei által, és mégis olyan személyek nyilatkozzanak, akik illetékesek a kérdésben. Csak így lehet ui. elérni, hogy hivatalos vélemények is közelebb kerüljenek egymáshoz.

Mi volt a célja a Szemináriumnak? A szervezők a békéért tett erőfeszítéseket fölmérve azt állapították meg, hogy a békemunka általánosan felismert és elismert feladata nemcsak teológusoknak, hanem minden embernek. Az egész világot átfogja — s ez föltétlenül elismerése azoknak az erőknél, amelyek már évtizedek óta állást foglalnak mellette, vállalva sokszor a megbélyegzést is. Ha azonban a különböző békeszervezeteket vagy békekutatókat tekintjük, úgy felismerhető lesz a mai helyzet sajátos veszélye: az izoláció.

Arra van tehát szükség, hogy a különböző erőfeszítéseket — ideológiai, társadalmi vagy egyéb szempontokra való tekintet nélkül — összefogva a világ globális fenyegettetésére globális válasz születessen. Ez pedig elsősorban azoknak személyes találkozásával történhet meg, akik ma a békemunka legaktívabb személyiségei.

„A béke teológiája” — új genitívuszos teológia lenne tehát? A szervezők világos nemi választolnak erre, és a feladatot a szellemi hidépítéssel azonosítják. Arra van szükség, hogy a békemunka határokat müljön felül, a közeledést szolgálja. Így lehet a „béke teológiája” ökumenikus teológia, és így léphet ki az elméleti kutatás elefántcsonttornyából.

A Szeminárium megnyitásakor Tunnicliffe úr, a Szeminárium társelnöke találó képet használt: „Az emberiség új képessége, hogy egy „globális holocaustot” előidézve megsemmisítse az egész civilizációt. Sok keresztyén úgy néz ki, mint a pásztor nélkül való juh. Azok pedig akik följük rendeltetnek, sokszor úgy tűnnek, mint a pásztor ruhájába bújtatott bárányok, akik engedelmesen követik azon politikai nézeteket, melyek idáig juttattak el bennünket.”

Dr. Tóth Károly püspök, a Szeminárium társelnöke megnyitójában hangsúlyozta: „Nem akarunk egy új mozgalmat, szervezetet vagy intézményt elindítani, hisz ezekből van elég. Nem óhajtunk a napi politika eseményeiről tárgyalni. Fő feladatunk az, hogy feltárjuk a békéért és igazságosságért való keresztyén felelősség lelki és etikai gyökereit. Még mindig vannak olyan egyháztagok, akik tanácstalanok, és képtelenek megérteni, hogy az egyházak miért beszélnek politikáról. Más szavakkal: teológiánk és a politikai kérdések között még mindig szakadék van. Szemináriumunknak egyik legfontosabb feladata annak megkeresése, hogy ezt a szakadékot hogyan lehetne áthidalni, vagy legalábbis szűkíteni. És azért fogunk hozzá, mert a béke, igazságosság, szabadság és az emberi méltóság bibliai fogalmak. Mi okunk van azt állítani, hogy a bibliai üzenet csupán lelki és nincs semmi jelentősége a mindennapi valóságokra nézve? Feladatunk az, hogy mindezeket a kérdéseket az evangélium kijelentésének világosságába állítsuk. Módszerünk akár inductív, akár deductív, Jézus Krisztus reménységet teremtő evangéliumához jutunk el.

Meg kell kérdeznünk: hogyan értelmezzük egyházaink szolgálatát. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az egyházak sokszor igazságtalan társadalmi struktúrák támogatói. Nem szabad úgy beszélnünk, mintha a keresztyének, vagy az egyház, minden időben a béke és igazságosság védelmezői lettek volna. Alázatosan fel kell ismernünk és be kell vallanunk bűneinket, tévedéseinket. Csak az ilyen szellem teheti teológiánkat és egyházainkat szavahihetővé.

Az egyik legdöntőbb kérdés, aminek a Szemináriumon elő kell jönnie: A politikai megoszlások folytán a most szerveződő békemozgalmak a megoszlás eszközeivé válnak, ahelyett hogy a gyógyulás eszközei lennének. Minket viszont az egy hithez való tartozásunk felfedezése szükségszerűen el kell vezessen oda, hogy megpróbáljunk áttörni politikai és ideológiai határon közös hitünk alapján. Ez csak akkor lehetséges, ha tudjuk, hogy közülünk senki sincs a teljes igazság birtokában. Csak kutatjuk az igazságot annak tudatában, hogy „... most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre” (1Kor 13,12.)

Az a váradalmunk, hogy egyházaink és már meglévő szervezeteink hasznosítani fogják a Szeminárium eredményeit, hogy az ószövetségi áldás valóra válhasson: „Békesség, békesség néked, békesség a te segítőid-

nek is, mert megsegít téged a te Istened” (1Kor 12,18.)!

A Szemináriumon 124-en vettek részt — több mint 20-an előzőleg már írásban elküldték hozzájárulásukat, véleményüket. E „pozíciós papírok”-on kívül a Szeminárium 8 előadása foglalkozott négy altémával, melyet négy munkacsoport beszélt meg.

Az első munkacsoport (vezetője Canon K. Wright, Anglia) témája: *Bibliai tanulmányok a békéről és az igazságosságról.*

Nagyhatású előadásában dr. Paulo Ricca valdens professzor feltette a kérdést, vajon lehetséges-e béke teológia béke-egyház nélkül. Megállapította, hogy „mi valójában még csak a legelső lépéseket tesszük a béke teológiája felé. A keresztyénség történelme nem más, mint a teológia és a béke közötti növekvő elkülönülés. Előbb volt 'háború teológiája' mint 'béke teológiája'. A bibliai béke eszkatologikus valóság, ami eszkatologikus közösséget feltételez. Fel kell tennünk a kérdést: mi keresztyének vajon készek vagyunk-e arra, hogy 'eszkatologikusan' éljünk. Ma van az 'utolsó nap' előtti nap (1Jn 2,18; 1Kor 7,29). Sokan félelemből mozgósítják magukat a háború ellen, pedig van ennél egy jobb ok is a békéért való harcra: az eszkatológia. Mernünk kell eszkatologikusan élni.”

Ricca merészen beszélt a militarizált istenképről is: „A Biblia beszél 'szent háború'-ról. Isten is 'harcias' (Ex 15,3). De erről leginkább a próféták beszélnek, akiknek szájában ez azt jelenti: Izrael az Istenében bizzon, ne a maga harcában, erejében; Isten végez el mindent. Jézus erőteljesen 'demilitarizálta' az istenképet, de az egyház újra-militarizálta. Keresztyének csak akkor munkálkodhatnak a békéért, ha 'demilitarizált' Istenben hisznek. Jézus lefegyverzett emberként élt és tevékenykedett. Az igaz ember, az új ember lefegyverzett ember.”

Dr. Cserháti József püspök, a Római Katolikus Püspöki Kar titkára hangsúlyozta, hogy „az egyház missziója nem politikai, gazdasági vagy szociális szolgálat, hanem első renden vallásos kapcsolat Istennel. A béke először azt jelenti: béke Istennel, másodsor béke önmagunkkal, harmadszor béke egymással. Jézus Krisztus nélkül és a Szentlélek ereje nélkül a békét és igazságosságot nem tudjuk megvalósítani életünkben.”

A csoport részletesen foglalkozott az új teremtéssel és a pesszimista antropológiával. Krisztus az új teremtés, és Ő hozta el számunkra az új élet lehetőségét (Ef 4,21—32). Az új teremtésbe vetett hitben semmi helye nincs a pesszimista antropológiának, mely annyira megterhelte egyházi tradíciónkat, hogy nem tudunk igazán hinni az újban és nem merünk ráhagyatkozni. Három veszélyt is megfogalmazott a csoport, amely a békét fenyegeti. A béke elspiritualizálása, elindividualizálása, valamint a rosszul való eszkatologizálása. Végezetül hitvallás született a 'béke egyházának' szavahihető szolgálata és bizonyágtétele mellett.

A második csoport (vezetője Laurens Hogebrink, holland református) „A keresztyén magatartás a nukleáris elrettentéssel szemben” témával foglalkozott.

Mary Evelyn Jegen professzornő (r. kat., USA) kimagasló előadása hangsúlyozta, hogy az elrettentés soha nem egyoldalú, hanem mind a két felet sújtja. Erkölcileg nem lehet túrni, még kevésbé igazolni az elrettentés módszerét, mert azzal lerombolnánk azt, ami emberré tesz bennünket. „A nukleáris elrettentésnek a szellemet, lelket és kultúrát tekintve nagyobb romboló hatása van, mint a fizikális pusztítás szempontjából. Az elrettentés ellentmond a hitnek és minden ésszerűségnek. Az embernek megvan a lehetősége, hogy

az életet válassza, hogy ne önzően, hanem másokért éljen. Az elrettentés ennek az ellentéte, ellentéte az emberi választás lehetőségének. Az elrettentés fogalmának elfogadásával az evangélium értékeit veszélyeztetnénk. Ha keresztyénységünket megtartva próbáljuk elfogadni az elrettentés módszerét, akkor egyfajta skizofrénia jön létre” Új gondolkozásmódot sürgetett Jegen: „Az új stádiumba való jutás tulajdonképpen egy újfajta felismerés, amely már Einsteinben és Gandhiban is megfogant, hogy ti. ez az új gondolkozásmód először Jézusban öltött testet.”

Heino Falcke az NDK-beli Evangéliumi Egyházak Szövetségének a nevében szövelt, kitérve a Szövetség állásfoglalásaira (1982–83) az elrettentés dolgában. Krisztusnak engedelmességre nyílt nemet mondott az elrettentésre, valamint annak lelkületére, logikájára és gyakorlatára. Falcke referátumának nagy értéke volt, hogy a negációból tudott fordítani a pozitívumra: „Az elrettentés rendszeréről való lemondás a békéért, igazságosságért és az élet jövőjéért való pozitív küzdelemnek csak a visszája. Ez az igen viszont éppen egyértelműségéért, konkrétságáért és döntésképeségéért megköveteli ezt a nemet az elrettentésre.”

A csoport hangsúlyozta, hogy „mindent meg kell tenni azért, hogy leleplezzük a megfélemlítés elvét és megfosszuk minden legitimizáló törekvésétől. Az evangélium irányt mutat ebben, de az útnak még csak a kezdetén vagyunk. Meg kell találnunk azt az eszközt, amellyel látomásainkat a konkrét politikai helyzetre vonatkoztatni tudjuk.” A csoport néhány pontot fogalmazott meg, amelyeket szükségesnek tartottak, hogy az elrettentés elvének felülkerekedését megakadályozzák: „Európa nukleáris fegyvermentes övezetté nyilvánítása; Újabb széleskörű tárgyalások; A Harmadik Világgal való kapcsolat rendezése; A bizalom légkörének fejlesztése.”

A *harmadik munkacsoport* (vezetője Patrick Kalilombe r. kat. püspök Malawiból) témája: *A béke és igazságosság elvi kérdései különös tekintettel a Harmadik Világra.*

Paulos Mar Gregorios metropolita (India) felvetette a 2000 millió jogfosztott, kisémmizett ember égbekiáltó kérdését. Helyzetelemzésében három komponenszt nevezett meg: „Az igazságosság kudarca; a fegyverkezés funkcionálása, ennek nemzeti és nemzetközi következményei.” A keresztyén teológia feladatát abban látta, hogy utat mutasson a változások irányába. „Jézus föltámadásával legyőzte a halált. Ez hitünk alapjának legnagyobb megerősítése; de az imént felsorolt tényezők ellentmondanak ennek. A teológia feladata, hogy leplezze le az ellentmondás igazi természetét és mutassa meg az utat, amelyen folytathatjuk az életet és az evangélium hirdetését.” A metropolita adatokat is hozott mondandójához. A Harmadik Világgal szembeni kereskedelmi igazságtalanság kapcsán megjegyezte: „A fejlődő országok képtelenek a versenyre. A fejlődő és a fejletlen országok között nő a különbség. A fejlődő országok által exportált termékek ára 1980 és 1981 között 16%-kal esett, a következő évben több, mint 17%-kal.” Minden szinten növekszik a gazdag és szegény ellentéte; nemcsak a népek között, hanem egy népen belül is. Sürgette a hit újraértelmezését. Kérdései lennének a magukat keresztyénnek valló keresztyén nemzetek politikusainak keresztyénsége iránt. Kritikával illette mind a fundamentalizmust, mind a pietizmust a befelé forduló hit külvilágra való alkalatlansága miatt.

Luz Beatriz Arellano nővér (Nicaragua) szerint csak akkor lesz béke a világban, ha az igazságtalanságot felszámolják a Harmadik Világban. Felhívta a figyel-

met a túlnépesedés problémájára, mivel túlnépesedés esetén nehezen lesz tartható a béke.

A csoport hangsúlyozta, hogy „az evangélium a felzabáló üzenetet az egész emberiség számára hirdeti meg, és ezt nemcsak a nukleáris háború vonatkozásában, hanem a szenvedés és halál kérdésében is. A) Az igazságtalanság és elnyomó belső rendszerek, amelyeket kívülről irányított kisebbségek tartanak kezükben. b) A többség ennek kiszolgáltatottja — oka: gazdasági. c) A közvetlen vagy közvetett katonai intervenció veszélye. d) A kulturális, gazdasági és politikai életet a militarizmus korrumpáló erői befolyásolják.” A csoport részletesen foglalkozott az erőszakmentesség — erőszak problémájával az igazságosságért vívott harcban. Megállapították: „a) Nincs rá egyszerű válasz. b) Elfogadjuk az erőszakmentességet, mint keresztyén normát. c) Elfogadjuk, hogy az igazságtalansággal szembeni erőszak veszélyesen közel áll a nemzetnek nemzet ellen vívott erőszakos harcához. d) De olyan konkrét helyzetben, mint amilyen a dél-amerikai igazságtalanságok, mégis jogosnak érezzük.”

A *negyedik munkacsoport* (vezetője Martin Stöhr protestáns NSZK-beli) témája: *A békéről és igazságosságról való keresztyén bizonyosságtétel célja.*

Vitalij Borovoj professzor (orthodox, Szovjetunió) korunkat leírva, melyben el kell hangoznia bizonyosságtételünknek, a következő megdöbbentő adattal illette: „Manapság az emberiség egynegyede az anyagi javak 85%-át használja fel, míg az emberiség háromnegyede a javak csak 15%-át.” Az ilyen igazságtalanság és békétlen korban sürgette a régi teológiáról való váltást egy modern teológiára. Ez a modern teológia nem tesz éles különbséget a szív megtérése és a jobb életkörülmények biztosítása között, hisz számára mind a kettő fontos. A modern teológia gyakorlati és egyúttal politikai is.

Dorothee Sölle professzornő (protestáns, NSZK-beli) nagyhatásúan vont párhuzamot a Pax Romana és a Pax Christi között, éles ellentétbe állítva ezeket egymással. „Az Újszövetség két különböző koncepciójú békéről beszél Jézus születésének történetében a Lukács szerinti evangélium alapján.” Augusztusz császár népszámlálása Róma azon törekvése, hogy kontroll alá vonja a birodalomban élőket a megfélemlítés, erőszak, kizsákmányolás, erőltetett központosítás által. Ez Róma békéje, de Krisztus békéje egészen más. Nem birtokolhatjuk egyszerre ezt a két békét: belső lelki életünkben a Pax Christi-t, míg kívül természetszerűleg a Pax Romana-t. Sölle szenvedélyes hangvételű előadása rokonította az akkori szegénységet, kizsákmányolást, militarizmust korunk hasonló jelenségeivel.

A csoport beszámolója azt a felismerést, hogy a béke és igazságosság témája igen népszerűtlen a keresztyének gondolkodásában, a konstantinusi fordulattal magyarázta, hisz azóta vett részt az egyház a társadalom hatalmi struktúrájában. Felteszi a kérdést: „vajon a keresztyén bizonyosságtételünk a békéről és az igazságosságról rossz hír-é, vagy jó hír. A különböző béke-csoportok üzenete gyakran rossz hírek tűnik, mivel túlfegyverkezésről, beláthatatlan veszélyekről, anyagi gondokról beszélnek. A békéről és igazságosságról való bizonyosságtétel része a megváltó folyamatnak. A béke, amelyről bizonyosságot teszünk, ajándék, isteni valóság. Békeküzdelmünk felelős ezért az ajándékért.”

A csoport differenciálva vizsgálta az egyházakat abban az értelemben, hogyan erősíthetnék bizonyosságtételüket. „A nagyegyházak” a lakosság többségének emocionális és társadalmi igényeit elégítik ki, java-részt az uralkodó osztályok érdekeit szolgálják. A ,bé-

ke-egyházak' a lakosságnak csak egy kis részét alkotják. Rájuk az jellemző, hogy az uralkodó politikai irányzatokkal nem kötnek kompromisszumot." Egy másik különbségtétel: „A keresztyén bizonyágtétel teljessége azt követeli, hogy bizonyos etikai tényezőket megállapítva különbséget tegyünk hívő egyház és hitetlen egyház között.” (Ezek az etikai tényezők: az elnyomás, rasszizmus, sex, tömegpusztító fegyverek.) „Mi hát a teendő azokkal a keresztyénekkal, akik ilyen etikai herezist követnek el?” a) Klasszikus európai megoldás: excommunicatio (ma már elavult módszer) b) önexcommunicatio, azaz egyet nem értés esetén kilépni az egyházból. c) Mégis együttműködés. „Azt a küzdelmet, amely arra irányul, hogy a teljes evangéliumot mutassuk fel, manapság már a régi egyházi hatalmi eszközök igénybevétele nélkül kell végrehajtani. Az egyháztagokat imádsággal, beszélgetéssel kell meggyőzni.”

*

Hirtelen azonban úgy tűnik, hogy a budapesti konferencia nemcsak a résztvevők, hanem az egész világ számára fontos téma lett — akár elismerés, akár kritika legyen a visszhang. A nyugatnémet Evangelischer Pressedienst Központi Kiadása már 1984. szeptember 19-i számában hírt ad a konferenciáról, s Heino Falcke-t idézve a nyugat-európai rakételepitések összefüggésében látja ezt a komoly erőfeszítést a béke ügyében. Valóban, nemes felelet!

Ebben követi az Evangelischer Pressedienst példáját a Deutsches Pfarrblatt (498. l.): „Tóth püspök arra utalt, hogy a békemozgalmak szervezete idáig a politikai ellentéteknek megfelelő volt. A közös hitbeli alapok felfedezése azonban arra vezet, hogy a 'gyógyulás eszközeivé' válhassunk. Ez azt feltételezi, hogy nyílt eszmecsere folytassunk és mindannyian elismerjük, hogy senki sincs az igazság kizárólagos birtokában. Nem kell új békemozgalmat alapítanunk, sem pedig új rezolúciót hoznunk a béke érdekében, hanem ki kell dolgoznunk a keresztyének igazságosságért és békéért való felelősségének lelki és etikai alapjait, abban a reményben, hogy ezek a keresztyén csoportok valamennyi békéért tett erőfeszítése számára hasznosak, még ha azok különbözőek, vagy esetleg ellentétesek is.”

A svájci Evangelischer Pressedienst — éppúgy mint a német — idézi Tóth püspök szavait, sőt, röviden össze is foglalja a főbb előadásokat, így Heino Falcke-ét, Dorothee Sölle-ét, P. M. Gregoriosét és V. Borovojt.

Az Informationsdienst für Lutherische Minderheitskirchen in Europa hangsúlyozza a találkozó ökumenikus jelentőségét (1984. október 15., 9—10. l.). Eközben kiemeli, hogy a magyarországi Katolikus Püspöki Kar képviselője (Dr. Cserháti József püspök) először vesz részt ilyen összejövetelen; nem kis jelentőségű, hogy egy római katolikus püspök rögtön magyarázó előadást tartott, amelyben igen elismerően nyilatkozott a Keresztyén Békekonzferencia munkájáról. Az IDL hangsúlyozza a konferencia szándékát: nem nyilatkozatok hozatala volt a cél, hanem a bizalom újra megnyerése Kelet és Nyugat, Dél és Észak között.

A szeminárium egyik lelegkötelezettebb résztvevője, Joe Peacock hosszasan analizálta az elvégzett munkát: „Hogy ez a szeminárium egyáltalán megrendezésre került, ez önmagában nagy esemény. Ennek megértéséhez ismernünk kell a találkozó politikai összefüggéseinek több aspektusát... Talán a legfontosabb dolog az volt, hogy a szeminárium atmoszférája konstruktív volt, nyílt és barátságos, oly mértékben, amilyent ritkán láttam közös kelet—nyugati békekonzferenciákon.

Közös véleményünk volt, amelyet mindenki osztott, hogy mindenki mélyen el van kötelezve a béke mellett, s kész kockázatot vállalni a békéért... Természetesen voltak a szemináriumnak gyenge pontjai is. Nem tudtunk fölvenni magunk közé olyan kelet-európai embereket, akiknek részük van a béke teológiai kérdésében. Túl hamar politikai lett beszélgetésünk, mielőtt kellőképpen tárgyaltuk volna a teológiai kérdéseket. különösen a Harmadik Világ összefüggésében. Túl sok időt szenteltünk az Észak—Dél kapcsolatoknak s nem eléggé köteleztük el magunkat a béke teológiája és a felszabadítási teológia mellett... Mégis a nemzetközi feszültség növekedése idején csak hálásak lehetünk a kockázatos bizalom felé tett lépésekért, bármily szerények is legyenek azok: kövessék azokat még sokan.”

Az Evangelischer Pressedienst egyházi kiadása 1984. szeptember 26-án többek elmaradását sajnálja a szervezőkkel együtt. Ugyanakkor a megjelentek összegyűjtéséért dicséri mind a magyar állam, mind a szervezők nagyvonalúságát. „A budapesti találkozó, amely távoltartotta magát a kelet—nyugati ellentét aktuális problémájától éppúgy mint a teologizáló politikai állásfoglalástól, mind lefolyásában mind eredményében, műfajában elsőként egyedülálló kísérletként nyer értelmet. Témáját tovább kell fejleszteni; de új konferencia nélkül is komoly hatása lehet” (9—10. l.).

A „Junge Kirche” havonta megjelenő brémai lap mindig is arról volt nevezetes, hogy aktuális problémákban próbált elvi álláspontot megfogalmazni. Megtisztelő, hogy a budapesti szemináriumról 4 (!) cikket is leközlött 1984/11. számában. Az elhangzottakból átveszi H. Gollwitzer bibliatanulmányát és Paolo Ricca előadását. A szemináriumról magáról H. Gollwitzer és D. Sölle ad analízist.

Az előbbi röviden így foglalja össze véleményét: a budapestihez hasonló szemináriumokat kell még szerveznünk az 1989-re tervezett „Béke és igazságosság” világkonferenciájáig. A szeminárium fő erényének ezt tartja Gollwitzer: „Ami a keleti és nyugati egyházi személyeket oly gyakran jellemzi, az itt teljesen visszaszorult, nevezetesen, hogy a fegyverkezés kérdésében jelentkező különböző és ellentétes nézeteket kicserélik, majd kérdéseket és vádakait intéznek egymáshoz, egymást kölcsönösen bűnösnek állítják be, valamint az ebből adódó erőfeszítés: hogy egy apró közös nevezőt keressenek, amelyet nyilvánosan kijelentenek — ez persze csupa általánosságból áll, s csak az a célja, hogy a lelkiismeretet megnyugtassa, hogy lám, mégis tettünk valamit. Ennek elkerülése egyrészt azért volt lehetséges, hogy valóban teológiai munka folyt, s nemcsak absztrakt síkon, hanem a politikai realitások állandó reflexiójaként is, s ennek során senki sem felejtette ugyan el állami hovatartozását és állampolgári felelősségét, viszont mindenki alárendelte ezt a Jézus Krisztus tanúi egyetemes felelősségének, mely feladatunk ebben a mai megosztott világban. Másrészt pedig egyéb tényezők is lehetővé tették ezt...” S itt azt hangsúlyozza a szerző, hogy a résztvevők nem süllyedtek el a Kelet—Nyugat politikai, ill. az Észak—Dél gazdasági ellentéteinek vizsgálatában (amik pedig sok vitára adtak volna okot), hanem mindenki tisztában volt vele, hogy az egész világ számára a túlélés a legfőbb téma. (596—597. l.)

Dorothee Sölle igazi szaktudósa az egyház és teológia társadalmi elkötelezettségének; hozzájárulása nagy nyereség volt a Szemináriumnak. A „Junge Kirche” hasábjain (598—600. l.) megkísérelti összefoglalni az elhangzottakat; a szeminárium eseményeinek

recitálása mellett röviden, de annál határozottabban kíván véleményt mondani és értékelni. Idézzük rövid sorait. Szerinte három dolog volt a Szeminárium fő mondanivalója: „Az egyház szerepének új értelmezése; nemet mondás az elrettentés szellemiségére, logikájára és gyakorlatára; a pesszimista antropológia fölülmúlása.”

Vajon lehet a budapesti Szemináriumot értékelni? Minden bizonnyal kell is; objektív értékelésre azonban még nem lehet mód, mert a kiértékelés, a földolgozás folyamatban van. Ha azonban most mondani akarunk valamit, akkor meg kell állapítanunk, hogy egy ponton érintkeznek a Szeminárium célkitűzései, eredményei, sőt a problémái is. A békéért való felelősségre ráébredt egyházak, teológusok és politikusok pozitív megnyilvánulásainak koordinálása, a több részről fennálló izoláció fölülmúlása ma a nagy feladat — ezt föltétlenül helyesen érzékelték a Szeminárium szervezői. Ez azonban gígaszi feladat; Budapes-

ten bizonnyal csak kis lépést tettünk meg ezen az úton. Mégis, mondhatjuk, hogy az első ilyen kísérlet volt a Szeminárium, és általános az igény, hogy ennek folytatása is legyen. A Szeminárium által a különböző teológiai intézményekhez intézett levél kifejezi az elévített munka fontosságát, de azt a szerénységet is, amellyel a résztvevők értékelik saját munkájukat. Ha a címzettek komolyan veszik a Szeminárium fölhívását, úgy annak fölmérhetetlen jelentősége lesz; ha nem — akkor is előbb vagy utóbb meg kell valósulnia az egyetemes összefogásnak a béke és igazságosság kérdésében, mert egyetemes a fenyegetés is. Jó reménységünk lehet afelől, hogy egykor majd csatlakoznak ehhez azok is, akik nem tudtak vagy nem akartak Budapesten jelen lenni. Elmondhatjuk: a Szeminárium az volt, ami lenni akart és aminek lennie kellett: egy fontos lépés „A béke teológiája felé”.

Szél János

Yigael Yadin

1917—1984

A modern izraeli archeológia doyenje, Yigael Yadin 1984. június 28-án, 67 éves korában váratlanul elhunyt jeruzsálemi házában. Benne az egyik legérdekesebb alakja, már-már szimbóluma az izraeli tudománynak, sokoldalú tudós, katona és politikus távozott el közülünk, akiről még bizonnyal sokáig fog beszélni a tudósvilág.

Nem árt még egyszer áttekintenünk mindazt, amit Yigael Yadin tett a Biblia jobb megértése érdekében. Talán nemcsak megszokás, ha megemlítjük itt apja nevét: Eleazar L. Sukenik (!); ez a tény megmagyarázza a későbbi Yadin életművét. Sukenik ui. maga is kiváló archeológus volt, a Hebrew University archeológiai tanszékének első professzora; a második professzor a fiú, Yadin lett. Nemcsak tanszéket, de témát is örökölt a fiú az atyától. Sukenik az elsők között publikált Qumrán-szövegeket; apja kiadványaiban fontos szerepet játszott Yadin is (ld. 1954/55 a „háborús tekercs” feldolgozását). Qumrán mindvégig fontos téma maradt Yadin életében. Ezt egyik utolsó publikációja is mutatja: *The Temple Scrolls*, 1983 (Israel Exploration Society, Jerusalem); e szöveget még 1967-ben fedezte föl Yadin, s ekkor három kötetben publikálta is.

Yigael Yadin neve azonban mégsem annyira Qumránnal forrt össze. Leghíresebb ásatását 1963-tól 1965-ig Maszadában végezte, ahol az első zsidó háború utolsó erődítményét tárta föl. Josephus *Flavius* részletesen beszámol Maszada bevételéről; Yadin ásatásai pedig mindent pontosan úgy találtak meg, ahogy a sziklaerődítmény Kr. u. 70-ben elesett. Említsük meg: nemcsak a pontos feltárás volt Yadin pozitívuma Maszadában, hanem az is — s ebben ő páratlan —, hogy az érdeklődők számára mindent szépen hagyott hátra; Maszada ma is érthetően, szépen áll rendelkezésre a látogatóknak. — Ez utóbbi jellemző galileai kutatásaira is. Hácór és Megiddó kiásásában is

az ő érdeme az, hogy sokat tudhatunk a bibliai városokról. Megiddóban például igen kellemetlen volt, hogy *Schuhmacher* elrontott ásatását kellett helyrehozni — s mindezt úgy tette, hogy a mai szemlélő is látja az elkülönített stratumokat, érti a településtörténeti rétegek elválasztását. Hácórban pedig tulajdonképpen több várost ásott ki (vö. lower city, upper city); ennek elismerése, hogy 1976-ban a British Academy őt hívta meg a Schweich Lectures megtartására. (Az előadás-sorozat természetesen meg is jelentették.) — Tekintettel az ásatásokban szerzett tapasztalatokra, egy fontos szociológiai munkát is tudott megjelentetni. Yadin: *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archeological Study*, 1963. Megemlítendő, hogy eközben még arra is volt ideje, hogy a politikai életben is részt vegyen: Izrael miniszterelnök-helyettesét 1977 és 1981 között Yigael Yadinnak hívták.

Még egy terület van, ahol Yadin neve az első. Bar-Kochba lázadása kutatásáról van szó. Ennek történeti hátterét kutatta Yadin hosszú évekig, s a kutatás eredményeit foglalta össze 1971-ben németül megjelent könyvében. S vajon mit írhat egy keresztyén recenzens egy zsidó tudós nekrológiájában? Bizonnyal csak ezt: non omnis moriar. Ez igaz Yigael Yadinra nézve is; mert amíg archeológiai iskolát alapított Izraelben, amíg barátokat és tudósokat gyűjtött maga köré, addig az ügy is haladt előre. E sorok írója néhány héttel Yadin halála után Bar-Kochba utolsó erődítményének helyén járt *Beittir*-ben. Ott láthatta, hogy az egyik Yadin-követő, *Ussishkin* már elkezdte feltárni a régi várat, utolsó fontos fényt vetve ezzel a Bar-Kochba lázadás történetére, csakúgy, mintha a most elköltözött Yigael Yadin tette volna.

Karasszon István

Tovább a párbeszéd útján

Dr. Boros Sándornak, az MSZMP agitációs és propaganda osztálya helyettes vezetőjének előadása a Hazafias Népfront Országos Tanácsának székházában

Budapest, 1985. január 31.

Megbecsüléssel és barátsággal köszöntöm Önöket mai találkozásunkon. Köszönöm, hogy — a Hazafias Népfront Országos Tanácsának meghívását elfogadva — eljöttek erre a találkozóra. Engedjék meg, hogy ezt a közös dolgaink iránti érdeklődés, felelősség megnyilvánulásának tekintsem.

A következő hetekben, hónapokban olyan jelentős eseményekre kerül sor, amelyek érintenek valamenynyünköt. Hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára emlékezünk, összeül az MSZMP XIII. kongresszusa, s még az év első felében országgyűlési és tanácsi választások esedékesek. Ezek az események a hagyományos találkozásokon túl is indokolják közöttünk az érdemi politikai párbeszédet. A népünk, országunk javát szolgáló közös cselekvést a jövőben is csak tapasztalataink, elgondolásaink, terveink őszinte megbeszélésével, nyílt egybevetésével és politikai törekvéseink türelmes összehangolásával biztosíthatjuk. Mi úgy gondoljuk, hogy a nemzet, a nép érdekeit szolgáló további közös cselekvéshez kölcsönös megértés és egyetértés szükséges alapvető politikai törekvéseinkben.

A párt a társadalomban betöltött vezető szerepével együttjáró felelősségének és kötelességének érzi, hogy meghallgasson minden segítőszándékú véleményt és javaslatot. A rendezett viszony és a gyümölcsöző együttműködés eddigi eredményeire építve helyesnek és szükségesnek tartjuk a közvetlen politikai párbeszédet is. A mai találkozón politikai beszélgetést szeretnénk kezdeményezni országunk, társadalmunk valós problémáiról. Természetesnek tartjuk, hogy van mondanivalónk egymásnak. Azt is, hogy nem esnek mindenben egybe a nézeteink. Őszinte és nyílt beszélgetésre van szükség a politikát meghatározó realitásokról és a politika hatásai nyomán kialakuló következményekről: társadalmi tendenciákról és személyes véleményekről, hangulatokról. Őszintén és nyíltan szeretnék szólni arról, amit örömmel láthatunk közös munkálkodásunk eredményeként, és arról is, amit nem szívesen látunk, ami nyugtalanít bennünket. Az előbbieket gyarapítására, az utóbbiak visszaszorítására vonatkozó elgondolásainkról is szeretném tájékoztatni Önöket.

Amint Önök tudják, politikai döntések az itt szóba kerülő kérdésekről csak a jövőben — a XIII. kongresszus során — születnek. Úgy tartjuk azonban helyesnek, hogy Önökkel, politikai szövetségeseinkkel és barátainkkal a döntéseket megelőzően érdemi beszélgetést folytassunk ezekről a fontos kérdésekről: megismertessük Önöket elgondolásainkkal és kérjük véleményüket, észrevételeiket, javasolataikat.

Sajtónk, tájékoztatási rendszerünk széles körben ismertette azokat az irányelveket, amelyeket a Központi Bizottság bocsátott ki a XIII. kongresszus előkészíté-

sének során, s amelyek átfogóan vázolják fel egész mai politikánkat. Ennek a politikának az a távlati célja, hogy humánus, emberi élethez segítse honfitársainkat, s olyan társadalmi erővel hasson együtt, amelyek ilyen célokat szolgálhatnak szerte a világon. Jelenfős lépéseket tettünk efelé a cél felé és sok mindent megvalósítottunk abból, amit magunk elé tűztünk. De — mivel a valóság talaján állunk és az ember erejére építünk — tisztában vagyunk azzal, hogy ezt a nagy történelmi feladatot nem lehet néhány évtized alatt maradéktalanul megvalósítani. További hosszú évtizedek kitarató közös erőfeszítéseire van szükség, hogy közelebb jussunk célunkhoz, s ezalatt nagy figyelemmel kell kimunkálnunk azokat az országunk sajátosságainak legjobban megfelelő társadalmi és történelmi megoldásokat, megteremtünk azokat a társadalmi, gazdasági és emberi feltételeket, amelyek segítik előbbrejutásunkat ezen az úton.

Közös vállalkozásunk sikerének alfája és omegája a béke. Társadalomépítő munkánk legfontosabb külső feltétele, hogy az államok és országok közötti, s még inkább a két világhatalom és a két nagy katonai szövetség közötti problémákat és konfliktusokat — amelyek feltehetően még hosszú ideig jellemzik kapcsolataikat — ne háborúval, hanem politikai tárgyalásokkal oldják meg. Népünk ma feszültségekkel terhes világban él. Tőlünk Nyugatra — elsősorban az Egyesült Államokban — olyan hatalmi erők váltak hangadóvá, amelyek az „emberi jogok” és a „civilizáció igaz értékei” védelmezőiként tüntetik fel magukat, valójában azonban iszonyatos fegyverkezési hajszát kényszerítnek az emberiségre. Fantáziájuk már a csillagháborúknál szárnyal, miközben Földünkön emberek milliárdjai éheznek. Európában több mint száz, a szocialista közösség országaira irányított új típusú rakétát telepítettek, a Szovjetunió az erőegyensúly fenntartását célzó erőfeszítéseit hangoztatva ürügyként. A fegyverkezésből hasznot húzó csoportok még a normális gazdasági kapcsolatok útjába is akadályokat gördítenek. Megpróbálják visszavetni a kelet—nyugati kapcsolatokat egész rendszerét, feszültséget szítani azon a kontinensen, amely már két világháború borzalmaival élte át. Fellelős amerikai államférfi adott hangot a nyilvánosság előtt az Európára korlátozott atomháború gondolatának is. Súlyosan megrendült a bizalom a nemzetközi kapcsolatokban.

Most, mintha halvány reménysugár szüremlenék át a borús égbolton: az emberiség sorsáért legnagyobb felelősséget viselő Szovjetunió és az Egyesült Államok képviselői újra tárgyalnak. És a világban minden józan ember azt kívánja, hogy megbeszéléseiket siker koronázza, feltáruljon az út — bármennyire hosszúnak és göröngyösnek is ígérkezik — a dialógus, a kölcsönös

megértés, az együttműködés előtt, hiszen valljuk, hogy a békével szemben nincs reális alternatíva.

Jó érzéssel tölthet el bennünket, magyarokat, hogy kormányunk, diplomáciánk a legnehezebb pillanatokban is aktívan cselekedett, arra törekedett, hogy mérséklően hasson a feszültség növekedésére, s az enyhülés irányába segítse visszafordítani a kapcsolatok alakulását, mert úgy vélte, ezzel egyaránt tesz szolgálatot népünknek és az emberiségnek. Bár kis ország vagyunk, következetes, elvi politikánkkal megbecsülést szereztünk a nemzetek közösségében. Barátaink tudják, hogy hűséges szövetségeseik vagyunk. Társadalmi be rendezkedésünk azonossága közös érték és közösen védelmezzük. De a tőkés államokban is tapasztalhatják, hogy elkötelezettségünkkel együtt nyitottak vagyunk. Korrekt partnerek. Készen állunk a kapcsolatok építésére, békés, kooperatív szándékaink komolyak minden- kivel, aki hasonló szellemben közeledik hozzánk. Szövetségeseinkkel együtt azt valljuk, hogy a két világ- rendszer létezéséből fakadó történelmi ellentmondást békés eszközökkel kell feloldanunk, az emberiség ja- vára.

Ebben a meggyőződésünkben és törekvésünkben magunk mellett érezzük Önöket is, és ez kölcsönösen lelki erő és a bizalom forrása egymás iránt. Ezért ér- tékeli pártunk nagyra egyházaik és felekezeteik tavaly márciusi tanácskozását, melyen közös felelősséget vál- laltak a haza, az emberiség sorsáért, a békéért. Az elmúlt év is jól tanúsította, hogy ez a felelősségvállalás a közös törekvéseket szolgáló tettekben ölt testet, ab- ban a sokoldalú nemzetközi tevékenységben is, ame- lyet a magyarországi egyházak és felekezetek vezetői, képviselői fejtenek ki a béke megőrzéséért és a népek közötti kölcsönös megértés előmozdításáért. Örömmel látjuk, hogy a magyar egyházak és felekezetek aktív munkát végeznek a nemzetközi egyházi szervezetek- ben és bizalmat élveznek, vezető tisztségeket töltenek be azokban. Ezt bizonyította az Egyházak Világtaná- csának vancouveri nagygyűlése, a Lutheránus Világ- szövetség Budapesten megtartott világgyűlése, a Re- formátus Világszövetségben, a Keresztyén Békekonfe- renciában az elmúlt évek során végzett eredményes munka. Köszönetet mondunk minden barátunknak, aki népünk közös béketörekvésének ad hangot a nemzet- közti érintkezés során és segíti országunk jó hírének, becsületének növelését a világban.

Kormányzatunk megfelelően értékeli a nemzetközi egyházi szervezetek hozzájárulását a nemzetközi kap- csolatok kedvező alakulásához, s ezt a magas szintű hivatalos, személyes találkozások révén is kifejezésre juttatja.

Ez a felelősségérzet és realizmus hatja át kormá- nyunk politikáját a Vatikán irányában is. Amint ezt a nyilvánosság előtt, a sajtóban is kifejezésre juttat- tuk: nagyra értékeljük az elmúlt két évtizedben meg- tett út eredményeit. Tudjuk, ebben kiemelkedő a je- lentősége annak a ténynek, hogy római katolikus hon- fitársaink és egyházuk pozitív szerepet vállalt és tölt be hazánk életében. Arra törekszünk, hogy a bonyo- lultabbá vált nemzetközi helyzetben is megőrizzük kapcsolataink elért szintjét a Vatikánnal és lehetőség szerint előbbre lépünk, még ha csak kis lépésekkel is. Ezt a célt szolgálta legutóbb az Állami Egyházügyi Hi- vatal elnökének látogatása a római kúria felelőseinél. Szándékunkat megerősítette II. János Pál pápának is, aki öt magán audiencián fogadta. Ez alkalomból is ki- fejezésre juttattuk, hogy a magyar—vatikáni kapcsola-

tok fejlődésének záloga a korrekt partneri kapcsolat, egymás érdekeinek figyelembe vétele és tisztelete.

A magyar diplomácia a világnézeti tolerancia jegy- ben cselekszik. A maga részéről messzemenően kerüli a világnézeti különbségek politikai hatású kiélezését, mert nem kívánja hátráltatni a Vatikánnal húsz évvel ezelőtt megkötött részleges megállapodás megvalósu- lásának pozitív folytatását. Kedvező eredmény — ter- mézetesen — csak kölcsönösség alapján érhető el, ami feltételezi hazánk szocialista társadalmi rendszerének, az itt élő különböző világnézeti emberek értékeinek tiszteletben tartását, a sértő minősítések kerülését is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy — így vagy úgy — de van összefüggés a Latin-Amerikában vagy a baráti országok irányába tett lépések és kapcsola- taink alakulása között.

Kormányunk a jövőben is keresi a Vatikánnal való együttműködés konkrét lehetőségeit, és annak tudatá- ban folytatja munkáját, hogy — ha hosszabb távon is — ez vezet eredményre. Ez szolgálja társadalmi, nem- zeti egységünket, másrészt ezzel járulhatunk hozzá a kooperatív szellem és készség erősítéséhez átfogóbb nemzetközi értelemben is. Öszintén reméljük, hogy ez a törekvésünk kedvező fogadtatásra és válaszra talál és kapcsolatainkat a jövőben sem terhelik meg nem kívánatos politikai elemek.

II.

Bővebben szeretnénk szólni hazai dolgainkról, mert ezek nagyobb mértékben függenek közös munkánktól, saját erőfeszítéseinktől. Itt sok mindenről kellene szólnunk, hiszen az elmúlt években itthon is sok minden változott és további változások vannak folyamatban, kilátásban. Mégis, találkoznék időtartama és beszél- getés jellege révén a további véleményekre való figye- lem szándéka józan önmérsékletre int az itt, most érinthető témák körét és kifejtésének részletességét il- letően. Ez semmiképpen sem korlátozza beszélgetésünk témakörét, amelynek során bármely más kérdés is őszintén, nyíltan felvethető. Mélyen egyetértek azzal az állásponttal, amely tavaly márciusi parlamentü ta- nácskozásuk során hangzott el, hogy „köztünk nincse- nek — és nem is lehetnek — tabuk”. S azzal is, aho- gyan megalapozást nyert ez a meggyőződés: „az egyhá- zaim elszakíthatatlan részei annak a nemzeti és társad-almi közösségnek, amelyet egyszerre határoz meg nemzeti-történelmi múltunk és szocialista jelenünk. Az egyházak nem idegen testként élnek a szocialista Magyarországon. Otthon érzik magukat e hazában, sa- játjuknak tekintik az eredményeket és a gondokat is vállalva részt kérnek a feladatok megoldásából”. En- nek jegyében szeretnék szólni belső helyzetünk, fejlő- désünk kérdéseiről.

Köztudott, hogy a belpolitikai helyzet egész sor ob- jektív és szubjektív tényező együttes, kölcsönös hatá- sának eredménye. Meghatározó szerepe van ebben a gazdaság helyzetének — összes következményével az életszínvonalra, az infrastruktúra állapotára, az ellát-ásra. De nagy jelentősége van a politikai rendszer működésének, alapintézményei munkájának, a közélet nyitottságának, demokratizmusának, tisztaságának, az állampolgárok személyes cselekvési lehetőségének. S nehéz lenne nem látni a belpolitikálásban a közhangu- lat és a közérzet, szélesebb értelemben a kultúra, a műveltség, az erkölcs szerepét. Természetesen mindez elválaszthatatlan társadalmunk osztályainak, rétegei- nek, különböző csoportjainak valós helyzetétől, érde-

keitől és igényei kielégítésének lehetőségeitől. Csak ennek helyes felismerésére és türelmes összeegyeztetésére épülhet a széles körű társadalmi összefogás, a szövetségi politika, a szocialista nemzeti egység.

Az elmúlt években a világgazdaságban és a világpolitikában bekövetkezett — számunkra igen kedvezőtlen — változások miatt a magyar gazdaságnak és vele együtt társadalmunk politikai egységének nehéz próbát kellett kiállnia. Úgy látjuk, hogy ezt a próbát kiálltuk. Az országban rend, nyugalom, biztonság van. Gazdasági és politikai intézményeink működésének eredményessége javult. A politikának hitele, a társadalom vezető erejének, a pártnak tekintélye van. A társadalom politikai egységét megőriztük. A bizalom, amelyet az elmúlt közel három évtized során érdemelt ki a politika, nagyon fontos eleme, tényezője belső helyzetünknek. Továbbra is alapvető közös érdekünk a belső stabilitás, a kiegyensúlyozott belpolitikai helyzet megőrzése.

Amikor összefoglalóan így értékeljük a belső helyzet fő jellemzőit, természetesen nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a közhangulat ma árnyaltabb, több kérdésben megosztottabb, mint néhány évvel ezelőtt. Széles körben fogadják el politikánk fő vonalát, egyetértenek vele, támogatják. De ez az egyetértés természetesen nem teljes körű és nem minden részletre kiterjedő. Jól tudjuk, hogy van aggodalom, bizonytalanság, vannak kételyek, fenntartások, ellenvélemények is. Ezek összefüggnek a helyzet gyors változásaival, egyes területeken a rosszabbodással is, a változásokhoz való alkalmazkodásunkban esetenként mutatkozó késlekedésünkkel, az alkalmazkodással együttjáró változások szokatlanságával, nemértésével. Természetesen a vélemények megoszlását látva nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a tényleges helyzet sokféle szubjektív „tükörben” jelenik meg és kap sajátos értelmezést a tapasztalatoktól, érdekektől, hagyományoktól, értékrendtől, gondolkodásmódtól, vagy indulatoktól, szenvedélyektől függően. S végül azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy van tudatos törekvés is a bizalmatlanság, a cinikus kivülállás, a kilátástalanság hangulatának növelésére, a társadalom egységének aláásására politikai ellenfeleink részéről külföldön és itthon egyaránt. Mivel egész belső fejlődésünk alapvető politikai feltétele — s ezért: kulcskérdése — a kiegyensúlyozott belpolitikai helyzet, természetesen, hogy ez áll a politikai törekvések középpontjában. Mi a fejlődési folyamat biztosítása érdekében igyekszünk a stabilitást és a lakosság stabilitásérzését fenntartani, ellenfeleink pedig igyekeznek a tényleges stabilitást aláásni, s a lakosság stabilitásérzését, politikai támogatását, bizalmát a rendszer és a párt iránt megingatni. Ezért a társadalmi stabilitáshoz való viszony számunkra politikai mérték. Aki elfogadja és támogatja országunk belső stabilitásának megőrzését, mint közös politikai felelősséget és célt — azzal szövetségesként működünk együtt, bármilyen vitánk legyen is más kérdésekről. Aki viszont tudatosan bomlasztja és aláássa országunk fejlődésének ezt az alapját — az kívül helyezi magát a politikai szövetségen.

Visszatérve belső helyzetünk megítélésének lényegi kérdéséhez, szeretném hangsúlyozni, hogy a kiegyensúlyozottság és stabilitás alatt mi nem mozdulatlan-ságot, a pozitív elemek mechanikus növekedését értjük minden ellentmondás és feszültség nélkül. Úgy gondoljuk, hogy a stabilitás folyamat, belső mozgásváltozás, amelyben elkerülhetetlenek az ellentmondások és olykor a feszültségek is. A legfontosabb azonban az, hogy fenntartsuk eközben a belső mozgás ki-

egyensúlyozottságát, a társadalom egészének fejlődőképességét. A problémák tehát önmagukban nem mondanak ellent a kiegyensúlyozott belső helyzetnek, ha képesek vagyunk azokat felismerni és megfelelő módon kezelni. A következőkben ennek szellemében magam is néhány problémát szeretnék beszélgetésünk napirendjére javasolni.

III.

Ma a politikában és a közvéleményben is egyik alapvető probléma a gazdasági helyzet megítélése és a továbbvezető út alternatívái közötti választás. Dönteni kell „nagy” és „kis” kérdésekről, az egész gazdasági fejlődést érintő összefüggő és egyes konkrét kérdésekről. Nem csodálkozhatunk azon, hogy nem mindig a „nagy” kérdések váltanak ki legerősebb visszhangot. Természetes, hogy nagyobb a visszhangja azoknak a lépéseknek, amelyek érzékenyen érintik az emberek mindennapi életét, megszokott háztartás-vezetését. Így történt ez a néhány napja bejelentett áremelésekkor is. Az ilyen döntés annak is nehéz, aki meghozza és annak is, aki következményeit viseli. Nem szeretjük az ilyen döntéseket, mert ismerjük sokak számára fájdalmas hatásukat. Mégis olykor kényszerből meg kell hozni az ilyen döntéseket is, az egész gazdaság egyensúlyának megőrzése, fejlődőképességének biztosítása érdekében. Választás ilyenkor csak a bevezetés időpontjában van. Most is sokan vélték úgy, hogy hiba volt a kongresszus előtt megtenni ezt a lépést, mert nem kedvez az ünnepi hangulatnak. Mi azonban úgy tartottuk tisztességesnek, hogy — ha mindenképpen meg kell lennie — ne halasszuk „ünnep utánra”, hanem ezzel *együtt* készítsünk mérleget, kérjünk további bizalmat.

Ezek a rész döntések nem „önmaguktól” válnak elkerülhetlenné, hanem előzményekkel és az egész gazdaság működésével való összefüggéseik miatt. Ilyen megközelítésben pedig hadd emlékeztessenek arra, hogy az utóbbi évtizedben — az 1973 utáni világgazdasági átértékelődés során a magyar munka kb. 20%-kal leértékelődött. Egyes behozott áruk árának rendkívüli mértékű emelkedése és kivételünk számos tételének jelentős árcsökkenése miatt országunkat olyan károk érték, amelyeket egyes közgazdák a II. világháborús anyagi veszteségekkel tartanak azonos nagyságrendűnek, a mában gondolkodók viszont az ország egyévi nemzeti jövedelmével számolják egyenlőnek. A meredek visszaesést a termelésben és az életszínvonalban csak úgy tudtuk elkerülni, hogy a termelés és a fogyasztás importigénye és az export között keletkezett „rést” kényszerűségből hitelekkel „töltöttük be”, amelyeket szocialista és tőkés országokban vettünk fel. Így felhalmozódtak adósságaink és a kamatterhek. Felismerve, hogy a világgazdaságnak ezek a jelenségei nem átmeneti jellegűek, s ez az út hosszú távon nem járható, 1978 után a további eladósodás megállítására érdekében visszafogtuk a gazdasági növekedés ütemét, radikálisan csökkentettük a beruházásokat, s a lakosság életszínvonalát óriási erőfeszítésekkel próbáljuk fenntartani. Ezen az úton az elmúlt években eredményt értünk el: megállítottuk az eladósodást és aktív külkereskedelmi mérleget értünk el, megőriztük fizetőképességünket (ami több mint 40 országnak nem sikerült ezekben az években), megkezdjük adósságaink csökkentését. Így — ahogy mondani szoktuk — gazdaságunk „talpon maradt”. S ennek jelentőségét csak akkor értékeljük igazán, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ez minden további fejlődésnek az alapja, kiin-

dulópontja. Gazdaságunk e példátlan erőpróba során nem esett vissza, szilárdnak, teherbírónak, működőképességnek bizonyult, egyensúlya javult. Igaz: a növekedés szerényebb a korábban megszokottnál, s az említett eredményekért nagy árat kellett fizetnünk a beruházások és az életszínvonal visszafogásával. Ennek veszélyeit látjuk mind a gazdaság műszaki alapjainak elévülésében, mind a lakosság hangulatában.

A helyzet ismeretében úgy gondoljuk, hogy a következő években élnékíteni kell a gazdasági fejlődést. Az intenzív gazdálkodás erőteljes és sokoldalú kibontakoztatásával, a gazdaságban rejlő tartalékok teljesebb hasznosításával olyan megalapozott gazdasági növekedést kell elérni, amely lehetővé teszi az egyensúly további javulását, a népgazdaság anyagi-műszaki alapjainak fokozatos és széles körű megújítását, a népélet emelését.

A fejlődés meggyorsításához szükséges feltételek adva vannak vagy megteremthetők. Amint tudjuk, országunk sajnos nem gazdag természeti kincsekben, s — amint láttuk — szabad beruházási eszközöknek sincs bővében. Ezért céljaink, terveink megvalósítását elsősorban az emberi tényező alkotó erejének jobb kibontakoztatására kell alapoznunk. Erőteljesebben kell ösztönözni a kezdeményezőkézséget, a szorgalmat, a tudást, a felelősséget, a pontos minőségi munkát. Ösztönözni kell a teljesítményt személyi jövedelmekkel, vállalati nyereséggel és a társadalom egész légrévvel, erkölcsi megbecsüléssel, a munkára és a teljesítményre orientáló helyes társadalmi értékrend megszilárdításával.

Ezt a célt hivatott jól szolgálni a gazdaságirányítási továbbfejlesztése is, amely az idén új lendületet vett. Több kezdeményezést tettünk az elmúlt években is a gazdaság értéktermelő képességének növelése, a lakosság ellátásának javítása érdekében. Kétségtelen, hogy ezek több szokatlan, új jelenséggel is együttjárnak az életben. Nagy többségük képes eredményesen szolgálni a gazdaság fejlesztésének ügyét, s ezáltal az ország érdekeit. Olykor előfordulnak negatív mellékhatások is (ami még a legjobb gyógyszerek esetében sem kizárt), amelyeket a továbbiakban igyekszünk csökkenteni. Visszalépésre azonban nem látunk sem alapos okot, sem reális lehetőséget.

Gondolom, megértéssel fogadják, ha nem bocsátkozom a gazdasági kérdések részleteibe, hiszen számunkra a gazdaság nem önmagában cél, hanem társadalmi hatásában alapvető, meghatározó tényezője életünknek.

Legközvetlenebbül ez a gazdasági helyzet és az életszínvonal, az életkörülmények alakulásának összefüggésében jelenik meg, s érthetően a mindennapi élet tapasztalatai alapján közvéleményünk is erre a legérzékenyebb. Amint már említettem, minden nehézség ellenére is alapvető célnak tekintettük a lakossági fogyasztás, az elért jóléti színvonal fenntartását. Ezt annak ellenére szorgalmaztuk, hogy a nemzeti jövedelem növekményénél nagyobb összeget kellett adósságszolgálatra fordítanunk, tehát a hazai fogyasztást csökkenteni kellett. Ez elsősorban a beruházások és nem a lakossági fogyasztás területén történt meg. Kétségtelen azonban, hogy az életszínvonal sem emelkedett a korábban megszokottak szerint, s kedvezőtlen hatású, kényszerű intézkedéseket is kellett hozni.

Míndemellát a lakosság reáljövedelme és fogyasztása összességében növekedett, bár rétegemként eltérően alakult. Nem álltak meg és megvalósulnak az életkörülmények javítását szolgáló programok a lakásépítésben, a közoktatásban, az egészségügyben. A

reálbérek azonban csökkentek, egyes rétegek megélhetése nehezebbé vált. Azt mondhatjuk tehát, hogy az előre látottnál is jóval nehezebb körülmények között *össztársadalmi méretben* fenn tudtuk tartani az elért fogyasztási és jóléti szintet. Amikor ezt mondjuk, természetesen azt is tudjuk, hogy a társadalmi átlag ellenére sokan kerültek a korábrinál kedvezőtlenebb helyzetbe, s azt is, hogy társadalmunkban ma még nem kevesen küzdenek gondokkal. Nem szabad róluk megfeledkeznünk, segítenünk kell azoknak, akik önhibájukon kívül kerülnek nehéz, vagy hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetbe. Az államnak továbbra is meghatározó szerepet kell vállalnia ebben a segítségben, a szociális biztonság fenntartásában. Ezt azonban egyre inkább a szociálpolitika keretében kell megtennie, korszerűsítve, a mai viszonyokkal és feltételekkel összhangba hozva a társadalmi juttatások rendszerét. A munkajövedelmeknek és a szociálpolitikai juttatásoknak világosabban különböznük kell, hogy a munka ösztönzése javuljon. A társadalmi juttatásoknál jobban kell érvényesíteni a rászorultság elvét, a társadalmi segítséget oda irányítani, ahol arra valóban szükség van. Végül — de nem utolsó sorban — a sok jogos igény között előnyben kell részesíteni azokat, amelyek egyben igen fontos társadalmi célok megvalósulását (pl. a gyermeknevelést) is elősegítik.

A nehéz sorban élők, a rászorulóknak segítése nemcsak állami, hivatali feladat. Helye és szerepe van ebben minden humánusan érző, szolidaritást vállaló személynek, közösségnek, szervezetnek. Reméljük, hogy ez a társadalmi segítőkészség is erősödni fog és megtalálja a célszerű öntevékeny formákat. Széles az együttműködés tere ezeknek az emberbaráti céloknak az érdekében is az állami és a társadalmi szervezetek, valamint az egyházak között.

Nem feledkezve meg tehát a valós gondokról sem, kissé visszanezve a néhány évtized előtti helyzetre és körültekintve a szomszédságban is, szerényen, hivalkodás nélkül mégis azt mondhatjuk magunknak: nem él rosszul a magyar nép. S miközben a meglévő gondok megoldására törekszünk, egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk arra, hogy az anyagi jólétre törekvés az ember nemesedésére, erkölcsi felemelkedésére, emberi-családi-közösségi kapcsolatainak humanizálására való törekvéssel is párosuljon. Magasabb műveltséggel, szélesebb látókört is jelentsen, nagyobb felelősséggel, cselekvőkészséggel — és ha kell: önzetlen áldozatkészséggel — járjon együtt a kisebb közösségek, a nemzet és az emberiség sorsáért.

Ami pedig az elosztás kérdéseit illeti a következő években, úgy gondoljuk, hogy a társadalmi gazdagság gyarapítása (s ez minden igény kielégítésének a reális alapja és egyben korlátja!) a munka szerinti javadalmazás következetesebb megvalósítását követeli meg a tehetség, a szorgalom, a felelősség, a fegyelem, az iparkodás, a tudás gyarapításának ösztönzése érdekében. Ezért a jövőben a nemzeti jövedelem elosztható növekményéből célszerű lesz többet fordítani a munkajövedelmekre, amelyek a teljesítményektől függően differenciáltabbak lehetnek. Joggal gondolunk itt arra: vajon miként hat ez a társadalmi különbségekre, a társadalmi egyenlőtlenségekre. Hogy erről a kérdésről a kellő összefüggésben szólhassak, engedjenek meg egy rövid kitekintést társadalmi viszonyaink alakulására az elmúlt években.

IV.

Jellemző tendenciája e viszonyok alakulásának a munkásság, a parasztság és az értelmiség közötti tény-

leges közeledés és kiegyenlítődés a jövedelmekben, az életkörülményekben, a szakmai színvonalban és a társadalmi rendszerünkhöz való viszonyban. Ez a szocialista társadalom fejlődésének nagy eredménye, s egyben a széles körű társadalmi összefogás kiemelkedő jelentőségű tényezője. Fel kell azonban figyelni arra, hogy a „rég” különbségek fokozatos csökkenésével „új” különbségek jelennek meg, az osztályokon és rétegeken belül sajátos differenciálódás is végbemegy. Ezek kialakulásában főleg az életkor, a lakóhely, a nem, a családi helyzet, a műveltség, a nemzetiségi és etnikai hovatartozás játszik szerepet. Ennek a „finom szerkezeti” elemzésnek a fényében társadalmi viszonyaink alakulása néhányszor sajátos, új társadalmi problémát is figyelmünkbe idéz.

Nyugtalanító képet mutat országunk népesedési helyzete. Csökken a születések és nő az elhalálozások száma, s ez országunk népességét csökkentti már néhány éve. Tudatában vagyunk annak, hogy ez fontos társadalmi és nemzeti ügy, s a kedvezőtlen folyamatok reagálást igényelnek. Első lépésként tudósaink elemezték az okokat és következtetéseket ajánlottak a kormánynak. Ennek alapján a kormány hosszútávú tervet fogadott el a kedvezőtlen tendenciák megállítását, majd visszaszorítását szolgáló intézkedésekre. Mai beszélgetésünk napirendjére kíváncsiok néhány ezek közül a következtetéseket közül.

Összehangolt állami és társadalmi erőfeszítésekkel el szeretnénk érni, hogy az ország népességének létszáma ne csökkenjen, sőt gazdasági, társadalmi gondoskodással, tudati ráhatással azon fáradozunk, hogy népességünk újratermelődjön. Ennek alapvető feltétele, hogy növekedjen a családi élet stabilitása, mérséklődjék a válások száma.

Önök előtt nem kell hangsúlyoznom, hogy a társadalom alapegysége, az egyéni élet természetes kerete, a nemzet folytonosságának az alapja a család. A család szerepét meghatározónak tekintjük a gyermekekről való gondoskodásban, a fiatalok nevelésében, az életmód formálásában, a különböző nemzedékek összetartásában.

A szülők felelőssége elvitathatatlan azért, hogy gyermekeik jó családi légkörben nevelkedjenek, megszerezzék azokat az ismereteket, elfogadják azokat az értékeket és normákat, amelyek szükségesek a társadalmi beilleszkedéshez, a kiegyensúlyozott élethez. Közös felelősségünk tehát, hogy jobban segítsük a családokat, védjük a család intézményét.

A nők, az anyák nagyon sokat tesznek azért, hogy betöltsék nemes hivatásukat. Sokat vár tőlük a társadalom. Helytállnak a mindennapi munkában, felelősen részt vállalnak a közéletben, lelkiismeretesen teljesítik áldozatos, a családot összetartó feladatukat.

A szociális támogatások növelésével is arra törekszünk, hogy erősödjék a fiatalokban a gyermekvállalási szándék, s emelkedjen a születések száma. Az új rendelkezések arra irányulnak, hogy fokozatosan növekedjen a gyermeknevelés költségeihez való állami hozzájárulás és ezáltal váljék kedvezőbbé a gyermekes családok jövedelmi helyzete. A gyermeknevelést megkönnyítő intézményrendszer fejlesztésével pedig a munkavállalás és a szülői hivatás harmonikus összeegyeztetését, a családon belüli gyermekgondozás és nevelés feltételeinek javítását kívánjuk elősegíteni. Ebből a szempontból talán a legfontosabbak azok az intézkedések, amelyek a családalapító fiatalok lakáshoz jutását hivatottak könnyíteni.

Az ifjúság helyzetével, problémáival néhány hónapja foglalkozott átfogóan pártunk vezető testülete. Al-

láfoglalásában ismételten hangsúlyozta, hogy az ifjúság közösségi, szocialista szellemű nevelését, az önálló életre való felkészítését, a pályakezddéssel és a családalapítással járó gondjainak könnyítését az egész társadalom feladatának tekinti. Tehát ezek a feladatok a család, az oktatási intézmények, a munkahelyi kollektívák, az állami szervek, a politikai, kulturális és sportszervezetek — egyszóval az egész társadalom — céltudatos, összehangolt munkáját igénylik.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az idősebb — már nyugdíjban élő — nemzedékek milyen nagy szerepet játszottak jelenünk megalapozásában és építésében. Munkájuk, áldozatvállalásuk ölt testet szocialista fejlődésünk eredményeiben. Tudjuk, hogy akinek ereje, egészsége engedi, annak aktív tevékenységére ma is számíthatunk. Egész társadalmunk kötelességének tartjuk, hogy hasznosuljanak az idősebb nemzedékek tapasztalatai. Nem szabad, hogy lankadjon figyelmünk irántuk. Az idős korral járó terheken — megfelelő támogatással, érzékenységgel és nagyon sok szeretettel — szükség szerint könnyítsunk.

Meg kell említenem e találkozón — a közös cselekvés ösztönzésének szándékával — azt a nyugtalanító társadalmi problémát is, hogy százezrekre tehető azoknak a száma, akik ilyen vagy olyan okból nem találják helyüket a társadalomban, nem fedezték fel és élék át létezésük és tevékenységük humánus értelmét, egyszóval: zavarok vannak a társadalomba való beilleszkedésükben. Erre utal az öngyilkosságok szomorúan magas száma, az alkoholizmus elterjedtsége, a mentális zavarokkal küzdők és a veszélyeztetett gyermekek, illetve fiatalokorúak figyelmeztető nagyságrendje, a bűnözés — különösen a fiatalokorúak körében — ismét növekvő méretei. Azt hiszem, hogy nincs okunk titkolni ezeket a problémákat. Egyrészt azért, mert minden reális tudományos elemzés és személyes tapasztalat alátámasztja, hogy ezek nem a „magyar lélek betegségei” vagy éppen a szocialista társadalmi rendszertől fakadó bajok, hanem nagyrészt annak a civilizációs fejlődésnek a mellékhatásai, amelyen az utóbbi évtizedekben végigmentünk, s így vannak jelen a hasonló utat megtett más európai országokban is. Másrészt azért, mert ha hallgatunk róluk, akkor nem tudunk elég elszántan és tudatosan tenni visszaszorításukért, megelőzésükért, azért, hogy visszavezessük az értelmes emberi életbe százezernyi honfitársunkat. Beszélünk kell tehát róluk, de nem önbénítőan, önmorolóan, hanem cselekvésre serkentően — a bajok leküzdésének érdekében.

A speciális intézkedések és a megelőzést szolgáló intézményhálózat létrehozása mellett a radikális csökkenés a társadalmi kapcsolatok és folyamatok változását, javulását is feltételezi. Így ez okból is a családok erősítését, a munkahelyek légkörének javítását, az emberi kapcsolatok humanizáltságát, a halmozottan hátrányos társadalmi helyzetek enyhítését, az idős emberekről való gondoskodást, a közgondolkodás és közérkölc, a társadalmi közérzet javítását.

Olyan gondja, baja ez a társadalmunknak, amelynek enyhítésében minden jóindulatú embernek és közösségnek van, illetve lehet szerepe, s az együttműködés minden tényleges eredménye emberek, családok sorsának jobbrafordítását jelentheti.

Végül a társadalmi viszonyok és emberi aspektusai kapcsán szeretném megemlítené a nemzetiségi és etnikai kisebbségekhez való viszonyunk kérdését is. Én úgy gondolom, hogy a kisebbségekhez való viszony — nagyságrendjüktől függetlenül — egy-egy társadalom demokratizmusának, humanizáltságának, kulturális

színvonalának kérdése is. Ennek fontos követelménye a tolerancia és a segítőkészség integrálódásukhoz és identitásuk megőrzéséhez. Ebben a szellemben élünk és dolgozunk együtt a magyarországi szlovákokkal, németekkel, délszlávokkal és románokkal. Úgy gondolom, hogy a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekkel kapcsolatban is hasonló szellemű együttélés és együttműködés felel meg lakosságunk erre érzékeny része igazságérzetének és felelősségérzetének.

A kisebbség kapcsán szeretném megemlíteni dolgunkat és felelősségérzetünket a hazai cigánysággal kapcsolatban, akiknek létszáma több, mint az összes hazai nemzetiségéké. Beilleszkedésük a társadalomba — főleg az utóbbi években — jelentősen előrehaladt. Ez lehetővé teszi, hogy a továbbiakban ezekre a pozitív irányú változásokra támaszkodva és jobban építve maguknak a cigányoknak az öntevékenységre is, arra törekedjünk, hogy társadalmi összetételük fokozatosan közelítsen a nem cigány társadalmi környezethez. Ebben meghatározó csomópont a fiatal nemzedékek iskolázása, kulturális színvonala, ezért a felemelkedésükért végzett munka fő színtere a jövőben az oktatás és a művelődés. Számukra is (mint kisebbség számára) a beilleszkedés két — szabadon választott útját kell biztosítani: cigány etnikai identitásuk megőrzésével, vagy önkéntesen vállalt asszimiláció útján. Természetesen beilleszkedésük fontos feltétele a jövőben is a nem cigány lakosság toleranciája, előítélet-mentessége, segítőkészsége.

Látjuk tehát, hogy a társadalmunkban meglévő különbségeknek nagyon különbözőek az okai. Egyes, régi eredetű hátrányokat még nem sikerült leküzdeni (bár előrehaladtunk), más problémák éppen a civilizációs fejlődés nyomán jelentek meg. Nem remélhetjük, hogy ezeket a problémákat egy-egy intézkedéssel meg tudjuk oldani, s azt sem, hogy a különbségeket rövid távon meg tudjuk szüntetni. Ezért: nem szabad visszashorítanunk az emberek aktivitását, kezdeményező erejét, szorgalmát attól féltve, hogy munka szerinti jövedelmük idéznek elő a szocializmustól idegen, azzal ellentétes egyenlőtlenséget. Amit becsületes, a társadalom javát szolgáló munkával érdemelnek ki az emberek, attól nem kell a szocializmust félteni. Természetesen azt is igazságosnak tartjuk, hogy ki-ki ereje szerint vállaljon részt a közteherviselésből, s ezáltal is járuljon hozzá a társadalom közös problémáinak megoldásához.

Társadalmi viszonyaink fejlődésének fontos jellemzője a szocialista demokratizmus egyre szélesebb körű érvényesülése és hatásának, szerepének növekedése. Bennünket gyakran kioktatnak Nyugatról a „demokrácia” című tantárgyból. Azt is megjósolták, hogy a nehezebb évek a „kemény kéz” politikáját hozzák, a demokrácia visszaszorítását. Nem váltak be ezek a jóslatok. Bár nehéz évek vannak mögöttünk — s ki tudja: talán még előttünk is — a demokrácia ezekben az években nem kevesebb, hanem több lett, s közben fontos döntések születtek szerepének, hatásának növeléséről.

Mi a demokráciát komolyan vesszük. Tudjuk, hogy ez nem játék és nem ajándék a népek, hanem nélkülözhetetlen feltétel a szocializmus előrehaladásához. Hatékony működéséhez, hiszen ez segíti elő a társadalmi cselekvés optimalizálását, a társadalmi azonosságtudat erősítését, a személyes felelősség kibontakozását, az igazi közösségek kialakulását. Népünk politikai érettségében, a szocialista nemzeti egységben látjuk a biztosítékot arra, hogy a demokrácia fejlesztése ezeket

a célokat fogja szolgálni. Nem táplálunk illúziókat. Tudjuk, hogy eredményesen működő demokratikus intézmények és közszellem kialakulása történelmi folyamat, nemcsak elhatározás kérdése. De fontosnak tartjuk, hogy mindig megtegyük a következő lehetséges lépéseket ezen az úton. Ilyen lépés volt a közelmúltban az új választási rendszer törvénybeiktatása, amely kötelezően előírja minden képviselői és tanácsági helyre legalább két jelölt állítását. Hamarosan sor kerül az első gyakorlati próbára is. S bár a szükséges „tanulmányidő” után sok előnyt ígér ez a rendszer, a bevezetés kezdetén biztosan lesznek nehézségei is. Erről beszélgetve sokszor megkérdeztek tőlem az elmúlt hónapokban, hogy mi lesz a sorsa annak, akit nem választanak meg. „Mebukott?” S mivel Önök között is vannak tanácsstagok (s remélem újra is választják Önöket), hadd ismételjem itt meg az álláspontom. Úgy gondolom, el kell fogadnunk azt az igazságot, hogy jelöltnek lenni is nagy tisztség, s ezért a megbecsülést a közösség meg fogja tanulni kinyilvánítani. Ezért bátorítjuk azokat, akiket a választópolgárok bizalma jelölni kíván, hogy a közösségi felelősséget átérezve vállalják a jelölést. A Hazafias Népfront minden jelöltje egyenlő bizalmat és támogatást kap, egyenlő esélyt élvez a választási előkészületek során. S mivel például a helyi önkormányzatok felelőssége és döntési lehetősége is megnő, a választópolgárok számára is fontosabb lesz, hogy ki képviseli érdekeiket a döntést hozó testületekben.

Hasonlóképpen erősítik a dolgozók érdekeltségét a demokratizmus jó működésében azok az új vállalatvezetési formák, amelyek fokozatosan kerülnek bevezetésre 1985-től a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének keretében.

Az újabb kezdeményéseket említettem, de szeretném hozzátenni, hogy a demokratizmust* elsősorban politikai intézményrendszerünk meglévő keretei között kívánjuk továbbfejleszteni, mert úgy látjuk, hogy ennek lehetőségeit, tartalékait még korántsem merítettük ki. A megújulásra, az elevenebb és érdemibb munkára való törekvés jellemzi közéletünknek azokat a fórumait — a Hazafias Népfrontot és a békemozgalmat — is, amelyeknek a keretében a legszélesebb körű az egyházak képviselőinek részvétele és aktivitása is. Köszönetet mondunk azoknak, akik felelősséget vállalnak és közéletben és számítunk munkájukra a jövőben is.

Meg szeretném azonban jegyezni, hogy az állami gazdasági és társadalmi intézmények, mozgalmak működésének javítása csak egyik oldala a demokratizmus fejlesztésének. Nézetem szerint ettől elválaszthatatlan és nem kisebb jelentőségű a demokratikus közélet és közszellem mindennapi gyakorlattá válása. Ennek részeként pl. a tolerancia más vélemények és más meggyőződés iránt, a párbeszéd, a vita kultúrája, hogy ennek révén gyarapodjon, csiszolódjon a tudás, reálisabb kép alakuljon ki a résztvevőkben jelenről, múltból, s higgadtan megméréssenek a reális, célszerű cselekvés alternatívái a jövő érdekében. Csak az ilyen demokratikus légkör lehet termékeny talaja a különböző nézetek és érdekek türelmes egybevetésének és a lehetséges konszenzus kialakításának, a nemzeti közmegegyezésnek a legfontosabb politikai kérdésekben. Itt azonban emlékeztetni szeretnék arra, hogy a demokrácia célja a nép közös érdekeinek megvalósulása, a nemzet felemelkedése, ami legjobban közös összefogással, egységben érhető el. Ezért nem értünk egyet a nép és a nemzet egységének megbontására irányuló szavakkal és tettekkel, bármilyen „demokratikus” vagy „nemzeti” szólásokkal álcázzák is azokat. Ennek kap-

csán szeretném röviden — mintegy zárójelben — érinteni a politikai ellenzékhez való viszonyunkat. Országunkban vannak olyan személyek és kisebb csoportok, amelyek kívül állnak a politikai egységen, szemben állnak politikánkkal, társadalmi rendszerünkkel. Ilyen — ellenzéki vagy nyíltan ellenséges — személyes magatartások és csoportok mindig kialakulhatnak. Különösen olyan helyzetben, amikor a két rendszer politikai és ideológiai harca ily mértékben kiéleződött és az ismert nehézségek miatt társadalmunkban is vannak valós ellentmondások, feszültségek. Mi magunk senkit sem „nevezünk ki” velünk szembenállónak, hanem küzdünk minden ember meggyeréséért, akár „tisztá lapot” is nyitva bárki számára, aki korábbi nézeteit felülvizsgálva részese kíván lenni a politikai közmegegyezésnek.

Az ellenzékiek politikai nézeteinek hirdetésére a jövőben sem adunk fórumot, tevékenységük legalizálására nem teremtünk módot. Nézeteik ellen elsősorban politikai eszközökkel küzdünk, de ha tevékenységük sérti a törvényes előírásokat — s ezzel rákényszerítenek bennünket — adminisztratív lépéseknek is helyük lehet. Súlyukat hiba lenne túlbecsülni, de lebecsülni sem szabad őket.

Szeretnék szólni a nem hívők és a hívők, az állam és az egyházak viszonyáról, együttműködéséről is, bár találkozásunknak nem egyetlen és nem is fő témája ez a kérdés. Más alkalmakkor már volt mód részletekbe menően tisztázni és egyeztetni erre vonatkozó álláspontunkat. Szeretném azonban ezt az alkalmat is megragadni arra, hogy ismét megerősítem Önök által jól ismert álláspontunkat. S mivel erre most kerül sor, amikor az ismert események kapcsán politikai szívetést készítünk és előre is tekintünk a következő évekre, talán az ismétlésnek is van értelme.

Mi a szocialista állam és a magyarországi egyházak és felekezetek rendezett viszonyát társadalmi és politikai életünk nagy eredményének és értékének tekintjük. A rendezett viszony — amint azt a tapasztalat megmutatta — nemcsak békés egymás mellett élés, hanem a közös célok érdekében való együttműködés is. Ez népünk, nemzetünk javát szolgálja. A párt nagyra értékeli, hogy a magyarországi egyházak és felekezetek felelősséget vállalnak hazánk gyarapításáért, az emberiség sorsáért, a békéért, s ennek közösen, nyilvánosan is kifejezést adnak. Mi a magunk részéről a jövőben is az eddigi úton kívánunk továbbhaladni: arra törekszünk, hogy a különböző világnézetű, nem vallásos dolgozók együttműködjenek céljaink eléréseért. Amikor erre törekszünk nem hunyjuk be a szemünket a tények, a tapasztalatok előtt. Jól tudjuk, hogy azok, akik szemben állnak az ország érdekeivel, gyakran támadják az állam és az egyházak rendezett viszonyát, együttműködését. Az utóbbi időben ezek a támadások mintha olykor fel is erősödnének, részeként azoknak a politikai törekvéseknek, amelyek társadalmunk egységének, stabilitásának megbontására irányulnak. Más oldalról vannak olyanok is, akik „so-kallják” az együttműködést, s közös érdekeink nem értése, régi beidegződések, világnézeti türelmetlenség miatt támadják az állam és az egyházak mostani rendezett viszonyát. Mi mindkettőt károsnak tartjuk és elutasítjuk.

Elvi álláspontunk ma is az, amit első titkárunk, Kádár János 1980-ban fogalmazott meg a parlament ülésén: Belpolitikai helyzetünk fontos vonásának és értékének tartjuk, „hogy eljutottunk odáig: a vallásos emberek meggyőződéssel szolgálhatják a haladás, a szo-

cializmus ügyét, miközben hitükhöz is hűek maradnak. Nem kell, hogy emiatt lelkiismereti válságba kerüljenek. Ezt az eredményt nagyra értékeljük, és ha lehet, tovább erősítjük. Vallása, hite miatt senkit sem érhet semmiféle társadalmi hátrány. Hazánkban teljes a lelkiismereti szabadság, mindenki maga dönti el világnézeti hovatartozását. Nálunk teljes mértékben érvényesül az állampolgári egyenlőség, pártállásra, világnézetre, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül”.

Amint a társadalmi, politikai, gazdasági kérdések mai áttekintéséből is kitűnt, érdekeink és felelősségünk sok ponton találkozik, így számos tere van az együttműködésnek. Olyanok is, amelyek már hagyományosak és olyanok is, amelyek még nincsenek kipróbálva. Tudatában vagyunk annak, hogy világnézeti kiindulópontjaink alapjaiban különböznek egymástól, s ki-ki meggyőződéssel vallja saját világnézetét. De ez nem volt és nem lehet akadálya annak, hogy a kölcsönös tisztelet jegyében folyó dialógus keretében keressük és megtaláljuk a közös érdekeket és számos vonatkozásban a közös értékeket is. Számunkra nem közömbös, hogy a vallásos emberek hitükkel milyen értékeket, normákat kapcsolnak össze. A társadalom építésében szerzett élmények és tapasztalatok lehetővé teszik, hogy vallásos emberek — hitük sérelme nélkül — vállalják és magukénak vallják társadalmunk számos szocialista értékét, normáját a politika, a jog, sőt az erkölcs szférájában is. A társadalmi egyenlőség, az igazságosság, a következetes humanizmus, a közösség érdekeinek tisztelete, az emberi méltóság, becsület, hűség, szolidaritás olyan tájékozódási és találkozási pontok, amelyek nélkül nem funkcionálhat a szocialista erkölcsiség. A család védelme, a gyermekekért viselt felelősség, az idősekről való gondoskodás, a nehéz sorsú emberekkel vállalt szolidaritás és az irántuk tanúsított segítőkészség is közös fellépésre sürget akkor is, ha az azonos erkölcsi megítélés világnézeti alapjai eltérőek. Tehát: annak ellenére, hogy az erkölcs alapjairól vallott felfogásaink különbözőek, a mindennapi élet fontos erkölcsi kérdéseiben lehetséges és szükséges az együttműködésünk.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Magyarországon nemcsak marxisták és vallásos emberek élnek. Társadalmunknak van egy — nem jelentéktelen — olyan rétege is, amelyre — sajnos — éppen a tudatosan vállalt értékek, erkölcs hiánya, sőt: a mindenfajta normával és eszmével, ideológiával való szembenállás a jellemző. Ebben a körben tapasztalható nagyfokú értékbizonytalanság, sőt értékhiány: a szemléletben a kizárólag mára orientáltság, a magatartásban pedig a humánus emberi kapcsolatok igényének hiányából fakadó agresszív individualizmus, érzelmi szegénység, a társadalmi együttélés elemi normáinak elutasítása. Úgy vélem, hogy ez a réteg jelenti a legnagyobb gondot ma, s a legnagyobb veszélyt is mind a társadalom, mind pedig az érintettek számára. A társadalom számára azért, mert az ilyen létforma miatt kénytelen nélkülözni sok ember alkotó részvételét a közös célok tudatos megvalósításában. Az érintettek számára pedig azért, mert eltékozzák reális lehetőségeiket a tartalmas, emberi életre. S ne hallgassuk el, hogy az ilyen beállítódás gyakran táptalaja az aszociális magatartásoknak is. Éppen ezért talán ebben a körben van a legtöbb tenni-valónk, hogy segítsünk felébredni az igényt a humánus értékek, emberi kapcsolatok iránt, segítsünk megtalálni helyüket, a nekik maguknak is örömet adó értelmes cselekvési lehetőségeket a társadalomban. Ebben mindannyiunknak van szerepe. Úgy vélem, hogy együttműködésünk ezen a területen, tovább mélyítheti

a kölcsönös megértést, a bizalmat és a tiszteletet, a közös munka emberi-erkölcsi fundamentumát. Ezzel gazdagíthatja, tovább is fejlesztheti azt a szocialista nemzeti egységet, amely az elmúlt négy évtized magyar társadalmi fejlődésének egyik legfontosabb vívmánya és értéke.

VI.

Az elmúlt negyven év sok más vívmánya, tapasztalata és tanulsága is felidéződik emlékezetünkben a felszabadulási jubileum kapcsán. Nem az ünnepi megemlékezés, a méltatás, vagy a történelmi mérlegkészítés alkalma ez a mai. De a politikai beszélgetés napirendjére kívánczok néhány kérdés ezzel kapcsolatban.

Először is az: miért, s hogyan volt felszabadulás az, ami 1944/45-ben történt? Sajnos sokszor ünnepi frázisokban vész el a dolog lényege. Pedig igaz tartalmát és jelentőségét csak népben és emberben gondolkodva — érezve lehet megérteni. Az tudja igazán átérzeni, megérteni, aki szereti a magyar népet, aki szereti az itt élő embereket, s magáénak vallja sorsukat. Annak nem mindegy, hogy mi volt itt 1944-ben, hogy ezer éves gyökerekkel ebben a földben urai bűnéből hova jutott ez a nép. A népet elárulták, az ország maradék függetlenségét, szuverenitását eladták, a katonák százezreit kényszerítették vérezni és pusztulni idegen érdekekért, ártatlan állampolgárok százezreit gyilkolták meg gázkamrákban, az ország területét csatamezővé tették, javainak egy részét a „szövetségesek” elrabolták, más része a harcok során semmisült meg. Az ország embervesztése megközelítette vagy talán el is érte az egy-milliót. Az anyagi kár az 1938-as nemzeti jövedelem ötszöröse volt. Nem csoda, hogy sok becsületes magyar ember lelki szemei előtt Vörösmarty víziója, a nemzethalál kísértete jelent meg. Ide juttatta az országot a Horthy-rendszer, s ezt semmivel sem lehet mentetni. De ez a szegény, ez a felelősség nem a népet terheli. Életerejét és élni akarását bizonyítja, hogy a súlyos tragédia közepette is, amikor lehetőség nyílt erre, képes volt talpra állni, megújulni. Ehhez a lehetőséget a Szovjetunió Vörös Hadseregének a német fasiszta csapatok felett aratott győzelme, az ország felszabadítása nyitotta meg, s erről nem feledkezhetünk meg soha. Felszabadulás volt ez a magyar népnek a német megszállás és a magyar fasizmus uralma alól.

Ami ezután következett, az a magyar nép műve, s ezáltal magyarságtudatunk kitorölhetetlen része. Új államiságot teremtett a régi helyett, népi és demokratikus utat választott további társadalmi berendezkedéséhez, a fegyverszünet, majd a béke megkötésével helyreállította az ország függetlenségét és szuverenitását, mélyreható társadalmi átalakulást hajtott végre, amelynek arányai és iránya a nemzetközi progresszió erői közé emelte az országot. Így és ezáltal vált igazi sorsfordulóvá a felszabadulás népünk történetében. Ennek felismerése és átértékelése mérce a magyar nép mai hazájához való viszonyban, a magyar állam legitimitásának kérdésében.

A másik kérdés az: mi kezdődött és mi folytatódott a felszabadulással?

Népi demokratikus, majd szocialista társadalmi berendezkedés épült ki és szilárdult meg Magyarországon. Ez lényegében különbözik a korábbi társadalmi rendtől. Törekvései, fejlődési iránya szorosan összekapcsolódik a nemzetközi munkásmozgalom céljaival, számos hasonló úton haladó ország fejlődésével, ami természetesen kölcsönhatással, egymás tapasztalatainak hasznosításával jár együtt.

Ez a fejlődés ugyanakkor nem idegen a magyar történelemben korábban érvényesülő törekvésektől, a progresszív erők céljaitól. Elsősorban a magyar munkásmozgalom évszázados törekvéseitől, de ugyanakkor a magyar paraszti plebejus mozgalmak népi és demokratikus hatalmat sürgető erőitől, a radikális értelmiség demokratikus társadalmi átalakulást szorgalmazó mozgalmaitól. S tágabb ívben: nem idegen attól a reformkor óta élő és ható programtól, hogy az ország hozza be történelmi lemaradását, zárkózzon fel a nemzetközi progresszióhoz, s ennek révén valósuljon meg a nemzet, a nép felemelkedése.

Tehát amit négy évtizede csinálunk nemcsak újra-kezdés, hanem egyben folytatás is. Folytatása az előbb említett törekvéseknek, a forradalmi harcoknak és a békés építkezés ritka időszakában lehetővé vált modernizálási és reformtörekvéseknek. Folytatása népünk áldozatos munkájának és hősi harcának, amellyel sok évszázadon át megőrizte a hazát, gyarapította termelőerőit és kultúráját, megőrizte magyarságunkat, nyelvünket, kultúránkat, nemzeti karakterünket minden nehézség közepette is. Ezzel teremtett lehetőséget a mára, arra, hogy Magyarországot és a magyar népet ma számon tartják és megbecsülik a világon. Akkor, amikor nyugodt lélekkel vállalhatjuk azt, amit 40 éve elkezdtünk, felelősséggel és becsülettel vállaljuk azt is, amit folytatunk az ország ezeréves történetéből. Hiszünk abban, hogy a mai és a következő nemzedékek képesek lesznek megőrizni, előrevinni és kiteljesíteni hagyományos nemzeti és népi értékeinket, törekvéseinket a modern kor követelményei között.

Mi marxisták köztudottan internacionalisták vagyunk. Internacionalizmusunk azonban nem jelent közömbösséget a nemzeti közösség iránt. Törekvéseinkben a társadalmi és a nemzeti felemelkedés céljai elválaszthatatlanul összekapcsolódnak. Tisztában vagyunk azzal, hogy társadalmi céljaink csak nemzeti keretek között valósíthatók meg, s ugyanakkor az igazi nemzeti felemelkedés, a nemzeté vált nép érdekei csak a társadalmi átalakulás talaján válhatnak valóra. Ezért tartjuk fontos feladatnak a reális nemzeti önismeret előmozdítását, a nemzeti önbecsülés, öntudat erősítését, a nemzeti azonosság-tudat megszilárdulását egész lakosságunkban, s különösen ifjúságunkban. Meggyőződésünk, hogy ez ma egyik legerőteljesebb kohéziós tényezője társadalmunk egységének. Ennek fenntartásában és szilárdításában mindannyiunknak — a magyar egyházaknak is — van szerepe.

A négy évtizedről gondolkodva egyben gondolunk azokra az erős szálakra is, amelyek összekapcsolják ezt a megelőző ezer évvel, s mindazokra az értékekre, amelyet elődeink hagytak ránk felelős örökségül. Hiszünk, hogy nem herdáltuk el ezt az örökséget, s talán képesek voltunk, s leszünk a jövőben magunk is szerényen hozzájárulni azok gyarapításához.

*

A fenti előadás hazai egyházaink százhusz meghívott képviselője előtt hangzott el és mód volt a hozzászólásra is, kérdések feltételére.

Úgy véljük azonban, hogy az elhangzott előadás minden felelősen gondolkodó ember, keresztyén hívő számára — a maga helyén, a saját munkaterületén — számos fontos tudnivalót tartalmaz. Egyszersmind az előadás hangvétele folyamatos párbeszédre és cselekvésre hív. Ezért gondoltunk közlésére és ezért szeretnénk néhány megjegyzést fűzni hozzá, abban a reményben, hogy folyóiratunk hasábjain folytatható a cselekvésre serkentő együttgondolkodás.

Mindenekelőtt fokozott mértékben figyelnünk kell arra, hogy áron is megvegyük az alkalmat (Ef 5,16) és amikor véleményünket kérdezik, válaszunk, álláspontunk „egyidejű” legyen. Az „egyidejűség” három országos eseményhez kapcsolódik: a hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára való emlékezéshez, az MSZMP XIII. kongresszusához, s az év első felében sorra kerülő országgyűlési és tanácsi választásokhoz.

A 40 éves évfordulóval kapcsolatosan minden megemlékezésnek immáron tudatosan el kell kerülnie a történelmietlen gondolkodásmód kísértéseit és a tények ismeretében a máig érvényes világpolitikai összefüggéseket kell előtérbe állítani. Ha ezen a háttérben értelmezzük Magyarország második világháborús szerepét és tetteit, belpolitikai helyzetét, akkor az egyházak e korban betöltött szerepének reálisabb képét is felfogjuk tudni vázolni. Ennek a megemlékező-értékelő munkának különös jelentőséget ad az a tény, hogy időközben felnőtt egy olyan nemzedék — és koránál fogva egyre jelentősebb szerepet tölt be az ország életében —, amely számára valóban történelem, születése előtti, vagy kisgyermekkori múlt mindaz, ami 40 évvel ezelőtt történt. Cselekvésre indító új összefüggések tárhatók fel a megemlékezések kapcsán számba veendő eredményeink elemzésekor, amikor világossá kell tenni, hogy honnan jutott el az ország oda, ahol ma tart politikai, gazdasági, társadalmi viszonyaiiban, beleértve az állam és az egyházak kapcsolatának fejlődését is.

A valóban megtett útra való emlékezés új színben tüntetheti fel a béke ügyében való érdekeltségünket, pontosabban annak fontosságát, hogy a tisztán látás az ún. „kisember” számára is nélkülözhetetlen. Ha sokszor másért nem is — de a legtöbbért! S ez a legtöbb a hívő ember számára a „szüntelen könyörgés”, amihez elengedhetetlenül hozzátartozik annak felismerése, hogy miért is imádkozunk!? Hogy olyan „levegőbeli hatalmasságok” (Ef 2,2) ellen kell felvenni a harcot, akik el akarják hitetni, hogy nem az éhezők milliárdjaival kell foglalkozni, hanem pusztító fegyverrendszerök állítólagos biztonságának szó szoros értelemben a csillagos égig való növelésével. Az „okos istentisztelet” (Róm 12,1) szerves része kell legyen az okos imádság, amely nem általában békéért könyörög, hanem azért az új problémalátásért, amelyben első helyre kerül az élethez és táplálkozáshoz való jog elismertetéséért való küzdelem. Ebben az összefüggésben kell látni és láttatni egyházaink nemzetközi kapcsolatait.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. Kongresszusa, a Párt vezető szerepét tekintve és a szövetségi politika értelmében valamennyiünket érintő esemény. A kongresszusi Irányelvek ismeretében, komolyan véve a fenti előadás hívását, mindenekelőtt azt kell átgondolnunk, hogy miként válhatunk alkalmasabbá az ország gondjainak megoldásában való részvételre. Alaposan meg kell vizsgálni, hogy az ország általános gondjai között, azok ismeretében, milyen sajátos gondokkal küszködnek az egyházak, nem riadva vissza pl. annak elemzésétől sem, hogy az általános gazdasági helyzet nehézségei milyen sajátos nehézségként jelentkeznek az egyházak gazdálkodási rendjében. S ebből következőleg: mit jelent az egyházak életében a „közhangulat árnyaltabbá válása”? Hogyan és miként tudnak az egyházak — gondolkodásukban és gyakorlatukban — hozzájárulni ahhoz, hogy az ember alkotó ereje jobban kibontakozzzék? Hogyan tudják az egyházak saját struktúrájukban kiabrázolni az önzetlen áldozatkészség krisztusi normájának értelmes voltát, anélkül, hogy az emberekből az a gondolat ébredjen, hogy

csak önpusztító fanatikusoknak való az evangélium szellemében élni? Vajon mindent elkövetünk-e azért, hogy világos legyen: „Nem mindenki megy be a mennyek országába, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát” (Mt 7, 21). Gyülekezeteinkről van tehát szó, az ott tapasztalt „közhangulatról”, munkavégzésről, áldozatvállalásról. És lelkészeinkről van szó, ígéhirdetésüknek a ma élő emberhez szóló érvényéről, gyülekezetszervező tevékenységükről, az országos egyházakban egymáshoz fűződő kapcsolataikról és az ily módon közösen végzett munkájukról. Az egyházak intézményeiről van szó, megújulási és megtisztulási képességeikről, az oly sokfelé emlegetett innováció evangéliumi értelméről.

Konkrét gondjai vannak az országnak, és minthogy paralel folyamatokról van szó, a fentiek tisztázása közben kell résztvenni a konkrét gondok megoldásában is. Az ország népesedési helyzete ugyanis az egyházak „népesedési helyzetét” is alapvetően meghatározza, s miközben már nyomasztó gondot jelent, hogy több ember hal meg, mint amennyi születik, még talán nem eléggé felismert — legalábbis az „intézkedések szintjén” — az egyre nyomasztóbb lelkészhiány, vagy általában az egyházi munkások hiánya. Pedig a családi élet válsága általános gondjának könnyítésében csak még több családlátogatással, lelkipáterrel, lelkészrel, jegyesoktatással stb. tudunk segíteni! (Ha „szakmailag” is eléggé felkészültek vagyunk — tegyük hozzá.) De a deviáns fiatalok, az alkoholisták, a mentális zavarokkal küszködők ugyancsak várják az elkötelezett és képzett, hívő szakembereket is. Miközben tehát egyre szélesebb köreinkben valljuk, hogy a gyülekezeti szolgálat nem „egy emberes” munka, ugyanakkor látnunk kell azt, hogy az intézményes, országos méretekben vállalt akciók is egyre több odaszánt életű embert kívánnak. Új megtanulni valóink vannak tehát és rendkívül átgondolt „munkaerőgazdálkodás” szükséges, hogy a jelzett gondok megoldásában egyre aktívabban részt tudjanak venni egyházaink.

A demokrácia további fejlődésének jele az év első felében sorra kerülő országgyűlési és tanácsi választások új rendje. Ebben az összefüggésben is érdemes lenne megvizsgálni az egyházak demokratikus intézményeinek történetét, kialakulásukat és jelenlegi működésüket; pl. a református egyház presbitériumi milyen bibliai alapokon és milyen hitvallásos szellemben végzik tevékenységüket? Minthogy — mint olvastuk a fenti előadásban — „az eredményesen működő demokratikus intézmények és közszellem kialakulása történelmi folyamat”, e folyamatban az egyházak nevelő hatása is érvényesült és érvényesül valamilyen formában.

Az állam és az egyházak rendezett viszonyát illetően immáron következtetések levonásának az ideje jött el, hiszen a koegzisztencia korábbi fázisából, régebb óta átléptünk a proegzisztencia életformájába, amelyre vonatkozóan kérdésként is felfoghatjuk az előadó megállapítását: „Számunkra nem közömbös, hogy a vallásos emberek hitükkel milyen értékeket, normákat kapcsolnak össze.” Ami ebből a mi számunkra kérdés kell legyen: mennyire vagyunk tisztában azzal, hogy milyen értékek kapcsolódnak össze híveink hitével, illetve mennyire autentikus az értékek alapjául szolgáló normarendszer? Különös fontosságot ad ennek a kérdésnek az, hogy társadalmunknak van egy nem jelentéktelen rétege, amely nem rendelkezik tudatosan vállalt értékekkel, s szembenáll olykor mindenfajta normával. S tudjuk jól, hogy éppen e jelenség szorítja az

egyházakat is: nominális híveiket integrálni kell, mert a fent említett rétegnek szintén megvan a szívó hatása.

Végezetül még egy kérdést szeretnénk e megjegyzések sorában kiemelni, amely így olvasható az előadásban: „mi kezdődött és mi folytatódott a felszabadulással”? Mert: „amit négy évtizede csinálunk nemcsak újrakezdés, hanem egyben folytatás is... A négy évtizedről gondolkodva egyben gondolunk azokra az erős

szálakra is, amelyek összekapcsolják ezt a megelőző ezer évvel, s mindazokra az értékekre, amelyet elődeink hagytak ránk felelős örökségül.” E fontos mondatok az ismétlést is megérik. Különösen akkor, ha gondolatébresztő hatásuk növelését sikerült elérni. Válaszunkat várják ezek a gondolatok, amelyben felmérjük értékeinket és hozzásegítjük az „örökösöket” azok átvételéhez.

Tarr Kálmán

Az Országos Béketanács Egyházközi Békebizottságának közgyűlése

Dr. Bartha Tibor püspök elnökletével Budapesten 1984. december 7-én ülést tartott az Országos Béketanács Egyházközi Békebizottsága.

A közgyűlésen az alkotó tagok és a Békebizottság tisztségviselői mellett megjelentek az OBT kebelbeli tagjai. Vendégként részt vett az ülésen Sütő Gyula, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának külügyi osztályvezetője, az OBT képviselőjében Sándor István nyugalmazott osztályvezető-helyettes.

Dr. Bartha Tibor elnöki előterjesztésében a vallásos körök békeszolgálatáról szólva rámutatott: tudatában kell lennünk, hogy az emberi együttélést, a békét, az életet veszélyeztető igazi, valóságos okok mélyebben vannak, mint az értelem által követhető, társadalmi politikai, nemzetközi konfliktusokat eredményezhető, közvetlenül megragadható emberi tényezők. A Gonosz erői törnek az ember és élete ellen. „Nem test és vér ellen” kell hadakoznunk. „Olyan mozzanat ez a békeszolgálatunk teológiai aspektusa tekintetében, amelyre nem helyeztünk eddig kellő hangsúlyt... A teológikum területén nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a démoni erők elleni küzdelem saját erkölcsi és hitbeli erőink fokozását igényli. Röviden: ...eljött a megtérésnek az ideje. Egy prófétai szó hangzik az emberiséghez: Változtassátok meg utatokat, mert ha ezen az úton mentek tovább, a végső katasztrófa a sorsotok! Ezt a megtérésre hívó szót azonban az egyházak, a vallásos közösségek csak akkor tudják méltó módon továbbítani, ha ők maguk is megtérnek... Szóljon meg ez a specifikusan teológiai szempont, amely valamilyen módon a megbékélést hangsúlyozza!”

Bartha püspök a X. Magyar Békekonferenciának a békemozgalmi tevékenységet meghatározó, a további feladatokat kijelölő eredményeivel és az Állásfoglalással foglalkozva hangoztatta: „A konferencia hitelen tükrözte a tényt: az Országos Béketanács a magyar társadalom békeakarátának hű képviselője és az egész magyar társadalom megbízásából végzi munkáját... minden bürokratizmus, institucionalizmus, sablon és formalizmus mellőzésével, célratörően. Örömmel láthattuk a frissülés jeleit... A X. Békekonferencia ismételten bizonyította, hogy a magyar békemozgalom a társadalmunkra jellemző szocialista nemzeti egység munkálásának is hatékony eszköze. A napokban ismerte meg társadalmunk az MSZMP Központi Bizottsága által megfogalmazott irányelveket, amelyek szem előtt tartásával készül társadalmunk vezető köre a XIII. kongresszus megtartására... Alkotmányunkban lefektetett módon a párt nem önmagában és nem a párttagok számára építi a szocialista, majd kommunista társadalmat. Ennek megfelelően minden magyar állampolgár úgy tekint

az irányelvekre és úgy elemzi azokat, mint amely elvek a nemzet egész jövőjét hivatottak meghatározni... Bizonyos, hogy hazánk minden, a társadalmi haladásért, a békéért felelősséget hordozó, szolgáló kívánó polgára — közöttük az Egyházközi Békebizottság felekezeteinek hívei — mindent megtesznek a jövőben is annak érdekében, hogy hozzájárulásukkal sikerre juttassák az Országos Béketanácsnak a békemunka tartalmi elmélyítésére, stílusának még vonzóbbá tételére, a még meggyőzőbb érvelésre irányuló törekvéseit, magukévé téve a Békekonferencia felhívását: Tegyük meg mindent nemzeti boldogulásunkért, szocialista hazánkért, a békéért!”

Hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára emlékezve az elnöki előterjesztés hangsúlyozta: „A korszakos változás, amely hazánk felszabadulásával vette kezdetét, kétségtelenül a magyar nép újkori történetének legjelentősebb eseménye. Félévezredes kalódás után indult el az ország a felvirágzás útján... Az Egyházközi Békebizottságot alkotó tagegyházak és vallási közösségek Isten iránti hálával, a Szovjetunió által hozott súlyos áldozatok kegyeltes emlékezetben tartásával, az elmúlt 40 esztendő teljesítményei iránti tisztelettel állanak meg az évforduló határkövével.”

Dr. Aranyos Zoltán zsinati tanácsos főtitkári előterjesztésében beszámolt az előző közgyűlés óta eltelt időszakban végzett munkáról és az 1985. évi országos és helyi munkaterv kialakításának szempontjaival foglalkozott. Hangoztatta: „A terveket az Országos Béketanács munkaprogramjával összhangban kívánjuk kialakítani és megvalósítani... A magyar békemozgalom tevékenységének középpontjában — a X. Békekonferencia Állásfoglalás-a szellemében — továbbra is változatlanul az a törekvés áll, hogy kifejezze a magyar nép békeakarátát, mozgósítsa a társadalom minden rétegét az építő munkára, a béke munkálására, párbeszédre és együttműködésre készen a társadalmi igazságosságért, békéért, biztonságért küzdő magyar és külföldi társadalmi erőkkel... A magyar békemozgalom... tevékenységének megújítására törekszik...”, hatni kíván „az emberek értelmére és érzelmére egyaránt”... Kezet nyújtva „mindazoknak, akik velünk együtt cselekedni készek a békéért”.

A X. Békekonferencia mondanivalójának továbbítása, feldolgozása érdekében az Egyházközi Békebizottság tervezi, hogy küldöttei élménybeszámolókat tartanak a helyi szervezetek gyűlésein, látogatásokat tesznek egyházi ifjúsági intézményekben: felekezeti gimnáziumokban, teológiai akadémiákon, lelkesítő szemináriumokban stb. A munkatervnek az évenként visszatérő állandó elemei (béke- és barátsági hónap, Hiroshima-, Afrika, ENSZ-vasárnapok stb.) mellett fo-

kozott figyelem fordul az 1985. év olyan speciális alkalmaira, mint hazánk felszabadulásának, az atom-bomba ledobásának, az ENSZ alapokmánya elfogadásának negyvenedik, a Helsinki Záróokmány aláírásának tizedik évfordulója. A főtítkári előterjesztés ráirányította a figyelmet arra, hogy a távolabb esetleg lehetővé váló együttműködés reményében kívánatos lelkipásztori párbeszédet kezdeményezni olyan jóindulatú, vallásos indíttatású körökkel és személyekkel, amelyeknek a békemunkára, annak módszereire vonatkozó elképzelésük pillanatnyilag eltér az OBK és az Egyházközi Békebizottság álláspontjától. Fontos — mutatott rá a főtítkári —, hogy a békeszolgálatunk alapjául szolgáló exegetikai, szociálétikai tudományos teológiai munka „az elvtelen béketörekvésekkel szemben fel tudja mutatni a békeszolgálati tevékenységnek ama módját, amely — összhangban hazánk vallásfelekezeteinek megszentelt hagyományával — alkalmas arra, hogy egyidejűleg a haza szeretetének és védelmének gondolatát is magába tudja foglalni”. Az Egyházközi Békebizottság az 1985. évi tevékenysége során fokozott figyelmet kíván szentelni a Keresztyén Békekonferenciával való együttműködésre, különösen is annak hatodik világgyűlése összefüggésében. A tervezéssel kapcsolatos megfontolások között szerepel a Katolikus Békebizottsággal — hazai és nemzetközi tekintetben egyaránt — az együttműködés bővítésének óhaja és gondolata.

A tanácskozáson élénk és termékeny eszmecsere került sor, amelynek keretében a küldöttek beszámoltak helyi tapasztalataikról, ismertették a munka megtervezésére vonatkozó és a kivitelezéssel, módszerekkel kapcsolatos elgondolásokat és számos értékes javaslattal, kezdeményezéssel gazdagították a jövő évi tervezés szempontjait. Ezek középpontjában mindenkor a hívő emberek mozgósításának gondolata állott.

Dr. Bartha Tibor — az Egyházközi Békebizottság áldáskívánását kifejezve — köszöntötte dr. Káldy Zoltán püspököt abból az alkalomból, hogy a Lutheránus Világszövetség elnökévé választotta. Az Egyházközi Békebizottság az elnökségi tanács tagjainak sorába kooptálta Ardeleán Pált, a Magyarországi Rómán Ortodox Egyház új püspöki vikáriusát és Szebenli Olivért, a Szabadegyházak Tanácsának a közel-múltban megválasztott új főtítkárárt, majd megszüavazta az 1985. évi költségvetést, végül pedig határozatot fogadott el.

A határozat köszönti az újjáalakult Országos Béketanács elnökét: *Sebestyén Nándornét*, főtítkárárt:

Barabás Miklóst, valamint „az Egyházközi Békebizottság képviselőit az Országos Béketanács és elnöksége tagjainak sorában” és többek között hangoztatja:

„Az Egyházközi Békebizottság egyetértéssel üdvözli, támogatásáról biztosítja a X. Magyar Békekonferencia eredményeit tükröző Állásfoglalás-t, amely kifejezi szocialista társadalmunk, benne a vallásos emberek békeakarátát és programot ad az egységes magyar békemozgalom számára... A maga részéről is feladatának tekinti, hogy hozzájárulásával segítse a bizalom és az emberi együttélés légkörének javítását, a párbeszéd és az együttműködés elmélyítését, a társadalmi igazságosság és a béke érdekében a vallásközi kapcsolatok területén és minden jóakarátú emberrel... Buzdítja a kebelbeli békebizottságokat egész hazánkban, hogy helyi szinten is odaadással munkálják az Állásfoglalás-ban megfogalmazott célkitűzések megvalósítását: „Tegyük meg mindent nemzeti boldogulásunkért, szocialista hazánkért, a békéért!”

Az Egyházközi Békebizottság Isten iránti hálával emlékezik meg arról, hogy negyven évvel ezelőtt ezekben a hetekben kezdte meg a Szovjetunió Vörös Hadserege hazánk felszabadítását az idegen fasiszta elnyomás... országunkat a nemzethalál veszélyébe sodró kizsákmányoló osztályok uralma alól. Ezzel megnyílt a lehetőség egy igazságosabb, demokratikus társadalmi rend felépítésére. A közgyűlés kéri az Egyházközi Békebizottság helyi szervezeteit és azok tagjait: az előttünk álló időszakban egész dolgozó népünkkel együtt, nemzeti egységben emlékezzenek meg hazánk felszabadulásának 40. évfordulójáról, kifejezve a hívő emberek felelősségét és elkötelezettségét közös gondjaink és feladataink megoldására, hazánk javának és az emberiség békéjének munkálására.

Az Egyházközi Békebizottság az 1985. évi országos és helyi szintű munkatervét a békeszolgálat bibliai alapjaival foglalkozó teológiai vizsgálódásra kívánja építeni. Eközben törekszik feltárni és feldolgozni azokat a mély összefüggéseket, amelyekre indokolt fokozottabb figyelmet fordítani. Ennek érdekében az egyes vallásfelekezetek teológusaiból tanulmányi munkacsoportot alakít” — fejeződik be az egyhangúan elfogadott határozat.

A közgyűlés — amelynek kezdetén *Szakács József*, a Szabadegyházak Tanácsának elnöke olvasott ígét és imádkozott — *Ardeleán Pál* püspöki vikárius imádságával és áldásmondásával zárult.

KÖNYVSZEMLE

Jeruzsálem

Rapcsányi László; Budapest 1984.

Három világvallás szent városa, melyet a középkori térképek a világ közepeként ábrázoltak. Ők sem hittek, hogy ez pontos földrajzi mérések eredménye, hanem azt tudták, hogy gondolkodásunk eszmei koordinátorai által meghatározott hely ez a város. Az Aggáda szerint „a világ közepe a szentföld, annak közepe Jeruzsálem, Jeruzsálem közepe a szenttér, a szenttér közepe a templom, a templom közepe a frigyláda”.

Erről a csodálatos városról hozott, avatott tollal írt riportot Rapcsányi László a Magyar Rádió főmunkatársa, aki 1981 tavaszán bebarangolta az örök várost, vallatva a múltat és a jelenet. Munkáját, egy szép régi legendát idézve, száznaknak, töredékeknek gyűjtéséhez hasonlítja. Megismertet a város topográfiájával, a bibliai kor érdekes emlékei mai megvilágításban kerülnek az olvasó elé. A múlt, jelen ideig érő vonásait keresi a szerző, aki mindvégig megőrzi újságírói kíváncsiságát. Más ez mint a szokványos, költői, történeti munkák világa. A múlt és a jelen összefügg, a múlttal csak a jelen jobb megismerése szempontjából érdemes foglalkozni.

A szerző a város történelmi sorsfordulóit nyomán járja végig a szentvárost, melyet Dávidtól I. Szelim szultánig (1517) 19-szer dúlt fel hódító háború. Először Dávid városának emlékeit keresi Rapcsányi, majd az Olajfák hegyére kapaszkodik fel és a Sion-hegyre. Végigvezeti az olvasót a Kidron mentén, közben megismerkedünk a kerek arcú, mosolygós Abu Mahmudal, aki felgyúrt ujjú ingben, fekete nadrágban, papuccsal a lábán magyaráz és fantáziája tovább szövi az ószövetségi, evangéliumi történetet az elrejtett kincsről. Az Aranykapu legendáját, a szombati pihenőnap munkatiltalmát is sorra vizsgálja Rapcsányi titkokat kutató könyve. Sok ó- és újszövetségi Ige kap új fényt, értelmet, kultúrtörténeti vizsgálódásai nyomán.

Külön figyelmet fordít a könyv a szentföld magyar vonatkozású emlékeire, többek között a magyar ajkú zsidók postájának történetére éppúgy, mint a keresztény Jeruzsálemben élő népszokások mai párhuzamai. A város Bizánci és Mohamedán korszaka is feltárul az olvasó előtt, de az al-Aksza mecset pompája mellett a város protestáns emlékeit is megismerjük. Csak egy érdekes adalék: a Pesti Napló 1898. október 31-i vezércikkéből („Vilmos császár Jeruzsálemben”) azt is megtudjuk, hogy Zelenke Pál evangélikus püspök is ott volt, amikor a nagyhatalmú Hohenzollern császár a reformáció emlékünnepe felavatta a Megváltóról nevezett új protestáns templomot, mely di-

szes neogót épület. Külön fejezet emlékezik VI. Pál 1964 januári szentföldi zarándok útjára, ennek eseményeire, diplomáciai és szervezési bonyodalmaira. Természetesen szó van a könyvben Theodor Herzlről is, Izrael újkori államának megálmodójáról, aki Budapesten született 1860. május 2-án, azon a helyen, ahol ma a zsidó múzeum áll. „Itt járta első iskoláit és anyja Jeanette néni hangulatos uzsonnáit kedves gyermekkori emlékként térnek vissza a család unokaöccsének, Heltai Jenőnek emlékezetébe.” Herzl — mint a nagy álmodozók általában — nem érte meg álmainak beteljesedését. 1904. július 4-én Bécsben halt meg. Az izraeli kormány tetemét csak 1949. augusztus 17-én hozatta Jeruzsálembe. Ma egy hegy őrzi a nevét, amelyen egy egyszerű fekete márványtomb alatt nyugszik.

A Herzl-hegytől nyugatra emelkedik a „Hár-házikon” az emlékezés hegye. Itt épült fel a Kneszet határozata alapján 1957-ben a Jad-Vasen emlékpark, amelynek az a feladata, hogy a fasizmus áldozatainak emlékét őrizzék. Ebben van „a nem zsidó igazak útja” ezen azoknak tiszteletére ültetnek emlékfát, akik a vészidőszakban életük kockáztatásával zsidókat mentettek meg a haláltól. A facsemeték mellett az emléktáblákon több magyar nevet is találhatunk. „A legfrissebb facsemetét — írja Rapcsányi — éppen ottjártunkkor ültették el Michnay László adventista lelkes emlékére. Üldözöttek aranyszívű papjaként foglalták versbe Várnai Zseni és Peterdi Andor, megmentőjük nevét, aki családjával együtt több mint 50 halálra szánt nőt és férfit rejtett, táplált Budapesten a Székely Bertalan utcai 13-as ház adventista templomában” (335. old.).

A kötet érdekes képanyagáról — R. Zarka Magdolna munkája — is meg kell emlékezzünk. A szerző múltat és jelent egyszerre kutató szemléletét segítik.

A könyv költői befejezéséből idézünk néhány mondatot, ami Rapcsányi László hitvallása is:

„Ha elfelejtenélek Jeruzsálem... én nem félelemből mondom ki nevedet, nem attól tartva, hogy a nyelvem az ínyemhez tapad ha nem emlékezem meg rólad, hanem, mert jó ott nálad járni, tanulni, gondolkodni. Az égbolt másutt is nyitott, a föld mélye mindenütt titkokat rejt, de három világhódító eszme egyazon szent helye csak te vagy Jeruzsálem. Dicséretet zengő gyermekeid szétszéledtek, ágakra szakadtak, ellenfelek lettek. A könyv népei már alig értik egymást, csak dallamos neved és lakóid köszöntése hasonló: Sálom, szálem, béke. Az emberiség városa vagy, de sorsod a saját kezében van... hogyha elfelejtenélek Jeruzsálem, lemondanék arról, hogy van remény.”

Szigeti Jenő

STUDIES: *Zsigmond J. Varga*: Jesus the Teacher — Formal Aspects — Theological Content — *Zoltán Bellai*: Traces of the Ancient Church's Liturgy of Baptism in the New Testament (Col. 1:15—20) — *István Lenkey*: Analysis of the Prayers and Sermons in the Acts of the Apostles with Regard to Their Form and Contents — *Ákos Dömötör*: Characteristics of the Parables in Protestant Preaching — *Andor Békési*: Calvin's Hermeneutics — *Dietrich Ritschl*: Implicit Axioms Guiding Thinking and Actions (A Lecture Delivered at the Reformed Theological Academy in Budapest on October 10, 1984) — *Helmut Fritzsche*: Christian—Marxist Dialogue from the Angle of the GDR, with Special Regard to the Questions of Cooperation Between Christian Theological and Marxist Philosophical Research at the University of the GDR (A Lecture Delivered at the First Conference in the Debrecen College on April 16/17, 1984, of Professors, Research Workers and Ministers Engaged in the Study of Systematic Theology in the Socialist Countries) — *Miklós Bodrog*: The Neurosis of Self-Destruction

WORLD REVIEW: *Károly Tóth*: The Commitment of Churches to Peace and Justice in East and West (A Lecture Delivered at the Consultation Karlovy Vary VI on December 10, 1984)

HOME REVIEW: *Sándor Boros*: Onward on the Way of the Dialogue (A Lecture of the Deputy Leader of the Department for Agitation and Propaganda of the Hungarian Socialist Workers' Party in the Headquarters of the National Council of the Patriotic People's Front, Budapest, January 31, 1985) — General Assembly of the Inter—Church Peace Committee of the National Peace Council — „Towards a Theology of Peace” (International Theological Seminar on Peace in Budapest, September 17—22, 1984) — *István Karasszon*: Yigael Yadin, 1917—1984

REVIEW OF BOOKS: *László Rapcsányi*: Jerusalem (*Jenő Szigeti*)

STUDIEN: *Zsigmond J. Varga*: Jesus der Lehrer — Formelle Beziehungen — theologischer Inhalt — *Zoltán Bellai*: Spuren der Liturgie der Taufe der Urkirche im Neuen Testament (Kol 1,15—20) — *István Lenkey*: Formelle und inhaltliche Analyse der Gebete und Predigten in der Apostelgeschichte — *Ákos Dömötör*: Die Charakterologie der Gleichnisse in der protestantischen Verkündigung — *Andor Békési*: Die Hermeneutik von Calvin — *Dietrich Ritschl*: Axiome, die das Denken und Handeln implizite bestimmen (Ein Vortrag auf der Budapester Reformierten Theologischen Akademie am 10. Oktober 1984) — *Helmut Fritzsche*: Christlich-marxistischer Dialog unter dem Gesichtswinkel der DDR betrachtet, mit besonderer Rücksicht auf die Fragen der Zusammenarbeit zwischen der christlich-theologischen und marxistisch-philosophischen Forschung auf den Universitäten der DDR (Ein Vortrag auf der Konferenz der in den sozialistischen Ländern sich mit der systematischen Theologie befassenden Professoren, Forscher und Pfarrer im Debrecziner Kollegium von 16. bis 17. April 1984) — *Miklós Bodrog*: Die Neurose der Selbsterstörung

WELTRUNDSCHAU: *Károly Tóth*: Die Verpflichtung der Kirchen für Frieden und Gerechtigkeit in Ost und West (Ein Vortrag auf der Konsultation Karlovy Vary VI. am 10. Dezember 1984)

HEIMATRUNDSCHAU: *Sándor Boros*: Weiter auf dem Weg des Dialogs (Ein Vortrag des stellvertretenden Leiters der Abteilung für Agitation und Propaganda der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei in der Zentrale des Nationalen Rates der Patriotischen Volksfront, Budapest 31. Januar 1985) — Generalversammlung des Zwischenkirchlichen Friedenskomitees des Nationalen Friedensrates — „Nach einer Theologie des Friedens hin” (Internationales theologisches Friedensseminar, Budapest, 17—22. September 1984) — *István Karasszon*: Yigael Yadin, 1917—1984

BÜCHERRUNDSCHAU: *László Rapcsányi*: Jerusalem (*Jenő Szigeti*)

Közlemény

Az 1985. január 1-től esedékes általános lapáremelésekkel összhangban a Református Sajtóosztály kiadásában megjelenő folyóiratok ára a következőképpen módosul: *Református Egyház* című hivatalos lap ára 32 Ft, félévi előfizetés 185 Ft, egész évi előfizetés 370 Ft. — *Theologiai Szemle* ára 68 Ft, félévi előfizetés 195 Ft, egész évi előfizetés 390 Ft. — *Confessio* folyóirat ára 42 Ft, egész évi előfizetés 168 Ft.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Képes Újszövetség	245,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLJUK:

ifj. Dr. Bartha Tibor—Vladár Gábor: Bibliai fogalmi szókönyv	244,— Ft
Küldetésben — Köszöntések az ökumenéből dr. Bartha Tibor püspök 70 születésnapjára	113,— Ft
„Ó, szép fényes hajnalsillag” magyar népi karácsonyi énekek	100,— Ft
Pásztor Jánosné: Kenyai napló	70,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Kiss Sándor: Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat	123,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Juhász Zsófia—Sártory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Bibliái lexikon gyerekeknek	150,— Ft
„Szüntelen imádkozzatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház	112,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	56,— Ft
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai	128,— Ft
H. V. Morton: Pál apostol nyomában	110,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosságul	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Dickens: Urunk élete	70,— Ft
Kiss Géza: A lélek harangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar prótestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetők: minden lelkési hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

TARTALOM

Elhivatás a bizonyágtételre ma

Emlékezés a megtett útra

Ökumenizmus

„Lehetetlen lehetőség” az ember számára

Az élő gyülekezeti ének

„Közös feladatunk: védekezés
a közös veszély ellen”

A prédikáció jövője

Ábrakadabra?

Barth Károly bibliográfia

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1 9 8 5

2

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. március—április

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133—7599

Egyetemi Nyomda — 85.3298
Budapest, 1985.

Felelős vezető:

Sümeghi Zoltán igazgató

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berkí Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Laczkovszki János
Dr. Nagy Gyula
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap
Irodánál, Budapest, József nádor
tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

DOKUMENTUM

Elhivatás a bizonyágtételre ma — A Református Világszövetség ottawai nagygyűlésének felhívása 65

TANULMÁNYOK

FEKETE KÁROLY: Emlékezés a megtett útra — Visszatekintés a Magyarországi Református Egyház felszabadulás óta végzett szolgálatára 78

KARL-WOLFGANG TRÖGER: Gnózis, Újszövetség, Egyház ... 82

BELLAI ZOLTÁN: A keresztség a magyar református egyházban a Limai Dokumentum tükrében 85

ERWIN FAHLBUSCH: Ökumenizmus 89

WOLF KRÖTKE: „Lehetetlen lehetőség” az ember számára — Gondolatok a bűn keresztyén értelmezéséről, kapcsolódva Barth Károly bűnről szóló tanításához 94

SZIGETI JENŐ: Az élő gyülekezeti ének 98

ÖTVÖS LÁSZLÓ: Szőnyi Benjámín élete és énekeinek hatása a református népi kegyességre 101

VILÁGSZEMLE

„Közös feladatunk: védekezés a közös veszély ellen” — Tóth Károly püspöknek, a Keresztyén Békekonferencia elnökének előadása a Hannover—Mühlenbergben megtartott regionális ülésén 1985. január 19-én 108

OTTLYK ERNŐ: Kelet—nyugat egyházi párbeszéd Karlovy Vary-ban 111

DISZKUZZIÓ

FEKETE KÁROLY: A prédikáció jövője 115

A FELEKEZETTUDOMÁNYI INTÉZET TANULMÁNYA

BÉKEFI LAJOS: Kiengesztelődés és bűnbánat az egyház küldetésében — Mi történt a VI. Püspöki Szinóduson? Róma, 1983. szeptember 29.—október 29. 116

KULTURÁLIS KRÓNKA

ZAY LÁSZLÓ: Abrakadabra? 121

KÖNYVSZEMLE

Barth Károly bibliográfia (Groó Gyula) 124

Elliot C. Maloney: Márk evangéliumának sémi háttere (Csonka Valéria) 125

Falk Miksa: A döblingi barlang vad oroszlánja (Kádár Zsolt) 127

Szamuely László: A jóléti állam ma (—r—t) 128

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1985. március 5.

Elhivatás a bizonyágtételre ma

A Református Világszövetség ottawai nagygyűlésének felhívása

A Református Világszövetség az alábbi tanulmányi anyagot a Magyarországi Református Egyház Elnökségének azzal a kéréssel küldte meg, hogy további tanulmányozás és reflexiógyűjtés céljából bocsássa az egyház nyilvánossága elé. E kérésnek az Elnökség a Theologiai Szemle hasábjain tesz eleget azzal a meggyőződéssel, hogy e tanulmány témája és problematikája érvénnyel bír a hazai protestantizmus életében és szolgálatában is. A Református Világszövetség felkérésének megfelelően kérjük elsősorban református olvasóinkat, hogy e tanulmányhoz fűződő észrevételeiket, gondolataikat és javaslataikat 1985. július 1-ig az alábbi címre megküldeni szíveskedjenek: Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, Abonyi u. 21. 1146. A beérkezett hozzájárulások a Magyarországi Református Egyház tudományos testülete, a Doktorok Kollégiuma elé kerülnek.

Előszó

Amikor ezt az iratot a Református Világszövetség nevében tanulmányozás és válaszadás céljából tag-egyházainknak megküldjük, akkor ezt a nagygyűlés külön kérésére tesszük, amely 1982. augusztus 17–27. között ülésezett a kanadai Ottawában. Rögtön előjáróban hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez nem csupán egy újabb alapirat a sok között, amit egy újabb nemzetközi ülés hozott létre, egy újabb tanulmányi terv céljából.

A háttér tisztázása érdekében a RVSZ Végrehajtó Bizottságának 1980 augusztusában Princetonban (USA) tartott ülésig kell visszamennünk, amikor is a Svájci Protestáns Egyházak Szövetségétől egy memorandum érkezett, mely a reformátusokat „ama sajátos teológiai kérdések” tanulmányozására buzdította, „amelyek kihívást jelentenek a reformátusok élete és bizonyágtétele számára. A Szövetség pozitívan reagált. Összehívtak egy nemzetközi teológusgyűlést, amely kidolgozott egy okmánytervezetet a következő címmel: „Református bizonyágtétel napjainkban.” Ezt az okmányt több mással együtt az ottawai nagygyűlés előkészítő irataként adták ki. A nagygyűlés ideje alatt egy — az egész tagságot képviselő — bizottság behatóan dolgozott azon, hogy az eredeti tervezetet a vitának megfelelően átformálja. Ezután a nagygyűlés úgy döntött, hogy elfogadja az iratot azzal az utasítással, hogy a szerkesztés befejezése után, a megjegyzések figyelembevételével, küldjék meg az összes tagegyházaknak tanulmányozás és válaszadás céljából.

Akik kézbe veszik ezeket a lapokat, rögtön érzékelni fogják a felvetett kérdések komolyságát. Több kérdés nyilvánvalóan teológiai megosztó jellegű; nemcsak a mi református egyházaink családján belül, hanem messze azon túlmenően, az egész ökumenében. Felismerve ezt a helyzetet, a Végrehajtó Bizottság a

tervezet előterjesztésére vonatkozó eredeti döntésében a reformátusság családján belül várható vitát úgy húzta alá, mint „elválaszthatatlan részét a reformátusok önértelmezésének az ökumenikus mozgalomban betöltött szerepüket és magatartásukat illetően”.

Az irat megpróbál földeríteni bizonyos fő problémákat anélkül, hogy teljességre törekednének. A kérdések közül több nem új, de ha ezeket továbbra is figyelmen kívül hagyjuk, akkor az veszélyeztetné a teljes igazság kimondását és a református közösség sajátos jellegét. Az ottawai nagygyűlésen hozott különféle határozatok nyilvánvalóvá tették a tagegyházak eltökéltségét, hogy szembe nézzenek azokkal a súlyos problémákkal, amelyek a keresztyéneket és egyházakat szorongatják a mai világban. Életbevágóan fontos, hogy mi — mint egy család — tudjuk, miben értünk egyet és miben nem.

Tudatában vagyunk annak, hogy amikor arra hívjuk fel az egyházakat, hogy vágjanak bele ebbe a tanulmányi munkába, mindannyian úttörő vállalkozásba fogunk. Nem tudjuk előre, hogy merre visz az út. A mostani stádiumban arról szeretnénk biztosítani a tagegyházakat, hogy válaszaikat igen gondosan fogjuk megvizsgálni és értékelni. Jelenleg a fontos kérdés a közös munkára és elkötelezettségre való készség. Nekünk, akik 1982 augusztusában ott voltunk Ottawában, meggyőződésünk, hogy a jelen tanulmány komoly követelményei még több éven át elsőrendű fontosságúak maradnak a Világszövetség számára. Elvárásunk nem csupán az, hogy a tagegyházak külön tanulmányi szakcsoportokat alakítsanak, hanem hogy az irat a gyülekezetek szintjén is vita alapjául szolgáljon. Ugyancsak reméljük, hogy a kapcsolattartás az egyházak között mindannyiunkat közelebb fog hozni egymáshoz a hit egységében.

Köszönet illeti mindazokat, akik — különböző szinteken — a legfontosabb szerepet vállalták a szöveg elkészítésében. Nem kívánjuk felsorolni a neveket, de meg kell említenünk dr. Lucas Vischert, aki a „Református bizonyágtétel napjainkban” c. irattal foglalkozó különbizottság elnöke volt a nagygyűlés ideje alatt. A soron következő lapok ihletettsége és további elmélyülésre való kihívása jórészt az ő kitűnő vezetésének tulajdonítható.

Tegye ez a most megkezdett munka mindannyiunkban még egyértelműbben tudatossá elhívásunkat Jézus Krisztus szolgálatában, aki Királya és Feje az Egyháznak.

Genf, 1982. karácsony

Allan A. Boesak
elnök

Edmond Perret
főtájtár

Bevezetés

Amikor együtt voltunk, amikor közös áhítatban vettünk részt és amikor az úri imádság befejező szavait mondtuk: „Tiéd az ország és a hatalom és a di-

csőség”, akkor újra megtapasztaltuk Isten jelenlétét Krisztus Jézusban. Ő a mi reménységünk, mert Őbenne, az Ő kereszthalálában és feltámadásában tette Isten világossá, hogy az Ő szeretete erősebb e világ minden országánál, hatalmánál és dicsőségénél. Dicsérjük Istent szeretetéről.

Amikor együtt voltunk, új módon világosodott meg előttünk, milyen sokféleféppen munkálkodik a Lélek közöttünk.

— Isten akaratóból az evangélium csaknem az egész világon elterjedt. Sok országban új ajtókat nyit meg a Lélek az evangélium hirdetésére: Koreában, Indonéziában, Tajvanon és sok helyütt Afrikában az egyházak megnövekedtek és tovább növekednek.

— Szembesülve társadalmuk kihívásaival és válságaival, sok egyház új módon fedezte fel az evangélium feladatokra szólító üzenetét és érvényességét.

— Mindenek felett megerősített bennünket az egyházak és sok keresztyén szilárd bizonyágtétele az igazságtalanság, elnyomás és üldözés közepette: sokan hajlandók vállalni a szenvedést, a börtönt, sőt még a halált is.

Mindezekért hálát adunk. Ugyanakkor ráébredtünk arra, hogy milyen óriási feladatok hárulnak a református egyházakra. Milyen legyen a mi mai bizonyágtételünk? E kérdés feltevésekor olyan kihívásokkal és megoldatlan kérdésekkel állunk szemben, amelyek új válaszokat követelnek.

A református egyházak mindig elsőrendű fontosságot tulajdonítottak az evangéliumról tett időszéri bizonyágtételnek. A reformátoroknak köszönhetik, hogy az egyház annak idején megújult. Továbbra is az általuk kezdeményezett mozgalomban élnek. Elgondolkoznak azon az örökségen, amelyet kaptak és tanulni igyekeznek a megelőző nemzedékek bölcsességéből, különösen amint ez az ősi hitvallásokba és a reformáció hitvallásaiban kifejeződik. De mindig is tudatában voltak annak, hogy új helyzetek az egyház hitének új kifejezési formáját kívánhatják meg. Új kérdések merülhetnek fel, amelyek az Írás alapján és a tapasztalat fényében új válaszokat követelnek. A református hagyományt nem határozhatja meg egyszerűen a XVI—XVII. század református hitvallásaira való hivatkozás; csak akkor vagyunk hűségesek ezek szelleméhez, ha engedelmessé válnak az evangélium hívásának a mostani világban.

Három fő kihívással állunk szemben:

1. A legfőbb kihívás magának Jézus Krisztusnak az evangéliuma. Hiszünk és valljuk, hogy Isten Őbenne a Lélek hatalma által kijelentette Önmagát. Hiszünk és valljuk, hogy Őbenne az üdvösség jött el hozzánk. Hiszünk és valljuk, hogy ha Őbenne élünk, nincs hatalom, amely elszakítana minket Isten szeretetétől. Ugyanakkor számolnunk kell Isten kijelentésének titokzatosságával is, amely meghaladja a mi értelmünket. A Krisztussal élt élet azt jelenti, hogy mindig újra fölfedezzük Őt. A Krisztussal élt élet az egyház számára éppúgy mint minden egyes ember számára a tapasztalatban és a tudásban való növekedést jelenti. Ismerjük és mégsem ismerjük az Isten szeretetének „szélességét, hosszúságát, magasságát és mélységét”. Mint Pálnak, úgy nekünk is imádkoznunk kell: adja meg Isten, hogy úgy beszélhessünk Krisztus misztériumáról, ahogyan beszélnünk kell (Kol 4,4).

2. A második kihívás a modern világ ígéretes és ugyanakkor fenyegető fejleményeiből adódik. Közel a második ezredfordulóhoz, hogyan reagálunk az emberiség és az egész világ állapotára?

— A tudományos felfedezésekre és a felhalmozódó tudásra, amelyek új perspektívákat és tapasztalatokat ígérnek?

— A minden néppel és minden vallással való együttélés új lehetőségeire, amelyek tágabb horizontot ígérnek?

— Az emberi faj növekvő képességére, arra nézve, hogy átformálja a természeti világot, ami egyben a környezet tönkretetésével, biológiai katasztrófával és genetikai manipulációval fenyeget?

— A növekvő és máris túlzott hatalom-összpontosításra, ami a kizsákmányolás és szegénység veszélyeit hordozza magában?

— A fegyverkezés megfélemezhetetlennek tűnő növekedésére, ami háborúhoz és nukleáris pusztításhoz vezethet?

— Az emberi méltóság sokféle megsértésére: az élet megvetésére, a diszkriminációra, a lelkiismereti okokból történő bebörtönzésekre, kínzásokra és a törvénytelen kivégzésekre?

— Azokra az erőkre és hatásokra, amelyek mindenütt az emberi közösség bomlasztásával fenyegetnek, továbbá, hogy megfosztják az embert a valahova-tartozás érzésétől, értelmetlenné és abszurdá téve így az emberi életet?

3. A harmadik kihívás a más egyházakkal való találkozás az ökumenikus mozgalomban. Az egyházak közötti lehetőségessé vált új kapcsolatok új bizonyágtételre adnak alkalmat a reformáció legmélyebb szándékairól. A reformátorok nem akartak új egyházat alapítani. Az egész egyház megújítására törekedtek. A szakadások azért történtek, mert nem sikerült a Lélek egységében azokat a reformokat megvalósítani, amelyekre szükség volt a tan és a gyakorlat terén. Ennek következtében az elkülönülések megmerevedtek, káros következményeket okozva: önközpontúságot, versengést, ellenségeskedést és üldözéseket. Ma a helyzet változóban van. Lehetőségessé vált a párbeszéd és az együttműködés. Újra meg lehet vizsgálni azokat a kérdéseket, amelyeket a reformátorok és az őket követő nemzedékek vetettek fel. A reformáció mozgalma most — meglepő módon — az ökumenikus mozgalomban folytatódik. De valóban készen állanak-e a református egyházak ennek az új helyzetnek az elfogadására? Ha az egyház egységének helyreállításához komolyan hozzá akarnak járulni, saját megújulásukra is gondolniuk kell. Az egység csak egy megújulási folyamatban érhető el.

A fenti kihívásokra adandó válasz a református egyházak közös erőfeszítését kívánja meg. Nem dönthet és nem szólhat helyettük valamilyen központi tekintély. Az egyértelműséget csak egy olyan folyamaton keresztül lehet elérni, amelyben a lehető legnagyobb mértékben vesznek részt az egyházak és tagjaik. Ezért a nagygyűlés azt javasolja, hogy ilyen összehangolt folyamat kezdődjék el. Az itt következő tanulmányi iratban olyan kérdéseket fogalmazunk meg, amelyek — véleményünk szerint — különleges figyelmet érdemelnek. Reméljük, hogy az egyházak megfelelő módon fogják ezeket kezelni.

Ez a közös gondolkodásra való felhívásunk nemcsak teológiai megbeszélésekre vonatkozik, hanem közös vállalkozásra való felhívás. Mindenkihez szól, aki részt kíván venni benne. Reméljük, hogy ez a gondolkodási folyamat az élet megújítását célzó konkrét lépésekhez fog vezetni. Reméljük azt is, hogy alkalmas ad a református egyházaknak az együttműködésre olyan közösségben, amelyet a közös bizonyágtétel és közbenjárás, a lankadatlan szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás tart össze. Reméljük, hogy

az egyházak kölcsönös látogatásainak igen fontos szerepük lesz ebben a vállalkozásban és abban, hogy mindegyik egyház jobban tudatára ébredjen a másik problémáinak, hogy ezáltal is mélyüljön és erősödjék közös bizonyoságtételünk.

I. A központi vallástétel:

Jézus Krisztus — Úr és Megváltó

Jézus Krisztus üzenete Isten szeretetének jó híre. Isten szabaddá tesz minket. Engedetlenségünk ellenére sem ad át a pusztulásnak és a halálnak. Fiát, Jézus Krisztust adta, aki meghalt és feltámadt, hogy nekünk életünk legyen. Mivel hiszünk benne és közösségünk van vele, felfedezzük, hogy bűneink megbocsáttattak és így hála és dicséret életét élhetjük. Nincs más célja életünknek, mint „dicsőíteni Istent és örvendezni benne örökké”.

Hogyan fejezzük ki ezt az üzenetet ma?

Mivel a reformáció idején ez az üzenet megérintette az emberek szívét, mozgást és megújulást idézett elő az egyházban. Mivel minden egyes ember életébe új értelmet hozott, az egyház egésze számára is új távlatokat nyitott.

Mire indítja ez az üzenet az egyházakat napjainkban?

Isten szeretete elsősorban az Isten képére teremtett ember életére és megváltására vonatkozik. Az ember igenis fontos. Isten megkeresi őt félelmében és kétségbeesésében. Öröm van az égből, ha egy bűnös megmenekül és újjászületik az életre. Minden más szempont másodrendű és alárendelt Isten megváltó munkájának.

*Hogyan juttatjuk kifejezésre ma ezt az elsődleges-
séget?*

Az evangélium felfedezése megindítja a szíveket; új ének éneklésére vezet. Krisztus dicsérete a szeretet és hála szavaiból nő ki:

Mik a szeretetnek és hálának azok a szavai, amelyeket ma kell szólnunk?

II. A reformáció örökségének átgondolása

Mi mint a reformáció örökségéhez tartozó egyházak teszünk bizonyoságot az evangéliumról. Hálások vagyunk azért az örökségért, amelyet ettől a tanulmánytól kaptunk. Úgy tekintjük annak meglátásait és hangsúlyait, mint amik lényegesek az evangélium hirdetéséhez. Ugyanakkor, mivel olyan kihívásokkal állunk szemben, mint amelyeket a Bevezetésben említettünk, tudjuk, hogy újra át kell gondolnunk a református hagyomány bizonyos jellegzetes vonásait. A jelen fejezetben ráirányítjuk a figyelmet a református tanítás és élet bizonyos vonatkozásaira, amelyek — véleményünk szerint — új válaszokat kívánnak meg.

1. A hit megvallása — hitvallások

Jézus Krisztus egyházának lenni azt jelenti, hogy örvendezve osztjuk meg másokkal azt, amit Jézus Krisztus jelent nekünk és a világnak. Őbenne Isten szeretete van jelen. A Lélek hatalma által azt szívünkbe töltötte. A református egyházak bizonyoságtételéről szólva a legfőbb kérdés az, hogyan tehető nyilvánvalóvá Isten felszabadító szeretete a mai világban.

Sok református egyháznak modern hitvallásokban* kellett az elmúlt években újra fogalmazni hitét és elkötelezettségét. Az írásbeli hitvallások az egyház bizonyoságtételét szolgálják. Céljuk az, hogy az egyházat segítsék hivatása betöltésében.

Ezek az új hitvallások különbözőek céljukat és formájukat tekintve. Némelyek közülük a hitet akarják összefoglalni; mások célja az Isten dicsőítése; egyeseket katechetikai célzattal írtak meg; mások reakciók olyan válságokra, amelyek az egyház bizonyoságtételének integritását teszik kérdésessé; és végül vannak olyanok, amelyek a református egyházak közötti uniós tárgyalások eredményeképpen születtek.

Ezek a mai megállapítások közös átgondolásra készítenek. Nem egy hangon szólnak. Sajátos összefüggésekben gyökereznek, és az egyházak válaszait fejezik ki azokra a kihívásokra, melyek az új kívánalmakhoz szabott bizonyoságtételre kényszerítik őket. Ezeknek a szövegeknek a különbözősége egyrészt a református-ság gazdagságát tükrözi, s ez öröndetes. Másrészt viszont ez a különbözőség felveti a kérdést: hogyan alakítsanak ezek az egyházak egy hitvalló közösséget? Dinamikus megközelítésre van szükség. A hit megvallásához nem kell uniformitás. De ha az egyházak egy hitvalló közösséget kívánnak alkotni, meg kell találnunk az általuk kifejezett hit közös alapját. A református egyházak családjának örömmel kell készzen állnia új hangsúlyok és meglátások elfogadására, amelyek a mai világ különleges összefüggéseiből adódnak. Engednünk kell, hogy a Lélek vezessen bennünket mélyebb megtapasztalásokra az evangélium megértésében.

A következő kérdések merülnek fel:

a) Melyek azok a szóban vagy más módon kifejezést nyert tapasztalatok, amelyekkel az önök egyháza a maga helyzetében bizonyoságot tett az evangéliumról?

b) Jelentős számú református egyház egyesült más hitvallást és hagyományt képviselő egyházakkal. Mi ennek az új helyzetnek a jelentősége az egész reformátusságra nézve? Úgy kell-e tekintenünk ezeket az egyházakat, mint „rendhagyó kivételeket”, vagy pedig az ő bizonyoságtételük mutatja az utat a többi református egyháznak is?

c) Bizonyos helyzetekben egy egyháznak szüksége lehet arra, hogy világos határvonalat húzzon igazság és tévelygés között. Jézus Krisztus iránti hűségben engedelmisségben lehet, hogy állást kell foglalnia olyan keresztyénekkal szemben, akik makacsul kitartanak hitük eltorzításai mellett. Ahol ez történik, hogyan mutassák meg más református egyházak szolidaritásukat? Megtörténhet, hogy a református egyház egész családjának fegyelmezt kell gyakorolnia ott, ahol egy tagegyház jóváhagyta a tévelygést, az igazságtalanságot vagy az elnyomást.

2. Jézus Krisztus urasága

A reformátorok erőteljesen rámutattak Jézus Krisztus uraságára. Kálvin szavaival: „Minden, ami a mi üdvösségünket illeti, Őbenne van” (Institutio II.

* A legfontosabb e hitvallások közül a „Református bizonyoságtétel napjainkban” (468 oldal, 1982) c. kötetben jelent meg, amely az alábbi címen szereshető be: *Evangelische Arbeitsstelle Okumene Schweiz, Sulgenauweg 26, 3000 Bern 23, Switzerland. Az ottawai Közgyűlésre készülve 1981. június 29. és július 4. között tanácskozást tartottak a svájci Leuenbergben „A hit megvallása — hitvallások a református tradícióban napjainkban” címmel. A különböző református egyházak képviselői megvizsgálták, mit jelentenek a mai szövegek az egész reformátusság számára. A tanácskozás jelentését ki fogják adni.*

16,19). Keresztáldozatával és a halál fölött aratott győzelmével üdvösséget hozott a bűn hatalmában fogva tartott emberiségnek. Ő Isten szabadító Igéje, amelyet az egyháznak hallania és hirdetnie kell. A Lélek hatalmából Istennek ez az Igéje élővé válik az emberi szívben. Az egyház bizonyágtétele és élete teljes mértékben Jézus Krisztustól függ. Ő az egyház feje és bírja. Ő adja az egyháznak az életet és az erőt.

Jézus Krisztus urasága az egyház és a világ fölött központi fontosságú a református egyházak mai bizonyágtételében. Jézus Krisztus mint az üdvösség forrása megvéd a hamis ígéretektől és az önmegváltás 'illúzióitól'. A Jézus Krisztusra mint az egyház egyetlen fejére való figyelmezés világossá teszi, hogy az egyház nem saját erejéből él. Ez ad alapot az önkritikára. A Jézus Krisztusra mint az igazi közösség központjára való figyelmezés segíti a különböző egyházak egységstörekvéseit; egészséges egyensúlyt tesz lehetővé egység és különbözőség között.

Ez a krisztocentrizmus kérdéseket is vet föl. Hármat említünk meg itt:

a) Milyen fontosságot tulajdonítanak a református egyházak Isten trinitárius értelmezésének? Hogyan juttatják kifejezésre Istennek ezt a trinitárius értelmezését Jézus Krisztusnak, mint hitük központjának a vonatkozásában? A reformátorok az ősegyház trinitárius teológiájának összefüggésében vallották Jézus Krisztus uraságát. Hogyan követjük őket ma? Hogyan növeljük együtt az Atya, Fiú és Szentlélek kapcsolatának teljesebb megértését? És különösképpen: hogyan reagálunk a Szentlélek egyre növekvő hangsúlyozására az egyház tanításában és életében egyaránt?

b) Az első kérdéssel szorosan összefügg az ökumenikus hitvallások státusa a református hagyományban. Tekintélyüket világosan elismerték a XVI. században és az összes klasszikus református hitvallásokban. Nincs-e több világosságra szükség ateinketben, hogy milyen fokú és milyen fajta tekintéllyel bírnak az egyházban, továbbá mi a helyük ma az istentiszteletben és a tanításban? Nyilvánvaló, hogy ezt tisztázni kell a más egyházakkal folytatandó párbeszéd érdekében, különös tekintettel a keleti ortodoxiával folytatandóra. Ez utóbbi valószínűleg a Szentháromságra fog összpontosulni.

c) Végül, a Jézus Krisztus egyedülvalóságára tett hangsúly felveti a kérdést, hogyan működik Isten szerete az egyház határain kívül — kívül azon a birodalmon, ahol Jézus Krisztust Úrnak vallják. Az „egyedül Krisztus” hangsúlyozása könnyen vezethet egy szűk körű üdv-értelmezéshez. Hogyan valljuk egyidejűleg Jézus Krisztust, mint az üdvösség forrását és beteljesítését és mint Isten üdvözítő jelenlétét az egész emberi történelemben?

3. Egyedül a Szentírás

Annak megvallása, hogy Isten élő Igéje, az Ő- és Újszövetség együttes bizonyágtételében szól hozzánk, a reformáció legfontosabb meglátásainak egyike. A Szentírás az a forrás, amelyhez oda kell fordulnunk, hogy meghallhassuk Isten szavát. A református egyházak igehirdetése, istentisztelete és szervezete a maga sajátos formáját az Isten Igéje iránti engedelmességben nyerte, amint arról az Írás tesz bizonyágot. Ez a vallástétel ma éppolyan helytálló, mint annak idején volt. Az egyházaknak mindig újból oda kell fordulniuk az Írás bizonyágtétele felé. Meg kell adniuk az Írásnak az őt megillető helyet életük minden vonatkozásában: imádságban, istentiszteletben, taní-

tásban, igazgatásban, az evangélium hirdetésében, társadalmi bizonyágtételben és az egyéni életben.

A „sola Scriptura” hangsúlyozása azonban három kérdést vet fel. Először: tisztázandó a kapcsolat Isten Igéje és a Biblia írott szava között. Mi módon mondhatjuk, hogy az Írás Isten szava? Különböző nézeteink vannak e kapcsolat természetéről, s ez gyakran vezet vitához vagy eltávolodáshoz. Másodsor: tisztázandó a kapcsolat az Írás tekintélye és a hagyomány tekintélye között. Harmadsor: fölmerül az Írás és a különböző társadalmi, kulturális és történelmi helyzetekben megélt tapasztalatok közötti kapcsolatok kérdése. A „sola Scriptura” elvét a reformáció azért fektette le, hogy biztosítsa az egyház engedelmisségét Isten szabadító Igéje iránt, és hogy Isten szavát mindenféle emberi hagyomány fölé helyezze. Ez a szempont fontos marad továbbra is. Az evangéliumról szóló eredeti bizonyágtételnek kell ihletnie és vezérelnie valamennyi későbbi nemzedék bizonyágtételét. Mégis fölteszük a kérdést, hogy a református egyházak vajon kellő tisztelettel adóznak-e a hagyomány viszonylagos tekintélyének. A Lélek vezette az egyházat századokon keresztül. A mi nemzedékünk egyházának megfelelő módon kell élnie azokkal a felismerésekkel és tapasztalatokkal, amelyeket az egyház felhalmozott.

A református egyházaknak szembe kell nézniük ezekkel a kérdésekkel mind a mai bizonyágtételre, mind pedig az egyházak közötti dialógusokra való törekvéseikben. Feltétlenül szükséges, hogy közös egyetértésre jussanak a „sola Scriptura” elvének jelentését és megfogalmazását illetően.

Két kérdés merül fel:

a) Milyen jelentőséget tulajdonítunk a Biblia eredetével, összefüggéseivel és történetével foglalkozó történelmi és irodalmi kutatások eredményeinek? Az Írás tekintélyének különös hangsúlyozása miatt a református egyházak erősen hajlanak a fundamentáliszmusra; figyelmen kívül hagyva a történelmi hátteret, amelyben a Biblia írásai keletkeztek. Az a vélemény, hogy a Biblia ihletett könyv, gyakran azt jelentette, hogy nem vethető alá történelmi kritikának. Hogyan tudjuk a reformátorok nézetét az Írásról újra fogalmazni azzal összhangban, amit a Biblia komplex történelmi fejlődéséről tudunk?

b) Mi a kapcsolat az Írás és az egyház között? Az Írás a legkorábbi idők egyházában keletkezett. Az egyház bizonyágtétele arról a hagyományról, amelyet maga Jézus Krisztus indított el. Ez a tradíció folytatódik mind máig az evangélium hirdetésében. Mivel az Írás az eredeti bizonyágtétel, az egyház fölött áll. De csak a Krisztusban megélt közösség által érthető helyesen. A Lélek, aki az Írás szerzőit ihlette, működik a mai egyházban. Hogyan fejezhető ki legjobban ez az összefüggés?

4. Istentisztelet, igehirdetés, úrvacsora

A református egyházak úgy értelmezik az istentiszteletet, hogy a gyülekezet Istennek Jézus Krisztus által való jelenlétében könyörgésre és hálaadásra jön össze. Az Istennel való találkozás Jézus Krisztusban történik az Íráson alapuló prédikáció és az úrvacsora kiszolgáltatása által.

Gyakorlatilag a prédikáció uralkodik a református egyházak istentiszteletében. A dicsőítés, meditáció, csendesség és a szertartás elemei — bár nem hiányoznak — háttérbe szorulnak. A református egyházak istentisztelete gyakran csak bibliai szakaszok vagy általános keresztyén felismerések magyarázata

és nem elegendő ahhoz, hogy az embert a maga teljességében ragadja meg.

A következő kérdések merülnek fel:

a) Hogyan tudnának a református egyházak olyan istentiszteleti formát gyakorolni — anélkül, hogy a prédikáció jelentőségét kisebbítenék —, amely több helyet adna ezeknek az elhanyagolt dimenzióknak? A más egyházakkal folytatott párbeszédben, különösen az uniós tárgyalásokban, az úrvacsora mindig központi szerepet játszott. Hogyan tehetnék a református egyházak istentiszteletükben fontosabbá a rendszeres úrvacsorai szertartást?

b) Az ökumenikus párbeszéd közös távlatokat nyitott a keresztség, úrvacsora és papi szolgálat terén. Az Egyházak Világtanácsának „Faith and Order” (Hit és Egyházszerződés) Bizottsága nemrégiben három egyeztetett szöveget küldött ki az egyházaknak és felkérte őket: vizsgálják meg saját tanításukat és gyakorlatukat az ismertett eredmények fényében. Nem kellene-e a református egyházaknak felhasználniuk ezt az alkalmat az együtt gondolkodásra és arra, hogy közöljék egymással a problémára adott válaszaikat. Hogyan fogalmazható meg egy olyan értelmezés és olyan gyakorlat, amely a bibliai bizonyítékokhoz híven tudná elősegíteni a más egyházakkal való szorosabb közösséget? Ami az úrvacsorát illeti, különösen figyelmet kell szentelni a Lélek munkájának a szertartásban, a szolgálat szerepének a sakramentumban és az úrvacsorának úgy, mint ami az egyház hiteles közösségének kifejezése.

c) A református hagyományban mindig erős hangsúlyt kapott a második parancsolat. Isten jelenlétét nem képviselheti semmilyen emberi képmás. Isten az ő akarata szerint van jelen — Jézus Krisztusban, az Igében és a szentségekben, valamint a hívők közösségében. Emberi képmások nem vonhatják el a figyelmet ezekről. Jöllehet igaz ez az érv, mégis felmerül a kérdés, hogy ennek hangsúlyozása nem vezetett-e ahhoz, hogy az egyház istentiszteletében a látható és testi kifejezés leértékelődött. Mi a művészetek jogos helye az egyházban?

5. A tanítványság szabadsága

Valljuk, hogy az evangélium szabad és tanítványi életre hív fel minket Jézus Krisztus urasága alatt. A szent keresztség által Isten egyházába tagolódik az egyes keresztyén ember, s ezzel Isten egész népének közösségébe helyeződik. A szabadságra való elhívás és az egész egyház testületi létéért hordozott felelősség közötti feszültség egyháztörténeti tény. Ezt a kérdést csak a hit engedelmségében megélt tanítványság természetének mélyebb megértése oldhatja meg. Ebből a célból az egyháznak pásztori fegyelmet kell gyakorolnia, amely minden tekintetben az evangélium teljességét tükrözi.

A kihívás megmarad. A szabadság, a közösség és az egyházfegyelem dinamikus kapcsolatának keresésére a Biblia biztosítékot nyújt. Pál beszéde az egyedül hit által való megigazulásról, az ilyen dolgokon való elmélkedésből ered a galáciai egyházzal kapcsolatban. Meg kell-e tartaniuk a zsidó törvényt a pogány-keresztyéneknek? Milyen elvek alapján tartható fent az új keresztyén közösség integritása? Hitelvi szempontból egy szabályozott közösségi életben nyilvánvalóan együttjár a megigazulás és a megszentelődés.

Mennyire tartottuk mi tiszteletben a helyes arányokat a szabadság, a közösség és a fegyelem között? A világ egyes helyein a szabadságra való elhívást úgy értelmezték, mint individualizmusra való felszó-

lítást. Ott a református egyházak gyakran vettek részt az individuális kultúra indoklásában, most pedig hajlamosak az ilyen kultúra megőrzésére és törvényesítésére. Ilyen körülmények közt fennáll annak a veszélye, hogy az egyház nem sokkal lesz több, mint egymással laza kapcsolatban álló egyének gyülekezete. Az úrvacsorai közösségnek és a fegyelem elfogadásának igen kis jelentőséget tulajdonítanak. Pluralisztikus helyzetekben és nagy mozgékonyaságú kultúrákban azok az egyének, akiknek valami nincs nyíukre a saját egyházukban, könnyen beléphetnek valamilyen más felekezetbe. Az ilyen viselkedés elkerülhetetlenül állandósítja a megosztott egyház botrányát és bűnét.

Természetesen fennáll a törvényeskedés veszélye is, ami mindig jelentkezik, valahányszor az egyház ragaszkodik ahhoz, hogy tagsága egy bizonyos magatartásformához igazodjék. A hamis törvényeskedést korrigálandó, az evangélium pasztorális követelményét kell teljesíteni, bizonyoságot téve az Isten megbékítő hatalmáról. Bárhogy értelmezzük is a keresztyén életet, az csak a Szentlélek erejéből érthető a „Krisztusban”. A szabadságra és tanítványságra az evangélium ajándékából eredő elhívás megkívánja, hogy az egyház — Isten népe — a kegyelem ígéréteiből adódó kötelezettségeknek megfelelően éljen egyénileg és közösségileg egyaránt. Isten kegyelme szabadított fel minket arra, hogy itt és most Krisztussal éljünk. Figyelembe véve az előzőekben vázolt problematikus területeket, a döntő kérdés a tanítványság természetét és jelentését, ahogyan azt az egyház hirdeti és táplálja. A tanítványság és a fegyelem közös gyökerű szavak (discipleship — discipline). Így a következő kérdéseket kell feltennünk:

— Hogyan nevelje Isten népét az egyház a keresztyén élet minden szintjén helyes tanítványságra és fegyelemre?

— Erre a célra tekintettel, mi az istentisztelet, a prédikáció és a szentségi élet különleges szerepe Isten népének táplálásában?

— Megfelelően ellenőrzi-e az egyházi törvény és fegyelem alkalmazását az, ahogyan a kegyelem evangéliumát értjük?

6. Egyházszerződés és felszentelt papság

A református tradíció egyházi szerint egyedül Krisztus az egyház feje, és az egyház szervezetének olyannak kell lennie, hogy Igéjével Ő maga kormányozhassa. Nincs meg közöttük az egyházkormányzásnak egyedül érvényes koncepciója vagy mintája. A RVSZ presbiteriánus és kongregacionalista típusú egyházakat foglal magában. Alapjában azonban a református egyházak azonos elveket vallanak az egyház berendezését illetően. Az igeiszolgálat és a szentségek kiszolgáltatásának kiemelkedő helyet adnak az egyház életében: hangsúlyozzák a gyülekezet szerepét és vallják az egyetemleges papság elvét; kiemelik a képviselői zsinatok jelentőségét; ragaszkodnak a felszentelt személyek egyenlőségéhez és ezért hangsúlyozzák az egyházkormányzás kollegiális jellegét; az alkotmányosság elvét.

A református egyházak között fennálló különbség abból adódik, hogy más és más hangsúlyokkal értelmezik Krisztus élő jelenlétét igéje által az egyházban. Egyesek a fő hangsúlyt az Isten igéjének hirdetésére helyezik, képzett és felszentelt lelkészekre helyezik; a lelkészeket úgy tekintik, mint az egyház apostoli irányító testületének utódait. Mások Krisztus jelenlétének felismerésében a gyülekezet szerepét

hangsúlyozzák; a lelkészek szerintük elsősorban a gyülekezet szolgálói; vezető voltak a gyülekezet életében gyökerezik és annak érdekében működik.

A református egyházak hiszik, hogy az egyházszervezetet illető, alapvető meggyőződések az Újszövetség szellemét tükrözik. Legnagyobb részben ma már nem állítják, hogy az Újszövetség csak egyféle igazgatást enged meg, és ezért másféle formák nem érvényesek. Tudják, hogy az egyházkormányzás különböző koncepciói és mintái az Újszövetség idejében és a történelem folyamán alakultak ki és hogy ezeket mai körülményeinkhez kell igazítani.

E tekintetben a következő kérdések merülnek fel:

a) Az alapvető református meggyőződések mennyire valósultak meg az egyházak mindennapi gyakorlatában? Hogyan kerülhetik el az egyházak, hogy alkotmányuk inkább kirakatdíz, mintsem megélt valóság legyen? Például sok egyházban, a mai világ növekvő bonyolultságára való hivatkozással, nagymértékben megnövekedtek az adminisztratív és bürokratikus struktúrák. Növekvő számban hoznak döntéseket testületek és bizottságok olyan eljárások útján, melyeknek stílusát a modern üzletvezetésből kölcsönözték. Ebben az új helyzetben hogyan tartható fenn hatékonyan „Krisztus irányítása az Ige által” és a gyülekezet valóságos részvétele?

b) Mi a kapcsolat az igeszolgálat és a szentségek kiszolgáltatása, valamint a gyülekezet szerepe között, ahogyan Isten Igéjének jelentését felfogja? Hogyan lehet világosabban kimutatni a református egyházak családján belül a presbiteriánus és kongregacionalista hangsúlyok közötti komplementaritást?

c) Míg a református tradícióban az igeszolgálat és a szentségek kiszolgáltatása mindig elsőbbséget élvezett, ugyanakkor mindig hangsúlyozták a különböző egyházi szolgálatok szükségességét is. Tény, hogy a reformáció idején a református egyházak a helyi gyülekezet szintjén visszaállították az ősegyházra jellemző „hármasszolgálatot”: a püspököt (lelkészt) presbiterek (vének) csoportja vette körül és diakónusok segítették. Hogyan kell ma e hármasszolgálatot alkalmazni a mai gyülekezetekre váró sokféle feladat elvégzésében?

d) A református egyházak mindig hangsúlyozták a testületi irányító szervek szerepét a püspökség, ill. felügyelet gyakorlásában. A helyi gyülekezet szintjén az ígét hirdető és szentségeket kiszolgáltató pap ezt a feladatot a vének és diakónusok csoportjával együtt látja el. Egy-egy terület vagy kerület szintjén a felügyeletet presbiteriumok vagy zsinatok gyakorolják. Felmerül a kérdés, hogy ami ez utóbbi szintet illeti, megfelelő jelentőséget tulajdonítanak-e a református egyházak a pásztori felügyelet személyes dimenziójának. Nem tekintik-e a gyülekezetek fölötti személyes hivatalt inkább adminisztratívnak mint pásztorinak? Mit tanulhatunk e tekintetben más hagyományú egyházaktól?

III. Krisztusban való közösség — Krisztus e világban való jelenlétének jele

Az egyház nem csupán az evangélium hirdetésével, hanem már létével és életével is bizonyosságot tesz Istenről. A Szentlélekben egy olyan minőségű közösség jelenik meg, amely tükrözheti annak az új emberiségnek a képét, amelyet Isten teremteni fog. Olyan közösség, amely hálaadásban és dicséretben, kölcsönös szeretetben és támogatásban él, szolidaritásban a kiszákmányoltakkal és szenvedőkkel. Tudjuk, hogy egy-

házaink távolról sem tükrözik ezt a képet. A Krisztusban való közösség ajándékát állandóan megtagadják és eltorzítják. Isten természetesen cselekedhet még hibáinkon keresztül is. Az evangélium hatalma végső soron nem függ a szolgák milyenségétől. De miután Isten elhívásában hűséges sáfárok akarunk lenni, figyelmet kell fordítanunk arra, hogyan tesz bizonyosságot egyházaink élete a közösségnek eme ajándékáról.

1. Az egyház katolicitása

Jézus Krisztus uraságának hirdetése az egyház katolicitásának látását és egyetemes elkötelezettségét jelenti. Az egyház egyetemes, mert Jézus Krisztus, az egész világ Megváltója, jelen van benne. Egyetemes abban, ahogyan erről az üdvözítő munkáról bizonyosságot tesz. Egyetemes, mert életében megtestesíti a minden emberhez szóló üzenetet: béküljete meg Istennel. Egyetemes, mert jele annak a közösségnek, amelybe minden ember hivatalos. E katolicitásra van elkötelezve az egyház. Látása magában foglalja Isten ígértét Krisztusban az egész világ számára. Nem foglalkozhat szűkkörűen csak sajátmagával. Nyitottnak kell lennie minden ember felé, meg kell értenie és át kell éreznie törekvéseiket és szenvedésüket. Az egyház vándorló nép, mely várja, hogy Isten királysága beteljesedjék a történelemben.

Mi következik ebből a látásból?

a) Nyilvánvaló, hogy az egyház katolicitásának látása elkötelezettséget kíván meg az egyház látható egysége iránt. Evégett a református egyházaknak először föl kell tenniük a kérdést: hogyan tudnák hatékonyabban kifejezni az egységet egymás között? Mik az okai a sokszoros szakadásoknak a református egyházakban és hogyan állítható meg ez a folyamat? Tanulhatunk-e más tradícióktól, talán a sákramentumok teológiája terén, ami segítségünkre lehet?

b) A katolicitás látása ugyanakkor elkötelezettséget kíván meg az ökumenikus mozgalom iránt. A református egyházaknak újra át kell gondolniuk, mik a következő lépések, melyeket az egyházak látható egységének útján meg kell tenni. Mivel járulhatnak hozzá az ökumenikus célok tisztázásához az elkövetkezendő években? Az ökumenikus mozgalomnak egyaránt voltak impozáns sikerei és csalódást keltő visszaesései az elmúlt években. De a mozgalom — ami egykor csak látomás és remény volt — ma élő valóság. Amiben sokan megtorpanást, sőt szákutcát látnak, abban mi az újraértékelés és új elkötelezés alkalmát látjuk. Új, közös ökumenikus célokra van szükségünk, amelyekben a református egyházak eleve-
nen vesznek részt.

Hogyan értendő az az egység, amely a református egyházakat motiválja az ökumenikus mozgalomban? Egyetértünk-e azzal, hogy az egység, amelyre törekszünk, nem kíván meg egyetlen kizárólagos egyházi szervezetet, másrészt viszont minimumként feltételezi:

1. az egy hitben való egységünk valamilyen kifejezését,
2. a keresztség, úrvacsora és a papi szolgálatok kölcsönös elismerésének valamilyen formáját,
3. valamilyen megegyezést a keresztyének etikai bizonyosságtételéről a világban, és
4. valamilyen megfelelő közös fegyelmet a döntéshozatalban.

c) A katolicitás látása még tovább megy: olyan közösség iránti elkötelezettséget tesz szükségessé, amely képes a megbékélés üzenetét közvetíteni az egész emberiségnek. Az embereket elválasztó korlátokat, különösen azokat, amelyek uralkodáshoz, elnyomáshoz és

kizsákmányoláshoz vezetnek, le kell dönteni. Az egyházat, amely a Krisztus királyságának jele lesz, e szavak irányítását: „nincs zsidó sem görög, nincs szolga sem szabad, nincs férfi sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban”. A katolicitás iránt való elkötelezettség a lelki érettségig való folytonos növekedést jelent ebben a tekintetben. Ez azt jelenti, hogy elhagyjuk az egyházban az örökölt uralkodási mintákat, mivel útjaink az eljövendő királyság fényében ítéltetnek meg.

Egyre jobban látjuk, hogy mindkét tekintetben segíthet bennünket Ésaías látása Izraelről: „...népnek szövetségévé teszlek, pogányoknak világosságává” (42,6). Nem gondolkozhatunk-e úgy, mint Istennek egész világot átfogó szövetséges népe, amelynek együttélése eloldozhatja az emberiség legmélyebb reményeit és félelmeit a törzsiségtől és az Isten országával, hatalmával és dicsőségével való kapcsolat újjáformálására indíthatja? Egy ilyen szövetséges nép, amelynek léte a kegyetlen hatalmak közepette Istennek a Jézus Krisztusban való kegyelme által válik lehetségessé, átfogóbb valóság lenne, mint bármely létező egyházi tradíció. Az egyházak ennek eszközei, földi edényei kellene, hogy legyenek, nem urai. Milyen alkotó kezdeményezésre hív bennünket Isten a történelem jelenlegi pillanatában? Olvassuk a Lev 25-öt a Lk 4-gyel együtt! Ad-e ez valamilyen eligazítást?

d) A református egyházak mindig különös jelentőséget tulajdonítottak a zsidó néppel való kapcsolatnak. Mi a szerepük azoknak a zsidóknak, akik — bár nem ismerik el Jézust Krisztusnak — az igazi Izraelnek tartják magukat? Sok református egyház különösen hangsúlyozza ezt a misztériumot; ugyanakkor ez a kérdés éles vita tárgya. Önök szerint milyen helyet foglal el ez a misztérium? Mi a megfelelő kapcsolat a zsidó néppel — amelyet az egyház katolicitásának látása kíván meg?

A FAJI MEGKÜLÖNBÖZTETÉS ÉS AZ APARTHEID

A RVSZ nagygyűlése, amely 1982. augusztus 17—27. között ülésezett Ottawában, több hivatalos akciót foganatosított a faji megkülönböztetés és szegregáció kérdésében, többek között az alábbiakat:

„A nagygyűlés mély csalódását fejezi ki amiatt, hogy a RVSZ nagygyűléseinek korábbi felhívásai ellenére, valamint a különféle református egyházak és a fehér Holland Református Egyházak között húsz éve folyó párbeszéd ellenére a Nederduitse Gereformeerde Kerk (Dél-Afrikai Köztársaság) és a Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika továbbra sem merik tudomásul venni azt, hogy a szegregáció (elkülönült fejlődés) ellenkezik az egyház tulajdonképpeni természetével, és elhomályosítja az evangéliumot a világ előtt; a nagygyűlés ezért újra kéri ezeket az egyházakat, hogy feleljenek meg az evangélium ígéreteinek és követelményeinek...

Ezért a nagygyűlés, bár nem szívesen, de kénytelen megfosztani e két egyházat: a Nederduitse Gereformeerde Kerk-et (Dél-Afrikai Köztársaság) és a Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika-t a RVSZ tagságával járó privilégiumoktól, azaz hogy delegátusokat küldjenek a nagygyűlésekre, és hogy tagjai legyenek a különféle osztályok bizottságainak, mindaddig, amíg e két egyház nyilatkozataiban és gyakorlatában be nem bizonyítja, hogy megváltoztatta gondolkodását. A tagsággal járó összes privilégiumokat örömmel ruhazza rájuk újra a Szövetség, ha a következő változások bekövetkeznek:

- a) A fekete keresztyéneket nem zárja ki az istentiszteletekről, főleg nem az úrvacsorázásból.
- b) Szóban és tettben konkrétan támogatják azokat, akik a szegregáció miatt szenvednek.
- c) Egyhangú zsinati határozatokat hoznak a szegregáció elutasításáról, és elkötelezik az egyházat e rendszer felszámolására az egyházban éppúgy, mint a politikában.

A nagygyűlés tisztelettel adózik azoknak, akik a Nederduitse Gereformeerde Kerk (Dél-Afrikai Köztársaság) és a Nederduitse Hervormde Kerk van Afrika keretein belül felemelték szavukat és a szegregáció ellen küzdenek. A nagygyűlés felhívja a tagegyházakat, imádkozzanak, hogy a megszabadító és egyesítő Krisztusról bizonyosságot tevő ilyen erőfeszítések váljanak uralkodóvá az egyházakban.

A nagygyűlés felhívja a Végrehajtó Bizottságot, hogy ezt az egész kérdést folytonos felülvizsgálat tárgyává tegye.”

2. Faji megkülönböztetés és Dél-Afrika

(A jelen iratnak itt következő részét a RVSZ nagygyűlése hivatalosan megszavazta 1982 augusztusában.)

Isten a Jézus Krisztusban megerősítette az emberi méltóságot. Élete, halála és feltámadása által megbékeltette az embereket Istennel és sajátmagukkal. Lerombolta az elkülönülés és ellenségeskedés válaszfalait, és Ő lett a mi békességünk, aki összegyűjtött bennünket az egy Úrban, egy hitben, egy keresztségben, egy Istenben, aki Atyja mindeneknek (Ef 4,5—6). Jézus Krisztus evangéliuma ezért a hívőknek olyan közösséget kívánja meg, amely minden faji korlát fölött áll — egy olyan közösséget, amelyben a Krisztus és egymás iránti szeretet legyőzte a faj- és színbeli különbségeket.

Az evangélium szemben áll a faji megkülönböztetéssel, amely lényegében a bálványimádás egyik formája. A faji megkülönböztetés hamis felsőbbrendűségi érzést táplál, tagadja a hívők közös emberségét, és tagadja Krisztus békítő, humanizáló munkáját. Rendszeresíti az elnyomást, a mások fölötti uralkodást és az igazságtalanságot. A bárhol és bármilyen, nyílt vagy burkolt formában jelentkező faji megkülönböztetés elleni küzdelem az egyház feladata, amellyel Jézus Krisztus evangéliuma bízza meg minden országban és minden társadalomban.

Jelenleg anélkül, hogy a faji megkülönböztetés bűnének univerzalitását tagadnánk, külön fel kell hívni a figyelmet Dél-Afrikára. A szegregáció (vagy „elkülönült fejlődés”) álvallásos ideológia és politikai gyakorlat. Nagymértékben függ az erkölcsi és teológiai igazolástól. A református egyházak faj és bőrszín szerinti különválasztását Dél-Afrikában Isten akarata hűséges értelmezésének tekintik, mint ami megfelel az egyház református értelmezésének a világban. Ez a keresztyének szétválasztásához vezet az Úr asztalánál, és ezt a gyakorlatot és politikát folyamatosan igazolják. Csak egyes rendkívüli esetekben van kivétel a fehér Afrikaans Reformed Churches külön engedélye alapján. Ez a helyzet különleges kihívást jelent a RVSZ számára.

Nem ez az első eset, hogy a Szövetség ezzel a kérdéssel foglalkozik. 1964-ben a Frankfurtban tartott nagygyűlés kijelentette, hogy a faji megkülönböztetés nem kevesebb, mint az evangélium meghamisítása: „A különböző vallásokhoz és felekezetekhez, népekhez és fajokhoz tartozó tagok Krisztusban való egyetemesége a mindenkinek egységének tökéletességére mutat Isten eljövendő országában. Ezért bármely személynek

a gyülekezetből vagy a gyülekezeti élet bármely részéből történő kizárása faj, bőrszín vagy nemzeti hovatartozás alapján ellenkezik az egyház valóságos természetével. Az ilyen esetek elhomályosítják az evangéliumot a világ előtt, és hatástalanná teszik az egyház bizonyosságtételét." 1970-ben a Nairoiban tartott nagygyűlés a következő megállapítást tette: „Az egyháznak a faji megkülönböztetést bálványimádásnak kell minősítenie... Az az egyház, amely tanításában, ill. gyakorlatában a népek szegregációját igazolja (pl. a faji szegregációt úgy, mint saját élettörvényt), nem tekinthető a Krisztus teste valódi tagjának.”

A RVSZ-nek ezt az erős megfogalmazását nem vette figyelembe a Nederduitse Gereformeerde Kerk, sem a Nederduitse Hervormde Kerk — amelyeket név szerint megemlítették — és a RVSZ maga sem tett további intézkedéseket.

Az 1982-ben Ottawában tartott nagygyűlés így nyilatkozik: A világnak és az egyháznak adott isteni ígéretek szöges ellentétben állnak a szegregációs eszmével és gyakorlattal. Ezek az ígéretek, amelyeket világosan hirdettek a próféták, és amelyek Krisztusban beteljesedtek: béke, igazság és szabadítás. Jó hír a szegényeknek és szabadulás az elnyomottaknak, de mind-mind magában hordozza Isten ítéletét a jogok megtagadása, az emberség és közösség megrontása fölött.

Az evangéliumban gyökerező köteletségünknek érezzük, hogy felemeljük szavunkat és az elnyomottak mellé álljunk. „Testvéreink közül senkit nem bánthatunk meg, nézhetünk le, utasíthatunk el, becsúszhatunk vagy egyéb módon nem sérthetünk meg anélkül, hogy ugyanakkor Krisztust ne sebezzenk meg, nézzenk le, vagy becsúszhatunk gonosz cselekedeteinkkel.” (Kálvin)

Bizonyos helyzetekben az egyháznak világosan meg kell húznia a határvonalat igazság és tévedés között. Jézus Krisztus iránti engedelmességben esetleg vissza kell utasítani egy igazságtalan vagy elnyomó kormányzat követeléseit, és meg kell tagadnia azokat a keresztyéneket, akik bűnrészesei és felbujtói az elnyomónak. Úgy gondoljuk, hogy ma ez a helyzet Dél-Afrikában.

Ezért azok az egyházak, amelyek elfogadták a református hitvallásokat, arra kötelezték el magukat, hogy Isten népeként élnek, és ezt tanúsítják is mindennapi életükben és szolgálatukban. Az ilyen elkötelezettség a fajok közösségének, a társadalmi igazságról és egyenlőségről való közös bizonyosságtételnek és az Úr asztalánál való közösségnek konkrét kinyilvánítását kívánja meg.

A Nederduitse Gereformeerde Kerk és a Nederduitse Hervormde Kerk azzal, hogy nem csupán elfogadják, hanem aktívan igazolják is a szegregációs rendszert, visszaélnak az evangéliummal és a református hitvallásokkal, s következképpen ellene mondanak tanításukban és cselekedeteikben annak az ígértnak, amelyet vallanak.

Ezért a nagygyűlés leszögezi, hogy ez a helyzet egyházaink számára status confessionis-t jelent, vagyis úgy tekintjük ezt az ügyet, mint amiben nem lehet egyet nem értenünk anélkül, hogy közös református hitvallásunkat komolyan ne veszélyeztetnénk.

Kijelentjük Dél-Afrika református fekete keresztyéneivel, hogy a szegregáció bűn, és hogy annak erkölcsi és teológiai igazolása az evangélium megcsúfolása, továbbá, mivel Isten igéjével szembeni makacs engedetlenség, teológiai eretnokség.

Amikor ezt kimondjuk, be kell vallanunk, hogy mi sem vagyunk büntelenek a faji megkülönböztetés kér-

désében. A faji megkülönböztetés létező valóság mindenütt, és létezése bűnbánatra és összehangolt cselekvésre indít.

Ebből bizonyos kérdések merülnek fel egyházaink számára:

1. Hogyan küzdünk a faji megkülönböztetés ellen társadalmunkban és saját egyházainkban?

2. Hogyan érthetjük meg bűnrészeségünket Dél-Afrika fajvédő struktúráinak kialakulásában, elsősorban a nyugat-európai és észak-amerikai országok és egyházak gazdasági érdekeltsége folytán?

3. Milyen módon vagyunk érzékenyek arra a hazugságra, amellyel a faji megkülönböztetést és társadalmi igazságtalanságot oly gyakran mentegetik a gazdasági érdek és nemzeti biztonság nevében?

4. Hogyan adhatunk konkrét kifejezést részvétünknek és együttérzésünknek a dél-afrikai és más országokbeli faji megkülönböztetés áldozatai iránt az igazságért, békéért, megbékélésért és emberi szabadságért folytatott küzdelmükben?

5. Hogyan alakíthatnának ki az egyházak legkönyebben kapcsolatokat a fekete református egyházakkal Dél-Afrikában, továbbá olyan egyházakkal és fekete vagy fehér keresztyénekkal, amelyek, ill. akik részt vesznek ebben a küzdelemben?

6. Kifejezve szolidaritásunkat azokkal, akik az igazságért harcolnak ebben a helyzetben, hogyan tegyünk tanúbizonyságot Isten megbékéltető kegyelméről azok előtt, akik látásunk szerint elnyomók és tévelygők?

3. Férfiak és nők közössége

Örülünk annak, hogy egyházainkban egyre növekvő mértékben tudatosul az a bibliai ígélet, amely szerint Krisztusban „nincs férfi, sem nő”, hanem mindnyájan egyek a Jézus Krisztusban (Gal 3,27—28). A nők egyre inkább részt vesznek a szolgálatban mint presbiterek vagy mint lelkészek, továbbá hagyományosabb női szerepekben is. Magabiztosan számolnak be saját tapasztalataik alapján az evangéliumnak olyan vonatkozásairól, melyeket más időkben kevésbé tisztán fogalmaztak meg.

Marad azonban még nagy számú kérdés, amely a nőket és a férfiakat is érinti egyházbéli életükben.

1. Egyes tagegyházaink még mindig hivatalosan korlátozzák a női részvételt úgy, hogy megtagadják tőlük a jogot a presbiterségre vagy a lelkésszé való szentelésre. Egyes egyházak nem hivatalosan korlátozzák a nők részvételét úgy is, hogy figyelmen kívül hagyják a laikusok lehetséges részvételét. Felhívjuk ezeket az egyházakat, hogy az egyháztagsággal járó valamennyi privilégiumot biztosítsák az összes megkereszteltnek, hogy közösségeik világosabban mutathassák meg a világnak az emberi közösség megújulását Krisztus testében. Ha egyházaink nem így cselekednek, akkor megtagadjuk a nők személyiségét és megerősítjük a társadalom egészének diszkriminatív viselkedését és gyakorlatát.

2. Még ott is, ahol a nők részvétele az egyházi életben nincs többé hivatalosan korlátozva, a nők és férfiak egyaránt érzik azt a feszültséget, hogy újfajta együttműködésre van szükség férfiak és nők között az egyházi életben. A nők különösen érzékenyek arra, hogy egyházaink vezetési módzatai igen gyakran hierarchikusak és elnyomó jellegűek, s így nem vezetnek arra, hogy a lelki ajándékokban és bölcsességben mindenki részesüljön. Ezért felhívunk mindenkit egyházainkban, hogy a nyíltság és kölcsönös megbecsülés légkörében kezdjék el együtt keresni az együttműködés új formáit, amelyek majd lehe-

tővé teszik az egyházaknak, hogy minden hívő ajándékaival gazdagodjanak. Ez a vállalkozás új életet adhat a közös szolgálat és istentisztelet református örökségének.

3. Örülünk annak, hogy az elmúlt időkben bibliai tanulmányok és teológiai reflexiók a Szentháromság-Isten megértését teljesebbé tudták tenni azért, hogy helyes perspektívába helyezték az Atya és a Fiú képét. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az a bibliai ábrázolás, amely Isten szeretetére, részvétére, gondoskodására mutat rá — amely tulajdonságokat egyes kultúrák nőiesnek tartanak —, kiegyensúlyozza azt a túlságosan gyakran hangsúlyozott ábrázolást, amely Isten uraságát, uralkodását, királyságát mutatja — amely tulajdonságokat más kultúrák férfiasnak minősítenek. Az utóbbi ábrázolás túlhangsúlyozása a mi generációinkban éppúgy, mint a korábbiakban, alátámasztotta az önkényes és elnyomó jellegű vezetési formákat az egyházban és a társadalomban, a férfiak uralmát a nők felett, és eltorzította ismeretünket Isten természetéről.

4. Bátorít bennünket, hogy egyházainkban egyre több figyelmet fordítanak az olyan beszédmódra, amely a férfiakat és a nőket is magában foglalja. Lan-kadatlanul kell keresnünk és alkalmaznunk a nem nemi kifejezőmódot. És nem szabad azt képzelnünk, hogy eleget tettünk a feladatnak, ha ezt megvalósítottuk a nyilvános közlemények és dokumentumok szókincsében, míg a magánbeszélgetések és viselkedésmódok továbbra is megkülönböztető jellegűek maradnak. Felhívjuk egyházainkat és tagjaikat, a férfiakat és a nőket, hogy törekedjenek olyan kifejezőmódok használatára, amelyek mindkét nembeli személyekre illenek, továbbá minden faj- és nemzetbeli személyre és minden korú és képességű emberre.

5. Miután az egyház egyre több olyan személyt foglal magában, akiket előzőleg a társadalom a perifériára szorított (faji és nemzeti kisebbségek tagjait, időseket és fiatalokat, nőket és mozgássérülteket), fennáll a veszély, hogy e csoportokat úgy tekintik majd, mint akik a többiek részvételét gyengítő módon törekednek a hatalomra. Egymás befogadása a Krisztus testében való teljes részvételre nem hatalmi vetélkedő, amelyet egy csoport megnyer, a másik elveszít. Így a feladat mindannyiunk számára az, hogy olyan egyházért munkálkodjunk, amely nyitott az összes megkeresztelt szolgálatára oly módon, hogy *minden* szolgálatunk hatékony legyen, és hogy az egyház egészének missziója és bizonyágtétele megerősödjék.

4. Család és házasság

A család — amelynek alapja a házasság — központi szerepet játszik a keresztyén hagyományban. A református egyházak családjában a hangsúlyt mindig a férfi és nő, szülő és gyermek közötti kapcsolat szövetségi jellegére helyezték. A család és házasság végső alapja Istennek Jézus Krisztusban egyháza iránt kijelentett türelmes, elkötelezett, szövetségi szeretete (Ef 5). Ebben a megvilágításban a család a szabadságban és felelősségben osztozó, alkotó élet helye, amelyben az ember érettségben, kölcsönös szeretetben és támogatásban növekedhet.

Évszázadokon keresztül a keresztyének és az egyházak állandóan változó társadalmakban tettek bizonyágot Krisztus evangéliumáról a családban és házasságban, ill. ezeken keresztül. Felfogásunk és gyakorlatunk e változások állandó kihívása és befolyása alatt állt.

Amikor az emberi életnek ezen a fontos területén kívánunk bizonyágot tenni az evangéliumról, sok közvetlen és közvetett kihívással állunk szemben. A pluralisztikus társadalmakban a különböző kultúrák különböző családi, ill. házassági formái léteznek egymás mellett; gazdasági és ipari erők fenyegetik a családi élet és házasság szilárdságát; különböző kultúrákban növekedőben vannak az engedékenységnépszerű formái, amelyek kihívást jelentenek a szabadság és fegyelem keresztyén szemléletével szemben; egyre gyakoribbak a felekezeti közti vegyes házasságok.

Mi legyen egyházaink mai bizonyágtétele tanításban és gyakorlatban ezen a területen?

Néhány kérdés:

1. Hogyan tükröződnek egyházaink mai tanításában és gyakorlatában azok a bibliai felismerések, amelyek a családról és házasságról kialakított keresztyén és református szemlélet nyugszik?

2. Mennyiben tükrözi a mi nyugati egyházaink tanítása és gyakorlata pusztán egy keresztyénség utáni társadalom „felhígult” keresztyén viselkedését? Figyelnek-e az egyházak arra, hogy megfelelő függetlenséget kell tanúsítaniuk a világi normáktól ahhoz, hogy lehetségessé váljék a keresztyén pásztori gondoskodás?

3. A harmadik világ országaiban sok egyház számára az ágyasság és poligámia öszövetségi gyakorlata olyan kérdés, amelyet a családi életre és házasságra vonatkozó keresztyén tanítás és gyakorlat összefüggésében tisztázni kell. Hozzá tud-e járulni az Önök egyháza e kérdés magyarázatához?

4. Túlhangsúlyozta-e a református tradíció a házasságra való elhivatottságot a cölibátusra és a vallásos közösségek szigorú rendjére való elhivatottság rovására? Mi a szerepe az ilyen vallásos közösségeknek a református egyházak életében?

5. Hogyan reagálnak az egyházak a férfi és nő, a szülő és gyermek közötti kapcsolatok új formáira, amelyek szerint ma sok fiatal él, mert nem látják szükségét sem a polgári, sem az egyházi rituáléknak és szentesítésnek?

IV. Bizonyágtétel egy fenyegetett és megosztott világban

Ebben a fejezetben olyan témákkal foglalkozunk, amelyek különösen időszerűek az egyház mai bizonyágtételében.

Mivel az egyház az evangéliumról tesz bizonyágot, hűségesen kell tükröznie Isten missziójának teljességét. Jézus Krisztus evangéliumát nem csonkíthatjuk meg úgy, hogy Isten üdvözítő szándékának valamely aspektusát egyoldalúan hangsúlyozzuk. Jézus Krisztusban Isten gyógyító szeretete az egész emberiség számára az egészséget hozza meg, egyénileg és közösségek egyaránt. Az evangélium egyszerre szól a közösségi életre hivatott emberiségnek és az Atya gyermekeként élni hivatott egyéneknek. Egyfelől ismerjük azt a bibliai igazságot, hogy Isten, mint a történelem Ura, minden történelmi változásban benne van, és ezért az egyház evangélium-hirdetésének foglalkoznia kell az emberiség társadalmi, politikai és gazdasági életének minden vonatkozásával. Másfelől ismerjük az evangélium bizonyágtételét Isten megváltó hatalmáról, amely kivétel nélkül minden élő személyre vonatkozik, mert Isten szemében minden egyes ember számít. Ő senkiről sem feledkezik meg. Akárhogyan írjuk is körül Isten üdvözítő ajándékának természetét, amely legyőzi a bűnt és a halált, és megújítja az életet, sohasem szabad kisebbsítenünk az Ő megváltó

szándékának az egész teremtségre kiterjedő hatalmas horderejét. Isten evangéliuma Jézus Krisztusban kozmikus valóság.

A református egyházak sürgős feladata, hogy átgon-
dolják bizonyágtételüket Isten küldő parancsa tel-
jességéről egy ideológiai, politikai és faji megosztástól
veszélyeztetett világban, amelyet nukleáris pusztulás
fenyeget és gazdasági igazságtalanság ront meg. To-
vábbá, annak ellenére, hogy az emberek nemzeti és
földrajzi határokon eddig soha nem látott mozgékony-
sággal mennek át a gyors utazási módok és közle-
kedési hálózatok és eszközök révén, a keresztyének
még csak most kezdenek szembenézni a világ kultu-
rális és vallásos pluralizmusának valóságával; meg-
birkózni azokkal a viszonylatokkal, amelyek ezen plu-
ralizmus és Istennek a fenyegetett világot és megosz-
tott emberiséget megváltani, helyreállítani és újjáte-
remteni akaró missziója között fennállnak. Ebből a
küzdelemből feltétlenül mélyebb és átfogóbb evangé-
lium-hirdetésnek kell megszületnie.

1. A kultúrák sokfélesége

Nyugaton a református egyházak Isten hívására úgy
feleltek, hogy az evangéliumot minden néppel megis-
mertették. Bizonyágtételüket szükségszerűen formál-
ták a XVI. és a következő századok Európában és
Észak-Amerikában bekövetkezett eseményei és körü-
lményei. Ez a bizonyágtétel hozzájárult a nyugati ci-
vilizáció alakításához egészen napjainkig.

A misszióra szólító elhívás azonban ezeket az egy-
házakat a nyugati világ határain túlra indította úgy,
hogy ma a református egyházak családjának nagyobb
része a világ olyan kontinensein él, ahol egész má-
sok az uralkodó vallások, más a kultúra és a törté-
nelem.

Dicsérjük Isten az Ige elterjedéséért. De felismerjük
az ezzel kapcsolatos problémákat is. A missziós üzenet
az európai és észak-amerikai kultúra és hatalom kí-
sérője volt a világ minden részén. Igen gyakran felté-
telezték, hogy azok a kulturális formák, amelyekben
az üzenet érkezett, lényeges részei magának az evan-
géliumnak. Igen ritkán vették észre Isten megtartó
kegyelmét és gondviselését más népek történetében,
az ő kulturális és vallási formáikban. Túl gyakran
húzták meg a határvonalat Európa és Észak-Amerika
„keresztyén kultúrája” és Afrika, Ázsia „nem keresz-
tyén kultúrája” között ahelyett, hogy e határvonalat
Krisztus megítélő és békéltető munkája és az összes
kultúrák között húzták volna meg. Ennek következté-
ben a krisztusi üzenet még nem vált olyan forradalmi
erővé, amilyenné lennie kellene, hogy Isten jelen-
létét tanúsítsa minden nép között. Ezért újra meg
kell vizsgálunk a keresztyén hit és a más hitek for-
málta kultúrák kapcsolatait, s ezek változását a mo-
dern világban, hogy jobban megláthassuk Isten mun-
káját az emberi történelemben.

Az emberi kultúra Isten teremtsében és elhívásá-
ban gyökerezik. Azzal, hogy a teremtett világot az
ember gondoskodására bízta, Isten az embert kultu-
rális alkotóképességgel ruházta fel. A kultúrák sok-
félesége isteni áldás.

Az emberi kultúra kifejezi azt a kívánságot is, hogy
a közösségi életet az állandó értékek szintjére emelje,
hogy biztosítsa más népek fenyegetései ellen, és a
társadalom hatalmát és intézményeit dicsőítse. Ebben
a törekvésben a kultúra öncélúvá, Isten és a feleba-
rátot kizáróvá válhat.

Minden kultúra — beleértve azt, amelyet a keresz-
tyén hit befolyásol — e pólusok között mozog, és

ebben a mozgásban Isten munkálkodik. A kultúra az
isteni-emberi találkozás jegeit viseli magán: feszült-
ségben, konfliktusban és megbékélésben, akár meghal-
lották az evangéliumot, akár nem. A kultúra jelentését
teológiai is fel kell deríteni, nem csupán antropoló-
giailag. Ebben maga a Biblia vezethet bennünket.
Izrael népének története a kultúra állandó reformáció-
jának folyamata azáltal, ahogyan Istent mindig újra
megtapasztalják a népek között. Az Újszövetség üze-
nete az apostolokat kivezette Izraelből a pogány világ-
ba; a feltámadt Krisztus ígérete nyitottá tette őket
a világ kultúrája és jövője iránt. Nekünk is így kell
elmennünk világunk kultúráihoz. Az egyháznak az
evangéliummal be kell hatolnia azoknak a kultúrák-
nak a lelkébe, amelyekben emberek élnek életüket —
örömben és bánatban, reménységek és kétségek között.
A Krisztusról szóló bizonyágtétel az Ő szolgálatának
kiterjesztése itt, az emberi élet sűrűjében, hogy az
emberek szenvedését a kereszthez vigye, és rávegye
őket a Feltámadott jelenlétében való reménységre.

Hogyan tudnánk hívebben betölteni ezt a missziót?
A következőket javasoljuk:

— Intenzívebb párbeszédre van szükségünk a refor-
mátus egyházak között az emberi kultúra teológiai
értelmezéséről, amelynek során az európai—amerikai,
valamint az afrikai és ázsiai teológiai eszméket és ke-
resztyén gyakorlatot építő jellegű vizsgálatnak vetjük
alá az evangélium fényében.

— A keresztyének intenzívebb részvételére van
szükség a világ világi és vallásos kultúráiban azért,
hogy Isten munkája és Krisztus jelenléte mindenhol
világosabbá váljék.

— Világosabban kell látnunk, hogy miképpen vál-
toztatják meg világi erők és események az összes kul-
túrákat, és hogy miképpen kapcsolódik Isten mentő
hatalma ehhez a változáshoz.

2. Béke

A béke iránti elkötelezettségnek központi helye van
a bibliai üzenetben. Isten azt akarja, hogy az emberek,
akiket saját képére alkotott, békében éljenek egymás-
sal. Isten szemben áll az emberi közösséget veszélyez-
tető gyűlölet és rombolás erőivel.

A béke iránti elkötelezettség minden nemzedékben
új megközelítést kíván meg. Az erőszak, háború és
rombolás erői minden században új formát öltenek.
Hiroshíma óta tudjuk, hogy a nukleáris fegyverek
fenyegetése alatt élünk. A pusztítás eszközei megvál-
toztak; olyanok, hogy az a jó, amit némelyek egy
nukleáris háborútól várnak, nem lesz arányban azzal
a borzalmas pusztítással, ami bekövetkezhetik. Sem-
milyen figyelmeztetés nem tudta azonban megállítani
a nemzetek nukleáris fegyverkezését. Az elmúlt évti-
zedekben a nukleáris fegyvereknek egyre hatalmasabb
arszenálja halmozódott fel. A nukleáris világégés fen-
yegetése különösen aktuálissá teszi Jakab levelének
egy mondatát: ne mondjuk, hogy „ezt, vagy amazt
fogjuk cselekedni”, hanem inkább ezt: „ha az Úr
akarja és élünk, im ezt, vagy amazt fogjuk csele-
kedni”.

A református egyházak kitartóan hallatják szavu-
kat a nukleáris fegyverkezési verseny ellen. A nagy-
gyűlés újra leszögezte meggyőződését, hogy a keresz-
tyéneknek kötelességük a békéért dolgozni:

„A RVSZ felhívja tagegyházait és azok egyéni tag-
jait, hogy a béke kérdését ne csupán politikai kér-
désnek tekintsék, hanem olyan kérdésnek, mint ami
közvetlenül a békesség Istene iránti elkötelezettségü-
ket érinti; hogy társadalmakban minden számukra

elérhető eszközzel támogassák a nukleáris lefegyverzést célzó intézkedéseket; hogy támogassák a nemzetközi közösség összehangolt akcióját a lefegyverzés érdekében; és különösképpen, hogy sürgessék a népeket, hogy egyoldalú kezdeményezéseket tegyenek a cél érdekében."

Nyilvánvaló, hogy a béke iránti elkötelezettség nem csupán a nukleáris fegyverek használatának ellenzését jelenti. A felelősség ennél sokkal nagyobb. A béke iránti elkötelezettség a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem is. A békét nem lehet negatíve úgy meghatározni, mint a fegyverek használatának hiányát. A béke olyan közösséget jelent, amely kölcsönös megbecsülésben, szolidaritásban és igazságban él. A szegények, elnyomottak és szenvedők iránt közömbös béke nem valódi béke.

A fejlett világ országai hajlamosak a nukleáris fenyegetést úgy tekinteni, mint a béke elleni elsőrendű fenyegetést. Ázsia, Afrika és Latin-Amerika képviselői figyelmeztették a nagygyűlést, hogy ne hivatkozzanak a nukleáris fenyegetésre a szegényebb nemzetek iránti szolidaritás rovására.

Az éhínség botránykövét nem szabad bagatellizálni. „Amikor Önök reggel felkelnek” — mondta egy afrikai képviselő — „és azt kérdezik: mit fogunk enni és mikor? — miközülünk sokan azt az aggódo kérdést teszik fel: fogunk-e enni? Míg az Önök fő gondja a nukleáris pusztítás, addig a mi fő gondunk az a minimum, ami lehetővé teszi az életet”.

1. Hogyan értelmezi egyháza a béke iránti elkötelezettséget? Mit vállal de facto, hogy kifejezésre juttassa elkötelezettségét? Különösképpen is, hogyan fejezi ki a nukleáris fegyverek használatának határozott ellenzését? Hogyan teszi világossá, hogy a békének minden vonatkozása érdekli?

2. A nagygyűlés világosan leszögezte álláspontját a nukleáris fegyverkezéssel kapcsolatban. Mi ennek a jelentősége a keresztyén bizonyágtételre az Önök hazájában?

3. Az elmúlt évtized során sok református egyház szólt a béke kérdéséről. A kelet-európai református egyházak — különösen a Magyarországi Református Egyház — ismételt felhívásokkal éltek a béke ügye iránti határozott elkötelezettség érdekében. Nemrégiben a hollandiai Hervormde Kerk és az NSZK-beli Református Szövetség adott ki nyilatkozatokat a békéről. Ez utóbbi így ír: „...Most, amikor az atomháború lehetősége inkább, mint bármikor, valószínűvé válik, a következő felismerésre jutottunk: a béke kérdése az egyház hitére tartozik. Számunkra status confessionis, mivel a tömegpusztító eszközök iránti magatartásnak köze van magának az evangéliumnak az állításához vagy tagadásához...”

Ez a megállapítás kihívást jelent valamennyi református egyház számára. Tehát Önök egyetértenekeve, vagy más nézeteket vallanak a keresztyén elkötelezettségről a béke kérdésében?

3. Emberi gazdagság és hatalom

A probléma, amellyel szembenézünk, mindannyiunk számára ismerős. Az emberi gazdagság és hatalom, a természet fölött gyakorolt technikai uralom, valamint az emberi termelékenység óriási mértékben növekedett meg az elmúlt két évszázad folyamán. Ugyanakkor szembe kell néznünk azzal a lehetőséggel, hogy éppen ennél a hatalomnál fogva, saját rendszereink áldozataivá válhatunk és elpusztíthatjuk a földet, amely az otthonunk. A hatalom egyre jobban koncentrálódik, mert saját rövidtávú érdekeinkkel, mohó-

ságunkkal és félelmeinkkel tápláljuk. Új módon kell vonatkoztatnunk Isten ítéletét és ígérését földi sáfarkodásunkra, arra, ahogyan a köz javát biztosítjuk, valamint jövőbeli reményeinkre tekintve is. Ezért szembe kell néznünk: a) a gazdagság közepette a szegénység kihívásával, és b) az emberi közösségben a hatalommal való visszaélés kihívásával.

a) Szegénység a gazdagság közepette

Mai világunkban az orvostudomány eltörölte a máriát, megvalósította az emberi szervek átültetését, és belevágott a génebeszet veszélyes kísérletébe. Tudomány és technika valósággá tették az úrutazás álmát, tranzisztoros rádiót adott az elszigetelt falvakban és távoli hegyekben lakó emberek kezébe, és tömegben gyárt mindent az autótól a porszívóig a komputerizálás és automatizálás útján. Ugyanakkor állandóan tudatában kell lennünk, hogy a szegénység az emberi társadalom óriási részét sújtja. Egy gazdag Északra és szegény Délre osztott világban élünk.

Becslések szerint a nyomorban élők száma a harmadik világban 700 millió volt a hetvenes évek elején, ma pedig 800 millió. Ebből láthatjuk, hogy Délen az emberek 40%-a éppen csak hogy megél. Azon a határon van, hogy fenntartja a puszta létet (I. Észak-Dél, Túlélési Program, a Nemzetközi Fejlesztési Kérdések Független Bizottságának jelentése, 1980, 50. l.).

Ez a tény sajátos dilemmát jelent a keresztyének számára. Sokan állítják, hogy azt a gazdasági rendszert, amely a gazdag Észak-Nyugatot létrehozta, a protestáns munkamorál inspirálta, és a református tradícióban élő keresztyéneknek a világ ügyeiben tanúsított agresszív magatartása táplálta. Még a szegény Dél-Keleten is a keresztyének társadalmilag és gazdaságilag általában sikeresebbek. Ez arra utal, hogy a keresztyénség részben felelős a jelen világ északi megosztottságáért, s az emberi közösségben ma érvényesülő igazságtalan gazdasági rendszerért és gyakorlatért.

b) Visszaélés a hatalommal az emberi közösségben

Világunkban szembesülünk azzal a hatalommal, amellyel rendszerint úgy élnek — és úgy élnek vissza —, hogy aláássák az emberi méltóságot és sértetlenségét, szigorúan korlátozzák a szabadságot, és akadályozzák az emberek Istentől ajándékozott képességeinek kifejlesztését. A hatalommal való élésnek és visszaélésnek sok különböző formája van. A gazdasági hatalom milliókat taszít szegénységbe, míg a másik oldalon a föld gazdag nyersanyagforrásainak monopóliumát kevesek kezébe adja. A hatalommal való visszaélés sok országban tekintélyelvű kormányzati rendszerekben nyilvánul meg, amelyek megfosztják az embereket társadalmi és politikai jogaiktól, még az élethez való joguktól is, s az egész társadalmat az elnyomás állapotában tartják. Számptalan ember esett áldozatul a hatalommal való visszaélés ezen kirívó formájának a politikai szervek részéről. Egy másik ijesztő fejlemény a véget nem érő fegyverkezési verseny, amely az emberiség sorsát versengő nemzetek katonai hatalmainak szolgálatja ki.

Ebben a helyzetben növekszik azoknak a száma, akik nem hajlandók beletörödni abba, hogy a gazdasági, katonai és politikai hatalom birtokosai kizsákmányolják az egyént és rombolják az emberi közösséget. Békés tüntetéssel, a reformmozgalmakban való aktív részvétellel, vagy éppen erőszakos forradalommal állnak ellen ezeknek a hatalmaknak. Röviden: az ellenállás — valamilyen formában — az egyént megálló és az emberiség és a világ jövőjét veszélyez-

tező hatalmakkal szemben világméretű mozgalommá vált. Az elnyomó hatalmakkal szembeni ellenállók mozgalmá formálja és meghatározza korunk szellemét.

A keresztyének is benne vannak abban a harcban, amely az embertelenné tevő és elnyomó hatalmak, valamint az emberi rabságból való szabadulást kereső ellenhatalmak között folyik. Egyre több keresztyén ember érzi keresztyén kötelességének, hogy békés eszközökkel ellenálljon az elnyomó hatalmaknak. Vannak olyan keresztyének is, akik — miután a békés eszközök és reformtörekvések sikertelenek maradtak — csatlakoznak azokhoz, akik fizikai erőt alkalmaznak.

Különösen a fizikai erőszak használata az, ami a keresztyének számára súlyos kérdéseket vet föl. Bizonyos értelemben az ellenállás része minden keresztyén bizonyosságtételnek, amely Istennek az idők végén bekövetkező ítéletére mutat. Amikor ezt úgy értelmezik, mint részvételt egy olyan küzdelemben, amelynek célja, hogy egy igazságtalan hatalmat egy viszonylag igazságosabbal helyettesítsen, különösen ha ez a küzdelem erőszakos, akkor különleges alkalmak és kísérteések merülnek föl. Az erőszakos cselekményeknek még igazságos ügy esetén is megvannak a veszélyes következményeik. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a keresztyén ember csak egy ilyen küzdelemben való részvétellel adhat kifejezést az elnyomottak iránti szolidaritásának. Egyre inkább tudatára ébredünk annak, hogy ez a szolidaritás elválaszthatatlan alkotórésze a keresztyén bizonyosságtételnek a szeretet és igazság Istenéről, aki Jézus Krisztusban megváltja és megbékélteti a világot.

Az elmondottak tekintetében a következőket kérdezzük:

1. Istennek az emberi társadalomra vonatkozó ígéretét új módon kell látnunk és hirdetnünk — hogy megváltozzék a mindig terjeszkedő és igazságtalanul elosztott gazdagság és hatalom. Mit mond nekünk a Biblia erről az új látásmódról? Mi az új látásmód formája és tartalma akkor, amikor konkrét helyzetekben kell alkalmazni?

2. Szemben állunk a világ hatalmi struktúráival, amelyek megnyilvánulási formái a politikailag elnyomó kormányzati rendszerek, a kizsákmányoló és profitéhes üzleti érdekeltségek, az előítéllettel teljes és öntelt fajok és nemzetek, továbbá a szemfényvesztő ideológiai mozgalmak, amelyek nem tűrnek kritikát célratörésükben. Mélyebben kell megértenünk, hogyan működnek ezek a hatalmak a világban általában, és külön-külön saját társadalmunkban és népünkben. Mit kíván akkor a Jézus Krisztus hitében való elkötelezettségünk e hatalmak ellenében? Mi az egyház missziói feladata?

3. A világban uralkodó szegénység kérdéssé teszi a protestáns munkamoráltól inspirált, sikerre törekvő életszemléletet. A szegények milliói tanú a kizsákmányoló gazdagság ellen, ami nyugaton keresztyén befolyás alatt fejlődött naggyá. Hogyan fogalmazzuk tehát újra evilági életszemléletünket Jézus Krisztusnak Isten országáról szóló tanításai alapján?

A KÍNZÁSOK ELLEN

A Református Világszövetség 1982. augusztus 17—27. között Ottawában ülésező nagygyűlése a következő határozatot hozta a kínzások kérdésében:

„A RVSZ 1982. évi ottawai nagygyűlése elítéli a kínzások alkalmazását, mint az emberi jogok súlyos megsértését, és kifejezetten felhívja tagegyházait, hogy

1. törjék meg a kínzások alkalmazását körülvevő csendet, és itéljék azt el nyilvánosan;

II. tudatosítsák a keresztyéneket, hogy a kínzások ellen folytatott küzdelem az egyházak feladata, és minden lehetséges eszközzel vegyék rá őket e küzdelemben imádsággal és cselekedetekkel való részvételre;

III. ösztönözzék kormányaikat arra, hogy támogassák egy „Kínzások Elleni Nemzetközi Megállapodás” létrejöttét olyan hatáskörrel, amelynél fogva bármely ország bármikor megengedné, hogy egy semleges nemzetközi bizottság küldöttei a jogvatartások helyeit meglátogassák.”

4. Emberi jogok: teológiai alapjaik és politikai következményeik*

A református hagyományban az emberi jogok teológiai alapja az ember lényegi méltósága. Az emberé, aki Isten képére teremtettet, akit Isten szövetségre hív, akire igényt tart, aki Istennel Jézus Krisztusban kibékített, aki részese az eljövendő Ország reményiségének, amelyben a Szentháromság Isten megdicsőíti az embert, hogy részt vegyen az örök életben és a végtelen boldogságban. Az emberi jogok ezért nem maguknak az egyéneknek a sajátosságai; hanem az emberek közötti kapcsolatok funkciói és leírásai, amelyek Isten szövetségét, kegyelmét és ígéretét tükrözik. Ebben az összefüggésben az emberi méltóság az Istennel és a felebaráttal való felelősségteljes közösséget is jelenti, és ha az ember meglátja sajátmagában és a közösségben Isten ígéretét, akkor ez Isten ajándéka a Jézus Krisztusban. Az emberi jogok megvalósítása a társadalomban isteni parancsolat is.

A küzdelem az emberi méltóságért és jogokért olyan bűnös világban folyik, amelyben önző hatalmak ural kodnak, és elnyomnak másokat, ha módjukban áll. Egy ilyen világban Isten ítélete és kegyelme kétfajta „jogban” ölt formát: 1. Személyi jogok a szabadságra a mások kényszere alól: szólás-, sajtó-, gyülekezési, egyet-nemértési és önkifejezési szabadságra. A korlátlan társadalmi hatalom gyors észlelése és alkotmányos korlátozásának követelése a református teológia öröksége. 2. Személyi jogok az élethez, alapvető élelemhez és ruházathoz, lakáshoz, békéhez és az általános jóléthez való igazságos részesedéshez. Ezeket a jogokat össztársadalmi cselekvéssel a kormányzatnak kell biztosítania a nép számára.

Mind a kétfajta jog — a személyi szabadságjogok és a társadalmi jólétre vonatkozók — lényeges az emberi méltóságra nézve. Az egyik lényege a mások emberségének tiszteltetésben tartása; a másik lényege a föld kincseiben és erőforrásaiban való igazságos részesedés. Mindkettő világi alapja annak a felelős közösségnek, amilyenek Isten szánja az Ő népét. Mindkettő küzdelmet jelent e világ hatalmaival. Mindkettő jelzi nemcsak a kompromisszumot és az egymással konfliktusban álló jogok megítélését, hanem az egyház bizonyosságtételét is Isten békéltető kegyelméről, ami elvezeti az embereket — a saját jogaikhoz való ragaszkodáson túl — a közösségbeli felebarátok iránti odaadásiig.

Így az emberi jogokért folytatott küzdelem magában foglalja azt, hogy konkrétan látni kell minden egyes társadalomban azokat az erőket, amelyek e jogokat fenyegetik, vagy megtagadják. A megosztott világ különböző helyzeteiben a jogok más és más kom-

* 1970-től 1976-ig a RVSZ egy nagyszabású tanulmányt támogatott a következő címen: Az emberi jogok teológiai alapja. A jelentést 1976 februárjában adták ki, és beszerezhető az alábbi címen: WARC, 150 rte de Ferney, 1211, Geneva 20, Switzerland.

binációja válik elsőrendben fontossá. A fentiekből kiindulva a következőket javasoljuk:

a) Az egyház tudakozza meg mindenhol, hogy melyek azok az emberi jogok, amelyek különleges figyelmet érdemelnek az adott társadalomban, tegyen ezekről tanúságot, és ebben vegye igénybe az egész egyház támogatását.

b) Az egyház legyen a kormányzat, az ipar és más társadalmi hatalmak lelkiismerete, ismerje fel az erőszakot mind finomabb, mind brutálisabb formáiban, és mutassa meg az utat az olyan áldozatos cselekvéshez, amilyen a közönségnek egy magasabb szintjét fogja megteremteni.

c) Az egyház folytonosan törekedjék arra, hogy a társadalomban egyensúly legyen az egyéni szabadságjogok és a közösség felelőssége között; továbbá egyfelől a szólási, sajtó-, vallási, vállalkozási szabadságjogok, másfelől az élelemhez, lakáshoz, ruházathoz, orvosi ellátáshoz, oktatáshoz és egészséges környezet-höz való jogok között.

d) Az egyházak konzultáljanak egymással és informálják egymást ezekben a témákban, hogy az egyetértés és kölcsönös támogatás világszerte megerősödjék.

e) Az egyházak együttesen tegyenek javaslatot a legalapvetőbb emberi jogok megállapítására, amelyeket ne lehessen megsérteni anélkül, hogy a teljes egyház ökumenikus szervei ne tiltakoznának és cselekednének. Az élethez való jog az éhínség és tömeggyilkosság ellenében, az egyet-nem-értés joga a gondolkodás és beszéd totális kontrollja ellenében, valamint a személy integritásának joga a kínzások ellenében ezen legalapvetőbb jogokhoz tartoznának.

Következtetés

Isten ma a Jézus Krisztus evangéliumáról szóló bizonyágtételre hív bennünket

De mi egy olyan világban élünk ma, amelyben nem biztatók a jelek. Világunk fölött lebeg a látszólag jövátelhetetlen emberi mohóság, ostobaság és erőszak okozta pusztulás lehetősége. Vannak, akik nagyon csekélynek ítélik a katasztrófa elkerülésének esélyét. Valami apokaliptikus hangulatban egyesek elkerülhetetlennek is tartják a tragédiát. De Isten ma nem optimista, pesszimista, apokaliptikus vagy akár realista helyzetmegítélés alapján hív minket bizonyágtételre. Arra hív, hogy a Jézus Krisztusban való hit, remény és szeretet jó híréről tegyünk bizonyágot. Bizonyágtételünk nincs kitéve emberi diagnózisoknak, hanem biztonságát és felelős realizmusát éppen Isten elhívásából meríti, hogy tegyünk bizonyágot a világ és minden lakója iránti gondoskodásáról, tudva azt, hogy Ő, aki bennünket erre hív, hű és bizonyágtételünket fel tudja használni országának építésében.

Isten ma a Jézus Krisztus evangéliumáról szóló bizonyágtételre hív bennünket

Nemzedékről nemzedékre fenntartja és vezeti egyházát. Útközben az egyház néha mély vizeken megy keresztül és időnként rossz irányba fordul. De bírja Isten ígését, hogy igazságban megőriztetik. A romlásban és megújulásban, a halálban és feltámadásban Isten egyházának mélyebb és biztosabb folytonosságot ad, mint amelyet bármely külső forma biztosíthat, bármilyen jelentős volna is. A sok zűrzavar ellenére, ami útján követte, a Reformáció bizonyágot

tett Isten hűségének eme folyamatosságáról a kegyelem ígéletében és arról, hogy a mi válaszunk erre az ígéletre a hit, a remény és a szeretet. Az egyház útja a századokon keresztül nem diadalmenet. Ahogyan Kálvin mondta, „sok feltámadás” által él.

Isten ma a Jézus Krisztus evangéliumáról szóló bizonyágtételre hív bennünket

A mai világban az evangéliumról szóló bizonyágtétel a szenvedés szolgálatának elfogadására indít. Ma az egész világon a megpróbáltatás és szenvedés horizontja a normális helyzet az egyház számára. A világ sok részén a keresztyének azt bizonyítják számunkra szenvedéseikkel, hogy a keresztyén hitnek, reménynek és szeretetnek ára van, néha igen magas ára. De a feltámadás ígérete megmarad. Amikor a gonosztól és a megpróbáltatástól való megszabadításért imádkozunk, tudatában vagyunk annak, hogy minket is elhívhat Isten a keresztyén hitünkért vállalt szenvedésre. De mi valljuk, hogy Isten szeretete erősebb, mint a halál, mert Ővé az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökké, amen.

CSOPORTOS MEGBESZÉLÉS TÁRGYÁT KÉPEZŐ KÉRDÉSEK

1. Hogyan adsz te kifejezést központi vallástételünknek? (67. o.)
— Jézus Krisztus, Megváltó — mit jelent ez számodra?
— A szeretetnek milyen énekét (67. o.) tudod te vagy gyülekezeted felajánlani?
2. Isten — Atya, Fiú és Szentlélek: mit jelent számodra Istennek ilyen ábrázolása?
3. Miben látod te ma a Szentlélek munkáját? Hol látod a megújult élet jeleit
— saját életedben,
— gyülekezetedben,
— az egyházban általában?
4. Az evangélium megvallása azt jelentheti, hogy határvonalat kell húzni igazság és tévedés között. (67. o.) Véleményed szerint ma hol homályosítják el, sőt tagadják meg az evangélium igazságát tévedés folytán?
5. Hiszünk Krisztusban, mint az egyház tagjai. Mit jelent számodra az, hogy az egyház tagja vagy?
— Milyen mértékben „személyes ügy” a hit?
— Látz-e kapcsolatot a tanítványság és a fegyelem közt?
— Mit teszel a gyülekezeted egységének szolgálatában?
6. Mit gondolsz a gyülekezeted körében szokásos istentiszteletről?
— Van-e szükség megújulásra bizonyos szempontokból?
— Híve vagy-e a rendszeresebb úrvacsoraosztás gyakorlatának?
7. Hogy értelmezted a kapcsolatot a „református” és „ökumenikus” között? A reformáció mozgalma az ökumenikus mozgalomban folytatódik. Igaz ez?
8. Próbáld meg felsorolni azokat a felismeréseket és perspektívákat, amelyekkel a református tradíció hozzájárulhat az ökumenikus mozgalomhoz! Próbáld meg felsorolni azokat a pontokat, amelyekben a református egyházaknak tanulniuk kell más egyházaktól!
9. Hogyan írnád le egyházad viszonyát országod kultúrájához?

10. Mit jelent számodra a közösség más országok egyházaival? Miben fejeződik ki ez a közösség gyülekezeted életében?
11. A házasságnak és családnak milyen értelmezését adjuk mi tovább a jövő generációnak?
12. Mik a javaslataid a felelős sáfárkodásra nézve — a vagyon és pénz tekintetében, — a hatalom tekintetében?
13. A Református Világszövetség kijelentette, hogy a faji megkülönböztetés bűn és hogy a dél-afrikai szegregáció összeegyeztethetetlen az evangéliummal. Mit jelent ez a nyilatkozat számodra és egyházad számára?
14. Próbáld meg azonosítani a faji megkülönböztetés realitását saját viszonyaidban! Milyen módon vagy kész küzdeni ellene?
15. Tárgyaljuk meg az emberi jogok kérdését. (76. o.) Milyen kapcsolatot látsz Jézus Krisztus keresztyei és feltámadása, valamint az emberi jogok védelme iránti elkötelezettség között? Milyen módon kívánsz csatlakozni az emberi jogokért folytatott küzdelemhez? Különösképpen: a kínzások alkalmazása ellen folytatott küzdelemhez?
15. Békéért és igazságért — Hogyan látod a kapcsolatot a nukleáris fegyverekre mondott „nem” és a szegény népek éhezése ellen folytatott küzdelem között?

TANULMÁNYOK

Emlékezés a megtett útra

Visszatekintés a Magyarországi Református Egyház felszabadulás óta végzett szolgálatára

Amikor 1985. április 4-én városainkban és falvainkban megálltak a szovjet hősi emlékművek körül, a magyar ellenállók emléktáblái előtt emberek és elhelyezték a hálás emlékezés virágait, hazánk polgárainak soraiban ott álltak református egyházunk hívő tagjai is. Tisztelettel adóztak az emberi áldozathozatalért és emlékeztek a megtett útra, negyven esztendő békés alkotómunkájára.

Mi, keresztyén emberek, az emberi hősiesség és áldozathozatal előtti tisztességadás mellett, templomainkban és magánosan csendességünkben alázatos és hálás imádsággal borultunk a történelem Ura, a mi Istenünk elé és hazánk felszabadulásának 40. évfordulóján megköszöntük, hogy népünket új útra indította el és ezen az úton áldásával velünk volt, békeséggel ajándékozott meg, és nekünk, Jézus Krisztusban megváltott gyermekeinek indíttatást adott arra is, hogy hazánk, népünk javát munkálhassuk.

Jelen tanulmányunk erre a 40 esztendő útra tekint vissza. Számbavesszük röviden a teológiai gondolkodás változását a Magyarországi Református Egyházban és ennek gyümölcseit egyházunk életében.

Az új korszak küszöbén 417 rombadőlt, vagy erősen megrongálódott templomával állt egyházunk. Nem voltak kisebbek a lelki romok sem. Bármily kegyelmes volt is Isten ítélete, a világháború szenvedései nyomán elgyötörve, kétségtelen bűneink miatt megszegényülve, több oldalról számonkérve álltunk Isten és a történelem ítélőszéke előtt.

Méltánytalanság lenne azonban elfelejteni, sőt hálisan kell emlékezni rá, hogy a két világháború közötti időben és különösen a 40-es évek első felében megszólalt, ha kevesek ajkán is, a bűnbánatra hívó prófétai hang. Ki merte mondani, hogy értelmetlen a háború, melybe belesodródtunk. Meg merte vallani, hogy népegyházi életünk a Biblia mértékén Isten ítélete alatt áll. Hirdetni merte, hogy az egyház közjogi méltóságáért folytatott harc mérhetetlenül messze van annak a Jézus Krisztusnak a lelkületétől, aki szolgált tanítványai között és az embereknek.

Isten Szentlelke ezeket a biblikus hangokat erősítette fel a 40-es évek második felében. A felszabadulást követő évek konferenciái, majd evangelizációs bizonyoságtételeiben, s nyomukban a gyülekezeti igehirdetésekből megszólalt a bűnbánatra, megtérésre, a gyülekezeti munkába hívó hang. A lelki romokból épülő gyülekezetek körében tűntek el legelőször az anyagi megtorpanás jelei és az épületek romjai.

A már említett „prófétai vonal”, az egyház megújulása munkálásáért érzett felelősséggel, nem várva a tétovázni látszó egyházi vezetőség mozdulására, szokatlan módon szánja el magát a jó ügyért teendő lépésre. *Bereczky* Albert és *Victor* János lelki és teológiai irányításával és *Békefi* Benó nyíregyházi lelkész nagy szervezői talentuma segítségével, 1946 augusztusában „Szabad Tanács” megtartására hívták össze a gyülekezetek képviselőit. Összesen 354 gyülekezeti képviselő jelent meg 117 gyülekezetből, akik közül 103-an voltak lelkészek. Elég a nyíregyházi Szabad Tanács Általános Bizottságának kérdéskatalógusára nézni és megállapítható, hogy egyházunk akkori legégetőbb kérdéseiről tárgyalt a bizottság. Az egyház és a világ. — Az egyház és a magyar jelen. — A magyar ébredés és az evangéliumi egység. — Valósággyi törvényeink módosítása. — Egyházunk és a Szabad Egyházak. — Az egyház és a zsidókérdés. — Egyházunk és hitvallásaink. S mindezekkel a kérdésekkel az Ige fényében foglalkozott a résztvevők serege. Nyilatkozatukkal nem megalázni akartak, hanem alázatra juttatni, nem kétségbe ejteni, hanem megtérteni segíteni, nem szétszakadni, hanem egységben maradni. Nem féltek szólani a régi osztályuralom szociális bűneiről, a zsidókérdés fájó sebeiről, egyházunk anyagi kérdéseiről, egyháztagság, magyarság, hitvallásosság problémáiról. A Krisztus szerelme szorongatásai között cselekedték ezt.

Majdnem két év telt el egyházunk első igazán „hivatalos” megnyilatkozásáig, amikor egyházunk egésze nevében 1948. április 30-án a Zsinati Tanács Deklarációt adott ki. Ebben ünnepélyesen és hitét megvallva Isten akarata szerint valónak mondta a meg-

történt társadalmi változásokat. Isten akarata szerint való új kezdet lehetőségét ismeri fel a történelmi eseményekben. Értékelésében egyúttal egy új teológiai látás körvonalai bontakoztak ki, igei megalapozottsága teológiai megújulással biztatott. A Deklaráció felajánlotta keresztyén reménységgel egyházunk építő szolgálatait az új államrendben, mert szociális célkitűzéseinek gyökereit a Szentírásban is felismerhetőnek vélte. Felhívta a református egyház minden tagját hitből fakadó és becsületes fáradozásra a romokból újjáépülni akaró országban.

Ez a felelős és ünnepi megnyilatkozás már *Révész Imre* zsinati elnöksége idején hangzott el és a tiszántúli püspököknek oroszlánrészre volt a Deklaráció elkészítésében. Ez a Deklaráció fontos mérföldkő volt a Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház közötti Egyezmény megszületése felé vezető úton. Az Egyezmény 1948. október 7-én jött létre. Jelentőségéről helyesen írja a kor történetének egyik értékelője:

Az Egyezmény... „korántsem csak jogi aktus volt. Egyházunk részéről sokkal inkább hitbeli döntés volt; a keresztyén hit bizó megvallását és az ember, a nép és az emberiség érdekében végzett szolgálatok vállalását jelentette egy keresztyén egyház részéről egy szocialista társadalomban”.¹ A fokozatosan mélyülő kölcsönös bizalom által, ennek a több mint három és fél évtizedes Egyezménynek a szellemében sok áldást jelentő szolgálat elvégzésére kaptunk Istentől lehetőséget.

Amikor a bizalom „fokozatos” elmélyülését említjük, akkor emlékeztetünk arra, hogy különösen az ötvenes években, nem könnyű, de a későbbiekben sok áldással gyümölcsöző egyházkormányzati nevelő szolgálat és döntés folyamatán kellett átmenni egyházunknak. Az egyházi birtokok helyett a gyülekezet áldozata lett az anyagi bázisa a gyülekezetek és az egyház egésze életének. De nem a régi módon, az állami adóval együtt begyűlő egyházi adó, hanem az igehirdetésre válaszoló hálaáldozat. Egyházunk előjárói hathatós szóval támogatták a gyülekezetek körében a mezőgazdaság szocialista átalakulásának keresztyén reménységgel való elfogadását. Az igehirdetés tanított a közért való fáradozás igei alapjai feltartásával.

Az ötvenes évek első felének tanító szolgálatában kiemelkedő helyet foglaltak el *Bereczky Albert*, *Péter János*, *Victor János*, *Makkai Sándor*. A korszak kezdetéről idézzük *Bereczky* püspök egyik megnyilatkozását, mely az egyházon belül hitébresztő, az egyházon kívül pedig bizalomébresztő lehetett: „A mi egyházunk Isten ítéletes és kegyelmes akaratából olyan helyen él, ahol nem kérdés többé, hogy az egymással mérköző gigantikus erők melyik részén lakik. Mi a magyar református egyház vagyunk, akiknek földi élete és szolgálata mindenestől a magyar nép sorsával fűződik egybe. Itt van ránk bízva, hogy egyház legyünk ebben a világban, hogy megálljunk a prófétai szolgálatnak azon a feszültségi pontján, ahonnan nem menekülhetünk sem az üdvösségkeresés egoizmusával a magunknak kisajátítandó Istenhez, sem az egyházunknak az Isten igazságos és irgalmas ítéletével engedetlenül szembeforduló népéhez. Ott kell maradni azon a kritikus ponton, ahol a próféták és apostolok egyháza egyszerre végzi kettős feladatát: az Istentől jövő üzenet, az evangélium és törvény hirdetését a nép felé, és a másik oldalról a nép odakönyörgését bűnbánatban a bűnbocsátó és kegyelmes Isten színe elé. Ha az egyház ezt a feszültségi pontot elhagyná, nem lenne többé reformá-

tus egyház.”² Érezhető a szenvedélyes bizonyágtételből, hogy nem voltak problémamentesek a viszonyok, melyek között elhangzott. Hasonló megnyilatkozások sorával lehetne érzékelteni az évtized teológiai, kegyességi és egyháztársadalmi erjedési folyamatait.

A tisztázódást segítő tanításban és vallástételben mind nagyobb szolgálatot vállalt a Zsinat, különösképpen *Bartha Tibor* püspök zsinati elnöksége óta. Szorgalmazza, hogy a Zsinat több legyen, mint jogi testület és térjen vissza eredeti, tehát évszázadokkal ezelőtti feladatához. A VII. Budapesti Zsinat első ülészakán elmondott elnöki jelentésében így tanít: „A felszabadulás utáni zsinatok, az V. és VI. Budapesti Zsinat eltért a 18. és 19. századok zsinataitól és rokon vonásokat mutat a 16. és 17. század első felének zsinataival, amennyiben ezek a zsinatok nemcsak törvényhozó testületként óhajtottak működni, és nemcsak szervezeti kérdésekkel kívántak foglalkozni, hanem a magyarországi református egyház hitének, szellemi, lelki életének, szolgálatának egész területét a felelősségük körébe vonták. Meggyőződésem szerint ezen az úton kell továbbhaladni zsinatainknak.”³ Ez a helyes szemlélet eredményezte, hogy az azóta eltelt időben nemcsak egyházunk új Törvénykönyvét alkotta meg és fogadta el hosszú esztendők fáradozása után 1967. november 15-én a Zsinat, hanem még ugyanebben az évben két Zsinati Tanítás is megjelent, az egyik „*Örökségünk és feladatunk: a reformáció*”, a másik „*Élő keresztyén reménységben*” címmel.

A Zsinat Elnökének jelentéseiben, a zsinati határozatokban a Magyarországi Református Egyház Teológiai Doktorai Kollégiumának munkálataiban egyre határozottabban kezdett kibontakozni és ma már megfogalmazást is nyert a „szolgáló egyház teológiája”. Erről azonban tanulmányunk más helyén fogunk bővebben megemlékezni.

A missziói látás gazdagodása

Valamilyen rendet kellett választanom a téma rövid előtárásához. Először kronológiai sorrendre gondoltam. Évszámok jelzésével megnyilatkozásokat közölve érzékelteni a változásokat. Helyesebbnek vélem azonban teológiailag felosztani a gazdagodás korszakait, megjegyezve azt, hogy a református egyház a maga belső valójában, létében végigélte e három korszakot, de nem úgy, hogy minden tagja ugyanakkor volt azonos lépcsőfokon. S azt is alázatosan meg kell vallanunk, hogy egyházunk a maga egészében, minden tagjában ma sincs még a harmadik lépcsőfokon.

1. *Személyes megtérés Jézus Krisztushoz.* A méltán megalázott egyház, a „nemzethalál” széléről megmenett nép körében élve és szolgálni akarva, először arra jött rá, hogy Isten csak akkor tudja használni, ha végre komolyan veszi a megváltás művét, elfogadja Isten kegyelmét. Ebből következett, hogy sokkal nagyobb odaadással és szenvedéllyel mint eddig, hirdetni kezdte, hogy nincsen senkiben másban üdvösség, csak Jézus Krisztusban, hogy a kegyelem elfogadása nélkül éppen ezért nincs igazi egyháztagság sem. Evangelizációk és konferenciák sokaságán hangzott a megtérésre hívó üzenet. Nyomában sokak szívében ott élt a vágy, hogy a gyülekezet legyen élő gyülekezet, a szószéken is, mindenkor és mindenütt ez az üzenet szólaljon meg. Döntően fontos lett tehát a Jézus Krisztussal való személyes kapcsolat. Az igehirdető ennek alapján prédikálhat, az egyháztag en-

nek alapján tehet bizonyosságot életével. Az egyébként sok áldást hozó lelki korszak horizontján kettős veszedelem tűnik fel. E veszedelemről ír 1951. évi új-évi körlevelében *Bereczky* Albert: „Felelős vezetőinknek két dologra kell gondos őrködéssel vigyázni. Az egyik, hogy hívő és szolgáló vágyó lelkek hitben való épülésére és elmélyedésére, valamint a gyülekezeti munkában való szolgálatra megfelelő alkalmakat nyerjenek. Tehát a lelki ébredést és megújulást ne akadályozza sehol egy-egy hitben elmaradt, vagy éppen hivatása tudatára nem ébredt lelképásztor. A másik felelős tisztünk: gondosan őrködni azon, hogy minden munka a gyülekezetben és a gyülekezetért, a gyülekezet felelős vezetőségének gondos ellenőrzése mellett folyjék.”⁴ Vágy merül fel annak elérésére, hogy a Krisztussal rendezett kapcsolat jelentse a gyülekezettel rendezett kapcsolatot is.

2. *Az egyház titka keresése, a gyülekezet komolyanvétele.* A veszélyt így lehet egy mondatban kifejezni: ébredés nélküli egyház, egyház nélküli ébredés. Az egyház vezetői is látták ezt a veszélyt, s az ébredés legfelelősebb vezetői is. Sajnos voltak olyanok is, akik nem tudtak felülemelkedni addigi szempontjainkon és az egyház kísértésekkel küzdő, de tisztulni akaró „testében” nem találták meg a helyüket. Zárt közösséggé merevedtek. Az ébredés nélküli egyházi emberek néhányá elindul vissza a liberalizmus, racionalizmus kiszikkadtságába, vagy a politikai messianizmus, reakcionarizmus útvesztőjébe. Az egyház nélküli ébredés kis közösségekbe bomlott és a szektásodás martaléka lett, végső soron pedig az ötvenes évek közepén a másik csoporttal együtt a tragikus események teológiai vetületű részese. Ezért született két, missziói életünket rendezni kívánó írás: az 1950. május 13-án, a Zsinati Tanács által jóváhagyott „Missziói Szabályrendelet” és a „Testvéri Izenet”. A két fontos írást tanulmányok egész sora értelmezi, többek között *Victor* János és *Makkai* Sándor tollából. Már a címek is mutatják, hogy milyen kérdéseket kívántak tisztázni: Egyházunk megőrzött egysége, — Istentisztelet és közösség, — Élő gyülekezet, — Az egyház a hit tárgya.

Egyik központi gondolata tehát e missziói látásnak, hogy minden gyülekezeti élettevékenység középpontjában a gyülekezeti istentisztelet áll, s ez az egész gyülekezet életének erőforrása, az igehirdetéssel és a sakramentumokkal. „Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben kimerül az egyházi élet. Ebben csak kicsúcsosodik. De a csúcs alatt széles alap van.”⁵ S ez már sejtet valamit a következő lépcsőből.

3. *Az egyház szolgálata — szolgáló egyház.* Minél komolyabban vesszük az előző két korszaknak a maradandó, igei megállapításait, annál inkább érezzük, hogy belőlük nem is következhetett más kérdés, mint ez a harmadik. A Krisztussal való találkozás, az egyházban, a gyülekezetben való otthonratalálás örvendező, hálás szolgálatra indítja a keresztyén embert. Az egyháznak ugyanis a léte is a küldetésért van.

Az eddig vázolt fejlődésnek tehát elkerülhetetlen folytatása lett az 1960-as évektől kezdve a misszióinak a szolgáló egyházzal szóló bibliai tanítás megértésének alapján való értelmezése. A kiindulás látszólag más, mint az eddigieknél. Ott vagy a megtért egyén, vagy a misszióra elkötelezett egyház a kiindulópont. Itt *Bartha* Tibor zsinati elnöki tanításai szerint ezek másodlagos értelemben jöhetnek számításba. Mégpedig úgy, hogy Isten kegyelme folytán az egyház, a gyülekezet és benne a hívő egyháztag részesedik Krisztus diakóniájából és missziójából. Ezért most már ebben a vonatkozásban hangzik az „elődök” ál-

tal is nyomatékosan hirdetett tanítás, hogy a hívő keresztyénnek be kell tagolódni a gyülekezet szolgáló közösségébe. S tovább él ebben a teológiai látásban is az istentisztelet központian fontos szerepe azáltal a tanítás által, hogy ez a szolgáló közösség kap meghívást az úrasztalához és nyer küldetést az úrasztalánál. *Bartha* Tibor és munkatársai mindinkább megkísérelték a kérdéseket és feladatokat, az egyház és tagjai léte értelmét a keresztség felől és az úrvacsorára nézve érteni. A gyülekezeti szolgáló közösségek munkájukban egyesítik azt, amit régebben a missziói és diakóniai bizottságok a maguk jellegének megfelelően elosztva végeztek. S mivel a sakramentumokhoz is az igében megújult kapcsolat fűzi e közösségeket, a gyülekezet úrvacsorai közösségének is nevezzük őket.

Mivel Krisztus missziója az alap, ezért a mi küldetésünk is a Krisztus küldetése gazdagságában érthető. Ennek komolyanvétele védi ezt a teológiát a misszió értelmezésének és végzésének „beszűkülésével” szemben. Évek során így alakult ki és gazdagodott a szolgáló egyház szociális felismeréseinek a sora. Nyomában teológiai alapokkal gazdagodva véggezhető népünk és hazánk égető társadalmi kérdéseiben való segítő szolgálatunk azáltal, hogy gyülekezetünk tagjaihoz szólunk a családi élet, a munkaerő, a háború és béke, az öregek megbecsülése, fiatalok értelmes életre segítése fontos kérdéseiről.

Jelentős része van e teológiai látásnak abban, hogy a nemzetközi méretekben végzett békemunka igei alapot nyert. Ebben a vonatkozásban *Tóth* Károly püspök végez napjainkban elméleti teológiai és gyakorlati fáradozás terén a Keresztyén Békekonferencia elnökeként jelentős munkát.

A szolgáló egyház teológiájára kívülről érkezett reflexiók indították el a keresztyén—marxista és speciálisan a protestáns—marxista dialógust. Ennek nyomán jelentős írások fémjelzik az egymás megismerni akarásának igyekezetét.⁶

Diakóniai munka és intézmények

A Konvent 1949-ben átvette a Szeretetszövetség intézményeit. Az 56 szeretetszövetségi intézetből 1946-ig 23 intézetben kezdődött el a munka. Kicsik voltak nagy részükben ezek az „intézetek” és mindenki érezte, hogy valamit tenni kell, hiszen a 23 helyen csak 331 gondozottat tartottak számon. Több diakóniai konferencián munkálódott ki az elhatározás, hogy az apró és korszerűtlen otthonokat nagyobb, korszerű intézményekké kell összevonni, 50—100—150 személyes intézetekké. Ezekben kisebb költséggel is magasabb színvonalú ellátást lehet biztosítani. Így történt meg, hogy 32 évvel később, 1978-ban, a 16 szeretetintézményben majdnem háromszor annyi gondozott élt, mint az új úton elinduláskor a 23-ban. Ugyanis 1978-ban a 16 otthonban az öregek, csecsemők, testi és szellemi fogyatékosok férőhelyei száma 964 volt. Ugyanebben az időben a gondozással járó fáradozást 326 intézeti dolgozó végezte. A koncepció tehát bevált és az azóta épült, vagy bővített otthonok ennek jegyében alakultak ki. Minden kiegészítésről és átépítésről nem emlékezhetünk meg, de a tisztafüredi otthon 1972-es és az őrbottyáni otthon 1974-es felújítása és bővítése már jelentős munka volt. De az új, szép nyíregyházi Magdaléneum is, az 1976-ban felszentelt épület kétszeresére bővült már azóta. Eleve 65—70 személyesre épült az 1964-ben átadott leányfalui Öregotthon. A gyülekezetek áldozathozatalának komoly próbája és gyümölcse volt az Albert

Schweitzer Otthon építése Budapesten. Az öregeknek a többi otthonokénál fokozottabb mértékben orvosi felügyeletet is biztosító szeretetintézmény impozáns épülete istentiszteleti hely is, valamint sorozatos egyházzenei alkalmak szintere. Jelenleg almásneszmélyi diakóniai építkezésünk egészíti ki, illetve folytatja a hálára indító sorozatot. A nagylétszámú testi és szellemi fogyatékos gyermeket gondozó dunaalmási otthon helyett épül ez a mintegy másfélszáz gyermeknek otthont adó korszerű intézmény.

A szolgálni akaró egyház alázatos örömeivel mondjuk el, hogy az emberi nyomorúság gyógyításáért végzett munkában való közösségvállalás jelentősen segítette egymás megismerésében és megbecsülésében. Jelentős szerepet játszott az egyház és az állam közötti bizalom mélyülésében és a keresztyénység és a marxizmus közötti párbeszéd kialakulásában is. A hazánkban élő fogyatékos gyerekek intézeti helyeinek 10⁰/₀-át tartja fenn egyházunk.

Építkezéseinkről

Hazánk felszabadulásának 40. évfordulója közelében lehetetlen nem azzal kezdeni a rövid áttekintést, hogy a háború során lerombolódott, vagy erősen megrongálódott 417 templomunkból 405 már 1950-re helyreállított. Ebben a külföldön is feltűnést keltő gyorsaságban és nagy anyagi áldozatban nyilván benne volt a „nemzethalál” közelét megjárta ember közvetlen-közeli döbbenete és halála is, de akkor sem lehet a kor történetének egyik megírója sorait csodálkozás nélkül olvasni: „Nem számítva az inflációs időben hozott áldozatokat, sem a természetbeni adományok és munkák értékét, a gyülekezeti tagok 36 millió forintot, a magyar állam 9 200 000 forintot, a külföldi egyházak 1 500 000 forintot adtak a református templomok helyreállításához. Akkori értékében ez megdöbbentő összeg.”

De legalább ilyen hálára indító az, hogy négy évtizeden keresztül új kultuszhelyek építésében, új parókiák létrehozásánál, az egyházi épületek folyamatos állagmegóvásában és renoválásában a gyülekezetek megtanultak az egyházi birtokok és az állami adóval együtt behajtott egyházi adó jövedelemforrásai nélkül gazdálkodni. Nem kis kísértések, kétkedések és félelmek között indultunk el ezen az úton, az ígére hálááldozatként adott adományokból élés útján. Gyülekezeteink nagy része hálával és örömmel mondhatja el, hogy érti már e titkot, mert éli már az Isten dicsőségét és az ember javát szolgáló közösség életét. Kevés kivétellel templomaink és parókiáink a faluk és városok szépen rendezett épületegyüttese.

Egész egyházunk összességének életében anyagi téren jelentős esemény volt a Közalap létrejötte, és 1955. január 1-től végzett szolgálata külön tanulmányt érdemelne, fontossága miatt. A Debreceni Református Kollégium teljes felújítását 1966-ban határozta el a Zsinat. A több éves fáradozás eredményéért hálátadó Zsinati Tanácsülés éppen egybeesett az Egyezmény 30. évfordulójával. Az 52 millió forintos nagy építkezés nyomán létrejött megújult intézmény a magyar állam, az adományozó gyülekezetek és külföldi testvéregyházak felé a háláját magas szintű nevelő munkával, intézményrészeinek jó munkájával mutatja meg. A Kollégiumi Kántus eredményei is elsőrenden erre az intézményre, az ősi iskolára hívják fel az emberek figyelmét. De otthont kap itt a Teológiai Akadémia, Diakónusképző Intézet, Teológiai Doktorok Kollégiuma, szaktanfolyamok, presbiteri és diakóniai konferenciák, gyermek- és ifjúsági konferen-

ciák, lelkipásztornék találkozói. Három tudományos gyűjteménye is van. A Református Gimnázium a magyar középiskolai oktatás egyik elismert szellemi műhelye.

Országos ügyévé lett a Zsinat felszólítása nyomán a Ráday Kollégium felújítása és új épülettömbbel bővítése. Itt is többről van azonban szó, mint falak megújításáról. A folyamatában még nem lezárt, de eddig is nagy áldozatot igénylő munkálatok nyomán megújult rendeltetésű lelki és szellemi centrum kialakulásáról van szó. Szép és ígéretes jelei vannak ennek máris.

Mivel Berekfürdő és általában a lelkészüdüzők és konferenciái telepek nem tartoznak a diakóniai intézmények 16-os keretébe, nem ott, hanem e helyen emlékezünk a berekfürdői „Mebékélés Háza” építésére. Ez az épület általános konferenciái feladatok ellátása mellett az izákosmentő misszió és a kallódó fiatalokat mentő szolgálat céljaira épül. A már tető alatt levő épületen sok gyülekezet presbiterinek keze munkája lendítette az előmenetelt az elmúlt évben. Belső munkálataival folytatódik a munka tavasszal.

Sajtószolgálatunk

A legrövidebbre fogott összefoglalásnak is az élén kell állnia a Szentírás kiadásáról való megemlékezésnek. Sajtóosztályunk legáldottabb és legfontosabb szolgálata ez. Irányítója az ökömenikus összetételű Magyar Bibliatanács. A Református Sajtóosztálynak a revideált Károli-féle Biblia megjelentetése terén végzett szolgálatát érzékeltesse egy részadat: különféle típusaiból 1949 és 1979 között mintegy 319 000 példány jelent meg. Jelentős teológiai munka eredménye az 1975 karácsonyára megjelent új magyar nyelvű bibliafordítás. Kormányzatunk is messzemenő jóindulattal támogatta e munkát, a Bibliatársulatok Világszövetsége pedig nyomdagépek ajándékozásával segítette a kiadást. Ennek az új fordítású bibliának a különböző típusaiból azonnal az első négy évben 77 000 példány jelent meg és azóta is újabb kiadások igényeltetnek.

A budapesti Protestáns és a nemrég megnyílt debreceni Református Könyvesboltban is a Biblia a legkeresettebb könyv. A két nyilvános könyvesbolt, a könyvnapi sátrunkkal együtt az eltelt 40 esztendő jóirányú fejlődésének gyümölcse.

A Szentírás után a különböző típusú énekeskönyvek kellő számú biztosítása a másik komoly feladata a Sajtóosztálynak. Nagy a gyülekezeti igény az imakönyvekre és áhítatos könyvekre. A legolvasottabbak e műfajban a Szikszai György „Keresztyéni Tanítások és Imádságok” és Muraközi Gyula „A Sionnak hegyén” c. imádságos könyvei. Victor János „Csendes percek” sorozata is méltán népszerű kiadvány.

A traktátusok sorában már maguk a címek is jótékony sokféleséget mutatnak: Akarjuk ígérjük, Isten markában, Jézus, Magunkról magunknak, Ki a mi Istenünk, Pál apostol, Hiszek Szentlélekben, Tízparancsolat stb.

Nagyobb lélegzetű művekből néhány téma ízelítőül: Hitünk hősei, Bethlen Gábor, a református fejedelem, Albert Schweitzer, a diakónus, Pál apostol nyomában, Izrael története, A Sárospataki Református Kollégium története, A Budapesti Ref. Teológiai Akadémia története. A tudományos munkát segítő kiadványok sorában Héber nyelv és gyakorlókönyv, görög—magyar újszövetségi szótár, majd később egy szómagyarzat, végül bibliai fogalmi szókönyv. Ebbe a kategóriába tartoznak a Studia et Acta Ecclesiastica eddig megjelent kötetei is, történelmi múltunk

igényes bemutatásával. De itt jelent meg a Református Korálkönyv és több egyházzenei kiadvány, a Kántus zsolnártlemez és a bibliai szöveggyűjteményt bemutató nagylemez.

Nem szoltunk még a bibliai és egyháztörténeti regények soráról, pedig némelyik több kiadást is megért és külön tanulmányt érdemelne a kimaradt, most meg nem említhetett művek hosszú sora. Sajtómunkánk egyre tudatosabb és sokrétűbb és hálával tartozunk érte Istennek és megbecsüléssel az egyházi sajtó munkásainak.

Külön szerkesztőséggel és kiadóhivatallal rendelkezik a „Reformátusok Lapja”, mely egyházunk hetilapjaként tölti be fontos hitmélyítő szolgálatát. A „Református Egyház” c. hivatalos lap 1949-től, a „Theológiai Szemle” új folyama 1958-tól gazdagítja teológiai irodalmunkat. A Magyarországi Református Egyház figyelője 1977-től a Confessio. Mindegyik említett lapnak sajátos profilja van. (E három folyóirat kiadását szintén Sajtóosztályunk gondozza.)

Osszefoglalás

Mennyi mindenért kellett volna még hálát adni Istennek, mennyi mindent kellett volna még emlékezetébe idézni gyülekezeteinknek. Urunk kegyelme

sokszori tétovázásaink ellenére hűségesen hordozott. Bűneinket megbocsátotta és Igéjével és Szentlelkével nevelt. Megajándékozott prófétai egyéniségekkel, hűséges igehirdetőkkel, csendes bizonyosságtevőkkel, áldozatkész hívek seregeivel is. Ezt nem látni hálátlanság lenne. És azt sem szabad elfeledni, hogy megajándékozott egy nem problémamentes, de békességes és áldott negyvenesztendő idősakkal, amikor nem bombák robbanása és géppuskaropogás, hanem gépek zaja, munka zsvaja és harangszó hirdethette, hogy egy békében élni akaró nép építi új társadalmát, építi a hazáját. Református módon köszöntjük minden testvérünket, a többi egyházakat és minden emlékező magyar testvérünket: ÁLDÁST, BÉKESSÉGET!

Fekete Károly

JEGYZETEK:

1. Dr. Jánossy Imre: *Studia et Acta Ecclesiastica* V. k. 380. old. — 2. Bereczky Albert: „Felszabadultam”. A Magyar Protestantizmus öt esztendeje c. műben 1950. — 3. Református Egyház 1964. évf. 77. o. — 4. Református Egyház 1951. évf. 1. sz. 3. o. — 5. Fekete Károly *Studia et Acta Ecclesiastica* V. k. 620. o. — 6. Marxista részről Kónya István és Poór József, református részről Jánossy Imre és Kocsis Elemér említhetők példaként.

Gnózis, Újszövetség, Egyház*

A gnózis eredete és lényege

A gnózis körülbelül a keresztyénséggel egyidejűleg keletkezett a római birodalom keleti részeiben. A gnózis egy vallásos ellenzéki mozgalom volt. Kezdetét olyan értelmiségi körökben vette, akik a római gyarmatokban ki voltak zárva a hatalomban való részvételből, a társadalmi és a kulturális életnek az alakításából. Ezért tiltakoztak a világ ellen és elzárkóztak vele szemben. Üdvösségüket egy, a világból kimenekülő hitben keresték.

Ha a gnózisnak, illetve a gnosztikus vallásnak ez a szociológiai elemzése helyes, akkor egyben nagyon egyszerűen és következetesen magyarázatot is kapunk az egész gnosztikus mozgalom antikozmikus jellegére nézve. Antikozmikus azt jelenti: a gnózis számára a világ rossz. A rossznak a plerómája (összegessége). Ezért az embernek igyekeznie kell, hogy kijuthasson ebből a világból, ha a maga részére békét és üdvösséget akar szerezni. Csak a világ hatalmainak a béklyóitól megszabadulva érheti el az ember a „nyugalomát” (anapauzis). Ezen a téren a gnosztikus vallás összehasonlítható a buddhizmussal és az összes nagy vallások misztikájával. Az antikozmikus alapmagatartást a gnosztikus vallásos elképzelésekben fejezi ki: a világ a sötétség világa, benne a sötétség hatalmasai uralkodnak. Ezeket a hatalmasságokat arkhontoknak nevezik. A főarkhont a *demiurg*, a világ teremtője. És ez senki más, mint az Ótestamentum teremtő Istene, aki a gnosztikusok véleménye szerint felelős a rossz világ keletkezéséért. Felette létezik még a legfőbb Isten, a világosság és az élet Istene, a jó Isten, a világosság világának az ura. A gnózis tehát alacsonyabb minőségű teremtő Istennek fokozta

le a zsidók Istenét és föléje egy második Istent helyezett el.

A világosság és a sötétség dualizmusa befolyásolja az egész gnóvizt. Radikális módon különbséget tesz a világosság világa és a sötétség világa, valamint a lélek és az anyag között. A sötétség világának, illetve az anyagi világ keletkezésének magyarázatára és arra nézve, hogy miként keveredett össze a két „ős-elem”, a világosság, és a sötétség, a gnosztikusok a mítoszt használják fel. Ez elmeséli, hogyan okozták a felső világban történt fejlemények azt, hogy a világosság a sötétségbe került és hogyan történt az, hogy a világosságnak a szikrái az ember anyagi testébe jutottak. Arról, hogy ez pontosan hogyan ment végbe, különböző felfogások léteznek az egyes gnosztikus rendszerekben. A cél viszont minden esetben ugyanaz: tudni-illik a szétszórt világosságot újra összegyűjteni és a világosság világába visszavezetni. Ha ez megtörténik, akkor megszűnik a világosságnak a sötétséggel való keveredése. Akkor megszűnik minden élet ebben a világban és a világtörténelem is befejeződik. A világosság világa újra sértetlen állapotban van és a világosság lényei közösen dicsőítik a világosság és az élet Istenét.

Ez az egész, a világ keletkezését és végét átfogó drámai színjáték parabolászerűen fentről lefelé és újra felfelé mozog, mégpedig egy ízben, egy későbbi ismétlés nélkül. A gnosztikus felfogás szerint tehát a világ keletkezésének és az egész világtörténelemnek a világosság lényei névétes magatartása az alapja. A világ és az ember teremtésének az oka egy „üzemi baleset” (egy zavar) a világosság világában, amit ki kell javítani. (Egészen másak a manicheizmus elképzelései, ezek szerint a sötétség hatalmaságai megátadják a világosság hatalmaságát és ebből vezethető le minden további folyamat. Itt a világ teremtése a legfelsőbb Isten nyomatékos parancsára történik,

* Előadásként elhangzott a Ráday Kollégiumban 1984 októberében.

hogy a világosság részecskéit ki lehessen sajátítani a sötétségből.)

A gnózinak ez a képzeletvilága homlokegyenesen szemben áll a zsidósággal és a keresztyénséggel. Ezért létezik olyan felfogás is, hogy a gnózis egy „belső-zsidó zendülésből” vagy egy, a zsidóság ellen irányuló mozgalmából vette a kezdetét. Bár ez a felfogás vitás, viszont tény az, hogy a gnosztikusok a zsidó hagyományokat és az Ótestamentum elképzeléseit teljesen elferdítették és átértékelték: a jó Teremtőből a gonosz Demiurg lett, a jó teremtésből a rossz világ, az embert megkísértő kígyóból egy személy, aki az embert a felismeréshez vezeti.

Hogyan történik az ember megváltása? A gnosztikusok véleménye szerint az ember belsejében megvan az isteni világosság egy része. Ez mindenesetre a világosság embereire vagyis a pneumatikusokra vonatkozik. De az ember már nem tud semmit erről a belsejében levő világosságról. Nem tud semmit az ő isteni eredetéről, mert az arkhontok a „feledés alvását” borították rá. Ezért az embert fel kell ébreszteni ebből az alvásból. Ez a fentről jövő megváltó „hívás” által történik, illetve valamelyik megváltó lény által. Ha az ember felismeri, hogy az ő anyagi testében az isteni világosság, a lélek (a pneuma) van és ő ezáltal a világosság világához tartozik, akkor ő már meg van váltva. Most már tudja, hogy a világosság Istenével egyenlő minősége van, tehát azonos a világosság Istenével. Ezáltal a sötétség hatalmasságaitól meg van váltva, ezek nem uralják többé és ő visszatérhet a világosság világába. Viszont addig, amíg egy testnek a tulajdonában van, ez a visszatérés csak egy eksztátikus vízióban történhet meg. Csak az embernek a halála után térhet végérvényesen vissza a pneuma a világosság világába.

Ezt a megváltási folyamatot egy gnosztikus szöveg a következőképpen ecseteli:

„Egy megfelelő (tudniillik: mennyei) helyről hoztam érkezett ... a segítő. ... Hozzám szolt az élet szavával, ... lelkemet felébresztette az alvásból. ... Levette rólam a testnek a köntösét. ... feltette rám az övet... (hogy felszállhassak a magasba). ... Meglátam a nagy atyai házat, ahol a testvéreim laknak. ... És az életet a győzelem” (Bal Ginzá III).

A „Corpus Hermeticum”-ban (I/21) így szól az Ébresztő:

„Világosság és élet az Isten és az Atya, akiből az ember született. Ha felismered, hogy életből és világosságból vagy teremtve, ... vissza fogsz térni az életbe.”

A tudás, a gnózis tehát nem más, mint az embernek az a felismerése, hogy ő sajátos lénye szerint a világosság világába tartozik. Ha ezt felismeri, akkor meg van váltva.

Ebben a koncepcióban nincs helye a bűnnek és az ember vétkeinek. Minden a világban levő gonosznak a sötétség hatalmasságai az okai. Mindez a földöntúli hatalmasságok hibás magatartására vezethető vissza (vagy a manicheizmusban: a sötétség a világosság elleni támadására). Az ember mentesítve van a világban levő dilemma bűnétől. De ez nem jelent felmentést a bűnös megigazulása értelmében, Pál apostol értelmében, hanem az ember felmentését az összes világban található baj bűnösségéből.

Ezek a gnosztikus elképzelések a számtalan gnosztikus rendszerben másképp lesznek bemutatva. A gnózisban nagy számban találunk különböző irányzatokat és tanrendszereket. Ide tartoznak úgy a gnosztikus irányzatok, melyeknek pogány (pagan) hagyományok az alapjai, mint azok is, melyek zsidó és

keresztyén hagyományokat használtak fel. A jelentősebb gnosztikus irányzatokhoz tartoznak többek között a Valentiniánusok és a Mandeiek, valamint a Manicheusok nagy gnosztikus mozgalmi. Némelyik gnosztikus irányzatnál csak az alapító vagy a vezér neve ismert (ezek között: Simon Magus, Menander, Basilides, Valentinus és Ptolemaios), másoknál csak az irány megnevezése ismert (például Sethiánusok, Ophiták, Hermetikuskok), másoknál csak az írásaik, melyek gyakran a mítikus kijelentő nevét viselik (például: A nagy Seth második Logos-sza), vagy egy bibliai tekintély nevét (például: Péter jelenései, Tamás könyve stb.).

Sok gnosztikus írásról csak az egyházatyák beszámolóiból tudunk valamit (Ireneus-nál, Hippolytos-nál, Epiphanius-nál stb.). Viszont léteznek eredeti szövegek is. Ma már igen megnőtt a megmaradt eredeti iratok száma, miután 1945–46-ban a felsőegyiptomi Nag Hammadi-nál számos kopt írást találtak meg. Ezek között pogány, zsidó és keresztyén hagyományokra visszavezethető gnosztikus szövegek vannak. A Humboldt Egyetem teológiai karán működő „Koptgnosztikus írásokkal foglalkozó berlini munkaközösség” már évtizedek óta ezeknek a szövegeknek a fordításán és magyarázatán munkálkodik.

A gnózis és a keresztyénség találkozása

A gnózis gyorsan elterjedt az egész római birodalomban és számos ember gondolkodásmódjára befolyást nyert. Körülbelül hasonló módon gyakorolt befolyást az emberekre, mint az európai felvilágosodás. Többekre nagyon mélyen hatott a gnózis zárt képe a világról és a gnosztikus pesszimizmus. Ez megfelelt a világgal szemben tanúsított érzelmeknek. Ez számos keresztyén részére is mérvadó lett. Mint a többi ember, úgy ők is szemben álltak a világ rossz voltával és a létnek a problémáival, melyek a környezetük problémáiból és különleges helyzetükből — mint keresztyének a római birodalomban — adódtak. Ezért nagy benyomással volt rájuk a gnosztikus létértelmezés, mely eltávolodott a földi világtól és a világból való visszavonulást mint a megváltásnak a következményét hirdette. Így történhetett, hogy a keresztyének némely elképzelést és némely gyakorlati magatartásmódot (például az aszkézist) átvettek a gnóizsból. De számos gnosztikus is befolyásolva lett a keresztyének által. Átvették tőlük főleg Jézus Krisztust mint Kijelentőt és Megváltót és bekapcsolták őt mitológikus rendszerükbe.

A gnosztikus elképzelések keresztyének által történő elsajátítása által idővel a keresztyén gnózis is kialakult. Gyakran a gnosztikus szövegek csak keresztyén értelmezést kaptak. De a keresztyén hit alapján új szövegek is keletkeztek, melyekben keresztyén és gnosztikus elgondolások összekeveredtek egymással. Hogy ez milyen kétes dolog volt, azt kezdetben csak kevesen ismerték fel. Valószínűleg eleinte sokan nem voltak tudatában annak, hogy a gnózis gyökeresen más valami, mint a keresztyén hit. Az volt a véleményük, hogy gnosztikus elképzelések segítségével törvényes módon kifejezésre juttathatják keresztyén hitüket. Hogy a gnózis egy más szellemből fakadt, azt sokan kezdetben nem ismerték fel.

Ezt a tényállást szemünk előtt kell tartanunk, ha most arról fogunk beszélni, hogy a keresztyénség kezdeti időszakában, tehát az első és a második században, keresztyén és gnosztikus elképzelések sokféle módon elvegyültek egymással. Ma már tudjuk, hogy

a korai keresztyén teológiai vázlatok sokasága keresztyén-gnosztikus koncepciókat is tartalmaz. Ezért ellentmond a hereziológusok felfogása — miszerint a „tisza” apostoli hit már eleitől fogva létezett és a gnosztikus „tévtanok” csak később keletkeztek — a történelmi tényeknek. Ezt már az *Újtestamentumban* tapasztalhatjuk: kezdettől fogva *különböző fejlődési vonalak* léteztek: megvolt a Máté- és a Lukács-féle hagyomány. Volt egy Péter-, egy Jakab- és egy Pál-féle hagyomány. Voltak zsidó-keresztyén és páli gyülekezetek. És léteztek János eredetű és keresztyén-gnosztikus hagyományon álló gyülekezetek. Ezek mind keresztyéneknek vallották magukat és különböző módon igyekeztek Jézus személyének és igehirdetésének fontosságát kifejezésre juttatni. Kezdetben tehát a teológiai koncepciók és gyülekezettípusok *sokasága* áll. Csak egy hosszadalmas menet végén kerül sor a teológia és az egyházszerkezet *egységére*. Mert ennek a folyamatnak a végén létrejött a korai katolikus egyház, mely ellenezte és kirekesztette az összes olyan hagyományt, ami nem felelt meg katolikus-apostoli pozíciójának.

Walter Bauer felmutatta „Rechtgläubigkeit und Ketzerrei im ältesten Christentum” című könyvében (1. kiadása 1934-ben jelent meg), hogy a keresztyénségnek helyenkint még a második században is *gnosztikus arculata* volt, így például Egyiptomban, Osrhoene-ben (Edesszában) és részben Szíriában is. Az *egyházi* keresztyénség csak később volt képes érvényesülni a *gnosztikus* keresztyénséggel szemben. Hogy ez hogyan történt, azt *János írásaiból* nagyon jól fel lehet mutatni. A negyedik evangélium szerzője hirdetésének megfogalmazásában egész sor gnosztikus elképzelést és kifejezést használt fel. Ez például a megváltóról mondottakra érvényes (lásd az evangélium bevezető részét!), úgyszintén a világ jellemzésére (lásd 1,5; 8,23; 44; 18,36) és az embernek itt és most történő megváltásának a leírására is (lásd 5,44). Ezen és még más területen is gnosztikus képeket és fogalmakat használt fel (lásd még 3,3, 6—8; 8,47; 17,14—16 és a dualizmust). Emiatt nem is ritkán János evangéliumának a szerzőjében egy keresztyén, gnosztikust véltek felfedezni. Viszont *másrészt* nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gnosztikus gondolkodási mód döntő helyeken a felszínre kerül. Számára *Jézus mindig a hívő emberrel szemben áll*. Jánosnál tehát a hívő ember *nem* lesz a megváltása által azonos Istennel mint a gnózisban. Továbbá *Isten valóban a teremtő és az is marad* (1,10), nem lesz demiurgnak lefokozva. A *világ* Jánosnál nem csupán a sötétség helye (1,5), hanem az Isten szeretetének az alánya is (3,16 és köv.; 4,42; 12,47). *Jézus* mint a megváltó egyrészt a világosság világába tartozik, de a mi világunkba is bejött, testté lett (1,14) és szenvedett is (10,11.17 és köv.; 19,15 és köv.). Ezzel a negyedik evangélium szerzője elvette a gnosztikus elképzelések alapját. Talán az volt a célja, hogy *gnosztikusoknak* hirdesse az evangéliumot. Ezért helyenkint felhasználta elképzeléseiket és nyelvüket is. Talán saját maga is egy keresztyén-gnosztikus gyülekezetből került ki és ilyen módon dolgozta fel gyülekezetének a hagyományait. Mindenesetre az a célja, hogy megértésék őt, mint keresztyént és mint Jézus Krisztus tanúját. Később valóban nem volt könnyű az egyház számára János igehirdetésében a gnosztikus elemeket elfogadni. Mert gyakran éppen az eretnekek erre az evangéliumra hivatkoznak (így például a montanisták).

János levelei ellenben, bár szintén ebből a hagyományból élnek, határozottan elszigetelik magukat a

gnózistól és ellene foglalnak állást. Ez egy szembe-tűnő fordulat a keresztyén gnózistól, illetve a gnosztikus keresztyénségtől az egyházi keresztyénség felé. Aki nem járul hozzá a lemondáshoz a gnózissal szemben, azt János levelei szerint kizárják a gyülekezetből (lásd 1János 2,19; 4,1; 2János 9,11).

Ilyen módon általában más helyeken is megtörtént a gnosztikus, illetve a gnosztikus-keresztyén pozícióktól való elfordulás. A különböző koncepciók számára *Jézus személye* és földi létének értékelése a keresztrefeszítésig jelentette az *összpontosítást*. Tehát a keresztyén gnózis és a nem gnosztikus keresztyénség közötti ellentét helye elsősorban a *krisztológia* volt. A gnózis krisztológiája sokrétű volt és nem tudnánk minden további nélkül egy közös nevezőt találni — viszont a legtipikusabb módon a *dokétikus elképzelésekben* jut kifejezésre. Eszerint Jézus csak látszólag volt tényleges ember. Csak látszólag lett a keresztrefeszítve. Vagy másvalakit feszítettek a keresztrefeszítésre, például cirénei Simont, vagy csak Jézusnak a testét, mindenesetre nem a világosság birodalmából származó valódi megváltót. A már előrehaladt, tehát késői keresztyén gnózis egyik szövegében ezt olvasuk:

„Egyáltalán nem voltam a szenvedésnek alárendelve ... a valóságban nem haltam meg, hanem (csak) látszólag ... másvalaki volt az, aki az epét és az ecetet megitta, ... másvalaki volt az, aki a vállára vette a keresztet. Másvalaki volt az, aki a töviskoronát viselte a fején; én pedig örvendtem a magasságban és nevettem ostobaságukon” (A nagy Seth második logos-sza).

Ezért néhány gnosztikus azon a véleményen volt, hogy nem kell „egy halottnak a nevét”, tehát *Jezusét* tisztelni, csak kizárólag a mennybeli *Krisztusét*. Így szétválasztják Jézust és Krisztust. De a nem-gnosztikus keresztyének részére mindig fontos volt Jézus Krisztust egységesen értelmezni. Bár felhasználták a gnosztikusok két természetről szóló tanát, de éppen ezzel mutatták be Jézust mint Isten Krisztusát.

A *gnosztikusokkal* és a *gnosztikus keresztyénekkel* folytatott vitát már az *Újtestamentumban* is megtalálhatjuk. Így például János első és második levele fellép az ellen a felfogás ellen, hogy Jézus Krisztus nem öltött volna testet: „Mert sok hitető jött a világra, akik nem vallják, hogy Jézus Krisztus testben jött el. Ez a hitető és az antikrisztus” (János II. lev. 7; — lásd János I. lev. 4,2 és köv.). Más helyen elvetik azt a felfogást, hogy a krisztushívők feltámadása már megtörtént volna: Ezek olyanok, „akik az igazság mellől eltávolodtak, mikor azt állították, hogy a feltámadás már megtörtént és ezzel megzavarták némelyek hitét” (2Timótheus 2,18). *Pál apostol* is több ízben kitért a halottak általános feltámadására (lásd 1Korinthusi lev. 15; 1Thess lev. 4). Ő is egyes gyülekezetben, név szerint Korinthusban, gnosztikus nézetekre bukkant. Később más teológusok is foglalkoztak a keresztyén gnosztikusok elgondolásaival, így az „apostoli atyák” és utánuk az egyházatyák is. De kritikájuk ellenére gyakran ők maguk is gnosztikus felfogások által voltak befolyásolva.

Krisztus utáni 150. esztendő körül a keresztyén mezben fellépő gnózis komoly vetélytársat jelentett a korai keresztyénség és a leendő egyház számára. Ebben az időszakban a keresztyén gnózis, illetve a gnosztikus keresztyénség kétféle módon nyilvánul meg: *először* is a keresztyén gyülekezeteken *kívül*, kis csoportokban és körökben és *másodsor* a keresztyén gyülekezeteken *belül* — ezotérikus csoportokban. Ezek azt állították, hogy ők a keresztyén üzenetet

jobban értik mint az egyszerű keresztyének, ezeket lenézték, mint olyanokat, akik még csak kezdők a hitben. Azt a véleményt hangoztatták, hogy ők a keresztyén hitet képesek *túlszárnyalni* a kijelentés elmélyült megértése által. Gyakran ugyanazokat a szövegeket és hitvallásokat használták, mint a többi keresztyén is, de ezeket másképpen értelmezték (más exegezist adtak!). Mások viszont *kiegészítő Jézus-jelenésekről* beszéltek, melyekben a feltámadott Úr állítólag közölte a teljes igazságot az üdvösségről. Minden esetben viszont másféle gnosztikus alapnézetek voltak a gnosztikus-keresztyén tanok fundamentumai. A nevezetes gnosztikus-keresztyén teológusok közül „akik a második század közepén éltek és részben nagy befolyást gyakoroltak a korai keresztyénségre, itt csak *Basilidest* és *Valentinust* említem. De *Markion* is, aki a második század közepén megalapította a saját egyházát, sok gnosztikus elképzelést vett fel a rendszerébe (Antikozmizmus, Teremtő- és Megváltóisten).

A korai egyház hamar felismerte a gnosztikus veszélyt és azt a szükségszerűséget, hogy elhatárolja magát a keresztyén gnosztikusoktól és leküzdje őket. A kiegészítő kijelentések sokasága ellen megalkották az újtestamentumi íráskor *kánonját*. A püspökök és diakónusok korai keresztyén tiszttségéből megalakult az egyházi hierarchia. Főleg a *monarchisztikus püspöknek* az volt a feladata, hogy tiszttségét a szukceszzió láncán közvetlenül az apostolokig visszavezetve biztosítsa a tanok és azok magyarázatának a jogsultságát. Itt újra a *keresztyén gnosztikusok* voltak azok, akik ellenezték a tisztiségeknek ezt az értelmezését. Hevesen tiltakoztak a bevett katolikus hivatalos egyház ellen, a sakramentumokról szóló tan ellen, az egyháztagoknak a világgal szembeni hiányzó lemondása ellen, a törvényesség ellen, a zsidó Teremtőisten imádása ellen és a Megfeszítettéről szóló igehirdetés ellen. Ellenezték azt a felfogást, hogy az üdvösség kizárólag a (katolikus) egyházban található és egyedül ez képes arra, hogy biztosítsa a tanok helyességét. Megtagadták az általános egyháztól azt a jogot, hogy a keresztyén hagyományok egyedüli örököseként és értelmezőjeként lépjen fel. A hierarchiával szemben a hívők általános papságát hangoztatták.

Az összetűzések néha igen hevesek voltak. A gnosztikusok szakszerű leküzdése érdekében az egyház teológusai elkezdtek a gnosztikus irodalmat összegyűjteni. Itt *Ireneust*, mint az első nagy hereziológust kell említenünk. Neki és még másoknak is köszönhető, hogy a későbbi nemzedékek is pontos ismertetést kaphattak a gnóziról. De az egyház és a gnózis egymáshoz való viszonya nem csak a kérlelhetetlen ellentétben állt. A keresztyén gnosztikusok elgondolásaival, ösztönzéseivel az egyház teológusai is foglalkoztak. Ezért egyrészt elhatárolták magukat a gnózistól, de másrészt folytatták azoknak a munkáját. Így például *Alexandriai Kelemen* kísérletet tett arra nézve, hogy kifejlessze az úgynevezett „keresztyén gnóziszból” a valódi egyházi gnózist.

Nyilvánvalóvá lett, hogy a keresztyén gnózis a korai keresztyénség történelméhez tartozik. Gyakran a gnosztikus teológusok voltak a teológiai és ekkleziológiai elképzelések kifejlesztésének az elindítói. Nem utolsósorban a korai egyház a gnózis nagy hatása által kényszerült tisztázni azt, hogy mi a *keresztyén igehirdetés legitím tartalma*, Jézus üzenete alapján, Jézus követésében. Az 1984-es esztendőben, amikor mindenhol a reformáció egyházaiban a *Barmeni Theológiai Hitvallásra* emlékeznek, fontos arra is utalni, hogy a korai egyház a *gnózissal ellentétben ragaszkodott* az Ótestamentumhoz. A gnózis ellen folytatott küzdelem *Jézus evangéliumának*, az ősgyülekezet húsvéti hitének idegen gnosztikus alapfelfogások általi meghamisítása elleni küzdelem volt. A teológusok meggyőződése szerint a *keresztyén gnosztikusok tanai „tévtanok”* (herezisek) voltak. Egy *idegen lelkiületet* jelentettek a keresztyén hit számára. Ezt teljes egészében csak idővel ismerték fel, mégpedig abban az arányban, hogy mennyire hatott ki a *gnosztikus gondolkodásnak a következménye a gyülekezetekre* és mennyire vált általánosan ismertté. A gnózistól való elszakadás tehát végeredményben szükséges volt és ebben az értelemben azoktól a keresztyénektől és gyülekezetektől is, akik továbbra is ragaszkodtak a gnosztikus tanokhoz.

Karl-Wolfgang Tröger

A keresztség a magyar református egyházban a Limai Dokumentum tükrében

Az 1982-ben nyilvánosságra hozott ún. Limai Dokumentum — címének megfelelően — három témakörrel foglalkozik: a keresztség, az úrvacsora és az egyházi szolgálat kérdésével.¹ E három közül kétségkívül a keresztség látszik legkevésbé problematikusnak. Amíg ugyanis az EVT Hit- és Egyházszervezet bizottságában képviselt egyházak körében szembetűnő tanbeli különbségek vannak az eucharistia és az egyházi szolgálat kérdésében, addig a keresztséggel kapcsolatban helyénvalónak tekinthetjük azt a megállapítást, miszerint „ma a keresztség a legjelentősebb látható jele a keresztyének Krisztusban adott egységének”². Vítás kérdések azonban a keresztség sakramentumával kapcsolatban is felmerülnek a különböző keresztyén felekezetek között. A hit és keresztség viszonya, a gyermek- és felnőttkeresztség kérdése, a bemejtés vagy az egyéb keresztesési gyakorlatok biblikussága éppen úgy vita tárgyát képezik, mint a keresztség és a Szentlélek ajándékozásának egymáshoz való viszo-

nya. Különösen is éles szembenállás tapasztalható a gyermek-, illetve a felnőttkeresztség gyakorlata és biblikussága kérdésében, és az egyházak nagy családja valójában két táborra szakadt ebben a vitában. A gyermekkeresztséget gyakorló egyházak elfogadják és érvényesnek tekintik a többi egyházban végbement keresztség mindkét formáját, a gyermek- és felnőttkeresztséget egyaránt, kinyilvánítva ezzel azt, hogy a keresztséget egyszeri és megismételhetetlen eseménynek tekintik.³ Ezzel szemben a felnőttkeresztséget gyakorló⁴ és azt kizárólagosnak tekintő egyházak és a különböző szabadegyházi közösségek az esetek többségében nem tekintik érvényes keresztségnek a más egyházakban végrehajtott gyermekkeresztséget, ezért újrakereszteslik a hozzájuk csatlakozó felnőtteket.

Ezekben a vitás kérdésekben a Limai Dokumentum sem ad „perdöntő” megoldásokat. Az irat zárszava emlékeztet arra, hogy fontosabb egyházi tradíciókat képviselő száznál több teológus limai tanácskozásá-

nak nyilvánosságra hozott eredménye olyan „egyezményes szöveg”, amely a keresztség kérdéskörében is egyrészt a különböző egyházak közötti egyezéseket sorakoztatja fel, másrészt pedig a különböző felekezetek egymáshoz való közeledését igyekszik előmozdítani a keresztség sákramentumával kapcsolatos vitás kérdésekben is.⁵ A nagyon körültekintő megfogalmazásra jellemző, hogy a vitás kérdések nem a dokumentum téziseiben, hanem az azokhoz kapcsolódó „kiegészítő megjegyzések”-ben állnak előttünk mindhárom témakörben.

Egyházunknak a Limai Dokumentummal kapcsolatos állásfoglalása készülöben van. E tanulmány célja tehát nem a Magyarországi Református Egyház „hivatalos álláspont”-jának kifejezésre juttatása, hanem az, hogy címének megfelelően kifejtsse, hogyan látja a szerző az Újszövetségi keresztségről szóló tanítását, s ehhez képest milyennek látja és milyennek szeretné látni — mint református gyülekezeti lelkipásztor — a keresztség felfogását és gyakorlatát egyháza legszélesebb rétegeiben és a saját gyülekezetében. E célkitűzésből adódik egyrészt az, hogy e tanulmány nem sorolható be egyértelműen egyik teológiai diszciplína keretei közé sem, minthogy biblika-teológiai, dogmatikai és gyakorlati teológiai szempontokat egyaránt szem előtt tart. Másrészt következik e célkitűzésből a tanulmány töredékessége is, hiszen nem kíván minden részletre tekintettel levő keresztselési tanítást nyújtani, de a Limai Dokumentum keresztséggel foglalkozó szakaszának pontokra menő vizsgálata sem célja, hanem csupán néhány olyan szempontra irányítja rá a figyelmet, amelyek az EVT Hit- és Egyházszervezet bizottságának anyagát tanulmányozva, és egyházunk keresztségfelfogásával, illetve keresztselési gyakorlatával összevetve érdeklődésre tarthatnak számot.

1. Egyházunkban általános gyakorlat a gyermek- vagy inkább csecsemőkeresztség, amely felől hitvallás iratunk, a Heidelbergi Káté a következőképpen nyilatkozik: „Meg kell-e kereszteni a kisdedeket is?” — „Meg; mivel ugyanis ők is éppúgy beletartoznak Isten szövetségébe és egyházába, mint az idősebbek, s a hitet munkáló Szentlelkét éppúgy ígéri nekik is, mint az idősebbeknek, ennél fogva a keresztség által, mint a szövetség jegye által, a keresztyén anyaszentegyházba őket is be kell avatni és a hitetlenek gyermekeitől meg kell különböztetni, amint ez az ó-szövetségben a körülmetélés által történt, amelynek helyébe Krisztus az Újszövetségben a keresztséget szerzette”⁶. *Kálvin* az *Institutio* 4. könyvében tervelmes fejezetben foglalkozik a gyermekkeresztség kérdésével, s a gyakorlat létjogosultságával kapcsolatban két szempontra irányítja rá a figyelmet. Eszerint a keresztség egyrészt „Istennek a gyermekkel közölt jegye”, amely „meg erősíti a kegyes szülőnek adott ígéretet és igaznak jelenti ki, hogy az Úr nemcsak neki, hanem az ő magvának is Istene fog lenni, s nemcsak őt akarja jóságával és kegyelmével körülvenni, hanem az ő utódait is ezeriziglen”⁷. Másrészt a keresztségben való részesedés ösztönzésül szolgálhat a felszarduló gyermekeknek arra, „hogy komolyan iparkodjanak tisztelni Istent, aki a fiúvá fogadtatás ünnepélyes jegyével gyermekeivé fogadta őket, mielőtt koruknál fogva Őt atyjuknak ismerhették volna”⁸.

Reformátor eleink — és hozzátehetjük: az ún. történelmi egyházak általában — mélyen biblikusnak tekintették tehát a gyermek-, illetve a csecsemőkeresztség gyakorlatát. Századunk közepe táján azonban éppen az ún. történelmi egyházakon belül — így a református egyházak körében is — merültek fel komoly kétségek a gyermekkeresztség praxisának biblikussá-

gát illetően. Csak utalunk ezzel kapcsolatban *K. Barth* és *O. Cullmann* „vitájára” a hit és keresztség viszonyának kérdésében, amikor is előbbi a gyermekkeresztség „népegyházi gyakorlatának” feladása mellett foglalt állást, elindítva ezzel egy — a kisgyermekkorban történő keresztséggel szembehelyezkedő folyamatot, elsősorban a német anyanyelvű protestáns egyházakban⁹. A 60-as évek fordulóján hosszabb-rövidebb tanulmányok egész sorát eredményező, s ily módon a keresztséggel kapcsolatos kutatásokat egyértelműen meggazdagító vita folyt *J. Jeremias* és *K. Aland* között a gyermekkeresztség újszövetségi gyakorlatának kérdéséről¹⁰. Egyrészt bizonyára e viták nem elhanyagolható hatásának tudható be az utóbbi három évtizedben a történelmi egyházakon belül Európaszerte tapasztalható, mostanára azonban kissé alábbhagyó azon tendencia, amely a gyermekkeresztség gyakorlata helyett, illetve mellett a felnőttkorban történő keresztség előtérbe kerülését eredményezte¹¹, jóllehet a jelenségnél másrészt természetesen nem hagyható figyelmen kívül az elszaporodó és megerősödő szabadegyházi közösségek hatása sem.

Megállapíthatjuk, hogy ezek a hatások alig, vagy egyáltalán nem érvényesültek egyházunkban¹², ily módon a magyar református egyházban ma is a gyermekkeresztség a tulajdonképpeni kizárólagos gyakorlat. A mostanában oly sokszor feltett kérdéssel azonban — „Biblikus-e a gyermekkeresztség gyakorlata?” — nekünk is szembe kell néznünk!

2. Az Újszövetség keresztséggel kapcsolatos közléseit áttekintve¹³ megállapíthatjuk, hogy az Újszövetség nem tartalmaz egyetlen olyan utalást sem, amely kétségtelen bizonyíték lehetne arra nézve, hogy az első keresztyén gyülekezetek akár a gyermek-, akár a csecsemőkeresztséget gyakorolták volna¹⁴. Jó okunk van feltételezni, hogy a kezdeti időben — nem annyira elvi megfontolásokból, hanem a missziói szituációból adódóan — a felnőttkeresztség volt az általános gyakorlat, jóllehet például a pünkösdi történetben Lukács evangélista egyáltalán nem úgy fogalmaz, hogy abból egyértelműen csak felnőttekre következtethetnénk¹⁵. A gyermekek megkeresztesésének problémája mindenesetre már sürgető erővel jelentkeztetett a második nemzedék életében, mégpedig nyilvánvalóan kettős megfontolásból adódóan. Egyrészt kérdésessé vált a keresztyén családban született gyermekek gyülekezeti „státusa”: ha nem részesültek a keresztségben, lehet-e őket a gyülekezetbe tartozóknak tekinteni, vagy nem?! E teljesen gyakorlati, illetve „egyházjogi” kérdéshez járulhatott másrészt a páli teológia egyáltalán nem elhanyagolható hatása, amely a keresztséget a Krisztussal való eltemetetés (Rm 6,4), a megmosattatás, megszenteltetés és igaznak nyilváníttatás (1Kor 6,11), a Krisztus-testbe történő be-tagoltatás (1Kor 12,13) eseményeként ábrázolja, tehát hangsúlyozza azt, hogy a keresztség elsődlegesen és döntő módon Isten cselekvése az emberen¹⁶. Joggal merülhetett fel tehát az a kérdés, hogy nem Isten szabad cselekvésének a korlátok közé szorítása-e az, ha a keresztséget az egyház népe egy bizonyos életkorra, történetesen a felnőttkorra korlátozza?! E kérdések bizonyára nem jelentkeztek mindenütt egyidőben, s ugyanolyan sürgető erővel. Azt mindenesetre tényként állapíthatjuk meg, hogy a Krisztus utáni 2. század elején egyes helyeken már megjelent és polgárjogot nyert a gyermekkeresztség gyakorlata¹⁷, s biztosra vehető az is, hogy a 2—3. század fordulóján a csecsemőkeresztség is — melyről *Origenes* már mint apostoli tradícióról nyilatkozik — sokhelyütt gyakorlattá vált¹⁸.

Egyrészt tény tehát az, hogy az Újszövetségben sem nyelvészeti, sem történelmi úton nem lehet kimutatni a gyermek- vagy csecsemőkereszttség újszövetségi gyakorlatát, következőképpen filológiai-történelmi érvekkel nem igazolható az Újszövetségből a gyermekkereszttség mai gyakorlata sem. Másrészt azonban ugyanígy tényként fogadhatjuk el azt is, hogy a gyermekkereszttség gyakorlata — mint Isten elénkijövő kegyelmének kifejezésre juttatása — nemhogy nem mond ellent, de messzemenően megfelel az Újszövetség intenciójának¹⁹. Egészen élesen, de nagyon egyszerűen fogalmaz K. Aland, amikor megállapítja, hogy az újszövetségi keresztésztanból kiindulva a csecsemőkereszttség korai egyházbéli és mai gyakorlata nemcsak legitím, de kötelező is²⁰!

3. Következik mindezekből, hogy egyházunkban a gyermek-, illetve a csecsemőkereszttség gyakorlata nem valamiféle hibásan értelmezett hagyományörzés vagy hitvallásosság következménye, de nem is a népegyházi keretekhez való erőszakos ragaszkodás megnyilvánulása²¹. A kijelentés fényében aligha van okunk és jogunk arra, hogy e gyakorlatot megkérdőjelezzük! Ugyanakkor azonban éppen az Újszövetség keresztelési tanítása kényszerít bennünket arra, hogy megvizsgáljuk: a mindennapi gyakorlatban, egyháztagjaink hitében és gondolkodásában, a megkeresztelt életében súlyának és jelentőségének megfelelő szerepe van-e a kereszttség sákramentumának?

Egyházi testületeink és egyházunk vezetői több főrumon is megkísérelték már felhívni egyházunk közvéleményének figyelmét arra, hogy keresztelési gyakorlatunkban nincs minden rendben. Tudományos testületünk, a Doktorok Kollégiuma egyik dokumentumában az alábbi megállapítást teszi: „... a mi nemzedékünk idejében elhomályosult sokak előtt a sákramentum evangéliumi értelme. A keresztelés népszokássá, névadási ünnepséggé változott”²². Ugyanezen testület 1981. évi plenáris ülésének megnyitóján hangzott el, hogy „a kereszttség sákramentumának... többé-kevésbé népszokás jellege van. Kiszolgáltatását sok esetben olyan szülők, nagyszülők kéri, akik a kereszttség alkalmával tett szülői, keresztiszülői fogadalmakat nem veszik komolyan”²³.

Nem festenek ezek a nyilatkozatok túlzottan pesszimista képet? Sajnos, nem! Gyülekezeti lelképászorok sok keserű tapasztalata teszi hitelessé ezeket a megnyilatkozásokat, tudományos folyóiratunk 1981. évi számaiban pedig több olyan írás is napvilágot látott — gyülekezeti lelképászorok tollából —, amelyek világossá teszik a külső szemlélő számára is, hogy nem mondva csinált problémáról, hanem gyülekezeti gyakorlatunk nagyon is valós betegségéről van szó²⁴!

Minthogy a „kórképet” többen is részletesen megrajzolták már a fentebb említett írásokban, felesleges volna ismétlésekbe bocsátkozni. Ezért csupán vázolni szeretném azokat az összetevőket, amelyek együttesen keresztelési gyakorlatunk elsekélyesedéséhez vezettek.

a) Napjainkra felnőtt egy olyan nemzedék, amely ugyan nem fordított hátat az egyháznak, mint intézménynek, de amely — csekély számú kivételtől eltekintve — nem él benne a gyülekezet közösségében. Nem fordult el ugyan teljesen az egyháztól, de közömbössé vált az egyházi élet iránt, s már a hagyományos vallásosság sem köti a gyülekezet közösségéhez. A megkeresztelt gyermekek szüleinek — és tegyük rögtön hozzá: keresztiszüleinek — túlnyomó többsége ehhez a generációhoz tartozik. Még tartják a kapcsolatot az egyházzal — mégha egészen minimumszinten is —, s ennek a kapcsolattartásnak egyik megnyilvánulása, hogy kéri gyermekük megkeresztelését.

Annak azonban, hogy ezek a szülők többségükben az egyházi-gyülekezeti élet perifériáján élnek, az a következménye, hogy

— Számukra a keresztelés legfeljebb annyiban más, mint egy névadási ünnepség, hogy más a helyszín és a külső forma. A kereszttség, mint sákramentum, s ezzel együtt annak igazi lényege és ajándéka nagyon mellékes tényező csupán;

— Gyermekekük megkeresztelésének háttérében hiába keressük a kívánt és remélt hitbeli döntést. Döntésre legfeljebb abban a kérdésben kényszerülnek, hogy legyen-e keresztelés vagy nem?! E döntés mögött azonban annyiféle egyéb megfontolás áll a kívánatos helyett, hogy azt nagyon nehéz volna számbavenni, s végsősoron — keserűen bár, de mégis azt kell megállapítani, hogy az e fajta szülői döntést a keresztőség komolyanvétele szempontjából nem tekinthetjük egyértelműen pozitívnak;

— Fogadalmatételük nem lehet egyéb, mint pusztá formáság, amikor az „akarjuk”-nak is csak annyiban van értelme, hogy tényleg akarják a keresztelését, de távolról sincsenek tisztában azzal, hogy mit is akarnak-remélnek-kérnek valójában. Gyermekekük nevelésében pedig nyilvánvalóan nagyon kevés eséllyel remélhetünk pozitív eredményt olyan esetekben, amikor maguk a szülők sem ismerik keresztység hitünk még megtanulható alapjait sem²⁵;

— Gyermekekük keresztiszüleit — teljesen magától értetődő módon — nem úgy választják meg, ahogyan az az egyház, a gyülekezet közössége szempontjából kívánatos volna. A keresztiszülők többnyire a baráti, munkatársi, rokoni körből kerülnek ki, s nagyjából ugyanazt a szemléletet képviselik, mint a szülők, a gyülekezettel — és a gyülekezet Úrával — többnyire ugyanolyan kevés kapcsolatuk van, mint amazoknak. Hogyan remélhetnénk ezek után, hogy keresztiszülemük szüleivel kerülve, őket ösztönözve „nevelik és neveltetik” — fogadalmukat komolyan véve — azt a gyermeket, aki helyett és akinek a nevében szóltak és cselekedtek a megkeresztelés alkalmával?!.

b) Megfigyelhető, hogy napjainkra elhomályosult a keresztőség gyülekezeti esemény jellege, a keresztelés a megkeresztelendő gyermek családjának magánügye lett, amely ugyan a gyülekezet közösségében megy végbe, de ahol a gyülekezet csak a passzív szemlélő szerepét tölti be²⁶. A fentebb vázolt szülői alaphozzáállásból következik, hogy a szülőknek teljesen érdektelen a gyülekezet jelen- vagy távolléte, viszont nagyon nehéz magyarázatot találni a gyülekezet közösségének sokszor tapasztalható semleges magatartására. Igaz ugyan, hogy egy-egy keresztelés — különösen kicsi gyülekezetekben — eseményszámba megy, de semmi esetre sem úgy és olyan értelemben örömmel, ahogyan következhetne abból, hogy valaki bevett Istent kegyelmi szövetségébe, s ezzel együtt az Istent népe közössége új taggal gyarapodott.

E jelenség egyik magyarázata bizonyára éppen a sákramentum jelentőségét vesztettségében keresendő, hiszen a gyülekezet közössége — a fentebb vázolt szülői-keresztiszülői hozzáállás ismeretében — nem lát semmiféle meggyőző emberi garanciát arra nézve, hogy az éppen megkeresztelt kisgyermek valóban a gyarapodást jelentené a gyülekezet számára. Másrészt jelenlegi keresztelési rendtartásunk inkább akadálya, mint ösztönzője annak, hogy a keresztelés alkalmával a gyülekezet örömnépévé legyen. A gyülekezet közössége ugyanis — az esetek túlnyomó többségében — csak a megelőző istentiszteleten értesül arról, hogy keresztelés is lesz, következőképpen nincs alkalmával és lehetősége felkészülni erre az örömteli ese-

ményre²⁷. Ráadásul mostani keresztes liturgiánk egyenesen passzivitásba kényszeríti a gyülekezetet, s a jelenlevőknek többé-kevésbé csak a külső szemlélő szerepe jut. A lelkipásztor — mint az egész közösség reprezentánsa — ugyan a gyülekezet nevében és helyett cselekszik, ez azonban alig jut kifejezésre, de nem is pótolhatja-helyettesítheti a jelenlevő gyülekezet aktív részvételét. Változást ígér etekintetben most készülő új liturgiánk, amely szerint a jövőben nemcsak a szülők és keresztszülők, hanem a gyülekezet közössége is elkötelezi magát minden keresztes alkalmával²⁸. Kérdés azonban, hogy a gyülekezet fogadalomtételét nem fenyegeti-e éppen úgy a formálissá-létel veszélye, mint ahogyan az a szülői-keresztszülői fogadalommal is történt?!

4. Mit tehetünk és mit kell tennünk annak érdekében, hogy a keresztes sákramentuma súlyának és jelentőségének megfelelő helyet kapjon a gyülekezeti életben, illetve a megkeresztek gondolkodásában és életében?²⁹

a) Elengedhetetlenül fontos mindenekelőtt a gyülekezet rendszeres tanítása, „továbbképzése” a keresztes lényegéről és jelentőségéről. Jelenlegi gyakorlatunkban ez a tanítás lényegében a keresztes alkalmakra korlátozódik, jóllehet nyilvánvaló, hogy egy-egy keresztes aligha alkalmas időpont arra, hogy akár a szülők és keresztszülők, akár a gyülekezet közössége részletes keresztes tanítást kapjon. Szükséges volna tehát, hogy vagy bibliaórákon, vasárnapi istentiszteleteken, vagy akár erre a célra szervezett alkalmakon a gyülekezet egész közössége tanítást vegyen a keresztes jelentőségéről és mindazokról a kérdésekről, amelyek közvetve vagy közvetlenül e sákramentummal kapcsolatosak. Másik sákramentumunk, az úri szent vacsora esetében már a legtöbb gyülekezetben magától értetődő ez a gyakorlat. Miért ne lehetne hát ugyanilyen természetes a keresztes sákramentumával kapcsolatosan is, a gyülekezeti tanítást nem csupán egy-egy keresztes alkalomhoz kötve, hanem tervszerűen megvalósítva, függetlenül attól, hogy a közeli napokban lesz-e keresztes a gyülekezetben, vagy sem?!

b) Egyházunk gyakorlatából — a csecsemőkeresztes praxisából adódóan — hiányzik a tulajdonképpeni keresztes katechézis. A katechetikai munka túlnyomó mértékben a konfirmációra, illetve a konfirmációi felkészítésre korlátozódik, s benne természetesen helyet kap a keresztes és konfirmáció összefüggésének megvilágítása is. Azt azonban aligha vesszük eléggé figyelembe, hogy konfirmándus-korú gyermekeink többségének egyáltalán nincs vagy alig van (pl. kisebb testvérik kereszteskor szerzett) keresztes-élménye. Nem elég tehát csupán utalni egykor megtörtént keresztesükre, hanem egyrészt tudatosítani kell bennük megkereszteségük tényét (keresztes emléklapjuk előkeresztése, keresztes anyakönyv fellapozása, keresztesük alkalmával készült fényképek közös megtekintése stb.), másrészt pedig segítséget kell nyújtani számukra, hogy keresztes-élményt szerezhessenek. Utóbbira kézenfekvőnek látszik, hogy a konfirmándusok minél több keresztesen vegyenek részt, s így fogalmat alkothassanak maguknak arról, hogy mi is történt velük saját megkeresztesük alkalmával. Lélektani szempontból is alkalmasnak látszik ez a gyakorlat arra, hogy általa a konfirmációra készülő saját keresztes-élménye létrejöjjön és elmélyüljön, de mellette szól az is, hogy a sákramentum lényegéből adódóan sokkal többet jelent azt látni és láttatni, mint róla csak beszélni és beszélgetni.

c) A tulajdonképpeni keresztes katechézis tehát

egyházunk praxisában valójában a keresztes után történik, mégis megkockáztathatjuk, hogy nagyon nagy szükség volna a keresztes megelőző „katechézis”re, mégpedig a leendő szülők és keresztszülők számára. Többre gondolok itt a jó esetben szokásos — és a keresztes megelőző — pásztori beszélgetésnél: a gyülekezet közösségében égetően nagy szükség volna a házasságra készülők, illetve a fiatal házások számára szervezett olyan alkalmakra, amelyeken a leendő szülők együtt, az ige útmutatását keresve készülhetnek fel születendő gyermekük fogadására és nevelésére. E beszélgetések keretében lehetőség nyílna a keresztesgel való beható foglalkozásra is, valamint arra, hogy a gyakorlatban oly sokszor jelentkező téves megfontolásokkal szemben az újszövetségi keresztes tanításra, s annak gyakorlati konzekvenciáira irányítsuk a figyelmet. Csak mellékesen jegyzem meg: ezek az alkalmak bizonyára elősegíthetnék, hogy fiataljaink között baráti-testvéri kötelékek alakuljanak ki, s közülük bizonyára sokan e körből — tehát a gyülekezet közösségéből — választanák meg születendő gyermekük keresztszüleit is.

d) Napjainkra jelentős mértékben megváltoztak a keresztes szokások, s így többek között a keresztes időpontjának megválasztása is. Anyakönyveink tanúsága szerint régebben a keresztes többnyire már a gyermek születésének másnapján megtörtént, de mindenképpen néhány napon belül. Manapság viszont nem ritka, hogy — szemben a régi gyakorlattal — több hónapos gyermeket keresztesünk. Ez a körülmény diktálja a következő kérdést: ha a szülők amúgy is több hónapot várnak gyermekük megkeresztesésével, nem volna-e ésszerű az egyedi keresztes alkalmak helyett — legalább a nagyobb gyülekezetekben — bevezetni azt a gyakorlatot, hogy a keresztes kiszolgáltatása előre meghatározott időpontokban (pl. havonként egy alkalommal) történjék. A szülőktől ez esetben kérni lehetne, hogy ezekhez az időpontokhoz igazodjanak, a gyülekezet közösségét pedig nem meglepetésként érné egy-egy keresztes alkalom, hanem felkészülhetne arra, s ily módon a keresztes kiszolgáltatása ténylegesen a gyülekezet örömnepévé válhatna. A keresztes örömnep jellegéhez kapcsolódva emlitem meg, hogy szükséges foglalkoznunk azzal a kérdéssel is, miként tehetnénk keresztes alkalmainkat meggyőzőbbé, és milyen módon fokozhatnánk a gyülekezet közösségének aktív részvételét.

e) Az eddigiek tulajdonképpén a gyülekezet közösségén belül megvalósítható-megvalósítandó elgondolások. Mindehhez országos egyházunk nagyban hozzájárulhatna azzal, hogy gyülekezeti tagjaink kezébe adna — a már meglévő³⁰ mellé — egy olyan traktátus-szerű kiadványt, amely áttekintené az Újszövetség keresztes tanítását, szólna egyházunk keresztes-felfogásáról és tartalmazna olyan irodalmi szemelvényeket (és esetleg képeket is), amelyek a megkeresztes tudatát, a keresztes konzekvenciáit segítenének tudatosítani és elmélyíteni gyülekezeti tagjaink gondolkodásában.

Befejezésül csupán annyit: a Limai Dokumentumra készíthető válaszadás munkálatai lehetőséget kínálnak egyházunk tudományos testületének arra, hogy — egyebek között — behatóan foglalkozzanak mindama kérdésekkel, amelyek a keresztes sákramentumával kapcsolatosan egyházunkban ma felmerülhetnek. Kívánatos volna, hogy ez az elmélyült munka azonban ne csak bizonyos szűk körben éreztesse hatását, hanem kisugározhasson egyházunk egész közösségére, megújulást ösztönözve és munkálva keresztes gyakorlatunkban is.

Bellai Zoltán

Feszültségek az ökumenizmuson belül, s ezek problematikája

Az „ökumené” fenti értelme jellemzi az ökumenikus mozgalmat. Egyházak nagy számát ragadta meg, amely egyházaknak megvannak a sajátosságai, eredetük és konkrét megnyilvánulásai szerint is; az ökumenizmus az egyház egységének víziójára irányítja ezek figyelmét.² Az egyházakat összeköti az a hit, hogy Istennek Jézus Krisztusban történt egyszeri kijelentése az ember és a világ számára megváltást, üdvöt hozott: egy új *oikumené*, Isten országa jelent meg. Ugyanakkor sokrétőségüket mutatja, hogy a keresztyénség története során máshogy teszik magukévá és másként valósítják meg ezt az üdvöt, s ez a részben különböző, részben ellentétes válaszadás a Krisztus-eseményre az egyházakban egy mindenkori konfesszionálisan meghatározott formát vett föl. Az egyházak sokrétősége még azt is mutatja, hogy a hagyományozott és aktuális megvalósítását a hitnek a világ megtapasztalása és magyarázása is nagyban befolyásolja; márpedig a világ nem mindig és nem mindenütt ugyanaz, értelmezését pedig a különböző tapasztalatok teszik másfajtvá. Az Ökumenikus Mozgalomban ezért hasonló, mégis tanukban és életükben különböző jellegzetességet viselő egyházak találkoznak, amelyek közül létüket némelyek elsősorban a tradíció, mások pedig inkább az adott helyzet által hagyják befolyásolni.³ Bár mindannyian megmutatják szándékukat a közösségre, az ökumené mégis konfesszionális, vallásos. kulturális s szocio-ökোনómiai *feszültségmezőt* mutat. Ennek problematikája egyrészt a történetileg felnőtt hitvallásos tudatból, másrészt pedig abból adódik, amit az illető egyház történetének és jelenének sokrétű tapasztalataiból e feszültségbe fölvesz.

Hitvallásos identitás

A Jézus mellett való belső döntés a hitvallás: „Jézus Úr” személyes és kollektív praxisa formailag és tartalmilag különböző alakot nyer az *istentiszteleti életben* (kulturális, kegyesség), a *gyülekezeti szervezetében* (egyházszerkezet, egyházjog), Isten üdvöttének megélésekor a *mindennapi életben* és annak vonatkozásaiban (munka, hivatás, házasság, család, állam, társadalom), valamint az örömművet *tanszerű hirdetésében*, annak *védelmében* a belső kétségek és külső támadások ellen (hitvallás, dogma, teológia, apologetika). A Krisztusban való megváltás hitben megélt realitásaira adott elméleti és gyakorlati válasz során nyilvánul meg annak konkrét alkalma és mértéke, hogy mennyire érezzük magunkat érintetteknek (Isten és a bűn ismerete, megigazulás, megtérés, bűnbánat), de a közösség is hittestvéreinkkel (konszenzus a megismert igazság vonatkozásában, lelki kommunikáció a dicsőítésben, köszönetben, imában és hallgatásban), az igény arra, hogy hitünk igaz, mind tettek, mind gondolatok vonatkozásában (orthodoxia, orthopraxis), s az a szándék, hogy hitünk megtapasztalása állandó legyen (normák és szabályok, ellenőrző szervek, intézmények), s azt továbbadjuk és érvényre juttassuk (evangelizáció, misszió).

Az Isten üdvöztető tetteire adott és megfogalmazott mindenkori válasz írja körül a *hitvallás identitását*. Ebben jut el hozzánk az eredeti üdvösemény és a hozzá járuló tapasztalat. Megmaradását annak köszönheti, hogy a már helyesnek bizonyult válasz:

1. mindig emlékezetben marad (*tradíció*, a hitvallásos örökség ápolása),

2. e választ reflexió tárgyává teszik, s eközben igazolják, aktualizálják, adott esetben a mindenkori helyzethez igazítják (teológiai *tan*),

3. gyülekezeti szinten magatartási szabályokkal kapcsolják össze (*parancsolatok* és normák) és lelki kommunikáció, ill. társadalmi szervezet által szociális kontroll alá vonják (*istentisztelet*, hívők közössége),

4. belevonják egy kollektív szervezetbe (*egyház*, gyülekezet), amely objektív jelleget kölcsönöz az egykor megadott válaszoknak.

B) Ökumenikus feszültségmező

1. Ezen értjük mindazt, ami a *hitvallásos sajátosságot* megadja:

— az a tulajdon örökség, amelyet formulákban megfogalmazott hitvallások örökítenek meg,

— az *apostoli bizonyágtétel* sajátosan hitvallásos *magyarázata*, amely saját tapasztalatok, belátások és bizonyos gondolkodási formák alapján sajátos módon jellemzi és meghatározza a teológiai tant,

— tipikus *kegyesség*, amely istentiszteleti formákban és mindennapi magatartási típusokban mutatkozik meg, s így a hitvallásos öntudatot fejezi ki,

— sajátos *egyházi struktúra*, amely stabilizálja és beosztja a hívők közösségét, annak képviselő szerveit vagy tekintélyes fórumokat hoz létre, s így a hitvallásos önértelmezését szervezetbe foglalja, igényeit, érdekeltségeit institucionálisan biztosítja.

2. Ehhez társul az, ami jellemzi az egyházakat *konkrét létükben*, a jelen adottságai közötti belső helyzetük éppúgy, mint kapcsolatuk a mindenkori vallásos vagy társadalmi környezettel. Mindkettő az egyház potenciáljához tartozik, s aktuális vonatkozásban mutatja a sajátosságokat. Így pl. más vonalakat kölcsönöznek egy hitvallásos identitás *belső kapcsolatai*, amikor a korabeli irányzatok aláássák a tradíciót, pluralistává teszik a tant, amikor szétessenek a törvények, normák és a szociális ellenőrzés, diszharmoniók támadnak, mert némelyek nem tartják szavahihetőnek a hitvallás közvetítette történeti adottságokat, mások pedig tüntetőleg, tudatosan megtartják azokat.⁴ Eppígy megváltoztathatják a hitvallásos profilt a *külső kapcsolatok* is, mihamint egy egyház elismeri a környezetét, beleegyeznek abba, hogy a társadalmi konstellációban funkcionalizáló szerepet töltsön be, s versenyre száll más vallásokkal és világnézetekkel.⁵

3. Ehhez járul még, amit az egyházak mindenkori helyzetükben igénybe vesznek, s mint új öntudatot élnek meg. Ilyen pl.

— az ember ember által történő kizsákmányolásának megtapasztalása a teológia és az ipar fejlődése során, valamint a titkolt és nyílt totalitárius rendszerben,

— a nagyhatalmak militarista és nukleáris konfrontációja, az elrettentés erőgyensúlya és a félelem,

— a szegénység és gazdagság, a lemondás és konzumálás és az elnyomás, az uralom, valamint a jog nélküliség és az igénybejelentés megtapasztalása,

— a gátlástalan ideológiai propaganda és a régi és új vallások missziói tevékenységének a megtapasztalása.

Ezekben a sokfajta tapasztalatokban (amelyekben az egyházak szituációjuknak megfelelően élénken vagy kevésbé élénken reagálnak) tudatosul a feladat (még ha különböző intenzitással is) az emberiség jövője és a világ megváltoztatása iránt, valamint egy igazságos, életképes, közös részvételen nyugvó társadalom melletti elkötelezettség iránt. Eközben fölismerik az egyházak annak szükségességét, hogy párbeszédre lépjenek különböző vallások és ideológiák képviselői-

vel, amikor szolidáris kapcsolatban egymással a szociális, gazdasági és politikai megjobbulásért küzdenek.

A mindenkori helyzetből azonban fakadhatnak olyan tapasztalatok is, hogy az egyház kisebbség, melyet nem hallgatnak meg vagy még üldöznek is, s kilátástalan harcban áll; adódhatnak olyan érzései, hogy gyengébb, segítség nélkül van és bizonytalan. Ilyen esetekben látjuk meg, hogy sem a programozott ellenségeskedés, sem közös segélyakciók nem tekinthetők kimerítő válasznak a fenti kérdésre, még kevésbé a jobb társadalom fölvázolására; a szociális és politikai elkötelezettség mellett elhanyagoltá válhat a keresztyén igehirdetés elsődleges feladata, az Istenhez való megtérés és az evangélium vigasztalása, sőt könnyen el is veszíthetjük azt.⁶ Ilyen tapasztalatok s belátások következtében bővül ki az *ekklézziológiai* feszültségmező, melyet a hitvallásos identitás határoz meg, s válik *szociális-etikaivá*.

Ökumené mint szociális rendszer

Az ökumenikus mozgalom problematikája még egy másik perspektívába is kerül, ha nem csak arra nézve vizsgáljuk meg, amit az egyházak hitvallásos sajátosságuk megtartásával magukkal hoznak, mindenkori helyzetük tapasztalatai alapján különböző tanulmányi programokkal, deklarációkkal, akcióprogramokkal. Éppígy jellegzetessége az egyházak ökumenikus közösségének:

1. hogy tagjai tudatosan megőrzik saját önálló egyházi szervezetüket, amelyeket

2. egymással bizonyos közös meggyőződések kötnek össze (ld. az EVT alapnyilatkozatát stb.),

3. találkozásait, együttműködésüket jogilag, szervezetenként, institucionálisan szabályozzák, az EVT jogosultságának meghatározásakor,

4. a közösségi kérdéseket és föladatokat megosztva kezelik (hit és bizonyágtétel, igazságosság és szolgálat, képzés és megújulás programegységei), s példákat mutatnak be az interakcióra (párbeszéd, szolidaritás, spiritualitás),

5. az „ökumenikus” dolog institucionalizálása által a „lakott földön” elhatárolja magát e közösség a „többi” világtól, s azzal szemben áll; ezáltal nyeri el jellegzetes identitását.⁷

Abban a mértékben, ahogy az ökumenikus mozgalom (más világmozgalomhoz hasonlóan) ilyen szociális rendszerré nőtte ki magát, s a szekuláris szokáshoz alkalmazkodott, konkurrenciára lépett más szervezetekkel, oly mértékben relativizálódott és problematizálódott az ökumenikus szándék is, mind igényében, mind lehetőségeiben. Azonkívül pedig az institucionálizált ökumenikus közösség strukturális hasonlóságával a hitvallásos szociális formákra, anélkül, hogy „szuperegyház” akarna lenni, mégis *alternatívája* a meglévő egyházaknak (ld. „ökumenikus identitás” vagy „hitvallásos identitás”). Ennek többek között ez a következménye:

1. állandó vita az egység koncepciójáról, amelynek közvetítenie kell (ld. konciliáris közösség, megbékélt különbözőségek stb.),

2. öntudatos, speciális szerepet betöltő személyek megjelenése, akik megpróbálnak megfelelni státuszuknak (professzionális vagy félig professzionális ökumenikus szakemberek, egyházi képviselők),

3. a teológiai párbeszéd receptívája, ill. ennek problematikája, melyet azoknak az egyházaknak kell végrehajtaniuk, amelyek vezetői saját egyházi állaguk megőrzéséért dolgoznak, s amelyeknek tagjai sa-

játos hitvallásos tradíciójukból táplálkoznak, ha éppen nincsenek identitáskriszisen.

4. transzkonfessionális mozgalmak jelentkeznek, amelyeket sem ökumenikus, sem hitvallásos koncepcióba nem lehet beilleszteni (evangelikál, kharizmatikus, szociális mozgalmak stb.),

5. interperszonális kapcsolatok csoportokban, kommunákban, akciócsoportokban, testvéri közösségekben való újjáéledése, amelyek hallgatólagosan vagy tiltakozva állnak ki a keresztyén identitás mellett, s ezt elválasztják a tradicionálisan fölvázolt úttól.⁸

Ökumenizmus

Az „ökumenikus” szó a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) óta lett használatossá; a „minden keresztyén között” megnyilvánuló egységre törekvést jelenti. A Zsinat 1964-ben dekretumot adott ki „*De Oecumenismo*” címmel, ahol lerakták a „katolikus ökumenizmus elvi alapjait”.⁹ A vázlat ezt a kifejezést használta: „a katolikus ökumenizmus elvi alapjai”, s ezzel utalt arra, hogy különbséget kell tenni két vagy több egységre törekvés között. Az átfogalmazás után is jogosultnak látszik e különbségtétel, éspedig azért, mert a dekretum katolikus ekklézziológián nyugszik, míg az EVT tagegyházi más ekklézziológiai elvekből indulnak ki, másrészt pedig azért, mert az egyház egységén nem ugyanazt értik itt, mint ott.

Római katolikus ökumenizmus

A római katolikus (sakramentális) ökumenizmus az egy egyháznak azon törekvését jelenti, hogy „az egységet helyreállítsák minden keresztyén között” (*Unitas redintegratio universos Christianos*), amely a következő *hittételeken* nyugszik:

1. Az „egy Egyház”, melyet Krisztus alapított, s mely „közösségként van szervezve és rendezve”, „konkrét létformát a *katolikus egyházban*” nyer, amelyet „Péter követője és vele közösségben a püspökök vezetnek” (Lumen Gentium, Nr. 8.).

2. „A megszentelődés és igazság sok eleme”, amely a katolikus egyházon kívül egyéb keresztyén egyházakban és közösségekben is megtalálható, „tk. az egy Egyházhhoz tartoznak”, s „mint Krisztus egyházának ajándékai a katolikus egyházra utalnak.” (Lumen Gentium, Nr. 8.; Ökumenizmus-dekretum, Nr. 3.).

3. Az egyház egysége, mely kezdettől fogva Krisztus ajándéka. „elveszítethetetlenül a katolikus egyházban van”, s „napról napra növekszik, az idők teljességéig” (Ökumenizmus-dekretum, Nr. 4.).

4. „Krisztus egy egyháza”, amely „hierarchikus szervezettel ellátott társadalom”, „Krisztus titkos teste”, „látható gyülekezet”, „lelki közösség” és „egyetlen komplex valóság” *sakramentum*, azaz jele és eszköze az Istennel való belső egyesülésnek, s az egész emberiség egységének” (Lumen Gentium, Nr. 1. és 8.).¹⁰

A római katolikus önértelmezés és további zsinati programmatika alapján (amelyet a többi zsinati dokumentum is mutat), ezt jelenti az „Ökumenizmus”:
— Isten kegyelmének sakramentális megvalósulása, amely minden embert üdvösségre akar vezetni, az Egyház, mint Isten eszköze által.

— Az Egyház egységének megvalósulása „Krisztus egy egyházában”.

— A kijelentés igazságának közlése az „elszakadt testvérekkel” való párbeszéd folyamán, valamint a többi egyházzal, emberrel és vallással folytatott dialógusban.

— Minden ember és nép (sokrétűségével együtt történő) integrálása az egyház univerzalizmusába és katolicitásába, amely aztán egységre és harmóniára vezet az emberiséget.

Az ökumenizmust az egyház belső megújulásának kell megvalósítania (elhívásunk melletti hűségünk növekvése), a „szív megtérése” (alázat, szolgálat, testvériség), az egységért való ima, a testvérek egymás kölcsönös megértésének, az ökumenikus teológiának (anélkül, hogy a „katolikus tan tisztasága csorbát szenvednék”), s a szociális területen történő együttműködésnek.

A római katolikus egyház viszonya a többi keresztyénhez és azon túlmenően az emberiséghez a *koncentrikus körök* képzete által jut kifejezésre. A római központhoz legközelebb állnak az orthodox egyházak; távolabb vannak a reformáció egyházai, amelyeken belül az anglikán egyházközösségnek sajátos hely jut. További köröket jelentenek az egyéb vallások és a nem hívők. E szemléletet a római katolikus egyház önértelmezése legitimálja.

A feladat mármost az, hogy az evangélium üzenetét „az emberiség minden” területére eljuttassák, hogy átformálják ezáltal a személyes és kollektív tudatot és az élet modelljeit; ezt szolgálja az „evangelizáció a világban” programja. Az evangelizáció az „egyház lényeges küldetése”, s mint olyan „Isten népének alapvető kötelessége”. A katolikus egyház „evangelizált és evangelizáló közösség” akar lenni; az evangelizáció „belső identitás”. Az evangelizációhoz tartozik egy „részletes üzenet” az emberi méltóságról, társadalmi együttélésekről, békéről, fejlődésről, felszabadításról. Kapcsolódik ahhoz a feladathoz, hogy segítségük valóságga válni a bizonyágtételt, hogy a felszabadítás „teljesen” megtörténhessen. Az evangelizáció útjai a helyzetnek megfelelően különfélek lehetnek (az élet bizonyágtétele, prédikáció-liturgia, katechézis, tömeghírközlő szervek stb.). Az evangelizáció a nem keresztyén valláshoz tartozókön kívül olyan keresztyénekhez is irányulhat, akiknek szükségük van hitbeli segítségre, de olyanokhoz is, akik már nem gyakorló hívők (reevangelizáció). Az univerzális egyház a helyi gyülekezetekben nyer életet és formát, s feladatát az arra felhatalmazott különböző hivatalviselők által tölti be: pápa, püspökök, papok, szerzetesek által. A laikusok területe, mint a „tulajdonképpen evangelizáció területe” a politika világa, a szociális, gazdasági, kulturális, tudományos, művészeti élet.¹¹

Összkeresztyén ökumenizmus

Az összkeresztyén (institucionális) ökumenizmus *sokak* erőfeszítését jelenti, több életükben és tanukban különböző egyházakét, „hogy közeledjenek az egy hitben és egy eucharisztikus közösségben megnyilvánuló látható egység felé, hogy a világ higgyen” (EVT alapszervezete, III/1.). Ez az erőfeszítés, amely az EVT-ben nyer szervezetet, egyházak olyan közössége által fejeződik ki, amelyek egyesültek azon az *alapon*, hogy „Jézus Krisztust a Szentírásnak megfelelően Istennek és Üdvözítőnek vallják, s ezért együtt kívánják betölteni azt, amire hívtak: Istennek, az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek dicsőségére” (EVT alapszervezete, I.). Egyetlen egyházat sem kényszerítenek arra, hogy elnyomja, megrövidítse vagy megváltoztassa tulajdon hitvallását az igazságról, amelyen áll vagy bukik léte és feladata. E föltétellel nyitottnak kell maradnia annak, hogy hogyan képzeljük el és valósítjuk meg a „látható egységet”.¹²

Vezethet ebben minket a *helyi egyházak konciliáris közösségének* képe, amelynek jellegzetessége a következő:

1. Minden helyi egyháznak a többiekkel együtt katolikus jellege van.

2. Mindegyik vallja az apostoli hitet, s elismeri a többit, mint Krisztus ugyanazon egyházának a tagját.

3. Ugyanazt a keresztséget kapta, s ugyanazt az úrvacsorát veszi.

4. Elismeri más gyülekezetek tagjait és hivatalviselőit.

5. Egyetért a többiekkel abban, hogy közös feladatuk van, ti. hogy Krisztus evangéliumát megvallják az ige hirdetésben és a világért való szolgálatban.

6. Igyekszik fenntartani a kapcsolatokat a többiekkel, igyekszik gyarapítani azokat, s zsinati összefüggéseikben próbál formát adni ennek.

7. Célja, hogy magában és az univerzális közösségben Krisztus jelenlétét a világ összefüggésében jelképezze.

Ez az elképzelés a „konciliáris közösségről” az EVT számára (mint a prekoniáris közösségek tanácsa számára) a jövő látomása.¹³

A „konciliáris közösség” elképzelésétől eltérő modellt fogalmazott meg, mint annak helyesbítését és kiegészítését, a Lutheránus Világszövetség a „megbékélt különbözősége” képzete által. „Az élő találkozás, közös lelki tapasztalat, teológiai párbeszéd és kölcsönös helyesbítés útja ez, amelyen járva nem vész el a partner mindenkor sajátossága, hanem megtisztul, változik, megújul, s a másik fél számára mint a keresztyén lét és hit legitim megnyilvánulása lesz látható és elfogadható. A különbözőségeket nem oldódnak fel, de nem is lesznek változatlanok, konzerváltak. Csupán elválasztó jellegüket veszítik el, megbékélnék egymással.”¹⁴

Az egyház egysége a „megbékélt különbözősége” formájában megnyilvánulást, konkrétit kíván. A „megbékélés tetteiként” elengedhetetlen: a keresztség elismerése, az eucharisztia közössége, az egyházi hivatalok elismerése, elkötelezettség közös bizonyágtételre és szolgálatra. De járulhatnak ehhez még továbbiak is, amelyek még sajátosabban a megbékélt különbözőségekre irányulnak, ill. azt lehetővé teszik, támogatják; így a következők:

1. Az evangélium alapvető értelmezésében elért közös eredmények megállapítása.

2. Teológiai számadás a keresztyén hit, egyházszervezet, s ezek konstruktív funkciója a közösségben, ill. ezek különbözőségének legitimációja felől.

3. Végső búcsú a múltból származó, ma már nem aktuális elítélő kifejezésektől.

4. Egy olyan „hivatal” vagy „szolgálat” létrehozása az egység ügyében, amelynek főadata, hogy garantálja a közösséget a különbözőség megtartása mellett.

Az egyházak közötti törekvések az egységre *ökumenikus folyamatban* zajlanak le, amely általánosan megtartott találkozókön és az ott kifizűtött célokön orientálódik, s a szociális rendszer adja meg struktúráját (ld. fentebb). Kölcsönös kapcsolatra és hatásokra épül, amelyek az institucionalizált programegységeknek megfelelően *tematikájukban* a következőkre irányulnak:

— Az egyházak közös bizonyágtétele az apostoli hitben, a keresztség, úrvacsora és lelkési hivatal vonatkozásában elért konszenzusban, az erőszak és erőszakmentesség kérdésében, s különböző vallásokkal és ideológiákkal folytatott párbeszédekben.

— Az egyházak közös szolgálata az emberi jogokért folytatott harcban, a rasszizmus ellen folytatott harc-

ban, a fejlődés és igazságosság támogatásában, a nyersanyagok közös fölhasználásában, a szükséglet szenvedők szolgálatában.

— Az egyházak közös megújulása a nevelésben, nők és férfiak közösségében, az ifjúsági munkában, gyülekezetekben és távolabb álló csoportokban, lelki képzésben és lelki életformában.¹⁵

Az ökumenikus folyamatnak *lépcsői* vannak, amelyeket az EVT nagygyűlései, a tanulmányi munka eredményei, a közös munka sikerei stb. fémjeleznek. Mégis, e folyamat nem törvényszerűen és állandóan történik, hanem belső és külső, segítő és gátló tényezőknek van kitéve (ld. az ökumenikus feszültségmezőt). Nem utolsósorban az is jellemzi, hogy az egyházközi kapcsolatokban az érintett egyházak struktúrájának megfelelően legalább 3 szint különböztethető meg: a teológiai kommissziók, az egyházi küldöttek találkozója, s a gyülekezet helyi ökumenizmusa. A teológusok, egyházi vezetők és a gyülekezet különböző helyzete miatt, az ezeken a szinteken jelentkező érdekek különbözősége miatt, az egyházak belső egyenetlenségei miatt a kölcsönhatások korlátozottak, s ez legalábbis csökkenti az ökumenikus ismeretek kollektív egyházi recepcióját.¹⁶ Az ökumenikus folyamatban történő teológiai és egyházi problémamegközelítés a keresztyén hitigazságok *standardizálásához* vezet, ugyanakkor a hitvallásos örökségben különbséget tesz fontos és kevésbé fontos között, a társadalmi és szocio-politikai programokban pedig kartellszerű *elkötelezettséget* vált ki a *világ mellett*. Legitimálja ezt a kollektív szolidaritás, amelyben kifejeződik az ökumenikus identitás.¹⁷

Transzkonfessionális ökumenizmus

A transzkonfessionális (személyes) ökumenizmus megtért, testvéreileg vagy szolidárisan összeforrt *személyek* (vagy csoportok) erőfeszítéseit jelenti, amelyek a meglévő institutionális egyházakon belül vagy ezeken túlmenve meg akarják valósítani regionális vagy világszinten az *igaz keresztyének* közösségét. Ez a következő *meggyőződésből* indul ki:

1. hogy a Szentírás, az Evangélium üzenete mint legfelsőbb tekintély, normája a hitnek és az életnek, amennyiben Isten megszabadító (felszabadító) ajándékáról és a Szentlélek élő valóságáról tesz bizonyosságot e világban (üdvöttek), és

2. a keresztyén hit azoknak a közösségében valósul meg, akik Krisztust személyes üdvözítőjüknek vallják, mindennapi életükben őt követik, s helyet adnak Krisztus jelenlétének és a Szentléleknek (megszentelődés).

E meggyőzések részben különböző, részben elentétes módon jutnak kifejezésre, úgyhogy a konkrét formák ellentétes jelenségeket is mutatnak. Tipológiailag a következőképpen lehet fölvázolni a különböző álláspontokat (amelyek választóvonalai nem stabilak):

1. Az *evangelikál típus* (evangelikál mozgalmak)

— az egyéni megtérés általi radikális megváltozást követeli,

— az üdvösség ajándékát missziós igehirdetés (evangelizáció) útján kívánja közölni,

— eltörli a különbséget valódi hívő és névleges keresztyén vagy nem hívő között,

— a világot mint olyat megválthatatlannak, mégis Isten törvénye alá vetettnek tartja,

— kötelességének tartja, hogy ebben az igazságatlan világban Krisztus bűnbocsánatát és igazságosságát személyes bibliás életstílusával megélje, s szociá-

lis felelősségtudattal áldozatkész szolgálat által kiterjessze.

A hittestvérekkel élményközösségben talál kölcsönös erősítésre személyes megszentelődése érdekében.

2. A *kharizmatikus típus* (kharizmatikus mozgalmak)

— Istennek Szentlélekben megnyilvánuló, megváltó erejének elfogadását és elismerését követeli, személyes átadás által,

— a Lélek megtapasztalásának dinamikáját az emberi kapcsolatok valámmennyi területére ki kívánja terjeszteni,

— az egyház megújulását a Lélek által megtelt közösségekben látja,

— a Szentlélek vezetése alatt álló életet propagálja, úgy is, mint példát a társadalom számára, annak minden szociális dimenziójában.

A Lélek által hordozott és összetartott közösségben éli át Isten erejét és üdvét az állandóan megújuló életre.

3. A *jézusi típus* (szociális mozgalmak)

— követeli a szenvedőkkel és elnyomottakkal való azonosulást, és olyan cselekedeteket, amelyeket Jézus földi élete irányít,

— szabadító tettek által próbálja feltörni a társadalom és az egyház bűnös struktúráit,

— aktív részvétele által a szociális felszabadító mozgalmakban akar együtt lenni Isten jelenlétével és teremtésének megújításával, a meglévő társadalmi struktúrák megváltoztatásával,

— célja a keresztyén egyházak új alakja, amelyben tetté lesz az evangélium valósága (fölszabadítás, igazságosság, béke, megbocsátás),

— célja egy szocialista, igazságos emberi társadalom, ahol Krisztus az új emberiség fundamentuma.

A szegényekkel és kizsákmányoltakkal való szolidáris közösségben tapasztalja meg e világban tett cselekedetei számára Krisztus jelenlétét.

Ezekben a messzemenőkig különböző mozgalmakban¹⁸ *tiltakozás* nyilvánul meg

— egyrészt a sákramentális és institutionális keresztyénséggel szemben, amely tradíció által vezetett életformájával és struktúrájával (sákramentalizálás, hivatali hierarchia, bürokratizmus stb.), korabeli formájában és indoklásában (pluralizmus, történeti-kritikai teológia stb.) Jézus Krisztus evangéliumával összeegyeztethetetlennek tűnik,

— másrészt a szocio-ökonomiai és ideológiai uralmi struktúrák és fejlődésirányok ellen (kapitalizmus, technológizálás, iparosítás stb.), amelyek szembenállnak az Isten által akart emberi lét kifejlődésének.

Ezekben a reakciókban a mindenki által igénybevett evangélium, amely a mindenkori magatartást legitimálja, *szelekció* alá van vetve, s a megtérés-élmények, lelki tapasztalatok vagy szubjektíve leszűkített belátások a társadalmi-politikai téren határozzák meg. Egyidejűleg a modern világ újkori fejlődése által meghatározott komplexitása *redukálódik*, s e redukció az áttekinthető életterületeken individuálisan nyert alapjaira támaszkodik az emberi önmegvalósításban. Ezek hangsúlyozása azt reklamálja, amit elhanyagolt az evangélium uralkodó (nyugati) látásmódja, az ekklesia-centráltnál interpretáció. Ezért ezek a mozgalmak tartalom és forma, értelemadás és a világ magyarázata, alak és szervezet vonatkozásában konkurálnak mind a római katolikus, mind az összkeresztyén ökumenizmussal. Az egyházi szervezetek egyesülése helyett ökumenikus cél itt ilyen vagy olyan formában az igazi keresztyének univerzális, hasonló

mint azok, akik nagyméretben okozzák a bajt. Mert a bűn szeret elrejtőzködni, s szereti magát kicsinek föltüntetni. Velünk együtt hangoztathatja a vádakát, s sietve vesz részt a bűnös leleplezésében. Én azonban mindig legföljebb csak „kis bűnöske” maradok, akit nem lehet komolyan bűnösnek nyilvánítani, hanem akit végül is meg kell dicsérni életéért. S ha konkrétabbak leszünk, s az embereket mindennapi életük hibáira tesszük figyelmesekké, akkor sem lesz könnyebb a dolgunk. Mindenre van ui. ok, amellyel az emberek megbocsáthatnak maguknak. Nem mi vagyunk abban hibásak, hogy igaztalan dolgokkal találkozunk, hanem a körülmények. Nem mi vagyunk a hibásak, ha tönkremennek az emberek közötti kapcsolatok, hanem a társadalom stb. Az a bűnös, akit a keresztyén megszólít, tudja, hogyan kell kivágnia magát. Hogy csupán absztrakt módon vádlottá tegyük, nem elég megmutatni a bűnt a maga súlyos voltában.

Ha ezt teológiailag akarjuk kifejezni, akkor ezt kell mondanunk: A törvényből mint olyanból, tapasztalatunk szerint biztos, hogy nem származhat a bűn ismerete. Sokkal inkább a törvény alatt jön formába igazán az ember mint bűnös; itt tanulja meg — R. Bultmann tárgyilagos fordításával a Róm 3,20-ban (Theologie des Neuen Testaments, 1958², 265. o.) — hogyan kell a bűnt elkövetni („aufs Sündigen verstehen”). S a bűn elkövetésének megtanulása ezt teszi: önmagunk, mások és Isten elől elrejtjé a bűnt. Sőt ezt jelenti: a rosszat, a rombolót, amit teszünk, jónak adni ki! Amikor a bűn nagyságát akarjuk megmutatni, akkor a bűnnek ezen a művészetén szenvedünk hajótörést, s ezért nem jutunk konkrétan előbbre, amikor törvénytörő vádakkal akarjuk a bűnöst a bűn megismerésére ébreszteni. A bűnt csak akkor ismerjük meg úgy, hogy ez egész életünkben következményekkel járjon, ha megvonjuk tőle a bűn bocsánatának minden alapját. A bűn igazi megismerése csak akkor válik lehetővé, ha nyilvánvalóvá válik számunkra a bűn ilyen ügyeskedéseinek reménytelensége, értelmetlensége.

Ez pedig ott történik meg, ahol Isten maga jelenti ki magát. Mert ahol Isten kijelenti magát, ott már olyan kapcsolatot teremtett meg a bűnnel, amely a bűnt alapjaiban rengeti meg. Nem vádolja Isten az embert mintegy „fölülről”; nincs bosszú az elesett emberen. Barth Károly ezt így mondta: „Isten azzal áll bosszút a bűnön, hogy ... megbocsátja”. (Kirchliche Dogmatik II/2, 35. o.) Ha keresztyénekként beszélünk Istenről, akkor nem tekinthetünk el attól, hogy egészen Jézus Krisztus haláláig, a keresztyén engedte közel magához a bűnt, hogy mi megszabaduljunk attól. Mikor Istennel találkozunk, akkor a múlttá vált bűnünkkel találkozunk. A bűn már csak a múlt dolga lehet, mert a jövőt Isten szeretete határozza meg. A bűnnek nincs többé létjogosultsága, mert életünk alapja egyedül Isten bocsánata.

Barth Károly teológiájában ebből az következik, hogy a bűn megismerése csak az *evangélium ismeretéből* lehetséges (ld. Kirchliche Dogmatik II/2, 860. o.). Minden más, állítólagos megismerése a bűnnek a bűn áldozatává lesz, mert képtelen a bűnt értelmetlen és fölösleges dologgá tenni.

A bűnről szóló tanítás eme döntését azonban még ma is több részről vitatják. Vajon érthetővé tehetjük az emberek számára a bűnt, ha az már eleve megbocsátatott? Nem fogják a keresztyének alábecsülni a bűn hatalmát, ha nincs már jelentősége neki a jövő számára? Vajon nem hatásosabb, ha először megkíséröljük fölvezetni azt a szükséghelyzetet,

amelybe a bűn által kerültünk, hogy aztán Istent mint e szükségben megsegítőt hirdessük? — A válasz ezekre a kérdésekre attól függ, hogy hogyan jellemezzük a bűnt, mi annak lényege? E fogalmat el eddig egy olyan emberi magatartásra vonatkoztattuk, amely a világot el akarja pusztítani, destruktív erő. A bibliai szóhasználat azonban a bűnt elsősorban és mindenekelőtt az Istennel szembeni aktív és passzív ellenállásként érti. A bűn Istennel való kapcsolatunk elpusztítása, s minden, amit az ember okoz ebben a világban, csak következménye ennek a bűnnek. Hogy mi a bűn, azt nem lehet tehát az ember felől eldönteni; a bűn nem 'empirikus', 'objektív' valami. Nem lehet elérni a világ és az emberi viselkedés pusztá analízisével. Ezért olyan nehéz meggyőzni az embereket arról, hogy bűnösök. A bűn jellegzetességéhez tartozik, hogy nem objektíválható, s szorosan összefügg azzal, hogy Istent emberek nem irányíthatják. E jellegzetesség nélkül a bűn üres fogalom. S ha a fenti módon Isten felől határozzuk meg, akkor ezt kell mondjuk: a bűn *Isten ítélete az ember, magatartása fölött*. Istennel való kapcsolat nélkül ezért soha nem tudja az ember megérteni, mit értsünk a bűnön. A bűnről való beszédünk során tehát először Istent kell megmutatni az embereknek, éspedig úgy, hogy ők eközben hallják meg Isten ítéletét is fölöttük.

S ez valóban nem szép, kellemes ítélet: pontosan *haláltétele*. Jézus keresztyén láthatjuk, hogy hova vezet minket a bűn: a halálba. Ezt tapasztaljuk meg, ha Istennel találkozunk, s ezzel konfrontáljuk az embereket, ha Istenről beszélünk nekik. S talán ezért lehetnek a keresztyének ma a világ legnagyobb realitái: felnyitják az emberek szemét valódi létünk meglátására. Senkiben nem keltenek illúziókat; mindenkinél szeme elé tartják élete tükrét, amikor Jézus Krisztus keresztyént mutatják neki. Nem ringatják szép szavakkal álmokba az embert. S ezért olyan zavarók ebben a világban, ahol csak „kis bűnöskék” vannak. Aki Istenről beszél, s közben nem zavarja az önigazultságra épített világot, az biztos lehet abban, hogy egyáltalán nem beszélt Istenről! Nem, itt nem lehet semmit bagatellizálni! Jézus Krisztus keresztyént kérlelhetetlenül világosságot bocsát arra, hogy valóban milyen a helyzetünk.

Viszont éppen ettől a világosságtól tart sok ember, aki még a bűn hatalmában van. Ki is állná ki, hogy ilyen kérlelhetetlen fényben álljon? S ezért szoktak az emberek — a keresztyének is! — kitérni e valóság elől. Olyan rosszul nem is állhatnak a dolgaim, hogy én tartoznék Jézus Krisztus keresztyénre — mondja a bűnös, s ezzel ismét semmissé teszi önmaga számára Isten beavatkozását. Aki azonban azt hiszi, hogy kitérhet Isten ítélete elől, az félreérte ennek az ítéletnek a lényegét. Mert ez nem egy absztrakt szó, amely segítség nélkül hagyna minket, hanem a szabadon bocsátás szava, amely végérvényesen megkülönböztet minket bűneinktől. Aki számára Isten világossá tette bűneit, annak múlttá is lettek bűnei. Közte és a bűn között immár Isten áll, aki új jövőt biztosít neki. Ezért tehát a keresztyén nem ismételteti meg Isten ítéletét, nem beszélhet az emberekről pesszimista, visszataszító módon. Aki hitvallást tesz arról, hogy bűnös, sokkal inkább boldog lehet, hiszen új jövőt kapott Istentől. Bűnről beszélni tehát a keresztyén ember számára örömteli dolog. Nem beszélni a bűnről ezzel szemben a világ legszomorúbb és legkilátástalanabb dolga, hiszen ez támogatja a bűn szomorú uralmát. Ha Isten világosságot derít a bűnre, ha a múlt dolgának nyilvánítja azt, ez mérge a bűn számára. S ezért a bűnnek evangéliumból való ismerete

az első hatékony lépés, amit mi keresztyének tehetünk, ha ebben a világban kötelező érvénnyel akarunk beszélni az ember bűnös voltáról.

A bűn valósága

Láttuk már, hogy a bűn megismerésének a kérdése nem pusztán formai kérdés a helyes módszer keresésében: tárgyi döntések is születnek itt, amelyek a bűnről szóló meghatározott beszédre indítanak minket. Íme a két tárgybeli döntés, amelyből kiindulunk a bűn valósága kérdésének a tárgyalásakor:

1. A bűn valósága a múlté, Isten ítélete miatt, s ezért fölül kell múlnunk azt.

2. A bűn valósága olyan valóság, amely elrejtőzik.

A bűn felőli gondolkodásunk problémája mármost az, hogy éppen a már múlt bűn van jelen e világban. Isten nem úgy tette múlttá a bűnt, hogy eltörölte ebből a világból. Jézus Krisztusban ugyan megsemmisítette, életünkben azonban éppúgy mint azelőtt, régi hatalmával megtalálható. Ez pedig súlyos ellentmondás, s ha Istenben hiszünk, ebbe kerülünk. Egyrészt bűnünk már semmi, érvénytelen, másrészt viszont hatalmas, jelenvaló. Miért hagyja Isten, hogy ilyen hatalma legyen? Miért hagyja inkább Isten saját hatalmát megkérdőjelezni, mikor engedi, hogy az emberek életében a bűn uralkodjon? Miért nem az Ő hatalma határozza meg életüket úgy, hogy a bűnnek semmi esélye se legyen nagyra nőni?

E kérdéseket nem tekinthetjük „spekulatív” játéknak; sokkal inkább és valójában a hit egzisztenciális kérdései ezek. Olyan kérdések, amelyek mindenkiben fölmerülhetnek, aki már-már kétféle saját maga és mások bűneit. Hiszen szenvedünk amiatt, hogy a bűn olyan hatalmas, és több nagy, látható sikert ér el, mint Isten bűnbocsánata. Lényegében minden imánkban jelen van e kérdés, amikor Istentől a bűn hatalmából való menekvést kérjük. Miért kell a rossz miatt szenvednünk? Meddig kell még szenvednünk?

Ha így kérdezzük, akkor Barth Károly teológiájából egy teljesen megdöbbentő, sőt felháborító, hallatlan választ olvashatunk ki. Eszerint ui.: *Isten kegyelme az oka annak, hogy a bűn még mindig hatalmon van ebben a világban.* Volt oka Istennek, hogy kegyelmét úgy mutatta meg, hogy a bűnnek még van lehetősége uralkodni életünkben. Felháborítóan és hallatlanul hangzik ez, hiszen ekkor Isten bizonyos mértékig felelős azért, hogy nekünk szenvednünk kell a bűn alatt. Mégis, legyünk óvatosak a felháborodásunkkal, s figyeljünk oda, mit is jelent, ha Barth Károly összefüggésbe hozza a bűn uralmát életünkben Isten kegyelmének megnyilvánulásával. Nem azt jelenti ez ui., hogy Isten kegyelme ezáltal a bűn oka lehetne. Éppen ott, ahol Isten Jézus Krisztusban megmutatja kegyelmét, s a bűnnel vitába száll, ott nem láthatjuk nyomát sem annak, hogy Isten igazolná a bűnt és a gonoszt. Ellenkezőleg: Isten azáltal kegyelmes az emberhez, hogy kizárólagos nemet mond a bűnre. Így definiálhatjuk a bűnt: *az Isten által elítélt valami az!* A bűn az, aminek nem kellene lennie. S ebben nem kételkedhet semmilyen keresztyén teológia. Istenre nem hivatkozhatunk soha, ha bűnt követünk el. Ha azt tesszük, amit Isten elítélt, az teljességgel a mi vétünk. Nem szabad bűnt elkövetnünk; s ez éppen ott érvényes, ahol Isten kegyelmét megtapasztaljuk.

Másrészt azonban *Istennel szemben önálló teremtmények vagyunk*, amikor Isten kegyelme hozzánk jön. Nem Isten valóságának meghosszabbítása, emanáció-

ja az ember. Istennel szemben teljesen önálló életet folytathatunk, s kell is folytatnunk. Nem „funkcionálunk” vele szemben, hanem saját válaszadásra szólít fel a kegyelem megnyilvánulása. Ebben van Istentől kapott sajátos *emberi méltóságunk!* S ez azt jelenti a bűnre nézve, hogy Isten kitüntet bennünket: legyünk partnerei a bűn elítélésében, vállaljuk a szabadságot mint teremtményei, úgy, hogy hatáson küzdünk a bűn ellen életünkben. A bűn azért van még jelen, mert Isten kegyelme képessé tesz minket arra, hogy életünkben ellenálljunk annak. Nem elkerülhetetlen sors tehát a bűn. Lehet ellene küzdeni, amikor Istenbe vetett hitünk által Istennek a bűn elleni harcban partnereivé leszünk. A bűn ellen harcolni — épp ez a keresztyén élet feladata, s erre tesz képessé Isten kegyelme. Persze: kigondolhatnánk Isten részéről valamilyen cselekedetet, amelyben Isten a mi megkérdésünk nélkül ránk önthetné kegyelmének jótetteit; olyat, amelyben Isten egyszerűen mennybe emelné teremtményeit, s nem lenne harc a bűn ellen. Ez azonban valóban spekuláció lenne, amelynek semmi köze a keresztyén teológiához. A keresztyén teológia ui. nem azon gondolkozik, hogy mit tehetne Isten, hanem azon, hogy mit tett. Ezen az alapon nyugodva azonban mondhatjuk: Mivel Isten kegyelme nem mond nemet önállóságunkra, teremtmény voltunkra, ezért van jelen a bűn mint olyan valóság, amely ellen harcolni szabad, sőt kell.

A bűn jelenléte tehát önmagában még egyáltalán nem pozitív jelenség. A bűn csak azért van jelen, hogy eltűnjön. A keresztyén igehirdetés és teológia minden beszéde a bűnről csupán azt a célt szolgálja, hogy erősítse a bűn elleni harcot és gyengítse a bűn pozícióját. Persze ez egy olyan feladat, amely széles dimenziókat nyit, s amelyet nem szabad a keresztyén élet sajátos problémájaként kezelnünk. Hiszen a bűn Isten minden teremtményének az életét rombolja. Ezért mondhatjuk azt azoknak is, akik még nem hisznek, hogy a bűn nem tartozik szükségszerűen életükhöz, s a bűn elleni harc az ő életük feladata is. Ami azonban teremtmény voltunkat megkülönbözteti a bűn valóságától, azt nehéz konkrétan megmondani. A bűn ui. mindig úgy fordul elő, hogy szorosan összefügg az emberek cselekvésében és viselkedésében teremtmény voltunk lehetőségeivel. Nem ismerünk konkrét bűnözőket, csak bűn által megszállt embereket. Ezt különösen jól példázza az *emberi szabadság* problémája. A szabadság kétségkívül jó megjelölése az Istennel szemben levő teremtménynek. Az ember azonban arra használja ezt a szabadságot, hogy elpusztítsa Isten teremtését és önmagát. A szabadságot a pusztításra, a rosszra való szabadságként értelmezi. Ezzel szemben az Isten teremtményeként való keresztyén értelmezés azt hangsúlyozza, hogy az igazi szabadság az ember jóra, kizárólag jóra való meghatározottságában van. Az ember megsemmisíti szabadságát, ha a pusztítás és bűn lehetősége mellett dönt. Ez a lehetőség az ember számára — így Barth Károly — „lehetetlen”, „kizárt” lehetőség, mert nem szül életet, hanem megsemmisíti azt. Épp ezért nincs helye az ember életében, nem Isten teremtményének életére van szánva. Nemet kell rá hát mondanunk.

Nem foglalkozom itt azokkal az ontológiai kérdésekkel, amelyeket ebben az összefüggésben Barth Károly tárgyalt. Csak szeretném megvilágítani a szabadság példáján, miért hasonlíthatjuk össze Barth nyomdokain járva a bűn valóságát a parazitáival. A parazita ui. csak akkor él, ha valakinek elszívhatja életet adó nedvét. Ha pedig ezt teljesen elszívta, maga is elpusztul. Így van ez a bűnnel és a gonosszal is

általában. Csak akkor erős, ha az ember szabadságra teremtettségéből élhet. Ha az ember enged neki, s szabadságát a pusztítás szabadságára használja, akkor maga is elpusztul: a bűn magával rántja saját talaj-talan létébe, amelynek nincs jövője, perspektívája. Ha az ember a bűnt választja, akkor végső soron ennek a semmis dolognak („Nichtiges”) adja át magát.

Barth Károly azért választotta a bűn megjelölésére ezt a (különösen a német idealizmusban gyakori) „semmis” megjelölést, hogy a bűn valóságát két szempontból is jellemezze. A bűnnek nincs önálló lénye; szemben a teremtettséggel éppenséggel semmi. Ez a semmi azonban hatalmas, amennyiben megsemmisíti a teremtett léteket. Ma talán inkább így mondanánk ezt: a bűn valósága az értelmetlenség, az abszurditás, a kapcsolatnélküliség — ez ugyanazt jelenti. Mert ez fejezi ki a legjobban a lényeges, döntő dolgot, aminek világosnak kell lennie, ha életünkben a bűn ellen harcolunk. Semmit sem hozhatunk fel mellette, ami létjogosultságot adna neki. A „pokol” és „ördög” képzetek sem adhatnak erre alapot. Nincs „ördög” és „pokol” önmagában. Amit ezek ki akarnak fejezni, az mindig a gonosz hatalma, amely a mi jó, teremtmény voltunkból adódó lehetőségeket használja föl. Ha elvonjuk a gonosztól ezeket a lehetőségeket, akkor a gonosz — semmi. Ezért életünk abból áll, hogy e lehetőségeket megtagadjuk a gonosztól. Ez az a harc, amelyre Isten a hit által képessé tesz és buzdít. A bűn nem titkos hatalom fölöttünk, amely menthetetlenül legyúrna minket. Sokkal inkább tudhatjuk már, hogy mi is az; s ezért ellenállhatunk is neki úgy, hogy teremtmény voltunk jó lehetőségeit nem kínáljuk neki rendelkezésre.

A keresztyén élet harca a bűn ellen

Nem ugyanaz a harc a bűn ellen a teológiai gondolkodásban és a konkrét életben. Ez mindenki számára világos, aki saját teológiai erőfeszítéseit összehasonlítja saját életével. Gondolatban minden jobban, egyszerűbben működik, mint az életben. Gondolatban pl. elvitatjuk a bűn létjogosultságát, kimutatjuk, hogy a bűn hatalmas véges, legkevésbé sem hártatlan. Ha azonban az életre tekintünk, akkor látjuk, hogy siralmasan csődöt mondunk mindannyian a bűn elleni harcban, s mindig újra rendelkezésre bocsátjuk a bűn számára teremtett életünk erőt. Ennyiben, életünk valóságának megtapasztalása felől jelentkezik az a kérdés, hogy vajon helyes-e mindaz, amit fent mondtunk? Vajon nem vagyunk teljesen alkalmatlanok a bűn elleni harcra? Nem sokkal helyesebb Istennek átengedni ezt a harcot, s bízni abban, hogy ő egyedül képes megtenni azt, amit mi nem tudunk? Nem felel ez meg a protestáns egyházak teológiai tradíciójának, amely az embert *totus peccator*-nak vallja, képtelennek minden jóra, s teljesen bűnbeesettnek?

Valóban, fel kell tennünk ezeket a kérdéseket, ha az ember harcát a bűnről szóló tan legmagasabb pontjaként kívánjuk értelmezni, miként azt itt Barth Károly bűnről szóló tanához kapcsolódva tettük is. Figyeljünk eközben azonban arra, hogy még véletlenül sem valamilyen pogány fatalizmus mellett emelünk szót, s nem is akarjuk tétlenségünket a bűn elleni harcban Istenre hivatkozva igazolni. Mi ugyan nem fogjuk legyőzni a bűnt, mindvégig bűnösek maradunk. Ha azonban Isten közénk és bűnös múltunk közé lép, akkor egy bizonyos mozgáster válik szabaddá, mellyel bizton élhetünk. Megvetnénk Isten

emberségét, ha csekélynek értékelnénk azt a kitüntetést, hogy részt vehetünk a bűn elleni harcban. Isten azt akarja, hogy jelen legyünk, amikor a bűn lába alól kihúzza a talajt. Kijelenti nekünk azt a lehetőséget, ami részünk ebben a harcban. Nem önálló hatalom a bűn, amely láttán csak rezignálnánk. Lehetetlen, semmis valóság az, amellyel szemben Isten nevében megállhat minden teremtmény.

Természetesen nincs önkényesen kigondolt, elbizakodott stratégiánk a bűn legyőzésére, amikor életünk során fellépünk a bűn ellen. Rá vagyunk utalva Isten vezetésére, ha csak egyetlen ígéretteljes lépést akarunk is tenni a bűn száműzésére életünkben. Ezért értette Barth Károly az *imát* úgy, mint keresztyén életünk alapvető cselekedetét, amelyből aztán a többiek következnek. Az ima ui. — szemben a keresztyén hit sok kritizálójával — nem ellentéte a cselekvésnek. Éppenséggel fatális lenne csak akkor adni helyet az imának, ha már semmit sem tudunk tenni. Az imában az a keresztyén cselekszik, akit Isten felszólított a bűn elleni harcra. Az imában a teremtmény szabadságból fakadó részvétele történik meg Isten cselekvésében. Itt még — hogy úgy mondjuk — javaslatot is tehetünk Istennek, hogy mit kell tenni a bűn ellen. Szabadságban részesülhetünk a világ irányításában, amely teljes frontvonalon a bűn ellen irányul. Anélkül, hogy ilyen aktívan imádkozó lenne, egyetlen keresztyén sem tudja betölteni keresztyén életének föladatát; ahol pedig fölhangzik az ima, ott már folyamatban is van az emberek számára lehetséges ellenállás a bűnnek. Nemcsak azért, mert abból kell kiindulnunk, hogy Isten meghallgatja és teljesíti imánkat. Betölti az *Ő bölcsessége* szerint, akkor is, ha e bölcsességet sokszor nem tudjuk átlátni. Ezen túl azonban természetes, hogy imánk életünk konkrét cselekedeteiben nyer folytatást. Aki részt vesz Istennek a bűn ellen vívott harcában, nem teheti öle kezét, s nem tehet úgy, mintha nem tartozna rá a bűnös világ nyomorúsága. A keresztyén gyülekezet nagy kísértése, hogy visszavonul egy lusta, cselekedetek nélküli imádkozó magatartásra, s megelégszik azzal, hogy vallásos kultuszt folytat, s ezzel senkit sem zavar. Az imádkozó gyülekezet állandó zavaró tényező a bűnös világban, mert nem tudja visszatartani magát a bűn nyomorúsága ellen vívott harcban. Ahol csak megjelenik a bűn, ott nevén kell neveznünk, s ahol meg kell tenni azt, ami emberileg lehetséges, hogy fellépjünk e minden kapcsolatot pusztító bűn ellen, ott a helye a gyülekezetnek. Bár nem lehet öngazult, elbizakodott a gyülekezet — hiszen ismeri tulajdon vétkeit. De szegyen reá, ha bárki is fölmúlja bátorságban, s többet tesz a világban jelentkező gonosz ellen.

Persze, ha így szólunk, akkor ismét fel kell vázolnunk azt a helyzetet, amelyből kiindultunk tanulmányunk kezdetén. A bűnt és annak pusztító hatalmát a legtöbb ember elfelejti vagy bagatellizálja, s a keresztyéneknek állandó problémájuk, hogy egyáltalán érthetően beszéljenek, ha a bűnről szólnak. Isten valósága ui. — amely mindenekelőtt a bűn valósága ellen irányul — sok ember számára elveszítette jelentőségét. Feltéve, hogy van egy aktív, imádkozó gyülekezet, amely tettel és szóval egyaránt a bűn ellen fordul, bárhol jelentkeznek is az — mit változtat ez a világon? A nem istenhívó világ számára minden bizonnyal csak erkölcsi-politikai tevékenységet jelent ez; de hogy Istenhez mi köze van ennek, az még távolról sem világos. Épp ezért fontos, hogy soha meg ne szűnjön a gyülekezet Istenről beszélni, ahol szembefordul az emberi szenvedéssel és gonosz-

szal, mint a bűn megjelenési formáival. Különben a végén az Istenről szóló bizonyágtétel és a világban való életünk oly mértékben szétesik, hogy a keresztyének bűnnel szemben tanúsított ellenállása a világ számára csak pusztán erkölcs vagy politika lesz. Ezzel szemben fontos, hogy minden keresztyén tevékenység végérvényesen össze legyen kapcsolva az Istenről szóló konkrét bizonyágtétellel. Fontos, hogy úgy beszéljünk Istenről, hogy nevének említésekor már jelentkezzék az az ismeret, hogy az ellenállás minden emberi szenvedést okozó dologgal szemben Nála természetszerű. Fontos, hogy úgy beszéljünk Istenről, hogy eközben nem hallgatunk el semmit, semmilyen érdekből sem. Isten neve jól hangzik a minden emberi tisztító erővel szembeni ellenállás említésekor.

Ha imádkozva bátorságot nyerünk arra, hogy így beszéljünk Istenről, akkor reményteljes perspektívája lesz cselekvésünknek is a bűnnel szembeni ellen-

állásunk során. Embereket indíthat ez arra, hogy megkérdezzék, miért éppen ott van helye az emberi szenvedéssel szembeni ellenállásnak, ahol hiszik, hogy Isten életük döntő valósága? Segíthet annak fölismérésében, hogy az emberi bűn komolyanvétele nem bénít meg, hanem ellenkezőleg: föl szabadít az ember pusztulása elleni cselekvésre. Azok, akik önmagukat bűnösnek vallják, nem szomorú, örömtelen emberek, hanem valóban felnőttek, mert fölvilágosultak a bűn hatalma vonatkozásában. Ha sikerül érthetővé tennünk a bűnről való beszédet mint az ember felnőtté válásának kifejezését, úgy sokat nyertünk. Nemcsak teológiai ismeretet (persze azt is): ekkor nyertük meg azt a helyes alapot, amelyből kiindulva a bűn hatalmának életünkben és társadalmunkban konkrétan ellene tudunk szegülni.

Wolf Krötke

Fordította: Karasszon István

Az élő gyülekezeti ének

Amerikában jártam. Tíz hónapig ösztöndíjasként látogattam különböző gyülekezeteket és láttam, hallottam élő gyülekezeti éneket. Erről szeretnék tapasztalataim alapján beszámolni. Mivel a teológiát az egyház életének és szolgálatának tudományos önvizsgálataként értem, vagyis a keresztyén ember önkritikai funkciójaként, ezért többet szeretnék most itt elmondani, mint amerikai élményeim színes sorát. Néhány elméleti megfontolás fűzésére szeretném felfűzni azokat az élményeimet, amelyek legjobb meggyőződésem szerint itthon is hasznosíthatók, ami alapján mérlegre tehetjük egyházi éneklésünk gyakorlatát. Úgy gondolom, hogy azt mondanom sem kell: nemcsak ilyen élményekben volt részem. Amikor ezt nagyrészt elhagyom, akkor nem azért teszem, mintha az amerikai egyházi ének és zene területén minden a legnagyobb rendben volna, vagy mintha nekem az volna a véleményem, hogy az ottani gyakorlatot (vagy egyes elemeit) minden gond nélkül adaptálni lehetne itthon és ez megoldana minden ezzel kapcsolatos problémánkat. Inkább azt keresem, hogy mi az, amiből mi is tanulhatunk, amit szolgálatunk végzése közben is alkalmazhatunk.

Az egyházi ének akkor él, ha megőrzi a legszélesebb értelemben vett istentiszteleten belüli funkcióját. Márpedig az Újszövetség tanítása szerint az egész élet istentisztelet (Jak 1,26–27; Rm 12,1). Mindennemű életnek elengedhetetlen feltétele az, hogy funkcionáljon, betöltse azt a szerepet, amiért van. Ez igaz az egyházi énekekre is. Az egyházi ének funkciója a reformátorok tanítása szerint az, hogy benne a gyülekezet feleljen Isten megszólító szavára. Luther sokat idézett megfogalmazása szerint „nem más történik ott (ti. az istentiszteleten), mint hogy a mi drága Urunk szól hozzánk szent Igéjével, mi pedig imádságban és hálaadó éneklésben beszélgetünk vele”. Az Ige akkor él, ha üzenetként fogalmazódik meg, vagyis Isten igéjének mai válaszáként a mai ember kérdéseire. Az ének akkor él, ha a gyülekezetet „megszólította” ez a mai Ige és erre a megszólító üzenetre találja meg a feleletet a gyülekezeti énekekben a gyülekezet közössége. A megszólítás és a felelet szorosan összetartozik. Ez arra figyelmeztet, hogy a megszólító igétől elvonatkoztatva, vagyis igehirdetésünk mai problémáitól függetlenül nem lehet élő gyülekezeti énekről beszélni.

Ha nincs élő Ige, nem lehet élő felelet az ének (vö. Zsid 13,15).

Amerikai tapasztalataimat, pozitív irányú megfigyeléseimet két alapvető megfigyelés köré próbálom rendezni. Az egyik az énekek szövegének tartalmi kérdése, a másik pedig az éneklési mód kérdése.

A fentiek alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy az élő gyülekezeti ének — „megértett” ének. A gyülekezetnek nemcsak a dallammal kell azonosulni, hanem a szöveg mondanivalójával is, sőt elsősorban ezzel. Amit a szöveg mond, azt kell nekem is mondani, de nemcsak szájjal, hanem egész lételemmel. Az élő gyülekezeti ének nem viseli el a hazugságnak azt a formáját, amikor mást mondok és más az életem. Egzisztenciálisan azonosulnom kell azzal, amit énekelök. Ezért volt az egyház története során mindig jelentős szerepe a gyülekezeti ének tartalmának. 1Tim 3,16 és következő versei lényegében énekeltek, metrikus hitvallások és ilyenek lehettek Jelenések könyvének egyes szakaszai is (Jel 4,11; 5,9kk.; 15,3 stb.). Nem tartom azt sem véletlennek, hogy az ifjabb *Plinius* (62–113) éppen az első keresztyének reggeli felelgető éneklésére figyelt fel, ezt tartotta ideológiailag veszélyesnek. Közismert talán az is, hogy az arianizmus terjedésében milyen nagy szerepet kaptak a népénekek. Ez nemcsak hangulati hatás volt, hanem elsősorban tartalmi. Arius „a kor slágereire: népszerű és közismert molnár- és hajósdalokra, meg indulók dallamaira készített ariánus propaganda- és mozgalmi dalszövegeket, hogy azok, kivált a hajósnép útján, messze földön elterjedjenek. Agusztinus és még későbbi író is megemlíti, hogy milyen nagy, és az egyház orthodox tanítására mennyire veszélyes hatásuk volt a nép körében az ilyen ariánus és gnosztikus daloknak”. (Cso-masz Tóth Kálmán: A református gyülekezeti éneklés. Bp. 1950. 73.) A gregorián dallamok újabb elemzése is kimutatták, hogy ez az éneklési mód ritmusában, formájában mennyire függ a latin szövegtől.

Ennek a dallamnak is az a funkciója, hogy vigye a szöveget. A reformáció sem a kényes igényű muzsikuskok számára formált dallamokat, hanem a kor népénekeire ültette át a reformáció üzenetét. Ezt az ellenfelek is jól látták. A Cantus Catolici 1651-ben írt előszava szerint „a hívek nagyobb részét a római

A másik történet M. A. Somerville 1887–88 telén tett magyarországi evangelizáló körútjának egyik epizódja. Naplófeljegyzéseiben humorosan azt írja, hogy Derecskén nem várták meg a templomban a 90. zsol-tár végét, de még két nappal e látogatás után sem volt biztos, hogy a gyülekezet befejezte e már a zsol-tárt, hiszen olyan elnyújtva énekeltek, hogy talán még két nap sem elegendő, hogy a zsol-tár végére érjenek.

Az éneklés — elnyújtva és úgy, ahogy a fent idézett két forrás bemutatja — halott. A nyújtott ritmus nem a halál oka, hanem a halál tünete. Ennek nemcsak kegyességbeli oka van, hanem gyakorlati oka, amit gyakorlati eszközökkel orvosolni lehet. Az egyik az, hogy az ének információt hordozó szerepe erőtlenedett meg, vagy tűnt el. A kimondott szó tartalma és az éneklő gondolata, érzése elvált egymástól.

De van egy zenei oka is. Például a genfi zsol-tárok vagy a német korálok ritmusszerkezete eltér a zenei köznyelv ritmusképletétől. Ahhoz, hogy gyülekezeteink megtanuljanak ritmikusan énekelni, szükségünk van arra, hogy énekeskönyveinkben kellő számú olyan rit-mikus ének legyen, amelynek metrumát, lüktetését érezni lehet. Ez a ritmikus éneklés alapfeltétele. A másik veszély a modális hangsorok dallamvilágának idegensége a mai átlag ember zenei ízlésétől. Ezért az ilyen énekekkel takarékosan, nagyon megfontoltan kell bánnunk.

A tévedések elkerülése végett ezt nem a genfi zsol-tárok, a német korálok ellen, vagy az egyházi hang-sorok kiküszöbölése érdekében mondom, hanem a je-lenlegi helyzet ismeretében. A genfi zsol-tárok helyes éneklésére csak egy jól, élő, sodró lendülettel éneklő gyülekezetet lehet rávenni. Mai gyülekezeteinkben nincsenek meg az általános feltételek ahhoz, hogy itt kezdjük. Meggyőződésem szerint nem elég a gyüleke-zetet a lassúéneklésért korholni, vagy az orgona for-tisszimójával gyorsabb éneklésre üzni, hanem meg kell tanítani olyan énekeket, amelyek közel állnak mindennapi zenei élményeikhez és életükhöz, ha úgy tetszik hitbeli élményeikhez. Ezek az énekek helyesen alkalmazva visszavezethetnek az éneklés öröméhez, amely nélkül nincsen élő gyülekezeti ének.

Az elmúlt évtizedek során hazánkban sok szó esett az énekeskönyvek reformjáról. Énekeskönyveink ren-dre megújultak, de kevesebbet beszélünk az éneklési mód és az éneklés funkcionális felhasználásának re-formjáról. Nemcsak új énekekre, hanem új éneklési módra is meg kell tanítani a gyülekezetet, hogy ne fárasztó kiabálás legyen az éneklés, hanem énekelt imádság. Úgy kell megtanítani énekelni a gyülekeze-tet, hogy a dallam és a ritmus szépsége, a szöveg mondanivalójának igazsága felszínre kerüljön. Sok-szor el kell magyarázni és meg kell értetni a gyüle-kezettel, hogy a normális beszédhang erősségével kell énekelni. Az erős hang préselve jön ki a torokból és szintelen. Az erős hanghoz sok levegő kell, aminek az a következménye, hogy az éneklő kifulladás, sűrűn vesz a levegőt és ez szétördeli a dallam ívét, lassítja az éneklés tempóját.

De ki tanítsa ezekre a gyülekezetet? Ismét amerikai tapasztalataimra szeretnék utalni. Ott mindig valaki — vagy a lelkész, vagy egy presbiter vagy a kántor — vezeti az éneket. Ez nem az orgonakiséretet jelenti, hanem azt, hogy a szószékről széles karmozdulatokkal valaki irányítja, „vezényli” az orgonakiséret mellett a gyülekezet énekét. Ha szükséges, két veresszak között egy-egy jótanácsot is ad. „Énekeljünk lelkesebben”, „gyorsabban”, „most csendesedjünk el”. A legtöbb istentisztelet előtt, amíg a gyülekezet összegyűlik — közös éneklés van. Egy ügyes énekvezető a legszokványosabb gyülekezeti éneket is élménnyé tudja vará-

zsolni. Sokszor férfiak és nők külön éneklék az ének egy-egy részét felelgetve. Egy-egy találó mondattal a szöveg időszerezésére, szépségére, mondanivalójára is tud utalni, de legfőképpen a helyes éneklés szabályait mutatja meg derűsen, soha nem bántóan. Nagy része van ezeknek az énekes bevezető „áhitatoknak” vagy „énekiskolának” abban, hogy a gyülekezet családias közösségnek érezze magát. A régi magyar protestáns gyakorlat ismerte az énekvezetőket. Igaz, hogy akkor más funkciójuk volt. Úgy gondolom, hogy ezt a régi szép tisztet fel lehetne újítani és legalábbis a biblia-órákon vagy a hétköznapi istentiszteleteken gyakorol-ni lehetne.

Még néhány szót szeretnék szólni az éneklés funk-cionális megújításáról is. Ahhoz, hogy gyülekezeteink-ben élő egyházi ének legyen, szükség van arra, hogy a gyülekezeti ének ne legyen bezárva a templom falai közé. Csak az a gyülekezeti ének él, melynek egy-egy sora eszünkbe jut mindennapi tennivalóink között, ha egy-egy sorában feleletet érzünk ki nem mondott gondjainkra vagy dallamának egy-egy fordul-atát úgy dúdoljuk, mint ahogy a slágereket. Ezt sem bízhatjuk a véletlenre. Szükség van gyülekezeti éne-keink népszerűsítésére.

Az amerikai gyülekezetek élő gyülekezeti éneklésé-nek az egyik titka éppen abban van, hogy ezer for-mában feldolgozva, lemezen vagy magnókazettán kap-hatóak a gyülekezeti énekek, és hallgatni lehet azokat az autóban vezetés közben, otthon és munkahelyen egyformán. Néha a mi ízlésünk határain túllépnek ezek a feldolgozások a legújabb beatzene hullámaint követve, de nem egy ízléses, újszerű és jó feldolgo-zással is találkozunk. Erre nálunk is van igény és vannak olyan lehetőségeink, amelyeket távolról sem használtunk ki még. Gondoljunk a Kántus lemezének sikerére, kazettákon árult zsol-tárookra, melyek sikere-sen segítik a gyülekezeti énekek népszerűsítését.

Jó segítség a énekkarok. Példaként megemlíthe-tem, hogy az előbb említett „Tisztítsd meg szíved Je-ruzsálem népe” kezdetű ének népszerűsítői szabad-egyházi közösségekben az énekkarok voltak, melyek Nagy Olivér remek feldolgozásában megszerettették ezt az ősi nagyon szép dallamot újra a gyülekezetek-vel. Természetesen sok más módja is van annak, hogy a gyülekezeti énekek elfoglalják helyüket mindennap-jainkban és a nemes régi dallamok népszerűsődjenek: pl. dallamaikat a gyülekezetek gyermekeiből szerve-zett zenekarok játszhatják. Több jó feldolgozással ren-delkezünk már ezen a téren.

Összefoglalva mondanivalómat: a következők meg-
vitatását tartanám időszerezésként:

1. A gyülekezeti ének funkciója a legszélesebb ér-telemben vett istentiszteleten belül: felelni Isten meg-szólító ígéjére. Megszólít-e bennünket az Ige és erre felel-e az ének?

2. Az élő gyülekezeti ének „megértett” ének. Értik-e gyülekezetünk tagjai, amit énekelnek? Mit tehetünk gyülekezeti énekeink szövegének megértéséért?

3. A régi addig él, amíg a mai életben megtaláljuk funkcióját, szerepét. Mit tehetünk régi énekeink méltó megbecsüléséért és mai mondanivalójuknak megtalálásáért?

4. Az élő gyülekezeti énekekben megváltozott életünk valóságának is tükröződnie kell. Ha a jó prédikáció nemcsak általános hitbeli elvek közlése, hanem Isten-nek a jelenben eligazító üzenete, akkor az éneklés is konkrét felelet, kérdés, hála, imádság. Milyen lehetősé-get látunk az új hangvételű énekszövegek megtalására és bevezetésére?

5. A gyülekezetet nemcsak az ének dallamára kell megtanítani, hanem a szövegére is. Milyen módszerrel

tudnánk gyülekezeteinket megtanítani arra, amit énekelnek? Járható út-e az énekléssel váltakozó prédikáció bevezetése?

6. Ahhoz, hogy a régi énekeket helyesen énekelje egy gyülekezet, a mai dallam- és ritmusélményre épülő, mai mondánivalójú énekeken kell megtanulnia énekelni. Hogyan tudjuk gyülekezeteinket ritmikus éneklésre tanítani? Hogyan tudunk egészséges harmóniát teremteni a régi és az új között?

7. Nemcsak új énekekre, hanem új éneklési módra is meg kell tanítanunk gyülekezeteinket. Hogyan történjék ez? Van-e mód az énekvezetésre?

8. Ahhoz, hogy a gyülekezetben élő egyházi ének legyen, a gyülekezet énekét ki kell vinni a templomból az életbe, hogy az élet is visszatérjen a templomba. Milyen lehetőségeit látjuk annak, hogy gyülekezeti énekeink hét közben, otthon, a munkahelyen is énekeltek, dúdolt énekek legyenek?

Befejezésül csak egy anekdotaszzerű igaz történetet szeretnék idézni. A szabadegyházi közösségekben évti-

zedek óta igény van egy gyermek-énekeskönyvre. Ez végre elkészült és „A hit hangjai” című baptista énekeskönyv 12. kiadásának függelékeként megjelent. Az énekeskönyv szerkesztői amikor az anyagot összegyűjtötték és megállapodtak a szerkesztés alapvető feltételeiben, elmentek tanácsért Bárdos Lajoshoz. Amikor hosszas munkával közösen áttekintették az anyagot, a bizottság egyik tagja megkérdezte: „Tanár úr! Mi szükséges még a gyermek-énekeskönyvhöz?”

Bárdos Lajos egy kicsit gondolkozott, majd elmosolyodva a következőt válaszolta: „A gyermek-énekeskönyvhöz — elsősorban gyerekekre van szükség!”

Amikor ezt a beszámolót készítettem az élő gyülekezeti éneklésről, sokszor voltam tanácstalan, hiszen laikusként keveredtem komoly, sok szép eredményt elért szakemberek munkájába. Mégsem mertem elmentni megkérdezni Bárdos Lajost arról, hogy mi szükséges az élő gyülekezeti énekhez, mert hátha ezt válaszolta volna: „Ahhoz élő gyülekezet kell!”

Szigeti Jenő

Szőnyi Benjámín élete és énekeinek hatása a református népi kegyességre

1717—1794

Szőnyi Benjámín énekköltő halála után egy évszázaddal a következőképpen méltatja a magyar református egyház eme jelesét életrajzírója: „Szavai és tettei méltók arra, hogy nemcsak kortársaikra, hanem az utókorra is hatást gyakoroljanak. Működése különben sem szorítkozott csupán lakóvárosára, hol emlékezetét most is, halála után száz év múlva, kegyelettel őrzi a hagyomány; hanem távolabb eső kortársaira is, bár ezek utódai előtt neve már jóformán ismeretlenné vált.” Majd így folytatja az élete iránti közömbösség jeleinek felsorolását: „Ma már kevesen tudnak felőle valamit; elfeledték tragikus sorsát is, mely annak idején széles körökben nagy érdekltséget keltett; legfeljebb egynémely írói művének áll fenn halvány emlékezeté.”

Szeremlei Sámuelnek, a tudós életrajzírónak a szavai igazsága kiderül a következőkben, mikor, miért és kik feledkeztek meg a papköltőről, s melyek azok az írói művei, amelyek „halvány emlékezetét” megőrizték.

Nevezzük meg mindjárt az említett írói művei közül az egyiket, amelynek címe: *Szentek Hegedűje*. A családi áhítat tartalmasabbá tétele, sőt annak megtartása érdekében megjelent énekeskönyv kiadásának kétszázadik évfordulóján (1762—1963) jónévű hymnológusunk megállapítja, hogy Szőnyi Benjámín Szentek Hegedűje figyelemre méltó aktualitással bíró mű. Ezt a megállapítását a következőképpen indokolja: „Az elmúlt nemzedékek hagyományos református kegyességének formálásában a Szentírás és az Énekeskönyv mellett két népies és népszerű könyv játszott szinte egyes, még élő öregek zsenge koráig különösen kiemelkedő szerepet.”

A két népkönyv: az 1762-ben Kolozsvárt megjelent Szentek Hegedűje, a másik pedig a Pozsonyban 1786-ban kiadott mű: Szikszai György *Keresztyéni Tanítások és Imádságok* c. könyve. Szőnyi Benjámín énekei kivívták maguknak a „halvány” elismerést egy-

házi körben. Ennek jele, hogy versei közül öt bekerült az új énekeskönyvünkbe, és foglalkozik munkásságával néhány írás is.

Figyelemre méltó azonban, hogy az irodalomtörténet-kutatás odafordult Szőnyi Benjámín munkásságához. A közelmúltban publikálta Imre Mihály egyik tanulmányát, amelyben Szőnyi Benjáminnak a Baselen megtalált latin nyelvű leveléről ír. Többek között ezeket olvashatjuk a tanulmányban: „Szőnyi Benjámín eddig jobbára úgy húzódott meg szerényen irodalomtörténet-írásunk emlékezetében, mint a 18. századi barokk népiesség és népművelő irodalom termékeny alkotója. Az utóbbi időszak irodalomtörténeti kutatása módosította ezt a — részint még az egyháztörténetírástól átvett — koncepciót, s a hőmezővásárhelyi esperes felvilágosodáshoz fűződő szellemi kapcsolataira hívta fel a figyelmet. Főként Szauder József kutatásai jelöltek ki neki előkelő helyet a fiziko-teológiai irodalom magyar nyelvű népszerűsítésében.” Idézi is Imre Mihály az említett irodalomtörténet-író, aki a következőket mondja róla: „Szőnyi Benjámín Gyermek fizikája... teszi először magyarrá a fiziko-teológiai irodalmat, máris egész sor olyan motívumot, stíluselemet, leíró költészeti sémát formálva meg, amely az 1770-es évektől kezdve magasabb szinten, egyéni erővel kibontakozó természetfestői filozofikus költészetünket készíti elő nyelvi és stilisztikai tekintetben.” Majd ezt olvashatjuk Imre Mihály tanulmányában: „Jelentős szerep jut neki (Szőnyinek) abban a protestáns szellemi áramlatban, amely a pietizmust bizonyos teológiai racionalizmussal ötvözte, munkáinak többsége is ezen irányzat pragmatikus igényeinek kielégítésére született.”

Ilyen kutatások után jogosan vetődik fel a kérdés: milyen hatást gyakorolt Szőnyi Benjámín énekköltésze a népi életre, a református — hazai és külföldi — magyar, valamint más ország református népi kegyességére? Úgy ítéljük meg, hogy a Doktorok Kol-

légiuma néprajzi munkaközösségében jó témaválasztás az ő énekeinek kutatása. Egyébként is a népi kultúra kiváló kutatóira való emlékezés után (Illés Endre, Bálint Sándor, Kiss Géza, Szabó Zoltán és mások) a népi élet alakítójáról is méltán emlékezhetünk meg ebben a közösségben.

*

Mielőtt Szőnyi Benjámint életútját áttekintենek, vessünk előbb egy pillantást a századára. A 18. században a népi élet és kegyesség alakulása önmagában is érdeklődésre tart számot, hiszen ezt a korszakot ilyen események határozzák meg: Rákóczi szabadságharcának (1703—1711) elbukása, a kurucok csillagának lehanyatlása, azok bujdosása; az országgyűlés (1714—1715) a protestánsok vallásügyeit az uralkodóra bízva, így lesz a Helytartó Tanács (1724) az eretnekek ostora fél évszázadon át a Türelmi Rendelet (1781) kiadásáig. Közben a protestánsokat sértő vallásügyi rendeletek, erőszakos templomfoglalások, gyülekezetek széjjelűzése és prédikátorok elkergetése. A két protestáns egyházban (református, evangélikus) 1015 árva ekklezsia keletkezett ebben az időben.

Ilyen körülmények között, a protestánsokat ért sérelmek miatt népi-paraszti kuruc mozgalmak izzanak, hullámznak. Szőnyi Benjáminnak az ebben való részvétele külön tanulmányt igényelne. Itt annyit jegyezzünk meg, hogy a mezőtúri Törő Pál és a *Vásárhelyi Pető* Ferenc nevéhez fűződő zendüléshez kapcsolódik Szőnyi munkája is. Az történt ugyanis, hogy a mezőtúriak az utolsó pillanatban visszaléptek, így a megmozdulás miatt Vásárhelyé lett az ódium. Ennek az elhárítása érdekében írt Szőnyi álnéven egy 103 versszakból álló két nyelvű (latin, magyar) iratot (Nova Thessara homoi et fidelitatis), amelyben királyhűségét és a parasztfelkelők kisebbitését hangsúlyozza. Így Vásárhely megmenekül a megtorlástól. Később pedig — mostmár nem álnéven — Szőnyi írja a kegyelmi kérvényt a mozgalomban résztvevő vásárhelyiek érdekében.

Itt megemlítem, hogy egy Posztós nevű református rabot — a szokástól eltérőleg — egy erőszakos katolikus pap akart kikísérni a vesztőhelyre, a felbőszült vásárhelyieket a vérontástól végül is Szőnyi mentette meg azzal, hogy palástjával eltakarta a katolikus papot, akire rátámadtak. Így Szőnyi kísérté ki a rabot. Mentő cselekedete ellenére is Szőnyit a király és a Helytartó Tanács rebéllisnek tartotta. Más oldalról Szőnyi névtelen verseivel kuruc honfitársait mentette, óvta őket, hogy vesztükbe rohanjanak és magukra, családjaikra, sőt városaikra zúdítsák a kemény megtorlást.

Ebben a korban az egyház vezetésében új mozgalommal találkozunk. Azzal, hogy a vezetésben a világpátrónusi elem jogokat igényel. A magyar református lelkészi kar véleménye megoszlik atekintetben, hogy a pátrónusoknak — a régi gyakorlattól eltérően — milyen jogokat biztosítsanak a vezetésben (gondoljunk *Sinai* Miklós perére). Ebben a küzdelemben is része van Szőnyi Benjáminnak, ezt azonban megrövidítette a vásárhelyi lelkészségről és a békési esperességről való lemondatása.

Szőnyi Benjámint az előbb vázolt korszaknak a gyermeke volt, nem hibák nélkül való, de nagy küzdő egyéniség. Szőnyi munkásságának a megítélésénél ezekre tekintettel kell lennünk.

Szőnyi Benjámint életútja

Szőnyi Benjámint ároni családból származott. Édesapja Szőnyi Kovács Gergely külföldet járt váli, majd a Komárom megyei alsónémedi gyülekezet lelkésze

volt. Válról a váci püspök erőszakkal űzte el, pályáját monori lelkipásztorként fejezte be 1723-ban. Ekkor hatodik éves Benjámint fia, aki 1717. december 17-én született Némediben. Édesanyja az ottani lelkész, Vécsei István leánya: Judit. Az özvegyen maradt anya újra férjhez ment, ez azonban nem jelentett boldogságot számára, sem megoldást az árván maradt fiúnak.

Monoron kezdte tanulását, itt Borozsnai Mózes, a későbbi neves lelkipásztor a tanítója. Akiről igen kedvesen emlékezik, mert sokat beszélt neki Szőnyi édesapjának szép tudományáról; majd Tasson és Kecskeméten folytatta tanulmányait. Önéletrajzában így emlékezik meg tanuló éveiről: „Mint árvának, igen kegyetlen praeceptoraim valának... egy Mocsai János nevű istentelen ember sokat vert és játékból korbácsolt és elmében a tőle való irtózást emberkoromig meghagyta.” Hasonlóképpen emlékezik meg még mássik két tanítójáról is. Ezek után édesanyja Vécsei János — Szőnyi Benjámint apai nagybátyja támogatásával a debreceni kollégiumba helyezte el. Itt az első két évben szolgadiák, majd a nemes város alumnusa. Tógás diák lett 1735-ben, ettől kezdve tanítványa után megvolt a megélhetése. Itt jegyzi el magát egy életre a dicséretköltéssel, és az énekléssel, így ír erről: „Voltam vocalis musicus, melyet szinte az én ott laktomban állított vala fel boldog emlékezetű Maróthi György professzor uram, kitől én legtöbbet tanultam. Veszprémi István, Szalacsi Mihály, én Szőnyi Benjámint és Dávid Ferenc voltunk a legeslegelső, kiket anno 1739, mikor a pestis volna, ezen ékes vocalis musicára megtanított boldogult Maróthi György a maga házánál és a pestis elműlván, a kollégiumban praesesékké tett.” Az utóbbi kifejezésen, „cantus praeses”-t mai szóval: szólamvezetőt, énekvezetőt érthetünk. Szívesen végezte ezt a feladatot, valamint azt is, amikor a kollégiumi rendnek megfelelően publikus praeceptorságot, köztanítói teendőket bízták rá. A köztanítók felsőfokú diákok voltak, magatartásukkal, tanulmányaikkal kiérdemelték, hogy alacsonyabb osztályok tanítását bízzák rájuk.

A debreceni diákok akkor is végeztek legációi szolgálattal. Egy jól sikerült legációi szolgálatra emlékezve hívták meg Szőnyi Benjámint a tanulmánya befejezése után közvetlenül 1742-ben a hódmezővásárhelyi lelkészi szolgálatra. Nem sokkal az állás elfoglalása után, ahhoz is hozzájárult az egyház vezetősége, hogy külföldi tanulmányútra menjen, ami két évnél több ideig tartott. Odera-Frankfurtban 1743 szeptemberében kezdte meg a tanulmányait. Az ott eltöltött hat hónap alatt hallgatott teológiát és „sok szép dolgot” ismert meg. A görög eszmény megvalósulását szemlélhetjük a peregrinus diák életében, hiszen egyszerre ismerkedett a széppel, a jóval és az igazsággal (kalogáthia). Megfordult Berlinben, Hamburgban és Amszterdamban. Leidenben ismét egy félévet töltött 1744 tavaszától, ez év őszétől pedig a utrechi egyetemen tanult. Tovább folytatta teológiai tanulmányait, valamint természetismeretet hallgatott. „Bujdosásomban — írja önéletrajzában — a német, francia és belga nyelveket annyira megtanultam, hogy a mindenkinek iratott könyveket megérthettem.”

Hazafelé jövet Brémában egy hónapot, Lipcsében (Lipsiában) három hetet töltött. Külföldi szokásoknak megfelelően ajánló levelek útján otthonról otthonra adták, különböző könyvekkel és aranyakkal ajándékozták meg. Szívesen emlékezik a görög irodalomban tett felfedezésére, a lelkipásztorok és professorok atyai jóindulatára és támogatásukra. Vásárhelyre 1745. szeptember elején érkezett, a következő évben vette feleségül t. Komáromi Sülye Pál lelkész leányát:

Zsófiát. Februárban volt az eljegyzésük, májusban pedig az esküvő. Ezután bontakozott ki a nagyívű és küzdelmes lelképásztori, írói pálya. Esperesévé választotta a békési egyházmegye 1774-ben. Egyik papparasztás alkalmával pedig az történt vele, miután lemondta a debreceni lelkészi meghívását, hogy örökös lelkésszé választották Vásárhelyen. Erről azonban idők múltával elfeledkeztek, 1789-ben lelkészi állásáról, miután póttagja volt a budai zsinatnak (1791) 1792-ben az esperességről is lemondatták. Nehezen sikerült annyit elérnie, hogy évi 50 rénes forint készpénzből és 250 kéve fűteni való nádból álló segedelmet megnyerjen, hogy juttassanak a lelkészükhöz. Művei után — az akkori szokásoknak megfelelően — nem kapott tiszteletdíjat. Az említett „segedelmet” pedig hol megkapta, hol nem. A könnyelművé lett lelkészfia is nehezítette az idős édesapa helyzetét.

Beteljesedett rajta az evangéliumi mondas: nem lehet nagyobb a tanítvány az ő mesterénél. Mesterétől, a Názáreti Jézustól az életet vették el, Szőnyi Benjámin kezéből a kenyeret a kemény szívű bírák. Nem emlékeztek arra, hogy miképpen hirdette az ígét alkalmas és alkalmatlan időben, hogyan szolgált a városnak verssel és írással felvéve gondjaikat a maga odaadásával is.

Így ért véget 1794. szeptember 17-én a 77 éves pályafutás, a 21 éves esperesi szolgálat, a közel fél évszázadot jelentő vásárhelyi prédikátori működés. Élete utolsó időszakában — hat hétig tartó, többnyire fájdalom nélküli betegség során kiszáradt. Az életerő elhagyta, mint a fálya elégett. Szőnyi Benjámin megtért Urához. Nem volt parasztvezér, hanem a népe körében és a népéért élő prédikátor, énekköltő.

„Hűlt porait — amint írja Szeremlei Sámuel — a hívek odatemették a szentegyház falai mellé, melynek papságától a bírák megfosztották, s midőn sok idő múlva építáfiumaik elkorhadtak, a hálás utókor 1880-ban díszes gránittáblát állított azok helyett.”

Teteme felett Szentmiklósi Zsebők Sámuel szentesi és Kiss András hódmezővásárhelyi prédikátorok hirdették az örökélet evangéliumát. Szilágyi István professzor vezetésével pedig diákok serege több szőlőmúzeum éneket zengett:

*„Jó Atyánk! Hát földbe tesszük hűlt testedet,
Az égbe bocsájtjuk idevezült lelkedet;
De élni fog híred emlékezetünkben
Örökké, és léssel példánk életünkben!”*

Szőnyi Benjámin énekei

Imádságok imádsága,

vagy a legszebb, legszentebb, legtökéletesebb és minden lelki-testi szükségünket rövid summában legbővebben befoglaló mindennapi Úri imádság, melyet a könyörgésben gyöngébbek kedveért Idvezítőnk célja szerint kiszélesített, a lelki életnek természetéhez szabott és az hétnek napjainak számok szerint reggeli és esteli énekekre és imádságokra felosztott Szőnyi Benjámin, hódmezővásárhelyi reformata ekklesiának lelkitanítója. Pozsony, 1753.

Az énekeskönyv további kiadásai a következők: Pozsony, Landerer Mihály költségével és betűivel, 1774. — Euda, 1785., 1786., 1787. — Pest, Patzki Ágoston Ferenc által, 1788. 44 lap. A mű szerzője a kegyes olvasóhoz intézett előszavában arról szól, hogy az éneklés és az imádság mennyire hasonló tevékenység, kifejti azt is, hogy a verses imádkozás jobban leköti a figyelmet, mint a prózai könyörgés.

A „szerda reggeli ének nótája a 146. zsoltt.” (Áldjad lelkem az Urat.) Az Úri imádságnak a következő mon-

datáról szól ez az ének: „A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.” Az ének második verse így hangzik:

*E világ egy nagy vendégház,
Isten gazdag gazdája,
Ebben engem ingyen ruház,
Testem ingyen táplálja:
Zsemlye, cipő, kenyérrrel (Zsolt 147)
S ama nemes bor vérrel. (5Móz 32,14)*

A nyolc versszakból álló ének 7. versére figyeljünk még:

*Adj kenyérkereső erőt,
Hogy magaméból éljek;
Adj csendes lakást, jó időt,
Hogy rablótól ne féljek:
Ezeket mind magamnak,
Szintűgy kérem másoknak.*

Szőnyi Benjáminnak az előbbi énekeskönyvével együtt jelent meg a „*Kegyesség napszáma*, avagy az hétnek napjaira felosztott kegyes elmélkedések, melyek az együgyű emberek s gyermekek számára összezsedegettetek avégre, hogy ezekkel és ezekből példát vévén többekkel szoktassák elméjüket még dolgaik közben is Istenes dolgokról való gondolkozásra.” Az együttes mű lapszámozása folyamatos, az utóbbi rész erkölcsi, vallásos intéseket és bibliai tanításokat tartalmaz prózában. A csüttörtök estére írott, 6 pontból álló meditáció 3. pontja a következő: „Mikor és miben jó szerencséd vagy, az Isten próbál azzal, ha vagy-e abban mind alázatos, mind háládatos: ellenben pedig minden szerencsétlenségedet arra való eszközül és ösztönül végy, hogy magadat észbevedd, megjobbulj és azután vigyázóbb légy.” (Préd 7,14)

Szőnyi Benjáminnak ehhez a művéhez két megjegyzést fűzhetünk. Az egyik: a Mi Atyánkot minden ember megtanulja gyermekkorában. Erre az alapra épít az énekköltő, amikor a Mi Atyánkról szóló versekhez hozzákapcsolja a teljes Biblia alapján írott meditációit, amelyekből nem idegen a kijelentésből eredő élet-szemlélet. Megkapó az előbb idézett csüttörtöki meditációnak az ötödik pontja: „A levetkezés és felöltözés közben elmédben tartsd, hogy a ruha a te Istentől lett elszakadásodnak bizonyos jelensége: aki azért abban kevélykedik, hasonló az akasztófától megszabadult tolvajhoz, ki a nyakában istrángdarabbal büszkélkedik.” (1Móz 3,21)

Szentek Hegedűje

Szőnyi Benjámin énekei közül a Szentek Hegedűje tette a legnagyobb hatást a népi kegyességre. Igazolva látjuk ezt a megállapítást, ha a könyv megjelenéseit áttekintjük. Az első kiadás Vécsei János tiszántúli püspöknek, az énekköltő anyai nagybátyjának előszavával jelent meg 1762-ben. A 10. kiadáshoz maga a költő írt „Előbeszédet”: „Kedvessé tévén a maga dicsőítését szerető Úr Isten ez Énekes-könyvecskét; mint az ő kegyelmének munkáját, sok kegyes lelkek előtt: most tizedszer jó ki a könyvnyomtató sajtó alól. Ezt én nem haszontalan dicsekedésből említem, mely ellenkeznék az ebben lerajzolt kegyességel; hanem elfogyván az egymás után kijött nyomta-

ások: mindenkor a kegyes emberek szorgalmaztatták a Typographus urakat az újabb kiadásra. Az első, Erdélyben jött ki Kolozsváron 1762-ben. Követte ezt a második Pozsonyban 1771-ben, melyet én nem tudtam. Megtudván és ebből észrevévén, hogy az énekek tetszők, azokhoz többeket, igen szükségeseket készítettem. Ezekkel jött ki harmadszor Pozsonyban 1774-ben. Ennek formájára hírem nélkül Vácson 1777-ben. Ötödször kijött Pozsonyban 1784-ben megbővíve általán szinte ötven énekekkel; hatodszor és hetedszer Budán 1785-ben emennek formájára; azután Pesten 1786. Letner által, a kilenczedik a feljebbvalókban esett nyomtatási hibáktól megtisztítva, és némely tördalékokkal nagyobbítva 1789-ben, Pozsonyban jött ki. És e már tizedik, melyet az előbbieken s közelebb a kilenczedikben esett nyomtatási hibáktól megtisztítva bocsátok az érdemes Typographus sajtója alá.”

A 11. kiadás Debrecenben jelent meg 1869-ben a következő rövid bevezetéssel: „Ezen, buzgó keresztyén hívek által kedvesen fogadott könyvnek 11. kiadását, sokaknak sürgetésére alól írt ismét közre bocsátja, hogy a jámbor olvasónak az által kellemetes foglalkozást szerezzen.” Telegdi K. Lajos kiadó.

Szeremlei Sámuel pedig még a következő kiadásokról tud: Pozsony, 1777., Pest, 1787., Kolozsvár, 1789., Pozsony, 1789., 1791., 1794., 1804., Debrecen, 1869.

Csomasz Tóth Kálmán elmondja, hogy a szerző halála óta — mai ismereteink szerint — még további hat kiadásról tudunk, amelyek közül a legutolsó: Békes, 1904; majd ezt teszi hozzá: „külföldi ösztöndíjas éveim során, mint segédlelkész, még 1923—24-ben is találkoztam olyan amerikai idős szórványhívekkel, akik összejöveteleik alkalmával a Szentek Hegedűjéből énekelgettek. Magam — folytatja tovább — volta-képpen ott találkoztam először közelebről ennek az énekeskönyvnek az élő használatával. Később már figyeltem rá és használatának, vagy ismeretének nyomai a 20-as évek közepén Mezótúron, a 30-as évek elején Sárkeresztesen magam is találkoztam, adatokat pedig más helyekről, az ország több vidékéről is hallottam.” Ref. Egyh. 1963. 53.

Bizonyosra vehetjük tehát, azért vették meg az emberek a Szentek Hegedűjét, mert szerették tartalma miatt, olvasták és énekeltek családi összejöveteleiken, ilyen körülmények között hatott életükre, kegyességükre, hiszen a hit hallásból van.

Szőnyi Benjámin az énekeit tudatos céllal írta. Fügylemre méltó, hogy ez az általa megfogalmazott célkitűzés pontosan abba az irányba vezeti gondolatainkat, amint azt a témánkban megfogalmaztuk. Maga az énekköltő így ír erről:

„Nem reményelvén, hogy érjem (szólok mint öreg ember) ez munkámnak többszöri kijövetelét: Isten kegyelme által készítettem mintegy berekesztésre, e tizedik kiadáshoz egynehány szükséges és hasznos énekeket; mind a többek közé ide-amoda; mint Toldalékkal a könyvnek végére valókat. Ez ztűbbuajat juvált, oly különös és fontos részeiről a keresztyéni kegyesség gyakorlásának, melyeket arra útmutatás nélkül sok együgyű keresztyének nem is tudnák lenni kötelességeknek, p. o. Éneki könyörgéssel kérní Isten-től a pogány népeknek, és keményedésben levő Zsidóknak a Jézus Krisztus esméretére és hitére leendő megtérítteket; melyekről valamint Istennek jövendölései és ígérétei vannak az Ó- és Újtestamentomi Szentírásokban: úgy minékünk is szükséges azoknak bételjesedéseket Isten-től kérnünk, mint Sz. Dávid, Dániel s több Szentek cselekedtek; és Idvezítónk is erre serkent bennünket az Isten országának eljöveteleért parancsolt második kérdésben az Úri imádság-

ban. A több új énekeknek is, melyek ez új kiadásban beigtattattak, a dolog-mivoltához képest azon szent céljok vagyon. Világ végéig lesz kötelező ereje ama Szentlélek intésének: Énekeljete új éneket. E végre vagyon megírva ez is mint igaz Hívőknek címere. Jel. 14. 2. 3. És hallám Hegedűsöknek szavokat, kik az ő hegedűjökkel hegedülnek vala. És hallék éneket, mintegy Új éneket a Királyi szék előt.

Élj azért Keresztyén Olvasó ez énekekkel is oly szíves buzgósággal, hogy a meghallgattatásnak hasznából, melyeket a kegyelemnek királyi székétől jó hittel vársz; arra is valamely részecske háramoljon a Szentek egyessége szerint, a ki ez Énekeket, valamint a maga lelkének, úgy a Tiédnek is hasznára és idveségére Isten kegyelme által készítette.”

Személyes tapasztalatom, kegyességtörténeti adatgyűjtésem alapján azt mondhatom, hogy Szőnyi célkitűzése megvalósult. Adatom van arról, hogy dunántúli református főorvos a Szentek Hegedűjét értékes családi kegyességi hagyatékként kezeli, sőt a lelkész-képzésbe iktatandónak minősíti ma. — A Nagyknyságban, Karcagon megjelent a Mártírok Oszlopához kapcsolt énekre észak-magyarországi szolgálatom idején hívta fel figyelmemet az egyik buzgó református asszony. — Újlétán egy agyon olvasott Szentek Hegedűjében (Buda, 1869., a 10. kiadás utánnomása) a következő bejegyzést olvashattam: „Kiss Jánosé maradt az édesanyjáról 1914. évben ezen könyv, Isten segedelmből már negyediziglen örököltetett. Adja az Isten, hogy sok utód örökölhessen még Lelki épülésre, és a Nagy Isten Szent neve Dicsőítésére használtassék minden alkalommal, mert ezen könyvbe (n) sok lelki nyugalom lévén megírva.”

Kunmadarason a 11. kiadású Szentek Hegedűjében (Debrecen, 1869) pedig ez a tömör, hitvallásnak is számító bejegyzés olvasható: „Lajtós Zsófié ez az imádságos kis könyvecske, meg minnyajunkké.” — Az említett Lajtós Zsófia asszony harmadik leszármazottja forgatta, olvasta az énekeskönyvet — haláláig. Az ő neve: özv. Ábrán Istvánné Ágoston Juliánna, aki 1910 és 1983 között élt.

Gyermekek fisikája, avagy olly szép és hasznos tudomány'sengéje, melyben kevés példák által megmutattatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket és együgyű embereket az Istennek sokféle teremtséiről való kegyes és kedves elmélkedésekre, és az azokban nyilván való isteni bölcsességet, hatalmat, jóságot s a t. vélek esmértetni és csudálatni.

Francia nyelven írta: Rollin Károly, nem régi tudós professzor a párizsi Királyi Akadémiában. Magyar nyelvre fordította és azon nemű vagy matériájú maga egynehány kegyes elmélkedéseivel megsaporította Szőnyi Benjámin. Pozsonyban, Landerer Mihály költéségével, 1774.

Szőnyi könyvének ez a második kiadása, az első ugyanott jelent meg 1766-ban. A Rollin professzortól fordított műhöz kapcsolt „elmélkedések” — versek, amelyek az akkori természettudomány és bibliaismeret alapján születtek. Ezek a versek — a természeti költészet előkészítői — később átkerültek a Szentek Hegedűjébe. Ott azonban elhagyta az énekköltő a természettudományos és egyéb jegyzeteket.

Az itt említett versek beletartoznak Szőnyi énekköltészetébe. Ezek a következők: 1. az égről, 32 versszakból áll. Énekelhető a 42. zsolzár (Mint a szép híves patakra) dallamára. A teremtett világot háznak tekintő költő, ebből következően az égbolt a padlás. A 7. versszak így hangzik:

*Ez égen, mintegy házában
A szép nap mint völegény (Zsolt 19)
Egyenlőként világában
Részesül gazdag s szegény:
Az Hold körülötte jár;
Mert fényt tőle vesz és vár,
Hol, mint hop-mester jár elől,
Hol, mint szolgálva van hát megöl.*

2. A Kerek Földről szóló vers 139 versszakból áll, amelynek második fele „a Földnek hasznairól közönségesen” szól. Énekelhető a 8. zoltár dallamára (Őfelséges Úr, mi kegyes Istenünk). Jegyzetekkel kíséri Szőnyi, utalásokat találunk ezek között a régi költőkre, és természetélményeikre. Az utolsó versszak, amelyből a költő teológiája is megérthető, a következő:

*Mert noha e föld a bűnért átkozott, (Móz 3)
De a bűn erre Isten Fiát hozott,
Ki, földön járván azt vitte végben:
Hogy e földről mehessünk az égen.*

3. A négy Éltető Állatokról, tudniillik: Földről, levegőgről, vízről, világosságról. Összesen 30 versszak. A négy elemről a következőket mondja összefoglalólag a költő:

*Melyek az embert és barmot tartják (Zsolt 36)
S minden élelmekre valót adják.
Nóta: Aki nem jár hitlenek tanácsán (1Zsolt)*

Más rövid kegyes elmélkedés is található a könyvben: A szivárványról, 5 versszak, nóta: 42. zoltár; Az Éjnek és Nappalnak, a Télnek és a Nyárnak viszontagságairól, 19 versszak, nóta: 42. zoltár; Az emberi testben megtetsző isteni bölcsességről. Nót. Nagy hatalommal regnál az Isten. Zsolt 93. Az 53 versszakból álló költemény gyakran használt kifejezése: Isten csodája az emberi test. Így fejezi be a verset:

*Ó lelkem testem bölcs Teremtője!
Mind a kettőnek légy szentelője.
Lelkem és testem minden részei,
Légyenek igazság fegyverei.*

A következő rövidebb vers: Az emberi testnek állása módjáról (pozitúra), Lélekről való egységéről, az inak és érzékenységekről, mint a test és léleknek egymással tartó természeti köteleiről. Nóta 8. zoltár, a költemény 61 versszakból áll. A 37. és 38. vers a test szép egységéről szól:

*Lármát hall a fül, s az alvó szem nyílik,
Egy lábujjhegy sérül, s a száj vonulik,
Egész test megrándul egy csípésre;
Sőt földre dül egy fő szédülésre.*

*Köz e barátság a többi tagokkal, (1Kor 12)
Egymáson örvendők és bánkódókkal;
Mert amint van benn a szívnek dolga:
Ahhoz tart minden tag, mint hív szolgál.*

Szőnyi jó pedagógiai érzékére vall, hogy az Isten titkainak, csodáinak megismertetéséből nem hagyja ki a gyermekeket. Bizonyára felhasználták a fordítást és a hozzákapcsolt költeményeket a lelkészek és a tanítók is, de az elgondolás mindenképpen az, hogy ezeket is családi körben együtt olvassák és énekeljék a szülők a gyermekekkel együtt, hiszen mindegyik vershez ismert zoltár dallamot ad a szerző. Az élet, a természet, az Isten királyi uralma egységben maradt e versek szemléletében, nem esett szét. Ez az erőssége.

*Mártírok Oszlopához ragasztott ének. Nót. Zsolt 102.
Hallgasd meg Uram kérésem.*

Szikszai György (1738—1803) és Szőnyi Benjámín (1717—1794) nevét méltán említhetjük együtt, hiszen kortársak, bibliai szemléletben hasonlóak, a kegyességre együtt tanítanak, és van közös munkájuk is. Szikszai ezekkel a szavakkal indokolja Szőnyi versének kötéhez való kapcsolását: „Ez ének szerzője nagyérdemű Tisztelendő Szőnyi Benjámín uram, a hódmezővásárhelyi reform. ekklézsiának 46 esztendőktől fogva lelkipásztora, a békési traktusnak mind idővel, mind érdemmel valóságos seniora: ki is ezt ő indulatából hozzám elküldvén, akarta, hogy e könyv végére nyomtattassék.” A közös könyvük először Debrécsenben jelent meg 1789 pünkösdi havában, másodszer Karcagon 1900 júliusában. Kádár Imre, a könyv sajtó alá rendezője ezekkel a szavakkal indítja útjára több mint 100 esztendő múlva Szikszai—Szőnyi közös művét: „Négyszáznál többen fordultak hozzám az ország különböző városaiból és falvaiból, kik mindannyian bírni akarják e nagybecsű lelkifegyvert, melyre csak apák vagy nagyapák elbeszéléseiből emlékeztek már.” Majd ezt fűzi még hozzá: „Napjainkban, mikor az elvilágiasodás valóságos cinizmussal szegődött a vallástalanság szolgálatába, e könyv maga magát fogja ajánlani és jótékony hatása bele fog olvadni a szívekbe, s a hitben való hanyatlásnak útját állva, sok hitetlen és ingadozó tékozlót visszavezet majd az idvesség útjára: az Atyának, Fiúnak és Szent Lélek Istennek tántoríthatatlanul buzgó szeretetére.”

A liberalizmus szelleme ellen küzdő, hitvalló keresztényen bizonyágtétele egybecseng a 16. századi prédikátorok és a mű szerzőinek hitével. Valóban önmagáért beszél, amely hatott az egész ország református népi kegyességére, sőt mindenhol, ahol csak magyarul dicsérték az Istent. Így kezdi Szőnyi a 33 versszakból álló költeményt (nót. Zsolt 102. Hallgasd meg Uram kérésem):

*Borzasd testem, reszket vérem,
Mert elmémmel fel nem érem, (Mt 16,17)
A nagy Isten csudáját,
E nagy titkú munkáját.
Miért fakasztott vérforrást? (Zak 13,1;*

*Kolossé 1; Jn 1,7)
Miért rendelt véráradást? (1Pt 1,2; 19; 20)
Hogy azon házat építsen, (Jel 5,9)
És idvességet készítsen.*

A költemény további részében szól az ószövetségi mártírokról, a 15. versszakban Istennek a gonoszról is jót kihozó munkájáról, a 24. versben a Jézustól hagyott mártíriumról, melynek vállalása az igazi kereszténység. A 28. versszak hadd adjon ízelítőt a versből:

*Mintegy mártíromsággal jár
Másoktól ok nélkül vett kár (1Kor 6,7)
Méltatlan szenvedés,
Csúfoltatás, megvetés,
A jóért gonosz fizetés,
Ó mely keserves szenvedés.
Bizony a jó kereszténység
Kis mártíromi dicsősség.*

Gyülekezeti alkalmakra írt énekek

A 18. században a több szólamú éneklés, a kórus-kultúra meghonosításának történetét nem lehet Szőnyi Benjámín munkássága nélkül megírni. Itt csupán három évszámot említek meg: 1739-ben ő is tagja

Maróthi György Uram vocális muzsikát tanuló csoportjának, 1761-ben ő írta a szentesi templom felszentelésekor előadott Harmónicus Cantus szövegét, 1794-ben pedig az ő ravatala mellett énekeltek a deákok több szólamú éneket.

Szőnyi Benjámint ismerte a vásárhelyi gyülekezetet, valamint az egyházmegye és az országos egyház gyülekezeteit. A valóságos helyzet ismerete és a bibliai hit tükröződik Szőnyinek a gyülekezeti alkalmakra írt verseiből. A szentesi templom felszentelésekor Bányai Mihály vásárhelyi kántor által előadott ének bizonyosága az előbbi megállapításnak:

1. *Seregek Ura*

*Vigyázz kérünk e Templomra
Jövel! Jövel! Nagy erővel
Ez helyben az általomra
Erős Várunk, Téged várunk
Ez Házban nyugodalomra.*

2. *Szánd meg siralmunkat*

*Keserves óhajításunkat
Mellyhez kértünk, Már megnyertünk
Felségedtől Romlómunkat
Tömlődbe rejcsd, El ne felejtst
Sok könnyhullatásainkat.*

3. *Mert talán nincs párja*

*Bár szíved járván eljárja
Sok korunknak, Romlásunknak
Mellyben Zárt sok bűnök árja
Fáradt szívünk, Testünk, Lelkünk
Uram segedelmed várja.*

4. *Ti kik által mentek*

*Vagy már véllünk megjelentek
Gondoljátok és Lássátok
Ez Házonn a mik történetek
Bizonyára. Hallására
Az Istentől megrettentek.*

5. *Ez Házon kezdetted*

*Uram köztünk itéleted
Rontván tűzzel, Nem múlt ezzel
Haragod többel tetézted
Kik itt féltek, Itt rettegtek
Romlásunk alá temetted.*

6. *Oh szörnyű irtózat*

*Volt itt mind tűz, mind Aldozat
A tűz Isten Házából kelt
Aldozatra két lélek telt
Mi sérelmünk, Kisértetünk
Vala Ábrahámé felett.*

7. *Ez esék mi rajtunk*

*De mint férges fejet hajtunk
Oh mi Urunk! Te vagy Tanunk
Hogy Tölled el nem hajlottunk
Uram tudod, Égett Házod
Hamvai közt is imádtunk:*

8. *Azután kunyhóban*

*Tiszteltünk esőben, hóban
Sok tőrésünk Szenvedésünk
Volt ebben nekünk valóban.
Hív Pásztorunk, Egész Nyájunk
Forgattunk mint egy hajóban.*

9. *Uram vedd szívedre*

*Írd fel kegyes tenyeredre
Mind ezeket, Mert kezeket
Szívvel emeltünk Egedre
Nézz kegyesen, Óh szent Isten
Szentesi szegény Népedre.*

10. *Ez Háznak Dajkáját*

*Hazánk dicsó Királynéját
Áldd sok jóval, Mert jó szóval
Ujjító szentesi nyájját
A kérésre, Építésre
Nyújtván kegyes Grátiáját.*

11. *Áldd meg Vármegyénket*

*Felső, alsó Tiszteinket
Feő Ispányunk, Földes Urunk
Mint kegyes jól tevőinket
Áldd meg szánó, Jót kíván.
Minden jó Embereinket.*

12. *Mi mindnyájan végre*

*Óhajtunk Hozzád az Égre
Oh Jehovánk, Oh nézz reánk
Oh jövel a segítségre.
Oh kegyelmezz, Oh védelmezz
Osztán végy fel ditsőségre.*

Szőnyi Benjámint gyülekezeti alkalmakra írott versei között van olyan, amelyet imádságként mondtak a hívek: „Bé menetelkor... Úr vatsorája alatt... Az Exitusban... Kijövéskor...” Hadd idézzem még Az Exitusban mondandó imádság egyetlen versszakát:

*Áld meg itt az Aronokat
Gyümölcsöztesd munkájokat
Áld meg az Ész Aranyával
Kik a Mózesi Pálczával
Bánnak juhaid Nyájával.*

Szőnyinek ennél a kifejezésénél, hogy az Ész Aranya, meg kell jegyeznünk a következőket: az ő gondolkodásában, teológiájában egységben maradt az értelmi és a hitbeli, racionális és az irracionális. Végetes következményekkel jár az az egyház számára, ha ez az egység felbillen. Ha eluralkodik a racionalitás és kiszorítja a kijelentést, létrejön az egyházi liberálisizmus; de ha emberi teljesítménnyé válik a kereszténység a pietisztikus kegyességben, megszegényedik a kijelentés ereje.

Énekeskönyvben szereplő ének

Szőnyi Benjámint több énekét nem istentiszteleti használatra írta, hanem magános és családi áhítaton való éneklésre. Azt mondhatjuk azonban, hogy a páratlan gondviselés által néhány éneke bekerült a református énekeskönyveinkbe, így lettek ezek templomi istentiszteleteinken énekelt dicséretökké. A jelenlegi Énekeskönyvünkben öt ilyen ének van. Röviden tekintsük át ezeket is:

243. *Téged, ó Isten, dicsérünk
Téged Urunknak vallunk...*

Először a Szentek Hegedűjének 1784. évi pozsonyi kiadásában találkozunk ezzel az énekkel.

304. *Kapuk emelkedjetek!
Kiáltó szó hallik...*

Szónyi Benjámint egyik legszebb éneke, a Szentek Hegedűjéből 1762. Minden verse nyomán szentírási igéket idéz fel bennünk. Bizonyára az ének írójának szíve is telve volt az adventi Krisztus-titokkal, s Isten igéjében foglalt és abból fakadó örömmel és hálával. Szépen látszik ez a következő két versszakban:

*Isten Báránya, jövel, mutasd szelídséged;
Uram, felemelt fővel várom idvességéd.
Igazság napja, támadj, adj világosságot,
magamnak nincs: reám adj örök igazságot.*

*Tégy szívedre pecsétül, bélyegül karodra:
így lelked erejétül élek csak számodra.
Mindvégig velem maradj mennyei erővel,
holtom óráján ne hagyj, jövel, ámen, jövel!*

321. *Hogy eljött az időknék teljessége...*

Szónyi ezt az éneket: Meglett a szabadulás és az erő kezdettel írta, azonban az 1806. évi átdolgozáskor Szücs György úgy átfogalmazta, hogy csak itt-ott maradt benne egy-egy Szónyi eredeti soraira emlékeztető strófa. A mi új énekeskönyvünk azonban visszatért az eredeti szöveghez, Szücs szövegéből csak az első vers első két sorát hagyták meg. Magyarozatként azt fűzik hozzá, hogy „énekeskönyvünknek egyik leg-személyesebb Krisztus-élményt nyújtó és legköltőibb darabja”. Szép versnek is, imádságnak is:

*Kereslek, Uram, engem te is keress;
szeretlek, tudod, ó hát te is szeress!
Tedd egy szívvé szívemet szíveddel,
ejts rabul engem hívó szemeddel.
Vonj, hogy Atyádhoz általad méhessek,
élj bennem, benned hogy én is élhessek!
Ó, Uram, tőled hová mehetnék?
Elveszném, tiéd ha nem lehetnék.*

349. *Jézus meghalt bűneinkért...*

Szép húsvéti ének, amelyet 1921-ben kihagytak énekeskönyvünkéből. 1948-ban ismét visszakért. Rövidebb versformában volt, most két verssor összevonásából lett egy:

*A meghalt Jézus vére szólt nekünk oly drága dolgot,
mert e vér Isten vére volt, bűnt, halált ezzel oldott.
Vér, melynek nincsen mása, ó, Betlehem forrása!
Ó, Jézus egy áldozatja, Isten gyönyörű illatja!*

366. *Az én időm, mint a szép nyár, Menten eljár...*

A Szentek Hegedűje első kiadásából — 1762 — való Eredetileg 22 vers volt. A mai fül számára nehézkes sorokat módosították és így csak 11 vers került éne-

keskönyvünkbe. Az ének régi címe: „A halálról, ítélet-ről és mindkettőre való készülétről” volt. Íme a 8. verse:

*Uram, ha arra kell mennem,
Hogy kell lennem Tanúnak a hit mellett:
Láttass nyílt eget lelkemmel,
Így testemmel Ám ne légyen kímélet...*

Ez is bizonyosága annak, hogy Szónyi Benjámint egyike a bibliás magyar énekeszerzőknek. Énekeit mély bibliakusság, megkapó költőiség jellemzi, bár volt hajlama a terjengősségre.

*

Ez lényegében megegyezik Csomasz Tóth Kálmán értékelésével. „Szónyi, mint költő nem jelentékeny, de igen meleg csillaghoz hasonlítható. Verselése nem különösen művészi, bár gördülékeny, helyenként meg éppenséggel meglepő magaslatokat ér el.” (RE 1963. 54) Ugyancsak Csomasz Tóth összesítése alapján tudjuk, hogy Szónyi 73 zoltár dallamot használ 185 énekénél, 27 mai énekeskönyvbéli dallamot 38 énekénél, 9 énekeskönyvünkben nem szereplő dallamot 14 énekénél, vagyis 109 dallamot-versformát 237 énekénél.

Ez tiszteletre méltó költői teljesítmény, de ennél jóval nagyobb a kegyességtörténeti, népeleti jelentősége. Szónyi ugyanis — gondviselészerűen — azt oldotta meg, hogy az istentiszteletről ismert dallamok által összekapcsolta a családi közösségeket és a templomos gyülekezetet. Szónyi munkásságának ez az eredménye, gyümölcse: kegyességtörténeti kincsünk. Ez kétszáz éven keresztül tartotta magát, támadhatta a racionalizmus, kikezdhetette a külföldi pietisztikus gyakorlat, megmaradt az egyszerű magyar református pietás. Mai kérdéseinkre is felel, a megoldás reményességével kecsegtet: van út a családi áhitattól a templomi istentisztelethez, és az istentiszteleten énekelt zoltárdallamokra a mai életadta verseket lehet énekelni. Így válik ez a költészet a sorskérdéseink megoldásában eszközzé.

Ötvös László

IRODALOM:

1. Szeremley Sámuel: Szónyi Benjamin és a hódmezővásárhelyiek 1717—1794. Bp. 1890. 1. — 2. Csomasz Tóth Kálmán: Szónyi Benjamin és a Szentek Hegedűje aktualitása. RE 1962 53—54. — 3. Szónyi Benjamin: Önéletrajza. Kézírt mű. — 4. Imre Mihály: Szónyi Benjamin levele Jakob Christoph Beck baseli professzorhoz 1776-ban. Kiny a Irodalomtörténeti Közleményekből. 1981. — 5. Csomasz Tóth Kálmán: Dicsérvételek az Urat. Bp. 1971. — 6. A Szentek, ecclesia története. — 7. Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon Bp. 1977. — 8. Bősziroményi Ede: Előadása a DC-ben. 1984. p. 9—11. — 9. Esze Tamás: A magyar református egyház útja a reformációtól napjainkig. Bp. 1960. — 10. Kosáry Domokos: Művelődés a XVII. sz. Mo.-on. Akad. Kladó 1983. — 11. Szónyi Benjamin: Szentek hegedűje énekek, Kolozsvár 1762. Révai Nagy Lexikon, XVII 729. szerint igen sok kiadást ért meg, megjelent 1869-ben is. Használtam az 1809-ben, 1869-ben kiadott kötetet.

„Közös feladatunk: védekezés a közös veszély ellen”

Tóth Károly püspöknek, a Keresztyén Békekonferencia elnökének előadása
a Hannover—Mühlenbergben megtartott regionális ülésen 1985. január 19-én

Kedves Barátaim! Kedves Testvéreim!

I.

Beszédemet nem kezdem meg anélkül, hogy előbb hálás köszönetet ne mondjak a meghívásért és a vendégszeretetért, amely lehetővé tette az Önökkel való találkozást és véleménycserét. Mielőtt pedig hozzáfognék témám kifejtéséhez, szükséges néhány megjegyzést előrebocsátanom. Előadásom minden bizonynyal vázlatos lesz, mégpedig két okból is: egyrészt remélem, hogy felszólalásomat élénk eszmecsere fogja követni, ahol kérdések feltevésére és megválaszolására lesz lehetőség. Másrészt pedig a ma már elhangzott referátumok komoly kiindulási alapot jelentenek, amelyeket szem előtt tartva igyekszem az ismétléseket mellőzni, noha bizonyára néhány átfedés elkerülhetetlen lesz. Röviden szólva: nem törekszem teljességre.

A Keresztyén Békekonferencia (továbbiakban: KBK) jelenlegi munkáját a VI. Keresztyén Béke-Világyűlésre való intenzív készülődés jellemzi. Kontinentális szervezeteink ennek jegyében tartottak konferenciákat az elmúlt esztendőben — az Afrikai KBK Zambiában; az Ázsiai KBK Tokióban és a Latin-Amerikai KBK Mexikóban. Az idén nyáron megrendezésre kerülő Keresztyén Béke-Világyűlésig még folynak a regionális és országokénti előkészületek, amelyek a taggyházak és regionális bizottságok hozzájárulásával döntő módon befolyásolják — sőt meghatározzák a Béke-Világyűlés menetét, annak tartalmát, valamint az ott megszületendő határozatokat.

Témám a következő: „Az 1985-ben megrendezésre kerülő VI. Keresztyén Béke-Világyűlés feladata tekintettel a fenyegető világhelyzetre.”

A téma aktualitását az indokolja, hogy a világot fenyegető veszély globális; az egész világ, az egész földi élet veszélyeztetve van. A téma azonban magában foglalja azt is, hogy ebben a helyzetben a békére való törekvés globális stratégiája szükséges. Ez azt jelenti, hogy ebben a súlyos veszélyhelyzetben csak a közös cselekvés vezethet eredményre.

A Béke-Világyűlés feladata — formálisan tekintve — három részre tagozódik:

1. A mozgalom 1978 óta eltelt hét év alatti tevékenységének értékelése. Ez természetesen nem lehetséges az elmúlt időszak politikai eseményeinek áttekintése nélkül.

2. A jelenlegi világhelyzet politikai, teológiai és ökömenikus szempontokból való elemzése — szem előtt tartva a világ-békemozgalom helyzetét. Ide sorolható az a feladat is, melynek célja: megfelelő állásfoglalásokkal és döntésekkel segítséget nyújtani a tájékozódásban a keresztyéneknek és az egyházaknak.

3. A mozgalom további tevékenységére vonatkozó irányvonalak kidolgozása.

Engedjék meg, hogy röviden említést tegyek az utóbbi hét esztendő politikai fejleményeinek néhány fontos jellemző vonásáról — utalva a délelőtt elhangzott referátumokra. Ha az események politikai vonatkozását tekintjük, meg kell állapítanunk, hogy a háborús veszély tovább növekedett és a világ a fegyverkezési verseny újabb szakasza előtt áll. Ezt a kijelentést támasztja alá az újfajta rakéták Nyugat- és Kelet-Európában való állomásoztatása; a biológiai és vegyi fegyverek gyártása; a világúr militarizálása, valamint a hagyományos eszközökkel való fegyverkezés. Sok szó esik a hetvenes évek enyhülési politikájának végéről is. Mégis, mindezen negatív jelenségek ellenére azon a véleményen vagyok, hogy a Helsinkifolyamat tovább él. A helyzet paradox voltát az alábbi ellentmondások jellemzik: amikor elsősorban a nagyhatalmak egymás közötti viszonyában igen komoly feszültségekről beszélhetünk, ugyanakkor egyfajta „minidétente” jelei is tapasztalhatók. A különböző szintű látogatások és tárgyalások; a Stockholmi Biztonsági és Bizalomerősítő Konferencia, valamint a kétoldalú megbeszélések mind arra utalnak, hogy Nyugat- és Kelet-Európa között nem szakadtak meg a kapcsolatok.

Napjainkban a hadászati teória lassú megváltozásának vagyunk tanúi. Ez abban nyilvánul meg, hogy a kölcsönös elrettentés egyensúlyának elve helyett a katonai fölényre, illetve az első csapás képességének megszerzésére való törekvés kerül előtérbe. Ehhez pedig az új rakéták (Pershing—II. és szárnyasrakéták) megnövekedett találati biztonsága jelenti a technikai feltételt. Az elrettentés elvét lassan felváltja a lefolytatható és megnyerhető nukleáris háború elve. Mindez az első csapás képességének megszerzését és kelet-nyugati katonai egyensúly megváltoztatását célozza.

A fegyverkezési verseny gazdasági oldaláról is szót kell ejtenünk — mindenekelőtt a kapitalista államok profitszerzési törekvéseiről és arról a szándékukról, hogy a fegyverkezési verseny újabb fordulójával térdre kényszerítsék a szocialista országokat. Mindez elsősorban a felszabadítási mozgalmak ellen irányul, amint azt *Kühnl* professzor beszámolójában hallottuk. Előadásából azonban kissé hiányoltam, hogy nem szőtt a fegyverkezési verseny gazdasági okairól, noha ezek a tényezők napjainkban elsődleges szerepet játszanak a fegyverkezésben. Békegyűlésünk egyik feladatának tartom, hogy megkülönböztetett figyelmet szenteljen a fegyverkezési verseny gazdasági vonatkozásának, mindenekelőtt a munkanélküliséggel való összefüggésben. Amikor ugyanis a militarista propaganda arról beszél, hogy a hadászati ipar milliók számára biztosít munkalehetőséget, akkor ezzel igen hathatós érvet nyújt a fegyverkezési versenyt támogató propaganda-

kampány számára. Így aztán ezeket a kérdéseket is szükséges behatóan tanulmányozni.

A fejlődő országok vonatkozásában világosan fel kell ismernünk, hogy a fegyverkezési verseny szorosan összekapcsolódik a harmadik világ országai ellen folytatott gazdasági offenzívával. Az utóbbi néhány esztendőben az „Új Gazdasági Világrend” félreállításának, sőt szabotálásának lehettünk tanúi. A harmadik világ eladósodása kozmikus méreteket öltött, s miközben a nyersanyagárak alacsonyok, addig a fogyasztási cikkek egyre drágulnak. Röviden szólva: a harmadik világban tapasztalható szegénységet és nyomort az eladósodás és — közvetett módon — a konzervatív, reakciós körök támadása okozza.

Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a konzervatív erők politikai, gazdasági, sőt kulturális területeken is — leginkább a harmadik világ országaiban — szintén támadásban vannak. Ezt jelzi beavatkozásuk Grenadában; fenyegetésük Nicaraguával szemben; a dél-afrikai fajüldöző rezsimnek nyújtott támogatásai, vagy Izrael agressziója Libanon ellen. Ezek a konzervatív erők támogatásukról biztosítják a különböző fasiszta elnyomó rendszereket (így Marcos uralmát a Fülöp-szigeteken, vagy a latin-amerikai diktatúrákat — gondoljunk elsősorban Chilére) és ösztönzik Japán militarizálódását.

Mindemellett feltűnő, hogy erősödik az egyes konfliktusok vallási motivációja, mint például Indiában — Indira Gandhi meggyilkolásának esetében, amely nagy csapást jelentett az el nem kötelezett országok számára. Srí Lankáról is elmondható, hogy a hinduk és buddhisták ellentéte okozta összetűzéseknek vallási színezete van. A Közel-Keleten az arabok és izraeliek hosszú évek óta tartó feszültségét szintén vallási okok motiválják. És még ehhez: a dél-afrikai rezsim azzal az igénnyel lép fel, hogy keresztyének nevezze!

Az Egyesült Államokbeli elnökválasztás igazolta, hogy az evangélikusok és az új, jobboldali körök között szoros összefüggés áll fenn. Ezen a ponton Béke-Világgyűlésünk számára további feladatot látok, nevezetesen azt, hogy szükséges behatóan foglalkozni a politika, a vallás és béke összefüggéseivel és tisztázni kell azokat a kérdéseket, amelyek körül nem világosak az álláspontok.

Említést kell tenni arról a paradox helyzetről is, amelynek mindannyian tanúi vagyunk: Egyrészt tapasztalhatjuk a békemozgalom dinamikus, szinte robbanásszerű fejlődését, másrészt azonban látnunk kell a megnövekedett háborús veszélyt is. A békemozgalom vonatkozásában két új szempontot kell figyelembe venni:

1. Egyre több hivatás képviselői állnak ki a béke ügye mellett. Orvosok, bírók, tudósok foglalnak állást a maguk szakterületének speciális ismeretei alapján az atomháború veszélyével szemben. Szeretném felhívni az Önök figyelmét egy sok új információt tartalmazó kiadványra, amelyben egy amerikai tudós számol be az atomháború katasztrofális következményeiről, s amely kétségtelenül a háborús veszély globális voltát bizonyítja. (Carl Sagan: Atomkrieg und Klimakatastrophe, Droemersch Verlaganstalt Th. Knaur Nachf. München, 1984.)

2. Az egyházak és különböző keresztyén csoportok is egyre nagyobb mértékben vesznek részt a békemunkában. Erre a kérdésre még visszatérünk.

Ha tehát végiggondoljuk az előttünk álló feladatokat, nyilvánvalóvá válik, hogy egy globális háborús veszéllyel szemben csak a globális, közös, szolidáris cselekvés útján lehet fellépni.

II.

A VI. Keresztyén Béke-Világgyűlés további fontos feladata lesz, hogy elemezze azokat az egyházi (teológiai) állásfoglalásokat, melyek a békével és a nukleáris fegyverkezési verseny elutasításával foglalkoznak. Melyek tehát a békével kapcsolatos egyházi-teológiai állásfoglalások legjellemzőbb vonásai? Az egyházak és a keresztyének pozícióját, valamint békemunkájuk teológiai megalapozását nagyjából három kategóriába lehet sorolni. Ezek az álláspontok az alábbiak:

1. Feltétel nélkül nemet mondani az atomháborúra, annak bármilyen formájú igenlése nélkül. Megállapítható, hogy a keresztyének és az egyházak között már általános egyetértés uralkodik abban a tekintetben, hogy a háború — különösen az atomháború — Isten akarata ellen való bűn. Más szavakkal úgy is fogalmazható, hogy a háború megszűnt a politika eszközeként lenni. Ez a „status confessionis” álláspontja. Mindannyian ismerjük az NSZK-beli Református Szövetség Moderámenének Nyilatkozatát és az általa kiváltott vitát. Az atomfegyverek kérdésében a „status confessionis” egyértelmű álláspontja nem egy hitvallási irat elfogadását követeli, hanem úgy tekinti a tömegpusztító fegyverek elutasítását, mint a Jézus Krisztusba vetett hitről való bizonyágtétel. A nukleáris fegyverekkel kapcsolatos vitában válaszadásra szólítja fel a keresztyéneket és az egyházakat: „Melyik oldalon álltok?”

2. A második csoportba az olyan egyházak állásfoglalásai tartoznak, amelyek nyíltan, vagy titokban igent mondanak az elrettentés teóriájára. Vannak olyan keresztyén teológusok és egyházi fórumok, amelyek — noha a tömegpusztító fegyvereket elítélik — morális szempontból elfogadják a nukleáris fegyvereket, mondván — ezek nem a pusztítást szolgálják, hanem egy lehetséges ellenség elrettentését. Azon a véleményen vannak, hogy a nukleáris fegyverek pusztító létezése tartotta vissza a szemben álló feleket az elmúlt majdnem negyven év során egy nukleáris háború kirobbanásától. Ez a felfogás az elrettentési elmélet alapja. Még egy olyan híres dokumentumban is, mint az Amerikai Római Katolikus Püspökök Pásztorlevele — töredékesen megtalálhatók ennek az elrettentési elméletnek az elemei. Nem is szólva egyéb, más nyilatkozatokról, amelyek mind állítólagos békevágyból fakadnak.

3. A harmadik kategóriába tartoznak azok a keresztyén állásfoglalások, amelyeket „Armageddon-elméletnek” vagy apokaliptikus nézőpontúaknak lehetne nevezni. Egyes keresztyének, leginkább az Egyesült Államokban úgy vélik, hogy az atomháború egy lehetséges apokaliptikus istenítéletnek tekinthető. Vannak természetesen más teológiai kérdések is, melyek a békével kapcsolatos élnék viták során napirendre foghatnak kerülni — így például a Szentírás ellentmondásos, ellentétes kijelentései a békéről: (lásd pl. Mt 10,34-et) „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak e földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert.”

Vagy szólhatunk arról a pesszimista antropológiáról, amely az ember bűnös természete miatt egyfajta fatalista történelemszemléletet képvisel, ami szerint az emberi történelemben mindig voltak és így mindig is lesznek háborúk, mivel a háború a világtörténelem konstruktív eleme.

Végül is le kell szögeznünk: az egyházak és a teológusok körében elfogadott az a felismerés, hogy a békeüzenet Jézus Krisztus evangéliumának középpontjában áll, és hogy az egyházak számára a békére való

törekvés nem másodrendű kérdés, hanem olyan feladat, amelyet nem lehet megkerülni. Mit tekinthetünk azonban a békéhez való speciálisan keresztyén hozzájárulásnak? Ennek a speciálisan keresztyén hozzájárulásnak most csak néhány alapeleméről szeretnék említést tenni. 1. Tovább kell mélyíteni és tisztázni a keresztyének és egyházak békéért érzett felelősségének motiváló tényezőit, miközben világosan és teológiai, tudományos érveléssel igazolni kell, hogy a béke és igazságosság Krisztus evangéliumának szerves alkotórészei és a békeüzenet nem ellentmondásban van az evangéliummal, hanem a keresztyének és egyházak békéről való bizonyágtételét erősíti. Amikor ezt akár a „béke teológiájának”, akár bármi másnak nevezük — maga a megnevezés csak mellékes körülmény. Fontos az, hogy a békével és igazságossággal összefüggő problémákat az evangélium fényében értelmezzük és vizsgáljuk meg. 2. Az egyházak morális tekinthetőségét döntő tényezőként kell figyelembe venni. A politológusok már tisztában vannak azzal, hogy az egyház és a vallás befolyása sokkal nagyobb, mint ahogy a keresztyének templomlátogatásából arra következtetni lehetne. 3. Az egyházak tudatformáló és a tömegeket mozgósító funkciója még távolról sincs kielégítő mértékben a békemunka és a leszerelés szolgálatába állítva. 4. Nem szabad elfelejtenünk a keresztyén békemunka ökumenikus dimenzióiról sem. Jézus Krisztus egyetemes egyháza a kommunikációnak olyan ökumenikus hálózatát jelenti, amely felülemelkedhet az ideológiai és politikai különbözőségeken.

Egy olyan ökumenikus összefogás számára, mint a Keresztyén Béke-világgyűlés — a békemunka ökumenikus távlata különös jelentőségű kell, hogy legyen. „Ökumenikus” — ez a szó napjainkban szükségképpen azt jelenti: „békemunka”. A fenyegetés ugyanis „ökumenikus” — az egész lakott föld fenyegetve van. Így a békéért és igazságosságért vívott küzdelemnek is globálisnak — azaz „ökumenikusnak” kell lennie. A kihívás mindannyiunk felé irányul. A globális fenyegetettség globális együttműködést követel. Ezért minden lényeges politikai, ideológiai, szociális és hitvallásbeli álláspontot alá kell rendelni annak a nagy feladatnak, hogy feltartóztassuk a globális veszélyt és megvalósítsuk a béke és igazságosság követelését — tiszteletben tartva az eltérő álláspontokat. Ez a rohanó idő parancsa és erre szólít Isten bennünket ma.

III.

A Keresztyén Béke-Világgyűlés további fontos feladata lesz, hogy megújuló kísérleteket tegyen a béke és igazságosság viszonyának tisztázására. Az Egyházak Világtanácsa Vancouverben megrendezett Nagygyűlésén, a „Vancouveri Nyilatkozat” elfogadását megelőző vita során igen elcsodálkoztam, amikor láttam, miként játszották ki egymással szemben a látszólagos ellentéteket a béke és igazságosság érdekei között. A ködösítést célzó próbálkozásokkal tehát még mindig számolnunk kell. Tisztázandó továbbá az is, hogy mit értünk az igazságosság fogalma alatt? Az igazságosság bibliai, teológiai fogalom is, amelyet Jézus Krisztus megváltására vonatkoztatva — üdvtörténetileg lehet és kell értelmezni. Hogyan lehet azonban ezt az igazságosságot a megbékélés értelmében a gyakorlatba átültetni? Azután: igazságosság alatt az egyes országokon belüli igazságos társadalmi struktúrát értjük — vagy igazságos nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolatokat — például az „Új Nemzetközi Gazdasági Világrend” értelmében? Vagy: Értelmezhető-e az igazságosság úgy, mint a népek függetlenséghez és

szabadsághoz való joga? Vagy: jelentheti-e az igazságosság az emberi jogok megvalósítását is? Az igazságosság fogalmának mindezeket a vonatkozásait és azok egymással való összefüggéseit komolyan meg kell majd vizsgálni és egymással kapcsolatba hozni. Ugyancsak szükséges tisztázni azokat a dialektikus összefüggéseket, amelyek a felszabadítási mozgalmak támogatása (pl. Dél-Afrika esetében) és a béke, tehát a leszerelési javaslatok viszonyában állnak fenn. Az, hogy a tömegpusztító fegyverek globális fenyegetést jelentenek — a fejlődő országok számára is —, mind nyilvánvalóbbá válik. További elemzés szükséges ahhoz, hogy megvilágítsuk a fegyverkezési verseny és az elnyomó rendszereknek nyújtott támogatás között fennálló szoros összefüggést. A Keresztyén Béke-Világgyűlésnek ez lesz az egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladata.

IV.

Befejezésül pedig szeretnék néhány olyan megjegyzést tenni, amelyek az előttünk álló Keresztyén Béke-Világgyűlés módszereire vonatkoznak, s melyek segítségével szemléltethető néhány alapelv.

1. A KBK-n belül elválaszthatatlan a *nyitottság és az elkötelezettség*. Készek vagyunk meghallgatni minden konstruktív véleményt, s minden ilyet szívesen is fogadunk. Ez jelzi párbeszédre való készségünket. Párbeszédre való készségünket a különböző irányok felé — így például a marxisták, vagy más vallások képviselőinek irányában —, ez is hozzátartozik a béke globális stratégiájához. Ez a módszer azonban csak az elvszerűség tiszteletben tartásával alkalmazható, ami másrészt azt is jelenti, hogy az indokolt pártosságtól sem riadunk vissza. Ez ugyanis igen fontos, különösen a mai világhelyzet elemzésénél, vagy a fegyverkezési verseny okainak feltárásánál. A megválaszolandó kérdés így hangzik: Ki, kit kényszerít a fegyverkezésre? Itt nem lehet szó semleges álláspontokról, vagy a Nyugat és Kelet egyenlő felelősségéről. A felelősöket nevükön kell nevezni — Bertolt Brecht szavaival szólva: „A sötét hatalmaknak... van nevük, címük és arcuk” (Kriegsfiabel — „Háborús Kis-káté”).

2. A béke globális stratégiájának keretén belül azonban szükség van *differenciálásra* is. Nagyon fontos, hogy tisztán lássuk a távoli és közeli célkitűzések közötti különbséget. Távoli célnak tekintjük az általános és teljes leszerelést, azt a világot, ahol nem léteznek fegyverek, s ahol intézmények — ahogy mi a KBK-ban mondjuk: — „békestruktúrák” működnek (pl. ENSZ). Egyidejűleg szükséges azonban pontosan megnevezni a napjainkban megvalósítandó közvetlen feladatokat is. Ezek a következők: az összes nukleáris fegyver befagyasztása; lemondás a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásáról; atomfegyvermentes övezetek létrehozása; a világűr militarizálásának megakadályozása stb.

A távlati cél tehát a fegyverektől mentes világ kell, hogy legyen. Ez a vízió azonban nem zárja ki a világhelyzet reális felmérését, így például a fegyverkezés egyértelmű tagadása mellett a fokozatos megoldás reális szakaszainak tudomásul vételét. A teljes tagadás megmarad egyfajta nagy etikai látomásnak. A valóságos lépések azonban a leszerelés érdekében tett konkrét lépéseket jelentik: az egyensúlyi helyzet megteremtését célzó javaslatokat; hadászati egyenlőséget a lehető legalacsonyabb szinten stb. A nagyhatalmak közötti dialógusnak valójában nincsen alternatívája. Éppen ezért a béke megóvása felé vezető úton jelentős lépésnek tart-

jük az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió között újra megindult párbeszédet.

3. Világosan kell látni és ki kell jelenteni, hogy a világhelyzet elemzése, a válság okainak és a felelőségeknek a megállapítása nem elegendő. Olyan *ésszerű alternatívák* kidolgozása és népszerűsítése szükséges, mint például a közös biztonság, vagy a Palme-bizottság által kidolgozott biztonsági együttműködés elve.

4. *El kell vetni a hamis alternatívákat* — mint például a „Lieber tot als rot” (Inkább halott, mint vörös) jelszavát —, mely szerint mintha egyáltalán nem lenne lehetőség a békés egymás mellett élésre!

5. Feltétlenül el kell kezdenünk a leszerelési javaslatok *elideologizálásának felszámolását*. A javaslatokat azok valódi értéke szerint kell figyelembe venni és megvitatni, függetlenül attól, hogy honnan származnak — akár Moszkvában, akár Washingtonban dolgozták ki őket.

6. *Politikai kérdések.*

Napjaink legnagyobb problémáját az jelenti, hogy a politikai kérdésekre is technológiai, katonai válaszok születnek. A Kelet—Nyugat közti konfliktus elsősorban szociálpolitikai kérdés, mint ahogy szintén az a harmadik világ felszabadításának kérdése is, amelyet csak politikai eszközökkel lehet megoldani.

*

Már utaltunk arra, hogy a globális fenyegetettség globális együttműködést követel. Valóban — ez az idő sürgető parancsa és ez napjainkban Isten felszólítása mindannyiunk felé. Az evangéliumnak ezt a felhívását meghallani és követni — ez lesz a VI. Keresztyén Béke-Világgyűlés feladata, tekintettel a globálisan fenyegető helyzetre.

S hogy ezt a feladatot komolyan vegyük és megvalósítsuk már most, az előkészítés időszakában — ez a mi közös megbízatásunk.

Kelet-nyugat egyházi párbeszéd Karlovy Vary-ban

Az első Karlovy Vary-i tanácskozásra 1962 januárjában került sor, azért, hogy amerikai és nyugat-európai egyházi személyiségekkel, valamint kelet-európai egyházi vezetőkkel párbeszéd alakulhasson ki a legfontosabb egyházi nemzetközi kérdésekről.

A történelmi időpont, vagyis 1962 eleje, igen sok nemzetközi feszültséget jelentett. Az alapvető ok az volt, hogy a Truman-elv a kizárólagos amerikai világhatalom koncepcióját hirdette meg, s módszerként a háború szakadéknak szélén táncolást alkalmazta. Megindult a nyugatnémet újrafegyverkezés, a NATO-tagság, egyháziilag pedig 1957-ben megkötötték a katonai lelkészi egyezményt az NSZK és az EKD között. A mesterségesen felszított válságot 1961-ben az NDK berlini határának lezárásával oldotta meg. A gyarmatrendszer világszerte felbomlott, 1961-ben Kuba is a szocialista utat választotta. A sorra megalakult népi demokratikus országok megerősítették a szocializmus erejét, s világossá vált az erőpolitika kudarca. 1961-ben az EVT Új-Delhiben tartott világggyűlése óta az orosz ortodox egyházzal az élen, a szocialista országokban élő egyházak egyre jelentősebben vettek részt az egyházak közötti párbeszédben. Megerősödött a Keresztyén Békekonferencia szolgálata is, bázist teremtve az egyházakban levő békeöröknek. Nyilvánvalóvá lett, hogy nem lehet a régi hidegháborús módszerekkel támasztani a szocialista országokban élő egyházakat, nem lehet nem törődni a béke ügyével, s az egész jóakarató emberiség békekövetelésével.

Ebben a történelmi helyzetben került sor először a kelet—nyugati egyházi párbeszédre a csehszlovákiai Karlovy Varyban 1962 januárjában.

Karlovy Vary, 1962.

A Keresztyén Békekonferencia akkori elnöke, *Hromádka* professzor kezdeményezte az első összejövellt a kelet—nyugat egyházi párbeszéd megindítása céljából.

Már a résztvevők köre is sokat mond. Tizennégyen jöttek az Amerikai Egyesült Államokból. Köztük olyanok, mint *Eugene C. Blake*, az EVT későbbi főtitkára, *James McCord*, a princetoni teológia elnöke, *John*

Bennett dékán, *Kenneth Copeland* püspök, *James Matthews* püspök és sokan mások. Jelentős személyiségekből állt a nyugat-európai résztvevők köre is. Az orosz ortodox egyházat *Nyikodim* érsek, *Borovoj* főlelkész és mások képviselték. A magyar delegáció *Bartha Tibor* püspökből, *Pálffy Miklós* professzorból, *Tóth Károly* ref. külügyi osztályvezetőből állt. Jelentős és nagy létszámú volt a csehszlovákiai delegáció.

Noha az amerikai és nyugat-európai egyházak, valamint a szocialista területen működő egyházak eltérő társadalmi helyzetben éltek, mégis keresték a közös nevezőt, az evangélium jobb megértését. Ez különösen azon a területen vált aktuálissá, ahol az egyházakat Isten új úton vezette, vagyis érzékenyebbet tette az ember-szolgálatra, ami a társadalmi haladásban, a forradalmi változásban, a szocializmusban jelentkezett.

John Benneth így jellemezte a gyanakvással és a bizalom teljes hiányával fellépő helyzetet. „Amerikában él és hat egy kisebbség, amelyet a félelem vezet. Ezek minden problémát a kommunizmusra hárítanak, mint bűnbakra. E kisebbség számára mindenki kommunista, aki szociális reformokat és változtatást kíván.” Ugyanez a *Benneth* értetlenül áll a népek felfelétlő, forradalmi törekvéseivel szemben, sőt osztja azoknak a nézetét, akik meg akarják osztani a progresszív mozgalmakat: „Az egyházak Amerikában érzik és tudomásul veszik ezt a forradalmi kort. Az egyházak törekvése az, hogy ezeket a forradalmi erőket és erőfeszítéseket elszakítsák a kommunizmustól, mert meg vannak győződve, hogy a kommunizmus és a világ forradalmi hangulata nem azonos.” Mindezeket azért érdemes idézni, hogy szemléltessük azt az elfogult, antikommunista beállítottságot, amely nem tudta megérteni sem a szocializmust, sem az abban élő egyházi magatartást.

Ebben a légkörben sokat jelentett az Amerikai Egyesült Államokban hosszú éveken át tevékenykedett *Hromádka* prágai professzornak a kijelentése: „Nagyon szeretem hazámat és nagyon szeretem az én kommunista hazámat is.” Ennek előre bocsátása után kifejtette: „Mi az egyház missziója ebben a helyzetben? Sokan voltak, akik nem hitték, hogy az

egyház a viszonyoknak ezt a nagy változását átélheti. A kérdés így hangzott: mi az egyház feladata ebben a teljesen más helyzetben? E kérdés megválaszolásában nyugati testvéreinktől semmi segítséget nem kaptunk. Ők ugyanis azt gondolták, hogy a keresztyén felelősség azonos az új társadalmi rendszer elleni harccal. Úgy gondolták, ha hűségesek maradtunk volna, akkor mártiroknak kellett volna lennünk. Némelykor úgy éreztük, hogy a Nyugat egy bizonyos önigazságban él és minden dolog kritériuma lett. Vajon kész-e a Nyugat önvizsgálatra? Ennek egy mély és csendes változásnak kell lennie, egy légkörváltásnak. Mit cselekszünk ma, hogy a közöttünk levő válaszfalakat leromboljuk? Mi közös alapon állunk és ezért nagyon sokat tehetünk minden közöttünk fennálló különbség ellenére.”

Bartha Tibor református püspök az egész párbeszéd alapkérdését fejtette ki, amikor az új úton járó egyház koncepcióját igyekezett megérteni az amerikaiakkal. „Szükségünk van erre az eszmecsere nemcsak azért, hogy jobban megértsük egymást, hanem azért is, hogy küldetésünket jobban betölthessük. Ez a küldetés ugyanis az egész egyetemes egyház küldetése. De arról is meg vagyunk győződve, hogy igénylik a mi segítségünket. Ezért nagyon örvendetes, hogy ezt a párbeszédet most elkezdhetjük. Néhány évvel ezelőtt ugyanis úgy vélekedtek nyugati testvéreink, hogy bizonyágtételünk egyet jelent az új társadalmi rendszer elleni harccal. Nálunk is voltak néhányan, akik így gondolkodtak. Ma már azonban egészen másképpen gondolkodunk. Meg vagyunk győződve arról, hogy feladatunk abban áll, hogy egyház maradjunk és az egészen más helyzetben élő egyházaként töltsük be feladatunkat. Ha meg akarjuk érteni helyzetünket, kötelesek vagyunk megvallani, hogy valami történik velünk. Az egyház élő Ura szólított meg bennünket és ezért nekünk teológiai módon kell gondolkodnunk. Ami számunkra egészen új, az az, hogy felismertük, az élő Úr cselekedett valamit velünk, azaz megfált bennünket, mert elégedetlen volt egyházával. Ténylegesen megfált bennünket. És volt is elég okunk ehhez. Például láttuk sok ezer zsidó halálát és nem tudtunk bizonyosságot tenni. Azt is felismertük, hogy a mi Urunk elégedetlen velünk és valami olyasmit kezd leépíteni, ami nem tartozik szorosan az egyházhoz; nevezetesen az intézményes és a hagyományos kereteket. Azonban valami valóban történt velünk. S ez a kegyelem. Az a kegyelem jele, hogy az egyház visszavezettetett az evangéliumhoz. Újra felfedeztük a Szentírást, hitvallásos iratainkat. Az a kívánság él bennünk, hogy újra meg újra visszatérjünk a mi Urunk evangéliumához. Az Úr úgy cselekedett velünk, hogy mi kénytelenek voltunk feltenni a kérdést: mi az egyház és mi az egyház küldetésének a jelentése? E fejlődés Isten kegyelméből történt meg. Ezen az úton találkoztunk az ember problémájával. A mi teológiai gondolkozásunk középpontja ezért az, hogyan tudunk szeretni s mit jelent szolgálni. Talán Önök megértették, amit mondani akartam. Fő problémánk így hangzik: hogy tudjuk a szeretetet gyakorolni? Hogy tudjuk az emberek iránti felelősséget gyakorolni? Ugyanis ez az evangélium szíve.

Valamit szeretnék megjegyezni John Bennett referátumával kapcsolatban. Mi egészen más helyzetben élünk. Új utakat keresni és találni nagyon nehéz küzdelem. Küzdelem az egyházban, küzdelem saját szíveinkben. Legyenek óvatosak az ítéletmondásban, mert Önök abban a kísértésben élnek, hogy az ó-embert támogassák. Önök gyanúsítják némelykor a mi egyházunkat és saját politikai célkitűzéseiket követik és nem gyakorolnak kritikát afelett, hogy mi a jó és

mi a rossz. John Bennett fejtegetéseivel kapcsolatban, hogy ti. az egyháznak kritikát kell gyakorolnia, elmondhatjuk, hogy az új társadalmi rendszerben politikailag, gazdaságilag, erkölcsileg nincs mit kritizálnunk. Etikailag nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a kommunistákat kritizáljuk. Amit a kommunisták most végeznek és megvalósítanak, az a mi népünk számára jó. Önök jól tudják, hogy a mi országunk a háború előtt és a háború alatt a 3 millió koldus és munkanélküli országa volt. Ma nálunk nincs koldus és nincs munkanélküli. Ezért etikailag semmit sem szólhatunk. Ami pedig az ideológia antitheizmusát illeti, e tekintetben természetesen nem érthetünk egyet. De mi nem gyűlöljük a kommunistákat, hanem valósággal szeretjük őket. Ha mi az ideológia antitheizmusára nemet mondunk, az semmiképpen sem akar vita és polémia lenni. Ez csak azt jelenti, hogy mi a mi egyházunk örömteljes, nyugodt életét éljük.”

A kelet–nyugat párbeszédben viták is voltak, de éppen ezek segítettek a tisztázásban, egymás jobb megértésében. A jelenlevők előtt nyilvánvalóak voltak a teológiai és politikai különbségek, mégis igyekeztek megtalálni a bizalmat egymás iránt. Nem akarták a másik oldalt „diabolizálni”. Nem beszéltek sokat a koegzisztenciáról, a békés egymás mellett életről, de amit gyakoroltak, az már koegzisztencia volt. Ezen kívül épült a személyes kapcsolatok hídja is. A nehéz nemzetközi helyzetben létrejött egyházi találkozó már önmagában is eredmény volt. Ez a kelet–nyugat párbeszéd sok problémát megvilágított, érthetőbbé tette a másik oldal felfogásmódját, enyhítette a fennálló feszültségeket.

Ez volt Karlovy Vary célkitűzése az indulásnál és ez határozta meg a további konzultációk útját is.

Amerikában is

Ennek a cikknek a keretébe nem fér bele a teljes áttekintés, de legalább az egyik amerikai konferenciáról álljon itt rövid összkép, ami tükrözi a Karlovy Vary-i összefüggéseket Amerikában folytatott oldallát is.

A Karlovy Varyban 1962-ben, majd Prágában 1974-ben megtartott konzultáció harmadik alkalma a „Karlovy Vary III.”. Marriottsville-ben (Maryland) folyt le március 31.—április 3-ig egy római katolikus konferencia központban. Hét kelet-európai országból tizenhat egyházi vezető találkozott itt huszonhat észak-amerikai egyházi vezetővel. A tanácskozáson két előadás hangzott el. „A szolgáló egyház — hogyan viszonyulnak a konzultációban képviselt egyházak a kormányhoz és a társadalomhoz” témáról William P. Thompson, az Egyesült Presbiteriánus Egyház és az Amerikai Egyházak Nemzeti Tanácsának elnöke, valamint Rolf-Diether Günther, az NDK-beli Berlin–Brandenburgi Evangéliumi Egyház szuperintendensének tolmácsolásában.

A nyílt és őszinte eszmecsere során a résztvevők behatóan megvitaták egyházaik elvi és gyakorlati problémáit, az egyházközi kapcsolatok normalizálásának kérdéseit, valamint a béke, a társadalmi igazságosság, az emberi jogok, a leszerelés és a politikai enyhülés téréen az egyházakra váró feladatokat. A konzultációról kiadott kommuniké idézi dr. Cynthia Wedelnek, az EVT egyik elnökének nyilatkozatát, aki szerint ez a tanácskozás „a 200 éves jubileumi esztendőben talán az egyik legjelentősebb találkozó volt Amerikában”. Megállapítja a kommuniké, hogy a hagyomány és a társadalmi struktúrák tekintetében meglevő lényeges különbségek ellenére mélyen átérez-

ték a résztvevők a kapcsolatok fenntartásának szükségességét és a közös keresztyén elhivatás tudatát. Az ilyen találkozók értékét továbbra is elismerve elhatározták, hogy 1978-ban Kelet-Európában gyűlnék össze ismét az eszmecsere folytatására.

A magyarországi egyházakat *dr. Cserháti József* római katolikus, *dr. Bartha Tibor* református püspök, *dr. Tóth Károly* főosztályvezető, a KBK főtitkára és *dr. Pröhle Károly* evangélikus teológiai professzor, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára képviselte.

Karlovy Vary VI.

A keleten és nyugaton élő egyházaknak a béke és az igazságosság iránti elkötelezettségéről tárgyaltak 1984. december közepén Karlovy Varyban az Amerikai Egyesült Államok és hét európai ország egyházi vezető személyiségei. A konferenciának két társelnöke volt: *Dr. Tóth Károly* református püspök és amerikai részről *dr. Avery Post*. Két előadó volt: *Tóth püspök* és az amerikai *dr. William Thompson*.

A fejlődés nagy ívét jelenti, hogy a nyugati egyházak két évtizedes tapasztalat alapján kedvező benyomásokat kaptak a szocialista területen élő egyházak életéről és szolgálatáról. Az ezen a téren jelentkező kezdeti bizalmatlanság enyhült. Ezért minden erővel a jelen legfontosabb problémájára, a világkatasztrófa elhárítására koncentrálhattak. A konzultáción gyakran hivatkoztak arra az útra, amit megtettek az egyházak és ökumenikus szervezetek a béke ügye iránti elkötelezettségük szerint. Ez volt az a közös alap, amely összefűzte a gondolatokat és az állásfoglalásokat.

Dr. Tóth Károly püspök előadása azzal a meggyőző módszerrel fejtette ki az elrettentés stratégiájának összeomlását, hogy bőven utalt amerikai nyilatkozatokra. „Az utóbbi időben rendkívül megromlott a kelet–nyugati viszony, azaz a két nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonya most olyan új szakaszba lépett, amelyet némelyek „az elrettentési politika összeomlása”-nak neveznek. „A nukleáris elrettentés stratégiáját alig-alig észrevehetően a korlátozott nukleáris háború stratégiája váltja fel, abban a hiú reménységben, hogy lehetséges egy ilyen nukleáris háborút megindítani, megnyerni és túlélni” (Bulletin of Atomic Scientists, 1984. április). Ugyanezt jelentették ki más komoly szakértők is, mint *Jonathan Schell* és *George Kennan* (J. Schell, New Yorker, 1984. január 2.). „Ez a politikai folyamat az elrettentés csúdjéhez vezet, s ebből egyre inkább az a meggyőződés születik, hogy a háború elkerülhetetlen” (Robert W. Tucker: A nukleáris vita, Foreign Affairs, 1984. téli szám).

Bár az Egyesült Államok vezetett a tudomány és a technika terén, a hetvenes évek közepére megteremtődött a katonai egyensúly. „Az utóbbi tíz esztendőben, amióta egyenlők lettek a felek, nagy harc folyik az Egyesült Államok nukleáris és fegyverellenőrzési politikájában. Egyesek a SALT I. Egyezményben tükröződő egyenlőség elfogadására törekzenek és megpróbálnak valamilyen nukleáris „stabilitás” felé haladni, amely nem veszélyezteti a másik fél nukleáris képességét. Másfelől a természetes törekvés a hadi technológia fejlesztésére arra irányul, hogy egyre inkább biztosítsa az első csapás és a hadviselés képességét. Ez a technológiai irányzat pedig egybeesik a hagyományos amerikai és nyugati atompolitikával: meggyőzően fenyegetőzni az eszkalációval és a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásával, egy, a Szovjetunió ellen viselt hagyományos háború esetén. Reagan elnöksége idején az a hagyományos politika

érvényesült, amely fölényre törekedett egy megsemmisítő nukleáris csapással való fenyegetés képességében (Randall Forsberg: A stabil leszereléses béke akadályai, Bulletin of Peace Proposals, 1984/4.). Nem titok, hogy az Egyesült Államok katonai és politikai rendszerében a második világháború után volt két irányzat. Az egyik az egyenlőség fenntartására, a másik szakadatlanul a fölényre törekedett. A jelenlegi amerikai adminisztráció ezt a második irányzatot tette magáévá. Éppen ebben látható a különbség a korábbi és a mai amerikai kormányok között. „Reagan azért más, mint az elődei, mert egy olyan ideológia rabja, amely vakká teszi őt a nukleáris háború szörnyű veszélyeivel szemben” (Robert W. Tucker: A nukleáris vita, Foreign Affairs, 1984. téli szám). Ezért történnek erőfeszítések, hogy az elrettentés politikáját olyan politikára változtassák, amelynek célját „az első csapás képessége” néven ismerjük. Most láthatjuk tehát a kelet–nyugati viszony folyamatos romlásának legmélyebb okait. A rakéták nyugat-európai telepítése és Kelet-Európa ellenintézkedései, a genfi tárgyalások elakadása, az MX rakéták gyártására és a csillagháború programjára vonatkozó döntések mind az első csapás képességének és a katonai fölény biztosításának kategóriájába sorolhatók. Más szóval, kísérletet jelentenek az erő helyzetéből való cselekvésre. Ez azonban merő öncsalás, „mivel mindegyik szuperhatalom katonai ereje fölösen is elegendő a gyilkolásra, mindkettő többszörösen is elpusztíthatja a Föld lakosságát. A katonai fölény értelmetlen és megvalósíthatatlan cél, értelmetlen, mivel az ilyen fölény gyakorlati alkalmazása mindkét fél megsemmisülését eredményezné. Megvalósíthatatlan, mivel a Szovjetunió, akárcsak Amerika, sohasem fog belegyezni alsóbbrendűségébe” (Jan Timbergen: A mai fegyverkezési játszma új szabályokat kíván meg. International Herald Tribune, 1984. szeptember 8–9.).

A Karlovy Vary-i konzultáció erőteljesen mutatott rá a „csillagháború”, azaz a világúr militarizálásának veszélyére. Kifejtették, hogy a legsürgősebben szükséges tárgyalni a világúr felfegyverzésének betiltásáról, az 1983-as szovjet tervből kiindulva. Az is ismeretes, hogy a Szovjetunió múlt év augusztusában javasolta az Egyesült Államoknak, hogy akadályozzák meg a világúr militarizálását. Nagy szükség van az érdekek kölcsönös egyeztetésének politikájára. A két nukleáris nagyhatalom közötti viszony megjavulása előfeltétele bármilyen jelentős lépés megtételének a fegyverek ellenőrzése és a leszerelés terén.

Ezért igen fontos, hogy a Karlovy Varyban egybeült felek — amerikai, nyugat-európai, kelet-európai egyházi vezetők — közös levelet intéztek a két nagyhatalom vezetőihez, s három pontban terjesztették elő a következő lépések megtételére vonatkozó javaslatukat.

Levél az Egyesült Államok és a Szovjetunió államelnökeihez

Kedves Ronald Reagan Elnök!

Kedves Konsztantin Csernyenko Elnök!

Az 1984. december 10-vel kezdődő héten Karlovy Varyban (Csehszlovákiában) hét kelet-európai ország és az Egyesült Államok egyházi vezetői összegyűltek, hogy megbeszéljék a következő témát:

„Az egyházak elkötelezettsége a békére és igazságosságra Keleten és Nyugaton.”

1962 óta folynak hasonló megbeszélések. Egyek vagyunk a Jézus Krisztusban és nem szakadhatunk szét,

bár elismerjük, és nyíltan tárgyaljuk különbözőségeinket, a kölcsönös bizalom légkörében. El vagyunk kötelezve a békére és igazságosságra mindenki felé.

Ülésünkön örömmel üdvözlöttük a döntést, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok között tárgyalások kezdődnek. Támogatjuk a Genfben tervezett ülést Andrej Gromiko és George Schultz külügyminiszterek között.

Biztosítjuk Önöket, hogy egyházaink imádságaikkal kísérik ezeket a döntő jelentőségű megbeszéléseket.

Mint Keletet és Nyugatot képviselő egyházi vezetők, kifejezzük kölcsönös aggodalmunkat a világ politikai helyzete miatt. Reménységgel terjesztjük elő a következő lépések megtételére vonatkozó javaslatunkat:

1. Kétoldalú amerikai—szovjet megegyezés a nukleáris fegyverek befagyasztására, beleértve az ezekkel folytatott kísérleteket is;

2. Elfogadása annak a javaslatnak, amely lemond a nukleáris fegyverek elsőként való alkalmazásáról;

3. A világűr militarizálásának betiltása, beleértve a nukleáris fegyverek elhelyezését is a világűrben.

Kérjük Önöket, ragaszkodjanak egy igazságos és békés világ látomásához. Biztosítjuk Önöket imádságos támogatásunkról erőfeszítéseinkben, hogy a világ népei békében élhessenek.

Reméljük, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió között újra meginduló párbeszéd küszöbén állunk.

Tisztelettel

Dr. Avery Post
társelnök

Dr. Tóth Károly
társelnök

Konsztantin Csernyenko válasza

A keresztyén egyházak képviselői konzultatív tanácskozásának elnökeihez, dr. A. Post (USA) és dr. Tóth Károly püspök (Magyarország) részére

Tisztelt Uraim!

Érdeklődéssel vettem tudomást az Önök üzenetéről, amelyből kiviláglik, hogy az Önök által képviselt vallásos körök realiztikus állásponton vannak a háború és béke komoly problémáit illetően.

Figyelmesen tanulmányoztuk a mi országunkhoz és az Egyesült Államokhoz intézett felhívásukat azon intézkedésekre nézve, amelyeket — mint Önök javasolják — szükséges volna elfogadni az egész földkereség békéje nevében.

Ami a Szovjetuniót illeti, oszttjuk az Önök nézetét a termonukleáris fegyverek befagyasztásának komolyságáról, mindenekelőtt az USA és a Szovjetunió részéről. Úgy véljük, hogy az ennek megfelelő kötelezettségek elfogadása elsőképpen az említett államok részéről, majd más, nukleáris potenciállal rendelkező államok részéről, komoly lépés volna a nukleáris háborúval való fenyegetettség csökkentésének útján, megnyitná a nukleáris fegyverkezés, illetve arzenál csökkentésének perspektíváját egészen a fegyverzetek minden fajtájának megsemmisítéséig, amit mi e kérdésben fő célunknak tartunk.

Ha az amerikai fél rálépne a nukleáris fegyverek kikísérletezésének leállítására és ezek elsőként való alkalmazásának elutasítására útjára, amiről az Önök üzenetében szó van, akkor ezt csak üdvözlőnk. A Szovjetunió — mint ismeretes — nem egyszer szállt síkra a nukleáris fegyverekkel való kísérletezés teljes és általános eltiltása mellett, s egyoldalú kötelezettséget vállalt magára, hogy elsőként ilyen fegyverzetet nem vet be.

Úgyszintén megértjük az Önök aggodalmait a kozmikus térség militarizálásának lehetősége láttán, ideértve nukleáris fegyvereknek az űrbe való helyezését. Teljesen világos, hogy némely amerikai körök amidőn az emberiségnek egy „csillagháború” korszakát idézik fel, akkor a békének egy új és hatványozott veszélyeztetettségét teremtik meg. Ha az USA militarista erőinek e kérdésben sikerül felülkerekedniük, akkor egy olyan visszafordíthatatlan helyzet áll elő, amely a legborzalmasabb következményeket vonhatja maga után. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy ezt ténylegesen az Egyesült Nemzetek Szervezetének minden tagállama felismeri és ilyen értelemben szavazott, kivéve az Egyesült Államokat, a közgyűlés 39. ülészakán a fegyverkezési versenynek a kozmikus térségben való eltiltása mellett.

A Szovjetunió nagy jelentőséget tulajdonít az Amerikai Egyesült Államokkal való megegyezés elérésének az egész kérdéskomplexumot illetően, mely átfogná mind a kozmosz demilitarizálásának, mind pedig a nukleáris fegyverkezésnek a problémáit. Felismerte a szükségességét annak, hogy ideiglenes és hathatós intézkedéseket tegyen s ne engedje meg a stratégiai helyzet további destabilizációját a fegyverkezési hajszáj spiráljai nyomán.

Ebben a vonatkozásban szeretném hangsúlyozni, hogy a tárgyalásokkal kapcsolatos megközelítési módok lényege abban áll, hogy a tárgyalásoknak becsületeseknek és érdemlegeseknek kell lenniük. A tárgyalások célja nem lehet a másik félnek és a közvéleménynek félrevezetése — az ilyen erkölccsel nem érthetünk egyet —, de annál inkább a kölcsönösen elfogadható megoldások keresése, amelyek valóban megfelelnek a béke érdekének.

A háború igenlése vagy tagadása ma minden ember sorsdöntő ügye — függetlenül a világnézeti vagy ideológiai álláspontoktól.

Mi a magunk részéről mindig síkraszálltunk és síkraszállunk a földkereség minden békeszerető erőivel való szoros együttműködés mellett, ideértve azokat a vallásos köröket is, akik véleményünk szerint jelentős szerepet játszhatnak az emberiségnek a nukleáris fenyegetettségűtől való megszabadítása ügyében.

A kölcsönösen elfogadható utak keresése a tartós béke elérésére, a bonyolult nemzetközi kérdések megoldásának konstruktív megközelítése biztosíthatja igazán a népek biztonságát és a legmagasabbrendű emberi jogot — jogot az életre.

Kívánok Önöknek és minden vallási vezetőnek a béke gondolatáért való síkraszállásban további sikereket.

1985. január 4.

K. Csernyenko

Összefoglalás

Reagan elnök mindaddig nem válaszolt a közös levélre. Csernyenko elnök válasza viszont bejárta a világsajtót.

Karlov Vary jelentősége abban van, hogy progresszív álláspontot vállalt a egyházi közvetítés feladatát a világ legfontosabb kérdésében. Ez megkívánja, hogy minden egyéb érdeket alárendeljenek a közvetítés és az együttműködés elsőrendű erkölcsi kötelességének. Mert a legnagyobb veszély: a nukleáris katasztrófa, az élet megsemmisítése a földön. Ezen a területen minden egyház békére és igazságosságra való elkötelezése összekapcsolódik. Ebben az alapvető feladatban végzett és végez nagy szolgálatot a Karlov Vary-i konzultációk sorozata.

Ottlyk Ernő

A prédikáció jövője

Hozzászólás Jánossy Imre tanulmányához: „A jövő keresztyénsége, a keresztyénség jövője.”
Th. Sz. 1983. évi 4. sz.

Jánossy Imre professzor jelentős és gondolatébresztő tanulmánnyal ajándékozott meg bennünket. Hallatlanul izgalmas témával kapcsolatban állítja fel három tételét, mert a probléma sokkal közelebbről érint bennünket, mint gondolnánk. A keresztyénség jövője a mában formálódik. Első olvasáskor éreztem már, hogy a széles teológiatörténeti és egyháztörténeti alapozottságú áttekintés bennünket igehirdetőket akar nyugtalanítani. Meg is jegyeztem magamnak aláhúzással a következő rövid bekezdést: „Másként fogalmazva: a kérdés az, hogy abban a szellemi légkörben, az újkor szellemi világában, amelyet — amint láttuk — igen nagy mértékben a bibliai keresztyén hit hívott létre még akkor is, ha az a keresztyénségtől függetlenül magát jutott nagykorúságra, tud-e az egyház az igehirdetés, a keresztyén bizonyágtétel által szóban és tetteben valami olyan tartalmat közvetíteni, ami eligazító, a ma embere kérdéseire valószínű válaszokat tartalmaz úgy, hogy az megértheti, elfogadhatja és életébe beépítheti?”¹

Egy esztendőn keresztül álltak aláhúzva e sorok, hívogatva a hozzászólásra. S most is, mikor megteszem, csak néhány szerény homiletikai gondolatforgáccsal tudok hozzájárulni a tanulmány körül kialakult teológiai eszmecseréhez. Sőt az is kitűnhet, hogy nem is szabályszerű hozzászólás ez Jánossy tanulmányához, hanem homiletikai továbbgondolása néhány kérdésnek, melyeket szerzőnk érintett.

Bizonyára többen is osztják azt a véleményemet, hogy amikor az igehirdetés és az igehirdetési alkalomak jövőjéről beszélgetünk, szinte akaratlanul is, többnyire a „közlés” módoszatai, formái kötnek le bennünket. Vallom, hogy érdemes figyelemmel kísérni mind az itthoni, mind pedig a külföldi kezdeményezéseket, terveket. Ha ugyanis jók ezek az útkeresések, akkor a kezdeti lépések után úgyis a tartalmi kérdéshez vezetnek, ha pedig károsak, akkor az üres formalizmustól úgyis hamarosan visszariad az egészséges teológiai érzék. A döntő kérdés ugyanis valóban az, amit Jánossy Imre is megfogalmaz, hogy a jövő igehirdetése tud-e olyan *tartalmat* közvetíteni, amit a kereső ember beépíthet a maga mindennapi életébe, mint erőforrást, megoldást és örök célt.

Már R. Bohren 1971-ben megjelent homiletikája is ismerttet néhány istentisztelet-modellt. Két érdekes próbálkozásról emlékezzünk meg példaként. Van olyan elképzelés, hogy a liturgus alig legyen több az istentiszteleten, mint egy rendező. Az ilyen istentiszteleten a lelkész a hallgatók széles körétől kérdéseket kap. A kérdésekre adott feleletek láncolata lép a mai igehirdetés helyére. Nyilván az istentisztelet közösségi voltát akarja hangsúlyozni e kezdeményezés. Bizonyára vannak igazságmózzanatai a mellette való argumentációnak. Mégis felteszem a kérdést: állandósítani e módszert nem jár-e egész sor veszedelemmel? Csak a legkézenfekvőbb ellenvetésemről néhány szót. A hallgatókat nem fenyegeti-e ugyanaz a veszély, ami az igehirdetőt, hogy kedvező gondolatainál letáborozik? Bizony igen. Így az igehirdető textusválasztásá-

nak „önkénye” helyébe a hallgatók kérdésének „önkénye” lép. A másik módja az istentiszteletnek, melyről Bohren tájékoztat, amikor a kultuszhelyre belépő hívó megkapja az igehirdetés sokszorosított szövegét. Elfoglalva helyét, figyelmesen elolvassa azt, majd medítál felette és magános, csendes imával zárja áhítatát. Az izolált áhítat idegenszerű példája ez, az előbbi példának az ellenpárja. Személyes élményeim is vannak egy érdekes irányzat próbálkozásairól. A református teológusok kis közösségében voltunk *Kürti László* püspök vezetésével néhányan 1983 nyarán Feketicse, ahol az Oberwarti Konferencia ülésezett. Találkozásunk adódott W. J. *Hollenweger* professzorral, az úgynevezett „narratív exegézis” atyjával. Néhány tanulságos, de sok tekintetben meghökkenítő alkalmon, heves vitákat kiváltva ismertette novellisztikus, sőt néha dramatizált igehirdetési módját. Feltehetően tisztas a szándék: közelhozni a bibliai elbeszéléseket a ma, sőt a holnap emberéhez. Sokat tanultam a rendkívül agilis professzortól, de úgy érzem, hogy sok esetben túl nagy árat kell fizetnie. Ilyenkor a vonzó, szemléletes forma fontosabb lesz, mint a bibliai igazság.

Vannak országok, ahol a rádióban szinte naponként vannak áhítatok, esetleg kettő is, s a televízió is jelentős szerepet vállal az istentiszteleti alkalomakhoz szállításában. Felesleges lenne tagadnunk e lehetőségek sok áldását. Szekularizált embertömegekhez viszik el az éter hullámai az evangéliumot. De ezen országok statisztikái azt tanúsítják, hogy a széles körű lehetőségekkel élve, nem lett mozgalmasabb az egyház, a gyülekezetek élete. A magányossá vált társadalom „vallásosságának” sajátos megnyilvánulása ez a rádióra és televízióra korlátozottság. Mert bizony ez a tapasztalat adódik. Egyfajta magányos keresztyénség kezd kialakulni máris sok helyen. Nemrégiben a Vigiliában olvastam ezzel kapcsolatban egy újonnan kifejlődött szomorú hangzású szakkifejezést: „elektronikus egyház”.² Így még inkább „közönség” lesz az igehallgató, s nem „közösség”. A közönség tapsol, fütyül, felmagasztal és kritizál. A közösség pedig szolgál. Kisebb gyülekezeti és közösségi alkalomak rendjében bizonyára fognak találkozni a jövő egyháztagjai az előbb felsorolt modellek elemeivel és más vonásokkal is gazdagodva javára lesznek a jövővendő egyháza bizonyágtételének. Kizárólagos istentiszteleti rendként azonban bizonyára nehezen tudjuk elképzelni bármelyiket is. Válthatják egymást és a hagyományost, mert a forma legyen is változatos, csak a tartalom legyen állandó, Istentől adott és hitben hordozott.

A tartalomra nézve elfogadom Jánossy professzor megállapítását: „Azt hiszem, hogy a görög metafizikai gondolkodás helyett ez a fonal a Biblia üdvtörténeti szemlélete és magyarázata! Ez az, amivel a keresztyénség adósa a mai kor emberének! És ez az, ami érvéltelműen világossá teheti, hogy az újkorban is érvényes az a bibliai kijelentés, amire a keresztyén hit épül!”³ Bizonyos az, hogy a keresztyén bizonyágt-

tételnek a Biblia nyelvén, képeivel és történeti szemléletével kell megszólalni. Bizonyos vagyok abban is, hogy ezáltal nagymértékben „érvényesebbé”, érthetőbbé és elfogadhatóbbá válik az újkori ember számára. De a bizonyágtétel hitet igénylő volta akkor is megparad. Az üdvtörténeti szemléletű igehirdetés sem kerülheti ki a meg nem értést a földi történelmi kategóriákban gondolkodó szekularizált világban. Az üdvtörténeti szemléletű igehirdetés is szembe fogja magát találni minden világtájon és minden földrészen az emberi autonómia, az önmagáért és önmagának felelős emberiség gondolatával. S mégis tartozunk ezzel a tisztulással a történelem Urának, a szolgálatra rendelt egyháznak és az Isten szeretetében hordozott világnak.

Az igehirdetés tisztulását azonban megelőzi egy másik tisztulás, vagy még inkább kölcsönösen kiegészítik egymást. Az egyház belső élete megújulására gondolok. Az egyházra ugyanis egy olyan prófétai feladat vár igehirdetésében, amit csak egy szolgálatra megújult, uralkodásról lemondott, Isten és emberek felé nyitott egyház végezhet hitelreméltó módon. Ez a prófétai feladat azonban nem korlátozódhat az igehirdetésre, s ezért van szükség a teljes életformánkban való megújulásra. A „nagykorúvá” lett emberhez egy „nagykorúságra” jutott egyháznak kell szólni. Ezt a bibliai nagykorúságot — mert bizony van ilyenről szó a Bibliában is — a teljes fiúságra jutott ember (Zsid 5,14) felelősségével kell nem odamondogatni, hanem odaélni a világ elé. S odaélés közben a hit bátorságával mondani is. A nagykorúsággal kapcsolatban ugyanis mindkét oldalon sokaknak csak ilyenmik jutnak az eszébe: függetlenség, önállóság, sorsom önálló alakítása. Pedig a nagykorúság ezt is jelenti: felelősség. Erre emlékeztetnünk kell önmagunkat is és a szekularizáció által érintetteket is, mert a nagykorúság felelősségérzet nélkül rendkívül veszélyes. A környezet és az élet veszélyeztetettsége mutatja, hogy milyen mélységek felett járunk. S nekünk keresztyéneknek a magunk részéről igehirdetésünkben és életünkkel fokozott mértékben tanúsítanunk kell a jövő-

ben, hogy nagykorúságunk oka nem az, hogy „megtált a mi Atyánk”, hanem az, hogy „él még a mi Atyánk”, de hitben növekedve Isten atyai házában rendjében épülve felnőtünk feladatainkhoz. Tudatosan vállaljuk örök Atyánk szeretetét és rendjét alázatosan, mert a felnőtt gyermek is gyermek, ha szülője előtt áll.

Hogy a teljes fiúság tudatára jutott egyháznak ebben a nagy általánosságban igaz elvi tisztázódásnak a fényében mit kell a gyakorlatban tennie, arra nézve egy római katolikus teológus megállapítását idézem. Ez azért is jó lehet, mert mutatja, hogy más egyházak teológusait is nyugtalanítja a Jánossy Imre által megfogalmazott kérdéskör. Szennay András írja „Isten vándorló népe” című könyvében: „A keresztyén egyházi közösség akkor válhat a *holnap* közösségévé, ha Jézus evangéliumát hirdeti; ha az eukarisztiát ünnepli; ha segít a szegényeken; ha kiszolgáltatja a szentségeket; ha küzd a nagyobb igazságosságért; ha az embereket az üdvösség felé vezeti; ha az erkölcsnek öre lesz; ha Istent dicséri; ha megbocsátja a bűnöket; ha imádkozik az emberekért; ha küzd a jobb világért; ha bemutatja, milyen az ideális Krisztusközösségi élet; ha Jézus küldetését vállalja és folytatja; ... ha lemond a hatalomról és gazdagságról; ha korszerűvé teszi istentiszteletét; ha megfelelőbb szolgálatokat és hivatalokat állít a közösségbe; ha a Szentírást olvastatja és magyarázza; ha — és mindezekfelett — azt hirdeti, ami egyedül fontos az ember számára: a Jézus Krisztusban elérkezett üdvösséget.”⁴

Roskaszó feladatok. A mi Urunk azonban kész Szentlelkével megsegíteni azt az egyházat, amelyik alázatosan vállalja ezt a jövődőt. Köszönet a szerzőnek az eszméltető tanulmányért.

Fekete Károly

JEGYZET:

1. Jánossy Imre: A jövő keresztyénsége, a keresztyénség jövője? Theologiai Szemle 1983. évi 4. szám 212. old. — 2. Vigília 1985 1. szám 64. old. — 3. Jánossy I. i. m. Theol. Szemle 1983 4 213. old. — 4. Szennay A. i. mű 348. old.

A FELEKEZETTUDOMÁNYI INTÉZET TANULMÁNYA

Kiengesztelődés és bűnbánat az egyház küldetésében

Mi történt a VI. Püspöki Szinóduson?
Róma, 1983. szeptember 29.—október 29.

Hagyományos mederben

II. János Pál pápa ünnepélyes szentmiséjével nyílt meg a négyhetes ülésorozat. Ügymenetét tekintve folytatta a korábbi hagyományt. Jozef Tomko érsek, a szinódus főtitkára beszámolt a Szinódusi Titkárság hároméves munkásságáról, s utalt a pápának arra a készségére, hogy a Püspöki Szinódus intézményét kívánja továbbfejleszteni. Ennek célja a püspöki kolegialitás és a szinódusi jelleg erősítése. A szinódus első hetében a 221 szavazati joggal rendelkező küldött közül 176-an szoltak hozzá a főtémához (lásd: a

cikk címét!). A plenáris üléseket választott elnökök vezették felváltva: J. Cordeiro kardinális (Karachi érseke), T. Manning kardinális (Los Angeles érseke), J. Ratzinger kardinális (a Hittani Kongregáció prefektusa). A második héten nyelvi csoportokban vitatták meg a résztvevők a C. M. Martini kardinális (Milánó érseke) által előterjesztett szinódusi főtémát. 11 nyelvi csoportot állítottak fel (2 francia, 3 angol, 1 olasz, 1 latin, 3 spanyol-portugál, 1 német). A harmadik héten szövegezték meg a szinódusi dokumentumot, a negyedik héten pedig szavazásokra került sor. Több magyar résztvevője volt ennek az ülésnek: Paskai

László kalocsai koadjutor érsek, *Jakab* Antal gyulafehérvári püspök (Románia). A szakértők között volt *Nemeshegyi* Péter jezsuita atya, aki a tokiói Sophia-egyetemen dogmatikát tanít.

A színódust kétféleképpen készítették elő. A pápa által javasolt témához a főtítkársági tanács szakemberek bevonásával megszerkesztette az első vázlatot, a lineamentát. Ehhez a helyi egyházak és a püspök-kari konferenciák hozzászóltak. A 96 hozzászólás alapján dolgozták ki a munkadokumentumot, az *Instrumentum laboris*-t. Ehhez járult még a *Nemzetközi Teológiai Bizottság dokumentuma*. Ez feltárta a bűnbánat anthropológiai összefüggéseit, a teológiai alapokat, s szempontokat nyújtott egyes gyakorlati kérdésekhez.

Martini kardinális vitaindító előadása

A milánói érsek nemcsak bevezető előadásával, hanem a későbbiek során további két irányadó beszámolójával is hatással volt a színódusra.

Hiszen második beszámolójában ő összegezte a főelőadásához elhangzott hozzászólásokat, s a pápa jelenlétében arra törekedett, hogy a lényegre irányítsa a figyelmet, s biztosítsa a további vitákhoz az egyseget és bizonyos rendet. Ezért megjelölte a legfőbb pontokat a nyelvi csoportok munkájához. Harmadjára: ő adott irányelveket a pápának benyújtandó javaslatok: a Propositiones megszövegezéséhez.

Bevezető előadásában a főtémát hármas elágaztatásban vizsgálta: 1. Korunk feszültségei és a világban tapasztalható megosztottság. 2. A szív megtérésének szükségessége. 3. Az egyház feladata a mai emberek között a kiengesztelődés és bűnbánat témáiban. A színódus feladatául tűzte ki: tisztázza a doktrinális és lelkipásztori szinten a személyes bűn és a társadalmi betegségek közötti összefüggést. Ezáltal — vélte a bíboros — fény derül a bűnbánat szentsége és a társadalmi bajok orvoslása közötti összefüggésre is. A *bűn* kérdésével foglalkozva, annak *személyes és közösségi dimenzióit* elemezte, kijelentve, hogy minden bűnnel minden esetben közösségi vonatkozása is van, mégpedig két okból: az ember személyes akarata miatt, mert az mindig hatással van másokra, másrészt azért, mert ugyanez az emberi akarat befolyásolja a társadalmi struktúrákat.

Két kontroverz téma

Az alábbiakban a rendelkezésünkre álló színódusi anyagok alapján ismertetjük azokat a feszültségteremtő kérdéseket, amelyek a különböző vélemények ütközéspontjával szolgáltak. Ez a két problémakör: az egyik az *egyéni és a közösségi bűn témája*, ezek összefüggései, s az ún. *bűnös struktúrák*; a másik az *egyéni gyónás és a generális absolutio* összefüggései, illetve a *kiengesztelődés viszonya*.

I. Egyéni és közösségi bűn

I.1. *A szociális bűnök és a bűnös struktúrák* kérdése ázsiai és latin-amerikai megnyilatkozások alapján rögtön az ülés kezdetén forró légkört teremtett a szentatyák köré. A *Fernandez* érsek (Új-Delhi) a szegények és az elnyomottak szavát szólaltatva meg, prófétai hangot vár el a színódustól, a világbéke érdekében és az erőszak elítéléséért. Állásfoglalást sürgetett az ideológiai és a vallási dogmatizmus ellen, az emberi méltóság, egyenlőség és a világvallások kö-

zötti együttműködés érdekében. Olyan korunkbeli történelmi jelenségek, mint a fegyverkezési verseny, a multinacionális konszernek és a katonai diktatúrák, a faji megkülönböztetés nyilvánvalóvá teszik a *bűn történelmi karakterét*. Ezek a jelenségek is hozzásegíthetik a színódusi atyákat a *bűnös társadalmi struktúrák teológiájának* kidolgozásához. Ez a kategória érzékelhetően izgalomba hozta a résztvevőket, s felszínre hozta az eltérő nézeteket. Miközben *Sin* kardinális (Fülöp-szigetek) az intézményes erőszak szemzőgéből vizsgálta a struktúrákat, s azok szükséges megváltoztatásáról szölt, aközben a felszabadítás teológiájának egyik szülőföldjéről (Peru) származó püspök bírált bizonyos teológiai áramlatokat, amelyek az individuális bűnt lebecsülték, s minden romlás okaként a társadalmi szerkezetek kollektív bűnösségét hangsúlyozták. Polémikus hangot ütött meg L. *Trujillo* kardinális (Kolumbia), a Latin-Amerikai Püspöki Tanács korábbi elnöke is. A szociális bűnt a korunkban tapasztalható tendenciák (pszichológia, pszichiátria, szociológia) kontextusába állítva vizsgálta, megállapítva, hogy ezek károsan befolyásolták és csökkentették az emberek felelősségtudatát. J. M. *Lustiger*, Párizs érseke az emberi személyiség és felelőssége védelmében emelte fel szavát. Az elidegenedés és a névtelenség mindenkiben a tehetetlenség és a felelőtlenység érzését ébreszti fel korunk nagy problémáival szemben. Háború és béke, jólét és szegénység, szabadság és zsarnokság, készség a jóra és a rossz visszautasítása — mindez napjainkban látszólag a nagy államok, szervezetek hatalmától függ, tehát az egyes emberek szabadságától idegen. Ezért az egyháznak tanúskodnia kell arról, hogy az emberek közössége nem az államapparátusok és gazdasági szervezetek tulajdona. A társadalom minden emberé. Az egyház hisz minden ember közösségében, ezért tanúskodnia kell minden személy értékéről is.

I.2. *A prófécia szerepe*. A strukturális bűnök tekintetében az egyháznak nagyon komolyan kell vennie prófétái hivatalát. Ebben a vonatkozásban a már említett *Sin* kardinális emlékeztetett arra, hogy a lelki gondozónak korunkban egyszerre kell prófétai és közvetítő funkciót betöltenie. Az igazságtalan situációk ellen a lelkészeknek nyilvánosan kell fellépniük. Ez a prófétai magatartás nem teheti kétségessé azt, hogy e fellépés célja éppen nem a gyűlölet szítása, hanem az evangélium parancsának, a szegények nevében és érdekében történő engedelmesség. Mivel a rossznak társadalmi dimenziója is van, ezért a bűnbánatnak és a kiengesztelődésnek társadalmi szinten is érvényesülnie kell.

Ugyancsak a prófétai küldetés komolyanvételét sürgették a német és az angol nyelvi csoport résztvevői. „Az egyház válasza a szociális bűnökre két irányban kell végbemenjen: egyrészt az evangéliumra alapozott lelkiismeret-ébresztés, másrészt az ezáltal kialakított politikai vélemény formájában.” Ennek érdekében támogatni szükséges minden olyan nemzetközi szervezetet és programot, amelynek célja az igazságosság és a fejlődés.

I.3. *Felelősség, teendők — Arns kardinális vótuma*. Bizonyára nem véletlen, hogy az utóbbi években nagy belső erjedést mutató brazil egyházból jövő kardinális (São Paulo) felszólalása lett a színódus egyik legvilágosabb és legtöbbet emlegetett (s vitatott) megnyilatkozása. Világszerte ismert már a kardinális nézete az *embertelen körülmények erőszak nélküli megváltoztatásáról*. Arns a színódus elé írásos anyagot nyújtott be, ezzel a címmel: *A nép közössége elleni bűn*, amelyben kifejti, hogy az egyház egyik fő fel-

adata a közösségi etika meghirdetése és példázása. Az ún. szociális bűn történelmi és anthropológiai realitás, de nem szabad csupán szociális szempontból szemlélni és megítélni. Azt kell vizsgálni, *hogyan és miért* inkarnálódhat a bűn szociális strukturákban, hogy eredményezi a bűn az emberi szubjektum romlását, miként akadályozza, fékezi a cselekvést az igazságosság, jóság és közösség tekintetében. Arns értelmezésében a *nép* nemcsak szociológiai kategória, hanem *teológiai valóság* is. A szociális bűnt egoista szellemként definiálja, ami a társadalmi és az egyéni életet egyaránt veszélyezteti. Vannak olyan történelmi állapotok, amiket az egyik generáció a másiknak átad, s amelyeket a hazugság szelleme és a szeretetlenség jellemez.

A szociális bűnök halálos kihatásai pont az ellenkezőjét jelzik annak, amit Isten a szövetséges nép fogalmában ígéretként adott az emberiségnek, de annak is, amiért a keresztyének imádkoznak, amikor ezt mondják: „Jöjjön el a Te országod!” Hogy milyen valóban apokaliptikus vonásokat hordoz ez az ellenkép, arra nézve a kardinális példaként említette a harmadik világ népeinek drámai sorsát, s az észak—dél növekvő feszültségét. Egyes jelenségek felsorolása után ezt a kérdést tette fel: „A bűn előidézte eme helyzet láttán kik a felelősök ezért? És mit kell most tennünk?” Válaszában utalt a szabadság feltételeinek szükséges biztosítására és a felelősség, valamint részvétel lépcsőzetes növelésének fontosságára a közjó szolgálatában, s egy valóságos népközösség kialakításában. Ebben a tekintetben szükséges szem előtt tartani az evangélium ösztönzését az értelem megváltoztatására (metanoeite). Ez a felszólítás nem teszi lehetővé, hogy a társadalmi status quo-t kritikai ítéletalkotás nélkül bárki is elfogadja, sőt arra ösztönöz, hogy a gondolkodás változása által a közjó javára tevékenykedjen.

I.4. A Szinódusértékelés. Höffner bíboros, kölni érsek a szinódus első hetében végzett munkát sajtóértekezleten értékelte. A bűn közösségi és egyéni dimenziói közötti feszültséggel kapcsolatban elsősorban azt kell megállapítani — mondotta —, hogy nagy eltolódás mutatkozik a társadalmi dimenzió irányában. Ennek egyik oka a társadalmi igazságtalanságokra érzékenyebb lelkiismeret. A szinódus végsősoron a bűnt mint személyes eseményt tárgyalja, amely éppen személyes jellege miatt társadalmi jelleggel is rendelkezik. A bűn keftős értelemben okoz elidegenedést: Istentől, önmagunktól és embertársainktól. Egyrészt megrontja a társadalmi strukturákat, másrészt ezeket a megfertőzött strukturákat újabb bűn forrásává teszi. A Szentírásban háromféle kísértésről olvashatunk: a birtoklásvágyról, a kihasználási vágyról és az uralkodásvágyról. Ezek a különböző társadalmi felépítésű országokban más és más alakot öltenek. Elsősorban a harmadik világban látszik, hogy a bűn olyan helyzetet teremt, amely újabb bűnöket szül.

II. Egyéni gyónás, generális absolutio, kiengesztelődés

II.1. Ratzinger meglepő felszólalása. A másik kontroverz témát sajátos és ellentmondásra okot adó módon Ratzinger kardinális, a Hittani Kongregáció prefektusa adta elő, emlékeztetvén az atyákat az egyház hagyományos tanítására, nevezetesen a trentói zsinat dogmatikai döntéseire a bűnbánat szentségét illetően. A *La Croix* c. francia katolikus napilap okt. 8-i vezércikke szerint ez a figyelmeztetés azért vált szükségessé, mivel több atya (nyugat-európaiak, kana-

daiak, afrikaiak) annak az óhajnak adott kifejezést, hogy ki kellene terjeszteni az általános bűnvallás és általános feloldozás (generális absolutio) gyakorlatát. Martini bíboros második, összegező beszámolója szerint is az általános feloldozás kérdését még jobban meg kell tárgyalni a nyelvi csoportokban.

A prefektus felszólalása — a katolikus értékelés szerint is — nagy meglepetést keltett a szinódusi aulában. Először is ismertette a Kongregáció 1972-es normáit az általános feloldozásra vonatkozóan. Latin nyelven felvázolta a normák történetét és teológiai megjegyzéseket fűzött hozzájuk. Ezek a normák — hangsúlyozta Ratzinger — nem haladtak túl a trentói zsinat tanítását, amely kijelentette: *isteni jognál fogva szükséges a bűnbánat elnyeréséhez minden egyes halálos bűn egyéni meggyónása.* Az egyház mindig elismerte, hogy előadónak rendkívüli súlyos esetek, amikor általános feloldozást lehet adni, de megmarad a kötelesség, hogy a bűnbánó személyesen is meggyónja halálos bűneit, mielőtt erre alkalma adódik. Ma, amikor a hívek egyre inkább húzódoznak a fülgyónástól, sürgetővé vált, hogy erre az előírásra emlékeztessék őket.

Az 1972-es normák szerint a püspökök határozzák meg azokat a feltételeket, amelyek mellett az általános feloldozás egy-egy helyi egyházban megadható. Az új Kánonjogi Kódex hozzáfűzi: a püspök ezt az engedélyt a Püspökkari Konferencia által meghatározott kritériumokkal összhangban adja meg. Ratzinger megállapította: *újabbán keveset beszélnek a töredelemről, amely pedig oly döntő volt a skolasztikus hagyományban.* Ahelyett, hogy ezt a lényeges szempontot mélyitenék el, az általános feloldozásban keresnek kiutat. Amikor általános feloldozást adnak, egy bizonyos módon előfeltételezik a feloldozást, amely rendes körülmények között a későbbi gyónást követi. A Hittani Kongregáció egy történelmi tanulmány után úgy ítélte, hogy *nem fogadható el a trentói zsinat „isteni jog alapján” kitételének pusztán egyházfegyelmi értelmezése, mert nem az egyház adta önmagának a bűnbánati fegyelmet, hanem ismerve az Úr akaratát, az egyház csak megvalósítja azt.* Minden szentséget a személy vesz fel, egy meghatározott személy a szentségek alanya. A prefektus így értelt aztán: „Az ember csak akkor tér vissza az emberek közösségéhez és válik valóban szociális lénnyé, ha a véték, az ember belső lénye, nyilvánosságra kerül a gyónásban. *Egyedül a személyes gyónás az igazán szociális tett. Azok, akik a szociális dimenzió ürügyén le akarják rombolni a személyes gyónást, hamis proféták.* Kétségkívül keresni lehet a bűnbánat szentsége kiszolgáltatásának megfelelőbb módjait. A *lelkipásztori fantázia* ma szükségesebb, mint valaha. De ha egyszerűen az általános feloldozáshoz menekülnek a jogszerű rendkívüli eseteken túl, ez nem lelkipásztori fantáziára vall, hanem annak teljes hiányára. Ez a tendencia a mai társadalmakra jellemző elszemélytelenedés és kollektívizmus felé mutat” (kiemelések tőlem).

A *La Croix* említett vezércikke mindezzel kapcsolatban hivatkozott a szinódusi atyák felszólalásaira, akik — anélkül, hogy lekicsinyelték volna, vagy tagadták volna a személyes, egyéni gyónás fontosságát — számos lelkipásztori nehézségre utaltak, pl. a növekvő paphiányra, továbbá arra, hogy a hívek felfedezték a közösségi bűnbánat és penitenciátartás egyházi jellegét, valamint a jelenlegi rituale bonyolultságára. Ugyanakkor számos olyan kérdés is felmerült, aminek egy összefoglaló problémája: mit jelent a bűn a modern társadalomban? Vitatták többen

azt is, hogy vajon a gyakorló katolikusok bűnbánati gyakorlata az egyéni gyónásban nem konzerválja-e a hagyományos bűnfogalmat, azaz azt a magatartást, amely csak az egyéni felelősségre figyel és sokszor teljesen érzéketlen a súlyos szociális bűnök iránt. A közösségi penitenciartartás — vélik e nézet képviselői — jó nevelő eszköz is lehet a mélyebb megtérés és a személyes gyónás felé. Az említett vezércikk ama kételynek is hangot ad, hogy a megoldáshoz elégséges-e az a bizonyos lelkipásztori fantázia, amelyről Ratzinger beszélt? Valójában az általános feloldozás (generális absolutio) elvi, teológiai kérdései még tisztázandók. Ezen túl ott van több részlet-probléma, mint pl. az elvált és újravezényezett személyek kiengesztelődése.

II.2. Az egyház a megbékélés jele legyen a világban. Miközben sok felszólaló sürgette a gyónás általános válságának elmélyült tanulmányozását, többben emlékeztettek arra, hogy az egyháznak mint egésznek a megbékélés, kiengesztelődés jelévé és modelljévé kell válnia. Önkritikus hangot ütött meg S. Kim bíboros, Szüül érseke, amikor feltette a kérdést: az egyéni lelkiismeret megnyugtatásán túl mit tesz az egyház a világ megbékéléséért? Kifogásolta, hogy a munkadokumentum túlságosan és egyoldalúan csak a katolikus híveknek szól. „Túlságosan hangsúlyoztuk a lelki tekintélyt és hatalmat, melynél fogva bűnököt bocsátunk meg, és kevésbé azonosítottuk magunkat mi, püspökök és papok, a bűnösökkel. Mielőtt a világnak bűnbánatot hirdetünk, mi, a szinódusra összegyűlt püspökök, valljuk meg az egyház vétkeit, amelyekkel akaratlanul is elősegítette az emberek közötti viszálykodást, háborúskodást, s hatalommal való visszaélést, igazságtalanságot, mások lenézését és a vallási türelmetlenséget” (kiemelés tőlem).

Hogyan teljesítheti a kiengesztelődésre való küldetését az egyház a mai világban? — kérdezte A. Lorscheider brazil bíboros. A fő akadály ennek teljesítésében a hatalomvágy. A mai technika olyan eszközöket ad az ember kezébe, amelyekkel nemcsak pusztá létét, hanem szabadságát is veszélyezteti. Az egyháznak meg kell változtatnia társadalmi helyzetét és egyértelműen a megvetettek, szegények és kismizettek oldalára kell állnia. A II. vatikáni zsinat felszólalt a társadalmi igazságtalanság egyes eseteit. Nem kellene ezt kiegészíteni az egyházon belüli hátrányos megkülönböztetés eseteivel? Hányat vádolnak alaptalanul tévtanítással, szakadarsággal, a tanítóhivatal helytelen értelmezésével?!

A. P. Khoraiche kardinális, a maroniták libanoni pátriárkája a nem-keresztyénekkal való kiengesztelődés témájához fűzte megfontolásait. Libanon példáját említette. A kiengesztelődés — vélte — nem politika, nem kompromisszum következménye, hanem felteveli a kölcsönösséget. A mohamedánok azt vallják magukról, hogy az iszlám az emberiség problémáinak megoldását nyújtja. A zsinat ugyanezt állítja az egyházról. Vajon két befolyás konfliktusáról van itt szó? Nem, hanem arról, hogy közösen kell törekedni a kiengesztelődésre. Keresztyéneknek és nem-keresztyéneknek együtt kell kutatniuk az idők jeleit, Isten Lelke szerint. A kiengesztelődés az Úr műve.

D. Merchán oviedoi spanyol érsek szerint az egyház szolgálata a kiengesztelődésben vallási természetű, Krisztus megváltó művén alapul. Hogy az egyház teljesíthesse ez irányú küldetését, magának kell először kiengesztelődött közösségként élnie. Nyitottnak kell lennie a mai világ igazi értékei felé, de más egyházak és vallások értékei felé is.

A korábban már idézett P. E. Arns brazil kardinális a kiengesztelődés és az ökumenizmus kapcsolataira világított rá. Az ökumenizmus — állapította meg — kihívás a keresztyénekhez. A megtérés és a kölcsönös megbocsátás a szeretet és a kommunió tette. Egyben megköveteli az elkötelezettséget korunk súlyos szociális problémáinak megoldására. Az ökumenikus szeretetaktus különböző módokon fejeződik ki: 1. közös tanúságtételben az élet védelméért; 2. közös tanúságtételben az igazságosság védelméért; 3. közös tanúságtételben a szeretetről és a testvériségről.

P. Rodriguez kolumbiai érsek és R. Etchegaray marseillei bíboros tovább vezette az egyház kiengesztelő szolgálatának vonalát. Utóbbi nagy visszhangot kiváltott felszólalásában a zsidók védelmében emelte fel szavát. A szinódusnak e nép felé kell fordulnia. Amíg a zsidóság idegen marad a keresztyén üdvörténettől, állandóan kísért az antiszemitizmus veszélye. Szolidárisnak kell éreznünk magunkat mindazokkal — mondotta —, akik Ábrahám leszármazottjainak vallják magukat. Bocsánatot kell kérnünk az Úrtól és azoktól a testvérektől, akiket oly gyakran megvetettek és akiket a népiortás borzalma sújtott.

Magyar felszólalások

Dr. Paskai László kalocsai koadjutor érsek a magyar püspöki kar és a papság, valamint a hitoktatók nevében szól. Beszédét három részre osztotta: a kiengesztelődés magyarországi helyzete, gyakorlati javaslatok, észrevételek a munkadokumentummal kapcsolatban.

A magyar hívekben — mondotta — ugyanúgy meggyengült a bűntudat, mint másutt. Ennek okát az erkölcsi értékek elvilágiasodásában, a gyakorlati anyagelvőségben és a földi javak iránti túlzott érdeklődésben jelölte meg. Elterjedt az erkölcsi relativizmus. Az ún. vulgáris materializmus szerint az erkölcsiség normája a társadalom változékony igénye. Így a szociális bűn fogalma is relatívvá vált és ez is a teljes szubjektivizmust eredményezi. Ebben a helyzetben az egyház csak azokra tud befolyást gyakorolni, akik hittanra járnak vagy liturgikus cselekményeken vesznek részt. A szülőik tájékozatlansága és a teológiai bizonytalankodás is hozzájárul ahhoz, hogy a bűn iránti érzék meggyengült. A gyónás gyakorlatával kapcsolatban az érsek megállapította, hogy a hívek gyakrabban járulnak ehhez a szentséghez, mint a nyugati országokban. Az általános feloldozás nincs gyakorlatban Magyarországon és kellő előkészítés nélkül nagy lelki kárt okozna bevezetése. A szinódussal szemben támasztott igényeket négy pontban foglalta össze: 1. Véget kell vetni a teológiai bizonytalankodásnak; 2. A hitoktatás megújítására kell törekedni; 3. Lelkipásztori irányelveket kell adni a bűnbánatra nevelésről; 4. Az általános feloldozás liturgiáját meg kell újítani és normákat kell adni annak alkalmazhatóságáról. A munkadokumentummal kapcsolatban azt hangsúlyozta Paskai érsek, hogy a Szentírás szerint újra meg kellene határozni a bűn fogalmát, annak természetfeletti dimenzióját is kellőképpen hangsúlyozva, valamint a halálos bűnről és az örök ítéletről is többet kellene beszélni.

Jakab Antal gyulafehérvári püspök sürgette a bűnbánat szentsége új rendjének bevezetését. A szinódusnak irányelveket kellene nyújtania a gyónásban kirott penitenciára vonatkozóan. Jó lenne, ha a szentírási verseket azután olvasnák fel, miután a megtért megvallotta bűneit.

„Harmonizált” üzenet

Az egyetlen, nyilvánosságnak szánt eredménye a VI. Szinódusnak az az Üzenet, amely másfél oldalon fordul az olvasóhoz. Azért fogalmazunk így, mert még katolikus körökben sem egyértelmű, hogy a szinódusi atyák kinek is címezték Üzenetüket. A helyi egyházakhoz, a hívekhez, az államokhoz akartak-e szólni — ez a kérdés válasz nélkül marad. Mint az a kérdésünk is, hogy az igazán sokféle véleményre és ütközésre alkalmas adó főtéma körüli kontroverziákat, s a szinódus eleven, pezsgő szellemét miért nem érzékelteti ez az Üzenet? Az égető problémák ilyen elfátyolozása kinek használ, s mit visz előbbre? Az ilyen általános fogalmazás pl.: „Világunkban sok az igazságtalanság és nincs béke. Mindazonáltal a reményt nem lehet soha kioltani” — egyenesen megdöbbenti az olvasót. *Cordeiro* bíboros, aki sajtókonferencia keretében mutatta be az Üzenetet, bizonyára nem véletlenül fogalmazott így: a szinódusi atyák tudatában vannak: ez az Üzenet fogyasztói társadalomban hangzik el, amelyben minden az önzést készíti és segíti elő.

Az ülés befejeződött, de a munka folyik tovább, hiszen a 63 *propositióból* álló javaslatot nem foglalták még össze. A pápának átnyújtott okmányban a javaslatokat három fejezetben csoportosították. A második rész a legrövidebb: ez elemzi a bűnbánat és kiengesztelődés helyzetét a világban. Sokkal nagyobb szerepet kapott az első rész, amely az evangéliumhoz való hűségről tárgyal a kiengesztelődéssel kapcsolatban. Ugyanez a rész tárgyalja Isten irgalmának és a békének a kérdéseit is. 41 javaslat található a harmadik részben, amely a kiengesztelődés és bűnbánat gyakorlatának megújítására tesz javaslatot. Sürgetik a javaslatok a bűnbánattartással kapcsolatos katekizis megújítását is. Ez tegeye érthetővé a szabadság fogalmát és problémáit, az igazság keresése és az Isten iránti érzék kérdéskörét, és ezzel összefüggésben magyarázza meg a bűn drámáját, amely megsztja az embereket. Az okmány szorgalmazza egy széles körű megújulás elindításának igényét mind lelkiismereti, mind pedig bizonyágtételi vonatkozásban. Egyházon belül és kívül mindenütt, ahol emberek között széthúzás és egyenetlenség van.

II. János Pál pápa latin nyelvű záróbeszéde azért is vont magára nagyobb figyelmet, mert ebben legálább elkerülte a harmonizálás zsákutcáját, ami semmiképpen sem tükrözne volna a Szinódus egészének minőségét. Rögtön beszéde elején emlékeztetett azokra a *nehézségekre* és *feszültségekre*, amelyek a diszkussziók során kerültek elő. A kiengesztelődés fontosságát azzal is kiemelte, hogy hangsúlyozta: amikor ennek problémáival foglalkozott a szinódus, akkor a kortárs világ egzisztenciális gyökereit érintette. Ez magyarázza azt a nyugtalanságot, amely a hozzászólásokban is meglátszott, amikor a bűnbánattartás válságáról szóltak.

A kiengesztelődés témáját a pápa nemcsak vallási összefüggésben vizsgálta, hanem világi dimenzióban is. A *párbeszéd* nemcsak az egyházon belül kell folyjon, hanem a küldetés minden területén, s a világgal is. „A nemzetközi helyzet nagyon feszült — mondotta —. Én személy szerint is nagyon aggódom. Az egyháznak minden rendelkezésére álló eszközzel arra kell törekednie, hogy elhárítsa a világ biztonságát fenyegető veszedelmet.” E meggyőződés indította arra, hogy még a szinódus tartalma alatt *üzenettel fordult az Egyesült Államok elnökéhez és a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsához*, hogy folytassák

tárgyalásaikat a leszerelés kérdésében, mert ez az egyetlen megengedhető eszköz a konfliktusok rendezésében. Majd szót arról, hogy lehet és kell is beszélni az ún. szociális vagy strukturális bűnökről, de hozzátette: ezeket csak átvitt értelemben lehet bűnnek nevezni, hisz a bűnt kizárólag személy követi el.

A *Szinódust* a pápa a püspöki kollegialitás megvalósításának eszközeként jelölte meg, amelyet *még javítani lehet*, hogy még teljesebben megvalósuljon benne a közösségi felelősség, de még jelenlegi formájában is alkalmas arra, hogy átfogó képet adjon a világról és segítséget nyújtson helyes következtetések levonására. Időhiány miatt (!) a pápa nem tudott fontos részletkérdésekre kitérni, ezekkel azonban a később nyilvánosságra kerülő Dokumentum majd foglalkozik.

Visszhangok

Igazi szenzációnak minősül a *szinódusi tanács* választása. Világrégióként (Afrika, Amerika, Ázsia — Ausztrália, Óceánia és Európa) három-három tagja van a Tanácsnak. Az első választási szakaszban csak egy ázsiai tag kapott abszolút többséget: *Sin kardinális* (Manila), aki az egyház prófétai hivatásának sürgetésével szerzett szimpátiát magának. A második választási szakaszban jött a nagy meglepetés, Amerika vonatkozásában. *Bernardin* kardinális (Chicago) mellett két *brazilt* választottak: A. *Lorscheider* és E. *Arns* kardinálisokat. Ilyen még nem volt: két képviselő egy országból! Ebben kifejeződére jutott az atyák megbecsülése a két világosan és határozottan fogalmazó bíboros személye iránt, de nem kevésbé az élő brazil egyház iránt is (a felszabadítás teológiájának támogatásában és alkalmazásában élenjáró egyház!).

Voltak olyan sajtóvisszhangok, amelyek arról lamentáltak, hogy az egyhónapos ülésnek alig volt valami hírértéke. Ezzel szemben az objektivitás mégis azt követeli, hogy megállapítsuk: a szinódus Üzenetének általánosságai, valamint egy mélyreható záródokumentum hiánya *ellenére* is valami lényeges történt a Szinóduson. Mégpedig az, hogy megszólalt, s némelykor igen radikális hangon a semmiképpen sem harmonizálható és harmonizálandó pluralitás, ami a *harmadik világ képviseletében* jelenlevő atyáktól indult ki. Az egyház fokozott felelősségvállalásának sürgetése korunk nagy kérdéseiben ugyancsak új és frissítő szelet kavart a századokon keresztül nyugodalmatlan vatikáni falak között, s ebben nem lehet nem észlelni az „idők jeleit”. Az egyéni és a strukturális bűnök dialektikus összekapcsolásában vált leginkább érzékelhetővé ez a felelősségvállalás. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy direkt vagy indirekt módon, de mindenképpen létrejött a *szinódus—centralista és a regionális—decentralista törekvések konfrontációja* is. Ennek bizonyára a közeljövőben még lesznek komoly következményei, amit az az előrejelzés is nyomatékosít, miszerint 2000-re a katolikus egyház híveinek $\frac{2}{3}$ -a él majd a földgolyó déli részén, ami kétségtelenül visszahat majd Rómára is.

A protestáns megfigyelők nem hagyták szó nélkül azt, hogy a szinódus éppen a *Luther-év alkalmából* nem tudta megkerülni a reformáció egyik nagy témáját: a kiengesztelődést és a bűnbánatot. Az egyház sakramentalitása érdekében *egyeztető kísérletek* történtek, amelynek során a kegyelem-teológia és a kereszt-teológia fontosabb megállapításait kívánták harmonizálni. Ezzel együtt továbbra is tisztázatlan maradt a bűn kérdése, amire az egyik felszólaló utalt

is ezzel a mondattal: „Vétkeztem, de semmi rosszat nem tettem.” Reformatori tanítás szerint a bűnös saját bűnét nem ismeri fel, csak a Jézus Krisztusban vetett hit által. Ennek módja pedig: a Megfeszítettől szóló bizonyágtétel, ami felébresztheti a „bűntudatot”. Amilyen mértékben pedig az egyház a Krisztusban teljességre jutott megbékélés mellett köteleteli magát, olyan mértékben lehet önmagán belül és a világban a „gaudium et spes”-nek bizonyágtévője. Ez pedig az egyház állandó kötelezettsége. A VI. Püspöki Szinódus legfőbb tanulságai között látjuk éppen ezért a reformatori követelmény „katolikus” igazságának megújult érvényességét: *Ecclaesia semper reformari debet!* Hogy ezt mennyire hallották és értették meg az atyák, azt a jövő (a római katolikus egyház jövője is) teszi nyilvánvalóvá.

Folytatás

1984. december 11-én jelent meg *II. János Pál apostoli tanirata* a Püspöki Szinódushoz csatlakozva *Reconciliatio et Paenitentia* (Megbékélés és bűnbánat) címmel. A 150 oldalas dokumentum *három részre* tagolódik. I. Megbékélés és bűnbánat: az egyház feladata és letéte; II. A szeretet nagyobb, mint a bűn; III. A bűnbánat és a megbékélés pásztori munkája. Aból indul ki a pápa, hogy a sokféle feszültség, konfliktus, fegyverkezési verseny, a javak igazságtalan elosztása következtében „szétszagott világ”-ban élünk. Világméretben mély vágyódás tapasztalható béke és megbékélés után. Sürgősen szükséges a konfliktusok okainak elemzése, s a „gyűlölettől és erőszaktól áthatott történelmi helyzet átváltoztatása a szeretet civilizációjává”. Ennek érdekében elengedhetetlen a személyes bűn felismerése és elismerése. A bűntudat elvesztésében vagy meggyengülésében szerepet játszik a tanirat szerint a szekularizmus, a human tudományok eredményeinek félreértése, a történelmi relativizmus. A *személyes bűn — társadalmi bűn* összefüggésében megismétli azt az *egyoldalú álláspontot*, miszerint a szociális bűn az egyéni bűn következménye. Minden, társadalmi méretekben jelentkező bűn a személyes bűn hatványozott megjelenése. Hangsúlyozza a pápa a megbékélés folyamatában a katolikus egyház fontos szerepét, kiemelve magának az egyháznak is a megbékélését más felekezetekkel. Ebben a vonatkozásban feltétlenül zavarólag hat annak nyomatékos hangsúlyozása, hogy „*az egyház a megbékélés nagy sakramentuma*”, ami alatt természetesen a római katolikus egyház értendő (lásd

I. rész, 3. fejj., 2. bek., ezzel a címmel!). A súlyos bűnök megbocsátásának és elengedésének egyetlen útja a *gyónás sakramentuma*, amellyel összefüggésben újra megerősíti a fülbegyónást. Ettől megkülönbözteti a „kombinált formát”, amikor az általános bűnvallást és generális abszolúciót megelőzi a fülbegyónás; kivételes esetben alkalmazható a nyilvános gyónás és a teljes feloldozás. Belső egyházi kérdésekkel kapcsolatban is állást foglal a pápai irat. Az újravezényesített elváltak esetében érvényben marad az eltiltás a gyónás sakramentumától és a kommuniótól. A „gyanúsítások” miatt rendkívüli helyzetbe került papokkal kapcsolatban pedig az egyháznak minden segítséget meg kell adnia ahhoz, hogy ezek ne hagyják el az egyházat. Az *apostoli iratról megállapítható*: igyekezett nagy erővel pótolni azt a hiányt, amit a püspöki szinódus hagyott maga után éppen azzal, hogy az ott felmerült vitás kérdésekben nehéz volt harmonizált álláspontra jutni. Ez a sajátos jelleg nyilván hatott erre az iratra. Megmaradt a bűn túlzottan individuális értelmezése mellett, erősen római egyházcentrikusan határozta meg a megbékélésben az egyház szerepét. A gyónás sakramentuma értelmezésében is megmaradt a korábbi, hagyományos állásponton. Ugyanakkor érződik benne — talán éppen az utóbbi időkben tapasztalható latin-amerikai egyházi jelenségek hatására — egyfajta „kuriális egyházféltés”, miként arra világosan utal a rendkívüli helyzetbe került papokkal kapcsolatos pásztori magatartás igénye.

Békefi Lajos

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. L'Osservatore Romano német nyelvű kiadása. 1983. szept. 23—nov. 11. — 2. Magyar Kurir — félvivatalos egyházi lap 1983. okt. 1—nov. 4. — 3. Die Kirche, Zeichen der Versöhnung? — értékelő cikk, Ludwig Kaufmanntól, Orientierung, Zürich, 1983. október 31. — 4. Bischofssynode: Etlisches erstreckte in den Dörnen... , értékelő cikk, Ludwig Kaufmanntól, Orientierung, Zürich, 1983. november 15. — 5. Um den Fortbestand des vierten Sakramentes, P. Gerhard Hermes cikke a Der Fels-ben, Regensburg, 1983. december. — 6. Die Bischofssynoden — ein Erfolg?, Andreas Schönberger cikke, a Der Fels-ben, Regensburg, 1984. január. — 7. Gehversuche in Sachen Busse, Ulrich Ruh értékelő tanulmánya a Herder Korrespondenz-ben, Freiburg, 1983. december. — 8. Die Kirche als versöhnende Gemeinschaft, Die 6. Weltbischofssynode, Jan Lubinsky értékelése, Begegnung, Berlin, 1984.1. — 9. „Den Sinn für die Sünde wiedergewinnen”. Walter Schöpsdau értékelése az MD-ben (Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts), Benschheim, 1983.6. — 10. Apostolisches Schreiben im Anschluss an die Bischofssynode Reconciliatio et paenitentia von Johannes Paul II. — L'Osservatore Romano, 1984. dec. 21., Dokumentation. — 11. Soziale Sünde ist Zusammenballung vieler personaler Sünden, Káthpress, Wien, 1984. dec. 11. — 12. Persönliche Schuld anerkennen, Evangelische Information, Frankfurt a. M., 1984. dec. 20., 51/52. sz.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Ábrakadabra?

Audiovizuális özővínnek nevezte tavaly ősszel a ludwigshafeni *Ifjú-ság és film* szemle egyik vezetője, Burckhardt Heer a kialakulóban levő, egyes helyeken már kialakult helyzetet. Alkalmat erre az elismerőnek aligha nevezhető meghatáro-

zásra az adott, hogy a szemle egyik napján bemutatkozott a „ludwigshafeni kísérlet”, a kábeltelevízió. Igaz ugyan, hogy ez a kísérlet korántsem egyedülálló: Nyugatnémetország más városaiban, mi több, más országokban is kiépítik a ká-

beltelevíziós hálózatot. Érdekes, hogy előnyei között elsőnek mindenki azt emeli ki, hogy ez számos új munkaalkalmat, munkahelyet terem. Az egyébként, hogy a kábeltelevízió több másor jobb vételét teszi lehetővé, nem újdonság és más-

képp is elérhető; Magyarországon Pécssett és Székesfehérvárott például úgynevezett nagyközösségi antenna-rendszer létesült, amit félig-kábelesítésnek is lehetne nevezni (a pontos különbséget a szakemberek mondhatnák meg). Vannak tájak idehaza is, ahol egyéni antennával a szomszédos országok tévéműsorai is foghatók. A kábelprogram többlete nemcsak az, hogy nem négyhat állomás vétele lehetséges, hanem tizenhat-tizennyolc adás között lehet válogatni: közéjük sorolhatók azonban az olyasféle szolgáltatások, mint a képűrség, és csupán kiegészítő készülékek kellene ahhoz, hogy a tévétulajdonos egyéni kérdésére kaphasson közvetlen választ valamiféle adatközpontból, amely végső soron (bár én úgy tapasztaltam, hogy egyelőre csak elvben) a legkülönfélébb enciklopédiákat és lexikonokat is magába foglalhatná. Szép álmom, hogy ez a házikomputerrel kombinált televízió naprakész szuperlexikon lehetne.

A televízió „kiterjesztésének” csak egyik módja ez, és házikomputer is kell hozzá; az én nemzedékem számára azonban a komputer nemcsak drága valami, hanem varázslatnak tetszik. Az még a kisebbik baj, hogy a számítógép nyelvén meg kell tanulni — a nyelvtanulás mindenféleképpen időszzerű feladat, egy-egyel több vagy kevesebb, mit számít? Persze, számítógépet lehet kábeltelevízió nélkül is használni. Az egyéni számítógépek nem sokkal nagyobbak egy régimódi írógépnél, s ne feledjük: az előttünk járt nemzedék az írógépet, a rádiót vagy a televíziót látta még olyan varázslatnak, amit netán ördögös szerzőszámnak érzett. A házi komputerek, mint hírlík, igen sokféleképpen használhatók, s hamarosan éppúgy belopakodnak az iskolába, mint évtizede az egyszerű zsebszámológépek. Lehet, hogy gyermekeink gyermekei már anyanyelvi szinten tudnak algoritmul, vagyis komputerül, de — ez már az öregedés jele — tudnak-e majd kézzel írni, amint ma már kérdéses, hogy egy akár kitűnően érettségizett fiatalember *fejben* ki tudja-e számolni, mennyi hat-szor hét.

A házikomputereknek — vagy csak egyik változatuknak? — további veszedelme is van. Az elektronikus játékokra gondolok. Ma már sokfelé tiltják a „félkarú rablók”, vagyis a néhány évvel ezelőtt korszerűnek vélt játékgépek — valójában szerencsejáték-gépek terjedését, így Magyarországon is. Az odahaza is használható elektronikus játékok között az a modern, amely a

képernyővel egybekapcsolva *látszólag* az ügyességet, a gyors reagálást fejleszti. Ma már túlságosan egyszerűűnek látszanak az olyasféle játékok, mint amilyent korábban a Magyar Televízió egyik kvíz-műsorában is lehetett látni. Megindul például a képernyő két sarkából egy-egy pont s vonalat húz maga után; a két játékos gombnyomással irányítja a maga pontocskáját, s az győz, aki a legtávolabb bírja, az veszt, aki előbb „szorul sarokba”.

De menjünk tovább, vagyis kanyarodjunk egy kicsit vissza ahhoz a bizonyos audiovizuális özőnvízhez. A kábeltelevíziótól másfelé is vezet út: ez a videorecorder (képfelvevő és leadókészülék), s vele együtt a kazetta. Az áradat egyik előző hulláma volt a magyarul egyszerűen magnónak nevezett készülék, amelyet ma már mindenki olyan jól ismer, hogy akár többet ne is szóljak róla. Legfeljebb arra hívom fel a figyelmet, hogy manapság a *walkman* a „menő”, ezúttal a szó szoros értelmében is; az a zsebrerakható vagy nyakba akasztható kis masina, amely azután egy aprócska fejhallgatón át „élvezhető”; akár kazettát lehet behelyezni, akár rádióként használni (típusa válogatja). Főlrémlik előttem a *Pokoli torony* című film egyik jelenetsora: az égő toronyház egyik szobájában alszik vagy aludni készül egy fiú, fülén az akkor még elég nagy (persze, ma is létezik ilyen) hallgatóval, s abban harsog a zene: ő tehát sem a közelledő tűz ropogását nem hallja; sem a tűzoltók közeledésére nem reagál.

Az áradatnak ez az ága a fülre hatott, az új hajtás, a videó, a szemre is. Arról van szó, hogy egy erre alkalmas készülék közbeiktatásával mágnesszalagra rögzíthető a film, a tévéadás, zeneszám, bármí. A szalag azután — ugyanannak a készüléknek más működtetésével, vagy más készülék segítségével — lejátszható, vagyis újra (meg újra) látható-hallható. Röstelltem: talán fölösleges is erre ily sok szót vesztegetni, hiszen ma már mindenki tudja, hogy a tévéműsorok nagy részét videóra vesztik, s nem *live*, azaz nem „élőben” sugározzák; viszont az „élő adások” nagy részét is rögzítik, ha másért nem, hát hogy ismételten leadható legyen. Azt is sokan tudják, hogy — ha nem is olcsón — kapni videókészüléket Magyarországon is, talán még videokamerát is, amely hasonlít egy filmfelvevőhöz, csak kisebb. Föltételezhető, hogy sokan tudják azt is, ennek a masinának mennyi jó oldala van; például a filmrendezők afféle vázlatot készíthetnek így filmjükhöz, s a fölvett jelenet rö-

gón lejátszható, látható, míg a „hangományos” filmtechnikával a fölvett jelenetek „muszterei”, vagyis nyers pozitívjei, legjobb esetben is csak másnap tekinthetők meg. Az sem újdonság, hogy a film és a videó kölcsönösen „átírható”, vagyis filmeket videóra lehet vinni, s videószalagról tudnak filmet csinálni.

Ma már Budapesten is van *videotéka*: magyarán kazettakölcsönző. Különféle kazetták kölcsönözhetők itt, zenés diszkóműsoroktól kezdve a filmtörténet nagyjaiig: még új a videotéka ahhoz, hogy meg lehessen tudni, milyen arányban kölcsönöznek értékes vagy kevésbé értékes kazettákat. Kicsi bolt ez a videotéka, s egyelőre az egyetlen. Amikor tavaly résztvettem a mannheimi filmhéten (ennek része a ludwigshafeni szemle is), épp lelkesen üdvözölték a lapok *tizenegy* mannheimi videokazetta-kölcsönző kezdeményezését, önkéntes vállalását, hogy sem brutális, sem pornókazettát fiatalokruáknak nem kölcsönöznek. Az egyik laptudósító hozzátette: a többi *ötven* kazettakölcsönző még nem csatlakozott ehhez a kezdeményezéshez. (Arról nem is szólva, hogy felnöttek révén is kerülhet gyerek elé nem nekivaló látvány...)

Vajon gátal, vethet-e ennek az audiovizuális özőnvíznek az iskolai oktatás? Ez a kérdés Ludwigshafemben is fölvetődött. Alkalmam volt megnézni Mannheimben az iskolai filmközpontot: joggal büszke rá Walter *Zimmermann*, a központ vezetője. A raktár nagyobb, mint egy jókora tornaterem. Keskenyfilmen kölcsönöznek innen az iskolák művészi játékfilmeket és a tananyagot illusztráló más filmeket. Mégis: ez csak keskeny patakocska a csakugyan özőnvíznyi áradatban. Gondoljunk bele: Nyugat-Németországban egy kazettakölcsönzés jóval olcsóbb, mint két mozijegy. (Pedig már a mozi sem a régi...) A már idézett Burckhardt Heer, az ifjúsági szemle társelnöke, azt is elmondta egy nyilatkozatában: a legrosszabb, hogy ha valaki(k) három kasztni sörrel és tíz kölcsönkazettával kezdi(k) a hétvégét, mert ez már „fertőző nyavalya”. Mennyire így van, bizonyította egy összeállítás. Ezt Steffen *Wolf*, a wiesbadeni filmértékelő intézet vezető munkatársa készítette. Közkezen forgó, bárhol kölcsönözhető kazettákról kimásolt egy-egy jelenetet, a film legbrutálisabb jeleneteit. Húsz szömnű perc, embereket darabolnak föl, vernek össze, gyilkolnak halomra.

Hová vezethet mindez? Természetesen világszerte. Magyarországon is foglalkoznak a *megeelőzéssel* ama

„fertőző nyavalya” kirekesztésével. Csakhogy már maga az audiovizuális önzönvíz felszíne is veszedelmes. **Ábrakadabra**, írtam című, egy veszszőnyit változtatva csak, a varázsszót: mit tesz az emberrel ez az ábrakadabra, a képnek-hangnak ez a csakugyan önzönvínyi áradása? A korszerűsödésnek vannak, lehetnek olyan melléktermékei, amelyek nagyobb veszélyt hordoznak, mint amekkora hasznót hajt maga a főtermék. Ha egy jövőző nemzedék anyanyelvi szinten ismeri majd a számítógépek nyelvét, fogja-e még ismerni a saját anyanyelvét? Hiszen már ma is megkérdőjelezhető a verbális kommunikáció, vagyis a szóbeli közlés lehetősége. Újra meg újra föllángolnak a viták az oktatás „eltesztetése” miatt. Élőszóval alig felelnek a gyerekek az iskolában; otthon is jobbra csöndre intik őket a képernyőre feledkező felnőttek (világszerte riasztóak a statisztikák, mennyi rengeteg időt pazarolnak el az emberek, kivált a gyerekek, a képernyő előtt). Most majd még jön a komputer is. Megdöbentő, ami az újságok nyelv-művelő, nyelvvédő írsaiból kiderül: a példák rendszerint megjelent cikkekből valók, tehát olyanok „tollából”, akiknek nemcsak kenyerük, de munkaeszközük is a nyelv — mégsem tudnak szépen, tisztán magyarul. Mindenki vel megesik, hogy egyszer-másszor belebonyolódik egy-egy képzavarba — de ennyi képzavar, amennyit „toll-hegyre tűznek” a nyelvvédők! S ez bizonyára csak elenyészően kevés a lényeges hibákhoz képest.

Veszélyben a szó — kiáltjuk tehát? Igen, valóban veszélyben van a szóbeli közlés. Az, hogy rossz kifejezések terjednek, azért is baj, mert rendszerint kiszáradnak mellettük a szép és jó kifejezések. És arról tanúskodnak, hogy — ezúttal szándékosan használva, bár csak félig-meddig képzavart — egyre botfűlőbbek vagyunk a szavak megértésére, akár mondjuk őket, akár leírjuk. (Az írott hiba azért nagyobb baj, mert ki kellett volna javítani.) Ezt a botfűlőséget olykor a szakzsargon terjeszti: a *kivált* szó kétes

karrierje ennek jó példája (a turista is *kiváltja* valutáját az utazási irodában, és az újító is valutát *vált ki*, ha idehaza állít elő olyasmit, amit eddig külföldről, valutáért kellett behozni). Másik példa lehetne a *le-* igekötő irtóhadjárata. Gondoljunk a *lecserél* szó elterjedésére. A *fölcserél* kifejezés jószereivel már nem is használatos, ma már az emberek a Trabantot Ladával *lecserélik*, pedig illőbb lenne, ha *fölcserélnék* (arról már szó se essék, hogy *kicserélni*, vagy *becserélni* is lehet dolgokat).

A nyelvtudás hiányosságait ideig-óráig feledtethetik képi jelzések, például, gyakran koptatott szóval; a piktogramok. A kijáratot vagy a tájékoztatót, a csomagmegőrzőt jelző képecskék legföljebb az utas átszállásakor könnyítik meg az eligazodást, hosszabb tartózkodás esetén többet kell tudni. A (több) nyelvtudás értékét is föl kell ismerni; de ne feledkezzünk meg a *saját anyanyelvünk* ismeretéről se! S egyáltalán: a nyelvhasználatról, a szóról, a beszédéről. (Lehet ezzel viccelődni is. A minap a Magyar Televízió műsorán látható volt egy ilyesféle film. Egy kertész gyermekkorától kezdve nem mozdult ki a házból (és a zárt kertből), ahonét gazdájának, az Öregembernek halálakor el kell költöznie. Ez a kertész csak a képernyő közvetítésével ismerte a világot. Furcsa kalandokba keveredik tehát, amikor emberek közé kerül. Valójában ennél többről van szó, ez a film voltaképp egy ősi vígjáték-sémát alkalmazott a modern világra.)

Elmondattam-e fölöttünk egy varázsszó, afféle ábrakadabra, hogy csak rajzokat értsünk meg, szavakat ne, s értsünk a számítógépek nyelvén, de egymás szavát ne értsük, hogy ránkzúduljanak szörnyűségek vagy csak egyszerűen butaságok, rossz szellemek szabaduljanak ki a kazettákból? Talán még nem késő, talán még visszatál az ember a beszédhez. Való igaz, nemcsak beszélni lehet, fecsegni is. Természetesen ez sem jó: végtére is édesmindegy, hogy a semmit vagy a

rosszat elmondják vagy képen mutatják-e. Édesmindegy — valamiféle határig. Akinek van füle a hallásra, képzeletre is szüksége van ahhoz, hogy szót értsen. A szemén át mintha könnyebben megfertőződhetne az ember. A látáshoz kevésbé kell képzelet, vagyis személyes hozzájárulás (kivéve természetesen a kép művészeit: festmények, szobrok, filmek között az a jó, az a marandó, az az emberséges, amely a látvány erejével cselekvésre készíti a képzeletet is). Vacak szójáték lenne, ha azt mondanánk: elgépiesedik az ember, ha túlságosan elgépiesedik az élete. Vacak, de van benne valami. Kétségkívül megnyílnak a művelődésnek soha nem látott távlatai és lehetőségei: az újévi bécsi hangversenyt a tévéközvetítések jóvoltából, mint közölték, *kétszázmilliónyian* láthatták és hallhatták. Ez jó. Nincsenek még statisztikák arról, hogy az audiovizuális önzönvíz hány embert, hány fiatalel ér el, hányan fulladnak bele, mekkora az erkölcsi haszon, mekkora az erkölcsi kár.

Ki méri meg a szókinccset, egyesekét, népeket, korosztályokét, az emberiségét? Kiürülőben van-e ez a kincstár? Felelnünk kell a kérdésre. Felelősek vagyunk valamennyien ez ügyben. Az egész emberiség jövője forog kockán, ha nem ért szót ember az emberrel. Képtelenség még elgondolni is, mi történnék, ha egyszer mindnyájan elnémulnánk. És megsiketülnénk. Él-e, akit csak gépek tartanak életben? — ez a kérdés sokakat foglalkoztat az utóbbi időben. Él-e, akit csak gépek és képek kapcsolnak a másik emberhez, közvetlen szó nem köti össze őket? Elbűvölő a technika fejlődése, elbűvölő, micsoda távlatok tárulhatnak föl korszerű gépek segítségével. Kétszázmilliónyian egy hangversenyen? Csodálatos. De azért a bölcs varázsló ügyel, nehogy őt magát varázsolják el. Kétségkívül, lehet még szót érteni képekkel is. Csak el ne felejtsünk szót váltani egymással.

Zay László

Barth Károly bibliográfia

Bibliographie Karl Barth, Band 1: Veröffentlichungen von Karl Barth, Theologischer Verlag Zürich, 1984. — Im Auftrag der Karl Barth Stiftung und im Zusammenarbeit mit der Aargauischen Kantonsbibliothek und dem Karl Barth-Archiv erarbeitet von Hans Markus Wildi.

A teológiai könyvkiadás nem mindennapi eseménye ez a kötet, amely Karl Barth életművének, eddig megjelent, kiadott írásainak lehetőség szerint teljes jegyzékét tartalmazza — 470 oldalon.

Ez ideig Barth műveinek jegyzékét a 70. születésnapja alkalmából (Antwort, 1956) és 80. születésnapja alkalmából (Parrhesia, 1966) kiadott „Festschrift”-ek tartalmazták, természetesen csak az utóbbi (1966) időpontig. Most e kötetben a teljes életmű tudományos feldolgozását, jegyzékét kapjuk, H. M. Wildinek, az aargai Kantonsbibliothek könyvtárosának munkájából, de a tübingeni Egyetemi Könyvtár és Hermeneutikai Intézet (Hans-Anton Dreues) közreműködésével. A kötet *előszavát* a Karl Barth-Stiftung elnöke és alnöke, dr. Frank Vischer és dr. Markus Barth, valamint a Karl Barth-Archiv vezetője dr. Hinrich Stoevesandt írták alá. Ebben az *Előszóban* találjuk a Bibliográfia előtörténetét, létrejöttének történetét s említés történik a M. Wildi által — kéziratból — felhasznált s immár közvetlen megjelenés előtt álló magyar Barth-bibliográfiáról is! S bejelentik azt is, hogy a Barthról szóló ún. Sekundärliteratur további két kötetben fog megjelenni, talán a közeljövőben.

A *Bevezetés* ezután részletesen ismerteti a Bibliográfia megszerkesztésének egyes állomásait, majd annak felépítését és szempontokat nyújt annak használatához. Külön fejezetben találjuk a *köszönet* szavát mindazokhoz, akik a kötet létrejöttéhez segítséget nyújtottak. — E három bevezető részt angolul is közli a kötet.

A *tulajdonképpeni anyag* először a — Barth halála után megindult — *Karl Barth-Gesamtausgabe*, vagyis Barth összegyűjtött műveinek — a Dogmatikán kívüli — anyagát közli. Ebből eddig a *Prédikációk*, a *Tudományos művek* (részben eddig meg nem jelent egyetemi előadások) és a *Levelezés* jelent meg. Ezután következik *Összegyűjtött műveinek egy japán nyelvű kiadása* — 9 kötetben!

Ezután következik a *nagy Dogmatika* a „Kirchliche Dogmatik” kötetekének (I—IV. beleszámítva persze a félköteteket is) ismertetése, megjelölve a — részleges — másnyelvű fordításokat is az egyes köteteknél.

Majd következik az *egyes külön megjelent könyvek, írások, cikkek, tanulmányok jegyzéke*, 1906—1983-ig, ez a legterjedelmesebb rész (42—356. oldalak), összesen 976 címről van említés.

Ezt követi a *művek alfabetikus regisztere*, a címek szerint.

Következik az *idegen* — nem német — *nyelvekre lefordított* művek teljes jegyzéke, ugyancsak alfabetikus sorrendben: kínai, dán, angol (ez a legtöbb), finn, francia, holland, olasz, japán, koreai, norvég, portugál, svéd, spanyol, cseh, magyar nyelvű fordítások. Érdekességül megemlítjük, hogy a magyarra fordított művek száma megegyezik a spanyollal s hatszor több, mint a cseh nyelvűeké. Összesen 15 nyelvre fordították le Barth írásait.

Ezt követi az *időszaki folyóiratokban* (Periodica) és sorozatokban közzétett írások jegyzéke — német és más nyelveken — cím szerint, ugyancsak alfabetikus sorrendben.

Végül következik a *személyek, országok és helységek, bibliai idézetek s a fogalmak* alfabetikus regisztere.

Ezzel a kötet a *barthi életmű*, eddig szinte áttekinthetetlen, most azonban immár teljesnek mondható összefoglalása, foglalata.

Ez után az *általános ismertetés* után vessünk még csak egy pillantást a — valószínűleg kevésbé ismert — *összegyűjtött művek (Gesamtausgabe)* kötetére. A mintegy 70 (!) kötetre tervezett kiadás, Barthnak vagy nyomtatásban eddig meg nem jelent, hátrahagyott kéziratait, vagy a korábban ugyan megjelent, azonban elfogyott s így nem hozzáférhető műveit tartalmazza.

Így:

Prédikációk 1913. évből,
Prédikációk 1914. évből,
Prédikációk 1954—67. évekből.

A *Tudományos Művek* ezek:

Die Theologie Schleiermachers, egyetemi előadás, 1923—24.,
Die Erklärung des Johannesevangeliums, egyetemi előadás, 1925—26.,
Fides quaerens intellectum: Anselms Beweis der Existenz Gottes, 1931.
Die christliche Dogmatik im Entwurf, 1927.,
Ethik, egyetemi előadás, 1928—29.,
Das christliche Leben, Kirchliche Dogmatik IV/4.,
Töredék, a hagyaték kéziratokból.

A *levelezés kötetei*:

Barth levelei különböző személyekhez, 1961—66.,
Levelváltás: Barth—Thurneysen, 1913—1921.,
Levelváltás: Barth—Thurneysen, 1921—1930.,
Levelváltás: Barth—Bultmann, 1922—1966.

*

A Bibliográfia máris mutatja s mutatni fogják az életmű (Gesamtausgabe) további kötetét, valamint a Barthról szóló, illetőleg műveivel foglalkozó „Sekundärliteratur” két kötetét, hogy Karl Barth teológiai munkássága, életműve, bár történetileg mögöttünk van, feldolgozása tekintetében még javarészt *előttünk áll*. Az egyház nagy tanítói közé tartozik, akinek kérdésfelvetései és feleletei mellett, amíg csak egyház lesz a földön, éppen úgy nem lehet elmenni, mint egy Augustinus, Aquinoi Tamás, Luther és Calvin — hogy csak ezeket említsük — mellett sem. Régóta hírlik, hogy a nagy Dogmatika kötetét sokan lexikonként használják — főleg mióta megjelent a Regiszter-kötet is — felítve itt, vagy ott, témához keresve anyagot, indítást, továbbmozdítást. A prédikációk homiletikai — nemcsak homiletika-történeti! — sőt exegetikai kincsesár. S a levelezés egyháztörténeti, teológiatörténeti, sőt kultúrtörténeti forrásmű a kutatók számára. (A Bibliográfia megjelenése óta kiadták a Gesamtausgabe keretében az „Offene Briefe” kötetet is, amely a nyilvánosság, a sajtó számára készült, vagy utólag a sajtóba került „nyílt levelek” anyagát tartalmazza.)

Hogy csak egy példát említsünk Barth teológiájának mindig megújuló időszerűségére: a tavalyi évfordulója a „*Barmeni Hitvallás*”-nak (1934–1984), is mutatta azt a maradandó hatást, amit Barth az egyetemes egyháztörténet számára nemcsak annak egyik sorsdöntő órájában jelentett, hanem ma is jelent.

Ha a Bibliográfia áttekintése nyomán támadt *be nyomásainkat* csak egészen vázlatosan is kifejezni akarnók, talán ezt lehetne mondani:

Barth általában úgy él a köztudatban — nemcsak az egyházban! — mint a nagy Dogmatika szerzője — ennek többek között Lukács György is olvasója volt — tehát a rendszeres, rendszeralkotó teológiai gondolkodásnak, legjelentősebb legújabbkori művelője. Ez valószínűleg így is van. E mellett azonban könnyen szem elől tévesztjük, hogy Barth elsősorban biblikus teológus. Rendszeres teológiai gondolkodása oly mértékben a Szentírásához kötött és abban gyökerezik, mint senki kortársai közül. E tekintetben — is — a reformátorok hűséges tanítványa, követője igyekezett lenni. Ezt nemcsak kimondottan egzegetikai írásai — „Der Römerbrief”, „Erklärung des Philipperbrieffes”, „Die Erklärung des Johannesevangeliums” stb. — mutatják, hanem a Dogmatikának és minden egyéb írásának a Szentírásban való beágyazottsága is. Nem véletlen, hogy a Dogmatika Regiszterköete külön szakaszban (Predigthilfen) utal az igehirdetéshez segítség nyújtó, a Dogmatikában található írásmagyarázati helyekre.

Ebből szervesen következik, hogy Barth minden írása valamiképpen az *igehirdetésre utal*, abból indul ki s ahhoz vezet s közvetlenül bár, de — prédikál. Annak ellenére, hogy — természetesen — ő maga világos háttért von a teológiai kutatás, fáradozás és az igehirdetői tevékenység között (KD I/1,47-kk o.). Ezért nem meglepő, a Bibliográfia azonban ezt most adatokkal is dokumentálja, hogy Barth sokat *prédikált*. Nemcsak gyülekezeti lelkész korában (1911–21., Safenwil), hanem azután is, professzori tevékenysége mellett, állandóan, a legkülönbözőbb gyülekezetekben és alkalmakkor. Bizonyára egész teológiai habitusát meghatározta az, hogy nem az egyetemről indult, tudatos készüléssel az „akadémiai pályafutásra”, hanem tízéves gyülekezeti — falusi! — szolgálat után kapott meghívást a katedrára — saját maga nem kis meglepetésére. Az is köztudott, hogy a gyülekezeti igehirdetői szolgálatból adódó mélyseges belső vívódások — „igét kell hirdetni, de ez lehetetlen — s mégis kell!” — tették teológussá. Ha úgy tetszik: „botcsinálta” teológus volt, lett azzá — annak pásztorbotja által, Akiérol a 23. Zsoltár vall. Hogy prédikációira *alaposan készült* — mindig! — arról épp a most kiadott prédikációs kötetek tanúskodnak. Hiszen *kézinat nélkül* ezek létre sem jöhettek volna. S hogy *jól prédikált*, arról egykori hallgatói — e sorok írója is — tanúskodhatnak s mai olvasói is meggyőződhetnek. Banális fordulat, ha azt mondjuk: prédikációiban „váltotta aprópénzre” teológiai gondolkodását. Az azonban bizonyos, hogy aki ismerkedni akar Barthtal, annak először prédikációit ajánlhatjuk olvasmányul. Élete utolsó éveiben, megrendült egészségi állapota miatt, már csak a — baseli fegyintézetben prédikált, rendszeresen. Ezek a nagyon egyszerűen s mégis teljes teológiai mélységgel — e kettő néha ugyanaz — fogalmazott igehirdetései meleg, embert szerető és megértő pásztori szívről tanúskodnak.

S ezzel elénkeztünk egy következő vonáshoz, amit ismét a Bibliográfia tárt fel egész jelentőségében. Barth kezdettől és mindvégig *lelkipásztor* volt. Erről hihetetlenül kiterjedt és sokoldalú — sokféle partnerrel folytatott, pl. C. Zuckmayer íróval is — levelezése is

tanúskodik. Levelei tanúskodnak arról, hogy az Isten Isten-voltát, „egészen más voltát” olyan radikálisan hangsúlyozó teológus életművében az 1956-ban megjelent írása „*Die Menschlichkeit Gottes*”, ami akkoriban — némelyek számára — szenzációszámba ment, egyáltalában nem jelentett „fordulatot”, vagy éppenséggel „törést”, hanem csak következetes és szükségszerű átlomás volt teológiai gondolkodásának menetében. Az incarnatio csodája és ajándéka mindig is középponti témája volt a barthi teológiának (vö. K. Barth: *Weihnacht* (1934.). Az emberré lett Isten emberséges. Ezért lett Isten emberséges. Ezért tudott Barth is *nagyon emberi és emberséges* lenni; tudományos munkája mellett tudott törődni emberek testi-lelki javával. Hogyan volt ideje ekkora levelezést lebonyolítani — kérdezhetjük joggal az eddig megjelent 4 vaskos kötet láttán? De hiszen éppen ő írt arról, hogy Istennek *van ideje* számunkra (Die Zeit der Offenbarung, KD I/2,14 §). Ezért lehet nekünk is időnk — egymás számára.

S ha most megpróbáljuk a barthi életműnek immár a Bibliográfiában elénk tárt teljességét egy nevezőre hozva összefoglalni, akkor alig tehetnők ezt találóbban, mint tette ő maga annak a rádióbeszélgetésnek a végén, amelyet a svájci rádió 1968. november 10-én, egy hónappal Barth halála előtt sugárzott. „Az utolsó szó amit mint teológus és mint politikus is kimondhatok, nem egy fogalom, mint a „kegyelem”, hanem egy név: *Jézus Krisztus*. Ő a kegyelem, aki túl van egyházon, világon s teológián. Hosszú életem során azon fáradoztam, hogy erre a névre mutassak: Ott!... nincsen más névben üdvösség, csak ebben a névben.”

Groó Gyula

Márk evangéliumának sémi háttere

Elliot C. Maloney: *Sematic Iuterference in Marcan Syntax* (SBL Dissertation Series 51), Scholar Press, 1981 (USA, Chica California)

Bevezetés

Már az V. sz.-i keresztyén írók felismerték, hogy az Újszövetség görög nyelve erősen különbözik a klasszikus görög szerzőkétől, sőt még attól az irodalmi hellén görögtől is, amit Epictetos és Plutarchos használt.

A reneszánsz idején a bibliai nyelvekkel foglalkozó tudósok úgy vélték, hogy az ÚSZ-i görög tele van olyan problémával, amelyet valamelyik sémi nyelv befolyása okozott és ők azt gondolták, hogy ez a sémi nyelv a héber.

A XIX. sz. végén *Deissmann* újraértelmezte az ÚSZ-i görög nyelvet a papiruszok fényében. Később *Thumb* azt a következtetést vonta le, hogy az egész Kelet-Mediterrán világban Kr. e. 300-tól Kr. u. 500-ig egy közös görög nyelv volt használatos (a koiné, vagy hellén görög), amelyet egyaránt használtak az átlagemberek és a legkifinomultabb irodalmi szerzők is.

Pár évvel később *Dalman* és *Wellhausen* azt a gondolatot tették népszerűvé, hogy az a sémi nyelv, amely az ÚSZ-i görög számos nehézsége mögött áll — az arám.

*Deissmann*tól kezdve *Wellhausen*en át egészen napjainkig már nyolc évtizede azon dül a vita, hogy az ÚSZ görög nyelvezetét hogyan és milyen mértékben befolyásolja az arám, a héber és a héber biblia

ősi görög fordításának, a Septuagintának semitizáló nyelvezete.

Márk evangéliuma nyelvezetét tekintve a legkezdetelegesebb evangélium, ezért *Maloney*, amikor az ŰSZ-i sémi behatásokat vizsgálja, ezt az evangéliumot veszi alapul, hisz kutatása számára itt találja meg a legtöbb bizonyítékot.

Márk sémi háttere teljesen egyértelmű a bibliakutatók számára, de azt a kérdést kell megfontolni, hogy az evangélium egy arám eredetinek a fordítása-e, vagy arám tradíciótól függ-e a görög szöveg? Az ŰSZ-kutatók általános véleménye szerint a közvetlen fordítás hipotézisét el kell vetni, de azt viszont világosan látni kell, hogy Márk görög nyelvezete „fordított görög”. (V. Taylor Márk kommentárjában [The Gospel according St. Mark. London, 1953. Macmillan] egy magyarra nehezen visszaadható kifejezést használ: „translation Greek”. Ez a kifejezés nyilván azt jelenti, hogy Márk, mivel nem volt görög anyanyelvű és nem tudott tökéletesen görögül, viszont evangéliumát a kor hivatalos nyelvén, koiné dialektusban írta, ezért öntudatlanul is számtalan semitizmust használ.)

V. Taylor több ŰSZ-kutató véleményét is közli, én csak *Lagrange*-ét és *Black*-ét emelem ki. *Lagrange* szerint Márk evangéliuma nem azért „fordított görög”, mert egy arám írást fordít le, hanem azért, mert egy arám katéchésist ad vissza.

Black véleménye pedig az, hogy egy arám beszédforrás vagy tradíció áll a szinoptikus evangéliumok mögött, de a bizonyítékokból nem lehet meghatározni, hogy ez a forrás írásos vagy szóbeli volt-e.

Végül V. Taylor így összegzi saját véleményét: „Joggal feltételezhetjük az Evangélium görög szövegének arám hátterét. Annak is van alapja, hogy arám források létét gyanítsuk, amelyek inkább szóbeliek lehettek. Beszélhetünk arról is, hogy az evangélista arám tradíciót dolgoz fel, de ennél többet ki-jelenteni már spekulációnak számít.”

E rövid bevezetés után rátérek azokra a konkrét nyelvi jelenségekre, amelyek igazolják Márk evangéliumának sémi hátterét. Ezeket a jelenségeket *Maloney* két fő csoportba osztja. Az első fejezetben tárgyalja a „stílus és mondatszerkezet” kategóriájába tartozókat, a második fejezetben pedig a különböző szófajokat veszi számba.

Stílus és mondatszerkezet Szórend

A hellén görögben a normál szórend független mellékmondatban: alany-állítmány. A hellén görögben a szórend azonban sokkal szabadabb, mint a modern nyelvekben, ezért nem mindig az alany áll elől, hanem az állítmány és egy másik mondatrészt is előre kerülhet, ha hangsúlyosabb válik. A héber nyelvre viszont az állítmány-alany szórend jellemző, ezért amikor Márknál fordított szórendet (állítmány-alany) találtak, gyakran semitizmusra gondoltak. Ez a jelenség azonban nem jelent önkéntlenül semitizmust, pontosan a koiné szabadabb mondatszerkesztése miatt.

*To haima mou tēs diathēkēs to ekchūnomenon
hūper pollōn* (Mk 14,24)

Ezt a kifejezést általában négy tényező miatt gondolják semitizmusnak:

a) A hellén görög a „polloi” helyett általában „pantes”-t használ;

b) A prepozíciós kifejezés (hūper pollōn) a participium (ekchūnomenon) után áll;

c) A genitívusban álló birtokos névmást (a mou-t)

az ugyancsak genitívusban álló „tēs diathēkēs” követi és mindkettő ugyanattól a főnévtől, a „haima”-tól függ;

d) A participiumot alanyától (a haima-tól) két genitívus választja el.

Maloney szerint e kifejezés semitizmusát főleg a c) és d) érv támasztja alá. A görögben ez a kifejezés nehézkes lenne, mert (c) genitívus áll genitívusos birtokos névmás után és mindkét genitívus ugyanattól az alanytól függ; valamint (d) participium áll genitívus után és a participium is ugyanattól a főnévtől függ.

E kifejezés semitizmusát bizonyítja az is, hogy a „szövetség vére” (dam habbōrit) az ŰSZ-ben is többször szerepel (pl. Ex 24,8).

A kai kötőszó

a) A kai használata független mellékmondatok összekapcsolására

A kai használatával kapcsolatban két magyarázatra szoruló fogalom jön elő: *hypotacticus* (alárendelő) stílus és *paratacticus* (mellérendelő) stílus. A hellén irodalomban általában a *hypotacticus* stílus volt használatos, ami azt jelenti, hogy a mellékmondatokat participiumok, alárendelő kötőszavak vagy más járulékszavak kötötték össze. A *paratacticus* stílusra pedig az jellemző, hogy a mellékmondatokat a „kai” kötőszó kapcsolja össze. Ez utóbbi főleg azoknak a szerzőknek a görög stílusára volt jellemző, akiknek az irodalmi műveltsége minimális volt. Márk stílusát is a *parataxis* jellemzi: 591-szer használja a kai-t független mellékmondatok összekapcsolására. Ez nyomós érv arra, hogy Márk sémi befolyás alatt állt, hiszen a héber és az arám is waw-val köti össze a mellérendelő mondatokat.

b) A kai új paragrafust vezet be

Márk gyakran használja a kai-t új paragrafus bevezetésére. Ennek magyarázatául is a héberhez kell fordulnunk, mert a bibliai héberben is egy független elbeszélést, vagy egy elbeszélés új szakaszát a waw és az ige imperfektuma vezeti be. A tény, hogy Márk 8–9 paragrafusból 6 esetben a kai-t használja a normál-görög „de” kötőszó helyett — a legvalószínűbb hebraizmust árulja el.

c) A kai szerepe a feltételes mondatban

A kai gyakran az apodosist, a feltétel következményét vezeti be. Erre példát találunk a Márk 8,38-ban:

Feltétel: „hos gar ean epaischūnthē me...”

„Mert ha valaki szégyell engem...”

Következmény: „kai ho ūios tou anthrōpou epaischūnthsetai auton...”

„(akkor) azt az Emberfia is szégyelni fogja...”

A bibliai héberben is gyakran waw és az ige imperfektuma vezeti be a következményt (apodosist) olyan mondatokban, amelyek feltételt tartalmaznak. Csak egy példát mutatok be a Gen 24,41-ből, ami bizonyítja, hogy ez a jelenség is sémi eredetre vezethető vissza:

Feltétel: „...vō,im lo’ jittōnū lāk...”

„...Ha nem adják neked...”

Következmény: „vōhājitā nāqi me’alāti”

akkor is mentesülsz a nekem tett eskü alól.”

Asyndeton

Az asyndeton azt jelenti, hogy két mondat vagy mondatrész között elmarad az értelmileg odavonatkozó kötőszó, vagy valamilyen kötőformula. Az asyndetonnak Maloney négy, Márknál is előforduló típusát említi meg, de a négy közül csupán egyet tart bizonyíthatóan semitizmusnak, az *asyndetikus imperativust*. Ilyen kettős imperativus szerepel a Mk 2,11-ben:

„...egeire aron ton krabatton sou...”
 „...kelj fel, fogd az ágyadat...”

Ez a nyelvi jelenség is semitizmus, mert az „egeire” héber megfelelőjét, a „qúm”-ot pontosan ugyanilyen formában használták.

Pl.: „...qúm rib 'et hehárim...” (Mik 6,1)
 „...Kelj fel, perelj a hegyekkel...”

Az ilyen kettős imperativus a hellén görögben nem volt használatos.

Kai egeneto-val álló szerkezetek

A kai egeneto-val álló szerkezeteket is semitizmusnak tartják a bibliakutatók, mert a héberben ennek két paralel szerkezetét is megtaláljuk:

- a) waw + a hájáh imperfektuma = vajöhi
- b) waw + a hájáh perfektuma = vöhájáh

Ezek a szerkezetek a görögben is és a héberben is arra szolgálnak, hogy múltbeli események leírását vezessék be, bár nem mindegyik kai egeneto-val álló szerkezetet tartják egyértelműen semitizmusnak.

Különböző szófajok

Maloney a II. fejezetet 4 fő csoportra osztja: 1. a határozott névelő; 2. névmások; 3. számnevek; 4. a főnév.

En ezek közül csak a 4. (a főnév) csoportjába tartozó nyelvi jelenségekkel foglalkozom.

A „héber” genitivus

A „héber” genitivus nyomait a márki mondatszerkesztésben is megtaláljuk. A héberben és az arámban csak kevés melléknév használatos, ezért a héber és arám szerzők gyakran egy második főnevet használtak arra, hogy az első főnévnek valamilyen tulajdonságát kifejezzék. Ennek analógiájára a bibliai görögben is az első főnév tulajdonságát gyakran egy genitivusban álló második főnév fejezi ki.

Szemléltetésül a héber „malóké cheszed” és a görög „basileus eleous” (irgalom királya = irgalmas király) párhuzamára hívom fel a figyelmet.

Márknál az ún. „héber” genitivusnak két lehetséges példáját találjuk meg:

- 1. „...baptisma metanoiias...” (Mk 1,4);
 „...megtérés keresztségét...”
- 2. „...tous artous tēs protheseōs...” (Mk 2,26)
 „...a szent kenyereket...”

Hüios + genitivus jelképes értelemben

A héberben és az arámban egy személynek a jellemvonását vagy helyzetét olyan szerkezettel lehet kifejezni, amely egyrészt a fiú (héberül: ben, arámul bar) szóból áll, másrészt pedig egy főnévből és a kettő együtt szerkezeti láncot alkot.

Pl.: ben chajil (1Kir 1,52) — erősség, bátorság fia, azt jelenti, hogy valaki erős, bátor;

- ben meseq (Gen 15,2) — birtoknak örököse;
- böné resef (Jób 5,7) — szikrák;
- ben qáset (Jób 41,20) — szivárvány fia

Márk evangéliumában a hüios + genitivus szerkezetek sémi háttérre vezethetők vissza. Erre a szerkezetre Márknál két példát találunk:

- 1. hoi hüioi tou nümphōnos (Mk 2,19) — a vőlegény fiai
- 2. hoi hüioi brontes (Mk 3,17) — menydörgés fiai

A ho hüios tou antrōpou szókapcsolat

A ho hüios tou antrōpou szerkezet is gyakran szerepel Márknál. Ez a kifejezés a sémi párhuzamos szókapcsolat irodalmi fordítása, mert a héberben is és az arámban is, eltérően a görögtől, egy meghatározott csoport egyik tagját úgy lehet jellemezni, ha előre mondjuk a fiú szót, utána pedig annak a csoportnak a genitivusos formáját, amelyhez ez a tag tartozik. A bibliai héberben az „ember fia” kifejezésnek 3 fajtája található meg:

- 1. ben 'ádám; 2. böné 'is; 3. ben 'anasá'

Ti emoi (hēmin) kai soi

Nem eldöntött tény, hogy ez a kifejezés sémi eredetű, mert a klasszikus görögben is elég gyakran előfordul. Héber megfelelője a *mah li vólákem*, többszámban *mah li vólákem*. Maloney lehetségesnek tartja, hogy a Mk 1,24 a mah li válák irodalmi fordítása, azonban ez a kifejezés a korabeli görög szóhasználatban is teljesen elfogadott volt.

Az ouranoi többszámú használata

A héberben az „ég” és a „menny” mindig többszámban fordul elő: sámajim, ezért a bibliakutatók joggal feltételezik azt, hogy a többszámú ouranoi is sémi hatás eredménye. Márk evangéliumában az ouranos szó 17-szer fordul elő, ebből 4-szer szerepel többszámban, pl. Mk 1,11-ben: „Kai phōnē egeneto ek tōn ouranōn...” („az égből pedig hang hallatszott...”). A klasszikus görögben az ouranos többszámában csak ritkán használatos és amikor előfordul, a szó szoros értelmében vett egeket jelent. Az arámban is, akárcsak a héberben, az ég mindig többszámában szerepel (Dán 4,8).

*

Még lehetne bőven sorolni a példákat annak igazolására, hogy Márk evangéliuma sémi háttérből nőtt ki, de úgy érzem, ez a kevés is elég meggyőző lehet számunkra. Maloney e témával foglalkozó könyvében 250 oldalon keresztül veszi számba a Márknál megtalálható semitizmusokat vagy semitizmusnak vélt jelenségeket. En ezek közül csak azokat soroltam fel, amelyeket legjellemzőbbeknek tartok, mert sok esetben a bibliakutatók között sincs egyetértés abban, hogy az adott nyelvi jelenség egyértelműen semitizmus-e vagy sem.

Csonka Valéria

A döblingi barlang vad oroszlánja

Falk Miksa: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984

A döblingi tragédia után pár évvel 1867-ben látott napvilágot a Széchenyiről szóló első életrajzi munka. Egy osztrák lapkiadó fantáziát látott abban, hogy e páratlan életút állomásairól az eseményeket visszapergetve informálja olvasóit. A szenzáció erejével

ható életrajz bizonyára jó üzletet is jelentett az Oesterreichische Revue címet viselő folyóiratnak. Bár a hivatalos körök talán nem vették jónéven a Habsburg házzal élete végén nyíltan szembeforduló Széchenyi pályájának és eszméinek nagyközönség elé tárását. A Kiegyezés ténye azonban némileg feledtetni tudta a kölcsönös sérelmeket.

A forradalomtól kezdetben rettegő, de az első eredmények után annak lelkes hívévé szegődő Széchenyi a magyar alkotmányosság helyreállítását nem a Béctől való elszakadás útján, hanem a Habsburg monarchia keretében tartotta megvalósíthatónak. Az egyre határozottabban jelentkező pszichózis tünetei azonban a politikai események alakításától elvonták figyelmét. Elborult elméje keserű elszigeteltségre, a döblingi idegyógyintézetbe száműzte. „Olyan percben hagyta el ereje, midőn Magyarországnak a leginkább szüksége volt reá, ez tette örüllté s űzte pokolbeli kínoktól gyötrött lelkét a tehetetlen düh szilaj kítőréseire.”

1857-től a reményteljes javulás jelei mutatkoztak rajta. A szervezetét közel egy évtizedig fogva tartó kór mintha engedett volna szorításából. Gyarapodni kezdett testi ereje, s lassanként a szellemi megerősödés is észlelhetővé vált. A makács elzárkózás után egyre intenzívebben kezdte keresni a külvilággal való érintkezést. Az egyfelől azt jelentette, hogy minden Magyarországon megjelenő lapra előfizetett, s ezeket gondosan áttanulmányozta. Emellett eljutott hozzá az akkori európai irodalom minden számottevő alkotása. Még a „tiltott” könyveket is meg tudta magának szerezni. Az életrajzíró közlése szerint „nemcsak hogy elolvasta mindezt, hanem bámulatos emlékezőtehetsége meg is őrzött minden fontosabbat, s még talán soha oly ember, ki szobája küszöbét nem hagyta el, nem állt annyira középette a világrész szellemi életének, mint Széchenyi István gróf döblingi tartózkodása idejében”. A külvilággal való kapcsolatteremtést másfelől a döblingi tébolydába hozzá zárandóklók jelentették. Későbbi életrajzírójával, Falk Miksával is itt találkozott először. 1859-ben kereste fel Falk Széchenyit — a gróf kezdeményezésére. Ettől fogva hetente többször is meglátogatta Döblingben. Falk Miksa az akkori idők egyik legjelentősebb publicistája volt, aki Széchenyi mellett többek között Deák Ferenc barátságát is élvezte. Mint igazi újságíró a Széchenyivel folytatott beszélgetések után jegyzeteket készített, rögzítette a Széchenyitől hallott, vagy róla szóló anekdotákat, értékes adalékkal gazdagítva ezzel a későbbiek során kialakuló Széchenyi image-t. Élete utolsó esztendeiben a „döblingi barlang vad oroszánja” minden erejét a Habsburg önkényuralom elleni szenvedélyes harc ügyére fordította. Rengeteget olvasott, tájékozódott az aktuális szellemi irányvonalokról, vendégeket fogadott, akikkel főképpen politikai kérdésekről folytatott eszmecsereket. Emellett éles hangú vitairatokat, újságcikkeket is írt, pártfogása alatt politikai röpiratok sokasága jelent meg. A döblingi elmebetegintézetet szinte illegális ellenzéki sajtóközponttá tette egy időre Széchenyi. A hatóságok természetesen rövid időn belül tudomása lett a dologról. Thierry rendőrminiszter többek között ezt írta Széchenyinek: „A tébolyda megszűnt excellenciára nézve menhely lenni.” Az elmebetegintézetben végbement nyomozás, házkutatás zaklatásai teljesen felborították Széchenyi lelki egyensúlyát. Az eddig hátráló betegség ismét úrrá lett rajta. 1860 Húsvét vasárnapján szétzúzott koponyával találtak rá. Öngyilkosságának körülményei a mai napig tisztázatlanok.

Széchenyi utolsó éveiről és haláláról szóló riportjában közvetlen információk sokaságát tárja az olvasók elé Falk Miksa. Az Európa Könyvkiadó szerkesztőit dicséri, hogy e korhú, életteli visszaemlékezés izléses kivitelben és olcsó áron ismét megjelenhetett.

Kádár Zsolt

A jóléti állam ma

Szamuely László; Magvető Kiadó Budapest 1985

A tőkés iparosítás nyomán a paraszti félféudális viszonyokban alapvető változás következett be. A fellendülő kereskedelem, a forradalmasított közlekedés, az egyre modernizálódó nagyipar milliók társadalmi, vagyoni helyzetét sodorta merőben új körülmények felé. Felbomlott a nagycsalád szerkezete, új arányok jelentkeztek demográfiai téren. Megindult és egyre kiszélesedett az urbanizáció és a szekularizáció. Régebben a család, az egyház gondoskodott bizonyos mértékű szociális-karitatív program valóra váltásáról. A korlátlan lehetőségeket feltáró kapitalizmus korai szakaszában azonban a kisparaszti termelőkből egymástól elszigetelt ipari bérmunkássá lett városiakok elképesztően nagy számban kerültek a nyomor legmélyére. A bérből élő munkás már nem számíthatott az eddig némi védelmet nyújtó közösségek gondoskodására, hanem életkörülményeinek alakításakor rászorult a társadalom, a kapitalista állam segítségére.

A jóléti állam kialakulása kettős okra vezethető vissza. Az egyik ok gazdasági természetű. A modern ipari társadalom létrehívása olyan anyagi forrásokat teremtett meg a munka termelékenységének magas színvonala által, hogy az így jelentősen megszapordított nemzeti jövedelem bizonyos hányadát a dolgozó és dolgozni objektív okok miatt nem tudó állampolgárok között szociális jellegű juttatásként ismét szétoszthatták. Másodsorban, de nem másodrendben a jóléti állam megteremtésénél döntő mozzanatot jelentett a különböző ideológiák, eszmeáramlatok és politikai mozgalmak társadalmi és gazdasági reformokat sürgető fellépése. Ezek között a munkásszervezőmozgalom szerepe volt a leghangsúlyosabb. Az uralkodó osztályok részéről a munkásság felé tett engedmények láncolata lényegében véve a munkásosztály erejének elismerésén túlmenően a jóléti állam intézményrendszerét építette és bővítette.

A kapitalista fejlődés megállíthatatlan folyamata az élet számos területén igényelte a szakképzett munkaerők irányító tevékenységét. Ebből adódóan gyors megvalósulást eredményezett az ingyenes nevelés bevezetése, majd később kötelezővé tétele. A legszélesebb rétegeket érintő edukációs program bevezetése jelentette az első lépcsőfokot a mai értelemben vett jóléti társadalom létrejöttében. Az európai és tengerentúli kapitalizáló társadalmak szociálpolitikai célkitűzései között szerepelt továbbá az öregesség, rokkantság, betegség miatt munkaképtelenné vált dolgozók elemi létigényeinek állami keretből történő biztosítása.

A kapitalista állam szociális jellegű tevékenységének, a jólétet elősegítő törekvéseinek statisztikailag látható területét képezik a fentiek. A fejlett tőkés országokban a jóléti program szélesedése egy statisztikailag láthatatlan, a jólét közvetett biztosítása irányuló intézkedéshalmazt indukált. A jóléti gondoskodás közvetett formája lett az adóügyi, munkahelyi

DOCUMENTS: Called to Witness to the Gospel Today. An Invitation from the General Council of the World Alliance of Reformed Churches.

STUDIES: *Károly Fekete*: Remembering the Way Covered. A Retrospective View of the Services Rendered by the Reformed Church in Hungary since the Liberation — *Karl Wolfgang Tröger*: Gnosis, New Testament, Church — *Zoltan Bellai*: Baptism in the Reformed Church in Hungary Viewed in the Mirror of the Lima Document — *Erwin Fahlbusch*: Ecumenism. A Lexicographical Sketch — *Wolfgang Krötke*: An „Impossible Possibility“ for Man. Thoughts about the Christian Interpretation of Sin with Reference to Karl Barth's Teaching on Sin — *Jenő Szigeti*: The Hymns of a Living Congregation — *László Ötvös*: The Life of Benjamin Szónyi and the Influence of His Hymns on Popular Reformed Piety (1717—1794)

WORLD REVIEW: The Task of the Sixth All Christian Peace Assembly to Be Held in 1985 in Face of the Threatening World Situation. An Address Delivered by Bishop Dr. Károly Tóth, President of the Christian Peace Conference, to the Regional Conference Held in Hannover—Mühlenberg on January 19, 1985 — *Ernö Ottyk*: East—West Dialogue of Churches in Karlovy Vary

DISCUSSION: *Károly Fekete*: The Future of Preaching
A STUDY OF THE INSTITUTE FOR CONFESSIONAL RESEARCH: *Lajos Békefi*: Reconciliation and Penitence in the Mission of the Church. What Happened at the Sixth Synod of Bishops?
CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: Abracadabra?
REVIEW OF BOOKS: A Karl Barth Bibliography (*Gyula Groó*) — *Elliot C. Maloney*: Sematic Interference in Marcan Syntax (*Csonka Valéria*) — *Miksa Falk*: The Last Years and the Death of Count István Széchenyi (*Zsolt Kádár*) — *László Szamuely*: The Welfare State Today (—r—t)

DOKUMENTE: Berufen zum Zeugnisablegen heute. Aufruf des Generarates des Reformierten Weltbundes

STUDIEN: *Károly Fekete*: Erinnerung an den zurückgelegten Weg. Rückblick auf die von der Reformierten Kirche in Ungarn seit der Befreiung geleisteten Dienste — *Karl-Wolfgang Tröger*: Gnosis, Neues Testament, Kirche — *Zoltan Bellai*: Die Taufe in der Reformierten Kirche von Ungarn im Spiegel des Limaer Dokuments — *Erwin Fahlbusch*: Okumenismus. Ein lexikographischer Umriss — *Wolfgang Krötke*: „Unmögliche Möglichkeit“ für den Menschen. Gedanken über das christliche Verständnis der Sünde mit Bezugnahme auf Karl Barths Lehre von der Sünde — *Jenő Szigeti*: Gesänge der lebendigen Gemeinde — *László Ötvös*: Das Leben von Benjamin Szónyi und der Einfluss seiner Kirchengesänge auf die reformierte völkische Frömmigkeit (1717—1794)

WELTRUNDSCHAU: Die Aufgabe der 1985 abzuhaltenden VI. Allchristlichen Friedensversammlung angesichts der bedrohlichen Weltsituation. Ein Vortrag von Bischof Dr. Károly Tóth, Präsident der Christlichen Friedenskonferenz, auf der regionalen Konferenz in Hannover—Mühlenberg am 19. Januar 1985 — *Ernö Ottyk*: Kirchlicher Dialog zwischen Ost und West in Karlovy Vary

DISKUSSION: *Károly Fekete*: Die Zukunft der Verkündigung
EINE STUDIE DES KONFESSIONSKUNDLICHEN INSTITUTS: *Lajos Békefi*: Versöhnung und Busse in der Mission der Kirche. Was geschah auf der VI. Bischofssynode?

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay*: Abracadabra?
BÜCHERRUNDSCHAU: Eine Karl Barth Bibliographie (*Gyula Groó*) — *Elliot C. Maloney*: Sematic Interference in Marcan Syntax (*Csonka Valéria*) — *Miksa Falk*: Die letzten Jahre und der Tod des Grafen István Széchenyi (*Zsolt Kádár*) — *László Szamuely*: Der Wohlfahrtsstaat heute (—r—t)

kedvezmények terén nyújtott támogatások egyre szélesedő skálája. S mivel a tőkés struktúra nem mindig és nem mindenkinek képes munkát adni, a jóléti juttatások között a munkanélküliek segélyezése is lényegi szempontként került előtérbe. Végeredményben „a jóléti állam tevékenysége a-nemzeti jövedelemnek jóval nagyobb hányadát hasítja ki, mint azt bármelyik statisztika is mutatja”.

Szamuely László könyve első részében pontos definíciót ad a nyugati társadalmakban végbement szociálpolitikai kezdeményezések történeti háttéréről, az egyes intézkedések megvalósulásának mozzanatairól. A Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában megjelent tanulmánykötet második felében a szerző a jóléti állam mai helyzetével foglalkozik.

A hetvenes évek közepétől napjainkig terjedő időszak sok tekintetben a válság koraként értékelhető, melyet az egyre erősödő méreteket öltő infláció, valamint a gazdasági helyzet stagnálása jellemez. A finansiális stabilitás megbomlása a munkaadó—munkavállaló—állam konszenzusának megbomlásához vezetett, gyengítve ezzel a társadalmi béke megőrzésének pozícióit, s veszélyeztetve a minimális létbiztonságot az inaktív állampolgárok körében. A világ-gazdasági körülmények változása mellett a jobb és

baloldali blokkok által hangoztatott reformer koncepciók a jóléti állam jelenlegi állapotának, funkcióinak hibáira, sőt válságára utalnak. Szamuely a probléma gyökerét érinti, amikor megállapítja: „A kapitalista termelési viszonyok szülte egyenlőtlenségek orvoslására a jóléti állam az előállított értékfelettel egy bizonyos hányadát kivonja a tőkés gazdaságból és nem kapitalista módon osztja újra el.” E circulus vitiosus a jóléti állam „csapdája”, alapvető ellentmondása. A válság-szituáció beállta ellenére ma már képtelen vállalkozásnak tűnik a jóléti állam kiterjedt tevékenységi körének felszámolása a fejlett nyugat-európai és észak-amerikai államokban. A jelenlegi körülmények között helyette jobbat, megfelelőbbet nyújtani — a kapitalista termelési és elosztási viszonyok között — nem lehet. Szamuely szerint a társadalom-jobbító vágyálmokat szembeesíteni kell a világ rideg tényeivel.

Az alig több mint százoldalas könyvében Szamuely László pontos analízist tár az olvasó elé egy olyan jelenkori társadalmi, gazdasági szituációról, melynek eredete, célja, szerepe, eredménye, sikere, válsága, továbbélése nem kerülheti el figyelmünket.

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Képes Újszövetség	245,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

Ifj. Dr. Bartha Tibor—Vladár Gábor: Bibliai fogalmi szókönyv	244,— Ft
Küldetésben — Köszöntések az ökumenéből dr. Bartha Tibor püspök 70 születésnapjára	113,— Ft
„Ó, szép fényes hainalcsillag” magyar népi karácsonyi énekek	100,— Ft
Pásztor Jánosné: Kenyai napló	70,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (Igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Kiss Sándor: Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat	123,— Ft
Dr. Victor János: Református Híszkegy	85,— Ft
Juhász Zsófia—Sártory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (Igehirdetések, előadások, tanulmányok cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Bibliai lexikon gyerekeknek	150,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház	112,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	58,— Ft
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai	128,— Ft
H. V. Morton: Pál apostol nyomában	110,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosságul	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Dickens: Urunk élete	70,— Ft
Kiss Géza: A lélek hárangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap), Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetők: minden lelkész hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Aponyi u. 21. Pf. 5. 1440

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A magyarországi szabadegyházak
és a többi protestáns egyházak kapcsolatának
története és mai lehetőségei

„Isten hív! Válasszátok az életet!

Az idő sürget!”

Magyar hozzászólás

a KBK VI. nagygyűlése témájához

Etika a Hegyi Beszédben

” A LOGOS szó fordításához

Karner Károly – tudós
az egyház szolgálatában

II. Rákóczi Ferenc, az egyházpolitikus.
Halálának 250. évfordulójára

Johann Sebastian Bach.
Születésének 300. évfordulójára

Armageddon vagy a szívárvány.
Vallás, politika és az egyházak az 1984-es
amerikai elnökválasztáson

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1 9 8 5

3

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. május—június

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133—7599

Egyetemi Nyomda — 85.3480
Budapest, 1985.

Felelős vezető:

Sümeghi Zoltán igazgató

A Theológiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Viczián János
Dr. Nagy Gyula
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Előfizetési díj:

egy évre 312 Ft
fél évre 156 Ft
E szám ára 55 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap
Irodánál, Budapest, József nádor
tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

DOKUMENTUMOK

- A magyarországi szabadegyházak és a többi protestáns egyház kapcsolatának története és mai lehetőségei — Bartha Tibor püspök, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa elnökének előadása a Szabadegyházak Tanácsa 1984. október 31-én rendezett jubileumi ünnepségén ... 129
- Emlékezés és hálaadás — Szakács József SZET-elnök beszéde 1985. április 1-én ... 132
- „Isten hív! Válasszátok az életet! Az idő sürget!” Magyar hozzászólás a KBK VI. nagygyűlése témájához ... 134

TANULMÁNYOK

- NÉMETH TAMÁS: Etika a Hegyi Beszédben ... 146
- CSENGŐDY LÁSZLÓ: A LOGOS szó fordításához ... 148
- VEÖREÖS IMRE: Karner Károly — tudós az egyház szolgálatában ... 155
- A. P. F. SELL: John Wyclif — Halálának 600. évfordulójára ... 158
- FABINY TIBOR: II. Rákóczi Ferenc, az egyházpolitikus. Halálának 250. évfordulójára ... 162
- KOCSIS ATTILA: „Az igaznak emlékezete áldott!” ... 165
- TRAJTLER GÁBOR: Schütz — a prédikátor. Születésének 400. évfordulójára ... 169
- MÁTÉ JÁNOS: Johann Sebastian Bach — Születésének 300. évfordulójára ... 171
- HÖRCSIK RICHÁRD: Bornemisza Péter, 1535—1585 ... 173

VILÁGSZEMLE

- DWAIN EPPS: Armageddon vagy a szívárvány. Vallás, politika és az egyházak az 1984-es amerikai elnökválasztáson ... 175

KULTURÁLIS KRÓNIKA

- ZAY LÁSZLÓ: Vidravas ... 179
- BUDAI KATALIN: „A nagy utazás” ... 181
- SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel ... 182

KÖNYVSZEMLE

- „Ne félj, te kicsiny nyájj!” (Szebeni Olivér) ... 187
- Az első Magyarországon nyomtatott protestáns énekeskönyv (Fekete Csaba) ... 188
- Christian Möller: Lelkigondozói igehirdetés (Groó Gyula) ... 189
- Henri Cazelles: Izrael története — a legújabb kutatások fényében (Karasszon István) ... 191

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1985. május 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyet nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

A magyarországi szabadegyházak és a többi protestáns egyház kapcsolatának története és mai lehetőségei

Bartha Tibor püspök, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa elnökének előadása a Szabadegyházak Tanácsa 1984. október 31-én rendezett jubileumi ünnepségén

Negyven esztendővel ezelőtt a Szabadegyházak Szövetségének a megalakulása — még hazánk felszabadulása előtt — új korszak eljövétét jelezte az egyházak életében. A gyűlölködés, a vetélkedés és versengés korszakát fokozatosan felváltotta az egymás iránt való szeretet indulata. Az apostoli levelekben azt olvassuk, hogy a hívő testvéreért való hálaadás oka, forrása a testvér hitben és szeretetben való növekedése. Pál apostol azért ad hálát Istennek a Thessalonikabeli gyülekezetért, mert dicsekedni tud e gyülekezet hitének és szeretetének a növekedésével (2Thess 1,3—4). A magyarországi testvéregyházak úgy vesznek részt a Szabadegyházak Tanácsa hálaadó ünnepén, hogy hálát adnak azért a hitbeli és szeretetben való növekedésért, amelyről a Szabadegyházak Tanácsában tömörült közösségek bizonyosságot tesznek.

Az első világháború után új korszak következett be a világkereszténység életében is. Ezt az új korszakot úgy próbáljuk megérteni, mint egy új reformációnak az időszakát, ami sok tekintetben hasonlatos a 16. századbeli megújuláshoz, de különbözik is attól. Míg a 16. századbeli reformáció középpontjában a Bibliától eltérő tanítások ügye állott, korunk reformációjában nem a téves tanítás, hanem a Biblia alapelveitől eltérő cselekedetek ügye áll.

Az ökumené, vagyis a lakott föld területén élő keresztények egyházaknak lehetetlen úgy tekinteni a világban vergődő emberiség nyomorúságaira, hogy ne törjön fel szívükben a bűnbánat érzése. A világ nem jutott volna ez állapotra, ha az egy, egyetemes egyház tagjai és vezetői betöltötték volna hivatásukat. Ha só és kovász, ha a világ világossága lett volna Isten népe.

A mi egyházaink legújabbkori történetében az új kezdetet a bűnbánatra hívó prófétai szó elfogadása jelezte. A bűnbánattal együtt keltette fel Isten Lelke egyházaink közösségében a megújulás utáni vágyat. Ez a megújulás utáni vágy mutatkozott meg egyházközi kapcsolatainkban is. Abban a megindító tényben is, hogy hivatalbeli elődöm, *Bereczky* Albert püspök. Testvéreim elé lépett és bocsánatot kért, mondván: „Én voltam az a református lelkész, aki csendőörök segítségét kérte, hogy titeket, Testvéreim, valami módon el tudjunk távolítani. Kérlek, bocsássatok meg ezért!”

A szeretet láncreakciót vált ki. Erre a bűnvalló, bocsánatkérő bizonyosságtételre kapták meg válaszul az Ökumenikus Tanács taggyűlései a hűség és szeretet, együtt imádkozni, együtt munkálkodni tudó szeretetet, amely erőforrásává vált a magyarországi egyházaknak.

Nagy utat tettünk meg az elmúlt negyven esztendőben. Az Írásnak engedve állást foglaltunk hazánk új társadalmi rendje mellett és ez azt jelenti: a társadalmi igazság érvényesülése mellett. Ezzel magunkra vontuk a kereszténység egy részének az éles bírálását. Ama

kereszténységről van szó, amely mélyen egybefonódott azokkal a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai struktúrákkal, amelyek — az én meggyőződésem szerint — felelősek az emberiség nyomoráért, fenyegetett helyzetéért. Jelen levő szolgatársaimmal együtt (*Káldy* Zoltán, *Laczkovszki* János, *Ottlyk* Ernő) és mások, akik nincsenek jelen, a felszabadulás utáni egyházi élet második hullámában vettük át a vezetés szolgálatát. A mi feladatunk már nem az útkeresés volt, mert eleink — a Lélek vezetésével — felismerték az utat, amely nem lehet más, mint a szolgáló Krisztus követésének útja. A mi feladatunk — úgy 1958-tól kezdődően — a felismert úton való járás volt. A töretlen úton való járás pedig töredelemmel járt. Ezekben a fáradozásokban, sokszor emésztő küzdelmekben — 1956-ra gondolkodok — mindig hűséges, mindig szeretettel teljes, mindig együtt imádkozni tudó testvérekre találtunk a Szabadegyházak Tanácsa vezetőiben és pásztoraiban.

Testvéreim, közös szolgálatunkat még nem fejeztük be, sőt még erőn feletti út van előttünk. Hiszem, hogy a magyarországi kereszténységet Isten Lelke fel akarja használni eszközként arra, miszerint bűnbánatra és megtérésre hívó szavának közvetítője legyen. Mert tudjuk, hogy elérkezett a névleges kereszténység időszakának a vége, a keresztények Krisztushoz való megtérésének az ideje. Tudjuk azt is, hogy Isten népének a bűnbánata és megtérése mélyesen összefügg az emberiség súlyos gondjainak a megoldásával, a túléléssel. Aki az együttműködésre való készséget és a testvéri szeretet krisztusi indulatát ajándékozta nekünk eddig, vezessen mindnyájunkat tovább Isten fiainak az útján. Mi tudjuk, hogy a világ sóvárogva várja Isten fiainak a megjelenését. Áldást kérünk a Szabadegyházak Tanácsa jövődöbéli életére és szolgálatára.

Arra készültem, hogy hozzájáruljak a Szabadegyházak Tanácsának ahhoz a munkájához, amellyel most a múltat értékeli és a jövőbe tekint.

Arról tudok bizonyosságot tenni, hogy egy magyar református lelkész hogyan látja a múltat és hogyan a jövőt. Ha hozzájárulhatok a testvérek munkájához, hálát adok az Istennek. Igazában a felszólalásomat kívánom részletesebben kifejezni és részletezni.

Szó esett már arról, hogy milyen éles ellentétek voltak a Szabadegyházak Tanácsában képviselt közösségek és az úgynevezett történelmi egyházak között. Úgy vélem, hogy ezek az ellentétek emberileg érthetőek. A történelmi egyházak nyilvánvalóan nem örültek annak, hogy új és új vallási közösségek tagjaikat elhódították. Viszont az is érthető, hogy a történelmi egyházakat fenyegette a veszély: lélektelen, institucionalista szervezetté sekélyesednek és nem tudják kielégíteni sok hívő lelki éhségét.

Nem menthető — ebben a közösségben illik, hogy én mondjam ezt ki —, hogy a történelmi egyházak nem mindig lelki eszközökkel akartak védekezni az új vallási közösségek terjedésével szemben. Sajnos a megüresedett népegyház maga sürgette az államhatalom megzabolázó fellépését. Ezt fájjaljuk.

Meg kell azonban emlékeznünk arról is, hogy voltak sokan a sorainkban olyanok is, akik tiltakoztak az államhatalom beavatkozása ellen.

Egy szociológiai felmérésben *Féja Géza* mutatta ki, hogy az akkori úgynevezett „szekta”-jelenség a társadalom betegségére utalt: „... a szektában tör ki az elnyomott, elfojtott paraszti nép útálata”. Ugyanakkor a szekták, mint említettem, a keresztyénség belső konfliktusára, a történelmi egyházak belső válságára engedtek következtetni. Protestáns oldalról többek között *Makkai Sándor*, akkor kolozsvári püspök, 1917-ben sürgeti a szekták keletkezésének tudományos feldolgozását. A tekintélyes *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1918-ban még sajnálkozik afelett, hogy a „baptista atyafit sajnos nem lehet csak úgy elvezettetni”. Ez a sajnálkozás később már szükségtelenné vált, mert az állam egyszerűen rendőri felügyelet alá helyezte a „felekezeti békét és közerkölcsöt romboló” szektákat. Ugyanakkor a magyar protestantizmus mértékadó személyiségei emelték fel szavukat ez ellen az embertelen bánásmód ellen. A Horthy-korszak felekezeti indulatoktól fűtött világában *Csikesz Sándor* debreceni professzor írta: „Senki ne merjen a szektákkal szembe szállni, akinek nincsen nagyobb hite, nincsen nagyobb igazsága, amelynek védelmében bármikor kész az életét is feláldozni és még halálában is imádkozni ellenfeleiért.” *Csikesz Sándor* volt az én lelki atyám és nevelőm. Álláspontját közvetlen közlelől tanultam megismerni. Kegyelettel gondolok erre a sajnos korán, 54 éves korában elhunyt nagy keresztyén személyiségre, aki messze előre látott. Nekem úgy tűnik, mintha már ezt a mi mai közösségünket is látta volna, együtt egy református pappal különböző felekezetek pásztoraival.

A századfordulón kibontakozó református ébredés és fokozatosan teret nyerő belmisszió a puritán paraszti közösségek megtartása szempontjából voltaképpen kései reagálásnak bizonyult, ugyanis a vallási rajongástól menekülés mellett elkezdett egyre inkább jelentkezni egy másik lehetőség: az agrárszocialista mozgalom.

A két világháború közötti időszak szomorú képet mutat. A szabadegyházi közösségek sorsa az üldözéssel volt egyenlő. A második világháború kezdetén a belügyminiszter az összes szabadegyházi közösséget betiltotta, mint a honvédelem érdekeit veszélyeztető csoportokat. Ez a helyzet változott meg teljes mértékben a második világháború végén, a felszabadulás után. Mi is számon tartjuk a református egyház közösségében és a testvéregyházak közösségében, hogy a szabadegyházak hívő népe a legnehezebb években, az elnyomtatás időszakában, a fasiszta terrorral szembe szegülve is vállalta hitét és szolgálatát. A vallásgyakorlatukért folytatott küzdelmük nyíltan megvallott háborúellenes állásfoglalás volt. Így jött létre 1944-ben a Szabadegyházak Szövetsége *Kiss Ferenc* orvos-professor vezetésével, aki 1944. október hó 10-én kelt nyilatkozatukban „a vallás- és lelkiismeret-szabadság védelmét” és az emberi jogok biztosítását követelte. A szabadegyházak prédikátorait és hívőit sokszor humanitárius célokért önfeláldozó módon szolgálni akaró körökben találjuk, nem egyszer a rejtetten működő ellenállási mozgalomban. Szó volt már *Michnay László* adventista egyházelnökről, aki az áttért izraeliták

megmentése érdekében végzett, önmagát nem kímélő áldozatos szolgálatot. Az adventista egyház „az üldözöttek arany szívű papjaként” őrzi kegyelettel emlékét. Az 1947-ben alkotott 33. törvénycikk megszüntette a bevett és elismert egyházak közötti különbség tételét. A magyar állam 1948-ban kötött Egyezményt a Református és Evangélikus Egyházakkal. A szabadegyházakkal az együttműködés tulajdonképpen ezen az elvi alapon indult meg és folytatódott.

A felszabadulás időszakával új fejezet kezdődött nemcsak népünk életében, de a szabadegyházak és a történelmi egyházak egymáshoz való viszonyának történelmében is. Hovatovább nem a prozelitizálás, nem a versengés, hanem valami módon az egységre törekvés, az egymás iránti szeretet lelkisége kezdett uralkodóvá válni. Isten iránti hálaadással tudunk visszaemlékezni arra, hogy kezdtük felismerni egymáson a testvér arcvonásait. Ez a folyamat — mert hiszen egy folyamatról van szó — kettős megmozdulás eredménye, mint ahogy a kezek imára kulcsolása is két kéznek egyidejű egybehangolt mozdulata. Megindult a történelmi egyházakban az Isten Lelke által ébresztett újlási vágy. Ugyanakkor a másik oldalon a szabadegyházi közösségek egyre világosabban kezdték felismerni az egyháznak, mint Krisztus testének a titkát. Ennek a kettős mozgásnak a találkozási pontján ajándékozott meg Isten minket — gyűlölködéskben eltelt emberöltők után — az egymás iránti szeretet vágyával és ajándékával. Személyesen vallomást kell tegyek arról, hogy a református egyház is szükségesnek tartotta: *Bereczky Albert* nyilatkozatát tettek kell kövessék. A 70-es évek elején úgy láttam: mi azzal tudnánk a szabadegyházak közösségének segíteni, ha a lelkészképzés színvonalának emeléséhez, a tudományos képzéshez valamivel hozzájárulhatnánk. Továbbá azzal tudnánk segíteni, ha hozzájárulásunk révén a szabadegyházak lekipásztoraik státusza, közjogi helyzete megszilárdulhatna. Feltétel nélküli szeretettel kötöttük meg az ide vonatkozó megállapodást a Szabadegyházak Tanácsának vezetőivel és viszonzásul mi is a feltétel nélkül való szeretetet vettük ajándékként a Tanács vezetőitől és sok tagjától.

A magyarországi evangéliumi egyházak hívő népe, mindenekelőtt azok vezető körei felismerték az utat, amelyet „keskeny út”-nak szoktunk nevezni. Krisztus követésének az útján rá kellett lépni erre az útra Isten Lelkének a vezetése alatt. Az új, a töretlen úton való járás nehézségeiről már szólottam. Az említettek meg ki akarom egészíteni.

A szolgálat útja egyházaink számára az új társadalmi rend elfogadását, építését is jelentette. De mennyi belső vívódás árán. Elmondok erre egy példát. Az én egyházam tagságának túlnyomó többsége földműveléssel foglalkozott. Az 1948-ban megkötött Egyezmény aláírója, *Révész Imre* református püspök nagy műveltségű történész volt. Ó pontosan tudta, mit jelent a társadalmi átalakulás azoknak a birtokos paraszti rétegeknek, az alföldi mezővárosok polgárságának a számára, amely rétegek évszázadokon át támaszai voltak a protestáns egyházaknak az ellenreformációval folytatott élet-halál küzdelemben. Való igaz, hogy ezek a társadalmi rétegek aszociális képződményekké váltak. És az Egyezményt aláíró atyák tudatában voltak annak, hogy ez az aszociális társadalmi képződmény át kell alakuljon. Tudatában voltak annak, hogy az új rend az egyház tagságának jelentős részétől áldozatot kíván. És mégis aláírták az Egyezményt. A gyülekezetek lekipásztoraikra hárult az a nem kis feladat, hogy a gyülekezetek felé fordulva elmondják: az új társa-

dalmi rend az egész nemzet érdeke. Bizonyoságot tesz az arról, milyen meleg szívvel és testvérien támogattott minket a Szabadegyházak Tanácsának a vezetősége és sok pástora ezekben a fáradozásokban.

Még egy nagy feladatot hadd említsek. Az elvi teológiai álláspontjainkat a világkeresztyénség fórumain meg kellett védelmezni. Sokszor emésztő küzdelmet kellett folytassunk, mert a társadalmi igazságosság ügye mellé állott egyházainkat külföldi testvéreink egy része (nagyon nagy tisztelet a kivételnek) politikai megalkuvással gyanúsította, miszerint az Egyezményt aláíró egyházak politikai eszközzé váltak volna a kormányzat kezében. Ez a küzdelem az ötvenes évek derekától a hatvanas évek derekáig volt különösen súlyos. Ma már nem az. Ma már a jelen levő külföldi testvérek is látják, hogy az e hazában élő Isten népe az Igére támaszkodik és az Igét tartja hite, szolgálata zsinórmértékének. Koronatanúként tartozom vallomást tenni az Ökumenikus Tanács elnökeként is arról, hogy a nemzetközi egyházi élet fórumain a Szabadegyházak Tanácsa vezetői fenntartás nélküli szeretettel vállaltak közösséget velünk.

Merre vezet a jövő útja? A magyar protestantizmuson belül hol helyezkedik el a Szabadegyházak Tanácsának a közössége?

Ma, a reformáció ünnepén ismételtelen utalni kívánok arra, hogy meggyőződésem szerint századunkban Isten Lelke az Ökumené világában új reformációt munkál. Ennek a reformációnak a domináns jellemzői nem dogmatikai, hanem etikai természetűek.

Azt gondolom, mértékadó teológusok véleményével egybehangzik az a megállapítás, amelyre már utaltam: a népegyház, a „Volkskirche” ideje lejárt. Ezt talán még más földrészen élő testvéreink nem olyan világosan látják, mint mi. Mi már tudjuk: Isten ítéli meg az álkeresztyénséget és véget vet annak, hogy az egyházak Krisztus követésére megújuló egyházakká formálódjanak át. A valamikori népegyházi gyülekezetek sakramentális közösséggé, a Lélek vezetése alatt álló közösséggé, karizmatikus közösséggé, gyógyító közösséggé kell váljanak a Lélek munkája által, hogy betölthessék hivatásukat. Írva van, hogy az Úr így munkálkodott: szerte járván az evangéliumot hirdette és betegséget gyógyított (Mt 4,23). A tanítványoknak is ugyanezt a parancsot adta Urunk. Hirdessék Isten országának eljövételét és gyógyítsák a betegségeket (Mk 16,15 kk). Kezdjük felismerni, hogy az evangélium nem verbális információ, hanem a közeljött Isten országa erőinek a kiáradása. Kezdjük felismerni, hogy az evangélium szíve a diakónia. A Lukács evangéliuma 4. részére gondoljunk, ahol is le van írva, ahogy Jézus Krisztus vall a maga hivatásáról, idézve az ézsaiási Igét: „Az Úr Lelke van énrajtam, mert felkent engem, hogy evangéliumot hirdessek a szegényeknek; azért küldött el, hogy a szabadulást hirdessek a fogságnak, és a vakoknak szemük megnyílását; hogy szabadon bocsássam a megkínzottakat, és hirdessek az Úr kedves esztendejét” (Lk 4,18—19). Bizony, Krisztus egyháza, Krisztus gyülekezete az Úr nyomában járva tartozik proklamálni, meghirdetni az evangéliumot és az evangélium erejét kisugározva minden támadó betegséget gyógyítani köteles. Nekem az a mélyseges meggyőződésem, hogy Isten Lelke ezen az úton

viszi előre a világ-keresztyénséget. Úgy rendelte Isten, hogy hosszú szolgálatom ideje alatt — Ausztrália kivételével — minden kontinensen láthattam hittestvéreimnek az életét. És az a kép van előttem, hogy az újulás jelei jelentkeznek a földkerekségen élő egyházak mindegyikén. Igaz: nem egyenlő mértékben. A nyugati protestantizmus és a római egyház központi körében szívós konzervativizmus és institucionalizmus érvényesül. Ugyanakkor az újulás képe is meg hasonlást mutat. Az újulásra vágyó hívő nép egyfelől a rajongás irányába tolódik és lelki élményekre, extatikus élményekre vágyik. A másik ág az 1Kor 13-ban leírt úton a Krisztus-követés, a szolgálat irányában haladt előre. Isten kegyelméből a magyar protestantizmus ennek a szolgáló, Krisztust követni kívánó látásnak a kifejezője. A mi egyházaink Isten kezében a modern reformáció eszközeivé kell váljanak. A mi közösségünk szerény eszköz. Olyan nagyságrendű, amilyen. De eszköz, hisszük, Isten kezében. Hogy jellé válhatunk és segítő forrássá a világkeresztyénség sorai-ban, az nagymértékben összefügg a Szabadegyházak Tanácsa közösségének a magatartásával. E közösség nagy segítséget adhat egyházainknak, ha felismeri és vallja, hogy nem a rajongás, hanem a szolgáló egyház irányába kell haladjon.

Testvéreim, újból el kell olvassuk az Efézusi levél 6. részének 12. versét. Itt írva van: „... a mi harcunk nem test és vér ellen folyik, hanem erők és hatalmak ellen, a sötétség világának urai és a gonoszság lelkei ellen, amelyek a mennyei magasságban vannak”.

Most éppen a 40 esztendővel ezelőtt lezajlott zsidó-üldözésekkel kapcsolatban nyílt módunk arra, hogy felhívjuk a figyelmet a Sátán démoni munkájára. A háborúknak van, lehet logikusan nyomon követhető oka (példának okáért az egyik törzs el akarja venni a másik törzsnek a juhnyáját), de nincs logikával nyomon követhető oka a zsidóirtásnak, terhes anyák, öreg emberek, kisgyermek kiirtásának. Mi az oka ennek a borzalmas jelenségnek? Mi az oka annak a borzalmas jelenségnek, hogy a földkerekségen élő népek ahelyett, hogy egymás iránti szeretetben éljenek, állig fegyverkeznek és egymástól rettegnek? Hát mi az oka ennek? A Sátán! „A mi harcunk nem test és vér ellen folyik.” Nem hús és vér ellen van nekünk tusakodásunk. Hagyjuk hát el a konfeszionális versengést: ki a nagyobb, ki a kisebb. Hagyjunk fel azal, hogy a másik közösségnek kárt okozunk. Mint akiket a Lélek vezet, az Istent szolgáljuk, az ő üdvözítő tervének a megvalósulását. Tudjuk, hogy a Sátán meggyőzetett. Ezért lehet ellene harcolni. Tudjuk, hogy az Isten országa elközelített, ezért lehet érte imádkozni. Az a megbízatásunk, hogy a jóhírt, Isten országának jóhírét, az evangéliumot, a gyógyító erőt vigyük a szenvedő emberhez. És ha már megosztottságban élünk is, tanuljuk meg, hogyan kell egymást jobban szeretni; tanuljuk meg, hogyan kell egymást támogatni abban, hogy ki-ki közülünk egyre fokozódóbb mértékben be tudja tölteni a maga hivatását!

Azon az úton kell továbbmenni, amely idáig elvezetett. Tiszta szívvel, teljes odaadással járjuk ezt az utat, mint akik tudják, hogy a Megváltó szolgálataiban részesek, és akik tudják, hogy „munkájuk nem hiábavaló az Úrban” (1Kor 15,58).

Emlékezés és hálaadás

Szakács József SZET elnök beszéde 1985. április 1-én

Alig múlt fél esztendeje annak, hogy a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa jogelődjének, a Szabadegyházak Szövetségének megalakulása negyvenedik évfordulóját ünnepelte. Akkor, 1944-ben, a vérzivataros, nehéz történelmi időkben alakult meg közösségünk a vallásszabadságért folytatott küzdelem célkitűzésével. Azóta megváltoztak az idők, a történelem, és a titkon szervezett Szabadegyházak Szövetségének jogutódja ma nyílt hálaadással ünnepel.

Mi, hívő emberek hitünkben fakadóan valljuk Krisztus bűntől megváltó vérének örök életet jelentő voltát. Most azonban e hittétel megvallása mellett, lélekben megerősödve álljunk meg hálaadással és gondoljunk azokra, akik szabadságunkért áldozták életüket és vérüket. Gondoljunk a szovjet nép hősi fiaira, a szövetségesekre és a magyar ellenállókra.

Mi kis ország vagyunk a föld országai között. Nálunk nincsenek nagy távolságok. De vajon vannak-e itt olyanok, akik csak egyszer is elhatározták, vagy megtették — akár gépkocsin is — Battonyától Nemesmedvesig — a felszabadítás nehéz útját, amelyen szabadságunkat hozták a szovjet harcosok, minden percben életüket kockáztatva. Miközben néhány hónap leforgása alatt ezt az utat végigküzdötték, kiűzve az utolsó ellenséget is, közben másfél százezernyi hősi halottat hagytak maguk mögött, akiknek sírjait különösen ezekben a napokban elborítja a szeretet, az emlékezés, a kegyeletteljes tisztelet sok-sok virága.

Vannak itt most is közöttünk idősebbek, akik jól emlékeznek az 1945. április 4. előtti időre, a kegyetlen nyomorra, a nincstelenségre, a szinte mindig kilátástalannak tűnő és embertelen életet jelentő cselédsorra. És hányan emlékeznek arra, hogy egy-egy lármázásnak minősített hívő istentisztelet megtartása is elképzelhetetlen volt, ha előtte a szolgabírónál nem adták le a bírságot, vagy a bírságot jelentő egy zsák búzát. Hát ilyen volt az a kor, melynek szegényes viskóiban mégis fel-felfakadt a kevesek Istent dicsőítő énekhangja, a könyörgés a szebbért, a jobbért, az emberibbért, amely azonban oly távolinak tűnt, hogy a változást, a nyugalmat, a békét sokan csak az eljövendő Isten országában vélték megvalósulni.

És eljött a magyar nép sorsfordulójának napja. Megszületett az a társadalmi rend, amelynek emberiségét, szilárdságát elismerjük, amelyet mi most méltó módon kívánunk megünnepelni. Társadalmi rendünk alapjaként azt a hirdetett és megvalósított népi-nemzeti egységet tekintjük, amely minden becsületes magyar állampolgár szövetségére épül fajra, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül.

A negyven év alatt megtett útról ezekben a napokban sokan, sokféleképpen megemlékeznek. Az eredményekről, amelyeket egész népünkkel együtt magunkénak vallunk, vajon tudnánk-e ismétlések nélkül szólni? De kell-e félni a jó többszörös hangoztatásától? Vajon nem jó-e a rosszra újból és újból kimondani nyíltan, hogy rossz volt, és a jót ismét és ismét elbeszélni, hogy soha ne feledjük, hogy tudja meg az utókor is, honnan indultunk el és milyen utat tetünk meg.

Ki ne emlékezne vissza a középkorúak és idősebbek közül a lebombázott budapesti hidakra, a romokban heverő házakra, a pincékből feljövő éhes és meggyötört emberekre. Ki ne tudná — aki túlélte — ma-

ga elé képzelni az utcákon holtan heverőket, az elpusztult állatokat és annyi mindent, aminek képe megállíthatatlanul és feltartóztatlanul tódul elénk, ha átadjuk magunkat az emlékezésnek. Az ötven éven aluliak már nem emlékeznek a fejadagra, a millpengőre és nem tudják, mit jelentett a dekára kimért kenyér-fejadag, s mindaz, ami a háború átkos örökségeként új életünk hajnalán megnehezítette a kibontakozást.

De emlékszünk az újjáépítés kezdetére is. Az első tervkorszakra. Arra, hogy mily sok hang volt készen mindig fülünkbe sűgni az elbizonytalanítás vagy félrevezetés sokszor pillanatnyilag tetszetősnek vélt szavait. Hála Istennek, ma már mindezen túl vagyunk és lassan odáig jutunk, hogy a foltos ruha, a lyukas talpú cipő és egyebek csak múzeumi tárgyakként lesznek ismeretesekek, éppúgy, mint azok a parányi falusi otthonok, amelyeknek ereztét még az alacsonyabb természetek is elérték.

Miért mondom el itt mindezt? Azért, mert jól tudom, ha a testi-lelki nyomort valakik ismerték, átérték, a mai szabadegyházi közösségek elődei mind elmondhatják, hogy ők igen. Vajon jól látjuk-e mindig a mából a múltat? Vajon tudjuk-e, hogy az eredményekre, a meglevőkre mindnyájunknak egyaránt vigyáznunk kell, a békét valamennyiünknek őriznünk kell, mert ezt kívánja tőlünk az élet, az élni akarás és mindenekelőtt Isten Igéje, amikor így tanít imádkozni: „Kézünknek munkáját tedd állandóvá!” (Zsolt 90,17.)

Az új társadalmi rendben épülő szocialista Magyarországnak ma már az egész népe. Nekünk éppúgy szeretett hazánk, mindennapi munkánk színhelye, mint az ország bármely állampolgárának. Valljuk, aki ma becsülettel dolgozik, magának is építi az otthonot, a jobb és szebb és boldogabb országot. Amikor a kenyérfajta között válogathatunk, senkinek nem kell félnie attól, hogy kövel dobják meg. Az út, amelyet közösen épít az ország, egész népünk, milliós számban hordja hátán a mi kocsijainkat is. Mi hívők, amikor a tények feletti örömünknek kifejezést adunk, csak a tisztelet hangján tudunk szólni népünk vezetőiről. Őszinte, jó érzés tölt el, amikor hívő gyülekezeteket és közösségeket látogatok meg, hogy miként imádkoznak hittestvéreink országunkért, népünk vezetőiért, miként adnak hálát a békéért, és milyen módon könyörögnek, hogy az apokaliptikus erőket ne engedje elszabadulni az örökkévaló Isten.

De vajon minden hívő közösség tagja így gondolkodik-e, vagy így gondolkozik-e már? Ha ebben nem lehetünk bizonyosak, a reménység nagy tanítójától, Pál apostoltól tanuljunk meg hinni és remélni a jó győzelmében. Igei kinyilatkoztatás, hogy a „reménység nem szégyenít meg” soha. Nekünk az a kötelességünk, hogy a valóság hirdetése és a valóság megmutatása életünk, szolgálatunk, bizonyágtételünk központjává legyen.

Miként 1984 márciusának nagy napján, a Parlamentben valamennyi egyház vezető képviselői előtt elmondtam, most is mondom, hogy nekünk az Isten országa eljövetelét úgy kell várnunk, hogy közben becsületes hívőkként szolgáljunk minden embert, akiért Jézus Krisztus, a mi Urunk életét áldozta fel.

Ne feledjük el egyébként sem, ha még nem is kap-

tunk volna annyi jót, amennyihez jutottunk, hívó voltunkkal nem fér össze az elégedetlenség, mert a mi Urunk ígéréteiben csak kenyérről és vízről szólt, a többi mind ráadás, ha ezekkel a javakkal áldásosan tudunk élni.

Mindezekon túl nézzük meg a negyven év valóságát, az evangéliumi szabadegyházak, esetleg néhány más vallási csoportosulás szémszögéből. Legutóbbi ünneplésünkön már próbáltam szólni eredményeinkről, a megtett útról. Azok a testvéreink, akik mint korábbi egyházvezetők jelen vannak közöttünk, akiket itt tisztelhetünk, tanúsíthatják az eredményt az elindulástól napjainkig. A vallásszabadságról, a teológiai szabadságról, mely sokak számára a negyven év kezdeténél teljesen hihetetlennek tűnt, ma nem kell szólnom. Annyiszor leírtuk, elmondtuk már minden felekezet teljes szabadságát, az evangélium hirdetésének lehetőségét, hogy már-már olybá tűnik, mintha ezt elmondani kötelességünk lenne.

Ma már mindjobban látjuk, hogy a vitatkozni akarókat, a mindenáron kételkedőket és hitetlenkedőket meghívjuk hozzánk, hogy itt helyben győződjenek meg dolgainkról és eredményeinkről. Ilyenkor aztán értéktelenné válnak a titokként fülbesúgott és elmondott megjegyzések, a korábban néhány használt ruhadarab formájában felkínált ézsauai tál lencsék. Mert elévültek már a kunyhókba és szegényes otthonokba összeszorított gyülekezeti tömegképek, az új imaházak és templomok láttán még az ellenség is észreveszi, hogy mássá lett itt az élet, és hogy a Bibliákat és vallásos könyveket nem kell titokban hordozni, mert van belőlük itthon is bőven. Hadd jegyezzem meg: ma már inkább eladási gondokkal küszködünk. Ilyen a mi életünk ma. Hadd szemléltessem ezt egy kis esettel.

Tavaly megkeresett valaki, aki hallomásból ismert csak bennünket. Miután beszéltem dolgainkról, neki is volt kényesnek vélt kérdése. Az iránt érdeklődött, hogy milyen a Biblia-ellátottság Magyarországon? Én megkérdeztem, miért kérdezi ezt. Mire ő azt válaszolta, segíteni szeretne azokon, akik Bibliához szeretnének jutni Magyarországon. Én megkérdeztem, milyen áldozatot volna hajlandó vállalni. Biblia ugyanis van, olesón kapható, mindössze két-négy dollárnak megfelelő összegbe kerül egy Biblia; a teljes írás. Felajánlottam ötezer példányt. Barátunk a mai napig sem jött vissza ezekért a Szentírásokért. Azóta nyilván más gondjai vannak.

Hol vagyunk attól az időtől, amikor 1945 márciusában még a vallásszabadságért fordultak eleink az akkori kormányhoz? Sok jóakarató ember együttműködésével, az állam megértő és türelmes egyházpolitikája eredményeként a Szabadegyházak Tanácsa munkáját ma már kilenc osztályban végezzük.

1. Tanulmányi és evangélizációs osztályunk a legkülönbözőbb módon segíti a tagegyházakat. Még olyan helyzetek is adódnak, amikor az egyik tagegyház a másik tagegyház imatermét kéri kölcsön, hogy saját hitvallása alapján hirdethesse az Igét evangélizációs alkalmakkor. Azt hiszem az sem elhanyagolható, hogy a Szabadegyházak Tanácsának ez az osztálya ország-világ előtt be tudja mutatni tagegyházaik életét és szolgálatát.

2. Sajtóosztályunk évente mintegy 40–50 ezer példányban szervezi meg a tagegyházak könyvkiadását, amelyért, mint lehetőségért különös köszönetet mondunk államunknak. A Biblia-ellátottság — mint az előbb említettem — teljesen kielégítő.

3. Jóleső érzés együtt dolgozni a szociális ügyekben.

A szociális osztály segít itthon, ahol erre szükség van, de a világ legkülönbözőbb részére is eljuttatja adományát (40 évvel ezelőtt ki gondolt arra, hogy majd olyan helyzetben leszünk, hogy mi küldünk segélyt egy-egy katasztrófa sújtotta területre vagy egy-egy távoli országba?). Az elmúlt napokban első tételeként 125 000 forintot fizettünk be a Vöröskereszthez Etiópia megsegítésére. Gyülekezeteink mindig erejükhez és főleg lelkeségükhöz mértén küldik hozzánk újabb és újabb ajándékaikat, az éppen rászorultak megsegítésére.

4. Külügyi osztályunk szervezte az évi 100–150 ki- és beutazást. Reméljük, ezután is teheti ezt, mert feladatunk — úgy mutatkozik az érdeklődésekből — még több lesz, mint eddig volt. Az igaz ügy szolgálatában tanácskozunk, küldünk üzeneteket és vesszük át a híreket a világ legkülönbözőbb tájairól. Érdekes lenne a felsorolás, ha elmondanám, hogy egy-egy évben a világ mely országaiból, milyen vallásfelekezetek keresnek meg bennünket, hallva munkánk szervezetségét.

5. Mennyi buktatót kerülnek ki azok, akik személyes vagy közösségi ügyekben megkeresik jogi osztályunkat! Az építési ügyekben is jól járnak, akik elfogadják a nélkülözhetetlen tanácsokat.

6. Lelkésznevelésünk, az igehirdetők szervezett felkészítése, a kántorok, az orgonisták és karvezetők képzése olyan sajátos és előremutató, hogy minden hozzánk érkező vezető érdeklődik e munkaágunk iránt. Magának okoz veszteséget bármely közösség, ha e nevelési területünket bezárkózva mellőzi. A nyelvi laboratóriumok munkája szinte nélkülözhetlenné vált a ki- és beutazások időszakában.

7. A Hazafias Népfront, az Országos Béketanács, a Vöröskereszt, az Egyházközi Békebizottság területén mindenki munkájára mindig szívesen számíthatunk. Szinte hihetetlen, milyen koordinálást kívánnak ezek a területek. Örömmel mondom el, hogy az elmúlt idők együttműködésére révén nagyon sokan váltak ezeknek a szervezeteknek és megmozdulásoknak hűségese alkotó tagjaivá, gyülekezetek és tagegyházak, akik szolgálatuk jelentős részének tekintik, hogy e szervezetek keretében is dolgozzanak mások javára.

8. A Család- és Egészségnevelési osztályban lelkészek, orvosok, jogászok dolgoznak együtt, oly módon, hogy munkájuk rövid idő alatt ismertté vált Európa határain túl is. A legkülönbözőbb irányú feladatokat látnak el, kapcsolatuk van szétszaktat családokkal éppúgy, mint kallódó fiatalokkal, narkósokkal és színpózókkal. (Bár hála Istennek, köztünk ilyen még aligha található, kivéve a családi gondokat.) Mégis úgy érezzük, felelősek vagyunk minden ember sorsáért.

Lelkipásztori értekezleteken nagyon sokszor hallani olyan eltévedt gyermekek életéről, akiknek, ha helyzetük mögé nézünk, kihűlt, elhagyott családi oltárokat látunk. Ezekért — legyen lelkes vagy gyülekezeti tag — mindenki felelősséggel tartozik.

9. Gondoskodnunk kell a jövőről is. Benne azokról, akik megrokkantak, elaggottak, becsületesen megöregedtek. Hiszünk, hogy nyugdíjintézetünk egyre inkább megerősödve, a szabályozók szerint tölti be hivatását.

Igen, így élünk és dolgozunk a Szabadegyházak közösségében, a szocialista Magyarországon, hazánk felszabadulása után negyven évvel. Mindezekben a jót csak az nem látja meg, aki csak a saját munkája magasztalásával van eltelve. Abban a reményben vagyunk, hogy ezután még többet tehetünk és erre képesek is vagyunk.

Szervező munkánk egyre több elismerésben részesül, itthon és hazánk határain túl. Ez egyrészt jóleső érzéssel tölt el bennünket, másrészt bátorít, hogy a szabályokat figyelembe véve mindennap előbbre lépünk egy lépéssel.

Öszinte örömmel kísértük figyelemmel az MSZMP XIII. kongresszusának munkáját. Mindenki láttára és hallatára adta tudtul a Magyar Szocialista Munkás-

párt, hogy „nagyra értékeli a magyarországi egyházak és vallásfelekezetek munkáját”. Jóleső érzés volt ezt hallani az ország első emberétől, Kádár János főtitkár úrtól. Hasonló érzés hatott át bennünket, amikor a negyvenéves jubileumi ünnepélyünk után Losonczy Pál úr, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke levélben fejezte ki elismerését és jókívánásait a Szabadegyházak Tanácsa munkájához.

„Isten hív! Válasszátok az életet! Az idő sürget!”

Magyar hozzászólás a KBK VI. nagygyűlése témájához

Prága, 1985. júl. 2—9.

Bevezetés

Röviden bemutatkozunk. Kik vagyunk? Mit akarunk? Miért jelentkezünk?

A magyarországi egyházak ökumenikus munkabizottsága vagyunk. A református, evangélikus, baptista, metodista, orthodox, unitárius egyház, valamint a kisegyházakat magába foglaló Szabadegyházak Tanácsa kiküldött képviselőiből alakult az e dolgozatot elkészítő munkaközösség.

Egyházaink teológiájában fontos szerepe van a békéért érzett felelősségnek. Kezdetből fogva részt vettünk a békemozgalomban. 1949. virágvasárnapján az Ökumenikus Tanács tagegyházai körlevelet adtak ki templomi felolvasásra a béke érdekében. Az Egyházak Világtanácsa 1954-es Evanston-i (USA) nagygyűlésére első alkalommal készítették dolgozatot a magyar teológusok. Azóta hagyományossá vált, hogy „magyar hozzászólás” készül minden nagyobb ökumenikus gyűlésre. Legutóbb az Egyházak Világtanácsa Vancouver-i nagygyűlésére készült ilyen anyag. De a felekezeti világszövetségek nagygyűléseire is készítették magyar hozzászólást az érintett egyházak. Így legutóbb 1984-ben a Lutheránus Világszövetség budapesti nagygyűlésére készült magyar hozzászólás. Ugyanígy történt a Keresztyén Békekonferencia nagygyűlései során is, ahol egyházaink teológusai mindig kifejtették a magyar álláspontot. A Keresztyén Békekonferencia szolgálatában eleitől fogva részt vettünk. A tanulmányi munkákban mindig ott voltak teológusaink. Így történik ez most is.

Bizonyságtételünk arról szól, és most is arról szól, hogyan mutatott Isten utat egyházaink számára. Történelmi megpróbáltatásoktól egyházaink sem voltak mentesek. A hárommillió koldus országa voltunk. Ezzel szemben a nagybirtok uralkodott, a kevesek gazdagsága érvényesült. Negyven éve szabadultunk meg mind a fasiszta háború poklából, mind a magyar feudál-kapitalizmus nyomorából.

Isten kegyelmes volt hozzánk. Utat mutatott a nagy társadalmi bűnökkel való szabadulásra. Egyházaink a sokak igazsága mellé álltak, igent mondtak a társadalmi fejlődésre, s megtalálták helyüket a szocialista társadalomban. Van kivezető út a nyomorból, az elmaradottságból, a társadalmi igazságtalanságból.

A nyugati világ részéről sok támadás ért minket, sok volt a gyanúsítás és a bizalmatlanság. Mi magunk sem találtunk rá könnyen az útra, amelyen ma járunk. De nem félünk annak kimondásától, hogy Isten utat mutatott és ma is mutat a történelem útvesszői között, mert elhívott az emberszolgálat, az ember szeretet útjának követésére, megláttatta velünk béke-

akaratanak iránymutatását, a szolgálat útjának követését.

A Szentírásból tanultuk és tanítjuk, hogy Isten szolgálata egyben az embereknek végzett szolgálat. Nincs igaz Isten-szeretetet igaz ember-szeretet nélkül. Isten a feléje irányuló szolgálatot úgy várja el, hogy azon a helyen, abban az időben, abban a történelmi helyzetben szolgáljunk embertársainknak, amelybe beállított. Mert egyháza sohasem a világból kivett egyház, hanem a világban szolgáló egyház. Egyháza sohasem zárkózik el a világméretű szempontok érvényesítésétől, mert felelősséget hordoz az egész emberiség jövőjéért és békéjéért.

Jézus az, aki szolgál, de szolgálatra küldi övét is. Jézus Krisztus követésében a tanítvány az embereknek szolgál, de az emberiség javára is. Jézus Krisztus egyháza mélyen érdekelt az emberiség sorsának alakulásában. Ezért a Krisztust követőknek politikai felelősségük is van. Erre alapozzuk békeszolgálatunk konkrét megnyilvánulásait.

Ezzel a teológiai alapvetéssel szeretnénk szolgálni most is, a Keresztyén Békekonferencia nagygyűlése alkalmából is. Így adjuk közre dolgozatunkat hittel, reménységgel és szeretettel.

I. Bibliai alapvetés

a) Az Öszövetség felől

Amikor azt valljuk, hogy a világ, s benne az ember Isten teremtménye, valljuk, hogy az élet Isten ajándéka (1Móz 2,7), Isten az élet forrása (Zsolt 36,10). Mint Isten ajándékát, tiszteletben tartjuk az életet — a természet életét és az emberi életet —, valljuk, hogy Isten az életet akarja, Ő az élet pártján van, még a bűnös halálát sem akarja, hanem azt akarja, hogy a bűnös is megtérjen és éljen (Ez 33,11).

Amikor valljuk, hogy Isten az embert a maga képére teremtette (1Móz 1,27), azt is valljuk, hogy az ember Isten „képviselője” ezen a világon. Isten az ember hatalmába adta a teremtett világot (1Móz 1,28), rábízta, hogy gondozza és vigyázzon rá (1Móz 2,15).

Isten a világot az embernek, minden embernek adta, nemre, fajra, hitre, meggyőződésre való tekintet nélkül. Az embernek e tekintetben való istenképűsége megmaradt a bűneset (1Móz 3) után is (vö. 1Móz 9,6!).

Bár az ember fölötté van minden más teremtménynek, maga is teremtmény: ura, de nem istene a világnak. Az a veszély mindig fennáll, hogy az ember elfeledkezik a felelősségéről, és azt gondolja, hogy mindent szabadon tehet a világgal.

Isten az ember hatalmába adta a földet, hogy azt „meghódítsa” és uralkodjék fölötté (1Móz 1,28). Ez az uralkodás és hódítás nemcsak a hatalom gyakorlását jelenti, hanem azt is, hogy *az ember él mindazzal a lehetőséggel*, amit az emberi értelem és az egész teremtett világ nyújt.

Isten mindent az ember „lábai alá vetett” (Zsolt 8,7), de ebben a „minden”-ben nincs benne az ember! A Biblia kifejezéseivel élve: az ember nem hódíthatja meg magának az embert, *az ember nem uralkodhatik az emberen*, az ember nem tiporhatja el az embert. Hogy ez igaz, azt mutatja Kain és Ábel története és Kain utódainak története (1Móz 4), az özönvíz utáni törvény (1Móz 9,6), amely az emberölésért halálbüntetéssel fenyeget, az ötödik parancsolat (2Móz 20,13; 5Móz 5,17), vagy a Szövetség Könyvének az emberi életet védő törvényei (2Móz 21,12 kk.).

A Szentírás figyelmeztet azokra a veszélyekre is, amelyek a világ fölött uralkodó embert fenyegetik. Megtörténik, hogy az embert az keríti hatalmába, ami fölött uralkodnia kell, vagy hogy az ember rosszra használja azt, amit Isten a világban hatalmába adott. Alighogy vasat kovácsol, máris gyilkol (1Móz 4,23), alighogy szőlőt ültet, máris lerészegedik (1Móz 9,21). A régi Izrael története is tanúskodik arról, hogy a hatalom kísértése hogyan győzi le az embert, hogyan veszi rá arra, hogy a hatalommal visszaélve uralkodjék embertársain, kizsákmányolja és tönkretégye őket (vö. pl. Ám 2,6 kk. stb.). Isten az embert tette a világ urává, de ha az ember emberen akar uralkodni, vagy ha az embert hatalmába keríti tudása, technikája, ereje, gazdagsága, akkor eltorzul az Isten képe, embertelenné válik az ember.

Az embernek világ fölötti uralmához, a világ meghódításához hozzátartozik a *munka*. A Szentírás arról tanúskodik, hogy az ember kezdettől fogva megszelídíti és tenyészt az állatokat, és megműveli a földet (1Móz 4,2), rezet és vasat kovácsol (4,22), szőlőt művel (9,20), vagy nagyarányú építkezésbe kezd (11,2 kk.). Az ember életéhez hozzátartozik a *munka* (Zsolt 104,23). Féltreértés azt gondolni, hogy a munka átok, az ember bűnének büntetése. A bűn miatt lett fáradságos küzdelemmé a munka (1Móz 3,17 kk.), mégis, ezután is Isten ajándéka, hogy az ember „jól él fáradságos munkájából” (Préd 3,13).

A teremtett világ „örzése” (1Móz 2,15) magába foglalja mindazt, amit *ma ökológiai problémának nevezünk*. Isten azért bízta rá az emberre a világot, hogy felelősen gazdálkodjék vele. Sajnos, ma már úgy kell értenünk az „örzés”-re vonatkozó szentírási helyet, hogy az embernek önmagától, a maga felelőtlenségétől kell megóvni és védeni a teremtett világot. Sok esetben az, amit ma az ember tesz a világgal, környezetével, visszaélés az embernek adott hatalommal, rosszra használása mindannak, amit az ember tudásával és munkájával elért.

Isten a teremtett világot most is fenntartja, gondot visel róla. Isten naponként folytatja teremtő munkáját, és gondoskodik teremtményeiről (Zsolt 104; 145,15 kk.). Isten válogatás nélkül mindenkire, az egész teremtett világra árasztja jótéteményeit, egész hatalmát, minden gazdagságát a teremtett világ, s benne az ember szolgálatára fordítja. Ez az az Isten, aki jó pásztorként gondoskodik az emberről, asztalt terít neki és poharát megtölti (Zsolt 23), akire a teremtett világ várakozva tekint, aki mindenkinek megadja idejében az eledelét, aki minden élőlényt kegyelmesen megelégit (Zsolt 145,15–16) — és ez az az Isten, aki nem azért lett emberré, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon (Mt 20,28).

Abból, hogy Isten a teremtett világot az emberre bízta, következik az is, hogy *gondviselő munkájában az embert munkatársaként felhasználja*. Bár teremtés-hitünkhoz az is hozzátartozik, hogy Isten csodálatos módon tud gondoskodni rólunk (2Móz 16,11–35; Jn 6,1–15 stb.), valljuk, hogy Isten úgy gondoskodik a teremtett világról, hogy ezt a gondoskodást az ember felelőségévé tette. Ebből következik, hogy az ember feladata nemcsak az, hogy vigyázzon a teremtett világra, hanem az is, hogy munkájával fejlessze, gondoskodjék annak szebbé, jobbra tételéről. Ezért a munka nem egyszerűen az ember önfenntartását szolgálja, hanem a teremtett világ fenntartásának szolgálata.

Azok, akik magukat Isten népének, egyenként Isten gyermekének vallják, különösen is érzik a *teremtett világért való felelőségüket*, és igyekeznek kivenni részüket a világért, az emberekért való szolgálathoz. Áldozatok árán is vállalják, hogy másokon segítsenek, hogy a vitás ügyeket békés úton rendezzék, ahogyan Ábrahám tette Lóttal (1Móz 13), nem a maguk sérelmét emlegetik, hanem amikor arra szükség van, legjobb tudásukkal segítenek az inséges helyzetbe került népen, ahogyan József tette Egyiptommal (1Móz 41) és testvéreivel (42. r.). A Szentírás tele van a hitnek és a szeretetnek ilyen példáival és arra tanítja Isten népét, hogy szeretetével, tudásával és minden rendelkezésére álló eszközzel segítsen megoldani a világ problémáit.

A Szentírás arról is tanúskodik, hogy *mennyi rossz van a világban* (vö. 1Móz 6,5 kk.). Ez egyrészt annak a következménye, hogy az ember megszegi azokat a törvényeket, amelyek az életet szabályozzák (vö. a próféták ígéhirdetését, a Péld. tanításait). Ugyanakkor azonban azt is kifejezésre juttatja, hogy valami emberfölötti gonosz hatalom kísérti és győzi le az embert, viszi rosszra és teszi tönkre az életet (pl. 1Móz 3,1–5; 1Krón 21,1 stb.). A Zsoltárok könyvének imádságai tükrözik azt a küzdelmet, amit az ember ez ellen a rossz ellen megpróbál, panaszkodva, tusakodva, Istenhez segítségért fordulva. Ezekből az imádságokból is kitűnik, hogy nemcsak emberekkel, emberi indulatokkal van dolgunk akkor, amikor felvesszük a küzdelmet a rossz ellen, hanem mindezek mögött sokkal nagyobb hatalom ellen kell harcolnunk. Valami démoni erő lehet a hatalomban, a vagyonban, az emberi szenvedélyekben, ami tönkretesz az egyének és közösségek életét, és ami pusztulással fenyegeti az egész világot.

A Szentírás azonban soha nem azonosítja ezt az emberfölötti hatalmat a világgal és Isten teremtményeivel. Az embert és a világ sok dolgát hatalmába tudja keríteni ez a „démon”, mégsem teszi reménytelenné a világért, az emberért folytatott küzdelmet, azt az igyekezetet, hogy ezek javát szolgáljuk. Olyan nehéz helyzetben, mint amikor pl. a régi Izraelnek az „örjögő” IV. Antiochus uralma alatt kellett élnie, vigasztalásul, biztatásul Dániel és társai példáját vették elő, akik vállalták az idegen hatalom szolgálatát is, becsülettel helytálltak és végezték a rájuk bízott munkát (Dán 1–6. r.) és nem ölbetett kézzel várták a „véget”.

A főtéma tekintetében jelentős 5Móz 30,15–20, amelyben ott van ez a mondat: „*Válaszd hát az életet, hogy élhess te és az utódaid is.*” Ez annak az Istennek a szava, aki az életet adja és akarja, aki az élet pártján van, és azt akarja, hogy az ember ne a romlásnak, rontásnak útján járjon, hanem válassza azt az életet, amelyet Isten szánt neki, mint munkatársának a világ fenntartásában.

b) Az Újszövetség felől

1. János 10,10b a „pásztor igék” kontextusában

Egyes magyarázók (W. Bauer, R. Bultmann) textusukat vagy a gnózis, vagy legalábbis a hellenizmus világa felől közelítik meg, hivatkozva arra, hogy János evangéliuma csak ezek figyelembevételével érthető. Ha ezt a tételt a jánosi szemlélet sajátosságaira vagy műve célkitűzéseire vonatkoztatjuk, akkor helytálló. Azonban nézetünk szerint az evangélista hangja mögött magát a Názáreti Jézust hallhatjuk szólani egy adott történeti helyzet összefüggésében.

Az *Ószövetség* jelképrendszerében a „Pásztor” fogalma elsősorban Jahve népével szembeni gondviselésére, vezetésére és hűségére utal (Zsolt 23,1—6; Ez 34,11—31). Jer 2,8-ból kitűnik, hogy a „Pásztor” nem papi, nem prófétaí és nem törvényt magyarázóí funkcióí látott el, hanem a politikai-állami életben vezetőí hatalommal bíró ember jelzője volt (Pákozdy). Még a pogány uralkodót is a „Pásztor” címmel illették a próféták, ha Isten szándékait hajtotta végre (És 44,28). Tehát „Pásztor” — maga Jahve, mint népének és az egész világnak ura, azután az, aki az Ó akarata szerint uralkodik, végül az(ok), aki(k) az előbbiek ebben segít(enek). A gonosz vagy hűtlen pásztor felett kemény ítéletet hirdettek a próféták (Ez 34,10). Az ígéretek alapján várták az igazságosan uralkodó eljövendő Pásztort vagy pásztorokat (Jer 23,1—6). Ha tehát Jézus azt jelentette ki, hogy ő az igazi (a valódi, a jó) Pásztor, akkor ezzel magát az eljövendő Isten-királyság helyettesítőjének mondta.

A kortörténet bő adatokkal szolgál az ókori keleti, közelebről a palesztinai pásztorlétről. Az aprómarhát (juhok, kecskék) egész évben a szabadban tartották. Éjjelre az akolba (karám, aulé) terelték, ez a hely fedetlen, körülkerített terület volt, szűk bejáratú. Oldalánál fedett kunyhóban pihentek a nyáj őrei. Egy akolba többféle nyájból is beengedték a juhokat. A pásztorok vagy béresek egyike örködött a bejáratnál (ajtónál), ő volt az ajtónálló (*thüróros*). Az igazi pásztor maga a nyáj gazdája volt, esetleg a fia. Alkalmaztak béresek is, fizetésért. Természetes, hogy hűségesebben őrizte a nyáját az, aki a juhok gazdája volt, mint a béresek. Hajnalban minden pásztor odaállt a karám bejáratához (a juhoknak ajtaja) és hívta a nyáját vagy abból a vezérürüt. Az állatok ismerték a pásztor hangját és követték őt. A pásztor hangja (szava) elég volt ahhoz, hogy az akolban összekeveredett vagy a déli itatásnál egybetelődött juhok nyájanként szétváljanak. A nyáj ellenségei, a tolvajok, rablók és a vadállatok voltak. Előbbiek éjjel próbáltak meg belopózni az akolba (nem az ajtón át, hanem a kerítést megbontva), míg a vadállatokkal nappal kellett megbirkózni. Ilyenkor az igazi pásztor a saját élete kockáztatásával is megvédte a jószágot.

Jézus igehirdetésében a maga üdvtörténeti szerepét, tanítványaival való kapcsolatát gyakran világította meg a pásztorléteíből vett példázatokkal vagy metaforákkal. Őveít „kicsiny nyáj”-nak mondta (Lk 12,32). Földi küldetését „Izrael háza eltévedt juhái”-ra korlátozta (Mt 15,24), de kifejezte hogy más juhái is vannak „nem ebből az akolból” (Jn 10,16), vagyis a pogány népek köréíből. A jó pásztort úgy jellemezte, hogy az elmegy az elveszettek után (Mt 18,12; Lk 15,4). A lelkileg elesett népet „pásztor nélküli nyájhoz” (Mk 6,34; Mt 9,36) hasonlította. Halála hatását tanítványaira ezzel a mondással jellemezte: „megverem a pásztort, szétszéled a nyáj” (Mk 14,27; Mt 26,31). Még az *apostoli levelek* is utalnak arra, hogy

az egyházban Jézus a Főpásztor, a szolgálattevők pedig az általa megbízott felügyelők (Zsid 13,20; 1Pét 2,25; 5,2—4).

Az előbbiek figyelembevételével érthetővé válik az a János 10-ben vázolt üdvtörténeti helyzet, amelyben Jézus a maga küldetését a jó pásztoréhoz hasonlította. Az akol: Izrael. A nyáj: a tanítványok, mint az új Isten-népe zsengei. Nem mindenki tartozik Jézus nyájához, aki az akolban (Izraelben) van, csak aki hallgat az Ő szavára. Az akol eddig (ameddig az éjszaka tartott, vagyis Krisztus eljöveteleíig) biztonságot, keretet adott. Most eljött a hajnal (az üdvtörténeti pillanat), s a nyájnak indulnia kell. A nyáj célja nem az, hogy az akol biztonságában éljen (ott éhen pusztulna), hanem az, hogy elinduljon a pásztor után, hogy így tápláléka (élete) legyen, sőt bővölködjék (ti. ha jó legelőt és ivóvizet talál neki a pásztor). Jézusnak, mint pásztornak nyájához azonban olyanok is tartoznak, akik nem Izrael-aklából valók. Ezeket (a pogány népeket) is hívja és csatlakozni fognak nyájához, s lesz egy nyáj (nem pedig „egy akol”), ez csak a Vulgata-fordítás tévedése) és egy pásztor.

2. Jn 10,10b, mint a krisztológia és a Krisztus-követés summája

Azért tekinthető a Jn 10,10b a krisztológia summájának, mert e félmondat Krisztus munkájának utánozhatatlan tömörségű összefoglalása (Tóth K.)

„Azért jöttem” (az eredeti szövegben: „én jöttem, hogy...” — kezdi. Ebben benne van *praeexistenciája*, az Atyánál való örök, történelem előtti léte. Benne van a karácsony (incarnatio, testet öltés) *titka*, vagyis Krisztusnak a történelemben való megjelenése, az Ige testté létele. Kifejezi még a két szó Krisztus küldetését, azt, hogy élete értelme az Atyától nyert megbízás teljesítése.

„...hogy életük legyen” — fejti ki küldetése lényegét, s ezzel a *kereszthalál és a feltámadás* (vagyis nagypéntek és húsvét) gondolatkörére céloz. Ő, aki az igazi életet hozta (lásd alább), kész életét (lelkét) jó pásztorként letenni juhaiért (11. v.). Ezzel menti meg azok veszni indult életét. Ő azonban nemcsak az áldozatot vállaló, de a győztes Pásztor is, akit Isten a halálból való feltámadással, új élettel igazol, amiben Őveít is részesíti.

„...és bővölködjenek” — ez a kifejezés a krisztusi életnek az egyházban *pünkösöd* óta tapasztalt gazdagságára, a *Szentlélek ajándékai* sokféleségére utal. Amennyire természetes, hogy a jó Pásztor nem sovány legelőkre viszi a nyáját, mert nem az a célja, hogy az éppen csak életben maradvá tengődjön, hanem az, hogy bővölködjék: annyira célja Jézusnak, hogy nyája semmiben ne lásson szűkséget, sőt „túlsorduljon” (a perisseüo igéíből) az élete — ez már esetleg a gyülekezet misszióí felelősségére utaló célzás.

Az eddigi Krisztus személyére és munkájára vonatkoztak. Tudjuk azonban, hogy a Krisztus-követésre is — mutatis mutandis — alkalmazhatóak. A keresztyén egyén vagy közösség léte sem céltalan. Küldetése van. Ez a küldetés mások felé, azok felé fordítja, akiknek az élete veszélyeztetett vagy nem teljes, szűkölködő. Küldetése sokirányú lehet, de az elsődleges benne mindig az élet szolgálata. Küldetése teljesítése közben szabad a saját életét is „letennie”. Ez az eredeti szöveg és az összefüggés szerint nemcsak a halál vállalását jelenti (mint Krisztus esetében), hanem az élet odaszentelését (Rm 12,1), önző önmagáról való lemondást, ami az egyetlen mód önmaga megtartására (Mt 16,25).

3. A Jn 10b a jános*i* élet (z*o*é)-fogalom összefüggéseiben

Az eddigiek során a vizsgált textus Jézus szájából elhangzó értelmére figyeltünk. Most tekintünk János evangélista által adott hangsúlyára. Jn-nál az „élet” fogalma (z*o*é) majdnem annyiszor fordul elő, mint az Újszövetség összes többi iratában együtt. A görög z*o*é szó egyik fontos ismérve, hogy nincs többszáma! Ez az élet egységére, egyetlenségére, oszthatatlanságára mutat. A másik ismérve, hogy nem elvont eszme, hanem mindig természeti-történeti jellegű. Ehhez a klasszikus z*o*é értelmezéshez a Biblia (LXX és ÚSZ) nyelvhasználatában a z*o*é Istenhez kötöttsége járul. Ő az élet forrása, megtartója és őrzője, a Neki való engedelmség az élet választásával egyenlő. Az „élet” (z*o*é) János teológiája egyik kulcsfogalma. Evangéliuma elején a Logos-képzethez kapcsolja: az élet a Logosban volt (Jn 1,4a). Ezzel az isteni, teremtői Logos-elv egyik attributumává (tulajdonságává) teszi az életet. De összekapcsolja a Kijelentés-gondolattal is, amikor azt mondja róla, hogy „az élet volt az emberek világossága” (Jn 1,4b). Az 1Jn 1,2 arról tesz bizonyosságot, hogy ez „az élet megjelent”. Így János az inkarnációt, a Logos testet-öltését, Krisztus megjelenését az élet megjelenésével azonosítja. Ezzel az életfogalmat egyfelől az élethabzsoló hedonistáktól, másfelől az elvontan spiritualista, az anyagot és a testet megvető dualizmustól határolja el. A Logos-élet az isteni világból jön, de testté lett (Jn 1,14a).

Az „én vagyok” (egó eimi) kijelentéseknek János evangéliumában fontos krisztológiai szerepük van. E kifejezés után Jézus mindig olyan szóképet használ, ami az ember valamilyen elementáris ráutaltságára vonatkozik (víz, kenyér, világosság, élet). Ezeknek a kijelentéseknek — az élet vonatkozásában — a 11,25-ben található a csúcsa: „Én vagyok a feltámadás és az élet.” Ez a kijelentés Jézust az igazi étellel azonosítja! Amikor Jézus életet ad: mindig önmagát adja az embernek, amikor önmagát adja: akkor az embernek igazi emberi életet, létet ad.

Összefoglalásként: a) Jézus megövi és meggazdagítja a természetes emberi életet, b) ajándékként adja a mennyei-eljövendő életet és c) Ő maga ez az érték-ként és erőforrásként adott élet.

4. A János 10,10b etikai értelme

a) Választott textusunk etikai értelme először az, hogy *az értékek világában elsőbbséget (prioritást) ad az életnek*. Napjainkban sokat beszélnek az értékek válságáról, értékrendszerek felbomlásáról. Nyilvánvaló, hogy ez azoknak a társadalmi-tudományos gyors változásoknak a következménye, amelyeket az emberiség nem tudott még etikaikailag kellően feldolgozni. Az egyház egy része inkább eddig a hagyományos (tradicionális) értékek megőrzését (konzerválását) tartotta feladatának. Vannak olyan politikai-földrajzi régiók, ahol az egyház a változások nyomán támadt új értékek felmutatására kötelezte el magát. Számunkra a helyes megoldás nem a hagyományos és az új értékek összeütköztetése, hanem az értékek zürzavarában az értékek rangsorának megállapítása („az értékek hierarchiája”, Tóth K.). Ha Jézus azért jött, hogy életet hozzon, azt védje, ha Ő maga az élet, akkor az értékek közt az első. A többi érték rangját az élet értékéhez való kapcsolatuk adja.

Az életnek első érték-ként való felfogása a keresztyén embert összeköti mindazokkal a humánus gondolatrendszerekkel vagy egyénnel, melyek, illetve akik szintén az élet értékének adnak prioritást. Nyil-

vánvalóvá kell tennünk, hogy számunkra az élet a pusztá létnél „több” (Mt 5,25b). Mind a biológiai, mind pedig a pszichológiai, a társadalmi, vagy valláserkölcsei élet fejlődésre, gazdagságra, Jézus szavával: „bővülködésre” törekszik. Tehát nem a veszélyeztetett, anyagi vagy szellemi értelemben vett alacsony színvonalon tengődő, eszmék és célok nélküli „üres” életet tartjuk legfőbb értéknek, hanem a „létező” életnek (ez a sine qua non, a minimum!) minél gazdagabb étletté való kifejlődését.

b) Jézus kijelentése abban az értelemben is etikai impulzust ad, hogy *harcot hirdet meg az élet-ellenes (démonikus) erőkkel szemben*. A „tolvajok és rablók” (Jn 10,10b) ellen, akik „lopni és pusztítani” jönnek. Ez homlokegyenest ellenkezik az Ő céljaival. Napjainkban a keresztyének előtt nyilvánvaló (Bartha T.), hogy az emberiség sokféle szenvedése mögött nemcsak megoldatlan politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális problémák húzódnak, hanem olyan élet-ellenes, démoni erők, melyekről az apostol azt írta: „nem test és vér ellen van nekünk tusakodásunk, hanem... a gonoszság lelkei ellen” (Ef 6,13). Ide tartozik az az ellentmondás, hogy míg szavakban, nyilatkozatokban csaknem mindenki az élet pártján, a háború, szegénység, igazságtalanság, környezetszennyezés ellen van, tehát egyetért az élet prioritásával: *a gyakorlatban mégsem tudta az emberiség kiküszöbölni mostanig az élet egyetemes elpusztításának fenyegető lehetőségét*. Akár önzés, akár gyűlölet, akár csoportérdek, akár vakság veszélyezteti az életet, mögöttük sátáni erők húzódnak meg, melyek ellen a keresztyén embernek harcolniuk kell „Istennek minden fegyverével” (Ef 6,13a). Az élet-ellenes erők néha bibliai hasonlatokat vagy gondolatokat használnak fel. *Példaként arra a veszélyes tanításra hívjuk fel a figyelmet, mely szerint az atomháború azért elkerülhetetlen, mert ezáltal következik be a Jelenések könyve és más bibliai helyek által „jövendőt” világvége és az utolsó ítélet*. Figyelmeztetnünk kell arra, hogy az Ūristen az utolsó ítéletet magának tartotta fenn és nem adta át az embernek. Az az indulat viszont, amelyik az Apokalipszisre való hivatkozással akarja megbénítani a keresztyének béketörekvését: valóban ítélet alá esik.

c) Jézus kijelentése *a keresztyén ember etikai mozgósítására: hitre, döntésre, konkrét cselekedetekre hív, mert az idő sürget*. Nem elég általánosságban helyeselni az élet prioritását, elismerni veszélyeztetettségének tényét. Hitre hív Jézus. Ez a hit az életet Benne találja meg és Benne erőforrást talál az élethez, valamint az élet megvédése etikai parancsa teljesítéséhez. Döntésre hív, hogy a magunk élete oda-szentelésével, egyéni érdekeinkről való lemondással vállaljuk az élet szolgálatát. Konkrét cselekedetekre hív. Egyrészt közös keresztyén kezdeményezésekre, másrészt együttműködésre mindazokkal, akik az emberiség élete érdekében cselekszenek. Az élet védelmének parancsa sürgető: addig kell cselekedni, amíg nincs késő.

II. Az élet védelmében

Az élet minden formája olyan titok napjainkig is, melyet lényegileg megismerni, definiálni nem tudunk. Külsődleges megjelenési formáit, funkcióit, jellemző sajátosságait leírhatjuk. Egy reprodukálhatatlan tény, melyet nem lehet megismételni. — Ennek az élővilágnak része, az emberi élet. Vele szorosan összetartozik és belőle kiszakíthatatlan. Amikor az ember életének folytatására pl. *a nukleáris háború túlélése*

viszonylatában gondolunk, az összekapcsolatásról, és mint keresztény embernek a beleteremtettség tényéről nem szabad elfelejtenünk.

A bibliai talajon állunk, mikor arról szólunk, hogy az emberi élet is Isten adománya (Gen 2,7). Szavára állt elő (1Móz 1,26—27) minden alkotásával együtt. Isten áldása (1Móz 1,28—30), jótetszése (1Móz 1,31) szeretete megnyugszik rajta. — Arra kell tehát gondolnunk, hogy az emberi élet létrejötte nem a véletlen műve, sőt az a lélek sem, melyet Istentől nyert. Az emberi élet a maga teljességében Isten akarata. Sorsát Ő maga viseli szíven, jelenlétével megszenteli, elkezdése és befejezése is nála van.

Nem rendelkezhetünk tehát az étellel abszolút értelemben, de veszélyeztetettségkor Isten az ember aktív — hittel végzett — közreműködésével számol. Az emberiség megmentése érdekében emberi eszközöket használ fel (Noénak bárkát kellett építeni — 1Móz 6,14), Józsefnek az éhség előtt gabonát begyűjtenie (1Móz 41,47—48). A földi élet védelemre szorul. Egy nagyon határozott indítást kapunk itt az élet megmentésére és ezzel szoros kapcsolatban a béke munkálására.

Fontos vonás, hogy már az Ószövetségben is Isten ezen választottai olyan emberek, akik a sorsdöntő pillanatban készek előrelátni, cselekedni Isten életetni akarását. Egyébként esendő emberek. Jézus Krisztus eljövételében, életadó munkájában nem csupán erkölcsi alapról és erkölcsi indításról van szó, hanem Tőle mint Isten Fiától az életre „teljes” választ kapunk. Isten maga az egész kozmosz élete (Jn 1,3—4). Jézus eljövételével ebben a jánosi értelemben jött el az élet köznök. Ebben a „teljes” válaszban nem csupán a biológiai lét megmentése és igenlése van benne, hanem azt eschatologikus távlatba állítja bele (Jn 10,10b).

Az élet tartalmát és értelmét azonban a kettő együtt adja meg. Értelmetlen lenne csupán az örökélet kategóriájában gondolkodni, s feladatainkat, küldetésünket ebben a világban elhanyagolni. De reménytelenné és üressé tenné az életet, amennyiben csupán fizikai létként, nem létként értékelnénk. Abban az értelemben, hogy erről Pál tesz bizonyosságot (1Kor 15,19).

Szólunk kell az Ószövetség élettel kapcsolatos tanításánál az ördögi gonoszságról, mely a teremtmények ellen fordul (1Móz 3,1), megrontja az életet és akadályozza annak kibontakozását (1Móz 3,5—7). Az ember szemszögéből ez a sátni munka és az Istennel szemben való engedetlenség a bűnt, az élet minőségének szinte minden területén való megromlását és a biológiai halált jelenti (1Móz 3). Ezt a minőségi, halhatatlan életet csalta ki és lopta el a sátán, s adta helyette a maga normáit (gyilkosságok, pártütések, paráznságok, háborúk). A démonikus erőt jellemzi János Jézus szavával: „A tolvaj csak azért jön, hogy lopjon, öljön és pusztítson” (Jn 10,10a) — a Jézus által ígért élet ezeknek a negatívumoknak a tagadásában bontakozik ki. Meg kell jegyezni az ember aktív részvétele volt és ma is szükséges ahhoz, hogy az élet ellensége területet nyerjen. Itt érhetjük tetten azokat a cselekedeteket, sugallt gondolatokat, érdekeket, melyek a világ legnagyobb problémáit okozzák.

„Sőt bőségben éljenek” (Jn 10,10b). A reménység nem csupán egy jövődől jobb korról beszél, hanem hogy Krisztus földrejövételével, váltságahalálával és feltámadásával az élet ajándéka jelenbeli valóság.

Ez a bőség több, mint ami közvetlen felhasználásra kerül a profán életben. Jézus ezt a többet, ezt a várakozáson felülit ígéri meg az élet ajándékával együtt. Valami ami az életből nő ki.

Ezen bibliai gondolatok alapján megállapíthatjuk, hogy a legfontosabb üzenetünk az élet Isten által való teremtettsége és annak szentsége. Istennek ezt az ajándékát meg kell becsülnünk. Nincs semmiféle olyan cél, emberi érdek, csoportok, nemzetek vitája, mely indokolhatná az élet veszélyeztetését. Akár az egyes emberek életére, akár az emberiség vagy az élet teljes megszűnésére gondolunk. Itt kell már szólnunk a nukleáris fegyverek tervezésének, előállításának, raktározásának, kipróbálásának és felhasználásának etikai kérdéséről. A jánosi gondolkodás szerint minden olyan tett is gyilkos, mely gyűlölködésből fakad. Nem kell a közvetlen kivitelezésben részt venni tehát ahhoz, hogy valaki gyilkossá legyen egy életpusztító folyamatban.

Isten az élet oldalán áll. Mi, hívő emberek elutasítunk minden olyan fegyverkezést, mely az élet elpusztítását, az élővilág egyensúlyának felbomlását, népek, nemzetek megszüntetését célozza. Munkánkkal, bizonyágtételünkkel és imádságunkkal az élet teljességét, anyagi-szellemi jólétét akarjuk munkálni.

Nem utolsósorban azt az isteni életet munkálni, mely az egyes emberen belül teremt újat Jézus Krisztus által. Bűnbánatot és ébredést, melynek mindennapos következményei vannak életünkben, de éppen ezáltal az életet, annak legszélesebb értelmét közvetítve. A család, a közösségi élet és a társadalom szintjén is.

A Sátán, a tolvaj démonikus hatalmát mi sem bizonyítja jobban napjainkban, mint a háború és a fegyverkezés. Ma már mindnyájan együtt látjuk, hogy korunkban az alapkérdés a világ problémái között éppen ez, a háború és a fegyverkezés. „A háború pozitív elvét a totális háború kérdőjelezte meg, a II. világháború idején.” (Confessio folyóirat 1984/4.) *Ma az atommal való fegyverkezés idején, az ezekkel a fegyverekkel megvívott úgynevezett „igazságos háború” illuzórikus fogalom és minden valóságos alapot nélkülöz.* Ennek a háborúnak igazi vesztesei nem az egymással szemben álló felek közül kerülnének ki, hanem magától az ételtől vonnánk meg a szükséges feltételeit. *Az atomfegyver használatát az emberiség teljességére nézve hátrányos, és végzetessé válhat.*

A démonikus körnek azonban más vetületei is vannak. A kölcsönös elrettentés — mely úgy gondoltuk eddig, hogy hozzájárult valamiféle átmeneti stabilizációhoz — fokozza a fegyverkezési versenyt. Itt kell szólni arról a tárgy nélküli félelemlről, mely az emberiséget magával ragadja. Az atomháború esetén az élet folytatásának lehetősége szűnik meg. Ennek romboló hatását, leépítését tapasztaljuk korunk „lesz ahogy lesz” filozófiájában. Ennek a szorongásnak hatásai ma még felmérhetetlenek.

Korunkban a fegyverkezésben technikailag minőségi változás történt. Ma nem csupán egy újabb interkontinentális rakétasorozatnak gyártásáról és elhelyezéséről van szó, vagy Európa legmodernebb fegyverekkel való felszereléséről, hanem a világűr militarizálásáról is, „csillagháborús” elképzelésekről. Ezek az új katonai kiadások többszöröse minden eddiginek. Itt csak egy gondolatnyi időre akarunk megállni az éhezők millióira gondolva, és a tolvaj pusztítására.

Ma már nem csupán a másik nagyhatalommal szemben való egyensúlyi biztosítása a gond a fegyverkezésben, hanem éppen korunk fegyverei, a nukleáris fegyverek természete miatt ennél többről van szó. Ezek gyártása és elhelyezése során azok is veszélyeztetett helyzetbe kerülnek, akik a fegyvereket előállították, illetve azok, akiknek területén azokat elhelyezték. Elsődleges célpontokká válnak, balesetek so-

rán ezek sérülhetnek. Ezeket mérlegelve és ennek hatására bontakoznak ki a legnagyobb békedemonstrációk. A kérdés mindenki előtt egyre nyilvánvalóbb. Itt nem csupán társadalmi rendszerek, ideológiák, nemzeti biztonságérzetek egymás elleni küzdelméről, hanem az egész emberiség életéről és jövőjéről van szó.

Látnunk kell, maga a fegyverkezés és a háború bűn, a kifosztásunk és a pusztulás útja. Egyetlen út a belátás (a bűnbánat) vezethet az életre. „A háború megszűnt a politika eszköze lenni.”

Mint keresztyén embereknek az élet megmentését kell munkálnunk. A veszély nagyságát felismerve sajátos eszközeinkkel cselekednünk kell, annak elhárításaért, amennyiben ez rajtunk áll. Istentől való megbízatásunk ez a tiszta indíték, az élet megőrzése és gondozása a Földön. Allást kell foglalnunk családjainkban, gyülekezeteinkben, a társadalomban, az élet megőrzése, és annak minden feltétele biztosítása mellett. Hatalmas erőket mozgathatunk meg a Sátán demionikus munkáival szemben imádságainkkal.

Ezzel szemben a semmittevés, a közhelyekben való beszéd semmiképpen nem igazolható etikailag. Még kevésbé a háborús uszítás és az ellentétek további élezése. Kérnünk és követelnünk kell a fegyverek tényleges csökkentését, végső megsemmisítését, az élet elpusztítása lehetőségének kiküszöbölését. Ennek érdekében mindenkivel készen kell állnunk együttműködni, bármilyen indítatású is legyen az.

Az élet védelmével, megmentésével kapcsolatban nem elhanyagolható kérdés a béke és igazságosság. Az életet csak a teljes bibliai értelemben vett béke állapotában lehet valóban veszélyeztetettség nélküli életnek nevezni. A béke azonban csupán emberileg nézve is, egy gazdaságilag aránytalan, szociális egyenlőtlenségekkel tüzelt, faji megkülönböztetésekkel terhes világban továbbra is instabil. Teljes, globális megoldásra lenne szükség, mégpedig sürgősen. — A soha nem látott méretű esztelen fegyverkezés mellett, évente kb. 40 millió gyermek hal meg. Pusztít az éhség, a járvány, a gyógyszer nélküliség egy olyan földön, ahol ehhez képest aránytalanul sokat költenek fegyverkezésre. Valaki ezt kérdezte: mi lesz az a kényszerítő erő ebben a világban, mely megoldja az egyenlőtlen elosztás kérdését? Mert eddig 450 millió éhezni nem volt elég figyelmeztetés. A gazdasági aránytalanság, az éhség azonban nem csupán gazdaságtani okozat, hanem a meglevő javak felelőtlen használatából is fakad.

Minden békeszerető erővel együtt munkáljuk a földi élet megmentését és az igazságosabb berendezettségű életet. Ebben az életmentő munkában Isten hívókat és nem hívókat egyaránt felhasznál. Az élet megmentése a föld összlakosságát érintő kérdés, melyre az emberiség — Istentől ajándékként kapott — széles körű összefogása adhatja meg a választ. Kívánatos lenne tehát a különböző társadalmi rendszerekben élő embereknek összehangolt békemunkája, s az élethez, az emberi méltósághoz való jog biztosítása.

A teljes értelemben vett élet fogalmán túl Jézus bőséget ígér. Ez a bőség azonban nagyon szoros összefüggésben áll az élet fogalmával. Ide kell kapcsolnunk az életnek azt a teljes épségét, egészségét, anyagi-szellemi jólétét, mely az emberről való isteni gondviselésből fakad. Egyformán adja áldását igazakra és hamisakra. Ezzel ellentétben áll minden, más kárára való élni akarás és bővölködés. — A Jézus által megterített bőség asztalához együtt ül vámszedő, más vállalási meggyőződésű és utcalány. Foglalkozás, származás és fajra való tekintet nélkül mindenki; és test-

vériséget, új életet, békét ígér nekik. Sajnos látnunk kell, az emberiség jelenleg nem egy ilyen asztal megterítésén fáradozik. A bővölködéssel szemben az éhezők ellentmondása áll.

A technikai fejlődés erőinek a megfélemlítés, megtorlás és a bosszú szolgálatába állítása a Szentírás tanúsága szerint egyidős az emberiséggel. Olyan folyton megújuló kísértés ez, amely egyszerre több fronton is támad.

A kísértés többirányúságának megfelelően a védekezésnek is valamennyi területen el kell fogadnia a kihívást. Ezért felhívjuk a keresztyén teológusokat és a hívő embereket egyaránt, hogy

a) a technikai fejlődésnek, ezen belül különösen is a nukleáris erőknél a gyilkolás, megtorlás és a megfélemlítés szolgálatába állítását tekintésük olyan kairi szellemű törekvésnek, mint ami a jövő szempontjából eleve nem lehet a megoldás ígérete;

b) ítéljenek el minden olyan művészi alkotást, amely az erőszakot és a gyűlölködést sugallja, példaképeknek állítja vagy eszménynek tekinti, továbbá amely szorongó életérzést munkál, és ezzel kényszerűnek tünteti fel a pánikszerű védekezést; ehelyett a hit reménysege alapján adjanak indítást pozitív, éltszerető, a béke és igazság munkálására készítő alkotások készítésére;

c) tagadják meg a Biblia felhasználását a gyilkolás, a bosszú vagy a megfélemlítés ideológiájának támogatására; leplezzék le Isten nevének e méltatlan felhasználását (2Móz 20,7); keressék és használják fel az alkalmakat arra, hogy a keresztyén kommunikáció mindazon eszközével, és mindazon körben, ahol meghallgatják, adjanak hangot Isten életakarásának, és törekedjenek ennek megvalósításába bevonni az Isten szavára hallgatni kész minden embert.

E munkánkkal kapcsolatban különösen is át kell éreznünk az idő sürgetését, mert azzal, hogy a hamis apokaliptizmusra hajló ember kész magára vállalni a lét feletti döntés jogát, az élet esélyei alapvetően megváltoztak.

Ma az ember már valóban képes apokaliptikus méretű katasztrófák beindítására, de ebben az esetben nincs többé reményünk az Isten hatalmát jellemző reverzibilitásra. Márpedig egy ilyen döntő tényező kiesése mellett nincs jogunk a kétségtelenül csak egyirányú emberi lehetőséget Isten eszközének tekinteni, és az Ő kétirányú tevékenységének helyébe állítani.

Az „apokaliptikus atomháború” ideológiája ellenében meggyőződéssel hangsúlyozzuk Dávidnak a súlyosan szorongatott helyzetben elmondott szavait: katasztrófák idején végképpen jobb Isten kezébe esni, mert ő ítéletében is a kegyelemmel összhangban intézkedik, mint emberek kezébe jutni, mégha azok az ő jogos ítéletének eszközei szerepében tetszelegnének is (2Sám 24,14).

Ezek alapján arra kérjük a világ atomhatalmainak kormányait, ne tekintsék magukat a történelem igazságszolgáltató „felkentjének”, és semmilyen körülmények közt ne vállalják az atomkatasztrófa jóvátehetetlen beindítását.

A hamis apokaliptizmus ellenében fontosnak tartjuk még a következők hangsúlyozását:

a) a bibliai kijelentés felkészít ugyan apokaliptikus háborúkra vagy katasztrófákra, de ennek során sohasem készített még kevésbé jogosít fel apokaliptikus tettek végrehajtására,

b) épp ellenkezőleg, a vészek során Isten pártfogását ígéri övének, mint akik ártatlanok e vészek felidézésében, s mint akiknek ebben a szenvedő fél szerepe jut,

c) ugyanakkor az események aktivátorait sötét, démonizált és istenellenes hatalmakban jelöli meg.

d) éppen ezért a keresztyénség csak ezekkel a vészt felidéző vagy felidézni kész erőkkel ellentétes oldalon találhatja meg a helyét, vagy

e) ha mégis vállalja az apokaliptikus háború felidézójének szerepét vagy annak ideológiai támogatását, *elveszti a Bibliára hivatkozás jogát.*

A fentebb elmondott bibliai meggyőződés alapján mertük az atomháború ideológiai támaszát *hamis* apokalipticizmusnak bélyegezni, és azokat a keresztyén testvéreinket, akik ézt hirdetik, tévedés áldozatainak tekinteni. Bizonyoságtételünk testvéri szavával új, bibliai eszmélkedésre kívánjuk őket felhívni.

III. Globális veszélyeztetettség globális békeszolgálat

Az egyházi békeszolgálat bibliai motivációját szüntelen szem előtt tartva a magyarországi egyházak az élet és béke iránti elkötelezettségnek mind az ige hirdetésében, mind pedig nemzetközi ökumenikus biztonyságtételekben és szolgálatokban kifejezést adnak. Felismerték és érzékeltetik a világ életének és békéjének mélyreható és mindeneket átfogó egységét, oszthatatlanságát, *a béke erőinek* dinamikus interdependenciáját szerte a világon. Isten akaratát látják abban, hogy az emberek, a föld minden népei és nemzetségei békében éljenek egymással. Így *a békés egymás mellett élés elve* sem a bibliai bizonyoságtétel világosságában, sem korunk világproblémái közepette nem tűr más alternatívát: az alternatíva egyenlő volna a halál és az átok tudatos választásával, amitől maga az Ige óv: „Válassz az életet, hogy élj te és a te magod!”

A béke és a közjó iránti keresztyén elkötelezettség minden nemzedékben új és új megközelítést kíván meg. Már csak azért is, mert az erőszak, a háború és a rombolás erői minden században új meg új formát öltenek. Mégis azonban negyven év óta, tehát pontosan *Hirosima* és *Nagaszaki* városaira ledobott atombombák óta az egyházak különösen érzékelik, ahogy az egész világ, és rajta az egész egy-vérből teremtett emberi nemzetség *borzalmas nukleáris fenyegetettség alatt él.* Bekövetkezett — először a történelem során —, hogy a háború erői is a mennyiségi változásokból minőségi változásokba csapnak át. A fegyverek tömegpusztító fegyverekké változtak. Újra meg újra akuttá és aktuálissá válik a tömören fogalmazott főtéma: „Isten hív! Válasszatok az életet! Az idő sürget!” Földünkön az élet totális elpusztításának „lehetetlen lehetősége” képtelenné tesz minden olyan elgondolást, hogy bármely háború eszköze lehet a nemzetközi vitás kérdések megoldásának. Élesen megkérdőjelezi az igazságos vagy igazságtalan háborúra vonatkozó korábbi képzeteket is. Amit némelyek ettől a „lehetetlen lehetőségtől”, a nukleáris háborútól várnak, az semmiképpen sem lenne arányban azaz a totális pusztulással, ami bekövetkezhet.

A tudományos és technikai forradalom lehetőségeivel való visszaélés rémei vagy esetleg bénító hatásai gyakorta táplálják manapság mindkettőt: a nemzetek közötti félelmet is és a bizalmatlanságot is. Keleten és nyugaton, északon és délen valamely mértékben, valamilyen módon mindenki tudja már, hogy a világ-békének, a békés együttélés elve gyakorlatának nincs alternatívája. Ezt tudják a keresztyének és a nem keresztyének, a hívők és a nem hívők, a világhatalmak felelősen gondolkodó emberei és a népek milliói.

A magyarországi egyházak egyre növekvő aggodalommal tapasztalják, hogy a második világháború óta eltelt negyven esztendő során semmiféle ésszerű figyelemzés és semmiféle prófétikus intelem sem tudta megállítani azt a fegyverkezési hajsztát, amely főként a termonukleáris hatalmak között, de a katonai tömbök között is egyre magasabb szintre hág. *Az elmúlt évtizedekben a nukleáris fegyvereknek egyre hatalmasabb arzenálja halmozódott fel.* A nukleáris világégés fenyegetése ellen érezhetően hatástalannak bizonyulnak a józan észre való hivatkozás összes érvei.

Anélkül, hogy bántóan vádolnánk bárkit is, meg kell említenünk a mi egy világunk közös sorsáért hordott aggodalmaink néhány mozzanatát.

Magyarországi egyházaink aggodását növeli a termonukleáris fegyverek létezésén túl a *fegyverrendszerek versenyszerű fejlesztése és konkrétan az interkontinentális ballisztikus rakéták európai hadrendbe állítása.* Nem titkolhatjuk, hogy a fegyverkezésnek ezért a versenyéért egyházaink közvéleménye is elsőrenden az Amerikai Egyesült Államok világuralmi, imperialista tendenciáit teszi felelőssé.

Aggodalommal tölt el sok hívő gondolkodó elmét az emberi vagy technikai hibából eredhető nukleáris katasztrófa gondolata is. *Az időtényező félelmes lerövidülése* egy esetleges, de végzetes katasztrófa bekövetkeztekor gyakorlatilag lehetetlenné teszi akár a forró-drót, akár más eszközök felhasználását a szemben álló felek magyarázatai vagy bocsánatkérései számára. *A Pershing-rakéták* európai telepítésének korában hallatlan veszély éppen az, hogy állítólag öt perc elégséges a célbajuttatásához. Aggodalmat okoz egyházaink közvéleményében annak elgondolása is, hogy a rakéták és ellenrakéták megütközése következtében netalán éppen a közép-európai kis államok, beleértve hazánkat és a semlegeseket is, szenvedhetnek végzetes pusztulást.

El kell ugyanakkor mondanunk, hogy a termonukleáris fegyverkezési hajsza és az ún. *hagyományos fegyverkezési hajsza* miatt az aggodalom egy máris folyó háború következtében növekszik. Ez pedig egyrészt a *hidegháború* újabb formákban való jelentkezése, másrészt egy nagyszabású *gazdasági háború* riasztó kihatása.

Ami a hidegháborút illeti, alig tagadható, hogy az amerikanizmus, az úgynevezett „szabad világ” *imperialista expanzionizmusa* felhasználni igyekszik országunkban is minden olyan eszmét, emóciót és indulatot, esetleg minden olyan eszmerendszert, amelyről nyilvánvaló vagy feltételezhető, hogy a vezető munkaspárt ideológiai rendszerétől eltér.

Egyházaink arról tesznek bizonyosságot, hogy hitben való döntés útján jutottak el a szocialista társadalmi rend néperdekeket szolgáló vállalásához, és hogy mind a nemzeti identitás-tudatot, mind a saját hitvallásuk szellemében való vallásgyakorlatot nagy benső és külső szabadságban veszik komolyan és gyakorolják. Az emberi jogokat illetően csak az a félő, hogy egyházaink nyugati partnerei a saját gazdagságukból folyó emberi lehetőségek nagyobb mértékére gondolnak, de nem az emberi jogokra. Hiszen az élet-hez, a munkához, az önérvényesítéshez és a művelődéshez való jog gyakorlása tekintetében hazánknak és benne egyházainknak semmi szegyenkeznivalója nincs. Azon kevés országok sorába tartozunk, amelyekben az ingyenes egészségügyi ellátás állampolgári jón van biztosítva.

Sajnos egyre nehezebb a helyzet annak a *gazdasági háborúnak* a folyományaképpen, amely minden nem-

zetre nagy súllyal ránehezedik, közvetve hátrányosan hat ki a szocialista országok, közöttük hazánk nemzetgazdaságára. Ám nem kíméli meg az ún. harmadik világ vagy az el nem kötelezettek országait sem.

Az *amerikai kormány által elindított új fegyverkezési hullám*, a nukleáris fegyverek telepítése és a „csillagháborús” programok veszélyes hatással vannak a világgazdasági folyamatokra is. Egyházaink e vonatkozásban szintügy érzékelik a világméretű összefüggéseket. Azt, hogy a fegyverkezési verseny nemcsak a két legnagyobb hatalmat érintő kétoldalú kérdés. Az egyre több ország bevonásával és az óriásira duzzasztott nukleáris arzenál felhalmozásával folytatódik a 80-as évek világgazdasági háborúja.

Tehát még ha nem is föltételeznénk a „lehetetlen lehetőséget”, a nukleáris megsemmisülést, még akkor is kénytelenek vagyunk érzékelni, hogy a mérték nélküli fegyverkezési hajsza a világ gazdasági forrásainak nagymérvű csökkenését vonja maga után. Ez sajnos több mint lehetséges lehetőség. Ez valóságos tény.

Századunk 80-as éveitől érvénytelenné válik a a tétel, amely szerint a gazdagok az atombombától, a szegények pedig a munkanélküliségtől és az éhínségtől félnek. A *harmadik világ szegényeinek*, akikkel egyházaink, illetve népi demokráciánk szolidárisak, mindkettőtől félni kell. A harmadik világ sem maradhat tehát közönyös, kívülálló harmadik a felgyorsuló fegyverkezési hajszában. Az imperialista hatalmak katonai ipari komplexumai közvetlenül vagy közvetlen igénybe veszik a fejlődő országok gazdasági forrásait is. Sokhelyütt úgy, hogy *támogatják elnyomó rendszerek militarizálódását*, s ezáltal arra kényszerítik a harmadik világ felszabadító mozgalmait, haladó kormányait vagy forradalmi erőit, hogy önvédelmi szempontokra figyelve ismét csak katonai célokra pazarolják el anyagi erőiket és nyersanyagforásaikat. Bizony: a fegyverkezés és a fejlődés kapcsolata nem merő jelszó, mint ahogy a fegyverkezés és a gazdasági válság összefüggései sem elméleti konstrukciók.

A fejlődő országok a fenyegetően emelkedő adósságokra és kamatfizetési terhekre nyilván úgy reagálnak, hogy csökkentik a hazai fogyasztást és fokozzák a kivitelt. Nagyjából ez a képlet több szocialista országban is. A fejlett tőkés országok pedig csökkentik a nyersanyagárakat és tovább gyakorolják a protekcionizmust. A Nemzetközi Valutaalap és más szervezetek mentési munkálatai legfeljebb halogatják a teljes csőd bekövetkeztét, de általában *elviselhetetlen terheket rónak a fejlődő országok legszegényebb tömegeire Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban.*

Az egyházainkban is folyó gondos ökumenikus elemzések azt látatják, hogy amíg a fegyverkezési verseny a jelenlegi méretekben folyik, addig nem várható az emberi dolgok strukturális megjobbítására irányuló törekvések sikere. A jelenkorú nemzetközi fegyverkezési versenynek, ennek a gazdasági háborúnak a háttéréből érzékeljük, hogy *az enyhülésellenes politikával és a fegyverkezésnek a világűrbe való projiciálásával teljességgel összeegyeztethetetlen az a kívánatos „új világgazdasági rend”, amelyet az ENSZ égisze alatt üdvözölni szeretnénk.* De összeegyeztethetetlen az igazságos, az életképes és a néprészese- deán alapuló világtársadalom képzete is, amelynek megvalósítására az Ökumené egyházaival együtt szívesen kívánnánk törekedni.

Viszont az enyhüléshez való visszatérés és a világ katonai költségeinek csak egy szerény csökkentése is többszörösen pozitív hatással lenne a fejlődésre, mivel az anyagi forrásokat az alapvető szükségletek és a gazdasági fejlesztés céljaira szabadítaná fel.

A fejlődő országok, az ún. harmadik világ szörnyű válságait elsősorban az emberi szenvedések és áldozatok szempontjából kell nézni. A legszélsőségebb esetekben persze, amikor nyomor és éhínség lesz úrrá az embermilliókon, rögtön *nemzetközi segítségre van szükség, amelyben egyházaink is népünkkel együtt minden lehető módon részt vesznek.* Ugyanakkor jól tudjuk, hogy a sürgős segélyakciók sem pótolhatják a hosszú távú megoldások keresésére irányuló, széles körű nemzetközi erőfeszítéseket.

Egyházaink azon az állásponton vannak, hogy semmiképpen sem igazolható a forradalmak exportja, de nem engedhető meg az ellenforradalmak importja sem olyan országokban, amelyek — történelmileg érthető módon — a „szocialista orientáció” útjára léptek. A *szocialista orientáció nagyon sok fejlődő országban a hatalmas nehézségek és a növekvő külső nyomás ellenére is fennmaradt és erősödik.* Egyházaink úgy vélik, hogy a már létező szocialista országok átfogó segítsége döntő jelentőségű ezen országok számára, de még jelentősebb volna, ha *az átfogó segítségnyújtást nem korlátozná a szocialista országokra is kívülről rákényszerített fegyverkezés spirálja.* Mindemellett is hitbéli meggyőződésből és az egyházakhoz illő módon támogatjuk azokat a szolidaritási mozgalmakat, amelyek hathatós segítséget jelentenek a harmadik világ sok egyháza és országa számára. Egyrészt alapvető emberi szükségletek kielégítésében (élelmezés, ruháztkodás, lakás, orvosi ellátás és oktatás), másrészt az új államok instabilitásának minél nagyobb csökkentésében.

Mindent összevetve: az ezredforduló felé közeledve sürget az idő! Egy egészséges fejlődést jelentő biztonságos világ béke megvalósítása együttes erőfeszítéseket kíván a nagyhatalmaktól, de a kis országoktól is. A világgazdasági rendszert a szükséges strukturális változtatásoknak megfelelően kell átalakítani. Ez pedig kétségtelenül az összes érdekek egyeztetését, a konstruktív kompromisszumok kidolgozását követeli meg minden területen és minden szinten. Különösen az érintett nagy problémakörök, *a Kelet és a Nyugat viszonya, az enyhülési politika, az Észak és a Dél kérdése, a fejlődő országok gazdasági helyzete, az új világgazdasági rendszer* stb. komplex elemzése nyomán. Az érdekek pedig, a mindenekfölött való, a legelsőbb prioritást igénylő érdek maga a világ béke megőrzése földünkön.

A magyarországi egyházak kitartóan hallatták és hallatják szavukat a nukleáris fegyverkezési verseny- nyel szemben. Egyházaink többször leszögezték azt a hitbéli meggyőződésüket, hogy a keresztyén embe- reknek, a hívőknek kötelességük a béke ügyéért együttműködni a különböző vallások és ideoló- giák között is. Egyházaink emlékiratai, zsinati hatá- rozatai vagy pásztori körlevelek felszólítják az Öku- mené tagegyházait és azok egyes tagjait, hogy *a béke ügyét ne csupán politikai kérdésnek tekintsék, hanem elsősorban teológiai kérdésnek.* Olyan ügynek, mint ami közvetlenül a békesség Istene iránt való hitbéli engedelmeség próbája. A keresztyének kötelessége, hogy társadalmi mozgalmakban és szervezetekben is (pl. a szakszervezetek, az Országos Béke Tanács, a Ha- zafias Népfront) minden elérhető eszközzel támogassák a nukleáris fegyverkezés ellen indított mozgalmakat. Támogassák a nemzetközi békeerők és béke mozgalmak összehangolt akcióit a leszerelés érdekében, sürgessék a kormányokat, hogy akár egyoldalú kezdeményezé- seket is vállaljanak az enyhülés, a leszerelés és a béke érdekében.

Egyházaink a társadalom és az ország vezető tes-

tületeinek újlag is hangoztatott nyilatkozatait szívesen üdvözlök. *Igy azt, hogy érvényben van ma is a Varsói Szerződés tagállamai részéről az az ajánlat, hogy mindkét katonai tömb egyidejűleg mondja ki és hajtsa végre feloszlatását.* Érvényben van az a közbülső javaslat is, hogy a két katonai szerződés kössön meg nem támadási szerződést, sőt együttműködési szerződést az európai biztonság szavatolása érdekében. Érvényben van minden olyan tárgyalás előmozdítása, mely arra irányul, hogy a kölcsönös és egyenlő biztonságot a fegyverzetek lehető legalacsonyabb szintjén tartsák fenn a felek a kölcsönös érdekek tiszteletben tartása mellett.

Egyházainkban széles körű és mélyreható az a konszenzus, hogy Isten békéje, amelyet Jézus Krisztus az evangéliumban testesít meg, nyilvánvalóan nem e világból való és nem azonos a világi békekoncepciók egyikével sem (Jn 14,27). Ugyanakkor a Biblia teljes bizonyoságtétele a Genezistől az Apokalipszisig Isten üdvözlését domináns módon úgy tárja elénk, mint az élet és a béke üzenetét az ember számára. Egyidejűleg nyilvánvaló előttünk az is, hogy a béke iránti bibliai elkötelezettség nemcsak a nukleáris fegyverek használatának ellenzését jelenti. A keresztyén felelősség ezért a világért, ezért a Földért sokkal átfogóbb. Az élet és a béke iránti elkötelezettség nyilvánvalóan felöleli a társadalmi igazságosságért, s az emberi jogokért folytatott küzdelmet is, felöleli a környezet védelméért, a levegő, a vizek és a szárazföld mindennemű szennyezése ellen való harcot is. A békét nem lehet csupán negatív módon megállapítani úgy, mint a fegyverek hallgatását, miközben együtt élünk a fegyverekkel. Pozitív módon a béke olyan világgközösséget jelent, amely kölcsönös közös megbecsülésben, szolidaritásban, igazságosságban létezik, él és dinamikus fejlődik tovább. A szegények és az elnyomottak, a szenvedő embervilág és a szenvedő környezetvilág iránt közönyös béke még nem valódi béke a szónak bibliai, teljes értelmében.

Mіндеzek ismerete mellett is fontos számunkra körünk nagy szociális és technológiai forradalma idején, hogy a legrosszabb béke is jobb, mint akár a legelőnyösebb vagy legkorlátozottabb helyi háború.

A Bibliának a világ kezdetére vonatkozó leírásai és a világ végére vonatkozó apokaliptikus látomásai nem megbénítják, hanem inkább megszilárdítják és megelevenítik az Istentől teremtett és fenntartott, kien-gesztelt és megváltott, megítelt és megkegyelmezett világ sorsa iránti keresztyén felelősséget. Istennek az a békéje, mely minden értelmet felülhalad (felülhaladja a világ hatalmasságainak racionális számításait és irracionális, már-már démonikus kiszámíthatatlanságait), megőrzi szívünket és gondolatainkat, kiűzi belőlünk a szorongást és a félelmet és a megpróbáltatások között is reménységet ébreszt szívünkben (Jn 16,33). *Ugyanakkor hisszük és valljuk, hogy Istennek ez a felszabadító és gyümölcstermő békesége akar realizálódni a keresztyén békemozgalomban és minden emberi béketerökvésben.* Meg akar testesülni a nemzetközi viszonylatokban, interperszonális és internacionális területeken egyaránt. Behatol a leszerelési tárgyalásokat komolyan és becsületesen folytatók elméjébe és érzületvilágába, s így formálja a világbéke kívánatos megvédését és felvirágoztatását. Egyházaink nem esnek áldozatul egy újraéledő kultúroptimizmus illúzióinak, de a kultúrpesszimizmus vízióinak sem. Hirdetik a metanoia, a megtérés, a gondolkodás és cselekvés megváltoztatásának megkerülhetetlen szükségét: sürgős elfordulást a démoni erőktől, az embergyilkos Sátán kísértő szellemétől, s a sürgős odafor-

dulást az élet és a békeség Fejedelméhez, Aki a Krisztus, mert Őmellette van mindaz, aki ellene nincs.

Az utóbbi évek során bármennyire a valóságosság határán belülre kerültek egy esetleges bekövetkezhető vilákgatasztrófa mérhetetlen borzalmainra vonatkozó vészjelzések, a keresztyén bizonyoságtétel és szolgálat feladatát a reménység táplálásában is látjuk és szüntelen hirdetjük a világnak: „Ne féljete!” Az evangélium reménységet nyújt és éppen erre van a legnagyobb szükség. *Mindenféle hamis apokaliptikával szemben* arról vagyunk meggyőződve, hogy az élő Isten nem engedi embereket által a saját kezéből kitépni a történelem végkifejletét, a történelem telos-át. Ebben a meggyőződésben vesszük és adjuk tovább Isten országának evangéliumát, amelynek lényege az igazság, a béke és a Szentlélek által való öröm. Úgy igyekszünk békeszolgálatunkat végezni a saját társadalmunkban, mint akiknek hite és meggyőződése nem magánügy, mint akiknek kiállása nincs véka alá rejtve. Nem titkos, hanem nagyon is nyilvánvaló igazsággal kelletjük magunkat minden ember lelkiismeretének, mint akiknek helyes az értékrendje és mint akik tudatában vannak annak, hogy a béke, az igazságosság, a szeretet legkisebb tettei is földöntúli jelentőséggel bírnak, noha ezek a földön kell, hogy megmutatkozzanak az interperszonális és internacionális kapcsolatokban.

Kívánjuk, hogy a nagyhatalmak tárgyalásai eredményesek legyenek. Üdvözljük az összes bizalom-erősítő lépéseket és intézkedéseket a különböző társadalmi rendszerű országok között. Mint akik bűnbánatban és hitbeli döntésben vállalták népük sorsát, igent mondunk hazánkban az igazságosabb társadalmi rendre, a szocializmusra és szolidárisak vagyunk a nemrég még elnyomott népek felszabadító harcaival, törekvéseivel a társadalmi, politikai és gazdasági önállóságra. A világhelyzet mai ismeretében viszont mindenkitől kérjük, kérjük Kelettől és Nyugattól, Észak-tól és Déltől egyaránt, biztosítsanak föltétlen prioritást a béke világméretű megőrzésének, a leszerelésnek, a békés együttélés elvének és gyakorlatának, mert ez ma a legfőbb érték és a legfőbb érdek. *Az enyhüléshez térjenek vissza különösképpen is a legmagasabb tárgyalófelek. A Helsinkii Egyezmény megkötése után tíz évvel legyen valóban uralkodó Európában Helsinkii szelleme,* legyen uralkodó szerde a világon a népek közötti jobb megértés, jobb belátás — negyven évvel a második világháború befejezése után.

Az egyházak növeljék tovább befolyásukat a nukleáris leszerelés mozgalmában és próbálják keresztülvinni saját kormányaiknál nemzetközi szerződések kidolgozását az összes nukleáris fegyverek betiltása érdekében. Minősítsék az összes tömegpusztító eszközök gyártását és alkalmazását Isten elleni és az emberiség elleni bűntettnek. Támogassanak minden elfogadható javaslatot atomfegyvermentes övezetek beiktatására. Egyszóval értékeljenek nagyra minden kis lépést az igazságos, az életképes, az új békés világtársadalom irányában.

Kívánjuk, hogy a „békeségnek Istene tegyen titeket alkalmasakká minden jónak cselekvésére.”

IV. Az enyhülés lehetséges

A második világháború óta eltelt évtizedek egy minden eddiginél pusztítóbb harmadik világháború kockázatának jegyében teltek el. A fegyverkezés minél magasabb szintjén nem alakulhat ki tartós béke, a korszerű harci technika, a politikai és társadalmi feszültség halmozza a veszélyt, nem csökkenti. A visz-

szafordíthatatlan katasztrófa kirobbantásához immár egyetlen szikra elegendő és lángokba borulhat a világ.

Ezért nem mondható biztonságosnak sem a megfélemlítés, sem az egyre növekvő fegyverkezésre „alapozott” biztonság fikciója, csak egy újabb enyhülési folyamat gyújthat reménycsillagot az emberiség egyre sötétebb viharfellegekkel beborított egén. — Mi, keresztény emberek legfőbb Mesterünkhöz folyamodva igazítjuk lábunkat „a békesség útjára” (Lk 1,79), és a fenyegetés, megfélemlítés helyett az Ő szavaira figyelmeztünk. Így közelítünk a fegyvertelen világ ideális képleté felé és embertársaink felé. — Mivel Jézus Krisztus nem fenyegetett, ezért mi sem fenyegetünk; mivel Ő boldognak nevezte azokat, akik a békességen munkálkodnak (Mt 5,9), vállalkozunk erre a szolgálatra az egész emberi nemzetség érdekében.

Az enyhülés lehetőségének reális útját vizsgálva többféle közelítő megoldást találunk és ajánlunk. Úgy látjuk, hogy ez a fáradság nem hiábavaló, céltalan vagy reménytelen, annak ellenére, hogy neves egyének ezt kétségbevonják, sőt hálásak vagyunk Istennek, hogy eddig megőrizte Európát és a Földet a fenyegető harmadik világháborútól. E hálnak jegyében bizakodunk, hogy Isten továbbra is utat mutat nekünk. Hitbéli felfogásunk alapján kifejezzük készségünket e sorok által is, a békesség másokat és minket is egyaránt boldogító szolgálatára. Hangsúlyozzuk, hogy a világ békéjével szemelő értékű, lehetséges alternatíva nem létezik. A világ népeinek — köztük a vallásos embereknek — az összefogásával megőrizhető a béke, biztosítható az emberi élet fennmaradása, elkerülhető a háború.

Az egész emberi civilizáció minden eddigi törekvését értelmetlenné teszi a nukleáris háború egyetlen perce. Ez a háború minden eddigi fáradságot értelmetlenné tesz, amit valaha ősi kulturális, építészeti vagy képzőművészeti hagyatékok megmentésére fordítottak. Amire tízezer év alatt a homo sapiens képes volt, azt korunk homo malusa egyetlen gombnyomással zúzhatja szét. Ez nem csupán önmagunkat pusztító öngyilkos értelmetlenség, hanem visszafordíthatatlanul tönkretesz mindent, amit az emberiség szépen és értelmesen alkotott. Minden eddigi háborús sebet begyógyítottunk, ezzel azonban mindent visszafordíthatatlanul tönkretereszünk. Mindannak a végére tesz pontot a harmadik világháború kitörésének napja, amit a tudományos fáradozás eddig megmentett és amit milliárdos költségekkel megőriztek. Ezzel kell számoljon az emberiség. A démonikus gonoszságnak ugyan van-e vagy volt-e valaha is ilyen mélysége? Lehetséges-e bármilyen elfogadható értelmes indok, ami mindezt a kockázatot indokolja? Létezik-e ettől fontosabb nemzeti, vagy politikai érdek? Elképzelhető-e győzelmi tor egy „nukleáris tében”? — A békéért kell kiáltanunk az Isten Igéjének inspirálására éppen úgy, mint a földkerekség és az egyetlen emberi történelem minden egyes nemzeti érdeke fölött álló válmányainak védelmében. Aki életében csak egyetlen ókori remekművet megcsodált, érezze azt az elkötelezést, ami minden művészi és szellemi alkotás védelmére kötelezi a békesség egyetlen útján.

Ezért a békére meg kell találni a rávezető utat, és hitünk, reménységünk szerint az egész emberiség kész erre az útra lépni. Ősztönni ezt a készséget a józan belátás, az érdekek méltányos kezelése, a bölcs önmérséklet és az a felelősség, amivel a másik ember érdekét ugyanolyan indokoltnak fogjuk föl, mint a magunkét, „...amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is aképpen cselekedjete azokkal” (Lk 6,31).

A „harmadik világ” kérdéseit — nemzeti függetlenség, szabadság, az éhség, a gazdasági fellendülés, a Föld természeti kincseinek és a termelt javak igazságos elosztásának kérdéseit, a gyarmati rendszer terhes örökségét — a fehér ember bűnössége és mulasztása jegyében, a legnagyobb méltányossággal kell kezelnünk. A zsidók Talmúdjá megkérdi: „Miért teremtetten Isten egyetlen embert? — Azért — feleli —, hogy mindenkinek ugyanazon őse legyen, és egyetlen ember se kívánjon magasabb rendű lenni a másiknál!” Ismert öszövetségi Igével folytatva: „Szeresd felebarátodat, mint magadat! Én vagyok az ÚR!” (Leviticus 19,18.) A Leviticusban szigorú egyenlőséget találunk ember és embertársa, bennszülött és jövevény között (19,33—34). Ezeknek az alapelveknek a judaista és keresztényen vallásban elvitathatatlan társadalmi és politikai következményei vannak. Jézus Krisztus e szavakat szó szerint és bizonyos magasabb kegyességi igénnyel átvette (Mt 5,43—44). Oly maximális igényvel egészítve ki ezt a tradíciót, aminek a kereszténység történelmében az apostoli korszak óta szinte soha nem találtuk meg igazi realizálódását. Mikor ne szerettük volna jobban magunkat ellenségeinknél?

Ezen a krisztusi úton megtalálható lenne a megoldás, ám annak tényleges megvalósulása úgy tűnik roppant bonyolult. Ez az oka annak, amiért az elnyomtatás és kizsákmányolás felszabadítási mozgalmakat robbant ki. Az egyházak régebbi elkötelezettsége alapján az elnyomó osztály érdekeihez szolgáltatott ideológiai alapokat. Schweitzer Albert Nobel-békedíjas orvos-misszionárius nyilatkozta óta tudjuk, hogy a „fehér embernek vezekelnie kell Afrikában”. Az ő felfogása erősen kétségbe vonja, hogy ez az említett elnyomó ideológia azonosítható-e a keresztény egyház helyes álláspontjával?

A Keresztényen Békekonzferencia résztvevői közül a legtöbbben olyan országokat képviselnek, akik nem tartoznak a történelmi gyarmatosítók közé, illetve a neokolonializmus képviselői közé. Lehetőségeket ad nekünk ez a körülmény, bár egyúttal korlátozásokat is.

Munkánk közben sokat tanulunk a harmadik világtól, és politikai irányolásunk pozitív, baráti, szolidáris népeik iránt. Kifejezzük ezt anyagi áldozatokkal, különböző elvi és gyakorlati támogatásokkal.

A Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) szerint 1982-ben 700 milliárd dollárt költött az öt atomgyőhatalom bombákra. Eddig 50 ezer atombomba kész és bármikor bevezethető. Ennek csupán egy kis töredéke, mindössze 200 bomba elegendő ahhoz, hogy a világra végzetes katasztrófát borítson. Ezeknek a pokoli fegyvereknek az ára bőségesen elég lenne a harmadik világ éhezőinek kisegítésére és minden problémájuk megoldására. A percenként több 10 ezer ártatlan kisgyermek éhenhaló tömegének táplálására, kórházakra, iskolákra. Az Atlanti-óceán két partján élő fehér ember azonban olyan veszedelmes fegyvereket halmozott fel, amelyekkel elsősorban önmagát, de nem kevésbé ártatlan milliókat fenyeget a harmadik világból. Példák és esetek figyelmeztetnek arra, hogy az óceániai szigetek lakói sínylik meg azt, ami egyáltalán nem az ő ügyük. Micóda újabb iszonyatos bűncselekményre készül ellenük a fehér ember! Jóva fogja ezt valaha tenni, lesz elég ideje ezért is vezekelni? — Amíg egy újabb Hiroshima és Nagaszaki tragédiája be nem következik, meg kell állítani az ésszerűtlen fegyverkezést és kiutat kell találni a jelenlegi világpolitikai patthelyzetből.

Miközben az ember a militáris technikai fejlesztés útján a halál kegyetlen logikátlanságával zsákutcába

jutott, keresztyén hitbéli meglátásunk szerint van kiút. Nem nézhetjük dermedten és bénultan a halál iszonyatos igézetét.

Cserháti József római katolikus püspök egyik nyilatkozatában kijelentette az egyház és a társadalom kapcsolatáról: „Maradjon az egyház elsősorban azonos önmagával, a lelkiakkal törődjék, ugyanakkor álljon ki mindig nagyon határozottan a társadalmi igazságosság mellett a templomokban és a szószekeken.” (Kritika c. folyóirat, 1983. 9. szám. A dialógus értelme és gyakorlata.) E szavak alapján világos, hogy a kiút-keresés nem idegen az egyházaktól.

A fudalai német Evangélikus Egyházi Zsinat ez évi, düsseldorfi ülésének választott címe *(Umkehr zum Leben)* szintén azt mutatja, hogy van még lehetőség ésszerű útra tértől az önpusztító halál útjáról, nem késő még az élet útjára lépni.

1982 nyarán Reagan elnök a brit televízió előtt kijelentette: „Az utolsó idők szörnyű jeleinek kibontakozódását látjuk mindenfelé napjainkban.” — Majd hozzátette: „Sem az elnök, sem a kongresszus, sem a parlament, sem a miniszterelnökség, egyetlen napra sem tud szabadulni a nukleáris katasztrófa fenyegetésétől!” (New York Times, 1982. június 9.)

Olof Palme svéd miniszterelnök szavaival szólva: „Ha egyszer Reagan elnök arra a következtetésre jut, hogy nem nyerhet meg egy nukleáris háborút, akkor majd helyes útra tér.” (Times, 1983. június 20.)

Az emberiség várja ezt a felismerést!

A kiút keresésének inspirációt összefoglalva néhány reális lehetőséget és megoldást ajánlhatunk a nemzetközi béke megvalósítására.

1. *A nemzetközi érdekek ellentéte tárgyalásokon és nem az erőszak és a fenyegetés útján oldhatók meg.* Ezért a kormányok és a nem kormányzintú testületek törekedjenek tárgyalásokra, még az eredmény minimális kilátásával is. Mert a nemzetközi érdekek ellentéteinek katonai eszközökkel való megoldása nem csupán az ellenfelet fenyegeti, hanem előre látható tragikus következmények kockázatát is magával hordja az agresszorra, az áldozatra és minden semleges kívülállóra.

2. *Ítéltel el valamennyi keresztyén egyház a háborút, mint Isten akaratával ellentétes folyamatot, amiben az emberiség leggonoszabb szándéka és indulatai jutnak kifejezésre; az ősi kaini átok pedig az ember-testvér vérontása árán elért győzelmet kilátástalanná és értelmetlenné teszi.*

3. *Mi, a szocialista országok vallásos polgárai sajnálattal tapasztaljuk, hogy sokszor használják a vallás ügyét politikai eszközként.* Eppen ezért szorgalmazzuk, hogy egyházi körök ilyen orientációt ne támogassanak. Ne pénzljenek olyanokat, akik az uszítás érdekében használnak fel kegyes jelszavak képmutató alkalmazásával tömegkommunikációs eszközöket, könyveket és röpiratokat, a vallásosság védelme örvében.

4. *Látjuk annak a reális lehetőségét, hogy elősegítsük vallásos testületek nemzetközi kölcsönös ismerkedését éppen az előbbi uszító propaganda káros hatásának korrekció ellensúlyozására.*

Ezért láttuk szívesen hazánkban a Lutheránus Világszövetség világkonferenciáját és örömmel fogadtuk a világhírű William F. Graham látogatását. E két alkalom — több más között — alkalmat adott arra, hogy társadalmunk tényleges valláspolitikai helyzetét és a vallásabadság reális állapotát széles nemzetközi nyilvánosság tanulmányozza.

5. *Támogatjuk azokat az erőfeszítéseket, hogy a Helsinkii Záróokmány 1975-ös tételei megvalósuljanak.*

sőt esetleges fejlesztésük növelje a béke reális lehetőségeit Európában.

6. *A nevelők vegyék figyelembe a gyermekek és ifjúság nevelése közben a gyűlölködés, az erőszakoskodás eszményítése helyett a békességre való törekvés hősi ideálját.* Nevelő célú programok által tegyenek gyakorlati lépéseket az iskolákban, egyházakban, társadalmi szervezetekben afelé, hogy aki a békességre igyekszik ne tünjék utópista álmodozónak, hanem példaképnek.

A második világháború előtt hazánk ifjúságának lelkeit mérgezte a revans-szellem, a szomszédos népeket lenéző gyalázkodás, amit korán, már az általános iskolai alapfokú képzés idején belecsoptattak. Népműnk és társadalmunk azóta változott. A hazánk határain belül élő kisebbségi etnikum, amely a szomszédos államokban államalkotó erő, hazánkban élvezzi az anyanyelv használatának szabadságát és a művelődés, a nemzetiségi szervezkedés szabad lehetőségét. Nem kívánunk revansot, nincsenek területi követeléseink és szomszédaink ellen nem uszítunk. Ezt az utat tehát nem csupán elméleti megoldásként ajánljuk másoknak, hanem magunk is kipróbáltuk és jónak bizonyult. Ez a haladó társadalmi szemlélet a Szentírásban található felebaráti szeretettel sok tekintetben párhuzamos.

7. *Őszinte ajánlatunk az is, hogy fokozódjék a bizalom, a nemzetközi kölcsönös jószándék fölismerése azokban az esetekben is, amikor egyébként a nemzeti érdekek nem azonosak.* Az eltérő nemzeti és társadalmi rendszerek létezését ne terheljék a vallásos feszültségek. A vallásos alapokon nyugvó társadalom se tekintse rossz szemmel a nem vallásos alapokon nyugvó társadalmak létezését, világtrendszerét, hanem a történelem realitásainak tekintse.

8. *Az úgynevezett államegyházak biztosítsanak azoknak a más felekezeteknek olyan szabadságot országuk határain belül, mint amilyen toleranciát önmaguk iránt igényelnek.* Vonatkozzék ez keresztyén és nem keresztyén vallású privilegizált egyházakra és országokra egyaránt. Fogadják el a társadalmi körülmény jelenlegi szintjét történelmi folyamat eredményének, ismerjék el egymás jószándékát és az esetleges társadalmi feszültségek megoldására türelmesen, békés eszközökkel törekedjenek a legégetőbb ellentmondások megoldására is. Így előzzék meg az esetleges külföldi beavatkozás létrejöttét vallási kisebbségek védelmében.

9. *Sokan még ma is úgy vélekednek a háborúkról, hogy a történelemben mindig voltak, lesznek és ki sem kerülhetők.* A fegyverzet jelenlegi szintjén azonban egy újabb háború a világtörténelem eddigi legpusztítóbb eseménye lesz, katasztrófális méretei nyilvánvalók, és kilátásai összehasonlíthatatlanul nagyobb veszélyt rejtenek minden eddigi háborúnál. A háború nem egy nép leigázását vagy a rivális világtársadalom fölszámolását valószínűsíti, hanem az egész emberi civilizáció teljes pusztulásával fenyeget. Ezért egy „megvívható nukleáris háború” — amelyről Weinberger hadügyminiszter 1979-es nyilatkozatában bizakodva beszélt — teljesen irreális. A világon felhalmozott nukleáris töltetekkel a föld lakosságát többszörösen el lehet pusztítani (overkill). Bartha Tibor püspök mondta, hogy van egy illogikus, emberi ésszel nyomon nem követhető, démoni vonása a pusztításnak (Bartha Tibor püspök felszólalása a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa budapesti 40 éves jubileumi konferenciáján). Ilyen értelmetlen az eddigi emberi civilizációt globálisan fenyegető, mindent homályba borító, szörnyű logikátlanság, amit egy gyakori

angol kifejezéssel az említett „overkill” szóval jelölnék. Minden további fegyverkezés csak halmozza a már amúgy is céltalan, minden embert meggyilkoló pusztítást. Mindenkit elég egyszer megölni! Ám a fegyverek jelenlegi szintje többszörös halált tartogat. Ehhez járul még Oppenheimer és Teller évtizedekkel ezelőtt mondott figyelmeztetése: Olyan hatalmas mennyiségű nukleáris fegyverkészlet van, amivel ténylegesen ketté lehet törni a földet. (Ohle Dahlen svéd nagykövét nyilatkozata, 1983. június 15-én, a sjövikki békekonferencián.) Ezért elrettentő nukleáris arzenált tovább növelni értelmetlen, sőt bűnös.

10. Az is felvetődött, hogy a fegyverkezés megszüntetése a fegyvereket gyártó és forgalmazó államok tetemes bevételeitől fosztaná meg társadalmukat, ami fokozná a munkanélküliséget, némelyik állam gazdasági krízisét. Eltekintve annak az etikai tarthatatlanságától, hogy mások véreből jogos a meggazdagodás, indokolatlan a technikai visszaeséstől, a gazdasági csódtól való félelem. A meglévő nukleáris fegyverek és anyagok más célú felhasználásának lehetőségétől ne ózdkodják a közvélemény. Ma már megbízható számításokkal bizonyított tény, hogy a fegyvergyártás kiváltása békés termeléssel minden további gazdasági kockázat nélkül megvalósítható. (Dr. Carol Tiller amerikai professzor nyilatkozata a már említett sjövikki békekonferencián.) Nagy tömegű áru felvételére a világpiacon képes akkor is, ha nem gyilkos eszközöket kínálnak megvételre.

Így tehát ténylegesen megvalósítható Ésaías és Míkeás próféta közös próféta látomása: A kardokból ekevasat kovácsolhat az emberiség. Annyan nagyobb értéket képvisel az így kinyerhető békés technika, amennyiben békés alapanyagot képviselnek a korszerű fegyverek. Nemhogy kockázat, hanem gazdasági lehetőség rejlik ennek méhében.

Egy közepesen felfegyverzett állam katonai kiadásából egyetlen esztendő alatt megoldható ugyanannak az államnak minden gazdasági nehézsége. A technika átállása békés célokra nemhogy a fegyvergyártásban alkalmazott munkások munkanélküliségével nem fenyeget, hanem a békés technika újabb munkalehetőségeket teremt.

Semmiféle energia- és nyersanyag-takarékosság nem kecséget olyan eredményekkel egy ország iparának szintjén, mint amilyen eredményes megtakarítást várhatunk egy háborús gépkolosszus üzemeltetésének megszüntetésétől. Egy hadgyakorlat lebonyolítása is fölmérhetetlen nyersanyag- és energiakészleteket fecsér el. Egy esetleges helyi háborúban pedig a nyersanyag és energiahordozók értékének még hagyományos fegyverzetek szintjén is iszonyatos az elpocsékolása.

12. A különböző társadalmi rendszerek országai közötti határokat igyekezzenek mentesíteni a rájuk nehezedő feszültségtől. Sokat tehet a keresztyén szeretet, a kölcsönös megértés és türelem annak érdekében, hogy az ilyen határok ne képezzenek háborús tűzfészket, mint a két Korea határa volt az ötvenes években.

A háborús feszültség kiküszöbölésére nézve jótékony az a hatás, ha egy rivális államban nem tekintünk igaztalan általánosítással mindenkit ellenségnek. Még a fasizált Németországban is arra „kényszerültek”, hogy határaikon belül a más nézetű embereknek koncentrációs táborokat létesítsenek, amelyek roppant nagyszámú embereket tömörítettek. Ezeket semmiképpen sem lehetett ellenségnek venni.

13. Mivel semmilyen elfogadott nemzetközi mérték nincsen az igazság fogalmára, így az „igazságos há-

ború elmélete” túlhaladott, nem is viszonylagos, hanem etikailag értéktelen. Nem jogosíthat fel egyetlen népet sem arra, hogy saját háborúját az igazság jelzőjével minősítse. Hiszen „mindenki a saját ideológiáját érzi igazságosnak” — mondta a KBK jelenlegi elnöke (Tóth Károly püspök nyilatkozata 1983. december 9-én „a Biblia béketeológiája és a keresztyének mai feladatai” című előadása keretében).

Lévén keresztyének, fogadjuk meg Jézus Krisztusnak a szavát, aki önmagára mutatva állította: „Én vagyok az igazság és az élet” (Jn 14,6). Csakis az élet oldalán állhat az igazság.

14. Némelyik állam földrajzi fekvése szerint „a népek országútján” fekszik, roppant sokszor szenvedve a háborúktól. Ezek az államok minden szomszédjukkal ellenségeskedhetnek, hiszen történelmi emlékeikben, irodalmukban kifejezésre jut a régi véres csaták emléke, az ellenség embertelensége, a védekezés és a védekezésként alkalmazott megelőző csapás komplexuma. Sőt mindez egyfajta hősiesség jegyében. Ördögi körként terhelik a múlt rémei a jövőt, újabb áldozatokra éheznek, vérszomjasan tervezgetik a következő csatákat. Az ellenség fejére kiáltott bosszú láncát megtörheti-e végre mai civilizációnk? — A bosszú mindenesetre nem erre törekszik. Az ellenségről alkotott kép nem is enged meg mást, csakis bosszút, fegyverkezést, felkészülést. Szakadjon meg végre ez az ördögi kör!

Eltekintve attól, hogy legyen képességünk fölismereni az ellenségnek deklarált szomszédok érdekeit, jogukat a létezéshez, alkalmazzuk az ilyen körülményekre bátran Jézus Krisztus tanítását: „Szeressétek ellenségeiteket, ne álljatok bosszút...” (Mt 5,44).

15. A béke reális lehetőségei közé tartozik, hogy mindenki, aki józanul gondolkodni képes, lássa be egy katonai konfliktus rettenetes következményeit, értelmetlenségét, és éppen ezért hagyja ki számításaiból ezt a lehetőséget. Ugyanilyen illogikus a katonai konfliktus kilátásával, mint politikai eszközzel való fenyegetés, a konfliktusok színhelyének a világűrre való kiterjesztése és ennek veszélyével való fenyegetés nemzetközi tárgyalásokon. Meg kell ezeket a módszereket szüntetni, ki kell a normális diplomáciai kapcsolatokból iktatni ezeket a módszereket. Az úrfegyverkezés kísérleteit be kell szüntetni, mivel a nukleáris fegyvereket az úrben felrobbantani még a felszíni következmények hiányos ismereteinél is komplikáltabb következmények kockázatával kell vállalja az egész emberiség.

Ezért az ilyen kísérletek éppen úgy a józan ész megcsúfolását képviselik, mint az egész nukleáris stratégia, az ágyúnaszád-politika, a megfélemlítés és a kényszer. Minden tudományos vívmány végső fokon éppúgy katonai célokat szolgál, mint ahogy valamenyny technikai eszköz. Nemcsak a tudomány tekintélyét ássa alá ez a körülmény, hanem elértékteleníti az emberiség szemében a tudósok tekintélyét is, hiszen aki valami jó megoldáson töri a fejét, korántsem juthat olyan haszonra, mint aki tömeggyilkos eszközöket fejleszt. Roppant mélyen fájlaljuk, hogy úgynevezett keresztyén emberek ilyen eszközökkel foglalkoznak.

*

Isten áldja meg ennek a konferenciának fáradozását, adja meg kegyelmét, hogy tovább vigyük innen a békeesség jó hírét. Résztevői erősödjenek meg a békeesség evangéliumának ismeretében és abban a tudatban, hogy vállalkozásuk heroikus, de nem kilátástalan. Vállalkozzanak a konferencia tagjai mind több

áldozatra azért, hogy korunk megszabaduljon az apokaliptikus katasztrófa rémeitől és reménykedve nézzen a holnapok felé, bölcsen intézve a ma feladatait!

E dolgozat készítői:

Dr. Aranyos Zoltán református zsinati tanácsos
D. dr. Berkó Feriz orthodox esperes
Dr. Bolyki János református teológiai professor
Hetényi Attila baptista lelkész, teológiai professor

Dr. Huszti Kálmán református lelkész, kutató-professzor

Dr. Muntág Andor evangélikus teológiai professor
Orbókné Szent-Iványi Ilona unitárius lelkész
D. dr. Ottlyk Ernő ny. evangélikus püspök, ökumenikus főtájtár (szerkesztő)
Szabóné Mátrai Mariann evangélikus lelkész
Szebeni Olivér a Szabadegyházak Tanácsa főtájtára, baptista lelkész
Szuhánszki Gábor methodista lelkész

TANULMÁNYOK

Etika a Hegyi Beszédben

Mi a Hegyi Beszéd központi mondanivalója? Melyik Jézusnak az a mondata, amelyik alapja lehet a keresztyén etikának? Ezek a kérdések a keresztyén-ség kezdetétől újból és újból hangsúlyossá váltak, teológusok és laikusok egyaránt megpróbálták egyértelmű választ adni rá, megtalálni a Hegyi Beszéd magvát¹, s ezen keresztül érvényesíteni azt a naponkénti kegyességi életben.

A Hegyi Beszéd magyarázatainak vagy magyarázási kísérleteinek tendenciáját tekintve a következő három csoportot különböztethetjük meg²:

Perfekcionista értelmezés³

Eszerint a felfogás szerint a Hegyi Beszéd központi mondanivalója a Törvény magyarázatára (Máté 6), az antitézisekre összpontosul, ami azt jelentené, hogy Jézus új, messiási törvényt megtartását követeli meg a tanítványaitól, olyan ószövetségi gyökerű etikát, amelynek étosza a feltétlen engedelmség és hűség. Ennek horizontális vetülete a 7,12 versének „arany-szabálya”: Amit akartok azért, hogy az emberek tiveleitek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták. Ilyen jellegű parancsot olvashatunk a Talmudban is: „Ami neked kellemetlen, ne tedd azt másoknak!” Ebben a mondatban foglalható össze az egész Törvény, minden egyéb pedig csak hozzá fűzött magyarázat. Jézus kijelentése és a Talmudból idézett hilléli értelmezés között csak egyetlen feltűnő különbség van, és pedig a mondat etikai háttere, éppen az, ami miatt szembe került Jézus a korabeli zsidó kegyességgel. Hillél mondata ugyanis a negatív oldalra helyezi a hangsúlyt; — ne okozd kárt a felebarátodnak! Jézus megfogalmazása ezzel szemben pozitív értelmű. Az a szeretet, amire a cselekedetek épülnek, nem reaktív, hanem aktív kell hogy legyen. „Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek? Avagy a vámszedők is nem ugyanezt cselekszik-e!” (Mt 5,46.) Jézus tanítása a Hegyi Beszédben polemizál kora etikai magatartásával (Mt 5,21—48; 6,1—18). Ahol a jóvátétel jogi és morális elvei véget érnek (l. a szemet szemért jogi gyakorlatát és az Ószövetségben ugyan nem szereplő, de általánosan gyakorolt; szerséd felebarátodat és gyűlöld el-

lenségedet elvét) ott kezdődik csak a Hegyi Beszéd etikája. A jóvátétel követelése helyett a megbocsátás, a szükségtelen konfliktusok elkerülése helyett pedig az ellenség szeretése. Wellhausen azon véleménye, mely szerint mindaz, ami benne van a Hegyi Beszédben, valamiképpen megtalálható a Talmudban is, csak formális, esetleg tematikus szempontok szerint lehetne igaz, tartalmi szempontból semmiképpen sem fogadható el. Jézus ugyanis nem úgy tanított mint egy az írástudók közül, tanításával szétfeszítette a zsidó etika legalapvetőbb pilléreit.

A Hegyi Beszéd „betölthetetlen törvény”

A másik magyarázási kísérlet, a lutheránus teológia évszázadokon át ezt fogadta el, a Hegyi Beszéd tanítását betölthetetlen, rigorózus törvénynek tekintette. Ez az álláspont Pál apostolnak az ószövetségi Törvényről mondott véleményére támaszkodik, azt hangsúlyozva, hogy az ember nem törvények megtartása által, hanem hit által igazulhat meg. A Törvény nem egyéb, mint „praeparatio evangelica”, csak az ember bűnös voltának elismertetésére elegendő, a kegyelem megtapasztalása pedig az evangélium meghallásával, hit által adatik. A Hegyi Beszéd ily módon, mint a Mózesi Törvény lehetlenségig fokozása, csakis azt bizonyítja, hogy Isten szemei előtt minden emberi próbálkozás, lehetőségeinkhez mért áldozathozatal vagy jóvátétel eleve kudarcra van ítélve (Mt 7,4—5; 5,29—30). Ez önmagában igaz is, de a Hegyi Beszédben nem erről van szó. Éppen az ellenkezőjével zárja Jézus a Hegyi Beszédet: „Valaki hallja éntőlem e beszédeket és megcselekszi azokat, hasonlítom azt a bölcs emberhez, aki kősziklára építette az ő házát” (Mt 7,24). Egyetlen szó sem utal arra, hogy Jézus felmentette volna a tanítványokat a Hegyi Beszéd mértéke alól, hanem arra figyelmezteti és szólítja fel őket, hogy menjenek be a „szoros kapun”, és „minden fa, amely nem terem jó gyümölcsöt, kivágattatik és tűzre vettetik” (Mt 7,13, 17). Pál apostolnak pedig a Törvényről mondott szavai nem a Hegyi Beszéd etikájára vonatkoznak, hanem az őskeresztyén gyülekezetekben terjedő ószövetségi törvényeskedést támadják. Nem lehet Pál apostolon keresztül magyarázni Jézus szavait, exegézis csakis ennek fordítottja lehetne.

A Hegyi Beszéd interim-etikai értelmezése⁴

A harmadik megértési kísérlet nem vonja ugyan kétségbe Jézus szavainak igazságát, de azoknak érvényét csak rövid, eszkatologikus váradalmaktól fűtött felkészülési időszakra vonatkoztatja (A. Schweitzer). A Hegyi Beszéd igehirdetése egyfelől utolsó felhívás a megtérésre, „a fejsze immár a fák gyökerén van”, másfelől pedig a messiási időkre újonnan meghirdetett interim-etika, tehát Krisztus visszajövetelének *kairos*-ára koncentrált etika. Éppen az idő rövidsége miatt megváltozik a világ- és emberszemlélet, a konvencionális értékek és a hozzájuk igazodó életmód, tradicionális emberi kapcsolatok elveszítik jelentőségüket, s az életszemlélet a legalapvetőbb kérdéseket tartja szem előtt (élet-halál, ellenségeskedés-megbékélés stb.), a cél bűvöletében felfüggesztve minden negatív indulatot.

Kétségtelenül igaz az, hogy a Hegyi Beszéd döntésre szólít fel, minden mondata mögött érezhető a pozitív és negatív pólusok tudatosan radikális szétválasztása beszédben és tettekben egyaránt. A makarizmoszokban pedig megszólal az emberi élet új rendjének ígérete, amint betöltetik az Isten „jókedvének esztendeje”, az irgalmasság és nem áldozatok ideje, mikor az Úr gyümölcsstermő életekre vár (Lk 13,6–9). Jézus jelenléte lezár egy korszakot, de éppen ez a jelenlét új korszakra mutat rá, és kijelenti a megváltott ember életének rendjét. Jézus megjelenésével régen megjelentetett isteni ígérek váltak jelenidejűvé, de ez mégsem interim-etikát feltételez, nem követel fanatikus aszkézist, hanem Isten kegyelmi idejére vonatkozó etikát hirdet. Ez az idő pedig most is tart, így a Hegyi Beszéd ránk is érvényes, nem úgy mint törvény, hanem mint evangélium.

Általános etika a Hegyi Beszédben

A Hegyi Beszéd Máté szerinti megfogalmazását tekintve olyan gyűjtemény, amely valószínűleg Jézus különböző helyeken és időben elmondott szavait helyezi egyetlen történet keretébe. Lukácsnál ez a történeti keret éppen egy síkságon játszódik, ahová tömeg gyűlt össze hallgatni Jézus tanítását. A Hegyi Beszédben találhatunk, mivel gyűjteményről van szó, az eredeti szituációtól elszakított speciális helyzetekre vonatkozó tanácsokat, etikai kijelentéseket, kérdésekre adott válaszokat (vö. Lk 3,23; 11,1). Azonban az is valószínűnek látszik, hogy Jézus egy, az új ember etikai magatartására vonatkozó, különösen koncentrált igehirdetést tartott (vö. Lukács paralel helyei: 6,20–49). Így különbséget tehetünk eredetileg is egyívé tartozó részek és már összefüggésből elválasztva a Hegyi Beszédhez csatolt logionok között, amelyeket Lukács más helyen és időben, különböző eseményekhez csatoltan mond el. Sok exegéta azon a véleményen van, hogy Máté szándéka az lehetett, hogy Jézus szavaiból keresztyén katekhézist állítson össze.⁵ Így nem csupán az „új ember” etikájáról vagy „Jézusi életstílusról” beszél a Hegyi Beszéd, hanem sokkal átfogóbb etikai antropológia (l. boldogmondások), azokra a pontokra mutat rá, amelyek által az ember lelki élete, személyisége, ahogy egy ajtó a sarokvasakon, kinyílhat és bezárulhat, de mindenképpen megmozdulhat. Ehhez a változáshoz nem lelki gyakorlatokra vagy egyéb meditatív praktikára, aszkézisre és önuralom gyakorlására van szükség — ilyen alapon is odafordíthatja valaki az őt verő felé a másik arcát is, feléteheti gazdaságát, tűzre adhatja testét, semmi haszna abból (vö. 1Kor 13) —,

hanem a makarizmoszok megértésére és elfogadására. Douglas Steere haverfordi professzor ezt így foglalja össze: Háromféle keresztyén embertípus van; aki határtalanul boldog (aki megértette a makarizmoszokat), aki abszolút gyümölcstelen (aki nem tud ezzel mit kezdeni), végül pedig, aki örökké problémákkal küszködik (mert nem jól értette meg a boldogmondásokat).⁶

A boldogmondások még nem szigorúan vett etikai kijelentések, az sem egyértelmű, hogyan vezetnek mégis etikához és boldogságra. A boldogság fogalma az ószövetségi zsoltárokban a megszabadulás, vigasztalás, biztonság megtapasztalásával függ össze (Zsolt 1, 16, 33, 84, 119 stb.). Boldog az az ember, akit nyomorúságából kimentett az Úr, akinek bűneit megbocsátotta. Nem az boldog tehát, aki nyomorúságban van, hanem aki szabadtérésért az Úrhoz kiáltott és nála meghallgatásra talált. Időben nyomon követhető események eredménye a boldogság, visszatalálás az Úr utaira, a biztonság öröme. A makarizmoszokban a boldogságot kiváltó események egyidejűvé válnak, boldogság—sírás—megvigasztalás egymás mellett jelen időben szerepelnek (Mt 5,4 k.). Magát Jézust, az Ő személyét és munkáját kell tehát megérteni ahhoz, hogy a boldogmondásokat megérthessük. Boldog az, akit Ő mond boldognak, aki ott sír, ahol vigasztalás van, aki bármely élethelyzetében időtől függetlenül, tehát mindig jelen időben, a boldogság egyetlen forrásánál marad, aki nem emberi mértékekkel mér, és nem emberek tanítása szerint keresi az igazságot. A Hegyi Beszédben minden egyéb etikai kijelentést megelőznek a makarizmoszok indikatívusai, minőségét tekintve más élet lehetőségét kínálva. Ezt Isten Krisztus által nyújtja az emberiségnek.

A Hegyi Beszéd legáltalánosabb értelmű etikai kijelentése az ún. „arany szabály”, a 7,12 verse: „Amit akartok azért, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is úgy cselekedjétek azokkal”, hasonlít ahhoz a közmondásunkhoz, hogy jó tett helyébe jót várj! Itt azonban Jézus parancsa nem azt hangsúlyozza, hogy azért kell jót cselekedni, hogy elvárhassuk azt ugyanúgy másoktól is, hanem azt, hogy az az éthosz, amit a tetteinkben érvényre juttatunk, ne reaktív legyen, független maradjon a világ mértékétől és a kazuisztikától. A Hegyi Beszédben szereplő „több” vagy „nagyobb igazság” (Mt 5,20) azt jelenti, hogy ahol a kiegyenlítés morális törvényének etikai igazsága véget ér (Mt 5,45–46), ott kezdődik el az igazi etika. Az ószövetségi törvények csak a bosszúállást tiltják, és az elkövetett vétek jóvátételét követelik meg, a Hegyi Beszéd etikája éppen ezt az alapot veti el (Mt 5,38–48). „Aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.” Ez nem jelent gyengeséget, ez az „erősek útja”, azoké, „akik Isten fiainak mondatnak” (Mt 5,9). Az embertársakhoz kapcsolódó viszonyunk, cselekedeteink Istennel való kapcsolatunk minőségétől függenek. Az ember az első bűneset óta Isten előtt jóvátétellel, áldozatokkal próbálkozik, azonban Ádám vétke minden leplezési kísérlet ellenére kiegyenlíthetetlen maradt, számunkra is egyedül Krisztus áldozatában készített megváltás, jóvátétel és bűnbocsánat együtt. Általa indulhat új alapról az etikai gondolkodás, elhagyva a kazuisztika direktíváinak útvesztőjét. „Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu és széles az az út, amely a veszedelemre visz...” (Mt 7,13) Mielőtt megpróbálnánk jó és rossz között dönteni, a Hegyi Beszéd egy mindent megelőző egzisztenciális döntésre szólít fel. Nem hangzik el imperatívusz anélkül, hogy ne előzőné meg indikatívusz, Istentől kapott ajándék: „Ti

vagytok a világ világossága... fényljk a ti világosságotok az emberek előtt!" (Mt 5,14—16)

„Lássák a ti jócselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.”

Jóllehet, a Hegyi Beszéd etikája ajándék-etika, célját tekintve Isten iránti hálaadás. A cselekedeteiket indukáló éthosz tehát nem csupán ajándékba kapott szeretet, hanem az a hálaadásból fakadó vágy is, hogy látva az ellenségeinkkel tett cselekedeteinket, a bűntőlésben való békességet és örömet, dicsőítsék az Istent. Ugyanez a szabály érvényes az imádkozásra és az alamizsnálkodásra is, amit éppen azért nem kell, hogy lássanak, mert hálaadásból fakad. Ez semmiképpen sincs ellentmondásban Pál apostolnak a Róm 12-ben mondott szavaival: „Ne szabjátok magatokat e világhoz, hanem változzatok el (metamorfózis) a ti elméteknek megújulása által, hogy megvizsgáljátok, mi az Istennek jó, kedves és tökéletes akaratát” (Róm 12,2). Enélkül az elváltozás, értelemben és akaratban való megújulás nélkül a legjobb szándékkal meghozott döntések is magukon hordozzák annak tragikumát, hogy az ember csak visszatekintve, s látva a cselekedeteinek hatását, képes egyértelmű különbséget tenni jó és gonosz között.

Kiknek szólt és szól a Hegyi Beszéd?

Lukács evangélista és Máté is a tanítványokat nevezi meg, mint megszólítottakat. Azoknak szól a Hegyi Beszéd, akik Jézus mellett éltek. Nyilván nemcsak az apostolok körét jelenti ez, hanem mindazokat, akik vele voltak és hallgatták az Ő tanítását (vö. Mt 7,28). Régi emberi kísértés, hogy a Hegyi Beszéd

hatókörét le kell szűkíteni vagy éppen ellenkezőleg, ki kell terjeszteni minden emberre, szerzetesség útjává tenni, vagy általános érvényű törvényé (Tolsztoj). Mindkét kísérlet megpróbálja leegyszerűsítve feloldani azt a feszültséget, amit C. F. von Weizsäcker így fogalmaz meg: „Ha az, amit itt olvasok igaz, akkor az én életem hamis, s akkor az az élet is hamis, amit a környezetem él, pedig amit a Hegyi Beszédben olvasok, igaz.” Ahhoz ugyanis, hogy a Hegyi Beszéd etikája valakinek az életében vagy egy közösségben érvényre jusson, metamorfózisra, teljes megújulásra van szükség, a boldogmondások indikatívuszainak megértésére és komolyanvételére. Nem tehető törvényé vagy követelménnyé, de hatókörét sem szabad leszűkíteni, nem adhat az imperatívuszok alól senki felmentést, mert a Hegyi Beszéd makarizmoszai minden kor tanítványainak elkészített ajándék, s ez etikát, cselekedeteket indít el, amik Istent dicsőítik, „amiket Isten készített, hogy azokban járjunk”.

Németh Tamás

JEGYZETEK

1. Berner, Ursula: Die Bergpredigt. Rezeption und Auslegung im 20. Jahrhundert. Göttingen, 1983. — 2. Jeremias, Joachim: Abba. 171—191. Göttingen, 1966. — 3. Windisch, Hans: Untersuchungen zum Neuen Testament 16. Leipzig, 1937. — 4. Weiss, Johannes: Die Predigt vom Reiche Gottes. Göttingen, 1964. — 5. Jeremias, Joachim: I. m. — 6. „He is there things, he is immensely happy, he is absolutely fearless, and he is always in trouble”. — Weizsäcker, Carl Friedrich von: Der Garten des Menschlichen. München, 1978. — Pokorny, Petr: Der Kern der Bergpredigt. Hamburg, 1969.

A LOGOS szó fordításához

Evekkel ezelőtt, amikor a bibliai iratok megértésével kapcsolatosan az egyes kifejezések jelentésének kérdéseivel foglalkoztam, egy rendkívül érdekes és fontos tanulmányra bukkantam. Ez a tanulmány a LOGOS szó fordításáról szól, ahogyan az a különböző történelmi korszakokban történt. A tanulmány a „BABEL” c. (International Journal of Translation) folyóiratban jelent meg, 1976-ban. A tanulmány címe: *Die Übersetzung eines Wortes in der Geschichte*, a szerzője pedig Radó György magyar tudós. Miután ez a tanulmány teológiai vonatkozásban alapvető fontosságúnak tűnik és mert ez nyilvánvalóan elkerülte a magyar (bibliafordító) teológusok figyelmét, a tanulmány megjelenése után nyolc évvel most szeretném ezt — közel szó szerinti fordításban — bemutatni. A tanulmány alapos figyelmet kíván és érdemel, és bizonyos vagyok benne, hogy különböző bibliai helyek megértése szempontjából is korszerű és helyes alternatívát kínál.

A fordításmélet kezdete óta ismeretes az alábbi elv: „... nec converti ut interpretes, sed ut oratores... verbis ad nostram consuetudinem aptis...”, azaz: „... és fordítottam nem mint közvetítő (mint aki a gondolatok nyelvi megjelenítését adja vissza), hanem mint szónok (aki a gondolatoktól fellelkesülten beszél) olyan szavakkal, melyekhez szokva vagyunk...”¹ Ezt mondta Cicero, aki a fordító feladatát csak szinkronisztikusan nézhetné, nem pedig a különböző korszakok perspektívájából. Ha Ciceróval egyetértésben szabályként elfogadjuk, hogy egy bizonyos korban keletkezett szöveget nem mechanikusan, ha-

nem a „mi szokásainknak megfelelően” kell egy másik nyelvre lefordítani, akkor ez a szabály még inkább kötelezővé válik, ha a fordítás idő tekintetében a keletkezés idejétől nagyon messze esik: Olyan messzire, hogy időközben az általános gondolkodás módja teljességgel megváltozott.

Ebből további követelmény is adódik. Ha ugyanis egy bizonyos szöveg különböző, egymástól időileg távolos korszakokban egyik nyelvről a másikra lett lefordítva, akkor a fordításban a szóhasználatnak meg kell felelnie annak a változásnak, amely időközben az általános gondolkodásmódban bekövetkezett.

Mi van akkor, ha az eredeti nyelv, azaz az eredeti szöveg nyelve, valamint az a nyelv, amelyre fordítani akarunk, már holt nyelvekké váltak? Különösen, ha az eredeti nyelv spontán kifejezőkészsége a későbbi fordítás idejére már megmerevedett? Ha ez a nyelv a továbbhaladó idővel nem fejlődött élő módon tovább? Van-e olyan fogalom, mely a régi görögből latinra ma egy más szóval lenne fordítandó, mint ahogyan azt másfélezer évvel ezelőtt fordították? Erre a kérdésre igennel lehet és kell válaszolni. Ez ennek a dolgozatnak a témája.

Egyetlen szó jelentésével, értelmével foglalkozunk e tanulmányban, mert tudjuk, hogy egyetlen szó fordítása — adott esetben — sok-sok ember élete és halála kérdésében döntő jelentőségű lehet. Aki néhány békeszerződés szövegét már áttanulmányozta, az észrevehetett egy-egy szót, amelynek a különféle értelmezéséből adódhatott ok és ürügy az ellenséges-

kedések elkezdéséhez. Egyetlen szó fordítása nemcsak élet és halál kérdésében dönthet, hanem még a történelem alakulását is befolyásolhatja. Különösen akkor, ha olyan szóról van szó, mely a hit módját, illetőleg az ember általános világképét és -szemléletét tükrözi vissza és mutatja meg.

János evangéliumának prológusa így hangzik: En arché én ho logos lai ho logos én pros ton Theon kai Theos én ho logos.

Hieronymus a 400. év körül ezt a mondatot a következőképpen fordította: In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum (azaz: Kezdetben volt az Ige és az Ige Istennél volt és Isten volt az Ige).

Egy nagy görög szótárban a „logos” szó jelentésváltozásai — a megfelelő idézetekkel együtt — 466 sort tesznek ki (ami kb. 33 000 betű). Ez mind most nem tartozik ide, csupán az értelmezés szisztemáját mutatnánk be:

- I. computation, reckoning
  1. account of money handled
  2. generally, account, reckoning
  3. measure, tale
  4. esteem, consideration
value put on a person or thing
- II. relation, correspondence, proportion
  1. generally ... relation
  2. ratio, proportion
  3. Gramm(ar) analogy, rule
- III. explanation
  1. plea, pretext, ground
  2. statement of a theory, argument
  3. law, rule of conduct
  4. thesis, hypothesis, provisional ground
  5. reason, ground
- IV. inward debate of the soul
  1. thinking, reasoning
  2. reason as a faculty
- V. continous statement, narrative (whether fact or fiction), oration
  1. fable
  2. legend
  3. tale, story
  4. speech, delivered in court, assembly, etc.
- VI. verbal expression or utterance
  1. rarely a single word
  2. common talk, report, tradition
  3. discussion, debate, deliberation
- VII. a particular utterance, saying
  1. divine utterance, oracle
  2. proverb, maxim, saying
  3. assertion
  4. express resolution
  5. word of command, behest
- VIII. thing spoken of, subject-matter
  1. subject, question
  2. plot of a narrative of dramatic poem
  3. thing talked, event
- IX. expression, utterance, speech regarded formally
  1. intelligent utterance
  2. of various modes of expression esp(ecially) artistic and literary
  3. Gramm(ar) phrase, complex term
- X. the Word of Wisdom of God, personified as his agent in creation and world-government²

Nincs mit csodálkozni azon, hogy egy ilyen sokjelentésű szó majdnem áttekinthetetlen szakirodalmi

munkásság tárgyává lett.³ A vonatkozások és értelmezések tengeréből azonban a következő magasán kiemelkedik: A LOGOS szó a keresztyénség-előtti görög filozófiában nagyon gyakran megjelent; különösen a zsidó-görög Philo-nál, Jézus egyik kortársánál. Philo logos-felfogásáról Ferdinand Prat ezt írja: „Ez a terminus technicus azonos a zsidóknál és a görögöknél, mint amely tökéletesen megfelel azon személynek, akinek a lényege az isteni bölcsesség; ama képnek, melyben az „atya” kifejeződik és megvalósul; ő a tökéletes és végleges kinyilatkoztatás, illetőleg kijelentés; végül pedig magában foglalja és egyesíti a logos elrejtett és felismert filozófiai tulajdonságait”⁴.

F. Prat hangsúlyozza a különbséget Philo és János evangélista logos-fogalma között: „Philo logos-a a demiurgos, János evangélista logos-a a teremtő”⁵. Ennyi is elegendő e fogalom értelmezésének történetéből. Ami azonban a „logos” szót illeti — mert minket a szó érdekel, ami le lett fordítva —, egy gyakorlati, modern szótárat idézünk, amelyik nagyon lakonikusan ezt a magyarázatot adja: „Ez a fogalom a klasszikus görög filozófiában két jelentéssel bír: Jelenti a gondolatot és jelenti a szót (a gondolat: belső beszéd; a szó viszont a gondolat kifejeződési formája, a gondolat manifesztálódása).”⁶

Tehát szó és gondolat (parola és pensiero). Ha a logos eredeti jelentésében ezt a kettősséget figyelembe vesszük, a további fejlődés egy újabb kettősséget mutat, mely ismert összetételekkel tehető szemléletessé. Ilyen összetételek etimológiáját idézzük egy modern német szótárból⁷:

monológ: monos, „egyedül” + logos, „szó”, „beszéd”
analóg: ana, „szerint” + logos, „ész”, „értelem”
logaritmus: logos, „ész”, „értelem” + aritmos, „szám”
logopédia: logos, „szó” + pais, „gyermek”

A log- gyökere a szónak tehát hasonló konstrukciókban két különböző jelentéssel szerepel.

A „logos” szó fogalomtörténetének részletes tárgyalása nagyon messzire vezetne. Most csak János evangéliumának korával kezdjük el mondanivalónkat és már most meg kell jegyeznünk azt, hogy az említett kettősség e szó jelentésének és fordításának történetén azóta is végigvonul.

Aki „logos”-t írt, az e szó kétféle jelentésére is gondolhatott.

Aki azonban a „logos”-t lefordította, annak választania kellett!

Ilyen választási kényszer előtt állott Hieronymus is a negyedik és ötödik század fordulóján. Ő az „ige” (verbum) kifejezést, azaz a „szót” választotta!

Igaza volt-e, amikor a logos-t a „verbum”-mal, azaz a „szó”-val fordította és ezzel egy ma már másfélezer éves tradíciónak vetette meg alapját? Mert utána ezt a szót (néhány esetben közvetlenül az eredeti görög szövegből, de mindig a hieronymusi tradíciónak megfelelően) az angolszászok „word”, a szlávok „szlovo”, a franciák „parole”, a németek „Wort”, a magyar „ige” szóval fordították. Igaza volt-e mind ebben Hieronymusnak?

Igaza volt. Különböznem vált volna a fordítók védőszenntjévé. Mert ugyan mit is jelentett a „verbum” a maga idején? A kérdés elemzésére vonatkozóan a következőt idézzük:

„Gondoljunk csak arra, hogy a szemantika fejlődése mennyire természetes dolog volt a beszéd hétköznapi jelentésű „logos” szavában, a gondolkodásban és magában a logikában is. A gyermek, illetőleg a gyermeki kultúra számára a tagolt beszéd a növekvő ember

rendkívüli szerzeményének látszik, mert a kisgyermek számára ez még elérhetetlen. És a felnőtt ember, aki gondolkodni kezd, észreveszi (nem mindig tudatosan), hogy szavak és értelmezés nélkül nem képes sem gondolkodni, sem beszélni. Így tehát az említett „logos” szó összekeveredik a gondolkodással magával és lassanként magát a gondolkodást kezdi jelenteni, és végső filozófiai jelentése szerint azonos lesz a logikával.

Az egyszerű ember, aki — mondjuk — egy uralkodótól függ, megállapíthatja azt, hogy a királyi szó szükségszerűen engedelmességet kíván, különösen abban az esetben, ha az parancsoló szó. És alkalmasint hajlik arra, hogy összekeverje a létezőt azzal, aminek ő adott nevet. A logos — gondolkodás — értelem, valamint a logos teremtő összefüggésében ugyanez a helyzet.”⁸

Egy példát említek a logikailag felépített folyamat illusztrálásához, melyben az eredetileg egységes logosfogalom annyira megoszlott, hogy a „fizikai” szó-jelentés (Wort-Bedeutung) mellett még egy másik, absztrakt, filozófiai jelentést is kapott. (A logos „szó”-ként való értelmezése minden bizonnyal Hieronymus idejéből származik, mert hogy a 2. és 3. század fordulóján már Tertullianus a „logos”-t „sermo”-val fordította, ami a „verbum”-nak egy színrimája volt.)

Amit a szó, a hang, a beszéd, az elmondás az emberek számára Európában és a Közel-Keleten másfél-ezer évvel ezelőtt jelentett, azt nemzeti költészetük segítségével rekonstruálni tudjuk; annak révén, ami Európában a maga eredeti mivoltában a legtovább maradt meg és csak a múlt század közepén íródott le először Finnország fenyőerdői és tavai között. Eltekintve attól, hogy az életmód, a gondolkodásmód és sokféle történelmi események egymásutánja az elmúlt századok alatt a szájhagyományon sajátos jegyeket hagyott s a Kalevala szövegében ezek a jegyek jól is láthatók⁹, azoknak a századoknak a világképe, mely a Hieronymus-fordítás után alakult ki, mintegy hibernált állapotban a finn szövegben megmaradt. Néhány idézet könnyen meggyőz bennünket erről.

Egy csónak építéséhez Väinämöinen-nek a baltán kívül még valami másra is szüksége van:

*Arvelee, ajattelevi,
Mistüpä sanoja saisti,
Loisi lempiluottelia . . .
Arvelee, ajattelevi:
„Tuolta saan sa’an sanoja.
Tuolta Tuonelan ko’ista,
Manalan ikimajasta.”*

*Dachte nach und überlegte,
Wo er wohl die Worte fände,
Zaubersprüche sich verschaffe
Dachte nach und überlegte:
„Hundert Worte werd’ finden
in des Totenlandes Häusern,
in Tuonelas Wohngebäuden.”¹⁰*

(Azaz: Utánagondolt és fontolgatta, — hol találhatná a szokat, Varázsszókat hogy alkotna — gondolta és fontolgatta: — „Száz szokat én találok majd — az alvilág házaiban, — Tuonela lakóházaiban.”)

És mindenfelé kereste a szavakat, mert hogy a szavak adnak az embernek erőt és hatalmat:

„. . . Lähän saamahan sanoja
Ongelmoite ottamahan
Vatsasta väreväkevän

... Worte geh’ ich jetzt mir holen,
Zaubersprüche mir verschaffen
Aus dem Bauch des Krafterfüllten”¹¹

(Azaz: Szavakat szerzek magamnak — Varázsszókat szerzek magamnak — Az Erővel-teli hasából.)

Az élet a szó révén keletkezett, jött létre, és a szó segítségével lehet újrateremteni, visszaadni azt. Hősi küzdelmek során a szó mindig győz a testi erő felett és a fegyverek felett is. A szó révén jutunk a szerelemhez. Állatok és élettelen tárgyak engednek a szónak . . . Ezekben a misztikus-mitikus megnyilatkozásokban erő és hatalom van s ezek mellett jelentkezik az a felismerés is, hogy nem minden szónak van meg ugyanaz a hatalma és ereje. Valamely tárgy felett csak annak lesz hatalma, aki annak eredete felől a megfelelő ismerettel bír és azt ki is mondja. Mindebben a Homo faber könnyen felismerhető, mint aki a tárgyak belső felépítettsége és megteremtése, előállítására felől jó ismerettel rendelkezik.

A finnek a maguk erdeinek és tavainak országában ugyan évszázadokon keresztül alacsonyabb kultúrfokon álltak, mint a római birodalom polgárai, világképek azonban — a természethez közelállóan és filozofikusan is kifejeződve — alapvető módon a természettudományi ismeretek fejlettségi fokától alapvető meghatározást. Hogy ez a geocentrikus szemlélet a matematikailag és geometriailag kidolgozott ptolemaiusi világképben vagy Väinämöinen varázslataiban jutott érvényre és kifejeződésre: egészen mindegy. A valóságtól mindkettő egyformán távol esett.

Igen, ama korszak emberének — minden emberének — a „logos”-t a „verbum” szóval kellett fordítania!

A hieronymusi bibliafordításból és értelmezésből származtak azután a már említettek és még sok más. A logos = verbum fordításfelfogás azután behatolt a vallásos gondolatvilágba és jellemzően akkor is ott maradt, amikor az ember természetismerete már tovább fejlődött.

Ez a fejlődés nem volt egyenletes. A középkori Európa Republica Christiana eszméje, az itáliai városállamok civilizációja, a renaissance, a humanizmus és a barokk kultúra megváltoztatták az életformát, a művészeteket, a divatot; a filozófiában az empirizmus új lendületet hozott. Azonban az ismeretek minőségi megváltozását és ezzel egy új világkép kialakulását csak a 17–18. század hozta.

Ezt a változást a tudományok forradalmának mondjuk. Alapjait a 16. század vetette meg. Kopernikus művével történt ez, amely mű a „forradalom” (Revolution) szót használja a címében: *De revolutionibus orbium coelestium*, 1532. Ez a mű összerombolta a geocentrikus világkép tudományos megalapozottságát, a ptolemaiusi elméletet. És ha még megemlítjük azokat, akik ennek a forradalomnak a beteljesítői voltak — mint Galilei, aki a világmindenség matematikai szemléletmódját alapozta meg; mint Descartes, aki az egységes világrendszer mozgását ismerte fel; mint Newton, aki a kontinuum fogalmával hozott újat; mint Leibniz, aki a differenciál- és integrálszámítás (infinitézimális számítás) révén a végtelent a természettudományba bevezette —, akkor ennek az óriási átalakulásnak a mérföldköveit látjuk magunk előtt, melyek a világkép átalakulásának útját meghatározták a 17–18. században.

Nemcsak a matematikai, geometriai és fizikai világképben hozott ez a két évszázad változást. Linné felismerte és leírta az élő világ egységes rendszerét. Az emberi kapcsolatok szabályozásában a holland

Grotius a természetjog és a népjog fogalmát vezette be az új világgépbe. Kant életműve a világgép megváltozására adott filozófiai felelet volt, amennyiben az „apriori” fogalma összefogta azt a felismerést, hogy a tapasztalatokon kívül olyan dolgok is vannak, amelyek az ember tapasztalati megismerésétől függetlenül működnek (pl. a mozgásnak, a kontinuumnak, a végtelen-számításnak, az élőlények kialakulásának törvényei). A megváltozott világgép kereteiből az „Isten” fogalma nem hullott ki, csak elvesztette a földi tapasztalatokkal összefüggő attribútumait, mint amilyenek pl. a villám és mennydörgés, a felhők felett uralkodó „öregúr” kép, aki az égből halatja hangját stb.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy abban az országban, ahol a természettudományi megalapozás az új világgéphez a legkülönbözőbb gondolkodóktól egy monumentális műben: az „Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers” (1751-től 1772-ig 33 kötetben!) megjelent, majd amikor ehhez tartozóan Montesquieu „Esprit des lois” (Törvények szelleme) 1748-ban ismertté lett, ott a tudományok forradalmának következtében hamarosan politikai forradalom is jelentkezett.

A kultúrtörténetben az átalakult világgépet „felvilágosodásnak” hívjuk. Általánosságban ez nem volt „Isten nélkül”, de az istenfogalmat az új világgépnek megfelelően kereste. Pascal mellett, aki abban az időben a legnagyobb tudósok egyike és a hit egyik nagy hőse volt, Descartes-t is meg kell említenünk, aki a következőket írta: „...causa generalis omnium motuum qui sunt in mundo ... manifestum mihi videtur, illam non alium esse, quam Deum ipsum, qui materiam simul cum motu et quiete in principio creavit” (azaz: ... a világban levő minden mozgásnak a generális okát olyan manifesztumnak látom, mely nem más, mint maga Isten, aki az anyagot a mozgással és nyugalommal együtt kezdetben teremtette).¹²

A korabeli Franciaországban közben az egyszerű nép számára ugyan egy meztelen istennő-szobrot állítottak fel, mint az Ész szimbólumát, azonban ennek a korszaknak a nagy szellemei az új világgép keretei között a logos-t keresték. Herder¹³ mint egyházi ember, a hagyományos magyarázatokat magasztalta, Goethe azonban zseniális sejtéssel felvetette a fordítással kapcsolatos nehéz kérdéseket.

Goethe sokat foglalkozott a fordítás problémáival. Pontosan látta és értette, hogy a fordítás sokkal több, mint egy gyakorlott tolmács rutinmunkája; hogy a bábeli örökség elleni küzdelem mélyen az emberi észben, értelemben gyökerezik. Ifjúkorában, amikor az Ifjú Werther szenvedéseit írta (1774), aztán az Osszián átköltései közben, majd a West-Östlichen Divan (1819) munkája keretében mint tapasztalt teoretikus és gyakorló költő a fordítás problémáját elemezte s e kérdésekben szakembernek bizonyult. Ebben a vonatkozásban is a Faust a csúcspont. E mű hőse egy tekeracet bont ki, hogy „Das heilige Original In mein geliebtes Deutsch zu übertragen” (azaz: A szent kezdetet az én szeretett német nyelvemre átültesse). Faust alakjában maga Goethe szól, korának igazi embere, az új világgép pontos ismerője:

*Geschrieben steht: im Anfang war das Wort!
Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen.
Ich muss es anders übersetzen.
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin,
Geschrieben steht: im Anfang war der Sinn!
Bedenke wohl die erste Zeile,*

*Dass deine Feder sich nicht übereile!
Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
Es sollte stehn: im Anfang war die Kraft!
Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
Schon warnt mich was, dass ich dabei nicht bleibe.
Mir hilft der Geist! Auf einmal seh ich Rat
Und schreibe getrost: im Anfang war die Tat!*

Azaz:

*Írva van: Kezdetben volt az ige!
Itt megrekedek. Ki segít tovább nekem?
Én a szót így nem értékelhetem.
Másképpen kell értelmét áttennem.
Ha valóban jól ragyog rám a Szellem,
meg van írva: Kezdetben volt az Értelem!
Gondold meg jól az első sorokat,
Tollad ne siesse el a dolgokat!
Az értelem lenne, mi alkot és mozgat?
Akkor írva kéne lenni: Kezdetben az erő volt, mi hat!
Miközben mindezt papírra írom,
valami int s mennem tovább kellett:
A Szellem segít! Már látok tanácsot
s bizvást leírom: Kezdetben volt a tett!*

Aki ezeket a sorokat olvassa vagy hallja, az egy filozófiai gondolatsornak lesz tanúja, mely a fordítás folyamata közben alakul és formálódik ki. Mert a költő és hőse lassanként elválnak egymástól. Faust boldog: Ó tanácsot lát és bizvást leírja, — Goethe azonban elégedetlen marad. Nem azért, mert ő a logos-t egy ilyen szóval: „tett”, fordította (mely egyébként a legvaskosabb görög—német szótárak egyikében sem található meg, hogy ti. a logos jelentése „tett” lehetne); a szabad fordítás a költőnek mindig kiváltsága. Goethe elégedetlensége abból adódik, ami a Biblia fordításából következik: a szellem a bibliai állítások — fordítások — szerint mindig tagad, és ez a felfogás általános és betölti — természetesen negatív előjellel — János evangéliuma prologusának fordítását is. A prologus értelmezésében Goethe azt a megoldást, miszerint a logos fogalma egyenlő lenne — és fordítható lenne — a „verbum” szóval, elvetette és egy másikat talált a maga kora számára. De ezzel a kérdés nem lett megoldva és Goethe a magatálalta megoldással nem volt megelégedve.

Vegyük észre, hogy a Faust ezen jelenete a megfelelő szavakat kereső tudósnak azt a munkáját teszi szemléletessé, melyben a fordító a maga művészi munkáját megformálja¹⁴. A filológiai aprólékoság és az értelem összefüggéseire irányuló figyelemben születik meg az igazán jó fordítás.

Ma már tudjuk, hogy Goethe a megfelelő megoldást nem találhatta meg. Egyszerűen azért, mert Goethe korának világgépváltozása még nem fejeződött be. A döntő, a lényeges mozzanat még hátra volt; ami ugyanis a 17—18. században kezdődött el, az csak a 19—20. században lett teljessé. És ebben a folyamatban nem felszínes dolgokra kell gondolni, nem a látványos technikai eredményekre, mint amilyen pl. az atommagkutató, a maghasadás, a világűrrepülések, a komputer technika, a televízió, a műanyagok, az automatizálás stb. Azokra az ember gondolkodásában ható okokra kell gondolni, melyek a korábbi gondolkodást alaposan megváltoztatták.

Ahogy a 17—18. század szellemi forradalma egy korábbi felismerésben, mégpedig a kopernikusi gondolatban gyökerezett, hasonlóképpen történt a jelen esetben is. Egy korábbi korszak volt az, amelybe ez a változás visszanyúlt.

Aprioriak-e vagy sem az euklideszi axiómák a geometriában? Erre a válasz, hogy ti. „Nem!”, csak az

1820-as évekből érkezett, amikor a német Gauss és a magyar Bolyai, valamint az orosz Lobacsevszkij majdnem egyidőben, egymástól teljesen függetlenül, ezt a választ kimondták és ezzel a világkép megváltozásának egy új korszakát alapozták meg.

Hogy az euklideszi geometria ezzel összeomlott: talán lehetne ilyen megállapítást tenni, de ez tévedés lenne. Ami ugyanis összeomlott, az nem egyéb, mint ennek egyedül-érvényessége. Mert az ember felismerte, hogy ez csak egy speciális eset a többi lehetséges között, melyekben a párhuzamosak végül is találkozhatnak. A lehetséges esetek között pedig csak egy olyan van, ahol a párhuzamos vonalak nem találkoznak. És a tudomány eddig csak ezt az egyetlen ismerte.

Ez volt az első felismerése annak az igazságnak, hogy ami a természeti törvények világából eddig egyedül érvényesnek látszott, az nem más, mint csupán egy speciális eset. Riemann általánosította a tér geometriáját (1867), Einstein pedig felfedezte (1905–1916), hogy a korábban ismert fizikai törvények egy általános törvényrendszernek csak a speciális eseteit jelentik, mint ahogyan az euklideszi is egy nem-euklideszinek csak egy esete, egy része. Darwin a biológia törvényeit tette általános érvényűvé (1859), Marx és Engels a társadalmi fejlődés törvényeit (1860-as években). És ahogyan a 18. században a világkép megváltozása politikai forradalmat hozott magával, ugyanígy történt ez a 20. században is, első sorban Oroszországban.

A látványos technikai eredményekkel létrejött világkép lényege az általánosítás. Felfedezések, új találmányok bejelentése természetesen napirenden vannak, az alapvető felismerés azonban az általánosítás világképe! A 17–18. század a korábban nem ismert törvények egész sorát fedezte fel; a 19–20. század pedig felismerte azt, hogy ezek a törvények egy egységes rendszert alkotnak. Hogy vannak törvények: Ez a korábbi korszakok felismerése volt. Hogy (egyes számban) törvény van: Ezt mi — azaz a 20. század — fedezték fel.

Fentiek következtében a „logos” szó fordításához a „törvény” fogalma kínálkozik egyedül alkalmasnak. Kényszerű dolog ez? Esetleg mesterkél? Etimológiai-
lag semmiképpen sem. Épp ellenkezőleg. Ugyanis a görög legein szóból származik a latin legere. A logosból a lex.

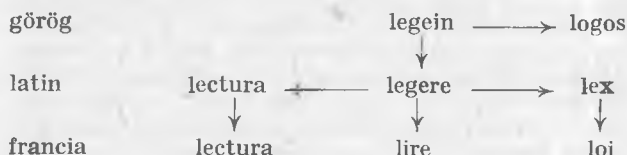
Gondoljuk meg: In principio erat Lex et Lex erat apud Deum et Deus erat Lex (= Kezdetben volt a Törvény- és a Törvény Istennél volt és Isten volt a Törvény). — Ez a fordítás megfelel a magunk világképének és ez felel meg az etimológiának is.

És mit szól ehhez a szemantika?

Ha valaki a verbum, Wort, Parole, szlova, ige kifejezésekkel akarja fordítani a logos-t és ehhez mindhalálig ragaszkodik, annak azt kell mondanunk, hogy ezek a szavak a maguk mitikus, misztikus, mágikus, teremtő jellegzetességüket, erejüket már régen elvesztették. Már Goethe is elfordult ettől, mert úgy vélte, hogy ahol a megfelelő fogalmak hiányoznak, ott a fordítás nem lehet értelmes.¹⁵

Ami a logos = törvény fordításának szemantikai értékét illeti, úgy tűnik, hogy ez megoldja a gordiusi csomót, miután csak ezzel a fordítással érhetjük el azt, hogy az összefüggés a logos és logikus, illetve a törvény és törvényszerű között kifejezésre jusson. Ha pedig ezzel nem elégszünk meg, rendelkezésünkre áll két új nagy szótár is, mely a törvény fogalmát etimológiailag közvetlenül a latin lex-ből származtatja.

Így van ez a francia loi (törvény) szóval. Ennek az etimológiai származásfáját az alábbiakban láthatjuk:

A „Nagy Littre”-ben a „loi” szóhoz a következő jelentések tartoznak:

1. prescription émanant de l'autorité souveraine a szuverén felsőbbség előírása
2. Au pluriel les lois; l'ensemble des prescriptions qui régissent chaque matière többszámú mint „törvények”: előírások összessége, gyűjteménye, mely minden területen irányít
3. Les lois de la nature, la loi naturelle a természet törvényei, a természetes törvények (evidencia)
4. La loi divine az isteni törvény
5. La loi ancienne, la loi nouvelle régi törvény, új törvény
6. Les loi humaines emberi törvények
7. La loi fondamentale d'un État egy társadalom alapvető törvénye
8. La loi de l'État, l'ensemble des lois qui régissent un État társadalmi törvény, társadalmat irányító törvények összessége
9. Lois politiques politikai törvények
10. Loi agraire mezőgazdasági törvények
11. Homme de loi a törvény embere
12. Loi se disant autrefois pour justice törvény, mely régen az igazság-fogalommal egyezett meg
13. Conditions imposées par les choses a körülmények-adta feltételek
14. Commandement qu'on se fait à soi-même parancsok, melyeket az ember a magáénak tekint
15. Commandement qui est fait par l'autorité tekintélyi parancsok
16. Domination, conquete hódítás, uralkodás
17. L'empire qu'une femme exerce sur un homme a férfiak felett gyakorolt női uralom
18. Obligations qui sont imposées d'homme à homme férfiak egymással szembeni kötelezései
19. Les lois de la grammaire nyelvtani törvények
20. Les lois du jeu a játék törvényei, szabályai
21. Les conditions nécessaires qui déterminent les phénomènes a jelenségek szükséges feltételei
22. Loi de Lynch a lincselés törvénye¹⁶

Ezek közül csak a 21. alatti jelentés tartozik a mi értelmezésünkhöz, a következő magyarázattal: A törvény a tudományok területén azon feltételeket jelenti, melyek a jelenségeket meghatározzák; meghatározzák az állandó és változhatatlan kapcsolatokat az egyes

jelenségek között; de meghatározzák a kapcsolatokat és összefüggéseket egy-ugyanazon jelenség különböző fázisai között is. Ez a természet törvényei változatlanságának a törvénye.

A „nagy Róbert” szótár a loi szót a következőkben rendszerezi:

- I. Règle impérative imposées à l'homme de l'extérieur parancsoló szabályozók a „külső” emberre vonatkozóan
1. Règle ou ensemble de règles obligatoires établies par l'autorité souveraine d'une société et sanctionnées par la force publique
egy társadalom szuverén többsége által létrehozott és szentesített kötelező rendelkezések összessége
  2. Absolu(ment). LA LOI : L'ensemble des règles juridiques établies par le législateur
teljessége szerint: a TÖRVÉNY — A törvénytudók által kidolgozott törvények összessége
  3. Par ext(ension) (et vieillie ou littéraire) Domination imposée par la conquête, la victoire kiterjedtségében: régies törvény, írásba fektetett törvény, uralkodás és a győztes törvénye
  4. Commandement que l'on donne, ordre que l'on impose à quelqu'un à soi-même
önként vállalt vagy rákényszerített törvény
  5. Règles, conditions imposées par les choses, les circonstances
körülmények adta szabályok, illetőleg feltételek
  6. Spécial(ement). Règle exprimant la volonté de Dieu, de la divinité
speciálisan: isteni törvény, isteni akarat
  7. (Généralement au pluriel) Règles ou conventions établies, qui sont ou doivent être observées dans les rapports sociaux, dans la pratique d'un art, d'un jeu, etc.
többszámban általánosságban: törvények, konvenciók, melyeket a társadalmi kapcsolatokban, művészet, játék keretében lehet észrevenni
- II. Règle impérative exprimant la nature idéale d'un être... la norme à laquelle il doit se conformer pour se réaliser (LALANDE)
parancsoló szabályok, melyek egy élőlény ideális természetét fejezik ki és azt a normát, melyhez igazodnia kell a maga-megvalósítás során
1. Règle dictée à l'homme par sa conscience, sa raison a lelkiismeret és az értelem által diktált, kialakított törvény
  2. T(erme) de Log(ique). Lois d'esprit. Axiomes fondamentaux (principes d'identité, de contradiction, du milieu exclu, etc.) qui donnent à la pensée sa valeur logique
A logikai törvény, a szellem törvénye; alapvető axiómák (az azonosság, az ellentmondás, a harmadik kizárásának törvénye), melyek a gondolkodást logikussá teszik
  3. Esthét(ique). Les lois du beau, de l'art: les conditions de la perfection esthétique
esztétika: a szép és a művészet törvényei; az esztétikai tökéletesség feltételei
- III. (1690) Formule générale, non impérative, énonçant un rapport constant entre phénomènes
általános formulák, nem parancsoló jelleggel; a jelenségek közötti kapcsolatok jelzésére
1. T(erme) de Sciences
a tudományban
  2. Par ext(ension). (En parlant de ce qui est considéré comme un principe essentiel et constant, une condition sine qua non

szélesebb körben: állandó és lényeges alapelvek, a dolgok sine qua non-ja, általános feltételei.¹⁷

Ez utóbbi rendszerezés logikusabbnak és modernebbnek látszik, mint az előbbi. Itt a III. pontban találjuk a loi (törvény) azon jelentését, mely a francia nyelvben megfelelője és deriváltja a latin lex szónak és mint ilyen János evangéliumának prologusába beleillik. Az 1690-es évszám a fenti meghatározásnál igen fontos: Ez világosan mutatja, hogy a törvény modern fogalma csak a 17. század végén az új világképpel együtt jött létre és így érthetővé teszi, hogy Hieronymus a logost még semmiképpen nem fordíthatta a lex szóval. Az utóbb idézett szótár a III. ponthoz még a következő magyarázatot fűzi: Ez a felfogás csak a modern tudományos koncepcióval lett általánossá és elfogadottá. A természeti törvényeket sokáig úgy képzelték el, mint egy transzcendens akarat megnyilatkozásait, illetőleg bizonyítékait és elhatározásait; vagy pedig olyan törvényeknek tekintették őket, melyek az élőlények őseredeti természetét fejezik ki. — Ez a megjegyzés a mai világképben élő „loi” szónak a korábbi történeti értékével való kapcsolataira hivatkozik és Descartes-ra, valamint Montesquieu-re hivatkozással aláhúzza azt, amit az új világkép törvényfogalmáról a fentiekben elmondtunk.

A „loi” szó új jelentésének egy meghatározott évhez kötődő keletkezése megmutatja azt, hogy nemcsak a fogalmaknak, hanem a szavaknak is megvan a maguk történelme. A fordítónak ezt tudnia kell és amennyire csak lehetséges, ismernie kell a szavak történelmét is!

Amit a rómaiak a „lex” alatt értettek, az nagyon távol esett a mi mai világképünk fentiekben vázolt törvény-fogalmától. Pontos meghatározást adott erre nézve Ciceró: „Lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi” (azaz: A jó törvény a parancsoló és oltalmazó értelem).¹⁸

A latin már halott nyelv, mely a mai önkényes elképzelések ellenében már nem tud védekezni; az új-latin francia azonban élő nyelv — így hát részünkről semmiképpen nem önkényes eljárás az, ha direkt etimológiai megfontolások alapján a „lex” szót egy olyan fogalommal kapcsolatosan alkalmazzuk, mely akkoriban még nem létezett: a mai világkép általánosítás-törvényével kapcsolatban. Ez az idői áthidalás nem etimológiai-szemantikai játék: Ebben az a felismerés fejeződik ki, hogy a János-prológ látványosan csupán vallásos szövege egyben egy olyan filozófiai állítás is, mely a helyes és megfelelő fordításban bele illik és bele tartozik a mai világképbe.

Azonban fel kell tenni a kérdést: Nem áll-e ez ellentétben az első keresztyén századok felfogásával? Nincs-e ellentétben az egyházatyák logos-értelmezésével?

Tertullianus, aki alig egy évszázaddal későbbben élt, mint János evangélista, a „logos” szó két különböző jelentését — a maguk egymáshoz való viszonyában — klasszikus módon fogalmazta meg. Tertullianus ezt írta: „... ante omnia enim deus erat solus ... ceterum ne tunc quidem solus: habebat enim secum quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet ... quae ratio sensus ipsius est, hanc Graeci logos dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus, ideoque jam in usu est nostrorum ... sermonem dicere in primordio apud deum fuisse, cum magis rationem competat ... quia ipse quoque sermo ratione consistens priorem eam ut substantiam suam ostendat”¹⁹. Azaz: „Ugyanis mindenekelőtt az Isten volt csak ... egyébként azon-

ban nem egyedül volt: ugyanis bírt magával valamit, amit önmagában bírt, tudniillik a maga értelmét... amely értelem a maga gondolkodása, amit a görögök logos-nak mondanak, amely szóval a beszédet is jelöljük-megnevezzük, ezért már a mi szokásaink szerint azt mondjuk, hogy a beszéd kezdetben Istennél volt, ami inkább az értelemre illik... merthogy maga a beszéd is az értelemre alapulva annak elsőbbségét mint a maga szubsztanciáját nyilatkoztatja ki."

Ez a pontos különbségtevés azért zseniális, mert egy olyan korban született, amikor a mai világkép még semmiképpen nem létezett és a logos értelmezésnek azt a kettős lehetőségét mutatta meg, melyet a mi mai logos-fordításunk, illetőleg értelmezésünk is — az elmondottak szerint — tartalmaz és megkíván. A filozófiai szellem nagyszerű megsejtése volt ez, vagy az író, a szó művészenek a pompás felismerése? Vagy talán a pünkösdi lélek, mely a dolog értelmét Tertullianusnak kijelentette...? Ezek a különféle kifejezések bizonyára csak egy-ugyanazon dolognak a különböző oldalait jelölik meg. Erre a kérdésre feleletet adni azonban már nem a mi dolgunk.

Egyet azonban még el kell mondani: Tertullianus definíciója azt mutatja, hogy a történelem egy nagy általánosítás, mint ahogyan ugyanaz az a világkép is, amelyhez a történelem vezetett. A történelem ennek a világképnek egy része, melyben a görög logos-szó a latin lex fogalommal fordítandó.

Meg vagyunk győződve arról, hogy egy fordítási problémának ez a megoldása az ember gondolkodásában további általánosítást, a jó megértés felé további lépést jelenthet. És jelentheti a különböző népek és gondolkodásmódok egymáshoz közelebb-kerülését is.

*

Ha a fordításban a szóhasználatnak meg kell felelnie annak a változásnak, amely időközben az általános gondolkodásmódban bekövetkezett, akkor az elmondottakhoz még az alábbiakat is az olvasó és gondolkodó ember figyelmébe ajánljuk.

Az előzőkben már idézett görög—angol lexikon szerint a logos szó jelentése minden fogalom-csoportban alapvetően az értelemre, észre, bölcsességre utal, illetőleg ezzel összefüggésben jelenik meg. Így:

- I/4 consideration (meggondolás)
- II relation (kapcsolat, összhang)
- III explanation (magyarázat, értelmezés)
- III/1 ground (ok)
- III/3 law (törvény)
- III/4 provisional ground (időleges ok)
- III/5 reason, ground (indok, ész, értelem)
- IV/1 thinking, reasoning (gondolkodás, érvelés)
- IV/2 reason as a faculty (ész, értelem mint képesség)
- V continuous statement, oration (kijelentés)
- VI verbal expression (szóbeli megnyilatkozás)
- VI/3 discussion, deliberation (megfontolás)
- VII a particular utterance, saying (különös ki-nyilatkoztatás)
- VII/1 divine utterance (isteni kijelentés)
- VII/2 maxim (irányelv)
- VII/3 assertion (állítás)
- VII/4 express resolution (döntés, határozat)
- VII/5 word of command (rendelkezés)
- VIII thing spoken of (valamiről való beszéd)
- IX expression, utterance (kijelentés)
- IX/1 intelligent utterance (értelmes kijelentés)
- X the Word of Wisdom of God (Isten bölcsességének ígéje)

Ezeket a jelentéseket a III/5 alatti „értelem”, vagy még inkább a X „bölcsesség” jelentéssel lehetne összefogni; azon „értelem” jelentéssel, amelyre korszerűtlenül már Tertullianus is utalt.

Az előbbiekben említett „általánosítás”, illetőleg általánosító gondolkodás mindig erőteljesen filozófiai jellegű. Erőteljesebben, semmint hogy az így gondolkodó ember megmaradhatna a „Törvény”, ill. a törvényekkel megragadható és leírható világ, élet stb. elgondolása mellett.

Az ember nem azért írja le törvényekkel a világot, az életet, mert ez fejlődésének egy sajátossága; hanem mert az ember a világ, az élet és általában a dolgok megértésére törekedett (ez volt fejlődésének sajátos vonása) s a dolgok jelenségeiben, rendjében és rendtelenségében egy sajátos szerkezetet fedezett és ismert fel, melyet a törvények révén le tudott írni s amely e felismerésekben „törvény-szerkezetű”-nek mutatkozott. A lényeg azonban nem a törvény, hanem az, hogy a dolgok értelmes összefüggéseket mutatnak, valamint, hogy felépítettséjük és szerkezetük egy közös alapú értelemre utalnak. A dolgoknak értelme van s az ember a törvénnyel ezt az értelmet ragadja meg és juttatja kifejezésre. Ezért kínál a logos fordításában az „értelem” kifejezés egy kitűnő változatot (a „törvény” jelentéssel legszorosabb összefüggésben).

Ugyanakkor a gondolkodás → törvény → értelem túlnyúlik az ezekben a kifejezésekben adott természetes határokon s az ezekben mozgó és élő ember a „bölcsességnek” abba a világába jut, melynek az említett mozzanatok „rész-eseményei” csupán. Ha ezek az összefüggések valóban így vannak, akkor a logos számára még megfelelőbb jelentés lenne a „bölcesség” kifejezés. Ez minden vonatkozásban megfelel a mai ember élete, gondolkodása sajátos mozzanatainak, még akkor is, ha nem minden emberre jellemző is a „bölcességgel” kapcsolatos gondolkodás és életvitel. Egyúttal a logos = bölcsesség sajátosan magában foglalja azokat a kijelentéseket is, melyek a X. pontban az „Isten bölcsességének ígéjével” kapcsolatosak. Annak megfelelően, hogy Jézus minden ígéje mindig Isten akaratában: azaz Isten „bölcességében”, „értelmében” született és mindig arra utaló ige volt. — Észre kell venni, hogy a megfelelő fordításban a dolgok mily’ remekül illeszkednek össze!

Az elmondottak szerint kísérletet lehet tenni János evangéliuma prológusának kérdéses mondatával: Melyik a jobb jelentéslehetőség: logos = Ige? Törvény? Értelem? Bölcsesség? — Mi volt kezdetben? Az Ige — a Törvény — az Értelem — vagy a Bölcsesség?

Mi határozza meg a jelentést a mai ember számára a logos szó megfelelő fordítása kérdésében? Az ember hite vagy értelmének igénye? A fenti négy lehetőség közül a „hit” választ egy kifejezést, vagy az értelem? — Úgy vélem, hogy csakis az értelem választhat, ha nem akarunk a magunk értelmi válságába kerülni s az intellektuális tisztességnek (Bonhoeffer) hitünkkel párhuzamosan eleget akarunk tenni. Ez esetben pedig a mai választás csak ez lehet: Logos = Bölcsesség. — Én magam legalábbis így választok.

A logos = „bölcesség” értékét az újszövetségi iratok különböző megállapításaiban lehet felismerni. Néhány példát említek csak.

Lukács 8,11—15-ben olvassuk a magvetőről szóló hasonlatot. A mag az Isten — logos-a — „bölcesség”. Az útfélen valók azok, akik hallják ezt; aztán eljön az ördög... És a kősziklán valók azok, akik... örömmel veszik az Isten (logos-át) „bölcességét”, de ezeknek... Amelyik pedig a jó földbe esett, ezek

azok, akik a hallott (logos-t) „bölcsséget” tiszta és jó szívvel követik és gyümölcsöt teremnek...

Mt 24,35; Mk 13,31; Lk 21,33 versekben a következő olvassuk: Az ég és a föld elmúlnak, de az én (logos) „bölcsségem” soha el nem múlik.

Lk 4,32 versében ez áll: És csodálkoztak az ő tanításán (didaché), mert az ő „bölcssége” (logos) hatalmas volt!

Erdemes végignézni azokat a mondatokat, melyekben a logos szó szerepel, természetesen a görög szövegben. Ezeket mind most nem akarom felsorolni. De rendkívül tiszta és súlyos mondatokat kapunk, tiszta és értelmes és a mai ember számára fontos jelentéssel. Az ezzel kapcsolatos fáradság felemelő élményt és eredményt nyújt!

Csengődy László

JEGYZETEK

- Marcus Tullius Cicero: De optimo genere oratorum. (ca. 46. v. Chr.)
- A Greek-English Lexicon compiled by Henry George Liddell D. D. and Robert Scott D. D. A new edition revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones D. Litt. with the assistance of Roderick McKenzie. M. A. Oxford, 1953. pp. 1057—1059.
A lehetséges jelentések:
  - kiszámítás, becslés; számvetés, értékelés
  - a kezelt pénz elszámolása
  - általános elszámolás, számvetés
  - mérték, szabály, intézkedés; elbeszélés, történet
  - becsülés, tisztelet, vélemény; meggondolás, vizsgálat egy dolgot v. személyt értékesnek ítélni
- elmondás, előadás; viszony, kapcsolat; megegyezés, összhang; arány
  - általános kapcsolat
  - viszonyszám, arányszám; összhang
  - nyelvtani hasonlat, szabály
- magyarázat, értelmezés
  - mentség, kifogás, ürügy; védelem; ok
  - egy elmélet igazolás, érv
  - torvény, a vezetés szabálya
  - tétel, feltétel, időleges ok
  - indok; ész, értelem; indíték, alap
- a lélek belső küzdelme
  - gondolkodás, okoskodás, érvelés, következtetés
  - gondolkodó képesség
- kijelentés, nyilatkozat; tanúvallomás; beszámoló; elbeszélés (tényleges v. feltételezett); szónoki beszéd
  - mese
  - legenda
  - elbeszélés, történet
  - beszéd; bíróság előtt, gyűlésen stb.
- szóbeli megnyilatkozás, kifejezés
  - ritkán csak egyetlen szóban
  - a köznap beszéd, riport, tradíció
  - megbeszélés, vitaközlés, megfontolás
- különös kinyilatkoztatás, mondanivaló
  - isten kijelentés, orákulum, jóslat
  - közmondás; iránylelv; szállóige, mondás
  - állítás, bizonygatás
  - határozat, döntés
  - parancsszó, rendelkezés
- valamiről való beszéd; tárgy, téma, tartalom
  - beszélgetés tartalma, kérdés
  - elbeszélő v. drámai költemény cselekménye, meséje
  - amiről szó van, esemény
- kifejezés, kijelentés, formális beszéd
  - értelmes kijelentés
  - a kifejezés különböző módozatai, különösen is a művészi, ill. az irodalmi
  - nyelvtani frázisok, összefüggések
- Isten ígéje és bölcssége, megszemélyesítve a teremtésben és a világ kormányzásában mint az Ő képviselője, követe

- Tanulmányok a LOGOS kérdésével kapcsolatban: Dictionnaire de la Bible, publié par P. Vigouroux. Tome IV. Paris 1908. col. 323—329.
F. E. Walton: Development of the Logos Doctrine in Greek and Hebrew Thought. London 1911.
W. B. Inge: „Logos” in James Hasting's Encyclopedia of Religion and Ethics. Vol. III. Edinborough 1915. pp. 133—138.
R. Bultmann: Der religionsgeschichtliche Untergrund des Prologs zum Johannes-Evangelium. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 19. 2. Göttingen 1923. pp. 3—26.
M.-J. Lagrange: Vers le Logos de Saint Jean. Revue Biblique 32. 1923. pp. 161—184., 321—371.
H. Leisegang: „Logos” in A. Pauly und G. Wissowas Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart 1927. Vol. XIII. pp. 1035—1038.
W. Hamp: Der Begriff „Wort” in den aramäischen Bibelübersetzungen. Ein exegetischer Beitrag zur Hypostasen-Frage und zur Geschichte der Logos-Spekulation. München 1938.
R. D. Middleton: Logos and Shekina in the Fourth Gospel. Jewish Quarterly Review 29. 1938—1939. pp. 101—103.
E. Percy: Untersuchungen über den Ursprung der Jahnneischen Theologie. Lund 1939.
R. Asting: Die Verkündigung des Wortes im Urchristentum, dargestellt an den Begriffen „Wort Gottes” und „Zeugnis”. Stuttgart 1939.
R. G. Bury: The Fourth Gospel and the Logos Doctrine. Cambridge 1940.
G. Kittel: „Logos” in: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band IV. Stuttgart 1942. pp. 129—140.
H. Ringgren: Word and Wisdom Studies in the Hypostatization of Divine Qualities and Functions on the Ancient Near East. Lund 1947.
G. Toffanin: La fine del Logos. Bologna 1948.
J. Dupont: Essai sur la christologie de St. Jean, Bruges, 1951.
R. Bultmann: Theologie des Neuen Testaments. Tübingen 1951.
W. Kelber: Lie Logoslehre von Heraklit bis Origenes. Stuttgart 1958.
H. Boeder: Den frühgriechische Wortgebrauch von Logos und Aletheia. Archiv für Begriffsgeschichte. Band IV. 1959. pp. 82—112.
„Logos” in: Dictionnaire Encyclopédique de la Bible. Turnhout — Paris 1960. col. 1068—1069.
„Logos” in: Biblisch-historisches Handwörterbuch. Band III. Göttingen 1966. pp. 2182—2184.
H. Haag: Bibellexikon. Einsiedeln—Zürich—Köln 1968. col. 867—872.
W. L. Dulière: La haute terminologie de la rédaction johannique. Bruxelles 1970. (Collection Latomus. Volume 117.)
L. Coenen: Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament. Band III. Wuppertal 1972. pp. 1409., 1432—1434.
4. Dictionnaire de la Bible. 1908. (lásd előbb) p. 328.
5. ibid. p. 326.
6. G. Devoto—G.C. Oli: Vocabulario illustrato della lingua italiana. Milano 1967. Vol. I. p. 1502.
7. Gerhard Wahrig: Deutsches Wörterbuch. Gütersloh 1968. col. 2471., 362., 2303., 2305.
8. W. L. Dulière (lásd előbb), p. 31—32.
9. Radó György: A finn és az észt eposz eltérő társadalom-ábrázolásának történelmi okairól. Helikon/Budapest 1967. Nr. 1. pp. 41—53.
10. Kalevala. Runo XVI. 125—127., 147—150. — A német szöveg A. Schiefner és M. Buber fordításából, melyet W. Steinitz dolgozott át. Rostock 1968. p. 127.
11. Ibid. Runo XVII. 37—39.
12. Descartes: Principia philosophiae. Pars secunda. XXXVI. (1644).
13. J. G. Herder: Erläuterungen zum neuen Testamente. 1755. Erstes Buch. II.
14. V. ö. Wolf-Hartmut Friedrich: Probleme des Übersetzens aus klassischen Sprachen. 2. in: Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg 1965. Frankfurt am Main — Bonn 1965. S. 36—38.
15. Faust. Mefisztó. — jelenet a dolgozószojában.
16. E. Littré: Dictionnaire de la langue française. Tome 4. Paris 1969. col. 1688—1694.
17. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Tome 4. Paris 1969. p. 138—141.
18. De legibus. 15.
19. A Patristic Greek Lexikon. Oxford 1968. p. 809.

Karner Károly – tudós az egyház szolgálatában

1984. október 25-én, életének 88. évében elhunyt az egykori Erzsébet Tudományegyetem soproni evangélikus hittudományi karának utolsó professzora, az Újszövetség nagynevű tanára. A fakultás megszűnése után, az újonnan alakult Evangélikus Teológiai Akadémián még nyolc évig folytathatta működését, míg 60 éves korában, 1958 őszén nyugdíjba vonult. A lelkesképzés közvetlen szolgálatában így 34 és fél évet

töltött, de munkássága többszöröse az évek számából következtethetőnek.

Vele az utolsó klasszikus értelemben vett tudós távozott körünkől. Tudományként művelte a teológiát. A megelőző kutatási eredményeket, tudományos hipotéziseket, messze visszafelé nyúlva az időben, az egyidejű teológiai vizsgálódással együtt naprakészen tekintette át, s ezek mélyreható kritikája elmaradha-

atlan volt katedrai előadásában. Hallgatói néha úgy érezték, hogy közben saját állásfoglalása elmosódik. Visszazogolva felnőtt, sőt idős fejfel kell utólag elnézést kérnünk ezért az elhamarkodott fiatalos ítéletünkért. Mindig hallatta hangját, megszólaltatta meggyőződését a vitatott kérdésekben, csak soha nem élezzet. S mi ezt *akkor* nem vettük észre, mert nem néztünk gondolatmenete és mondatai mélyére.

Ez az előadói magartatása rendkívüli szellemi igényességéből és tudományos precizitásából nőtt: nagyon alázatosan, visszafogottan fogalmazott; annyira kötötte a tudós lelkiismerete, nehogy egy karikírozottabb mondattal túlmenjen annál, mint amit az igazság keresése megenged, mint amit bizonyosan állíthatunk. Többünknek, akik merészebben fogalmazunk, lehetne tanulni tőle csendesebb, óvatosabb véleménynyilvánítást teológiai kérdésekben, hiszen annyira nehéz a megközelített igazságot adekvát szavakkal kifejezni. Ezért is volt nála nehéz kollokválni. Próbálta javíthatni a mi — ma már úgy látjuk — olykor nagyon felületes pongyolaságunkat; még fülünkbe cseng sajátos hanghordozásával: „Hát ez nem egészen így van!” Azt hiszem, neki volt nehezebb végighallgatnia tanítványait, mint nekünk vizsgáznunk előtte. A tudóson mégis mindig győzött az ember. Igaza van annak a kollégámnak, aki professzorunk halála után nem sokkal ezt a feljegyzést vetette papírra saját magának emlékezésül: „Amikor elvégeztem a teológiai tanulmányaimat, azt hittem, ő a legszigorúbb tanár, akit valaha ismertem, s amikor most visszazogolok rá, azt hiszem, ő volt az egyik legmelegebb szívű ember, akivel valaha is találkoztam.” (*Hafenschner* Károly)

Az a módszere, hogy a legradikálisabb kritikai megállapításokkal és feltevésekkel is megismertetett bennünket az újszövetségi iratok során, azt a benyomást keltette bennünk, fiatal tanítványaiban, hogy egyike a legmodernebb európai bibliakutatóknak. Később kézbe véve írásait lett világossá, hogy ő maga tulajdonképpen konzervatív teológus, akinek tudományos eredményei a hagyományhű teológiai gondolkodás keretein belül maradtak. Most újra beelapozva kommentárjaiba, előadásaiába, ez a későbbi véleményformálásunk teljes mértékben igazolódik. Két példát említek. Késői iránymagyarázati művében, a *Jelenések Könyvéről* szólóban ezzel zárja az irat szerzőségének kérdését: „Más, itt nem részletezhető tartalmi kapcsolatok arra vallanak, hogy — ha nem is bizonyítják közvetlenül a két irat, János evangéliuma és a *Jelenések Könyve* szerzőjének azonosságát —, a két irat mégis egy körből került ki” (*Apokalipszis*, 1974. 16.). Szakembereknek nem szükséges magyaráznom, miért mozog ez a megállapítás a hagyományos teológia vonalában. Másik példának említem úrvacsorai tanulmányát, mely hű összefoglalása mindannak a kutatói erőfeszítésnek, amellyel a húszas-harmincas években protestáns teológusok az Újszövetség vizsgálata alapján felülemelkedtek a XVI. századi úrvacsora-értelmezési ellentéteken. Karner Károly megmarad a lutheri tanítás mellett (*Evangélium*, magyarság, 1942. 168—198.).

Teológiai irányának hagyományhű jellegzetessége nem akadályozta meg, hogy új eredményekre jusson. Felfedezészerű meglátásokkal ajándékozott meg a végeredményben hagyományos keretben. 1935-ben jelent meg fordításában és magyarázatában Máté evangéliuma. Soha nem fogom elfelejteni, milyen lelkesedéssel beszélt nekem a könyv megjelenése után a fiatal lelkésznevezdek egyik legjelesebb tagja: mit „hoz ki” a szerző Jézus első fejezetbeli családfájának

sztereotip felsorolásából, az „Ábrahám nemzete Izsákot, Izsák nemzete Jákóbot...” egyhangú szövegéből. Ma is szinte lélegzétviasszafojtva követheti e magyarázó mondatokat akárki bibliaolvasó, ha sikerül kézbe vennie a ritkaságszámba menő könyvet.

Felüthetjük sok helyen műveit, az új felismerések nem vesztettek fényükből. S bennük olyan személyes, létünket legmélyén érintő vonatkozást érzünk, amely az új teológiai látást egzisztenciális erővel ruházza fel. Az említett úrvacsora-tanulmányban például: „... az úrvacsora kérdése nem kizárólag történeti probléma... A keresztyén életnek a valóságai — és ezek közt az úrvacsora — sohasem kizárólag történeti adottságok, hanem számunkra keresztyén létünkben közvetlenül adott, egzisztenciális valóságok” (I. m. 169.). Érezzük, hogy az egezetikai, dogmatikai kérdés egyszerre hogyan lesz személyes kérdésünké?!

Más példa műveiből az új eredmény és a belső megszólíttóság összefonódására: a Római levél 7. részében az „En nyomorult ember!”-vallomás vitatott problémája, hogy a Krisztus-hitre jutás előtti vagy utáni életállapotra vonatkozik-e. Karner Károly a szöveghez való hűséggel és újszerűen oldja meg a kérdést, egyszersmind egzisztenciális megvilágításba helyezi a mi számunkra: „... az apostol fejtegetéseivel a törvény hatálya alatt álló embernek az életállapotát írja le, amint az a Lélek által megvilágosított elme előtt feltárul. Azonban az a helyzet, amelyet az apostol leír, a keresztyén ember számára nem létűnt múlt, hanem belenyúlik jelen életállapotába” (Isten igazsága, 1942. 53.).

Teológiai alapállásának és kutatói jellegzetességének egyik leghívebb tükré Bultmannhoz való viszonya. Bultmann-nak az újszövetségi igehirdetés mitológiatlanításáról írt híres tanulmánya 1941 őszén jelent meg. Karner Károly nemcsak azonnal felfigyel rá, hanem a háborús viszonyok ellenére már 1944-ben megjelenik a reá jellemző rendkívüli alapossággal megírt kritikája, a *Mitosz vagy evangélium* című 48 oldalas tanulmánya. Elutasítja a marburgi professor álláspontját, de igazságtartalmát részben vállalja: „Súlyos hiba, ha... a kereső modern embernek az evangélium igazságát csak úgy tudjuk felkínálni, hogy egyúttal megpróbáljuk rákényszeríteni az antik világgépet is, annak mindenféle 'mitikus' részletvonásával” (47.). Aztán megírja néhány év múlva János evangéliumának magyarázatát (*A testé lett Ige*, 1950). Tudvalevő, hogy Bultmann-nak kilenc évvel korábbi János-evangéliuma azóta is megkerülhetetlen, ha valaki ezzel az evangéliummal foglalkozni kezd. En magam a János-levelekről szóló könyvem írásakor, a jánosi teológia összefüggéseinek kutatása kapcsán párhuzamosan kísérem figyelemmel — kiemelten más kommentárok mellett — kettőjük János-evangéliumát. Így önkéntelenül kísérhettem figyelemmel Karner Károly sajátos viszonyulását Bultmann exegetikai megállapításaihoz: ahol nem tudta elfogadni, névre szóló kritikát gyakorolt felette; viszont sűrűn áttűzött saját magyarázatán, fogalmazásán Bultmann exegézisének egy-egy igazsága. Majdnem drámai megilletődöttséggel állhatunk meg e jelenség előtt. Feltette Bultmann károsnak ítélte hatásától olvasóit, s ezért nem akart neki „propagandát” csinálni, de Bultmann írásmagyarázatának meggyőző megállapításait — nem kis számban — magáévá tette, képviselte, ha általános teológiai irányvonalát egyébként tévesnek vallotta is. Ez az itt megfigyelt ambivalencia tanúskodik arról, ami végigvonul életművén: a hamisítatlan evangélium féltéséről és vele párhuzamosan az igazság előtt való feltétlen meghajlásáról.

A Szentírásban Isten igéjének mélységes, áhítatos tisztelete — ez vezette tudományos munkájában egy életen át. Noha aprólékos filológiai elemzéssel boncolta a görög szöveget, noha szembenézett szüntelenül a történeti kritika eredményeivel — a szent áhitatot mindig megőrizte az Újszövetségen át megszólaló Isten előtt. Hadd idézzem itt, visszhangként ezekre a soraimra, a találó képet egy fiatalabb barátom leveléből, akinek elküldtem emlékezőm kéziratát: „Karner Károly tudta, hogy „szent a hely, ahol áll”, s ezért állt mindig leoldott saruval a theologia sacra égő csipkebokra előtt.” Ő maga Isten élő valóságának bizonyosságában és örömeiben élt. S végső soron minden exegézisének bizonyosságtevő, eleven személyes hittől átfűtött kicsengése volt. Lehet-e mind ennél nagyobb mondani az Újszövetség egy kutatójáról, függetlenül attól, hogy munkálkodása irányvonalát és részeredményeit valaki mennyire teszi magáévá?!

Tudományos életművének képe nem lenne megközelítőleg sem teljes, ha legalább nagy vonásokkal nem vázolnánk fel érdeklődésének néhány további területét. Az első szorosan kapcsolódik fő tárgyához: az újszövetségi kor története. Roppant tudását Hellenizmus, Róma, Zsidóság címen öntötte 500 oldalas könyvébe, már nyugdíjas korában, a keresztyénség történeti háttéréről Kovács Károly írói néven (Köln—Bécs 1969). Erről mondta egyik neves ókorral foglalkozó filológusunk, hogy falta a könyvet egyévtében két héten át, amikor kezébe került. Éppen az újszövetségi kort magába ölelő, noha tágabb megbízatással kezdte munkáját a fiatal Karner Károly 1924-ben a soproni fakultáson az „újszövetségi írásmagyarázat és rendszeres teológia segédtudományai” tanszéken. Az utóbbinak későbbi gyümölcsei közé tartozik a Bevezetés a teológiába c. műve (1954). Ez a kitűnő teológiai enciklopédia jelentős szerepet töltött be a lelkészképzésben, s ma is haszonnal forgatják teológiai hallgatók, mert időtálló mű.

Kedves területe volt az egyháztörténet, különösen a magyar reformáció szerepe. Kései éveiben derült ki, mennyire tájékozott az egyház múltjában. Élete utolsó szakaszában kamatoztathatta levéltári és könyvészeti tudását, elsősorban a soproni evangélikus gyülekezet eltemetett aranybányájában: könyvtárában, valamint a városi levéltárban őrzött egyes értékek feltárásával. A két világháború közötti ritka érdeklődését a statisztikának az egyházi munkához nyújtott segítsége iránt az új történeti helyzetben nem gyümölcsöztethette tovább, de ma is érvényes kutatói értékű 1927-ben megjelent könyve: A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában. Nem feledkezhetünk meg bibliafordító munkásságáról, amely beleépült a Czegjédy Sándor revíziója nyomán készült 1957-es kisalakú, nekem nagyon kedves Újszövetségi kiadásba. A Károlyi-Biblia revíziója és az ún. textus receptus kérdéséről írt tanulmánya pedig ma is eligazító érvényű (1942).

Érett férfikorában a tudós kilépett a dolgozószobából, a professzor megjelent az egyház életében. Sokaknak meglepetés volt. Egyesek kelleetlenül csóválták fejüket: mit keres itt a tudomány elvont művelője? Kiderült, hogy a szobatudósnak látszó férfiban a felelősség parazsa izzott az egyház egész életéért és szolgálatáért. És a parázs lánggra lobbant. Az evangélikus értelmiség elkötelezett nevelőjének tudta magát. Lehet-e teológiai tanárnak közvetlen munkaterületén túl testhezállobb feladata az egyház értelmiségével való foglalkozásnál?! Ebben a felelősségérzet-

ben és munkában nem volt elődje az evangélikus teológiai tanárok között — és folytatója sem!

Az Evangélium, magyarság című kötete tanúskodik az utókornak az egész egyházat átfogó felelősségéről. Ebben különféle alkalmakra írt tanulmányait és előadásait gyűjtötte össze. „Az összes előadásokat ugyanaz a szempont hatja át: a teológiai tudomány és kutatás eszközeit az Egyház szolgálatába kell állítani — írja az előszóban. — Az Egyház pedig ma egyre súlyosbodó harcban áll. Minden erejével önmagára kell eszmélnie, visszatérnie erejének ősforrásaihoz. Az Egyház hitének az ősi tiszta és gazdag kincseit igyekeznek megszólaltatni ezek az írások — szerény erővel és sokszor gyarló formában. Ha sikerül felhívni a figyelmet az evangélium hamisítatlan üzenetére, akkor Isten bizonyára megáldja ezeknek a szerény írásoknak a szolgálatát” (1942). A „hamisítatlan evangélium” — ismét feltűnik vezérlő elvként, amely átfogja a tudós munkáját és az egyház közvetlen szolgálatát életművében!

E gyűjteményes kötetnél is világosabban mutatja az értelmiséget (köztük a lelkészeket) nevelő szándékát a Keresztyén Igazság c. folyóirat, amelyet lényegében ő alapított, s ő is maradt végig szellemi mozgatója megjelenése éveiben, 1934—1944 között. A folyóirat a teljes magyar szellemi és társadalmi életet is figyelte. Kitűnő munkatársi gárdát toborzott, jelentős számú világi munkatársat is. Az utolsó években a legfiatalabb lelkészemzedék néhány ígértes tagját is bevonta a cikkírók közé, akik egy-két évvel azelőtt még hallgatói voltak.

Szerkesztői beköszöntő cikkében Madách nagy művében Ádám alakját elemezve vonta le a következőt: „Jól vigyázzunk, hogy az evangélium üzenete evangélikus egyházunk kezén ne váljék a világmegváltó eszmék egyikévé, hanem megtartsa eredeti elevenességét és tisztaságát” (1934/1.). Az evangélikus identitás szolgálata közben nem feledkezett el az ökumenikus szempontról: „Egyházas, hitvallásos és mégis ökumenikus távlatokat szem előtt tartó munkával szolgáljunk ma legjobban feladatunkat a magyar nemzetetesen belül” (1942/1.). Mindig szívügye volt a protestantizmus: a két egyház közös szolgálata. De nem volt elfogult: apró, jellegzetes példa rá, hogy a „keresztyény” írásmód mellett tört lándzsát, amely sajnos mindmáig elintézetlen a protestáns egyházakon belüli provinciális „keresztyény” szóhasználat miatt (1936. évf. 47. old.).

Gyűjteményes kötete címéből és néhány fentebbi idézetből kitűnt, mi jellemezte alapvetően életének ezt a nagy vállalkozását, az evangélikus értelmiség felé forduló felelősségét: a nemzet megújulásának szolgálata az evangéliummal. „A magyar életben evangélikus voltunkkal kell hozzájárulnunk a nemzeti megújulás nagy művéhez” (Evangélium, magyarság, 38. old.). „A nemzetnek fokozottan van szüksége a keresztyénségnek, kiváltképpen a valóságos keresztyén életet élő hívő keresztyéneknek a szolgálatára” (Keresztyén Igazság, 1943/1.). Természetes, hogy az a történeti helyzet, amelyben életének ez a tevékenysége a két világháború között végbement, rányomta bélyegét erre a folyóiratra is. De a szerkesztő becsületes emberségét, az evangélium tisztaságáért való küzdését a korszellem soha nem fedhette el.

Halála után tudtam meg, hogy utolsó, kéziratban hátrahagyott műve is az értelmiség szolgálatát folytatja. A mintegy 100 oldalas kéziratot, amelyet „Időszerű hitvallás” címen írt 1977-ben, nyolcvan éves korában, örökségül hagyta: „Gyermekeimnek, unokáimnak szeretettel.” Végigolvasása után úgy éreztem:

ez mindnyájunk lelki öröksége, akik valaha tanítványai voltunk és sok tekintetben azok is maradtunk. A hívő, kereső vagy a lét kérdéseiről gondolkozó értelmiségnek pedig elsősorban szól, hiszen gyermekei, unokái is azok. Előszavát és utószavát a Diakónia 1985/1. számában közlöm, összekötve e kettőt a mű áttekintő fejezeteivel. Személyileg az a reményem, hogy a könyv egészében is megjelenhet.

Úgy adatott, hogy az utolsó hat évben tél elején és tél végén napokat tölthettem Sopronban. Felejthetetlenek a beszélgetéseim vele az otthonában, a Felső-lővérek csendes kerti házában. A régi hatalmas tudásanyagot érintetlenül hagyta a hajlott kor emlékezetrombolása: mintha egy könyvtárban ülnék és egymás után lapozhatnék bele nagynevű teológusok írásaiba, úgy hallgathattam szavait. Közel kilenc év-tized életkori terhe nem csökkentette benne sem az igazság feltétlen tisztelőjét, sem mély hitét. Egy mondata megmarad bennem kitörölhetetlenül: „A transzcendenciáról semmi közelebbit nem tudhatunk.” Ó, a

„konzervatívnak” vélt teológus, felretéve a Biblia rengeteg képét, hasonlatát Isten láthatatlan világáról, az örökkévalóságról, meghajolt a Szentírás kutatása közben felnyíló, térdre kényszerítő igazság előtt: Isten titkaiba nem lehet behatolni. Most utólag, e sorok írása közben lapoztam fel egyik 1937-ben lelkésznek tartott előadása befejezését: „De nem folytathatjuk tovább: Isten királyságának az eszkatológiai szemlélete elvezet bennünket a teológiai gondolkodás legsúlyosabb, legmélysegebb problémáihoz. Ha ezeket a problémákat „megoldani” értelmünk számára megfogható fogalmakba feloldani nem tudjuk, úgy figyelmeztessen ez bennünket hitünk végső, kimondhatatlan titkára. Ez titok marad számunkra, amíg e testben élünk és csak Isten színe előtt tárul fel, ott, ahol megszűnik a rész szerint való ismeret és eljön a tökéletesség” (Evangélium, magyarság, 153.).

Karner Károly a titkok rendíthetetlen hitével indult oda.

Veöreös Imre

John Wyclif

Halálának 600. évfordulójára

Azokat a reformátor atyákat, akik elleneztek a keresztény ünnepek megtartását, ellensúlyozzák azok az utódok, akik előszeretettel ünneplik a reformátorokhoz és a reformáció eseményeihez fűződő évfordulókat. Ilyen volt az 1983-as év ünneppsorozata, melynek során az egész világ megtudta, hogy Luther Márton 500 évvel ezelőtt, 1483-ban született. A Chanforan-i Zsinat 450. évfordulóját — ha nem is ilyen széles körben — 1982-ben ünnepelték.¹ Ezen a zsinaton döntötték el a valdensek, hogy csatlakoznak a reformációhoz a tant és az egyházszervezetet illetően. Amikor ezt a megemlékezést írom, előretekintünk a Nantes-i Edictum visszavonásának háromszázadik évfordulójára (1985). 1986-ban lesz a genfi reformáció 450 éves évfordulója.

S ha mindez még nem volna elég, az elmúlt év a reformáció szempontjából jelentős évfordulóval kezdődött és fejeződött be. 1484. január 1-én született Zwingli,² a svájci reformátor, és 1384. december 31-én halt meg John Wyclif, a reformáció angliai hajnalcsillaga.

Wyclif és utána

Vélemények Wyclifről

„Amikor a világ a legelkeseredettebb és legnyomortabb állapotban volt, amikor az Isten igazsága iránti siralmas sötétség és tudatlanság árnyékolta be az egész földet, ez az ember, mint egy győzelmes bajnok lépett elő.”³ Ezek John Foxe-nak, a mártírológusnak a szavai. Margaret Deanesly véleménye józonnabb: „Sokkal inkább tudós volt, mint szent.”⁴ Néhányan úgy magasztalják Wyclif-et, mint akinek a bűnbánatról szóló tanítása olyan volt, hogyha azt komolyan vették volna, a polgárháború nem következett volna be. John Milton úgy vélte, hogyha Wyclif-et nem hallgattatják el az egyház akkori vezetői, Luther és Kálvin felesleges lett volna Angliában és „a szomszédos népek megreformálásának dicsősége teljesen a miénk lenne.”⁵ Mások tagadták, hogy Wyclif evangéliumi hitet hordozott volna magában és különösen azt, hogy a Wesley típusú szenvedély emésztette volna a lelkek megmentéséért.⁶

A vélemények éles különbözőségének három fő oka van. Először is az egyes korokat jellemző, források-

ban való szegénység. Másodszor azok az ellentmondások, amelyek valóban megtalálhatók Wyclif kötetekben mérhető írásaiban. Ezek az ellentmondások egyrészt abból erednek, hogy egy-egy odavetett, speciális helyzetre mondatát ugyanolyan mércével mérték az utódok, mint a komoly, egyetemes érvényt igénylő, átgondolt fejtegetéseit, másrészt meggyőződésének érettsége is fejlődésen ment keresztül. Harmadszor, sok homályos és zavaros fejezet a másolók munkájából fakadt, mely e munka elkerülhetetlen velejárója. A kronológia figyelembevétele nagyon fontos Wyclif nézeteinek értékelésénél. S amikor az értékelés minden szempontot figyelembe vesz, fennáll az a veszély is, hogy az előreformátor azért tűnik következtetlenségnek, mert az értékelő túl sokat kíván megmagyarázni. Mindazonáltal, aki ilyen szélsőséges bírálatokat képes inspirálni, az *prima facie* érdekes jelleméről tesz bizonyosságot.

Wyclif életútja

John Wyclif 1330 körül született, feltehetően a Yorkshire-beli⁷ Richmond közelében. Három oxfordi egyetem tekinti sajátjának, de vitathatatlan, hogy a Balliol egyetemen állt kapcsolatban, ahol 1360-ban mester fokozatot szerzett. A következő évben elhagyva azt, elfoglalta a Lincolnshire-beli Fillingham plébániáját. 1362-ben Aust kanonokja lett a Westburyon-Trym társkápláni egyházban, Bristolban. Ezt a pozícióját, bár mint távollevő, haláláig megtartotta. Püspöke engedélyével 1363-ban visszatért Oxfordba tanulmányai folytatása érdekében. Ez alkalommal a Queen's College-ba. 1368-ban otthagyta a Fillingham-i plébániát és a Buckinghamshire-beli Ludgershall plébániájára költözött. 1372-ben megvédte teológiai doktori fokozatát és polgári szolgálatba lépett, mint kinevezett követ Burges-ban. 1374-ben Lutterworth rektora lett, amely pozícióját haláláig megőrizte.

Wyclif eszméi lépcsőzetesen fejlődtek ki. Publikálta a *De Dominio Divine* és a *De Civili Dominio* c. munkáit, melyekben mind az állam, mind az egyház uralma ellen sikra száll, azon az alapon, hogy minden hatalom az Istené. Nemet mondott a hierarchiára, és úgy vélte, hogy az Isten szemében mindenki egyenlő, elutasította a laikusok és klerikusok közötti megkülönböztetést.

Ellenségeinek gondja volt arra, hogy a pápa mind- ezekről a sértő és felforgató eszmékről tudomást szerezzen, melynek eredményeként XI. Gergely 1377. május 22-én egy sor bullát léptetett életbe Wyclif ellen. Semmilyen döntő intézkedés nem történt vele szemben, ami nem utolsósorban annak köszönhető, hogy a király fia, Gaunt-i János és más nemes emberek az ő oldalára álltak. Természetesen ezt nem önzetlenül tették, hanem meg kívántak ragadni minden alkalmat és lehetőséget arra nézve, hogy az egyházi birtokokra és alapítványokra rátegyék a kezüket. Könnyen elfogadták azt a tanítást, hogy egy érdemtelenné vált egyház örökségét magukévá tehetik. Feltehetően 1378-ban a Lambeth-be idézték Wyclifet, ahol ő átadta a *Protestatio* c. munkáját, nézeteinek egy friss megfogalmazását. E nézetek publikálásának betiltására Wyclif a szegénység és az egyházi javaktól való megfosztás mellett állt ki továbbra is a *Conclusiones Triginta tres de Paupertate Christi* c. művében. Ez volt a válasza. Az egyház és állam kapcsolatát illető véleményét a *De Ecclesia* és a *De Officio Regis* c. munkájában nagy alapossgal fejtette ki, mely művek hamarosan napvilágot láttak.

Az 1378-as nagy szakadéskor Wyclif határozottan a pápaság ellen foglalt állást. Fenntartotta, hogy a pápaság csak annyiban támogatandó intézmény, amennyiben a pápa egy olyan ember, aki az Írásokra építi tanításait. Ebben az időben két pápával — VI. Urbán, akit 1378. április 8-án választottak meg és VII. Kelemen, akit 1378. szeptember 20-án választottak meg — kölcsönös konfliktusban levő Wyclif többé már nem tudta megemészteni a pápaság intézményét.

Tanbeli kihívás

Ebben az időben sok főúr Wyclif oldalán állt, természetesen saját indokaik miatt. Továbbá semmi esetre sem Wyclif volt az egyetlen, aki tiltakozott az egyházi körök romlottsága ellen. Kortársra, William *Langland* (1331—1399 körül) a költő „William látomása Piers-ről, a földművesről” c. művében haszontalan-ságuk miatt kritizálta a szerzeteseket. Geoffrey *Chaucer* „A szerzetes meséje” c. munkája azokról a botránkozásra méltó eseményekről szól, melyekben a püspökök és fődiakónusok anyagi juttatások fejében eltekintenek a bűnösök megbüntetésétől. De túljutva azon a perióduson, melyet néhány korábbi író Wyclif hazafias fázisának nevezett, s melyben a cél csupán egy tiszta nemzeti egyház, mely elszakad a római fészekaljából, Wyclif kezdett elidegenedni korábbi támogatóitól. Például azok a szerzetesek, akik boldogan támogatták szemben ellenségeikkel, a gazdagabb szerzetesekkel és azok, akiknek eszméivel (ha gyakorlatban nem is) Wyclif szimpatizált, most ellene fordultak és ő ellenük. Miért? Azért, mert támadásait most a dédelgetett tanokra irányította.

Ostorozta a transzszubsztanciáció általánosan elfogadott tanát. Számára és filozófiája számára, melyre később még visszatérünk, ez a tan egy Szentírással összeegyeztethetetlen újkeletű találmány, mely csupán a papok hatalmának növelését szolgálja. S arra jó, hogy megkülönböztesse őket a laikusoktól, hiszen csak a papok tudják hatásosan végbevinni azt az ürügyül felhozott változást, hogy az úrvacsora kenyerének lényege Krisztus testévé változik. Továbbá kifogásolta a gyónás gyakorlatát is. Azt hirdette, hogy a gyónás III. Innocent találmánya, s mivel mindenkinek szabad bejárása van Istenhez, ez teljesen felesleges.

William *de Berton*, az oxfordi egyetem kancellárja által összehívott tizenkét teológusból álló tanács 1380-

ban tévtanok hirdetésében bűnösnek találta Wyclifet, aki egy újabb *Confessio*-val válaszolt és visszatért Lutterworth-ba. Ekkorra már befejezte a teljes Szentírás első angol fordítását (a Vulgátából), azt a munkát, mely elsőrenden ismertté tette nevét. Valamint megkezdte a „szegény prédikátorok” utazó missziójának megszervezését. (Ezek a prédikátorok olyan papok voltak, akiket a püspökök megfosztottak a papi funkciók gyakorlásától és nem laikusok, amint azt sokan vélik.) A „szegény prédikátorok” párosával járták az országot a vándor kobzosokkal, vándor szerzetesekkel és utcai színészekkel versengve honfitársaik figyelméért, mindaddig, amíg illegalitásba nem kényszerültek V. Henrik idejében.

Az 1344—50-es „fekete halál” óta az általános nyugtalanság növekedett Angliában, de mindez nem akadályozta meg ellenségeit abban, hogy az ő rovására írják az 1381-es parasztfelkelést. Erre egy emlékeztetőt nyújtott be a parlamenthez, melyben megismételte azt a meggyőződését, hogy Rómát csak akkor kellene tisztelni, ha a pápa és hivatalnokai Isten szerint élnek. Továbbá azt, hogy az érdemtelen püspökök javadalmát el kell kobozni. Egy panaszíratot is írt (*Complaint*), melyben ismét támogatta a transzszubsztanciációt. Május 17-én a Blackfriars-i zsinat, melyet Courtenay érsek hívott egybe, tézisei közül 24-et ítél heretikusnak, bár nem nevezte néven őt. Az ír cisztercita Henry *Crumpe* hozzávetőlegesen ebben az időben kezdte alkalmazni a „lollard” meghatározást (gúnynevet) Wyclif prédikátoraira. (Ezt a szót a közép-hollandból vette, ahol ez motyogót, mormogót jelent.)

1382. április 30-án Wyclif két támogatóját, Herefordi Nicholast és Philip Repingdont, kiközösítették, bár később mindkettőjük kiközösítését visszavonták. Wyclif 1384. december 31-én bekövetkezett haláláig Lutterworth-ban folytatta munkáját. Haláláról Thomas *Fuller* így emlékezett meg: „Csodálatos! hogy egy nyúl, amelyre oly sokszor és oly sok kutyával vadásztak, végül a saját vackán hal meg.”⁸

Utóhatás

IV Henrik, aki a bitórló Lancaster-ház tagja volt, 1399-ben lépett a trónra és 1413-ig uralkodott. A *De haeretico comburendo* (1401) c. rendelete értelmében a lollardokat halálra kellett itélni. William Sawtre⁹ szenvedett elsőként máglyahalált. A máglyák felállításai bepillantást adtak abba, hogy hogyan terjednek a mérgek. John Resley-t 1407-ben égették meg Skóciában. V. Henrik uralkodása alatt (1413—1422) akasztották fel Sir John Oldcastle-t, Shakespeare Falstaffjának ihletőjét. Először tévtanok hirdetése miatt bebörtönözték, ahonnan megszököve 1414-ben egy elharmarkodott felvonulást szervezett Londonban. Az 1431-es és 1447-es esztendőkhöz fűződő újabb nyugtalanságok segítenek nekünk abban, hogy a lollardok tevékenységét kövessük, mely tevékenységek természetesen titkosak voltak. Továbbá az a tény, hogy 20 megyében a lollard-gyanúsak kivizsgálására külön biztosokat állítottak hivatalba, szintén jelzi a mozgalom terjedését és a kormány álláspontját a mozgalommal szemben.¹⁰

Wyclif tanításai további területekre is eljutottak. 1382-ben II. Richard feleségül vette a cseh Vencel király hűgát, Annát. E házasság során a kapcsolatok különböző formái alakultak ki a két ország között. Ezek közül bennünket különösen az érint, hogy 1388-ban Adalbert Ranco végrendelete értelmében ösztön-díjakat alapítottak Oxfordban. E lehetőséggel élve

cseh diákok jöttek Angliába, s tanulmányaik során magukba szívták Wyclif tanait. Prágai Jeromos 1401-ben számos Wyclif-írással tért vissza Csehországba. Ezeket az írásokat megmutatta Husz Jánosnak, akire akkora hatást gyakoroltak, hogy annak saját műve, a *De Ecclesia* majdhogynem Wyclif szó szerinti átirata. A további angol—cseh kapcsolatokról Oldcastle gondoskodott, aki Husz Jánossal levelezett.¹¹

A konstanzi zsinat 1415. május 4-én elítélte Huszt (július 6-án égették meg), s az 1411-es Angol Zsinat kérésére elrendelte Wyclif földi maradványainak exhumálását és megégetését. Könyveinek tartalmát „örült tanításnak” nyilvánította, mely „a hit és erkölcs ellensége”.¹² A sors iróniájára jellemző, hogy a Lincoln püspöke, aki (1428. márc. 25-én) V. Márton pápa rendelkezése értelmében végrehajtotta Wyclif maradványainak megégetését, korábban lollard volt.

Wyclif hamvait a Swift folyóba szórták Lutterworthnál. Ahogy Thomas Fuller mondja, a „Swift átadta az Avon-nak, az Avon a Severn-nek, a Severn a tengernek, a tenger pedig az óceánnak. Így hamvai tanításának szimbólumává lettek, mely az egész világon elterjedt.”¹³ Robert Vaughan így vélekedett Fuller szavairól: „Jól beszélt — őszinte ember.”¹⁴

Kapcsolatok a reformációval

Állami és egyházi feljegyzések tanulmányozása során ma már világos, hogy a lollardizmus nemcsak egyszerűen terjedt, nemcsak fennmaradt Luther koráig, de megérte a lutheri reformáció angliai fogadtatását is. Amikor Luther 9 éves volt, 1494-ben egy 80 éves asszonyt égettek meg, mint Wyclif követőjét. Két évvel később őt lollardot ért utol a máglyahalál Londonban, egyet 1497-ben Canterburyben, és egyet 1499-ben ismét Londonban. 1512-ben Coventry és Lichfield püspöke és mások azt a megbízást kapták, hogy fedjék fel a wyclifi herezis nyomait Walesben és máshol.¹⁵ 1521-ben London püspöke 500 lollardot tartóztatott le.¹⁶ 1528-ban Tunstall püspök így panaszkodott: „Egyes bűnös gyermekek arra törekednek, hogy országunkba a régi és átkozott wyclifi herezist és ezzel együtt a lutherit, annak fogadott leányát hozzák.”¹⁷ Két évvel később a skót satirikus költő, Sir David Lindsay (1490—1555) publikálta a „Papagáj panasza” c. művét, melyben a király lollard tanácsot kap a papagája szájából.¹⁸ Végül 1530 és 1547 (ez utóbbi VIII. Henrik halálának az éve) között legalább kilenc lollard könyvet adtak ki Bale és mások.¹⁹

Egy 1572-ből származó cseh énekeskönyvben van egy olyan kép, mely a következőt ábrázolja: Wyclif szikrát csíhol, Husz meggyújtja a szenet, Luther pedig egy égő fáklyát lóbál. Ma sokkal több bizonyító erővel bíró dokumentum áll az érdeklődők rendelkezésére, mint azt a korábbi történészek álmodták volna.²⁰

Reflexiók és teendők

A tekintély problémája

Néhány évvel Wyclif halála után egy krónikás arról panaszkodott, hogy Wyclif bibliafordító tevékenysége következtében a Szentírás, ami korábban a „papok kincse” volt, most „a laikusok sportja” lett.²¹ Ez volt a „hivatalos álláspont” s világos, hogy ezt az a réműlet táplálta, melyet az egyház a tekintélyét érintő támadás miatt érzett, hiszen az a tény, hogy a Szentírás megnyílt az emberek előtt impliciten az egyház tekintélyét veszélyeztette. Wyclif jól tudta, ha az em-

berek maguk olvashatják a Bibliát, látni fogják az ő igazát, melyet a „hogyan vajúdnak az antikrisztus és hivatalnokai annak érdekében, hogy elferdítsék a Szentírást” c. pamfletjében fejtett ki. Ebben az írásban elítélte azt a nézetet, hogy az egyház tekintélye felette áll az evangéliuménak. Lehetővé kell tenni, vallotta, hogy Isten a saját szavával beszéljen saját népéhez. Az egyház nem birtokolja azt a kiváltságot, hogy egy-egy szó jelentését meghatározza, s még kevésbé azt, hogy távol tartsa az Írást az emberektől. Határozottan visszautasította Ockham nézetét, mely szerint az egyház és a Biblia tanítása ugyanaz volna.

Valóban kimagasló eredményt ért el bibliafordításával s azzal a célkitűzésével, hogy azt hűséggel kell prédikálni, példát adott mindenki számára. Két kérdéssel azonban szembe kell néznünk. Nem kétséges, hogy a wyclifi szó szerinti értelmezés, melyből pl. a szegénység védelme fakad, számunkra nem lehet követendő. Hogyan kell értelmeznünk a következő tradicionális kifejezésünket: „az Isten Igéjével megegyező”? Nem tehetünk úgy, mintha nem a modern bibliai kritizmus és történelmi módszer térhódításának korában élénk. Továbbá nem állíthatjuk szembe a Szentírást az egyházi tradícióval, ahogy azt Wyclif tette. Mindezek azért nem járható utak, mert ma általánosan elismert, hogy a) a Biblia a tradíció eredménye — az egyház könyve; b) nem pszichológiai vagy filozófiai eszközökkel juthatunk el egy „tisztá” irodalomhoz. Akár jó, akár nem, a történelem teremtményei vagyunk, s mindannyiunknak megvannak a magunk kifejezett vagy rejtett filozófiai előfeltételezései. A Szentírás őszinte kezelésének feltétele, hogy ezt a két tételt elfogadjuk.

Másodszor az ökumenikus és egyéb párbeszédnek alkalmával folytonosan szembe kell néznünk a tekintély kérdésével. Hol van a tekintély? Wyclif idejében az egyház általánosságban így felelt: az Egyházban. Ő pedig ezt mondta: a Szentírásban. Mások a pusztarációt és lelkiismeretet emelték a legfőbb tekintély rangjára. S néhányan magabiztos stílusban, mely az elkötelezettség és a rajongás között vibrált, azt bizonygatták, hogy közvetlen kapcsolatban állnak a Szentlélekkel.

Ennél a pontnál a református tradíció igen fontos elígazítást kell, hogy adjon. Ez a tradíció a legjobb tudása szerint azt hirdeti, hogy az Isten igazsága a Lélek által, az Igén keresztül, és az egyház közösségében ismerhető meg. E három aspektus egyensúlyban tartásával legyőzzük mind a könyvimádat, mind a miszticizmus kísértését, s egyben hangsúlyozzuk az Isten népének közösségi jellegét. E megközelítés magában hordozza a dinamika veszélyét, de annak ellenőrzése és egyensúlyozása olyan eredményt hoz, hogy azok, akik valóban elkötelezetten hallani akarják az Igét, kevésbé vannak kitéve a herezis veszélyének, mint azok, akik egyszerűen azt mondják: „ez a Bibliában van”, vagy „ez a Hitvallásban van”, vagy (érzelgősen — és néha pontatlanul a szívükre mutatva) ezt mondják: „ez itt van”.

A tekintély kérdésével illető álláspontunk óvatos megfogalmazását és alázatos felajánlását a jövőben is válnunk kell.

Az egyház és a sákramentumok természete

Amint láttuk, Wyclif visszautasította azt a nézetet, hogy a papság, az egyház *esse*-je. Hogy ez mennyire távol van az igazságtól, kifejeződik abban, hogy a pápát *potissimus anti-Christus*-nek nevezte. Az egyház nem attól egyház, hogy a pápa a feje. Egyedül Krisz-

tus az egyház feje és az egyház, mint Isten választott népe megelőzi a papi hivatalt. Nem mondhatjuk azt, hogy ez a kérdés már idejétmúlt. A vita ma is tart, bár a formája szerencsére megváltozott, sokkal udvariasabb, mint korábban.

Ugyanúgy, mint akkor, most is sokat kell még foglalkozni a papi rend és a szentségek kérdésével. Mint jól tudott, az apostolica successio eredetileg a tan és a hivatal folyamatosságára vonatkozott. E fogalom a középkorban nyert sacramentális töltést. Attól kezdve azt tartották, hogy a püspöki ordináció által a *potestas ordinis* adatik át. Tehát csak azok, akik ebben az ordinációban részesültek, képesek a szentségeket érvényesen kiszolgáltatni. Ez ellen tiltakozott Wyclif. Számára ez a felfogás a Szentírással ellentétes tanbeli újítás, sőt még azon is medítált, hogy a szentségeket laikusok szolgáltassák ki. Hogy ez a probléma még mindig megoldásra vár, azok számára különösképpen nyilvánvaló, akik ismerik az EVT ún. Limai Dokumentumát. Mégegyszer emlékezzünk arra, hogy a reformátusoknak van egy olyan hagyományuk, amely pajzsként véd a papi szektariánizmus ellen.

A transzszubsztanciáció kérdése, mely Wyclifnél mindig együtt jár a papi hivatal kérdésével, szintén figyelmet érdemel. Bennünket most elsősorban nem a transzszubsztanciáció lényege érdekel, hanem Wyclif módszertana. A reformáció előfutára ennél a pontnál igen erősen igazolja a másik jelzőjét: az utolsó angol skolasztikus. Ő más módon ítélte el a transzszubsztanciáció tanát, mint a XVI. századi reformáció kiemelkedő alakjai. A számunkra már idejétmúlt vitában Wyclif a mérsékelt realisták közé tartozott, szemben a nominalistákkal.

A vezető angol nominalista William Ockham (1285–1349 körül) elutasította, hogy az univerzális öröktől fogva létező valóságok lennének, s amellett érvelt, hogy azok csak nevek, melyek nem léteznek függetlenül az őket hordozó gondolatától. A sákramentum nominalista értelmezése szerint a kenyér lényege (vagyis a „kenyérsége” — az, ami által a kenyér kenyér és nem valami más) megszűnik és csak a járulékos tulajdonságai (színe, alakja stb.) maradnak meg. Wyclif ez ellen erősen tiltakozott. Bár amikor a realisták Ockham elleni kritikája népszerűvé lett, ő mérsékelt realistának bizonyult azt tartva, hogy a lényeg örök és szükségyszerű létezése csak egy logikai lehetőség, mindazonáltal ragaszkodott ahhoz, hogy ez a lényeg nem változhat meg. Ennek megfelelően az úrvacsora kenyerének lényege nem változhat át Krisztus testévé. E változás elfogadása csak az amúgy is túl sok hatalommal bíró és minden érdemet nélkülöző papság javát szolgálja. Wyclif többféle, nehezen érthető úrvacsoratanát végül így foglalta össze: Krisztus nem testileg, hanem lelkileg van jelen a sákramentumokban.

Azért hivatkozunk erre a bizonyos mértékig megemészthetetlen vitára, hogy világossá tegyük: hogyan színezik meg a filozófiai előfeltevések a teológiai következtetéseket. Ennek megfelelően kérdésünk a következő: „Vajon a mai ökumenikus párbeszédnek elég életerősök a skolasztikus vagy egyéb filozófiai előfeltevésekkel szemben? A korábbi skolasztika előfeltevései még mindig gátat jelentenek az ökumenikus eredmények számára? Egyszóval a kiinduló pontok kérdése nagyon fontos.

Egyház és állam

Wyclif meg volt győződve arról, hogy egy országban nem uralkodhat két fő, a király és a pápa. Miután az a rendszer, aminek a pápa a főképviseelője velejéig

romlott, a király egyedüli uralmát védte. A *De Officio Regis* című munkájában kifejtette, hogy a király közvetlenül az Istentől kapja a hatalmát. A papok képviselik a könyörületes Krisztust, a királyok pedig az uralkodó Krisztust. Még a püspökök is a királytól kapják a hatalmukat, és ha bűnt követnek el, a királynak joga van arra, hogy megfossa őket vagyonuktól. Az idő múlásával Wyclif egyre inkább az egyházi birtokok megszüntetése mellett állt ki. Úgy vélte, hogy az egyház annyira megromlott, hogy az volna a legjobb, ha minden jövedelem a király ellenőrzése alatt állna. Ha ez a véleménye megvalósult volna, akkor az erastianizmus egy páratlan fokot ért volna el Angliában.

Miért van az, hogy Wyclifet ennek a fényében nevezik az angol nonkonformitás atyjának? Nem pontosan a nonkonformisták azok, akik legkevésbé élvezték az erastianizmust? Ezen a ponton kétségtelenül feszültség van Wyclif gondolatmenetében. Egyrészt fenntartotta, hogy jobb, ha az uralkodó birtokolja az abszolút hatalmat, mint a korrupt papság. Másrészt úgy vélte, hogy az igaz egyház a kiválasztottak közössége, és hogy az, ami később voluntarizmus néven lett ismertté, az az egyházi hűség és anyagi támogatás alapja. Ebből fakad Robert Vaughan viktoriánus dícsőítő eneke:

„Minden tisztelet! — mondom én, azé az emberé, aki a XIV. század forгатaga és zsarnoksága közepette e bölcsesség szerint tudta tanítani oxfordi diákjait: »Krisztus azt kívánta, hogy törvényét *hajlandósággal és szabadon* vegyék figyelembe, hogy az ilyen értelmű engedelmesség boldogságot hozzon az embereknek. Ebből eredően Ő nem jelölt ki polgári büntetést azokra, akik parancsolatait megszegik, hanem figyelmen kívül hagyja őket addig a szenvedésig, amely az ítélet napja után jön el.«²³ A világi hatóság feladata tehát nem az egyház feletti uralom, hanem annak védelme. Az egyház kormányzása, Krisztus alatt, az egyetemes papság kezében van. Ezen a ponton érthetjük meg, hogy MacFarlane miért állította, hogy Wyclif örökösei nem az anglikánok, hanem a Brownisták és a Függetlenek.²⁴ Ezekben az egyház és állam kapcsolatát érintő kérdésekben számtalan olyan probléma van, amely a mai ökumenikus mozgalom összefüggésében is még megoldásra vár.

Mi a „Wyclif-probléma” lényege?

Mennyiben volt Wyclif a reformáció előfutára? A szakemberek nincsenek egy véleményen ebben a kérdésben. Wyclif a következő célkitűzéseivel és gondolataival valóban előre vetítette a reformátorok munkásságát: egy igaz egyház igénye, a transzszubsztanciáció tagadása, az egyetemes papság elve, a Biblia nemzeti nyelvre való lefordítása. De mit mondhatunk a reformáció központi tanáról, az egyedül kegyelem által és hiten keresztül történő megigazulásról? Az tény, hogy elutasította az érdemszerzés hasznát, de vajon megért benne e tan pozitív megfogalmazása? A. G. Dickens azoknak egyike, akik tagadó választ adnak erre a kérdésre: „A XVI. századi reformátoroknak talán az egyedül hit által való megigazulásáról szóló tana az, melyről nem lehet elmondani, hogy már Wyclif is vallotta.²⁵ Ez a felfogás követni kívánja Melanchton, bár enyhébben fogalmazva, aki azt hirdette, hogy Wyclifnek fogalma sem volt erről a tanról. Hasonlóképpen vélekednek még G. Lechler és Bernard Lord Manning.²⁷

Mi hajlunk arra, hogy kételkedjünk az ilyen határozott vélemények helyes voltában. Wyclif kötetekre

rúgó munkáiban felfedezhetők olyan fejezetek, amelyek azt mutatják, hogy ez a tan, ha kezdetleges formában is, de megtalálható gondolataiban, legalábbis ami az üdvbizonyosságot illeti. Így, bár Manning dogmatikusan azt állítja, hogy „Wyclif sosem engedné meg, hogy a választottnak üdvbizonyossága legyen”²⁸, viszont Wyclif maga hivatkozik a *Vihart lecsendesítő Krisztus* című munkájában azokra, „akik nem lelkük teljességével fogadják Őt” és másokra, akik „szilárdak mint a föld”, és akik „olyan hit alapján járnak, mely a mennybe vezet”.

Másrészt az is kétségtelen, hogy a megigazulás tana nem irányító principium Wyclif tapasztalatában és írásaiban. Ha választani akarunk azok közül a próféta szerepek közül, melyeket Jeremiás sorol fel,²⁹ akkor azt kell mondanunk, hogy Wyclif inkább gyomláló volt, mint építő. Nemcsak abban járt kudarccal, hogy az evangélium üzenetének rendeljen alá mindent, hanem a stratégiában is hibát követett el, amikor nem adott igazi vezető szerepet a lollardjainak. Luther erősen kritizálta az előbbi, Kálvin az utóbbi hiányossága miatt. De ha nem is fejezte be az építést, bibliafordításával és igehirdetésével jó alapot vetett az őt követő generációk számára.

Mindebben a mai kor számára is érvényes figyelmeztetés is van. Hogy a mai világ sok tekintetben veszedelmes, bűnös és igazságtalan, ma már közhely. Mi sem könnyebb (vagy egyes szomorú esetekben kedvezőbb) számunkra, mint kirohanást intézni ellene, próféta szerepünkre hivatkozva. Míg a múlt század próféta a részegességet és kicsapongást ostorozták, ma az igazságtalan társadalmi struktúrákat támadják az unalomig. Ezzel azonban azt utánozzuk, ami Wyclifben a legrosszabb volt.

A lényeg az, hogy az ítéletek önmagukban nem gyógyítanak. Azt egyedül az Isten kegyelme adhatja. A hitvalló egyháznak először a kegyelem evangéliuma mellett kell tiltakozni, és csak azután a bennünket körülvevő sokféleféppen megnyilvánuló démoni erőkkel szemben. Különbén elveszítjük a lényegét vagy csatlakozunk a bármiféle eszmét nélkülöző és visszataszítóan siránkozók sorához, akiknek végzetük vagy a szegény, vagy a rendszeres megjelenés a televízió „csevegő műsoraiban” („chat shows”).

Wyclif jól tudta, hogy az igehirdetés (melyet sokkal fontosabbnak tartott, mint a sákramentumokat) nagyon fontos hivatás. Tudta, hogy a prédikátornak az a kiváltság adatott meg, hogy az Isten törvényéről beszéljen, „de különösen az, hogy az Isten evangéliumáról”. És ugyanúgy, mint mi, néha eltévesztette az eensúlyt. Ezért sajátos módon a hit hősei közül azok közé tartozott, aki megerősítő és megnyugtató hatással van ránk. Eredményeiért joggal tisztelhetjük; helyénvaló, ha nem értünk vele egyet néhány következtetését és megnyilvánulását illetően; mindenesetre csatlakozhatunk hozzá írásművében:

Űr Jézus, fordíts minket magadhoz, és akkor mi valóban Hozzád térünk! Te gyógyíts meg bennünket, és akkor mi valóban szentekké leszünk; mert a tőled jövő kegyelem és segítség nélkül senki sem térhet vagy gyógyulhat meg.

A. P. F. Sell

Fordította: Bóna Zoltán

JEGYZET

1. lásd A. Molnár, „Chanforan 1532” *The Reformed World* XXXVII, no. 6. 1983. június 189–195. old. — 2. lásd S. W. Locher, „Zwingli”, *The Reformed World*, XXXVII, no. 8. 1984. március 4–12. old. — 3. *Foxe's Book of Martyrs*, szerk. J. Kennedy, n. d. II. Könyv 48. old. Bár Foxe megengedi, hogy Wyclif véleményében és állításában bizonyos fogyatékosok észrevehetőek. — 4. Margaret Deanesly, *The Lollard Bible*, 1920. 226. old. — 5. lásd William Tyndale, *Workes* (Parker Society, 1848–1850, I. 458. old.; Milton idézet: Bernard Lord Manning, *The Making of Modern English Religion* (1929), 1967, 68. old. — 6. lásd pl. S. L. Manning i. m. 67–68. old. és *The People's Faith the Time of Wyclif*, 1919, XI; valamint J. R. H. Moorman, *A History of the Church in England*, átdolg. 1963. 119. old. Moorman hozzáteszi: Wyclifet sokkal jobban érdekelték az eszmék és a viták, mint az emberek. — 7. H. B. Workman, *John Wyclif: A Study of the English Medieval Church*, 1926. és Hastings Rashdall a *Dictionary of National Biography*-ben mind a mai napig hasznos forrás Wyclif tanulmányozásához. Lásd még: Manning „John Wyclif” a *Cambridge Medieval History* VII. kötetében 1932. — 8. Idézte: A. Peel, „J. W.” *Congregational Historical Society Transactions* X. no. 1. 1927. ápr. 7. old. — 9. Az okmány terminológiájára érdekében lásd H. Gee és W. J. Hardy *Documents Illustrative of English Church History* 1896. 133 kk. — 10. lásd G. F. Nuttal „A lollard mozgalom 1384 után, jellegzetességei és folyamatosága” *CHST* XII. no. 6. 1935. szept. 243–250. old. — 11. lásd J. Loserth, *Wyclif and Hus*, 1884, 41. old. és *Times of Master John Hus*, 1909, 43 kk. H. B. Workman és R. M. Pope *Letters of J. Hus*, 1904. 32–38. old., O. Oldozilg *Wyclif and Bohemia*, Prága 1926. — 12. *Canones et Decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini sub Paulo III. 1842, 266. old.* — 13. T. Fuller, *The Church History of Britain from the Birth of Christ until the year, 1648*, idézte R. Vaughan, *John de Wycliffe*, D. D. 1833, 520–521. old. — 14. R. Vaughan, i. m. 521. old. — 15. *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, I. 373. old. — 16. H. E. Jacobs, *The Lutteran Movement in England*, 1890. 3. old. — 17. C. Sturge, *Cutheert Tunstall: Churchman, Scholar, Statesman Administrator*, 1938. 362–63. old. — 18. Lindsay azok között volt, akik sürgették Knox Jánost, hogy kezdje meg a nyilvános prédikálást. — 19. A Wyclif utáni lollardok tanulmányozása érdekében lásd J. A. F. Thompson, *The Later Lollards*, 1965. — 20. Eck kapcsolatra hozta Luthert Wyclif átkozott és kártékony tévedéseivel. Lásd pl. R. H. Bainton *Here I Stand*, Mentor szerk. 1955, 89. old. — 21. *Henrici Knighton Leycestrensis Chronicon* II. 151 kk. — 22. Néhányan az utóbbi idők fundamentalistáéhoz hasonlították Wyclifet. Az analógia félrevezető. nem utolsósorban azért, mert Wyclif inkább intellektuális, mint evangéliumi beállítottságú volt szemben a legtöbb fundamentalistával, továbbá a fundamentalizmus önmagában egy homályos fogalom, melynek kifejtését lásd: A. P. F. Sell, *Theology in Turmoil 1860–1920: The roots, course and significance of the conservative-liberal debate in modern theology*, kiadás alatt. — 23. R. Vaughan i. m. Előszó IV. old. Hivatkozás: *Trialógus III*. 3. Lásd még John MacFarlane: *John Wycliffe and the beginnings of Nonconformity*, 1952. — 24. J. MacFarlane i. m. — 25. Vö. A. P. F. Sell „Ecclesiology in Context. The Anglican and Baptist conversations” *The Reformed World* XXXVIII. 1994. 168–176. old. lásd még: „Dubious Establishment?” *A neglected ecclesiological testimony, Mid-Stream* XXXIV, no. 1. 1985. — 26. A. G. Dickens, *The English Reformation* (1964), Fontana szerk. 1970. 42. old. — 27. Lásd: G. Lechler, *John Wyclif and his English Precursors*, 1878; B. L. Manning: i. m. — 28. B. L. Manning, *The People's Faith*, 172. old. — 29. *Jeremiah* 1:10.

II. Rákóczi Ferenc, az egyházpolitikus

Halálának 250. évfordulójára

1735. április 8-án, Nagypéntek hajnalán rodostói házában utolsót dobbant II. Rákóczi Ferenc szíve. Csaknem két évtizeddel előbb azzal a szándékkal érkezett a kuruc emigráció élén Törökországba, hogy majd török segítséggel felszabadítja hazáját a Habsburg uralom alól. Reményeége az európai hadi-helyzet miatt nem válhatott valóra.

Élete alkonyán a francia kamalduli szerzetesek augustinusi ihletettséggű janzenizmusából merítette evangéliumi kegyességét, ez adott neki komoly lelki vigaszt. Hűséges, hívő társa, Mikes Kelemen ezeket a szavakat vetette papírra a gyász estéjén: „Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasz-

totta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatát annak érdemével, ki ma megholt érettünk.”¹

A magyar kereszténység, de különösen is a magyar protestantizmus nemcsak felszabadító harcaiért hálás a Vezérlő Fejedelemnek, hanem valláspolitikai bölcsességéért is. Kegyeletünket ezért most az egyházzalpolitikus Rákóczi emléke előtt kívánjuk leróni.

*

II. Rákóczi Ferenc fellépésével a XVII. század utolsó évtizedeit jellemző vallási türelmetlenség és felekezeti hadakozás helyébe új eszme hódított tér: *a haza érdekével párosuló türelem*. A Patria szeretete egyre jobban összeforrott a Tolerantia ügyével. A szabadságharc vérről öntözött nyolc esztendejében a fejedelem egyházzalpolitikája nyomán új embertípus született: konföderátus magyar, aki hű fia volt ugyan egyháznak, mégsem csak a felekezete érdekeiért, hanem elsősorban a haza javáért küzdött.

Ez a hazaszeretet ugyanakkor — ha rövid időre is — Rákóczi fáradozásainak gyümölcszeként a felekezetek közeledését is munkálta. A nemzeti összefogás szempontjából elengedhetetlen vallási összefogásnak, a felekezeti békének az eszméje új és jellegzetes vonása volt Rákóczi szabadságharcának. A korábbi, protestáns előjelű felkelések vezetérei még nem tartották szem előtt azt az elvet, hogy *a haza érdeke megelőzi a felekezetek érdekeit*. Ezért váltak a korábbi szabadságharcok csaknem vallásháborúkká.

A protestáns ősöktől, de katolikus szülőktől származó II. Rákóczi Ferenc valláspolitikájában a *korai felvilágosodás* csírát fedezhetjük fel. Személyében és egyházzalpolitikájában egyszerre tükröződnek a XVIII. századi magyar barokk haladó és ökümenikus vonásai. Kettős eszménye a nemzeti egység és a vallási béke. Kortársai és vezető tisztségre emelt alattvalói — néhány kivételtől eltekintve, mint amilyen *Ráday Pál*, *Vay Ádám* vagy *Jánoky Zsigmond* volt — nem tudtak felemelkedni erre a magaslatra. Sok más, döntőbb tényező mellett ez a sajnálatos tény is hozzájárult azután a szabadságharc bukásához.

Ha közelebbről vizsgáljuk ennek a közjónak alárendelt egyházzalpolitikának a jellemző vonásait, fel kell figyelnünk arra, hogy nemcsak a politikai, hanem a vallási kérdéseket is új irányba terelte 1703 elején annak a szövetségnek a megkötése, mely Rákóczi és a tiszaháti parasztfelkelők között ment végbe. *Esze Tamás* és társai ekkor már lelkesen toborozták a népet az elnyomók elleni harcra. A Kárpátok felett, nem messze a lengyel határtól ekkor létrejött egy páratlan erejű *összefogás*. Az ország legnagyobb birtokosa, legtekintélyesebb főura szövetséget kötött a „szegénylegényekkel”, hogy *közösen vívják ki az ország függetlenségét*.

A *katolikus mágnás* és a többségében *protestáns jobbdagyság* történelmi kézfogása nemcsak nemzeti szempontból fontos. Ökümenikus jelentőségének értékelhetjük ugyanis az akkor aláírt „Brezáni Kiáltvány” szellemét. Nemcsak azért, mert „minden igaz magyar hazaszerető és édes országunk régi dicsősége szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthon lakos igaz magyaroknak” szöveg, hanem különösen is a következő mondataiért: „A jövőben senki ne háborgasson — sem külön, sem csoporttal, sem sereggel — akármely vallású egyházi személyt vagy templomot... hanem egymással istenes értelemmel legyenek magok s hazájuk javára.”²

Ha talán még nem is tudatosan, de csírájában már itt fogalmazódott meg a „*concordia religionum a li-*

bertate animata”, a szabadság által lelkesített vallási egység alapfogalma.

Rákóczinak súlyos tehertétellel kellett szembenéznie: a csaknem két évszázadra visszanyúló adáz felekezeti ellentéttel. Ezt kellett a haza magasabb érdekeit figyelembe véve leküzdenie. Harcolnia kellett azok ellen, akik — az 1704-ben megfogalmazott „Manifesztum” szavaival — „a vallás színe alatt az egyenetlenség magvait hintették”, akár mint jezsuiták, akár mint protestánsok. Kettős fronton kellett tehát küzdenie: egyfelől azok ellen, akik a gályarabperek és az eperjesi vértörvényszék szellemében akarták volna folytatni politikájukat, másfelől azok ellen is, akik — az idős *Gyöngyösi István* költő nem sokkal halála előtt írt egyik levelének a szavai szerint — „elkezdték a catholica religionak nemcsak titkon, hanem nyilván is persequalását”.³

E kétfrontos, igazságos szándékú egyházzalpolitika je gyében — amelyet mindig alárendelt a haza érdekeinek — nevezte ki Rákóczi a vallásügyi biztosokat, adta ki szegedi vallásügyi rendeletét, majd irányította a szécsényi országgyűlés izgalmas egyházzalpolitikai tárgyalásait.

A Szécsényben 1705-ben sok belső feszültség között megszületett vallásügyi törvények elfogulatlanul, a „többségi elv” (maior pars) alapján igyekeztek a felekezetek istentiszteleti gyakorlatát biztosítani. Az idevonatkozó törvénycikk megállapítja, hogy a rendek szövetkezésének egyik célja a valláskülönbségek eredő felekezeti ellentétek elsimítása. Ezért azt kívánja a haza ügye, hogy „e confoederatio az szép *egység* által jobban erősödjön és növekedjen”.⁴

A katolikus és protestáns státusok részéről *baráti megegyezés* (amicabilis transactio) során a fejedelem szabad vallásgyakorlatot biztosított az ágostai és helvét hitvallások követőinek az 1608-as és 1647-es törvényeknek és az 1659-es diplomának a szellemében. A törvényben kapott felhatalmazás alapján azután a kijelölt templomok átadásának lebonyolítására mindhárom felekezet tagjai közül vármegyénként 1—1 vallásügyi megbízottat (commissarius) nevezett ki. Eljárásuk módját részletesen szabályozták írásbeli utasításai. E megbízottak részben még máig publikálatlan jelentései igen érdekes fényt vetnek az országos állapotokra és a felekezetek gyakori helyi versengéseire.

E vallásügyi törvények fontos mérföldkövet jelentenek a magyar kereszténység történetében. Jelentőségük az, hogy egy szabad levegőjű országgyűlés sokszor egymásnak feszülő, mégis szabad vitáiban születtek meg és híven tükrözik mind a fejedelem pártatlanságát, mind a törvénycikk megfogalmazását már régóta sürgető magyar protestáns köznemesség ideológiáját. A katolikus klérus tiltakozott ugyan a vallásszabadság ilyen mértékű kiterjesztése ellen és megvádolta Rákóczit azzal, hogy nem kedvez saját felekezeteinek. Az elfogulatlanul gondolkodók azonban felismerték, hogy *a fejedelem államférfiúi bölcsességével tudatosan akarta az egész magyar nemzet érdekét elébe helyezni a versengő felekezetek érdekeinek*.

*

Idézzük fel még ezek után a Rákóczi által létesített kuruc tábori lelkesítés intézményét, egyházzalpolitikájának külügyi vonatkozásait, s végül belső lelkivilágának indító vallásos motívumait.

A szaniszlai táborban 1705 decemberében kibocsátott rendelete értelmében *tábori lelkesítést* kellett minden ezredben szervezni annak a felekezetnek, „az mely vallásbeliek számosabban vannak” az ezredben.

A tábori lelkészi állásokat tehát Rákóczi nem tette függővé az ezereskapitányok felekezeti hovátartozásától, hanem ezen a téren is a többségi elvet alkalmazta. A katonaság felekezeti számaránya döntötte el tehát, hogy katolikus káplán, vagy protestáns prédikátor pásztorolja-e az ezredet. Kivételt csak a vezénylő tábornokok jelentettek, akik saját papot is hívhattak. A színvonal és a példamutatás kettős igényét jelzi a fejedelemnek a személyi feltételekről szóló utasítása: „...oly alkalmas személy legyen, az ki mind tudományával, s mind józan és kegyes életével példája legyen a Vitézlő rendnek...”⁵

A katolikus egyházból *Telekessy* István egri püspök, *Berkes* András váci vikárius, *Baki* János váradi prépost, *Balassa* Pál esztergomi vikárius és *Dolní* István csanádi püspök kapta meg az utasítást, református részről *Kocsi Csörgő* János debreceni és *Patai* János dunapataji püspök, valamint *Pápai* János borsod-gömör-kishonti, *Szécsi* István abaúji, *Rozgonyi* Mihály zempléni, *Rozgonyi* János ungi és *Körmenyi* György barsi esperes, evangélikus részről pedig *Zabler* Jakab bártfai, *Pilárik* István selmezbányai és *Krmann* Dániel szolnai püspök. A neveket itt inkább jelképesen említettük; zömük őszinte támogatója volt a fejedelem valláspolitikájának. Ugyancsak sok kiváló egyéniséget találunk a tábori lelkészek soraiban is. Közülük 47 volt református, 20 katolikus és 5 evangélikus.

Külgügyi valláspolitikájában is rendkívüli érzékkel választotta ki Rákóczi az alkalmas diplomátákat és azokat a kapcsolatokat, amelyek a haza és a szabadság ügyének kedveztek. Különösen a református *Ráday* Pál és az evangélikus *Okolicsányi* Mihály tett sokat a porosz udvarban a protestantizmus és a haza közös érdekeinek az előmozdítására. Rákóczi személyes, sokszor titkos utasításait vagy kéréseit vitték *Jablonsky* Dániel porosz udvari prédikátorhoz, vagy *August Hermann Francke* megbízottjához, *Anhard Adelung*hoz, akik mind szoros kapcsolatban álltak I. *Frigyes* porosz királlyal.

Krmann Dániel püspök több felvidéki evangélikus nemessel a fejedelem megbízásából — státusuk kérelmével együtt — XII. *Károly* svéd király támogatását igyekezett megszerezni.⁶ A katolikus *Brenner* Domokos apát pedig a lengyel, francia és orosz udvarnál forgolódtat az ő utasításai szerint.⁷ Rákóczi legtöbbit a római küldetéstől remélt 1707-ben, erre ugyancsak *Brenner* abbét bízta meg. XI. *Kelemen* pápa azonban, aki ekkorra már kibékült I. *József* császárral, korábbi ingadozása után szembefordult a szabadságharccal, és a konföderációban való részvételtől kiátkozás terhe alatt eltiltotta a katolikus főpapokat. A protestánsoknak adott nagyobb szabadság és az osztrák rendházzal szakítani nem akaró jezsuiták szüntelen panaszai miatt — az Emlékiratok tanúsága szerint is — sokszor „az eretnekek bajnokának” vélték pápai körökben a lázadó fejedelmet, akinek újra meg újra bizonyítania kellett, hogy „nem a katolikus vallás elnyomásáért folyik a háború”.⁸

Ez a kérdés végül átvezet bennünket Rákóczi belső lelki világára és a katolikus egyházzal fűződő sajátos kapcsolata területére. Meghatározó volt számára, hogy egyfelől katolikus nevelők irányításával, másfelől a Rákóczi-család református nemesi familiárisainak a környezetében nevelkedett. A hivatalos jezsuita fel fogástól eltérő, a felekezeti különbségeket áthidaló vonásai bontakoznak ki előttünk akkor is, ha ifjúkori olvasmányainak két ránk maradt jegyzékét olvassuk. Mind a sárospataki — 1701-ben konfiskált — magánkönyvtárának, mind a bécsújhelyi börtönből történt szökése után visszaradrt ingóságainak a jegyzéke

azt bizonyítja, hogy szépirodalmi, szórakoztató, történeti és állambölcseleti művek mellett előszeretettel olvasott vallásos és egyháztörténeti munkákat. Ezek között ott voltak *Jansen* yperni püspök művei — későbbi janzenizmusának első nyomai — és *Mansenius* uniós tárgyalásokról írt munkái.

Bensőséges lelkivilágát és mély vallásosságát hűen tükrözi az 1703-ban szerzett „Kegyelem szerént formáltatott alázatos imádságai, melyel az Ő Urának Istenének orczáját mindennapon engesztelni szokta”. A hazafias érzéssel telített fohászait azzal a céllal adták ki, hogy abból „a Vitézlő Magyar Nép is az Ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádságban követni megtanulja”.

Nemzetiségi politikája szempontjából külön is fel kell jegyeznünk, hogy ez az imakönyv számos magyar kiadáson kívül német, cseh és latin nyelven is megjelent. A králici cseh nyelvű kiadást szlovák anyanyelvű katonáinak szánta. Ezt arcképen kívül külön köszöntő vers is díszítette. Egyházi szempontból különösen is jelentős imádságainak felekezeti jellege. Erre már a kortársak külföldön is felfigyeltek, hazánkban pedig szimbóluma lett a keresztény felekezetek egyesítését célzó türelmi politikának.

A szabadságharc bukása után a fejedelem lelkében tudatosodó janzenizmus utóbb ágostoni dimenziókat adott *Vallomásainak*.⁹ Ez a műve nevét és eszméit felekezeti és nyelvi határokat áttörve világszerte népszerűvé tette. Barokk veretű írásait az teszi páratlanlanná, hogy bennük összeforr a vallásos kegyesség és a nemzeti politika.

A vezérlő fejedelem mély hite, lelki érzékenysége és toleráns valláspolitikája valóban változást idézett elő a korábbi évek belső, lelki életéhez képest. A felekezeti hadakozás, a sokszor durva, polemikus hang, egymás kígyulolása és a védtelenek kiszolgáltatottsága — sajnos csak átmenetileg — a múlté lett.

Az egész Európán végig szántó uniós mozgalmak is éreztették hatásukat és befolyásolták az addigi egyházi irodalom hangvételét. A hazaszeretetet pedig, ha rövid időre is, létrehozta Rákóczi fáradósításainak gyümölcseként a felekezetek egységét, s egyben azt a napjainkban újra érvényre jutó felismerést, amely a vallási kérdést a politika és közélet területéről visszatalta a belső meggyőződés világába.

A ma nemzedéke hálás szeretettel tisztelg II. Rákóczi Ferenc emléke előtt, és halálával is akar tanulni a hazaszeretet és vallási türelmességét hirdető egyházzpolitikájából.

Fabiny Tibor

JEGYZETEK

1. Köpeczi Béla—*Várkonyi* Ágnes (szerk.): Rákóczi Tükör 2. k. Bp. 1973, 482. — 2. Vö. *Esze* Tamás: II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa. Századok 1954, 314—315. — 3. *Leskó* József: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1907, 4. k., 370—371. — 4. *Zsilinszky* Mihály: A szécsényi országgyűlés naplója és végzése. Rákóczi Tár, 1. k. Pest, 1866, 146. — *Fabiny* Tibor: Rákóczi valláspolitikája a szécsényi naplók tükrében. Theologiai Szemle 1976/3—4. — 5. *Esze* Tamás: Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében. Egyháztörténet 1943, 44 k. — 6. Küldetésem története. Itinerarium. *Krmann* Dániel munkája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. — 7. *Benda* Kálmán: Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához, 1707—1708. Történelmi Szemle 1959, 1—2. — *Fabiny* Tibor: Rákóczi diplomáciájának egyházzpolitikái vonatkozásai. In: *Benda* Kálmán (szerk.): Európa és a Rákóczi szabadságharc. Bp. 1980, 301—305. — 8. Köpeczi Béla (szerk.): II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Bp., 1978, 342. — 9. *Hopp Lajos* (szerk.): Rákóczi Ferenc. Vallomások, Emlékiratok. Bp., 1979.

„Az igaznak emlékezete áldott!”

350 éve halt meg *Alvinczi Péter* a protestáns unió kezdeményezője. *Alvinczi Péter* 1570 táján született Nagyenyeden, ahol alsó iskoláit végezte. *Derecskei Ambrus* nagyenyedi lelkész pártfogolta az igen tehetséges ifjút és magával vitte őt Nagyváradra is, ahová lelkésznek meghívták, majd esperesnek megválasztották. Gimnáziumi tanulmányai után a felsőbb tudományokat német egyetemeken tanulta, főként a wittenbergi lutheránus és a heidelbergi kálvinista egyetemen. Heidelbergben *Pareus* volt *Alvinczi* tanára, aki IV. Frigyes pfalzi választófejedelemtől támogatva a két protestáns felekezet egyesítésén fáradozott. *Alvinczi* hasonló célt tűzött maga elé: hazájában egyesíteni a széthúzó felekezeteket... mert ez egyaránt a protestantizmus és a magyarság fennmaradásának is erős biztosítéka. Ő volt hazánkban az első, aki annyira komolyan vette a protestáns unió lehetőségét, hogy azt nem valami távoli célnak tekintette, hanem valóságosan elérhetőnek. Egyszerűen nem ismerte el, hogy két protestáns felekezet van, hanem a tökéletes egység álláspontjáról tiltakozott minden olyan törekvés ellen, amely különbséget akar tenni az evangéliumi egyház részei között. *Pareus* később is megtartotta kapcsolatát *Alvinczi Péterrel* és 1611-ben ő nyomtatta ki *Alvinczi* értekezését egy gyűjteményes munkában: „a jó cselekedetekről”.

Külföldről hazaérkezve 1601-ben debreceni rektor, majd 1603 őszén nagyváradai elsőpap lett. Amikor *Derecskei Ambrus* esperes meghalt, a megüresedett esperesi állásra őt választották meg, 1604. febr. 22-én, mielőtt még pappá szentelték volna. Esperessé választása után, másnap szentelték pappá.

A viharos politikai viszonyok azonban nem tették lehetővé, hogy *Alvinczi* hosszabb ideig Nagyváradon maradjon. Erdélyben az újra bebocsátott jezsuiták felújítják a vallási egyenlenséget. *Báthori* Zsigmond tehetetlensége szinte végveszedelembé dönti Erdélyt, ahol *Básta* és *Mihály vajda* szabadon kegyetlenkedhettek. Rudolf király küldöttei a kolozsvári országgyűlésen, 1603-ban megtagadták a rendektől a szabad vallásgyakorlat jogát. A következő évben a kassai nagy templomot vette el a protestánsoktól *Barbiano* Jakab tábornok, aki a pozsonyi és gálszécsi részleges országgyűlések tiltakozását azzal a kijelentéssel némította el, hogy Rudolf király megparancsolta neki, veszen véget a rendek minden szabadságának, „még ha az egész ország elpusztul is...” Ezekben a zavaros eseményekben egyidőre Nagyvárad is Rudolf király csapatai kezére került és *Alvinczi* kénytelen volt menekülni, hátrahagyva értékes könyveit is. *Bocskai István* oltalma alá vonult Kerekibe. Kerekiből a szatmáriak hívták papnak, *Hodászi* Lukács püspök ajánlására. A meghívást nem fogadta el, mert *Bocskai* éppen Kassára készült és az ő kérésére Kassa városa meghívását fogadta el 1606-ban. Kassa Felső-Magyarországnak főhelye volt, és hogy a törvényes vallás szabadságát biztosítsa, hivatalosan az ágostai hitvallást fogadta el. A lakosság német része lutheránus, a magyar pedig kálvinista volt. A tanács azonban nem türte meg, hogy a magyar papok kenyérral oszsanak úrvacsorát, mert ez ellenkezett a Kassán bevett lutheránus szokásokkal. A tilalom ellen vétő magyar papokat száműzték a városból. *Alvinczi* nagy feladatra vállalkozott, amikor egységet akart létrehozni Kassán, ahol a németeket és magyarokat nemzeti féltékenység, másrészt a lutheránusokat és kálvinistákat felekezeti türelmetlenség választotta el.

A kassaiak kedvezőnek tartották, hogy a fejedelem bizalmas embere lesz a papjuk... Később *Alvinczi* valóban többször érvényesítette befolyását a város érdekében. Hivatalába lépésekor aláírja az ágostai hitvallást. Ezen sokan megütköztek, hiszen ő nagyvárad református esperes volt. De akik ezen a döntésen megütköztek *Alvinczinek*, nem tudták, vagy pedig figyelmen kívül hagyták, hogy az ágostai hitvallás hitani felfogásával Kálvin is egyetértett és aláírta azt... bár ő igazán nem lehetett azzal vádolni, „mintha lutheránus lett volna”. *Alvinczi* az egység megtartásának reményében ostyát (kovásztalan kenyeret) használ az úrvacsorában. Nem törődik a kellemetlenségekkel, pedig a kálvinisták támadják az ostya miatt, a lutheránusok viszont hitani felfogásáért, végül a katolikusok „kétszínűség” vádjával illetik. Minden támadással szemben azt hangsúlyozza, hogy az igazi evangéliumi vallás megegyezik az őskeresztyén egyház hitével, amint azt az első három századból ismerjük. Nem vallja magát sem Kálvin, sem Lúther, hanem egyedül Krisztus követőjének, keresztény magyar papnak. Hivatalos összeköttetést tart fenn, egyformán a tiszavidéki református egyházakkal és a felvidéki öt városi (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben) esperességgel is. És emellett igazi egyházának legközelebbi hivatalos testületében, az abaújtólai egyházmegyében alesperesi tisztet viselt.

Alvinczi Péter, Bocskai István és Bethlen Gábor kapcsolatai

Bocskai István fejedelem mellett *Alvinczi Péter* tehetségének megfelelő nagy, politikai befolyásra tett szert, amit megtartott *Bethlen Gábor* későbbi erdélyi fejedelem mellett is. Politikai állást azért nem foglalt el soha, mert „hatalomra nem vágyott”. De az ügyek előkészítésében, tanácsadásban, fontos megbízatások közvetítésében, nagy tudása, tiszta jelleme és nemzete iránti ragaszkodása által értékes és nélkülözhetetlen szolgálatokat végzett.

A *Bocskai István* vezette felkelés diadalai után a békepontok tárgyalásával a kassai országgyűlés foglalkozott (1606). Az országgyűlés istentisztelettel kezdődött, melyen mint a fejedelem udvari papja *Alvinczi* prédikált. Alapigéje volt: „Mivel fizessek az Úrnak minden jótéteményéért?” (Zsolt 116,12.) A kezdőének Luther szoltára volt: „Erős vár a mi Istenünk...”, a záróének pedig az „Adj Isten békességet.” Az Ige és az énekek együtt tartalmazzák a diadalmas békekötéshez illő keresztény gondolatokat.

Az 1606. év vége felé *Bocskai* fejedelem „megmondván a halálnak minden rendeken személyválogatás nélkül való uralkodását és annak órájának bizonytalan voltát, testámentum tétetett, meghitt lelkipásztor és idvességre tanítója, *Alvinczi Péter* uram előtt...”, és még két tanácsosa jelenlétében. A végrendeletet valószínűleg maga *Alvinczi* fogalmazta. A fejedelem végrendeletében „vallást tesz hitéről, hálával emlékezik hazájáról, kivált Erdélyről. A fennmaradt bajokért bocsánatot kér és inti híveit, hogy az erdélyi fejedelemséget híven tartsák fenn...” A fejedelem kilenc nap múlva, karácsony másodnapján váratlanul meghalt. A temetés február első napjaiban kezdődött Kassán. A halotti prédikációt *Alvinczi* tartotta, majd egy-egy magyar és latin beszéd után megindult a gyászmenet 5000 fegyveres kíséretében Gyulafehérvár felé.

Bocskai fejedelem halála után, néhány év múlva, amikor Bethlen Gábor Erdély fejedelme lesz, Alvinczihez küldi titkárát, akit kér, hogy gondoskodjék számára udvari papról. Még szorosabb kapcsolatba jut a fejedelemmel Alvinczi, amikor a győzelmesen előrenyomuló erdélyi hadak előtt Kassa is megnyitja kapuit. Bethlen Gábor hadvezére Rákóczi György 1619-ben Kassa kapui előtt kijelentette, hogy a hadjárat célja az „evangélikus vallás megrendült szabadságának helyreállítása”. A tanács azzal a feltétellel adta át a várost, hogy „a polgárok között senkin, még a pápistákat se kövessenek el erőszakos tettet”. Ez a határozat bizonyította annak a türelmes magatartásnak, melyet Alvinczi igyekezett megvalósítani Kassán.

Még abban az évben, 1619-ben, a karácsonyt Bethlen Gábor fejedelem már Pozsonyban ünnepelte. Kíséretében ott tartózkodott Alvinczi is, mint a fejedelem udvari papja. Alvinczi hittani felfogásával Bethlen Gábor fejedelem is egyetértett. Viszont Alvinczi is egyetértett a fejedelem politikájával és hozzá csatlakozva, éppen olyan lelkesen tudta szolgálni hazája ügyét is, mint az egyházét. Alvinczi a magyarság és a protestáns egyház ügyét egy ügynek tartotta, mint ahogy Bethlen Gábor fejedelem is a nemzet és egyház közös szabadságának védelmére fogott fegyvert. Hogy mennyire be volt avatva Alvinczi a felkelés ügyébe, mutatja, hogy 1620-ban ő szerkesztette a felkelés igazolása végett a híres debreceni röpiratot „*Magyarország panasza*” címen, latin és magyar nyelven. Nála szokatlan szenvedélyességgel szól a temérdek jogtalanság miatt. Valóban egész Magyarország panasza az, amit mond. „Az evangélikus vallást gyökeresen ki akarják irtani... templomaikat elveszik, az egyházi szolgákat elűzik, a keresztséget és a harangszóval vagy énekkel való temetést eltiltják, az Isten ígéjét szomjúhozókat kibírhatatlan pénzbírsággal sújtják. Magyarország már egyszer kénytelen volt magát fegyverrel oltalmazni. Kik az okai minden zavarnak? A hivatalok arra való emberekre ruháztassanak, a fő és alsó papság politikai ügyekbe ne avatkozzék és akkor bizonyos, hogy egyik vallás a másiknak sem elébe, sem utána nem tétetik, az ország lakosai között megmarad a biztos béke és egyetértés.”

A besztercebányai 1620. évi országgyűlésre is elkísérte Alvinczi a fejedelmet, ahol az ünnepélyes istentiszteleten ő prédikált. A Szentháromság titkáról beszélt, egyetértésre buzdítva a fejedelem híveit és szövetségeseit. A fejedelem szállásán is prédikált reggelként 6 és 7 óra között magyar nyelven, a vártemplomban pedig német nyelven könyörgést tartottak, „hogy Isten a felkelés ügyét jó végre segítse”.

Alvinczi valósággal tanácsosa volt a fejedelemnek, bár ezt a címet nem viselte, de a bizalmat minden tekintetben kiérdemelte. Bethlen Gábor fejedelem a legfontosabb ügyekben mindig meghallgatta az általa sokra becsült udvari papjának tanácsait. Egy helyen így ír: „Az kegyelmed biztatása bátorított, hogy a magyar nemzetnek veszedelmes állapotában való segítségére személyesen menjek.” Unokaöccsének, Bethlen Istóknak neveltetését Alvinczira bízták, aki gondoskodott alkalmas tanítókról. Viszont Alvinczi fiát, aki sok szomorúságot okozott a családnak, a fejedelem apródnak viszi udvarába és személyesen felügyel rá, levélben pedig vigasztalta a sokat bánkódó Alvinczit. Amikor a fejedelem Gyulafehérváron európai hírű főiskolát állított fel, a tanárok kiválasztása és megnyerése végett meghallgatta „kedvelt papjának” tanácsait. Alvinczi azonban a nagy fejedelemmel szemben is meg tudta őrizni önállóságát, mikor a békekötés miatt elégedetlenség támadt, hogy kevés eredménnyel

értek el, ő levelet írt a fejedelemnek és az nem vette rossz néven. Hasonló prófétai bátorságot mutatott fel Alvinczi, mikor szöszékről szólalt fel a fejedelem és a katolikus Brandenburi Katalin házassági terve ellen, aki ugyan színleg református lett, de a későbbi fejlemények őt igazolták.

Megható a fejedelem meghívó levele udvari papjához, korán elhalt feleségének, Károlyi Zsuzsannának halálakor (1622). „Alvinczi Uram hozzánk siessen, ilyen keserves állapotunkban legyen mellettünk, szegény üdvözült házastársunk hideg tetemének eltakarításáig.”

Más 19 lelkésszel együtt mondott síri beszédét a gyulafehérvári nagytemplomban, szomorú megtiszteltetésben az „anyaszentegyház dajkája” felett. Beszélt az Isten sátoráról a lélek örökös hazájáról, majd felsorolta a halott fejedelemasszony erényeit. „Ki volt ő? Isten félelmét tekintve: Erzsébet asszony. Könyörgésben való buzgóságát tekintve: Anna próféta asszony. Eszes és értelmes voltát tekintve: Abigail, a thékoabeli asszony. Nemzetéhez való tökéletes jóakarátát tekintve: Eszter. Bátorságára nézve: Judit. Alamizsnálkodásban: Tábita.” Bethlen és Alvinczi utolsó találkozására 1629-ben történt Nagyváradon. Abban az évben Alvinczi kétszer is megfordult Váradon: nyáron egy zsinaton vett részt, ősszel pedig a betegeskedő fejedelem hivatja magához utójára. Október elején a fejedelem még megbízásokat ad Alvinczinek Váradon, de már akkor nagyon beteg. Siet haza Gyulafehérvárra meghalni. Végrendeletében Alvinczit az egyházi szolgák között az első helyen említi és 100 aranyat, meg egy ezüst kelyhet hagyatékoz rá. Bethlen Gábor fejedelem halálával véget ért Alvinczi politikai pályafutása.

Alvinczi Péter küzdelmei az egységért

Alvinczi lelkipásztori szolgálatának központi gondolata volt: „küzdelem az egységért”. Ő volt az első, aki annyira komolyan vette a két protestáns felekezet közötti egység törekvéseit és annak megvalósítását, hogy ehhez egész életében ragaszkodott. Egyszerűen nem ismerte el, hogy két ellentétes protestáns felekezet van, hanem a tökéletes egység álláspontjáról tiltakozott minden olyan törekvés ellen, amely különbséget akar tenni az evangéliumi egyház részei között... „nincs két protestáns vallás, csak egy igaz keresztyén hit vagyon”. Kassa városa is nagy erőt nyert azáltal, hogy az egységre tudott hivatkozni. Amikor 1613-ban Pázmány sürgeti a katolikus egyház visszaállítását Kassán, akkor a kassaiak bemutatják az országgyűlésen az ötvárosi vallástételt és hangoztatják, hogy Kassán „csak egy igaz biblika religió vagyon” (bibliai, evangéliumi vallás), amely sem nem lutheránus, sem nem kálvinista.

Alvinczi nagyon jól tudta, hogy az újra szervezkedő katolikus egyházzal szemben országszerte nem tud majd ellenállni a protestáns egyház, ha belső viszálykodás gyengíti erejét. Kora nem értette meg őt. Pedig az idő s benne a történelem eseményei a későbbiekben Alvinczit igazolták. Míg élt, volt ereje szembe szállni az ellenreformáció törekvéseivel, de később az egyenetlenkedő protestáns egyház fokozatosan tért vesztett, míg az egységes katolikus egyház folyton erősödött. A történeti igazság az, hogy az erőszak is emésztette erejét a protestáns egyháznak, de akkor a 17. század elején még Magyarország túlnyomó többsége protestáns volt. „A nagyelmű és nagyszívű magyar pap ettől féltette egyháza jövőjét.”

Jóllehet Alvinczit állandó támadások érték egyesí-

tési törekvései miatt, de közben egyéni érdemeit is elismerik. II. Mátyás király magyar nemességre emelte. *Thurzó Imre* befolyásos lutheránus főúr udvari papjául hívta meg, támogatta egységtörekvéseit, de az úrvacsora kérdésében mégsem tudtak megegyezni. Alvinczi egységtörekvéseit Kassán komolyan gátolták *Buszeus* német pap ismételt támadásai, aki mindenáron a kálvinistaság vádjával akarta elmarasztalni Alvinczit, azért mert vele, túlzó lutheránussal nem egyezett meg. A tanács előtt is vádat emelt ellene, úgy hogy Alvinczinek igazolnia kellett magát. Ezek a támadások évek múlva teljesen elhatalmasodtak és végül is az egyházi bíróság az engedetlen és folytonosan békétlenkedő *Buszeus*t elbocsátotta állásából. Ezek után a kassai egyház békesége biztosítva volt Alvinczi egész életére. Helyzete azonban nehéz volt mindvégig, mert sokszor a kálvinisták is éppen olyan bizalmatlanok voltak hozzá, mint a túlzó lutheránusok. Bár Alvinczi felfogása kálvinista volt inkább, de egyik fél sem tartotta őt a maga emberének. Jellemző az az eset, amely 1619 telén történt Pozsonyban.

A győztes *Bethlen Gábor* fejedelem kíséretében jelen volt Alvinczi is, aki karácsony első napján, kassai szokás szerint kovásztalan kenyérral (ostyával) osztotta az úrvacsorát. *Kanizsai Pálfi János* dunántúli református püspök, aki az ünnep másodnapján prédikált, így emlékezik meg az eseményekről: „Megelőző napon az egyházi beszéd után amaz ostyás Alvinczi az igazhitűek megbotránkozására szinte kitétte a maga ostyáját, de nem volt több kommunikálójá (úrvacsorázója) csak 17, és azok is csaknem mind igen közönséges emberek. Nekem pedig hála Istennek több mint ötannyi volt.” Alvinczit bepanaszolta *Kanizsai püspök Bethlen fejedelemnél*, aki kérdőre vonta őt. A fejedelemnek írásban válaszolt ilyen cím alatt: „Az Úrnak szent vacsorájáról való rövid intézés, 1622.” Mivel a fejedelem maga is a vallási türelem és egyetértés munkálója volt, megértette Alvinczit és elfogadta igazolását. Mindezek a dolgok arra mutatnak, hogy Alvinczi egyesítő terveinek Kassán kívül alig tudott pártfogókat szerezni.

Hitviták Pázmány Péter és Alvinczi Péter között

Alvinczi már olyan tekintéllyel bírt *Bocskai István* erdélyi fejedelem halálakor, hogy *Pázmány* érkezettnek látta az időt Alvinczi vitáinakban való megátadására. Ez a támadás 1609-ben történt, egy névtelenül megjelent könyvvel: „Egy keresztyén prédikátortul, S. T. D. P. P., az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz íratott őt szép levél.” (S. T. D. P. P. = Szent Teológia Doktora *Pázmány Péter*.) A könyv sajátos irodalmi formában kicsúfolja a protestáns papságot, akik Alvincziben vezetőjüket és tanácsadójukat tisztelik. Alvinczit „az Úr mezejének és Krisztus csürinek vigyázó kerülőjének, a nyomorult magyar nemzet égő szövétnekének” nevezi! Maga a könyv a bálványozás és hitszegés vádjá alól menteteti a római k. egyházat (amit Alvinczi sokat hangoztatott) és visszafordítja a vádak a protestánsok ellen. A válasz nem váratott magára sokáig, de sajnos Alvinczi könyve elveszett, csak a címe ismeretes: „Egy tetetes, nevezett pópista embertől, S. T. D. P. P.-től küldetett őt színes levelekre rend szerint való felelet. 1609.” *Bod Péter* (1712—1769) egyház- és irodalomtörténet-író magyarigeni pap azonban még ismerte Alvinczinek ezt a művét és erről ezt írja: „Alvinczi ebben feldarabolja és apróra aprítja *Pázmány*nak a reformátusokat mérgesen csúfoló leveleit.”

Még ugyanabban az évben, 1609-ben jelenik meg *Pázmány* másik hitvitázó irata: „A nagy *Kálvin János*nak *Hiszekegyistene*.” Emiatt már az 1609. évi országyűlés is szót emelt és *Fraknoi* püspök, *Pázmány* életrajzírója sem tudja őt mentetgetni és kénytelen elismerni, hogy „ezzel *Pázmány* túlmént a loyális polemia (szabályszerű vitaközlés) határán”. Az első vitáiratok megjelenése után néhány évig szünetelt a harc, de 1614-ben jelent meg *Pázmány* új vitáirata: „A kálvinista prédikátorok ingyenes erkölcsű tökéletességének tüköre.” Ezzel elkezdődött *Pázmány* és Alvinczi között a második nagy összecsapás. Alvinczi válasza „Tükör” cím alatt jelent meg. A hitviták kora hírhedtté vált az irodalomtörténetben durva, kíméletlen modoráról, amit a „kor ízlésével” mentetgetnek sokszor. Alvinczi egyénisége azonban kivétel, ő nem szorul mentetgetésre, minden sora megállhat a mai tisztultabb irodalmi ízlés bírálata előtt is.

Alvinczi főműve 1616-ban jelent meg: „Nevezetes vetélkedés” címen. Ez a könyv nemcsak tartalmára, hanem modorára nézve is tökéletesnek mondható. Nem hiányzik belőle a maga igazat érző ember fölényessége, de kerül minden durvaságot. Nincs szüksége másra, csak az igazság fegyverére. A „Nevezetes vetélkedés” kikerülhetetlen dilemma elé állította *Pázmányt*. Vagy nem ismerte azokat az adatokat, amiket Alvinczi oly bősséggel felsorolt, vagy pedig nem akart azokról tudomást venni. Alvinczi világosan és egyszerűen, egész hosszú táblázatban állítja össze, *Pázmány* írása cáfolataként, hogy milyen eltérés van a jezsuiták és apostolok között, és a reformátorok mennyire az apostolok útján igyekeztek járni. Alvinczi *Krisztus* óta minden évszázadból a keresztyén tanítók egész seregét sorolja fel, akik megegyeztek velük és közli is a szóban forgó tanításokat, hogy az olvasók meggyőződhesseken az igazságról.

Pázmány még igyekszik tovább folytatni a vitát és „Rövid feleletében” emlegeti, hogy *Bellarmin* (*Pázmány* korában a legelső jezsuita tudós) kimutatta, hogy a páterek (egyházi atyák, első püspökök) szavaiban hiába vadásszák a „luther-kálvinistaságot”. Alvinczi azonban erre már nem válaszolt, minden biztonnyal azért, mert főművében részletesen kimerítette a kérdést.

Pázmány folytonosan megújuló támadásai arra mutatnak, hogy célját mindvégig képtelen volt elérni. Sem legyőzni, sem elhallgattatni, sem jelentéktelenné nem tudta tenni Alvinczit, aki mindvégig képes volt ellenállni *Pázmány* tervei, szándékai megvalósulásának.

Alvinczi Péter prédikációjáról

Alvinczi beszédeiből egy nagyobb gyűjtemény „Postilla” címen két kötetben 1633 és 1634-ben jelent meg Kassán. Ez magában foglalja a „Quadragesima” vasárnapi prédikációkat is, amelyek már előbb, 1628-ban kiadott. Néhány alkalmi beszéde külön is megjelent.

Alvinczi prédikációiból, melyeket a politikai és közélettől visszavonulva, élete végső, csendes éveiben adott ki... néhány részletet, gondolatot kiválogatva emlékezzünk igehirdető szolgálatára is.

„Milyen a világ?” Pusztaság, melyben a kísértés szelénél, üldözések viharánál, gonosz kívánságok szélvészénél egyebet nem tapasztalunk. Nagy hegy módjára tettes hatalmasok, közciklához hasonló engedetlenek, cédrusfához hasonló felfuvalkodott kevélyek, minden tigrisnél és leopárdnál kegyetlenebb zsarnokok, végül akármely mélységes, sötétbarlangnál

homályosabb és álnokabb gondolatú, szívé emberek vannak, elannyira, hogy e világ méltán viseli a pusztá nevet. A világ pusztáján öntudatlanul élnek az emberek, nem is sejtve a környező veszedelmet. Jól ismeri Alvinczi a bűnök elterjedését az egyes társadalmi osztályokban is. „Mivel így elárad a bűn, nem csoda, ha annyi baj van a világon. Az újonnan született emberre is kemény sors vár az élet pályafutó helyén. Nem lehet azoknak csendes állapotuk, lágy párnán nyugtok, folytonos vitéség, harc, az ő dolguk. Mert nem az ő rabjait ostromolja a Sátán, hanem a Krisztus zászlaja alá esküdt vitézeket. Az élet tele van kísértéssel. Kárvallás, betegség, gyalázzal való illetés, méltatlan szidalom és üldöztetés és több eféle próbák isteni kísértések. De a harag, irigység, lopás, ragadozás, érzéki vágy, a világi jók telhetetlen kívánsága mind öröki kísértés.”

A bajok közé tartozik a „hitbeli tévelygés is”. A keresztyén ember egész életében köteles mértékletesen enni és inni. Távol legyen tőle a napokban és ételekben való válogatás. Mégis külön böjti napokat rendelnek. „Némely szentek ünnepének estin, pénteken, szombaton és húsvét előtti 40 napon tartják olyformán, hogy napjában egyszer egyék az ember, akkor azután annyit, amennyit csak akar. Húst azért ne egyék, de különb-különb drága szerszámmal készített halaknak válogatott nemeit megeheti. Hogy pedig a halétel meg ne ártson, jó bort s bőven kell reá innya!”

Az ember „hálátlan a gondviselő Úr előtt”. Hiszen ha valami jó van az egész világon levő embereken, a minden jókkal bővölködő Úrtól van. Oly csodálatosan származik tőle az áldás, hogy soha az ő tárháza meg nem fogyatkozik. Hasonló az Úr jósága a határtalan tengerhez, amelyből veszi vizét minden folyó az egész föld kerekéségén, de soha amiatt a tenger vize meg nem fogyatkozik. Csodálatos, hogy a hálátlan emberek nem félnék az örökkévaló büntetésétől. Talán nem tudják felfogni, hogy annak soha sem lesz vége. Ha képes volna egy kis madaracska, egy parányi ökörszem a nagy Kárpátust, Késmárk havasát apránként elhordani és egy esztendőben csak egy mákszemnyit vinne el belőle, mikor lenne annak vége? De mégis véghetetlen volna. A Gyehenna kínjának azonban a hálátlan embereken soha örökkön örökké vége nem lesz.

Az „isten jóság” kifogyhatatlan! Csak az alázatos hit találja meg. A nyugtalan soha sem fogja kifürkészni, megérteni. Az esőnek tárháza, a sokszínű szivárvány, a kicsiny mustármag, a méhek bölcsessége, a hangyák serénysége, a világ szép rendje a kifogyhatatlan isteni jóságot hirdetik.

„Az emberi tudás változó”, mert csak tapogatózva jár. A hit legyen szilárd, támaszkodva a kijelentésre, amit a Teremtő adott, akiben nincs változás. Amit az ég forgásáról megírt régen Ptolemaus (alexandriai csillagász, 70–147 között élt), azt már sokan javították. Amit a betegségekről gondolt Galenus, azt másképpen fogta fel Hippokratés. (Két ellentétes felfogású ókori görög orvos.) A többi tudományban is sok eltérő vélemény volt és lesz, de az örökkévaló Isten és az ő kijelentése felette áll a változásoknak és a változó emberi okoskodásnak. Az emberi elme nem mehet túl azon a határon, amelyet gyöngeségünk mértéke megenged.

„Isten hívogat a szabadulás útjára.” Enélkül reménytelen lenne ez a gyarló élet. Az első hívás már az Édenben elhangzott: Ádám hol vagy? A második hívás az özönvíz előtt hangzott így: Noé menj be a bárkába! A harmadik hívás Ábrahámot szólította el

veszendő hazájától: Jöjj ki a te földedből! A negyedik hívás Mózesnek adott nagy megbízatást: Jöjj és küldelek téged a Fáraóhoz. Az utolsó hívás nekünk szól, Krisztus születése óta. Mint János apostol írja: Fiacskáim, itt az utolsó óra. Siessünk elfogadni a szabadítást! Nem az ő hibája, ha a hívogatás mégis eredménytelen marad. Az evangélium egyformán szól mindenkihez. Azért senki Istenre ne hártsa veszedelmének okát, hanem magának tulajdonítsa. „Az imádság ereje csodálatos.” A napot megállítja, mint Józsué, tüzet hoz az égből mint Illyé, a tűz erejét visszatartja, mint a három babilóni fogoly, az orozslánok száját bezárja, mint Dániel, a győzhetetlen Istent meggyőzi, mint Jákob könyörgése. Krisztus meghallgatta a kananeus asszony állhatatos könyörgését. Az imádkozó lélek erős, nem árt neki a világ csúfolódása.

„A mi bátorságunk Krisztus.” Érettünk meghalt és feltámadott. Ez vigasztaljon e világi hatalmasokkal szemben. Úgy látszik, hogy veszedelembé hanyatlott az ő kicsiny anyaszentegyházának állapota. Csak látszik! Győzelmes Királyunknak most is ugyanaz a hatalma és egy szempillantásban meg tudja mutatni, ha akarja az ő ellenségein. Ebbe kell reménységünket vetni, soha ettől a hittől el nem szakadni és nem következhet végveszedelmünk.

„Az ő neve minden név felett való”, hirdeti Alvinczi lelkesen Jézusról. Megzendül rá az ég, föld és pokol. Tehát soha, még a halállal szemben állunk is, ez áldott névről meg ne feledkezzünk!

„Krisztusra mutat” a történelem minden eseménye. Benne teljesedett be az ótestamentumi ceremónia, mely szerint a bűnöket viselő bak kibocsátott a pusztába. Mit látunk tehát keresztyének, mikor Krisztus megjelenik világunk történelmében? Egy summában látjuk a régi példázatok valóságát. Feltámadásában is ótestamentumi előképek teljesedtek be. Kiszabadult a sírból, mint József az ókútból, mint Dániel az orozslánok verméből, mint Jónás a cethal gyomrából, élve. Nekünk a fő boldogság Krisztust látni minden történetben.

Egyszerűségében is nagyon szép Alvinczi karácsonyi prédikációjának egyetlen mondata, amely tömör összefoglalása az ő egészen mély és tiszta hitének. „Az együgyű pásztorokkal menjünk Betlehemig, ott találjuk fel a született Messiást a jászolban, mint a mi lelkünknek örök életre tápláló kenyerét. Elég ez nekünk!”

1632-ben Trencsén várában eskette össze Alvinczi gróf Bethlen Pétert és Illyésházi Katalint. A bibliai példák bámulatos bőséggel fonódnak össze a klaszszikus ókor és a pogány mitológia példatárával. „Minekélte, annakokáért, Nagyságotok ketten, az hitnek erős kötelével egyben szentelném, ilyen állapothoz illendő dolgokról akarok röviden szólni. Nagyságotok és kegyelmetek méltóztassék csendes elmével hallgatni. Mivel, hogy szent és tiszteletes minden rendek között az házasságnak állapota ... nem valami hiábavaló szó szaporítás, midőn az Istennek választott szent népe között, az házassulandók bizonyos ceremóniákkal szenteltetnek egybe. A szeretetnek nagy hathatósága van. Annakokáért az ember el hagyja atyját és anyját és ragaszkodik feleségéhez. A házasságbeli szeretet, olyan Isteni tűz, amely az első teremésben oltatott az emberbe. Virágozzék mint szent házások között az tökéletes szép egyesség, Isteni szent szeretet és békesség...”

Ha így röviden is végig tekintünk Alvinczi prédikációin, felismerjük azokban életének, szolgálatának titkait. Ismeri jól a világot és az embereket, a bajokat és bűnöket, a halált és az életet és minden ismer-

retén az evangélium fénye ragyog. Ezért lát tisztán. Lelki világában első és uralkodó helyet foglal el Jézus Krisztus tündöklő alakja. Ez volt az ő életének titka, lelkipásztori szolgálatában, békesség keresésében.

„Az igaznak emlékezete áldott”

Kassa városa Alvinczi Péter halálakor szép gyászjelentést küldött a szomszéd városokhoz, 1634. november 22-én.

„Istennek, a nagyhatalmú Úrnak dekrétumából (határozatából) a mi nemes, becsületes lelki tanítónk, kegyes pásztorunk ... minékünk elfelejtethetlen sóhajtásunkra, ezen ő változás alá vetett életét az örökévaló és állandó étellel felcserélte. Elvételét a mi eklézsiánk fővezére és Istenünk nyájának hűséges pásztora ... Annak okáért rendeltük november 26-ra Istenünk segedelméből hideg tetemének tisztességgel földbeállítását reggel 7 órakor. Minek okáért kegyelmeket kérjük, hogy a megnevezett napon is Kassán jó idején jelen lenni méltóztassék.” Alvinczi Péter halála nemcsak Kassa városának volt nagy vesztesége, hanem a korabeli egész magyar protestáns egyháznak. Egy sorban találjuk őt kora legkiválóbb embereivel.

Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelemek nélkülözhetetlen segítő társat találtak az „egyszerű magyar papban”. Alvinczi nem a véres összeütközések, nem is a szenvedő vértanúság, hanem az egységre törekvő embere volt békességes eszközökkel. És amíg Pázmány célja: a hanyatló katolikus egyház felemelkedése megvalósult, addig Alvinczi küzdelme az egységért csak kevesek által megértett és elfogadott elgondolás maradt.

Alvinczi Péter halálának 350. évfordulóján kegyelettel gondoljunk vissza rég elmúlt életére és munkásságára. Erdemeit nem kevesbíti, hogy korát több mint két évszázaddal megelőzte.

Kocsis Attila

AJÁNLOTT IRODALOM

Ifj. Imre Sándor: A. P. a kassai magyar pap élete. (1898) — H. Kiss Kálmán: A. P. a kassai magyar pap. (1894) — Révész Kálmán: Alvinczi és a kassai vértanú. (Prot. Szemle 1899). — Szilágyi Sándor: Bethlen G. és a kassai pap. (Magyar Prot. Egyháztörténelmi Monográfiák, 1881). — Incze Gábor: A. P. 1934. — Incze Gábor: Nevezetes vetélkedés. (Részletek 1934). — Incze Gábor: Magyarország panasza (részletek 1934). — Incze Gábor: Postilla (részletek 1934). — B. Major János: A. P. küzdelme az egységért. (1927) — Incze Gábor: gr. Bethlen Péter úrnak és gr. Illyésházy Chatharina frigykötés előtti intése. (1934)

Schütz – a prédikátor

Születésének 400. évfordulójára

Ez az esztendő gazdag zenei évfordulóiban. Ha a kisebb neveket nem is említjük, három „nagy” adódik: Schütz, Händel és Bach. Bár nem ilyen sorrendben, a születés kronológiájában szokás őket említeni, hanem így: Bach—Händel—Schütz. Ahogyan ma nagyságukat érezzük. Bach a közismert, a közkedvelt és nem fér hozzá kétség, hogy ott jár nyomában Händel, akinek sok műve szintén benne él a köztudatban. A nagy oratórium, a Messiás, a pompás zenekari művek, a Concerto grossok. Harmadikként említjük Schützt, akitől ha egy témát szeretnénk felidézteni, még a zeneismerők is zavarba jönnek. Egyetlen műve sincs a közismertek listáján. Így csak illendőségből foglalkoznak vele, hogy méltánytalanság ne történjen.

Pedig éppen az egyháznak, közelebről a protestáns egyházaknak olyan kincse ő, aki méltatlanul került az elfelejtettek közé. Ha jól utánagondolunk, Händel ugyan bibliai témájú műveket is írt, de aligha a templomok számára. Szeme előtt a színház volt, ez az ő világa, ahol az angol polgárság a maga nemzeti érzéseit kívánta visszahallani. Így hallgatta Händel angol nyelvű zsoltárait is. Bach az egyházban élt, de sokkal nagyobb annál, semhogy kizárólag egyházi zeneszerzőnek tarthatnánk. Schütz udvari szolgálatban állt, de csekély számú hangszeres zenéje és világi alkalmakra írt darabjainak kottái mind elvesztek. Az a bő termés, amit ma tőle ismerünk különféle gyűjteményekből (a Symphoniae sacrae három kötete, a Cantiones sacrae, a Kleine geistliche Konzerte két kötete, a Geistliche Chormusik, a Zwölf geistliche Gesänge, a zsoltárfeldolgozások kiadványai, valamint a nagyobb lélegzetű „históriái”, ma így mondanánk: oratóriumai), tisztán egyházi jellegűek, és arról győznek meg bennünket, hogy itt valami méltánytalanság történik. Míg a 300 évvel ezelőtt született Bach és Händel benne vannak látóterünkben, a 400 éve született Schütz életműve kiesik onnan. Pedig éppen

nekünk nem szabad elfelejtünk. A majdnem ötszáz tisztán egyházi, közelebről, istentiszteleti alkalmakra írt mű kötelez, hogy megvizsgáljuk, nem mond-e Schütz nekünk valami olyat, amit Händel és Bach nem mondtak el.

Mikor megszületett (1585. október 8-án Köstritzben), még éltek azok az emberek, akik Lutherral személyesen találkozhattak. A reformáció százada ez. Egyházzenei szempontból is lényeges változások százada. Eddig számos rendelkezés korlátozza, szabályozza a templomi muzsikát, még a Tridentinum és a reformátori irányzatok képviselői is ezt teszik. Luther pedig kimondja: „Nem szeretem a rajongókat, akik a zenét korlátozzák.” Szabad utat enged az istentiszteleti zenének, legyen az liturgikus vagy gyülekezeti ének, karének vagy orgonazene, tisztán vokális, vagy hangszerekkel előadott. Ennek hatására munkába kezd a reformáció korának sok jól képzett muzsikusa. Johann Walthertől (1496—1570) Michael Praetoriusig (1571—1621) a derék kismesterek ontják magukból az egyházzene remekeit. Luther maga hívta fel a figyelmet a példára: úgy komponáljanak, mint Josquin des Prez, a reneszánsz legkiválóbb mestere, a németalföldi polifon stílus legkierleltebb egyénisége. Az ő iskolája által teremtett stílus alkalmas arra, hogy német és latin nyelvű motetták iródjanak a vasárnapi igékre, introitus zsoltárokra, az evangélikus korálok dallamára és szövegére. Pompás, gazdag korszak ez, melyben az evangélikus istentiszteleti zene Németország-szerte a legmagasabb szintet éri el. Minden valamirevaló gyülekezetben jól képzett kántor működik, aki komponál, kórust vezet, orgonál.

Itáliában azonban már formálódik az új kor stílusa. Ennek az újnak a bölcsője a velencei Szent Márk templom. Ugyanis e templom architektúráját kihasználva — több karzata lévén — alakul ki a több kórusos kompozíciós technika. Eddig a polifon stílusban a szólamok álltak egymással szemben, ezek összefonó-

dása adta a zene szépségét. Most a kórusok versen-
genek egymással. A kórusok tömbjében eltűnik a
belső szólamok cizelláltsága, amely a polifóniára jel-
lemző. Marad a dallam és az akkordot hordozó
basszus, mint a zene két lényeges eleme. A polifóniával
szemben ez a monódia. A szólóénekes kapja meg az
egyre fontosabbá váló dallamot, amely virtuóz for-
mában most már verseng, koncertál a szólóhangszer-
rel. És egyre nagyobb szerepet kap a szöveg. Nem-
csak az a követelmény, hogy jól érthető legyen, ha-
nem hogy a dallam menete és mozgása a szöveget is
jól fejezze ki. A szöveg zenei ábrázolásában az olasz
madrigálok jutottak el a legmagasabb fokra. Ezekről
továbbélve alakultak ki az új műfajok: az opera,
a kantáta és az oratórium. A fenti stílusváltozás már
javában a barokk zenei korszakába vezet.

Schütz számára ez az új világ tárult fel, amikor
1609-ben Velencébe utazott Giovanni Gabrielihez, a
kor legnagyobbikához. Tőle tanulta az új stílust. Ti-
zenkilenc év múltán újra Velencében járt, de ekkor
már másra kellett figyelnie. A jeles zenészre, *Monte-
verdi*re, az operák nagy komponistájára. Schützre
azonban különösen madrigáljai hatottak. Ezekben a
merész harmóniak, az érzelmi kifejezés elsősége a
lényeges új vonások.

Schütz alkotása ezzel a háttérrel érthető igazán.
E hármata: a korai evangélikus egyházzenét, Gabrieli
stílusát és Monteverdi technikáját ötvözte egy-
társaiban. Tisztán vokális egyházzenei hagyatéka ezért
ilyen gazdag. Művei között találunk egészen egyszerű
szerkesztésűeket, mint amilyenek a Cornelius *Becker*
zoltárfordításaira írt feldolgozások. A *Cantiones
sacrae* is csak négyszólamú. Ettől jóval bonyolultab-
bak a *Geistliche Chormusik* 5—6—7 szólamú darabjai.
A *Kleine geistliche Konzerte* 55 hangszerkíséretes da-
rabból áll a legváltozatosabb összeállításban: egytől
öt szólistáig foglalkoztatja az énekeseket és kevés
hangszerest vesz igénybe. (Schütz a harmincéves há-
ború alatt tönkrement gyülekezetekre volt itt tekint-
tettel, amelyekben kevesen maradtak énekesek és ze-
nések.) A *Symphoniae sacrae* mind szólókra, mind
pedig kórusokra írt műveket tartalmaz. A Dávid zsol-
tárai néhol három kórust is megszólaltatnak. Ebben
találunk olyan művet is, amelyikben 21 kottasor van
a partitúrában. A hangszerelésre jellemző, hogy még
a reneszánsz instrumentáriumot feltételezi: a külön-
böző hangszercsaládokat, amelyek egymással koncer-
tálnak — a gambák, a harsonák, a görbekürtök, a
cinkék és blockflöték csoportjait.

Feltűnő, hogy bár 1617-től haláláig mint a szász vá-
lasztófejedelem udvari karnagyaként szolgált, mintegy
57 évig, a csekély számú udvari megrendelésre írt vilá-
ági muzsikája mellett milyen bőségben áll előtűnk
gyülekezeti használatra írt műveinek sorozata. Már
magában ez is döntés volt abban a korban, amikor
az udvari zene és az opera területe is bőven adott
volna lehetőséget a komponálásra. De ezzel még ke-
veset mondtunk el Schützről, ha azt tekintjük, hogy
az említett zenék nagyon kis kivételtől eltekintve mind
a Szentírásból vett szövegekre íródtak. A *sola scrip-
tura* lutheri tétel zenei megvalósítását fedezhetjük fel
nála.

Schütz például alig dolgoz fel evangélikus korált,
annak is többnyire csak szövegét veszi át. Ezzel tu-
lajdonképpen az evangélikus zene eddigi hagyomá-
nyát hagyja figyelmen kívül. Ezen a ponton tér el
Bachtól a legjelentősebben. Bachnál a korál állandó
matéria a feldolgozásra, sőt annál is több: az önálló
dallamalkotás ihletője. Schütz egyetlen forrása a
Szentírás. A dallam is e szövegből alakul.

Utaltunk arra, hogy az olasz madrigálban milyen
fontos szerepet játszott a szöveg és annak zenei ki-
fejezése. Schütz hagyta, hogy a bibliai szöveg formál-
ja minden dallamát. Míg elődei és utódai az egész
szöveg általános jellegéből alakították ki műveik egy-
séges szövegét, ritmikáját, addig Schütz a szöveg
egyes részleteit értelmezte zeneileg. És ezzel páratlan
mélységet ért el. Ha csak a *Geistliche Chormusik*
huszonkilenc darabját vizsgáljuk, melyet az egyházi
esztendő igéire írt, meggyőz bennünket, hogy a pá-
ratlanság jelzője nem túlzás. Hogyan Schweitzer el-
készítette Bach zenei szimbolikájának szótárát, úgy
Schützé is elkészíthető csupán e kötet alapján is. A
következőkben idézett példák is e ciklusból származ-
nak.

Legelőször is szembeötlő mindazoknak a lehetősé-
geknek kiaknázása, amelyek a zene természetéből
elsődlegesen adóttak. Ilyenek a fent, a lent, a külön-
féle mozgásformák és egyéb zenével ábrázolható fog-
almak. „A mennyben van polgárjogunk” (Fil 3,20—
21) a felső szólamokban, „Az *egék* hirdetik Isten di-
csőségét” (Zsolt 19,2—7) a felfelé tartó dallamvonallal
szólal meg. „Ahonnan... Krisztust is várjuk” (Fil
3,20—21) lefelé lépő szólamok, „Tudom, hogy az én
megváltóm él... és *felébreszt*” (Luther-fordításban
így Jób 19,25—27) felugró dallam érzékelteti. „En a
kiáltó hangja vagyok” (Jn 1,23—27) hirtelen októvot
ugrik felfelé. Ugyanitt „egyenésítsétek ki az Úr *út-
ját*” — a göröngyös út képe az apró pontozású cikk-
cakkos szólamvezetés, továbbá „én *vízzel* keresztel-
lek” — a lecsorgó vizet egyenletes lefelé tartó nyol-
cadsorozatos ábrázolja. „Süllyedjen le minden *hegy*”
(Ézs 40,1—5) — szokatlan fel-leugrások érzékeltetik
a hegyeket. „Mint egy hős, hogy *futhat* pályáján”
(Zsolt 19,2—7) — gyorsmozgású melizma jelenik meg,
úgyszintén a „Hozzád *menekülök*, Uram” (Zsolt 31,2—
3) szava alatt. „Hogy aki hisz öbenne, *mind* el ne
vessen” (Luther-fordításban így Jn 3,16) — apró ér-
tékű hangok fejezik ki a „mind” sokaságát. „Ti vagy-
tok a szőlővesszők” (Jn 15,1—5) sok apró hangból
álló melizma a szőlőfürt képes ábrázolására.

Aki ismeri az olasz madrigálok stílusát, tudja, hogy
ezek azok az eszközök, amelyekkel az olaszok a szö-
veget érzékletessé tették. Schütz nem teremt újat, ha-
nem csak alkalmazza a bibliai szövegekre az olasz
kórusteknikát, amit madrigalizmusoknak szoktunk
nevezni. Ugyancsak erre a korra, a barokkra jellem-
ző az olyan kontrasztok zenei kiemelése, amit a „*Akik
könnyezve* vetettek, *ujjongva* arassanak” (Zsolt
126,5—6) zenei tablójában a feltűnő ütemváltás és az
egymástól kontrasztosan eltérő zenei szerkezet mutat.

Azonban kevésbé magyarázható madrigalizmussal
és barokk manírral mindaz a teológiai és egzegézis-
szerű zenei magyarázat, amelyet az alábbi példasor-
ban említünk. Úgy gondoljuk, hogy a következőkben
par excellence Schütz maga szólal meg.

A *Geistliche Chormusik* kottaképeiben mindenkor
feltűnő, hogy Jézus Krisztus és Isten neve ismétlődő-
en teljes ütemet kitöltő, vagy annál is hosszabb, va-
lamint teljes szólamszámú akkordokban kapja meg
a kellő tiszteletet. (Pl. „*Jézus Krisztus* azért jött a
világra” 1Tim 1,15—17 motettájában.) Ugyanígy nagy
értékek adnak kellő hangsúlyt a jelentős mondatok-
nak, pl. „Az Ige testté lett” (Jn 1,14). Ezzel ellen-
tétes az „itt élt közöttünk” zenei szövete, ezzel mint-
egy kifejezve a kenózis nagy törését, a megüresítés
következtében beállott minőségi változást. Továbbá
feltűnő, hogy ahol csak melizmákat találunk, ott
Schütz mindig az ige leglényegesebb szavait emelte
ki. „Az ég és föld *elmúlnak*, az én beszédem *el nem*

múlik” (Luk 21,29–33). Mintha prédikálni hallanánk a szerzőt, szövegkiemelő gesztussal. Szembeötlő Jn 3,16 feldolgozásánál, hogy az egész szövegtől eltérő, szövegkiemelő szerkesztéssel teszi hangsúlyossá az ige leglényegesebb szavait: „hanem örök élete legyen”. Ezt itt tempus perfectusban, háromkettedben komponálta meg, ami a beteljesülés és a teljesség zenei szimbóluma. Fil 3,20–21 motettája közepén hirtelen megtorpan a zene, és egy távoli hangnembe vezető hangsúlyos, meglepő *modulációt* hallunk: „hasonlóvá változtatja a mi testünket”. „Cselekedeteik követik őket” (Jel 14,13) mind a hat szólamban sűrű belépésekkel *imitációs* technikát alkalmaz. Ehhez hasonló eszközzel fejezi ki: „alá is tud rendelni önmagának *mindent*” (Fil 3,20–21) — az egyetlen basszus szólamból fokozatosan kibővülő, felfelé terjedő és végül mind a hat szólamot megszólaltató zene fejezi ki Krisztus mindent átfogó hatalmát.

Még határozottabban prédikációs gyakorlatot tükröz a „Tudom, hogy az én megváltóm él” (Jób 19,25–27) megformálása. E mondat először, mint objektív kijelentés négy szólamban hangzik. Ezután megismétlődik hét szólamban, fortissimo, mint egy megerősített bizonyosságtétel: bizony így van, én is hiszem! A szözlőtő allegóriájában (Jn 15,1–5) Schütz felcseréli a 4. és 5. verset, és kihagyja a 3-at. Prédikációinkban is így teszünk: a vonalvezetésbe szervesen nem tartozó versről hallgatunk („ti már tiszták vagytok”), előre vesszük a negatív tartalmat („nélkülem semmit

sem tudtok cselekedni”), és az igehirdetés végére hagyjuk a buzdító intést, az egész igehirdetés egy mondatban összefoglalható szándékát („Maradjatok énbennem!”) Így is mondhatnám, Schütz zenéje él a jellegzetesen lutheri igemagyarázati gyakorlattal.

A fentiekben kirajzolódott előttünk egy rendkívüli zeneszerzői egyéniség az igehirdetői hivatás elkötelezettségével. Példaképe a jó protestáns igehirdetés: értelmes előterjesztés, jó hangsúlyozás, az egzegízis által végzett elemzés, a teológiai mondanivaló helyes kifejtése megragadó artikulációval és gesztussal. Schütz így deklamálja az ígét, mindvégig vigyázva a szöveg világos érthetőségére, a lényeges pontok kiemelésére és a teológiai értelmezésre. A bibliai képeket szemléletesen tárja hallgatói elé, plasztikusan ki-domborítja azok sajátos üzenetét.

Schütz így tartozik a protestáns igehirdetők sorába a szóbeli közlés jó hagyományainak zenébe való átültetésével. És teszi mindezt úgy, hogy ezek az eszközök nem csak a kottapapíron mutatnak jól, hanem — akárcsak a viva vox evangelii — megszólalásukkor válnak élővé, hallgatva érik el igazi hatásukat, céljukat. Így ragadja meg muzsikája a mai embert is emocionálisan és egzisztenciálisan, bevonva a hallgatót Isten ígéjének hatáskörébe.

Úgy gondolom, joggal mondhatjuk: Schütz a legjobb értelemben vett protestáns igehirdető. Az Isten prédikátora.

Trajtler Gábor

Johann Sebastian Bach

Születésének 300. évfordulójára

Ötödik evangélistának nevezik a zenetörténet legnagyobb alakját, Johann Sebastian *Bachot*, aki 300 évvel ezelőtt született. Ezt a megtisztelő címet azzal érdemelte ki, hogy művei legnagyobb részének szövegét a Szentírásból merítette, sőt túl a szövegen, szellemében is biblikus ez a zene. Ha valaki nem tanulmányozná is a Bibliát, de megismerkedne Bach minden művével, ennek segítségével tökéletesen megismerhetné az üdvtörténetet és a keresztyén hit alap-tételeit.

Bach zenéjének teológiai vizsgálatánál az első kérdés az lehet, vajon nem túlzás-e, nem belemagyarázás-e valamilyen teológiai rendszert, tanítást keresni egy zeneszerző műveiben. Azt hiszem, egy olyan élet-műben, amely ennyire az evangéliumban gyökerezik, nemcsak nem túlzás, de egyenesen szükséges. Nem véletlen, hogy Bach zenéjének, szimbólumrendszerének mélyebb megértéséhez éppen egy teológus-muzsikus-orvos, Albert *Schweitzer* vezetett el bennünket.

A zenetudósok, akik pusztán zenei szempontból boncolgatják ezt a zenét, gyakran megfélekednek, figyelmen kívül hagyják ezt a leglényegesebb szempontot, a teológiai háttér kérdését. Pedig e nélkül sokszor érthetetlennek, logikátlannak tűnhet egy-egy kantáta felépítése, egy-egy zenei megoldás is.

Köteteket lehetne írni az egyes művek teológiai elemzéséről. Hadd utaljunk itt csupán néhány szempont-ra. Bach zenéjének egyik fő jellemvonása teológiai szempontból az, hogy a Szentírás minden mozzanatát, történéseit a teljes üdvtörténetbe ágyazva nézi. Nála a Karácsonynak csak úgy van értelme, ha már a jászol mellett a nagypénteki Keresztet is látjuk. Így kerülhet a Karácsonyi oratórium végére az „Ó Krisztusfő” korál. Így hangozhat fel a János

passió „Elvégeztetett” áriája közepén egy szinte diadalmos hangú szakasz: „Győz a Júda hőse.” Vagy a Jubilate, az örvendezés vasárnapjára írott kantáta alapigéje: „Sok nyomorúságon át kell bemennünk az Isten országába” (ApCsel 14,22). A keresztyén ember számára — ahogy Bach is tudta — az igazi boldogság, az igazi örvendezés a mennyei lesz, amihez sok nyomorúságon keresztül vezet az út.

A 300 éves jubileum alkalmából kérdezhetjük: Mit mond nekünk ma ez a zene? Értjük-e, megértjük-e a 300 évvel ezelőtt leírt hangokat? Nem elavult-e ez a mai ember számára? Aktuális-e még a mi számunkra, amit ez a zene üzen? A válasz a közönség, a zenehallgató, zeneszerető emberek ezrei adják meg. A 100 éves Csipkerózsika-álom után 1829-ben felbresztett Máté passió előadásával a Bach-zenének olyan diadalútja kezdődött, amelynek lendülete nem lankad, sőt egyre több a híve ennek a muzsikának. Mivel magyarázhatjuk ezt? Azzal, hogy az üzenet, amit közvetít, az Evangélium üzenete tegnap és ma és holnap is mindig aktuális, sőt minden kor úgy érzi, ő érti meg igazán, neki szól igazán. A zenei anyag aktualitását pedig azzal magyarázhatjuk, hogy olyan mélyen gyökerezik a múlt minden hagyományában, olyan mértékben összefoglaló, szintézis-zene ez, hogy minden kor minden divatja felett áll. Nincs talán még egy zeneszerző, aki annyi szállal gyökerezett volna a múltban és korának jelenében, mint Bach. Zenéje szinte az egész európai zenetörténetet magában egyesíti. A gregorián végtelen melódiái, *Pa-lestrina* és *Lassus* bonyolult polifóniája, *Schütz* hatalmas zenei freskói éppúgy, mint az idősebb kortársak, *Buxtehude*, *Böhm*, *Pachelbel*, akik az orgona-muzsika területén voltak közvetlen példái, tanítómes-

terei, vagy *Vivaldi*, akinek számos művét átírta, miközben magába szívta az olasz zene szellemét is. Szakmai-technikai szempontból ehhez járult még az az örökség, amit őseitől, a kiterjedt Bach-család mintegy félszáz muzsikus tagjától kapott örökségül ajándékba.

Mindezek azonban csak a külső feltételek. Ennél sokkal fontosabb, meghatározóbb jellegű az a lelki tartalom, ami ezeknek a technikai eszközöknek a segítségével megszólal. S ezt a lelki tartalmat a Szentírás adta. A vasárnapról vasárnapra komponált kantátá, amelynek adott, meghatározott és a perikópa-rendszer következtében alapigéje előre tudható volt, amely egyben az igehirdetés alapjául is szolgált, ideális kapcsolatot teremtett a prédikált és az énekelt Ige között. Ezért válhatott az orgonapad második szószékké. Itt öltött testet a Luther által megálmodott „énekelt Isten Igéje”.

Mai zeneszerző talán nyúgnek érezné ezt a kötelezettséget, a hétről hétre megadott témára történő komponálást, de aki alázattal, szolgálatra kész lélekkel fogott hozzá a köteletség teljesítéséhez, annak a zeneszerzőnek megadott, hogy remekműveket alkotson.

Korához, hallgatóihoz, a gyülekezet tagjaihoz a korálon keresztül kapcsolódott legerősebben. Orgonaműveinek zöme korálfeldolgozás, kantátaiban, passióiban is lépten-nyomon felhangzik egy-egy ismert koráldallam és szöveg.

A protestáns korál, a gyülekezeti ének, a reformációnak ez a nagy ajándéka Bach művészetében ér a legmagasabb csúcra. A templom padjaiban ülő gyülekezeti tagokkal azonnal megteremtette a kapcsolatot a felcsendülő koráldallam, amely minden hívő zenei anyanyelve volt. Ehhez hasonló kapcsolatot *Bartók* és *Kodály* népdalfeldolgozásai építhettek volna ki, ha a művelt, zenehallgató magyar közönségnek anyanyelve lett volna a magyar népdal.

A korálművészet, mivel ismert dallamot dolgoz fel, és nincs szükség a dallam pontos, szó szerinti megjelenésére, lehetőséget adott arra, hogy más szövegek, vagy akár a koráldallam a zenei kifejezés szolgálataiba álljon.

A polifónia, amely bár a legbonyolultabb zenei szerkesztési technika (máig is a zeneszerző mesterségbeli tudásának a próbaköve), a legtermészetesebb kifejezési formaként jelenik meg Bachnál, anyanyelv-ként beszéli ezt a nyelvet, mintha nem is tudna mást, mint fűgát írni. Ahogy *Arany János* írta önmagáról:

„Mert (amin elbámulna Kant, Spinóza)
Észtanszerűbb volt verse, mint a próza.”

A polifónia nyújtotta a lehetőséget a több dimenziós zene megalkotására. Ez a legegyszerűbb formában az orgonaművekben szólal meg, amikor a két kéz és a pedál három különböző mondanivalót közöl, a korál más-más üzenetét közvetíti, úgy, ahogy arra egyetlen más művészet sem képes. Ez fejeződik ki a gyakran használt, makacsul ismétlődő, visszatérő ostinato-basszusszólamokban, mintha az emberi lélek legmélyebb rétege szólalna meg a zene nyelvén. Ilyen több dimenziós látomás a h-moll mise hatalmas Sanctusa, ahol a zene legtisztább eszközei ábrázolják Isten dicsőségét, amely „betölti a mennyet és a földet”.

Ez a több dimenzió évszázadokat is áthidalhat. A passiók különböző rétegei jó példák erre. Az evangélista az eseményeket közli, a tömegkórusok az eseményekben részt vevő bábák, felbujtott tömeg érzéseit fejezik ki, míg az áriák a zeneszerző, rajta keresztül a mi érzelmeinket juttatják kifejezésre, végül

a korálokban a csodálatos érzéssel kiválasztott versek által a lipcsei, vagy éppen egy mai magyar gyülekezet is aktív részesévé válhat az egykori, de életünkre, hitünkre máig kiható passió történetnek. Milyen csodálatosan, természetesen valósul meg így a zene területén egy bibliai Ige applikációja!

Nem akart újító lenni, nem akart mindenáron újat mondani, csak azt, amit az alapul vett Evangélium lehetőségei kínáltak zenei megoldásban is, és ezért lett a legnagyobb újító, akinek hatása szinte minden későbbi zeneszerző műveiben nyomon követhető Mozarttól Bartókiig.

Nem akart mindenáron „nagy” zeneszerző lenni, műveivel csak a mindennapi kötelességét teljesítette, a legszentebb, legtisztább módon, a szolgálat szintjén, mint aki úgy akar szolgálni az embereknek, hogy közben az Örökkévaló dicséretét zengi. Nála érvényes leginkább, amit *Kálvin* mond a zenéről: „Valamenyinyi eszköz között, amely alkalmas arra, hogy az embert felüldítse és gyönyörködtesse, a zene az első és egyike a legfőbbeknek, s azt el is kell fogadnunk, mint Istennek erre a célra rendelt ajándékát. Ezért úgy kell azt használnunk, hogy vissza ne éljünk vele.”

A gyülekezet szolgálatában Istent dicsőítő kántor volt, a legszebb értelmet adva ennek a hivatásnak.

Egyes megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy tisztában volt vele, mekkora tehetséget kapott Istentől. Ez azonban nem tette elbizakodottá, inkább gyötörte a talentumok súlya, mert tudta, hogy akire több bízott, attól több is kéretik számon. Ezért írta partitúrái élére: „Jesu Juva!” — Jézus segíts! és ezzel a hittel, meggyőződéssel írta a záró ütemvonal után boldog meglepéssel: „Soli Deo Gloria!” — Egyedül Istené a dicsőség!

A zene tudósai csodálattal állnak Bach zenéjének hallatlan változatossága előtt. Az a csodálatos ebben a zenében, hogy mindig ugyanazt mondja, de mindig másképp. Olyan ez, mint a jó igehirdetés. Mindig ugyanarról: az Isten kegyelméről, szeretetéről szól, de mindig új, amit mond, mert bennem, aki hallgatom, aki a befogadó vagyok, mindig új érzéseket kelt. Minél többet hallgatjuk ezt a zenét, annál többet értünk meg belőle, de soha nem mondhatjuk el, hogy tökéletesen tudunk róla mindent, nem mondhat már többé semmi újat. Az örök változatosság titka ugyanaz, mint a mindörökké ugyanazt mindig más formában üzenő evangéliumé.

*

Vajon valóban ötödik evangélista-e Bach? Ha a négy evangélista mellé állítjuk, akkor nem. Nem is lehet, hisz nem mondott el semmi olyan új üzenetet, eseményt, amit a négy le nem írt volna. A négy evangéliumból táplálkozik, a teljes Szentírás üzenetét engedte magához olyan közel, annyira engedte hatni az életére, hogy általa az evangélium zenévé alakult. S mivel így az evangélium zenévé vált, zenéje evangéliummá lett.

Nem az ötödik, hanem az első, az egyetlen zenei evangélista, aki a zene nyelvén szólt és szól ma is hozzánk, aki azokhoz is szól, akik a Bibliában megírt üzenetre nem akarnak figyelni, de azokhoz is, és elsősorban azokhoz, akik az írott Igét ismerik, akiknek a zene ennél többet, mélyebbet is tud mondani, a léleknek olyan hullámhosszán, ahol a szó, ez a korunkban már hitelét veszített, eltékozolt szent, isteni ajándék erőtlennek bizonyul, de ha engedjük hatni a zenét, ezt az evangéliumban gyökerezett, annak üzenetét hordozó muzsikát, annak lélekgyógyító, erősítő hatását, segítségével újra megerősödik, új értelmet kap a szó is, annak üzenete is.

Máté János

Bornemisza Péter

1535—1585

A magyarországi reformáció történetének egyik „leggazdagabb” alakja *Bornemisza Péter*, akiben benne élt a reformáció minden hite, bátorsága, fanatizmusa.² Találhatóan írja *Schulek* Tibor: „Concionatur *procerum inclitae gentis Hungarorum* — a magyar főnemzet evangélizálója.”³ Ugyanakkor benne rejlett a reneszánsz minden virága, csillogása, akiből ismeret, tudás, fantázia hömpölygő folyamként áradt. Előkészítője és útegyengetője lett a magyar irodalmi reneszánsznak.⁴

Bornemisza Péter négyszázötven éve, 1535. február 22-én született Pesten.⁵ Szülei vagyonosak voltak, hiszen így emlékezik róluk: „Isten sok világi jókkal látogatta meg szüleimet Pesten” (FolP. Előszó). A török megszállása miatt 1541-ben szüleit elvesztve, szülővárosából a Felső-Tisza vidékre került, mint árvagyermek.⁶ Itt különféle „atyafiságos” udvarokban nevelkedett.

Bornemisza életében döntő fontosságúvá lett, hogy gyermekkorát olyan vidéken tölthette, ahol a legnagyobb volt a reformáció irodalmi és politikai sodrása. E tájon élt *Komjáthy* Benedek, *Gálszécsi* István, *Farkas* András, *Szkhárosi Horvát* András stb., akik mint író-prédikátorok hatással lehettek a fogékony ifjúra. *Nemeskürty* István életrajzírója fontosnak tartja megemlíteni, hogy „gyermekkorától fogva protestáns szellemben nevelkedett”,⁷ és meg nem alkuvó, szókimondó társadalomkritikáját, bátor magatartását innen hozta magával.

E „rebellis” vidék egyik szellemi és gazdasági központját jelentő városába, *Kassára* ment diákoskodni. Abba a városba, amelyik éppen ott tartózkodása alatt élte igazi politikai és szellemi pezsgését. Annak az iskolának a padjaiban ülhetett, amely ekkorra már erős protestáns irányt vett.⁸ Megfordultak itt olyan híres reformátorok, mint *Bencédi Székely* István vagy a német *Sommer* János. De ebben az időben telepedett le *Tinódi Lantos* Sebestyén, aki nagy hatással volt a város ifjúságára, így bizonyosan Bornemiszára is. „Az ifjúkor küszöbére érkezett, Batizin, Szkhárosin és költőtársain nevelkedett, költői hajlamú gyermekre legalább úgy hatott Tinódi költészete, mint *Sommer* János lelkes protestantizmusa” — írja *Nemeskürty*.⁹

Peregrinációja

Miután megszerezte a középfokú hazai ismereteket, korának többi jeles diákjával külföldre indult. A jó „kassai alapokkal” bíró ifjúnak a tudományok széles világa külföldi tanulmányai folyamán tárult fel. Peregrinációjában még élt a múlt hagyománya: *Padova* és *Bécs* meglátogatása, de mutatkozott a jövő: *Wittenberg*.

1557 tavaszán zsebében 8 forinttal¹⁰ indul Itáliába. Itt elidőzik Padovában, a természet és orvosi tudományok, valamint a szabadgondolkodás központjában. Írói képzeletében mély nyomot hagytak ezek az emlékei. A következő állomás a humanista filológia, a nyelvművelő hagyományok otthona: Bécs. Itt jól megfér a humanizmus tudománya a reformáció eszméjével, ahogyan Bornemisza nálunk látjuk: a humanista *Tanner* professzor hatására lefordítja az *Elektrát*. De megerősödik protestáns öntudata. S hiába ijesztgetik a püspökök, diákszállításán tovább prédikál.¹¹

1559-ben *Wittenbergben* találjuk. Itt újabb élményekkel gazdagodik, amik jelentős mértékben hatottak reformátori világnézetére és hitvilágára. Hűségesen hallgatja *Melanchton*t, s mintájára ő is itthon teletűzdeli prédikációit „*Loci communes*”-el. De Németországból hozza a lutheri postillák ötletét és az „ördögi kísértetek” alap gondolatát.

1559 őszén jön haza, amikor találkozik *Huszár* Gálalal. *Kassára* követi őt. Fontos barátság ez. Mert Bornemisza ekkor tanul bele a szerkesztői, könyvkiadói mesterségbe és kap végleges ösztönzést a papi hivatáshoz. A felkészülés kalandos korszaka 29 éves korában zárul le, mikor *Balassa* János prédikátorává lesz 1564-től *Zólyom* várában.

Az igehirdető prédikátor

Prédikátori működésének első szakasza 1564 és 1573 közé esik.¹² Amikor *Balassa* János udvari papja *Zólyom* várában. Itt ellátja *Bálint* és *Ferenc* nevelését, tanulmányaik irányítását. 1566-ban ellátogat *Ungvárra* *Balassa* Menyhérthez, *Husztra* Bornemisza Boldizsárhoz, majd ismét *Zólyomban* prédikál. 1569-ben urát *Pozsonyba* kíséri, ahol tilalma ellenére prédikál az országgyűlésre egybegyűlt rendeknek. Miután *Balassa* Jánost elfogják, búcsút vesz *Zólyomtól* és új szolgálatot vállal *Julius Salm* gróf galgóci birtokán, ahol a valódi mecénás, a gróf felesége: *Thurzó Erzsébet*. *Galgóc* jól jövedelmező paróchia, ahonnan gyakran átjárt a közeli *Nagyszombatba* híveket szerezni és hitvitázni, *Telegdi Miklós*, „az ördög barlangjába”. 1572-ben *Semptére* költözik, ahol a következő évben szervezett csallóköz-mátyusföldi egyházkerület superintendensévé választotta. Közel egy évtized krónikája ez. Megannyi állomáshely, rosszabb-jobb paróchiák és patrónusok.

Prédikátori pályájának második szakasza püspöki működésétől haláláig tart, ami közel sem olyan nyugodt periódus életében, mint az előző. Családi tragédiák nehezítik életét.¹³ 1576-ban a pestis elviszi pártfogóját, *Thurzó Erzsébetet*. Meghal előbb első, majd második felesége és rajongott kislánya. *Peti*. Majd négy év múlva ismét négy gyermekét temeti el. Maga is súlyos beteg lesz.

Életének külső eseményei sem kedvezőbbek. 1578-ban *Salm* elűzte, s *Detrekőn* talál menedéket *Balassa* Istvánnál. Közben *Bécsbe* látogat, ahol három heti fogságot szenved. Végül 1583-ban *Nádasfőre*, saját birtokára vonul egy csomó irodalmi tervvel, de 1585 elején 50 éves korában meghal.

Bornemisza Péter születésének 400., halálának 450. évfordulóján a róla szóló megemlékezés alkalmával, protestáns egyháztörténeti szempontból fontos kiemelni életművéből a következőket.

Milyen volt Bornemisza mint igehirdető? Erre ötkötetes magyar nyelvű *postillái* (1573., 1574., 1575., 1578., 1579.) stílusa enged következtetni. A kötetek kézbevételekor nyomban szembeötlik az, hogy sodró erővel szólta az Igét. Minden alkalmat megragadott az igehirdetésre, anélkül hogy félt volna bárkitől. Az Ördögi kísértetekben így ír erről: „...egyfelől félt, de másfelől égett a szíve és talán az oldalán is kifakadt volna, ha száját fel nem tátotta volna.”¹⁴ Amikor ezt említi, akkor széljegyzetnek a *Jeremiás*

20-at írja ki, és Pálra hivatkozik (1Kor 9,16), mondván: a „szükség kényszerít engem”. Valóban a lélek eme belső, apostoli kényszere a magyarázat, a veszélyekkel, nehézségekkel, családi és pártfogói tragédiákkal teli élet rendíthetetlen szolgálatának.

Hallgatóságát leginkább merész *applikálása* ejtette foglyul. „Nemcsak azt tudta, mi a hit — írja Bodrog Miklós —, hanem azt is: hol kell valósággá élni. És ezt olyan intenzitással gyakorolta, amely emberileg szólva egyszerűen bámulatos.”¹⁵ Találón írja Nemeskürty: néha valósággal melbe találva érzi magát az olvasó. Szinte ujjal mutat: „Talán te vagy egyik!” (V. 371.) „Vajha tudnád te kemény és kegyetlen, mit beszéltek!” (V. 233. b.)

Applikálását *hasonlataival* teszi érzékletesebbé, s mint egykor Batizi András vagy Szkhárosi Horvát András,¹⁶ úgy ő is csaknem kivétel nélkül a magyar paraszti életből meríti azokat. Például: „Keresztelő Szent János szavai olyanok, mint a kapák: bekapálta az emberek szívét, hogy majd Krisztus szavai, mint magok, termő földbe hullhassanak...” Vagy: „... úgy forog bennünk a sok bűn, mint a nyüvek a dögben” stb.¹⁷

Ugyanakkor nem tagadja meg humanista iskolázottságát, amikor etimologizál. De mindig közérthetően teszi, a szavakat lefordítja, megmagyarázza és esetleg újra értelmezi azokat.

Bornemisza lelkési munkájának fontos része „korához képest modern”¹⁸ *lelkigondozói* munkája. Nagy türelemmel és szeretettel közeledett híveihez, lelkész-társaihoz. Nemcsak meghallgatta, hanem megértette őket. Az Ördögi kísértetekben az olasz doktor így beszél erről: „Mert, amíg veled voltam, csendes és békeséges voltam. De immár elhagyod szegény fejemet és én majd ismét a tengeri szélvészről elragadtatom.” (Ök. 166.)

Bornemisza magán viselte és kiválóan képviselte korának reformatori-igehirdetői stílusát. Ugyanakkor személyes hangvétele, lelkigondozói alkata kiemelte társai közül.

A teológus prédikátor

A Postillák prédikációi kirajzolják Bornemisza teológiai felfogását, „ami nem valami objektív statikus doktrína, hanem életmozgató dinamikus energia” — állapítja meg Schulek Tibor.¹⁹ Valóban, élete elválaszthatatlan egységben szemlélhető teológiai gondolkodásával. Schulek tanulmányában egyértelműen kimutatja ennek *lutheri jellegét*: az úrvacsoráról, a predestinációról, a felsőségről, az ördögi hitvilágról stb. Sőt, Lutherral egész habitusa feltűnő hasonlóságot mutat, bár személyesen nem ismerhette. A wittenbergi évek maradandó nyomot hagytak benne. Mégis, talán Melancthon, talán a hazai környezet és a prédikátor társak hatása a kálvini irány felé fordítja tekintetét (ágendájában vagy a felsőségről szóló gondolataiban).

Postilláiból élénk tárul a 16. századi magyarországi társadalom a maga ellentmondásaival és problémáival. Kitérnek, hogy közelről ismeri a felsőséget, „kenyéradó gazdait”, de jól tudja a jobbágyok és polgárság gondját is, hiszen hívei között élt.

Reformatori elődeihez hasonlóan, nála is megelevenedik a *sáfárság* szociáletikai gondolata. Féktelen szenvedéllyel ostromozza, támadja a feudális urakat, akik: „... az lopóknak, dúlóknak társai löttek, ki hamisan, nyúzással, fosztással, hamis bor, búza árultatásával szerzett pénzükön jószágot szereznek... ha

kölcsönt adnak, nagy uzorával művelik...” (III. gggj. 153. b.)

Vizont prédikátor társaitól abban különbözik, hogy ő nem riad vissza a „bűnösök” *konkretizálásától*. Az egyes kötetek ajánlásaiban név szerint kioktat néhány urat kötelességéről.

Meglepő pontossággal és kritikával mutatja be a *jobbágyok* helyzetét, mint például: „Az ispánok úgy igazgatják az népet, mint az igába való barmokat...” (FolP. CCCXIV.) Prédikációiban a *polgárok* mindennapi gondjai és bűnei is megjelennek.

A *felsőség tisztéről* szóló gondolatai túlmutatnak Luther tanain, Méliuszhoz hasonlóan Kálvin felé közelednek, amikor ezt írja: „... méltatlan dolgokban megengedtetik az gonosz fejedelemre való támadás.” (V. 416.)

Bornemisza érzékenyen reagál a *politikai eseményekre*, mint reformátor barátai. Postilláiban sorra veszi az uralkodókat. Így a maga módján kommentálja Miksa halálát vagy Báthory lengyel királlyá történt választását (IV. 541. b.). Nemeskürty volt az, aki rámutatott Bornemisza példátlan magatartására, hogy kortársai között az egyetlen, aki a királyt személyében támadja. Nem csoda, ha az udvarral többször támad konfliktusa.²⁰

Politikai állásfoglalását jól jelzi egyik mondata: „Magyarország... az két tar császár között, török és német között kopaszon maradt” (V. 447.). A németet nem szívleli. A *törököt* Isten büntetésének tekintti, mint megannyi prédikátor (Szkhárosi, Méliusz, Károlyi stb.). De Bornemisza nem kárhoztatja őket egyértelműen. A török ugyan Isten ostroma, de inkább a pápistákat sújtja, mivel az Isten számára kedvesebb protestánsokat nem bántja (II. 80.).

Az egyházzervező prédikátor

Bornemisza 1573-ban lelkési és irodalmi működése elismerésül superintendenssé választják. Nyomban megkezdi kerülete szervezését, amikor kettős feladatot kíván végrehajtani. Egyrészt tisztázni kívánta az *igehirdetés módjait*. Másrészt a *prédikátorok szolgálatát*, „igei magatartásukat” akarta egységesíteni a reformáció tarka kavalkádjában.

1577-ben a „Lelki tudományokkal teljes négy könyvecskét”²¹ ezért adja lelkipásztorainak kezébe. Az első könyvecske Luther nyomán a kátét, a harmadik pedig ágendát tartalmaz. Ez utóbbiból említésre méltó *úrvacsoraoasztása*, ahol a gyónás mellett nem zárja ki a *közgyónást*.

Bornemisza másik fő gondja a lelkipásztorok tekintélyének a megőrzése. Ágendájának végén bensőséges szavakkal fordul lelkész-társaihoz: „Szerető atyámfiai, lelki pásztorok, tanuljatok és könyörögjétek szüntelen, hogy érthessétek meg igazán az Úrnak ki jelentett akarójának minden cikkeit. És azokkal mindennap leg előszer magatoknak prédikáljatok, magatokat és cselédedeket szüntelen oktassátok, feddjétek és vigasztaljátok. Ne rösteljétek az Írásnak olvasását, ne szegyeljétek egy mástul tanulni...”²²

Irodalmi munkája, lelkési teendői, családi tragédiái ellenére soha meg nem szűnik kerülete gondját viselni. Levezetésével tartja kapcsolatát a vidékkel, szervezi pásztorai anyagi megélhetését stb.²³

Az irodalmár prédikátor

Végül sólnunk kell irodalmi működéséről. Erről szándékosan röviden, mert Bornemisza életének ez a legfeldolgozottabb és legismertebb része.²⁴

Széles körű humanista-reformatori irodalmi egyéniségét jelzi: a Semptén berendezett könyvnyomtató műhelye, lírai énekei és versel, az Elektra fordítása, prédikációi és az Ördögi kísértetek műve.

A költészettel korán eljegyezte magát. A Balassi előtti líra igazi gyöngyszemei kerülnek ki keze alól (pl.: Siralmas énnéköm...). Érdeklődése élete végéig megmaradt a líra iránt, amit 1582-ben kiadott énekeskönyve mutat. Ebben nagy fáradsággal összegyűjtötte korának, reformátortársainak énekeit.

Bécsi diákoskodása alatt fordította le Szophoklész Elektráját, „Tragédia magyar nyelven az Sophokles Elektrájából” (Bécs, 1558.). Ez a 16. század legnagyobb magyar drámai alkotása. Nem egyszerű szolgai fordítás, hanem a téma alkalmazása korának történeti-társadalmi helyzetére, ahol központi mondanivalóként arra keres feleletet: „aktív ellenállás vagy a megalkuvó passzivitás helyes a zsarnokkal szemben?”.

Prédikáció kiadásai (Postillák 5 kötetben; Foliopostilla), Huszár Gál és Méliusz Péter hagyományát vizsgál tovább. Bornemiszié az első teljes, fennmaradt postillagyűjtemény, amit hétezer (!) oldalon adott ki. Kortársaitól viszont abban különbözik, hogy ezeket „nem mint prédikációt, hanem mint magában olvashatót” adja hívei kezébe.

Az *Ördögi kísértetek* e stílus továbbfejlesztése, ahol megint szokatlan az írónak önmagát kitérő megnyilatkozásai és saját lelki életének elemeztetése az olvasó előtt.

A négyszáz éve elhunyt Bornemisza Péter reformatori-humanista hihetetlen írói teljesítménye, izig-vérig protestáns lelkeszi munkája és teológiája maradandó értékeket hagyott a magyar protestáns és művelődéstörténetben egyaránt.

Hörccsik Richárd

JEGYZETEK

A tanulmányban használt rövidítések: Ük = Ördögi kísértetek; I, II, III, IV, V. = az 5 kötetes Postillák kötet száma; FoIP = Foliopostilla.

1. Révész Imre írja róla. RE. 1955. 356. p. — 2. Incze Gábor: Ördögi kísértetek. RE. 1955. 356. p. — 3. Schulek Tibor: Bornemisza Péter egyházépítő, egyházszerző és egyházbévedő tevékenysége. Győr, 1938. 66. p. — 4. Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964. 372. p. — 5. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon. Bp., 1977. 90. p. — 6. Nemeskürty István: Bornemisza Péter származása. ITK. 1958. — 7. Uő: Bornemisza Péter az ember és az író (a továbbiakban: B. P. az ember...). Bp., 1959. 18. p. — 8. Végh Ferenc: Bornemisza Péter ifjúsága. IT. 1952. 518. p. — 9. Nemeskürty: B. P. az ember... 21. p. — 10. Bod Péter is tudott erről. Magyar Athenas. Hn., 1766. 49. skk. — 11. Nemeskürty: B. P. az ember... 47-71. p. — 12. Lásd: Magyar irodalmi lexikon, 177. skk. — 13. Ezek felsorolása: Nemeskürty: B. P. az ember... 136. skk. — 14. Ördögi kísértetek. 181. p. — 15. Az időszerű Bornemisza. ThSz. 1967. 221. p. — 16. Hörccsik Richárd: Szkhárosi Horvát Andras teológiája és társadalomkritikája. RE. 1979. 10. p. — 17. Bornemisza Péter: Válogatott írások. Bp., 1955. 142. skk. — 18. Nemeskürty: B. P. az ember... 135. p. — 19. Schulek: Im. 61. p. — 20. Nemeskürty: B. P. az ember... 209. skk. — 21. Kivonatokat közül Schulek: Im. 16. skk. — 22. Schulek: Im. 28-29. p. — 23. „Szlovákiai” működését tárgyalja: Csanada Sándor: Szülőföld és irodalom. Bratislava, 1977. 34-42. p. — 24. A legújabb irodalmi méltatásainak egyike: Új írás. 1984. 100-107. p.

VILÁGSZEMLE

Armageddon vagy a szivárvány*

Vallás, politika és az egyházak az 1984-es amerikai elnökválasztáson

Az amerikai választások demokrata elnökjelöltjének egy Yale Divinity School-ban végzett volt diák, egy felszentelt baptista lelkész és harmadikként egy methodista pap fia és presbiteriánus lelkész veje vezetett. A Republikánus Párt zászlaját olyan személy vitte, aki számára a politikai eszmecsere és a vallás nyelve láthatóan azonosává vált. Az 1984-es amerikai elnökválasztási kampány során annyi vallási felhang jelent meg, hogy több egyházi személy kapcsolódott be a harcba, mint pályázó a hivatalokra. A vonal elmosódott a vallási és a politikai között, olyan mértékben, ami eddig példátlan volt az amerikai történelemben.

A vallás új szerepe az amerikai politikában

Nem újdonság, hogy a vallás hangsúlyozott szerephez jut az amerikai politikában. Központi kérdés volt az 1960-as elnökválasztáson a John F. Kennedy jelölése okozta félelem attól, hogy növekedni fog a vatikáni befolyás a kormány végrehajtó testületében. A valláshoz való fordulás, egy párt vagy jelölt pozíciójának igazolására sokkal régebbi keletű, visszanyúl a forradalom előtti időkre. De 1984 megmutatta,

hogy a vallás szerepe a politikai életben milyen radikálisan tért el attól az uralkodó filozófiai állásponttól, amit az amerikai Alkotmány 1. sz. Módosításának összeállító vallottak magukénak a XVIII. században. Ennek első cikkelyét, „a kongresszus nem alkothat törvényt egyházi intézményre vonatkozólag”, Thomas Jefferson úgy fogalmazta meg 1802-ben, mint „válasszal emelése egyház és állam között”. Hagyományosan arra kényszerítette ez a fal a kormányt, hogy ne avatkozzon az egyházak belügyeibe, és megfordítva, az egyházak sem avatkozhatnak az állam ügyeibe.¹

Az egyháznak azt a szerepét, hogy alátámassza a nemzet politikai életének morális és etikai erőit, mégis a kezdetektől fogva elfogadták. Az Amerikai Krisztus Egyházainak Nemzeti Tanácsa egy korai kijelentésében, melyben az Első Módosítást magyarázta, összefoglalta álláspontját, „hogy az egyház és állam különálló és független mint intézmény, de sem az állam nem közömbös a vallási érdekekkel, sem az egyház nem közömbös a polgári és politikai ügyekkel szemben”.² Mégis, egyház és állam egyaránt arra törekedett, hogy a vallás és állam azonosítása ne legyen nyilvánvaló. 1862-ben Ábrahám Lincoln írta, hogy „a jelenlegi polgárháborúban valószínű, hogy Isten célja valami egészen más, mint bármelyik párté”, amivel visszautasította, hogy Istent a maga oldalára állítsa, olyan véres háborúban, amely az Unió ösz-

* A figyelemreméltó tanulmányt Dwain Epps református lelkész írta, az Amerikai Egyesült Egyháztanács Külügyi Osztályának vezetője, aki hosszú időn keresztül az EVT munkatársa és az EVT képviselője volt az ENSZ-nél.

szeomlását eredményezte volna.³ Egy századdal később John F. Kennedy tisztázta álláspontját aggódó déli fundamentalista keresztyénekkel szemben, miszerint elnökként az Alkotmánynak szerezne érvényt az egyházhoz való engedelmességgel szemben. „Nem szölkölök fel egyházam érdekében közügyekben”, mondta Houstonban (Texas) egy lelkészgyűlésen, „és az egyház sem szól mellettem”. Ezért nem volt jelentéktelen esemény, amikor Ronald Reagan elnök múlt ősszel Dallasban (Texas) a Vallásos Kerekasztal, konzervatív-evangéliumi politikai társaság 15 000 fős találkozóján kijelentette: „Tudom, hogy nem oszthatják nézeteimet. Ezért tudniuk kell, hogy én támogatom Önöket és amin munkálkodnak.”

Verseny a vallásos szavazatokért

Kennedy kinyilvánította hitét egy „olyan Amerikában, ahol a választás nem (vallási) blokkok alapján történik”. Negyedszázad múltán, abban az Amerikában, ahol a vallás sokak számára láthatóan is azonosult a politikával, mindkét párt és jelöltjeik fő erőfeszítéseikben elkötelezték magukat arra, hogy vallási blokkokat a maguk oldalára állítsanak, előmozdítva vagy legalább keresve a lehangadóbb konzervatív ideológiájú vallási csoportok támogatását. A Demokrata Párt különösen nehéz helyzetben találta magát ezen a területen. A katolikusok például, akik a választók 25%-át alkotják, nem akarnak testületileg szavazni. 1976-ban a katolikusok 54%-a szavazott Jimmy Carterre, a demokrata jelöltre. De 1980-ban minden 4 bejegyzett katolikus demokrata választó közül egy vagy a független jelöltre, John Andersonra, vagy a republikánus Ronald Reaganre szavazott. A katolikus szavazatok fontossága nem került el a republikánusok figyelmét, akik az 1984-es kampány során koncentrált erőfeszítéseket tettek a demokrata szavazók megnyerésére. Ezért a választásokat megelőző hónapokban Reagan helyreállította a teljes diplomáciai kapcsolatokat a Vatikánnal, külön magas összeköttetést létesített a Katolikus Püspökök Amerikai Konferenciájával, egy etnikailag katolikus terület papját nemzeti hősné kiáltotta ki, a kampány közepe felé találkozót szervezett II. János Pál pápával alaskai tartózkodása során, püspököket hívott meg a Fehér Háza, és nevezetes kampánybeszédet tartott a hagyományos katolikus New Jersey egy parókiaján. Hasonló lépéseket tett a zsidó közösség felé is — melyet régóta a Demokrata Párt kizárólagos területének tartottak — azzal, hogy elnöki súlyát latba vetette a kongresszusi javaslat elfogadásáért, miszerint az izraeli amerikai nagykövetséget Jeruzsálembé kell telepíteni, és hogy erősítsék a további katonai és politikai kapcsolatokat Izrael államával. De éppen a Republikánus Párt és különösen Ronald Reagan azonosítása az Új Vallásos Jobboldallal volt az, ami legmeredekebben megváltoztatta az arányokat. A demokraták válaszként elkezdtek feltűnően viselni vallási hovatarozásuk jelvényeit a hajtókájukon, bármilyen hanyagul és kényelmetlenül is. Mondale választása az alelnöki tisztségre Geraldine Ferrarora esett, egy olasz katolikusra, amivel megkísérelt mindenkin felülkerekedni.

Új politikai napirend

De nem választási blokk kérdése azokra a vallási irányvonalakra való szavazás, amelyek leginkább befolyásolják majd a politikai pártokat a választás után. Sokkal inkább azé a szinté, ahová a vallási sajátos-

ságokkal rendelkező ügyek emelkedtek, mint az amerikai társadalom és politikai élet domináns témái. Néhány ezek közül, amelyek elárasztották a kiadványokat, mint a gazdaság, nukleáris fenyegetés, háború Közép-Amerikában és hadi fejlődés az USA-ban és a világ számos reflektorfényben lévő pontján, a politikai harc végső határáig, a következők voltak: ima a nyilvános iskolákban, abortusz, személyes erkölc, család és Izrael vallási államának támogatása. A hatalomért folytatott harc, amely kétségtelenül megindul a politikai pártok között az elnökválasztást követően, ugyanezen témák körül fog zajlani. Bár a harcokban felfedezhető a „bal—jobb” politikai dimenziója, valószínűtlennek látszik, hogy ezeket a klasszikus ideológiai irányvonalak mentén vívják. Ennek következménye az amerikai intézményes pártpolitika további egységesítése lehet — ily módon összevetve a problémákat —, amelyek oda vezettek, hogy az ország politikai életének egyik legkevésbé felvilágosult szakaszát élje.

Bezárulnak a politikai ajtók

Az 1960-as évek polgárjogi mozgalma és az 1970-es évek indokínai háborújában az amerikai részvétellel szembeni tiltakozás rövid megszakításai ellenére, a Franklin Roosevelttel „New Deal”-jét követő időszakra a republikánus és demokrata tanok hagyományos elmentéinek bomlása volt jellemző. Amíg a „többség” meglehetősen jól boldogult a II. világháborút követő évtizedek gazdasági robbanása során, addig egyre erősödött a politikai pártok irányulása a közép felé. Ennek eredményeképp a „jobb” és „baloldali” pártok egyre inkább kirekesztve érezték magukat. Faji kisebbségek, főleg a feketék elsőként indítottak támadást a szigorúan ellenőrzött demokrata párti bástyák ellen. A viharos Nemzeti Konvenció 1968-ban elindított egy folyamatot, amely végül megbuktatta New York, Chicago és Boston pártapparátusait, amelyek évtizedekre meghatározták a párt célkitűzéseit a közmondásos „füstös hátsó szobákból”.

De a szabálymódosítások, hogy faji kisebbségeknek és más haladó speciális érdekű csoportoknak nagyobb befolyást biztosítsanak a Demokrata Párt határozathozatalában, mulandónak bizonyultak. Richard Nixon fölényes győzelme George McGovern felett az 1968-as választásokon korlátozásokhoz vezetett. A rövid haladék, amit az 1976-os Carter-győzelem jelentett, csak azok véleményét erősítette meg a pártban, akik az 1960-as évek nyitottabb politikai folyamatának követelményeihez való alkalmazkodás ellen emelték fel szavukat.

A politikai spektrum ellenkező oldalán a konzervatív ideológia győzött a Republikánus Párt felett. A hagyományos konzervatívok úgy léptek az 1964-es kongresszusukon, hogy véget vessenek a pl. Nelson Rockefeller nevével fémjelzett viszonylag liberális keleti szárny hosszú uralmának. Sikerült Barry Goldwatert jelöltetniük. Bár kisebb vereséget szenvedett Lyndon Johnsontól, a párt jobbszárnya jelentősen megerősödött.⁴ 1968-ra a Republikánus Párt keleti szervezete újra azonnali ellenőrzés alá került, nyilvánvalóan kizárva azokat, akik a „hagyományos amerikai értékekért” aggódtak.

Hol teheti hallhatóvá hangját a választópolgár, aki többnyire úgy érzi, ki van rekesztve a politikai részvételtől, amikor a pártok ajtói zárva vannak? Az USA-ban megállapítható, hogy növekvő számban fordultak az egyház felé, az egyetlen elérhető pártonkívüli nemzeti, szervezett intézményes struktúrához.

Kisebbségek és sok elégedetlen liberalista az úgynevezett „fővonalú” (v. fő vonalat képviselő) protestáns egyházakhoz fordult, ahol az 1920-as évek „szociális evangéliumának” szikrája legalább részben megmaradt. Valami hasonló történt a római katolikus egyházban és a zsidó közösségben. Egy rövid, illuzórikus pillanatra a liberális keresztények és zsidók régi liberalista szövetsége feléledt, amit néhányan a megrekedt pártpolitika alternatívájaként tiszteltek. Ez volt, amit Harvey Cox „A szekuláris város” néven hirdetett meg. Daniel Bell bejelentette az „ideológia végét”, és Thomas Altizer és mások Istent „halottnak” nyilvánították.

De ahogy az egyházaknak ez a szekuláris keresztény testületekké válása megtörtént, a nemzet nagy tömegekben fordult a valláshoz, keresve a menedéket, a biztonságot egy roskadozó világban, és — sokak reménye szerint — egyszerű válaszként az élet növekvő nehézségeire. Sokan a konzervatív vagy fundamentalista kereszténység felé fordultak. Mások „vallást” kerestek saját egyházaik „szekuláris városaiban”. Nem ritkán a „visszatérés a valláshoz” visszafordulás lett a megrögzött individualizmus néha valós, néha mitologikus „hagyományos amerikai értékeihez”, a család szentségéhez, személyes erkölcshöz, a munkamorálhoz, patriotizmushoz, röviden: menekülés az 1960-as évek kavargásától.

De a vallás nem halt ki, az ideológia sem vált múlttá. Bár a „baloldalon” csekély változás történt, egy évtizede vagy valamivel előbb a „jobboldal” sokféle konzervatívja szövetségbe tömörült, eleinte lassan és puhatólózva, majd meglepő gyorsasággal és öntudattal. A politikában régivágású konzervatívok, „neokapitalista” közgazdászok és társadalomkutatók, valamint bibliai fundamentalisták, felfedezték összetartozásukat; az Új Jobboldalt, ami hatalommal bíró társadalmi erővé vált. A televíziós igehirdetők: Falwell, Robertson, Swaggart és mások legmerészebb álmaikat is meghaladó piacot találtak itt, és a politikai hatalom olyan forrását, amely legszélsőségeiből elképzeléseiknek is nagyjából megfelelt. Így az úgynevezett „erkölcsi többség”-be tömörültek. Az intellektuálisabb neokonzervatívok látták nyitásukat, és elvetették. Az antikommunizmus és a kötöttségektől mentes szabadversenyes kapitalizmusban való hit közös alapján megalapították a Vallás és Demokrácia Intézetet, hogy összekötő láncszemet kövacsoljanak a fundamentalista keresztények és régimódi konzervatívok között, valamint éket verjenek a hagyományosan liberálisabb vallási csoportok, mint a „fővonalú” protestáns egyházak, római katolikus egyház és a zsidó közösség közé. Ez a szakszerűen megszervezett érdekházasság nemcsak egy tető alá hozott olyan csoportokat, amelyek azelőtt szélsőségesen távol álltak egymástól (pl. zsidók és térítő keresztények), de alapjaiban rázza meg a régi liberális szövetezéseket.

J. A. Heblly az Oekumenische Rundschau egy régebbi számában leírta ennek a színpadnak főbb szereplőit („Amerikas Kirchen zwischen Ost und West”). E sokdimenziójú rejtvény kelet-nyugati kiterjedésére koncentrált, meglehetősen gondtal. Nem szabad arra a meggyőződésre jutnunk, hogy a kelet-nyugati feszültség vagy akár a mélyen gyökerező antikommunizmus népszerű magyarázatai leleplezhetők a bajok legeredetibb forrásánál, melyek az USA történelmének leginkább tényszerű vezető, felszínes elnökválasztási kampányát eredményezték. Joggal nevezhetők ezek a jelenségek a „valláshoz való visszatérést” előmozdító félelmek és bizonytalanságok tüneteinek.

A folyamatot valójában nevezhetjük „Kirchenkampf”-nak, amerikai módra. Mindkét politikai párt, sok gazdasági és politikai érdekeltség, valamint főbb társadalmi csoport kapcsolódott be egy éles ideológiai harcba a hatalomért és politikai befolyásért. Az előbb vázolt okokból kifolyólag a csata tulajdonképpen azért zajlik, hogy ki fogja végül ellenőrizni az egyházakat.

Ez a harc potenciálisan megosztó erővé vált, zavarosabbá, keserűbbé az egyházra nézve, mint bármi más veszély, azóta, hogy a polgárháború során a XIX. sz. közepén sok kisebb közösségre esett szét. Zavaros, mert a harc terminológiája egyszerre politikai, ideológiai és teológiai. És ezen senki sem lepődött meg jobban, mint maguk az ökumenikus mozgalomba tömörült egyházak. Bizonytalanok lévén saját alapelveikben, a legutóbbi időkig képtelenek voltak mással válaszolni a kritikára — amit az Új Vallásos Jobboldal gyakorolt felettük —, mint túlzott védekezéssel.

Harvey Cox nemrég publikálta, hogy mennyit jelent az 1965-ben megjelent „A szekuláris város” című könyvében népszerűsített gondolatok — melyek nagyban hozzájárultak a mostani zavarhoz — részleges pontosítása is.⁵ A folytatásban, melynek címe „Vallás a szekuláris városban”, Cox egy „posztmodern teológiáért” lép fel, hogy „megbirkózhasson a vallás újjászületésével és nem a hanyatlásával, az istenek újraeledésével és nem halálával, a szentség új érzékelésével és nem a terjedő szkepticizmussal, a politikai hittel és nem az egyéni kegyességgel”.⁶ A társadalmi gondolkodás irányváltozásának leírása tanulságos, de távolról sem próféta. A szekuláris város teológiája általánosságban a fehér, középosztálybeli amerikaiaké, megfelel a „fővonalú” protestáns egyházakénak. Mivel megerősítette szekuláris liberalizmusukat, sokan közülük képtelenek voltak meglátni azt a szintet, ahol a „népszerű vallásosság”, amit Cox évekkal később működőképesnek talált a latin-amerikai „barrios” között, már mélyen gyökerező része volt a fekete amerikaiak történelmének és önmegértésének, valamint lényeges összetevője a fehér amerikaiak életének, különösen a déli bibliai fundamentalistáknál. Mindkét irány készen állt, hogy erős hatást gyakoroljon az amerikai társadalomra, mert mindkettő komoly politikai tartalommal bírt: ezek egyike a felszabadítás, a másik a „hagyományos értékek” megőrzése volt.

A „fővonalú” protestantizmus, amely több, mint egy évtizedig szervezett kísérletekkel próbálta utolérni önmagát, hogy felzárkózhasson az 1960-as évek aktivitásának követelményeihez, óriási lemaradást észlelt teológiailag, lelkiileg és politikailag az új vallási valósághoz képest. Még emlékeibe révedt múltbeli könnyű útjáról a politikai hatalom központjai felé, amikor megdöbbenéssel tapasztalta, hogy Jerry Falwell és a magaalkotta „morális többség” kitette a Fehér Ház és a Kongresszus folyosóra.

Ez részben pusztán hatalom kérdése. A „vallásos erők” gyakran belebonyolódtak, akarataik ellenére. Paul Weyrich — egyike a jobboldali Heritage Foundation alapítóinak, az „Új Jobboldal” tervezője és megbízható tanácsadója a Reagan-kormányzatnak — kendőzetlen politikai meghatározásokkal fejezte ki 1984 októberében a televíziós prédikátor, James Kennedy műsorában: „A Keresztények Közössége kezd ébredni, de nem elég korán, mert a keresztényeknek hihetetlenül nagyobb a hatalmuk ahhoz képest, amit

ebből felhasználják. Ha Amerikában minden keresztyén jól informált lenne és keresztyén öntudattal indulna és szavazna a választásokon, drámai változás állna be képviselőik jellegében Washingtonban.”⁷ Weyrich érdekei tisztán a politikai szervező és nem vallásos érdekek. Növekvő számú fundamentalista keresztyén politikai csoport jött segítségére. Kettő ezek közül, a Keresztyén Hang és az Amerikai Koalíció a Hagyományos Értékekért, elhatározta az 1984-es választások óta, hogy állandó támogató csoportot képez a Vallásos Jobboldal számára. Az ún. „Texas-terv”-et követve, aminek segítségével fundamentalista keresztyének egy szövetsége az állam republikánus pártja fölé kerekedett, az ACTV meg akarja ismételni győzelmét más kulcsfontosságú államokban is. Az Erkölcsei Többségnek ez az újjáéledése elérte, hogy már nagyszámú televíziós ígírdetőjét a Republikánus Nemzeti Konvenció vezető helyeire állítsa, és arra sarkallta a Reagan-kormányzatot, hogy több politikai hitelt biztosítson nekik. Eddig példa nélkül álló esemény volt, amikor a kormányzat nemrég két, művelődésügyi miniszteri posztra pályázó tagját küldte a vallásos jobboldal és konzervatív csoportok 45 képviselőjének egyhetes gyűlésére, Washington D. C.-be. Az ACTV, mint állandó szervező 12 kijelölt államban, egyharmadról 50%-ra akarja emelni küldötteinek számát az 1988-as Republikánus Nemzeti Konvención.⁸ Ez a hatalmi harc csak mennyiségi értelemben nyújt újat, de kiterjedése véges.

Armageddon politikája

Ugyanekkora vagy nagyobb gondot fordítanak egyesek a jelenlegi politikai harc „teológiai” kifejezéseire. Reagan elnök maga hajlamos arra, hogy a történelmet és az időszzerű politikai valóságot a keresztyén fundamentalisták Jézus Krisztus ezeréves uralmát vizsgáló szóhasználatával elemezze. Legalább nyolc alkalommal mondta, hogy „Armageddon” bekövetkezhet a mi generációnk alatt is. Utalása a Szovjetunióra, mint a „gonosz birodalomra” ebben a szövegösszefüggésben komoly következményekkel jár. Aszerint, amit egy körülbelül száz fős protestáns, katolikus és zsidó vallási vezetők közül álló csoport „Armageddon ideológiájának” nevezett, a Szovjetunió sorsa pusztulás egy apokaliptikus lefolyású nukleáris háborúban, amely izraeli területen fog megkezdődni, bevezetve az 1000 éves Birodalmat — a béke 1000 éves uralmát — egy „újjászületett keresztyénekből” álló lelki arisztokrácia irányítása alatt. Az „újjászületett keresztyének” „elragadtatnak” — fizikailag felemeltetnek a föld színéről és egyesítettetnek Jézus Krisztussal a mennyben — még a „végidők” kegyetlen csatái és általános káosza előtt. Sokan ennek a gondolatnak aláírói közül úgy vélik, hogy az Új Keresztyén Jobboldal politikai forgatókönyve nyomán az erkölcstelenség és szekuláris humanizmus leküzdhető, megmentve amerikaiak millióit, akik különben elvesznének a megpróbáltatásokban.⁹

Érteletlen lenne a vallás kérdését a politikában ennyire leegyszerűsíteni. A politikai befolyás eloszlását és az Új Keresztyén Jobboldal számokkal mérhető erejét sem kell túlbecsülni. Mégis nehéz kitalálni, miért küldte Reagan elnök Jerry Falwell tiszteletest a Nukleáris Befagyasztási Mozgalomhoz saját utasításaival vagy azt megérteni, hogy a Fehér Ház látogatóinak a Vallás és Demokrácia Intézet által kiadott anyagokat adnak a kormány nicaraguai álláspontjának magyarázatáról.

Még naivabbnak tűnne, ha megtagadnánk azokat, akik szentori hangon védik a „keresztyén” Amerika ügyét. Amíg az elnökválasztási kampány kulcsemberei bekapcsolódnak a vallás és politika kérdéseibe, elsődlegesen olyan módokon, hogy látszódnak, „olyan választások, mint a többi fickó”, néhány politikai vezető nem fordult el a valós problémáktól. A New York-i kormányzó, Mario Cuomo ilyen volt. Előadásában, a katolikus O’Connor érsekkel folytatott egyhetes sajtóvitája után — mely arról szólt, hogy mondhatja-e egy egyházi tisztségviselő azt, hogy egy katolikus nem szavazhat olyan jelöltre, aki nem ellenzi hangsúlyozottan az abortuszt — Cuomo, aki katolikus, előadásában kijelentette: „Vannak, akik azt állítják, hogy a történelem és népünk gyakorlata alapján törvényes keresztyén társadalom akartunk lenni, és kellene lennünk ma.”

„És kinek a keresztyénsége lenne a törvény, a tied vagy az enyém?”

„Ez a „keresztyén nemzet” gondolat két társadalmi csoportot érinthet, a nem-keresztyéneket és a gondolkodó keresztyéneket.”¹⁰

A szívárvány politikája

Ronald Reagan valódi ellenfele az 1984-es választási kampány során nem Walter Mondale volt, hanem Jesse Jackson tiszteletes. Jackson kampánya az 1960-as évek polgárjogi mozgalomának stílusára emlékeztetett. Megkísérelte újjáalkotni a láthatóan elsorvadt liberális szövetséget egy „Szívárvány Koalícióban”. Kísérlete, hogy megszüntesse a szakadást zsidók és feketék között a palesztinok jogairól Közép-Keleten, és a foglalkoztatásról, teljesen sikertelen volt. De az a szándék, hogy politikai egységet kovácsoljon feketék, bennszülött amerikaiak, ázsiai amerikaiak és latin származású amerikaiak között liberális fehérekkel — főleg keresztyénekkel —, már sokkal több eredményt hozott. Jackson volt az, aki néven nevezte az alapvető problémákat, amelyeket mások inkább elkerültek: a rasszizmust, a szegények helyzetét az országon belül és kívül, valamint a békét. Templomokban is gyakran felszólalva, és úgy beszélve politikáról, hogy az inkább prédikációnak hatott, ő is használta a „hagyományos amerikai értékek” kifejezést, de merőben más értelemben.

Armageddon vagy a szívárvány?

Armageddon vagy a szívárvány? Ezek valóban az amerikaiak választási lehetőségei? Talán nem teljesen. De világos, hogy az új amerikai vallási, egyházi és politikai látószög kialakítása sürgető feladat. Ebben a folyamatban az egyházak számára a hit jelentése és tartalma a kulcskérdés, inkább, mint a vallásé. A római katolikus püspökök hathatós módon kezdték el két legutóbbi pásztorlevelükben a nyílt vita és megegyezésformálás fejlesztését az egyház hitének és tanításainak alkalmazásáról olyan központi kérdésekben, mint a nukleáris fegyverek vagy a magángazdaság. Nem leegyszerűsített válaszokat adtak nehéz kérdésekre, hanem sürgetően és hatékonyan felvetik a valódi kérdéseket, ajtót nyitva minden polgár számára, hogy általános fontosságú ügyekben nyilvános vitákön vehessenek részt. Megközelítésük és jónéhány következtetésük pontosan ellentéte a kormányának és az Új Jobboldal támogatójának. De őket nem lehet könnyen elhallgattatni.

A kérdés ezek után az marad, hogy az amerikai ökumenikus mozgalomba tömörült protestáns és orthodox egyházak képesek-e hasonló szolgálatot tenni a hívőknek és a nemzet egészének? Ehhez fel kell sorakoztatni a teológiai forrásokat, odafigyelést a lelkiekre és nyitottságot, érzékenységet az emberek szükségére, sokkal inkább, mint az elmúlt évtizedekben. Az Amerikai Krisztus Egyházainak Nemzeti Tanácsa döntő lépést tett múlt novemberben azzal, hogy elhatározta, igyekezni fog a „közösségek közösségévé” válni. A közös hit áttetsző és mindenki számára nyitott közösségét jelentené ez, elszánva a béke és igazságosság keresésére, hogy a nyilvános vita új minőségben jöhessen létre.

Ebben a nyilvános vitában sürgető kérdés lenne az egyház megfelelő szerepe a nemzet politikai életében. A régi kérdés, új összefüggésbe állítva. Az elmúlt esztendő megmutatta annak a belső veszélyeit, ha az egyház átveszi a politikai pártok szerepét. De ettől eltekintve, vannak-e lehetséges utak, amelyeken az

egyházak visszavezethetik a meglévő vagy új politikai pártokat felelős szerepkörükbe, amelyet vállalniuk kell, ha a demokrácia szó még jelentéssel bír?

Dwain Epps

Fordította: Körmendi Gabriella

JEGYZETEK

1. Dean M. Kelley: *Meddling in Politics, Liberty*, 1984. júli.–aug. — 2. *Religious and Civil Liberties in the United States of Amer.*, kormánynyilatkozat, melyet a NCCUSA 1955. okt. 5-én fogadott el. — 3. Harvey Cox: *Our Politics Needs Religion, Report from the Capital*, 1984. — 4. William Rusher: *The Rise of the Right*, New York, 1984. 161. l. — 5. Cox: *Religion in the Secular City*, New York, 1984. — 6. Cox: *Religion in the Secular City — a Symposium, Christianity and Crisis*, 1984. febr. 28. — 7. A „People for the American Way Televangelist Summary” nevű szervezet által készített irat, 1984. okt. 21. — 8. *Religious News Service*, 1984. nov. 28. — 9. *Issue Brief for Religious Leaders prepared by the Christic Institute*, Washington D. C. 1984. okt. — 10. Mario Cuomo: *Religious Belief and Public Morality: A Catholic Governor's Perspective*, előadás a Notre Dame Egyetemen, New York Times, 1984. szept. 14.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Vidravas

Rosszkedvűen olvastam Galgóczi Erzsébet *Vidravas* című regényét, és rosszkedvűen fogtam hozzá, hogy írjak róla. Ha ennek oka én vagyok, ha az ok bennem van, a körülményeimben vagy a környezetemben: magánügy. Ilyesméről szólnom csak akkor illenek, ha alanyi költő, vagy kiemelkedő író volnék, legalább olyan tehetségű és rangú, mint a témámul választott könyv szerzője. Aki egy műalkotás méltatására vállalkozik, dicséretére és bírálatára, legyen tárgyilagos, még ha valamilyen képe van is ahhoz, amiről írni kíván. Kiváltképp, ha ez a kapcsolat — felületes.

Gyermek- és ifjúkoromban nyaranta legalább egy hónapot Nagykanizsán töltöttem a nagyszüleimnél. Játsoztam a kertben, amelyet egyébként udvarnak nevezett a család; néha egyedül, néha rokon gyerekekkel. Esténként sétálni mentünk, valamennyien, többnyire a vasútállomáshoz. Napközben is sétáltunk egyszer-másszor, nagyapámmal, aki vélhetően akkorra már nyugdíjas volt. Rendszerint a sétatéren át vezetett utunk, azt hiszem, vittünk virágot a családi sírra: akik ott nyugodtak, azokat én már nem ismertem, csak hallottam róluk. Tovább a vasúti töltés menti sétatájon mentünk. Ma már senkit sem kérdezhetek meg arról, miért neveztek azt a részt töltésnek, amikor valójában árokként hasított a tájba a

sinpár. Az oda- vagy visszavezető utat egy időben kis kerülővel tettük meg: a MAORT-házak felé. Takaros házak voltak ezek, frissen épültek, gyermekfejjel is észrevettem, hogy szebbek, mint a rendszerint kopottas régiak.

Az akkoriban hirtelen föllendült olajbányászatról más emlékem is maradt, nem kevésbé felszínes. Egyszer az apám elvitt magával kirándulni az olajvidékre, vagy talán csak a közelébe — nem tudom. Fűrótoronyra vagy kútra nem emlékszem, a zalai olaj számomra a nagykanizsai új városnegyed és a háború után a lakásokba bevezetett olcsó gázfűtés. Ennyi emlék kevés ahhoz, hogy az 1948-as MAORT-pörhöz személyes közöm legyen, akár akkor, egyidejűen, akár most, amikor olvasok róla. Bevallom, azokat a dokumentumokat sem olvastam, amelyekre könyvében Galgóczi hivatkozik. Azokban az években fiatal voltam, tanultam, Nagykanizsán csak egyszer jártam, amikor nagyapám meghalt. A MAORT-pörre alapozódó regény viszont alighanem éppen ezért érdekelt különösképpen is, hogy amit egykor elmulasztottam, bepótoljam most. Kivált, mert a regény olvastakor, habár csak egy pillanatra is, az eddigieknél személyesebb élmény lobbant föl bennem. „Halála ítélték — mondta fakó hangon a mérnök. — Föl is akaszthattak volna, mint...” — így a re-

gény, s ekkor egy név következik, nem költött, hanem *valódi* név, hogy aztán a mondat így fejeződjön be: „...aki éppolyan ártatlan volt, mint én, de...” A név viselőjét ugyan nem ismertem, csak hallottam róla, s ismerem, máig ismerem a magára maradt özvegvet. Nem őtőle, többen másoktól hallottam, hogy a férje ártatlan volt. Hallottam, de meghallottam-e? Rosszkedvem okai közül ez az önvizsgáló kérdés már nemcsak az én magánügyem.

Egy jöttányival közelebb jutunk a témámul választott műhöz, ha rosszkedvem okai közül még egyet megemlítek. Még mielőtt a könyvet elolvastam volna, belenéztem néhány kritikába. Belenéztem, anélkül, hogy kellően elmélyedtem volna bennük, s nem azért, mintha kritikaellenes volnék, régi, de ma is élő divat szerint, hiszen magam is kritikát írok, vívódva-töprengve, magamat és lelkiismeretemet is mindahányszor mérlegve téve, és kínlódva, amikor — mennyiszor! — azt tapasztalom, hogy a leírtam szavak és mondatok most már a maguk útját járva nem ritkán szófia beszédnek bizonyulnak, félreértődnek, fonákjukra fordulnak, hatástalanok maradnak.

Vigaszom-e, hogy etekintetben korántsem vagyok egyedül? Vagy az, amit magam is oly sokszor leírtam már, hogy a művek, bármelyik művészetben, sosem befejezet-

tek önmagukban, hanem folytatód-
nak azokban, akik olvassák, hall-
gatják, nézik ezeket a műveket?
Vigasztalom-e magamat mindezzel,
vagy fokozott felelősségemet érzem?
Szeretném, ha ez az utóbbi lenne
igaz.

Hadd közelítsek most már a
könyvhöz, vagy ha tetszik, hadd
térjek vissza hozzá. Amiről Galgó-
czi ír, *történelem*, azok számára is,
akik valamiképpen maguk is átél-
ték azokat az idöket, s még inkább
azoknak, akik fiatalabbak lévén,
csak hallottak róluk, netán olvastak,
vagy éppen most, ezt a könyvet
véve kezükbe, most olvasnak róluk,
meglehet, életükben először. S ha
mindnyájan, mint magamról emlí-
tettem, belenéznek a kritikákba,
olyannyira ellentétes véleményekbe
ütköznek. Sietek hozzátenni: kriti-
kát írni csak addig érdemes, jó lel-
kiismerettel csak addig szabad, amíg
a vélemények lehetnek egymástól
eltérők is. Mit rosszalok hát mégis,
az elütő bírálatok olvastán?

Nem azt, hogy némelyek sokall-
ják, mások keveslik az eféle vissza-
pillantásokat. Csodálkozom azokon,
akik keveslik, mert mások ugyan-
ezeket a műveket sokallják. Ha föl-
sorolnám a közvetlenül vagy köz-
vetve idevágó műveket, oldalakat
tölthetnék meg a címekkel. Tehát
igazuk van azoknak, akik sokallják
ezeket? Nem, én úgy vélem, úgy
érezem, hogy nincs igazuk. Ezek a
művek nem grafomániából szület-
tek, s ha akad is köztük, amelyik-
nek (legalább egyik) szülője a di-
vat, valahonnét mélyről fölszakadó
sóhajnak tartom legtöbbjüket. Em-
lékezésnek, lelkiismeret-vizsgálat-
nak. Memoárnak. Valaki azt mond-
ta egyszer: mindenkinek kötelessége
megírni vagy másképp kifejezni,
amit átélt, ha csak egy csöppnyi te-
hetsége van is az íráshoz, a művé-
si kifejezéshez. Csak hogy a *Vidra-
vas* — regény, nem memoár.

Igy igaz, ott áll a címlapon, maga
az író nevezi regénynek e művét.
S én mégis azt mondom: memoár.
Aki nem hiszi, járjon utána, szokás
ilyenkor mondani. Mondom én is.
Mutassam az utat? Jó. Tessék elol-
vasni Galgóczy Erzsébet írását,
amely *Ki az illetékes?* címmel meg-
jelent a *Műhely* című lap 1979.
évi első számában, s aztán újra a
Látóhatár az év júniusi számában.
Vagy *A mai szociográfiai irodalom*
című tanulmányát (*Műhely*, 1980. 2.
szám, *Látóhatár* 1980. augusztus).
Esetleg a *Törvényen kívül és belül*
című kisregénykötetet (1980), idéz-
ték föl *Makk* Károlynak az egyik
kisregényből átdolgozott filmjét,
amely *Egymásra nézve* címmel ta-

lált meglehetősen viharos fogadta-
tásra.

Távol áll tőlem, hogy azzal gya-
núsítsam az író, mintha *regényé-
ben* a maga történetét írta volna
meg. Joga lett volna rá, az említet-
tem cikkekben következtetni lehet
arra, milyen volt saját sorsa, milye-
nek közvetlen élményei. A *Vidra-
vas* természetesen más is, több is.
Nemcsak az ihlette, amit Galgóczy
maga átélt, az is, amit látott, ta-
pasztalt, fölkatapult, dokumentált.
Természetesen el is tért ezektől, a
Vidravas csakugyan regény, valóság
és képzelet fonalaiból szötte. Bí-
rálóinak igazuk van: nem tökéletes
mű. Méltatónak is igazuk van: tiszt-
ességes mű. Ismerem a *Vidravas*
erényeit, tudom hibáit is. Aki ol-
vasta, vagy majd most olvassa el a
könyvet, maga is találkozhat ezzel is,
azzal is.

A *Vidravas* egy tehetséges pa-
rasztlány története, aki hazakény-
szerül a képzőművészeti főiskoláról,
mert a szüleit kuláknak tartották.
(Nem először olvashatni efélét.)
Odaköltözik, odakérdzkezik hozzá-
juk egy kitelepített asszony; fölta-
rul a regényben az ő története is.
(Ez sem az első leírása ilyesminek.)
A kitelepített asszony férje börtön-
ben van: a MAORT-pör fővádlottja.
(Más is írta már a pörről.) Ak-
kor hát mi itt a baj? Válaszolhat-
nánk persze azt is, hogy a baj ép-
pen az, hogy olyasmik történtek,
amikről azóta sokan, sokféleképpen
szóltak, szólnak, és alighanem még
fognak is szólni. Ha ezt válaszol-
nánk, letromfolhatnánk: azok az
idők elmúltak, minnek kell újra meg
újra visszatérni rá? Rosszkedvűen
jut eszembe, talán azért, mert még
mindig nem dolgozta föl teljesen
egyén és nép, író és nemzet ez a
korszakot. Vagy azért, mert minden-
ki a maga — szépítő vagy csúfít-
ó — szemüvegén át nézi ezt a kö-
zelmúltat. Ez utóbbival magyaráz-
kodni annyit tenne, mint nem ér-
teni a művészet lényegét. Egyoldalú
az ábrázolás? Ahogy vesszük. Sema-
tizmusra ellensematizmus válaszol?
Lehet. De hol a határ kettejük kö-
zött, s ki a bíró, aki eldönti, erre
vagy arra tér-e el egyik vagy má-
sik mű? Hiszen elfogultak vagyunk
valamennyien, ki ezért, ki azért.
Meg a mércék is eltérőek. A *Vid-
ravas*nak fölrották például, hogy
hiányzik belőle a humor, az ironia.
De annak idején *A tanúnak* éppen
azt rótták föl, hogy humorizál tra-
gikus eseményekkel. S Bacsó Péter
egyik újabb filmjén, a *Te rongyos
élet...-en* éppen azért, ugyanezért
botránkoztak meg sokan, bárhol áll-
tak (vagy ültek) a cselekmény ide-
jén.

Készséggel elismerem, vannak egy-
oldalú ábrázolások a könyvben, sőt,
vannak részletek, amelyek önké-
nyesnek tetszenek. A bebörtönzött
tudós kitelepített felesége például
tökéletesen apolitikus, bizonyára
azért, hogy az ellene alkalmazott
intézkedés igaztalan volta hangsú-
lyosabb legyen. Nincsenek adataim
arról, hogy a hasonló sorsúak közül
hányan voltak vagy lehetnek, akik
csakugyan rászolgáltak valamiféle
büntető jellegű kiközösítésre, há-
nyan sínylódtek ártatlanul, s há-
nyan lehettek, akik legalábbis
egészségi okokból mást „érdemltek”.
volna. Ámbár azt is mondatnám,
hogy egy regény — s valójában
minden más műalkotás — „egyol-
dalú”, mert a *teljességre* törekvést
a többi között terjedelmi okok is
korlátozzák. A *Vidravas* esetében
számomra feltűnőbb az apolitiku-
san ábrázolt asszony későbbi színe-
változása: amint rokonszenv ébred
iránta a parasztlány főhősben, az
öreg hölgy egyszerre tisztábban lát
és szól.

Van-e értelme annak, hogy ki-
sebb-nagyobb hibákat sorakoztassak
föl, amikor úgy érzem, hogy valójá-
ban egészen másról van szó. Meg-
maradva az előző példánál: a Pest-
ről jött öreg hölgy beszéde *aszerint*
változik, amint a főszereplő parasz-
tlány *látószöge szélesedik*. Miért
ne tételezzem föl, hogy az emlékezés
bonyolítja össze szálakat, s ad az
öreg hölgy ajkára olyan mondatokat
(netán igazságokat), amiket ő talán
nem mondhatott, de őt hallgatva a
kommunista létére is kuláklístára
tett leány *gondolható*? Ez a re-
gény nem „igazi” memoár; számon
kérdhető rajta a tárgyilagosság? Ő-
néletrajzi írásokról beszélgetve mond-
ta valaki, hogy ezek mind elfogultak,
ugyanazokat az eseményeket
mások másképpen láthatták, értet-
ték és élhették meg. Igaz. Ebből
ugyan arra is lehetne következtet-
ni, hogy minél több emlékezés je-
lenik meg, annál tisztább lesz a kép.
De regény se lehet mindig és egész-
szen tárgyilagossá: kivált, ha önélet-
rajzi elemek is bele-beleaszódnak
a mesevezetésbe, mint a *Vidravas*
esetében is.

Elfogult a könyv, nincs okom
kétségsbevonni, bár íróját csak mű-
veiből ismerem, s művei közül sem
olvastam valamennyit, tehát tiszta
lelkiismerettel aligha állíthatnám,
hogy legalább műveiből jól ismerem
Galgóczy Erzsébetet. Röstellem is;
része ez rosszkedveimnek. Úgy vé-
lem, úgy érzem, keserű önvizsgálat
is ez a könyv, kegyetlen önmarcan-
golás. Ha a harag rossz tanácsadó,
mint mondják, talán a keserűség is
az. Csak hogy a visszafojtott, leta-

gadott harag még rosszabb tanácsadó, s az elhessegetett keserűség, a megtagadott családás, a bebugyolált sérülés ugyancsak olyan, mint a betokosodott kórokozó. Persze, az igazság, ha valóban az, kimondatlanul is olyan, mint a földben szunnyadó mag: előbb-utóbb a felszínre tör, kihajt, virágot, gyümölcsöt, termést hoz.

Történelmi tapasztalat, hogy nincs olyan titok, amely napfényre ne jöjjön, s amit bármikor is csak rejtett zugban suttogni lehetett, egyszerű háztetőkről ne hirdették volna. Történelmi tapasztalat, mondtam, s most hozzáteszem, mint rosszkedvem egy újabb okát: nagy baj, ha a történelmi tapasztalat bárkit is arra indít, hogy megpróbáljon „történelmen kívülséget” élvezni, mentelmi jogot követeljen vagy ruházzon önmagára, mentességet a felelősség alól. Hibákat eltúlozni ugyancsak hiba, de a hibákat figyelmen kívül hagyni még nagyobb hiba.

Idéztem már egy másik írásomban *Karinthy Ferenc* kitűnő karcolatát, amelynek címe: *Shakespeare Magyarországon* (megjelent a *Túl az Operencián* című kötetében). Ausztáliában, egy egyetemi városkában tart előadásokat az író (vagy egyes szám első személyben leírt hőse; válogatni etekintetben éppoly botorság lenne, mint azt firtatni, hogy művekben, műalkotásokban az egyes szám harmadik személy mennyire rejti-foglalja magába az egyes szám

első személyt). Délelőtt Shakespeare Magyarországon a téma, délután a magyar dráma. „Ehhez természetesen, ha csupán vázlatosan is, ismeretnem kell az elmúlt százötvenkétszáz év magyar történelmét” — írja az első témáról Karinthy, s később, hogy a második előadáshoz „még inkább föl kell kavarni tatárokat, törököket, Habsburgokat, a reformációt, ami nélkül Bornemisza, reformkort, ami nélkül Katona, '48-at, ami nélkül Madách volna érthetetlen, a forrongó századelő Mórícát, Molnárját, majd a falukutató, népi mozgalomból a színházba robant Némethet, Illyést és így tovább napjainkig, csupa lángoló évszám: 1914, 1919, 1945, 1949, 1956.” Elbeszéli Karinthy, hogy az előadások után megszólítja őt (vagy hőset?) egy helybéli drámaíró, aki „nemigen ír, inkább csak szeretne. De valahogy nincs neki mit.” „Tudja, míg hallgattam, hát igazán irigyeltem magukat odaát. Hogy milyen érdekes, izgalmas dolgok történnek ott mindig. Háborúk, forradalmak, szabadságharcok, csupa nagy, izzó, drámai téma. De itt, ugyan miről írjak? Nálunk soha nem történik semmi.”

A történelemmel sok mindent lehet és szabad csinálni, de egyet biztosan nem: hallgatni róla. „Míg elhallgattam, megavultak csontjaim a napestig való hallgatásban.” Milyen szépen is hangzik a mondas: „Ami a szívemen, az a számon.” Alakítsuk át egy icipicit: ami a szívemet

nyomja, azt ki kell mondanom. Kiváltképp, ha valaki író. Voltaképpen most kellene kezdenem szólni a *Vidravas*ról. Hozzámérni a szerző életéhez, az általam ismert történelemhez, mások műveire, régebbi és újabb tapasztalatokhoz, magam és mások élményeihez... és még mennyi mindenhez! Bizony, most kellene hozzáfogni — mihez is? — a *Vidravas* elemzéséhez? A magam történelmi tapasztalatainak mérlegeléséhez? Rosszkedvek földérintéséhez? Új élethez? Tanulságok kereséséhez? Tanúskodáshoz? Önvizsgálathoz? Gyomláláshoz, öntözéshez? Magvetéshez? Íráshoz, olvasáshoz?

Újra el kellene olvasni *Galgóczi Erzsébet* regényét, amelynek címe: *Vidravas*. Fölismerni erényeit, fölismerni hibáit. Megnézni magunkat a könyv tükrében. Lehet, hogy a foncsorozás nem tökéletes, a tükrön vannak homályos foltok is. De nem csak a tükrön áll, mit ismerünk föl benne magunkból. Az a feladatunk, hogy keressük az igazságot, tiszteséggel éljünk az emberek javára. Hogyan is fejezi be Galgóczi önéletrajzi ihletésű írását, amely már címeiben is nekünk szegezi a kérdést: „Ki az illetékes?” József Attilát idézi:

„... Én dolgozni akarok. Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani.”

Ezt minden nap újra kell kezdeni, amíg csak él az ember.

Zay László

„A nagy utazás”

A XVII. Magyar Játékfilmszemle egyik kiemelkedő alkotása volt *Gazdag Gyula* dokumentumfilmje. Címe alapján — *Társasutazás* — aligha sejthető, hogy a közelmúlt magyar történelmének legtragikusabb eseményét, a zsidóság nagy részének deportálását idézi fel.

S éppen ebben rejlik a film különlegessége, eredetisége, már-már az abszurdot érintő tárgyalásmódja: társasutazásra indulnak ugyanis Auschwitzba a Coopturist szervezésében azok, vagy azok leszámazottai közül sokan, akik negyven évvel ezelőtt egészen másképp utaztak oda. Emlékezni, tisztelni, szeretneik nyomát kutatni mennek vissza. De — és itt ás a film a *mementó* egyenemű komor ünnepélyességének felszíne alá — ezek az emberek szükségszerűen mélyebbre, a mindennapok útjából félre tereltek emlékeiket, hogy élni tudjanak a jövőnek. Ezért még a múltba ve-

zető fájdalmas utazás is kezdetben nagyon hasonlít megcsokott csoportos kiránduláshoz: izgatott jegyellenőrzés, újság- és cigarettavásárlás, útvonal és megállóhelyek tisztázása, közös ebéd az elegáns étteremben stb. Csak egyvalami: a kedélyes idegenvezetés marad el, érthető tapintatból.

Szörnyű lenne és századszor is sokkírozó az auschwitzi tárlók bemutatása: szappan és emberhaj, vagy a krematóriumok előtt maradt cipők. De éppolyan megrázó a mába érő, csillapíthatatlan kín tragikus abszurdítását látni: jól szituált, életmedett emberek csoportja a tátrai szállodában, söröskriglik felett társasági beszélgetésben vagonokról, kegyetlenségekről mesél, dátumokat egyeztet, emberi vadállatok nevét azonosítja.

Mintegy rezonőrként, meg-megszakítja a filmes utazás történetét egy asszony vallomása: ő nem vehet

részt a társasutazáson. Olyan életreszóló fizikai sérülést is szerzett a haláltáborban a lelki mellé, mely nem engedi meg az újabb megpróbáltatásokat. Az egykori lágerből csak kavicsos utakat, zöld gyepeket, téglapületek egy-egy szegletét látjuk — nagy totált szinte soha nem mutat *Ragályi Elemér* érzékeny kamerája. Amit látni lehetett, arról a homályban ülő, arcát mutatni nem akaró asszony tudósít. A valószerűtlen múzeumnál valóságosabbak az ő szavai, s az elcsendesülő, egyre jobban belülré figyelő utasok is emlékeik és itt pusztult szeretteik vonzáskörébe kerülnek. Koszorút rendezgető kezek, neveket a több ezerből kikeresgélő ujjak, egyre kiszáltabb tekintetek. A siratás, az újraélesztett döbbenet, a fiatal rabbi gyászéneke a hűvös, borongós napot igazi mementóvá, az emlékezés megőrző ceremóniájává avatja. *Gazdag Gyula* nem furakodik be otrombán

a legszemélyesebb magányügyekben: nem lesz öncélú a síró férfi, a vőlegényét kántálva idéző tépett idegzetű idős asszony látványa. Csak megáll egy pillanatra a szenvedők mellett, hiszen a laza csoportosulás a saját eseményeinek dinamikájával szinte rendezzi, vágja a filmet. Néhány perc és újabb dráma: rosszul lesz az egyik asszony, elesik, súlyosan megsérül. Vijjogó mentő, kiszolgáltatott, kétségbeesett arc: idegen ország idegen nyelvű emberei sürgönek már a magára maradt beteg körül. Nem csúcspontja, csak a film dramaturgiájának egyik kicsomóso-

dása ez — szakmai szempontból szinte ajándék a kitűnő szemű, kiváló ritmusérzékű, a bizarrban is emberit láttató rendező számára.

A lefüggönyözött szobában ülő asszony, a hotel éttermében beszélgető utasok nem tudnak nem arról elmélkedni, mint amire újra és újra figyelmezteti őket rossz álmuk, testi bajaik és főleg a sok hiányzó családtag s barát: miért, hogyan történhetett meg mindez? Ki a felelős? És mit tehettek volna ők maguk? És lehet-e még vádolniuk? Miért mások ők, s lehetne-e ennek a máságnak megvallott, nyílt méltósága?

Van-e még diszkrimináció? Tétova kérdéseik, félelmeik, válaszaik azt sugallják: el nem múlt belőlük, csak „finomult a kín”. S a rendkívül gondolatgazdag, sokfelé utat nyitó film nyomán ismét felvetődik az, amit akkor is végig kell gondolnunk, ha a „fasiszta nép” vádjával egy percig sem azonosulunk: a sokszor kölcsönös előítéletek továbbélésének hogyan, miként vehetünk véget?

Talán az olyan tiszta beszédű művek mutatnak a helyes irányba, mint Gazdag Gyuláé.

Budai Katalin

Tallóztatás teológus szemmel

Tótfalusi Kis Miklós ébresztése

Háromszáz esztendeje jelent meg Amszterdamban *Tótfalusi Kis Miklós* keze munkája nyomán a Károli Biblia hatodik kiadása. Ennek a jeles cselekedetnek ünnepeltük évfordulóját Debrecenben április 25—27-e között rendezett háromnapos tudományos konferencián, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya és Debreceni Bizottsága, a Magyarországi Református Egyház és a Debreceni Egyetemi Könyvtár szervezett.

Tótfalusi Miklós élete egy munka köré fonódik — ez az „aranyos Biblia” —, 1680-ban azért érkezett Amszterdamba, a világhírű nyomdászok hazájába, hogy az újra kiadandó Biblia „körül lenne, és a nyomtatásbéli hibákat igazítaná. Egybeszedvén kevés költségét, mely több nerr volt háromszáz talléronál; azzal elment Belgiomba, Amszterdamban mindyárt magának kétszáz forintokon mesterembert fogad, aki betűmetszésre, öntésre hat hónapokig tanítaná; tett is abban olyan fundamentomot az idő alatt, s gyakorolván tovább is megtanulta annyira, hogy párja akkor Európában nem volt, sőt az egész világon sem” — írta róla Bod Péter a Magyar Athenas-ban (Bp. 1982. 440.).

Ezt az állítást a honfiúi rajongás túlzásának tartották sokáig, míg az 1950-es években két tanulmány — replepő kutatási eredménnyel szolgált: bebizonyította, hogy a máig használt és nagyra becsült Janson-antikvának nem a holland Anton Janson a szülőatyja, hanem Tótfalusi Kis Miklós. Mindkét tanulmány két szerző közös írása. (The origin of the Janson types: with a note on Nicholas Kis. Linotype Matrix 18

(1954) 7. — Nicholas Kis and the Janson types. Gutenberg Jahrbuch (1957, 207—212.). Az egyik Harry Carter — aki a világ egyik legtekintélyesebb nyomdátörténésze, a másik egy jeles hazánkfi, *Buday György* a kiváló fametszőművész. Kutatásaiknak alapja Tótfalusi amszterdami betűmintalapja, melyet először *Szentkúti Pál* adott közre (M. Tótfalusi Kis Miklós betűmintalapja. Magyar Könyvszemle, 1942, 368—374.). A betűmintalapján a következők szöveg olvasható: „Havalki tudni akar valamit ennek a típusnak matricáiról, melyeket nem régen készített Kis Miklós, forduljon a nevezett mesterhez, aki Amszterdamban él, Achter Burg-nál, van de Zwaan serfőzőjével szemben, a Warner Warnersz-házban, s ott nála előnyös áron megkaphatja.”

Úgy látszik a reklám nem volt hiábavaló. Ő metszette 1686-ban az első grúz betűket, Arcsil grúz király megrendelésére. Az örmények püspöke is felkereste. Héber és görög betűk metszésével is foglalkozott, de egy 1686. november 12-én kelt, és a linköpingi Stifs och Landsbiblioteket-ben őrzött, Johann Gabriel *Sparwenfeld* svéd diplomatának írt levele szerint — aki 1684—87 között Moszkvában működött — arról írt, hogy a szír, a samaritánus és a kopt betűk metszésében is jártas volt, s arri a legmeglepőbb, azt is megírta: „van, aki már megegyezett velem kínai betűk elkészítésére, amelyek eddig... soha nem voltak nyomtatva”. (Vö.: C. *Björkbom*: Henrik III. keysers georgiska stilp-rov. Nordisk Tidskrift för Bok-och Biblioteksväsen. Upsala och Stockholm, Arg. XXII. 1935, 90—102. — *Ország* László: Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. Magyar Könyvszemle, 1958, 22—41.)

De nemcsak egzotikus megrendeléseket teljesített. Metszett betűket Cosimo Medicinek, sőt XI. Ince pápának is, éppen Budának a török uralom alól 1686-ban történő felszabadulásáról frott művéhez. A Mentességben azt írta — és bizonyára nem túlzott, hogy „néha targontzával tolyák a pénzt szállásomra”. Ez a kincs csak egyre kellett — a magyar Biblia méltó kiadására. „Néha egy hólnapig is bort bizony nem ittam; — írja — én minél alábbvaló s olcsóbb eledellel lehetett; olyannal éltem: olyan szükön költő voltam, hogy véghez vihessem azokat, amikhez kezdettem Isten indításából.”

Tökéletes, megalkuvástól mentes munkát akart végezni. Ezért hát megfogadott két jeles Utrechtben tanuló diákot, Csécsi Istvánt és *Kaposi Sámuel*t — segítségül. Mindhármán jártasak voltak a bibliai nyelvekben és így együtt javították a rengeteg hibát. A munka végeztével a Bibliát három változatban hozta nyilvánosságra. Az első a teljes Biblia, a második az Újtestamentum, míg a harmadik a Zsoltárok. Minden változat aranyos pompás kötéssel, „melyben nem volt senkinek csak egy kis pénzecsskéje is”. Európa egyik legszebb könyve ez máig.

Úgy látszik itthon sikere van könyvének. Amikor az első példányok hazajutnak „a boldogemlékzetű úr *Teleki Mihály* Fogarásban az Ország Gyűlésben, az urak közzé sietvén és mutogatván s dicsekedvén mondotta: Urak, haza kellene ám ezt az embert hozatni; de arra pénz kell. No ki mit ád?” Tótfalusi így hagyta ott 1689 őszén Amszterdam nagy becsületét — hogy itthon szolgájon. Itthon régi pártfogói elhaláltak, ellenfelei álltak a helyükre. Coccejánusnak tartották őt és az ilyen szellemű újítókat máglyára méltónak ítélték. Az 1673-as radnóti

zsinat elítélte *Coccejus* János követőit, akinek puritán gyökerű, minden emberi tekintélyt kizárólag a Biblia alá rendelő teológiája aggasztotta Erdély urait. Az egykorú feljegyzések szerint már a máglyák készen is álltak.

1690-től Kolozsvárott telepedett meg. Helyzete egyre reménytelenebb lett. „Minden jónak irigye vagyok. Ubi lumen et umbra, a jócselekedet után sántikál az irigység; találkoztanak abban az időben is, akik munkáját, fáradtságát ócsárlanák, magát semmire becsülének, a Bibliától, melyet igen szépen nyomtatott volt, elidegeníteni kívánták az embereket” (Bod Péter). Nehéz volt megbocsátani, hogy mintegy 3000 hibát javított ki a Károli Bibliában.

A sokféle bosszantás ellenére — megszállottan dolgozott és két könyvben is megírta munkája védelmét. Az egyik: *Apologia Bibliorum* — melyet erre a nagyszerű évfordulóra jelentetett meg a Református Sajtóosztály, a másik a „Mentség”, melynek újra kiadását *Kodály Zoltán* javasolta annak idején *Knernek*. Ennek a megrázó erejű iratnak talán valamelyik *Adyvers* is lehetne a címe: „Ki látott engem?” vagy „Szeretném, ha szeretnének.” A könyv ismertetőjét *Kodály Zoltán* írta meg a *Magyar Szemlében* (1940. XXXIX. 334—336.), mely ezekkel a keserű — a korra jellemző — szavakkal zárult: „valóban, ilyen küzdelem és szenvedés vár itt mindenkire, aki bármi mesterségben vagy művészetben a csúcsra törekszik... A helyzet (azóta) még tán rosszabbodott... egyre hangosabbak... a jobbok munkájának kerékkötői”.

Így vált *Tótfalusi hazánk* első „nehéz emberévé” és az *Értől* az *Óceán* felé törő ember példaképévé. Nem véletlen, hogy *Németh László* remek drámát írt a hajdan volt nyomdász életéről. („Ekklezsiamegkövetés”). Élete végéről álljon itt *Bod Péter* fájdalmasan igaz és szép mondata: „Sok méltatlan szenvedései miatt, maga is *Belgyiomban* a szabadsághoz szokván, azoknak hadakozásokra alkalmatlan lévén, s kicsiny bosszúságot is nehezen szenvedhetvén, megütötte a guta, és kezeit-lábait haszontalanná tette egy néhány esztendőig, végre életének LII-dik esztendejében, 1702-dik esztendőben e világról elköltött.”

Pápai Páriz Ferenc egy egész könyvnyi versben siratta el kedves jó barátját. Az utolsó ezekből így szól:
„*Tótfalusi Miklós* nyugoszik ez helybe,

Magyarország szülte, Erdély
felnevelte,
Hollandia nagy dolgokra készítette;
De amint intézte, nem adta
szerencse.

Mondjad, útonjáró, nyugodjék meg teste,
Búsult lelkének lett Isten békessége,
Idegenségünket az Isten ne nézze,
Támasszon hazánknak inkább mást helyette.”

(*Pápai Páriz Ferenc*: [Életnek könyve] „Erdélyi féniks”, Nagyenyed, 1767.)

„Elsüllyedt monostor”

Ez a címe *Ráthonyi János* cikkének, amit a *Magyarország* című hetilapunkban találunk (1985. 16. sz. 21. old.), mely *Fekete István* kéziratosa tanulmánya alapján Dunaujváros — régi nevén *Pentele* — *Árpád-kori*, a tatárok által lerombolt monostorának történetét mutatja be gondos levéltári kutatások alapján. Mintegy hatszáz kolostort alapítottak Magyarországon az *Árpád-kor* előtt, amiből vagy négyszáznak ismerjük a helyét. Ezek közül öt görög alapítású. A pentelei is ilyen, amelyik szent *Pentelemon-ról* kapta a nevét. Alapítása az ezredforduló első évtizedére esett. *István király II. Bazileosz császárral* szövetségben háborút viselt a bolgár cár ellen és győzött. Ennek nyomán alakulhatott a marosvári, a veszprémi, a szentendrei, a szávaszentdemeteri monostorok mellett a dunapentelei monostor is. *Fekete István* a pentelei monostor alapításának évét 1015—1030 közé teszi, melyet a *Rác-templom* alatt megmaradt kőmaradványok is bizonyítanak.

A monostor építésének ihletője *Szent Imre herceg* bizánci görög felesége volt. *Imre herceg* haláláról így ír a németalföldi *Hildesheim* évkönyve: „1031. szeptember 2-án *Imre herceget*, az oroszok vezérét, *István király* fiát megölte egy felvert vadkan.” Az „oroszok vezére” kifejezés arra utal, hogy abban az időben a királyi testőrséget a katonai segédcapatokból szervezték és szerepük hasonló volt az orosz udvarokban szolgáló tatár testőrökéhez. A 13. század elejétől a görög kolostorok lassan ellatinosodtak. Talán az egyik utolsó hírmondója az *Árpád-kori* görög keresztyénségnek *Pentele* lehetett, mivel a *Rácalmás* és *Pentele* közötti terület a görög apácák *Istvánról* kapott adomány birtoka volt.

A tatár seregek a pentelei monos-

tort is a földdel egyenlővé tették. A kolostor emléke viszont hosszú ideig fennmaradt. *Druget János* nádor egy 1329-ben kelt birtokperének egyik aktája beszél a hajdani görög apácákról. Az elhagyott kolostorról legendák is születtek, mely szerint a kolostor „valahol az *Arendás-lapos* környékén, vagy a fölött a *Duna* partján állott... Ebből a templomból *Szent Iván* éjszakáján, ha fülünket a földhöz szorítjuk, hallani lehet a barátok énekét és a harangszót.” A feltárt rommező ma is megvan *Rácalmás* alatt a folyó partján, a falutól egy kilométerre. 1983 őszén a *Duna* rendkívüli vízállása idején *Rácalmás* alatt egy kilométerre szépen faragott kőtöredékek kerültek elő a *Duna* medréből. Talán éppen az elsüllyedt monostor kövei.

Egy magyar pap Leninnel

1917. november 7-e volt az a nap, amely *John Reed* ma már klasszikus riportkönyvének címét kölcsönvéve, megrengette a világot. Vajon ennek a földrengésnek a hatására hogyan lendültek ki a Vatikán szejzmográfjai? Hogyan találkozott a szovjet hatalom a római katolikus egyházzal?

1918-ban küldte a Vatikán *Lengyelországba Achille Ratti-t* — a későbbi XI. *Pius* pápát — azzal a titkos megbízással, hogy *Oroszországban* összeköttetést teremtsen a szovjetellenes erőkkel. 1918 áprilisától „*Lengyelország és határterületei*” apostoli vizitátorává nevezték ki, de a szovjet kormány nem engedte be az országba a pápai diplomatát, így hát *Ratti Lengyelországban* maradt. Összeköttetésbe került *Pilsudskivel*, akinek a lengyel földbirtokosok szovjetellenes támadása idején igyekezett segítségére lenni, valamint *Herbert Hooverrel*, aki az amerikaiak megbízásából tartózkodott akkor *Varsóban*. Mivel titkos küldetése eredménytelen volt, XV. *Benedek* — jobb híján — a „vallás védelmére” szervezett akciót. 1919. márciusában táviratot intézett *Leninhez*, követelve, hogy a szovjet kormány adjon ki rendeletet a papok tiszteletben tartására. A szovjet kormány válaszolt a pápának és tájékoztatta arról, hogy a Szovjetunióban vallásszabadság van. Csodálkozását fejezte ki viszont azért, hogy a pápa soha egy szóval sem tiltakozott az ellenforradalmárok és az intervenciók csapatok gyilkosságai és kegyetlenkedései ellen.

A pápa — a diplomáciai kudarc ellenére — meg volt elégedve *Achille Ratti* működésével. 1919 júniusá-

ban lengyel nunciussá és címzetes érsekké nevezte ki. Igaz, hogy nunciusként sem volt jobb diplomata: a Szilézia körül támadt konfliktusba belebukott és ezért 1921-ben a pápa kénytelen volt visszahívni. Kárpótlásul 1921 júniusában Milánó érsekévé, majd a következő év február 6-án pápává választották.

A Vatikán nyíltan az ellenforradalmárok pártján állt. 1919 októberében *Liszakovszkij* — Kerenszkij volt vatikáni követe, aki akkor már Kolcsak és Gyenyikin „kormányait” képviselte — XV. Benedek pápáról azt az üzenetet küldte Szazonovnak Párizsba, hogy a Szentszék rokonszenvezik a bolsevizmus elleni harccal, „mert a bolsevizmustól mindenél jobban fél”. A pápa egy magánbeszélgetésben azt a reményét fejezte ki Liszakovszkijnek, hogy „rövidesen végeznek a bolsevikokkal”.

A pápa ezúttal rossz prófétának bizonyult. A fiatal szovjet állam egyre jobban megszilárdult, így hát diplomáciai érdeke lett a Vatikánnak az, hogy felvegye a szovjet állammal a kapcsolatokat. A Volga mentén dúló éhség jó alkalom volt erre.

A Szovjetunió és a Vatikán között 1922-ben történt meg az első személyes kapcsolatfelvétel. Egy amerikai jezsuita atya — Edmund Walls — vezetésével egy jezsuitákból álló küldöttség segélynyújtás és élelemküldés címén utazott a Szovjetunióba, de 1924-ben eredménytelenül tértek vissza Rómába, mivel elleneséges tevékenységük miatt a szovjet kormány kiutasította őket. XI. Pius pápa családott volt, és elhatározta, hogy maga utazik a Szovjetunióba. Ekkor magához kéretett egy *Bede* Viktor nevű magyar papot — hogy beszéljen erről Leninnel. Bede Viktor személyesen ismerte Lenint. Párizsban kerültek egymással kapcsolatba. Lenin nem utasította el a tervet, de a közbiztonság lazaságára való tekintettel azt a feltételt szabta, hogy a pápának gyakorlatilag mindvégig egy épületben kellene tartózkodnia és onnan nem léphetett volna ki.

Az a hír kapott szárnyra, hogy Lenin állítólag azt jósolta, hogy egy évszázad múlva a szovjetek rendszere lesz az egyetlen létező politikai rendszer a világon és az egyetlen vallás a római katolikus lesz. De ki is volt Bede Viktor? Egyetlen magyar lexikonban sem említik nevét.

XI. Pius pápa egyre élesebben fordult a Szovjetunió ellen. A belső bomlasztás előkészítésének eszköze volt a Rómában szervezett Collegium Russicum is. A pápa arra a megállapításra jutott, hogy a kom-

munizmustól csak egy határozott, erős diktatúra mentheti meg a kapitalizmust. Ez magyarázza XI. Pius pápa kapcsolatát az olasz fasizmussal, aminek eredménye az 1929. február 11-én megkötött lateráni egyezmény lett. A Vatikán és a Szovjetunió kapcsolatának normalizálódására még várni kellett.

Széljegyzetek Takács Béla új könyvéhez

Bevallom, szívesen olvasom Takács Béla műtárgyakat, iparművészeti remekeket vallató könyveit, mivel bennük soha nem vész el a tárgyak mögött az ember. Akinek van szeme egy zsírosra forgatott „öreg Szikszay” vallatásából felderíteni azt, hogy hajdan élt gazdája milyen sorsú és reménységű ember volt, azt valójában nemcsak a tárgyak érdeklik, hanem az ember is, akikért e tárgyak vannak, és akik kétkezük munkájának palackpostáján keresztül üzentek nekünk. Ezért hát szívmengető jó érzéssel vettem a kezembe Takács Béla új, bolti forgalomba nem kerülő „*Gyöngyhímzéses debreceni díszkötések*” című könyvét. Élén Takács Béla-i ajánlás: „Édesanyám emlékének, bár Ő soha nem ért rá hímezni, mert Édesapám, négy fia, négy lánya és a saját ruháját foltozhatta.”

A könyv a XVI. századig nyomon kísérhető könyvkötő művészet XIX. századi szakaszának egy jellegzetes hajtását: a gyöngyhímzéseket kíséri nyomon. A 19. században világszerre hanyatlásnak indult a könyvkötészet. A kézi — minőségi — munkát felváltotta a gép, a mennyiségi munka. A debreceni mesterek ekkor sem adták fel a harcot a tucatmunka ellen. A debreceni könyvkötők ebben a korszakban is tudtak újat alkotni. Így született meg a magyar könyvkötészetnek egy speciális ága: a biedermeier stílusú gyöngyhímzéses díszkötés. A megvizsgáltak közül egy kivételével mindegyik Debrecenben nyomtatott református énekeskönyvre készült.

A könyvből megtudjuk, hogy a debreceni nyomda 1809-ben I. Ferenc királytól szabadalomlevelet kért a református énekeskönyvek nyomtatására, amit három évvel később meg is kapott. Ez azt jelentette, hogy a nyomda kizárólagos jogot nyert arra, hogy a négy református egyházkerület számára itt állítsák elő a szükséges mennyiségű énekeskönyvet. Ez óriási üzletet jelentett, amit 10 évig versenytárs nélkül élvezett a debreceni nyomda. Így hát a város könyvkötőinek bőségesen volt munkájuk.

De nemcsak az énekeskönyvek históriáját ismerhetjük meg, hanem mindazt, ami ezzel a szép kézimunkával kapcsolatban van. Az üveggyöngyök készítéséről, a hímzés módjáról, a könyvkötők nevééről, személyéről és a remekbe készült mestermunkákról találunk hasznos fejezeteket.

Ez a könyv nemcsak gazdag motívumvilágú, szép alkotásokkal ismertet meg bennünket, hanem kitapintható lesz az alkotó ember szándéka és egy kicsit a kor is, melyben ezek a kedves és szép alkotások születtek.

Kincsek és kavicsok

Kincsekre találni mindig nagy öröm, különösen olyanokra, melyek nemzeti múltunk elsüllyedt kontinenseiről adnak hírt. Így hát találgatásaim során mindig előszerezettel álltam meg olyan tudósításoknál, aminek kapcsán a kincsre találás örömét tudom megosztani az olvasóval.

Az elmúlt hónapok során is volt ilyen örömben részünk. Ezekből köztünk egy csokorra valót és közénk fűztem egy szenzációnak indult, de közben talminak bizonyult hírt is.

Először talán szőjük tovább a megkerült Königsbergi töredék sorát. *Ruffy* Péter híradása után nem sokkal — erről mi is hírt adtunk lapunk olvasóinak — a lap egyik tudós olvasója egy ehhez kapcsolódó nyelvemlékünk újra megtalálásának öröméről adott hírt. Ez a korábban szintén Königsbergben őrzött szőjegyék. Ezt az 1360—70 körül feljegyzett szógyűjteményt egy minden bizonnyal német származású, talán Észak-Magyarországon élő szepességi szász ember írta oly formán, hogy a latin szöveg fölé odaírta talán nyelvgyakorlasként a magyar szavakat is. Ez a fóliáns őrizte az észak-magyarországi i-zó nyelvjárás rendje szerint leírt szász magyar szavunkat. A szőjegyéket 1916-ban találta meg egy jó szemű kíváncsi könyvtáros és értesítette erről a Magyar Tudományos Akadémiát. Az Akadémia fényképet kért róla, amit *Melich* János tett közzé a Magyar Nyelv című folyóiratunkban (1916, 145—148) és felkérte a legjelesebb tudósokat, hogy a fénykép alapján mondják el szakvéleményüket. „Ekkora tudósi felvonulást — írja az esetről *Hanthy* Kinga a Magyar Nemzet 1984. október 27-i számban — magyar nyelvemlék talán még soha nem kapott.” A hozzászólók tekintélyes névsorát érdemes ide írni: *Fejérpataki*

László, Nagy Gyula, Szinyei József, Szentpéteri Imre, Jakubovich Emil, Károlyi Árpád és Karácsonyi János (vö. MNy, 1916. 241—265, 325—326, 370—371).

Ekkor írta meg a szójegyzék mindezeideig legjelesebb ismertetését Simonyi Zsigmond is (Königsbergi Szójegyzék. Magyar Nyelvőr, 1916. 161—162, 256—257). A nagy neki-buzdulásnak viszont volt egy szépséghibája is. A szójegyzéket senki sem vizsgálta meg a helyszínen, pedig a régi kéziratok tudós kutatóinak sokat mond a papír, a tinta és a vízjel.

A Königsbergi szójegyzék is osztozott a hajdani egyetemi könyvtár odüsszeiájában. Szabó Dénes „A magyar nyelvmelékek” című (Bp. 1959. 2. kiad.) egyetemi tankönyvében azt írja, hogy a jeles szójegyzék a Kalinyingrádi egyetem könyvtárának a birtokában van. Décsy Gyula egyik kevésbé ismert tanulmányából, ami az Ural-Altäische Jahrbücher 1959-es 31. kötetében jelent meg (Zur Geschichte der Königsberger ungarischen Sprachdenkmale, 53—61), megtudjuk, hogy vizsotagságos kalandok után 1953-ban a Göttingeni Egyetem könyvtárába került a szójegyzék, ahol Décsy Gyula — akkor még hamburgi, majd pedig az Indiana University-n (Bloomington, USA) működő professzor — 1959-ben megvizsgálta. De időközben a göttingal Archivlagert felszámolták s állományát egy nyugat-berlini központi levéltárba olvasztották. Most tudtuk meg Futaky István leveléből, hogy a jeles kódex Ordenfoliant 329 szám alatt — a jelzet a német lovagrendre utal — található. Reméljük, hogy lesz tudós vállalkozó, aki valatóra fogja a jeles kincset.

A kincse találás örömet éreztük akkor is, amikor néhány héttel ezelőtt Székesfehérvárról jött jó hír. A város legősibb részén egy gázvezeték fektetése közben megtalálták Géza fejedelem hajdani földvárának árkait és maradványait. Géza hatalomra jutása után nem sokkal, 972 táján a mai Székesfehérvár belvárosának területén emelkedő kis sziget dombján rendezte be fejedelmi rezidenciáját. Itt találták meg a Péter—Pál-templomnak, a székes-egyház középkori elődjének falmaradványait is, több kövel kirakott sír társaságában. Ebben a templomban temették el Géza fejedelmet is. Így hát ezt a mocsaraktól körülvevett szigetet tekintette a kereszténnyé szelődült Géza fejedelem is hazájának.

Újabb kincsek is öröme hangolhatnak. 1984. november 16-án Budapesten, a Majakovszkij u. 9. számú

ház műterem lakásában két nagyméretű kartondobozt találtak, benne — szinte hibátlan állapotban — 713 Tornyai-festményt — az életmű nagyobbik részét — és számos, a festő életére vonatkozó dokumentumot, naplófüzetet, fényképet, levelet — a többi közt Munkácsytól, Zichy Mihálytól és Benczúr Gyulától —, no, meg két aranyérmet az 1929-es barcelonai világkiállításról és az 1933-as állami aranyérmet. A lakás Tornyai János özvegyéé, Szabó (Proits) Rozáliáé volt, aki 1983-ban bekövetkezett haláláig itt lakott. A képek eltűnéséről a Pesti Napló 1936. szeptember 24-i száma tudósított, de abban senki sem hitt, hogy egy véletlen szerencse folytán, 50 esztendő múltán kiállítható állapotban kerülnek elő ezek a képek.

Ki is volt Tornyai? A szűkszavú kislexikon szerint „kritikai realista festő”, aki egy életen át vallotta szülővárosának puritán, konfliktussokkal teli világát. Fő műve, amire felfigyeltek a Juss (1901), a magyar falu drámája az alig-valami örökségen, gyilkos szenvedéllyel osztozkodó szegény parasztcsalád ádáz marakodása, mely több mint harminc éven át foglalkoztatta, míg az elbeszélő hangú festményből, drámai feszültségű expresszív erejű valomás formálódott.

Most Tornyai „jussa”, öröksége — előkerült, és a kincse találás örömet a Nemzeti Galéria velünk is megosztotta. A képek zöme — színezget, mely alkalmas bepillantást ad Tornyai alkotóműhelyébe, leleplezi a festőt is. Arról ad hírt, amit az öreg Tornyai így mondott el régi modelljének, Kovács Máriának. „Tudod-e, Mária, én most már egészen másképp festök, csupa színt, meg napfényt, sárgát, rózsaszínt. Azért, mert kell a nap neköm. Öreg vagyok, oszt fázom.”

Tornyai már közel ötven éve nem él, de a fények, a sárgák és a rózsaszínek most is melegítenek.

De vannak képzelet teremtette kincsek is, gyémántnak kikiáltott kavicsok. Tavaly bejárta a világot a Newsweek szenzációs riportja, melyben egy libanoni történész, Kamal Salibi, a beiruthi Amerikai Egyetem történészprofesszora szerint két évezreden keresztül tévedésben élt a világ, amikor azt hitte, hogy az „Ígért Földje”, a tejjel-mézzel folyó Kánaán, nem ott volt, ahol ma keressük, hanem a mai Szaúd-Arábiában, 300 km hosszan a Vörös-tenger mentén. Dolgozatának ezt a címet adta: „A Biblia Arábiából jött.” Ebben Adámtól a babilonai fogság végéig az összes bibliai nevet azonosítja „Khirban-t (Ábrahám temetkezési helyét) a bibliai Heb-

ronnal azonosítja. Dávid király Cionja a mai Siyan, egy hegyi község Abhától nyugatra, tőle 80 kilométerre Arwa Salam vagy Ali Shrim alatt lehetne kiasni — szerinte — az ősi Jeruzsálemet. Salibi szerint az Egyiptomi kivonulás mindössze egy kis kirándulás volt Misrimah városából, melynek ősi neve Egyiptomot jelent. Még a Jordánt is sikerült megtalálnia egy látványos hegyvonulat és vízválasztó Asir közepén.”

A professzor ezzel érvel: „Ezernyi ősi hely van a mai Palesztinában. Miért nem lehet közöttük egyetlenegy bibliai nevet sem találni? Ennek ellenére miért maradt meg csaknem az összes bibliai név a Közel-Kelet ezen tájain — Asir vidékén.”

Mielőtt valaki hinni kezdene Kamal Salibi tetszetős és igaznak tűnő érveinek, gondoljunk arra, hogy a héber és az arab nyelv ugyanabból a sémi nyelvszalából származik. Most ha az összes magánhangzót elhagyjuk, biztosak lehetünk abban, hogy Egyiptomban vagy akár Afrikában is megtalálhatjuk ugyanezeket a helyneveket és azt sem lehet nehéz bizonyítani, hogy Jeruzsálem a mai Nairobi mellett feküdt.

Nos, mint mindenek, ennek a képtelen elméletnek is volt politikai következménye. Izraelben is viharokat kevert, de a szaúdiak sem örültek neki. De Kamal Salibi nevet szárnyra kapta a hír. Talán nem is volt más célja kalandos elméletének publikálásával. (A Newsweek nyomán Világ Ifjúsága, 1984. II. 13.)

Kik a falasák?

Január 1-én a New York Times, majd másnap az izraeli lapok is hírt adtak a titokzatos „Mózes hadműveletről”, melynek az a célja, hogy légi hídon át mentse ki az éhség sújtotta Etiópiából a falasák, a fekete zsidók ezreit. Erről a titokzatos hadműveletről adott hírt Makai György a Magyarország című hetilapunk ez évi 3. számában.

Volt már ehhez hasonló vállalkozás Izrael történetében, melynek alapja az 1950-ben elfogadott viszatérési törvény, mely szerint bárki a világon, aki zsidó anyát tud felmutatni, jogosult az izraeli állampolgárságra. A korábbi telepítési akciók közül az „Ali baba hadművelettel” 121 000 iráni, míg a „Varázsszőnyeg hadművelettel” félszáz-ezer jemeni zsidót telepítettek „haza”.

A világ sok, máig történetileg vitatható eredetű csoport él, akik már nem beszélnek héberül és az

orthodox rabbinátus sem ismeri el őket zsidóknak, de a történelem viharait túlélve mégis részben fenn tartották zsidó vallásukat és az ősi hagyományokat. Ilyenek voltak az indiai zsidó közösségek vagy a da-gesztáni hegyekben élő „tatok” — az úgynevezett hegyi zsidók.

A falasák ezek közül a különös kiscsoportok közül valók. Nevük amhara nyelven azt jelenti: szám-üzött, idegen. A Tana-tó közelében, Gondar ősi városa környékén élnek elkülönülten, zárt közösségben és mivel évszázadokon át eltiltották őket a földműveléstől, nagyrészt kovácsok és fazekasok voltak. Kerek kunyhókat építettek és zsinagógáik is ilyen kunyhószerűek voltak. Magukat Izrael Házához (Bét Izrael) tartozónak vallják, de nem tudnak héberül. Ugyanakkor mélységesen vallásosak, pontosan megtartják a szombatot. Ekkor például tilos a meleg étel fogyasztása is. Ez a tilalom a többi zsidóknál ismeretlen. Bibliájuk sem héber nyelvű. Az Ótestamentumot a 7. században keresztény misszionáriusok fordították le görögül az etióp geez nyelvre, amelyet már csak a falasa papok, a kahanek ismernek, de ők sem tökéletesen. Főpapjuk az abuna Kuarában lakott. Néki rendelték alá a papok, apácák, a próféták és a varázslók magukat. Isteniszületük nagyrészt himnuszok és zsoltárok énekléséből és áldozatok bemutatásából áll. Szigorúan megtartják a Biblia tisztasági törvényeit és a szombat mellett több zsidó ünnepet is megünnepelnek, de csak azokat, amelyek a babilonai fogság előtt születtek. A későbbiekről nem tudnak. Például nem ismerik az Ab hónap kilencedik napjának börtjét, melyen a templom pusztulásáról emlékeznek meg, a purimot sem ismerik, sem pedig a Hanukát. Nevezetes ünnepük viszont Ábrahám emlékünnep. Nem ismerik a késői zsidóság nagy hagyománygyűjteményét, a Misnát és a Gemarát, a Talmudot, melyet a IV. században zártak le.

Népművészetükben is tükröződik hitük. Júda Oroszlánját ábrázolják, fekete agyagedényeik vannak, kedvelt motívumuk a Dávid csillag. Eredetükről megoszlik a kutatók véleménye. Legendáik szerint őseik kísérték háromezer évvel ezelőtt Jeruzsálemből Sába királynőt, illetve Salamon királlyal történt nászából született gyermekét, a kis Meneliket — az első etióp uralkodót — Etiópiába. Ez a teória a mai kutatások háttérén — tarthatatlan. A tudósok egy része olyan zsidók le-származottainak tartja őket, akiket a római hódítók űztek el Paleszti-

nából, de talán az is lehet, hogy zsidó vallásra áttért törzsek leszármazottai. Az izraeli rabbinátus jelenlegi álláspontja szerint Dán törzsenek elveszett sarjadékai, de olyan rabbi is vannak, akik azt vallják, hogy akkor dőlt el ennek a népnek a sorsa, amikor nem követték Mó-zest, aki Északra tartott Egyiptomból, hanem Dél felé indultak. A szélsőséges vélemények érzékeltetésére álljon itt az a vélemény is, mely szerint a falasák — csalók —, hiszen csak a múlt században térítették meg őket zsidó misszionáriusok.

A leghitelesebbnek az az álláspont tűnik, mely szerint a falasák az agauk kusita néphez tartoznak, amely a 10—13. században Axum birodalmának uralkodó népe volt, s átmenetileg megtörte az úgynevezett salamoni dinasztia uralmát, mely egészen Hailé Szelasszié uralmáig tartott. Az viszont alighanem legenda, hogy az agauk Zague dinasz-tiájának első királynője a zsidó Judit volt, hiszen utódaik mélységesen vallásos kopt keresztények voltak. A falasákra 1270 után — amikor a Zague-dinasztia megbukott — súlyos üldözések köszöntöttek. Számukat a Zague-dinasztia idején egymillióra becsülhették, a század elején már csak 100 000-en voltak és a mai lélekszámukat 25 000-re tartják.

Nehezebb kérdés, hogy hogyan lettek zsidók a falasák? Erre két elfogadhatónak tűnő magyarázat is van. Az egyik szerint kapcsolatban álltak az ősi felső-egyiptomi, Asszuán környékén élő zsidó zsoldosokból álló kolóniával és vagy ezek térítették meg őket, vagy ezeknek délebbre vándorolt leszármazottai a falasák. Ezt az valószínűsíti, hogy a felső-egyiptomi kolóniák még a babiloni fogság előtt kialakultak és a falasák vallása is a zsidó vallás fogság előtti elemeit tükrözi. A másik teória szerint Jemenből kaphatták hitüket, hiszen tudjuk azt, hogy Dhu Nuvasz jemeni király 490-ben politikai okokból — mivel a Bizánccal szemben álló Perzsia szövetségese volt — áttért zsidó hitre. Noha egy katonai expedíciónak sikerült megdönteni uralmát, de fennmaradt az országban a zsidó vallási közösség. Talán az ő missziójuk gyümölcsei a falasák.

A falasákat több mint 100 esztendeje, Stein és Flad nagy hatású könyve óta számon tartja a zsidó kutatás. (Wanderings among the Falasa. London, 1982.)

Egyes zsidó szervezetek keresték velük a kapcsolatokat. Mivel 1950-ben kiváló kapcsolatai voltak Izraelnek Etiópiával, az első nagy telepítési akció során nem került sor a

falasák visszavételére. Nem is volt hajlandó a rabbinátus zsidóknak elismerni őket. Csak lassan tört meg a jég. *Ovadia* Joszef, Izrael szefárd főrabijja 1972-ben kijelentette, hogy a falasák Dán elveszett törzsenek ivadékai, 1975-ben pedig a visszatérési törvény kedvezményezettjeinek nyilvánították őket. Közben győzött az etióp forradalom, amely feloldotta a falasák évszázados földbirtoklási tilalmát, másrészt tekintettel a külső fenyegetettségre, a külső erők által támogatott szakadár mozgalmakra, megtiltotta az ország elhagyását. 1977-ben *Menahem Begin* tervet dolgozott ki a falasák hazatelepítésére, de a turistáknak álcázott amerikai zsidó funkcionáriusok segítségével csak néhány száz — két repülőgépre való — falasa szállhatott át Szudánba. Az évszázad legborzalmasabb afrikai éhsége teremtett alapot arra, hogy 1984 novemberében elindulhasson a „Mózes hadművelet” szigorú titoktartással, hiszen „kényelmetlen dolog, ha kiderül, hogy egy iszlám ország segíti a zsidók tömeges bevándorlását Izraelbe. Ezt követően az amerikai zsidó szervezetek megállapodást kötöttek a belga Trans European Airways charter-társasággal, mely 35 fordulóval 7000 falasát szállított Szudánból különböző európai fővárosokba és onnan Izraelbe. Jelenlegi becslés szerint még 4000 falasa tartózkodik a szudáni tranzit táborokban és 8—10 000 Etiópiában.

A hír diplomáciai bonyodalmakat kavart. Etiópiában Szudánt vádolta, Líbia az Arab Liga összehívását követelte, *Peresz* miniszterelnök január 7-én fogadalmat tett az akció folytatására, aminek a kialakult feszült helyzetben kevés a valószínűsége. A bécsi Zsidó Világkongresszus is foglalkozott sorsukkal. A kalandos „hadművelet” áldozatai a falasák, akiket a laza vallási köteléken túl sem nyelvi, sem kulturális hagyományok nem kapcsolnak a mai Izraelhez. Régi országukat az éhség elől Szudánba szökve hagyták el. Szinte minden családban van valaki, aki éhenhalt. Ugyanakkor a nyugati civilizáció korában szinte egyiket sem érintette. Izraelben láttak először vízcsapot, villanykapcsolót, telefont, televíziót és hűtőgépet. Az autót meg a repülőgép páni félelmet váltott ki belőlük, még az ágyakkal sem tudtak mit kezdeni.

Régi magyar papok az üstökösökről

A csillagászati naptár szerint a közeljövőben jeles üstökös járások várhatók. Az üstökösök félelmesen

furcsa látványa miatt régtől fogva apokaliptikus események előhírnökének tartották feltűnésüket. Már *Heltai Gáspár* is lefordított és kiadott egy üstökössel foglalkozó művet, *Misocacus* Vilmos írását „Prognosticon az wy Cometa felől való jövendülés, mely az elmúlt 1577. Esztendőben Sz. András havában tetzet meg jövendölletöt Dantzkába” stb. címen. Erről az üstökösről vagy hatvan latin, francia, olasz, angol és német irat tudósította a kortársakat. *Heltai* irata egyetlen csonka példányban maradt ránk, melyet a Magyar Tudományos Akadémia őriz.

De nemcsak a XVI. században foglalkoztak papok és teológusok a titokzatos égi vándorokkal. *Komáromi Csipkés György* az 1664. évi üstökös láttán ragad tollat, hogy kifejtse véleményét és cáfolja a babonás hiedelmet. Az „Iudiciaria Astrologiaról és Üstökös Csillagokról való Iudicium” című, Debrecenben 1665-ben kiadott könyvében, melynek tartalmáról *Márkus Mihály* tanulmánya közöl bőszéges ismertetőt. (*Komáromi Csipkés György*, a tudós teológus. *Confessio* 1978. 4. 62. kk.)

Különösen nagy szenzáció volt az 1682-ben megjelenő üstökös, melyről *Edmund Halley* angol csillagász a régi feljegyzések tanulmányozása alapján felfedezte, hogy az 1531. és 1607-es üstökös pályája megegyezik az 1682-ben megfigyelt égitest adataival. Ebből arra következtetett, hogy ugyanaz az üstökös jelenik meg 75–76 évenként és megjósolta, hogy 1758-ban újra feltűnik ez a

titokzatos égi vándor. Az 1682-es fényes égi jelenségről *Kisztei Péter* adott ki egy 116 lapos munkát „Üstökös csillag...” címen, Kassán 1683-ban, melyet *Harsányi István* 1910-ben újra megjelentetett.

1744 elején is feltűnt egy fényes üstökös, melyet *Goldfried* és *Philippe Loys de Chesezux* figyelt meg.

Leírása szerint különös volt a megjelenő üstökös: az égitestnek a nap felé eső oldalán egyre nagyobb csóva képződött, amely idővel kettévált és meggömbült. Később a nappal szemben levő oldalon hat csóva képződött. Március elején már olyan fényes volt, hogy még a déli órákban is szabad szemmel lehetett látni. Ezt az üstököszt egy magyar lelkipásztor is megfigyelte. *Keresztesi István* alsónyéki református lelkipásztor a következő latin nyelvű megfigyelést rögzítette a gyülekezet kereszteseli anyakönyvébe, melyre *dr. Szilágyi Mihály* talált rá. („Magyar megfigyelő egy régi üstökös-ről”, *Magyar Nemzet*, 1985. január 18. 9. sz.)

„Az 1744. évben feltűnt egy üstökös (Cometa). Én láttam meg elsőnek január 15-én, alig valamivel ebéd után. Az üstökös nap mint nap nőtt és egyre fényesebb lett, majd szélteben és hosszában csodálatosan nagyobodott. Ez az üstökös fejével (cum capite) nyugati irányban helyezkedett el, farka (cauda) az égbolt közepén végződött; farka szétnyílt, hosszabbik szárnya Délnek, rövidebbik Északnak fordult.

Amikor az üstökös délután és este tűnt fel: farka az égbolt közepe felé

emelkedett és lángvörösen tündökölt.

Február 26-án ismét megjelent az üstökös — amit magam is láttam — napkelte előtt, de ekkor farkával emelkedett fölfelé, majd megfordult és az égbolt nyugati felén volt látható, a feje húzta a farkát; de amikor keleten volt látható, akkor a farka húzta maga után az üstökös fejét.

Március 4-én elpusztult az üstökös; amikor a hajnal felderengett: széttört és egyetlen lángtengerré vált; reggelre 2 vagy 3 hold nagyságú fényes testnek látszott, lassan eloszlott és befejezte pályáját. Ezt figyelte meg erről az üstökös-ről *Keresztesi István* alsónyéki lelkipásztor.”

Keresztesi megfigyelése — pontos. Különösen érdekessé teszi az üstökös szétszakadásának megfigyelése. Az ókorban — jelenlegi ismereteink szerint egyedül *Ephorus* görög történetíró jegyzett fel ilyent. Az újkorban a jezsuita *Cysatus* 1618-ban megfigyelése és az 1845-ben feltűnt Biela-üstököszt említi az irodalom legjellemzőbb példaként.

A Halley-üstökös közeledtével — november 23-án kerül e jeles égi vándor földközébe — sokat olvashatunk az üstökösök különös világáról. Alsónyéki krónikás lelkipásztorunk, hajdan volt prédikátor eleink írásai egy-egy téglát adnak az üstökös-kutatáshoz, jelezve azt, hogy a jó pap mindig nyitott szemű volt, nemcsak égiekre nézve, hanem a földiekben is.

Szigeti Jenő

KÖNYVSZEMLE

„Ne félj, te kicsiny nyáj!”

A Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa jubileumi kiadványa. Budapest, 1984. 160 oldal. 110,— Ft

Sok képpel, a szabadegyházak negyvenéves történelmét felölelő részletes tanulmánnyal (*dr. Szigeti Jenő*), a két protestáns egyház püspökének, *dr. Bartha Tibor* és *dr. Káldy Zoltán* előadásával, illetve felszólalásával, sok hasznos tájékoztató anyaggal gazdag kötetet ajánlunk.

Szakács József, a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa elnöke ünnepi beszéde és igehirdetése és számos felszólaló méltatta a negyven éve alapított Szabadegyházak Tanácsát, amelynek alapítói *dr. Kiss Ferenc* orvosprofesszor, *Michnay László* és *dr. Somoogyi Imre* egyházelnökök voltak.

A könyv tartalma kronológiusan ismerteti a konferencia eseményeit. Lapjain több mint negyven hazai

és külföldi képviselő szólal meg. Különös sajátossága volt a több napos találkozóknak *dr. Fodor József* kandidátus, marxista professzor filozófiai előadása „*A magyarországi kisegyházak a marxista vallásméleleti kutatás színpadán*” és *dr. Lukács József* akadémikus levele, amelyben elemzi az istenfélő és nem vallásos emberek együttműködését, hiszen az ember „csakis a másikkal együtt válhat szabaddá”.

1944. október elején alakult meg az egykori szövetség, hogy érdekvédelmi fóruma legyen több kisegyházaknak. Azóta változott a Szabadegyházak Tanácsa összetétele, létszáma és társadalmi rangja, amit minden jelenlevő hangsúlyozott.

Az Állami Egyházügyi Hivatal magasrangú képviselői személyesen, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának Elnöke írásban köszöntötte a Szabadegyházak Tanácsa ünnepi jubileumát.

Szebeni Olivér

Az első Magyarországon nyomtatott protestáns énekeskönyv

Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. — Kálmáncsehi Márton: Reggeli éneklések. Magyaróvár—Kassa—Debrecen. 1560—1561. Hasonmás kiadás, Borsá Gedeon tanulmányával. (Bp., 1983. Bibliotheca Hungarica Antiqua XII.)

Azzal kezdte ezt az énekeskönyvet az óvári reformátor lelkész, hogy ajánlólevelet nyomtatott a debreceni püspökhöz, 1560. március elsején; tehát szó szerint igaz, hogy *cum dedicatoria epistola ad Petrum Melium* jelent meg az énekeskönyv, ahogyan 1602-ben, a legelső magyar irodalomtörténeti bibliográfiának tekintett előszóban megírta a debreceni lelkész-tanár, *Újfalvi Imre*. Mekkora tekintélye lehetett tehát az ifjú debreceni reformátornak, és milyen kapcsolatok rejtőzhetnek a Kassára készülő prédikátor nyomdász sorai mögött!? Már azt is tudjuk, hogy Hoffhaltertől szerezte a hangjegyeket, mikor kiválogatta az énekeket „a minémő isteni dicséreteket és psalmusokat ez időben való jámbor atyafiak a szent írásból szerzőttenek, azok közül”; s mikor tovább vándorolt, reformálni Komárom és Nagyszombat városát, jött helyébe debreceni nyomdászának Hoffhalter.

A hagyományos megítélés már jócskán módosult Meliusról, ez többek között *Czeglédy Sándor* tanulmányainak köszönhető, amelyekre elismerőleg támaszkodik *Borsá Gedeon* is. Melius mentette meg a protestáns egyház magyarországi hívei számára a szertartási és gyülekezeti éneklést. Jól tudva helyezte tehát egymás mellé Huszár Gál előszava az üdvösség munkálásának két isteni eszközét, mert „az Istennek jó volta ... mind prédikálás által s mind énekebe szerzőtt versöknek minden felől való édes kiáltásával örömet hozzá hívná [azaz magához, az emberiség], ha az veszedelemnek útáról meg akarnának térni”.

E néhány mondattal már egész sor kérdést érintetünk, beleértve a hitvallási hovatartozást és az irányzatok közötti kapcsolatokat. Szükséges, hogy az egyháztörténet, könyvtörténet, hymnologia, irodalom szakértői elmélyült tanulmányokkal helyesbítsék a közvéleményben megrögzött vélekedést. A gyülekezeti éneklés és a helvét hitvallásiak istentiszteleti rendje erre gyakorlati lehetőségeket is kínál. *Czeglédy S.* joggal irányította a figyelmet a kézirat énekeskönyvekre, amelyekben a reformátori (és korábbi) liturgiaformálódás emlékei lappanganak, s amelyek a nyomtatott kiadások szerkesztésére is tovább hatottak, nem csak úgy, ahogyan az *Öreg Graduálról* eddig is tudtuk, hanem ahogyan *Borsá G.* elemző tanulmányában Huszár Gál és a későbbi énekeskönyvek anyagából most már kiviláglott. Ezekhez kapcsolódva mutatta ki gondos tipográfiai elemzéssel *Borsá G.* azt, hogy nem önálló nyomtatványnak tekintendő a Kálmáncsehi reggeli énekléseit tartalmazó, öt íves függelék. Nem vetette el azt a lehetőséget, hogy volt korábbi kiadása, negyedréte alakban, valószínűleg 1557 táján Kolozsvárt. Viszont *Czeglédy S.* határozott állítása szerint *Újfalvi* leírása csak erre illik. *Újfalvi* már korábban is megbízható tanú volt, ezért tovább reméljük, hogy fölbukkan a valódi szerzőnév is. A most már ismeretes függelék viszont segíti a Melius korára kialakult debreceni gyakorlat részleteinek tisztázását, mert ennek hatása még a tizenhetedik században is döntő volt az istentisztelet könyörgéses formájának alakulására, illetve a hetedszaki könyörgéseket tartalmazó ágendákra, másrészt pedig körülbelül egyeztet a középkorvégi renddel, kivéve az elhagyott (secreto) ingressust; hymnus, 2 psalmus, antiphona, responorium, versiculus, pratio (seu collecta) és benedicamus is meglevén benne. A magától értett confiteor és capitulum is említetlen, körülbelül a Melius városában vallott keresztyén szabadság jegyében.

Jóval látványosabb, mint a szövevényes vizsgálódással boncolható szertartási kérdéskör, az énekanyag továbbélése. *Kilencztedénél is több* van benne a fontos (és legalább részben ismert) 16. századi énekeskönyvekben, tehát már mindegyik szövegét ismertük. A százöt ének csaknem harmadát ma is énekeljük, énekeskönyvünk sorszámait szerint ezeket: 192, 197, 213, 221, 224, 233, 235, 236, 244, 256, 259, 282, 286, 317, 318, 320, 352, 353, 354, 358, 368, 369, 372, 378, 385, 414, 415, 428, 482 — és pl. a Mennybéli Felséges Isten dallama is legalább 1570 óta használatos. E meghökkenítő hatás magyarázata, hogy a mértékadó gyakorlati istentiszteleti használatból merített Huszár Gál, ahogyan megírta előbeszédében. Röviden az énekeskönyvének szerkezete is a protestáns típus kialakultságát mutatja, az előfej és a részcímek szerint van benne (1) négy könyörgés a Szentlélekért, (2) tizenkét prédikáció utáni, (3) huszonegy gyülekezeti könyörgés, (4) hat temetési, (5) tizenegy karácsonyi, (6) nyolc húsvéti, (7) két mennybemeneteli ének, (8) harminchétt zsoltárparafraíz, és (9) egy úrvacsorai ének — jellegzetesen debreceni.

Az énekesoportok, az egyes énekek és kérdések vizsgálata a legkülönbözőbb szaktanulmányokat igényli, ezeket itt nem is vázolhatom, csupán egyetlen aprócska részlet néhány adalékát és összefüggését említem ízelítőül.

Ismeretes, hogy régen *u* és *v* között másként különböztek, vagy a mi megszokásunk felől tekintve, sehol. Huszár Gálnál sem volt külön betűrekesz (casta), illetve abban sem volt nagy *U*, hanem csak

V. Csak így szedhette az előfejet: BVNEINKNEC

(B_{1a}) és BVNEINKRÖL (D_{8b}), vagy mondat elején:

Vñnepet (G_{3b}). Abban viszont következetes, néhány hiba kivételével, hogy szó elején csak *v*, belsejében csak *u* betűt használ a *v* és *u* hangra egyaránt! Tehát: *vgy*, *vralcodic*, *vt*, *vtálluc*, *vtán*, *vy*, *vyolás* stb. A B_{7b} levélen olvasható útát kivétel, s előfordul még hívv alak az E_{8a} levélen, illetve a bő szónek két változata: béuen (A_{2a}) és bevvseguel (D_{1b}). Van azonban a szó belsejében hasonló (talán csak

tévesztett) használata az ü (= *v*) betűnek, ezért van

vegyesen: *sziueben* (pl. O_{8a}), *sziünkben* (pl. D_{1b})

sziüünket (pl. R_{1a}); de hogy a *sziüünket* féle alak sem véletlen, a többszöri előfordulás mutatja (T_{5a}, C_{7a} 3 ×,

d_{3b}, d_{4a}, stb.). Találunk azonban egyszer még *sziüünket* alakot is a B_{7a} levélen. Ezért módosítanunk kell

Borsá G. állítását, hogy az *v* betűalak csupán a K—O

íven fordul elő. Előfordul még pl. *vñnepet* (B_{8b}),

vzenettól (X_{8a}), *vlsz* (a_{4a}), *vgyemet* (a_{6b}) stb. Mindezek (és a nem részletezett hasonló megfigyelések) alapján megtekintve a latin szöveget is tartalmazó, legkritikusabb részt Huszár Gál énekeskönyvében,

ott az előfej CHRISTVS SzVLETESERÖL, és még

NEKŰnc [!] születec részem is van, tehát várhatóan

több lesz az *v* szókezdet. Valóban, *vl*, *vltetec*, *üze-*

ténc, *vdzeténc* (az E_{3b} levélen *üdzetenc!*), *vüeg* követi egymást, tehát itt általános az ü-ző alak. Azonban a K_{7a} levél két egymást követő sorában itt olvasható

iduözüttönc és *vdüözüttönc*, tehát másra is kell figyelniük, nevezetesen, hogy az egész énekeskönyvben

következtesen *Idvözitö*, *iduösseg*, *iduözit* és *iduözül* olvasható, *egyedül ebben a részben van másként!* Arra kell következtetnünk ebből, hogy egyrészt, a különböző időben nyomtatott részletek helyesírása sokkal összetettebb, mint az eddigi summázatokból kiderül, azután, hogy más okokra is gyanakodjunk, többek kö-

zött nyomdatechnikai körülményekre, végül, hogy ennek a legkritikusabb résznek a háttérében egészen más típusú és helyesírási nyomdakéziratot keressünk, mint az énekeskönyv többi részében használatosát.

A szedett, hangjegyes dallamközlés magában is páratlanra teszi Huszár Gál énekeskönyvét. A mennyiségi, nyomdatechnikai elemzés nagyrésztét maga Borsa G. elvégezte, s biztosan a hosszú nyomdai átfutása miatt nem jutott egy lábjegyzet legalább annak, hogy közben Csomasz Tóth Kálmán közreadta az értelmezett dallamokat. A zenei rész elemzése legalább olyan sok aprómunkát, és hangjegyes példákat kíván, mint a tipográfiai, ezért itt csak annyit mondjunk, hogy egyházunkban a 18. századig nem volt a maga nemében folytatása Huszár Gál kezdeményezésének. Énekeskönyvünk jövője szempontjából is követelő tennivalónk a helyesírásnál is nehezebb részletek és következtetések megfogalmazása. (Nem találó, legalább az énekbeli dallam és szöveg szerves egybetartozása miatt, hogy Borsa G. zenei illusztrációnak nevezi a mennyiségileg számbavett kottasorokat.) Egymás után jelennek meg a hasonmás kiadások a protestáns énekeskönyvekről, már hozzáférhető a Cantus Catholici is, tehát ideje volna az összegző tanulmányok jobban kezelhető tanulmánykötetté formálásáról gondolkodnia az Akadémiai Kiadónak, mert a kallódó kísérőfüzetek igen lényeges összefoglalások. Borsa G. hatodfél íves füzetkéje is valóságos kismonográfia, kutatástörténeti összefoglalással és újraértékeléssel.

Applikáljuk szerzőjére a hitvallási passzust, *Dignus operarius sua mercede*: méltó jutalma munkásságának, hogy a tervezett kutatással megkereshetetlen kötetre éppen ő bukkant rá; a régi magyar könyvtár munkálatait egy fél éveten át oly példásan szervező Borsa Gedeon újólá meg szolgálta azt a szellemi-lelki honorariumot, hogy minden protestáns énekeskönyvek eme őse felfedezőjének és közreadójának tekinthesse magát!

Fekete Csaba

Lelkigondozói igehirdetés

Christian Möller: *Seelsorglich predigen. — Die parakletische Dimension von Predigt, Seelsorge und Gemeinde. — Vandenhoeck—Ruprecht, 1983. 170 l.*

Ch. Möller, a wuppertali Egyházi Főiskola gyakorlati teológiai tanára; könyvének címe s még inkább alcíme jelzi szándékát, s ez: a *prédikáció pásztorló dimenziójának érvényesítése*. A cím szokatlan fogalmazása — nem *seelsorglich predigen*, hanem *seelsorglich predigen* — magyarul talán így adható vissza: nem lelkipásztori, hanem pásztorló prédikációt kíván, vagyis olyant, ahol nem a pásztor személye, mint a gondozás végzője van az előtérben, hanem maga az *esemény*, amelyben a prédikálás, a pásztorlás és a gyülekezet együtt vannak a paraklézis aktusában, amely magában foglalja a törődést és vigasztalást, az intelmet és az útmutatást is.

Tulajdonképpen egy régi és minden homiletikában előforduló követelményről van itt szó: arról, hogy a prédikáció legyen *gyülekezetszerű*. Az igehirdető a textus üzenetével érkezzék el a valóságos, mai gyülekezethez. Möller könyve most ezt a magától értetődő követelményt helyezi vizsgálódása előterébe, erre teszi a hangsúlyt. Három nagy lépésben járja körül témáját: Először szól a *prédikációról*, amelyben „*hallhatóvá válik a minden vigasztalás Istene*”. Azután a *pásztorlásról* — pontosabban a pásztorló prédikációról — ahol „*szóhoz jutnak az elnémultak*”. Végül a *gyülekezetről*, amelyben „*fellélegezhetnek a megfáradtak*”.

Előjáróban leszögezi a *textus* feltétlen primátusát, elhatározó jelentőségét a prédikáció számára. Erre annál inkább szükség van, mert az utóbbi időben egyes homiletikai koncepciók (pl. E. Lange) éppen a gyülekezetszerűség követelményére hivatkozva, a *textus* helyett a *situációt* igyekeztek a prédikálás forrásává tenni. A *textus*nak azonban valójában nincs szüksége „aktualizálásra”. Lutherra hivatkozva hangsúlyozza a „külső ige” — a bibliai textus — jelentőségét a mindenkorai rajongókkal szemben. Ezért a prédikátor helyes magatartása nem az elhamarkodott, mindenáron „alkalmazni” akarás, hanem a *textura* való odaadó *figyelés*, *hallgatás*. Csak úgy juthatunk el az igétől a mondanivalóhoz, ha benne maradunk az „*oratio, meditatio, tentatio*” hermeneutikai körében. Így válhat a prédikáció „figyelő — ti. az igére figyelő — beszéddé, a bibliai tradíció és a hittapasztalat feszültségében”. A régi követelményt, hogy „*a prédikáció első hallgatója az igehirdető*”, G. v. Rad egy teljes terjedelmében közölt prédikációjával (1Zsolt 1—3) szemlélteti. Prédikációanalízisében kimutatja, hogy a prédikátor itt a zsoltáros egykori hittapasztalatába vonja bele hallgatóit s így teszi őket *egyúthallgatókká* úgy, hogy közben szóhoz jut saját hittapasztalata is, ami nem tévesztendő össze „élmények”-re hivatkozással. Így kerülhet saját hittapasztalatunk az előző nemzedékek kontextusába. Tételét egy másik, szintén teljes terjedelmében közölt prédikációval is szemlélteti, amelyet ő mondott el H. Schlingensiepen professzor temetésén („*Angyalok kezén hordoztatva*”, 91. zsoltár alapján): *Hogyan válik hallhatóvá a minden vigasztalás Istene az igehirdetésben*.

A könyv második nagy szakasza „*Pásztorlás, amely szóhoz juttatja az elnémultakat*”, a *paraklézis* bibliai fogalmából indul ki. „A pásztorló prédikáció — paraklézis”, vagyis olyan beszéd, amely vigasztal, int, hívogat, szíves szóval szólongat. S ezt úgy teszi, hogy közben szóhoz juttatja hallgatóinak — a gyülekezetnek — ki nem mondott, talán át sem gondolt, kéréseit, kérdéseit, ügyeit s azokat a prédikációban Isten elé viszi. Így válik azok *szószólójává*. Ebben az összefüggésben a dialektikus teológia jogos követelését — a *textust* kell prédikálni s nem mást — oda módosítja, hogy a *textusból Krisztust* kell prédikálni. Hiányolja a pásztorló dimenziót a legtöbb, egyébként az igeen tájékozódó, homiletikai rendszerben (*Barth, Bohren, Lange* stb.) s ezt a hiányt kívánja éppen könyvével pótolni. A gyakorlatban persze mindig voltak „pásztorló” jellegű igehirdetések és igehirdetők (a két *Blumhardt*, L. *Harms* stb.). Említhette volna W. Löhét is. Fontos megállapítása: csak az tud igazán vigasztalni, aki maga is megvigasztaltatót (2Kor 1,4).

E ponton vitába kell szállanunk a szerzővel. Mert szerintünk az ún. „*dialektika teológia*” számos igehirdetőjének prédikációiból éppen nem hiányzik a pásztorló, a hallgatók ki nem mondott „segélykiáltásait” szóhoz juttató és megválaszoló dimenzió. Hogy csak néhányat említsünk: E. *Thurneysen*, W. *Lüthi* s maga *Barth* is, főként öregkori, a baseli fegyintezetben mondott prédikációiban, nagyon is érvényesítették ezt az, egyébként nagyon fontos és jogosan megkívánt dimenziót.

Az eddig mondottaknak mintegy korrekciójaként azonban Möller elhatárolja magát attól a modernnek vélt prédikációs irányzattól, amely a parakletikus — pásztorló — prédikálás követelményét az ún. *modern emberhez való alkalmazkodással* kívánja teljesíteni. Ezzel ezt az — egyébként fiktív — absztrakciót tennénk prédikálásunk mértékévé: mit szabad és mit

kell mondani, amit még „elviselhetnek”. Közben olyan kérdésekre kívánunk választolni, amiket senki sem tett fel s álproblémákkal viaskodunk.

Nem kisebb hiba, amikor úgy akarjuk hallgatóinkat megközelíteni, hogy *saját személyünket* állítjuk előtérbe, „magunkat prédikáljuk”, amint ezt többek között A. Denecke is követeli. Denecke szerint „saját hitünk van olyan értékes, hogy másokkal közöljük”! Valószínűleg sohasem olvasta 2Kor 4,5-t: „Nem magunkat prédikáljuk, hanem Jézus Krisztust...”

Az igazán pásztorló prédikációra Möller egy részletet idéz Ch. Blumhardt egy 1898-ban elmondott prédikációjából (Jn 10,1–5), melynek hangja személyes, megszólító és vigasztaló.

Ennek a nagyobb szakasznak, amely általában szól a pásztorló prédikálásról, a végén felsorolja annak *négy jellemvonását*: a gyülekezetben az *egyest* is megszólítja, aki nem veszt el a névtelen tömegben. Ennek nagy jelentősége van a tömegkommunikáció korában. — Jó értelemben „*építő*” jellegű, mert a keresztség tényére utal: Isten előnkbe jött kegyelmével. Ezért jogos a megszólítás: „Keresztyén gyülekezet.” — Harmadszor a *megrettent lelkiismeretekhez* szól s végül az *úrvacsorához* hívogat.

Égetően időszerű témát vesz elő ezután: a *pásztorok pásztorlását*. Előjáróban vitába száll D. Stollberggel és A. Deneckével, akik a dialektika teológia igén tájékozódó homiletikai koncepciója ellenében a prédikáció hallgatójára és a prédikátor személyére, mint emberi tényezőkre koncentrálnak s ezt a lutheri inkarnáció-tannal vélik igazolhatni. Möller H. Tackett és K. Adloffot idézi maga mellett s végül magát Luthert, pontosabban annak G. Spalatinhoz 1544-ben írott egyik levelét. A levél az igazi lutheri consolatio fratrum mintapéldája, mert a lelkiismereti kétségekkel vívódó Spalatin Krisztus erejére emlékezteti. S ezt úgy teszi, hogy depressziójának magányosságából kiszólítja s *beleállítja a megvigasztalt testvérek közösségébe*. Ugyanakkor azzal vigasztal, hogy a *bűnt — a vétket — nem kisebbíti —* mint számos jelenlegi, a pszichoterápiától befolyásolt lelkigondozói irányzat —, hanem arra kendőzés nélkül rámutat (peccatum magnificare), hogy azután így utaljon a *még nagyobb kegyelemre*. Persze ez egészen más — indítékában és szándékában is —, mint amikor egyes pietisztikus irányzatok pl. a prédikációban azért festenek lehető sötét képet az emberi bűnösségről, hogy ezen a háttéren annál fényesebb legyen az *isteni kegyelem!* Luthernél a *vigasztaló testvér* maga válik „paraklétoszá”, aki a bűnbocsánat ígétét nyújtja, a valóságos feloldozást.

Ezzel szemben a mai lelkipásztori irányzatokat (pl. Stollberg) az *antinomizmus* jellemzi. A „Werkerei”-től való félelemben elmulasztják a törvénynek az „usus elenchticus” értelmében való hirdetését. Vagyis azt, hogy az elnyert bűnbocsánat elengedhetetlen következménye, gyümölcse az élet megszentelése. Ez a mulasztás végül is erkölcsi szabadoosságot eredményez, „olcsóvá teszi a kegyelmet” (Bonhoeffer).

Mai pásztorlásunk nagy ínsége, hogy maguk a pásztorok maradnak pásztor nélkül, a *fraternitás hiánycikké* vált. Pedig a kölcsönös paraklézis szükségességét már Pál is hangsúlyozta (2Kor 1,3–7)!

Végül a pásztorló prédikációnak óhatatlanul kell legyen *exorcisztikus* dimenziója is. Épp „felvilágosult” századunk elretentő tapasztalatai kényszerítettek Ef 6,11 kk. újra komolyan vételére. Nem pusztán immansens erővel van viaskodásunk. Gondoljunk a két Blumhardt életére és harcára a sötét hatalmakkal.

Winggren is „harci cselekménynek” nevezi a prédikációt.

A pásztorlás nemcsak a „hivatalviselő” dolga, hanem az *egész gyülekezeté*. Ez a gondolat már Möller eddigi fejtegetéseiben is többször felbukkant. Most (108. kk. l.) egy külön fejezetet szentel neki: „*Hét-köznapi pásztorlás a keresztyén gyülekezetben*” címmel. Rámutat, hogy az *egyház klerikalizálódásának veszélye* újabban nem a „hivatal” (Amt) konzervatív, orthodox felfogása felől jelentkezik, hanem a legmodernebb — vagy legalábbis annak vélt — formában: a lelkigondozás pszichoterápiái irányzatában szinte kizárólag a specializált kiképzésben részesült, „kvalifikált” supervisorok vannak képesítve erre a szolgálatra. Az egyház így „miniklinikává” válik, ahol csak szakemberek „kezelhetik a pácienseket”. Ezzel szemben az élő gyülekezetben mindnyájan kölcsönösen egymást pásztorolják. Möller itt megkülönbözteti — magyarul ez nehezen adható vissza — az emberért, főként annak lelkéért való fölösleges *aggódást* (Sorge), a róla, a teljes test-lelék emberről való *gondoskodástól*, melynek forrása a megkegyelmezett bűnös fölötti *öröm* (vö. Lk 15, az atya öröme!). Aki a Krisztusban van, új teremtés (2Kor 5,17). Ezért helyesli Möller Trillhaas meghatározását: „A lelkigondozás Krisztus testéről való gondoskodás annak tagjaiban.”

Bonhoefferre hivatkozva rámutat az istentiszteleti liturgia, kiváltképpen az énekítés pásztorló erejére s itt P. Gerhard énekeit emeli ki. Szerintünk itt lehetett volna szólni arról a *közösségélményről* is, amit az istentisztelet nyújthat, az elmagányosodott, megfáradt egyesnek. Benne valóban megtapasztalható valami a Krisztus-test magába ölelő, oltalmazó valóságából. Ugyanez vonatkozik a Möller által azután említett közös imádkozásra is, amelyben, ha igazi, az Istenhez szólás egyre inkább Istenre való közös hallgatással válhat.

Végül egy záró szakaszban szól a gyülekezeti lelkész pásztorló szolgálatának viszonyáról minden gyülekezeti tagnak az *egyetememes papság* értelmében való szolgálatával. Ezzel visszatér kezdő gondolatához: mindnyájan pásztorai vagyunk egymásnak valamiképpen, az adott karizmák mértéke szerint.

A könyv *második fejezetét* a szerzőnek egy teljes terjedelmében közölt prédikációja zárja, melynek textusa — P. Gerhard egy karácsonyi éneke: „Ujjongjon ma szív és lélek!” Kár, hogy a mi énekeskönyvünk ebből a szép énekből mindössze 4 verset közöl — a 12-ből.

A harmadik fejezet címe: „*A gyülekezet, amelyben fellélegezhetnek a megfáradtak.*” A helyi — parókialis — gyülekezetben fel kell fedeznünk az elrejtett — páli értelemben vett (1Kor 12–13) — *karizmákat*. Ezek nem látványos, hanem egyszerű, hétköznapi dolgok. Ilyen adottsága, képessége mindenkinek van, csak észre kell venni. A prédikációhallgatókban is fel kell fedezni azokat a lehetőségeket, amelyeket bennük Isten szeretete elrejtett. Így meg kell becsülni a pusztá tény, hogy eljönnek a templomba s nem lenézni a „csak templombajárókat”. Hiszen a templomozás ma már nyugaton sem „sikk”. Ezért *bizunk bennük* és merjünk feltételezni róluk valamit. Ehhez persze az is hozzátartozhat, hogy merjük bevonnunk őket pl. a prédikáció előkészítésének munkájába, amint ez egyébként nálunk már néhol megvalósult. Ezzel is feloldódik a lelkész tarthatatlan — épp a reformáció egyházaiban tarthatatlan! — szólista-manager szerepe. Itt engedtessek meg a recenzor egy javaslatát: az istentisztelet „tartása” („ki tartja az istentiszteletet”, vagy „végzi”, vagy éppenséggel „fun-

gál"!) kifejezés helyett áttérni arra a megjelölésre: a lelkész vezető az istentiszteletet, amint ez a szóhasználat már külföldön többfelé elterjedt.

R. Bohren Predigtlehre-jének egyik, eléggé szokatlan, kifejezéséhez kapcsolódva, Möller fel szeretné fedeztetni a pásztorlás s így a pásztorló prédikáció számára is azokat, akik „a templonfalon kívülről fűlelnek”. Azokra a „névtelen” keresztyénekre gondol itt, akik nem járnak rendszeresen az istentiszteletre, de talán tele vannak várakozással. Ezeket is fel kell fedezni s utánuk menni, felkeresni őket. Nyilvánvaló itt az istentiszteleti prédikálás és az egyeseket pásztorlás — egyébként köztudottnak feltételezhető — szoros kapcsolata. Talán azért nem jönnek, mert *elidegenedtek a megszokott, merev, konzervatív istentiszteleti formáktól*. Egy megjegyzésem ismét idekívánkozik: a LVSZ 1984. nyári budapesti nagygyűlése külföldi résztvevőinek visszatérő panasza volt, hogy hazai istentiszteleti formáink merevek, nem vonzóak! A megoldás, Möller szerint, *nem csak* az, hogy igyekezzünk istentiszteletünket általában megújítani — ez a semper reformari egyházaiban magától értetődő kellene, hogy legyen! —, hanem próbálunk *alternatív* gyülekezeti alkalmakat, lehetőségeket nyújtani a különböző csoportoknak. Magyarán: nem egytől ételt főzünk, s eszi nem eszi... Szerintünk ez a *törődés* a gyülekezet csoportjainak — nem az izlésével, hanem a jogos igényeivel — hozzátartozik egész szolgálatunk pásztorló dimenziójához.

Végül a gyülekezet *öregjeinek* megbecsüléséről esik szó s ez is fontos az ún. „ifjúsági kultúra” korában. A nagyszülőkre az unokáknak néha még nagyobb szüksége van, mint a — sokszor olyannyira elfoglalt és hajsolt — szülőkre.

„Örvendező csere a keresztyén gyülekezetben”, ez a következő szakasz címe. Lehet-e másokért, mások helyett hinni — akik még nem jutottak hitre? Möller számára a modell a *gutaütött meggyógyításának* története (Mk 2). Persze kérdés, hogy Jézus szava tényleg a beteget hordozókra vonatkozott-e. Mindenképpen igaz azonban, hogy a pásztorló prédikációnak — és gyülekezetnek — oda kell vinni azokat Jézus elé, akik maguktól némák, bénultak. Ilyen értelemben válhat a fájdalomtól elnémultak szájává a *temetési* prédikáció. A *keresztelés* pedig mintegy megnyitja „Isten szeretetének terét” a gyermek számára.

A gyülekezeti kölcsönös cserébe beletartozik az is, hogy az próbatételekkel megterhelt *lelkészenek* is *szószólója* lehet. A modell itt Pál és gyülekezetei; leveleiben sok szót esik a kölcsönös adásról-vevésről (Fil 4,15; 2Kor 3,1 stb). Nincsen a gyülekezetben „egyirányú forgalom”.

Könyvének zárószakaszában Möller az egyház *nyitottságáról és elkötelezettségéről* szól. Előljáróban azt a — régi és úgy látszik sokfelé aktuális — kérdést veti fel: miért vannak általában hétközben zárva a *protestáns templomok*. E kérdést a recenzor is gyakran feltette, önmagának és másoknak. Kielégítő feleletet soha nem kapott. Pedig ennek a gyakorlatnak szimbolikus jelentősége is lehet: elzárkózás a „tisztátalan” világtól! Érdekes, hogy a sokkal inkább szakrális térben gondolkodó *katolikus egyház* — nyitva tartja templomait. Már most a gyülekezetnek általában is nyitottnak, vendégszeretőnek kellene lenni, hívogatónak és vonzóknak. Felveti Möller az ugyancsak nem egészen új kérdést: nem kellene inkább templomok helyett sokoldalúan használható *gyülekezeti központokat* építeni? Évekkel ezelőtt Svájcban valóságos templomépítés-ellenes — egyházi! — mozgalom indult meg — a fenti megokolással! Néhol ókonzervatív

gondolkodású gyülekezeteink nevelése e tekintetben is üdvös lehetne — s nem reménytelen.

Rámutat arra is, hogy a *határozott profilírozású katolikus egyház* és a *meleg közösséget nyújtó szabadegyház* gyakran vonzóvá válik a saját identitása tekintetében elbizonytalanodott s divatáramlatoktól hányt protestáns egyházak tagjai számára. Ez bizony aranyigazság — nálunk is. Az önkritika gyakorlásának s a konzekvenciák levonásának immár ütött a 24. órája.

Végül azt a követelményt állítja fel, hogy a pásztorló igehirdetés legyen *elkötelező* erejű, vagyis állítson fel világos normákat: legyen egyházfegyelmező érvénye. Ezzel a szigorú szeretet gyakorlásával lehet igazán *anyaszentegyházzá* hívei számára.

A mindenképpen tanulságos és sok indítást adó, továbbgondolkodásra serkentő könyvet a szerzőnek egy reformáció ünnepi prédikációja zárja: „Uram, ébressz fel egyházadat és kezd el rajtam!”, Mk. 2,1—12 alapján.

Groó Gyula

Izrael története - a legújabb kutatások fényében

Henri CAZELLES, *Historie politique d'Israël, dès origines à Alexandre le Grand, Paris (Desclée), 1982, 264 l.* Herbert DONNER, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen, Göttingen (Vandenhoeck and Ruprecht), 1984, 232 l.*

E két mű azért kerül együtt recenzióra, mert együtt fémjelzik a 80-as évek elejének Izrael-története kutatását, s mert célkitűzéseik is azonosak: Cazelles a „Petite Bibliothèque des Sciences Bibliques” tankönyvsorozatában ír, Donner pedig a jól ismert „Das Alte Testament Deutsch” kiegészítő sorozatában: Grundrisse zum Alten Testament. Két tankönyvről van tehát szó, amelynek szerzői is hasonlatosak abban egymáshoz, hogy mindketten elsősorban nyelvészek és ókortörténészek. Mindkét szerző egy-egy kézikönyv kiadása során tette magát világhírűvé: Cazelles a Supplément au Dictionnaire de la Bible szerkesztése, Donner pedig a W. Röhliggel együtt írt Kanaanaische und aramäische Inschriften révén lett közismert.

Ami Cazelles művét illeti, óvatosságot kell tanácsolnunk mindenkinek, aki kezébe veszi ezt a kis könyvet: tk. *nagy* könyvet olvas, nem azt, amit a sorozat megígér. Ha valaki már jártasabb az irodalomban, akkor élvezheti, hogy Cazelles röviden is sokat tud mondani; minden egyes fejezetben rövid summáját adja a szerző a jelen kutatásnak, mintegy rendet vágva (és: rendet teremtve) az irodalom özönében. A felosztás nem különösebben jellegzetes (Bevezetés: Izrael történetírása, a források, módszer és módszerek; A monarchia előtt: a törzsek; Honfoglalás és fenyegetettség; Az egyesült királyság; A kettészakadt királyság: Izrael és Juda; Nabukodonozortól Nagy Sándorig, csupán annyit kell megjegyeznünk, hogy az utolsó szakasz aránytalanul rövidre — 20 oldalra — sikerült, mutatva, hogy a szerző eredeti kutatásai is egyéb területeket érintettek. A mű persze elárulja a szerző erős oldalait is: Cazelles a Kr. e. II. évezred irodalmát szuverén módon kezeli, s ezért a legnehezebb kérdésekben is tud röviden útmutatást adni (pl. a Kánaániak és hurriták, Hapiru és héber, Arámok és izraeliek c. fejezetekben). Van egyáltalán gyenge

oldala a szerzőnek? Talán igen: úgy tűnik, hogy archeológiai ismereteit Cazelles kizárólag könyvekből szerezte. Így adódhat, hogy pl. Hácór elfoglalását Naftáli törzsének tulajdonítja; a bibliai tradíció erről persze hallgat. Ha pedig valaki látta Y. Yadin ásatásait Tell el-Waggás-ban, úgy aligha lehet kétsége afelől, hogy itt kissé túlzott a nagy archeológus, amikor a XIII. sz.-i pusztítást az izraelieknek tulajdonította. Kérdés akkor, hogy miért nem telepedett le Izrael Hácórban? Ma már *communis opinio*, hogy az izraeli Hácór egy elpusztított város újraalapítása volt. Megjegyzendő még, hogy a módszertani vizsgálatoknál — amelyek elsősorú bevezetést adnak az izraeli történelem megírásának elméletébe — a szerző (nagyon helyesen) különbséget tesz beszédes és néma archeológia között. Az elsón az olyan régiségügyi objektumokat érti, amelyek írást tartalmaznak, így pl. feliratot, osztrakont, ékírásos táblát stb., míg a másikon az elmúlt kor szociológiája szempontjából fontos egyéb tárgyakat. A tudományos erosz megköveteli, hogy megemlítsük: e különbségtételt először M. Noth alkalmazta az International Society for Old Testament Study oxfordi konferenciáján, válaszolva az őt ért támadásokra, s végképp visszautasítva a bibliai archeológia/általános archeológia kettősségét, valamint az Albright iskolája által javasolt external evidences/internal evidence ellentétpárját.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy H. Cazelles e művével nem új tankönyvet írt, hanem kiváló időközi mérlegét adta az ószövetségi tudománynak. Egy kérdés marad csupán hátra: mi az a „politikai történelem”? Az, ami a cím maga: olyan események leírása, amelyek az államiságot érintették Szíria és Palesztina területén a megjelölt időben, s ezt még kiegészíti a szerző ezek szellemi és vallásos lecsapódásaival. Ezzel Cazelles éppen a francia történészek kritikája alá esik, akik ellenzik az „histoire événementielle” írását, ám kiteszi magát a „Geistesgeschichte” kritizálói támadásának is. A jelen recenzens csupán azon csodálkozik, hogy egyáltalán el lehet menni az oly erősen jelentkező szociológiai kutatások mellett, amelyeket G. Mendenhall, W. Thiel, N. K. Gottwald neve fémlelez.

H. Donner ezzel szemben nemcsak kiváló nyelvész és történész, hanem a palesztin topográfia kiváló ismerője is. Így aztán bőven nyerhet betekintést az olvasó azokba a problémákba, amelyek sok bibliai történetet érthetővé tesznek a bibliai földrajz és a bibliai elbeszélés összehasonlítása által. Tény: aki pl. egy ütközet színterét ismeri, több adalékot tud felhozni a harc leírásának magyarázatához is. Kérdés csupán az, hogy a kezdők számára írt tankönyvet meg lehet-e oly mértékben terhelni arab helységnevekkel, topográfiai szaknyelvvvel, mint azt Donner teszi. Arról nem is beszélve, hogy módszertanilag is problémákat okoz a helységnevek használatában, hogy a pontos meghatározáshoz néha három nevet is meg kell tanulnunk: a Biblia elnevezését, az arab helységnevet és a modern izraeli település nevét is. Ez persze már maga is sok vitára adhat okot, mint pl. a filiszteus város, Gát esetében, amelyet Albright tévesen azonosított Tell Orénivel; az új izraeli település már a Kirjat Gat nevet viseli... Ugyancsak zavarba jöhetünk, ha pl.

Jezeélt a klasszikus példa szerint Zarcin arab falu mellett keressük, mert ilyen falu ma már nem létezik; mindez persze nem okoz gondot annak, aki otthon van Palesztina topográfiájában, ám aki csak Donner könyvéből értesül, az sokszor értetlenül áll a tények előtt. Aki tényleg meg akarja ismerni az ezzel kapcsolatos problémákat, annak előbb föltétlenül F.-M. Abel művét kell áttanulmányoznia (Géographie de la Palestine). Másrészt persze, ha az olvasó tisztában van mindezzel, úgy élvezni fogja ezeket a részeket, mert a szerző soha nem öncélúan alkalmazza topográfiai ismereteit, hanem mindig a történetírás érdekében. Itt ki kell emelnünk azt is, hogy a szerző kiváló középutat talált az irodalommal folytatott párbeszéd és a témára koncentrált ábrázolás között. Így aztán még azt is könnyen eldöntheti az olvasó (a kezdő is!), hogy hol vannak azok a pontok, ahol a mai kutatás még bizonytalan — ez pedig sokszor igen fontos lehet. Donner ui. ilyenkor visszavonul a kutatás egyszerű ábrázolására, mintegy bevallva, hogy itt biztosat mondani nem lehet. Ez az eset pl. Mózes személyének az értékelésekor, amikor is a szerző rövid két oldalon bemutatja, hogy milyen Mózes-képek születtek meg a kutatástörténetben: Mózes mint mitológiai alak (Winckler), vallásalapító (Ewald), reformátor (Söderblom, König), nép-alapító (Gunkel), egy rend megalapítója (Sellin), teológus (Albright), varázsló (Beer), próféta (Duhm), pap (Wellhausen, Hölscher), kharizmatikus vezér (Alt). Donner kiváló integrációt ad a régi nagy kérdés, az óizraeli amphiktyonia vonatkozásában: eszerint igaz, hogy nem volt közös szentélye a törzseknek, ám a közös kultusz gyakorlása többször megnyilvánult. Igaz, hogy nem volt amphiktyónikus papság, ám a Jahwe-papság létre elég bizonyíték Éli vagy Abjátár háza. Igaz, hogy nem volt amphiktyónikus jog, ám a Jahwe-hit sajátos jogrendszert épített ki. Talán megjegyezhetjük, hogy a „tengeri népek” tárgyalása kissé rövidre sikerült (173. l.), főleg ha a nyitott kérdésekre tekintünk (pl.: vajon háborúval foglalták el a filiszteusok a partvidéket, vagy egyiptomi telepítő politika folytán kerültek oda? A. Strobel, a kérdés szaktekintélye az utóbbira szavaz.) A dávidi és salamoni királyság leírásánál valóban elsősorú didaktikai érzékkel vázolja föl a mozaik-állam képét a szerző (külön ábrázolja az arám, ammonita, moábita, edomita királyságot és a filiszteus vidéket). Az állam szervezetét pedig a különböző hivatalok leírásával mutatja be: a hadsereg parancsnoka, a testőrök vezére, *sófér*, *mázkir*, papok, a robotmunka vezetője, s ehhez társul még a *jócéc dáwid*, ill. a *recé hammelek*. Salamon esetében ez kiegészül a törzsek helyi vezetőjének központi koordinálójával (*calhanniccábim*) és a palota előljárójával, aki a királyi birtok igazgatója volt (*cal-habbajit*).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy Donner művében újabb elsősorú Izrael történetével találkozunk. Bár a II. kötet még várat magára, a szerző eredeti kutatásai inkább az első kötetre szorítkoznak. S ha Cazelles esetében hiányoltuk a szociológiai aspektust, úgy Donner már ezeket is figyelembe veszi. Igaz: nem nagy mértékben. Úgy tűnik, hogy Gottwald, Thiel és Mendenhall munkáinak földolgozása még várat magára.

Karasszon István

CONTENTS OF NO 1985/3.

DOCUMENTS: The History and Present Possibilities of the Contacts between the Free Churches and Other Protestant Denominations in Hungary. An address delivered by Bishop *Tibor Bartha*, President of the Ecumenical Council of Churches in Hungary, at the jubilee festivities on October 31, 1984. — Remembrance and Thanksgiving. The lecture delivered by *József Szakács*, President of the Council of Free Churches, on April 1, 1985. — „God Calls! Choose Life! Time Urges!” Hungarian contribution to the theme of the Sixth All-Christian Peace Assembly.

STUDIES: *Tamás Németh*: Ethics in the Sermon on the Mount — *László Csengődy*: On the Translation of the Word Logos — *Imre Veöreös*: Károly Karner — a Scholar in the Church — *A. P. F. Sell*: John Wyclif — *Tibor Fabiny*: Ferenc Rákóczi II, the Church Politician. On the 250th anniversary of his death — *Attila Kocsis*: „The Memory of the Just Is Blessed”, Peter Alvinczi, the initiator of the Protestant Union, died 300 years ago — *Gábor Trajtler*: Schütz, the Preacher. On the 400th anniversary of his birth — *János Máté*: Johann Sebastian Bach. On the 300th anniversary of his birth — *Richard Hörcsik*: Péter Bornemisza, 1535—1585.

WORLD REVIEW: *Dwain Epps*: Armageddon or the Rainbow. Religion, Politics and the Churches at the American Presidential Election in 1984.

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: Otter Iron (On a novel by Erzsébet Galgóczy) — *Katalin Budai*: „The Great Tour” (On the film „Conducted Tour” by Gyula Gazdag) — *Jenő Szigeti*: Gleaning with the Eyes of a Theologian

REVIEW OF BOOKS: „Fear Not, Little Flock!” A jubilee publication of the Council of Free Churches in Hungary (*Olivér Szebeni*) — *Gál Huszár*: Hymns to God in the Christian Congregation. The first Protestant Hymnbook printed in Hungary (*Csaba Fekete*) — Christian Möller: Seelsorglich predigen. Die parakletische Dimension von Predigt, Seelsorge und Gemeinde (*Gyula Groó*) — Henri Cazelles: Histoire politique d'Israël, des origines à Alexandre le Grand; Herbert Donner: Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen (*István Karasszon*).

INHALT DER NUMMER 1985/3.

DOKUMENTE: Die Geschichte und die gegenwärtigen Möglichkeiten der Beziehungen zwischen den Freikirchlichen Gemeinschaften und den anderen protestantischen Kirchen. Ein Vortrag von Bischof *Tibor Bartha*, Präsident des Ökumenischen Rates der Kirchen von Ungarn, an der Jubiläumfeier des Rates der Freikirchlichen Gemeinschaften am 31. Oktober 1984. — Erinnerung und Danksagung. Vortrag von *József Szakács*, Präsident des Rates der Freikirchlichen Gemeinschaften, am 1. April 1985. — „Gott ruft! Wähle das Leben! Die Zeit drängt!” Ungarischer Beitrag zum Thema der VI. Allchristlichen Friedensversammlung.

STUDIEN: *Tamás Németh*: Ethik in der Bergpredigt. — *László Csengődy*: Zur Übersetzung des Wortes Logos. — *Imre Veöreös*: Károly Karner, ein Wissenschaftler im Dienst der Kirche. — *A. P. F. Sell*: John Wyclif. — *Tibor Fabiny*: Ferenc Rákóczi II., der Kirchenpolitiker. Am 250. Jahrestag seines Todes. — *Attila Kocsis*: „Das Gedächtnis des Gerechten bleibt gesegnet”. Péter Alvinczi, der Anreger der Protestantischen Union, vor 300 Jahren gestorben. — *Gábor Trajtler*: Schütz, der Prediger. Zum 400. Jahrestag seiner Geburt. — *János Máté*: Johann Sebastian Bach. Zum 300. Jahrestag seiner Geburt. — *Richard Hörcsik*: Péter Bornemisza, 1535—1585.

WELTRUNDSCHAU: *Dwain Epps*: Armageddon oder der Regenbogen. Religion, Politik und die Kirchen bei der Wahl des amerikanischen Präsidenten im Jahre 1984.

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay*: Otterreisen (über einen Roman von Erzsébet Galgóczy) — *Katalin Budai*: „Die grosse Reise” (über den Film „Gesellschaftsreise” von Gyula Gazdag). — *Jenő Szigeti*: Ährenlese mit den Augen eines Theologen.

BÜCHERRUNDSCHAU: „Fürchte dich nicht, du kleine Herde!” Eine Jubiläumspublikation des Rates der Freikirchlichen Gemeinschaften in Ungarn (*Olivér Szebeni*) — *Gál Huszár*: Göttliche Loblieder in der christlichen Gemeinde. Das erste in Ungarn gedruckte protestantische Gesangbuch (*Csaba Fekete*) — Christian Möller: Seelsorglich predigen. Die parakletische Dimension von Predigt, Seelsorge und Gemeinde (*Gyula Groó*) — Henri Cazelles: Histoire politique d'Israël, des origines à Alexandre le Grand; Herbert Donner: Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen (*István Karasszon*).

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Képes Újszövetség	245,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJÁNLUK:

ifj. Dr. Bartha Tibor—Vladár Gábor: Bibliai fogalmi szókönyv	244,— Ft
Küldetésben — Köszöntések az ökumenéből dr. Bartha Tibor püspök 70. születésnapjára	113,— Ft
„Ó, szép fényes hajnalcsillag” magyar népi karácsonyi énekek	100,— Ft
Pásztor Jánosné: Kenyai napló	70,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Kiss Sándor: Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat	123,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Juhász Zsófia—Sátory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Bibliai lexikon gyerekeknek	150,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház	112,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	56,— Ft
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai	128,— Ft
H. V. Morton: Pál apostol nyomában	110,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosságul	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Dickens: Urunk élete	70,— Ft
Kiss Géza: A lélek harangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetők: minden lelkészi hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Predestináció
a Róm 9–11 összefüggésében

A rejtély mint irodalmi forma
Márk és János evangéliumában

Gilgál kövei — Jordán kövei

John Wyclif, az „előreformátor”

Lesztek nékem tanúim!

Át kell gondolni az új realitásokat!
(Elnöki beszéd
a KBK Munkabizottságának
budapesti ülésén)

A felszabadítás teológiájának
értékelése

Bethlen Kata a kortársak szemével

Két Cs. Szabó László-levél
Juhász Gézának

Mikor kezdődik a művelődés

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1985

4

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. július—augusztus

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133—7599

 Egyetemi Nyomda — 85.3713
Budapest, 1985.

Felelős vezető:

Sümeghi Zoltán igazgató

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Viczián János
Dr. Nagy Gyula
Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társszerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

Előfizetési díj:

egy évre 390 Ft
fél évre 195 Ft
E szám ára 68 Ft

Előfizethető: a Posta Központi Hírlap
Irodánál, Budapest, József nádor
tér 1., 1900
Pénzforgalmi jelzőszám:
215-96162

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- BOLYKI JÁNOS: Predestináció a Róm 9—11 összefüggésében 193
J. H. VAN HALSEMA: A rejtély mint irodalmi forma Márk
és János evangéliumában (*Fordította: Timár Gabriella*) ... 201
KARASSZON ISTVÁN: Gilgál kövei — Jordán kövei (A Jó-
zsué 3—4 struktúrája) ... 206
ZSINDELY ENDRE: John Wyclif, az „előreformátor” ... 210
PÁSZTOR JÁNOS: Lesztek nekem tanúim! (Gondolatok a Re-
formátus Világszövetség „ELHÍVATÁS BIZONYSÁGTÉ-
TELRE MA” c. iratának olvasásakor) ... 215

VILÁGSZEMLE

- TÓTH KÁROLY: Át kell gondoljuk az új realitásokat! A
KBK elnökének beszéde. Elhangzott a Keresztyén Béke-
konferencia Munkabizottsága ülésén, Budapest, 1985.
május 13—18.) ... 223
BÉKEFI LAJOS: A felszabadítás teológiájának értékelése a
legújabb római-katolikus fejlemények tükrében ... 226

HAZAI SZEMLE

- NÉMETH S. KATALIN: „Sok és nagy erőtlenségekkel küsz-
ködő ember...” — Bethlen Kata a kortársak szemével ... 233
Két Cs. Szabó László-level Juhász Gézának (*Közzétette: Lévay
Botond*) ... 237

KULTURÁLIS KRÓNIKA

- ZAY LÁSZLÓ: Mikor kezdődik a művelődés ... 239
SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel ... 242

KÖNYVSZEMLE

- Dr. Tóth Károly: Gyökerek és távlatok (—i—ő) ... 244
Írta, szerkesztette, kísérő szöveggel ellátta: Scheiber Sándor
(*Bodri Ferenc*) ... 245
Jegyzetek egy nekünk fontos angol könyvről — G. A. F.
Knight: What next? (*Szenes László*) ... 246
Hová tartozunk? — Hová tartozzunk? — Puskás Julianna:
Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940
(*Tarján Gábor*) ... 250
Csomasz Tóth Kálmán: Ó, igaz ige (*Fekete Csaba*) ... 252
„Számomra Isten a tények mögötti valóság” — Beszélgetések
Pilinszky Jánossal (*Budai Katalin*) ... 253
Kossuth és Széchenyi (*Zsigmond Gyula*) ... 254
Rudolf Bohren: Próféta és pásztorkodás (*Groó Gyula*) ... 255

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1985. július 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéz-
irataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak meg-
felelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küld-
jék be. Kéziratokat, amelyet nem mi kértünk, vagy előzetesen
meg nem beszéltünk, nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Predestináció a Róm 9–11 összefüggésében

Nem a bibliai tudományok, hanem a rendszeres teológia feladata választ adni arra a kérdésre, hogy a predestináció a református egyház tanításában központi helyet foglal-e el, vagy sem. Valószínűnek tartom, hogy szisztematikusakink „nem”-mel felelnének a fenti kérdésre, s figyelmünket felhívnák arra, hogy még a kálvini teológiának sem a predestináció (= eleve elrendelés), hanem az azt magában foglaló, de annál sokkal tágabb értelmű isteni szuverenitás az egyik fontos gondolata. Az viszont kétségtelen, hogy a „közvélemény” — mégpedig mind a református egyházon belül, mind pedig azon kívül — a predestináció gondolatát református specialitásnak tartja, mely e ponton a református tanítást sajátos, az összes többi keresztyén egyház nézetétől eltérő „stigmával” jelöli meg.

Ha a „közvéleménynek” csak részben is igaza van, akkor különös dolognak tarthatjuk, hogy a predestinációról olyan kevés publikáció jelent meg az utóbbi évtizedekben egyházi sajtóinkban. Azt nem állíthatjuk, hogy „agyonhallgattuk” a témát. Először is kiadtuk *Kálvin*: Római levél magyarázatát,¹ mely a kérdés egyik alapvető dokumentuma. Megjelent a Jubileumi Kommentárban *Varga Zsigmond*: Római levele,² mely röviden, de semmilyen kényes kérdést meg nem kerülve érinti a predestináció-tant a locus classicus: Róm 9–11 alapján. Olvasni lehet a kérdérről egy rövid Kálvin szöveggyűjteményben is.³ Ami pedig a Teológiai Akadémiákon használt dogmatikai jegyzeteket illeti: *Victor Jánostól Kocsis Eleméig* mindegyik foglalkozik a maga helyén a predestinációval. Mégis a publikációk száma feltűnően kevés, akár a II. világháború előtt és alatt e tárgykörben írtakhoz viszonyítjuk, akár ahhoz a gazdag irodalomhoz, mely a II. világháború után más teológiai témákról egyházunkban megjelent.

Természetesen a fenti hiány érthető, mégpedig két okból. 1. A II. világháború és az azt követő évtizedek annyira más témákkal kapcsolatban kívántak egyházunktól életbe vágó döntéseket és sürgettek elmélyült teológiai munkát, hogy a predestinációval való foglalkozás azokhoz képest retrográd-visszahúzó és öncélú, a gyülekezetek életétől elszakadt foglatosságának tűnt volna. 2. A világ református egyházainak érdeklődése is más témák (ökumené, társadalmi kérdések, szolgálat, bizonyoságtétel és misszió stb.) felé fordult és református sajátosságként inkább a Szentírás előtt való — önrevízióra kész — nyitottságot, az Isten országa koncepciót, a reménység teológiát, a szolgáló Krisztust követő egyház feladatait, a társadalmi igazságosság megvalósításához lehetséges keresztyén hozzájárulást emelték ki — sokszor egyházunk állásfoglalásaival egybehangzóan —, mintsem a predestináció elvontnak tűnő kérdését. A más problémák prioritása mellett szerepe volt ebben valószínűleg *Barth* Károly predestináció-tanának is, akit ugyan nem lehet vádolni azzal, hogy ezt a témát negligálta — oldalszám szerint kb. tízszer annyit írt róla, mint Kálvin —, de a kérdés szinte minden „botránykövét” eltávolította azzal, hogy a predestináció-tant a krisztológiába zárta.⁴

Most azonban többféle jele van annak, hogy eljött a predestinációról való eszmélkedés, a bibliai források újramegkérdése, az újrafogalmazás kísérletének ideje. Marxista valláskritikusok ismételtén rámutattak arra — a marxizmus klasszikusai ezt már annak idején megtették⁵ —, hogy milyen társadalmi kihatásai vannak a predestinációs hitnek.⁶ Az ortodox-református párbeszéd során ortodox részről érdeklődtek a predestinációs tudat és a keresztyén ember erkölcsi felelőssége kapcsolatáról.⁷ Zsinatunk lelkészelnöke többször hangsúlyozta, hogy a zsidó-református párbeszéd alapja csak a Róm 9–11, azaz a predestináció legfőbb textusa lehet.⁸ Az *Institutio* első kiadása 450. évfordulója alkalmából egyházunk több, Kálvinnal foglalkozó traktátust ad ki sorozatban, ezek egyike a kálvini predestináció-tannal foglalkozik majd.⁹ A *Sebestyén Jenőre* való emlékezés¹⁰ sem kerülte el a „történeti kálvinizmus” teológiája tárgyalásánál a kérdést.

Belső és külső igények készítenek tehát e témával való foglalkozásra. Az alábbi írás ez irányban tett kísérlet, mely azonban mindenképpen csak *töredékes* lehet. Először azért, mert a predestináció-tan interdisciplinális tárgykör lévén, biblikusok, egyháztörténészek, dogmatikusok, etikusok együttes munkáját feltételezi — ezúttal azonban csupán a biblikus megközelítésről lesz szó. Másodszer azért *töredékes* az alábbi tanulmány, mert a bibliai anyagnak csak egy — igaz, legfontosabb — részével: Róm 9–11-gyel foglalkozik. Harmadszor pedig azért, mert egyetlen ember munkája szükségképpen csak *töredékes* lehet egy olyan témáról, melyről Kálvin azt írja: „Isten eleve elrendelése valóban olyan útvesztő (labirintus), amelyből az emberi szellem a maga erejéből semmi módon nem tud kitalálni... maradjunk meg Isten Igéjének határai között.”¹¹ Reformátorunk szerint ugyanis az eleve elrendelés egyik — ki nem jelentett — része olyan titok, mely számunkra hozzáférhetetlen. Mivel tehát a predestinációnál az Ige nem mond el mindent, aki mégis „mindent” el akarna mondani róla, az többet mond el, mint amit a teológia tudhat és így világnézeti spekulációkba bocsátkoznék. A felsorolt három okból következőleg az alábbiak tehát csak *töredékes* gondolatok lesznek. Mint ilyenek: kritikára és kiegészítésre szorulnak. Olvasóinkat annál inkább kérjük erre a kritikára és kiegészítésre, mivel az a téma további tisztázását segítené.

I. Egzegetikai és bibliai-teológiai megfigyelések

A. A Róma 9–11 vázlatos egzegézise¹²

Első szakasz: 9,1–29. Izrael tévedése: a kiválasztást automatikusnak véli. Isten ellenben szabad (szuverén) a kiválasztásban.

1. 9,1–5. v. *Pál fájdalommal saját népe miatt.* Pál nem előzmények nélkül tér rá a kiválasztás és elvettetés problematikájára. Már a 3. rész első verseiben felveti a kérdést: hogyan lehet összeegyeztetni a kegyelemből, hit által kapott megigazulást (igazságot) a

szövetséghez tartozás (= kiválasztás) által remélt igazsággal. Ünnepelesen (esküvel, tanúkra hivatkozással) fejezi ki népe miatti nagy fájaldalmát. A prófétai közbenjárás (Ábrahám, Mózes, Jeremiás) lelkiületével kész volna Krisztustól elszakadni, ezáltal üdvösségét elveszíteni az érdekükben. A népével való szolidaritás szép példája ez. Nem vitatja, hogy népét Isten a kegyelmi ajándékok sokaságával halmozta el: ilyen az izraelita név (Gen 32,28), a fiúság (= fiakká fogadtatás, mint jogállás), a dicsőség (= természetesen Isten dicsősége, az Ő közvetlen jelenlétében való részesedés), a szövetségekötések (mintegy sorozatban), a törvényadás (mint a szövetségkötést megpecsételő esemény), az istentisztelet (ez a templomi kultuszt jelentette), az ígéretek (a prófétai ígéretek az Eljövendőre és Isten Országára vonatkozóan), az atyák (azaz a pátriarkák, esetleg Dávid háza), végül a legnagyobb közülük való test szerint Krisztus. A felsorolt ajándékokat a régi írásmagyarázat a „notae electionis”, „a kiválasztás jegyei” elnevezéssel illette. Pál azért szomorú, mert bár Izrael ilyen sok ajándékot kapott (ezekhez ragaszkodik is), a legnagyobb ajándékot: az ingyen való kegyelmet nem fogadta el, sőt visszautasítja.

2. 9,6—18. v. *Elhívás a kiválasztáson belül.* Hogyan lehet összeegyeztetni Istennek Izrael kiválasztásáról szóló szavát (ígéjét) azzal a ténnyel, hogy Izrael nem hisz Istennek az ingyen kegyelemről szóló szavában? Meghiúsult (az ekpiptō = „ki-, leesni, megroskadni, ingataggá, eredménytelenné válni, csődöt mondani, színszokról-szónokokról szólva: megbukni” igéből) volna Isten beszéde, hogy Izraellel való szövetsége örök és végleges? Vagy talán Istennek az a beszéde (az evangélium) hiúsult volna meg, hogy Vele csak a Jézus Krisztusban való hit által, kegyelemből, a bűnök bocsánatában léphet szövetségre az ember —, amit pedig Izrael nem fogadott el? Pál szerint a két lehetőség nem zárja ki egymást, Istennek mindkét beszéde érvényben van (ouk... ekpeptōken, perf. = érvénye nem változott).

A megoldás: Izrael kiválasztása *kezdetől fogva sem jelentett automatizmust.* Ezt a kiválasztás kezdetével, Ábrahám fiaival (7—9), majd unokáival (10—13), végül Mózesnek adott isteni önkijelentéssel (15) illusztrálja, közben a 14. v.-ben elhárítja az igazságtalanság vádját, majd a 16. v.-ben tételszerűen mondja ki, hogy a kiválasztás és az üdvösség nem az emberi akarat vagy igyekezet (futás) következménye vagy jutalma, hanem Isten könyörületének tette. A szakaszt a fáraó negatív példája zárja (17—18). Isten nemcsak a pozitív, de a negatív szerepre való kiválasztásban is szabad. Részletezve az előzőket: Ábrahám fiai közül az egyiket Isten bevette a szövetségbe, a másikat nem. „Ezek két, különböző anyától valók” — mondhatná valaki. Igen, de az unokák egy anyától, sőt egy nász-ágyból (10. v.) valók, mégis, születésük előtt az egyik felől a szövetség ígértét adta az Úr, a másik felől nem. Ez nem az illetők érdemén vagy érdemtelen-ségén, egyedül az Ő jótetszésén múlt! Figyeljük meg, hogy Pál mindenütt egy-egy elhívó ígét említ az Öszövetségből, Izrael „általános kiválasztásán” belül mindig megfigyelhető volt a *konkrét-történeti* kiválasztást munkáló, személyre szóló ígék successioja!

3. 9,19—29. v. *Isten szabadsága a kiválasztásban* az egyénnel és a közösségekkel szemben. Pál tisztában van azzal, amit az emberi igazságérzet a méltányos-ságról, jutalomról vagy büntetésről gondol. A diatribé (= diatribé = az időt eltölteni, átvitt értelemben az a hely, vagy az a mód, ahol vagy ahogyan az időt eltöltik, tehát filozófiai-etikai-vallásos iskola vagy

beszélgetés) stílus szabályainak megfelelően szóhoz engedi az ellenfelet is. Az ellenfél két kérdése: Ha Isten szuverenül irányítja életünket, akkor miért fedd meg (memphomai = hibáztat, megfedd, korhol) minket, hiszen az előbbi esetben nem vagyunk felelősek tetteinkért, mert nem tudunk akaratának ellenállni (19/a)? Ha pedig teremtésbeli adottságaink irányítják életünket, akkor miért vagyunk életünkért felelősek, hiszen Isten alkotott (epoiēsas) ilyeneknek (20/b)? — Az apostol a két kérdésre előbb az egyén szempont-jából felel (20—23. v.). Az embert előbb a maga kor-látaira figyelmezteti: „Ki vagy te, ó ember?” (20/b), majd a fazekas és az agyag metaforájával (21—23.). Istennek az emberi életet már az ember teremtésénél meghatározó szabadságára mutat rá. Amint a fazekas tetszésétől függ, hogy a nyersanyagból milyen edényt formál, akként függ az ember rendeltetése Alkotójától: Istentől. Nyilvánvaló, hogy Pál felelete, de még inkább szemléletmódja nagyon botránkozott a maga nehezen kivívott autonómiáját féltő, modern ember-nek. Valószínű azonban, hogy már az antik olvasó-ban is „sokkhatást” váltott ki. Az egzegézis sem nem tomphatja az apostol szavai élet, sem nem állhat meg „védeni” azokat, hanem kötelesszerűen a to-vábbiakra, a 11. fej. „végkifejlet”-ére utal.

A 25—29. versek Istennek a *közösségek életében* megmutatózó szabadságát érinti. Öszövetségi idézetek egész láncolatával (főként Hóseástól és Ésaiaától) bizonyítja, hogy Istennél a *kiválasztás nem numerus clausus*, nem olyan zárt szám, amely még őt is megkötöti. Ellenkezőleg! Ha akarja: a kívülvalók közül egész népeket — vagy minden népből egyeseket — bevehet a kiválasztás szövetségébe (a „nem-népből” = nép = választott nép lesz), míg a választott népből csak a maradék (to hüpoleimma) üdvözül. Ez az „üdv-történeti redukció” elve.

Második szakasz: 9,30—10,21. Izrael bűne: a megigazolást nem hitből, hanem cselekedetekből kereste. Isten viszont azokat tartja meg (üdvözíti), akik az ígehirdetés nyomában támadt hittel Őt segítségül hívják.

1. 9,30—33. v. *A nagy paradoxon.* Az apostol az eddigiek következményét kívánja megállapítani. Tételszerűen (antithetikus paralelizmusban — párhuzamba állított ellentétben) mondja ki a paradox tételt: a pogányok, akik nem keresték az isteni igazságot (megigazolást, dikaiosünē-t) kegyelemből elnyerték azt, — Izrael viszont, mely állandóan azt kereste (diōkōn, partic.) mégsem találta meg. Miért? Mert cselekedetekből és nem a kegyelmet elfogadó hitből keresték a megigazolást, ezzel beleütköztek a „Sionban letett kő” (Ézs 28,16; 8,14) „botrányába” (skandalon). A kép a sportéletből vett: a diōkō (üldözni, futni valami után), a phthanō (megelőzni vagy elérni) és a katalombanō (elnyerni). A „botránykő” hasonlat illik ide: a futásban az izraeliták voltak esélyesebbek, de megbottlottak (itt: megbotránkoztak) a botránykőben: Krisztusban, ezért nem jutottak el a célhoz.

2. 10,1—4. *Izrael buzgósága a törvényért nem vezetett el a törvény telos-ához (végéhez vagy céljához): Krisztushoz.* Pál kívánja népe üdvösségét és imádkozik értük. Elismeri, hogy buzgóságuk Isten iránt őszinte és valóságos. Am mégis eredménytelen ez a buzgóság, mert a saját maguk érdeme szerinti igazságot (megigazolást) keresik és nem tudnak engedelmeskedni Isten igazságának. Ez az igazság (= megigazolás) ott található, ahol a Törvény céljához (végéhez) ér el: azaz Krisztusban.

3. 10,5—15. v. *A hitből való megigazolás titka és útja.* Öszövetségi idézetek és összevont idézet-törme-

lékek sorával mutatja be Pál a törvényből való megigazulás potenciálisan nyitott, de reálisan elzárt útját: cselekedni a törvényt (5. v.), s ezzel ellentétben a hitből megigazulni (6–15. v.). Közben az ún. „peser” (Dániel könyvéből vett kifejezés, a titkok megértésére, az álomfejtésre vonatkozik) módszer szerint az eredetileg a törvényre vonatkozó ígéreteket (Deut 9,4; 30,12–14) az evangéliumra vonatkoztatja (6–8. v.). A „peser” módszer egy adott szöveg titkos-eschatologikus értelmének feltárása során volt használatos, a mi történet-kritikai módszerünk szempontjából erőszakolt és illegitim, mint módszer, de Pál ezt a maga idejében elfogadott módszert zseniálisan alkalmazza, mert a következő analógiákra mutat rá: amint az Ószövetségben nem kellett messze (a magasságban vagy a mélységben) keresni a Tórárt, hanem közel volt: az istentiszteleten megszólaló igemagyarázatban, ugyanúgy Krisztust sem a távolban kell keresnünk, hanem köztünk megszólaló Igéjében. — A 9–10. versek a keresztségre utalnak: a szívbeli hitet Isten Jézust feltámasztó tettében és a szájjal való bizonygatótétel arról, hogy „Jézus: Úr”. A nagy lehetőség: az Úr segítségül hívása zsidók és hellének előtt egyaránt nyitva áll (12–13. v.). Annak, hogy valaki segítségül tudja hívni az Urat: előzményei vannak. Pál a következő gondolatláncot mutatja be: küldetést kapni-hirdetni-hallani-hinni-segítségül hívni-megtartatni (14–15. v.).

4. 10,16–21. v. *Izrael nem lépett rá a megtartatás útjára.* Pedig hallotta (18/a) és ismerte (19/a), mégsem hitt, amint ezt Ésaías megjövendölte (16/b). Pedig az evangélium az egész oikoumenē-ig elhallatszik (18/b). Így léptek a megtartatás útjára az eddig távol levő („nem-nép”), értetlen (asünetos) és Istent nem kereső (mē zētousin) pogányok (19/b–20). De Isten most is (holēn tēn hēmeran = ma is tart) kitérta kezét (part.) engedetlen népe felé (21. v.).

Harmadik szakasz: 11,1–36. Izrael reménye: elvesésük a pogányok világossága, visszafogadtatásuk: élet a halálból.

1. 11,1–6. v. *Isten nem vetette el népét.* Az apostol négy érvt említ e tétel megerősítésére. Először: önmagát, ő is izraelita (1. v.). Másodszor: népét Isten eleve ismerte (proegnō), azaz már tudta, hogy ilyen lesz, amikor kiválasztotta (2/a). Harmadszor: mindig volt „maradék” (régii ószövetségi tradíció ez a gondolat), még Illés idejében is, aki pedig azt vélte, hogy egymaga maradt (2/b–4. v.). Negyedszer: a kiválasztás (eklogē) kegyelmi (charitos, gen. qual. vagy orig.) kiválasztás, nemcsak a kiválasztás, de a megtartás aktusa is kegyelem, mely ellentétben áll a teljesítmény-gondolattal (5–6. v.).

2. 11,7–10. v. *Választottak és a „többiek” Izraelen belül.* Izrael a maga egészében nem találta meg a megigazulás útját. Vannak „választottak” (az eklogē nem többszám, hanem gyűjtőfogalom, mégsem volna jó a mesterkéltséggel „a választottság” szóval fordítani), akik elérték, a „többiek” megkeményítették. Ószövetségi idézetekkel érzékelteti, hogy mi a megkeményítés: az igehirdetés iránti érzék tompultsága.

3. 11,11–15. v. *Izrael elesésének célja nem a végleges bukás.* Eddig Izrael elesése okáról tanított az apostol, most annak isteni célját kutatja. Kettős isteni célt lát: először a pogány népek üdvösségét, akiket Isten beengedett Izraellel kötött szövetségébe, másodszor a pogányok hitre jutásának Izraelre gyakorolt hatását: a pogányok hite által ők is „felingereltetnek” majd (11. v.). Ha Izrael elesésének üdvös hatása van, milyen lesz majd visszafogadtatásuk (proslēmpsis)? — veti fel a kérdést az apostol, melyre így felel: „élet

a halálból” (12. és 15. v.). Célzást tesz arra, hogy miközben a pogányok apostolaként misszionál, közvetve egyesek megtérését is munkálja Izraelből (13–14. v.).

4. 11,16–24. v. *Példázat a szelíd olajfáról, a kitört és beoltott ágakról.* A 16. v.-ben a kovászról és a téstáról, a gyökérről és az ágakról találunk rövid metaforát. Ez vezeti át a gondolatmenetet a 17–24-ben részletesen kifejtett allegorikus példázathoz. Izrael (a választott nép) a szelíd olajfa, ágai (az empirikusan hitetlennek bizonyult tagok) kitörtettek belőle és a vadolajfa ágai (a pogány népek) beléoltattak. Pál inti a pogánykeresztyéneket, hogy ne bizakodjanak el (18/a) új státusukban, maradjanak meg az elnyert kegyelem tudatában alázasoknak, nehogy ők is úgy járjanak, mint az eredeti ágak, azaz nehogy kitörtetessenek (22/b). Istennek van hatalma az eredeti ágakat, Izrael hitetlen tagjait, újra visszaoltani oda, ahonnan kitörtettek: az eredeti szövetségbe (24). Nagyon fontos, hogy nem kétféle szövetségről beszél az apostol, hanem az egyetlen eredeti szent gyökér (16/b) — az Ábrahámmal kötött szövetség — hordozza a szövetség mindenkori tagjait (18/b).

5. 11,25–32. v. *Izrael megkeményedése részleges és ideiglenes.* Izrael megkeményedése (pōrosis) addig tart, míg a pogányok teljessége plērōma) „bemej”, ti. az Istennel való szövetségbe, az üdvösségbe. Ezért az egész Izrael meg fog tartatni (sōthēsetai = Isten eschatologikus tette lesz ez). Szövetségbe való visszafogadtatásuk ismét a kegyelmen: a bűnök bocsánatán fog alapulni (26/b–27). A 30–31. versek művészien csiszolt, párhuzamos ellentétbe állított gondolatsora foglalja össze Isten egyetlen szövetségbe tartozó két népe viszonyát: „amiképpen pedig ti egykor engedetlenek voltatok Istennel szemben — most pedig irgalmasságot nyertetek azok engedetlensége következtében —, úgy azok is most engedetlenekké váltak a néktek adott irgalmasság következtében —, hogy azok is irgalmasságot nyerjenek”. Matematikai logikával: a két nép mostani viszonya reciprok, egyszer azonban additív lesz. Isten mindenenek könyörölni kívánó üdvözítő szándékát zárótételként foglalja össze a 32. vers.

6. 11,33–36. v. *Doxológia.* Aki végigkísérte a 9–11. fejezet gondolatmenetét, az érzékelhette, hogy Pál nemcsak a római gyülekezetben a túlnyomóan pogánykeresztyének és a zsidókeresztyének kapcsolatára adott elvi alapokon paränetikus utasításokat, sőt nemcsak üdvtörténeti távlatokba állította Izrael és az egyház viszonyát, hanem Isten kegyelmi kiválasztása titkát körüljárva, elmondott arról annyit, amennyit tudott. Most tehát megvallja, hogy bár valamennyit meglátott a titkokból, azok végső soron titkok maradtak, mert Isten bölcsessége és útjai kikutathatatlanok (33. v.), az elmondottak „tárgya” tehát az elmondottakon túl maga a kinyomozhatatlan és imáandó Isten volt.

B. A predestinációval kapcsolatos bibliai-teológiai fogalmak áttekintése

1. *Proorizein = eleve elrendelni, előre dönteni valamely felől.* Latinul: praedestinare. Előjáróban két meghökkentő megállapítást kell tennünk. Először: ez az ige a Róm 9–11-ben, a predestináció locus classicus-ában nem fordul elő! Ezért vizsgálatához a Róm 8,29–30 és további négy előfordulási helye szükséges. Másodszor: a szó elvont főnév alakjában egyáltalán nem fordul elő az ÚSZ-ben, csak igei formában, alánya természetesen mindig Isten. Óvakodnunk kell tehát attól, hogy az eleve elrendelő Isten tette helyett egy elvont fogalomra terelődjön figyelmünk!

— A Róm 8,29–30-ban kétszer fordul elő, mindkét-szer ind. aoristosban (tehát a múltban egyszeri, be-állós cselekvés kifejezéséeként). *Célja* Isten eleve elrendelő tettének, hogy akiket eleve ismert, azok Fia képéhez hasonlatosak legyenek, (joggal kapcsolta tehát össze *Barth K.* a kiválasztást a krisztológiával, nyitott kérdés marad viszont, hogy csak azzal szabad-e összekapcsolni). *Sorrendje*: a progignōskō (előre ismerni) után és a kaleō (elhívni) előtt foglal helyet az itt található szotériológiai láncolatban, melyben a megigazításról és a megdicsőülésről lesz szó. — Az *IKor 2,7*-ben ugyanúgy ind. aoristosban találjuk a proorizein igét, mint az előzőkben. Itt Isten titkos, de kijelentett bölcsességére vonatkozik (azaz az evangéliumra, az abban hirdetett isteni üdvöttekre). Ezt Isten eleve elhatározta az örökkévalóságban — a „mi” (!) dicsőségünkre. Ne csodálkozzunk ezen, hiszen a Róm 8,29–30-ban is az „eleve elrendelni” ige a „megdicsőíteni” igével végződő sorozat előzetes tagja, az is a választottak megdicsőítésére vonatkozott. — Az *Ef 1,5*-ben az igét ind. part. aoristosban találjuk: „eleve elrendelvén minket a fiúságra” (eis hūiothesian). Ez a fiúság csak Jézus Krisztus által (dia+gen.) lehetséges (5. v.) és célja: „Isten dicsőségének magasztalása” (eis epainon doksēs autou), ahogyan az két ízben, a 6. és 12. versekben szerepel. — A következő hely *Ef 1,11*, az előbbivel szorosan összefügg. Megint aor. part.-ban áll, de ezúttal passzívumban, ami érthető, hiszen most az elrendeltekéről van szó, ők viszont nem lehetnek saját eleve elrendelésük alanyai, ezért nem aktív alakban áll. A cselekvő: Isten. Bemutatjuk azokat a kulcsszavakat, melyek e versben még szerepelnek: prothesis, boulē és thelēma, ezekről még lesz szó. Nemleges megfigyelés: a proorizein ige *sehol sem* fordul elő negatív értelemben, azaz mint elvetetésre (kárhozatra) való eleve elrendelés.

2. *Protithēmi* — *prothesis* = eleve (előre) feltenni — eleve feltett szándék. Előfordulási helyei: Róm 8,28; 9,11; *Ef 1,9–11*; 2Tim 1,9. — A Róm 8,28-ban főnévi alakban áll. Az Istent szerető elhívottak (kλήτοι) kata prothesin (eleve feltett szándék szerint) lettek azokká, amik, és válik minden javukra. Nem sorolható be a következő szotériológiai láncolatba az itt szereplő prothesis, hacsak úgy nem, hogy az: a prothesis megvalósulásaként fogható fel. Róm 9,11-ben arról olvasunk, hogy Izsák fiai közül Jákóbot még akkor választotta ki Isten, amikor még sem ő, sem ikertestvére nem cselekedett sem jót, sem rosszat, vagyis születésük előtt. Egy közbevetett mondat indokolja ezt az apostol: „azért, hogy hē kat'eklogēn prothesis theou (Isten eleve feltett szándék szerint való kiválasztása) megmaradjon”. A prothesis és az eklogē tehát szorosan összetartoznak, az első mintha magában Istenben játszódna le — hogy ezt a skolasztikus szemléleti módot használjuk —, a második az emberekkel való kapcsolatában. Az elsőnek potenciális, a másodiknak aktuális tartalma van. — *Ef 1,9*-ben szereplő igealak: proethētō azt fejezi ki, hogy Isten az Ő akaratát, ami eddig Őbenne magában volt meg (en autō) eleve feltett szándékként, most ismertté tette (gnōrisas). Míg tehát Róm 9,11-ben kiválasztó tett-té, itt meg kijelentéssé lett, a prothesis, ami Istenben rejlik és csak tettekké vagy kijelentéssé válva ragadható meg. — Az *Ef 1,11*-ről már a proorizein-val kapcsolatban szövegtünk fentebb. — Az *Ef 3,11*-ben a prothesis olyan eleve feltett szándék Isten üdv-akarataról (a pogányok kegyelembe fogadásáról), ami most a láthatatlan hatalmaknak, mint Isten sokféle bölcsességének egyik vonása, az egyház ígéhirdetése által tudtára adatik. (Valamelyik misztériumvallás-

ban bizonyára fordítva lenne: a láthatatlan hatalmak adnák tudtára a titkot az egyháznak). — A 2Tim 1,9 azt tanúsítja, hogy az isteni szent elhívás, mellyel elhívott (kalesantos klēsei hagia) nem a mi cselekedeteinken, hanem Isten saját eleve feltett szándékán és kegyelmén (kata idian prothesin kai charin) alapult. Itt a prothesis-nek az emberi teljesítménytől független, kegyelmi jellege domborodik ki. — A prothesis a Róm 9,11-et kivéve mindenhol pozitív értelemben szerepel. A Róm 9,11-ben ambivalens (kettős értékű), de jegyezzük meg, hogy itt sem az üdvösségről vagy a kárhozatról, hanem a szövetségbe való kiválasztásról vagy ki nem választásról van szó, még inkább pedig a kiválasztásban megmutatkozó isteni szabadságról. Erre a helyre nem építhetjük fel a gemina praedestinatio tanát (e szó itt nem szerepel), legfeljebb a „gemina prothesis”-ét.

3. Még egy „pro” praepositioval kezdődő igét említsünk, mely az eleve elrendeléssel kapcsolatban áll. Ez a: *progignōskō* = eleve tudni, ismerni. A Róm 8,29-ben és 11,2-ben fordul elő, mindkét helyen ind. aor.-ban. Isten azokat rendelte el eleve (predestinálta), akiket eleve ismert (8,29). Népét, melyet eleve ismert, nem vetette el — ez a másik megállapítás (11,2). Nyilvánvaló, hogy a három „pro”-val kezdődő és eddig tárgyalt igéből az előző kettő Isten előzetes akaratát, ez a harmadik pedig előzetes tudását jelöli. Az is igaz viszont, hogy Istenben még annyira sem lehet tudást és akaratot szétválasztani, mint ahogyan ezt az emberi lélektanban megkíséreljük.

4. Van egy olyan görög szó, mellyel részletesebben kell foglalkoznunk, mert szorosan összefügg a predestinációval és igen sokszor fordul elő az ŰSZ-ben. Ez az *eklegomai* = *kiválasztani magának* ige. 22-szer fordul elő az ŰSZ-ben, a belőle eredő főnév (vagy melléknévi igenév): *eklogē* = kiválasztás 7-szer fordul elő, végül az *eklektos* = kiválasztott melléknév, vagy verbal adj. 23-szor. A Róm 9–11-ben 4 fontos helyen találjuk meg (9,11; 11,5–7 és 28), magában a levélben még többször.

Az ŰSZ *báchar* és *bárar* (jelentésárnyalata: elkülöníteni, ritkábban fordul elő) igéit a LXX legtöbbször az eklegomai igével fordítja. Elsősorban Isten választ ki, nem véletlen, hogy az ige mindig mediális-visszaható formában szerepel („magának” választ Isten). A Deuteronomiumtól kezdve Sámuel és a Királyok könyvén át egészen a Zsoltárokig és Deuteroézsaíságig szó van arról, hogy Isten kiválasztja népét, lakóhelyét, szolgálóit (a papságot-királyokat és Szenvedő Szolgájt). Ha emberek választanak, az nem mindig pozitív értelmű, pl. fát választanak ki a bálványkészítéshez (És 40,20). — Az *inter testamentális* korban felbukkan a kiválasztással kapcsolatban az „elit-gondolat”, a gőg, ez legszembeszökőbb a qumráni közösségnél. Itt egyedül a közösség tagjai a kiválasztottak. — A *klasszikus görögben* az eklegomai mindig nagy számú lehetőségből — szabadon, nem kényszerítésből történő — és rendelkezési joggal, mint következménnyel járó kiválasztást jelent. Mögötte az a mérlegelő döntés áll, hogy a kiválasztó kit vagy mit tud felhasználni.¹³ — Az ŰSZ kiemeli, hogy az az Isten választ ki, aki: a) szuverén Teremtő, joga van és hatalma ehhez, b) szeret minket és Krisztust adta értünk, tehát kiválasztása nem lehet önkény, csak kegyelmi tett, c) döntései, gondolatai nagyobbak a mienkénél, d) kiválaszthat az üdvösségre vagy valamilyen szolgálatra-szerepre, e) a keresztyének kiválasztása egyik célja Istennél a megszentelődés (*Ef 1,4*), f) Isten Krisztusban választott ki (en autō, ugyancsak *Ef 1,4*). Ő a Választott (ho eklegomenos, perf. part. pass., Lk 9,35). Benne dől el ki-

választásunk (1Pét 2,4–6). E pontnál megint a barthi, krisztológiával összekapcsolt kiválasztástanra utalunk. g) A kiválasztás — ha visszafelé nézzük — mindig egy valakire megy vissza (Ábrahámra, illetve Krisztusra) és egyre univerzálisabb irányba mutat — ha előre tekintünk (Izrael — az egyház — az egyház munkája által: minden nép). h) Ugyanakkor találunk leszűkítő (elmélyülő) tendenciát is a kiválasztásban (Izrael teljességétől — Izrael maradékáig: a „hétézerig” Róm 11,4, majd a Krisztusig). i) Krisztus is választották őt, hanem ő azokat, hogy gyümölcsöt teremjenek (Jn 15,16). Pál az ő „választott edénye” (skeüos eklogēs, ApCsel 9,15). j) A kiválasztás nem lehet a gőg forrásává, először mert kegyelmi kiválasztás (Róm 11,5), másodsor meg nem jelent automatikus „biztosítást” az üdvösségre: a választottak közül lehet az egyik „ördög” (Jn 6,70). Istené tehát az utolsó szó, mint ahogyan az első is az Ővé volt.

5. A predestinációval kapcsolatos eddigi igék (és az azokból képzett névszók) szinte kizárólag csak pozitív értelműek voltak. Van azonban három olyan ige, mely szinte kizárólag csak *negatív értelmű*. Az első: a *sklērūno*, amit Pál az Ex 4,21 és kv-ből idéz a fáraóval kapcsolatban (Róm 9,18). Jelentése: megkeményíteni. Célja volt — amint azt Isten magának a fáraónak kijelentette — Jahve nevét és hatalmát megmutatni a földön. Isten „akit akar: megkeményít” — vonja le a tanulságot az apostol. E tétel, bármilyen botránkozató legyen, megáll és Isten szuverenitását illusztrálja. Nyitott kérdés marad, hogy itt üdvösségről és kárhozatról vagy egy bizonyos negatív szerepre való kiválasztásról van-e szó. — Megkeményítést jelent a *pōroō* ige és a belőle képzett főnév: *pōrōsis*, Róm 11,7-ben és 11,25-ben. Az előző hely azt mutatja, hogy ez a megkeményítés az érzéketlenség az ige szava iránt (a szövegösszefüggésben részletesen felsorolt érzékek tompasága, Ézs nyomán), az utóbbit viszont már enyhíti Pál, amikor azt hangsúlyozza, hogy Izrael *pōrōsis*-a, megkeményedése csak részleges (apo meous) és ideiglenes (achris). — Végül az *apōtheō* = „elvetni” ige szerepel a 11,1–2-ben. Itt azonban mindkét esetben a negatívum negációjával találkozunk, azaz Pál azt mondja: *nem* vetette el Isten az Ő népét.

6. Befejezésként néhány olyan fogalmat érintsünk, melyekben az eleve elrendelés vagy a kiválasztás előfeltételei szerepelnek. Isten kiválasztó akarataival kapcsolatos az *eūdokia* (jótetszés), a *thelēma* (akarata) és a *boulē* (terv és a megvalósítás akarata). Ezekkel különösen az Ef 1-ben találkozhatunk. Ide tartozik az *apobolē* = elvetés (Róm 11,15) és a *proslēm̄psis* = felvétel, visszafogadás (uo.) ellentétpárja. Az összefüggés olyan konkrét esetet említ, ahol nem az apobolē a végleges, hanem a *proslēm̄psis*. — Végül a *leimma* = „maradék” fogalmát említjük (Róm 11,5 stb.), ami a „kiválasztáson belüli kiválasztásra”, vagy az „elvetésen belüli kivételre” figyelmeztet.

II. Kálvin és a modern egzegéták megállapításai

A. Kálvin Róm 9—11. magyarázata

Kálvin Római levél kommentárjában⁴⁴ mintegy 70 oldalt tesz ki a 9—11. részekkel foglalkozó szakasz. Ez csaknem annyi, mint az ún. „nagy” Institutio-ban a predestinációval foglalkozó fejezet. Az egzegéta Kálvinra jellemző, hogy végig a bibliai szöveg gondolatmenetéhez (nem a sajátjához) igazodik és különbséget tesz magyarázható és magyarázhatatlan gondolatok között.

Megállapításait 6 pontban összegezzük:

1. *Definíciók és distinkciók*. A meghatározások és különbség-telek Kálvinnál összetartoznak. Különbséget tesz az „általános” és a „második kiválasztás” közt: „Az izraelita nép általános kiválasztása⁴⁵ nem akadály annak, hogy Isten a maga *titkos tanácsa* szerinti válassza ki közülük magának, akiket akar” (190). „Kiváló tüköre az ingyen kegyelemből való könyörületességnek”, hogy kiválaszt egy népet Isten, „de még jobban feltárul előttünk a kegyelem rejtett mélysége a *második kiválasztásban*, mely a népnek csak *egyik részére* korlátozódik” (uo.). A két idézet azért fontos, mert az egyikben az általános kiválasztást a titkos tanácsvégezéssel, a másikban a második kiválasztással állítja szembe. Így tehát Kálvin: *a titkos tanácsvézés és az igazi kiválasztás közé egyenlőség-jelet tesz!* Ennek további bizonyítékai: „Most is a kiválasztáshoz utasít minket, hogy megtanuljunk tisztelettel csüggeni titkos tanácsvézésén” (232). Továbbá: „elválasztásnak (Pál) ... Istennek... titkos tanácsvézését nevezte” (247). Ez a „titkos végzés” vagy „második kiválasztás”: „megváltozhatatlan, mert hiszen Isten örök tanácsvézésén alapszik” (241). Az általános kiválasztást az „általános elhívás” (231) erősíti meg, míg tud Kálvin a speciális vagy „*belső elhívás*”-ról is. „Különbözik a külső emberi szótól a *belső elhívás*, mert csak az utóbbi hatékony és ebben csak a hívők részesülnek...” (223). Amint az általános kiválasztáson belül van második vagy speciális kiválasztás, ugyanúgy az „általános elvetés” (230) nem zárja ki, hogy azon belül ne maradjon meg valami épességben a szövetségből.

2. *Okok*. Többször hangsúlyozza, hogy a kiválasztást vagy eleve elrendelést *nem lehet Isten előre tudásával magyarázni*. „Fonák dolog összezavarni az előretudást a kiválasztással” (233). E tételével azt akarja elkerülni, hogy a kiválasztás okát még csak közvetve se lássuk az emberi érdemben (cselekedetekben, teljesítményben). „A kiválasztásnak nincs más alapja, mint Isten... *könyörületessége, mely e cselekedetekre való minden tekintet nélkül öleli magához azokat, akik neki tetszenek*” (192). Ezzel már kimondtuk, hogy a kiválasztás alapja sem nem az isteni előretudás, sem nem az emberi érdem, hanem az isteni könyörületesség amit *hitben* lehet elfogadni. „A hiten kívül üdvösség egyáltalán nem remélhető” (208—209). Az isteni könyörületesség a kiválasztás *tartalmi elve* Kálvinnál. Az isteni szuverenitás pedig a *formai elve*. „Az Úr az ő kegyelmi kiválasztásában szabad” (= szuverén) „és ment... a szükségyszerűségtől” (192). A 9,18 magyarázatánál írja: „Álljunk meg ezek mellett a szavak mellett »akin akar« és »akit akar«, mert az apostol nem engedi, hogy ezeken túlmenjünk” (199).

3. *Izrael és a pogányok példája*. „A kiválasztás alapos kifejtésével az apostol úgyszólván elegyengette az utat” (204) a pogányokról és a zsidókról mondott tanításához. Izrael bukásának leírása után a 11,1-ben az apostol azt akarja, hogy „Senki se gondolja, hogy az Ábrahámmal kötött szövetség mostmár megszűnt” (229). Pál „Méltán tagadja, ... hogy Isten annyira elvetette volna őket, hogy helyreállításuk egyáltalában nem lehetséges... a zsidók bukása a pogányoknak ugyan üdvösségükre vált, de azzal a *céllal*, hogy emiatt a zsidókban... féltékenység támadjon és így a megtérésre gondoljanak” (236—237). Kálvin meg azt, az ő korában elég szokatlan megállapítást is megkockáztatja, hogy „*Oly szoros kapcsolatban van egymással a zsidók és pogányok üdvössége*, hogy ugyanazzal a szolgálattal előmozdítható mind a kettő” (a 11,13 magyarázatánál, 238).

4. *Kifogások és kísértések.* Reformátorunk tudta, hogy a predestináció vagy átfogóbban: a kegyelmi kiválasztás tana ellen sok kifogást emelhetnek és valóban ez a hit — ha rosszul értelmezzük — többféle kísértéssel járhat. Először azzal foglalkozik, hogy ez a tan: *botránkozató*. „Sokakat elfog” — mondja — „az istentelen kétely” a predestinációval kapcsolatos „látszólag igazságtalanság” hallatára, hogy tudniillik „Isten egyiknek a mellőzésével a másikat tekintetbe veszi” (195). De Pál mégis „továbbhalad és minden kertetés nélkül hirdeti, amit a Szentlélektől tanult. Következésképpen nem tűrhető el azok finomkodása, akik a botránkozások eltávolításában vagy lecsendesítésében a Szentléleknél okosabbnak akarnak látszani” (195). — Aztán azt hangsúlyozza, hogy a predestináció *nem lehet ürügy a felelőtlen passzivitásra*: „Meg kell cáfolnunk azokat... akik azzal az ürüggyel, hogy teret engedjenek Isten kegyelmének, ásitoznak és tétlenkednek” (197). — Szembenéz azzal is, hogy a predestináció-hit, ha rosszul értik, *gőgössé* tehet. De ez a predestináció teljes félreértése volna! Izrael romlása is az volt — mutat rá —, „hogy az elért méltóságban való balga elbizakodottságból megkeményedtek... Hát akkor mi történik velünk” — teszi fel a kijózanító kérdést —, „... ha mértéktelenül felfuvalkodunk?” (241) — Végül *a mások üdvösségéért való aggódással* néz szembe a hívők életében. Aki magát alázatosan kiválasztottnak tartja, vajon remélheti-e ugyanezt másokról, s ha igen, milyen alapon? Erre így válaszol a 1,32 magyarázata során: „Igen szép záradék ez, melyben kimutatja az apostol, hogy nincs miért kétségbe esniök mások felől azoknak, akiknek van némi esélyük az üdvösségre... Ha pusztán Isten irgalma által menekültek ki a hitelenség örvényéből, akkor másoknál is meg kell hagyniok annak lehetőségét” (248).

5. *Alkalmazás az egyházi életre.* Az apostol megállapításait Kálvin a XVI. század körülményeire, benne saját egyházára alkalmazza. Az egyes emberekre nézve a szövetségbe való *beoltás* módja háromféle: 1. a hívők gyermekei beoltása, akiket az atyákkal való szövetség alapján megillet az ígéret; 2. azok beoltása, akik befogadják magukba az evangélium magvát, de az nem ver gyökeret bennünk és nem hoz gyümölcsöt; 3. beoltatnak a kiválasztottak, akik Isten megváltozhatatlan akaratából megvilágosodtak az örök életre. E három módot mi: *potenciális, látszólagos és megvalósult* kiválasztásnak nevezhetnénk. — A „kivágotást” kétféleképpen látja. 1. Az előbbi (1)-es ponthoz: akkor következnek el, ha a hívők gyermekei az atyáknak tett ígéretet visszaautasítják vagy hálátlanságból nem vállalják; 2. Az előbbi (2)-es ponthoz: akkor következik be, ha az evangélium beléjük oltott magva elszárad. — Felhívjuk a figyelmet arra, hogy e tételekkel Kálvin milyen jól összekötötte dogmatikai meggyőződését az általa tapasztalt egyházzociológiával.

6. *Titkok.* Kálvin szerint a predestinációval kapcsolatban kijelentett dolgokat megérthetjük, csak ne akarjunk emberi okoskodással beszélni ott, ahol Isten Igéje hallgat. A predestináció szíve, Isten titkos tanácsvégzése azonban: titok előttünk, amit nem tudunk kikutatni. „Isten eleve elrendelése valóban olyan útvesztő (labirintus), amelyből az emberi szellem, a maga erejéből semmi módon nem tud kitalálni... Mi legyen tehát a kegyesek orvossága? Vajon az, hogy az eleve elrendelésnek még az említését is kerüljék? A legkevésbé sem... a Szentlélek semmi másra nem tanított meg bennünket, csak arra, amit tudni érdekünkben áll... csak *maradjunk meg* Isten Igéjének *a határai között*” (194—195). „A sorompó emlékeztet-

sen mindenkit arra, hogy tartsa féken elméjét s az eleve elrendelés kutatásában *ne menjen túl* az Isten kijelentésén... itt egy cseppel sem tud jobban tájékozódni... az ember, mint a vak a sötétben” (250):

B. Néhány modern egzegéta és bibliai teológus véleménye

A véleményeket a művek megjelenése sorrendjében idézzük.

1. E. Stauffer bibliai teológiája¹⁶ *Isten és az ember akarata* kapcsolatának szempontjából vizsgálja a predestinációt. Az egészet a Fil 2,12—13-ra támaszkodva fejti ki: „vigyétek végbe üdvösségeteket, mert Isten munkálja bennünk az akarást jótetszéséből”. Így érvényes Isten akarata szuverenitása és az emberi akarral szembeni elsődlegessége, ugyanakkor megmarad az emberi akarat szerepe és felelőssége. Érdekes, amit a megkeményedésről mond: az emberi szív megkeményedése az Istentől adott megkeményedésben jut teljességre.¹⁷ Akkor mégis az emberé volna itt a kezdeményezés? — kérdezhetnénk a szerzőt. A Fil 2,12—13-ra támaszkodva Stauffer meggyőző módon ábrázolja az isteni és emberi akarat viszonyának szerkezetét, de nem ad igazi tanítást azok tartalmáról, talán éppen azért, mert a Róm 9—11-től elkülönítve tárgyalja azt. (Arról a 47. §-ban szól.)

2. H. Ridderbos: Pál teológiájával foglalkozó könyve megfelelő fejezetében¹⁸ foglalkozik a predestinációval. Alapos biblikus fejtegetéseit az áttekinthetőség kedvéért 7 tételbe sűrítjük. Ezek: 1. A kiválasztás szerint való tanácsvégzés (hē kat'eklogēn prothesis, Róm 9,11) nem határozat, hanem az a mód, ahogy Izrael Isten népévé vált. A kiválasztás (eklogē): Izrael isteni elhívásának szuverén, nem a kiválasztás tárgyán alapuló kegyelmes jellege. Az isteni tanácsvégzés, a kiválasztás és az evangéliumhirdetés egymással összekapcsolva megszabadít a kiválasztás-automatizmustól és a determinizmustól. — A „pro”-val kezdődő ígék (proorizō, protithēmi stb.) nem teszik Istent önmaguk megvalósításának eszközévé. A determinizmus nemcsak igazságtalan lenne, de Isten szabadságát köténé meg. — 2. Logikailag ellene mond egymásnak az isteni hatalom és az emberi felelősség. De éppen a predestináció-tan egyesíti ezt a kettőt. A predestinációt mindig a cél felől kell nézni, nem az okok felől, így pedig a predestináció célja az üdvösség. — 3. A predestináció nem lezárt számot (numerus clausus-t) jelöl, ez csak gőgöt szülne. Nyitott, mert egyrészt visszajára is fordulhat ez a szám, másrészt azért, mert titok, amely a kiválasztás és elvetetés dialektikáját foglalja magába. Nem definitív (meghatározó-leíró), hanem nyitott szituáció. — 4. Az a bizonyosság, hogy valakit Isten elrendelt: nem a tanácsvégzés megmáshíthatatlanságából levezetett logikai dedukció, hanem bizalom Isten hűségében. Lelkigondozói célja van. — 5. A catena aurea, vagyis az aranylánc a Róm 8,29 k-kben nem redukálható a predestinációra. Ez olyan láncolat, melyben a predestináció csak egyik tag. Predestináció és üdvörténet egymást előfeltételezik. — 6. A kiválasztás és elvetetés gondolatában nyeri el Izrael és az Egyház a maga sajátos kontinuitását, s ugyanakkor különbséget is, hiszen a gyülekezettel valami új kezdődött. Izrael és az Egyház elválaszthatatlank a kiválasztásban.

3. H. Conzelmann Újszövetségi teológiájának¹⁹ 31. §-ában („Az Ige, mint botránkozás”) tárgyalja a predestinációt (273—279). Nézetét a következő 3 tételben foglaljuk össze. 1. *Különbség* van az igazi (kiválasztott) és az empirikus Izrael közt éppúgy, mint az igazi és az empirikus egyház között. Az igazi és az

empirikus közt azonban *kontinuitás* is van, ezt a „maradék” gondolata adja. A szabad elválasztás korrelatívuma a szabad elvetés. — 2. A predestinációban a fő kérdés a történet előtti tanácsvézés és a történeti elhívás viszonya. Mindkettő megnyilvánul a prédikáció által való elhívásban. A Róm 9—11 Izrael történetét az *igehirdetés* (prófétai és apostoli) és a választott nép találkozása történeteként mutatja be. A predestináció a prédikációs esemény konstitutív mozzanata, a megkeményedés pedig az igehirdetéssel szembeni visszautasítás. Az igehirdetés szempontjának figyelembevétele felel a kiválasztás *egyéni vagy kollektív* kérdésére is. Félrevezető az alternatíva: vagy egyéni vagy kollektív a kiválasztás érvénye, mert az egyház kollektívuma bízott meg az igehirdetéssel — viszont az igehirdetés az egyeseket hívja és közli velük kiválasztásukat. (Kritikai megjegyzésünk: Conzelmann itt nem veszi figyelembe azt, hogy az igehirdetés Isten szövetségébe = kollektívum hívja az egyeseket). — 3. A predestináció *nem világnézeti determinizmus*, bár van benne spekulatív elem, amikor történetileg Pál szemléletessé akarja tenni ezt a tant. Conzelmann megrója az ortodox kálvinizmust, mely „kiépített predestinációs teóriájával” a megértést gátolja (277) és Pálról is megjegyzi, hogy amikor a Róm 9-ben a theodizea problémáját elutasítja, nem ad feleletet azzal, hogy Istent Mindenhatóként, az Abszolútum Összfogalataként és Létként objektívizálja (279). (Kritikai megjegyzésünk: Pál nem objektívizálja a Róm 9—11-ben, ellenkezőleg, Istent döntéseiben és tetteiben mutatja be!) — Conzelmann predestinációval kapcsolatos nézetei legértékesebb részének a témának az igehirdetéssel való összefüggése hangsúlyozását tartjuk, amiből tanulhatunk. Ezt kivéve a témát nem mélyíti el.

4. L. E. B. Cranfield Római levél kommentárja²⁰ a Róm 9—11 magyarázata során a predestinációval kapcsolatban nem formál önálló véleményt, hanem mindenben Barth K. krisztológikus predestináció-tanára támaszkodik, sokat idézve mesterét. Ezért jogos, ha nézetét egy általa választott Barth-idézettel mutatjuk be: „A kiválasztás doktrínáját nem szabad in abstracto, sem a kiválasztó Istenről, sem a kiválasztott emberről szóló koncepcióval kezdeni. Konkrétan Jézus Krisztusról való ismerettel kell kezdeni, aki egyszerre kiválasztó Isten és kiválasztott ember... Jézus Krisztusban Isten szabad kegyelmében önmagát a bűnös ember részére determinálta, a bűnös embert pedig önmaga számára.” Barth tétele zseniális, csak éppen szokatlan, ha egy biblikus (ez esetben Cranfield) a maga nézeteit dogmatikai tételre alapozza, a sorrend fordítva volna helyesebb.

5. E. Käsemann Római levél kommentárja²¹ az úsz-i szakirodalom egyik klasszikussá vált műve. Nincsenek benne exkurzusok, témákat summázó részek, ám mindenre kiterjedő Róm 9—11 magyarázata alapján a következőkben foglaljuk össze a predestinációról való tanítását: 1. Pál a Róm 9—11-ben előbb az isteni kiválasztás *tényéről*, azután *jogáról*, majd *céljáról* számol be. — 2. A predestináció *Isten Igéjéhez kötött* és annak mindenhatóságát hirdeti. Az Ige kiválasztó és elkülönítő hatása utal a predestinációra, amit nem az Isten-tannal, hanem az isteni Ige hatásával kapcsolatban kell hirdetni. — 3. Az igehirdetésnek alávetett predestináció *történeti jelleggel* bír. Történeti jellegének megfelelően előidejűséggel rendelkezik — erre mutat a sok „pro”-összetétel —, s a történelemben született hitben manifesztálódik. A történelem azonban itt nem fejlődési folyamat, hanem az Ige által való elhívások története. — 4. Predestináció és *megigazulás-tan* egymástól elválaszthatatlanok (9,14—

23). A predestináció a megigazulás-tan radikalizációja, óvja azt a szünergizmustól. Ha a predestinációt tagadjuk vagy erőtlenné tesszük, a megigazulás-tan radikalitását gyengítjük. A predestináció Isten hatalmára, világ feletti uralmára utal, mivel új népeket hívhat elő a semmiből, a halálból is. Ő a *iustificatio impiorum*, a *resurrectio mortuorum* és a *creatio ex nihilo* Istene. — 5. A kiválasztás-tan *vallástörténeti háttere* Qumrán, ahol a praedestinatio gemina-t, a kettős predestinációt vallották. Ez tovább tükröződik a Qumrán által befolyásolt apokaliptikában. Pál az intertestamentális kor predestinációs hitének privilégium jellegét nem veszi át, sőt a kiválasztást a permanens kegyelemből magyarázza. — 6. Az *egyháztan* vonatkozásában a zsidók és pogányok kapcsolatának kettősségét, a különállás és folytonosság jellegét csak a predestináció által lehet megérteni, az üdvtörténet mellett ez kapcsolja össze a kettőt. — 7. A predestináció *nem* Isten eleve tudásának vagy a *világ determinációjának* a tana, nem határozható meg a determinizmus-indeterminizmus vagy az autonómia-heteronómia kategóriával.

6. G. Eichholz Pál teológiájáról írt monográfiája²² 10. fejezetében (Kirche und Israel, 284—301) fejti ki nézeteit. Állításait 5 tételben ismertetjük: 1. A Róm 9—11 nem idegen test a levélben, sőt, az 1—8 fejezetek ezt készítették elő. — 2. Isten kegyelme szuverén, de ez nem absztrakt szuverenitás, hanem a szabad kegyelemé. A kegyelem Istennek az emberhez való megfoghatatlan odafordulása. Isten szabadsága sem absztrakt (= teszi, amit akar), hanem konkrétan: Isten tette, kiválasztása jegyében. — 3. A Római levél címzettje a fiatal római gyülekezet, ahol túlnyomó többségben pogánykeresztények élnek. Kezdi magukat úgy elkülöníteni Izraelről, hogy a zsidók kiválasztását már nem tartják érvényesnek. Pál erre való feleletként, nem egyszerűen történeti információkat ad Izraelről, hanem aktuálisat: az egyház önmagáról informálódik, amikor Izraelről informálódik. Hiszen éppen úgy az ingyen való kegyelemből él, mint az élt, és hybrise (gógje) éppoly veszélyes, mint Izraelé volt. — 4. Pál — az OSZ nyomán — a kiválasztást mindig a „Doppelfigurigkeit” (kettős alak) sé májával magyarázza: valakinek a kiválasztása egyúttal más valakinek a ki nem választását jelenti (Jákób—Ézsau, Izsák—Izmáel, Mózes—fáraó, Izrael—pogányok). Viszont — hivatkozik Barth-ra — Istennek ez a „jobbira és balra való tette” nem szimmetrikus, hanem a pozitív oldal javára erős asszimmetria van benne. — 5. A „Doppelfigurigkeit” nem végleges, az a nagy „csere” oldja fel, amiről a Róm 10,30—32 beszél: az egyik engedetlensége által hihet a másik, a másik hite által „ingereltetik fel” az engedelmességre az egyik.

7. U. Wilckens Római levél kommentárja²³ újabb lévén az eddig felsoroltakénál, azok eredményeit figyelembe véve készült. Két fontos és új szempontját említjük meg. 1. A Róm 9—11 az *izagógikai problémák* vázlatos ismerete nélkül érthetetlen. Wilckens *történeti háttérként* kiemeli, hogy Claudius rendelete folytán a zsidók Kr. u. 49—54 közt ki voltak tiltva Rómából. Előzőleg a hellenista zsinagóga és a hellenista zsidókeresztények szép eredményt értek el a pogánymisszióban. Sok volt a „prozelita” meg az „istenfélő”. A zsidók távolléte alatt a fiatal pogánykeresztény gyülekezet nagy erővel folytatta a missziót, a gyülekezet megnövekedett. Amikor a zsidók és velük együtt a gyülekezet zsidókeresztény tagjai visszatérhettek a fővárosba Nero rendelete folytán, akkor konfliktusok támadtak a misszió folytatásának módszerei és egyes tisztasági rendelkezések miatt a pogá-

nyokból és zsidókból lett gyülekezeti tagok között. A Róm 9—11-nek békítő, egységet előmozdító, paránetikus szándéka van. — 2. Pál a fenti, gyakorlati szempontok mellett felismeri a kiválasztás témája óriási horderejét *az adott üdvtörténeti időpontban*. Milyen viszonyban van egymással Isten megigazító igazsága (mely a páli kérügma alapja) és szövetségi igazsága (hűsége), melyről az ŐSZ szólt? Ha Istennek az a szava nem áll meg, amit Izrael kiválasztásáról egykor mondott — mégpedig az engedetlenség miatt nem áll meg —, akkor lehet-e még egyáltalán hinni Isten szavának? Így lesz a kiválasztás a legsajátosabb Isten-problémává, szó szerint „theo-logiává”.

III. Rövid összefoglaló és kiegészítő megjegyzések

A. Az eddigiek összefoglalása

1. A predestináció kérdése a kiválasztás-tan része. Elválaszthatatlan az isteni szuverenitás, a kegyelem szabadsága, a titkos tanácsvégezés, előzetes szándék és előretudás, az elhívás, a megigazítás gondolataitól és csak azok összefüggésében érthető.

2. A predestináció és a kegyelmi kiválasztás üdvtörténeti esemény. Mint ilyen, sem Izrael, sem a pogányok kiválasztásától nem különíthető el, a kettő egymást magyarázza.

3. A predestinációt és a kiválasztás-tant nem lehet világnézeti fogalmakba absztrahálni (pl. determinizmusba). A kiválasztás mindig történeti és konkrét.

4. A predestináció a megigazulástan kiélézése. „Azért hitből, hogy kegyelemből legyen” — mondja Pál. — Azért kiválasztásból, mert kegyelemből — mondja Róm 9—11. Ez kizár minden emberi érdemet és teljesítményt.

5. A predestináció az elhívásban érkezik hozzánk, ez pedig az igehirdetésben szólal meg. Az igehirdetésre adott válasz egyben a kiválasztásunkról szóló hírre adott válasz. Ez a válasz azonban (ha jó válasz): nem érdem, hanem maga is kegyelem, ha nem jó válasz, akkor pedig nem az utolsó szó. Az utolsó szó (éppúgy, mint az elsőt) mindig Isten mondja ki.

6. A praedestinatio gemina gondolata csak a Róm 9,13-ban fordul elő (ha ott üdvösségről és kárhozatról és nem üdvtörténeti szerepekről van szó), erre az egy textusra egész tanítást építeni kockázatos. Ez a hely sem szól az egész emberiség eleve való kettéosztásáról: massa perditionis-ra és választottakra, a kiválasztás és elvetés mindig konkrét, sőt mindkettőn belül és kívül újabb kiválasztások és elvettetések történhetnek. A kiválasztást nem lehet megérteni a kiválasztások nélkül.

7. Követnünk kell reformátorunkat abban a szerénységben, hogy lévén a predestináció szíve: titok, abba ne akarjunk beletekinteni, teológiailag pedig csak annyit akarjunk kifejezni, amit e témáról az Ige mond.

B. Kiegészítő megjegyzések

1. A Róm 9—11-et szükséges *szociológiai szempontból* is megvizsgálni. Ennek eredménye az, hogy itt első ízben esik szó átfogó módon arról, hogy a kivá-

lasztottak *nem egyetlen nép homogén közösségéből, hanem a minden népből valók* (a szó eredeti és igaz értelmében „katolikus” és „ökumenikus”) *heterogén közösségéből* állnak. Így lép ki a kiválasztás-gondolat Palesztinából és a zsidó kultúrából a Római Birodalomba és a hellén kultúrába. — Szociológiailag ugyanakkor a „kiválasztás” olyan „betetőző fogalom”, melybe Izrael és az egyház együtt beleférnek. Ez biztosította a fiatal egyház történeti gyökereit, sőt, jövőjének távlatait is, hiszen az isteni üdvterv két további fontos témájára hívja fel a figyelmet „a pogányok teljessége bemeleg” az üdvbe és azután Izrael is visszafogadtatik.

2. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy Pál a Róm 9—11-ben nem azt mondja el, hogy *van* kiválasztás (olyanoknak, akik ezt nem tudják vagy nem fogadják el), hanem *egy hamis*, mert merev *kiválasztás-hitet korrigál*. Mintha azt mondaná: a kiválasztás mindig más és több, mint aminek véljük. A zsidóknak azt mondja: nem kiválasztásokat, hanem az isteni kegyelem az igazi biztosíték. A pogányoknak azt mondja: ne esetek ugyanabba a hibába, mint Izrael, kiválasztásokat ne járjon együtt mások kirekesztésével. Zsidóknak, pogányoknak és keresztyéneknek azt mondja: a kiválasztás alázatra kötelez Istennel és felelőségre másokkal szemben.

Bolyki János

JEGYZETEK

1. Fordította Rabold Gusztáv. A fordítást átdolgozta és sajtó alá rendezte Nagy Barna. Ref. Egyházi Könyvtár XXVI. Bp. 1954. Magyarországi Ref. Egyház Egyetemes Konventjének Kiadása. — 2. Varga Zsigmond: Római levél (Jubileumi Kommentár) Budapest, 1974. Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, a 9—11. részhez: 188—193. — 3. Válogatás Kálvin János műveiből, Budapest, 1980, szerk.: *e sorok trója*, Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 132—136. — 4. Otto Weber: Karl Barths: Kirchliche Dogmatik, Berlin, 1961³, 73. — 5. Engels szerint „a kor legmerészebb polgárainak” vallási ideológiája volt a kálvinizmus és a predestinációs gondolat. Hivatkozás: Kónya István a 6. pont alatt részletezett műve, 222. — 6. Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet, Bpest, Akadémiai Kiadó, 255—328. — 7. Az 1983. évi, Odesszában tartott konferencián neves orosz ortodox egyházi személyiségek tették fel ezt a kérdést. — 8. Bartha Tibor: Vérségi köteléknél erősebb szálak, Ref. Egyház (XXXV.) 6. sz., 1984. jún. 122. — 9. Uő.: A magyar református teológusok munkaközössége. Bevezető előadás a Collegium Doctorum plenáris ülésén, Theol. Szle (XXVII.), 1984. 5. sz. 257. — 10. Békési Andor: Sebestyén Jenő életműve, Theol. Szle (XXVII.), 1984. 3. sz., különösen: 161—162. — 11. Kálvin i. m. 194—5. — 12. A vázlatos egzegézis alapjait főként a következő kommentárok adják: Varga Zsigmond i. m. — E. Käsemann: An die Römer, 1974 (HKzNT) — C. E. B. Cranfield: The Epistle to the Romans (ICC), 1974 — U. Wilckens: Der Brief an die Römer, I—III (EKK), 1978 és ezek nyomán *e sorok trójától* megjelent teológiai jegyzet (A Római levél válogatott részeit magyarázza, Bpest, 1984, Ráday Koll. Sokszorosító Műhelye). Az utóbbi írás közli a kevésbé figyelembe vett kommentárokat is, valamint az idevonatkozó monográfiákat és tanulmányokat. Legújabb részletkutatás: E. Brandenburger: Paulinische Schriftauslegung in der Kontroverse um das Verheissungswort Gottes (Röm 9), ZThK (82), 1985, 1—47. — 13. Theologisches Begriffslexikon z. N. T. (kiadja: Coenen, Beyreuther, Bietenhard) I. kötet, 1972², Wuppertal, 285. — 14. Lásd 1. j. — 15. A Kálvin-szövegben a kiemelések nem eredetiek, ezeket szemléletesség okából alkalmazzuk. — 16. E. Stauffer: Az ŐSZ teológiája. Ford.: Kocsis Elemér. Jegyzetekkel ellátta: Pákozdy László Márton, Bpest, 1981 (jegyzet). A 45. §. „Isten akarata és az ember akarata” c. fejezetben foglalkozik a kérdéssel (201—207). — 17. Uo. — 18. H. Ridderbos: Paulus. Ein Entwurf seiner Theologie, 1960 (hollandul), 1970 (németül), Wuppertal. A predestinációt az 57. §-ban, a 240. k. oldalakon tárgyalja. — 19. H. Conzelmann: Grundriss der Theologie des NTs, 1968, München. — 20. C. E. B. Cranfield: i. m. — 21. E. Käsemann: i. m. — 22. G. Eichholz: Die Theologie des Paulus im Umriss, 1981³, Neukirchen-Vluyn. — 23. U. Wilckens i. m.

A rejtély mint irodalmi forma Márk és János evangéliumában

„Aki keres, ne hagyja abba a keresést,
amíg nem talál; és amikor talál, lecsodálkozik.”
(Tamás evangéliuma)

A dr. J. S. Postma—J. H. van Halsema: Bijbels dopen zo... of zo? (Wever, Franeker, 1981) c. könyvben szokatlan magyarázatát adom a Mk 10,13—16-nak (Jézus megáldja a gyermekeket) és a Jn 13,3—10-nek (a lábmosás története). Ezzel a szokatlan magyarázattal sokkal érthetőbbé válik a gyermekkeresztség megélése az Újszövetségben, mint bármely korábbi magyarázatnál. A könyvben, amely a széles olvasóközönséghez irányul, megmutattam, hogy Márk Jézusról szóló elbeszélésében, amikor Jézus a gyermekeket megáldja, a gyermekkeresztségre utal, és János evangéliumában a lábmosásról szóló történetnek a keresztség kiszolgáltatása a jelentése. Ezzel a szokatlan exegézissel akarok itt közelebről foglalkozni. Aki jártas ebben a dologban, az meg fogja érteni, hogy én ennek a két perikópának az allegorikus exegézisét adtam. A döntő pont az, hogy az allegorikus exegézist joggal alkalmazzuk-e ez esetben. Ennek az exegetikai módszernek a rossz helyen történő alkalmazása folytán a szövegek „mellébeszélnek”.

Az Újszövetség keletkezésének idején az allegorikus exegézis elterjedt volt. Az Újszövetségben magában is találkozunk ezzel. A Gal 4,24-ben Pál az *allegoreó* igét használja. Az ókor és a középkor egyháza is allegorizált, jól is, rosszul is. Mintegy ennek következménye, hogy a modern korban az allegorikus exegézis hitelvesztetté vált. Elegünk lett a „mellébeszélésből”! Ez a reakció érthető, de ugyanakkor rövidlátó is: nem tekinthetünk el ugyanis az allegóriától az Újszövetségben; ezért számolnunk kell az Újszövetségben levő allegorikus szövegek lehetőségével. Az egyetlen helyes exegézise az allegorikus szövegeknek az allegorikus exegézis. Egyébként helytelenül járunk el.

Az allegória mint irodalmi forma titokzatos lehetőségeket kínál. Eta Linnemann, akinek egyébként az a nézete, hogy kevés allegória fordul elő az evangéliumokban, ezt írja: „Egy allegória csak akkor lesz érthető, ha nemcsak az allegorikus elbeszélést tartjuk szem előtt, hanem azt aényt is, amelyre vonatkozik. Akinek nincs ez a kulcs a kezében, az ugyan elolvashatja a szavakat, de a mélyebb értelem rejtve marad előtte. Az allegóriák épp ezért szolgálhatnak arra, hogy rejtett mondanivalót közöljenek, amelyeket csak a beavatottak ismernek. Minden esetben érvényes viszont, hogy a szerző és a címzett között egyetértés van. Enélkül az egyetértés nélkül nem hat az allegória... A be nem avatott számára az allegória talány, melyet meg kell fejteni.”¹

A zsidóságban a Szentírást rejtélygyűjteménynek tekintették. „Különösen fontos a Qumránban talált 'tan' nézete: A Tóra 'adott dolog', amely nincs kijelentve, hanem az 'elrejtett' értelme miatt még 'kijelentésre' szorul. E kijelentésnek sok közvetítője volt (Cádóq, a próféták, Ezsdrás), mégis új korszak kezdődik az 'igazság tanítójának' működésével. Mivel a Tórában levő 'elrejtett dolgokat' a Tóra 'kutatásával' lehet fölfedezni, az 'igazság tanítója' a Tóra-kutató par excellence. A Szeptához tartozó 'papok' is részt vesznek e tevékenységben, a 'kijelentés' és a 'Tóra-kutatás' összetartozik, s az így fölfedezett (kijelentett) 'igazságot' az igazság tanítója és a papok közlik taní-

tásukban. Kis csoport ez, amely kapta ezt a speciális tant. Izrael többi része elvész.”²

A Szentírásnak ezt a zsidó felfogását átvette az egyház is. Számára az Írás egy allegorikus rejtélyekkel teli könyv, amely Jézusról tett bizonyosságot (Jn 5,39). De gondoljunk egy másik lehetőségre is! Amikor a kijelentés az Írásban egy allegorikus rejtély irodalmi formáját veszi föl, akkor az is lehetséges, hogy az evangélisták Isten kijelentését Jézusban az allegorikus rejtély irodalmi formájában hirdették. Az emberek mindig is ismerték a rejtélyt, mint a szent szövegek irodalmi formáját. Véleményem szerint azonban tényleg erről van szó. A négy evangélium közül kettő rejtélyekkel teli könyv. Ezeket nemcsak olvasni kell. Tulajdonképpen elrejtett értelmük jól napvilágra kerül, ha megértjük, hogy rejtélyekkel van dolgunk, s a továbbiakban fel is oldjuk ezeket a rejtélyeket. Kevés tesztünk, ha csak olvassuk Márk és János evangéliumát; azok allegóriáit meg kell magyarázni és rejtélyeit meg kell érteni. Ekkor tesszük helyesen azt, amit ezek az iratok megkövetelnek az olvasótól, és ekkor használjuk jól a megfelelő hermeneutikai kulcsot. Mindmáig nem gondoltak erre, és ezért van problémánk ezzel a két evangéliummal. Rossz exegetikai módszerekkel közelítik meg ezeket az evangéliumokat. Az egyik helyes metódus a sokak által jelenleg lenézett allegorikus exegézis. E. Lohse a következőkben határozza meg az allegorikus exegézist: „Az allegorikus exegézis abból indul ki, hogy a szöveg tulajdonképpeni tartalma más, mint ami első pillantásra látszik, úgyhogy értelmét csak egy olyan magyarázat által kaphatjuk meg, amely fölfedi a szöveg tulajdonképpeni jelentését.”³ Ez pontosan az, amit én a megnevezett könyvben a keresztségről mondtam a Mk 13,10—16-tal és a Jn 13,3—10-zel kapcsolatban. Az allegorikus magyarázata ezeknek a perikópáknak nem önkényes, nem önmagáért van, hanem teljes egészében alkalmazkodik e két evangélium allegorikus jellegéhez.

Ami Márkot illeti, J. Gnifka rámutat néhány elbeszélés allegorikus karakterére. A süketnéma meggyógyításáról mondja (Mk 7,31—34): „Márk ismételtlen megjegyzi, hogy Jézus pogány földre lépett, úgyhogy most a Dekapoliszban van. Az evangéliumnak a pogányok felé való nyitását ez érthetően kifejezésre juttatja. A süketnéma meggyógyításának csodája a makrotextusban szimbolikus értelmet nyer. A tanítványok, ill. az emberek képtelensége Jézus személyének és küldetésének a megértésére az előzőkben és a következőkben megdorgálásban részesül (7,18; 8,17—21). A prófétai vádakhöz csatlakozva dorgálja meg Jézus vak szemüket, süket fülüket, kemény szívüket. Ha Jézus megnyitja a süket fülét, úgy ez ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy az élethez szükséges megértést tudja megadni. E kegyelem nélkül az ember süket marad az evangéliummal szemben (vö. 4,11 skk). Ez azonban nem adja föl a gyógyítás tényét, amelyet a szenvedő ember megtapasztal, hanem a gyógyítás egyidejűleg a hit csodájának szimbólumává is lesz.”⁴ Teljesen ugyanezen a módon meséli el Márk, ahogy Jézus a gyermekeket megáldja. Az a mód, ahogy Márk ezt az eseményt elmondja, ebből az eseményből valóban allegóriát csinál, amely a gyermekkeresztségről beszél. Márk szövegének allegorikus jellegét az exegézisben hozzá kell értenünk; különben megrövidítjük a szöveg értelmét.

Egy reális esemény ábrázolásának valóban lehet allegorikus karaktere. Lehet persze másként is. Az evangélista olykor egy reális eseményt tiszta allegória formájában ír le. Emellett az allegorikus ábrázolás látszólagos konfliktusba kerül a történeti eseménnyel. Valójában az allegorikus ábrázolás adja vissza a történeti esemény titkos és mélyebb értelmét. Például: a szinoptikusok mindhárman elmondják, hogy Cirénei Simon Jézus keresztjét vitte (Mt 27,32; Mk 15,21; Lk 23,26). Itt biztos, hogy egy történeti eseménnyel van dolgunk. Mégis, éppoly megszokottan olvassuk a Jn 19,16–17-et: „Átvevék azért Jézust és elvívék. És emelvén az ő keresztfáját, méne az úgynevezett Koponya helyére, amelyet héberül Golgothának hívnak.” Azáltal, hogy János a történeti valósággal való vitában fejezi ki magát, olvasóit gondolkodóba ejti: az olvasónak egy rejtélyt kell itt feloldania. S megtalálja a megoldást, amikor megérti, hogy János allegorikusan fejezi ki magát. János megrajzolja Jézus alakját, aki maga viszi a keresztjét, mert Jézus mélyebb értelemben is maga hordozta a keresztet. Cirénei Simon ebben nem segíthetett neki. Mint allegória, ez igaz: Jézus a keresztjét egyedül vitte. L. Jn 10,11: „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért.”

Hogy Márk és Jézus evangéliumát jól megértsük, a szokatlan allegorikus exegézis nélkülözhetetlen. Ezáltal azonban titkos mélységek jönnek felszínre. Mindmáig *outsiderek* (kívülálló) voltunk; sok minden titokban maradt. Lesz idő, amikor *insiderek* (belülálló) leszünk, akik felfedezzük, hogy mind a két evangélium többet mond, mint valaha is gondoltuk volna.

A négy evangélium közül kettő rejtélyek könyve.⁵ Sokféle módon alkalmazzák a rejtélyt mint irodalmi formát. Teljesen tisztán lehet ezt látni János evangéliumában. Az olvasó feltétlenül a szeretett tanítvány rejtélyébe ütközik, s megkérdi önmagát: ki ez a tanítvány? E tanítványt azért találták ki, hogy az olvasó egy rejtélyt oldjon meg, és hogy az evangélium végén együtt tudjuk mondani, hogy ez a tanítvány az evangélium szerzője (2,24); azt kell mondjuk, hogy a „szeretett tanítvány” az evangélium végső titka. Az evangéliumot akkor olvastuk helyesen, úgy, ahogy az evangélium is kívánja, amikor ezt a titkot megoldottuk. A szövegben elrejtett egyik titok ekkor nyilvánvalóvá lesz. Egy rejtélyekkel teli könyvről feltételezhetjük, hogy minden eleme azért van jelen, hogy a rejtélyeket föloldja.

Kevésbé feltűnő Márk evangéliumában egy hasonlóan központi jelentőségű rejtély megléte. Márk evangéliumában is találkozunk egy névtelen tanítvánnyal, és meg is kérdezzük: kicsoda hát ez? Amikor Jézust elfogják, és minden tanítványa elhagyja Őt, ezt olvassuk: „Egy ifjú pedig követé őt, akinek testét csak egy gyors ing takarta; és megfogák őt az ifjak. De ő otthagya az ingét, meztelenül elszalada tőlük.” (Mk 4,51–52.)⁶ Ez a fiatalember a többi szinoptikusnál nem fordul elő. Itt is egy rejtélyről van szó, amelyet a saját módján kell feloldanunk. Ezt tesszük, amikor megkérdezzük: ki ment Jézus után ingben Márk evangéliuma szerint? Éppenúgy ezt kell mondanunk: az evangéliumot akkor olvastuk jól, úgy, ahogyan kell, amikor feloldjuk ezt a rejtélyt, és a szövegben levő titok napvilágra kerül. Arra nézve, hogy a fiatalember Márk, ugyanaz a személy, mint az a tanítvány, akit Jézus szeretett a negyedik evangéliumban. Mialatt Jézust minden tanítványa cserbenhagyta (Mk 14,50; Jn 16,32), addig ez a tanítvány Istennek a Jézus keresztje és feltámadása által történt kijelentés első részese (Mk 16,5–7; Jn 19,26; 21,7; 20,8). Nem Péter és a Tizenkettő, hanem ez az ismeretlen fiatalember az első szemtanúja az újszövetségi üdvösségnek. Az

ő bizonyosságán nyugszik Péter, a Tizenkettő és az egész egyház hite.

Ennek a két evangéliumnak a rejtélyeiben az egyház számára a legfontosabb dolgokról van szó. De az evangélisták ezeket a dolgokat nyilvánvalóan nem mondhatták fennhangon, és ezért rejtélyekbe zárták. Ezoterikus dolgok történtek meg, melyeknek nem szabad elveszniük. A Mk 4,22-ben mondja Jézus: „Mert nincs semmi rejtett dolog, ami meg ne jelentetnék; és semmi sem volt eltitkolva, hanem hogy nyilvánosságra jusson. Ha valakinek van füle a hallásra, hallja.” A jánosi Jézus pedig ezt mondja: „Még sok mondanivalóm van hozzátok, de most el nem hordozhatjátok. De amikor eljő amaz, az igazságnak Lelke, elvezérel majd titeket minden igazságra” (Jn 16,12–13).

Nem célunk e helyen, hogy az elrejtett tudósítást a maga egészében nyilvánvalóvá tegyük, s a teljes igazságot tárgyaljuk. Ez több helyet igényel, mint egy cikk. Csupán néhány részletre szorítkozunk, hogy ezek segítségével a rejtélyek meglétét e két evangéliumban megmutassuk. Mindkét evangéliumból három példát veszek.

Márk evangéliuma

1. A Mk 2,26-ban azt mondja Jézus, hogy Dávid Abjátár főpap ideje alatt bement Isten házába és megette a szent kenyereket. A Szentírás azonban azt mondja, hogy ez az esemény Akhimélek főpap ideje alatt történt meg. Az 1Sám 21,1-ben ezt olvassuk: „Dávid elment Nóbba Akhimélek főpaphoz.” Általában ezért gondolják azt, hogy Márk itt tévedett. Vincent *Taylor* ezt írja: „Az Abjátárról szóló kijelentés vagy primitív hiba, vagy a másoló glosszája, melyet az idézhetett elő, hogy Dáviddal kapcsolatban inkább Abjátárt ismerték, mint atyját.”⁷ R. *Pesch* pedig: „Az ószövetségi szöveg Akhiméleket, Abjátár apját említi (1Sám 22,20); a 26. v. hibásan nevezi meg Abjátárt (amiért is Mt és Lk törli a nevet)... E szöveg a rosszul értelmezett inspiráció-elmélet és Jézus tévedhetetlensége követőinek nehéz problémát okozott.”⁸

Valójában itt tévedésről szó sincs; Márk tudatosan követ el hibát, s ezáltal rejtélyé alá állítja az olvasót. Márk nevei nagyon gyakran jelentenek rejtélyt. Megoldhatjuk ezeket a név jelentésére figyelve. Ab azt jelenti: atya, és a *játár* ige azt jelenti: megmaradni, fennmaradni. Így az Abjátár azt jelenti: az utód, a túlélő atya.⁹ Az 1Sám 22,18–20-ban olvassuk azt, hogy az edómíta Dóég minden papot megölt. Egyedül Akhiméleknek egy fia menekült meg, akit Abjátárnak hívnak. Így Abjátár a túlélő, s Akhimélek a túlélő atya. Mi meg tudtuk tehát oldani a névrejtélyt Jézus szavában, amelyet Dáviddal kapcsolatban mondott. Az esemény annak a főpapnak az idején történt, aki a túlélő atya. Ennek az atyának a neve természetesen Akhimélek. A rejtélynek a megoldása azonban az Írás alapos ismeretét igényli.¹⁰

Ez a névrejtély önmagáért van. Semmi szerepe nincs ebben a titkos történetben. Egyetlen funkciója az, hogy felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a Márk evangéliumában ilyen névrejtélyek előfordulnak.

2. Márk nagyon figyelemreméltó földrajzi elnevezéseket használ, amelyeket más evangélistáknál nem találunk meg és a modern exegéták azt gondolják, hogy Márk nem ismeri a Szentföld földrajzát. Ilyen megjelölést találunk a Mk 11,1-ben: „És mikor Jeruzsálemhez közeledének, Bethfagé és Bethánia felé, az Olajfák Hegyénél, elküldte kettőt tanítványai közül.” A parallel helyen Máténál ez áll: „És mikor közeledtek Jeruzsálemhez, és Bethfagéba, az Olajfák Hegyéhez jutottak, akkor elküldte Jézus két tanítványt.”

(Mt 21,1.) Lukács: „És történt, mikor közelgetett Bethfagéhoz és Bethániához, a hegyhez, amely Olajfák Hegyének hívatik, elkülde kettőt az ő tanítványai közül” (19,29). Ha elfogadjuk, hogy Máté és Lukács itt Márkot használta, akkor azt kell mondjuk, hogy Márk komplikált földrajzi elnevezését leegyszerűsítették.

Ez az elnevezés különös, mert földrajzi nevek összefoglalása; Bethfagét ugyanis korábban Bethániának nevezték, míg Bethánia mégis az Olajfák Hegye keleti lejtőjén feküdt, Bethfagé pedig a hegy másik oldalán, Jeruzsálem mellett. Fordított sorrendet kellene tehát elvárnunk. Ezenkívül Bethánia nem a Jerikó—Jeruzsálem útvonalon feküdt.¹¹ Ebből következik, hogy Máté egyedül csak Bethfagét említi.

A görög szövegben ez áll: *kai tote eggizousin eis Hierosoluma eis Bethphage kai Bethanian pros to horos tón elaión*. A *pros* praepozíció bizonyos mértékig elhatárolja az Olajfák Hegyét az előző helységnevektől. Egy közelebbi helymeghatározásról van szó. Az *eggizo* ige és az *eis* praepozíció szorosan összetartozik. Jézus és az övéi Jeruzsálem közelébe érkeznek, de akkor az *eis* praep. megismétlődik, közvetlen Bethfagé és Bethánia mellett. Mind a két helységnév összetartozik; az *eis* praep. nem áll mind a két név előtt. Együtt is hangzanak, mert mind a kettő Beth-tel (ház) kezdődik, s így hasonlóan is hangzik. Ez a második *eis* éppúgy tartozik az *eggizo*-hoz, mint az első. Más szóval: Jézus Jeruzsálemhez való közeledése Bethfagé és Bethánia felé való közeledés is egyben. Bethfagé azt jelenti: a füge háza, Bethánia pedig: a szegények háza. Hogy mennyire rejtélyről van szó, arra csak most derül fény. A komplikált földrajzi kifejezés egy földrajzi névrejtély.

A Szentírásban a szegények (*canávim*) az igazi hívők, akik a fügefát, a gyümölcstelen, hitetlen Izraelt megelőzik. Pl. Mt 5,3: „Boldogok a lelki szegények, mert övék a Mennyeknek Országa”, valamint: „Végképpen véget vetek nékik, azt mondja az Úr, nincs gerezd a szőlőtökén, nincs füge a fügefán, a levele is elhervadt, azt teszem azért, hogy tovavigyék őket” (Jer 8,13). Bethánia (= a szegények háza) a szegény hívők helyének allegorikus kifejezése, ahonnan Izrael igazi népe, az egyház származik. Bethfagé (= a füge háza) a hitetlenek kifejezése, Izrael megkeményedett népéé. Jézus Jeruzsálembe való jövelele részint jövelet Izrael megkeményedett népéhez, részint Izrael hívőihez való menetel is. A hitetlen Izraelt Jézus el fogja vetni. A hívő Izraelhez, akiért Jézus szenved és meghal, mint Úr közeledik (Mk 12,10).

Hogy itt rejtéllyel állunk szemben, amelyet így kell feloldanunk, kiderül Márk evangéliumának sorrendjéből. A Mk 11,2-ben mondja Jézus két tanítványának, hogy menjenek a faluba, amely velük átellenben fekszik, hogy egy szamarat hozzanak neki. Márk nem firtatja, hogy melyik faluról van szó. Az olvasónak magának kell megállapítania. Vagy másként mondva, az olvasónak újra egy rejtélyt kell megfejtenie. Az előző rejtély megfejtése után ez az újabb már nem nehéz. A két tanítványnak abba a faluba kell mennie, amely Jézushoz ragaszkodik, amely már készen tartja a messiási szamarat, és amely Jézust „Küriosznak” nevezi (Mk 11,2—6). Természetesen ez a falu Bethánia, az igazi hívők faluja. Máté nem érti Márk rejtélyes nyelvezetét, és Bethfagéra gondol (Mt 21,1—2). Ugyanezzel az értetlenséggel találkozunk a modern exegétáknál. „Jézusnak az a fölszólítása, hogy a szemben levő faluba menjenek, nem Bethániát, hanem Bethfagét célozza, mert ennek közelében kezdődik meg a lejtő az Olajfák Hegyről Jeruzsálem felé.”¹²

Ezután minden hangsúlyt arra fektet Márk, hogy Jézus napközben az ellenséges Jeruzsálemben tartózkodik (11,8), de éjszakára átvonul Bethániába (11,11; 19). Az éjszakát az igazi hívők falujában tölti. Végül Márk beszél arról az asszonyról, aki abban a házban megkeni Jézust, és e tette által az ő Jézusban való hite a halálba induló Messiásnak vallja. Az igazi hívők falujában ő a központi alak, amely alak nem hagyható ki az evangéliumból. Mindenütt a világon, ahol az evangélium hirdetik, hirdetik tettének emlékezete is (14,3—9). Az ő tette közvetlen ellentétben áll a főpapok, írástudók és Judás tetteivel (14,1—2; 10; 11). A leginkább megdöbbenő az, hogy az asszony neve, aki a szegények házában (= az egyház) olyan jelentős, nincs megnevezve, míg a vendéglátó neve igen: a belpoklos Simon. Ez is egy rejtély, és Márk hagyja, hogy az olvasó fejtse meg azt.

Márk evangéliumának folytatásában azonban nem minden Bethániában történik. Márk visszatér Bethfagéhoz is. A 11,12—14-ben Jézus Bethániából jön és egy fügefa mellett megy el, és éhségét akarja csillapítani. De azon nincsenek fügek; ezért megátkozta azt, Péter pedig a következő napon konstatálja, hogy a fügefa elszáradt (11,20—21). Jézus Jeruzsálembe való menetele a fügek házába való menetel is, de a gyümölcstelen fügefa nem tudja éhségét csillapítani. A hitetlen Izrael, amelyet Jézus elvet, egy elszáradt fügefa, amely nem ad többé gyümölcsöt. Márk evangéliuma egy allegorikus rejtélyekkel teli könyv, amely allegorikus magyarázatot követel meg.

3. Maradjunk a Mk 11,13-nál! „Akkor ő távolról látott egy fügefát, amely zöldellt.” Tavasz van, páska előtt. A fügefa télen elveszti leveleit, tavasszal pedig újra levélbe borul. Egy ilyen fügefa felé megy Jézus, hogy lássa, vajon talál-e valamit azon.¹³ És akkor nem talál semmit azon levélen kívül, mert nem a fügeérés ideje volt.

Hogy Jézus megátkozott volna egy fügefát, mert nem talált rajta semmit, amíg nem is volt még fügeérés ideje, az értelmetlenségnek tűnik. A fügeérés jóval később van, nyáron. Hogyan is várhatta volna Jézus, hogy valamit találjon a fán? Valóban, Márk ismét egy rejtélyt állít olvasói elé, amelyet meg kell oldaniuk.

A héberben 3 szót ismerünk a fügeére: *te'éná*, *bikkurá* és *pag* vagy *paggá*. Ez az utóbbi található a Bethfagé helységnévben is. Az Ószövetségben ez egyedül az Énekek éneke 2,13-ban fordul elő: „Érleli első gyümölcsét a fügefa, és a virágzó szőlők illatoznak.”

Ebből a versből és az összefüggés egészéből kitűnik, hogy a *paggá* tavasszal található a fügefán. A *paggá* tavaszi füge, ellentétben a *te'énával*, a valódi fügével, amely szüretkor érik, tehát jóval később található a fán. Akkor van a füge szüretje. De mielőtt a szüreti idő beköszönt, a füge még egy harmadik fajtájával is találkozunk: ez a leves *bikkurá*. Az Ézs 28,4 beszél egy *bikkuráról*, szüret előtt, amelyet az ember ha meglát, alig veszi kézbe, máris lenyeli. A három szó a füge három fajta fügeére felel meg: a tavaszi füge, a korai füge és a valódi füge. A tavaszi füge (a *paggá*) nem tartalmaz levét, de szívesen eszik más gyümölcs híján.¹⁴

Most már meg tudtuk oldani a rejtélyt. Tavasszal Jézus a *paggát* kereste Izrael fügefáján, de nem talált semmit. Jézus azért kereste a *paggát*, mert nem a *te'éná* ideje volt (a valódi, a szüret idején termő fügeé). Izrael, mint Isten kiválasztott népe, más népek között egy fügefa, amelynek a tulajdonképpeni szüret előtt kellene teremni, más népek előtt. De Jé-

zus nem talál semmit a gyümölcstelen fügefán (= Izrael hitetlen népe). Tehát a fügefafa ismerete szükséges a rejtély megoldásához.

János evangéliuma

1. Aki ismeri a szinoptikusokat és János evangéliumát is felüti, mindenféle rejtélyekbe ütközik. A szinoptikusok úgy tartják, hogy Jézus munkaterülete Galileában volt, és végül is innen ment Júdeaába és Jeruzsálembe, hogy meghaljon és feltámadjon. Ő csupán egyszer ment Jeruzsálembe. János evangéliumában Jézus munkaterülete főképpen Júdeaában és Jeruzsálemben van, és nem kevesebb mint négyszer megy Jézus Jeruzsálembe. a) „Mert közel volt a zsidók húsvétja, és felment Jézus Jeruzsálembe” (Jn 2,13). b) „Ezek után ünnepük volt a zsidóknak, és Jézus felment Jeruzsálembe” (5,1). c) A 7. r. elején Jézus a lombsátrak ünnepére megy. d) A 11,7-ben mondja Jézus: „menjünk ismét Júdeaába”. Ez az út halála és feltámadása előtt történt. Úgy tűnik, hogy János evangéliuma a dolgok egészen más jellegű ábrázolását adja. Megpróbálták harmóniába hozni egymással a szinoptikusokat és a negyedik evangéliumot. Döntöttek a szinoptikusok mellett és a negyedik evangélium ellen, ill. fordítva, a negyedik evangélium mellett és a szinoptikusok ellen. De soha nem értették meg, hogy János itt az olvasóinak egy rejtélyt ad fel.

E rejtélynek az a megoldása, hogy János, éppúgy mint a szinoptikusok, Jézusnak csupán egy jeruzsálemi bevonulásáról beszél. Nem Jézusnak négy különböző Jeruzsálembe meneteléről tudósít, hanem — részint megtévesztően — négyszer beszél Jézusnak egyetlen jeruzsálemi útjáról, hogy így ennek az egy útnak a különböző részleteit kellőképpen bemutassa. Ez az oka annak is, hogy Jézus munkássága a negyedik evangéliumban főképpen Jeruzsálemre esik. A negyedik evangélium főként Jézus egyetlen jeruzsálemi útjáról beszél, és arról, ami később ott történt. Ha megértjük, hogy a negyedik evangélium egy rejtélyekkel teli könyv, úgy nincs semmi különbség a szinoptikusok és János evangéliuma között Jézus egyszeri Jeruzsálembe bevonulását illetően.

A szinoptikusok azt állítják, hogy Jézus húsvétkor ment Jeruzsálembe, és ott megtisztította a templomot (Mk 11,15—18 par.). Amikor János előző alkalommal beszél a Jeruzsálembe meneteléről, ezt mondja: „Közel volt a zsidók húsvétja, Jézus is felment Jeruzsálembe. A templomban találta az ökrök, juhok és galambok árusait, és az ott ülő pénzváltókat” stb. (2,13—16). E ponton nincs különbség a szinoptikusok és János között. Egyedül csak azért, mert János rejtélyekben beszél, ezért tűnik úgy, mintha azt állítaná, hogy a templom megtisztítása Jézus munkássága elején történt volna.

Jézus jeruzsálemi útjának második leírásában ezt olvassuk: „Ezek után ünnepük volt a zsidóknak, és felment Jézus Jeruzsálembe” (5,1). János azt a rejtélyt tárja az olvasó elé, hogy keressék meg, a zsidók melyik ünnepéről van szó. Amikor valóban már másodszor beszél ugyanarról a felmenetelről, akkor nekünk természetesen meg kell jegyeznünk, hogy ez a páska ünnepe.

A negyedik tudósításnál kevésbé világos, hogy János ugyanarról az útról beszél-e, amelyről a szinoptikusok is. Ez az út Jézus halála és feltámadása előtt történt. Akkor már megtörtént Lázár feltámasztása, mintegy életnagyságú rejtélyt állítva elénk.

A János evangéliuma ily módon 5 részre osztható:

a) Bevezető rész 1,1—2,12

b) Az egyetlen jeruzsálemi út első leírása 2,13—4,54
c) A második beszámoló ugyanarról az útról 5,1—6,71
d) A harmadik leírása ugyanannak az útnak 7,1—10,39
e) A negyedik leírása ugyanannak az útnak 10,40—21,25

A bevezető részben is megy Jézus Jeruzsálembe (quod est demonstrandum). Ami ebből következik, az az, hogy ez az öt rész szinkronban fut; mind az öt részben tehát ugyanazokkal az eseményekkel találkozhatunk. Pl. mind az öt részben Jézus haláláról lehet szó.

Ezzel a kérdéssel nem foglalkozhatunk itt tovább. A szándékunk az volt, hogy kimutassuk, hogy János evangéliuma teljesen más, mint valaha is gondoltuk volna. János evangéliumának maga a struktúrája is egy rejtély. A könyv teljes egészében egy rejtélyekkel teli könyv.

2. A fentiekkel úgy tűnik nem egyezik, hogy Jézus a 7. r. elején felmegy Jeruzsálembe, a lombsátrak ünnepére. Vajon mégis nem másik felmenetele volna ez Jézusnak a páska ünnepére? Meg kell azonban fontolnunk, hogy a negyedik evangélium egy rejtélyekkel teli könyv, közelebből pedig épenséggel allegorikus rejtélyekkel teli könyv. Allegorikusan mondva János itt Jézus halálának páskaünnepét Lombsátor ünnepnek nevezi. A rejtélyes elbeszélő mód valóban ennek az útnak a harmadik leírása lehet. Azt olvassuk a 7,2-ben: „Közel volt a zsidók ünnepe, a lombsátor ünnep” (*én de eggus hé heorté dön Ioudaión hé skénopégia*). Gondolatban kiegészítve így ezt olvashatjuk: Közel volt a zsidók ünnepe, amelyet allegorikusan mondva *skénopégianak* neveztek.¹⁵ *Skénopégia* szó szerint ezt jelenti: a sátor feállításának ünnepe. A *skén*-gyök még egyszer előjön a negyedik evangéliumban. Az Ige testté lett és felállította sátorát (*eskénósen*, 1,14) közöttünk. Itt az Ige (Jézus) a sátor felállítója. Allegorikusan Jézus a negyedik evangéliumban a sátor felállításának embere. A 2,9-ben Jézus azt mondja a zsidók ellen: „Rontsátok le a templomot, és három nap alatt megépítem azt.” Az evangélium hozzáteszi: „testének templomáról beszélt”. Jézus így allegorikusan fejezte ki magát. A Szentírásban az ő sátra, tabernaculum, temploma, felcserélhető fogalmak. A zsidó páskaünnepén rombolják le a zsidók Jézus testének templomát, de még ugyanazon az ünnepen, három napon belül felépíti Jézus a templomot. Másféleképpen kifejezve: az összedöntött sátrat felállítja ismét. Ezért lehet elnevezve a zsidó páskaünnep Jézus haláláról allegorikusan a sátorfelállítás ünnepének (*skénopégia*). Ezért nem lehet firtatni, hogy a sátor helyreállítása, ill. a sátor felállítása által Jézus feltámadására kell-e gondolnunk, vagy az egyház megalapítására, mint Isten sátorára vagy templomára. Esetleg mind a kettőre.

Rejtély az, hogy János a zsidó páskaünnepet a sátor felállításának ünnepének nevezi. Ez azonban teljes egészében az ő gondolatvilágában történik.¹⁶

3. Amint Jézus ezen az ünnepen Jeruzsálemben és a templomban van (7,14; 8,20), a zsidók közrefogják, hogy megkövezzék (8,59). „Ismét követ ragadtak, hogy megkövezzék őt” (10,31). „Jézus megszólalt, és ezt mondta nekik: sok jó cselekedetet vittem véghez előttetek az én Atyámnak nevében: ezek közül melyik jó cselekedetetért köveztek meg engem? A zsidók így feleltek neki: Nem jó cselekedetetért kövezünk meg téged, hanem káromlásért és azért, hogy te ember létedre Istenné teszed magadat” (10,32—33).¹⁷

A szinoptikusoknál soha nem olvastuk, hogy Jézust a zsidók élete utolsó napjaiban meg akarták volna kövezni. A negyedik evangélium itt ismét olyan vala-

mit mond, ami nincs összhangban a szinoptikusokkal. R. E. Brown írja: „Heródes temploma nem volt még befejezve, és valószínűleg a többi építőanyag mellett kövek is heverték ott. A templomban való megkövezés példájához vö. Josephus *Flavius* Antiquitates. XVII, IX, 3.”¹⁸ Ezért tehát ezt az eseményt történetinek kell tekintenünk. Viszont — ahogy már láttuk — a szinoptikusokkal való ellentmondás az allegorikus rejtély felé mutat. Hogy valóban ez a szándéka a negyedik evangélistának, az teljesen bizonyos, mihelyt egy helyes fordítás következtében nemcsak azt halljuk meg, hogy a zsidók meg akarták kövezni Jézust, hanem azt is, hogy valóban meg is kövezték. A 10,24-ben körülvették Jézust mint a méhek (Zsolt 118,10—12).¹⁹ A 10,32—33-ban istenkáromlás miatt akarják megkövezni, és úgy beszélnek vele, mint ahogy a szinoptikus evangéliumokban az emberek a kereszten függő Jézushoz beszélnek, ill. Jézus hozzájuk, valamint úgy, mint ahogy István vértanú a megkövezéskor beszélt (Acta 7,59—60).

Csakúgy mint az V. részben, itt a IV. részben is az evangélista Jézus haláláról beszél. Ahogy a szinoptikusok (Mk 14,63—64 par.) mondják, hogy Jézusnak istenkáromlás miatt kellett meghalnia, ezt teszi János is. Mivel pedig az istenkáromlás büntetése a megkövezés (Lev 24,10—23), így mondhatja Jézus halálát allegorikusan megkövezésnek.²⁰ Történetileg nézve tehát Jézust keresztre feszítették, allegorikusan mondvá pedig megkövezték. Aki allegorikusan gondolkodik, az képeken gondolkodik.

János azonban többet mond. Allegorikusan mondvá Jézust a templomban kövezték meg (10,23). Hogy az evangélistát teljesen megértjük, emlékeztetbe kell idéznünk Jézusnak a templomról szóló igéjét, amelyet a negyedik evangélium feltűnő módon másként fogalmaz meg, mint a szinoptikusok: „Romboljátok le ezt a templomot, és három nap alatt felépítem” (2,19). Jánosnál a zsidók rombolják le a templomot, a szinoptikusoknál maga Jézus (Mk 14,58; 15,29 par.). A templomban kövezik meg a zsidók Jézust. És hogy Jézus megkövezéséhez szükséges követeket ragadjanak, lerombolják az Ő templomát. Természetesen ez is allegorikus nyelvezet: azáltal, hogy Jézust istenkáromlás miatt megölik, templomát és annak tiszteletét semmisítik meg (Mk 15,38 par.). Így érthetjük helyesen János rejtélyét. *Brown* megjegyzései a templom Heródes által történt helyreállítására vonatkozólag, valamint *Josephus Flavius* megjegyzései a templomi megkövezésről itt nem relevánsak.

Vajon azonban mindennek nem mond-e ellent a 10,39, ahol ezt olvassuk: „Ekkor ismét el akarták fogni, de kiszabadította magát a kezük közül.” Ha meggondoljuk, hogy ezt János ismét allegorikusan fejezte ki, akkor nem erről van szó. Jézus megölésének kísérlete által a zsidók Jézust le akarták győzni — s ez nem sikerült nekik. Azáltal, hogy feltámadt a halottak közül, kezük közül is kikerült. Jézus egyetlen jeruzsálemi útjának erről az aspektusáról szól az evangélium V. része.

E hat példa arra szolgál, hogy megmutassa — hiszen többről itt nem lehet szó, mint megmutatásról —, hogy a négy evangélium közül kettő rejtélyekkel teli könyv, és teljesen más magyarázatot követel meg, mint ahogy eddig szokás volt. Attól a pillanattól kezdve, hogy e két evangéliumot terjeszteni kezdték, elveszett a helyes hermeneutikai kulcs. Mi mindig kívülállók maradtunk, amíg ez rejtélyekben jutott kifejezésre (*en parabolais*), úgyhogy „nézvéen néztünk és nem láttunk, hallván hallottunk és nem értettünk” (vö. Mk 4,11—12). Ez az a szokatlan exegézis, amelyet alkalmaztunk könyvünkben az újszövetségi ke-

resztségről, amelyet e cikk elején említettünk. Az ott bemutatott exegézise a Jn 13-nak, a lábmosás történetének, kiegészítendő még két dologgal.

a) A lábmosás történetét egyedül akkor értjük helyesen, ha feltételezzük, hogy a keresztség nem alámerítéssel történt, hanem úgy, ahogy a katakombákban lefestették:²¹ a keresztelendő lábbal a vízben állt és ezt követően fejét meghintették vízzel. Önállóan is erre a véleményre jutottam, később azonban fölfedeztem, hogy már 1934-ben H. F. von *Campenhausen* is ezt a nézetet képviselte; később azonban e tény korábbi kidolgozása sok kívánnivalót hagyott maga után.²²

b) Jn 13,5-ben ezt olvassuk: „azután vizet töltött a mosdótálba és elkezdte (*érxato*) a tanítványok lábát mosni, és törölni azzal a kendővel, amellyel körül volt kötve”. A megnevezett könyvben figyelmen kívül hagytam a kendőt. Ezt azonban nagyon is figyelembe kell vennünk az allegorikus exegézisnél. Itt szeretnék rámutatni az *archomai* (elkezdeni) ige használatára a negyedik evangéliumban. A többi evangélista az *archomai* igét szabályosan, infinitívussal együtt használja. A negyedik evangélista ezt mindössze egy alkalommal teszi. Jó ok ez arra, hogy e rejtélyekkel teli könyvben figyelmet fordítsunk erre.

Erről az *archomai* szóról *W. Bauer* szótára ezt mondja: „Az *archó* igének sokszor mindössze annyit jelentése, hogy az illető ember idáig valami mást tett, és most újrakezdi cselekvését. Eközben sokszor majdnem mindegy, hogy mi felel meg a késői zsidó szóhasználatnak.” A hiszékeny olvasó az *érxato* jelentésénél a Jn 13,5-ben is erre gondolhat. Messze nem minden kommentátor fordít figyelmet erre az *archomaira*, amely csak egyszer fordul elő. *Bauer* szótárában egy cselekedet kezdetére gondol, amelyet Jézus folytat. A tanítványoknak egymás után mossa meg a lábát.²³ Ez a szándék biztos. Mivel azonban a lábmosás története ugyanakkor allegória is, amely a keresztségről beszél, az *archomai* ige még többet fejez ki. Jézus itt kezdi el tanítványai megtisztítását — nemcsak a jelenlevőket, hanem már az egyház eljövendő tagjait is, akik a keresztség által fognak megtisztulni. E hosszú, még most sem befejezett sor kezdetéről van szó.

A kánai mennyegző után mond valami ilyesmit a negyedik evangélista a 2,11-ben: „Ezt az első jelt a galileai Kánában tevő Jézus, és megmutatta az ő dicsőségét, és hittek benne az ő tanítványai.”

Az *archomai* ige helyén a negyedik evangélista magától értetődően az *arché*—kezdet főnevet használja. Itt is azonban egy hosszú jelsorozat kezdetéről van szó, amely mai napig tart. Mert ahogy a lábmosás története a keresztségnek allegorikus kifejezése, úgy a kánai mennyegző története is az újszövetségi úrvacsoráé, ahol is speciálisan az úrvacsorában levő borról van szó.²⁴ Mialatt a negyedik evangélista a kánai mennyegző boráról beszél, a másik jánosi könyv, a *Jelenések* könyve a *Bárány* mennyegzőjének vacsorájáról szól (Jel 19,9). A kánai mennyegző elbeszélése is egy allegorikus rejtély, amelyet föl kell oldanunk.

Aki keres és talál, az mindig elcsodálkozik. A rejtély megoldásához szükséges *Salamon* bölcsessége, ahogy megíratott: „Énekei, mondásai, példázatai és írásmagyarázatai miatt csodálkoztak rajta mindenek (*en óidais kai paroimiais kai parabolais kai en hermeneiais apethaumasán sé chórai*; Jézus ben Sirák 47,17).²⁵ János evangéliuma egy lépéssel még előrébb van: „Az igazságnak Lelke elvezérel majd titeket minden igazságra” (Jn 16,13). Az előttünk álló szokatlan exegézis egy rendkívüli pneumatikus exegézis.

A XVI. sz. óta az egyház megoszlik a gyermekek-
resztséget illetőleg. Többször említett könyvemben ki-
fejttem azon meggyőződésemet, miszerint a földmagas-
talt Úr minket igéje és Lelke által az ellentét felol-
dására fog vezetni. Amint a négy evangélium közül
kettő allegorikus rejtélyekkel teli könyv, úgy nem
lehet kétséges a gyermekekresztség léte az újszövet-
ségben. És mindkét pártnak meg kell hajolnia Isten
Igéje előtt.

J. H. van Halsema
Fordította: Timár Gabriella

JEGYZETEK

1. Gleichnisse Jesu, Göttingen, 1978¹, 17. l. — 2. S. Pancaro, The Law in the Fourth Gospel, Leiden, 1975, 78. l. — 3. Um-
welt des Neuen Testaments, Göttingen, 1974², 97. l. — 4. Das
Evangelium nach Markus, I, Zürich, 1978, 298—299 l. — 5.
Hogy a negyedik evangéliumban vannak rejtélyek, azt
H. Leroy, Rätsel und Missverständnis, Bonn, 1968 is konsta-
tálja. — 6. Az *ap autón* valószínűleg eredeti. — 7. The Gospel
according to St. Marc, London, 1966³, 217. l. — 8. Das
Markusevangelium, Freiburg i. B. 1976, 182 és 15. l. — 9. Vö.
Ábrahám nevét: sokaknak atyja (Gen 17,5). — 10. Márk való-
színűleg azért jutott ennek a névrejtélynek a gondolatára,
mert már az Ószövetségben bizonyos mértékű fölcserélést
láthatjuk Akhimélek és Abjtár nevének. Ez utóbbira utal
C. E. B. Cranfield, The Gospel according to St. Mark, Cam-
bridge, 1974 (reprint), 116. l. — 11. G. Dalman, Orte und Wege
Jesu, Gütersloh, 1924⁴, 265—276. l. — 12. R. Pesch, i. m. II,
178. l. — 13. *Ei ara ti heurései*; vö. 11,25-tel: *ei ti echete kata
tinós*. — 14. L. F. J. Bruil, Tijden en jaren, Baarn, é. n.,
165. l. valamint uő. a Bijbelse Encyclopaedie, Kampen, 1950,
„vijgeboom” címszavát. A LXX az En 2,13-ban a *paggát
olunthosnak* fordítja. Az *olunthos* az Újszövetségben egyedül

a Jel 6,13-ban fordul elő, és a téli fügét jelenti (= késői
füge, amely nem teljesen érik be): Az ég csillagai a földre
hullottak úgy, mint ahogy a fügefá elhullatja téli fügét, ha
erős szél rázza meg. Az *olunthos* szó miatt gondol C. H.
Hunzinger (ThWNT, VII, 752. l.) arra, hogy az En 2,13 késői
fügét említi. Valójában nem erről van szó. Ugyanaz az
olunthos szó éppúgy jelentheti a korai, mint a késői fügét.
Lehet, hogy az *olunthos* jelentése a következő: éretlen, ke-
mény füge. Ugyanezt mondhatjuk a lédús korai fügére (En
2,13) és a késői fügére is (Jel 6,13). — 15. A 6,4-ben ez áll:
én de eggus topascha hé heorté tón Ioudaion. Az ünnep ne-
vének ismerete itt feltételezve van: a zsidó páskaünnepről
van szó. E helyen az allegorikus magyarázat nem lehetsé-
ges. — 16. Így allegorikus utalás a 10,22-ben a templomszen-
telés ünnepe is. — 17. A görögben itt *lithazete* és *lithazomen*
áll, tehát a *lithazó* ige praesense. A NBG alapján így szokták
fordítani: miért akartok engem megkövetni?, ill.: nem jöcse-
lekedetért akarunk megkövetni téged (praesens, tolyamatos).
Így pl. C. K. Barrett, The Gospel according to St. John, Lon-
don (reprint), 1962, 318. l., R. Schnackenburg, Das Johannes-
evangelium, II, Freiburg, i. B., 1971, 388. l. Hogy megértjük
az allegorikus rejtélyt, amelyet itt János leír, szokás szerint
kell fordítanunk a praesentst. — 18. The Gospel according to
John, I, New York, 1966, 360 l. — 19. Jn 10,24: *ekuklósan
auton*, 117. Zs. LXX fordítása: *kuklósantes ekuklósan mé*.
L. A. T. Hanson, The Old Testament Background to the
Raising of Lazarus, Studia Evangelica, VI, 1973, 252—255. l. —
20. Néhány exegeta annak a vélekedésnek ad helyt, hogy itt
Jézus elítéléséről és haláláról van szó. Így pl. Schnackenburg,
i. m. 384. l. ezt kérdi: „Vajon az evangélista éppúgy Jézus
hivatalos zsidó kikérdését helyezi át ide, mint ahogy az
Olajfák Hegyén eltöltött óráit is előre vette a 12,27 sk-be?” —
21. F. v. d. Meer—Chr. Mohrmann, Atlas van de oudchriste-
lijke wereld, Amsterdam, 1958, 42. l. — 22. Jn 13,6—10 magya-
rázatához vö. ZNW 1934, 259—271. l. — 23. Így C. K. Barrett
és L. Morris is kommentárjaikban. — 24. A 6. részben ismét
erről a vacsoráról, közelebbről pedig a kenyérről van szó. —
25. Éppen itt fordul elő a „rejtély” szó is. A 15. v. ezt mon-
dja: „Lelked befedte a földet, s betöltötte rejtély-mondások-
kal” (*en parabolais ainigmatón*); így is fordíthatjuk: allego-
rikus rejtélyekkel.

(Megjelent: Gereformeerd theologisch tijdschrift, 1983, 1.
szám, 1—17. l.)

Gilgál kövei – Jordán kövei

A Józsué 3—4 struktúrája

A cím írásmagyarázatot és történeti rekonstrukciót
igér; célunk valóban e kettő együtt, amennyiben a
bibliai elbeszélésből történelemre lehet következtetni.
Ám nem vitás, hogy prioritása az előzőnek van. Fel-
adatunk azonban annál is sürgősebb, mivel a klasszi-
kus forráselmélet páratlan látványossággal mond cső-
döt e két rész vonatkozásában: egy egész évszázad
kutatására visszatekintve nem találunk két olyan kom-
mentátort, aki a forrásanalízisben egyetértene. Ez nem
az előttünk járó nemzedékek lebecsülését jelenti; el-
lenkezöleg: inkább módszertani agnoszticizmushoz ve-
zet, s azt indikálja, hogy itt az említett módszer se-
gítségével továbblépni nem lehet. Több új kísérlet
született a helyes módszer megtalálására; ezeket itt
nem foglalhatjuk össze, inkább ezekkel szembehelyez-
zük a strukturális exegezist, amely mindezekkel ugyan
radikálisan szakít, ám eredményeiket ekklektikusan
itt-ott használnia kell.¹

Minden sikertelenség ellenére elvitathatatlan pl. a
klasszikus módszer eredménye abban (s itt az újabb
kísérletek is egyetértenek), hogy a 4,6—7 vv. és a
4,21 kk külön egységet képviselnek az elbeszélésen
belül; formájukat tekintve jogos a „katechézis” elne-
vezés is.²

(4,6) „... és ha majd megkérdezik fiaitok, hogy
miféle kövek ezek, (7) akkor ezt mondjátok nek-
ik: Kettévált a Jordán vize az ÚR szövetség-
ládája előtt, amikor átkelt a Jordánon,³ és erre
emlékeztetik ezek a kövek Izrael fiait mind-
örökké.”

Illetőleg:

(4,21) „... Ha majd megkérdezik fiaitok apák-
tól, hogy miféle kövek ezek, (22) magyarázzátok

meg fiaitoknak, hogy szárazon kelt át itt Izrael
a Jordánon. (23) Mert Istenetek, az ÚR kiszá-
rította a Jordán vizét előtöttek, amíg átkeltek.
Így cselekedett Istenetek, az ÚR a Vörös-ten-
gerrel is, kiszáritotta előttünk, amíg átkelünk
rajta, (2) hogy megismerje a föld minden népe
az ÚR kezét, hogy milyen erős az, és hogy fél-
jétek Isteneteket, az URat mindenkor.”

A két „katechézis” összetartozása a tudomány mai
állása szerint nem is vitatott. Ám éppen ez ad okot
arra, hogy néhány különbségre felhívjuk a figyelmet,
amely sajátja e két magyarázatnak. Az elsőtben ui.
vezérmotívum a szövetségláda, a másikkban pedig az
egyiptomi szabadtítás paralelje. Így világos, hogy bár
mindkét elbeszélés interpretáció (formáját tekintve),
egy elbeszélés két különböző felfogását tükrözi. Am
ez módszertanilag kérdésessé teszi az elbeszélés egy-
ségét: lehetséges, hogy egy esemény kétfajta elbeszél-
ését tükrözi e két magyarázat? Erre kell az aláb-
biakban választ adnunk.

Módszertani agnoszticizmusunk nem a Hexateuchos-
kritika egészére vonatkozott, csak a Józsué 3—4 ré-
szekre. Senki nem kélti azt ma már, hogy a Deute-
ronomiumi Történeti Mű összeállításakor az egyes
elbeszéléseket interpretálták (l. a Birák könyve ke-
retelbeszéléseit), s hogy összefüggéseket hoztak létre
az egyes elbeszélések között. Józsué könyvében két
előfeltételt jelentett ez az interpretáció: A Mózesrel
való kontinuitást és a honfoglalás hadviseléként való
beállítását. Így lehet, hogy bár sem a Jordánon való
átkelés, sem az emlékeztető kövek felállítását nem
teszi szükségessé ellenség föltételezését, a 4,11—14⁴
harci előkészületeket említi, Mózes parancsa szerint.⁵

A szakasz Ruben, Gád és Manassé törzsének felét említi, ami teljesen izolált az elbeszélésben (sőt ellent is mond a 12 törzs említésének a 4,2 kk-ben), ám megfelel a Józs 1,12-nek. A Józs 1-gyel még egy vers mutat rokonságot: 3,2; itt előljárók igazgatják a népet (vö. Józs 1,10). Így tehát a Deuteronomiumi Történeti Mű részeit könnyű elhatárolni: 3,2–7, ill. 4,1–11. Atomizálva e verseket, elképzelhető az is, hogy a 4,13 későbbi kiegészítés, ill., hogy ilyen kiegészítés a 3,3–4 is; ám ez a mi szempontunkból kevésbé fontos. — Az említettektől függetlenül érte még a szöveget deuteronomista redakció is, amelyet lentebb tárgyalnunk kell.

Ám e világosan elhatárolt részek ellenére is a Józs 3–4 még mindig mozaikszerű benyomást kelt; e benyomás jogos: különösen a 3. r. eleje tűnik úgy, mintha több elbeszélés kezdetét tartalmazná. A vezéralak mindenütt Józsué: Józsué fölkelt (1. v.), ezt mondta (5. v.), az ÚR ezt mondta Józsuénak (7. v.), Józsué ezt mondta Izrael fiainak (9. v.). Nos, az 1. v.-hez kapcsolódhat mint kezdethez akár mind a három. Ám itt a 7. v. kiválik, mert az (mint láttuk) a Deuteronomiumi Történeti Mű része. Így csupán az a kérdés, hogy az első vershez (amely a gyakran előforduló, általános formulát használja: *vajjiskem... bab-bóqer*) az „Izrael fiaihoz” (9. v.) vagy a „néphez” (5. v.) szóítás kapcsolódik? Az 1/b) v. „megszálltak” (*jálinú*) igéjéhez úgy tűnik az 5. v. „holnapja” kapcsolódik egyedül. Így viszont már strukturálisan analizálható egység jött létre, melynek az a jellegzetessége, hogy két nap alatt lejárászódo eseményt ír le, amelynek vezetője Józsué, s jellegzetessége továbbá az idői meghatározáson túl a topográfiai meghatározás: Sittimtől a Jordánig⁶ ment a nép (!), s ott megszállt. Topográfiai adatot tartalmaz a 16. v. is, ami így elbeszélésünk mellé kerül; a 14/a pedig a „megszállni”⁷ ígére következtet: a sátrak említése máshova nem kapcsolódhat. A 13. v. topográfiai adataitól a 4. r.-ben már előzőleg búcsút kellett vennünk, így marad a 19. v., amely említi még egyszer Jerikót, s az elbeszélés lezárásának tűnik. A 20. v. persze szívesen kapcsolódna a 19.-hez, tekintettel a mindkét versben szereplő Gilgálra; ám ennek vezérmotívuma immár a tizenkét kő, ami igen valószínűtlen, hogy novumként csak egy elbeszélés lezárásában kapjon helyt. A 20. v. tehát már másik egység, inkább aetiológiai, mint elbeszélő jelleggel. — Vajon az indiciumok egymás mellé rendelésének eredménye megáll így a szekvencia kritikájának keresztműzében? Úgy tűnik, igen. Indiciumaink voltak: Józsué, topográfiai említések, idői behatárolás, ill. az éjszaka eltöltése az átkelés előtt, a „nép” (szemben „Izrael fiai”-val). Ez a következő egységet eredményezte:

(3,1) „Józsué másnap korán fölkelt; fölkerekedtek Sittimből, és eljutottak a Jordánhoz;⁸ ott megszálltak, mielőtt átkeltek volna. (5) Józsué ezt mondta a népnek: Szenteljétek meg magatokat, mert holnap csodákat tesz köztetek az ÚR. (14/a) Amikor fölkerekedett sátraiból a nép, hogy átkeljen a Jordánon,⁹ (6) egyszerre csak megállt a fölülről lefelé folyó víz, gátként föltornyosult egy nagy szakaszon Ádámnál, annál a városnál, amely Cárétán mellett volt. A Pusztai tenger, azaz a Sós-tenger felé lefolyó víz pedig teljesen kiömlött. Így kelt át a nép Jerikóval szemben, (4,19) és táborát ütött Gilgálban, Jerikó keleti határán.”

Az elbeszélés szekvenciális struktúrája világos: A nép elindul Sittimből, megáll a Jordánnál, ahol Józ-

zsúé parainézise hangzik el, megszáll, majd másnap újra elindul, az átkelésnél csoda történik, s végül a nép megérkezik Gilgálba, Jerikóval szemben. Az itineráriumot végigszövik az említett indiciumok, garantálva az egységet; a nép: 3,5; 14/a; 16; az igék: fölkerekedett, megszállt, átkelt, táborát vert; nem utolsósorban a pontos helységnevek is ide tartoznak. Ez az elbeszélés a Sittimtől Gilgálig tartó út leírása.

A „nép” meglehetősen színtelen kifejezését szembehelyeztük az „Izrael fiai” megjelöléssel; a különbség evidens: ez utóbbi már egy több törzsből álló népet jelent, a törzsi összetartozás tudatának megjelenését. Józsué beszéde is a 9. v.-ben (amelyet már vizsgáltunk) egy „assembly” megszólítását föltételezi; épp ezért nem föltétlenül szükséges azt keresnünk, hogy kapcsolódik-e valamihez e szakasz: az „assembly” összehívása literárisan nem föltételez előzményeket (l. Józs 24). A situáció deuteronomista színezetű, ám világosan elválik irodalomkritikailag mind a Deuteronomiumi Történeti Műtől, mind a deuteronomista redakciótól. A mondanivaló a situációhoz mért: ahogy a kánaáni népeket Isten elűzi (ezt tk. már egy tapasztalatot föltételez), úgy tesz most is csodát. A csoda a 12 törzs vallásos összekötő eleméhez kapcsolódik: a szövetségladához. Az indiciumokat tehát éppen maga Józsué sorolja föl: a szövetségláda, a 12 törzs, mint „assembly”, s a meghirdetett csoda (pontosabban: a szövetségláda előtt válik szét a Jordán). Itt rögtön kitűnik, hogy a 12. v. nem tartozik az összefüggéshez: ilyen csodálatos átkeléshez nincs szükség a törzs reprezentánsaira, csak mindegyiknek a jelenlétére. Ettől eltekintve viszont a 3,9–11; 13 egységet képvisel; Józsué az „assembly” előtt meghirdeti a csodát. Elbeszélésünket csupán performanciának kell kiegészítenie. Ezt a 3,15 (glosszával) meg is adja; ám hiányzik a befejezés. Nos, a befejezést a „fölsölegesnek” tűnt dublett adja meg: a 4,7b — ez kerekítheti le a szekvenciát, amely meghirdetéstől valóra válásig tart. Itt található meg a minden további pontosítástól mentes „kettévált a Jordán vize” motívuma, amely nem egy nép átkelését írja le, hanem egy csodát mond el *par excellence*. Az indiciumok összerakhatók:

(3,9) „Józsué pedig ezt mondta Izrael fiainak: Jöjjetek ide és hallgassátok meg Isteneteknek, az ÚRnak beszédét! (10) Ebből tudjátok meg, hogy az élő Isten van közöttetek és hogy ő valóban elűzi előletek a kánaániakat, a hettitákat, a hivvieket, a perizzieket, a gírgásiakat, az emóriákat és jebúsiakat: (11) Íme, az egész föld Urának a szövetségládája¹⁰ átmegey előttetek a Jordánon! (13) És mihelyt a Jordán vizét érinti azok¹¹ lába, akik az ÚRnak, az egész föld Urának ládáját viszik, a Jordán vize kettéválk.¹² (15) Amikor a ládát vivők megérkeztek a Jordánhoz és a ládát vivők lába a folyó szélén belemerült a vízbe, (...)”¹³ (4,7b) a Jordán vize kettévált.

A szekvenciális önkontroll (*autoréglage*) itt az első pillantás után máris fölsöleges lesz: ez az elbeszélés az ígért-beteljesülés schémájában született, s speciálisan a Szentföld ígértének valóságá válását demonstrálja. Jóllehet a 12 törzs az egész Izrael jelenlétét kívánja hangsúlyozni, mégsem „Izrael fiai” kelnek át: a hangsúly azon van, hogy a Jordán vize kettévált. Nem egy pontról a másikra jutunk itt el: egy csoda tanúi leszünk.

A strukturális exegézis itt fényes diadalt arat: éppen ezt a különbséget demonstrálja a két katechézis

is. A 4,6–7 a szövetségláda előtti csodát akarja megörökíteni, a 4,20 kk pedig a csodálatos átkelést. Az első katechézis Isten erejét hangsúlyozza a honfoglalásban, a másik Isten erejét az egyiptomi szabadságban. Két teljesen különböző szempont! Fölmerül hát a kérdés: miért volt szükség két elbeszélésre? Nos, a Deuteronomiumi Történeti Mű is említi, hogy nem egész Izrael kelt át a Jordánon (12. v. a 4. r. ben, amely rokon a Józs 1,12-vel). E megjegyzés történeti értékéhez kétség nem fűződhet, legalábbis ami Manassé féltörzset illeti (= Mákir). Az átkeltek pedig később csatlakoztak a Jordántól Nyugatra levőkhöz. A topográfiai leírások amellett szólnak, hogy azok, akik az itineráriumot leírták, azok lehettek, akik ténylegesen megélték a Sittimtől Gilgálig vezető utat: ők átkeltek a Jordánon. Nekik nem fontos az „Izrael fiai” kifejezés, hiszen saját élményről van szó. Ám akik magukévá tették, kívülről szemlélték az eseményeket, azoknak fontos hangsúlyozni, hogy ez az egész Izraelt érintő csoda volt, s a csodát a szövetségláda jelenlétének tulajdonítják, mint a honfoglalás kori harcok központi erőforrásának. A két elbeszélés tehát két különböző szemléletet tükröz: a transzjordániából jött törzs(ek)ét, ill. az efraimi hegyvidékben élőket!

Itt azonban komoly problémák merülnek föl: az efraimi hegyvidékben élő törzsek elbeszélése nem ismer egyetlen topográfiai helyet sem, mint biztos adatot (ez logikus); legkevésbé ismeri Gilgált, aminek pedig legitimitációját elvárnánk a Józs 3–4-től. A transzjordániából jötték viszont nem ismeri a szövetségládát (ez ismét logikus); Gilgál pedig meglehetősen periférikus szerepet játszik az elbeszélésben, inkább Jerikó a fontos. S ami még meglepőbb: azt gondolnánk, hogy e két elbeszélés célja aetiologikus: ám ha a katechézisektől eltekintünk, semmi utalást nem találunk aetiológiára, még kevésbé kövekre! Mindez azt mondja, hogy Gilgálban soha nem volt a szövetségláda, s hogy Gilgál maga a honfoglalás és az azt követő évtizedek során nem volt ismert kultuszhely. Az itinerárium csekély érdeklődése Gilgál irányában, a szövetségládáról szóló elbeszélés hallgatása Gilgál vonatkozásában arra enged következtetni, hogy a város csak a korai királyság idején került izraeli kézre (1Sám 10,8; 11,14–15); hogy Saul korában már fontos kultuszhely volt, az nem lehet kétséges. Ám a szövetségláda ekkor se került Gilgálba, mert Kirját Jeárimban volt, filiszteus felügyelet alatt. Mindez pedig azt a furcsa (ámde biztosnak tűnő) következtetést engedi levonni, hogy a kövek motívuma a két katechézisben — bár föltétlenül későbbi, mint a két elbeszélés, hiszen ezeket interpretálja — régebbi mozzanatot, mint Gilgál aetiológiája. Gilgál jahwizálásakor egy már meglévő aetiológiát vittek át a városra, melynek oka lehet a gilgáli 12 maccébá, de eredete a városon kívül van. Ennek bizonyítéka a két katechézis, amely ismeri a kövek aetiológiai jellegét, de nem ismeri Gilgált. Az aetiológiák vizsgálata lesz tehát következő fejezetünk!

Ha követjük előző szisztémánkat, s indiciumokat keresünk a főszereplőhöz, Józsuéhoz, akkor a 4,9 ötlük szemünkbe: Józsué itt nem parancsol, hanem cselekszik, tizenkét követ állít fel a Jordán közepén. Ám e vers ilyen minőségében teljesen izoláltan áll, nincs se eleje, se folytatása. Sőt, a 4,9b is elválasztandó ettől, mivel egy fölösleges megjegyzést tartalmaz: a szövetségládát vivő papok lábának helyén állítja föl Józsué a követet; ez kétségkívül institucionalizált szakralizáció, amelyről Józsué esetében aligha lehetett szó. Marad tehát ennyi:

(4,9ac) „Józsué tizenkét követ állított fel a Jordán közepén; ott is vannak ezek mind a mai napig.”

A 4,9c-t persze szívesen elválasztják a verstől; ez nem föltétlenül szükséges, hiszen eleve aetiológiáról van szó.

A dús koloratúrára jellemző, hogy a 4,1b-ben újabb aetiológia indul, amelynek jellegzetessége immár a 12-es szám: a 12 törzs reprezentálása. Ám a 4,4 is újabb kezdetet sugall (vagy folytatást?), éspedig dublettel képezve az előzőkhöz. Lényeges különbség azonban, hogy a 4,1b–3 Józsuét nem említi, míg a 4,4–5-ben Józsué főszereplő. A folyamatot megszakítja a már analizált katechézis; vajon a 4,8-ban melyik aetiológia folytatódik? E vers kétszer is említi Józsuét, ám mindkétszer a „parancsolni” ige kapcsán, amelyről bebizonyosodott, hogy a Deuteronomiumi Történeti Mű számmánipulációja alatt állhat (l. 5. jegyzet). S valóban: e részek kikapcsolása is egy kerek szekvenciát eredményez:

(4,2) „Válasszatok ki a népből tizenkét férfit, törzsenként egy-egy férfit, (3) és ezt parancsoljátok nekik: Vegyetek föl tizenkét követ innen,¹⁴ és vigyétek azokat magatokkal, és tegyétek le a szálláson, ahol ma éjjel megszálltok, (8) Izrael fiai így is cselekedtek. Fölvettek¹⁵ tizenkét követ, Izrael törzseinek száma szerint, magukkal vitték szállásukra, és ott elhelyezték azokat.”

Vajon hol indul a másik szekvencia? Lehet, hogy „bele van mosva” a 3,9–12-be? Vagy esetleg ez az elbeszélés is *in medias res* kezdődik, mint az előző? A válasz erre nem bizonyos. Annyi azonban bizonyos, hogy a 4,4–5 befejezésre vár. Mivel már jóformán minden szakaszt kielemeztünk, a befejezést megtalálni már nem lesz nehéz: a 4,20 utal még egyszer a Jordán köveire. A szekvencia itt a kezdeti bizonytalanságtól eltekintve tökéletes:

(3,9) „[Azután ezt mondta Józsué Izrael fiainak... (12) Válasszatok ki tizenkét férfit Izrael törzseiből, törzsenként egy-egy férfit!] (4,4) Józsué odahívta azt a tizenkét férfit, akiket kijelölt, törzsenként egy-egy férfit, (5) és ezt mondta nekik Józsué: Menjetek be a Jordán közepébe, (Isteneteknek) az Úrnak ládája elé, és vegyen fel mindegyikötök egy-egy követ a vállára, Izrael törzseinek a száma szerint! (20) A tizenkét követ, amelyet a Jordánból vettek ki, Gilgálban állította föl Józsué.”

Íme, három aetiológia kapcsolódik a Jordánon való átkeléshez — s mindhárom sajátos jelleggel bír. Az első (4,9) tűnik a legközelebb állónak az eseményekhez: Egy emlékezetes átkelésről tud ez, amelynek vezetője Józsué; s a vezető maga jelöli meg az átkelés helyét (ami szokás volt). A kapcsolódás meglehetősen erős az eseményhez; lehet, hogy még történeti hűségre is szabad következtetnünk? Az elbeszélés ugyan mit sem tud Gilgálról, de hát Gilgál nem is játszott fontos szerepet eddig sem, csupán táborhely volt a gilgáli mező.

A második aetiológia nem ismeri Józsuét! Ám a tranzakciót immár közös izraeli vállalkozásnak tekintik. S vajon miért nem maradtak a Jordánban a kövek? Hiszen e kövek itt még nem tartoznak Gilgál aetiológiájához, Gilgált nem ismeri ez az elbeszélés sem. Ám fontos, hogy itt a kövek a szárazföldre kerültek, amelynek legitimitációra van szüksége. Tipiku-

san azzal az esettel állunk itt szemben, amikor az egyik törzs (vagy több törzs szövetsége) elismeri egy másik törzs (vagy azok szövetségének) történetét, sőt föl is használja azt, ám az adatokat már nem ismeri pontosan. E második aetiológia a középpalesztin szempontot tükrözi, ám nem harcos szándékkal, mint a szövetségládáról szóló elbeszélés.

Végül a harmadik aetiológia említi csak Gilgált. Úgy tűnik, közelebb áll térben az eseményekhez (a fentiek értelmében), de időben a lehető legtávolabb. Ennek oka éppen az, hogy itt már Gilgál legitimálása a kérdés, s a Jordánon való átkelés már össze van kapcsolva Gilgál sajátos tradíciójával. Megtalálható a pontosításra való törekvés, ám csak részleges sikerrel: ez ui. árulkodóan csak a Jordánra és csak Gilgálra vonatkozik. A speciálisan gilgáli tradíció és a speciálisan izraeli tradíció (vö. a tizenkettes szám jelentőségét) összeolvasztásáról van itt szó.

Látjuk: Gilgál aetiológiája a legkésőbbi s a legyengébb lábakon álló része a Józs 3–4 történeti elbeszéléseinek. E látszólag negatív kijelentés viszont sokkal többet rejt magában. Mikor volt ui. szükség arra, hogy Gilgált aetiológiával lássák el? Minden bizonnyal akkor, amikor Gilgál izraeli kézre került. Ezt persze pontosan megmondani nem tudjuk, hogy mikor történt. Mindenesetre a már említett 1Sám 10,8 e tekintetben *terminus ad quem* lehet. Itt ui. (Saul királyságának kezdetén) fontos áldozóhely Gilgál; a harmadik aetiológia ezt a helyzetet magyarázza. Jól írjuk: *terminus ad quem*, hiszen az 1Sám 10,8-ban Gilgál már nem szorul magyarázatra, legitimációra. S e harmadik aetiológia (mint említettük) időben a legkésőbbi. A többiek tehát mind korábbiak! Jól értsük: nem Saul korabeli állapotokat (vagy méginkább azt megelőzőeket) tükröznek, hanem már előbb keletkeztek, mint literáris egységek, hiszen Gilgál jelentőségét még egyáltalán nem ismerik. Későbbi szerző pedig aligha mehetett volna el e fontos kultuszhely mellett. Márpedig a Józs 3–4-ben sem a középpalesztinai, sem a ciszjordániai törzsek nem ismerték Gilgált, mint kultuszhelyet.

A Józs 3–4 gyanús mozaikjából tehát értékes történeti adatok lettek; persze, hozsannázásra nincs ok. A fenti szerény kiindulópont csak nagyjából tudja elhelyezni a történeteket, bár az erről szóló beszámolók kb. Kr. e. 1100 és 1050 között keletkeztek.¹⁶ Ám e rendkívül turbulens történeti folyamatban fél évszázad nagyon nagy idő! Azonkívül a Józs 3–4 gazdag koloratúrája nagyon is egy eseménnyel foglalkozik: a Jordánon való átkeléssel. Ez bármilyen fontos és csodálatos volt is, csupán kis esemény az izraeli törzsek honfoglalásának háborúi között. S ha szélesebb körben akarjuk megragadni az eseményt, akkor ismét csak egy apró mozzanathoz érünk: A Józs 3–4 csupán a Transzjordániából Ciszjordániába történő átvándorlás irodalmi reminiscenciája, nagy hadjáratról itt szó sincs.

Mozaikunkból hiányzik még egy kocka; éspedig éppen az, amelyet talán legkönnyebb elhatárolnunk: a 4,15–18. A szekvencia annyira világosan elhatárolja az egységet, hogy fölöslegesnek tűnik az irodalomkritikai érvek halmozása. Az ÚR parancsolt Józsuének — Józsué a papoknak —, s a papok végrehajtják a parancsot, a csoda befejeződik. Ám már ez a szekvencia is mutatja, hogy e szakasz Józsuét közvetítőként állítja be az ÚR és a papok között — egyértelmű jele annak, hogy e szakasz viszonylag késői.

(4,15), „Az ÚR azt mondta Józsuének: (16) Parancsold meg a bizonyság ládáját vivő papoknak, hogy jöjjenek ki a Jordánból. (17) Józsué

tehát megparancsolta a papoknak, hogy jöjjenek ki a Jordánból. (18) Amikor kijöttek az ÚR szövetségládáját vivő papok a Jordán közepéből, alig húzták ki lábukat a szárazra, visszatért helyére a Jordán vize, és úgy folyt egész medrében, mint azelőtt.”

Az egység, bármennyire is világosan elválik, olyan jellegzetességeket árul el, amelyeket nem lehet elhallgatni. Először is a Jordánon való átkelésnek azt a részét adja elénk, amely a fenti mozaikdarabokban ismeretlen: nevezetesen a befejezést. A Sittámtól Gilgálig tartó itinerárium elbeszéléseinek célja, hogy leírja, hogyan jutott a „nép” Jerikóval szembe; a szövetségládát hangsúlyozó elbeszélés inkább a csodát akarja demonstrálni. Az aetiológiák érdeklődése a kultuszt legitimáló kövek felé fordul. Így azonban a történetnek, mint olyannak a befejező szakasza, elsikkad. Ezt érzékelte a 4,15–18 szerzője, s megszerkesztette a befejezést. Ám mindez azt jelenti, hogy művét már a fentiek ismeretében tette. Ezt a megállapításunkat pedig csak biztosabbá teszi, ha az elbeszélésben szereplő motívumokra figyelünk: a szerző itt semmilyen új motívumot nem hoz; a szövetségládát vivő papok, a Jordán közepének hangsúlyozása, a szárazra lépés (mint a vízbe lépés inverziója) mind-mind már ismert mozzanat. Ez a szerző hihetetlen empátiáját és önmegtartóztatását árulja el. Persze, a motívumok új helyzetben új lehetőséget nyernek. Ilyen jellegzetesség, hogy a „Jordán közepében” levő papok, ill. azok lábának említése egymás mellé kerül. Nos, egyik mozzanat sem új (az első a 4,9 aetiológiájában, az utóbbi a 3,15-ben, a szövetségláda csodájának történetében fordul elő). Ám a szerző, aki koloratúrával látja el az egész Józs 3–4-et, e kettőt együtt iktatja be a 4,9b-be is, csakúgy, mint a 4,3b-be. Hasonló a munkája a 3,17-ben, ahol a 4,15–18 szakasz újabb jellegzetességét is tükrözi: speciális érdeklődést a cselekmény befejezése iránt. Ez megtalálható betoldásként a 4,1; 10–11 versekben is, jöllehet a 11. v. sajátos dilemmát hordoz magában. Jelen szerzőnket ui. általában „deuteronomista redakcióként” emlegetik (nincs okunk ezt az elnevezést megváltoztatni, tekintettel az események institutionális-szokrális beállítására), s mint említettük, a 4,11-ben már a Deuteronomiumi Történeti Mű munkája is érzékelhető; e kettő irodalomkritikai szétválasztása nem mindig egyértelmű. Hasonlóképpen a deuteronomista redakciónak szokás tulajdonítani¹⁷ a 3,6; 8 verseket is; biztosan joggal, ám itt már nem összefüggő szekvenciákról lévén szó, hanem betoldásról, ezek megállapítása már nem lehet a strukturális exegézis feladata. A kérdés annál is összetettebb, mivel (mint láttuk) a deuteronomista redakció a már előtte fekvő anyagból meríti indíciú-mait.

Vizsgálódásunk végére értünk. Talán nem túl merész megállapítás, ha azt mondjuk, hogy a strukturalista módszer alapján véve nem idegen a „klasszikus” irodalomkritikától; ha valami elválasztja tőle, akkor az inkább az egységek keresése, semmint azok szétválasztása lehet. Ám ez fontos módszertani jellegzetesség. A strukturalista módszer ui. nem *egy eredeti* elbeszélést akar rekonstruálni, lehántva arról az átdolgozásokat. Tudja jól, hogy a saláta leveleinek eltávolításával maga a saláta is megszűnik létezni. Nem is az a célja, hogy *egy eredeti* eseményt rekonstruáljon. Tudja jól, hogy eseményt nem talál az Öszvetségben, csak annak interpretációját. Ám ilyen minőségében minden szempont, minden redakció és minden magyarázó glossza fontos, egyformán átvételre, magyarázatra vár. A strukturális magyarázat úgy akar

a Biblia szövegének új értelmet adni, hogy minden egyes mozzanatot saját helyére akar tenni, háttérre a lehető legvilágosabban föltárni, s így akarja az egységet, mint egészet magyarázni. Ez a Józ 3–4 esetében mozaikszerű képet eredményezett (miként azt a klasszikus írásmagyarázat már eleve engedte is sejtetni). Am e mozaik nem a véletlen szülötte: különböző korok, különböző törzsek és szempontok villannak föl benne, amelyeknek mindegyike a kijelentésről szóló bizonyágtétel. Lehetséges, hogy ezek gazdagságának fölfogására legjobb módszer éppen a strukturális írásmagyarázat...

Karasszon István

JEGYZETEK

1. Módszerűkben ugyan nem követjük ez újabb kísérleteket, de mégis érdemes megemlíteni őket: J. Dus, Die Analyse zweier Ladeerzählungen des Josuabuches (Jos 3–4 und 6). Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 1960, 107–134. I. C. A. Keller, Über einige alttestamentliche Heiligungslegenden, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 1956, 85–94. I. J. A. Soggin, Gilgal, Passa und Landnahme. Vetus Testamentum Supplementum, 1966, 263–277. I. E. Vogt, Die Erzählung vom Jordanübergang, Jos 3–4, Biblica, 1965, 125–148. I. — 2. Annál meglepőbb, hogy M. Noth (Das Buch Josua, Tübingen, 1938, 12. l.) nem választja el e szakaszokat a szöveg összefüggésétől. Noth kapcsolata az irodalomkritikával egyébként is egy eddig földolgozatlan, nehéz kérdés. A jelen esetben nyilvánvaló formai törést persze jól látja J. A. Soggin (Le livre de Josué, Neuchâtel, 1970), sőt kissé túl is komplkálja az 55. és 57. l. Legvilágosabb még mindig C. Steuernagel (Das Buch Josua, Göttinger Handkommentar zum Alten Testament, 1923, 220–221); ő e két katechézist egy forráshoz tartozónak veszi. Am pont a kettő közötti ellentmondások vezetnek minket az alábbi fejtegetésekre. — 3. Soggin és Noth ignorálja a dubletet! Pedig ez világos, I. Steuernagel, 220. l., aki a LXX-ra hivatkozva törölni is akarja az ismétlést. Mi más úton járunk most, ám az észrevétel föltétlenül helyes. — 4. A Deuteronomiumi Történeti Mű

részeinek besorolását — sajnos — kevesen tárgyalják. Ilyen szempontból a legjobb mű: F. Langlamet, Gilgal et les récits de la traversée du Jourdain, Paris, 1966. — 5. Az 'sr cwš mšh 't jhs^c bosszantó, félremagyarázó glossza. Miért került ide? A válasz csak a Deuteronomiumi Történeti Mű összefüggéséből derül ki: Józsué könyvében a cwš ige negyvenszer fordul elő. Tizenhatszor Jhw, tízszer Mózes, tizennégyyszer Józsué az alany. A szám lekerekítéséhez hiányzott ez a glossza. — 6. A leírás topográfiaja logikus: Tell el-Kefrénből egyenesen Nyugatra mentek az Izraeliták, a Tell esz-Szultán-tól északi irányban levő, 2 km-re fekvő Chirbe el-Medfzserig. Egyetlen akadály a Jordán... — 7. Persze a ún ige táborozást nem jelent; az új fordítású Biblia itt harmonizál. — 8. A hw' wki bnj jszrl persze glossza; I. LXX. Célja, hogy az egyes szám 3. személyben indult elbeszélés többes számú folytatását magyarázza; ez szükségtelen. — 9. A közbeeső passzusok többrendbeli redakcionális volta közzismert, bár egység nincs hovatartozásukat illetően. Mi itt azért kapcsoljuk ki őket, mert fölösleges részletezést tartalmaznak, főleg pedig a topográfiai adatok hiánya sugallja azt, hogy nem tartoznak az elbeszéléshez. — 10. A „szövetség” szó mind nyelvtanilag, mind szövegkritikailag gyanús. Am itt most ne foglalkozunk vele, mert a szekvenclát nem befolyásolja. — 11. A „papok” kifejezést már Noth is szekundárnak látja; ez azonban nem mindenütt van így. — 12. A folytatás egyértelmű dublett: I. 16b). — 13. Következik egy glossza, amely a csoda nagyságát hangsúlyozza. — 14. Itt talán még nem tűnik logikusnak a „Jordán közepéből” kifejezés eltávolítása. Munkánk első szakaszában nem is távolítottuk el az összefüggésből; ám a deuteronomista redakció vizsgálatánál ezzel affinitást mutatott. Az indoklást I. lejjebb. — 15. A „Jordán közepe” ismét! — 16. Magam részéről a minál korábbi datálás mellett vagyok. Hiszen Debóra éneke már föltelezi a transzjordániai törzsek és az északi törzsek összetartozását, ami csak az előbbiek Északra vándorlásának lehet eredménye. Persze itt nem lehet ellenérv, hogy Debóra a Bír 4,4 szerint efráimi. Hiszen ez a vers egy féltreértés eredménye, s Rebeka bábájával tévesztli össze a Bír 4,4 a Sísiera elleni háború profétáját; irodalomkritikailag a Gen 35,8-nak van előnye! L. Wolfgang Richter, Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zum Richterbuch, Bonn, 1963, 37–42. I. A Debóra-ének Debórája persze északi, talán zebulonai. Lehet, hogy éppen a Józ 3–4-ben leírtak jelentik azt a mozgást, amellyel a transzjordániai törzsek (legalábbis Mákir) Északra jutottak? Ez esetben a mi szövegünk talán idősebbek is, mint a Debóra-ének, s a Józ 11 is történeti értéket nyer. — Persze, ez már túl merész föltekezés, bizonyítása nehéz lenne. Kizártnak azonban mégsem tekinthető. — 17. Így már az említett F. Langlamet, ill. J. Maier, Das altisraelitische Ladeheiligtum, Berlin, 1965 is.

John Wyclif, az „előreformátor”

Az Őrnak 1379., vagy 1380-ik évében egy ágostonrendi szerzetes, Adam Stocton, jegyzetfüzetbe belemásolt egy igen erősen célzatos részletet Wyclif „De Potestate Papae” („A pápa hatalmáról”) című röpiratából (a füzet ma Dublinban a Trinity College MS 115. sz. alatt látható). Széljegyzetként odairta: „Haec venerabilis doctor magister Iohannes Wyclif” (= „Ezket írja a tisztelt tanító mester Johannes Wyclif”). De nemsokára, úgy látszik, egy éven belül már át is húzta a „venerabilis doctor”-t és „execrabilis seductor”-t („átkozott csábító”-t) írt a helyébe. — Ez az anekdotaként ható igaz történet igen jellemző módon érzékelteti a Wyclif által kiváltott éles ellentéteket és egyben életpályájának azt a szakaszát, amikor kortársai egyszerre rádöbbenek, hogy gondolatai nem csupán vonzó módon forradalmiak, hanem ugyanakkor veszélyes eretnokségek is: reformátori hangvételű tanítások a középkori Anglia légkörében.

Az elmúlt év decemberében és ez év elején világszerte megemlékeztek John Wyclif (vagy Wycliffe, meghalt 1384. dec. 31.) halálának 600-ik évfordulójáról. Az epizkopális (anglikán) egyház neves folyóirata, „The Churchman” egyik számát szinte teljes terjedelmében Wyclifnek szentelte, könyvek, cikkek, tanulmányok jelentek meg róla, Oxfordban pedig, egykori működése színhelyén, szép és gazdag (1984 decemberétől 1985 áprilisáig tartó) kiállításon igyekeztek bemutatni egész életművét. Megérdemli, hogy mi sem feledkezzünk meg róla.

Egyet azonban már előljáróban érdemes megjegyeznünk: a régebbi egyháztörténetírás szívesen ábrázolta

úgy Wyclifet, mint a XV. századi reformáció közvetlen előfutárát, Luther Márton romantikus előképét, sőt az angol államegyház korai előkészítőjét. Az újabb, sőt legújabb kutatás azonban ezt a képet sokban módosította, számos sallangjától megfosztotta, de ugyanakkor hitelesebbé is tette. Mert igaz, hogy Wyclif igen kemény hangon írt a pápaságról és a középkori egyházzal, igaz, hogy a Sola Scriptura elvét vallotta, s úrvacsoratanában szembezállt a transzsubstanciatio tanításával, mindezt azonban jórészt más előfeltételek, okok és célkitűzések mellett tette, mint a XVI. század reformátorai. Wyclif még a középkor képviselője, ezt nem szabad szem elől tévesztelnünk. A következőkben (elismerem: némileg konzervatív, tehát Angliához illő módon) először élettörténetével és munkásságával fogunk foglalkozni, azután teológiájának legfontosabb tételeivel, végül pedig hatásával, tanítványával, történelmi szerepével.

John Wyclif valószínűleg yorkshire-i nemes családból származott, s az 1320-as években, vagy — újabb megállapítások szerint — 1330/35 körül született. Életéről az első biztos adat, hogy 1356-ban „fellow”, vagyis a kollégiumi tanári kar tagja lett az oxfordi Merton Kollégiumban. Pályafutása ettől kezdve teljesen Oxfordhoz kapcsolja; főleg három híres kollégiumban működött: a Merton, Balliol és Queen's College-okban, ez utóbbiban majdnem élete végéig. Mindezek a kollégiumok és eredeti épületeik ma is megvannak — boldog Anglia! —, működnek és megtekinthetők gótikus ablakaikkal s szépen ápolt virágos és gyepek belső udvaraikkal, melyek megőriztek va-

lamit a középkori egyetem légköréből. Wyclif 1360 körül már igen nagyra becsült „Magister”-ként az ún. „szabad tudományokat” adja elő; a logikáról és az Arisztotelesz-féle „fiziká”-ról tartott előadásai töredékesen fennmaradtak.

A fiatal tudós eleinte főleg filozófiával foglalkozott, de hamarosan nekilátott a teológia, a kánonjog és a helytörténet művelésének is: 1369-ben a teológiai tudományok baccalaureusa, 1372-ben doktora lett. Oxford tudományos tekintélye és fő ereje a XIV. század közepén az Occam-féle „nominalismus”-ra keletkezett erős ellenhatáson alapult. Emlékezzünk az „univerzálíák” körüli vitára: az általános fogalmak (universalia) csupán nevek (nomina), mondták a „nominalisták” — vagy ellenkezőleg: a világos dolgok (realia) lényegét adják, tanították a „realisták”. Mindebből bennünket most csak annyi érdekel, hogy Wyclif, kezdeti rövid nominalista rokonszenv után a „realismus” filozófiájának híve lett, s ennek később fontos következményei támadtak úrvacsorátana kialakulására nézve.

Wyclif a század 60-as és 70-es éveiben az egyetem büszkesége, ünnepeit előadó és nagy hatású prédikátor is. Akkoriban a legtöbb diák megelégedett az „artista” tanulmányok elvégzésével, már a magisteri cím sem volt gyakori, a doktorátus pedig egyenesen ritkaságszámba ment. Egyetemi munkássága mellett egyházi tisztségeket is vállalt, lehetőleg Oxford közelében. 1362-ben maga az egyetem kérvényezett a pápánál valamiféle „gondoskodást” Wyclif részére. Ekkor megkapta egy távolabbi gyülekezet lelkészi javadalmát, anélkül, hogy ott lakott, vagy működött volna, ami a középkori egyház egyik nagy betegsége volt és amit másoknál maga Wyclif is kifogásolt — ezt egyik életrajzírója szemére is veti. A király, III. Eduárd, 1374-ben egy másik egyházi álláshoz juttatja Lutterworthben. Ezzel kezdődik Wyclif politikai tevékenysége. Közben tovább tanít Oxfordban, anyagilag nyilvánvalóan jó körülmények között: ezt bizonyítja, kissé groteszk módon, egy kollégiumi elszámolás is a számára készült külön árnyékszék építéséről és kulcsának elkészítéséről — ami a középkori Oxfordban egyedülálló fényűzést jelentett, teszi hozzá a jubileumi kiállítási katalógus szerzője.

A Wyclif-korabeli, gazdaságilag és politikailag erősödő Angliában érezhető volt a nemzeti önérték és lelkesedés, ami nem utolsósorban abban nyilvánult meg, hogy mind erélyesebb lett a tiltakozás a pápai pénzügyi politika ellen, mely az ország kizsákmányolását eredményezte, pápai adók, betöltetlen püspökségek javadalmainak Rómába utalása stb. révén. A pápaság tekintélye az „avignoni fogság” (1378-ig) következtében amúgy is nagyon meggyengült akkoriban. Így került sor tárgyalásra Brugében (Belgium) egy pápai küldöttség és az angol király megbízottjai között. Wyclif ez utóbbiakhoz tartozott és — bár a vitás kérdésekben nem sok eredményt sikerült elérniük — nyílt tanúbizonyságát adta hazafiságának és a király iránti hűségének.

Ezek a tapasztalatok, valamint bibliai tanulmányai érlelték meg benne két nagy politikai-társadalmi jellegű művét: „De domino divino libri tres” és „Tractatus de civili dominio” (1376). Az ember, mondja Wyclif, az „uralmat”, vagy „rendelkezés jogát” (dominium) egyenesen Istentől kapja, de a halálos bűnben levők számára ez a „dominium” csak látszólagos, igazán csak az *igazak* bírhatják azt. Mivel pedig az egyház bűnben van, fel kellene adnia birtokait és visszatérnie az evangéliumi szegénységhez. Ezt a ki-

sajátítást, szerinte, az államnak, pontosabban a királynak a feladata lenne elvégezni.

Wyclifnek ezeket a politikai-ekklézológiai fejtegetéseit nevezték már naiv teoretizálásnak, álmodozásnak, amelynek nem sok köze volt a valóságos élethez. Annyi biztos, hogy a mélyen erkölcsös, túl őszinte és világi dolgokban járatlan tudóst a lelkiismereti dolgokban nem ennyire kényes Lancasteri herceg, John of Gaunt, III. Eduárd kisebbik fia, igyekezett a maga céljaira felhasználni, a gazdag és hatalmas egyházi hierarchia ellen. Az úgynevezett „Jó Parlament” 1376-ban meg is kísérelt fellépni az egyház visszaéléseivel szemben. — Az egyház elvilágosiasodása elleni fellépés és az „apostoli szegénységhez” való visszatérés követelése nem volt új dolog a középkorban; szinte minden reformmozgalom, vagy eretnekség programjához hozzátartozott. Ami itt forradalmi újdonságot jelentett, az a komoly filozófiai/teológiai megalapozás és a világi hatalom, sőt a széles közvélemény támogatása volt. Wyclif maga is meg volt lepődve azon, hogy tanítását mindenfelé visszhangozták és még „a veretek is arról csiripeltek”. Wyclif prédikált is Londonban az egyházi vagyon csökkenéséről, bár csak óvatos mérséklettel. Egyházi felettesei mégis megidéztek a londoni püspök elé 1377 februárjában. A tárgyalás azonban az (akkor még Wyclifet támogató) szerzetesek rendezte tömegjelenetek következtében botránnyá fajult és Wyclif elítélésére nem került sor. Népszerűsége és befolyása ekkor volt a legnagyobb. A parlament és a király tanácsért fordultak hozzá: jogos dolog-e visszatartani az ország kincseit, melyeket Róma magának igényel? Wyclif igennel felelt.

XI. Gergely pápa 1377 májusában öt bullát adott ki ellene, 18 tételét elítélte és megidézte őt Rómába, de hiába: a függetlenségére kényes Oxfordi Egyetem nem volt hajlandó fellépni legkiválóbb tudósa ellen, s az angol kormány sem válaszolt. A király azonban még ugyanabban az évben meghalt. 1378-ban Wyclifet újra megidéztek, ezúttal a Canterburyi érsek elé, londoni palotájába, a híres Lambeth Palace-be, de ez a tárgyalás is tömegjelenetekkel ért véget. Wyclif 33 tételbe foglalta össze tanítását, ezeket akarta Rómában megvédeni, de még mielőtt elindulhatott volna, a pápa meghalt. 1378-ban lépett fel politikai téren utódlására: a korona jogát védelmezte a templomi menedékjoggal szemben, a parlament színe előtt, kifejtve, hogy a király szolgáinak joga van a szent helyekre is behatolni, ha ezen múlik, hogy egy bűnöst átadhassanak az igazságszolgáltatásnak. (Ennek az előzménye az volt, hogy a Lancasteri herceg emberei megölték egy ellenszegülő nemest, aki a Westminster Apátságban keresett menedéket.)

A becsület, őszinte és politikai számítást nem ismerő tudós azonban hamarosan elriasztotta, vagy legalábbis elidegenítette magától számos oxfordi barátját és, úgy látszik, elvesztette a herceg támogatását is, pedig éppen ekkor nagy szüksége lett volna rá. Lutterworthi, majd 1380 augusztusa és 1381 októberé között ismét oxfordi dolgozószobájába visszahúzódva, a teológia teljes fegyverzetével felveszi a harcot a római katolikus egyház legfontosabb tanai ellen. Elveti a transsubstantiatot, a fülbegyónást és a feloldozást, a bérmálást, a szerzetesrendeket, a felkenetést, a papi nőtlenséget, a kulcsok hatalmát, a szobrok és ereklyék tiszteletét, a szentek segítségül hívását, a zarándoklatokat, a halottakért mondott miséket, a tisztító-tűzről szóló tant, valamint az egyház több más hagyományos tanítását és gyakorlatát; ugyanezeken tanítványai, Nicholas Hereford és John Purvey segítségével megkezdi a Biblia lefordítását a nép nyelv-

vére és vándorprédikátorokat küld ki az evangélium hirdetésére.

Az 1381-es év fordulópontot jelentett. Wyclif úrvacsoratanát Oxfordban eretnekségnek minősítették és feljelentették, mire ő, jellemző módon, nem a pápához, hanem a királyhoz fellebbezett. Ez volt a nagy parasztlázadás éve is, s a rákövetkező konzervatív ellenhatás légkörében minden forradalmian új tanítás gyanúsnak tűnt. Wyclif tanainak ugyan nem sok szerepe lehetett az elégedetlen dolgozó tömegek (nem csupán a parasztok) felkelésében, mert azokat mégis inkább csak az írni-olvasni tudók ismerték. Mégsem kétséges, hogy rokonszenvével melyik félhez állt közelebb, hiszen mindig az elnyomott szegények barátjának érezte magát. Miután a Canterburyi érsek is áldozatul esett a felkelésnek, utóda pedig az erélyes William Courtenay lett, ő hamarosan lépéseket tett Wyclif ellen, akit közben már a koldulórendek is erősen támadtak. 1382 májusában összeült ellene a zsinat Londonban (az úgynevezett „Földrengés-Zsinat”, tárgyalás közben ugyanis földlökéseket észleltek), több művét elítélte és felszólította az állami hatóságokat, hogy tévnyomatát irtsák ki. A parlament alsóháza azonban ezt megtagadta. Oxfordi követői viszont behódoltak; az egyetem minden könyvét eltiltotta.

Wyclif már 1381 végefelé teljesen lutherworthi gyülekezetébe vonult vissza. Rendkívül gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki élete utolsó éveiben, pedig 1382-ben szélütés érte. Élete főművét, a „Trialogus”-t, amelyben egész teológiáját összefoglalta, még sikerült befejeznie 1384-ben, röviddel halála előtt. Közben folytatta polémiáját a katolikus egyház ellen röpiratokban is, és különösen a koldulórendek ellen kelt ki. Ezeket annyira maga ellen ingerelte, hogy, úgy látszik, az új pápához, VI. Urbánhoz fordultak és arra próbálták rávenni, hogy újítsa meg a XI. Gergely-féle idézést, amely Damokles-kardként továbbra is fenyegette Wyclifet. A pápa nem válaszolt, viszont Wyclifnek fülébe juthatott a próbálkozás, mert erre újabb kemény támadással válaszolt: „De Citationibus Frivolis” című traktátusában a pápai idézgetés egész rendszerét veszi tollára és jogosultságát vitatja, mert eredete nem Istentől, sem világi uraklodótól, hanem magától a Sától van; ezért, aki ezt a világi jellegű adminisztrációs eszközt az egyházban támogatja, az az Antikrisztus ügyét segíti elő — hangsúlyozza Wyclif s végül kijelenti, saját betegségére célozva, hogy „ez a gyenge és béna ember” nem megy Rómába, mert azt Isten maga akadályozta meg, tehát „a királyok Királya úgy akarja, hogy ne menjen” (idézi Workmann, 314.).

1384. december 28-án, az „ártatlan kisgyermek napján”, miközben káplánja (akit bizonyára rokkantsága miatt alkalmazott helyettesül) a misét olvasta, Wyclifet a templomban újabb, súlyos szélütés érte. Egy szemtanú vallomása szerint nyelve is megbénult s ettől kezdve beszélni sem tudott. „Három nap múlva, Szilveszter napján tért nyugovóra a megfáradt munkás” — fejezi be történetét életrajzírója (Workman, 316.). Mindezt azért tudjuk ilyen pontosan, mert jegyzőkönyv felvételére is sor került. Ellenfelei ugyanis még halálából is fegyvert igyekeztek kovácsolni ellene, mintha Isten maga hirtelen sújtott volna le rá már karácsonykor stb., barátai viszont igazságot akartak szolgáltatni neki. Több mint harminc évig békében nyugodtak Wyclif földi maradványai, akit személyében valóban semmiféle egyházi bíróság nem ítélte el élete folyamán. A Konstanzi Zsinat egyik bizottsága azonban Husz János eretnekperével kap-

csolatban 1415. május 4-én Wyclif írásainak „260 tévelygését” is elítélte, őt magát eretneknek nyilvánította, s írásai elégetését és csontjainak a szentelt földből való kiszórását rendelte el. 1428 tavaszán, Fleming püspök jelenlétében (aki állítólag egykor maga is Wyclif tanainak híve volt) Wyclif maradványait kiásták, elégették és a közeli folyócskába szórták — ahogy ez az Inkvizíció korában szokás volt.

Wyclif hatalmas életművet hagyott maga után. Latin nyelvű műveinek modern bibliográfiája (Thomson) 435 kisebb-nagyobb írását sorolja fel. Angol nyelvű iratainak száma jóval kisebb (Arnold, Matthew és Hudson műveit l. az „Irodalom”-ban) és bizonytalan is, mert az újabb kutatás szerint szerzősége több esetben vitatott. Műveinek nagy része töredékként maradt fenn, amin nem is lehet csodálkozni, hiszen ellenségei és az Inkvizíció emberei évtizedeken át üldözték tanítványait és híveit. Az 1984/85-ös emlékkiállítás katalógusában olvasható, hogy ma több és fontosabb kéziratát őrzik a prágai egyetemi könyvtárban, mint egész Angliában!

Tudományos jelentősége egyetemes, tehát tanítói munkásságában rejlik. Mint említettük, először mint filozófus tett szert befolyásra, 1371 előtt. Hírre, mint a „realista” filozófia kiváló képviselőjé, gyorsan növekedett: 1380 körül már Prágában is vitatkoztak néhány gondolatán. Teológiát 1371 körül kezdett előadni és már ekkor disputált egyetemi „magister” kollégáival néhány olyan kérdéstről, amelyekért később elítélték. Ebből az időből származik hatalmas bibliai kommentárja, amely a XIV. század második felének egyetlen kommentárja a teljes Bibliához! Ez a Szentírással való komoly foglalkozás lehetett a kiindulópontja számos forradalmi gondolatának. Fiatalkorában egész sor filozófiai traktátust írt. Most ugyanilyen szorgalommal a teológiára és egyházkormányzatra vonatkozó, kora egész problematikáját felölelő gondolatait 12 műben foglalta össze. Három, a jog különféle megnyilatkozási formáit tárgyalta (ezek közül kettőről már volt szó): „De Dominio Divino”, „De Mandatis Divinis” és „De Dominio Civili” (Az isteni rendelkezési jogról, Az isteni parancsokról és A polgári rendelkezési jogról), ez utóbbihoz a „De Statu Innocentiae” (Az ártatlanság állapotáról) adta meg az alapozást. A „De Veritate Sacrae Scripturae” (A Szentírás igazságáról) a keresztyén bizonyosság alapjait vizsgálta, meg, míg a „De Ecclesia”, „De Officio Regis” és „De Potestate Papae” (Az egyházzól, A király hivataláról és A pápa hatalmáról) a keresztyén társadalom szerkezetét tanulmányozta, elvi és gyakorlati síkon egyaránt. A „De Eucharistia” (Az úrvacsoráról) a középkori egyház legfontosabb sákramentumát tárgyalta — mint tudjuk, Wyclifre nézve végzetes következményekkel. A „De Simonia”, „De Apostasia” és „De Blasphemia” (A simóniáról, A hit elhagyásáról és Az istenkáromlásról), amelyek közül egyik vagy másik lutherworthi magányában keletkezhetett, a főbb egyházi visszaélésekkel foglalkozik, egyre szenvedélyesebb hangon. Ezek mellett számtalan rövidebb munkát is írt egy-egy kérdéstről, vagy egy-egy ellenlábásának válaszolva; a terjedelmes „Trialogus”-ban pedig élete végén összefoglalni igyekezett egész teológiáját.

Szinte közhely számba megy az a vélemény, hogy Wyclifet az angol pápaellenes politika formálta át az egyházi reformok emberévé. A fent elmondottak alapján ezt meg kell kérdőjeleznünk. Mert igaz ugyan, hogy a bruce-i tárgyalások lesújtó véleményét alakították ki benne a pápa világi hatalmáról és a római kúria pénzhűségéről, de a nagy ellentét az Újszövet-

ség egyháza és kora valóságos egyháza között mélyen szántó bibliatanulmányai és teológiai olvasmányai alapján már előbb tudatosult benne, mint fentebb láttuk, olyannyira, hogy nem egy akkori tanítását később eretnekségnek minősítették.

Wyclif teológiai gondolkodásának és reformtörekvéseinek három súlypontja volt: 1. a Szentírásról, 2. az ígéhirdetésről és 3. az úrvacsoráról szóló tanítása. Ezeket szeretném most összefoglalni.

1. Tanítványai körében Wyclif tudósi címe „Doctor Evangelicus” volt, mert egyrészt valóban minden téren a Szentírás egyedüli tekintélyére hivatkozott, másrészt pedig igyekezett a Bibliát egész népe számára közkinccsé tenni. (A fent említett „De Veritate Sacrae Scripturae” 1378 körül keletkezett.) Ennek hátterében, úgy látszik, a „dominium”-ról szóló tanítása állhatott. Ha ugyanis az igaz, vagyis — ahogy Wyclif Augustinustól tanulta — a kiválasztott üdvösségre predestinált ember a földi javakkal való rendelkezés jogát (dominium) kegyelemként kapja Istentől és Öneki közvetlenül felelős, minden egyházi közvetítés kikapcsolásával, mint bérlő a tulajdonosnak, akkor fontos, hogy megismerje „Isten törvényét”, ez pedig Wyclif szemében egyszerűen a Bibliát jelenti, a teljes Szentírást és csak azt. Wyclif szilárdan vallotta a „Sola Scriptura” elvét — ha ehhez más úton, más filozófiai megalapozás mellett jutott is el, mint később Luther — és azt is felismerte, hogy a Szentírás legjobb magyarázója maga a Szentírás.

Minden keresztyén ember saját maga olvashat Bibliát, hangsúlyozta Wyclif; nincs szüksége a papság bibliamagyarázatára. Ahhoz viszont, hogy az egyszerű nép megismerje „Isten törvényét”, elengedhetetlenül szükség volt jó bibliafordításra. Természetesen voltak már részletfordítások Angliában Wyclif előtt is, de ezek vagy liturgikus célra készültek, vagy bizonyos irodalmi igényt elégítettek ki. Az egész Szentírás angol nyelvre fordítására azonban Wyclif előtt senki sem gondolt. Az egész terv kétségtelenül tőle származott, s a fordítás az ő nevéhez fűződik, függetlenül attól, hogy a valóságos fordítói munkában milyen mértékben vett részt. A XV. és XVI. században általában neki tulajdonították az egész munkát, még maga Husz János is. Azóta nyilvánvaló lett, hogy a fordítást tanítványai végezték el, de kétségtelenül Wyclif utasításai alapján. Ennek a Bibliának közel 200 kézzel írt példánya maradt meg. Érdekes, hogy nemcsak a könyvnyomtatás feltalálása (kereken 1450) utáni időkben nem került sor a Wyclif-biblia kinyomtatására — hiszen az eretnek, tiltott mű volt —, hanem később sem, elég sokáig: az Újtestamentum 1731-ben, az egész biblia 1850-ben jelent meg nyomtatásban. A kéziratok alapján közben kiderítették, hogy két „Wyclif-féle” bibliafordítás létezik: egy korábbi és egy későbbi. A korábbi nem más, mint a Vulgata latin szövegének szó szerinti fordítása: a Szentírást ugyanis törvénykönyvként kezelték, Wyclif említett alap gondolatának megfelelően, így tehát fontos volt, hogy pl. a nemesek angol bibliájának szövege pontosan megegyezzek a műveltebb írástudók latin bibliájáéval. A későbbi „Wyclif-bibliafordítás” minden valószínűség szerint tanítványa, John Purvey munkája, és élvezetes, egyenesen modernül ható angol nyelvvel tűnik ki, főleg a korábbival összehasonlítva. Az „isteni törvénykönyv”-ből Ige lett.

2. Az ígéhirdetés, a prédikáció Wyclif szemében az a munka, amely az embereket Krisztushoz odaviszi. Krisztus szavaival és tetteivel követendő példát adott minden prédikátornak. „De Officio Pastoralis” (A pásztori hivatásról) című értekezésében Wyclif mindjárt

bevezetőben megállapítja: „A pásztor minden kötelessége között... a szent prédikáció a legdicsebbéreméltőbb.” Augustinusra hivatkozva hangsúlyozza: mint ahogy Krisztus legnagyobb műve a prédikáció volt, úgy kell annak lennie az Ő egyházában is. Vakmerően kimondja azt is, hogy az evangélium prédikációja jóval fontosabb az istentiszteleten, mint akár az imádság, akár a sákramentumok kiszolgáltatása! Ugyanakkor kijelenti, hogy minden keresztyén hívőnek kötelessége a prédikálás. A prédikáció tehát központi helyet foglal el az egyház életében. Vajon milyen prédikációra van szükség Wyclif szerint? — Semmi esetre sem olyasmire, mint a korabeli kolduló barátok tarkabarka témájú, sokszor csak a kíváncsi nép szórakoztatását szolgáló prédikációi voltak. Wyclif kifejezetten tiltotta a prédikációban mindenféle „tragédiát, komédiát és tréfálkozást”. Ez nagyon is érthető, ha összehasonlításként elővesszük a középkori prédikációs kézikönyvet, a „Gesta Romanorum”-ot, amely többek közt ilyen témákat sorol fel: „A majom és a mogoró. Hogyan tisztult meg a vérfoltoktól egy asszony keze? Hogyan fedezte fel egy kutya a gyilkost? Egy csodáról, ami néhány zsidón megesett. Egy klerikusról, aki egy pogány leányt szeretett stb. stb. Nem csoda, hogy Wyclif különös hevességgel szól a kolduló szerzetesek prédikációjáról; ennek már csak azért sem lehet hitele — mondja —, mert pénzért teszik és csak azt szólnak, ami ezt a célt szolgálja. Ezzel szemben, Wyclif szerint, amilyen szent feladat a prédikáció, olyan szent a tárgya is: csak „tiszán az isteni törvényt” (pure legem Domini) hirdetheti, vagyis a bibliai Igét.

Ma még vita tárgya, hogy Wyclif maga mennyire vett részt személyesen az egyszerű nép nyelvén való prédikálásban. Az viszont kétségtelen, hogy éberben őrködött azon, hogy a prédikációnak bibliai alapvetése, gyökere legyen. Ennek a mélyebb okát egyes kutatók „realista” filozófiájában látják, mely szerint a Szentírás „archetipikus” valóság, időtlen és örök, mintegy az írássá vált Isten; mások szerint Wyclif a Bibliát gyakorlati szükségéből állította a romlottnak ítélt hivatalos egyház helyébe, egyetlen abszolút tekintélyként. Mi ezekben a filozófiai spekulációkba nem mehetünk bele; a fontos mégiscsak az, hogy Wyclif a Szentírásban felismerte az „örök életnek beszédét” és ehhez ragaszkodott mindvégig. Bibliai kommentárja kiegészítésén élete végéig dolgozott, címe: „Opus Evangelicum”.

Mit mond Wyclif az egzegézis és a bibliamagyarázat munkájáról? Az első és legfontosabb követelménynek az alázatos és töredelmes szívet tartja, mert a Szentírás csak az ilyen magyarázó előtt tárul fel igazán. Ő is tanította a hagyományos módszer alapján, hogy a textusnak van egy betű szerinti, illetve történeti, egy „misztikus”, illetve allegorikus, egy „anagogikus”, vagyis eszkatológiai jellegű, és egy „morális”, vagyis erkölcsi irányba „alkalmazott” értelmezése (sensus literalis, mysticus, anagogicus, moralis). Latin tanító versikéjében ezt így foglalja össze:

„*Litera gesta docet, quid credas allegoria,
Moralis quid agas, quo tendas anagogia.*”

(Idézi Evans.)

Amikor Wyclif a Mt 10,8-ról „misztikus” értelemben szól, akkor a halottak feltámasztása a keményszívű bűnös megtérését jelenti, a leprások meggyógyítása pedig azt, hogy büszke emberek elnyerik az alázosság ajándékát. — Mégis inkább mérsékletet ajánl az Ige szó szerinti értelmezésén túlmenő magyarázatoknál, mert mégiscsak a szó szerinti értelemben a legédesebb, legbölcsebb és legértékesebb. Vagyis vég-

eredményben Wyclif az értelemre alapított, aránylag modern írásmagyarázat híve.

Viszonylag kevés olyan prédikáció maradt fenn Wycliftól, amelyről biztos, hogy ő maga mondta el; ezek a „Sermones Quadriginta” (Negyven prédikáció) című gyűjteményében olvashatók. Egyéb prédikációi inkább irodalmi alkotások és valószínűleg más igehirdetők használatára készültek. Wyclif rendkívül nagy súlyt helyezett a prédikátorok helyes kiképzésére és az „ars praedicandi”, a prédikáció művészetének, illetve tudományának alapos elsajátítására. „És akár latin, akár angol prédikációból ítélve, ő valóban komoly mestere volt ennek a művészetnek”, állapítja meg *Stacey*. — Hogy Wyclif szószéki stílusáról, prédikációinak erkölcsi erejéről és evangéliumi tüze-ről némi képünk legyen, álljon itt egy Krisztus vált-sághalálára mutató részlet, mely egyben a középkori kegyesség szép ábrázolása is:

„Emeljétek fel, nyomorultak, lelki szemeiteket és lássátok Őt, akiben egy cseppnyi bűn sem volt, hogy mennyi kínt szenvedett az ember bűnéért! Vízet és vért izzadt, hogy lemossa a bűnt; megkötöz-ték és ostorral verték, vér folyt le az oldalán — azért, hogy te tisztán tartsd a testedet az Ő szolgálatában! Azért koronázták meg éles tövisekkel, hogy te gondoldj Rá és menekülj minden átkozott gonoszságtól! Ke-resztre szegezték, éles szegekkel átfúrva kezeit és lábait, s szívét hegyes dárdával átszúrták — azért, hogy mind az öt érzékszerved felett Ő uralkodjék és hogy megemlékezzél arról az öt drága sebről, ame-lyeket elszenvedett az emberért!” (*Arnold* válogatásából.)

3. Wyclif szigorúan következetes metafizikai gondolkodása úrvacsoratanában mutatkozik meg leginkább; ezt „De Apostasia” és „De Eucharistia” című, 1379-ben keletkezett két művében fejtette ki. Ez az úrvacsoratan teljesen az ő szilárd „realista” álláspontjából következett. (Az általános fogalmaknak, az úgynevezett univerzálisoknak *reális*, valóságos egzisztenciája, léte van!) A transsubstantiatio (átlényegülés) tanát, mely Aquinói Tamás értelmezésében a katolikus álláspontot jelentette, Wyclif a leghatározottabban elvetette és hangsúlyozta, hogy egy „substantia”, vagy anyag (a kenyér és bor) megsemmisülése és egy másikkal (Krisztus testével és vérével) való helyettesítése nem lehetséges. Isten nem sértheti meg ennyre a teremtet világ rendjét. A kenyérnek és bornak *léte* volt, s ez, természete és Istenhez való viszonya következtében örök és elpusztíthatatlan. Az úrvacsora elemei tehát megtartják „accidentia”-jukat (tulajdonságaikat, mennyiségüket, minőségüket stb.) és „substantia”-jukat (anyagukat). Wyclif szemében szintén ontológiai lehetetlenség volna a mennyiség, vagy bármi más „accidentia” elválasztása a „substantia”-tól, tehát az is, hogy a kenyér és a bor megtarthatják megjelenési formájukat, mennyiségüket stb., miközben anyaguk „substantia”-juk átváltozik Krisztus testévé és vérévé. Ugyanakkor, érdekes módon, Wyclif mégsem tagadta Krisztus reálprezenciáját, valóságos jelenlétét az úrvacsora jegyeiben. „Spirituális”, lelki reálprezenciának nevezte, de pontosabban nem határozta meg. A jegyek tehát megmaradnak kenyérnek és bornak, de ugyanakkor sákramentális módon Krisztus testévé és vérévé is lesznek, Wyclif szavaival „Krisztus testévé a kenyér és bor formájában” (idézi *Leff*, 327.). — Megállapítható, hogy ezzel Wyclif elég közel került a „consubstantiatio” lutheránus tanításához. — Mindennek fontos teológiai-liturgikai következményei voltak Wyclif rendszerében. Az eucharistia elvesztette addig egyedülálló rangját a keresz-

tyén istentiszteleten belül; helyébe a prédikáció lépett.

Az úrvacsoratan és főleg a transsubstantiatio kérdése teljesen uralta Wyclif gondolkodását életének utolsó öt esztendeje alatt, s hozzátehetjük, hogy élete alkonyát még be is árnyékolta. Pártfogói és barátai ezért hagyták el, ellenségei pedig ujjongva fogadták az alkalmat, hogy végképp elhallgattassák. Ő viszont most már nyíltan támadta az egész egyházi hierarchiát — mely számára az Antikrisztust jelentette — a „cézári” papsággal és a koldulórendekkel együtt. Teológiai megkönnyítette ezt erős predestinációs meggyőződése, mert hitt az elválasztottak láthatatlan egyházában, amelyet valóságosabbnak látott, mint korának intézményes, nagyon is „látható” egyházát. 1379 utáni művei egyetlen nagy tiltakozás és harc az egyház gazdasági, politikai és lelki hatalma, hatalmaskodása ellen, aminek az akkori körülmények között vereséggel kellett végződnie.

Foglalkoznunk kell Wyclif kortársai és az utókorra gyakorolt hatásával is. Hatalmas tudása, talpig becsületes tudós egyénisége és forradalmian új gondolatai igen sok lelkes hívet szereztek neki már egyetemi pályafutása alatt Oxfordban. Angol egyháztörténetészek szerint ez az egyetemi wyclifista csoport ki is tartott volna mellette mindvégig, ha Wyclif nem éget fel maga mögött minden hidat az egész katolikus papi rend alapját képező transsubstantiatiótan elvetésével. — Hívei közé tartozott eleinte a koldulórendek számos tagja is, pedig Wyclif mindig szigorú kritikát gyakorolt a barátok elvilágiasodott kolostori élete felett; végül azonban ezek lettek legelkeseredettebb ellenségei. — Wyclif igazi hívei azok a „szegény papok” („poor priests”) voltak, akikre a nép nyelvére lefordított evangélium prédikációját és saját gondolatainak terjesztését bízta. Hogy ezt milyen mértékben szervezte meg ő maga, azt, mint fentebb említettem, nem tudjuk biztosan. Tény azonban, hogy már Wyclif életében működtek ilyen vándorpredikátorok, mert a püspökök többször is felléptek ellenük. A nép „lollard”-oknak hívta őket és híveiket: ez a holland eredetű szó eleinte csúfnév volt, csavargót, vagy vállalási rajongót értettek rajta. A prédikátorok jórészt volt oxfordi diákok közül kerültek ki, bár etekintetben ma még elég kevés adat áll rendelkezésre. Volt, aki hamarosan meghajolt az erőszak előtt, mely azután a XV. század elején, az eretnekek megégetéséről 1401-ben hozott angol törvények következtében igencsak megnövekedett. Sokan azonban kitartottak Wyclif tanítása mellett — „lollard” a hatóságok szóhasználatában is Wyclif híveit jelentette —, számuk egy ideig elég magas lehetett az egyszerű nép között, s még az angol nemesség körében is akadtak lollardok. Legfőbb ismertetőjelük — a nyomozó egyházi szervek szerint is — az volt, hogy anyanyelvükön olvasták a Szentírást és egyéb vallásos iratokat, énekeket, vagy imádságokat, amit az angol egyház szigorúan tiltott, tekintettel a Wyclif-féle fordításra; minden angol nyelvű bibliát be kellett mutatni az illetékes püspöknek, engedélyezés céljából. A lollardok néhány ponton még radikálisabb nézeteket vallottak, mint Wyclif: elvetették a papi hivatalt és a képek tiszteltét. A hatóságok eretnekeként kezelték őket. Egy 1413-ban levert lollard felkelés után jelentőségük nagyon lecsökkent, nyomaik mégis kimutathatók az egész XV. század folyamán, s hatásuk állítólag elért a reformáció át egészen az angol puritánokig.

Köztudomású, hogy Husz János a korabeli angol-cseh dinasztikus kapcsolatok (ti. Anna angol királyné cseh hercegnő volt) következtében Oxfordban járt

cseh diákok révén 1402 körül értesült a már rég elhunyt John Wyclif mozgalmáról és döntő indítatókat kapott műveiből. Wyclif reformgondolatai cseh talajon olyan egyházi, nemzeti és társadalmi forradalmat készítettek elő, hogy kirobbanása egész Európát megráztta. Wyclifre csak Husz elítélésével terelődött az egyházi közvélemény figyelme. Ez egyrészt azt eredményezte, hogy Wyclifet magát is elítélték, mint eretneket, annak minden következményével, másrészt viszont azt is, hogy az oxfordi tudós teológus azóta úgy ismeri a protestáns történetírás, mint „előreformátort”, vagy mint „a reformáció hajnalcsillagát”.

Ez a Wyclif felé áradó protestáns lelkesedés és „vezéri” szerepének hangsúlyozása azonban ellenhatást váltott ki néhány angol és amerikai történésznél a legutóbbi két évtized folyamán. Megpróbálták Wyclif történelmi szerepét és jelentőségét kritikusan módon újraértékelni, s ekközben gyakran a túlsó, negatív végletbe estek. Divattá vált a lollard mozgalmat teljesen elválasztani Wyclifől és kizárólag gazdasági-társadalmi okokra vezetni vissza, s egyben hangsúlyozni körükben a központi irányítás hiányát, a túlzásokat és a szétesés jelenségeit; Wyclifet ugyanakkor szobatudósként igyekeztek ábrázolni, aki az egyetem keretein kívül nem keresett semmiféle kapcsolatot. Konzervatívabb történészek ezt természetesen igyekeztek cáfolni, s a közben előkerült, vagy publikált dokumentumok sok tekintetben valóban a hagyományos Wyclif-képet igazolták — ha nem is minden vonalon. A vita részleteire nem térhetünk ki. Röviden csak ennyit érdemes elmondani: Ma inkább valami kompromisszumos megoldás van kialakulóban. Bár számos Wyclifnek tulajdonított angol nyelvű irat eredete nagyon is vitatható, Wyclif szoros kapcsolata a lollardokkal mégis bizonyosra vehető, sőt az is valószínű, hogy gondolatai, írásai terjesztését a „szegény papok” mozgalma révén ő maga kezdeményezte. Mindez persze még nem teszi őt „reformátorrá”, vagy „a reformáció hajnalcsillagává” (az „előreformátor” elnevezés is vitatható, mert tartalmilag keveset mond, mégis használjuk, mert nincs jobb). Hiszen Wyclif mind ebben nem áll egyedül, nem ő volt az egyetlen nagy eretnek, vagy a római egyház reformját sürgető teológus a középkorban.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a 600-ik évforduló előterében folyó vitából örvedetes módon maga a jubilálás került ki győztesen, mert gazdag életművét most sok újabb adat és érvelés világítja meg. Bebizonyítást nyert például, hogy Wyclif mint filozófus a középkori skolasztika (ami nemcsak negatív fogalom!) egyik utolsó kiváló képviselője volt. A 600-ik

évforduló irodalma úgy állítja szemeink elé Wyclifet, mint két korszak határán álló nagy gondolkodót, aki ugyan sohasem hagyta el teljesen a katolikus egyház talaját, hanem intézményeinek reformját belső, lelki megújulás útján kereste, s így megmaradt a középkor légrétegében — arca, tekintete viszont már a reformáció felé mutat.

(Elhangzott a Dunamelléki Református Egyházkerület Lelkésztovábbképző tanfolyamán, Tahiban, 1985. május 28-án.)

Zsindely Endre

IRODALOM

- The Select English Works of John Wyclif. Ed. T. Arnold, Vol. I—III. Oxford, 1869—1871. (Az idézett prédikáció: III. 107.) — English Works of Wyclif Hitherto Unprinted. Ed. F. D. Mathew, 1880. — George Macaulay Trevelyan, O. M., England in the Age of Wycliffe. 1. Ed. 1899, Reprint: Singapore, 1972. — J(ohann) Loserth, Wiclifs Sendschreiben, Flugschriften und kleinere Werke kirchenpolitischen Inhalts. Wien, 1910. (Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Bd. 166, Abhandlung 6.) — Johann Loserth, Huss und Wiclif. Zur Genesis der hussitischen Lehre, München—Berlin, 1925. — Herbert B. Workman, John Wyclif. A Study of the English Medieval Church. I—II. Oxford, 1926. — Karl Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte, 12. Auflage, Tübingen, 1960. 247—249. — Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. Auflage, VI. Tübingen, 1962. (M. Schmidt cikke: John Wyclif.) 1849—1851. — Gustav Adolf Benrath, Wyclifs Bibelkommentar. Berlin, 1966. (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 36.) — Friedrich de Boor, Wyclifs Simoniebegriff. Die theologischen und kirchenpolitischen Grundlagen der Kirchenkritik John Wyclifs. Halle (Saale), 1970. (Arbeiten zur Kirchengeschichte und Religionswissenschaft, 3.) — William Farr, John Wyclif as Legal Reformer. Leiden, 1974. (Studies in the History of Christian Thought, X.) — The New Encyclopaedia Britannica in 30 Volumes. Macropaedia. Vol. 19. Chicago—London etc., 1976. (Jo. S. cikke: John Wycliffe.) 1050 k. — Vaclav Mudroch, The Wyclif Tradition. Ed. by Albert Compton Reeves. Ohio, 1978. — Selections from English Wycliffite Writings. Ed. Anne Hudson, Cambridge, (1978). — The Encyclopedia Americana. International Edition. Vol. 29. Danbury/Connecticut, 1982. (Frederick C. Grant cikke: John Wycliffe.) 571 k. — John Stacey, Wyclif and the Preaching Art. (The Expository Times, 1982. febr., Vol. 93, Nr. 5, 139—142. — Willliell R. Thomson, The Latin Writings of John Wyclif. An annotated Catalog. Toronto, 1983. (Subsidia Mediaevalia, 14.) — Wyclif and his followers. An Exhibition to mark the 600th anniversary of the death of John Wyclif, December 1984 to April 1985, Bodleian Library, Oxford. — F. F. Bruce, John Wycliffe and the English Bible. (The Churchman/St. Petersburg FLA, Vol. 98, 1984, 4. 294—306.) — Gillian R. Evans, Wycliffe the Academic: the old and the new. (The Churchman, i. h. 307—318.) — Gordon Leff, John Wycliffe's Religious Doctrines. (The Churchman, i. h. 319—328.) — Anthony Kenny, Wyclif. Oxford—New York, 1985. (Past Masters.)

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Michael Halsted (Cheltenham) volt sárospataki tanáromnak a legújabb angol forrásművek beszerzése körüli lelkes fáradozásáért. Ugyancsak köszönetet mondok a következőkben felsoroltaknak szíves támogatásukért: Anne Mathie, könyvtáros (Cheltenham); dr. John West (Oxford); Anthony Edwards (Canterbury); The Rev. Gerald Bray, a „The Churchman” kiadója (London); Rudi Heinze, stud. theol. (River Forge, U. S. A.)

Lesztek nekem tanúim!

Gondolatok a Református Világszövetség „ELHIVATÁS BIZONYSÁGTÉTELRE MA” c. iratának olvasásakor

0.1. Egyértelmű, hogy a keresztyén ember és a keresztyén közösség, az Egyház legfőbb kötelessége és boldog kiváltsága az, hogy a Hű Tanúnak, az Úr Jézus Krisztusnak tanúja legyen (ApCsel 1,8). Méltán került a Református Világszövetség ottawai Nagygyűlésének ágendájában központi helyre a bizonyságtétel, a tanúskodás kérdése.¹ A Nagygyűlést egy, a tanúskodás kérdésével foglalkozó tanulmány is foglalkoztatta, mely tanulmány továbbfejlesztése és elmélyítése az, ami a mostani reflexió alapját képezi. A

Nagygyűlés idején a kanadai sajtó és más országok közvéleménye is messze hangzó tanúskodásnak, bizonyságtételnek tekintette az ottawai Nagygyűlés döntését a két dél-afrikai búr egyház (Nederduitse Gereformeerde Kerk és Nederduitse Hervormde Kerk) tagságának felfüggesztéséről. Fontos bizonyságtétel volt az, amivel a Református Világszövetség napjaink szegényei, a mai világ kisemmizettjei felé fordult. Ezek a kisemmizettek a világ lakosságának kb. két-harmadát teszik ki. Dél-Afrika fekete lakossága bi-

zonyos szempontból az összes többi kisemmizettnél nyomorultabb helyzetben van napjainkban, és helyzetük napról napra romlik. Ezt maguk a dél-afrikaiak — köztük Alan Boesak ottani lelkész, a Református Világszövetség Ottawában megválasztott elnöke és Desmond Tutu johannesburgi püspök — mondták annak ellenére, hogy a búr vezetőség bizonyos, látzat-enyhülést hozó rendelkezéseket hozott. Szinte naponként dördülnek a sortűzek és halnak meg emberek fekete külvárosok és nyomortelepek utcáin. A Bangladesben, Csádban vagy Etiópiában éhen haló ember legalább a saját hazájában hal meg. A dél-afrikai feketéknek még hazájuk sincs.² Úgyük mellett való kiállással a Református Világszövetség a világ kisemmizettjei mellé állott.³

0.2. A búr egyházakat felfüggesztő — tehát lényegében negatív — döntés pozitív előjelűvé vált azzal, hogy a megfeszített és feltámadott Jézus Krisztus nevében, szabadító akaratának összefüggésében és a szabadító akarat szolgálatában hangzott el. Alapja tehát a Kőszikla: Jézus Krisztus, a Testet Öltött Ige, az Örök Fiú, a Szentháromság Második Személye. Ez az Ige az Egyházban érhető el. Ugyanis Egyház ott van, ahol az Ige szól és elfogadásra talál. Ezt a szót ugyanis nem elég meghallani,⁴ hanem be kell fogadni, azzal egyesülni, akiről az Ige szól. Ezt ábrázolja ki a prédikálás és sákramentomok összetartozása. Az Egyház valóságát ezért fejezi ki legjobban Pál apostol, amikor az Egyházat Krisztus testének nevezi a Menenius Agrippa és mások által is használt metafora felhasználásával és konzekvens keresztülvitelével. Az Egyház Krisztus teste, Krisztus másodlagos létmódja (Barth), a Test, melyben és mely által Krisztus, az Örök Ige jelen van a világban.

0.3. A reformátorok ebben az Egyházban kapták, értették meg és fogadták el az Igét és kerültek annak uralma alá. Ők világosan látták az Egyházban meglévő visszasságokat, és mindent megtettek azok megszüntetéséért és az Egyháznak az apostoli tisztaságra való visszavezetéséért. Számukra az Egyház és katholicitása adottság és valóság volt. Nem akartak új egyházat alapítani, mert az Úr által fundált ekklesiában éltek. A meglévőt tisztították. Ők radikálisan katolikusok voltak. Az Egyetemes (= katolikus) Egyházban gondolkoztak. Ebben az Egyházban találta meg őket az Ige és találták meg ők az Igét. A felfedezés örömeiben és izgalmaiban írtak, prédikáltak és tanítottak (Jer 15,16). Ez az öröm és izgalom átizzik a skolasztika által kimunkált nyelven, ami egyedül volt számukra elérhető.

0.4. Örökségük tehát ez: szólni kell az Igét az Egyházban, a valóságos világban. Ez a református bizonyosságtétel. Más szavakkal: a református bizonyosságtétel a keresztyén bizonyosságtétel. A református örökség kérni, várni, elfogadni a bennünket hatalmában tartó Igét — és hűségesen továbbadni.

Az alábbiakban kísérletet teszünk az eddig mondottak részletesebb kifejtésére. Szólni fogunk az Ige testté lételéről, a testté létel folytatódásáról. Az ige hirdetés feladatáról. A kontextusról, melyben az Ige megragadásának és hirdetésének eseménye történik.

„Az Ige testté lett”

1.1. Címünk a János evangéliumból vett idézet. Ebben a mondatban — és az egész evangéliumban — benne van az a feszültség, ami az apostoli egyház életét jellemezte. A szent apostolok, az ÚT írói a Krisztussal való találkozásban átélték minden azelőtti meghaladó mértékben az ÓT prófétáinak tapasztala-

tát: az Ige életet adó, egzisztenciát és történelmet formáló erejét. A próféták és az apostolok számára az Ige isteni szó és isteni cselekedet: a szó és tett őseredeti egységében. Az apostoli kor egyháza a Földközi-tenger környékének hellénista kultúrájában élt. A környezet és a kultúra szükségszerűen hatott rájuk. Nem élhettek légüres térben. Itt kellett nekik átélni és hirdetni azt, ami — noha kisebb mértékben — az ÓT prófétáinak tapasztalat volt az Ige hatalmáról. A hellén kultúrában azonban az Ige — annak görög megfelelője, a *logos* — egészen más jelentést hordozott.⁵ A hellénizmuson belül is vannak különböző irányzatok. A stoicizmusnak vagy a neoplatonizmusnak megvolt a maga saját logos-konceptiója. Volt ezekben azonban valami közös az ÓT Ige (*dábár*) értelmezésével szemben: távol van a *logos* az anyagi/materiális világtól, mint a matéria feletti szellemi princípium. A hellénizmus logosa tehát úgy lelki, hogy nem anyagi. Az ÓT *dábár*-ja pedig úgy lelki, hogy a Lélek által mozgattatik az Istentől jónak teremtett matéria világában. Hogyan lehet ezt a dinamikus — a materiális világot komolyan vevő *dábár*-élményt a *logos* fogalommal visszaadni? Ez a nagy kérdés. Az ÓT Ige-élménye és a hellén világ logos konceptiója közti feszültség a János 1,14 szintézisében oldódik fel: a *logos*, aki nem más, mint Isten, a Fiú, aki egy az Atyával, aki nélkül semmi sem lett, ami lett, tehát a világot teremtő és formáló Isten testté lett: belépett a matéria világába, a történelembe, az emberi lét kellős közepébe, hogy itt „sátorozzon”, tanítson és cselekedjen, hogy Isten Bárányává legyen, aki elhordozza a világ bűneit.

1.2. Az a mód, ahogy a János evangéliumának szerzője, és általában az ÚT írói a *logos* szót használják, mutatja azt, hogy a hellénizmus világának és kultúrájának van konstruktív és konstitutív szerepe az Isten Igéjének bizonyosságtételében. Az ÓT csudálja és dicsóítja a Teremtő Istent (Zsolt 145), és beszél az Ige világot alkotó és történelmet formáló munkájáról. Az ÚT igelátása elmélyíti és kiszélesíti az ÓT-i tapasztalatokat. Erre éppen a hellénizmus kultúrájával való találkozás segít hozzá.

1.3. Fontos ennek kimondása, mert ma az ÓT-nak a keresztyén teológia számára való jelentősége újrafelfedezésének korát éljük. E kor programja a bibliai gondolkodás de-hellénizálása. Ez azt jelenti, hogy vissza kell menni az apostoli egyház Ige-értelmezéséhez. Számukra — akik együtt éltek az ÚT írásainak születésével és azoknak megírásához közvetett vagy közvetlen hozzájárulással szolgáltak — az ÚT az ÓT kommentárja és beteljesedése volt. Számukra elképzelhetetlen lett volna ÓT nélküli ÚT. Az előbbi volt az utóbbi megértésének kulcsa. Az a tény, hogy az ÚT a hellénizmus kultúrájában görögül íratott, szükségszerű volt. Következett ez az evangélium minden népek számára való hirdetésének parancsából. Ha nem akarták, hogy az evangélium „zugolyában lett dolog” maradjon, görögül kellett megszólalni és írni. Használniok kellett tehát hellén konceptiókat és kifejezéseket a Krisztusban tapasztalt valóság kifejezésére. Ezen erőfeszítések közben előbbre jutottak Krisztus titka megismerésében. A Szentlélek vezette őket. De ilyen történeti úton vezette őket. Ez a folyamat a kijelentés történeti jellegének érdekes és tanulságos megnyilvánulása. A héber gondolkodás funkcionális. Ezért az Isten cselekedetei után érdeklődik; azokat írja le és így tesz azokról vallást. A görög gondolkodás elvontabb. Érdeklődése a lét, az egzisztenciális titokra irányul. Tipikus kérdése: Ki az Isten? A kérdésre való válaszadásban a héber és gö-

rög gondolkodás összefonódik: Isten, aki nélkül semmi nem lett, ami lett. Ő a Teremtő, aki Megváltó is. Úgy vált meg, hogy eljön az általa teremtett világba. Itt lakozik népe között. Az általa teremtett materiális valóság dicsőségének és az emberi élet kiteljesedésének színtere. Ez a vallástétel rávilágít Isten lényének titkára is, amikor az Atyának a Fiúval való egységről és az Atyától származó Szentlélek elküldéséről beszél. Tehát a hellénizmus nemcsak a kérdés feltevésével „befolyásolta” a válaszadást, hanem a megadott válaszokban is jelentős szerepe van a lét titkának boncolgatásával.

14. A Szentírásion túli fejlődésben ilyen konstruktív szerepet játszik a hellén kultúra krisztológiai és trinitárius dogmák kiformalásában. A gondolkodási rendszerek változtak és változnak. De ezeknek a korai századoknak a gondolkodási rendszerei segítettek az Egyházat úgy megfogalmazni Krisztus titkát, hogy ez a megfogalmazás akkor is érvényes legyen, amikor az azok alkotásához kifejezésformákat nyújtó gondolatrendszereket mások váltják fel. Az Ige-megértés és Isten-megértés számára ilyen maradandó megfogalmazásoknak tekintjük az egyetemes zsinatok hitvallásait, elsősorban a Nicea-Konstantinápolyi Hitvallást. Ez utóbbinak krisztológiai és pneumatológiai kijelentései messze kinőtték koruk megfogalmazásának korlátait. Az ezekben alkalmazott görög koncepciók mögötti esemény-valóságok és azok megtapasztalása feszülnek.

15. Ebből az következik: a de-hellénizálás fontos és szükségszerű programjának határt szab maga az Írás. Elsősorban az ÚT-i Szentírás, de az ÓT is, hiszen annak legfiatalabb írásai (Dn.) már ugyancsak magukon hordozzák a hellénizmus hatásait. Az ÚT írói pedig jórészt azt az ÓT-i Szentírást idézik, mely maga is hellénizmussal való találkozásban született: a Septuagintát.⁶

16. A LXX főtörekvése az ÓT Isten- és Ige-élmény transzlantálása a görögül beszélő világ számára. A II. sz.-tól az apologeták működésétől kezdve azonban egyre erőteljesebben megfordult a dolgok rendje: az ÚT-i írásokat a hellénizmus szemüvegén keresztül olvasták és magyarázták. Az így értett ÚT lett azután az ÓT hermeneutikai kulcsává. A de-hellénizáció helyes értelmezése az, ha az ÓT-ot önmagából akarjuk megérteni. Ez adja kezünkbe az ÚT ezen, a hellénizmusban született írások megértésének a kulcsát. Az áldott emlékezetű Scheiber Sándornak, a Rabbiképző Intézet igazgatójának a Debreceni Theológiai Akadémia tiszteletbeli doktorává választásának egyik indítóka éppen ez a felismerés volt: szükségünk van a rabbira, oda kell figyelni arra, ahogy az ÓT-t magyarázza, hogy így teljesebben érthessük az ÚT-ot. Ebben a de-hellénizációs folyamatban értjük annak szükségszerűségét, hogy az Egyház élete és tanúskodása a szó és tett és a diakónia ÓT-i egységében történik. Így fedeztük fel az úrvacsora centrális jelentőségét a bizonyágtétel számára.

17. Az Ige Testté létele és közöttünk tartózkodása a teremtés és benne a matéria apotheosisa is, mert azt jelenti, hogy Isten nem hagyja el keze alkotásait (Jób 14,15; Zsolt 138,8). Az inkarnáció tulajdonképpen igen-t mondás a teremtésre annak ellenére, hogy a bűn azt beszennyezte. Nem az anyag a bűnös tehát, mert Isten teremtette, nem valami demiourgos, valamiféle alacsonyabb rendű isten. A bűn az emberhez kapcsolódik, aki bűnbe esett, és akinek bűnbesése a teremtésre is hatott: azt beszennyezte. Ennek a beszennyezésnek a hatalmas kiáradását láthatjuk a modern civilizáció terjedésével immáron az ember

életét fenyegető módon. De nem az anyag a gonosz, hanem az ember, aki azt gonoszul használja. Következésképpen Isten áldása van a munkán, mely az anyagot alakítja (Gen 2,15; 2,19kk). Nem a munka a bűn következménye, hanem a munkával kapcsolatos, bűn okozta eltorzulások. A munka maga áldás. Az inkarnáció ugyanis megerősíti a munka áldás jellegét, hogy a Megváltó anyaggal dolgozó kézműves családjában született, és a hagyomány szerint 30 esztendő koráig maga is ebben a mesterségben dolgozott. A dolgozó ember életet gazdagító és formáló tevékenységével Isten munkatársa. Eppen ezért az evangélium elengedhetetlen része a munka és a munkás megbecsülése, következménye pedig a munka és a társadalom kérdésével való foglalkozás.

18. Az Ige, az Örök Fiú Testté létele: küldetés (Jn 20,19 kk). A Fiú eljött, engedelmeskedve az Atya küldetésének. Ebben a küldetésben azonban önmaga is részt vesz, hiszen abban, amit a régi református dogmatikusok a Békesség Tanácsának, a Megváltás Szövetségének neveztek⁷, a Fiú is részt vett. Az a tanácsvezetés a Szentháromság belső tevékenysége. Az önmagában tökéletes Isten, a Szentháromság küldi önmagát a világba a Fiúban. Isten lényege szerint Szentháromság = *Tri-unitas*: egy a háromban és három az egyben. A három személyben egy Isten belső életének titkáról húzódik félre egy kissé a fátyol a Fiú Testet öltésével, az inkarnációval. „Az isteni személyeknek a világba való küldése elválaszthatatlanul összetartozik a Fiúnak és a Szentléleknek a Szentháromság belső életében való dinamizmusával.”⁸ Az éppen a Testté létele eseményében nyeri az ember a Szentháromság titkának ismeretét együtt az üdvösséggel. Ez is mutatja az istenismeret és az üdvösség mély, belső összetartozását (Jn 17,3). Chrysostomos Szt. János imádsága szépen vall erről: „Ó, Isten, kinek ismeretében van a mi örök életünk...” A Fiú küldetéséből adatik valami az Isten személye titkának megértéséből, és ugyanakkor ebben a küldetésben van a mi üdvösségünk. Az Egyház életében előbb volt a Szentháromság Isten valóságának megtapasztalása és dicsőítése, és csak azután formálódott a Szentháromság dogma, ami azóta is mint minden keresztényen dogma, minden korban a kor kísértései és problémái által felvetett módon újrafogalmazódik, hogy érthető és releváns legyen.

19. A dogma megőrzésének s korszerű fogalmazásának elsőrendű munkásai voltak a reformátorok. Utalhatunk itt Kálvin tanítására, aki szerint az Isten szó üres név a Szentháromság, vagy *Méliusz Juhász* Péterre, aki tanításával küzdött a Szentháromság tagadói ellen. Ezeket a Szentháromságot valló reformátorokat a küldetéstudatnak a mély átérzése és az annak való engedelmisség jellemezte. Ez bennünket is kötelez. Egyházunkban szükség van a küldetéstudat újraátélésére. Tanúskodásra, bizonyágtételre elhívott nép vagyunk. Ennek érdekében szükség van Krisztus és az Egyház kapcsolatának közelebbről való szemügyrevételére.

Az Ige testté lesz

21. A Jn 1,14 ilyen átfogalmazása szokatlan, azonban szilárd bibliai alapokon áll. Az alászállott Menyeyei Kenyérből (Jn 9,51) táplálkozó nép egy Testté, az Úr Testtévé teremtett⁹ (1Kor 10,17; vö. 11,27). Ez az a csudálatos, titokzatos metamorfózis, amiről Pál apostol is szól (2Kor 3,18), s ami később Kálvin tanításában is olyan fontos szerepet játszik.¹⁰ Szorosan kapcsolódik ez az *unio mystica cum Christo*

ugyancsak Kálvin tanításában erősen hangsúlyozott valóságához. A liberalizmus korszakában a református egyházban hangzó tanítás az Egyház Krisztus teste valóságáról hallgatott. Az Egyház mint Krisztus teste titka nem képezte tanítás és kutatás tárgyát egyházunkban. Ebben a vonatkozásban is a barthi teológia jelentette az áttörést, az Egyház titka látásának újra felfedezését. A mi közvéleményünkben — még a lelkesi közvéleményben sem — történt meg a kérdés jelentőségének a teljes felismerése. Az ébredés visszaadta az egyéb üdvbizonyosságot a Krisztushoz térő embernek, de az üdvösség kollektív aspektusa — ami pedig nem más, mint az a titok, hogy az Egyház Krisztus teste és mi a Test tagjai vagyunk (1Kor 12,27) — még sokak számára felfedezésre vár.

2.2. Tanulságos ebből a szempontból a Heidelbergi Kátéra odafigyelni. A 32., tehát az egyéni keresztyén életre vonatkozó fejeletében nagy bibliai mélységgel beszél a test valóságáról: „...Krisztusnak tagja, és így az Ő felkenetésének részese vagyok...” A részesezés ilyen gondolatának hangsúlyozásával a Káté megértette Pál teológiájának egy olyan fontos vonását, amit a bibliai teológia csak napjainkban fedez fel.¹¹ Sok örvendetes jel mutatkozik ebben a vonatkozásban. Az új Istentiszteleti Rendtartás elvi alapja az Egyház Krisztus Test volta. *Bartha* Tibor püspök az idevonatkozó kutatás számára nagy jelentőségű előadásában az Evangélikus Theológiai Akadémián szólt az úrvacsorában részt vevők metamorfózisáról. A későbbiek során folytatott teológiai munka megerősítette és kiszélesítette az ott mondottakat.¹² Ezzel összhangban bontakozott ki egyházunkban a Zsinat kezdeményezésére a gyülekezeti szolgáló közösségek formálására, aktivizálására irányuló mozgalom, ami elválaszthatatlan az úrvacsora és az Egyház titka, az Egyház Krisztus Test volta valóságának felfedezésétől és átélésétől. Legyen Isten áldott azért, hogy — a címünkben használt kifejezéssel élve — az Ige Testté lett akkor is, amikor az e tény feletti teológiai reflexió meggyengült vagy egészen el is maradt. Ma azonban parancsoló szükségyszerűség a Test koncepció komolyanvétele az Egyház életének minden területén. Az új Istentiszteleti Rendtartás jó eszközt ad ehhez a kezünkbe. De ez nem teszi kevésbé elengedhetetlenné minden lelkész és minden gyülekezeti szolgáló közösség számára az elmélyült tanulást. Tanítványok vagyunk! A református hagyománynak pedig fontos része a tanítás és tanulás.

2.3. A Test koncepció komolyanvételének messzemenő gyakorlati következményei vannak az egyház. a gyülekezetek életére nézve. Hiszen a Testnek tagjai vannak. A Test tagjai együtt élnek a Testben mint annak részei. Tehát nem mint egy másik test. Egzisztenciájuk lényege, hogy önmagukban nem teljesek, csak úgy, mint az egésznek a részei. Életük — amennyiben egészséges — a Test ritmusát, mozgását, tevékenységeit követi, ill. azokban részesedik. Ha tehát Krisztus küldetett, akkor az Ő Teste, az Egyház annak része, gyülekezetek, egyháztagok mindannyian küldetnek, azaz Krisztus küldetésének, „felkenetésének részesei” (Heidelbergi Káté 32.).

2.4. A Krisztus Test az Egy Egyetemes (Katolikus) Egyház, mely — mint ahogy egy vízcseppben az egész tenger benne van — minden gyülekezetben jelen van a maga teljes valóságában. Gyülekezet pedig ott van, ahol az Ige tisztán hirdettetik és a sákramentumok helyesen (*recte*) kiszolgáltattak. A tiszta és teljes igehirdetés és a sákramentumok azonban egymástól elválaszthatatlanok. A szavakkal való prédikálás csak akkor teljes, ha tettekben — szimbolikus

(keresztség és úrvacsora) és tényleges tettekben (*diakónia*) teljesedik ki. A Rm 10,17 alapján nem lehet az igehirdetést a fizikai értelemben füllel való meghallásra redukálni, mert az Ige meghallása a teljes egzisztenciával történik. „Az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend” (1Kor 11,26). Ez a mondat a kenyeret megtörő, a bort kiöntő és az azokat elfogyasztó gyülekezetre vonatkozik. Itt az igehirdetés alanya maga az Úr, aki a Fő a Testben és éppen ezért az igehirdetés alanya a gyülekezet. Tehát az egész gyülekezet nemcsak szóval, hanem tettel is hirdeti az Úr halálát. Ez a Krisztus-hirdetés — éppen ezért igehirdetés — folytatódik az élet istentiszteletében, a diakóniában.

2.5. A Test-analógia abban is érvényes, hogy a Test tagjainak különböző és különböző jelentőségű funkciói vannak (1Kor 12,4 kk; 12,14 kk). Ez a tisztán való igehirdetés és a helyesen való sákramentomkiszolgáltatás. A képlet tehát nem az, hogy egy ember áll szemben a többivel és prédikál nekik, és a többiek hallgatják, továbbá ez a képlet: nem egy ember osztogatja a jegyeket és a többi elfogadja (úrvacsoraosztás!).¹³ Nem! Itt az egész Test dinamikus együttmozgása hirdeti az Igét, tesz bizonyosságot. Ez azt jelenti, hogy az Egyház a maga létevel tanúskodik. Ebben a létben van helye a szónak, — nagyon is van helye. Még jobban és hangsúlyozottabban, mint a hallgató gyülekezetet tanító egy ember esetében. Van szó, kell, hogy hangozzék a szó az emberi élet ezer és ezer kérdésével kapcsolatban. De van, kell lenni cselekedetnek, melyek a szavakkal együtt beszélnek. Így a sákramentum — belülről, tehát a gyülekezet felől nézve nem *verbum visibile* csupán, hanem *verbum actum*, megcselekedett Ige, mely azután a kívülvalók számára valóban *verbum visibile* lesz. Ez a bizonyágtétel biblikus értelmezése, tehát a református értelmezés. Erről tudósít az ApCsel, ahol megjelenik a gyülekezet, az *ecclesia Iesu Christi*, a tanítványok, a *christiano*i, akiknek az egész közösségi élete az apostolok tudományától a kenyér megtörésén át a rászorulókról való gondoskodásig és gyógyításig terjed.

2.6. Egészen más bibliai kifejezéssel élve ez az egyetemes papság; itt van egy nép, mely hirdetésével reprezentálja az őt megszabadító és az egész emberiség számára szabadítást készítő Istent (1Pt 2,9)^{13b} E nép élete belső struktúrájához hozzátartozik a másokért való könyörgés, a közbenjáró imádság (1Tim 2,1 kk), azaz a többi ember képvisellete Isten előtt. Ez a közös tanúskodás az egyetemes papság lényege. Az üdvösség kollektív vonatkozásainak felismerése, komolyanvétele, gyakorlása egyben a tanúskodás feladatának felismerését, komolyanvételét és gyakorlását is jelenti.

2.7. Most ismét vissza kell térnünk a Test valóságához. Az eddig mondottakból ugyanis fontos következtetések adódnak:

2.7.1. A Krisztus Testben, „Krisztus másodlagos létmódjában” (*Barth*) tehát az inkarnáció folytatásával van dolgunk: a Lélek és az Ige ereje által a fentiekben leírt módon mozgó, élő Egyházban Krisztus valóságosan jelen van.

2.7.2. Mivel ebben a jelenlétben fontos szerepe van a tagoknak a bizonyágtétel szempontjából, részletesen kell foglalkoznunk e bizonyágtétel objektív és szubjektív feltételeivel, és megvalósulásának mikéntjével. Ebben segítségünkre van Pál apostol a karizmáról való tanítása kidolgozásával.¹⁴ A karizmák a kegyelemnek azok a megnyilvánulásai, melyek a Test működését, tehát a hathatós és megbízható bizony-

ságtételt lehetővé teszik. A karizmákat ugyanis a Szentlélek adja, aki a Szentháromság Harmadik Személye, és aki az Atyával és a Fiúval egy, aki az Atya akaratából a Fiút dicsőíti meg (Jn 16,14; 1Kor 12,3).

2.7.3. A tanúskodás objektív feltétele Isten teremtő és megváltó tettei, azaz a Krisztus-esemény.

2.7.4. A Szentlélek azzal, hogy Krisztust dicsőíti, Krisztus Úr-voltát bizonyítja (1Kor 12,3), a tanúskodás szubjektív feltételét teremti meg. Más szavakkal: a Lélek karizmái közül az alapvető, Krisztus Úrnak vallása ez, ami minden hívőnek adatik, ill. aminek elnyerése által lesz az ember hívővé. A Test tagjai együtt is, külön is Úrnak vallják Krisztust azzal is, ahogy együtt énekelnek, imádkoznak, megtörik a kenyeret, diakóniát cselekszenek, és azzal is, amikor külön-külön útjaikon járnak és az Úrról tanúskodnak.

2.7.5. A Test-analógia szerint minden sejtnek van feladata a Test egészséges életműködésében. Vannak azután olyan részei a testnek, melyek különösen jelentősek az egész Test működése szempontjából. Ezeket a tagokat egyéb karizmák teszik képessé a számukra adott feladatok végrehajtására.

2.7.6. Egyes tagok számára a kegyelmi ajándékokkal való felruházás speciális szolgálatokra való elhívással és erre a szolgálatra való megbízatással jár együtt (1Tim 4,14 k; 2Tim 1,6; 2,2). Ennek a speciális szolgálatnak (*ministerium Verbi Dei*) elengedhetetlenül fontos szerepe van a Test működése szempontjából. Az Íráson belül a legvilágosabban az Efézusi Levél — mely már bizonyos, az apostoli egyházban szerzett tapasztalatok ismeretében íratott — kapcsolja össze a Test valóságát a speciális szolgálattal (Ef 4,4—12). Kálvin e perikópáról prédikálván fejti ki az Igeszolgálat fontosságát, méltóságát, az Úr Krisztustól való eredetét és az apostolokkal való történelmi összekapcsolatát, azaz az *apostolica successio* bibliai — nem *episcopalis!* — értelmét.¹⁵

2.8.1. Kálvin katolikus egyháztanán belül igen jelentős szerepet játszik az egyházi szolgálatról (*ministerium*) szóló tanítás. Jó ezt hangsúlyozni akkor, amikor a liberális teológia hatására az egyházi szolgálat értéke és jelentősége erősen elhalványult. Kálvin a karizmák kifejezést ebben az összefüggésben alig használja. Viszont a Test-koncepció annál nagyobb szerepet játszik tanításában: Krisztus az Egyház Feje és kormányzója, tanítója. Az egyházi „szolgálat és rend (*ministerium et ordo*)”, mely által „az Úr akaratára szerint az egyházat kormányozni kell. Ő maga uralkodik egyedül... és uralmát az Ige által gyakorolja... A szolgálatnak tehát delegált tekintélye van (*quasi vicariam operam*); a jog és tekintély forrása nincs ráruházva”.¹⁶ A szolgálatot „nem emberek találták ki, hanem Isten rendelte el, és a mi Urunk Jézus Krisztus olyan rendelkezésként hagyta, melyet meg kell tartani”.¹⁷ Így Kálvin egyszerre hangsúlyozza Krisztus közvetlen uralmát és a szolgálat jelentőségét és felelősségét: „Aki ezt a rendet (*ordinem*) el akarja törölni vagy azt szükségtelennek tekintti, az egyház romlására tör.”¹⁸ „Isten gyakran ajánlja a szolgálat (*ministerium*) méltóságát jóváhagyásának minden jelével: hogy azt a legnagyobb tiszteletben tartsuk, mint minden dolgok legnagyobbját (*praestantissima*).”¹⁹

2.8.2. Kálvin erőteljesen hangsúlyozza a szolgálatok sokféleségét és egységét. Az egység mind az apostolok szolgálatával való egységet, mind pedig a különféle szolgálatok összetartozását jelenti. A pásztorok funkciói — Kálvin tanításában — azonosak az apostolokéval: a sákramentumok kiszolgáltatása, az Írás ma-

gyarázása, intés, buzdítás, a fegyelem gyakorlása, az egyház vezetése. Az apostoli címet azonban rájuk nem használjuk, hogy a Tizenkettő kizárólagosságát hangsúlyozzuk.²⁰ Kálvin látása szerint az ÚT-ban a püspök, presbiter, pásztor és a *minister* munkaköre még nem különült el és jelentéstartalmuk felcserélhető. Az *Institutio*-nak az egyházzal és az egyházi szolgákról írott hatalmas fejezeteiben (a 4. könyvben) nem találjuk a genfi *Ordonances* (pásztor, tanító, presbiter, diakónus) négyes felosztását. Viszont a négy feladatkör mindegyike hangsúlyos itt. Nagyon fontosnak tartja a diakóniát — az igehirdetéssel/tanítással és a szentségek kiszolgáltatásával együtt. Ugyanilyen fontos Kálvin tanításában az az egyház-kormányzat, mely alapvetően közösségi feladat. Érdekes a kálvini nyelvhasználat, mely a modern öku-menikus nyelvhasználatban is alkalmazásra talál: a *presbyter* szó nála is lelkészt jelent, a mi presbiterünk az ő írásaiban a *senior*.

2.8.3. Az egyház-kormányzás közösségi jellege Kálvin tanításában is hordozza az egyéni felelősség és a közösségi felelősség azon egyensúlyát, ami az ÚT különböző írásaiban látható. A püspök helyzetéről így ír: „A presbyterek minden városban választottak magok közül egyet, akinek a püspök címet adták, hogy ne legyen köztük egyenetlenség, ahogy az gyakran történik. A püspök tekintély és tisztesség dolgában nem sokkal állott magasabban, és nem uralkodott kollégái felett. Feladata... elnökölni a többiek felett, tanácsolni, inteni, biztatni és tekintélyével kormányozni, valamint a közös döntések végrehajtásáról gondoskodni.” A püspöki rendszer bevezetését „a kor kívánalmi közt létrejött emberit egyetértésnek” nevezi.²¹ Tehát nem *esse Ecclesiae*, hanem *bene esse Ecclesiae*. Az *Institutio*-ban nincs szó arról, hogy a püspöki rend nem felel meg az Írás tanításának. Sőt még az érsekek és patriarchák ordinálása is „az egyház-fegyelem szempontjából vált szükségessé...”, az ősi püspököknek nem állott szándékában olyan egyház-kormányzat létrehozása, ami nincs Isten Igéjére alapozva”.²² Kálvin tehát nem látott semmi helytelen a zsinat-presbiteri-püspöki egyházszervezetben. A romlás a „pápaság tyranis”-ával következett be.²³ Ezt azért fontos hangsúlyozni a református bizonyosságtétellel kapcsolatban, mert sok református egyházban nincs püspöki tisztség. Az évenként vagy néhány éves terminusok szerint változó moderátoros egyház-szervezet nem nevezhető erőteljesebben kálvininak, mint a mienk. A fontos kálvini hangsúly az egyéni felelősség és a közösségi felelősség egyensúlya és az adott helyzet igényeinek figyelembevétele.

2.8.4. Így a kálvini teológiában is nagy szerepet játszó Test-koncepció lesz egyik legjobb kifejezője és őrzője az egyházi szolgálat fontosságának. Ezt azonban úgy teszi — és éppen ez a Test-karizma összefüggés egyik legfontosabb hangsúlya —, hogy a szolgálat a Test egészével való összefüggésben, szerves egységben funkcionálhat. Ha a prédikátort kivésem ebből az összefüggésből, olyanná teszem, mint egy test nélküli száj, ami máris halott. Ennek értelmében mindent meg kell tennünk a pásztori szolgálat minőségének javításáért, színvonalának emeléséért. Ezt azonban mindig a gyülekezet összefüggésében kell tenni. Erre az egyház karizmatikus struktúrája kötelez bennünket.

2.9.1. A most mondottakkal a reformáció szellemében vallást tettünk az Egyház Lélekre való ráutaltóságáról és az egyház karizmatikus struktúrájáról. Ez már magában foglalta azt is, hogy a karizmáknak egy másféle értelmezésétől elhatároljuk magunkat.

Ebben az összefüggésben nehéz helyet adni a karizmák szélsőségesen individualisztikus és szubjektív/romantikus értelmezésének, mely a nyelveken szólast a karizmák piramisának csúcsára helyezi, és azt hirdeti, hogy egyének birtokolnak karizmákat és rendelkeznek azokkal. A karizmák az egyének mint a Test tagjának adtak. Krisztus gyógyít és nem egy egyén, aki esetleg látványosan tízezreket részesít valamiféle látványos gyógyulási élményben. Ebben az összefüggésben a karizmák megmérettetése nem a látványosság elve alapján, hanem az épülés (*oikodomé*) elve alapján történik: az az Úrtól való, mely építi és gyógyítja az egyházat és segíti azt az egész embervilág felé irányuló küldetése megvalósításában.

2.9.2. Ernst Käsemann, a kitűnő Pál-kutató írja a karizmákról szóló tanulmányában: „Minden karizma egyszerre ajándék és feladat.”^{23b} Ez az állítás nemcsak az egyes ember vonatkozásában érvényes, de annak érvénye kiterjed az egész egyházra: Amikor a kegyelmi ajándékok segítségével az egyház betölti küldetését, önmagát regenerálja, azaz erőt gyűjt és táplálást nyer. Ezt legszemléletesebben éppen az úrvacsorai közösségekben látjuk, ami az egyháznak a szó legmélyebb értelmében az istentisztelete: az úrvacsorában az Úr testével és vérével táplálta épült és erőt gyűjt az egyház, és ugyanakkor hirdeti is az Úr halálát, azaz tanúbizonyságot tesz. Nem úgy van tehát, hogy a templomban erőt gyűjtünk, azután kint az életben teszünk bizonyosságot. A templomban erőt gyűjtünk és bizonyosságot teszünk. Az erőgyűjtés és tanúskodás egysége az életben is megmutatkozik. Az életben is adatik lehetőség az erőgyűjtésre. Mikor valaki tanúskodik, akkor erőt is nyer. Amiképpen az akkumuláció is telítődik erővel, amikor mozgásban van. Ezért fontos a templomi istentisztelet és az élet istentiszteletének egysége, ahogy az Kálvin tanításában és genfi gyakorlatában is olyan erőteljesen megmutatkozott.

A test a világban van

3.1. Az Egyház mint Krisztus teste részesedik Krisztus küldetésében: missziója van, mely a világba szólítja. Ez a tény fontossá teszi a világ helyzetének elemzését: milyen az a világ, amibe a Fiú küldetett, milyen az a világ, amelybe az Egyház küldetik? Néhány alapvető bibliai igazság:²⁴

3.1.1. Az ÓT-ban nincs a görög *kosmos* szónak megfelelője. Általában ég és föld, néha a minden (*kól*, *hakkól*) fordítására használja a LXX a *kosmos* szót. Ez ismét a láthatók és láthatatlanok összetartozását fejezi ki. Az anyagi világ is az Isten teremtése és Őt dicséri (Zsolt 19; 95,4–5; 148,7–10 etc.).

3.1.2. Az ÚT-ban a *kosmos* alapvető jelentése — nyilván a LXX hatásának is köszönhetően — az ég és a föld együtt. Az ÓT megfelelőihez hasonlóan a *kosmos* szó az ÚT-ban sem jelöl semmiféle határozott kozmológiát. Nincs tehát elkötelezve sem a kétsíkú, sem a háromsíkú universum mellett. A kor kifejezéseit ismeri és használja anélkül, hogy azok „kijelentés” tartalmát hordozná. A Galilei elleni eljárás nemcsak azért volt hibás, mert Galileinek természettudományos szempontból igaza volt és az ő igazságát a tudományos fejlődés teljes mértékben igazolta és továbbfejlesztette. Ez a bírói döntés rossz teológiai alapra épült. Azt nem tudhatta a pápai ítélőszék, mi a természettudományos igazság, de azt tudhatta volna, hogy a Biblia „természettudományos/kozmológiai” kifejezései nem kijelentésproklamációk, hanem egyszerűen a kijelentés hordozó eszközei: a

kor nyelve, amely a maga helyhez és időhöz kötött módján a Teremtő és a teremtés nagyszerűségéről beszél.²⁵

3.1.3. A *kosmos* szó jelenti továbbá az emberek által lakott világot, a történelem színterét, ilyen értelemben a mi globusunkat, a Földet (Mt 4,8; Lk 12,30; Rm 1,8). Ennek egy leszűkített értelmében pedig az embervilágot (Jn 1,9; 3,19; 1Tim 1,15 etc.). Ez a jelentés szorosan kapcsolódik az ember bűnös voltához (1Kor 1,27 k; Zsid 11,38 etc.). „Tudjuk, hogy... az egész világ a gonoszságban vesztegel” (1Jn 5,19). Isten azonban szereti ezt a világot lázadásában is (Jn 3,16; 1Jn 4,9). A *kosmos* szónak az emberekre vonatkozó értelménél elsősorban a János evangéliumában és a 1Jn-ban dialektikus feszültséget találunk az embervilág Isten elleni lázadása és Istennek a világ iránti változatlan szeretete között. Ez a kettősség azonban az egész Írásban, így az ÓT-ban is fellelhető (Gen 7–8; Jónás 3. etc.). Ennek a feszültségnek a feloldása Krisztusban van, aki eljött a világba, emberré lett, felvette magára az emberéletet. Tette ezt azért, hogy nemet mondjon a bűnre, és igent mondjon a bűnös emberre. Ez már keresztelésében megmutatkozott. Neki nem volt oka arra, hogy belehaljon jelképesen a vízbe, hogy új emberként emelkedjen ki. De vállalta ezt a jelképes halált — ahogy később vállalta a fizikai-véres halált a Kereszten —, hogy az embert kihozza a bűn halálából jelképesen és valóságosan. Krisztusban, az Ő Keresztjében és megkereszteltetésünkben, melyben halálának és feltámadásának részei leszünk (Rm 6) ítélet alá kerül a bűn, és erő adatik a bűn elleni küzdelemre és győzelemre.

3.2.1. Krisztus Testté létele azt is jelenti, hogy Isten belelépett az anyagi világha és megismerte annak körülményeit, lehetőségeit, útvesztőit (Zsid 5,8 k). Már fentebb említettük, hogy az inkarnáció által Isten az anyag fontosságát megerősítette. Ehhez itt hozzá kell tennünk, hogy ennek az ember és ember, az ember és anyag kapcsolatának komolyanvétele elengedhetetlen következménye. Sajnos, vannak a református egyházak családján belül is olyan hangok, melyek azt mondják, hogy az egyháznak egyetlen feladata a „lelkek üdvösségének” munkálása. Ez az álláspont így elfogadhatatlan, mert bibliai értelemben a lélek szó az ÓT-ban *nefes*, az ember egész egzisztenciáját jelenti (Zsolt 7,6). Jézus élete és az apostoli tanítás és gyakorlat megerősíti ezt az ÓT-i látást és gyakorlatot: „a kegyesség mindenre hasznos, megvan benne a jelenvaló és a jövő életnek ígérete” (1Tim 4,8).

3.2.2. Jézus tanításában az Isten Országa nagy témája magában foglalja a társadalom jelenségeire való odafigyelés szükségességét és a társadalmi életben való felelős részvételre hív. Aki Isten uralma alatt él, az szolidáris az emberekkel, a társadalommal, beletagozódik a társadalomba, és kész a felelősséget vállalni. Az Isten Országa eljött. Ezért lehet és ezért kell a hívő embernek a társadalmi életben tisztázni, hogy mi a társadalmi élet, és abban felelősen részt venni. Jézus a szeretet kettős Nagy Parancsolatával az Isten-szeretet és az emberek közti szolgálat egységét hirdette. Ezt a tanítást továbbvitték, és a maguk helyzetére alkalmazva kiszélesítették az apostolok is (vö. Rm 13; Kol 3,8–11; 3,18–4,3 etc.). Pál mellett különösen az 1Pt tanításában hangsúlyos az, hogy az egyháznak küldetése van a társadalomban.²⁶

3.2.3. A reformáció egyházai ezt az apostoli tanítást általában komolyan vették. Kálvin ezen a bibliai alapon nem volt hajlandó a valóságot kettéosztani, hanem az élet minden területén Isten dicsőségét akarta szolgálni a Corpus Christianum akkori körülmé-

neyei között az akkor ismert és lehetséges módokon. A társadalomért való felelős magatartás jellemezte a hugenottákat, az angol puritánokat, a skót református hitvallókat. Ez az örökség kötelezte el az Egyesült Államok presbyteriánus egyházát a 60-as évek polgárjogi küzdelmeiben a feketék mellett való odaállásra, a vietnami háború elleni következetes harcra. Napjainkban, amikor Nicaragua népe és kormánya áll az USA kormányának erkölcsi, gazdasági, katonai és politikai nyomása alatt, az USA egyházainak lelkeszei és tagjai ott élnek és szenvednek együtt a nicaraguai néppel. Közben ki vannak szolgáltatva annak a lehetőségnek, hogy hazatérve rendőrségi (FBI) vizsgálat indul ellenük.²⁷

3.2.4. Nekünk azonban nem kell külföldre mennünk, hogy a református egyház társadalmi felelősségét vizsgáljuk. A magyar reformáció népe kezdettől fogva feladata részének tekintette a nép ügyéért, szabadságáért, hazája boldogulásáért való helytállást. *Bocskai* és *Bethlen* népe gyakorolta az evangélium iránti engedelmisségben gyökerező társadalmi felelősséget.²⁸ Egyenes volt az út innen az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozatig, *Révész Imre* 1944. dec. 31-én a Kollégium Oratóriumában az Ideiglenes Nemzetgyűlés alakuló ülése előtt elmondott imádságáig, majd pedig a szolgáló egyház teológiájáig.²⁹

3.3. A szolgáló egyház teológiájának alapját az a tény képezi, hogy Isten emberré lett, hogy szolgáljon (Mk 10,45) és hogy az egyház népe az Ő szolgálatában részesedhet. Ez a részesedés teljes mértékben az úrvacsorai közösségben realizálódik, ahol az „egyszerű vendégségben” az Úr népe Jézussal egyesül, és részt nyer az Úr életéből és szolgálatából, ahogy azt fentebb részletesebben kifejtettük. Ami az inkarnációban tökéletesen megtörtént, az töredékesen, rész szerint történt már előzőleg és történik azóta is a történelemben. Az Ige az ÓT prófétáit is mindig valóságos emberi helyzetekben érintette. Az Igét továbbadó prófétáknak jól kellett ismerniök koruk társadalmi és politikai viszonyait. A próféták írásai ilyen ismeretekről gazdagon tanúskodnak. Ezt erősítette meg az inkarnáció. Jézus Krisztus valóságos emberi helyzetekben élt, és azokban haláláig egzisztenciálisan részt vett. Ő értette az igazságot a legmélyebben: az Ige elválaszthatatlan a szituációtól, melyben hangzik.

3.4.0. Az inkarnáció fontos következménye tehát, hogy az ember helyzetét — mind a lokális, mind a globális szituációt — komolyan kell venni. Helyzetünk és környezetünk elemzése nem engedmény a világnak, hanem az Ige ismeretéből adódó kötelességünk. Más szavakkal: szolgálatunk helyhez és időhöz kötöttsége nem esetlegesség, hanem annak lényeges eleme. A világnak és az élet kérdéseinek tehát konstitutív szerepe van szolgálatunkban. Nem úgy, ahogy az Egyházak Világtanácsa munkásságának egy idején hangoztatták többen: „Az egyház tennivalóit a világ határozza meg.” Nem „a világ szabta” programhoz való igazodásról van szó, hanem Isten akaratának kereséséről és felismeréséről. Az ÓT-ban már a Thora lényegéhez tartozik az „útmutatás”.³⁰ A prófeta szolgálatának lényege: kijelenteni Isten akaratát egy bizonyos helyzetben.³¹

3.4.1. A Magyarországi Református Egyház helyzete a szocializmust építő Magyarország. Ennek a helyzetnek a megértése nem lehetséges a 40 évvel ezelőtti események ismerete nélkül. A második világháború viharai maguk alá temették az addigi félfudális magyar társadalom épületét. (A magyar társadalom egészen 1945-ig tartó elmaradottsága a történelmi ese-

mények eredménye, melyeknek során több évszázadon át minden szabadságtörekvést kívülről fojtottak el ebben az országban, és segítettek uralomra a retrográd erőket. Ez történt 1919-ben is és azelőtt is.) 1945-ben forradalmi változás következett be: a régi romokon elkezdődik a szocializmus építése. Az új társadalom építésének megvoltak és megvannak az eredményei és krízisei egyaránt. A változások folyamata nem fejeződött be. Az elért eredmények azonban óriásiak. Átalakult a társadalom szerkezete. A „három millió koldus országából” olyan közösség lett, melyben megvan a teljes foglalkoztatottság, a szerény, de tisztességes kereseti lehetőség; adva vannak az emberi élet kifejlesztésének a lehetőségei. Vannak súlyos problémák is. Ezeknek vizsgálata kritikus őszinteséggel — szakértők bevonásával — a társadalom életének minden szintjén folyik. A legsúlyosabb kérdések a családi élet válságával kapcsolatosak. Ennek lényeges része a lakáskérdés. A társadalom óriási erőfeszítéseket tesz a lakásellátás területén. Az utolsó 20 év alatt minden második magyar család új lakásba költözött. Ez azonban nem volt elég a terhes örökség felszámolásához. Az 1938-as adatok szerint az európai statisztikákban Magyarország állott a legrosszabb helyen az egy szobára eső lakosok száma tekintetében.

3.4.2. A család válsága azonban nem csupán a lakásproblémákból adódik. Az életforma-változás, iparosodás, az urbanizáció és a migráció együttes hatásával állunk itt szemben. 1945-ben a magyar társadalom keresőinek nagyobbik fele mezőgazdaságból élt. Azóta a mezőgazdaságból élők számaránya megfeleződött, és a mezőgazdasági termelés módja és szerkezete is átalakult. A fejlődésből adódó problémákkal a társadalom őszintén szembenéz és dolgozik azok megoldásáért. Ebben a törekvésben az egyház diakóniai szolgálatának is helye van. A magyar társadalom az önelemzés folyamatában van, és ennek a folyamatnak az egyházak is részét képezik. Következik ez egyfelől a magyar kormány szövetségi politikájából, mely szerint vallási és világnézeti különbség nélkül mindenkinek lehetősége van a problémák megoldásához való hozzájárulásra, a társadalom építésére. Az egyház képviselőinek is minden szinten, a falu népfőnökségétől az országgyűlésig lehetőségük van arra, hogy mind a diagnózis, mind a terápia vonatkozásában szolgálatot végezzenek.

3.4.3. A Magyarországi Református Egyház önértelmezése pedig önmagát és tagjait szabadítja fel erre az együttműködésre. Egyházunk önmagát Krisztus Teste organikus részének látja, melynek feladata és kiváltsága Krisztusban és az Ő szolgálatában való részesedés. Az embereknek való szolgálatot a munkaterületek szempontjából az alábbiak szerint osztjuk fel: a) diakónia a gyülekezetben belül; b) intézményes, közegyházi diakónia; c) társadalmi diakónia, a gyülekezetek és egyháztagok hozzájárulása a társadalom építéséhez; d) ökumenikus diakónia, a gyülekezetek és egyháztagok hozzájárulása az emberiség (lakott föld, oikumené) kérdéseinek megoldásához.

Társadalmi diakóniának tekintjük mindazt a közvetlen vagy közvetett szolgálatot, amit az egyház a társadalom életének különféle területein — pl. a családi életre, a munkaerőkölcse, a környezet védelmére stb. — végez. Isten iránti hálával mondhatjuk, hogy egyházunk a társadalomban végbemenő változások során kezdettől fogva elnyerte a Lélek vezetését az eligazodásra. Így menekült meg attól a kísértéstől, hogy a kommunizmus ateizmusát rövidzárlatosan magyarázza, hogy az állam és egyház nagykonstantinói

egységét normának tekintse és kultúrharcot indítson. Ehelyett belső szabadságban elfogadta az új társadalmi rendet. Tudatában vagyunk annak is, hogy Isten Lelkének vezetésére — éppen úgy, mint helyzetünk elemzésére — folyamatosan szükségünk van. A magyar nép élete beletagolódik az egész emberiség életébe. A bizonyágtétel kérdéseivel való foglalkozásunkhoz ezért szükséges az egész „lakott föld” problémájáról összefoglalást adni.

3.5.1. Az atomhaláltól való félelem árnyékolja be a mai emberiség életét. Egyes országok sajtójában már részletes leírásokat találunk az atomkatasztrófa bekövetkezése után elképzelt lehetőségekről. Sokan úgy írnak és szólnak az atomháborúról, mint ami megnyerhető, és bizonyos helyzetekben nagyobb bajok elkerülése érdekében szükséges lenne. Miközben sok felelőtlen nyilatkozatot hallunk, folyik az esztelen fegyverkezési verseny, és a világ egyre közelebb sodródik a katasztrófa felé. Ebben a helyzetben a Magyarországi Református Egyház elkötelezve érzi magát a cselekvésre. Ezen a területen is fontos azonban a helyzet alapos analízise. Egyházunk maga is végez elemző munkát. Közben él és tanul mások ilyen irányú tevékenységéből. Fontosnak tartjuk a Keresztyén Békekonferencia által végzett munkát a világhelyzet elemzése és az ahhoz való egyházi viszonyulás bibliai alapjainak feltárása szempontjából egyaránt. Nagyra értékeli az EVT kereteiben folytatott elemző munkát, valamint az IDOC^{31a} munkáját. Bár meg kell jegyeznünk, hogy az EVT-nek jelentek meg olyan kiadványai, melyek hidegháborús érdekeket és nem a megbékélést szolgálják.^{31b}

3.5.2. Látásunkat a helyzetre vonatkozólag az alábbiakban foglaljuk össze:

a) Az embervilágot az atomháború és azzal kapcsolatban a végpusztulás fenyegeti. Ez a tény a keresztyén reménység alapján való cselekvésre sürget.

b) Ha ezt a veszedelmet el is lehet kerülni, még mindig van két igen súlyos, ugyancsak katasztrófával fenyegető veszélytényező:

aa) A környezetszennyezés.

bb) A világ gazdagjai és szegényei között fokozódó különbség és feszültség.

c) Azt atomháború veszélye, a környezetszennyezés és az emberiség gazdasági-társadalmi feszültségei gyakorlatban bonyolult összeszövődésben jelentkeznek. Így ezek a kérdések ebben az összefüggésben egymástól el nem választhatóságukban szemlélendők.

d) A fegyverkezési versenyben mindezek a tényezők együtt vannak. Ennek a versenynek ugyanis az az oka, hogy a világ lakosságának lényeges kisebbségét magában foglaló gazdagok érdekeltek a maguk igen magas életszínvonalának fenntartásában. Ez pedig csak a jelenlegi igazságtalan nemzetközi gazdasági struktúrák fenntartásával, tehát a világ nagyobbik részének nyomorúságban tartásával, és így a feszültség fenntartásával lehetséges. Ennek a veszedelmes és ugyanakkor nagyon bonyolult helyzetnek a legfontosabb elemei az alábbiak:

aa) A volt gyarmatosító és a neokolonializmus struktúráival a gazdasági előnyöket ma is élvező országok gazdagsága nem csupán fázisbeli előny, ami egy bizonyos idő után felszámolható. A gazdagok gazdagságának a szegények szegénysége az ára.

bb) A „gazdag” országok gazdagsága sem egyértelmű. Ez mutatkozik meg a munkanélküliség növekvő méreteiben és egyik-másik igen fejlett ország lakossága egyes részeinek viszonylagos szegénységében.

cc) A jelenlegi állapot fenntartásában és további formálásában a transznacionális vállalatoknak (TNCs)

egyre növekvő szerepük van. Ezek befektetési politikájuknak országoktól és parlamentektől független irányításával egy-egy vagy több ország gazdasági érdekeitől függetlenül képesek saját hasznuk és gazdasági erejük növelésére. A földkerekség telekommunikációs eszközeinek kb. 75%-a a transznacionális vállalatok kezén van.^{31c} Így képesek az emberiség óriási többségének gondolkodását saját érdekeiknek megfelelően befolyásolni. Az IDOC kutatásai szerint a multinacionális vállalatok és az USA katonai-ipari komplexuma között szoros kapcsolat van.^{31d}

dd) Az elnyomottak elégedetlenségének megfékezésére növekvő mértékben szükséges a fegyveres erőszak. Ez viszonylag ritkábban történik egy erősebb országnak a gyengébb életébe való közvetlen beavatkozásával. (Ahogy Dél-Afrika Angolában vagy kisebb mértékben Mosambique-ban teszi.) Gyakrabban érvényesül az erőszak a helyi elnyomóknak nyújtott támogatással (El Salvador, Guatemala, Haiti, etc.).

ee) Ebben a helyzetben a fegyvergyártás és fegyverkereskedelem különösen profitáló vállalkozás az abban érdekelt körök számára (*industrial-military complex*). Ugyanakkor — improduktivitásánál fogva — aláássa hosszú távon a gazdasági élet egyensúlyát, és kizárólag az abban érdekelt szűk réteg meggazdagodását szolgálja.

ff) A fegyverkezési verseny és az igazságtalan struktúrák közti összefüggés ördögi kört (*circulus vitiosus*) formál: minél nagyobb a nyomorúság, annál több fegyver szükséges az elégedetlenség elnyomásához. A sok fegyver és az azzal kapcsolatos gazdasági negatív jelenségek a nyomorúságot növelik, és így tovább.

3.5.3. Ebben az ördögi körben azután együtt van az atomháborútól való fenyegetettség, a gazdasági és környezetvédelmi kérdések. Ezen ördögi kör felszámolásáért, a belőle való kitörésért folytatott küzdelemben való részvételt diakóniánk szerves részének tekintjük.

3.6.1. A hazai és a világhelyzet ilyen áttekintése bibliai alapon volt szükségszerű. A bizonyágtétel nem állhat csak szóból, hanem cselekedetekből is. A cselekedetek helyessége pedig szorosan a helyzethez kapcsolódik. A Református Világszövetségnek az *apartheid* ügyben a bevezetésben említett döntése ilyen helyzetfelméréséből adódott. Ennek a határozatnak az indokolására külön érdemes odafigyelni. Az *apartheid* és annak támogatása nem engedhető meg, mert az eretnesség (*heresis*). Első ízben történt — tudomásom szerint — az Egyház történetében, hogy egy társadalmi jelenséget egy egyházi testület a tanbeli tisztaság mércéjével mért meg és marasztalt el.³² Ha igaza volt az ottawai Nagygyűlésnek — márpedig erről az azóta megjelent írások és a Lutheránus Világszövetség budapesti hasonló döntése is tanúskodik —, akkor ennek logikus következményeit is számba kell venni. Ez pedig mindenekelőtt az, hogy *orthodoxia* és *orthopraxis*, mint szóval és tettel való bizonyágtétel összetartoznak. Nem elég a szó! Tettekre is szükség van. Bartha Tibor püspök ezért nevezte új reformációnak az egyházunkban végbemenő megújulást, mert ezekben a tettek fontosságát mutatkozott meg.

3.6.2. Ennek azonban a másik oldala is igaz: Nem elég a tett, szóra is szükség van. A tanban és életben való tisztaság a katolicitás igazi együttjárója. Ottawa a Dél-Afrikával kapcsolatos döntéssel együtt hangsúlyozta és ezzel újra megerősítette a reformátorok azon meggyőződését, hogy az ő tanításuk, bizonyágtételük a katolikus tanítás. Ottawa azt is hangsúlyoz-

ta, hogy a katolicitás elválaszthatatlan Krisztus személyétől és szolgálatától. Ebből a szempontból az ősi ökumenikus zsinatok trinitáriusan értelmezett krisztológiájára épített az Ottawai Nagygyűlés. E megfogalmazás mögött ott volt az 1979-es budapesti Orthodox-Református Dialógus (Debrecen III.) megfogalmazása a chalcedóni krisztológiának az egyház társadalmi felelősségére vonatkozó jelentőségéről. Annak az elismerése, hogy Krisztus a valóságos és igaz ember, valóságos és igaz Isten egy személyben, hogy az isteni és az emberi természet elválaszthatatlanul, de elegyítetlenül kapcsolódik egymáshoz, az egyházat társadalmi cselekvésre ösztönzi, és ugyanakkor megmenti attól, hogy egyszerűen „társadalmi aktivista” legyen. Trinitárius krisztológia egyszerre lesz a társadalmi cselekvés forrása, ösztönzője és ellensúlya.

3.6.3. Ez érvényes a nagy nemzetközi kérdésekre — háború és béke, béke és társadalmi igazságosság, környezetszennyezés és elektronika — éppen úgy, mint egy-egy társadalom problémáira: családi élet válsága, emberi jogok, kisebbségi jogok. Ezeket a kérdéseket együtt kell látni és egymásra hatásukat tekintetbe kell venni. Ezért nem lehet elfogadni pl. az emberi jogok problémakörének „nyugati liberális” értelmezését. A nyugat-európai vagy észak-amerikai polgár szabadságát igenis korlátozni kellene a harmadik világ éhségének és szenvedésének. Közöttük az összefüggéseket látni és felismerni kell. Ebben az elemző munkában szükségünk van a kérdések szakembereire. Eredményeiket azonban az Ige mértékével tartozunk megmérni, hogy az Ige tanítson bennünket engedelmségre.

3.7. A summája a mondottaknak az, hogy bizonyágtételre hív bennünket a mi Urunk. Szóval és cselekedettel, szolgáló étellel kell vallanunk Krisztusról, akit — szembenézve a világ és az élet fentebb rövidebb felsorolt nagy problémáival és nem azokat elfelejtve — a világ életének és reménységének valunk. Összejövünk, hirdetjük az Úr halálát és feltámadását. Tápláltatunk Krisztus testével és vérével, hogy az Ő Testévé formálódjunk. Örömmel tapasztaljuk azt is, hogy az *Una Sancta Catholica Ecclesia* közösségében e formálódásnak a református egyházak családjával együtt a többi testvéregyházak is részei. Imádkozunk és szolgálunk azért, hogy ez a közös formáltatásunk — mint közös bizonyágtételünk — egyre erőteljesebben megmutatkozzék. Miközben ezt tesszük, az eljövendő aión erőt tapasztaljuk meg és hirdetjük: A szabadító elközéltett és a szabadító újra eljön. Az Ő elközéltetése és újra jövetelének ígé-

rete reménységgel tölt el bennünket, és arra biztat, hogy tanúskodásunk és „munkánk nem hiábavaló az Urban” (Kor 15,58).

Pásztor János

JEGYZETEK

1. Pásztor János, Ottawa '82 teológiája, TSz, 1983, 48 kk. —
2. Desmond Tutu püspöknek van ugyan ütelve, amit elég gyakran bevonnak. Ezen ütével szerint állampolgársága: elintézetlen. — 3. Az éhenhalók száma az utóbbi esztendőben kétszeresére nőtt. Ma már percnként több ember hal éhen a világon. — 4. A Rm 10,17-nek kizárólag a fizikai hallásra való magyarázata a teljes Irás világszerte nem engedhető meg. — 5. Vö. Gerhard Kittel (ed.) Theological Dictionary of the New Testament [Grand Rapids, MI, Eerdmans, (1967)], Vol. 4. 77 kk. — 6. A LXX a héber és a görög gondolkodás találkozásából született, és a harmonizálás hatalmas erőfeszítéseire épül. Számunkra nagyon fontos, mert az ÚT leggyakrabban ezt idézi és nem a Masszoretá szöveget. — 7. W. Heyns, Református Dogmatika (ford. Galambos Zoltán), [Budapest, Holland-Magyar Református Bizottság, (1925)], 67 kk. — 8. Annamari Aagaard, Missio Dei in katolischer Sicht, Evangelische Theologie, 1974/5. 423 l. — 9. Heinz-Dietrich Wendland, Die Briefe an die Korinther, [Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, (1968)], 97 kk. — 10. Institutio, 4, 6, 1 és 4, 6, 9. R. B. Kuiper, The Glorious Body of Christ, [London, Banner of Truth (1967)]. — 11. E. P. Sanders, Paul and Palestinian Judaism, [Philadelphia, Fortress, (1977)], 502 kk. — 12. Bartha Tibor, A keresztyén szolgálat ekkleziológiai összefüggései, TSz, 1973. 11 kk. — 13. Vö. Adorján József (szerk.), „Hirdesd az Igét!” [Budapest, Ref. Sajtóosztály, (1980)], 203 l. 2. sz. lábjegyzet. — 13b. Robert McAfee Brown, The Spirit of Protestantism, [New York, Oxford Univ. (1961)]. 95 l. — 14. Pásztor János, A charismák Isten népe szolgálatainak megújításában: az ó- és újtestamentumi bibliai tanítás alapján, RE, 1982. 180 kk. — 15. John Calvin: Sermons on Ephesians, [London, Banner of Truth, (1975)], 362 kk. — 16. Institutio, 4, 3, 1. — 17. Sermons on Ephesians, 362 l. — 18. Inst. 4, 3, 2. — 19. Inst. 4, 3, 3. — 20. Inst. 4, 3, 5. — 21. Inst. 4, 4, 2. — 22. Inst. 4, 4, 4. — 23. Inst. 4, 5, 1. — 23b. Ernst Käsemann, Essays on New Testament Themes, [London, SCM, (1964)], p. 65. — 24. Kittel, 1. m. Vol. 3. 880 kk. — 25. Kittel, 1. m. Vol. 3. 887 l. — 25b. A keresztség ul. nem moszkodás, hanem eltemetetés Krisztussal. Vö. Adorján, 1. m. 198. l. — 26. Leonard Goppelt, Theologie des Neuen Testaments, [Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, (1978)], 494 l. — 27. The Washington Post cikkét közli The Guardian Weekly, Vol. 132. No. 25. June 23, 1985. — 28. Bartha Tibor, Views on the Theme: Responsibility of the Reformed Churches concerning Contemporary Problems of Humankind. Sokszorosított előadás: Leningrad. Orthodox-Református Dialógus (Debrecen II.). 1976. október. — 29. Kocsis Elemér az 1985. április 17-én tartott Zsinati Ülésen foglalta össze az elmúlt 40 év teológiai fejlődését. Megjelent: Reformátusok Lapja, 1985. jún. 9. — 30. Th. C. Vriezen, Theologie des Alten Testaments in Grundzuegen, [Wageningen, H. Veeman und Zonen, (1956)], 217 l. — 31. Vriezen, 1. m. 222 k., Gerhard von Rad, Theologie des Alten Testaments, [München, Chr. Kaiser, (1962)], Band 2, 48 k. — 31a. International Documentation and Communication Centre, Rome. — 31b. Ans J. van der Bent, Christians and Communists, [Genève, WCC, (1981)]. E könyvhöz való magyar kritikának nem adott helyet az EVT sajtószolgálat. — 31c. Cees Hamelink, The Corporate Village, [Rome, IDOC, (1977)], 6,12 l. — 31d. Hamelink, 1. m. 3 l. és Der Überblick, AGKED, 1981/4. 260 kk. A fegyverkezés és a diplomácia összefüggéseiről: Andrew J. Pierre, Arms Sales: The New Diplomacy, Foreign Affairs, New York. N. Y., Council on Foreign Relations, Winter 1981/82, 266 kk. — 32. Janos Pásztor, The Ottawa Council in Perspective, Reformed World, Vol. 37. No. 6. June 1983. Vö. Pásztor János, Ottawa visszhangjai, TSz, 1983, 156 kk.

VILÁGSZEMLE

Át kell gondoljuk az új realitásokat!

A Keresztyén Békekonferencia Munkabizottsága ülésén
Budapest, 1985. május 13—18.

Tóth Károly püspöknek a KBK elnökének beszéde

Ez az V. Béke Világgyűlés által választott Munkabizottság utolsó előtti gyűlése. A következő, illetve utolsó — közvetlenül a Béke Világgyűlés előtt — egész rövid lesz és lényegileg csak formalitásokkal foglalkozik majd. Így ma azzal a lehetőséggel élek, hogy

hűségükért és elkötelezettségükért őszinte köszönetet fejezzem ki a Munkabizottság és a Nemzetközi Titkárság tagjainak, a jelenlevőknek és azoknak is, akik nem tudnak itt lenni, hisz nélkülük mozgalmunk aktivitása nem lenne lehetséges. Ezt az Apostol szá-

vaival teszem: „a Krisztusról való bizonyoságtétel meg- erősödött bennetek” (1Kor 1,6).

De van egy szomorú kötelességünk is, hogy egy olyan szívből szeretett és tisztelt testvérré emléke- zünk, aki nincs már többé közöttünk. A Munkabi- zottság utolsó, 1984. áprilisi Herrnhuti (NDK) ülése után Heinrich Hellstern testvér, aelnök, az elnökség tisztületbeli tagja 1984. december 24-én hazatért Urá- hoz. Lehetetlen, hogy ehelyütt illően méltassuk azt a nagy szolgálatot, amelyet Hellstern testvér mozgalmunkban végzett. Mindenben, amit csak cselekedett, Jézus Krisztus evangéliuma ihlette és útmutató vilá- gosság volt számára a Békesség Fejedelme. Ezért volt annyira fogékony korunk politikai és gazdasági kér- dései iránt. Az is közismert, hogy Hellstern testvér a második világháború után a svájci egyházi vezetők azon csoportjához tartozott, akik kapcsolatokat hoz- tak létre Európa-ban élő egyházakkal, ahol a keresztyén élet egy új formája jött létre és a keresz- tyén bizonyoságtétel új lehetőségeit fedezték fel. Hells- tern testvér a kelet-nyugati kapcsolatok határmez- gyéjének igazi ismerője volt, azzal a bizonyoságtétel- tel, amely nemcsak a szavakra szorítkozott, hanem a szeretetteljes és segítő cselekedetekben is kifejező- dött. Ő volt a Svájci Evangéliumi Egyházak Segély- szervezetének megalapítója, amely oly sokat tett a má- sodik világháború seibeinek gyógyításában és az egy- házi élet helyreállításában. Igen szomorú alkalom volt számomra az, amikor a zürichi nagy székesegyházban résztvettem a Hellstern testvérré emlékező isten- tisztületen, amelyen a feltámadás örömezenetét hir- dettettem. „Az igaznak emlékezete áldott”, mondja Istennek Igéje (Péld 10,7). Így bizonyosak lehetünk afelől, hogy Hellstern testvérré való megindító emlé- kezés a KBK-nak és a világ minden egyházának áldást és gyümölcsöt hoz.

Javasolom, hogy egyperces néma felállással adózzunk emlékének, mint akik ismerjük az azokról való igaz- ságot, akik erős hitben tértek haza. „Nem akarom továbbá, atyámfiai, hogy tudatlanságban legyetek azok felől, akik elaludtak, hogy ne bánkódjatok, mint a többiek, akiknek nincsen reménységök. Mert ha hisz- szük, hogy Jézus meghalt és feltámadott, azonképpen az Isten is előhozza azokat, akik elaludtak, a Jézus által övele együtt” (1Thess 4,13–14). Nyugodjék Hells- tern testvérünk az Úr békességében!

Együttlétünket arra is szeretném fölhasználni, hogy gratuláljunk aelnökünknek, dr. Ján Michalkonak, a Szlovák Evangélikus Egyház egyetemes püspökének abból az alkalomból, hogy magas kitüntetést adomá- nyoztak neki, a Köztársaság Rendjét. Csehszlovákia felszabadításának 40 éves évfordulója alkalmából, a békéért és hazája javáért végzett sokéves fáradozását mutatja ez a kitüntetés.

Főtítkárnk, dr. Lubomir Mirejovsky lelkész néhány napja ünnepelte 60. születésnapját és alkalmam volt több testvérrrel közösen gratulációinkat és jókívánsá- gainkat tolmácsolnom neki. Ő is magas kitüntetésben részesült, az Újjáépítés Erdemrendjében. A Munka- bizottság ezen ülésén is kérjük Isten áldását további életére és munkájára. Legyen vele a békesség Istene és tegye béke-bizonyoságtételét hathatóssá mozgalmunk továbbfejlődésére.

Azt javasolom, hogy most ne bocsátkozzunk a jelen- legi nemzetközi helyzet alapos politikai és gazdasági elemzésébe. Ezt hagyjuk meg a VI. Keresztyén Béke Világgyűlésnek, ne vegyük előre. Ehelyett figyelmün- ket és energiánkat afelé szeretném irányítani, hogy a Keresztyén Béke Világgyűlés utóbbi előkészületeit be- hatóan érintsük. Ennek nem mond ellene, ha magam

elkötelezve érzem, hogy legalább két nemzetközi jelen- tőségű eseményre gondoljak: Ezekben a napokban az egész világ a fasizmus felett aratott győzelem 40. év- fordulóját ünnepli. Ebben az összefüggésben rá kell kérdeznünk az igazi keresztyén bizonyoságtételre és soha nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a 40 éve ki- vívott győzelem nem egy náció, ország vagy nép föl- lötti győzelem volt. Ez sokkal inkább hatalmas áldo- zatok árán kivívott győzelem volt, egy ördögi rend- szer, a fasizmus felett. Ez az emberiség diadala volt a kegyetlenség emberietlen erőin. E győzelem örök- sége elkötelez bennünket, hogy harcoljunk a sátáni és romboló erők mindenfajta formája és összeeskü- vése ellen, melyek ma föllépnek; hogy harcoljunk azon nyílt brutalitás ellen, amely az Isten által adott szent élet megsemmisítését tűzi ki célul; hogy har- coljunk az elnyomás ellen, amely éhséget, alultáplál- tságot és halált okoz.

Amikor manapság oly sok szó esik a megbékélésről a 40. évforduló összefüggésében, tisztában kell hát lennünk azzal, miként is értjük teológiailag a megbé- kélést az evangélium világosságánál. A bibliai üze- netnek az a magja, hogy a megbékélés Jézus Krisztus engesztelő áldozata által jött létre. Ez minket ismét- telten elkötelez, hogy a megbékélést, mint misszió- nat tekintsük, azt képviseljük és megvalósítását se- gítsük, miként az apostolok követelik: „Azért ha va- laki Krisztusban van, új teremtes az; a régiék elmúl- tak, imé újjá lett minden. Mindez pedig Istentől van, aki minket magával megbékéltetett a Jézus Krisztus által, és aki nekünk adta a békéltetés szolgálatát” (2Kor 5,17–18). Viszont az a körülmény nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a bibliai bizonyoságtétel alap- ján Isten és az ördög között nem lehet megbékélés: „az emberölő volt kezdettől fogva, és nem állott meg az igazságban, mert nincsen őbenne igazság” (Jn 8,44).

Istennek Igéje világosan mondja: „A békességnek Istene megrontja a Sátánt a ti lábaitok alatt hamar” (Rm 16,20). Szilárd hitünk Jézus megállapításán alap- szik: „És láttam a Sátánt, mint égről villámot aláhul- lani” (Lk 10,18). Ezért valljuk meg bizalommal, hogy „mint utolsó ellenség töröltetik el a halál” (1Kor 15,26). Ez nekünk keresztyéneknek azt jelenti, hogy harcolnunk kell a rombolás minden formája ellen. Ezért ez a sajátos feladatunk, „öltözzétek föl az Isten minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek minden ravaszságával szemben. Mert nem vér és test ellen van nekünk tusakodásunk, hanem a fejedele- mégek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötétisé- gnek világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak” (Ef 6,11–12). Politikai meg- békülésnek tehát nem szabad segítenie a rombolás erőit; nem szabad senki ellen sem irányulnia és újabb ellenségeskedéseket szítania. Ez okból a sajátos ker- esztyén békebizonyoságtétel abban áll, hogy megbé- kélést hozunk létre, amely véget vet a nukleáris fegy- verkezési versenynek és nem szolgál antikommunista célokat. (Különben a „megbékélés” éppen az ellen- kézője lenne annak, mint amit jelent!) Azt a kérdést is fel kell tennünk, miként lehetett az, hogy az eltelt 40 évben a fasizmus felett aratott győzelem óta az egykori szövetségesek ellenségek lettek, míg az egy- kori ellenségek szövetségesekké. Ez talán leegyszerű- sítésnek tűnik, de mégiscsak igaz, hogy a fasizmus és az antikommunizmus világosan összefüggnek. Az antikommunizmus nevében szítják a nukleáris fegy- verkezési versenyt; antikommunizmussal igazolják — közvetlenül, vagy közvetve — az elnyomó rendszerek minden fajtáját. Így van ez Dél-Afrikában az apart- heid rendszerrel, így van ez Chilében, valamint így

van ez a felszabadított Nicaraguában az ellene meghirdetett USA gazdasági blokáddal és az ellene állandóan folytatott kampánnyal. Ennélfogva a Szentírás kötelez minket a rontás, elnyomás, szenvedés és halál erői elleni harcra. Ez a véleményünk a fasizmus fellett aratott győzelemre emlékezve és ennek kell erő és reményforrássá válnia a KBK számára.

A halál és pusztítás mai formáinak egyike a világméretű éhezés. Amennyiben ezekben a napokban felhívjuk egyházainkat az Afrika-Vasárnap megtartására, úgy emlékeztetünk azokra az égbekiáltó nélkülözésekre, amelyek százezerszeres halálhoz vezetnek. Igen hálásak vagyunk azért, hogy a magyarországi egyházak a szükségbe jutottakon ilyen bőkezűen segítettek és ebben az évben is segíteni fognak. Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) újabb jelentése szerint 450 millió ember áll az éhhalál előtt, évente 5 millió gyermek hal meg Afrikában — ez azt jelenti, hogy percenként 24 gyermek! A harmadik évezred küszöbén — egy olyan korban, amelyben az emberek eljutottak a világmindenség égitesteire; a számítógépek és mesterséges szívek korában — egész földrészeket fenyeget az élelmiszerhiány következtében fellépő halál.

Afrikában nem ritka a szárazság. Már a Biblia is erről tudósít. Tudjuk, hogy már az ősegyház korában is szárazságtól kellett szenvednie az afrikai földrésznek. Ez most különösen is rossz azokon a területeken, ahol az elmúlt négy évben egyetlenegy csepp eső sem esett. Afrikában jelenleg 21 országnak van szüksége sürgős segísége. Egnéhány területen a szárazság oly kegyetlen, hogy zsákmány híján még a keselyűk is eltüntek. Afrika segítségért kiált. Ennek a segítségnyújtásnak három fokozatban kellene megtörténnie:

1. Gyors élelmiszersegély azoknak, akiket az éhhalál fenyeget.
2. Technikának és technológiának a készenlétbe való helyezése.
3. Az afrikai mezőgazdaság fejlesztése a saját környezeti viszonyok figyelembevételével olyan programok segítségével, amelyek Afrika szükségleteire vannak szabva.

Ha Afrikáról beszélünk, akkor nem feledkezhetünk meg azokról, akik az apartheid vasöklétől szenvednek. A folytatódó háború a Közel-Keleten naponta hoz pusztulást sokaknak. Mindezek és még sok más tragikus helyzet sürgetnek bennünket, hogy szervezzük meg segítségnyújtásunkat, mégha hozzájárulásunk szerény mértékű is.

Miként ismeretes, most a VI. Béke Világgyűlés előkészítő szakaszában vagyunk. A legutóbbi munkabizottsági ülés óta a földrészenkénti bizottságok is üléseztek (Afrikában: Zambiában, Ázsiában: Japánban, Dél-Amerikában: Mexikóban). Ezen üléseknek az anyagait kinyomtattuk és ezek a Béke Világgyűlés tanulmányi anyagául szolgálnak.

Speciális látogatásokat szerveztünk és tettünk azért, hogy több országban tájékoztassuk az egyházi vezetőket, és azok álláspontját megismerjük, valamint kritikai észrevételeit meghallgassuk. Ilyen látogatásokra került sor Svédországban, Finnországban, az NSZK-ban, Franciaországban, Svájcban, Hollandiában, Nagy-Britanniában, Spanyolországban és Portugáliában.

Ezeket kívül az utóbbi hetekben a tagegyházak és területi bizottságok elkészítették a VI. Béke Világgyűlés fő témájához és altémáihoz saját tanulmányaikat. Ezúton külön is ki kell hangsúlyozni a brit területi bizottság és a magyar tanulmányi bizottság által alkotott dokumentumot.

A Béke Világgyűlés programjában egy új pont igen

érdekesnek ígérkezik, amely kísérletnek tekinthető. Ez a „Világvallások Műhelye”. Ezzel nem akarjuk feladni mozgalmunk keresztyén alapjait, hanem sokkal inkább a közös etikai alapok felkutatásához járulunk hozzá, úgymint a párbeszéd és együttműködés előmozdítása az 1982-es Moszkvai Kongresszus jó eredményeinek a felhasználásával.

A Gyűlés négy fontos feladattal foglalkozik majd:

1. Az időszerű helyzet értékelése teológiai és ökumenikai szempontból, hogy politikai és ökumenikai tekintésre tegyünk szert.
2. Mozgalmunk utóbbi hét éve munkásságának a méltatása.
3. A KBK jövőbeni programjaira irányelvek kidolgozása (beleértve a mozgalom szerveinek az újraszervezését).
4. Állásfoglalások és határozatok közzététele, melyek által a KBK a jövőben is — mint eddig — az újraeszmélődés pontjává válhat.

A teológiai és ökumenikai helyzetet úgy jellemezhetjük, hogy az elmúlt hét esztendő az egyházi állásfoglalások özönét hozta a béke és igazságosság kérdésében. A KBK-nak az lesz a feladata, hogy ezt az anyagot — mely olykor ellentmondó és zavaros elképzeléseket tartalmaz — rendszerezze és teológiailag értékelje.

Ami a politikai elemzést illeti — legalábbis így kell rá összpontosítanunk —, szoros kapcsolatot kell kidolgoznunk béke és igazságosság között, béke és vallás között, fegyverkezés verseny és fejlődésben való viszsamaradottság között, valamint az új katonai elméletek és a politika konzervatív irányzatai között.

Ha számot adunk mozgalmunk elmúlt hét évi aktivitásáról, akkor ismét át kell gondolnunk a KBK szerepét, mintegy kapcsolót az egyház és vallásos, ill. szekuláris mozgalmak között. A KBK szerepét az új realitások fényében kell újra meghatároznunk. Lényeges, hogy új irányelveket dolgozzunk ki. Nem élhetünk a tegnapi mannából. Át kell gondoljunk az új realitásokat. Az állásfoglalások és a határozatok keresztyének millióit teszik majd képessé arra, hogy megértsék, mi is történik ma a világban, és hogy ezek az események Jézus Krisztus evangéliumának a fényében miként magyarázandók. Nagy nyomattékkal meg kell állapítanunk, hogy a Nagygyűlés legfontosabb feladata az, hogy szilárdabb békespiritualizációért imádkozzék és küzdjön, hisz ez lehet csak egyedül jövődől tevékenységünk hajtóereje.

Módszertani kérdésekhez is még néhány szó: Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a KBK magatartása számára a nyitottság és elkötelezettség elválaszthatatlan kapcsolata a mértékadó. Gondosan kell minden békét szolgáló álláspontra és javaslatra odafigyelnünk, honnan is jönnek azok, és készeknek kell lennünk arra, hogy azokra párbeszédben válaszoljunk és saját princípiumai alapján szilárdan álljunk.

Másodjára éles szemmel kell tudnunk különbséget tenni. *Nagyon fontos, hogy a közeli és távoli célok közötti különbséget lássuk.* A távoli cél a világméretű teljes leszerelés, a fegyverek nélküli világ; mindazonáltal azokat a józan és gyakorlati javaslatokat támogatnunk kell, amik korunkban megvalósíthatók. Ezek a célok nem zárják ki egymást, sőt kiegészítik. Közeli célok alatt értjük mindazokat a javaslatokat, melyek régi atomfegyverek befagyasztását, atommentes zónák létesítését tűzik ki célul a rakéták telepítésének moratóriumáért és a világűr militarizálásának a megállításáért. Emellett hangsúlyoznunk kell, hogy nincs alternatívája a nagyhatalmak, Kelet és Nyugat, Észak és Dél párbeszédének. Ezért üdvözljük a felújított genfi

tárgyalásokat az USA és a Szovjetunió között, üdvözölünk és támogatunk minden kétoldalú tárgyalást különösen Európában Kelet és Nyugat között a Helsinki Záróokmány szellemében. Nincs rá lehetőség, hogy a világhelyzetet a maga valójában leírjuk. Az lenne inkább kívánatos, hogy ésszerű alternatívákat dolgozzunk ki, mint pl. a biztonsági partnerség koncepciója, melyet a Palme-bizottság indítványozott.

Nagyon remélem, hogy a Munkabizottság ezen ülése felkészít minket arra, hogy szembenézzünk a KBK magatartását ért bírálatokkal. Olyan kritikákkal, melyeknek egy része teljesen jogos, más része — és ez a fő dolog — nem helyénvaló. Engedjék meg ezen kritikákból néhányat megemlítenek, amelyeket ellenünk hoznak fel. Azért bírálnak minket, mert „túl egyoldalúak” lennénk. Bátran válaszolhatunk az ilyen ítéletre, hogy mi nemcsak a békéért és igazságosságért állunk ki, hanem a békéért és az igazságért is. Természetesen nem állítjuk azt, hogy mi az igazság birtokában lennénk. Mi az igazság felkutatásának az útját járjuk, ami azt is magába foglalja, hogy bátor döntéseket hozunk, mikhez keresztyén meggyőződésünk vezet el minket.

Nyugati békemozgalmak — különösen keresztyének — a békemozgalom hitelének ismérveire kérdeznek gyakran. Ez pedig abban áll, hogy ezt állandóan attól teszik függővé, hogy a mozgalom a kormánnyal szemben ellenzéki legyen. Ennélfogva Kelet-Európában csak ilyen békecsoportokat kívánnak elismerni, akik a szocialista országok kormányai ellenében nyilatkoznak. Jóllehet ez bonyolult kérdés, mégis elé kell állnunk. Tudjuk jól, hogy az ilyen követelések mögött — látszhatnak ezek őszintének és tisztességnek —

antikommunista, ill. olykor szovjetellenes indítékok húzódnak meg, amelyek sem a közeli, sem a távoli célokat nem szolgálják.

Egy másik kérdés, amelyet gyakran tesznek fel, vajon a KBK használható még egyáltalán, játszhat még valamilyen szerepet. Az ilyen bírálatok azt állítják, hogy a KBK jelentéktelenné vált azóta, amióta az egyházak a békéről beszélnek. Az igazság éppen az ellentétes érvelésben van: a KBK-nak éppen azért kell folytatnia munkáját, mert az egyházaknak oly sokféle állásfoglalása van a békét illetően. Mélyreható aktivitást semmi sem pótolhat, amely érzékenyen reagál olyan témákra, miket a világban folyó politikai változások vetnek fel.

Ennek a néhány, töredékes megjegyzésnek arra a számos nehéz feladatra kell mutatnia, melyeket a Munkabizottság ez ülésének a VI. Béke Világgyűlés előkészítéseként meg kell fogalmaznia. Remélem, sőt biztos vagyok benne, hogy felnövünk a feladatokhoz. Nagy várakozással tekintünk a Béke Világgyűlés elé abban a bizonyosságban, hogy az áldás lesz a világ keresztyénsége számára, sőt az egész világ számára, amely békére és igazságosságra vágyik.

Közeledünk Pünkösdhöz, a Szentlélek kitöltésének hatalmas eseményéhez: A Szentlélek „életet és békeséget hoz” (Rm 8,6). Ezért könyörgünk, hogy a Lélek erősítsen bennünket gyengeségeinkben, „mert azt, amit kérünk kell, amint kellene, nem tudjuk; de maga a Lélek esedezik miértünk kimondhatatlan fohászokdásokkal. Aki pedig a szíveket vizsgálja, tudja, mi a Lélek gondolata, mert Isten szerint esedezik a szentekért” (Rm 8,26—27).

A felszabadítás teológiájának értékelése a legújabb római-katolikus fejlemények tükrében

I. Történelmi visszpillantás

A felszabadítás teológiájának genezise, alakulása után kutatva elsősorban azokat a gazdasági-társadalmi viszonyokat kell elemezni, amelyekre, mint kihívásokra igyekszik teológiai választ adni ez a leginkább Latin-Amerikában kibontakozó, sokárnyalátú teológiai irányvétel. A hatvanas évek második felében egyre több latin-amerikai keresztyén meggyőződésévé vált, hogy az a reménység, amellyel a „desarrollismo”-tól, a fejlesztési koncepciótól várták társadalmi felemelkedésüket, merő illúzió volt.¹ Ez a koncepció azt tűzte ki célul, hogy a fejlett nyugati ipari társadalmak és országok nyújtsanak segítséget a fejletlen latin-amerikai országoknak, hogy azok viszonylag rövid idő alatt behozhassák gazdasági lemaradásukat, s elérjék a fejlett országok életszínvonalát, valamint ezzel összefüggésben ismerjék el és kövessék azok belső értékrendjét. Rövidesen kiderült, hogy ennek a fejlesztési koncepciónak legalább két pusztító következménye van. Egyrészt addig nem tapasztalt mértékben nőtt meg a szakadék a latin-amerikai országok gazdagjai és szegény néprétegei között. Másrészt minden addiginál nagyobb függőségbe kerültek a „zöld kontinens” országai a nemzetközi gazdasági struktúrákkal, a transznacionális konszernekkel és a nyugati országok nemzeti gazdasági hatalmaival. Egyre nagyobb elkeseredést szült tehát a *dependencia* (függés) -elmélet tudatosulása a gondolkodó rétegek-

ben. Ekkor született meg az a ma már közmondás-számba menő, keserves tapasztalatokban kikristályosodott mondat, hogy „a gazdagok mind gazdagabbak lesznek azoknak a szegényeknek a rovására, akik közben mind szegényebbé válnak”. (A katasztrofális szociál-ökonómiai következményekre csak néhány adat Brazíliából²: 1980—82 között 7,5—10,1 millió volt azoknak száma, akik az országos minimálbérnek a felét sem kapták meg; az ország mintegy 128 millió lakosából kb. 50% kifejezetten szegénységben él, az éhezők száma pedig meghaladja a 35 milliót.) A hatvanas évek végére egyre több keresztyénben tudatosult az, hogy sorsuk kilátástalansága és a társadalmi-gazdasági igazságtalanság nem Isten akarata, hanem az igazságtalan struktúrák következménye. Ez a „concienciación”³, az elnyomottak helyzetének tudatosulása egyre több keresztyént is a bontakozó felszabadítási mozgalmak irányába fordított. Joggal mutatott rá az új teológiai válasz történelmi szükségszerűségére Gustavo Gutiérrez⁴ (szül. 1928.), a felszabadítás teológiájának atyjaként tisztelt perui katolikus gondolkodó: „Az előttünk levő munka kísérlet egy olyan reflexióra, ami egyidejűleg támaszkodik az evangéliumra, s olyan férfiak és asszonyok tapasztalatára, akik az elnyomástól és kizsákmányolástól uralt latin-amerikai kontinensen a felszabadítás folyamata mellett kötelezték el magukat.”

Az egyházon belül emellé a társadalmi-gazdasági faktor mellé kovásként került a *laikusok tömege*.

Ők egyben az egyházon belüli új politikai erőt is képezték. Miközben a papság és a püspökök tovább erősítették a szövetséget a burzsoázia és az egyház között a *keresztyén demokrácia*⁵ formájában, s a társadalmat reformokkal és modernizálási programokkal kívánták jobbitani, addig az ifjúság és a laikusok valódi politikai és gazdasági változásokért léptek fel egyre sürgetőbben a nyilvánosság előtt.

A haladó erők és a visszahúzóknak küzdelmét a kontinens felemelkedéséért még egy szélesebb, „nagy-politikai” összefüggésben is látni kell, ami egyben jól érzékelteti azt a szövevényes, sokrétű és nem egyszerű „veszélyes” kapcsolatrendszerrel, amiben a Vatikán döntéseit hozza. A felszabadítás teológiájának hivatalos születési éve 1968⁶, amikor is a *II. Latin-Amerikai Püspöki Konferencián* (Medellin) nem lehetett többé elhallgatni az új teológia maga számára egyre több figyelmet és érdeklődést kiváltó hatásait a kontinens, valamint a világegyház szélesebb köreiben. A latin-amerikai katolikus püspökök többsége osztozott az új teológia megállapításaiban. Ez természetesen súlyos gondokkal terhelte meg a Vatikánt, mivel az éppen ellenkező céllal alapította meg a püspöki konferenciát. Ekkortájt jelent meg a kérdés más aspektusból láttató ún. *Rockefeller-jelentés*⁷, amely megállapítja, hogy a medellini konferencia megállapításainak realizálása ellentétben állna az USA politikai érdekeivel Latin-Amerika vonatkozásában. Ennek megelőzésére kettős stratégiát javasolt a jelentés: egyrészt a reakciós egyházi vezetők támogatását tűzte ki célul (pl. *Alfonso Lopez Trujillo* kolumbiai kardinális és *Miguel Obando y Bravo* nicaraguai érsek támogatását), másrészt fundamentalista szekták alapítását igényelte. Ezek segítségével igyekezett az USA támogatni a Vatikán harcát a felszabadítási teológiák képviselői és az *Iglesia Popular* — a népi egyház ellen.

VI. Pál pápa ezt a stratégiát vonakodott keresztülvinni. I. János Pál csodálattal adózott a brazil egyháznak, mindenekelőtt a felszabadítás teológiájának szóvivőit azóta is következetesen védelmező-támogató *Lorscheider* bíborosnak.⁸ Vatikán Latin-Amerika politikájában mérföldkőnek számít a *III. Latin-Amerikai Püspöki Konferencia* (Puebla), amit 1979. január végén tartottak, már *II. János Pál* egyházfősege idején. A *pueblai koncepció*⁹ megkísérelte az új teológiát szalonképessé téve semlegesíteni, leszerelni. Elutasította az evangélium új értelmezését, mindenfajta idegen ideológia befolyását, elítélte az ateizmust, mint minden rossz forrását, s kimondta a papok politikai tartózkodásának elvét. Puebla alkalmat adott a hierarchiának arra, hogy a szociálpolitikai akciókat lehítse és a pásztori teendők közé sorolja, valamint emlékeztetett arra, hogy a lelkés maradjon lelkész, „ne pedig társadalmi vagy politikai vezér”.¹⁰ Ezt a vonalat vitte tovább a pápa többszöri latin-amerikai utazása során (1980, 1983, 1985), amelynek csúcspontjaként Nicaraguában elítélte a népi egyházat, elutasította a kézfogást *Ernesto Cardenal* pap-miniszterrel, majd papi szolgálatából felfüggesztette.

II. A „felszabadítás-teológiák” jellemzői

Nem véletlen a többes szám, ezzel is érzékeltetni kívánjuk ennek az irányvételnek a sokféleségét, ami szorosan összefügg egyrészt a fentebb vázolt társadalmi-gazdasági tényezőkkel, ahogy azok egyes országokban konkrétan és sajátosan megjelennek, másrészt egy-egy nemzeti katolikus egyháznak azzal a sa-

játos spirituális profiljával, amit a századok során — a népi vallásosság elemeinek érvényesítésével — magára öltött. A jellemzőket egyrészt a teológiai tartalom alapján, másrészt egy-egy teológus saját rendszerének főbb vonásai alapján ragadjuk meg. 1972-ig¹¹ az egyes szám használata jogos volt, az utána következő fejlődés azonban abban választotta szét és, különbözőltette meg egymástól a teológusokat, hogy az adott helyzetet miként elemezték és milyen következtetéseket vontak le.

Alapvetően három fő tendenciát lehet egymástól elkülöníteni, ám szem előtt tartva azt a tényt, hogy ezen belül a variációk csaknem áttekinthetetlen sokfélesége jelhető fel. Néhányukra később még visszatérünk. Az első tendencia — ez azonban nem érték-sorrendi megjelölés! — az ún. *szociál-populista felszabadítás-teológia*.¹² Ez a nemzeti irányvételt jelöli, azt a várakozást és törekvést, mely a *liberación*-t a külső és belső neokolonializmustól való megszabadulásban látja, s ezzel együtt a demokratikus szocializmus felépítését tűzi ki célul. Képviselői, mint az argentin *Lucio Gera*, a kolumbiai *Segundo Galilea*, a mexikói *Raúl Vidales* teológiai szolgálatuknak tartják a nép „felszabadító tudatformálását” katekézis, evangelizáció és pásztoráció által. A felszabadítás megfogalmazásukban „a néppel együtt, a népért” történhet csak. A második tendencia az ún. „*marxizáló felszabadítás-teológia*”¹³, amely a latin-amerikai függőséget a világkapitalizmusra vezeti vissza. Felszabadítás alatt szocialista forradalmat értenek. Ez a teológia de la liberación egyenlőséget tesz a keresztyének politikai elkötelezettsége és az osztályharc közé. Képviselői, mint a „Keresztyének a szocializmusért” tagjai, a kolumbiai „Golconda” lelkész, s a rendkívülien képzett *Hugo Assmann* abban látják a felszabadítás teológiájának legnagyobb szolgálatát, hogy szociális prófétái küldetése van, s hozzá kell járulnia az egyház kiszabadításához a társadalom fogságából, a kapitalista rendszer börtönéből. A harmadik irányvétel, tendencia az ún. *evangelizációs felszabadítás-teológia*¹⁴ névvel jelölhető. Ebben az irányban nem a gyakorlat felől történik közelítés a teológiához, hanem az evangélium felől a gyakorlathoz. Ez a hivatalos vatikáni vonal megfelelője, ami hagyományos gondolati pályákon mozog. Ez a latin-amerikai püspökök többségének a nézete.

Most néhány fogalom segítségével felvázoljuk a felszabadítási teológiák legfontosabb tartalmi vonásait.

*Teológia — praxeológia*¹⁵

A divatos teológiai irányzatok, mint pl. az ún. *genitívus-teológiák* (a szekularizáció, az „Isten halála”, a forradalom, a reményesség teológiája) ismertek a latin-amerikai katolikus és protestáns teológusok előtt, ezeket azonban túl absztraktnak és teoretikusnak tartják. A felszabadítás teológiájának követői onnan indulnak ki, hogy a *teória és a praxis* egybeesik gondolkodásukban. Nem olcsó pragmatizmusból, hanem éppen a konkrétság és a gyakorlati cselekvés érdekében, ezért is jellemezhető törekvésük e két fogalom összekapcsolásával praxeológiaként.

Gutiérrez teológián a lelki funkció és a racionális ismeretközlésen túl az *egyházi gyakorlat kritikai reflektálását* is érti. A cselekvés primátusáról beszél, s az egyházi életről mint a teológia helyéről. „A teológia kritikus állásfoglalás. Az első azonban a szeretet és a szolgálat kötelessége. Ezután, mint második aktus, jön a teológia. Az egyház lelkigondozói tevékenysége nem teológiai élvek valamiféle konkretizálása.”¹⁶

A horizontalizmus és a lényegét elveszített pusztá aktivizmus vádját Gutiérrez visszautasítja azzal, hogy ő a kijelentés antropológiai aspektusát kutatja, a világtörténelem és az üdvösségtörténet egységét kívánja felmutatni.

Hugo Assmann (szül. 1933) katolikus lelkész, a Costa Rica-i ökumenikus intézet tudományos főmunkatársa kapcsolódik Gutiérrez megállapításaihoz. Hozzá hasonló nézeteket vall Javier Alonso Hernández limai teológiaprofesszor és Juan Luis Segundo, a montevideoi Jezsuita Kutatóintézet igazgatója. Ők a latin-amerikai teológia olyan hangsúlyozását „intonálják”, ami sok vonatkozásban ellentétben áll az európai teologizálással: „Európában olyan műveket publikálnak, melyek a teológia társadalmi funkciójával foglalkoznak. Latin-Amerikában közvetlen út vezet a társadalomtól a teológiához” (Assmann). A teológiának az evangéliumról, a kijelentésről kell szólnia; mivel pedig az evangélium nem légüres térben született és szólal meg ma sem, hanem adott szociokulturális kontextusban, ezért a humán tudományokkal is párbeszédben kell állnia. Teológiát csak e tudományok és a hit reflexiója közötti interakcióként lehet művelni. Az ő reflexiójának sémája: 1. a valóság elemzése, 2. a teológiai átgondolás, 3. pásztori mérlegelés és döntés. Amíg az európai teológusok absztrakt módon szabadságról beszélnek, addig ők a felszabadítás eseményjellegét hangsúlyozzák. J. L. Segundo a praxeológia nyelvhasználatáról azt mondja, hogy az „sokak számára annyira új, hogy az evangélium elárulásának tűnik. Azonban az Isten halála teológia nem nálunk, hanem a gazdag nyugati világban keletkezett. Megkockáztatom a megállapítást: az Isten halála teológia nem a radikális és félelem nélküli igazságkeresésnek a gyümölcse, hanem annak az Istennek a lejárata, akit az egyházba bezárva, a valóságtól igyekeznek egyesek távoltartani. Így tűnik el az az Isten, aki csak arra szolgált, hogy a nyugati civilizációt megáldja, ahelyett, hogy megkérdőjelezte volna”.¹⁷

Exodus

A bibliai exodus-motívum összekapcsolása a felszabadítási folyamattal gyakori gondolat e teológiai irányvételben. Assmann arra figyelmeztet, hogy kísért már egyfajta *exodus-triumfalizmus*¹⁸, amivel az exodus institucionalizálására utal, arra a *hamis álláspontra*, miszerint az *egyház magát a történelem szabadsághősének képzei*, s eközben egy nép konkrét történelmi szabadságharcát téveszti szem elől. E. J. Laje¹⁹ argentin jezsuita az exodus politikai túlhangsúlyozásával szemben beszél a vallási aspektus elsőségéről, amit ő ebben a sémában ír le: szövétség — hűtlenség — szolgaság — megtérés — szabadítás. A megtérés a szabadulás kezdete, miként fordítva: az elnyomás a bűn következménye. Az egyház küldetése szerinte is prófétai, az igazságtalanságot leleplezni, s felhívni a megtérésre. Az exodus vagy-vagyyszerű értelmezésének kettősségét (vagy politikai, vagy vallási) kívánja feloldani Pironio püspök azzal, hogy Isten szabadító tetteről szól az üdv-történet által, ami pedig a világtörténelemben valósul meg.

Az új ember

Laje emlékeztet arra, hogy Jézus nem vállalkozott politikai-forradalmi akcióra azért, hogy az elnyomottakat megszabadítsa. A belülről megújult emberek alkotják a világban Isten új népét. Mindazonáltal

vallja, hogy az emberi bűn révén alakulnak ki bűnös intéciók. A bűnös struktúráktól való megszabadulás útja szerinte a bűnbánat, s békés úton az igazságosság helyreállítása.²⁰

Általában a legtöbb felszabadítási teológus nem tagadja a bűnbánat személyes fontosságát, a legnagyobb hangsúly azonban *Krisztus univerzális üdv-tettere* esik (Kol 1,15—20). Ebben a tetteben egyszerre benne foglaltatik a teljes emberi szabadítás, az új teremtés. A keresztyén ezt a többletét éppen abban bizonyítja meg, hogy intenzíven részt vállal a felszabadításban. Assmann szerint a keresztyén ember „Isten-tapasztalatának helye a felebarát.”²¹ Krisztussal való találkozásában éli át léte emberi, személyes és közösségi dimenzióit.

Eschatologia és politika

A futurista és a praezentista eschatologia, a „még nem” és a „már most” dialektikája szinte minden irányzatban fellelhető. A vélemények akkor válnak szét, amikor az isteni megváltás kapcsolatáról van szó az emberi lehetőségekkel, a világ megváltoztathatóságáról. Egyik oldalon az *üdv-történet képviselői* állanak, akik az egyházból kiindulva gondolkodnak a világról. Szerintük a már most-ot az egyház képviseli mint sákramentum a világban. Ezek célja a régi törekvés, a világ krisztianizálása a „keresztyén politika” által. A másik oldalon azok a teológusok állnak, akik a zsinati megállapításokhoz tartva magukat, *Istent az üdv-történet és a profán történelem Uraként vallják*. Ezek hozzájárulnak a világi struktúrák szekularizációjához. Gutiérrez beszél az egyház decentralizálásáról. Az egyház nem maradhat az üdvösség exkluzív helye, hanem az emberek új és radikális szolgálatára kell törekednie. Az egyház nem lehet valamiféle „lelki UNESCO”²², hanem prófétai küldetésének kell eleget tennie.

Perszonalizáció — participáció

A felszabadítási teológiák bírálják az eddigi fejlesztési koncepciókat, mivel azok leginkább csak a technikai haladással törődtek, azzal, hogy az *embernek még többje legyen*. Az igazi cél az, hogy az *ember még többé váljon*. Ennek érdekében áll a perszonalizáció, amit az egyház különböző eszközökkel szolgálhat: az evangelizációval, a katekézissel, a laikusok növekvő bevonásával. A személyiség kibontakozását célul tűző folyamatnak²³ azonban gátat szabnak bizonyos struktúrák, amiket ennek érdekében meg kell változtatni. A participáció szorosan összetartozik az előbbivel. Azt a fáradozást jelölik vele, amelynek az a célja, hogy sok ember „*perem-exisztenciáját*” *fel-számolják*, s őket *integrálják* a politikai, gazdasági, kulturális életbe.²⁴

Krisztológiák

Meghaladná e tanulmányunk kereteit ezeknek elemzése, ezért csak jelzésszerűen utalunk arra a sokféleségre, ahogy az egyes teológusok a latin-amerikai helyzetben átgondolták a *Jesus Cristo libertador* = Jézus Krisztus, a szabadító²⁵ szerepét. Ezen az idézett címen jelent meg 1972-ben a brazil ferences, *Leonardo Boff* krisztológiája,²⁶ amit a *kritikus* jelzővel illettek. Krisztus felvállalta a *condição humana*-t, az emberi feltételeket, amelyek a legellentétesebb vonásokat (béke és háború, szeretet és gyűlölet, felszabadítás és elnyomás) viselik, s megbékítette azokat egymással.

Jézus emberi természetét erősen kiemeli, de nem redukál merő „Jezulogiává”. Élesen bírálja az egyházat, hogy gyakran Krisztus helyére lép, ahelyett, hogy reprezentálná. *Jon Sobrino* salvadori jezsuita követés-krisztológiájának²⁷ lényege: Jézust úgy lehet igazán megismerni, ha követjük Őt, azonosulunk földi szolgálatával. Ebbe beletartozik az emberi lét negatív oldalának vállalása is, a szenvedés és a keresztség. *Francisco Torres forradalom-krisztológiája*²⁸ arra a történeti Jézusra koncentrál, aki Isten országát hirdette, mint Isten társadalmi-történelmi projektumát, s ami Jézus életébert a szegények és a kizsákmányoltak melletti döntést, pártosságot jelentette. *Segundo Galilea*, chilei teológus *kontemplatív vagy kiegyenlítő krisztológiája*²⁹ egyrészt elutasítja a megváltás privatizálását, ugyanakkor azt is, hogy Jézus misszióját szociális és politikai dimenzióra redukálják. A latin-amerikai felszabadító krisztológia lényege szerinte hűség Krisztus isteni létéhez, amint azt az egyház felmutatja, valamint: Jézus Krisztus szabadító tettében és követésében fedezni fel a szegényekért és elnyomottakért való küzdelem lehetőségét.

III. Hivatalos „offenzíva” a felszabadítás teológiái ellen³⁰

Az 1984. év vízvázalásztó a fentebb vázolt irányzatok életében, de minden bizonnyal kihatással lesznek az események a római katolikus egyház jövőjére, belső fejlődésére is. Katolikus források alapján mutatjuk be most ezt a folyamatot, aminek legszembetűnőbb vonása, hogy *polarizálta az erőket*, pro és kontra-táborral alakítva ki a felszabadítás teológiái körül.

A Hittani Kongregáció működésbe lép

A római katolikus egyház legfőbb tanítóhivatalának — a korábbi inkuizíciós hivatal örökösének — prefektusa: *Joseph Ratzinger* bíboros teljes erővel szembefordult a felszabadítás teológiáival. 1984 márciusában a „30 Giorni” c. olasz lapban közzétett cikkében azokat a veszélyeket veszi sorra, amivel ez a teológiai irányzat az egész keresztyénséget veszélyezteti. Az offenzíva hivatalos megkezdését az a 30 oldalas dokumentum jelenti, ami augusztus 6-i dátummal, a pápa jóváhagyásával és a prefektus aláírásával szentesítve keletkezett, s amit szeptember 3-án hoztak nyilvánosságra „*Instrukció a felszabadítás teológiájának néhány aspektusáról*”³¹ címmel. Ezután, szeptember 7-re Vatikánba rendelték dogmaellenőrzési meghallgatásra *Leonardo Boff* ferences atyát (szül. 1938-ban Brazíliában, 1970-ben doktorált Münchenben dogmatikából, ezután hazatérve a petropólisi Ferences Kollégium dogmatika-professzora), 1981-ben megjelent könyve: „*Az egyház: karizma és hatalom*” tételeinek megvédésére, illetve megvitására. A Hittani Kongregáció 1985. március 11-i dátummal megjelenteti „*notificatio*”-ját³² a könyvről, amelynek ekkleziológiai tételeit összeegyeztethetetlennek nyilvánítja az egyház tanításával. Majd május 9-én sajtóközleményében hozzák nyilvánosságra az „*ítéletet*”: a Hittani Kongregáció és a Szerzetesi Kongregáció együttesen *egy évig hallgatásra kötelezi Boffot*,³³ ami kiterjed mindennemű írásos tevékenységre, tanító és szóbeli megnyilatkozásra. A kialakult feszült helyzetre tekintettel, többen javasolják, hogy a november 25.—december 8. között összeülő Püspöki Szinódus vitassa meg a „Boff-ügy” által felvetett kérdéseket...³⁴

Meghaladná e tanulmány kereteit az Instrukció kritikai vizsgálata, ezért annak összefoglaló ismertetése mellett csak a súlyponti, katolikus bírálatokra van módunk kitérni.

A Hittani Kongregáció dokumentuma³⁵ elő- és utószó közé zárva II fejezetben fejti ki álláspontját a felszabadítás teológiájáról. Az *Előszóban* emlékeztet arra, hogy „Jézus Krisztus evangéliuma a szabadság üzenete és a felszabadítás ereje”. A felszabadítás mindenekelőtt a bűn rabszolgaságából való megszabadítást jelenti. A kérdés aktualitása következtében „néhány megkísérelték, hogy a hangsúlyt egyoldalúan a földi-világi vonatkozásban történő felszabadításra helyezték, s úgy tűnik, hogy ezek a büntől való megszabadítást a második helyre tették.” A dokumentum célja: „*a pásztorok, teológusok és minden hívő figyelmét felhívja azokra az elhajlásokra és az ezekből következő veszélyekre, melyek a hitet és a keresztyén életet megzavarják, abban a formában, amelyben bizonyos felszabadítás-teológiák (!) eltértek, melyek elégtelen kritika miatt olyan elméletekhez fordulnak, melyeket a marxista gondolkodás különböző áramlatai táplálnak*” (kiemelés tőlem). Az intés annak tudatosítását szolgálja, hogy „azok a mélyreható ideológiai elhajlások, melyeket ez a teológia felmutat, oda vezetnek, hogy a szegények ügyét fogják elárulni”. Az I. fejezet arról a *sóvárgásról* szól, mely a népekben az idők jeleként a szabadság iránt él, s univerzális jelenség, különösen azok között, akik a nyomor terhét hordozzák. E sóvárgás igazi forrása az emberi szívbe ültetett evangélium. Az evangélium kovása is hozzájárul ahhoz, hogy az elnyomottak öntudatra ébredjenek. Tudatosul a gazdagok—szegények égbekiáltó ellentéte, az igazságosság hiánya, a kizsákmányolás, a gigantikus méretű fegyverkezés okozta „botrány”. A II. fejezet tovább taglalja e *sóvárgás formáit*, a politikai és társadalmi mozgalmakra utalva, melyek a szegények szószólójaként lépnek fel, s leszögezi a dokumentum: „Az igazságosság utáni sóvárgást gyakran *ideológiák sajátítják ki*, olyanok, melyek *e sóvárgás értelmét elhomályosítják és pervertálják*, mivel a népek küzdelmét szabadságukért egyetlen célá teszik... s olyan utakat és akciókat képviselnek, melyek az erőszakon nyugszanak, s a személyiséget figyelembe vevő etikával szemben állnak” (II. 3.). A III. fejezet a *felszabadítást keresztyén témaként* jelöli meg. Az utána való sóvárgás hívta életre azt a teológiai és pásztori mozgalmat, mely felszabadítás-teológia néven vált ismertté. Ez a megjelölés teljesértékű kifejezés arra a teológiai reflexióra, amelyik a felszabadítás bibliai témájával, a szabadsággal és annak gyakorlati következményeivel foglalkozik. A szabadságvágy találkozása ezzel a teológiával nem véletlen, „jelentősége azonban csak a kijelentés fényében érthető korrekten, amit pedig az *egyház tanítói hivatala fejt ki autentikusan*” (kiemelés tőlem, III. 4.). A IV. fejezet a *bibliai alapokkal* foglalkozik, hangsúlyozva, hogy a legnagyobb szolgátság a bűn szolgasága, s minden egyéb ebből fakad. Ő- és Újszövetségből vett példákkal ábrázolja a szabadítás bibliai tartalmát, a szegénység értelmét, az igazságosság és könyörületesség jelentését. Hangsúlyozza ez a fejezet, hogy „a bűn területét, amelynek első kihatása az, hogy az Isten—ember kapcsolatát teszi rendtelenné, nem lehet leszűkíteni a szociális bűn kategóriájára” (IV. 14.) Továbbá ugyanígy „a gonosz nem szabad kizárólagosan a gazdasági, társadalmi és

politikai struktúrákra lokalizálni, mintha minden egyéb rossznak oka és forrása ezekben a struktúrákban lenne... A struktúrák azonban, mint az emberi cselekvés gyümölcsei, jók vagy rosszak, inkább okozatok, mint okok. A rossznak gyökere a szabad és felelős személyiségben van" (IV. 15.). Az V. fejezet a *tanhivatal hangja* címmel utal annak funkciójára, a keresztyén lelkiismeret ébresztésére az igazságosság, a társadalmi felelősség, a szegényekkel és elnyomottakkal való szolidaritás iránt. Felsorolja azokat a pápai enciklikákat, konferenciákat, bizottságokat, (emlékeztet a II. Vatikáni Zsinatra), melyekben kifejeződik az egyház felelőssége, s emlékeztetbe idézi VI. Pál és II. János Pál egybehangzó megállapításait a felszabadítás-teológia igazi alappilléreiről: 1. a Jézus Krisztusról szóló igazság, 2. az egyházzal szembeni igazság, 3. az emberről szóló igazság. A VI. fejezet a *keresztyénség újraértelmezéséről* szól, közöttük elsősorban a felszabadítás-teológiákat jelölve meg, amelyek úgy definiálják önmagukat, mint a szegények oldalán való opciót. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy ezek között olyanok is vannak, melyek egymással összeegyeztethetetlen pozíciót képviselnek. „Ebben a dokumentumban csak azokról lesz szó, melyek a hitnek és a keresztyén egzisztenciának olyan új értelmezését tartalmazzák, melyek erősen eltérnek az egyház hitétől, s nemritkán annak gyakorlati tagadását jelentik" (VI. 9.). A tévelygés forrásának megjelölése pedig így hangzik: „Ennek az új értelmezésnek a gyökere a marxista ideológia kritikátlan átvétele, valamint a racionalizmustól áthatott bibliai hermeneutika tételeinek alkalmazása" (VI. 10.). A VII. fejezet témája a *marxista analízis*, amit némely nyugtalan keresztyének alkalmaznak, aminek oka az elviselhetetlenné fajult helyzet, ami hatékony cselekvést követel. A hatékony cselekvés szükségessé teszi a nyomor okainak tudományos-strukturális elemzését. A marxizmus kifejlesztette ennek az elemzésnek a módjait. Fontos azonban egy megelőző ismeretelméleti, kritikai vizsgálódás, amit a felszabadítás-teológiák képviselői nem tettek meg. *Marx* gondolatai „olyan világnézetet alkotnak, amelyben filozófiai-ideológiai szerkezetben integrálódnak az adatok és a megfigyelések... Az ideológiai apriori előfeltétele a szociális valóság elemzésének. Jóllehet azt hiszik ezek a teológusok, hogy az ideológiától mentesen lehet az analízist alkalmazni, azonban az ideológiai aspektusoktól nem tudnak szabadulni" (VII. 6.). Emlékeztet a dokumentum arra, hogy az *osztályharc* fogalma e teológiákban azzal a töltéssel jelenik meg, amit Marx adott neki. Ez nem azonosítható a kielezített társadalmi konfliktus kategóriájával. Az *ateizmussal* kapcsolatban emlékeztet a dokumentum arra, hogy az az emberi személyiség szabadságának és jogainak negációja, s aki ilyen elemeket kever a teológiába, az elmentmondásba kerül. Minden módszert ezért teológiai vizsgálatnak kell alávetni, fenntartva, hogy „a végső és döntő igazságkritérium csak teológiai lehet" (VII. 10.). A VIII. fejezet az *igazság értelmének alácsúszása és az erőszak* vonatkozásában tovább elemzi a marxista gondolkodás logikáját, megállapítva, hogy az analízis a kritika eszköze, ez utóbbi pedig a forradalmi harc egyik mozzanata. Ezért csak annak az elemzése korrekt, aki részt vesz a harcban. Ebben az értelemben csak pártos tudatról lehet beszélni, pártos gyakorlatról és igazságról, ami a történelem alapstruktúrájaként egyet jelent az osztályharcral. Így az igazság osztályigazság. Az osztályharc azonban azt is jelenti, hogy a társadalom erőszakra épül. Ha valaki pedig

az elnyomottak oldalára áll, akkor az már cselekszi az igazságot. Ez a dokumentum tételezése szerint politikai amoralizmushoz vezet, az etika lényegét radikálisan megkérdőjelezi. A IX. fejezet ennek a *lényegnek a „teológiai lefordításával"* foglalkozik. Az így működtetett rendszer a felszabadítás teológusainál a *keresztyén üzenet perverziónjává* válik, ami ezt az egész teológiai irányvételt alapjában kérdésessé teszi. „A felszabadítás teológusai nem fogadják el a társadalmi rétegek tényét, s az azzal összefüggő igazságtalanságot, hanem az osztályharc elméletét mint a történelem strukturális alaptörvényét tételezik" (IX. 2.). Így a történelem központi kategóriává válik, melyben az üdv- és a profántörténet nem választható szét. Ez azonban historizáló immanentizmus. Így a történelmet az ember önmegváltásának alanyává minősítik. Egyesek oly messze mennek, hogy „Istent a történelemmel azonosítják, s a hitet a történelemhez való hűségként definiálják" (IX. 4.). Így a hit és a teológia politikai kritériumoknak lesz alárendelve. Az egyház vonatkozásában ez azt jelenti, hogy benne egy történelmi valóságot látnak csupán, s ez a redukció megfosztja az egyházat igazi lényegétől, attól, hogy Isten kegyelmi ajándéka és a hit titka legyen. A fejezet legélesebb vádja, hogy a *felszabadítás-teológiák összetévesztik a Biblia szegényeit Marx proletáriátusával*, s így a szegénység keresztyén értelmét pervertálják. Ezáltal a szegények egyháza *osztály-egyházzá* válik, ugyanígy a népi egyház alatt ezek a teológusok *osztály-egyházat* értenek (IX. 10., 12.). Ezen az értelmezési alapon bírálják a felszabadítás teológusai az egyházi struktúrákat, s kétségbe vonják az egyház sákramentális és hierarchikus szerkezetét. A X. fejezet *új hermeneutikáról* értekezik. E teológiák totalizáló jellege abban is megmutatkozik, hogy a hierarchiát és a tanítóhivatalt apriori diszkreditálják, mivel ezek az elnyomó osztályhoz tartoznak. Az osztályálláspont hermeneutikái alapján, s a teológiai igazságkritériumokat ennek rendelik alá. Az igazság kritériuma nem az orthodoxia, hanem az orthopraxis lett. Ezért az egyház szociális tanításait figyelmen kívül hagyják. Az új hermeneutika a felszabadítás-teológiákban az *Írás politikai „lecture"*-jéhez vezet. Az exodus és a Magnificat is politikai olvasatot kap. Így az Újszövetség radikális új-ságát tagadják meg. Ugyanakkor elutasítják a tanhivatal autorizált Írás-értelmezését, s racionális exegézist állítanak helyébe. Így kritikátlanul átveszik a „történelem Jézusa" és a „hit Krisztusa" ellentétét. Ugyanaz a hermeneutikai elv érvényesül az egyház tekintetében is, feszültséget tételezve a hierarchia és a bázis között. Az eucharisziát is osztályjellegűvé teszik. A XI. fejezet *orientációkat* tartalmaz arra, hogy a teológusok meggyőződhetnek a tanítóhivatal készségéről a párbeszédre, hisz ez a hivatal Krisztus ajándéka egyháza számára. Óvások találhatók halálos illúzióktól ebben a fejezetben, mint pl. attól, hogy az új struktúrák új embert formálnak, vagy attól, hogy az igazságtalan struktúrák forradalmi erővel való megdöntése magával vonná az igazságosabb uralom megvalósulását. „Az osztályharc mint út az osztályonkívüli társadalomhoz, mítosz" (XI. 11.). A szükséges teológiai megújulás feltétele az *egyházi társadalomtan* hangsúlyozása, ami a nagy etikai irányvonalakat tartalmazza. A pásztoroknak ügyelni kell a katekézisz tartalmára és minőségére, s a *teljes üdvüzenetet* kell továbbadniuk (XI. 16.).

Az első reagálások inkább érzelmi jellegűek voltak, melyben szerzetesek, püspökök biztosították szolidaritásukról a felszabadítás teológiáinak képviselőit, elsőrenden is a kihallgatás által reflektorfénybe állított L. Boffot. Ezek lefutása után a nemzetközi érdeklődés egyre inkább a szakkritika irányába fordult.

Többen észrevételezték, hogy az Instrukció megjelenése mögött két alapkonfliktus és érdekharca feszül. 1. Egyrészt az a régi ellentét, ami Vatikán *centralista tendenciái és a regionális törekvések között* újból és újból fellángol.³⁶ Maga Boff így fogalmazott: „A mai egyházban két alapvető irányvonal van. Egyfelől a *monocentrikus egyház*, amelynek hívei Rómából kívánnak mindent szervezni és mindenkit fegyelmelni. Másfelől létezik egy *poli-centrikus egyház*, olyan, amelynek sok központja van, helyi liturgiákkal és teológiákkal... 2000-ben a földkerekség katolikusanak kétharmada fog a III. világban élni, ahol a felszabadítás teológiája már jelenleg is meghatározó tényező... Ennek a ténynek meg kell változtatnia Róma szerepét és jelentőségét. Róma igazgatási központ marad, de többé nem lesz létfontosságú központ. Az európai egyház hegemoniája fokozatosan elenyészik, a túlsúly átkerül a perifériákra... Mi azt hisszük, a pluralizmus a valóságban gyarapítja az egyház gazdagságát, erősíti erkölcsi hatalmát.”³⁷ Voltak, akik az Instrukció élet valójában nem is a felszabadítás-teológiák ellen fordulónak tekintették, hanem benne *közvetett harcot érzékeltek Latin-Amerika népeinek szocialista orientációja ellen*. Ez nyíltan a tanítóhivatal *marxizmus-bírálatában* öltött testet, mellyel kapcsolatban egy jézusita atya glosszájában megállapítja: „Az Instrukció eddig az egyház legvilágosabb és legrészletesebb állásfoglalása a marxizmus alaptéziséről, az osztályharcról.”³⁸ Hogyan látják más teológusok a katolikus egyházon belül ezt a *világosságot és részletességet*?

G. Gutiérrez nemsokkal a közzététel után kijelentette: „A marxista befolyás vádjával kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy amikor VI. Pál pápa *Populorum progressio* kezdetű enciklikáját kiadta, az USA gazdasági köreiben ezt „felmelegített marxizmusnak” bélyegezték. Ha valaki pontos ismereteket akar szerezni a nyomor konkrét okairól, ehhez szüksége van a társadalomtudományok segítségére, melyek között a marxizmus is szerepel.”³⁹ P. E. Arns brazil kardinális pedig így érvelt: „Hazámban 14 éve veszek részt a teológiai munkában, de arról még nem hallottam, hogy a marxizmust bárki is összekeverte volna a teológiával.”⁴⁰

A szakszerű bírálatok sorában kiemelkedik a svájci katolikus *Orientierung* 1984. október 31-i számában közzétett tanulmány, „*Elárulják a szegények ügyét?*” címmel (Werner Post a szerző). Kifogásolja, hogy a Hittani Kongregáció a marxizmusnak sajátos, egyoldalúan leszűkített olvasatával érvel, szerzőkre és forrásokra való hivatkozás nélkül, mindössze Marx nevét említve, többször is. Természetesen vannak analógiák a latin-amerikai társadalmi állapotok és a marxi elmélet megállapításai között, de hogy miben állanak a nyomor *valóságos okai*, azt az Instrukció nem részletezi. Azzal, hogy a dokumentum az osztályharc fogalmát a kiélezett társadalmi konfliktus kifejezéssel kívánja helyettesíteni, fogalmilag egy rég túlhaladott, valósággal botránys helyzetbe esik vissza. A történelem és az erőszak összefüggésében al-

kalmazott politikai amoralizmus kategóriáját is féligazságnak minősíti a szerző. Az ateizmus fogalmának bírálatakor is a marxizmus elégtelen ismeretét árulják el a dokumentum szerzői, hisz az nem a marxizmus centruma, ahogy az Instrukció állítja. — A bírálatok sorában figyelemre méltó az ugyanebben a katolikus világnézeti folyóiratban közzétett másik tanulmány is.⁴¹ Módszertani szempontból bírálja az Instrukciót, mivel az több ponton is egyszerűen *elítél nézeteket, ahelyett hogy megvitatná azokat*. Így pl. az *igazságtalan struktúrák* vonatkozásában, amiket a felszabadítási teológiák *szociális bűnnek* neveznek. Az Instrukció a maga nagyon sajátos módján interpretálja a struktúra-kérdést. A személyes igyekezet a tökéletesedésre független a társadalmi struktúráktól — állítja a dokumentum. Ezért ez utóbbiak megváltoztatása másodrangú kérdés. A bűnt izolálja társadalmi összefüggéseitől és következményeitől. A szociális bűn pedig a felszabadítás-teológiák számára személyes bűn is. Ezzel összefüggésben bírálja az Instrukció struktúra-fogalmát, ami teljességgel pontatlan („az emberi cselekvés gyümölcsei, jók vagy rosszak”).

Többen hiányolták a dokumentum konkrétumát, amennyiben az „fantomokról”, s nem pontosan körülírt személyekről beszél. Mások a felszabadítás teológiáival kapcsolatos erős *Európa-központú teológiai álláspontot* bírálták, sőt ilyen bírálat is elhangzott: „Ratzinger álláspontja germán-centrikus: még mindig azt feltételezi, hogy a világ szellemi fejlődése a két német nagyságtól függ elsőrenden: Marxtól és Bultmanntól”⁴² (utalás az új hermeneutikai elvre, amit az Instrukció bírált). A nyugatnémet ferences rendi misszió sajtónyilatkozata summázata a sokoldalú bírálatoknak: „Az Instrukció azt a benyomást kelti, hogy a felszabadítás teológiája a marxizmus közelében él, s lényegi hittételeiben marxista elképzeléseket fordít le. E gyanúsítás és elképzelés ellen ez irányzat képviselői korábban és folyamatosan tiltakoznak. További komoly hiányossága a Hittani Kongregáció dokumentumának, hogy a latin-amerikai nyomor fő okairól egyetlen szó sem hangzik el benne. Az igazságtalan gazdasági struktúrákat nem nevezi szociális bűnnek. Ugyanígy megelégedezik a dokumentum a felszabadítás spiritualitásáról, meg arról is, hogy hányan lettek áldozatai a vak erőszaknak — püspökök, papok és laikusok — csak azért, mert meggyőződéssel vallották ezt a teológiai irányzatot. A dokumentum a felszabadítás tipikusai európai szemléletének tükröi. Ennek dél-amerikai gyakorlatából alig értettek meg valamit a szerkesztő teológusok”.⁴³ S az érintettek véleményét végezetül tükrözze az a levél, amit a *Brazil Püspöki Konferencia Országos Pásztorációs Bizottsága* küldött Ratzinger bíborosnak: „A II. Vatikánum és a medellini, valamint pueblai konferenciák szellemében fogant felszabadítási teológiák és képviselőinek elítélése, s az ellenük indított eljárás megsérti az egyház szavahihetőségét forrongó kontinensünkön; bénítja a legitím teológiai pluralizmust és sérti elveinket a felelősség és az egyházi kollegialitás vonatkozásában. Az apostoli fáradozásokat az erkölcsstelenség árnyékával borítja be és sérti sok ezer segítő lelkigondozó hősi mártíromságát az egész harmadik világban. Megrabolja az elnyomottakat, akik a teljes szabadítás keresése közben az egyházhoz fordulnak. Egy ilyen, szempontunkból szomorú eset csak az evangélium ellenségeinek használ, s azoknak, akik hatalmas tulajdonnal rendelkeznek hazánkban, de semmiben nem akarnak osztozni; csak azoknak használ, akik a gazdaságban és a politiká-

ban a hatalmat gyakorolják. A konzekvenciák most még alig elképzelhető botrányt jelentenek a kisemberek számára, kedvét szegik a pásztori szolgálatban fáradozóknak, s kontinensünk egyházára egy új történelmi vétek bélyegét sűtik.⁴⁴

Az offenzíva folytatódik: Boff könyvének notifikációja

Boff mintegy ötszáznyolcvan oldalas könyvét, „Az egyház: karizma és hatalom” címűt kritikai vizsgálat tárgyává tette a Hittani Kongregáció, s állásfoglalását március 11-i dátummal, Ratzinger bíboros-prefektus aláírásával, pápai jóváhagyással tette közzé.⁴⁵ Tarthatatlannak minősítette a könyv *ekklézológiai* megállapításait. Melyek ezek? Boff azt az álláspontot képviseli, hogy „az egyház mint intézmény nem szerepelt a történelmi Jézus gondolkodásában, hanem a fel-támadás után, különösen a növekvő végvárakalmak vonzásában állott elő”. Ennek következtében a hierarchia az *institucionalizálás* kemény szükségének következménye. elvilágiasodás „római és feudális stílusban”. Ez felveti annak igényét, hogy az egyházat állandóan meg kell újítani, *s ma olyan egyházra van szükség, amelynek „hatalma szolgálati funkciójában van”.* Boff számára mind a katolicizmus, mind a protestantizmus „tökéletlen közvetítői az igazságnak”. *Az egyház relativizáló értelmezését, s azt a nézetet, hogy a keresztyén egyház a rómain kívül más egyházakban is megvalósul, egyértelműen elutasítja a notifikatio.* Teszi azzal, hogy enciklikákra hivatkozva megerősíti az egy igaz egyház tanítását, s fenntartva azt, hogy más egyházak csak „elementae ecclesiae” lehetnek, melyek azonban Rómához tendálnak és vezetnek. Az irat szerint *Boff relativizáló logikája* kihat a dogmák értelmezésére, mivel azok csak egy meghatározott időben és összefüggésben rendelkeznek érvényességgel. Az igazi katolikus magatartás a minden irányban való nyitottsággal azonos Boff szemében. Amíg a kijelentésnek és Jézus Krisztus üdvöztető szabadításának dogmatikai és doktrinér értelmezése érvényben van, addig számolni kell az egyházon belüli eltérő gondolkodás szabadságának elnyomásával. Az irat ezt az értelmezést *mint nem-katolikus felfogást elutasítja.* A *legsúlyosabb betegség,* amitől a római egyházat meg kell szabadítani, az „*a lelki hatalom hegemoniális gyakorlása*”, ami az egyházból a kívülálló előtt *egy aszimmetrikus társadalmat csinál,* befele pedig *deformáló* hatással van. Egy új *egyházmodell*t javasol ennek gyógyítására, amelyben a lelki hatalom nem kötődik teológiai privilégiumokhoz, hanem a közösség szükséglete szerint tisztán *szolgálatként* értelmezendő. Végül hangsúlyozza Boff az *egyház prófétai karizmájának fontosságát,* ebben azonban a hierarchiának csak koordináló szerepe lehet. Ezeknek a nézeteknek az elutasításakor a Hittani Kongregáció az egészséges hittan védelmére hivatkozik.

Miként az Instrukció, ez a notifikatio is megteremtette a maga külön kis történetét, irodalmát, amelyben a kontroverz megnyilatkozások sora található. Van, aki ebben az eljárásban, s a hallgatási kötelevény kiadatásában Boff ellen az emberi jogok súlyos megsértését látja,⁴⁶ mások, így a brazil püspöki kar egy része értetlenségének adott kifejezést az eljárásal kapcsolatban. *A brazil püspökök a pápának intézett levelükben* így fogalmaznak: „A Leonardo Boff ellen alkalmazott büntető intézkedések kevésbé evangéliumiak, megsértik az emberi jogokat és a teológusok szabadságának jogát”.⁴⁷ Ilyen értelemben

nyilatkozott az NSZK-beli Pax Christi is.⁴⁸ Mindenesetre tény, hogy Boff engedelmesen alávetette magát az „*ítéletnek*”.

A római katolikus egyházban korábban használatos kifejezés volt: *Roma locuta, causa finita* — Róma szól, s a dolog el van intézve. Most mintha ennek ellenkezőjét bizonyítaná a történelem: Róma szól, s egyre több (vitatandó) kérdést vet fel. Éppen a felszabadítás teológiáinak eddigi története bizonyította, hogy az érvényes és érvényességet követelő igazságok nem a katedrán (ex catedra) születnek, hanem a való élet ellentmondásos folyamataiban. Ezért e vizsgálódásunkat sem zárhatjuk le. Folytatása bizonyára következik, amiként azt az események kétséget kizáróan mutatják. Megalapozottnak tűnik a vélemény, miszerint „*a felszabadítás teológiájának jövője dönti el a latin-amerikai egyház jövőjét.*” Mivel azonban nemsokára az itt élő keresztyének az egész világ katolikusainak a felét teszik ki, *az egész világegyház jövője eldőlhet ebben a játszmában.*⁴⁹ A felszabadítás-teológiáknak van még egy, számunkra is *átgondolandó üzenete:* ösztönzéseket és kihívásokat szegnek nekünk egyetemes és helyi keresztyén felelősségünk végiggondolására és a szolgálatban való gyakorlására, a magunk „*opciójának*” elmélyült és igényes tudatosítására.

Békefi Lajos

JEGYZETEK

1. Norbert Greinacher: Die Glaubwürdigkeit der Kirche in Latein-Amerika, epd-Dokumentation, Frankfurt, 1984. okt. 1. — 2. Paulo Evaristo Arns kardinálissal készített ZDF-interjú szövegéből, epd-Dokumentation, Frankfurt, 1984. szept. 14. — 3. Paulo Freire szakkifejezése, idézve N. Greinacher által, lásd 1. pontban. — 4. Gustavo Gutiérrez: Theologie der Befreiung, 1973. München. — 5. Martin Schuck: Die Entwicklung der lateinamerikanischen Kirche, Neue Stimme, 1984/11., Köln. — 6. Lásd uo. — 7. Adalbert Krims: Scheiterhaufen für Latein-Amerika, Neue Stimme, 1984/11., Köln. — 8. Lásd uo. — 9. Puebla=Latin-Amerika evangelizálása a jelenben és a jövőben, a III. Latin-Amerikai Püspöki Konferencia záródokumentuma, Bonn, 1978. — Reinhard Frieling: Befreiungstheologie, Bensheimer Hefte, 63. kötet, ennek résztanulmánya: Befreiung durch „Zivilisation der Liebe”. — 10. II. János Pál szóhasználata ünnepi beszédében, amit a világi és szerzetes papok előtt mondott, Mexikóvárosban, 1979. jan. 27-én. Lásd fentebbi forrást! — 11. Reinhard Frieling: Die lateinamerikanische Theologie der Befreiung, Materialdienst, Bensheim, 1972, Heft 2. — 12. A „populismo” szó Latin-Amerikában évtizedek óta azt az ideológiát jelöli, amelyik a nemzet és népi erőket fogja össze az oligarchia feudalizmusával és imperializmusával szemben. Magában foglal jelentéstartalmát a nacionalizmust, reformizmust, társadalmi változást és szociális haladást is. Lásd ehhez: R. Frieling: Befreiungstheologie, Materialdienst, Bensheim, 1975. Heft 3. — 13. Lásd uo. — 14. Lásd uo. — 15. Reinhard Frieling: Befreiung der Theologie?, Materialdienst, Bensheim, 1972. Heft 2. — 16. G. Gutiérrez: Theologie der Befreiung, 1973. München. — 17. Hildegard Lüning (Hrsg.): Mit Maschinengewehr und Kreuz oder Wie kann das Christentum überleben?, Hamburg, 1971. — 18. Hugo Assmann: Opción — Liberación, Montevideo, 1971. Idézi R. Frieling a 11. p. alatti helyen. — 19–20. Lásd uo. — 21. Lásd uo. — 22. G. Gutiérrez 4. p. alatt idézett műve. — 23. Paulo Freire kategóriájával szívesen nevezik ezt a folyamatot „*consientizacao liberadora*”-nak, „*felszabadító tudatosítás*”-nak, ami alatt azt a tanulási folyamatot érti a szerző, melynek során az ember felfogja a társadalmi, politikai és gazdasági ellentmondásokat és intézkedéseket tervez a valóság elnyomó viszonyainak megváltoztatására. Lásd Freire munkáját: Paedagogik der Unterdrückten, Stuttgart, 1971. — 24. Antonio Fragoso: Evangelium und soziale Revolution, Gelnhausen, 1971. — 25. R. Frieling: Jesus Christus, der Befreier, Materialdienst, 1978. Heft 3. — 26. Leonardo Boff: Jesus Cristo libertador, Petrópolis, 1972, melynek részletes recenziója megtalálható H. Brandt-tól a Neue Zeitschrift für Systematische Theologie 1973. 15. sz.-ban. — 27. Lásd a 25. pontban 1. m. — 28. Lásd uo. — 29. Lásd uo. — 30. Adalbert Krims: Offensiv gegen Theologie der Befreiung, Neue Stimme, 1984/8., Köln. — 31. Instruktion der Kongregation für die Glaubenslehre über einige Aspekte der Theologie der Befreiung, epd-Dokumentation, Frankfurt, 1984. szept. 14., Nr. 40/84. — 32. Notifikation der Kongregation für die Glaubenslehre zu dem Buch „Kirche: Charisma und Macht. Versuch einer militanten Ekklesiologie” von Pater Leonardo Boff, Kathpress, Wien, 1985. máj. 8. — 33. Leonardo Boff vom Vatikan zu einem Jahr schweigen verpflichtet, Kathpress, Wien, 1985. máj. 9. — 34. EPD-Schweiz, Zürich, 1985. máj. 30. — 35. A 31. p. alatt idézett forrás.

36. Süddeutsche Zeitung szemléje, 1984. szept. 5. — 37. A Der Spiegel interjúja L. Boff atyával, „Die Kirche ist eine keusche Hure” címmel, 1984. szept. 17. — Magyarul lásd a Nemzetközi Szemle 1984/12. számában. — 38. *Oskar Simmel: Befreiungstheologie, Internationale katholische Zeitschrift*, 1984/6, Köln. — 39. G. *Gutiérrez*, Kathpress, 1984. szept. 21. Wien. — 40. Részlet a ZDF-nek adott interjúból, közölte az epd-Dokumentation, 1984. szept. 5. — 41. *Franz J. Hinkelammert: Der befreiende Gott und die soziale Sünde, Orientierung*, Zürich, 1985. márc. 31. — 42. *Epd-Entwicklung különszám*, 1984. aug., Frankfurt — 43. Megjelent Bonnban, közzétette az epd-Dokumentation, Frankfurt, 1984. szept. 14. — 44. *Idézi a Neue Stimme*, 1984/11., 6–7. oldalon. — 45. Lásd a 32. pont alatti forrást! Továbbá: R. Barta: Was Boff vorgeworfen wird. Kathpress, Wien, 1985. máj. 15.; Boff wurde nicht wegen

der Befreiungstheologie verurteilt, EPD-Schweiz, 1985. jún. 13., Zürich. — 46. Így pl. W. *Bühlmann* svájci missziós szakértő. Kathpress, Wien, 1985. máj. 14.; az argentin Nobel Béke-díjas fró, A. P. *Exquivel*, Kathpress, Wien, 1985. máj. 17. — 47. *Brasilianische Bischöfe: Strafmassnahmen verletzten Menschenrechte*, Kathpress, Wien, 1985. máj. 28. — 48. Kathpress, Wien, 1985. máj. 28. — 49. Lásd N. *Greinacher* idézett cikkét, 1. pontban.

Hasznos és ismeretkiegészítő munkák: Vályi Nagy Ervin: Nyugati teológiai irányzatok századunkban, Bp., 1984., 164–191. oldalak; — Gustavo Gutiérrez: Die historische Macht der Armen, München, 1984.; — Hans Waldenfels (Hrsg.): Theologen der Dritten Welt, München, 1982.; — Volk Gottes imitten der Armen. Concilium, 1984. december; — Norbert Greinacher: Konflikt um die Theologie der Befreiung, Köln, 1985.

HAZAI SZEMLE

„Sok és nagy erőtlenségekkel küszködő ember...”

Bethlen Kata a kortársak szemével

Az ellentmondásos XVIII. század irodalmi életének egyik legösszetettebb egyénisége — Bethlen Kata. Megítélésében, irodalomtörténeti értékelésében az idők folyamán a legszélsőségesebb álláspontok csaptak össze.¹ Fő művével, az *Önéletírás*sal betetőzője volt egy évtizedekre visszamenő folyamatnak, a nemesi önéletírás fejlődésének, de nemcsak végső láncszeme a műfaj időnként meg-megújuló sorozatának, hanem kezdete is valami újnak, ha távolból is, de előfutára a XVIII. századvég modern elbeszélő irodalmának.

De nem egyedül a fő mű értéke rejti az ellentmondásosságot. Sokkal összetettebb az ebben a műben megnyilatkozó emberi lélek. Bethlen Kata hite, a sziklaszilárd protestáns vallásosság, a középkori vallási misztika elemeit magában őrző, újraélő és kifejező túlfűtött rajongásban nyilvánul meg. Ez az egyik oldal. A másik szemszögből nézve viszont az ébredező felvilágosodás igazságkereső tisztánlátása is meg-megvillan Bethlen Kata hétköznapjaiban.

Eltekintve most az irodalmi mű értékelésétől és csupán a XVIII. századi emberre fordítván a figyelmet, ismét csak egymásnak szögesen ellentmondó tulajdonságok tűnnek elénk. Önmagát figyelő, csak saját lelki harca-békéje ügyét egyengető, Istennel társalkodó vallásos lélek — és ugyanő a gyakorlati élet határozott irányítója, birtokának, javainak gondos sáfára és nem utolsósorban, irodalmi mecénás, könyvgyűjtő, művelt emberfő. Gyermekait halálra kívánó, más vallású felnőtt gyermekeit kitagadással fenyegető anya — aki gyönyörködik gyermekei gyarapodásában, idegen gyermekeket istápoló, taníttató, anyagi és erkölcsi jókkal egyaránt ellátó asszony. Gazdaasszony, széles udvartartással, mozgalmas udvari étellel, ahol nem feledkezik meg a szegénység javairól sem — és akitől megszöknek jobbágjai. Kiterjedt rokonsággal rendelkezik katolikus és protestáns részről egyaránt — s rokonai minden jóval ellátva részt vesznek bajjaiban, gondjaiban, más részről perlik pénzért, birtokért, gyermekért, s megháborodottnak, elmebetegnek tartják.

Az erdélyi nemesasszony arcvonásait inkább a kor jellemző ábrázoló stílusát, mintsem az ábrázolt személy kifejezéseit magán viselő arckép őrizte meg,² s úgy tűnik, kortársai sem nagyon igyekeztek megörökíteni Bethlen Kata élettörténetét. Ami írásos emléke-

zés róla fennmaradt, azt végtelenül ellentmondónak tartva mindaddig nem vette figyelembe az irodalomtörténeti kutatás. Bethlen Kata portréjának megrajzolásakor elsősorban az *Önéletírás*ra támaszkodtak tudós elemzői, a levelezés is kissé háttérbe szorult, a korabeli híradások pedig végképp a perifériára kerültek, jöllehet *Windisch Éva* az 1963-as *Magyar Századok* sorozatbeli kiadásról írt ismertetésében nyomtatékosan felhívta a figyelmet a kortárs vélemények hasznosítására.³

Való igaz, hogy árnyalt arckép, részletes életrajz nem maradt fenn Bethlen Katáról, de az itt-ott megörzött megemlékezések éppen a végletes ellentmondás szembeállításával válhatnak az újabb kutatás számára forrásértékűvé.

A kortársi feljegyzéseket, visszaemlékezéseket összegyűjtve azt láthatjuk, hogy ezekben az írásokban csak érintőlegesen, pár mondattal szerepel Bethlen Kata, közvetlenül róla szóló mű csupán *Bod Péter* tollából ismeretes. Az idézendő források, levél- és naplórészletek, könyvajánlások, előszavak, temetési beszédek arra is felhívják figyelmünket, hogy az alkalmi nyomtatványok adatszolgáltató, jellemző tulajdonsága egyre fontosabb lesz a régiség kutatói számára. A források összegyűjtésekor megpróbáltunk annak is utána járni, miért maradt fenn ilyen kevés érdemleges megemlékezés Bethlen Katáról. Nem lenne ez indokolt, hiszen közvetlen környezetében sok irástudó megfordult, udvari papjai, az általa pártfogolt, külföldön is taníttatott diákok halálával gondolhattak rá vissza. Több helyen találunk viszont utalást arra, hogy Bethlen Kata nem szerette, ha róla írásban is megemlékeznek. Hiába kerestük például a felette elmondott halotti oráció szövegét (a Bod Péter által írt búcsúztató versről később lesz szó), mígnem végrendeletében azt olvastuk: „Koporsó bé tételemen legyen egy praedikatio, temetésemen kettő, egyéb ne legyen, se búcsúztató, se oratio. Minthogy a mostani szokás szerint a dicséretben igen el szoktak menni, talám rendin kívül is néhányszor: én ezt soha sem szerettem, vétkes dolognak is tartom, magam ítéleti szerint is dicséretre való dolgot magamban keveset, vagy semmit sem látok; ha szintén volna is, az nem én töllem, hanem az Istentől volna, kiért térjen vissza ő szent felségére a dicséret, engemet pedig dicsérettel

ne illessenek”.⁴ Ettől a szándékától, az oráció nélküli temetéstől csak akkor állt volna el, ha kedves unokaöccse, *Bethlen Sámuel* mondhat felette beszédet. Az árván maradt kis Sámuel neveltetéséről, taníttatásáról Bethlen Kata kilenc évig gondoskodott, és a tizenöt éves korában elhunyt kisfiúra nagy szomorúsággal emlékezik vissza az *Önéletrás* lapjain: „Kedves mulatsággal tréfálódttam véle, hogy ő fog felettem mikor meghalok Orálni, minthogy reá-is szorítatván tavaly Septemberben Fagarasban Oralt, mintha Én előtte halva feküdtem volna, Orált pedig sokak előtt nagy ditsérettel, Matériát keresett maga volt a' Fő-Jóról, miben áljon Embernek Fő-Jova? Mint-hogy az is volt a' szándékom, hogy Testámentomban-is meg-hadjam, hogy Orátzió Én felettem ne tétessék; de ugyan csak véle írassanak egy Orátziót, és Nyomatassák-ki emlékezetnek okáért”.⁵ Bethlen Kata szerénysége, a dicséretnek elhárítása belekerül udvari papjai megemlékezésébe is. Nyolc évvel halála után, egyik legkedvesebb testvére, *Bethlen Imre* temetési orációjába szövile bele *Kováts József* prédikátor: „Ezen Herosok közül-való Nagy Heroináról, ritka Kegyességü válaszott Uri Asszony ö Nagyságáról N. Méltóságos Gróf Bethleni Bethlen Kata Asszony ö Nagyságáról, N. Méltóságos R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József Ur ö Nagysága élete Kedves Párjáról jobb semmit-sem mondani, mint keveset szólnani.”⁶ Bethlen Kata élete utolsó szakaszában *Málnási László* volt udvari papja. A fogarasi templom felszentelésekor, amelynek megépítése Bethlen Kata anyagi támogatásának volt köszönhető, a hálaadó szavak *Málnási Templum Tri-Unitas* című beszédében világosan bizonyítják, hogy a grófnő nem szerette a dicséretet: „kerese 's találja-is az Isteni-Kéz Zorobábel lelkével buzgó Fő rendü Személyt, ha Asszonyi-állat-is az (ó Te Bethleni Bethlen Kata! ha most szabadon szólhatnék, de némává kell lennem miattad, minthogy nem szereted, ha a' Pap szájában visel, ilyen színű dolgot emlegetvén)”.⁷

A Bethlen Katára vonatkozó irodalom legfőbb forrása természetesen Bod Péter. Részéről a pozitív elfoglaltság az uralkodó, s az életrajzi körülmények ezt érthetővé is teszik. Bod Péter, a szegény székely nemesi családból származó ifjú már pályája indulásakor nagyon sokat köszönhet a tehetséges ifjakat pártoló erdélyi nagyasszonynak. Az ő támogatásával végzi tanulmányait, majd Bethlen Kata udvarába kerül lelkésznek. Érthető hát, hogy *Önéletrajzában* minden dicséret megilleti Bethlen Katát, a pártfogásról pedig így ír: „Enyeden miután üdvözöltem jötevőimet és pártfogóimat, megtudtam a kiváló Ajtai Mihálytól, hogy megbízása van meghívni engem méltóságos Bethlen Katalin grófnő néhai széki Teleki József római szent birodalmi gróf özvegye, egy minden keresztyéni érényekkel ékes és majdnem páratlan úrnő udvari hitszónokául, sőt a meghívást hozzám el is küldötte, amit azonban én nem kaptam meg. Miután megtudtam a méltóságos grófnő kívánságát, mivel máskülönben is lekötelezettnek éreztem magam, mint aki a kollégiumban az ő segélypénzével nyertem eltartást, beleegyeztem, hozzá mentem és az 1743. év december 29. napján egyházi beszédet tartottam e helyről: 3 Joh. X. 1. 2. 3. tekintettel a méltóságos és kiválasztott úrnőre, akinek előrelátó gondossága által Hévíz község lakóinak nagyobb része a szentháromság ellenes valásról a helvét hitvallásra tér”.⁸ A visszaemlékezéseket érdemes összevetni Bethlen Kata *Önéletrásának* vagy levelezésének megfelelő részletével. Ez azért is érdekes lehet, mert a Bethlen Katát támadó rokonság vádaskodását éppen ebből a forrásból ismerhetjük meg. A hévízi térítéskor is megvádolhatták Kata nagy-

asszonyt, különben nem merült volna fel az *Önéletrás* lapjain az öntisztázó védekezés: „Mert ennek előtte a' Hévízi Lakosok mindnyájon a' KRISTUS' Idvességés Esméretén kívül való kemény Unitáriusok voltak: de az Isten az Én Időmben útat nyitva közzülők tsúdálatoson sokaknak a' meg-térésre minden Emberi Erő és Okosság nélkül, mint-hogy az ISTEEN nem-is szorult az Emberek' Böltseiségekre. Kezdettenek Apostoli Szent Vallásunkra téni MDCCXXV-dik Esztendőben, 's már eddig majd szintén a' Falúnak fele Apostoli Szent Vallásunkra állott. Ebben pedig Emberi Erő nem volt; mert azzal a' szemtelen hazug Ördög sem vádolhat, hogy valakiket arra Erővel kényszeríttem volna, vagy e' végre valakit terheltem volna”.⁹

Bod Péter 1743-ban elfoglalta Bethlen Kata mellett az udvari lelkészi állást és ez időtől fogva megszapordnak írásaiban a patrónusáról szóló híradások. A tudós udvari pap kiterjedt levelezést folytatott Bethlen Kata rokonságával is, és itt szinte minden levélben szó esik a nagyasszony egészségi állapotáról. Mivel a levelek kevés értékkelő jellemzést tartalmaznak, csupán egy részletet idézünk, ahol először fordul elő Bethlen Kata sajátos betegsége, amely Bod Pétertől nyerte elnevezését: „Bele esett vala ö Nga a Bethlen-Hidegbe — a forró hideglelésbe; fekiütt is benne egy néhány napokon, de Isten kegyelméből már egy héttől fogva felkölt és naponként épül. Étele is meglehetősen vagyon s a forrórság is sokat remittalt. Ha olyas dolog adná magát elő, én kötelességemnek tartanám az urat tudósítani; minthogy látom, hogy az mgs Gróf-asszony is úgy ragaszkodik Ngodhoz, mintha testvéreje volna.”¹⁰

Az állandó betegkedésről az ellenséges Teleki-rokonság is megemlékezik, bár erről csak Bethlen Kata *Önéletrásából* szerzünk tudomást: „Más egy vér szerint való atyámfia látván, sok keserűséget, mellyel gyermekeimért gyötörttem magamat, azt kezdete hirdetni, hogy nincs egyéb bajom, hanem a melancholia hypochondriaca vagyon énrajtam, melyet az országban a főrendek között annyira el is híresített, hogy már némelyek azt gondolták, hogy elmémben is megfogyatkoztam”.¹¹ Ugyancsak Bethlen Kata levelezéséből tudunk azokról a kérvényekről is, amelyeket az örökséget és a gyerekeket perló Teleki-rokonság adott be a Guberniumnak. Ezekben az iratokban a vádaskodásnak, a rosszindulatú torzításnak széles skálája olvasható. 1734-ben, a Teleki-rokonságból hozzá legközelebb állónak, *Teleki Lászlónak* arról panaszodik Bethlen Kata, hogy „ha szintén a Teleki Ádám uramtól ellenem a méltóságos Guberniumnak bé-adatott memorialisban tekervényes mesterségünek írat-tam is”.¹²

Szintén Teleki Lászlónak írja tíz év múlva, amikor már mostohalányával, *Toldi Adámné Teleki* Krisztinával folyik a háborúság, hogy mivel vádolták meg, immár a bécsi udvarnál: „Én ugyan diákul nem tudok, de a kikkel magyaráztattam azon instantiát, úgy mondták, hogy rövid stylussal annál nagyobb mocskoltatást ki nem lehetett volna tenni. Az is benne volt, hogy mintha bordély házból jött asszony-ember lettem volna, melyet az Isten és az emberek tudnak, hogy soha olyan személy nem voltam”.¹³ *Teleki Pálné Haller* Borbála ármánykodásával is gyakran foglalkozik. Amint írja, a katolikus környezetben nevelkedett leánya „derekasint le-festet, Én mitsoda nagy Eretnek vagyok”.¹⁴

A Bethlen-rokonsággal sokkal jobb volt Kata asszony kapcsolata. Ezért, ha a korabeli források után nyomo-zunk, érdemes a Bethlen-család egyes tagjai

felett mondott halotti orációkat kézbe vennünk. A szerető, gondos rokon képében gyakran tűnik fel bennük Bethlen Kata. A rokonsághoz fűződő halotti beszédek részben szembeszethetők az *Önéletírás*ban elmondottakkal, részben pedig azért fontosak, mert olyan időszakról adnak hírt, ahová az önéletrajz, csonkasága miatt, már nem kalauzol el bennünket. A korábban is említett, saját fiaként szeretett Bethlen Sámuel halálakor *Borosnyai Nagy Zsigmond* tett *Halotti Praedikációt*. A nagyasszony anyai gondoskodásáról a sír fölött is részletesen megemlékezik: „Bethlen Katalin Ur Aszszony a' Ki öleiben, gondviselésében mint-egy Fiává fogadván e' kisded Sámuel... tsak hamar Enyedre adá, hogy ott fel-neveltetnék az Isteni félelemben... és tisztességes Tudományokban... minden Esztendőben, Nyárban 's Szüretkor Eli Pappal edjüt magához vitette, és adott neki szép drága Köntösötskéket, sőt tartására, tanítására sokat költött”.¹⁵ Sógora, Teleki Mihály haláláról Bethlen Kata levélben tudósítja Teleki Lászlót.¹⁶ A temetésen elmondott beszédben Bod Péter sem győzi elsorolni a rokoni gondoskodás módjait: „Bethlen Kata Aszszony a' aki az utazásból fogadtad-bé Házadba betegem a' nyugodalomra. Mit tselekedtél véle betegségében? mint kívántad volna egészségét helyre állatni; mint nem sajnálottad volna véle dajkázkodni, mint nem kéménletted volna semmidet tsak életét megtarthattad volna? Bizonyoságid vagyunk mindnyájan valakik ezen állapotjában itt jelen voltunk. Halálában is mitsoda jót tselekeszel véle, már többet a' szükség sem kíván 's te sem tselekedhetel. Tudom ugyan én jól, hogy te az emberektől ditséretet nem kívánsz, sem pedig ezért jutalmat nem vársz”.¹⁷

Bethlen Kata életének utolsó éveiről már nem tudósít a csonkán maradt *Önéletírás*. Ezekből az évekből maradt fenn az imént említett Teleki Mihály feleségének, Bethlen Klárának két temetési beszéde *Hermányi Dienes* József és *Málnási* László tollából. Mindkét beszéd megemlékezik Bethlen Katáról, utolsó idejében gondos ápolójáról is. A sír körül álló rokonságot sorban megszólítva, Hermányi Dienes így fordul Bethlen Katához: „A' Reformáta Magyar Anyaszentegyházban halhatatlan Nevű Febé, és nyílt Szívű Lidia. Élő-nyelvel-is el-bútsúzott Te-tőled halálozó órájában, Néhai Gróf Bethlen Klára, és végzetlen sokat talál, a' mit köszönhessen, 's nevezetesen az ő hosszas betegségében gyakorlott fáradságos és ritka példájú dajkázkodást; de az el-bágyat nyelv tized részét sem mondhatá-el, sem Jó-tétidnek, sem a' maga Jó-kévénságának”.¹⁸ Málnási László szintén személyes tanúként számolt be Bethlen Klára betegségének utolsó hónapjairól; Bethlen Kata jellemzését nála is a jelenlevőket megszólító búcsúszavakban olvashatjuk: „Bethlen Kata, választott Aszszony! én Koronám! ez el-alutt Leánynak az a' Nénje! kire amannak majd ugyan örökség szerint szállott vala minden terhe; mert az ő Gyermekségétől fogva-is Ember-koráig, de kivált most halála előtt mint-egy kilentz hónapok alatt, nem-tsak Atyafiságos, hanem ugyan Anyai indulatodnak sok gyümöltseit közléd véle: Papoddal, Udvarod' Tseléideivel annyira kívánván néki kedveskedni, 's egyéb tehetőséggel-is szolgálni, mintha ugyan el-felejtkeztl volna magadról”.¹⁹

Bethlen Kata megpróbáltatásokkal teli életét nyomon követhették az udvarában élő lelkészek. Hogy milyen mély benyomást tett rájuk az a sok külső és belső háborgatás, amely Bethlen Katát érte és amelyről az utókor csak az *Önéletírás* lapjairól szerez tudomást, arról sorra tanúskodnak az életében megjelent írások és a későbbi visszaemlékezések. Bethlen Kata

támogatásával 1741-ben megjelent a Bethlen-család már elhunyt prédikátorának, *Nádudvari* Péternek prédikációs kötete. Az ajánlásban a sajtó alá rendező *Szatmári Pap* Zsigmond megrendülten idézi fel Bethlen Kata életének gyötrelmeit: „midőn a' Nagyságod' eddig el-folyt Életének rendire elmémnek szemével vissza nézek, úgy találok, hogy az, nem tsak a' Jób Pátriárkának ama' minden emberekre ki terjedő mondása szerint: Valyon nintsen-é Hartz a embernek e' Földön? Jób. VII. 1. hanem ennekfelette sok különös és terhes viszontagságira nézve-is, nem egyéb volt, hanem igen nehéz Hartz, és Kemény ütközet”.²⁰

A kétszeri özvegyiség, négy gyermek eltemetése, az állandó betegeskedés megtört asszonnyá tette a még csak 32 éves Bethlen Katát. Gyermekvei elvesztéséről, a miattuk érzett fájdalom kifejezéséről az őket búcsúztató halotti beszédek lapjain olvashatunk. Viszszatérő megfogalmazása a búcsúztatóknak: „Hányszor jutottál immár Özvegyiségre? hányszor öntözgetted könyhullatásokkal szemeid elől elvétellett kisdedeidnek meg-hidegedett tetemeit?”²¹ A sok lelki szenvedést tetéző betegség gyakran juttatta odáig Bethlen Katát, hogy megváltásként kívánja a halált. Különösen élete utolsó éveiben lehetett így, erről az időről azonban nincsen más forrásunk, csak néhány levele. Az utolsó óráiban is mellette levő Málnási László viszont erről is tudósít. Az idézett fogarasi templomszenteléskor már a súlyos beteg Bethlen Katának mond köszönetet: „Különösön-is meg-emplíti Szolgáló Leányodatt Úr-Isten! e' Gyülekezet, mert Te-is mások felett különös Dajkájává tetted ennek ötét. Isten tsudája, de jó-téteménye-is hogy ő még itt Sátoroz. Hatalmas dolgaidat vitted általa véghez eleitől fogva 's most, óh most súlyosabb erőtlenedései között-is! vigyed tovább-is, mig Néked tetszik. Mi életét kívánók e' Leányodnak tovább-is még e' földön, ő pedig éjjel nappal 's hogyan minden órában várván várja, 's szinte meg-epedve ohayta a' boldog meg-oszlattatás óráját”.²² A halálra való készülődés kiterjedt arra is, hogy a rokonságtól levélben végső búcsút vegyen. Utolsó levelének utóirata szerint: „A kis pap azt ítéli, hogy ezen levelemet menyországból írtam”.²³ „A kis pap” Málnási László volt, aki 1759. augusztus 3-án a halálról tudósította Teleki Lászlót.²⁴ Nem véletlen, hogy amikor 1767-ben Bethlen Imre temetési búcsúztatójában arra hoz példákat Málnási, hogyan kell viselkedni a halál közeledtekor, eszébe jutnak patrónája utolsó órái: „Ezeket én most K. H. nem tsak... a' Consolator Papoknak (Betegek körül forgolódo, azokat vigasztaló 's böldog ki-múlásra készítő) Könyveikből beszélgetem; nem-is tsak amaz első Mártír a' Szent István Példájával támasztom, ki-is halála óráján meg-nyilatkozott egeket láta Tsel. VII. 56. hanem én magamnak-is szolgálatott a' jó Isten ilyen Példalátásához szerentsét: Idvezült Gróff Bethleni Bethlen Kata Néhai Méltóságos Gróff Széki Teleki József Ur Istent-félő hajdoni Élete Párja vala ez; múlt ő ki e' világból Hévízen 29 Julii 1759, de halála előtt kevés azokat a' gyönyörű szempillantásokat, ditsőséges Égi megnyilásokat 's a' t. mi formán látta? azokról Istenében való ditsékedéssel miként beszéllett? Azokért mint adott ditsőséget ő Felségének? 's a' t. mások-is tudhatják, ki velem edgyütt akkor Ezen Urban böldogul és ditsőségesen el-alutt Uri Aszszonyaság mellett voltanak”.²⁵

Idézetünk már visszaemlékezés Bethlen Katára. A még életében megjelent írások után elérkeztünk azokhoz a nagyobb távolságból visszagondoló írásokhoz, amelyek már távlatot mutatnak és az egész életpá-

lyát, tevékenységet átfogják. Megint vissza kell térnünk „a komondor-hűségű”²⁶ Bod Péterhez, akinek 1776-ban jelent meg írói lexikona, a *Magyar Athenas*. Azon kevés nőírók közé, akiket Bod felvett életrajzi gyűjteményébe, belekerült Bethlen Kata is. Érdemes az egész életre kiterjedő értékelést, amely személyes élményekkel is átítatódott, teljes terjedelmében idézni:

„BETHLEN KATA; Vólt a fellyebb le-irt Bethlen Jánosnak Sámuel fija által unokája, Tudományokat igen szerető nagy kegyességü tudós Uri Asszony. Ez igen szép Magyar Bibliotékát állított vólt fel magának, mindenfelől egybe-szededetvén oda Erdélyből és Magyar országból a jó Magyar könyveket, mellyet még életében általadott a N. Enyedi Kollégium könyves Házába. Vonatott kivált az orvosi Tudományokra, tudta-is azt az Tudományt alkalmasint, megtanulván Köleséri Sámuel, Simoni Márton és Borosnyai Márton Medicinæ Doktoroktól, nevezetesen a Füveknek természeteket, erejeket, hasznokat; melyekkel a szegényeknek felette sokat használt.

Férjhez ment vólt nem annyira maga, mint édes anynya tetszéséből Római Valláson-való Urfihoz Gróf Haller Lászlóhoz. Ez nem sokára el-halván Pestisben, negyed fél esztendei özvegysége után a Római Sz. Birodalombéli Gróf Széki Teleki József Úrhoz, ezzel-is tsak tíz esztendőket töltvén, özvegységre maradott 1732-dik Eszt. a mellyben töltött-el szép hirrel nével és mindenek előtt-való kedvességgel XXVII esztendőket. Udvara olyan vólt mint egy jól rendelt klastrom. Élte mások előtt példa és világos Tükör. Töltöttem el mellette Papi terhes hivatalban lelkemnek felette nagy, s ki nem irható gyönyörűségével hat esztendőket; a mellyekben tsak hat szóból-való megbánatódásom sem vólt, úgy hogy sokan mondanák azt, a kik életemet mibenn áljon látják, hogy tsak az Angyalok élnek jobban az Éghben. Töltvén özvegységi idejét St. elmélkedésekben, irt-is le féléket. Le-irta maga bajoskodásait és kísérteteit, formált maga állapotjához alkalmaztatott Könyörgéseket, mellyeket ki-is nyomtatattott illy titullussal: Védelmező erős Pais, mellyel a kísérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmazhatja magát a Keresztyn ember. 8. r. Mult ki e világból terhes nyavalyái után nagy Istenben való bizodalommal és a Krisztus érdeméhez való ragaszkodással 1759-dik eszt. Életének-is ötven kilentzedik esztendejében.”²⁷

Egy dolgot nem említ Bod Péter, mégpedig az *Önéletírást*. Ez már a Bethlen Kata műveit (Önéletírás, Védelmező erős pajzs, levelezés, végrendeletek) közreadó gyűjteményes kiadás szerkesztőjének *Szádeczky-Kardoss* Lajosnak is feltűnt.²⁸ Azóta ismerjük *Markos* András erdélyi kutatásainak eredményeképpen azt a tevékenységet, amelyet Bod Péter végzett az *Önéletírás* kiadása érdekében.²⁹ Ezek után még furcsább, hogy írói lexikonában éppen ezt a művet nem említette. Talán újabb levéltári kutatások közelebb hoznak bennünket a megoldáshoz.

Most csupán a már ismert forrásokat tudjuk bevonni a vizsgálódás körébe. Bod Péter nemcsak lexikonában állít emléket patrónájának, hanem Bethlen Kata halála után három évvel *Tiszta fényes drága Bibor* címmel versbe foglalta „Életének folyását 's boldog megoszlatását”. A vers természetesen nem mérhető esztétikai mércével, célja a tisztelgés volt és az életút minél pontosabb megörökítése. Megemlékezik Bethlen Kata házasságairól, gyermekei elvesztéséről, eleven képet rajzol udvarának pezsgő életéről. Bethlen Kata híres könyvtáráról, amelynek katalógusát

Bod Péter állította össze, a grófnő mecénási tevékenységéről éppúgy beszámol, mint az imádságoskönyv kiadásáról:

*Nagy Bibliotékát a' végre állata,
Ez az áldott Asszony a' GRÓF BETHLEN KATA,
Jó magyar könyveket valahol kaphata,
Nagy áron magának mindjárt fel-váltata.*

*A' jó könyvek számát maga-is bővíté,
Egy könyörgéssel azt meg ékesíté,
Szükségei szerint azt maga készíté,
Ki-is nyomtatá 's Istent ditsöité.*

*NADUDVARI PÉTER tudós, betses könyvét,
KERESZTURI PÁLnak Egyenes ösvényét,
UDVARI PAPJÁnak Leksikon 's más könyvét,
Világra botsátá; nem kiméllé pénzét.*

*Könyveit egy formán mind bé is köttette,
Nevét A. B. Kával sarkára jedzette,
Hévízi Palotán poltzra helyeztette,
Elmójét azokban úgy gyönyörködtette.”³⁰*

A vers felsorolja Bethlen Kata „sziget-teremtő” tevékenységét. Támogatásával számtalan diákot taníttatott hazai és külföldi felsőiskolákban, tizenöt papot szenteltetett fel és helyezett el udvarában vagy birtokának falvaiban. Orvosi tevékenységéről annyira híres volt, hogy bekerült *Weszprémi* István orvoséletrajzokat tartalmazó könyvébe.³¹ A versben is említett könyvkiadói-mecénási ténykedéséről a segítségével megjelentetett művek előszavaiban olvashatunk.³²

Az *Emlékezetre méltó dolgokat* feljegyző *Rettegi* György naplójában az 1759-ben kimúlt ismerősök sorában Bethlen Katáról is eleven portrét rajzol: „Nagy kegyességü uri asszonyság, de nem vala akaratja szerént való contentuma ebben a rossz világban, mivel elsőbben férjhez menvén gr. Haller László urhoz, egy fia s egy leánya születvén, még gyermekkorukban militare brachiummal elvették tőle s pápista vallásban neveltetvén fel igen erős pápisták voltak. Még az leánya gr. Teleki Pálné, a mi főispánnéknak, amint én hallottam, inkább akarta követni az édesanyját. Azután ment volna férjhez Teleki József urhoz, de attól nem maradott gyermeke. Az Isten anyaszentegyházának nagy tápláló dajkája vala szegény, felette igen gyönyörködött a könyveknek kinyomtatásában s az könyvekben. Amint mondják olyan magyar könyvekből álló bibliotékát gyűjtött volt, mellyben találtatik 300 darabból álló magyar könyv”.³³ *Rettegi* megemlíti Bethlen Kata *Önéletírását* is, csak éppen nem a már idézett részben, hanem Bethlen Kata leánya, Teleki Pálné halálakor: „a szegény asszony (t. i. Bethlen Kata) mintegy tíz esztendő koráig a reformata religióban nevelte volt, de a catholicus attyukfiai nem szenvedhetvén, militare brachiummal vétették el, melyről szép könyvet írt az idvezült asszony maga”.³⁴ Ez az egyetlen kortárs-reflexió Bethlen Kata fő művére.

Bethlen Kata nagy tekintélynek örvendett *Teleki* László és *Rádai* Eszter családjában. Bizonyítja ezt rendkívül gazdag levelezésük és az utazó Teleki József naplóbejegyzése. Bethlen Kata halálhíréről Bázelben értesült, ekkor írta tömör jellemzését, amelyet személyes emlék alapozott meg: „Mindenféle virtusokkal fel ruházott alkotványa volt ez az Asszonyság az Istennek. Kegyes volt minden mordság nélkül, mert szüntelen vidám ábrázattát még a nyavalya sem könnyen változtatta meg: könyörülő és adakozó minden tettetés nélkül. Nagy és a maga nemét feljűl haladó elméjű. Nem szükséges sok szóval dicsérni,

mert dicsérik ötet az ő tselekedetei mindenek előtt... nem könnyen születik ezen már ki mult Férjfiu természettel birtt Asszony helyett más Bethlen Kata...

Az idézett források, visszaemlékezések nem módosították lényegesen, csupán árnyalták Bethlen Katának műveiből is ismert arcképét. Adalékok szolgáltatnak rokoni kapcsolataihoz, mecenási működéséhez, emberi magartásához. Végezetül önjellemzését idézzük az *Önéletírás* lapjairól: „Ember lévén, mégpedig sok és nagy erőtlenségekkel küszködő ember”.³⁰

Németh S. Katalin

JEGYZETEK

1. Jó példa erre az 1963-as modern szövegkiadás bevezető tanulmányának két hatásvadászó részcíme: „Szent vagy szörnyeteg?”, „Egy amatőr írástudó”. = Bethlen Kata *Önéletírása*. Bev. és sajtó alá rend. Sükösd Mihály. Bp. 1963. (Magyar Századok.) — 2. Melléklet az idézett kiadáshoz. — 3. ItK. 1964. 238. — 4. II. Végrendelet, Fogaras, 1752. márc. 1. = Széki Gróf Teleki József özvegye bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése, I–II. Kiad. és bev. Szádeczky Kardoss Lajos, 1922. 559. — A továbbiakban az idézett Bethlen Kata-szövegek és levelek számozása erre a kiadásra vonatkozik. — 5. *Önéletírás* CCVII. fejezet.
6. Kováts József: *Halotti oratio, melyben ... Bethlen Imre Ur Ö Nagyságának ... utolsó tiszteességét tett ...* Szébenben, 1767. 53. — Bethlen Kata művének és a környezetében keletkezett halotti orációk kapcsolatát a 18. századi halotti beszédek és *Bethlen Kata Önéletírása* c. közleményünkben vizsgáltuk (ItK. 1984. 195–198.) — 7. Málnási László: *Templum Tri-*

Unitas, 1759. 27. 8. Bod Péter *Önéletírása* = Erdély öröksége. VIII. Bp. 1942. 16. — 9. *Önéletírás* CCXXVII. fejezet. — 10. Erdélyi Múzeum, 1907. 196. — 11. *Önéletírás* CXLVI. fejezet. — 12. LVII. levél. — 13. CLIV. levél. — 14. *Önéletírás* CLIV. fejezet. — 15. *Halotti Predikaczió*, Melyet ... Graf Bethleni Bethlen Samuel Urfinak érdemlett dírszeretere ... elmondott Borosnyai N. Sigmond, Szében, 1751. 17–18. — 16. XCIX. levél.- 17. Bod Péter: *Szépen fénylő 's ékeskedő ... korona. Teleki Mihály koronája*. Kolozsvár, 1749. C₂ verso. — 18. (Hermányi Dienes József) H. D. J.: *Szent Kanaea vagy tsuda hitü siró-fénissa aszszony ... Bethlen Klára ... felett elmondott ... az egyházi orátor*, 1757. D₂ recto. — 19. Málnási László: *Fő embernek egyetlen-egy, de meg-halálózott leánya ... Bethlen Klára ... utolsó Tiszteesség-tételekor halotti ... tanítást tett ...* 1757. H₂ recto. 20. Nádudvari Péter: *Nyoltzvan-négy predikaczió*. Kolozsvár, 1741. Szatmári Pap Zsigmond ajánlólevele Bethlen Katához. §. recto. — 21. Kováts Mihály: *Hathatós fegyver az Isten ostromlo sereget ellen ... Széki Teleki József ... felett*. Kolozsvár, 1732. B₁ verso. — 22. Málnási László: *Templum Tri-Unitas*, 1759. 40. — 23. CCXXVII. levél. — 24. CCXXVIII. levél.
- 25. Málnási László: *Az Isteni-félelemnek gazdag jutalmát ... megnyert Istent-félő ember ... Bethlen Imre Ur*. Szében, 1767. 15. — 26. Sükösd Mihály jelzője. — 27. Bod Péter: *Magyar Athenas*. Szében, 1776. 42–43. — 28. Szádeczky-Kardoss Lajos i. m. 524. — 29. Markos András: *Bod Péter és Árva Bethlen Kata*. Református Szemle, 1969. 329–337. — 30. Szádeczky-Kardoss Lajos idézett kiadásában, 546. — 31. *Weszprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, 1774–1787. I. 18–19.
- 32. A már idézett Nádudvari-prédikációs kötet mellett Keresztúri Pál: *Egyenes ösvény* (1741) c. prédikációs-kötetét kell megemlítenünk. — 33. *Rettegő György: Emlékezetre méltó dolgok*, 1718–1784. Bev. és jegyz. Jakó Zsigmond, Bukarest, 1970. 85. — 34. *Rettegő Gy.* 1. m. 220. — 35. A Teleki családhoz fűződő kapcsolatairól: F. Csanak Dóra: *Két korszak határára. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Bp. 1983. 16. Az idézett naplóbefejezés ugyanitt. Kézirat: MTAK Kézirattár, Tört. Napló 4. r. 3., 115. v. — 36. *Önéletírás* CCVI. fejezet.

Két Cs. Szabó László-levél Juhász Gézának

Cs. Szabó László — Csekefalvi Sz. L. (1905–1984) író, esszéíró, műfordító, kritikus. A párizsi Sorbonne hallgatója volt, 1935–44 között a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetője, s közben a nagy műveltségű író több rangos irodalmi folyóirat munkatársa, 1936-ban Baumgarten-díjat kapott. 1945-től a Képzőművészeti Főiskolán az irodalom és a művelődéstörténet tanára lett. 1949-ben elhagyta az országot. Az utóbbi években szerencsésen megtalálta hazáját a kapcsolatát.

Cs. Szabó László Márvány és babér címen antológiát állított össze 1947-ben, mely Itáliáról szóló verseket tartalmaz. Az alább közölt két levél ennek az antológiának a szerkesztésével kapcsolatos, az általa javasolt költeményeket Juhász Géza lefordította a szerkesztőnek. A levelekből kiderül Cs. Szabó hallatlan irodalmi tájékozottsága és biztonsága csakúgy, mint filológiai jártassága és műfordítói kvalitása.

Cs. Szabó László Juhász Gézához (1894–1968), a debreceni irodalmárhoz és irodalomszervezőhöz régebbi barátság fűzte. Cs. Szabó 1936. március 29-én járt a városban, Juhász Géza hívta meg az Ady Társaság pódiumára, aki a nevezetes társaság főtitkára volt. Az Ady Társaság évadzáró irodalmi estjén Cs. Szabó Ortutay Gyulával és Sárközi Györggyel szerepelt egy műsorban.

Ezeket a leveleket Juhász Gézáé szíves jóváhagyásával adjuk közre.

Lévay Botond

Kedves jó Géza!

[1945 után?]

Én vagyok az a Csé, akinek a Geibel- és Deschampsfordításokat küldted a múlt században vagy már azelőtt. Bizony: köszönetlenül hagytam, mert lámpalázban s munkában találták éppen befejeztem a tanévét a Főiskolán s háromszázötven hallgatót vizsgáltattam. Nem kell magyaráznom, hogy mit jelent kezdő professzornak lenni. Napról napra toltam a köszönetem

és elragadtatásom írásbeli kifejezését — Kardos Laciaval azonban szóbelileg megüzentem! — toltam, halogattam, de nem hűtöttem, mert az ma is olyan meleg, mint aznap, mikor szívdobogva kinyitottam a leveledet.

Géza, megint szívből gratulálok, mert két szép magyar verset csináltál a két „penzum”-ból, amelyre nekem a kötet érdekében nagy szükségem volt. A francia vers egyszerűen ki van cserélve. Mutattam Rónay Gyurkának is, aki pompás műfordító; tapsolt. Mondjuk meg úgy, ahogy van: mind a két vers jobb, mint az eredeti.

A kötet karácsonyra jelenik meg; valószínűleg ez lesz a legnagyobb s kötött tárgya ellenére is a leg-sokoldalúbb magyar antológia. Az anyagból különben heti egyórás kollégiumot is hirdetek *A dél-vágy az európai lírában* címmel, s abban a fordításokat is bemutatatom (ti. az 1946/47. tanévben).

Közben küldtettem egy példányt a *Két part*-ból. Remélem, megkaptad. A Révaiék ajánlott vevényel igazolták az elküldést.

Gondolkoztam, miféle versekkel hálálhatnám meg nagyszerű, bajtársi szolgálataidat? Eltökéltem ugyanis, hogy föltétlenül megjutalmazlak egy-két olyan verssel is, aminek a fordítása csak élvezet s nem hőstét. Megvan a két vers; mellékelem. Több kérésem aztán, ne félj, nem is lesz már ebben az ügyben. Két igazi nagy költő egy-egy kis ékszerét adom át.

Gautier verse a *Kaméliás hölgy* s a *princesse Belgiosojo* [?] (*Musset szerelme*) s a nagy olasz operakultusz idejében született s miniatűr képmű foglalta össze a firenzei korai koratavaszt a sáros, borzongó, „nagyvárosi” és északi Párizssal, ugyanazzal a várossal, amelyet Baudelaire párizsi képeiből, Balzacból és Daumier rajzairól ismerünk. Párizs csak nekünk a latin géniusz jelképe; a francia romantika Itáliához viszonyítva északi, gótikus városnak érezte. Mindezt Gautier egyetlen lehelettel érzékelteti.

Az Észak—Dél gondolat közt vergődő, monumentális C. F. Meyer kis verse szintén miniatűr formában élete nagy problémáját foglalja össze: az Észak—Dél feszültséget, azt a polaritást, amely népek harca után még mindig tovább él a fákbán. A vers tömör szépségére nem kell külön utalnom. Az első sorban előforduló Sarazenturm előttem ismeretlen. A helyszín valamelyik hágó Itália és Svájc vagy Németország közt. C. F. Meyer latin vonatkozásaival egyébként bővebben foglalkoztam a Franklin kétnyelvű klasszikusai közt megjelent versei előszavában.

A kötetet szeptemberben zárjuk, nagyon szépen kérlek, ragadd meg a munkát. Most vakációd is van. A jelszó ezúttal: „Hamar a madarat...” S milyen madarakat!

Szeretettel ölel
Cs. Szabó László

fordításokat — utalás: Cs. Szabó László Márvány és babér című antológiára.

Két part — Cs. Szabó karcolatgyűjteménye 1946-ban jelent meg.

Geibel, Emmanuel (1815—1884) német költő.

Deschamps — valószínűleg Eustache Deschamps (eredeti nevén Eustache Morel) kb. 1346—1406. v. 1407-ig élt, francia költő; Magyarországon is járt, magyar vonatkozású költeményei is vannak. Századunkban Illyés, Rónay György, Somlyó György fordította verseit. Juhász Géza Deschamps-fordításainak megjelenéséről nincs tudomásunk.

princesse Belgiojoso — Belgiciso Trivulzio, Christina hercegnő (1808—1871), olasz író.

Kardos László (1898—) kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár. Sokáig Debrecenben tanított, az Ady Társaság főtájkára volt.

Rónay György — (1913—1978) költő, író, műfordító. 1933—47 között a Révai Testvérek Irodalmi Intézet R. T. lektora volt.

Gautier, Théophile — 1811—1872) francia író, költő.

Baudelaire, Charles — (1821—1867) híres francia költő.

Musset, Alfred de — (1810—1857) francia költő.

Balzac, Honoré de — (1799—1850) nagy francia realista író.

Daumier, Honoré — (1808—1879) francia grafikus, festő.

Meyer, Conrad Ferdinand — (1825—1898) svájci német költő, író.

A megadott verseket Juhász Géza lefordította, a következők jelentek meg az antológiában: Gautier, Théophile: Egy olasz leányhoz (178. l.), Barbier, Auguste: Isteni Júlia (182—183. l.), Geibel, Emmanuel: Itália (184—185. l.) Meyer, Conrad Ferdinand versének fordítása nem jelent meg az antológiában.

Bp. 1946. nagypéntek [ápr. 19.]

Kedves Géza!

Szívből köszönöm a villámgyors, remek munkát, s szívből gratulálok a teletalálathoz. Pontosan kifejezted a kort, a hangot s a hangulatot: a félnék, kissé urbánus biedermeier népiességet. A vers magyarul határozottabban még szebb, mint franciául.

Engedélyt kérek a következő két kis változtatásra: az elsőt értelmi okból, a kis másodikat ritmikailag érzem indokolhatóknak.

„Egy rezzen rögtön a paraszt szerszám zajára”... helyett:

„Csak egy szív rebben a paraszt szerszám zajára”

Az utolsó versszak első félsora pedig így szólna „S a piros Sabinum” helyett:

„S a rőt szabin vidék”

Pontosan fedi a te megoldásodat, csak érzésem szerint még magyarabb, és a hangzása is simább.

Most pedig a nagy és sürgős új kérés. Szerfölköt fellelkesítettél.

Az antológia gyönyörűen alakul, eddig kétszáz verset fordítottunk. Hiányzik kb. 35—40. Köztük a melékelt kettő.

Jelentőségük a következő.

Az olasz szabadságmozgalmaknak, a carbonariknak s az egész risorgimentónak a külföldi tükrözését is okvetlenül föl akarom venni egymásnak önkéntelenül is felelgető külföldi versekben. Az angol lelkesedést a Browning házaspár képviseli, a franciát — az egyetlen olasz-párti hang! — Auguste Barbier verse 1837-ből s a müncheni Emmanuel Geibelé 1844-ben. Mindketten jelentős költői szerepet játszottak hazájukban a liberális polgári-demokratikus forradalmak idején. Magyarán: negyvennyolcasok voltak.

A két versnek az a különlegessége, hogy rokon hasonlaltal óvja az olasz hazafiakat az idegen segítségtől és jóakaróktól és felszabadítóktól. Isteni Júlia a halottas ágyról kelve várd meg a te Rómeódat, csak arra támaszkodj a tetszhalál után, inti Barbier az olasz hazát. Penelope, ne hallgass az idegen kérékre, megtér még a te olasz Uliaszhoz, biztatja Geibel a mindkét versben nőként megszemélyesített országot. S ebből a két intelemből más nép is tanulhat, máskor is. Mindkét versnek az antológiában a helye, ha történeti értékük és közvetett magyar vonatkozású értelmük fontosabb is, mint esztétikai becsük. A formája mindkettőnek könnyű, nincs bennük csapda, simán gördülnek, különösen Geibel versének könnyű s behízelgő a muzsikája. Lazaságuk miatt olyan könnyű követni a tartalmi hűséget, hogy én a helyedben elsősorban a formai szépségre vetném a gondot.

Géza, nagy várakozással várom újabb teletalálataidat. Fogj neki a két versnek tüstént; jobb rögtön, mint soha.

Az eredeti kéziratokat is kérem vissza, mert nincs másolatom s nagy könyvtári utánajárásokkal körmöltem ki a szövegeket.

Igaz baráti szeretettel köszönt
Cs. Szabó László

változtatás — az előbb említett Gautier: Egy olasz leányhoz című verséről van szó.

Browning házaspár — Browning, Robert (1812—1889) angol költő 1846-ban feleségül vette Barrett-Browning, Elizabeth (1806—1861) angol költőnőt. (Apja neve Moulton; a költőnő házassága előtt Barrett néven publikált, majd fölvette a férje nevét is.) A házaspár Firenzében telepedett le, és ott élt a költőnő haláláig.

Mikor kezdődik a művelődés

Bocsánatos bűnöm talán, hogy nem nézek gyermekműsorokat a tévében. Illene persze, mert ha az én fiaim kinőttek is a gyermekkorból, a növekedésük során énbenem támadt kérdések, kételyek és vélekedések továbbra is érvényesek, sőt: a magánélet köréből sokakkal közös tere léphetnének. Véletlenek sora készítetett arra, hogy mostanában a gyermekművelődés felől többet tóprengjek, mint ellustulásom idején.

Az első véletlen: részt vettem a televíziós gyermek- és ifjúsági műsorok községi szemléjén, a tévékritikusok zsűrijének tagjaként. Nemcsak azért vállalkoztam örömmel a feladatra, mert fölélesztette egykor oly eleven érdeklődésemet a film és a televízió *gyermekművei* iránt, hanem mert a kedves városka és csodaszép környéke is vonzott. Ez utóbbi kettőről szólnom messzire vezetne választott témámtól, pedig érdemes lenne azon is elgondolkozni, járjuk-e eleget országot-világot, mert enélkül szűklátókörű és provinciális lesz az ember, még ha a főváros kellős közepén lakják is; gondolkozni kellene azon, hogy a szabadidő okos betöltéséről oly sokat papolva mi gátolja mégis az ország-világjárást, például az utiköltségek, szállásköltségek aránytalan drágulása, de ez csakugyan más, önálló téma volna. Térjünk vissza a televízió gyermekműsoraihoz.

Az előzsűrinek nehezebb dolga lehetett: két esztendő bőséges terméséből kellett kiválogatnia azt a tizenöt órányi műsort (adást, filmet), amelyet a szemle nyilvánossága elé, a versenybe bocsátott. Korábban a községi szemlék afféle műhelymunkára vállalkoztak, a bemutatott művek fölötti vitát nem párosították versennyel, díjazással. Az idén viszont három díjat is kiadtak: egyet az említett tévékritikus-zsűri javaslata alapján, egyet az Állami Ifjúsági Bizottság, egyet pedig a gyermekközönség díjaként. Ez utóbbit az ország különféle iskoláiban működő „gyermekzsűrik” szavazatai alapján adták ki; a szavazatokat amatőr rádiósok továbbították Kőszegre. A szemlén természetesen több vitát is rendeztek, s még mielőtt a gyermekek szavazatai nyilvánosságra kerültek volna, szó esett már arról: mennyire hiteles a gyer-

meknéző véleménye és mi minden befolyásolhatja. Voltaképp erről ír nek most én is.

Huszonhárom mű, tizenöt órányi tartammal: sokféle indíték az elgondolkodásra. Már az első, még futólagos benyomás is fölnevezte: az ismeretterjesztő munkák mintha jobbak volnának a többinél. Meglehet, az iskolai oktatás hiányosságai ugyancsak ösztönzően hatnak a tévékre; mindenki tudja azonban, hogy nem pótolhatják az iskolát, a tanulást. Hát akkor mivégre vannak? — kérdezhetné bárki, s nem alaptalanul. A műsorok maguk sem adnak egyértelmű választ erre a kérdésre. A tananyaghoz legközelebb alighanem a *Testünk* sorozat merészkedik (Kőszegen *Az agyam csodákra képes* című részt láttuk), meg a *Tudományos? Fantasztikus!* sorozatból ott látott rész: *A tükrör*.

Szándéka szerint *Macskássy* Kati, a *Testünk* író-rendezője aligha törekedett az iskola pótlására. Módszere nagyszerű: a gyerekek ismereteiből, szavaiból, rajzaiból indul ki s közéjük „csempészi” az ismeretközlést. Nagyon is nem iskolás módszer ez, hiszen nem *tanít*, hanem *játszik*. Ez fontos fölismerés máris. Utólag visszagondolva: ekkor már gyanakodnom kellett volna. Mire is? Majd később válaszolok e kérdésre. Előbb megírom, hogy *A tükrör* is voltaképp egy fizikai kérdéskört világít meg, a címben közöltet, s a maga módján szintén játékosnak mondható. A tükrör különben is látványos valami, s melyik gyerek ne érdeklődne, ha például egy filmtrükk létrejöttét láthatja (a szereplőre rárontó vonat jelenete úgy készül, hogy a sínre tükröt helyeznek, a kamera ezt látja, veszélytelenül, mert a mozdony csak a tükröt gázolja le — a néző azonban úgy érzékeli majd a filmen, mintha a szereplő valóban a síneken állt volna). Megemlíthetném még az *Építész* sorozatból *A tervezés* című részt, amelynek tartalmát világosan érzékelteti a címe; ezzel kapcsolatosan szólnom kellene már a *zsúfoltság* veszedelméről, a sokatmarkolásról. Ez a film bizonyára nagyobb gyerekeknek szól, *A tükrör* meg mintegy „középnemzedéknek”; a *Testünk* aránylag a legfiatalabbaknak. S ez csábít arra, hogy mondókámat így

fogalmazzam meg: *Macskássy* Katalin filmje *nem iskolás, hanem — óvodás módszerrel él*.

Sietve hozzáteszem, mielőtt bárki félreértene: *ez érdeme s nem hibája*. Köztudottakat ismételnék, ha most belefognék annak taglalásába, hogy „gyermek és ifjúság” elválasztja ugyan a felnőtteket a nem felnőttektől, de csak elnagyoltan csoportosítja az utóbbiakat. Meddig gyermek valaki, s mikor lesz ifjú? Bizonyára valahol a kamaszkor vidékén húzódik a határ. De a kamaszkort *egy* nemzedék előzi meg, vagy több? Biztos, hogy több. A gyermek első esztendeiről itt most ne essék szó; az óvodáskort, mindenki tudja, „hivatalosan” is három részre osztják: kiscsoportos, közép- és nagycsoportos. Aligha kell magyarázkodnom, melyikre mi jellemző. Az iskolába lépve „hivatalosan” csak az alsó osztályosokat és a felsősöket különböztetik meg (a középiskola már a kamaszkor), pedig az első egy-két év (s bennük a gyermek) egészen más, mint a rákövetkező két-három év; aztán a „kiskamaszkor”, a tizenévesek első nemzedéke sem egészen egységes.

A községi szemle tévéműsorait nézve is gyanakodni kellett arra, hogy a színes képzelettel a világra jött, játékos kedvű, s a játékban közvetlen világát megismerő, megtanuló gyermek *hogyan, miért és mikor távolodik el* ettől a jellegzetességétől, s hogy a változás korántsem, örvendetes, sőt, nagyon is megdöbbentő. Az óvodás módszert az iskolással szembeállítva kétségtelenül *előbbinek az előnye*. Ez az a módszer, amellyel a gyermek *önkéntelenül* tanul, ahogyan már korábban beszélni megtanult — más szóval: az anyanyelvét elsajátította —, s ahogyan valójában az embernek holtáig tanulnia, viselkednie, élnie kellene. Vitatható természetesen, hogy megy-e ez idősebb korban, nagyobb közösségekben, legyen ez csupán egy iskolai osztály, vagy a társadalom, az emberiség. Ugyancsak vitatható, hogy e spontán módon elsajátíthatók-e nehezebb fajsúlyú ismeretek; bár a vita korántsem egyenes. Hibáival együtt is az *Építész* sorozat azt bizonyította, hogy a dolgok mélyére hatolni *valamiféle*

játékossággal könnyebb és eredményesebb.

Rendkívül*érdekes volt a szemlén látottak között az a műsor, amelyet *Levente* Péter és *Gryllus* Vilmos neve fémjelez. A műsor címe: *Ház-tetőmet magammal viszem*. Nemcsak a csigára utal ez, bár a különben (sajnos) heterogén műsor egybekapcsoló elemének épp a csiga(vonal) tetszik. Utal arra is, hogy Levente Péter a *szavaiból épít házat*, háztetőt, családot, vagy — ezt már Gryllus Vilmos teszi inkább — mesevilágot. Kétség nem fér ahhoz, hogy Levente és Gryllus kitűnően tud kapcsolatot teremteni gyermekközönségével; kételkedni legfeljebb abban lehet, hogy ez a kapcsolat-teremtés „lejön-e” a képernyőről, vagyis a műsor maga is kapcsolat-teremtő-e, vagy csak „műsor”. Egyébként ha csak ez utóbbi volna, akkor is példamutató. Így *kellene* kapcsolatot teremteni felnőtt és gyermek között odahaza és az iskolában egyaránt.

(Csak zárójelben említem meg, hogy Levente Péterék mintegy mellesleg megtanítanak illedelmesen viselkedni is, ami magába véve is hézagpótló, s ráadásul „népszerűsítetek” olyan „divatjamúlt” megszólításokat, mint *édesapa*, *édesanya*. Távol álljon tőlem a konzervativizmus, mintha *csak így* szólíthatná gyermek a szüleit. Jól tudom, hogy ha én a gyermekeimet *nevükön* szólítom, magam mutatok példát erre: s azt is jól tudom, hogy ha nevémen szólítanak, akkor biztosan szeretetből és nem tiszteletlenségből teszik. Másképp állna a dolog, ha ezt a családban érthető és természetes megszólítást másokkal szólna használnák. Azt is tudom, hogy az ilyesféle megszólítások, mint „fater”, „öreg”, ugyancsak táplálkozhatnak bizalomból és szeretetből. Táplálkozhatnak természetesen hányavetiségből is. És kár volna az enyészetnek átadni ezeket a szép szavakat: *édesapa*, *édesanya*, *édes lányom*, *édes fiam*.)

Az ismeretterjesztő filmeket nézve az iskolával kapcsolatos gyanakvás ébredt újra bennem, s valami ehhez hasonló a — minek nevezem? — *játékfilmeket* látva is. Érdekes következtetésekre ad alkalmat, hogy a gyermekzsúrik nagy többséggel a *Kisvasutat* és a *Gézengúzok* című vidám filmet találták a legjobbnak (mérget vettem volna rá, hogy így lesz). Ez az igazi „családi film”, amelyet óvodástól nagyszülőig mindenki megnézhet, s többé-kevésbé jól szórakozhat rajta. A vitákon is gyakran szó került erről a filmről. Kritikusként némi kajánossággal hallgattam, amint tudósok,

tanárok, művészek azt fejtegették, hogy mi rejlik e történetke *mélyén*, noha felszínes a történet, s mi a siker titka, bizonygatván, hogy éppen bizonyos rejtett mélységekben keresendő ez a titok, holott azt hiszem egészen másról van itt szó.

Előbb azonban érzékeltetnem illő a film meséjét. A címben is említett Kisvasutat egy svéd kisgyerek. Szülei — hátizsákos turisták — valamin összekülönböznek egy bolt kirakata előtt, s mindketten végül is abban a hiszemben indulnak a maguk választotta irányba, hogy a gyerek a másik gondjaiban van. Kisvasutat tehát elkallódik, s a „gézengúzok”, azaz környékbeli kiskamaszok veszik gondjaikba s keresik városszerte, tévedéseken és burleszkjeleneteken át, a szülőket. Érdekes film? Az. Vidám film? Az. E kettő a siker titka? Igen, de... Bizony, van *de* is. Már a mesebonyolítás is gyakran jár kitaposott ösvényeken. A vidám fordulatok csaknem mind: szokványosak. A színészi megjelenítés: rutin.

Fölvetődik tehát a kérdés: hivat-e akár ez a film, akár sok más, hivat ver-e a kora gyermekkori tulajdonságok és a majdani, felnőttkori műélvezet („műélvezet”) között? Itt a bökkenő, s azt hiszem, kritikus zsűriink is e kérdésbe botlott bele, amikor a teljes anyag ismeretében és heves viták után végül is egy mesefilmnek, a *Süsü a sárkány* sorozat *Süsü csapdába esik* című fejezetének ajánlotta a díjat. Mert *a gyermek meseéhes korában dől el sok minden; akkor dől el, fog-e majd rajta az iskola, tanulásából lesz-e tudás, akkor alapozódik meg jellemfejlődése vagy ennek csökevényessége, ekkor csirázik ki művészeti ízlése és igénye, vagy ezek későbbi, rendszerint tartós hiánya.*

Mielőtt ezen a nyomon tovább haladnék, szólók egy másik véletlenről, amely ugyancsak ráterelte figyelmemet hasonló kérdésekre. Ez idén először rendezték meg az animációs filmek szemléjét Kecskeméten. Animációs film: ide sorolhatók mindazok, amelyek valamilyen tárgy megmozgatásával, megelevenítésével, átlekkésítésével készülnek, tehát rajzfilmek, bábfilmek s ezeknek megannyi változata. A magyar rajzfilm az évek-évtizedek során világhírűvé vált. Az első Oscar-díjat is rajzfilm kapta: *A légy*. Ezekben a filmekben minden lehetséges. *Rófus* Ferenc például Oscar-díjas filmjében a világot *egy légy szemével* látatja. („Szakmai” tekintetben a film azért érdemelte ki ezt a díjat, mert a világon elsőként készített egy egész — habár csak néhány perces — filmet csupán *háttér-animá-*

cióval. Magyarán ez azt teszi, hogy a filmen nincs más szereplő, csak az, ami egyébként háttérre volna a mesének. A kert, a ház, a szoba itt nem csak háttér, hanem voltaképp a hatás *egyetlen* eszköze. A néző kénytelen átélni a légy „szerepét”, mindaz, ami a filmen történik, mint ha a nézővel történe meg. Egyébként a művészet e nélkül nem művészet. Az átélés a néző-élmény alapja.) Animációs film lehet mese, lehet értekezés (ki ne emlékezne például *Dr. Agy-ra?*), lehet ezernyi más. Lehet fél- vagy egyperces, lehet öt, tíz, tizenöt vagy húszperces, lehet ötnegyedórás is. Lehet állatmese (*Vuk*), lehet egy klasszikus mű újraátélése képekben (*Gémes József* festményfilmje, a *Daliás idők*, Arany *Toldi* trilógiája, és a *Daliás idők* című töredék alapján), lehet filozofikus epigramma (vagy filozofikus tréfa?), mint a *Koncertisszimo*-tól a *Sisyphos*-ig s még tovább ívelő sor, lehet népmese, lehet világtörténelem babban elmesélve (*Foky Ottó: Babfilm*), s lehet még nagyon sok minden. A kecskeméti animációs filmszemle számomra annak a fölismérését adta (vagy azt a sejtésemet igazolta), hogy a magyar animációs film nem egy művészeti ág, hanem önálló *művészet*, amelyen belül legalább akkora sokféleség lehet, mint minden más művészetben. Az animációs film: stilizált elbeszélés, absztrakció, olykor éppenséggel a legtisztább képi zene. A szemlén *szöveg nélkül* vetítették a *Daliás idők*ket, tehát az eredetit; mert a moziforgalmazás előtt, a forgalmazás és az iskola igényére, szöveget kellett „alámondani” a filmnek. Szótlanul pedig *jobban helytáll* a film. Az a kifogás, hogy a látottakat így csak az érti, aki ismeri az eredetit, vagyis a „sztorit”, nem megalapozott. Ha egy komponista szimfonikus költeményt vagy szvitet ír a *Toldira* (és nem a *Toldiból*), akkor a műélvező számára nélkülözhetetlen-e a „sztori” közlése? A zene helytáll önmagáért, noha a műsorfüzet megismertetheti a hallgatót a „sztorival” is. A *Daliás idők* „hangjai”; a képek. (Érv lehet itt a *Háry János* is; ennek — egyébként szöveges — rajzfilm-változata korábbi esztendőkből származik. Ismeretes, hogy Kodály a *Háry János*-ból operát írt — de a későbbi *Háry János szvit* egyedüli „szereplő” a hangszerek, szöveg nincs, aki nem hallja meg a mesét a hangokból, olvassa el a műsorkalauzt.)

Az animációs film ugyancsak hivat verhet a gyermeki (tehát önkéntelen) műélvezet és a tudatos műélvezés közé, már csak azért is, mert még a mesefilmek is stilizáltak,

absztrakciók. A vitán Jankovics Marcell hívta föl a figyelmet arra, hogy a népmese és a népművészet is absztrakt, elvont, stilizált; s a Pannónia Stúdió meséi, közöttük a népmese-sorozat filmjei ebből a tiszta forrásból táplálkoznak. Vanak természetesen olyan rajzfilmek is, amelyeknek filozófiai mélységei bizonyára csak felnőttek számára érthetők és élhetőek meg, közöttük sem mindenkinek. Bár nagyon érdekes kísérlet lenne gyermeknézőkkel megvitatni egy olyan összeállítást, amely — mondjuk — egy népmesével kezdődik és lépcsőzetesen vezet el egy mély filozófiájú filmhez; meglehet, a gyermekek pontosan értenék, de legalábbis éreznék, átélnék, miről van szó.

Kereshetnék, idézhetnék még példákat gondandóm alátámasztására. Szólhatnék például a gyermekköltészet és a gyermekirodalom kitűnő műveiről, Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor, Horgas Béla, Nemes Nagy Ágnes csodálatos verseiről, Janikovszky Éva prózaversnek is beillő nagyszerű műveiről; mások-ról is — de arról is, hogy ezután, egy korcsoporttal előbbre lépve, hogyan válik bizonytalanná, tétovázóvá a gyermekirodalom, miközben az olvasók már buzgó tévénezők; még egy korcsoporttal előbb, a kamaszkorban pedig hogyan lépnek át a fiatalok vagy a felnőtt-irodalom és -művészet élvezőivé (még ha izlelgetőivé is), vagy a konzum-irodalom és -művészet (helyesebben álművészet) fogyasztóivá. Nincs értelme továbbá példálózásnak, vélhetően mindenki tud a maga tapasztalatából eleget. De ideje annak, hogy színt valljak a krónika címében föl-tett kérdés tekintetében: mikor kezdődik a művelődés?

Körül kellene írnom a művelődés szót, hiszen sokféleképpen értelmezhető. Csupán a szóismétléstől riadtam meg, s nem írtam helyette kultúrát, hiszen a rovat címe is: Kulturális krónika. A kultúra szó talán egyértelműbb és mégis elég tágas ahhoz, hogy a művészet és a tudás mellett beleérthessük az életvitelt, az erkölcsöt és ezekhez hasonlókat. A művelődés talán szűkebb értelmű, habár a műveltségre irányul, s ez már alighanem ugyanúgy értelmezhető, mint a kultúra szó. Úgy is kérdezhetnénk tehát, mikor kezdődik a jellem- és emberformáló tudatosodás, az ismereteknek az életre előkészítő fölhalmozása. (A két

év előtti kőszegi vitán Ancsel Éva filozófus azt mondta: „A gyermek-kultúrának jónak, a felnőtteknek nyújtott kultúrájánál csak jobbnak lehet lennie.” Ez eddig nem újdonság: régi szólás, hogy a gyermekeknek ugyanúgy kell írni, mint a felnőtteknek, csak egy kicsit jobban. Fölteszi azonban a kérdést Ancsel Éva: „Minek alapján nevezhetünk jónak egy gyermekkultúrát?” Így felel, meghatározva a gyermekkultúra iránti igényt: „... mi kell a gyermekeknek, mi kell a felnőtteknek ahhoz, hogy az életet viselni tudják, hogy ne csak viselni tudják, hanem olykor meg is tudjanak küzdeni életük kis méretű, de ettől még nem kevésbé veszedelmes hétfejű sárkányjaival, hogy miközben ilyen kis méretű, nem kevésbé veszedelmes sárkányokkal kell megküzdeniök, tudjanak jóban lenni az élettel, ne veszítsék el öröm-képességüket, tudjanak látni és nem visszariadni attól, amit látnak.” Igen, bár olykor visszariadni is tudni kell ám! Azt hiszem, alapjában véve mégis elfogadható ez a kettősség: a kultúrának, a művelődésnek gyermekkorban az a feladata, hogy a maga módján megismertessen az élet, a világ, a valóság szép és rút oldalai-val és fölkészítsen az e kettő feszültségében következő életre.)

A művelődés, a kultúra hatása kezdődhet hamarabb, kezdődhet később, és — sajnos — az is lehetséges, hogy valakinek az életében sosem kezdődik el. A kicsi gyermek nyitott és érdeklődő, hiszen így tanul meg enni, inni, beszélni, járni, egyensúlyozni, bajt elkerülni, kérni, kapni, adni, szeretni, gondolkodni. A kicsi gyerek szereti a szépet is — bár ebben befolyásolja már a környezete. Még négykézláb mászkál, de a lakásban láthatók látványát valamiképpen elraktározza magában. Hozzájuk szokik. S ha majd nagyobb lesz, ehhez méri, amit lát. Talán mindvégig kitart emellett az ízlésvilág mellett, talán szembefordul vele. Azt hiszem, nincsen rá mérce, mikor s kinél melyik változat következik be.

Úgy vélem, ma már kevés gyerekeknek mesélnek odahaza. Az anyáknak ezer más dolguk van. A mese: a rádió és a tévé esti meséje. Megkockázatom: az egykor anyák ajkáról hallott (nép)mesék közelebb vitték a gyermeket a felnőtt (nép)művészethez, mint a mai népmesék némelyike — vagy az, amit ezek

környezetében hall-lát a gyermek. Fölfigyeltem például arra, hogy a gyermekek legkedveltebb tévéműsora a — reklám. Hallom, azért, mert rövidek, kihegyezettek, életszerűek. Lehet: de mégiscsak meg kellene nézni néhányat, mire nevelik a gyerekeket...

Mikor kezdődik tehát a gyermekek művelődése vagy műveletlensége? Nem lehet rá elég korai időt mondani. Természetesen, a kicsit is tudatos ismerkedés a világgal, a művészetekkel, a műveltséggel csak ugyan mintegy hároméves korban kezdődik meg. Aránylag egyenes vonalú a fejlődés mintegy hat-hét éves korig. Ekkor — kár lenne tagadni: az iskolában — egyre kisebb szerepe lesz a játéknak, s helyette komoly(kodó) oktatás, ismeretterjesztés következik. A kíváncsiság, a tudásvágy lassan csökken, a képzelet szegényedik, a változatoság helyét uniform gondolkodás, kész képletek emésztetlen befogadása foglalja el. Kétségtelen: nem lehet a gyerekek képzeletére bízni, hogy eldöntse, mennyi kétszer kettő (lassan nem is ez lesz a veszedelem, hanem hogy így is, úgy is számoló géppel tud csak válaszolni efféle bonyolult kérdésekre). De még a kétszer kettő megtanulásához is lehet játékos elemet alkalmazni. (Kecskeméten egyébként érdemes megnéznie annak, aki arra jár, a naiv művészetek múzeumát és a játékmúzeumot. Mindkettőben találni érvert az elmondottakra.)

Különösen tragikusnak érzem, hogy hiányos, sokszor rosszirányú és rosszhatású a változás korában, a kiskamasz- és kamaszkorban kapott kulturális hatás. Ekkor lép a játék helyére végképp a szórakozás. Ekkor gyökerezik meg sok ifjú lélekben a giccs, a kalandos semmitmondás, a külsőséges izgalom, az idézőjelek közé tett érdekesség iránti vonzalom. S ha meggyökeresedik, mint minden más gazt, ezt is nehéz kiirtani. Pedig a művelődést mielőbb el kell kezdeni, ha az emberiség élni akar. Elvész az ember, ha tudomány nélkül való. S elvész a tudomány, ha képzelet meg játék nélkül való. Ha nem félnék, hogy megró érte valaki, kicsit módosítanám az Úr szavát *Az ember tragédiájából* így: *Ember játssz, és bízva bízzál*. A biztonság kedvéért hozzáteszem: nincs komolyabb dolog az életben, mint a játék. Ha igaz.

Zay László

Tallóztatás teológus szemmel

Egy félresikerült TV-dráma Jézus feltámadásáról

Egy feledésre méltó TV-drámát írt Révész Gy. István „Az első 36 óra” címen, amit a televízió második műsora május 22-én sugárzott. A Rádió és TV Újság előzetese szerint — K. A. írása — a szerző arra a kérdésre kereste a választ: „Vajon ki volt igazából Jézus, a názáreti?” Erre a kérdésre meglehetősen lapos és unalmas párbeszédekben és erőszakoltan anakronisztikus helyzetekben keresi a választ a szerző, akiről néha az a gyanúnk támad, hogy nem ismeri az evangéliumokat, no meg a kort, melyben a dráma játszódik. A szerzőnek az a szándéka, hogy a kereszthalált követő 36 óra — másfél nap — történetét tárja fel. Júdásból — mintaforradalmár lesz, pedig az evangéliumok szerint ekkor már régen felakasztotta magát. Péter Róma-barát, megalkuvó lesz és közben halvány fogalma sincs Jézus tanításáról. Teljesen értelmetlen szenvelgése és anakronisztikus a főpapok ravaszkodása is. Pilátusból, aki az Új Ember szellemes megjegyzése szerint „mint valami bolygó-római ki-be járkál, hogy narrátorként kommentálja az eseményeket!” (Új Ember, 1985. június 9. 2. oldal.)

A feltámadás magyarázatára naiv magyarázatot talál ki a szerző. Jézus testét Annás javaslatára a főpapok lopják el azért, hogy ezzel megelőzzék a nyilvános temetést és a várható lázadást, s amikor a népünnepeyre összeseregülő zsidók üresen találják a sírt, egy értelmetlenül lelkendező római katona találja ki a feltámadás legendáját, amin a tanácstalan Péter kapva-kap — s „hitelesítésül” felcsendül Händel Messias-ának Halleluja kórusa.

Makedon Fülöp sírja

Alig nyolc esztendővel ezelőtt történt. Manolisz Andronikosz nagy nevű görög régész nekilátott, hogy feltárja az egyik verginai tumbát. Ekkor már tudták a történészek, hogy a mai Vergina helyén állt Aiges, a Makedon Birodalom első fővárosa. A közelben már kiástak jó néhány makedon sírt, melyeket a mi kunhalmainkhoz hasonlóan földkupac fedett. Manolisz Andronikosz nem sejtette, hogy mit rejt a 12–13 méter magas földhányás.

Először egy kultikus hely maradványaira bukkantak, megégett cserépekre, állatok és madarak csontjára, majd egy hatalmas fal koronája került elő. Innen egy sir felső kamrájába jutottak, amelyen min-

den elképzelt felülmúló szép fal-festmények tárultak a régész szemei elé. A festmények különösen rangos művész alkotásai, amit csak a leg-gazdagabb uralkodók engedhettek meg maguknak ebben az időben. Egyik falon könnyed „impreszionista” vonalakkal ábrázolt nőalak látható. Az északi falon egy jól ismert mitológiai jelenet: Pluton Kronosz fia elrabolja a „bimbóarcú” Perszephonét. A történetet Kerényi Károly így mondja el: „A leány épp virágott szedett: rózsát és sáfrányt, ibolyát, iriszt és jácintot, a lágy fűvű réten. Sikoltozva hívta az apját; nem hallotta hangját sem isten, sem ember, egyetlen olajfa sem rezdült meg... A freskón torzonborz férfi kapja karjaiba a karcsú, ívelt csipőjű, meztelen nőalakot, aki reszketve nyújtja karját játszótársai felé.”

A sírkamra előterét kirabolták, a freskókön kívül semmi nem maradt épen, de az ásatást folytatva, a régészek eljutottak a sírkamra bejáratáig, amit kétszárnyú, sértetlen márványajtó zárt. A felfedezés nagy elményét Andronikosz így mondja el: „A boltív zárkövének leemelése után egy alig 34 centiméteres nyílás keletkezett, éppen elég arra, hogy megpillanthassuk a sírkamra belsejét és később egy létra segítségével leszállhassunk oda... Két sírt találunk és rögtön feltételeztük, hogy nem közönséges halandókról van szó. Először is ott volt a két monumentális falfestmény, melyeknek mind a témája, mind a minősége arra engedett következtetni, hogy nem mindennapi helyet fedezünk fel. Ilyet még sehol Makedóniában nem találtak. A boltív agyagtégla is egyedülállóak voltak. A sírkamra belsejének gazdagon díszített aranylemezzel befuttatott fabútorai, az elefántcsont és üvegdíszítések a halott magas társadalmi rangjáról tanúskodtak. Ugyanerre utal a megtalált kard, a páncél, a pajzs. Ehhez jön még a gyönyörűen megmunkált színarany osteotéka (10 800 gramm színarany), amelyet a szarkofág rejtett magában. Benne gondosan letisztított csontokat találtunk, ezeket — mint Homérosznál Akhillész és Hektor borban megmosott csontjait — bíborba göngyölték. Ilyesmit sem láttunk még makedon sírokban. A sisak mellett lett nemesfémből készült homlokpánt formája az akkoriban használt királyi korona formáját mutatta, a királyok portréin legalábbis így ábrázolták a hatalom jelvényét. Végül a sírkamrában talált elefántcsont portrészobrocskák nem sok kétséget

hagytak az iránt, hogy kiket ábrázolnak. A szakállas érett férfiú II. Fülöp már máshonnan ismert portróját idézte, két másik az akkor húszéves fiát, Nagy Sándort, a későbbi világhódítót, illetve anyját, Olümpiászt ábrázolta feltevésünk szerint... Ha pedig ezek a feltételezések helytállóak, akkor az időazonosításból elérkeztünk a csaknem hihetetlen feltételezésig, hogy II. Fülöp sírját találtuk meg.”

A sír feltárása óta a tudományos világban alig „tamaskodik” valaki. A feltárt sírokban talált emlékek bemutatására a szaloniki múzeumhoz egy külön szárnyat építettek, és itt mutatják be az arany díszítésű urnákat, a gondosan megmunkált ékszereket, ezüst és bronz edényeket, fegyvereket, érmekeket, agyagszobrokat, amelyek az i. e. IV. század kézműveseinek remekbe készült munkái.

Ennek a nyolc esztendő történetnek az adja meg az időszerűségét, hogy Philoxenia '85 címen ez év áprilisában kiállítás rendeztek Theszalonikiben a külföldi újságírók részére. A szépen hangzó görög név — a kiállítás címe — azt jelenti = vendégbarátság. A világ minden részéből, közte hazánkból is összehozott újságírók közelről megismerkedhettek Makedon Fülöp és Nagy Sándor birodalmának föld alól kiásott regényével. A leletet — hírt adnak egy birodalmat alapító uralkodóról, akinek életműve feltűnik Dániel próféta könyvének látomásában is, mint a bronz has és oldalak birodalma (Dán 2,32; 39), no meg az egyszarvú öklelő kecskebáké, melynek egyetlen óriás szarva eltörött, hogy négy kisebb nőjön a helyére (Dán 8,8). Így született a hellenista civilizáció — európai kultúránk igazi bölcsője.

Kalendárium kiállítás a Debreceni Kollégiumban

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gazdag anyagából adnak ízelítőt azok a kiállítások, amelyeket nagy hozzáértéssel, gondos válogatással állítanak össze a jeles gyűjtemény munkatársai. Most a könyvtár kalendárium gyűjteményére került sor, melyből több ezer darabot őriz ez a rangos gyűjtemény. A kalendárium szavunk a római naptár első hónapjának a nevéből (kalendare) származik. Régi magyar szóval csiziónak is mondták, ami nem teljesen azonos a mai kalendáriumunkkal. Heinrich Gusztáv szerint a csizió „versbe szedett naptár”.

A XVII. század folyamán lett ke-

resett nyomdatermékké a kalendárium. Biztos megélhetést nyújtott a nyomdáknak és sok-sok hasznos ismeretet a naptárak szorgos olvasóinak. A kiállítás először a XVII. század naptárait mutatja be. A század elejéről — 1604, 1609, 1611, 1625 — több debreceni naptártöredéket őriz a gyűjtemény. Ez is mutatja, hogy sokat olvasott nyomtatványok voltak, amiből ritka a tisztán, épen maradt példány. Budán, Lócsán, Pozsonyban, Debrecenben készültek a leghíresebb kalendáriumok, melyeket többnyire fametszetek díszítettek.

Az első szabadalmat 1705-ben I. József adta tizenöt évre a naptár készítésre *Töltéssy* Istvánnak, aki korábban Debrecenben volt könyvkötő és nyomdász mester. A debreceni kalendáriumok története külön fejezete a magyar kultúrtörténetnek. Jelenlegi ismereteink szerint 1592-ben adták ki a legrégebbi debreceni kalendáriumot, amit a későbbi évek folyamán vagy 30-féle típus követett. 1681—1706 között a debreceni kalendáriumnak a lócsai kalendárium volt a mintája. 1819-ben indult el Debrecenben a mai értelemben vett naptár, mely szakított a babonák, jóslások közlésével. *Fazekas Mihály* volt a szerkesztője. A kalendárium formája is sokféle volt. A kiállításon láttunk 4—5 cm-es nagyságú apró kis könyvecskét, gondosan nyomtatott XX. századi falinaptárt éppúgy, mint díszes, tartós kötésű (bőr, selyem) remekeket.

A kalendárium — nagyon hamar ismeretterjesztő feladatot is ellátott. Gyógyászati, gazdasági ismeretek mellett híreket továbbított, irodalmi alkotásokat közölt és a köznép fontos szellemi tápláléka volt évszázadokon át. Ezért a kalendáriumok fontos információt adnak hajdan élt eleink hiedelmeiről, kultúrájának színvonaláról, sőt hitéről is. A magyar protestantizmus kegyességének kutatásához sok hasznos információt kaphatunk ezekből a kalendáriumokból.

A XIX. században már különböző intézmények, egyesületek, hírlapok, könyvkiadók, de az egyházak is adtak ki naptárakat — felismerve azt, hogy milyen jelentős az információk áradatában ezeknek a kalendáriumoknak a szerepe; hiszen ez volt a legolvasottabb sajtótermék. Sok, nagyon nívós, jelentős kiadványt találunk ezek között a kalendáriumok között. A Debreceni Képes Kalendárium például 48 éven át adott helyet a legkülönbözőbb helytörténeti írásoknak, mely a város történetének jelentős forrása.

Az ízlésesen rendezett kiállítás — gondolatokat ébresztő, tudományos

kutatásra ösztönző tett. Illesse érte köszönetet a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárát.

Barangolás Óbudán egyháztörténeész szemmel

Van egy műemléki csoda Óbudán — a Flórián téren. Lassan már egyéves lesz — de a csoda az idő múlásával is csoda marad. Szeretnék róla a régi legendák áhítatával írni. Volt egyszer egy katonai tábor: Aquincum. Erről először 1778-ban szerezhettünk hitelt érdemlő tudósítást, amikor *Schönvisner* István (1738—1818) a budai egyetem hajdani régészeti tanára, az egyetemi könyvtár igazgatója ásatásokat végzett ezen a helyen. Egy meszesgödört ástak az építómunkások. Régi falakra bukkantak és értesítették *Schönvisnert*, aki máig példamutató gondossággal és pontossággal föltárta a katonai tábor fürdőjének első részletét. Ő végezte először tudományosan hiteles ásatásokat hazánkban. Egy 18×8 méter alapterületű, padlózat alatti fűtéssel ellátott termet tárt fel, melynek során olyan bélyeges téglák kerültek elő, amelyek arra utaltak, hogy a fürdőt Aquincum állandó helyőrsége, a római II. Adiuatrix légió számára építették. Hetven évvel később egy faragott feliratos kő megerősítette ezt a feltételezést. Ebből megtudtuk, hogy a szóban forgó épület a *thermae maiores* (a nagyobbik fürdő), melyet 268-ban átépítettek és ismét átadtak a II. Adiuatrix légiónak.

Ekkor még mit sem tudtak a régészek a fürdő méretéről. A feltárásokat 1930-ban, majd 1960—63-ban folytatták, amikor a fürdő keleti zárófalát találták meg. Az 1977—79 között végzett ásatás váratlan fordulata az volt, hogy a fürdő a Szentendrei út nyugati oldalán is folytatódik és így egy olyan hatalmas épületgyűttes bontakozott ki, ami az Alpoktól északra épített legnagyobb katonai fürdő volt, ami Augustus császár hadimérnökének, Vitruviusnak elképzelése szerint készült. Sajnos az 1960-as években a hatalmas lakótelep szélén megépítették a Flórián áruházat. Az alapozásnál — ma már tudjuk — csodálatos leletek kerültek volna elő. Itt állt a katonai város központja. A régészek tiltakozása ellenére az alapásáskor örökre restaurálhatatlannul eltűntek a régi kövek.

Az 1978-ban kezdődő építkezéskor — csoda történt. A régészek — *dr. Kabai Melinda* vezetésével versenyt ástak a gépekkel, hogy a tervezők a konzervált romok számára intim atmoszférájú kis tereket teremtsenek, ahol pihenni, műltről és

jelenről gondolkodni lehet. Ez lett Európa legnagyobb aluljáró rendszere, teljes alapterülete 23 ezer négyzetméter. Az építők és a régészek egymást segítő munkásságára egy szép példát hadd idézzünk. Az aluljáró észak-déli irányú vasbeton fala az eredeti tervek szerint átszelte volna a katonai fürdő egykor nyitott úszómedencéjét. Ennek a 26×13 méteres medencének olyan épen került elő a teraszpadlózata, hogy még ma sem engedi át a vizet. A mérnökök találékony, gyors tervmódosítással megőrizték a múlt ritka építészeti kincsét, a Rudas-fürdő uszodájához hasonló nagyságú medence eredeti szerkezetét.

A feltárások nyomán kialakuló műemlékegyüttes a keresztyén Óbuda nyomairól is hírt ad. A katonai tábor történetének későbbi szakaszában a katonák, a tábor lakói között is sokan Krisztus nevére tették rá életüket. A közelben — a Raktár utcában — tárták fel a táboráros temetőkápolnáját, azt a cella trichorát, ahol a népvándorlás viharai között egyre bizonytalanabbá váló élet terhei között többször találtak lelki vigaszt hitbéli eleink. Ezt az életérzést jól jellemzi egy Aquincumban talált kőkoporsó felirata is:

*„Ifjan, alig hogy a fényre figyeltél,
már a kegyetlen
Párkáknak szava hív, s itt nyugszol
nyomorult
Szánandón a sírban. A téged oly
nehezen vart
Jó szüleidnek gyászt és zokogást
okozol.
Mégis, ahogy mondják, balsors
avagy kinteli végzet
Játszott itt mivelünk. Isten ő nem
lehetett.”*

De a népvándorlás viharai után keresztyénné szelidülő Pannónia emlékei is előkerültek a megújuló Óbuda házai, utcái és terei alál és több helyen is szép példáját találjuk a keresztyén múlt megbecsülésének. Jó példája ennek a Fő tér 1. számú gyönyörűen megújult ház, melyben a Sipos Halászkert kapott új otthon. A régi ház pincéje, a XIII. században az Óbudai Prépostság alapfalára épült. A régi római romokon Orseoló Péter alapított először Péter apostol tiszteletére társas káptalant, melynek temploma Szt. László király idejében épült. E köré telepített a római romokból megelevenedő város. A XVI. század közepéig ez volt Buda, amit a következő századok továbbépítettek. Most az új, gondosan felújított Halászkert falán ott találjuk az Óbudai Prépostság szépen faragott címerét, meg egy feliratot, mely az arra járó vendégeket bevezeti a múlt titkaiba.

Szigeti Jenő

Gyökerek és távlatok

Dr. Tóth Károly püspök új könyve

Dr. Tóth Károly püspök a Keresztyén Békekonferencia elnöke — a magyar protestantizmus béke-diplomatája. Előadásaiból, igehirdetéseiből és cikkeiből, négy esztendő tanításainak java terméséből közöl példamutatóan okos és lényegretörő válogatást több mint 500 oldalon ez a kötet, mely a Keresztyén Békekonferencia kiadásában jelent meg.

Már a régi görögök is tudták, hogy az ember — társadalmi lény — zoon politikon. Az egyháznak is a történelem során sokszor újra kellett tanulnia, hogy a világból, küldetése helyéről nem disszidálhat büntetlenül. Isten felelőssé tette népét a küldetése helyéért. Ennek a kötetnek éppen az a jelentősége, hogy a keresztyén ember világméretű felelősségtudatát erősíti.

Az emberi létünk negyedik dimenziója — a történelem. Mai, felgyorsult világunkban egyre jobban kiderül, hogy a történelem — nemcsak múlt, hanem jelen is, aminek csak akkor van értelme, ha a jövő felé nyitott. Ma egyre kevésbé lehet menekülni az andalító, vagy dicsőségével lelkesítő múltba a jelen elől. Meg kell tanulnunk azt, hogy cselekedeteinket, ember létünk végső nagy kérdéseit egyszerre kell ragoznunk jelen, múlt és jövő időben. Erre tanít ez a kötet is, amely felosztásával is jelzi, hogy aki az egyház és a mai világ ügyét akár a parancsnoki hídon, akár egyszerű közkatonaaként felvállalja, annak a múltban, jelenben és a jövő távlataiban egyformán kell tudni gondolkoznia.

A könyv múltra vonatkozó részét — *A bizonyosságok felleje* a címe — *Báthory* Gábor püspöknek, a Kálvin téri gyülekezet első lelkipásztorának a gyülekezettől való búcsúzásakor mondott beszédének egyik mondata vezeti be: „Ha előre akarok látni, szükség, hogy visszatekintsek.” Tóth püspöknek előzetekintő emlékezései közül a *Török* Pálra, *Ravasz* Lászlóra, *Bereczky* Albertra — utaló beszédek adják a fejezet első szakaszát, amit közelmúltunk jeles elhunytjairól szóló megemlékezések, majd a nevezetes évfordulókról elmondott, leírt tanítások követnek, majd pedig a Kecskeméti Egyházművészeti Múzeum megnyitóján elmondott beszéd zár, melyben örökségünk megbecsüléséről írt a szerző.

Ezekben az írásokban az van benne, amit a mai történeti helyzetben megtudni hasznos és érdemes. Múltunk jeleseinak életadatait megőrzi a lexikonok és a szakmonográfiák, de az adatok mögött meghúzódó értékek és gondolatok jelenünket gazdagító újrafelfedezése sürgető feladatunk. Visszaemlékezéseinek alapszabályát a *Ravasz* László születésének 100. évfordulóján elmondott emlékbeszédében fogalmazta meg: „Istennek beszéde, a történelmi tanulás és a hit szempontjai kell, hogy irányt adjanak és medret szabjanak érzéseinknek, gondolatainknak és szavainknak.” Ez óvja meg a szerzőt a kétes értékű, sokszor tapasztalt, sanda szándékú „újra értékelésektől” és a rajongó, „évfordulókhöz illő” rehabilitációktól is. A ma élő, a ma hívő, a ma bizonyosságot tenni akaró ember érdeklődése teszi érdekessé ezeket a történeti írásokat.

A könyv második része *Részvétel a jelenben*, a

könyv derekas része. A könyv szerkesztői, lektorai: *Bucsay* Mihály, *Hegyi Füstös* István, *Horváth* György és *Vályi Nagy* Ervin — egy sajátos módszert követnek. A könyv második és harmadik része csak kivételesen közöl egy-egy előadást teljes szövegében. A szerkesztők ezeket több részre bontották és újra rendszerezték, hogy a felesleges átfedéseket elkerüljék és a gondolatok frissességét megőrizzék. Az a törekvés vezette a szerkesztőket, hogy teljesen a tartalomra: a helyzetre és a tennivalókra összpontosítsák az olvasók figyelmét. Így született meg az a ritka csoda, hogy a különböző helyeken, különböző műfajokban elhangzó előadások egységes, olvasmányos, sodró lendületté rendeződnek.

Itt kell megemlítenünk a kötet másik jellegzetességét. A kötetben, mint ahogy erre az előszó is figyelmeztet „az alapvető igazságokat elsősorban az igehirdetések mondják ki. A 45 prédikáció mindegyike a Szentírás igen beható ismeretéből merít és mellőzi a papos sallangokat, némely egyházi írónk kedvet szegő modorosságát. Abban a törekvésben, hogy minél érthetőbben tudja átadni a bibliai üzenetet, hogy minél vonzóbban és elkötelezőbben fogalmazza meg a feladatokat, az Ige hirdetője szinte a lelkét teszi ki”.

A jelen világunk kis breviáriumává szélesül ez a fejezet. Igéhirdetésekkkel kezdődik, melyek adventtől pünkösdig ölelik át az egyházi évet, majd egy csokorban jeles alkalmakat idéző írások találunk, melyek a lelkési szolgálat mai kérdéseinek, az egyházi szolgálatok különböző rendjeinek kérdései között kalauzsolnak el bennünket. Az egyházkerületét látogató, gondos lelki számvetést készítő püspök arcéle villan fel a „testvéri látogatáson” járó egyházkormányzó prédikációiban, majd a munkatársakat értékelni tudó kortárs áhítata, megbecsülése tanít bennünket mai, képmutatás nélküli hálaadásra. Egy születésnapon elmondott, leírt köszöntő is az igehirdetés rangjára emelkedik ebben a könyvben. Lényegében a kötet minden írása Jézus Krisztus egyházának mai titkait vizsgálja, s a legkülönlegesebb téma és alkalom is arra teremt módot Tóth Károly püspökatyánk számára, hogy ezer színekre bontva erről a titokról elmélkedjen. De ezekben a prédikatori hevületű írásokban sem feledkezik meg arról, hogy küldetésünk tere a szocialista társadalom.

Az írások színességét az is fokozza, hogy megszületésük helye, alkalma rendkívül különböző. Szószéken elhangzó igehirdetések mellett világi és egyházi sajtóban megjelent újságcikkeket, Keleten és Nyugaton, a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban vagy a Harmadik Világban elmondott előadásokat találunk. A szocialista társadalomban szolgáló egyházaink életéről tett vallomásait, ha első elhangzásuk helye szerint számba vesszük, akkor látjuk ennek a bizonygatásnak sokoldalúságát és széles ölelését. A kötet idéz interjúkat, melyet a BBC-nek adott a püspök, újévi köszöntésre adott választ, mélyen szántó meditáció bontakozik ki, majd egy ünnepélyes egyházmegyei gyűlésen elhangzott előadásrészlet, és egy kijevei ökümenikus légkörben elmondott beszéd következik. A sort keletnémet teológiai folyóiratban megjelent cikk, majd a Parlamentben elhangzó beszéd folytatja.

Tóth Károly püspök atyánk hidakat építő munkása a protestantizmusnak. Mint a Keresztyén Békekonfe-

rencia elnöke gyakran fordul meg Keleten és Nyugaton, ahonnan színes és mégis mélyen szántó tudósításokat küld korunk nagy kérdéseiről. A békével kapcsolatos írásainak sokarcúsága és konkrétsága ragadott meg. Ezekben az írásokban is nagyon sok érdekes területét érinti a nemzetközi egyházi életnek. Egyik cikke például Colombo-ban az *Ázsiai Teológiai Kutatások* című gyűjteményes kötetben jelent meg és ebben a szolidaritás fogalmának tartalmáról értekezik. A Református Világszövetségnek küldött jelentésében a Kelet- és Közép-Európában élő református egyházak és a Magyarországi Református Egyház kapcsolatát elemzi.

A könyv harmadik része: *Küzdelem a jövőért*. A XX. század második felében élő keresztynysége számára az etikai feladatok egyre mélyebben és sokoldalúbban kapcsolódnak össze a reménységgel. Hovatovább megszokja a világ a nukleáris fegyverekkel való együttélést — de ez súlyos etikai kérdéseket vet fel, aminek ismeretében nem maradhat néma a keresztyén ember lelkiismerete. Új nemzetközi ethosz kiépítésére van szükségünk, amelynek sarktétele: „az emberi életnek különleges értéket kell adnunk, és nem lehet alárendelnünk semmiféle más, bármennyire fontos értéknek, mint például a nemzeti biztonság, vallásos meggyőződés”. (379) A könyvnek ezeken az oldalain Tóth püspök ezekről a húsunkba vágó politikai kérdésekről nem politikusként nyilatkozik, hanem példamutatóan az Ige alapján — teológiai felismerésekkel felvértezett. Nehéz kérdésekre keresi alázattal és hittel a választ Isten Igéje alapján. Mi teszi keresztyénné a Keresztyén Békekonferenciát? Mi a keresztyén békemunka bibliateológiai alapjai? Hogyan lehet a leszerelés ügye teológiai kérdés? Nem valamilyen „immanens eschatológia”, valamiféle földi ember teremtette Isten országa váradalom csalfa, vak reménye bontakozik ki ezekből az írásokból. Azt vallja, „hogy a végső időkben nem a végérvényes pusztulás, hanem Isten kegyelmes üdvígéretének beteljesedése vár minket. Jézus visszatérése tehát éppenséggel a halál feletti győzelem jegyében történik”. Tóth Károly eschatológiájának teológiai iránytűje Victor Jánosnak ez a találó mondata: „Az eljövendő új világ nem úgy viszonyul a régihez, mint a part a süllyedő hajóhoz, hanem mint az új épület az álványhoz.”

(Végül egy személyes vallomással tartozik a recenzens. Hosszabb tengeren túli utazás előtt állok, amikor az ember már nem napokkal, hanem percekkel méri az időt. Néhány nappal ezelőtt kaptam a szerkesztőtől a megtisztelő megbízást: ismertessem a könyvet. Amikor a tartalomjegyzéket átfutottam, arra gondoltam, hogy az ismerősebb, már hallott vagy korábban olvasott szakaszokat átugrom — és bele-beleolvastam megismerek annyit belőle, amennyi egy elfogadható ismertetéshez elegendő... Amikor elkezdtem olvasni — rabul ejtett a könyv sodró erejű bizonyágtétele. Végigolvastam, s ott hagyom még tovább is az íróasztalomon, hogyha akad majd egy kis szabadidőm, akkor újra beleolvashassak.)

— 1 — 8

Írta, szerkesztette,
kísérő szöveggel ellátta:
Scheiber Sándor

Minden bizonnyal valamiféle tiszteletreméltóan gazdag küldetés- és felelősségtudat, s mindezzel egybefonódó kegyelem, akár a mindezek (és mások) elmé-

lyült egybefonódásából eleven *numen* nyújthatott fokozott földi erőt, a nemrég elhunyt Scheiber Sándor professzor úrnak az általa végzett hatalmas és sokrétű munkához, hogy még az újabb munkáinak itt megkísérelt és rövidre szabott egybefoglalása sem kevés gondot okoz. „*En nem vagyok nagy tudós* — mondja és írja mégis magáról a 70. életév *Summa vitae*-jében — *csak egyedül maradtam...*”

Nos, ez a mondat nem csupán egy a küldetését felismerő és ily módon is nagyszerű ember szerénységéről tanúskodik, de utal mindarra, amiben az elmélyült tudományú magyar és nemzetközi zsidóságnak a közelmúlt története során része volt. Akár az „új iskolára”, amely az utóbbi néhány évtizedben és éppen a professzor példaadó, oktató és szervező munkája eredményeként megkísérli újjáteremteni önmagát. És elég talán, ha a professzor úr által újjáformált és általa szerkesztett *Évkönyvek* nyolc kötetének egyre bővülő tanulmányanyagára gondolunk, ezekben pl. *Vermes Géza* tanulmányaira a Holt-tengeri tekercek biblia-tudományi hatásairól, ezek mellett a kitűnő „irodalmi anyagra”, akár a nagyszerű előőkről szóló emlékeztetésekre és dokumentációkra, ezenközben nem kevés más jellegű, közöttük „praeökumenikus” adattár és vallomás, pl. az 1981/82. évi kötetben a számunkra igen emlékeztető *Stern* Samuél olvasható.

A legújabb, az 1983/84. évi vasok gyűjteményben két előadás éppen Scheiber Sándor munkásságát elemzi és értékeli. *Hahn* István történész professzoré és a néprajztudós *Voigt* Vilmosé — e két komplex tudomány Scheiber Sándor érdeklődésének, tájékozódásának és munkásságának fókuszában áll — ezekhez utalva talán felmentést kaphatunk az „oeuvre” szélességének és bemutatásának ismételt elemzése alól. Csupán variálhatnánk az ezekben olvashatókat, néhány jelzővel, akár ezek felső fokával „bővülne” csupán az ott megfogalmazott vélemény.

A legszivesebben és akár példára serkentően a *Folklor és tárgytörténet* bővített kiadásának második, majd az 1984-ben megjelent harmadik kötete végén található gazdag és időrendben felsorakoztatott személyi bibliografikus adattárhoz utalnám az érdeklődő olvasót. A sok nyelven megjelent írásokat regisztráló jegyzék első tétele 1933-ból való, az utolsó 1983-ból, az ötven év „termése” 1569 tételből áll. Bár a fontosabb és pontosabb információ mégiscsak a tárgyi rendben összeállított bibliográfia lenne, ebben aztán különösen kirajzolódnék az író és tudós széles körű érdeklődése és munkássága, amely a geniza-tudománytól a hebraicán és judaicán keresztül az irodalomig és néprajzig, a tudomány- és művelődéstörténetig terjed, és mindebben oly tág terű analógiák és komparatika, hogy aligha lehetne szigorral körbehatárolni az intermedialis érdeklődést és tartalmakat. Aligha lepne meg, ha akár a „humaniorákon” kívüli tanulmányaiival vagy információival találkozhatnánk legközelebb.

Az utóbbi évtized során az említett érdeklődési kör mindinkább tágult és teljesebb, és sok ágon teremtette meg az újabb és értékes tudományos analógiák eddig nem ismert lehetőségeit. Több nyelven elmélyült könyveket és hasonmás kiadásokat, a geniza-kiadások, a magyar-zsidó oklevéltár és a magyarországi zsidó feliratok újabb kötetét nyújtotta Scheiber professzor az olvasólámpák alá, újragondolásokra serkentően és akár példaadón. A teljesebb műjegyzék a *Folklor és tárgytörténet* harmadik kötetének „hátsó fülnél” megtalálható, az apróbb-nagyobb és kitűnően informatív tanulmányok, irodalmi és folklorikus

„szösszenetek” külhoni és hazai megjelenéseinek jegyzéke az említett bibliográfiákban, aligha terhelnék e bőség részletezésével az olvasót.

A válogatott tanulmánygyűjtemény harmadik kötetének szerzői előszava *Marguerite Yourcenar* mondatát idézi vallomásként („*Őrizkedtem attól, hogy bálványt csináljak az igazságból; szerényebb nevet adtam neki: pontosság.*”), és ez a mondat akár az életmű indítékainak és eredményeinek foglalata lehet, nem csupán hódoló tanúságtétel a század szellemét illetően. Scheiber professzor úr tanulmányai „tárgyasak”, mint a „tárgytörténet” maga — adatai a legapróbb részletekbe menőn megbízhatók. A „szöveg” a köznapi olvasót bűvöli el, a jegyzetek tömege a tudóst — egyik sem marad kielégítetlenül. A művészi módon megformált „pontosságból” végtére mégiscsak „igazság” kerekedik.

Az íráskor első részének fő területe a kötetben a szakrális és nem csupán zsidó folklór világa, Scheiber Sándor kutatási eredményeinek izgalmas felmutatása („*Asztalból koporsó*”, baráti emlékezés *Bálint* Sándor személyére és munkásságára stb.), majd a nagyobbik részben a „tárgytörténet” analógiáinak módfelett széles spektrumú és szerteágazó, eredeti értékű vizsgálata következik. A leginkább kedvelt *Arany* János, majd *Mikszáth* Kálmán, *Kiss* József munkásságának ilyen kutatása, a zsidó folklór szokásformáinak irodalmi forráskutatása a régebbi és újabb alkotásokban amúgy is a professzor önálló és jókedvvel művelt szakterülete. Öröm számunkra is. Valljuk meg, megannyi új és újabb felfedezés — ennek a gazdag és jó részben feledésbe merült folklóranyagának ismeretében a kortársi érdeklődés eléggé szegényes volt Scheiber professzor munkásságának ismerete előtt. Kár lenne tagadni a tudományos értékek mellett ezeknek az írásoknak feltáró, ismeretterjesztő és érdeklődést keltő értékeit, akár a belőlük származó csendes humort, a bölcsesség populárisabb hagyományait.

Ez a tájékozódás a korábbi kötetekből is kibonthatóan hatalmas fundamentumra épül és támaszkodik: *Heller* Bernát, *Lów* Immánuel, *Kohlbach* Bertalan, *Pfeiffer* Izsák, *Golziher* Ignác és mások a szellemi példaképek és mesterek, emléküket a három tanulmánygyűjteményben, ugyanígy a bibliográfiákban és jegyzetekben méltó helyet kapott. Hasonlóképpen a reformáció vagy a magyar protestáns prédikátorok példanyagának nem ritkán a zsidó folklórból vagy történelemből származó „mintái”, hasonlóképpen a kortársi világirodalom néhány ily forma analógiája is, mint erről a gyűjtemények nem egy írása tanúskodik.

A magyar mellett olasz, német, francia, angol és más nyelveken megjelent tanulmányok, elmondott előadások szövege néhány kulmináns esetben csupán ebben a három gyűjteményben olvasható. Ezek közül és a legutóbbi kötetből kiemelném *A magyar zsidóság szellemi élete a századfordulótól — kitekintéssel Bartók Bélára* címűt, a harmadik kötet talán legátfogóbb tanulmánya ez a korábbi előadás. Bár nehéz lehetne eldönteni, hogy az ünnepi asztalon melyik a legkedvencesebb csemege. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a kedvenc jóbarát, az ezer érdeklődésű *Arany* János bölcs tudománya ölt új formákat és köntöst a modernebb utód jelen korú „kitekintéseiben”, gazdagon dokumentált, élvezetes olvasmányt nyújtó írásaiban. Arany közismertebb írásainak folklorikus forrásvidéke bőséggel helyet kap, ugyanígy szerkesztői iratai, akadémiai papírszeletei is „kútfők” lettek itt. A „pontosság” mellett a teljesség igénye mutatkozik.

Külön szót érdemel a legújabb kötet, a *Féner* Tamás inkarnáló erejű fényképalbumának (Bp. 1984., Corvina Kiadó) fejezetei mellé írt „*kísérő szöveg*”. Mindaz tehát, ami a *Chagall-házaspár*, vagy éppen *Singer*, *Canetti*, *Malamud*, *Sólem Aléchem*, *Mendele Mojhér* Szforim és mások magyarul is megjelent könyveiből kerülhetett ismét a nem ritkán tájékozatlan érdeklődés elé. Bár nem csupán „tájékoztató” a szöveg, inkább egy nagy múltú hagyomány historikus és jelen korú bemutatása, a képekkel együtt nyújtva a komplexitást.

Az „...és beszéld el fiadnak...” *Zsidó hagyományok Magyarországon* című album és dokumentáció képekben és szövegben idézi pontosan mindazt, amit a címben ígér: a szöveg a múltat, a képek e hagyományok jelenkorát. Mózes mondata, *Károli Gáspár* fordításában: „*És add tudtára a te fiadnak azon a napon...*” (2Móz 13,8; 5Móz 4,9) pontosan jelöli a többször említett küldetést. Mindkét jelölt bibliai hely Scheiber Sándor munkásságára egyaránt vonatkozatható.

A színes és gyönyörű képanyaggal, korszerű tipográfiával megáldott album előszava (*Zsidók Magyarországon*) és szövege a dolgok historikuma mellett gazdag bibliai, talmudi, rituális, folklorikus és irodalmi analógiákkal egybefogott néhány „miniesszé” — felmutatva a születéstől a halálig terjedő zsidó szokásokat, az egyházi és családi, közösségi ünnepeket, ugyanígy a zsidó élet gazdag tartalmú hétköznapjait. Mindezek mai kereteit képekben és írásban — utóbb héber szómagyarázat és irodalomjegyzék teljesíti az album adatanyagát. Kissé elszomorít — egyebek mellett —, hogy ez az irodalomjegyzék mily kevés magyar nyelvű forrást közöl. Mindez egyben egy némely feladatra is int: ennek a nem csupán vallás-, de mindenképpen művelődéstörténeti értékanyagnak átfogóbb és bőségesebb magyar nyelvű felmutatása aligha sokáig halogatható feladat, akárha csupán lexikálisan vagy bibliografikusan. Mindez gyanúnk szerint Scheiber Sándor által felnevelt, új tudósnemzedékre vár. Valami olyféle összefoglalásra gondolhatunk, mint amilyent *Bálint* Sándor teremtett meg az *Ünnepi kalendárium* kötetében.

Bodri Ferenc

Jegyzetek egy nekünk fontos angol könyvről

G. A. F. Knight: *What next? Edinburg, 1980*

Nem mindennapi életmű ez a könyv. Írója előbb a budapesti Skót Misszió vezető lelkesze volt, majd az Öszövétség professzora ÚJ-Zélandban, Ausztráliában, Skóciában, az USA-ban, s végül a Fidzsi-szigeteken. Írt önálló öszövétségi bibliai teológiát s nagyszámú más írásán kívül kommentárokat Hóseášhoz és Deuteroészaiáshoz.

Eltérően legtöbb honfitársától, könnyen és szívesen tanult meg több nyelvet. Jól beszél magyarul is. Ehhez fűződik az a kedves emléke, hogy Amerikában néhány vendégprédikációjának meghallgatása után, az egyik, hajdani kívándorlóból alakult magyar gyülekezet meghívta lelkipásztorának. Még pedig azzal az indokolással, hogy a tiszteletes szépen beszél — angolul is. Tekintettel a magyar vonatkozásokra, a

felvetett kérdésekre, a jó barátunk kijáró figyelemmel foglalkozunk önéletrajzával.

Családjában hagyomány volt a Közép-Európa iránti érdeklődés. Nagypapja volt talán a legelső utazó evangélikus, aki 1887—88-ban hazánkba is ellátogatott. (Lásd: *Révész I.: A. N. Somerville magyarországi útja, Debrecen, 1943.*) Apja a római egyházat milliós tömegekben elhagyó („Los von Rom” mozgalom) csehek figyelmét próbálta a protestantizmus felé fordítani.

G. Knight életműve három csomópontba fut össze: 1. Isten őszövétségi népe. 2. Az antiszemitizmus. 3. Az empátia (rokonszenvtől áthatott beleérzés) szerepe keresztyén mondanivalók tolmácsolásában.

Két élmény hagyott benne maradandó nyomot. Az egyik: Egy segítséget kérő gyanús alak a sűrű skóciai ködben. Elkerülte, mint ama bizonyos lévita. Később minden feléje nyúló kezet igyekezett megragadni. A másik: őszöntődjasként egy olyan hebraista tanulmányi csoport tagja lehetett, ahol ő volt az egyedüli nem-zsidó. Nemcsak az Ószövétséggel, hanem a Talmuddal és zsidó kommentár irodalommal is behatóan foglalkoztak. Ennek végeztével úgy érezte, hogy sikerült megközelítenie a „sémi” jelentésvilágot. Ugyanakkor feltűnt számára, hogy ezt az értelmezési módot mai keresztyénységünkben meglehetősen elfedi az egykori hellén környezetnek szóló átértelmezés. Ezért elhibázottnak tartja korunk német teológusainak azt a fáradozását, hogy újabb és újabb *rendszeréseket* állítanak össze a biblia teológiájában. Célravezetőbb lenne a dehellenizálás, az eredeti sémi réteg megközelítése.

A sémi jellegzetességet pedig főleg abban látja, hogy az Ószövétség — legalábbis alapvető állagában — nem *elvont fogalmak* segítségével, hanem *képekben és történetekben* közli mondanivalóját. Tud pl. megtérő, megszentelt emberekről, de nem párolja le ezekből a megtérés és megszentelés hellén örökségre utaló ideáit.

Kétségtelen, hogy a görög gondolkozásmód már javában alkalmazta az absztrakt szavakat, amidőn az alexandriai zsidóság és a korai keresztyénység jelentkezett. Ez az átültetés nem kis feladatot rótt az Ószövétség és az Újszövétség nyelvét egyaránt jól ismerő úttörőkre. Annál is inkább, mert az őszövétségi valósággyakorlatot nem átgondolni, hanem elsősorban *cselekedni* kellett. Ennek ellenére az elvont fogalmak mégsem tekinthetők hellén jellegzetességeknek. Gyorsítják, rendre szoktatják a gondolkozás művelését, akárcsak az algebra betűi a számolást. Persze, bátorítják a gyökértelen spekulációt is. Az ellenben igaz, hogy nem mindenütt alkalmazzák őket egyenlő mértékben. Ismeretes, hogy a középkori skolasztika itt-ott a szellemi akrobatikáig fejlesztette használatukat. Korunkban a német nyelven író teológusok pedig bámulatos könnyedséggel és hatékonysággal bánnak az elvont fogalmakkal. Ugyanakkor a gyakorlatias angolszászok lehetőleg kerülnek az ilyen üresjáratúnak tartott szavakat. Valljuk meg, mi magyarok sem tudjuk megemészteni őket tömény mennyiségben. Szükségtelen gátlásokat és ködösítő tudálékosságot is eredményezett itt-ott a német művek szolgái, szó szerinti lefordítása a magyar teológiai műveltségben. Úgy szívleljük meg tehát G. Knight intelmét, hogy amit *szemléletesen, elképzeltető* módon is ki tudunk fejteni, azt ne bonyolítsuk elvont fogalmak halmozásával. Bizonyos, hogy így nemcsak hallgatóinkhoz, hanem a Biblia mondanivalójához is közelebb jutunk.

Ez azonban még nem dehellenizálás. Lenne ilyen feladatunk is. Csak röviden: Főleg a harmadik világbeli hittestvéreinktől egyre több bírálatot kapunk azért,

hogy „tipikus európai” módon csupán a nagy „vagy-vagy”-okat ismerjük s az éppen annyira bibliai lelkületből fakadó „is-is”-ek etikai jogosultságáról mitsem akarunk tudni. Innen származik a másokkal szembeni türelmetlenség: a mesterségesen kihegyezett, egymással összeférhetetlen alternatívák. Ez bizony inkább az aristotelesi formális logika szabályainak vállalására vezethető vissza, mint a Bibliára. G. Knight barátunk erről nem elmélkedik, de az odafigyeléséből erőd empátia révén máris *gyakorolja*.

A sémi jelentésvilágot követve eredeti, sőt kihívásnak is tekinthető teológiai álláspontra jut el. Szerinte az Ószövétség a zsidóság részére teljes és befejezett Kijelentés. Nem szorul további kiegészítésre. Van benne *inkarnáció* is: a „Fiú” a zsidó *népben* öltött testet. Bár e nép nem adott mindig méltó feleletet az Atya számára, de mélységes krízisei idején *meghalt és feltamadott*.

Az Újszövétség a nem-zsidókhhoz szól. Lényegében nem többet, hanem *ugyanazt* mondja, mint az Ótestamentum, csak *hogyan világosabban, tömörebben és érthetőbben*. Jézusban *egyszemélyes* inkarnáció ment végbe. Ebből az következik, hogy az egyháznak Jézust kell nyújtania, mindenkinek fölött. Nem szoríthatja ezt háttérbe sem a modern világnézettel való egyezkedés, sem pedig a kegyesség olyan hangsúlybeli eltolódása, amidőn többé nem Isten objektív tettei, hanem a hívés módja, a jószándékú emberi bizonyosságtételek válnak a hit garanciáivá. Az ilyen elhajlások nagyobb távon kiürülő templomokat eredményeznek.

Megállapítja G. Knight még azt is, hogy Pál megmaradt zsidónak a damaszkuszi út élménye után. Csupán annyi történt, hogy elkötelezést nyert a nem-zsidóknak szóló evangélium hirdetésére.

Nem kétséges, hogy lenne ezekhez a megállapításokhoz néhány szava több teológiai disciplinának is. Ezt azonban csakis G. Knight főművének ismeretében lehetne elvégezni. (*A Christian Theology of the Old Testament.*) Egy azonban bizonyos. G. Knight levont minden következményt és rátette életét a zsidó-keresztyén koexistencia szolgálatára. Nem volt vándorló alkat, de tiszteletre méltó lelkiismereti okoknál fogva tizenkilenc alkalommal rendezett be új otthonát magának és családjának. Mégpedig a repülőgépkorszak előtt, amikor néha egyhónapos hajóúttal kellett új állomáshelyére jutnia.

E koexistencia legnagyobb akadályja az antiszemitizmus. G. Knight úgy véli, hogy a zsidóellenességet nem lehet egy vagy két nép nyakába varrni. Lényegében mindenütt megtalálható. Találkozott olyan újjeléndi pásztorokkal, akik soha zsidót nem láttak, mégis úgy vélekedtek, mintha a náci Németországban nevelkedtek volna. Már Budapesten sem helyeselte a zsidók erőltetett krisztianizálását. Elégségesnek tartotta, hogy a Skót Misszió 130 növendékes iskolájában egymás mellett ültek a keresztyén és zsidó tanulók. Azért, hogy korán megismerjék és megszeressék egymást. A távoli Skóciából nézve valóban jelkép lehetett a prágai, budapesti és kolozsvári Skót Misszió. Utóvégre Európa ködbevesző keleti széléin vetették meg lábukat.

(*A magunk részéről a tárgyilagosság kedvéért mégis hozzá kell tennünk, hogy — a nagyszámú nyomtatott középiskolai Értesítő tanúsága szerint — alig akadt az országban olyan hely, ahol „izr. vallású” növendékek ne lettek volna az osztálytermekben. Legtöbbször eminens tanulók. Még azt is elmondhatjuk, hogy az iskolapadokban alig-alig találkoztak antiszemitizmussal. Itt még inkább a jó és rossz tanulók, meg az úri és nem-úri körökből érkező csoportokban polarizáló-*

dott az osztályszellem. A bántó megkülönböztetéssel először többnyire a korlátolt számú egyetemi felvételnél (*numerus clausus*) és a netán külföldön megszerzett diploma honosításának bonyodalmai között találtak szembe magukat. És persze később, főleg az indulatok által kormányzott félművelteknél, valamint a felfelé törekvő, de még nem versenyképes értelmiség-nél. A parasztság és nagypolgárság zöme jóindulatúan semleges volt irányukban. Az utóbbiak körében meg lehetőségen elterjedt szabadkőművesség pedig humanitárius célkitűzésnek tekintette a zsidóság hathatós segítését.

Ha tehát nem is volt újdonság az iskolai közös tanulás, a Skót Misszió értékes intézménye mégis demonstrált: fele-fele arányban ültette egymás mellé a zsidó és keresztyén gyermekeket.)

A missziótant érdekelheti, hogy ez a sok felé megforduló ember a külmiszióban sem pártolta az erőltetett krisztianizálást. Nem volt egy véleményen azokkal a misszionáriusokkal, akik felületes indokkal is elfogadták a jelentkezőket, abban reménykedve, hogy idővel vagy ők vagy utódaik majd jobban beépülnek az egyházba. Ez azért érdekes, mert G. Knight, mint a sémi értelmezés ismerője, bizonyára tudta, hogy — eltekintve a próféták elhívásától, — Isten elsősorban családi közösségeket, népeket hívott magához. Az egyén előtérbe kerülése csupán a legutóbbi évszázadok fejleménye.

Ennek ellenére, úgy gondoljuk, G. Knight mégis jó nyomon jár. Éppen az egyén előtérbe kerülése hívta fel a figyelmet arra, hogy nagy különbség van annak misszionálása között, akinek lelkülete még afféle „*tabula rasa*”, vagy pedig aki már *elkötelezést* nyert valamilyen irányban. Nevezük bár ezt az elkötelezést hitnek, pneumának, páthosznak, a „gyermetegen üres lélek” (ptókhói tó pneumatik? Mt 5,3) megnyerése jóval egyszerűbb. A második csoport misszionálásához elengedhetetlen az egyénhez való szeretetteljes odahajlás, a megértési törekvés, az *empátia*. Különböző nyelven beszélnek s baj, ha a bárány nem ismeri fel a pásztor hangját.

Látszólag messzire vezet, de mégis érdekes ezt összevetni a XVII. Nemzetközi Filozófiai Világkongresszus (1983, Montreal) érzékeléseinek hazai beszámolóival. Eszerint, ellentétben a korábbi kongresszusok harcos összecsapásaival, most az empátia uralta itt is a különböző meggyőződésű filozófusok egybeseregését. Háttérben hagyták a tudományosan szerzett ismeretekbe, valamint a gondolatszisztémákba vetett bizodalmat. Abból indultak ki, hogy amennyiben az az eltérő filozófia valamilyen valós funkciót képes végezni azokban, akik vállalják, méltó arra, hogy komolyan vegyék s megpróbálják mintegy belülről megérteni. Különböző reménytelen a disputa.

G. Knight a maga bőrén érzett ilyesmit, amikor a Fidzsi-szigeteken irányított egy magasabb szintű lelkesítő továbbképzőt, bennszülött lelkészek részére. Hallgatói mentesek voltak az európai gondolkozásmódtól, élt bennük még valami az ősi vallásból. Nyíltan megmondták, hogy közeli ősök még emberevők voltak. Annyira odahajolt hozzájuk, hogy az ő *fülükkel* hallotta az ott megjelenő külföldi diplomásokat, főként pedagógusokat, akik mitsem tudva a helyi viszonyokról, kezdték kioktatni a szegény primitíveket. Mennyire az emberek feje fölé beszéltek!

G. Knight a Delitsch-féle héber nyelvű Újszövetség segítségével próbálta közel hozni a fontosabb bibliai szavak értelmét, majd hallgatóságát kérte meg, hogy keressenek arra megfelelő szót saját anyanyelvükön. Milyen nagy volt a meglepetése, amikor kiderült,

hogy a nemrégben még *mitikus* töltetű szavak ígérték olykor a leghűségesebb fordítást. Érdekes kísérlet, amely messze bevilágít a keresztyénség korai elterjedésének nehézségeibe is.

Valószínűleg ugyanennek a megértő odafigyelésnek tulajdonítható, hogy barátunk volt talán a legelső külföldi, aki áttörve nyelvi elszigeteltségünk korlátait, még 1946-ban azzal a megállapítással hagyta el Magyarországot, hogy itt igereszerűbb prédikációkat lehet hallani, mint másutt. Mi magunk tudjuk a legjobban, hogy semmi jogunk az elbizakodásra és általánosításra. Viszont, több nyelvet ismerő lelkésztestvéreink lépten-nyomon tapasztalják, hogy észrevehető különbség van — általában véve — a magyar és külföldi prédikációs módok között. Ott inkább nagy alapos-sággal kidolgozott „szószéki értekezéseket” lehet hallgatni. A ráció, az intellektus értékes, de mégis csak felszíni humusz rétegét foglalkoztatják és alig mozgatnak meg valamit a mélységekben.

A magyarországi igehirdetés (általánosságban) nem azért más, mert a Szentlélek bennünket jobban elvezet az Ige közelébe, hanem mert van hozzá megfelelő kifejezési eszköztárunk is: a *szócsoportok és szóképek* nyelvezete. Valószínűleg ugyanaz, amit G. Knight az Oszövetség egyik jellegzetességének tart. Sajnos, ez eltűnően van. Meg kell fizetni az árat a technikai műveltséget előkészítő, „*matek-központú*” közoktatásért. Másutt korábban elkezdtek, mi most kezdjük. Csökken a humán fogékonyság, szegényessé válik a szókinés. S mert nem is tud utalni a szavakon túli világra, inkább meghatároz, értekezik és közöl. Nem hatol le az ízeknek és velőknek megoszlásáig. Észleli már ezt a gyülekezet is, csak nem tudja mire vélni.

Menjünk tovább. Úgy tűnik, hogy K. Gy. lemond a zsidók krisztianizálásáról. Teljesen nem mond le. Vallja, hogy Jézusnak óriási vonzása van a kívülálló számára. Ha egy-egy zsidó „meggyőződésből áttér”, nem lehet sorompót emelni eléje. Az ilyen nem is lehet vita tárgya. Kinek jutna eszébe a zsidóságot elmarasztalni a hajdani prozelitákért, a kazárok, szombatosok vagy beházasodók asszimilálásáért? De a zsidómisszió mai erőltetését nehezményezi. Belehelyezkedik a zsidóság tudatába s ez inti óvatosságra. Felfogását csak akkor tudjuk megérteni, ha magunk elé idézzük e tudat *történelmi* formálódását.

Jeruzsálem lerombolása után az *elfogott zsidókat* a rómaiak a Földközi-tenger és a Rajna folyó mellékére telepítették át, a menekülők egyik része pedig a *Távölkelet* felé vette az útját, s elért Indiáig, sőt Japánig. Akadtak azonban, akik egy közeli restauráció reményében a *Szentföld közelében* húzták meg magukat. Hogy mennyire átitatták környezetüket vallással is, ékesen bizonyítja, hogy amidőn Mohamed összeállította az „araboknak való” vallási szintézist, az iszlámot, elsősorban a mózesi hagyomány elemeiből kezdett építkezni.

Először az Ibériai-félsziget zsidósága hallat magáról. A *mór uralom alatt* nagyjaik teljes szabadságban, arab nyelven írnak. A mai zsidók maguk között ezt nevezik Zsidó felvilágosodásnak. Megnyílt előttük a jogtudomány és a számok törvényszerűségének világa.

Az utóbbit először a *kabbalah*-ban próbálták alkalmazni. A vallási kulcsszavak héber betűiből kiolvasható számértékeket vetették össze egymással s ha volt valami aritmetikai összefüggés, ezt átvitték a szavak jelentéseire is.

A számokra és jogászokodásra rövidesen másutt is szükség lett. Talán *Észak-Itáliában* kezdődött, hogy a megélenkülő transeurópai kereskedelemben egyes

kereskedők úgy játszották ki a pápai kamatszédési tilalmat, hogy köztes elemként a pénzügyi manőverek lebonyolításához zsidókat alkalmaztak. Azok szedheték a kamatot, ők pedig a tiszta pénzt kapták.

Ez avatta a zsidókat kereskedőkkel. Igaz, nem volt nagy választékuk. A hűbéri birtokok kötöttsége, majd később a városi polgárok és céhek elzárkózása s nem utolsósorban saját rituális tilalmaik (pl. a vér és holttest érintésének kerülése) folytán nem lehettek felcserek, vagy zsoldos katonák. A kereskedő és bankárosság „szabad pálya” volt, valamint a vándor muzsikusság és énekes foglalkozás. Így ezekben helyezkedtek el. A viszonylag sokáig tartó békés kapcsolatot jelzi, hogy anyanyelvük, a jiddis, lassan felnémet és újlatin jövevényszavakkal telítődött.

A germán és latin népek azonban maguk is beletanultak a kereskedelembe, mégpedig versenyképes módon. A zsidók kezdtek nélkülözhetővé válni. A korábban még rituális tisztaságot ígérő zsidólakta városrészek gettókká, saját börtöneiké váltak. A XII. századtól már dühödött zsidóüldözésekről tudunk. Fokozódó elzártságuk tápot adott mindenféle ostoba híresztelés és a bűnbak-szerep számára. A nyugati zsidóság ekkor *zömmel* kelet felé szorult. Nagyjából a mai lengyel és ukránlakta tájakra. Itt a földesurak szívesen alkalmazták őket afféle számadói foglalatosságra. Ők hajtották be a jobbágyokon az adót és szolgáltatásokat.

Chaim Potok mai amerikai író általában a zsidó tudatvilág jó ismerőjének tekintik. „*The Chosen*” c. könyvében (New York, 1967) azt állítja, hogy itt kezdett igazán kialakulni a mai zsidóság lelki arculata. Nyomorúságos kenyér volt ez és keserves következményekkel járt. Amikor ugyanis az agyonnyúzott jobbágyosság fellázadt (Bogdan Chielmicki, 1648 és mások), dühét a zsidókon töltötte ki. Ez nem volt annyira kockázatos, mintha a kastélyokat gyűjtötte volna fel. Potok szerint az állandó *életveszedelem és kiszolgáltatottság* mellé egy *vallási válság* is társult: az Úr levette róluk a kezét, nem védelmezi őket.

E lelki zsibbadtságban újfajta írástudók kezdték tanítani a népet. Kerülték a megválaszolatlan teodiceákat s ehelyett a *Talmud* és reá vonatkozó kommentár irodalom *aprólékos* tanulmányozásába menekítették az embereket. Ez legalább összetartotta őket. Ekkor alakult ki a mai zsidóság egyik lelki pólusa: a talmudista „hithú” zsidóság, elleneztek mindenféle lazulást a rítusban. Megindult a menekülés és a lassú elszivárgás. Résztint az *Újvilágnak* nevezett Amerika, résztint pedig — *Magyarország* irányában. Az új környezetben a gojim-mal való mindennapos érintkezés *vallási engedményekre* szorította az idekerült zsidóságot. Ez az ellenkező pólus komoly belső feszültséget (khasszidim-apikorsim) eredményezett. A *neológ*nak nevezhető irányzat önerejére támaszkodva kívánt boldogulni. Érdekes szabály: minél távolabb kerültek a rituális szigortól, annál bőkezűbb adományokkal támogatták a zsidóság ügyét. Köreikből indult ki a cionista államalapítás. A hithú talmudisták ezt ellenzik, mondván, hogy a zsidóság hazája nem szekuláris erőfeszítések ügye, hanem az eljövendő messiás dolga.

A történészek feladata, hogy feltárják a Magyarországra települők indokait. Bár a második világháború ideje törést jelentett a zsidóság gondolkozásában, de korábban nagyon is számon tartották, hogy végeredményben ez az ország jobban befogadta őket, mint a többiek. Lehet, hogy a soknépű országban nem túlságosan tűnt fel egy új etnikum. Összetartó germán vagy szláv néptömbök sem állták útjukat. Lehet, hogy az őstestamentumot fokozottan vállaló magyar protestantizmus is könnyített fogadásukon. Mindezek mel-

lett pedig foglalkozásbeli *vákuumot* tölthettek be. Itt a kereskedelmet már korábban is jórészen a jövevények (örmények, balkániak, németek stb.) űzték. Ismeretes, hogy a tőkeerős rétegek lenézték, a többi polgár pedig még nem bizonyíthatta, hogy képes beletanulni.

Felvetődik a kérdés, hogy a keresztyén világ miért nem figyelte fel jobban a kelet-európai pogromokra? A válasz nem menti ugyan fel a felelősség alól, de történeti tény, hogy ekkor nem gondolkoztak világméreteken az emberek. El volt foglalva mindenki a maga bajával. A római egyház a szakadároktól féltette nagy álmát, az egyházi integrációt. A non-konformisták (protestánsok és szekták) viszont saját biztonságukért, vallásszabadságukért küzdöttek. Némely helyen egészen a XX. század küszöbéig. Európa és az Újvilág telve volt hazátlanná tett vallási csoportokkal, amelyek másutt zörgettek menedékkért. Hogy mást ne említsünk: a lengyel tájakon — majdnem egy időben a megújuló pogromokkal — kiirtották a szépen induló reformációnak még az írmagját is.

Ám mindenki a maga terhét érzi leginkább. A zsidóság tudata, megnehezítve a hitleri hekatombák lidérces emlékével érzékennyé, sőt túlérzékennyé vált a krisztianizálással szemben.

Kortünetnek, történelmi adaléknak számíthat, hogy 1949-ben, egy országos zsidómisszió hét alkalmával, a debreceni Kistemplom padjaiból szólásra emelkedett K. L. egyetemi tanár. Maga és társai nevében erőlyesen tiltakozott mindenféle térítési törekvés ellen. Túrhetetlennek minősítette, hogy mlután családtagjait, egzisztenciájukat elveszítették, most identitásuk utolsó mentevára, a zsidó vallás ellen fordul az egyház. Felszólalásának különös jelentőséget kölcsönzött, hogy ő maga marxista tájékozódású volt, családja és nagy közbecsülésben élő édesapja pedig iskolapéldája lehetett a befogadó országot hazájának tekintő, a magyar kultúrértékekkel messzemenően azonosuló, sőt azokat gazdagítani kívánó zsidók típusának. Hideg zuhanyként hatott ez arra a hallgatóságra, amely semmi rosszat nem látott abban, ha az őstestamentumi nép elfogadja Krisztust Messiásnak. Akik számon tartották azt is, hogy mennyire másként alakult volna a legutóbbi másfél évszázad református kegyességének története, ha abból kimarad a hozzánk áttért, maroknyi, de Krisztusért lángoló zsidószármazású keresztyének hozzájárulása.

Végezetül rá kell térnünk még arra, hogy szerzőnk magyarországi működése (1935—40) távolról sem volt zavarmentes idő. A hitleri hatalomátvétel (1933) után nyomban jelentős zsidó tömegek igyekeztek elhagyni Németországot. Amidőn a nyugati határok lezárultak, „hátszó vészkijáratként” a Magyarország—Jugoszlávia útvonal került előtérbe. G. Knight beszámol arról, hogy a Skót Misszió minden személyi és anyagi feltétele megvolt ahhoz, hogy a menekülőket támogassa, papírral lássa el stb.

Ugyanakkor balsejtelmek árnya nehezült a magyarországi zsidóságra is. A sűrű katonai behívásoknál, mint megbízhatatlanokat, mellőzték őket. Ebből következtetni lehetett arra, hogy egy elhúzódó háború esetén a jóval kiszolgáltatottabb harctéri és hadiüzemi segédszolgálatra fogják őket igénybe venni. A tájékozottabbak német ideológiai könyvekben olvashatták, hogy a fajmítosz a „Gnadentod”ot ígérte a „népidegen” elemek számára.

Hitler hamarosan benyújtotta a számlát a trianoni határok módosításáért, előkészítve a „Südostraum”-ra irányuló terveit. Kierőszakolta az I. zsidótörvényt, amelynek értelmében a nagyobb vállalatoknál, az or-

vosi, ügyvédi, mérnöki kamarákban, valamint a sajtó, film és színészet körében 20% zsidót lehetett alkalmazni. Egy évvel később, a II. zsidótörvény — országos népességi arányszámra hivatkozva — ugyanitt 5%-ra szorította le a kvótát. Elkezdődött...

Ausztria és a peremországok bekebelezése után bármi várható volt a „nem egészen megbízható” Magyarország formális megszállása is. Ennek meglepetészerű bekövetkezése végzetes tragédia lett volna az itteni zsidóság számára. Ez okból vállalt el G. Knight egy olyan — nem egészen néki való — megbízást, amelynek izgalmai súlyos fekélybetegséget idéztek elő nála. Volt ugyanis a Szövetséges Hatalmaknak egy olyan feltételezése, hogy Hitler dunai uszályhajókon fogja a főváros alá csempészni az első megszálló egységeket. G. Knight „kizárólag megbízható zsidó barátait” beszerelve, figyelemmel kísérte a felső-dunai hajóforgalmat s arról gépkocsijába rejtett rádióadón keresztül jelentett. Egy napon kiderült, hogy a magyar hatóságok mindent tudtak a dologról, még a bizalmas megbeszélésekről is. G. Knight-ot vallatóra fogták, s mint írja, kizárólag R. L. püspök gyors és erélyes közbelépésének köszönhető, hogy megfelelő utód (Dobos János) hátrahagyásával, Jugoszlávián keresztül, bántatlanul elhagyhatta az országot. A Skót Misszió itt maradó személyzete oktatást kapott arról, hogy mit vár el tőlük az ország érdeke és a német szomszédság. Becsületükre legyen mondva: kockázatos és alig titkolható tömeges embermentésüket továbbra is folytatták.

Barátunk legelső külföldi egyházi vendégként látogatta meg hazánkat 1946-ban. Hét hetet töltött még megtalálható ismerősei között. Azután elfoglalta új-zélandi megbízását.

Ma már a hetvenes életek felé jár, de könyve címlapjáról a régi, érdeklődéssel teli arc tekint felénk. Mintha csak kérdezné a rövid, frappáns címmel együtt: What next? Ami magyarra átültetve körülbelül így hangzik: „És ezután még mi következik?”

Szenes László

Hová tartozunk? - Hová tartozzunk?

Az elmúlt évben jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában Puskás Julianna könyve, *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880—1940* címmel. A kézikönyv terjedelmű és nagyságú impozáns munka alapos felkészültségről és forrásismeretről tesz tanúbizonyságot. A szerző a szakkönyveken és folyóiratokon kívül amerikai és magyar levéltári anyagokat, statisztikai kiadványokat használt fel.

A szerző foglalkozik a migráció szélesebb körű bemutatásával, az okok elemzésével (demográfiai robbanás, ipari forradalom lassúsága, a mezőgazdaság fejlettségi szintje, az USA befogadóképessége stb.) és a vitával, amely a kivándorlás méretében a különböző kimutatások, statisztikák ellentmondásaiból adódóan nem tud egységes álláspontot kialakítani.

Külön fejezetek foglalkoznak az egyházak szerepével; a hangsúlyt ebben a cikkben erre a kérdésre helyezzük.

Három élesen elkülöníthető időszaka van az amerikai magyar egyháznak a címben jelzett időszakban. Az első 1920-ig tart, a második a húszas, a harmadik a harmincas éveket foglalja magában. A könyvben bemutatott hatvan év két generáció történetével fog-

lalkozik, de ennek a két generációnak a viszonya Amerikához, az amerikai életformához teljesen különböző.

A századvég és a századelő kivándorlói az ideiglenesség elképzelésével mentek ki, sokszor egyedül, itthon hagyva a családot. Ezeknek az embereknek az egyház jelentette a nagy idegenségben azt a közösségi háttérrel, amit az önmagába zárkózó, patriarchális, hagyományörző magyar falu képviselt. Munkahelyi kapcsolataik sem segítettek elő az alkalmazkodást, mivel munkatársaik hozzájuk hasonlóan a legnehezebb és legpiszkosabb munkát végző, más nemzetiségű kivándorlók voltak. Nemcsak írni, de még beszélni sem tanultak meg rendesen angolul, képviselőik és ügyeik intézése szinte teljes mértékben a közösség egyházi vezetőjére hárult.

A könyv folyamatában mutatja be az egyházak etnikai közösségformáló szerepének változását, és a törekvést, hogy ezek a közösségek magyar-sziget jellegüket megőrizzék. Az empirikus tény és dokumentumismertetés mellett ezt a megközelítési módot tartjuk a mű nagy értékének, talán bővebben is ki lehetett volna térni erre. Puskás rámutat, hogy az amerikai vezetők nemcsak a Monarchia nemzetiségi viszonyaiban voltak tájékozatlanok, de nem értették meg az ebből fakadó etnikai egyházközösségek szükségességét, az óhazából hozott tradíciók továbbélését. Vagy inkább nem akarták megérteni, hiszen ha alaposan megnézzük a más kivándorlóakra történő utalásokat, kiderül, hogy az asszimiláció sehol nem zajlott le néhány év alatt. De amíg más nemzeteknek sikerült szentézsibe hozni saját hagyományörző nacionalizmusukat a befogadó ország értékrendjével, normáival, elvárásaival, a mi kivándorlóink a történelmi terheket a mikroközösségekbe is magukkal hozták. Az egyszerű, újságot olvasó amerikai polgár számára ez már csak úgy jelent meg, hogy van egy jelentős számú néptömeg, akiket ők szívesen látnak, munkát adnak nekik, ők pedig egymást támadják a legkülönbözőbb indokok alapján.

Az Alföldről, a Felvidékről kivándorolt magyar parasztember számára a probléma ebben a formában még nem jelent meg és nem mélyedt el benne a Jenki sem. Csak írt. Összefüggések vizsgálata nélkül, szenzációt hajhászva. Újságokba, folyóiratokba, melyekben vádolták a magyarokat, a magyar kormányt, hogy mindent megtesznek, nehogy a magyar kivándorlók amerikai polgárokká legyenek, akik a keresett és összegyűjtött pénzüket Magyarországra juttatják és ezzel hazájukat gazdagítják.

A támadások célpontjai sok esetben azok a protestáns egyházak voltak, melyek nem voltak hajlandók csatlakozni amerikai egyházakhoz, és a magyar egyházi hatóságot ismerték el irányítójuknak. A magyar kormány nyújtott anyagi támogatást az amerikai magyar egyházaknak, hogy a beszűkült etnikai közösségi formákat megőrizzék. Megakadályozni, hogy a polgári demokrácia felvilágosultsága, szabadságeszméi és jogi normái elterjedjenek, nehogy a hazatérő kivándorlók „kovászként” hassanak az így is erjedő dualista államrendben. Az Egyesült Államokban az egyház és az egyházi tevékenység a lakossági szükséglettel fonódott össze, míg nálunk ugyanez az állammal, s ezen keresztül a politikával, a politikai étellel. Ezért hatott megdöbbentően az amerikai olvasók számára, amikor újságcikkek bizonyították, hogy a magyar kormány az egyházközösségeket politikája eszközeként használja fel. (Erről a korszakról részletes tanulmány olvasható a *Confessio* 1982/3. számában.)

A vesztes háború, környezetünkben az önálló nemzetiségi államok létrejötte, a közép- és kelet-európai forradalmi forrongás, az ezt követő terrorhullámok eredményeként a kivándoroltak többsége a végleges letelepedés mellett döntött. A még működő néhány vegyes (főként szlovák—magyar) egyházközösség is szétvált, a gazdasági helyzet lehetetlenné tette az amerikai magyar egyházközösségek hazai anyagi támogatását. Az 1921 októberében megkötött tiffini egyezményben — mint ezt később *Máthé Elek* megállapította — a magyar református egyház vezetősége „pilanatnyilag kedvezőnek látszó anyagi megoldás kedvéért még egy további lökést adott az egységre pedig mindig vágyódó magyar reformátusság még teljesebb szétbomlásának.”

Az egyezmény körülményeinek kiszolgáltatottságát, a „tradicionalisták” és a „változtatók” ellentétének továbbélését bizonyítja, hogy 1924-ben létrehozták a mind az amerikai egyházaktól, mind a magyarországi Konventtől „Független Amerikai Magyar Református Egyházat”.

További kutatások szükségesek annak feltárására és eldöntésére — így *Puskás* problémafelvetését tágabb értelemben is jónak tartjuk — hogy a függetlenek „kálvinista erejét” milyen mértékben táplálták a gyors asszimiláció elleni önvédelmi eszközök, a magyar nacionalizmus és a személyes érvényesülési lehetőségek.

1930-ban az amerikai magyar egyházak hat különböző egyházi fennhatóság alatt működtek. Az Amerika-barát egyházak szerint az amerikai szellemet „szeretettel” és nem „kuruckodással” kell megnyerni; az amerikai magyarság fenntartását csak az amerikai egyházakkal együttműködve lehet megőrizni. De még ők is sérelmesnek tartották a hazai konvent tartózkodó viselkedését.

A Reformed Church valóban jelentős anyagi áldozatokat hozott az amerikai magyarságért. Így például fizette az „Amerikai Magyar Reformátusok Lapja” 3000 dolláros deficitjét, a Lancasteri Franklin and Marshall College-ben a magyar tanszék fenntartásához járult hozzá és támogatta az egyes egyházközösségeket is. Gondot okozott a lelkészek képesítése is, akik közül 39 viselhetne volna csak a magyar református lelkészi címet, a többit jóindulatúan „misszionáriusnak” titulálták.

Annak ellenére, hogy a függetlenek fellépésükkel és szervezkedésükkel tovább bomlasztották az amerikai magyar protestánsok taborát, ellenzéki magatartásukkal visszafogóan hatottak az Amerika-barát asszimiláns lelkészekre. Nem volt könnyű ugyanis elviselni az amerikai egyházi szervezetek fennhatósága alá tartozó lelkészeknek az olyan vádat, hogy „hitüket, nyelvüket, magyarságukat, egyházszerzetüket eladják”. Védekezésük leghatásosabb formája csak az lehetett, hogy a lehetőségek között ők is küzdöttek az etnikai tradíciók fenntartásáért.

A több egyházi hatósághoz tartozás tette lehetővé a lelkészeknek az egyházközösségek sűrű változtatását. Ezek gyakran anyagi természetű okokra voltak visszavezethetők, vagy a lelkész és hívei közötti konfliktusra.

Az egyházak feladata volt a kivándoroltak második generációjának tanítása magyar nyelvre és „filológiára”. Mind a katolikusoknál, mind a reformátusoknál 1983-ban indult meg a magyar nyelvű tanítás, az előbbieknél mindennapos iskola, a reformátusoknál hétvégi, és nyári iskola formájában. A reformátusoknál még a magyar egyház fennhatósága alatt működök

sem tudták a mindennapos iskolák fenntartását biztosítani — néhány rövid ideig tartó és az egyházközösségekre óriási anyagi terheket róó kivételtől eltekintve — hiszen a hazai egyház minimum ötven fős iskolai létszámot kívánt az anyagi támogatásért cserébe.

A katolikus egyházaknak előnyt jelentettek a szerzetesek és apácák, akik gyakran vándortanítókként járták a magyar lakosú településeket. A magyar nyelvű iskolák a szülők szemében is népszerűtlenebbek voltak, akik gyermekeik „amerikanizálódása” révén saját beilleszkedési törekvéseiket is jobban látták biztosítottak. Tévedés lenne lenné arra gondolni, hogy ezek a szülők meg akarták volna tagadni, vagy szakítani akartak volna magyarságukkal: mint *Puskás* rámutat „nem gondoltak arra, hogy az amerikai iskolák gyermekeik magatartását, személyiségét mennyire meg fogják változtatni, és ezek a változások aztán kielezik a konfliktusokat a családban, elmélyítik a szakadékat az első és a második nemzedék között — ... sokukban nem tudatosodott a magyar iskolák szerepének fontossága gyermekeik személyiségének, etnikai öntudatának formálásában”. (Nem szabad elfelejteni, hogy a szülők nagy része az amerikai tartózkodást csak ideiglenesnek tekintette.) Kezdetben a hétvégi és nyári református iskolákat kevesebb támadás érte, mint például a mindennapi katolikus iskolákat. Később azonban amikor az asszimilánsok különböző csoportjai és az általuk „konzervatívoknak” tartott függetlenek között megindult a küzdelem: „az időszaki magyar oktatást az egyházi vezetők egy része nem belső meggyőződésből szervezte, hanem az egyházközösségek versengése miatt, valamint a kritikák nyomására”.

A dialektikából adódóan ezek a folyamatok ellentétesen — pozitívan — is hatottak, hiszen a szombati és nyári magyar iskolák virágkorukat a húszas években élték. *Puskás* rámutat, hogy a katolikus egyház hagyományos centralizációja, hierarchiája és jogi szabályozása révén nem válhatott „függetlenné” református értelemben, csak püspöki engedéllyel hozhattak létre új közösségeket, biztosítaniuk kellett a püspök által előírt anyagi feltételeket stb. Ezért a katolikus hitközségek „mind létszámukat, mind anyagi erejüket tekintve többnyire nagyobbak voltak, mint amelyeket a protestánsok szerveztek és hitközségeiket nem forgácsolták szét a reformátusokra hasonló szervezeti szakadások.”

A *Puskás* által választott fejezet cím „Save the second generation” (Mentsd meg a második nemzedéket) érzékelteti azt az elszakadást amely a „public schoolban” tanult gyermekek és a szülők között kialakult. A második generáció nemcsak magyarságtudatától szakadt el, hanem szégyenleni kezdte a teljes beilleszkedésre képtelen szüleit is. Azaz úgy érezték, hogy érvényesülésük feltétele a teljes amerikanizálódás és így rövid idő alatt megtörtént az elidegenedés mindattól ami magyar, nyelvtől és családtól egyaránt.

A harmincas évektől a két nyelvű istentiszteletet próbálták bevezetni az egyházközösségekben — kevés sikerrel —; ez katalizátorként hatott a magyar nyelv megszűnésének irányába.

Az egyházközösségi vezetők a tömegek megnyerése érdekében új módszereket alkalmaztak. Ilyenek voltak az egyházi szórakozási esték, kártyaversenyek, táncestek, melyek kívánt hatásukat nem érték el ugyan, de az elvilágiasodás folyamatát gyorsították.

A harmincas évek végén sikerült magyar egyházkerületet létrehozni az Egyesült Államokban. Töre-

kedtek a magyarországi egyházzal való szorosabb együttműködésre, elképzeléseik megvalósításához visszanyúltak a századelő jogi megállapodásaihoz, terveikhez.

A világháború és az Egyesült Államok hadbalépése a negyedszázaddal korábbihoz hasonlóan akadályozta meg a célok valóráváltását.

Puskás Julianna könyve jól összegzi a honi református egyháztörténetnek a címben foglalt amerikai korszakát. Egyúttal újabb kutatásokra inspirál a téma hazai vonatkozású feldolgozására, elsősorban a két világháború közötti időszakban. A Konventnek, a kiemelkedő vezetőknek (*Baltazár Dezső, Ravasz László*) az egyház külpolitikai életében betöltött szerepe éppúgy feldolgozatlan, mint ahogy hazai protestáns egyháztörténetünk XX. századi „fehér foltjai” is csak lassan tűnnek el.

Tarján Gábor

Ó, igaz ige

Félszázat válogatott, értelmezett, foglalt keretbe *Csomasz Tóth Kálmán* a reformáció korából eredt énekeink közül. A kötetke címe a 4. sorszámú ének második verséből való:

*O wahres Wort, du Wort von Gott;
Wer es hörte zum Trost in Not,
im Kraft beständig, vergeht's nicht,
ist täglich Hoffnung uns und Licht.*

Kezdő, bűnbánati, zsoltári énekek után az egyházi év nagy eseményeihez (advent, karácsony, szenvedéstörténet, húsvét, pünkösd) alkalmazott énekek, majd a hittételek közül a háromság, egyház, úrvacsora, végső dolgok körébe tartozó énekek következnek, végül hálaadó énekek s dicsőítés (doxológia) zárja a gyűjteményt. A nyersfordítás és értelmezés alapján a magyart követő német versekre szabta, és a reformáció korának szokása szerint megrímelte, *Sztárai* és kortársai énekeit mintegy *Gehrockba* öltöztette a berlini francia gyülekezet lelkésze, *Günter Rutenborn*. Sok követelmény szerencsés kapcsolódásának köszönhető minden olyan kisablak, amely nyelvi válaszfalak által elzárt művelődési körök számára megnyílhat. *Csomasz Tóth Kálmán* hymnológusi áttekintésének irodalmi, történeti, liturgikai és zenei szakismeretek tömkelegét kellett egyesítenie; s kétféle művelődés határán működni a genfi reformáció világával töltöztetett költő-lelkésznek, hogy rányíljk szeme e kis nép kincsére, s átmentse újjáteremtven, amennyit a nagy nép számára lehetséges.

(1) A két nyelv szemlélete annyira eltér (hiába a történeti és művelődési kapcsolatok), hogy elkerülhetetlen rákérdeznünk az áttétel lehetőségére. Igen helyesen, meg sem próbálkozott a fordító szó szerinti rigmusok gyártásával, abból csak szinehagyott, magyarzgatás nélkül érthetetlen, és rosszul énekelhető szöveg lett volna. Ő verset írt, régies német verset alkotott. Ez az indokolás a szó szerintiség feláldozásával járt. Úgy mutatkozik ez mindjárt a címadó versszakban, hogy segítség nélkül kevesen gyanítanak mögötte a *Batthyány-kódexből* való énekünk eme sorait:

*Igaz az Isten igéje,
Kivel él ember elméje,
Kinek megmarad ereje
És el nem vész ő reménye*

Furcsálkodnunk lehet némelykor, bár a németajkú számára éppúgy imádság:

*Du bist allein der rechte Schutz.
Herr bist du, dem Teufel zum Trutz.
(Mert csak te vagy bizodalunk
Ördög ellen nagy gyámolunk).*

Áthidalhatatlan ilyen, néha alig érintkező megoldások nélkül a nyelvek szakadéka. Viszont nem csupán megáll a maga lábán, helyenként gyöngéden találó és még a magyar árnyalatait is érzékelteti számos részlet, pl.

*Es behüet treulich Christus die Gemeinde
Wie der Hirt das Lämmlein schützt er sie vom Feinde.*
(Oltalmazza Krisztus az ő Szentegyházát
Miként a jó pásztor az ő juhocskáját).

Az első örömről, hogy a meghílettel lelkész újraköltésében a műfordító bravúr sem hiányzik. Ha meg rövidítve, szemelvényesen, de reformátor és gályarab atyáink hitvalló éneke szól németül, s általa valóban nőhet a világban hírünk a másajkú gyülekezet számára újfélé énekekkel.

(2) A kötetke nyomdatechnikai megoldása szellős és tetszetős, de nem mindenben vitathatatlan, ezért örömről nem maradéktalan. Tíz lap is megtakarítható lett volna, ha például az énekekhez tördelik az oda tartozó jegyzeteket. A 49. ének szövege a kottasorok alatt kétszer olvasható, s még egy lapot foglal, hogy még *harmadszor*, de most már hangjegyetlenül nyomtatják a németeknél amúgy is ismerős verset (Lutheré). Ha a tipográfia érdeke a gazdagodás, még néhány ének (dallam) elfért volna az üresen maradt, vagy megtakarítható lapokon. Remélhetőleg segítik az értelmezést az elfogadható minőségű képek. Egészen kevés a sajtóhiba (pl. *Jungfaru* — *Jungfrau* helyett a 64. lapon, elcsereilt sorok az 52. lapon). Örvedetes, hogy a jó mutatók és forrásjelölések sem maradtak el.

Igen kevesen lesznek, akik más forrásokban kutatva bővítik a magyar református egyházzal alkotott vélekedésüket Németországban, miután ez a kötetke kezükbe kerülhet. Ilyen kis terjedelmű összegzés elhárítja, hogy *Csomasz Tóth Kálmán* eredményeinek és vélekedésének bármely részletét hiányoljuk. Lehetnek, akik több miétre várnának választ, nem csupán az összeurópaihoz mért viszonylag kevés változat regisztrálását keresik. A gazdaságos tipográfia azért is követelmény, hogy ilyen ritka kiadvány szabott terjedelme kihasználható legyen.

Javítanivaló apróság csak elszórtan akad, mint az, hogy a *Nagybáncsai* névalak ma már elfogadottabb, vagy legalább említendő (a 18. lapon elmaradt a név mellől a 16. Jh. megjelenés). *Czegeledey Sándor* tanulmányai óta nyilvánvaló, hogy a *Batthyány Graduál* nem 1560 táján készült, bár részben még ennél is korábbi anyagot tartalmaz, de XVII. századi leírásban.

(3) Dallamainkat a szerkesztőnek és átültetőnek nem kellett lefordítania. A másféle művelődésbe bele-nőtt szakembernek és az idegen ajkú gyülekezetnek változatlan alakban mutathatják sajátosságainkat. Ezért sem közömbös a dallamközlés mikéntje mögött rejlő állásfoglalás, de teológiai elhanyagoltsága miatt is külön méltatandó. Egyaránt taláunk példát fölös előjegyzésekre és az előjegyzések elhagyására. Szükséges-e a for fölött bé az *Irgalmazs Úr Isten* 3. sorában, ha pl. a 30. ének 2. sorában az ilyen figyelmeztetés elmarad? A 3. számú dallam előjegyzései mellett szükséges-e még külön a sor fölött [ ]-ben írt módosítás? Ugyanebben az énekekben viszont indokolt-e az *asz* elhagyása a harmadik sor fölött? — A kötetke számos részlete csak aprólékos szakmai kér-

dések és adatok vizsgálatával együtt érvényes. Van azonban egyféle válasz az éppen például említett kérdésekre, amely azonban a szintén mutatkozó másféle válaszok miatt kétséges, — nem jó tehát kétségtelennek láttatnunk. Mert nem lenne elég egy bé a 23. ének előjegyzéséről? S szükséges-e egyáltalán a 46. elé, s ne inkább az egyszer-kétszer módosítandó hangot jelezzük? Az összetett kérdés más oldala, hogy tartalmazza az európai muzsikálásban a középkor óta általános módosítójelet pl. az *Adjunk hálát mindnyájan* (37), vagy a *Forog a szerencse* (48a) dallamszövege, noha a gyakorlat csak elvétve tartotta az írásbeli jelölést szükségesnek (jelöletlenül is tudták). Ám hangozhatott-e a hiányos lejegyzésű kottakép szerint a *Semmit ne bánkódjál* (39) vagy a *Jézus Krisztus, mi kegyelmes hadnagyunk* (40) dallama? — A *Confessio generalis* (12) kádenciája is subsemitoniummal énekelhető biztosan. Nem bizonyítja magában tritonusmeneteket kedvelő stílus létét a zenei orthographia hiányos (és iratlan gyakorlatra támaszkodó) volta. A hiányos kottakép kérelhetetlen érvényű zenei reprodukciója pedig nem egyházasabb, nem tisztább, legkevésbé egyedül elfogadható stíluseszmény. Megvan az érdeme a más irányú végletekkel és átértelmezésekkel szemben, de maga is csupán egyik sarkított állásfoglalás. Tanácsos volna tehát a javított kiadásban a kottasor fölött [ ]-ben közölni a hiányzó módosítójeleket, ahogyan a *Látod Isten sziveinket* (3) példája jól mutatja, és a zenetörténetben szokásos másféle értelmezésekre utalni.

A zenei lejegyzés hiányaira kell gyanakodnunk a pontozott ritmusok miatt is. Hiányoznának a nyújtóponttal írott ritmusképletek a régi magyar stílusból, mint bizonyos mássalhangzók ékezetei? Nem a tipográfiai nehézségek és a megszokás ennek oka? Aligha többszörös szinkópázással hangzott a gyakorlatban az *Eheu fugaces* gyakran másolt tétele (47a), nem lévén vezénylő basszus az ismeretes homofón kórustételekben. A hasonló képletek megmagyarosodott változatában nem csupán kétféle időértékű hang lehetett, hanem nyújtott ritmusú változat is értelmezhető. (Pl. ugyanennek a magyar szövegű változata, 47b). Több éneknek nem a legszokottabb, hanem ritkább dallamváltozata került a kötetbe, ez is öröm. Takarékos tipográfiával még pl. a *Siess keresztyén* (7) vagy a *Ne szállj perbe én velem* (11) ritmusváltozatát is beilleszthetőnek vélhetnők. Aligha bánkódtak volna külszói énekszerzők, ha van utalás 3+2 ritmusértelmezésre az *Emlékezzél Úristen hiveidről* típusánál s hasonlóknál.

Összegezzük örömünket a kötet megjelenése és gyors fogyása miatt abban az óhajban, hogy sok ablaknyitás kellene. Nekünk is gazdagodás, hisz felfigyelhettünk olyan mozzanatokra Csomasz Tóth Kálmán egyedülvaló vélekedésében és úttörő munkálkodásában, amelyeket természetesen vagy észre sem véve fogadtunk volna el máskülönben. Maradnak kérdések, s épp ez az úttörők egyik érdeme, hogy közőmbösek is kérdeznek, érdeklődnek, s már ezzel gazdagodnak. Válaszkísérletük még többet tehet a közöny ellen. A kérdéses megoldás tehát legalább annyit ér, mint az, amelyet nem szokás vagy nem is lehet megkérdőjelezni.

A népek barátsága és együttműködése zeneileg is folyamatos. Az egyetemességre igyekvő mozgalmiszellemi életben akkor van jelen a bibliai ihletésű és honi megfogalmazású imádságunk, őseink megelégedett hagyatéka, ha sokágú folytatása lesz Csomasz Tóth Kálmán úttörésének, adatgyűjtésének, értelmező és összefoglaló tanulmányainak; közöttük ennek a sajá-

tos hivatású kötetkének, amellyel a Nemzetközi Hymnológiai Társaság Magyarországon ülésező résztvevőit megajándékozhattuk 1983 nyarán.

Fekete Csaba

„Számomra Isten a tények mögötti valóság”

Nem vadonatúj könyv: mégis állandóan, folyamatosan beszélünk kell róla, ott kell tudnunk felvetett gondolatait a hitről, a művészetről és egyáltalán, a létezésről való töprengéseink között örök mintaként. A *Beszélgetések Pilinszky Jánossal* című kötetéről van szó, amely 1983-ban jelent meg a Magvető kiadásában s csak reménykedhetünk, hogy nem utoljára. Török Endre irodalomtörténész válogatta és szerkesztette fü-zérré a Pilinszky Jánossal készült rádiós-tévé, folyóiratbeli beszélgetéseket, s mint eddigi munkásságában végig, e válogatással is bizonyította, hogy az irodalom által irodalmon túli tartományba léphet át az ember, a világról való mélyebb tudás birtoklása felé.

Pilinszky János költő volt, a legnagyobbak közül való. De e beszélgetésekből a versek szellemi háttere bontakozhat ki részletesebben, megmutatva, hogy Pilinszky, a teremtő művész egységes világképbe rendezte s a huszadik század egyik legeredetibb, legértelmesebb gondolatrendszerébe fogta a kor lelki-szellemi rezdüléseit.

Ezek a szóbeli megnyilatkozások nem lirájához mel-lékelt magyarázatok: arra az érvényes műalkotásoknak nincs is szüksége; sokkal inkább egy ritka huszadik századi vallásos és művészi magatartást fednek fel — amely az élet valamennyi színterét következetesen járja át. (Részletesen szól erről Reisinger János eligazító utószavában.)

Különleges hangsúlyt kap, hogy egy elkötelezetten, sőt *megszennvedetten* hívó keresztyén fejt ki nézeteit: sokszor szinte azonos szavakkal, képekkel, tehát elidegeníthetetlen, autonóm véleményt mondva. S első pillantásra megragad: a nagyhírű költő egy végül is protokolláris helyzetben azonnal, minden kitérő nélkül a *lényegről* beszél. Elrugaszkodik helytől, időtől, a kérdező pillanatnyi igényeitől s máris legbelső, állandóan forgatott, a létezés titkai fejtegető gondolatait szövi tovább. (Pszichológiai vizsgálódást érdemelne, hogyan reagálnak beszélgetőtársai. Többen közülük nem reagálnak arra, hogy szokványos kérdéseikre rendhagyóan sokatmondó feleletet kapnak, vagy érzéketlenül, figyelmetlenül kapnak bele egy-egy részletbe.)

Rendkívüli erejük ezek az élőbeszéd lüktetését is átmentő szövegek, tulajdonképpeni monológok. Leginkább talán a *meditáció* műfaji megjelölés illik rájuk. Itt egy ember nem a stílusával gondolkodik és beszél, hanem — mint maga mondja, kissé mentegetőzve — az idegrendszerével. Valóban, egy hallatlan erőfeszítéssel lecsupaszított idegrendszer működésének vagyunk tanúi. Műveltség, nyelv, civilizáció, individualizmus, természet húzta falakat dönt le ahhoz, hogy felhívja a figyelmünket (*Rilke* szavaival) „a tények mögötti valóságra”, a drámai lény mivoltunkra, az oszthatatlan, valamennyiünket összekötő egységre, a személytelenségre, a szerénységre (azaz az alázat) vagy a gyermeki tisztá figyelem értékeire. „Csend, igénytelenség, komolyság” — ezek kulcsszavai, ha művészetről beszél és soha nem érzi magát a megfelelő pózokkal kísért „költőnek”. Az „univerzum polgárai va-

gyunk” mondja, „Isten meghívottjai”, s létezésünk tökéletes egységéhez, a részletek által elhomályosított egészhez próbál visszatéríteni.

Tételes teológiai megfogalmazásokkal talán nehezen egyeztethető, mégis csodálatosan pontos, ahogy hitéről tesz tanúságot, Istent és Jézust próbálván a maga számára újra és újra megvilágosító szavakkal közelítenetni. Hiszen mindenütt és mindenkor vallja: „költő vagyok és katolikus”, finom különbséget téve ezzel a „katolikus költő” címke és valódi mivolta között. (Pilinszky János ugyanis költészetét inkább tartotta gyónásnak, mint prédikációnak.) Istenben az a nagyszerű, hogy, mint gyönyörűen mondja „benne a centrumot szeretjük. A jószágot magát, a szeretetet magát. Valakinek a tengelyét... Számomra Isten a tények mögötti valóság. Tökéletesen tartózkodó, tökéletesen csendes, tulajdonképpen semmi fegyvere nincs, csak jó és van.”

Az ember helyzetéről Jézus példáján keresztül szól. Az ember ugyanis Pilinszky szerint nem folyamatos, nem morális lény, hanem *drámai*. Krisztus tudta ezt. „A jót és a rosszat úgy építi össze, mint hegy a köveket. Egyszerre jó és egyszerre rossz, és ezt a konfliktust fantasztikus drámai küzdelemben éli meg, aminek a kimenetele valamiképpen Isten szívében játszódik le. Különbözik nem lehetne alázatos valaki. Ez a nagy különbség: a farizeusok erkölcsösök voltak, tökéletesen erkölcsösök. Jézus tökéletesen elutasítja ezt az attitűdöt. Ő ismeri az embert, tudja, hogy ez gyökerében nem lehet igaz, és hogy az ember csak mint drámai lény tud jó is lenni. Tud szeretni.” Jézusról mint *költőről* is van mondanivalója, felfedezve, hogy paradoxonjaiban fantasztikus, pszichológián túli emberismeretről tanúskodik.

A második világháborúban — mely Pilinszky alapélményévé lett — „minden könyv anakronisztikussá vált. Az Evangélium viszont valami csodálatos átváltozáson ment keresztül. Azt merném mondani, nem is könyv volt, hanem egy hűségesebb kutya. Szóval nem nagy tanácsadó, hanem valami meleg hűség.”

Pilinszky Jánost — akit a misztikusok, a próféták költők utolsó leszármazottjának is tekintenek — számkra is fontos útmutatót kínál ezekben a kimeríthetetlen mélységű, ihletett és mindig önnön sorsával hitelesített beszélgetésekben. Egyházához fűződő kapcsolatairól kérdezik, mikor így válaszol: „Tudom, hogy nincs tökéletesség a földön. És elfogadni bizonyos értelemben a tökéletlent, ami mindennek ellenére a tökéletesség felé visz azért — ez a maximum. Ha az egyházat tökéletlenségében nem szeretjük, akkor magunkat sem szabad szeretnünk, és sem önmagunknak, sem másoknak nem bocsáthatunk meg soha. Az egyház is, a maga hibáival, bűneivel egy tökéletlenség. Hajó, amin rettenetes súlyok és terhek vannak, de ami tendenciájában és hirdetett igazságaiban valódi közösséget jelent, amely révbe visz mindannyiunkat, átszállít a túlsó partra, az üdvösség mezejére.”

A létezés tragikumán túlmutató szeretet éltette benne a reményt. E könyv bizonyos arra, hogy emberi művészi gesztusával ebben akart résztvetni mindnyájunkat.

Budai Katalin

Kossuth és Széchenyi

A címben szereplő két nevet a köztudat csak ritkán kapcsolja össze az „és” kötőszóval. Sokkal gyakrabban használja — méghozzá erősen vízvázaló jelleggel — a „vagy”-ot.

A legelterjedtebb egyszerűsítő séma így fogalmazza meg kettőjük ellentétét: Széchenyi előbb gazdaggá akarta tenni az országot és azután szabaddá, Kossuthnál viszont a szabadság kivívása volt az elsődleges cél.

Számos tényezőt lehetne felsorolni, amelyek ennek a hamis képnek a kialakulásához hozzájárulnak, de itt most csak egyre szeretnék rámutatni, a kiegyezéstől a második világháború végéig tartó korszak politikai harcaira. Ezek során a legkülönbözőbb nézetek képviselői igyekeztek erkölcsi tőkét gyűjteni abból, hogy egyikük vagy másikuk nevét tűzték zászlajukra.

Persze a jelszó hangoztatása még nem jelenti az eszmék valódi átvételét is, sőt nemegyszer az eszmék kiforgatásának agyafúrt eszköze. És ebben a vonatkozásban Széchenyi járt rosszabbul. Miután a haladás mindenkori ellenzői előszeretettel hivatkoztak rá, s a Kossuth nevét harsogók is alaposan igyekeztek érdekeit kicsinyíteni, végül a „legnagyobb magyar” jelszó kongó frázissá vált, s tankönyvi szinten is torzképet festettek róla: az osztálykorlátaiban megrekedt arisztokrata képét.

Kossuth utóélete szerencsésebbre sikerült. Neve nemcsak a Habsburgoktól való függetlenség, hanem mindenféle szabadság szimbólumává vált, és a Kossuth-nóta érzelmi töltése a legkülönbözőbb situációkban bizsergette meg a szíveket. E dicsfényt nem halványította el sem az, hogy a kiegyezés után a legelszántabb 48-asok sem igen figyeltek az emigráns Kossuth gondolataira (sajnos a Dunavölgyi konföderáció koncepciójára sem), sem pedig a hivatalos történelemszemlélet (Szekfü) erősen kritikus beállítottsága.

A magyar társadalomban újabban erőteljesen jelentkezik az az igény, hogy múltunkat a maga összetettségében ismerjük meg. Ezért van közönségsikere minden olyan írásnak, amely szakít a sémákkal, és árnyaltabban — esetleg vitára ingerlően — mutat be egy-egy korszakot.

Számos hasznos, a sablonokkal szakító tanulmány jelent meg mind Széchenyiről, mind Kossuthról, vagy általában a szabadságharcról az elmúlt évtizedekben (*Spira György, Lackó Mihály, Kosáry Domokos, Urbán Aladár* tanulmányai, *Tóth Gyula* dokumentum összeállítása stb.). Hadd mutassak be a legfrissebbek közül két igen nagy igénnyel megírt munkát.

Kunszabó Ferenc: És ég az oltár (Szépirodalmi Kiadó, 1983) c. könyve Széchenyi életrajz, a szerző szavai szerint „historikus szociográfia” formájában. Ez a műfaji meghatározás elsősorban a szerzőre, a történelmi témát feldolgozó szociográfusra jellemző, nem magára a műre. Mert ennél sokkal több van a könyvben. Elsősorban lélektani elemzés. Kunszabó nem elégszik meg azzal, hogy Széchenyit zseninek minősíti, hanem lélektani síkon is feltárja ennek a zsenialitásnak elemeit. Fejtegetései nyomán a „Napló” sokszor ellentmondásos, nemegyszer hiszterizáló feljegyzései egy eligazító vörös fonálra sorakoznak, közös nevezőre kerülnek mint az önmarcangoló zseni alkati adottságainak szükségszerű megnyilvánulásai.

Kunszabó könyvének historikus perspektívája is jóval tágabb, mint amilyen általában az életrajzokat kíséri. Évszázadokra visszamenően bontja ki a kort meghatározó tényezőket, a Kárpát-medence geopolitikai jelentőségének változását, a társadalmi és gazdasági mozgások hatásait. Így azután a korról nyújtott szociográfiája a magyar történelmet meghatározó erővonalak mentén rajzolódik ki.

Kunszabó eklektikus módszerét az eredmény igazolja. Széchenyije élő ember, zseni, bár nem mentes

a gyarlóságoktól sem, nagyságának egyik titka, hogy egész életében harcol a benne lakó démon ellen. Szépirodalmi eszközökkel sem igen lehetne ennél érzékletesebben bemutatni egy zseni belső lelki viharait. S ez a — Molnár Zoltán minősítése szerint „bronztalánított” — portré teljesebb és hitelesebb képet ad minden eddigi ábrázolásnál, olyan akár egy lézersugarakkal elővarázsolt háromdimenziós holografikus kép. A valóságos hátteret a szociografikus hitelességgel megrajzolt kor adja, a hős virtuális, de hiteles képét pedig a szerző beleérző elemzései.

Ennek a több dimenziós szemléletnek köszönhetően a Kossuth *vagy* Széchenyi hamis alternatíva is feloldódik Kunszabó könyvében. „... Kettejük kétféle életműve nem megsemmisíti, hanem kiegészíti, segíti egymást...” írja végkövetkeztetésként, s ez a megállapítás logikusan következik a korábbi fejtegetésekből.

Deák István *Kossuth Lajos és a magyarok 1848—49-ben* (Gondolat, 1983) c. könyvének külön érdekessége, hogy az USA-ban élő történész először angolul írta meg. Magyar nyelvű kiadását nemcsak a külföldi siker indokolta, hanem az is, hogy számos új, nem egy esetben vitára készítő szempontot vet fel.

Műfaja a szerző szerint „elsősorban politikai történelem, amely esetenként átvezet a társadalmi és institutionális történelembe”. Bár a könyv címe szerint csak egy meghatározott korszakot tárgyal, Deák István szükségszerűen átfogó képet is ad Kossuthról. Külön fejezetekben mutatja be az előzményeket: a kisnemes, a megyei politikus, a diétán tevékenykedő, a nemzet mártírjává emelkedő, a hírlapíró, a gazdasági önállóságért küzdő, az ellenzék vezéri szerepét betöltő Kossuthot.

Deák is reális képet fest hősről, a heroizálás vagy deheroizálás buktatóit biztos kézzel elkerüli. Könyvéből megismerjük a „józan és nyugodt” Kossuthot, „akinek hivatali szorgalmával és szervezési képességével senki sem versenyezhet”, és akinek köszönhető, hogy a semmiből ütöképes honvédség született, amely ’49 tavaszára „nemcsak a katonák számában múlta felül a Magyarországon harcoló osztrák sereget, hanem csodával határos módon még a fegyverek számában is”, de akinek gyengeségét talán éppen az bizonyítja, „hogy a rutinfeladatokat igen hatékonyan látta el”. Az egyidejű orosz és osztrák invázió Kossuthot — a többi magyar vezetővel együtt — teljesen megzavarta. „Az történt vele, ami más karizmatikus vezetőkkel is. Amikor szembe kell nézniük a vereséggel: mindinkább elszakadt a napi problémáktól, utópisztikus diplomáciai terveket dolgozott ki, és számos utasítást adott. Csakhogy aztán rövidesen visszavonja őket.”

A Kossuth vagy Széchenyi kérdésben Deák István nem foglal állást egyikük mellett sem. A két életmű Kunszabó által kimutatott kiegészítő jellegére sem figyel fel. Szerinte „a Széchenyi—Kossuth vita eldönthetetlen”, hiszen nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy „ki volt a realista, és ki volt az álmodó, ki volt igazi politikus, és ki amatőr. Az-e, aki meglovagolta a tömegek lelkesedését, vagy az-e, aki írásával fölkelte a tömegek politikai érdeklődését?... Aki a végveszélyben összeroppant és szanatóriumba menekült?”

A két szerző tehát másként ítéli meg a nagy ellentétet. Kunszabó álláspontja — igaz sokkal részletesebb elemzések alapján — meggyőzőbben hat. Mindenesetre a sematikus *vagy*-ot egyikük sem fogadja el.

A két szerző viszont egyetért abban, hogy a szabadságharc bukása ellenére is győzelem volt. „Örök nemzeti büszkeség tárgya lehet, hogy a sokkal civilizáltabb cseh és osztrák tartományokban a jobbágyokat a magyar példa nyomán szabadították fel” — írja

többek között Deák. Kunszabó értékelése szerint: „az 1848/49-es teljesítmény emelte rangunkat, növelte súlyunkat Európában és a birodalmon belül olyan fokra, hogy a Habsburgok végül is nem a szláv népekkel, hanem velünk egyeztetették meg az osztrák nemzeti érdekeket.”

Mindkét könyv jelentős figyelmet szentel a nemzetiségi kérdésnek, s az e téren elkövetett hibáknak. Deák István hangsúlyozottan mutat rá a 48-as eredmények e tragikus, máig ható vonulatára: „A negyvennyolcas forradalmárok a nemzetek együttműködéséről álmodtak, de a valóságban a nemzetek háborúját idézték elő. Közép-Európa történetében először nem azért pusztították el emberek ezreit, mert urak vagy parasztok voltak, vagy mert nem egy hiten voltak, hanem mert magyarul, németül, szerbül vagy románul beszéltek. Ezt a tényt nem szabad a ‚haladó’ és a ‚reakciós’ népek, a ‚jó ügyet’ és a ‚rossz ügyet’ szolgáló nemzetek erőszakolt megkülönböztetésével elhomályosítani.”

Új adatok, új szempontok, elgondolkoztató megállapítások gazdagsága jellemzi mindkét könyvet, s nemcsak a múlt jobb megismeréséhez nyújtanak nagy segítséget, hanem jelenünk és jövőnk komoly elemzéséhez is.

Zsigmond Gyula

Profétaság és pásztorkodás

Rudolf Bohren: *Prophetie und Seelsorge*, — Eduard Thurneysen, Neukirchener Verlag, 1982. — 278 oldal.

Bohren — a heidelbergi egyetemen a gyakorlati teológia tanára — könyve Eduard Thurneysenről nem szokványos értelemben vett életrajz, hanem, mint az Előszóban maga a szerző is mondja: az egykori tanítómesteréről való megemlékezés egyre inkább egyúttal a vele való beszélgetéssé is vált. Bohren a saját és kora kérdéseire — tehát a mi kérdéseinkre is — keres választ a szeretett és tisztelt mester élete és életműve felidézésével. Eközben kérdéseket vet fel Thurneysenhez intézve s ezekre — hisz Thurneysen 1974-ben hazatért Urához — az életműből keresi a választ. Úgy látja, hogy Thurneysen életét és szolgálatát a *profétaság és a pásztorkodás kettőssége*, illetve ezek feszültsége jellemezte. Ez az alaptéma adja könyvek címét is: Profétaság és pásztorkodás.

Proféta az, aki Isten népe történetének egy konkrét helyzetében szólaltatja meg a rábízott üzenetet s ezzel maga is e történet részesévé válik. Mit akar mondani Isten itt és most, éppen én általam? Az Újtestamentumban a proféta megfelelője a karizmatikus, a pneumatikus ember. Mivel azonban Thurneysen számára — saját meghatározása szerint — a lelkigondozás is tulajdonképpen igehirdetés, embertől emberig, nem lehet igazi ellentét a kettő között. Miért látja mégis Bohren Thurneysennél ezt a feszültséget?

A feleletet Thurneysen pályafutásában, illetőleg annak egyes állomásainál és fordulataiban keresi. 1888-ban született, papi házból, 2 éves mikor édesanyját elveszti, ekkortól őt nagyon szerető mostohaanyja neveli. 16 éves, amikor elkíséri gyógyulást kereső anyját a Johann Christoph Blumhardt révén oly híressé vált Bad Bollba. Itt találkozik ennek nem kevésbé nevezetes fiával, Christoph Blumhardtal. Ez a találkozás a serdülő ifjú számára döntő fordulatot jelent. „Nélküle nem gondoltam volna arra, hogy magam is teológus legyek”, vallja. Blumhardtban együtt ismeri meg a profétát és az atyai pásztort.

Teológiai tanulmányai során az akkor uralkodó liberális irányzat neves képviselőivel találkozik: *Duhm*, *Wernle*, *Troeltsch* nevét kell itt főként említeni. Majd egy másik fontos hatás következik: a vallásos-szociális (religiós-szocial) irányzat két fő képviselője, *Kutter* és *Ragaz* gyakorol rá nagy hatást, egy ideig maga is ezt az irányzatot követi.

Lelkészi szolgálatának első állomása *Leutwil-Dürrenäsch*, ez az Aargau kantonbeli falucska. Lakosai azonban nem annyira parasztok, mint inkább gyári munkások; a faluban két ipari üzem is működik. Itt találkozik Thurneysen az ipari munkássággal, a proletariátussal. Az itt töltött idő — 1913—1920 — azonban még egy másik szempontból is meghatározó volt: az egyik szomszéd falu — *Safenwil* — lelkesze — *Karl Barth*. Egy életre szóló s a teológiatörténet számára is döntő barátság szövődik az ifjú szolgatársak között. Gyakran már kora reggel ott állott egyik a másik ajtaja előtt s megkezdődött a beszélgetés — amit közben az utóbb 3 kötetben kiadott levelezés is kiegészített — s „a beszélgetés a teológia szülőhelye”.

Leutwil után még egy kisvárosi gyülekezetet következett: *St Gallen-Bruggen* — 1920—1927, majd az utóbbi évben a *baseli Münster* lelkészévé hívják meg s itt szolgál 1959-ig. 1930-tól egyidejűleg a baseli egyetem *gyakorlati teológiai magántanára* is. Közben megjelenik két kisebb írása, egyik *Christoph Blumhardtról*, a másik *Dosztojevszki*ről. Mindkettőt tanítómesterének vallja Thurneysen: segítették a Szentírás megértésében és az ember megismerésében.

Írásaival, leveleivel, ha a távolból is, részt vett Thurneysen a *németországi Hitvalló Egyház harcában* s joggal tekinthető *Barth*, *Brunner* és mások mellett az ún. *dialektika teológia* mozgalma egyik elindítójának. Érthető, hogy Thurneysenről szólva minduntalan szó kell essék a nagy barátról, *Barth*ról is. Tévedés volna azonban azt vélni, hogy Thurneysen *Barth* „árnyékában” állt és élt s nem kielégítő az egyébként néha hangoztatott vélemény, hogy ő a *barthi teológia* „aprópénzre váltója”. E baráti és fegyvertársi viszonyban nem volt alá- és fölérendelés, mint ahogyan ez az igazi barátságban nem is lehetséges. Ezt *Bohren* is hangsúlyozza. Ugyanakkor, sok más kortársról is szót ejtve, könyve izgalmas *teológiatörténeti s persze egyház- és kortörténeti* olvasmány is.

Élete második felében 32 évig Thurneysen a baseli Münster lelkesze. *Bohren* úgy látja, hogy e szolgálati hely, a baseli polgári, részben nagypolgári környezet formálta Thurneysent prófétából inkább lelkipásztorrá s ezzel életének a kezdetitől eltérő irányt adott. A hangsúlyt én az „inkább” szóra tenném s a változás értékelését Thurneysen életművében eltúlzottnak érzem. Thurneysen igehirdető és pásztori munkáját *Bohren* 2 prédikáció és 3 pásztori levél kitűnő elemzésével mutatja be. Éppen e példákban tűnik ki azonban, hogy mennyire elválaszthatatlan nála a prédikálás és a lelkigondozás. Együttal e példák azt is mutatják — s ezt *Bohren* is hangsúlyozza —, hogy mennyire igaztalanok voltak az utóbbi időben Thurneysen lelkigondozásánál ért kritikák, főként azok részéről, akik a lelkigondozást a pszichoterápiával végzetesen összekeverték. Thurneysen ugyanis még 1946-ban megjelentette élete főművét, a *Lelkipásztorkodást* (*Die Lehre von der Seelsorge*), amit csak 1968-ban követett a második kötet: *Seelsorge im Vollzug*. Ma-

gyarra sajnos csak az első kötetet fordították, le. Pedig éppen ebből az utóbbi kötetből tűnik ki igazán Thurneysen pásztori gyakorlata, az, hogy ő *egyszerre* figyelt az igére s annak címzettjére, az emberre. Akik egykor hallgatói lehettek — mint e sorok írója is —, tanúsíthatják, mennyire egységben volt nála e kettő. *Bohren* úgy véli: az ifjú Thurneysen inkább a gyülekezet számára hirdette az aktuális — *prófétai* — üzenetet, míg a későbbi baseli münsterlelkész inkább az egyes emberek hűségese és figyelmes gondozója volt. Hogy azonban Thurneysen akkor is egészen benne élt a maga korában és annak eseményeiben, azt nemcsak a német egyházi harcban való részvétele — írásaiban, igehirdetésében — mutatja, hanem pl. magyarországi barátaival való levélváltása e nehéz időkben, vagy — 1949-ben — magyarországi útja is.

Bohren hangsúlyozza: nem védelmezni akarja atyai barátját és mesterét az igaztalan támadások ellen — erre nincsen szüksége —, hanem megérteni és értelmezni. Nem legendát ír, de nem is karikatúrát. Egy hosszú és gazdag élet tanulságait vizsgálja, a ma élők, inkább már tanítványok, mint barátok s azok tanítványai számára is. Tanítványnak lenni azonban nem utánczást, copirozást jelent, hanem *a saját út keresését* a mester útmutatása segítségével, esetleg vitázva, de sohasem hálátlanul. Így *Bohren* kérdéseivel nemcsak Thurneysenhez fordul, hanem az ige teológiájának akkori nemzedékéhez is. Miért nem lett ebből a teológiai mozgalomból új reformáció, „egyházi forradalom”? E kérdésfelvetés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a XVI. századi reformáció sem egyenes vonalban hatott, hanem — pl. az ortodoxiában — egy időre szinte befűlladt, végül is azonban mind a mai napig meghatározza az összes egyházak, az ökumené életét. Így az újreformátori teológia beleépült immár az egyház történetébe, s ha egyes, néha csak divatként jelentkező újabb irányzatok látszólag háttérbe szorítják, szinte bűvőpatakként mind újra feltör s tovább hat.

Barth monumentális teológiai-irodalmi életműve mellett Thurneysen *irodalmi munkássága* inkább alkalmi jellegű, véli *Bohren*. De kisebb értékű-e ezért? Összegyűjtött tanulmányai „*Das Wort Gottes und die Kirche*” c. kötetben jelentek meg még a húszas években (1971-ben új kiadásban). Több prédikációs kötete részben *Barth*tal, illetőleg *Walter Lüthivel* közösen, részben önállóan jelentek meg. Egyéb műveiről már esett szó. Sok kisebb írásáról jó tájékoztatást nyújt *Bohren* könyvének bibliográfiája. Mindezek jelzik a gyülekezetében elfoglalt lelkész rejtett kincseit. „Thurneysen hat viele Bücher *nicht geschrieben!*” — mondotta egyszer beszélgetés közben *Barth* e sorok írójának. Munkásságának megbecsüléséről tanúskodik nemcsak több díszdoktorátusa — a debreceni teológiának tiszteletbeli professzora volt —, hanem a 70. és 80. születésnapja alkalmából megjelent terjedelmes és gazdag tartalmú „Festschrift”-ek is.

Bohren könyve *végigkísérteti* az olvasóval Thurneysen életútját, úgy hogy útítárrá teszi s ezzel *felelőssé* is, elkötelezetté az általa képviselt és szolgált ügy iránt. E felelősség felkeltésében s így a magunk szolgálatára utalásban van *Bohren* könyvének legnagyobb értéke.

Groó Gyula

CONTENTS OF NO 4/1985

STUDIES: *János Bolyki:* Predestination in the Context of Romans 9-11 — *J. H. van Halsema:* Mystery as a Literary Form in the Gospels According to Mark and John — *István Karasszon:* The Stones of Gilgal — the Stones of the Jordan (The Structure of Chapters 3-4 in the Book of Joshua) — *Endre Zsindely:* John Wyclif, the „Pre-Reformer“ — *János Pásztor:* Ye Shall be Witnesses unto Me! (Thoughts on reading the paper of the World Alliance of Reformed Churches „Called to Witness Today“)

WORLD REVIEW: *Károly Tóth:* We Must Re-Think the New Realities! (An address to the Budapest meeting of the CPC Working Committee, May 13-18, 1985) — *Lajos Békefi:* The Appraisal of the Theology of Liberation as Reflected by the Latest Developments in the Roman Catholic Church

HOME REVIEW: *Katalin S. Németh:* „A Person Struggling Against Many and Great Infirmities...“ (Kata Bethlen as seen by her contemporaries) — Two Letters Written by László Cs. Szabó to Géza Juhász (*Botond Lévy*)

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* When Does Education Begin? — *Jenő Szigeti:* Gleaning With the Eyes of a Theologian

REVIEW OF BOOKS: Dr. *Károly Tóth:* Roots and Perspectives (—i—ő) — Written, Edited and Commented on by Sándor Scheiber (*Ferenc Bodri*) — G. A. F. Knight: What Next? (*László Szenes*) — Juliánna Puskás: Hungarian Emigrants in the USA 1880-1940 (*Gábor Tarján*) — Kálmán Csomasz Tóth: Oh, True Word of God (*Csaba Fekete*) — Endre Török: Conversations with János Pilinszky (*Katalin Budai*) — Kossuth and Széchenyi (*Gyula Zsigmond*) — Rudolf Bohren: Prophetie und Seelsorge (*Gyula Groó*)

INHALT DER NUMMER 4/1985

STUDIEN: *János Bolyki:* Prädestination im Zusammenhang der Kapitel 9-11. des Römerbriefes — J. H. van Halsema: Das Rätsel als eine literarische Form in den Evangelien von Markus und Johannes — *István Karasszon:* Die Steine von Gilgal — die Steine des Jordans (Die Struktur der Kapitel 3-5. des Buches Josua — *Endre Zsindely:* John Wyclif, der „Vor-Reformator“ — *János Pásztor:* Ihr werdet meine Zeugen sein! (Gedanken beim Lesen des Dokuments des Reformierten Weltbundes „Berufen zum Zeugnis heute“)

WELTRUNDSCHAU: *Károly Tóth:* Wir müssen die neuen Realitäten durchdenken! (Ansprache auf der Budapester Tagung des Arbeitsausschusses der CFK, 13-18. Mai 1985) — *Lajos Békefi:* Die Bewertung der Theologie der Befreiung im Spiegel der jüngsten Entwicklungen in der Römisch-Katholischen Kirche

HEIMATRUNDSCHAU: *Katalin S. Németh:* „Ein Mensch im Ringen mit vielen und grossen Schwachheiten...“ (Kata Bethlen mit den Augen ihrer Zeitgenossen) — Zwei Briefe von László Cs. Szabó an Géza Juhász (*Botond Lévy*)

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Wann beginnt die Ausbildung? — *Jenő Szigeti:* Ahrenlese mit den Augen eines Theologen

BÜCHERRUNDSCHAU: Dr. *Károly Tóth:* Wurzeln und Perspektiven (—i—ő) — Geschrieben, redigiert und kommentiert von Sándor Scheiber (*Ferenc Bodri*) — G. A. F. Knight: What Next? (*László Szenes*) — Juliánna Puskás: Emigrierte Ungarn in den Vereinigten Staaten 1880-1940 (*Gábor Tarján*) — Kálmán Csomasz Tóth: O, treues Gotteswort (*Csaba Fekete*) — Endre Török: Gespräche mit János Pilinszky (*Katalin Budai*) — Kossuth und Széchenyi (*Gyula Zsigmond*) — Rudolf Bohren: Prophetie und Seelsorge (*Gyula Groó*).

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Képes Újszövetség	245,— Ft
Új fordítású Biblia	220,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJANLJUK:

ifj. Dr. Bartha Tibor—Vladár Gábor: Bibliai fogalmi szókönyv	244,— Ft
Küldetésben — Köszöntések az ökumenéből dr. Bartha Tibor püspök 70. születésnapjára	113,— Ft
„Ó, szép fényes hajnalcsillag” magyar népi karácsonyi énekek	100,— Ft
Pásztor Jánosné: Kenyai napló	70,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Kiss Sándor: Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat	123,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Juhász Zsófia—Sátory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Bibliai lexikon gyerekeknek	150,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénység századaiból	110,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház	112,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	56,— Ft
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai	128,— Ft
H. V. Morton: Pál apostol nyomában	110,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosságul	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Dickens: Urunk élete	70,— Ft
Kiss Géza: A lélek harangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft
Komjáthy Aladárné: A Szentföldön jártunk	198,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetők: minden lelkészi hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A VI. Keresztyén
Béke-Világgyűlés anyagából

Tanulmányok Fülep Lajosról

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1 9 8 5

5

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. szeptember-október

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Okumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Viczián János
Dr. Nagy Gyula
Dr. Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társ szerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

 Egyetemi Nyomda – 85.3956
Budapest, 1985.

Felelős vezető:

Sümeghi Zoltán igazgató

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hirlapkézből postahivatalnál, a Posta hirlapüzleteiben és a Hirlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Előfizetési díj egy évre: 390,- Ft,
egyes szám ára: 68,- Ft.
Megjelenik kéthavonként.

TARTALOM

A VI. KERESZTYÉN BÉKE-VILÁGGYÜLÉS ANYAGÁBÓL

TÓTH KÁROLY püspök elnöki megnyitó beszéde	257
PAULOS MAR GREGORIOS: Isten hív: Válaszd az életet — az idő sürget!	263
FILARET metropolita: Az emberiség globális fenyegetettsége — globális békestratégia	271
WALTER KRECK: A keresztyén egyházak és békemegbízásuk	281
SERGIO MENDEZ ARCEO: „Békés egymás mellett élés — felszabeditás”	289
Bevezetés a határozatokhoz	292
A VI. Keresztyén Béke-világgyűlés határozatai	293
Prágai felhívás a világ keresztyéneihez	298
Üzenet az egyházakhoz	299
Államfőkhöz és kormányfőkhöz intézett felhívás	300
Andrej Gromiko úrnak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökének	301
Ronald Reagan úrnak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének	301
Perez de Cuellar úrnak, az ENSZ főtitkárának	302
Kommüniké	303

HAZAI SZEMLE

SZABÓ BOTOND: Fülepp Lajos (1885—1970)	305
BOLYKI JÁNOS: Lukács György és Fülepp Lajos kapcsolatairól	309

KULTURÁLIS KRÓNKA

ZAY LÁSZLÓ: Filmek és könyvek	311
SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel	314
CS. SZABÓ ISTVÁN: A parasztagazda és templomgondnok festő	318

KÖNYVSZEMLE

Balázs Sándor: Tavasz Sándor filozófiája (Bodri Ferenc) ...	320
Ernst Brinkmann: Westfáliai évkönyv (Bucsay Mihály) ...	320

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1985. szeptember 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÜZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küldjék be. Kéziratokat, amelyet nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

A VI. KERESZTYÉN BÉKE-VILÁGGYŰLÉS

Prága, 1985. július 2—9.

Csehszlovákia fővárosának legmodernebb konferencia-központjában, a Kultúrpalotában a 90 ország mintegy 800 résztvevőjével megrendezett nagygyűlés fő témájául Mózes V. könyve 30. részének 19. verse szolgált alapul: „Isten hív: Válaszd az életet! Az idő sürges!” Ehhez kapcsolódott a nagygyűlés újszövetségi vezérigéje: „Én azért jöttem, hogy életük legyen és bővülködjenek” (Jn 10,10).

A fő témát öt csoportra osztva vitatták meg a küldöttek, a következő felosztásban: 1. Az emberiség globális fenyegetettsége — globális stratégia a béke érdekében. Altémák: a) küzdelem a leszerelésért, az éhség és szegénység megszüntetéséért, b) küzdelem a társadalmi igazságosságért és a hátrányos faji és gazdasági megkülönböztetés ellen, c) a fegyverkezés és annak gazdasági vetületei. 2. A keresztyén egyházak elkötelezettsége a békéért. Altéma: mit jelent ma az egyházak elkötelezettsége a békéért teológiai, hitvallásos és ökumenikus értelemben. 3. A békeerők közös felelőssége a békét akadályozó tényezők leküzdésében. Altémák: a) a bibliai üzenet helyes és hamis értelmezése, b) pszichológiai hadviselés, a tömegtájékoztató és az új információs rend összefüggései. 4. Békes egymás mellett élés és felszabadítás. Altémák: a) bizalomépítés, az ENSZ jelentősége e folyamatban, b) a felszabadítás és a leszerelés összefüggései, gazdaságikatonai szempontok, a „harmadik világ” militarizálása, a fegyverkezés és a kizsákmányolás összefüggései. 5. A Keresztyén Békekonferencia jövőbeni munkája, fejlesztési és együttműködési tervek.

A világggyűlés megválasztotta a KBK új vezető testületét és tisztségviselőit. A Keresztyén Békekonferencia elnökévé teljes egyhangúsággal ismét dr. Tóth Károly püspököt, a KBK eddigi elnökét választották meg. Ugyancsak újraválasztották a KBK főtítkárárt, dr. Lubomir Mirejovskyt és Filaret metropolitát a Folytatólagos Bizottság elnökévé. A keresztyén békemozgalomban kifejtett több évtizedes eredményes tevékenysége

elismeréseként a KBK elnökségének tiszteletbeli tagjává választották dr. Bartha Tibor püspököt.

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának 17 tagú küldöttségéből 7 személyt választottak be a Folytatólagos Bizottságba: Káldy Zoltán evangélikus elnök-püspököt, Szakács Józsefet, a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsának elnökét, Kürti László református püspököt, Viczián Jánost, a Magyarországi Baptista Egyház elnökét, Görög Tibor evangélikus lelkészt, dr. Pásztor Jánosné, a Debreceni Kollégium főtítkárárt és Szabóné Mátrai Mariann evangélikus lelkészt. A Munkabizottság tagjai közé Viczián Jánost és Szabóné Mátrai Mariannt választották be.

A tanácskozáásra 59 nemzetközi szervezettől mintegy 70 megfigyelő érkezett, akik nemzetközi egyházi szervezeteket — közöttük elsősorban az Egyházak Világtanácsát, a felekezeti világszövetségeket, egyházi béke-mozgalmakat, valamint világi békemozgalmakat, a Béke Világtanácsot és egyéb testvérszervezeteket — képviseltek.

A nemzetközi politikai élet kiemelkedő személyiségei levélben köszöntötték a VI. Keresztyén Béke Világggyűlést, köztük Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke, aki népünk egyöntetű békeakarát kifejezve, őszinte támogatásáról biztosította a Keresztyén Békekonferenciát humanista céljainak elérésére irányuló törekvéseiben.

Ugyancsak levélben, illetve táviratban fejezte ki köszöntését Nyikolaj Tyihonov szovjet miniszterelnök, Gustáv Husák, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke, aki fogadást is adott a tanácskozás vezető személyiségei tiszteletére, továbbá Mauno Koivisto finn köztársasági elnök, Olof Palme svéd kormányfő, Didier Ratsiraka madagaszkári államelnök, Todor Zsivkov, Bulgária Államtanácsának elnöke, valamint Billy Graham amerikai evangélizátor.

Az alábbiakban közöljük a Világggyűlésen elhangzott előadásokat, határozatokat, felhívásokat és a kommunikációt.

Tóth Károly püspök elnöki megnyitó beszéde

I.

Kedves Testvéreim, kedves Barátaim!

1. Az én kiváltságom, hogy szívélyes és meleg szavakkal köszöntsem Mindnyájukat, e Nagygyűlés résztvevőit, akik a világ minden tájáról érkeztek Prágába. Ez a köszöntés egyben kifejezi azt a buzgó könyörgést és reménységet is, hogy Isten áldása legyen ezen a nagyarányú ökumenikus találkozón, hogy ez olyan alkalom legyen, amely további fáradozásra ösztönzi a

békéért és az életért küzdő egész emberiséget. Ennek az imádságnak és reménységnek legmegfelelőbb szavai a Szentírásban találhatók: „Istennek békessége, amely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni szíveteiket és gondolataitokat a Krisztus Jézusban” (Fil 4,7).

Külön szeretném köszönteni azokat a testvéreket, akik részt vettek a mozgalom csaknem három évtizeddel ezelőtt történt elindításában, s akiknek imád-

sága és fáradozása valósult meg a Keresztyén Békekonferencia világméretű munkájában. Nagy szeretettel és elismeréssel köszöntjük *Hromádka* asszonyt, akinek a jelenléte *Hromádka* professzor teológiai örökségére emlékeztet bennünket; *dr. Bartha* Tibor püspököt, aki ebben az évben ünnepli lelkési szolgálatára 50. évfordulóját, aranyjubileumát; *dr. Miroslav Novák* patriarchát, *dr. Jan Michalko* egyetemes püspököt és *Andrej Žiak* professzort, akikben csehszlovák testvéreink hűsége öltött testet; valamint *Albert Rasker* professzort Hollandiából, aki teológiailag gazdagította meg a Keresztyén Békekonferenciát. Örülünk, hogy jelenlétük kifejezi azoknak az eszméknek ma is érvényes és ható voltát, amelyek mozgalmunk megalapításához vezettek.

Szívélyes köszöntésem szól a testvérszervezetek megfigyelőinek is, mivel az ő részvételük bizonyítja a „béke-ökumenizmus” egyre növekvő valóságát. A nagy világvallások képviselőinek jelenléte tovább gazdagítja gyűlésünket és kifejezi azt az alapvető meggyőződésünket, hogy korunk parancsolóan megköveteli az együttműködést a békéért és az igazságosságért különböző elveink feladása nélkül is. Jelenlétével tisztelt meg bennünket *Romesh Chandra*, a Béke-Világtanács elnöke, ami azt bizonyítja, hogy a béke-világmozgalom szerves részének tekinthetjük magunkat, s hogy a békeerők világméretű egysége felülemelkedik minden ideológiai és filozófiai különbségeknek annak érdekében, hogy megmentsük közös örökségünket, a ma élő embervilág múltjának felbecsülhetetlen értékeit és a jövőjét illető ígéreteket.

Nagygyűlésünk összetétele tükrözi mozgalmunk jelenlegi állapotát és eredményeit, de rávilágít problémáira és hiányosságaira is.

2. A Keresztyén Békekonferencia egészének nevében szeretném kifejezni őszinte köszönetünket a csehszlovák taggyűléseknek, hogy ismét meghívták és vendégül látják a KBK legmagasabb szervét, a Nagygyűlést itt Prágában, az aranyvárosban és Európa szívében. Szívvel kívánjuk, hogy teljesüljenek eme kiemelkedő ökumenikus alkalomhoz fűzött reménységeik: az ökumenikus együvé tartozás újból való átélése által ők maguk is megerősödjenek hitükben, bizonyágtételükben és szolgálatukban.

Köszönettel tartozunk a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormányának is azért a sokféleképpen megnyilvánuló segítségért, amely lehetővé tette ennek a nagyméretű nemzetközi találkozóknak a megrendezését Prágában. Igen hálásak vagyunk azért, hogy e szép kultúrpalota modern lehetőségeinek rendelkezésünkre bocsátásával kiváló feltételeket biztosított munkánk számára. Őszintén óhajtjuk, hogy a VI. Keresztyén Béke-Világgyűlés segítse elő azoknak a nemes céloknak a megvalósítását, amelyekre Csehszlovákia népei is törekednek: a háború nélküli békés világot, a nemzetközi biztonságot, a haladást és az emberhez méltó életet.

3. Ez ünnepi percekben ugyancsak hálával emlékezünk meg azokról, akiket az utóbbi években az örök isteni akarat elszóltított körünkől. Mindenekelőtt mozgalmunk volt elnökére, *Nyikodim* metropolitára gondolunk, aki szinte közvetlenül az V. Béke-Világgyűlés után hagyott itt bennünket. Tudtunk betegségről, mégis imádkozva reméltük, hogy a hit örömét és reménységét sugárzó, szeretetre méltó személyisége még velünk lehet. Távozása nemcsak nekünk és az Orosz Orthodox Egyháznak jelent pótolhatatlan veszteséget, hanem az egész ökumenikus mozgalomnak, s személy szerint nekem magamnak is. Halálának hírére végtelen szomorúság és gyász töltötte el a Keresztyén Békekonferencia valamennyi tagjának szívét. Mély meg-

rendülésünket a Szentírás gondolataival tudtuk legtalálékosabban szavakba önteni: „Mert amitől remegve remegtem, az jöve reám, és amitől rettegtem, az esék rajtam. Nincs békességem, sem nyugtom, sem pihenésem, mert nyomorúság támadt reám” (Jób 3,25—26).

De Isten kifürkészhetetlen akarata mozgalmunk más kiemelkedő tagjainak a hazahívásával növelte tovább gyászunkat. Volt elnökünket követte *Karl Immer* (Német Szövetségi Köztársaság), aki mindvégig hűséges barátunk volt, *dr. Heinrich Hellstern* (Svájc), aki rendkívül nagy segítséget jelentett mozgalmunk számára, *Pham Quang Phuoc* lelkész (Vietnam), akinek a kedvessége Ázsia kultúráját tükrözte, *Martin Niemöller* (Német Szövetségi Köztársaság), akinek bátor kezdeményezései nagyon meggazdagítottak bennünket, *Dietrich Gutsch* (Német Demokratikus Köztársaság), akinek tevékenységét és szolgálatait nagyon nélkülözzük, *Leo Nanayakkara*, Sri Lanka római katolikus püspöke, *Ambrose Reeves* püspök (Nagy-Britannia), *Samuel* püspök (Egyiptom), *Varga Imre* püspök (Csehszlovákia), *Colin Winter* püspök (Nagy-Britannia), *Palotay Sándor* lelkész (Magyarország), *Peter Braunschweig* lelkész (Svájc), *Karl Linke* professzor (NSZK) és *Woytzech Ketrzinsky* (Lengyelország). Mindnyájuk támogatása igen sokat jelentett nekünk, s valamenynyien elmentek a minden elők útján, de mély fájdalomunkban is hálaadással emlékezünk rájuk. Mindnyájan megérdemlik különleges elismerésünket, s ez — bizonyos vagyok benne — nem is fog elmaradni. Egyelőre, hálát adva Istennek a bennük kapott ajándékokért, ismét elkötelezzük magunkat ama nagy célok és feladatok megvalósítására, amelyeket ők hagytak ránk örökségül. A feltámadás hitével és reménységével úgy búcsúzunk tőlük, hogy mindnyájukra nézve valljuk Isten nagy ígését: „Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg mostantól fogva. Bizony, azt mondja a Lélek, mert megnyugosznak az ő fáradságuktól, és az ő cselekedeteik követik őket” (Jel 14,13b).

Most egy percnyi néma felállással, majd a kórus énekével adózzunk az örök hazába tért testvéreink emlékének.

II.

A nyílt és gyümölcsöző eszmecsere indításaként — de semmiképpen sem megelőzve, vagy megüresítve nagygyűlésünk eszmecserejét és határozatait — kötelességem röviden felvázolni azoknak az erővonalaknak az irányát és természetét, amelyeknek hatására végezte mozgalmunk munkáját az elmúlt években, és amelyek szükségszerűen formálják mostani nagygyűlésünk tanácskozásait is. Ha ezt a szép ökumenikus seregszemlét egy zenei műhöz hasonlítanám, akkor szavaimnak most a nyitány jellegét kellene magukon hordozniok, ami azt jelenti, hogy előadásomban megpróbálom megütni a hangját mindama különféle motívumoknak, amelyeket a továbbiakban részletesen és alaposan kell majd kifejtenünk.

Két szóval lehet tömören kifejezni a napjainkban folyó gigászi küzdelem lényegét: életbenmaradás és életlehetőség. Ez a két szó egymással szorosan összefüggő valóságot jelent. A mai világhelyzet csak paradox módon jellemezhető. Egyfelől a neo-konzervatív erők széles fronton kibontakozó támadásának vagyunk a tanúi: mélypontra jutottak a kelet—nyugati, szovjet—amerikai kapcsolatok, a Harmadik Világ fejlődő országai megoldhatatlan nehézségekkel küzdenek, megszorodtak, elmélyültek és el is mérgeződtek a válságócok, mindez pedig azzal az egyre növekvő veszéllyel fenyeget, hogy a helyi konfliktusok nukleáris

katasztrófába sodorhatják az egész világot. Ez a mérleg negatív oldala. A másik serpenyőjébe viszont a békemozgalmak robbanásszerű, nagyarányú fejlődése, sőt integrálódása tehető, munkájuk magasabb szintű és új minőségű mozzanatok mutat.

Most tekintsük át röviden és vázlatosan — messzeemenően lemondva a teljesség igényéről — azt, hogy hol lelhetők fel a változásokat jelző fontosabb mozzanatok.

1. A *teológiai, egyházi, ökumenikus* fejleményekről szólva meg lehet állapítani, hogy az elmúlt esztendőknél, különösen az V. Keresztyén Béke-Világgyűlés óta, az egész keresztyénség körében gyökeres változások mentek végbe a keresztyének békefelelőssége tudatosulását illetően. Az egyházi állásfoglalások, teológiai tanulmányok, ökumenikus nyilatkozatok olyan áradatával állunk szemben, hogy azoknak még vázlatos felsorolása sem lehetséges. Összegezve azonban megállapítható, hogy ma már nincs egyetlen olyan keresztyén egyház, nemzetközi egyházi szervezet vagy keresztyén mozgalom, amely így vagy úgy ne foglalkoznék az atomháború veszélyével és a keresztyének békeszolgálatának etikai és politikai feladataival. Kialakulóban van és egyre erőteljesebb vonásokkal jelentkezik egy keresztyén konszenzust kifejező béke-ökumenizmus, amely keresztyén etikai alapon mindentől egyértelműen elutasítja az atomháborút.

Nem vitatott az sem, hogy a béke kérdését teológiailag át kell gondolni, s hogy ez a teológiai reflexió egyaránt el kell vezessen az új béke-spiritualitáshoz és a követendő, sőt kötelező gyakorlati békeszolgálathoz.

A keresztyén békemunka bibliai-teológiai alapvetése elengedhetetlen a keresztyén béke-bizonyágtétel igazi mivoltának felismerése érdekében, mégpedig nem azért, hogy elhatároljuk magunkat más motivációjú békemozgalmaktól, hanem belső egyházi szükségszerűségből, mivel az egyházak körében még mindig jelentkeznek — ha csökkenő számban is — olyan csoportok, amely számára kérdéses és vitatott a keresztyén békeszolgálat legitimitása. A teológiai reflexió során különös erővel merülnek fel olyan kérdések, amelyek Isten békéje és a világ békéje összefüggésére, illetve megkülönböztetésére vonatkoznak. Amikor mi egyértelműen valljuk, hogy Krisztus a mi békességünk (Ef 2,14), akkor annak a békességnek a szolgálatára kötelezzük el magunkat, amelyet Jézus Krisztusban találhat meg az ember Istennel és embertársaival egyaránt. Megkülönböztetjük, de nem választjuk el egymástól a békesség szoteriológiai értelmét, amelynek középpontjában Jézus Krisztus áll, és a békesség evilági értelmét, amely egyaránt érinti a benne hívőket és nem-hívőket. Azzal is tisztában vagyunk, hogy a Szentírás nem ad egységes békeértelmezést, úgyhogy a Bibliának a békére vonatkozó kijelentéseit nem vonatkoztathatjuk kritikátlanul a jelenlegi politikai helyzetre. (Elrettentő példa az „Armageddon”-elmélet, melynek hirdetői azt állítják, hogy az apokaliptikus világégés, azaz a nukleáris katasztrófa Isten akarata szerint való.) A béke tehát nem lehet mellékes témája a keresztyén egyházaknak, hanem az evangélium középpontja, alapvető teológiai téma, ahogy ezt az utóbbi években, főként a status confessionis kérdésében kialakult heves vita is mutatja. A teológiai reflexiók és a béke-spiritualitás igénye nem válhat kibúvóvá a konkrét döntések alól, sőt ökumenikus-etikai következményekhez és gyakorlati politikai döntésekhez kell, hogy vezessen. A béke-spiritualitás csak olyan ihletésként fogható fel, amely bátor harcra ösztönöz bennünket a békéért és igazságosságért. A

keresztyéneknek magukra kell öltetniök „Isten minden fegyverét”, hogy felvehessék a harcot a Sátán és a sötétség meg a gonoszság erői ellen, amelyek még mindig működnek a világban (Ef 6,10—17).

2. Hogy ez mennyire így van, azt tükrözi a gyakran bonyolultnak tűnő és áttekinthetetlen látszó teológiai vita arról az időszerű etikai-politikai kérdéssről, hogy miként vélekedjenek a keresztyén egyházak az elrettentés politikájáról, amely egyre nagyobb és ijesztőbb méretűvé teszi a nukleáris és hagyományos fegyverkezési versenyt. Ezt az alapvető kérdést különbözőképpen ítélik meg az egyes egyházi állásfoglalások. Egyfelől azzal a felfogással találkozunk — amelyet az ökumenikus mozgalom, illetve az Egyházak Világtanácsa képvisel igen erőteljesen —, hogy az elrettentés politikáját erkölcsileg el kell vetni, azaz bűnnek bélyegzi a tömegpusztító fegyvereknek nemcsak a birtoklását és a velük való fenyegetést, hanem azok gyártását és felhalmozását is. (Világosan kifejezésre jut ez a vancouveri nagygyűlésnek a „Statement on Justice and Peace” dokumentumában). A másik oldalon azok az egyházi, teológiai állásfoglalások állnak — és ezt a szemléletet vallja magáénak a hivatalos római katolikus egyház is —, amelyek az elrettentést, azaz az atomfegyverekkel való fenyegetést provizorikus megoldásként elfogadják, de a nukleáris háború gondolatát elvetik. A jelenlegi ökumenikus vita abba az irányba mutat, hogy elítéli, erkölcsileg tarthatatlannak jelenti ki a nukleáris fegyverkezési hajsza egészét, azaz az elrettentés rendszerét, és alternatívát keres a jelenleg érvényes biztonsági koncepcióval szemben, mert — ahogy Olof Palme miniszterelnök hangsúlyozta az EVT amszterdami „hearing”-jén: „Nemzeti biztonságot nem lehet olyan politikával elérni, amely nemzetközi bizonytalansághoz vezet. Mert ha az egész világ nincs biztonságban, nem lehetnek biztonságban az egyes nemzetek sem. Biztonságot csak a közös felelősség nyújthat” (*Before It's Too Late, az EVT kiadása 1983-ban, 51. l.*).

3. Milyen kilátásai lehetnek a jelenleg erőteljesen folyó ökumenikus békévitának? „A globális közösség és globális emberiség tudata sejlik fel az emberek előtt. Kelet és Nyugat kérdései nem választhatók el egymástól, veszélyeztetik a Harmadik Világot is. A Harmadik Világ és a többiek egy világgá válnak. A fegyverkezési verseny problémája nem különíthető el a fejlődéstől” (*A Harmadik Világ „South” című folyóiratának 1985 májusi számában megjelent tanulmányból, melynek címe: „The Third World 1960—2010”*).

A nagy kérdés az, hogy az emberiséget fenyegető közös nagy veszély felismerése elvezet-e valamilyen gyökeres megoldás kereséséhez és megtalálásához. A tömegpusztító fegyverek mértéktelen felhalmozása (évi 800 milliárd dollárt költenek rá), az emberiség nagy többségének reménytelen elszegényedése, a növekvő éhség elvezet-e az emberek, népek és államok közötti újfajta kapcsolatokhoz? Ma nemcsak az atomkatasztrófa lehetősége, hanem az éhség is eddig soha nem tapasztalt mértékben okoz szenvedést különösen a Harmadik Világban élőknek. Ez az a nagy lecke, amelyből nemcsak a keresztyéneknek — de elsősorban nekünk — kell vizsgálni, és ez az a pont, ahol nemcsak a keresztyének ökumenikus békeszolgálatának van hallatlanul nagy felelőssége, hanem parancsolóan szükséges a konstruktív együttműködés valamennyi vallás között is. A nagy etikai kihívás számunkra ma abban jelentkezik, hogy felismerjük-e és segítjük-e felismerni az egyetemes megértés és együttműködés szükségességét.

Bebizonyosodott, hogy az az alapelmélet, miszerint a béke csak az igazságossággal karöltve valóságos, fordítva is igaz: csak békében lehet az igazságosság megvalósítását remélni. A kettő együtt pedig csak akkor jut közelebb a megvalósuláshoz, ha nem félünk a béke és igazságosság érdekében keresni és kimondani az igazságot. Legyen tehát jelszavunk: Igazán békét és valódi igazságosságot!

III.

1. Világgyűlűstünk elé kell tárnunk néhány olyan veszélyes fejleményt, amelyek megvitása és a velük kapcsolatos állásfoglalás elkerülhetetlen. Arra utalok, hogy az utóbbi években (a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején) az atomfegyverkezési verseny belső logikája túlhaladottá tette az elrettentésre épülő politikai és katonai stratégiát. Az elrettentés lehetetlenné vált, amikor fegyvereit az atomháború viselésére alkalmas fegyverek váltották fel. A „vertikális” fegyverkezési verseny során olyan atomfegyvereket fejlesztettek ki, amelyek megnyitották az utat a megvívható és megnyerhető háború felé. Ez azt a döbbenetes fejleményt jelzi, hogy megnyílt a lehetőség az Európára korlátozható atomháború előtt. Sokan ismerik a hírhedtté vált tanulmányt: C. Gray és K. Payne: *A győzelem lehetséges* (az Airforce Magazine 1982 márciusi számában). Ebben az összefüggésben kell látnunk az 1983 őszétől Nyugat-Európába telepített középhatósugarú atomrakéták ügyét és azt a hatalmas felháborodást, amely nagy békeünnepélyekben jutott kifejezésre. Az új fejlemények valóban találó az a megállapítás, hogy „maga a háború szó is enyhe a pusztítás olyan méreteire, amelyekről manapság folyik a vita” (I. Baldermann: „*Der Gott des Friedens und die Götter der Macht*”, Neukirchen-Verlag 1983, 33. l.).

2. És mindez még mindig nem elég, mert miként köztudott, az emberiség elérkezett a világűr militarizálása, a csillagháború küszöbéhez. A csillagháború terveket először bejelentő elnöki beszéd óta (1983. március 23.) — amely paradox módon maga is az elrettentés stratégiájának immoralitására hivatkozott — ez a kezdeményezés alapos változáson ment át. Két esztendővel ezelőtt arról volt szó, hogy a világűrben olyan védelmi rendszer kiépítésére kerülhetne sor (hozzávetőlegesen költségvetése 1500 milliárd dollár!), amely a támadó fegyvereket feleslegessé tenné. Közben azonban kiderült, hogy az űrfegyverkezés egyáltalán nem teszi feleslegessé az újabb, az előzőknél is veszedelmesebb atomrakéták kifejlesztését. Ennek az ellentmondásnak a leleplezése természetesen nem sokáig várattott magára. Az elnöki bejelentésre adott szovjet nyilatkozatban azonnal utalás történt arra, hogy „tovább folyik az amerikaiak támadó stratégiai fegyvereinek gyártása és hadrendbe állítása az első atomcsapás képességének elérésére. Ebben a helyzetben egy olyan védelmi rendszer, amely lehetetlenné tenné a megtorlást, egyenlő lenne a Szovjetunió teljes lefegyverzésével” (J. Andropov interjúja, *Pravda*, 1983. március 27.). Mindenesetre az ismert amerikai folyóirat is kifejezésre juttatja azt az igazságot, hogy „Reagan beszéde félrevezette az amerikai közvéleményt azzal az állítással, hogy valaha is kiépíthető egy áttörhetetlen rakéta-elhárító ernyő. Az elnök elképzelése szerint ez megszabadítana bennünket az ilyen fegyverektől és feleslegessé tenné az elrettentést. A hadügyminisztérium azonban olyan programot kínál nekünk, amely csak fokozza az elrettentést... a csillagháború programja mindenképpen a fegyverkezési verseny új és kelepccét rejtő területére sodorja az

Egyesült Államokat” („*The Star Warriors*”, *News Week*, 1985. június 17.). Nem csoda, hogy az amerikai politikai élet tekintélyes személyiségei közül többen kényszerítve érezték magukat az űr militarizálása ellen tiltakozó alapos cáfolat közzétételére. Tanulmányukban a leghatározottabban sürgetik a tárgyalások azonnali megkezdését a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. „Olyan komolyan új tárgyalásnak kell elkezdenie, amelyben mindkét fél nyíltan és határozottan kijelenti annak felismerését, hogy a nukleáris kérdés valójában közös probléma, nemcsak kettőnk, hanem az egész világot érinti.” Csak akkor lesz újra okunk a reményre — mondják az amerikai politikusok —, ha megértjük, hogy az atomfegyverekkel szembeni közös érdekünk nagyobb, mint minden egymással rivalizáló ügyünk együttvéve. Ehhez pedig az amerikai politika irányváltoztatására lenne sürgősen szükség. (*Foreign Affairs* 1984—85. 63. kötet 2. téli számában McGeorge Bundy, George F. Kennan, Robert S. McNamara, Gerald Smith: „*The President's Choice: Star-Wars Xor Arms Control*”).

Azt gondolom, az egész világ megnyugvással vette tudomásul, hogy a Szovjetunióknak nincs szándékában kiépíteni saját csillagháborús rendszerét, hanem a világűr militarizálásának teljes elvetését javasolja. (Az ENSZ legutóbbi közgyűlése elé terjesztett szovjet javaslat a világűrben végzett katonai akciók megtiltására szólít fel és arra kéri az ENSZ-et, hogy létesítsen egy új intézetet, amelynek a világűr békés felhasználásának biztosítása lenne a feladata.

3. A közelmúltban lezajlott tudományos konferenciák megrázó eredményei a „nukleáris tél” néven váltak ismertté. A tudományos kutatások minden kétséget kizáróan arra az eredményre jutottak, hogy a jelenlegi nukleáris arzenál egy töredékével kialakított atomkonfliktus is olyan klimatikus és biológiai változásokat idézne elő, amelyek minden életet elpusztítanak a földön. Ez a halálos veszedelem nem korlátozódna csupán az északi féltekére, hanem káros hatással lenne egész bolygónkra. Féltő, hogy a világgözvéleményben még nem tudatosult eléggé ez a minden életet fenyegető veszedelem. Mindez újra azt bizonyítja, hogy az egész lakott földnek, az egész emberiségnek egyetlen, minden ellentétet és különbözőséget megelőző és legyőző közös érdeke van: a nukleáris katasztrófa elhárítása és az élet védelme.

4. A gigantikus arányú fegyverkezési verseny továbbí tragikus következménye, hogy megtorpant és háttérbe szorult Észak és Dél párbeszéde, amely a hetvenes években oly nagy lendülettel indult meg. Más szóval: a fegyverkezés már most gyilkol, amennyiben olyan erőket emészt fel, amelyek emberek millióit menthetnék meg az éhhaláltól. Nincs semmi túlzás abban az állításban sem, hogy ezeket a gyilkos fegyvereket másokkal fizettetik meg. Erre utal egy, a Harmadik Világ kérdéseivel foglalkozó tanulmány, amely szó szerint ezeket mondja: „Ha az Egyesült Államok úgy határoz, hogy fenntartja nagy katonai kiadásait, s ezeket nem a hazai adókból, hanem külföldi kölcsönökből kívánja fedezni, akkor az egész világ megsínyli az ebből következő kamatláb-növekedést” (*The Third World 1960—2010* a „*South*” című *harmadik világbeli folyóirat* 1985 májusi számában). Ha pl. egy százalékkal nő a kamatláb a nemzetközi pénzpiacon, az afrikai országok adóssága egymilliárd dollárral növekszik. 1985 végéig 970 milliárd dollár lesz a fejlődő országok adóssága! Íme, ezért jutottak történelmük legnehezebb szakaszába az afrikai, ázsiai és latin-amerikai országok. (Lásd E. Kodjo: „*Fault-il oublier le dialogue Nord-Sud?*”, *Le Monde Diplomatique* 1985. május).

5. A közelmúltban két olyan jelentős évfordulóra emlékezett a világ, amelyek a fejlődő országok népei számára a felemelkedés némi reményét nyújthatják. Az ázsiai, afrikai országok bandungi konferenciájának 30. évfordulója volt egyik ilyen alkalom, az ENSZ alapításának 40. évfordulója volt a másik dátum.

A bandungi kezdeményezésből született meg az „el nem kötelezettek” mozgalma, amely a világot az „új nemzetközi gazdasági rend” és az „új nemzetközi tájékoztatási rend” álmaival ajándékozta meg. Bandungra azért is kell emlékeznünk, mert ettől kezdve lett világos az antikolonializmus és a békés egymás mellett élés, a leszerelés és a fejlődés szoros összefüggése.

A 40. évfordulóját ünneplő legegységesebb békestruktúra, az ENSZ vonatkozásában pedig igaz, hogy ha nem mentette is meg a jövőndő nemzedéket a kis háborúk átkától, de hozzájárult ahhoz, hogy elkerüljük a harmadik, valószínűleg utolsó világháborút. Az Egyesült Nemzetek Szervezete, amely számunkra, keresztények számára az egy vérből teremtett emberi nemzetség (ApCsel 17,26) ígéretét is hordozza, joggal viseli „a világ tükre” elnevezést. Senki sem állítja, hogy az ENSZ tökéletes intézmény, de az igaz, hogy nagyon nehéz környezetben és körülmények között működik, és az egyetlen multilaterális mechanizmus, amely alkalmas és képes szembenézni a súlyos és nyomasztó nemzetközi problémákkal. Az ENSZ alapproblémáját az okozza, hogy a második világháborúban győztes nagyhatalmak koalíciója, amelyre az ENSZ épült, tulajdonképpen széthullott. Az ENSZ jobb és hatékonyabb működésének sine-qua-non-ja tehát az akkori koalíció visszaállítása. Persze leginkább azok panaszkodnak az ENSZ tehetetlensége miatt, akik mindent megtesznek lehetőségei aláásására. (E. C. Luck: „The UN at 40: — Supporters Lament” a Foreign Policy 1984—85. 57. számában a 143—159. lapokon.)

IV.

Most pedig szemléltető és vitaindító szándékkal pásztázzuk végig figyelmünk reflektorfényével a világ válságócait, amelyek az interdependencia természete szerint a fentiekben már vázolt problémákban gyökeresnek.

1. Az európai kontinensre az jellemző, hogy itt található földünk legnagyobb katonai erőkoncentrációja. Kétmillió NATO- és Varsói Szerződéshez tartozó katonára állig felfegyverkezve néz egymással farkasszemet Közép-Európában, Kelet és Nyugat határain. Itt helyezkedik el az atomrakéták többsége, melyeknek száma sajnós, napról napra nő. És a világ katonai kiadásának felét (400 milliárd dollár) az európai országok költik hadrendjeik fenntartására és modernizálására. Ennek ellenére — némelyek szerint éppen ezért — Európa viszonylag csendesnek mondható, még akkor is, ha nem problémamentes (Lengyelország, Írország, növekvő terrorizmus).

Európa helyzete azért is ellentmondásos, mert jól lehet érezteni hatását a kelet—nyugati feszültség elmélyülése, mégis él „Helsinki Szelleme”, nem halt meg az enyhülés folyamata, sőt azt lehet mondani, hogy a világméretű nagy feszültséggel párhuzamosan Európában a két szövetségi rendszerhez tartozó államok között a minimális enyhülés számos jelével találkozunk. Ezzel egyidőben folynak a leszerelési tárgyalások is, sajnós, lényegesen lassabban, mint az ellenkező irányú fegyverkezési verseny. Mégis jelentős érintkezési fórumok ezek, úgy mint:

a) A közép-európai csapatcsökkentési tárgyalások Bécsben;

b) A Stockholmi Konferencia a bizalomkeltés érdekében;

c) A negyven ENSZ-tagállam leszerelési konferenciája Genfben; és

d) természetesen a genfi amerikai—szovjet tárgyalások, amelyekhez az egész világ nagy reményeket fűz. Tudnunk kell, hogy a genfi leszerelési konferencia előtt két fontos javaslat fekszik: az egyik a vegyi-fegyver-mentes Európára, a másik pedig az atomfegyverekkel folytatott kísérletek általános eltiltására vonatkozó javaslat, az ún. Egyetemes Atomsorompó Egyezmény javaslata. Sajnos, el kell mondanunk azt is, hogy e javaslatokat az amrikaiak és szövetségeseik ellenzik. Ebben az évben kerül sor az atomfegyverek további terjesztése ellen már 1975-ben megkötött egyezmény újabb áttekintésére irányuló konferenciára is, amely szerződéshez már 125 állam csatlakozott. Sajnos, a nukleáris fegyverek gyártásához közelálló országok (Izrael, Dél-Afrika, India és Pakisztán) nem írták alá az egyezményt.

2. A közel-keleti helyzet s ezen belül a palesztinok sorsa, valamint a Libanonban 10 éve folyó polgárháború a megoldásnak még a kilátásával sem kecsegtet. A kibontakozás útjában álló legfőbb akadályok: Izrael merevsége, amellyel nem hajlandó elismerni a palesztinok önrendelkezési jogát, a PLO megosztottsága és az ismételt fellángoló testvérharc, Libanon idejétmúlt konfesszionális alapokra épített intézményei, Szíria hegemónikus törekvései. A térség valamennyi országa és népe tengernyi szenvedésen megy át, mégsem sikerül a konfliktusokat legalább enyhíteni. Ugyanez mondható el a hat éve folyó iraki—iráni háborúról is. A kibontakozás reményét csak egy, az ENSZ égisze alatt minden érdekelt bevonásával tartandó nemzetközi konferencia hozhatná el.

3. Afrikát az évek óta tartó szárazság okozta éhség állította a világ figyelmének középpontjába. A szárazság, az elszivatagosodás, a mezőgazdaság hanyatlása, az éhség, a gyermekhalandóság, a robbanásszerű népszaporulat, a gazdasági stagnálás, a növekvő eladósodás, a polgárháborúk — ezek Afrika katasztrófájának okozói.

Afrika és az egész emberiség testén egyre mélyülő seb a dél-afrikai apartheid rezsim. Tovább folyik a bantusztanizáció ezrek kényszerkitélepitésével. A frontvonalbeli államok Dél-Afrika állandó agressziójának az áldozatai (legutóbb Becsuána). Bár kísérletek folynak arra, hogy korszerűsítsék az apartheid rezsimet, ezek a kozmetikázások azonban semmit sem változtatnak a helyzeten és nem rejthetik el az apartheid természetét, „amely a fajelméleten alapul. Abból a felfogásból indul ki, hogy a különböző fajok magassabb-, illetve alsóbbrendű adottságokkal rendelkeznek”. Teljesen igazat kell adnunk annak a véleménynek, hogy „az ilyenfajta rendszer nem reformálható meg belülről, sem kívülről nem befolyásolható kellőképpen. Ennek ellenére Dél-Afrika feketéi egy nap majd legyőzik elnyomóikat. Addig mindnyájunk kötelessége minden rendelkezésünkre álló eszközzel támogatni küzdelmüket” (M. Manley: „The Poison in Pretoria's Heart” a „South” c. harmadik világbeli folyóirat 1985 májusi számában).

Semmibe véve az egész világgözeleményt és az ENSZ-határozatokat, a pretoriai kormány április 18-án bejelentette Namíbia „egyoldalú függetlenségé”-nek kikiáltását. De miért nem enged Dél-Afrika a világgözelemény nyomásának? Azért, mert az apartheid rezsim gazdasági kapcsolatai változatlanok. Namíbia nemzeti jövedelmének 60%-át Dél-Afrika és a multi-

nacionális társaságok vágják zsebre. Az ENSZ Namíbia Bizottságának 1983. évi jelentése szerint 75 amerikai, 68 brit, 25 nyugatnémet, 19 dél-afrikai, 10 francia stb. vállalkozás van jelen Namíbiában. Így folyik Namíbia ásványkincseinek gigantikus méretű fosztogatása. A legnagyobb gazdasági és politikai veszélyt a namíbiai uránium kiaknázása és exportja jelenti. Namíbia ui. a világ negyedik legnagyobb uránium-lelőhelye. „Ez a nemzetközi ipar, amely a legnagyobb veszélyt jelenti a világéke számára, katonai támogatást nyújt Dél-Afrikának, hogy továbbra is szolgátságban tarthassa Namíbiát, nukleáris energiaforrását” (*Afrique—Asie, 1985. május*).

4. A *Nicaraguára* gyakorolt gazdasági és katonai nyomás fokozása és kiszélesítése a nyílt támadás küszöbéhez érkezett. Sokan kérdezik, mi a bűne a sandinista kormányának hatalmas északi szomszédja szemében, amely fenntartás nélkül támogatta 43 éven át Somosáék diktatúráját? Az még ma sem okoz gondot Washingtonnak, hogy Haitiban, Paraguayban és Chilében véres kezű diktátorok kormányoznak. A demokrácia nem szerepelt napirenden Somosáék idején, ennek ellenére teljes támogatást kaptak, pedig ott nem volt szó emberi jogokról vagy szabad társadalomról. Ezzel szemben a sandinista Nicaragua, amely felszámolta az analfabetizmust, visszaszorította a gyermekhalandóságot és nemzetközileg ellenőrzött, szabad választásokat tartott, „fenyegeti az Egyesült Államok nemzeti biztonságát”, mert — állítólag — szovjet veszélyt jelent. Joggal mutatnak rá ennek az érvelésnek az ellentmondásaira, akik ezt hangsúlyozzák: „Az Egyesült Államok a XIX. század közepe óta saját biztonsági területének tekinti Közép-Amerikát. Az USA jóval a szovjet forradalom előtt is ellenőrzése alatt tartotta ezt a térséget és bármilyen ürüggyel katonai intervenciókat hajtott itt végre” (*J. Ramonet: „De la Complaisance pour Somosa, et l’Offensive contre les Sandinistes”, Le Monde Diplomatique, 1985. június*).

5. *Délkelet-Ázsia* sem nyugodt térség, jóllehet igéretes változások előjelei is mutatkoznak. Pozitív fejleményekről árulkodik a szovjet—kínai viszony alakulása. Afganisztánban is csak politikai megoldás lehetséges, ahogy az EVT vancouveri nagygyűlése is hangzott 1983-ban. Sem a Csendes-óceáni Szigetek, sem Újkaledónia nem nyugosznak bele kolonializált állapotukba. Megmozdult a csendes-óceáni térség és nem óhajt idegen hatalmak nukleáris kísérleti területet lenni, sőt Ausztrália és Új-Zéland is távol akarja tartani magát a nukleáris veszélytől. Az Indiai-óceánt pedig békeövezetté kellene nyilvánítani.

V.

E korántsem biztató, vázlatos áttekintés után néhány olyan új fejleményről számolok be, amelyek viszont azt mutatják, hogy a békéért és igazságosságért az igazság jegyében folytatott küzdelmünk mégsem hiábavaló. Reményteljes jel, hogy egyre nő azoknak a száma, akik nem hajlandók tétlenül nézni világunk szomorú állapotát.

1. Kedvező fejlemény, hogy a különféle békekezdeményezések eljutottak a döntés szintjére, és számos politikai vezető sürget konkrét lépéseket. Ilyen álláspontra minősíthető az „Öt kontinens békekezdeményezése”, vagy más néven „Delhii nyilatkozat”, melyet számos tekintélyes politikai vezető neve fémjel: *Alfonzín* (Argentína), *Nyerere* (Tanzánia), *Gandhi* (India), *Papandreu* (Görögország), *De la Madrid* (Mexikó) és *Olof Palme* (Svédország). Ez a nyilatkozat kimond-

ja: „Megismételjük felhívásunkat, hogy mindenestől vessenek véget a nukleáris fegyverek és szállító rendszerek kipróbálásának, gyártásának és elhelyezésének. Ha ezt abbahagynák, az nagyon megkönnyítené a tárgyalásokat. Ma két sajátos lépés érdemel különös figyelmet: a világűrben folytatott fegyverkezési verseny megelőzése és egy olyan egyezmény megkötése, amely megtiltana mindenféle kísérletezést az atomfegyverekkel” (az EVT 1985. áprilisi körlevele a tagegyházakhoz).

A másik igen jelentős kezdeményezés-sorozat az „atommentes övezetek” kialakítására vonatkozó javaslatokat tartalmazza. A „Nordic Nuclear-Free Zone” elgondolása már több mint 20 éve szerepel a napirenden. A „Balcan Nuclear-Free Zone” tervet Törökország kivételével valamennyi balkáni állam támogatja, és a Szovjetunió is pozitívan nyilatkozott erről a tervről. Az elmúlt év augusztusában 19 csendes-óceáni állam hagyta jóvá azt az ausztrál javaslatot, hogy ebben a térségben is létesítsenek atommentes övezetet. A Szovjetunió jelezte, hogy mindenképpen támogatja egy ilyen övezet létrehozását. A latin-amerikai térségből a „Thatelolcoi Egyezmény” tart távol minden nukleáris fegyvert. A Közép-Európa atomtalánítására tett svéd javaslat kedvező visszhangot váltott ki Európában semleges és szocialista országokban. Mindezek olyan konkrét békekezdeményezések, amelyeket nekünk hathatósan kell támogatnunk, hisz ezzel — ahogy Papandreu miniszterelnök mondta —: „az utca harcra a kormányok harcává válik”. (*Bulletin of Atomic Scientists, 1985. április.*)

2. Egy további figyelmet érdemlő fejlemény a tudósok és vallási vezetők egymásra találása a békemunka jegyében. Már három esztendeje rendszeres találkozókra kerül sor a tudományos akadémiák képviselői és a vallási vezetők között, amelyekből közös állásfoglalások születtek a nukleáris veszély ellen. (*Nyilatkozat az atomháború megelőzéséről, Pontificiae Academiae Scientiarum Documenta No. 4, Civitate Vaticana, 1982. szeptember*). E találkozások célja, hogy az emberiséget fenyegető atomveszély ellen világszerte egy közös ügy képviselőiben egyesítse a tudomány és a vallások vezető egyéniségeit. A vállalkozás rangját emeli, hogy a Római Katolikus Egyház tekintélyes intézménye, a Pápai Tudományos Akadémia (*Pontificia Academia Scientiarum*) aktívan vesz részt ebben a kezdeményezésben. A legutóbbi találkozó nyilatkozata kimondja: „A nukleáris háború veszélye és az elhárítására nyíló reményesség az egész emberiséget érintő alapvető erkölcsi és politikai kihívást jelent, ezért lehet és kell is a tudománynak és a vallásnak továbbra is kölcsönösen támogatnia az igazságos és békes világ megteremtésére irányuló törekvést.” (*Bulletin of Atomic Scientists, 1985. április.*) A józan értelem, az erkölcsi bátorság és a politikai akarat összefogására, vagyis a hit prófétáinak, a tudomány bölcséinek és a politika látnokainak koalíciójára van ma a legnagyobb szükség.

VI.

A fentiek után természetesen arra a kérdésre kell választ keresnünk: hogyan tovább? Mi a teendő? És ezeket a kérdéseket egyszerre kell elvileg és gyakorlatilag megválaszolni.

1. Nagygyűlésünknek tág ismeretekre és meggyőző érvekre támaszkodva kell az emberi lelkiismeretet megrázó nagy kiáltássá válnia, amely visszhangozza az élet Istenének hívását: Válasszátok az életet, amíg

még nem késő! Az értelmetlen fegyverkezési verseny már régen átsúszott az értelem területéről az irracionálisba; talán éppen ezért nőtt meg annyira a hit (a vallások) reménytelenség ellenére is reménykedő felelőssége (Róm 4,18). Ugyanakkor támogatnunk kell minden reális javaslatot, bármilyen kis lépésnek tűnik is egyik-másik. Ilyenek a moratórium, az atommentes övezetek létrehozása, az atomfegyverek gyártásának befagyasztása stb. Bizalomkeltésre irányuló erőfeszítéseinkkel hozzájárulhatunk egy olyan nemzetközi légkör megteremtéséhez, amelyben a politikusok könnyebben dolgozhatnak, ahogy *Hromádka* professzor szokta volt mondani.

2. Van azonban egy sajátosan egyházi és konkrét terv is, melynek előbbre juttatása nagygyűlésünknek is feladata. Az Egyházak Béke-Zsinatáról van szó. Ismeretes, hogy ezt a gondolatot 50 évvel ezelőtt Dietrich Bonhoeffer vetette fel először. Az is tény, hogy a javaslatot a Keresztyén Békekongresszus alakulásakor, mint célkitűzést a KBK első főtitkára, Bohuslav Pospisil elevenítette fel 1958-ban (*Dr. Bohuslav Pospisil: „Die Prager Christliche Friedenskonferenz”, Hefte aus den Burgscheidungen, a CDU kiadásában Berlinben, 33. füzet 28. l.*). Az Egyházak Világtanácsának vancouveri nagygyűlése 1983-ban ezt a határozatot hozta: „Meg kellene vizsgálni, hogy megérett-e már az idő egy olyan egyetemes keresztyén Béke-Zsinat megtartására, amelyet 50 évvel ezelőtt a második világháború fenyegetése láttán Dietrich Bonhoeffer ítélt kívánatosnak” (*Ist ein Friedenskoncil aller christlichen Kirchen möglich? az epd. Központi kiadványa, 50. szám, 1984. november 26.*). E javaslat körül az elmúlt két évben vita alakult ki. Egyre nő azoknak a keresztyén csoportoknak a száma, amelyek — mint pl. a legutóbb lezajlott Düsseldorfi Egyházi Napok Nyilatkozata mutatja — erőteljesen követelik a Világzsinat összehívását (*epd. Központi kiadvány, 108. sz. 1985. június 10. 8. l.*). Megszólaltak eljárás, ekkleziológiai és kánonjogi aggályok is (*epd. 1984. 50. szám*). Most azonban a hit nagy döntéséről van szó. Vajon képes lesz-e a világkeresztyénség, felülemelkedve minden mellékes szemponton, megtalálni a módját, hogyan tegyen biznyságot az élet Istenébe vetett hitéről az egész fenyegetett világ előtt? Milyen meggyőző tett lenne harcospolémiai helyett együtt demonstrálni Jézus Krisztus anyaszentegyházának jelenlétét, a krisztusi szeretet valóságát a modern technika által nagymértékben megerősödött gonoszság és gyűlölet világában! Higgyünk, imádkozzunk és dolgozzunk — ezen a nagygyűlésen is — azért, hogy a keresztyén egyházak megszabaduljanak a kényelem, a közöny és az idejétmúlt történelmi struktúrák rabságából és megbizonyítsák „az egyház jelenlétét a történelmi folyamatokban” — miként Fernando Cardenal írja (*Neue Wege, 1985. április, 79. évf. 4–5. sz.*).

Mindezek után még az a feladatunk, hogy szembenézzünk néhány nehéz és kényes kérdéssel, melyeket gyakran intéznek a Keresztyén Békekongresszushoz.

1. Az egyházak és a keresztyének immár szinte partatlan békenyilatkozatai láttán sokan teszik fel a kérdést, hogy van-e még létjogosultsága mozgalmunknak. Szerintem az egyházak és a keresztyének örömdetesen megnőtt béketudata és elkötelezettség-érzése nem elhanyagolható, hanem éppen igazolja a KBK létét és munkáját. Ma sürgősebb, mint valaha a rendszeres és állandó, csak a béke és igazságosság ügyére összpontosuló ökumenikus munka. Ha másért nem, már azért is, hogy tájékozódni segítsen a békenyilatkozatok áradatában. Egy másik feladat: a bonyolult technikai nyelvezetet úgy kell lefordítani, hogy mindenki megérthesse a valóságot.

2. Szintén szembe kell néznünk az ún. „egyoldalúság” kérdéssel és vádjával is. Nem felejthetjük el, hogy a Biblia Istene, a történelem Istene soha nem volt semleges. Mindig a választott nép oldalán állt — a fáraókkal szemben! A próféták sem az egyensúlyt keresték, hanem az igazságot! Jézus pedig félreértetlenül a megfáradtakat és megterhelteket hívta magához! Ezért, még a tévedés kockázatát is vállalva, nem szabad félnünk az egyoldalúság — némelykor jogos, máskor alaptalan — vádjaitól.

3. Végül ki kell térnünk a békemozgalom hitelének kritériumaira is, azaz arra, vajon szükségképpen kell-e bíráltni minden helyzetben és minden körülmények között saját kormányait a békemozgalmaknak. Aki ezt a követelményt támasztja, az a leszerelés és a béke ügyét a nemzetközi kapcsolatok területéről az egyes országok belső ügyeinek a területére viszi át, ezektől kívánja függővé tenni a megoldást. Persze ugyanakkor vállalnunk kell azt is, hogy az olyan békemunka, amely maga nem békeképes, nem lehet hitelképes sem.

*

Most, amikor hozzáfogunk Béke-Világgyűlésünk nagy munkájához, emlékezünk arra, hogy 1986-ban az egész világ az ENSZ békeévére készül. Mi legyen ehhez a készülődéshez a mi sajátos, keresztyén, hitből fakadó hozzájárulásunk?

És: a harmadik évezred küszöbétől mindössze 15 év választ el bennünket! Hogyan lépi át világunk ezt a mesgyét, ha egyáltalán átlépi? Mi hisszük és reméljük, hogy igen, mert mi a reménység vallásának emberei vagyunk és az élet ígéretének örökösei (Zsid 6,12), „mint akik a Lélek által hitből várjuk az igazság reménységét” (Gal 5,5). Világosan és erőteljesen hangozzék el az üzenet arról a nagygyűlésről: Az élet Istene mindnyájunkat felszólít, hogy térjünk le a hálál útjáról és válasszuk az életet.

Isten hív: Válaszd az életet — az idő sürget!

I. Burjánzó terrorizmus

Paulos Mar Gregorios indiai metropolita a nagygyűlés témájáról tartotta az alábbi főelőadást

Az idő lejárt. Túl sok emberellenes döntést hoztak már. Garázdálkodik a terror — a kormányoké is, meg a terrorista csoportoké is.

Az erőszak új formákat ölt. Terjed az értelmetlen bűnözés. Alig lehet már különbséget tenni az országok közötti háborúk, a felkelők gerillaharcai meg az önérdékű csoportos vagy egyéni terrorizmus között.

A múlt héten 329 ártatlan ember — férfi, nő és gyermek — lelte halálát a hullámsírban, amikor az

Air India lökhajtásos gépe az irországi vizeken a tengerbe zuhant. Néhány nappal korábban egy TWA lökhajtásos gép legénységét és utasait ejtette tűszul egy kétségbeesett libanoni shiita csoport, hogy biztosítsa több mint 700 honfitársuk szabadonbocsátását az izraeli börtönökből. A nyugati hírközlő szervek alig számoltak be arról a gépkocsis bombarobbanásról Bejrút shiita körzetében, amelynek 80 halálos áldozata lett. Bár a CIA tagadja benne való részességét, mégis úgy látszik, hogy ez az első válasz a tűszváltásra.

Libanon, amely egykor a Közel-Kelet békeparadicsoma volt, most örültek házává lett; a korábban évszázadokon át testvérekként együttélő emberek most a gyűlölet és a terror esztelen orgiájában gyilkolják egymást. Közép-Amerikában és Afganisztánban honfitársak esnek egymás torkának olyan hadműveletekben, amelyeket külföldi erők pénzelnék és látnak el fegyverrel.

India nagy vezetőjét, az el nem kötelezettek mozgalmának megindítóját, aki kétségtelenül korunk egyik legnagyobb állami vezetője volt, Indira Gandhit saját biztonsági gárdája ölte meg. Fia, Radzsiv Gandhi az amerikai biztonsági erők éberségének köszönheti, hogy megmenekült egy gyilkossági merénylettől. Reagan elnöknek és II. János Pál pápának sikerült túlélnie a merénylők golyóját. Thatcher asszony is alig úszta meg ép bőrrel.

Srí Lankában a tamilok és a szingalézek lövöldöztek egymásra és bombázták egymást, százával oltva ki ártatlanok életét. Igen bizonytalan az a remény, hogy a jelenlegi tűszünet tartós rendezést eredményezhet.

Irak és Irán folytatja hiábavaló háborúját, amelyből csak a fegyvergyárosok és fegyverkereskedők húznak hasznot.

Indiában mi is megtapasztaltuk az erőszak új formáit, az olyan erőszakét, amelyet politikai pártok szítnak a delhii zavargásokban és a gudzszerati öszszecsapásokban a „rezervációs” kérdés miatt, mindegyik azonban az Union Carbide gyár bhopali gázkiszivárgásában, amely tizezreket ölt meg vagy tett örökre vakká.

Az emberiséget ma a háború, a kapzsiság, a gyűlölködés és a kegyetlenkedés démonai szorongatják. A békemozgalomnak, s különösen a Keresztyén Békekonferenciának nagy felelőssége, hogy tanulmányozza, miért van ez így. Mi a gyökere mindennek az erőszaknak? Úgy látszik, hogy az igazságtalanság és az elnyomás a terror és az erőszak elburjánzásának az okozója. Amikor az elnyomottak már nem reménykedhetnek abban, hogy igazságot szolgáltatnak nekik, az öldökléshez és a pusztításhoz folyamodnak. A béke nem térhet vissza világunkba, ha nem hallják meg az igazságtalanság és az elnyomás áldozatainak kiáltását. Az elnyomó és kizsákmányoló struktúrák erőszakossága, valamint a fennálló politikai és gazdasági intézmények kudarca, hogy biztosítsák az igazságot, szüli a terrorizmust és az erőszakot mai világunkban.

A KBK-ban, s különösen itt, ezen a Világgyűlésen különös figyelmet kell szentelnünk egyfelől a háború és a terrorizmus, másfelől az igazságtalanság és az elnyomás közötti összefüggésnek. Célunk nem a terrorizmus igazolása, hanem azoknak az utaknak és módoknak a megtalálása, amelyekkel az igazságosság és a szabadság elősegítése révén elejét lehet venni az erőszaknak.

Az idő lejárt. Az emberiségnek fel kell ébrednie abból az apatikus álomból, amely mindnyájunk halálát jelentheti. Isten hív — válasszuk az életet!

II. Csillagháború

„Magas határ” címmel 1980 körül (a már nyugdíjas) Graham tábornok egy monográfiát készített a Pentagon számára. Eszméit attól a veterán tudóstól vette át, akinek emberiségét már kétségbe vonják — Edward Tellertől. A modern tudomány e zsenije szerint tudományosan és technikailag lehetséges kiépíteni egy „Maginot” vonalat a világűrben”, egy „feltétlenül megbízható” rakétaelhárító rendszert, az elképzelt amerikai biztonság „magas határát”.

Az ítélet felé tartó verseny ütemét meggyorsította Reagan elnöknek 1983 márciusában elhangzott csillagháborús beszéde. Szerinte a „Stratégiai védelmi kezdeményezés” (a továbbiakban angol elnevezésnek *Strategic Defense Initiative* kezdőbetűivel jelölve: SDI) az Egyesült Államokat a többiek fölötti kétségtelen katonai fölény új korszakába juttatná, mivel az SDI olyan rendszer, amelyet egyetlen más ország sem tudna kiépíteni. Legalábbis így vélték némelyek.

A retorika ragyogóan világos egy elsőrendű beszédíró tollából és egy gyakorlott színész hibátlan előadásában. Az amerikai közönséghez intézett üzenet félreérthetetlen. Ha az Egyesült Államokat egy a világűrben automatizált védelmi pajzs veszi körül, az emberek békében és biztonságban élhetnek, s az Egyesült Államok bátran folytathatja politikáját a világban. Senki sem vonhatja kérdőre, semmi sem jelenthet kihívást a számára.

Ebben a feltételezésben két szempontból hangzott el a pozitív felszólítás: a) ez tisztán védelmi stratégia; b) atomellenes eljárás, mivel célja, hogy a nukleáris töltetű rakétákat semmisítse meg. A nem gondolkozó amerikaiak számára mindkét szempont igen vonzó volt, holott mindkettő az igazság eltorzítása.

A védelmi rendszer célja nem a szovjet agresszió elleni biztonság úgy, ahogyan az emberek értelmezik. Az Egyesült Államok azért törekszik külső kihívástól való mentességre, hogy végrehajthassa a saját világmeretű agresszív és kizsákmányoló terveit, s ebben semmilyen külső hatalom ne gátolja. Nem a szovjet fenyegetés igazolja az SDI-t, hanem Amerika neokolonialista és imperialista erőinek és a kívánsága, hogy ellenőrzésük alatt tartsák és kizsákmányolják a világ gazdasági erőforrásait.

Tudom, hogy barátaim közül sokan allergikusak a „neokolonialista” és az „imperialista” szavakra. De ezek nem csupán vörös rongyok, hanem nagyon is reális tartalmuk van. Az imperializmus azt jelenti, hogy egy nemzet olyan birodalmat épít fel, amely gazdasági és politikai uralmat gyakorolhat. A neokolonializmus a többi országok gazdaságának kolonializálását jelenti a multinacionális társaságok, valamint a fejlődő országok nemzeti kapitalista elitje révén, mégpedig úgy, hogy a fejlődő országokban a piacok, a nyersanyagok és a félkész áruk a neokolonialista hatalom érdekeit szolgálják. Mai világunkban kész tény már az imperializmus és a neokolonializmus megléte, ez pedig elviselhetetlen bűntudatot jelent az iparilag fejlett és a fejlődő országok néhány értelmes és érzékeny embere számára, mivel felismerték, hogy ők maguk is részesei — mégpedig a hibás oldalon — az uralmi és kizsákmányoló rendszer létrehozatalának. Ez a magyarázata az elnevezésekkel szembeni allergiájuknak.

A világ piacgazdálkodásának virágzását a nemzetközi elit által gyakorolt imperializmus és neokolonializmus teszi lehetővé. Az SDI védelmezi és erősíti a neokolonializmust és az imperializmust, valamint azt a piacgazdálkodási rendszert, amely ezek létrehozója.

Az SDI elleni saját ellenvetéseim az alábbi tényeken és megfigyeléseken alapulnak:

a) Amikor az egész világ a fegyverkezési verseny megállítását követeli, az SDI az ellenkező irányba tereli a világot, a fegyverkezési versenynek egy új, csaknem öngyilkos szakasza felé.

b) Az SDI állítólagos célja az Egyesült Államok biztonsága. A valóságban azonban nem teremt ilyen biztonságot. Valamennyi rendelkezésünkre álló tudományos becslés a világűrbeli rakétaelhárító rendszernek maximálisan csak 90—95%-os megbízhatóságáról beszél. A fennmaradó 5—10%-os hiány elegendő bármely ország teljes elpusztításához és bolygónk életrendszerének felbomlásához. A legújabb tudományos konszenzus szerint a jelenlegi nukleáris fegyverkészletnek egy százaléka is elég földünkön az életrendszer veszélyeztetéséhez.

c) Elvileg az emberiség nem fogadhatja el a biztonságnak azt az elképzelését, amely egy nemzetnek az összes többi felett való fölényén alapul. Egyetlen nemzetnek ilyen biztonsága bizonytalanságot jelent az összes többiek számára, vagy csak olyan feltétellel való biztonságot, hogy azok mind ennek a felsőbbrendű nemzetnek a szolgálivá válnak. Ez erkölcsileg elfogadhatatlan.

d) Ez a rendszer az adófizetők mérhetetlen kiadásával jár együtt, befektetésük pedig nem hozza meg a vele arányos hasznot. Biztonságuk növelése helyett csak valamilyen hamis biztonság illúziójába ringatja őket, ha elhiszik az úrpajzs abszolút megbízhatóságát. A technikai kutatás 1985-től 89-ig 30 billió dollárba fog kerülni, maga az egész rendszer pedig több mint 500 billió dollárba az Egyesült Államoknak.

e) Az űrernyő elkerülésének és egy ország teljes elpusztításának a technikája ma olyan rendszerek formájában van meg, amelyek a föld légrétegét használják fel nukleáris fegyverek — szárnyas rakéták, különösen pedig a tengeralattjárókra szerelt rakéták — továbbítására.

f) Mivel az űrernyő főként orbitális űrállomásokon alapszik, máris szörnyű — miként megjósolták — mindkét részről az űrállomások elleni űrhajók kifejlesztése, amelyek felszállnak a légűrbe, eltalálják és elpusztítják a többi űrállomásokat. Az űrállomásokon alapuló anti-rakéta rendszer rendkívül sebezhető. S egyetlen űrállomás ellen intézett támadás is általános nukleáris háborút robbantana ki. Az SDI tehát csak növeli az atomháború lehetőségét, az pedig bolygónk elpusztítását eredményezné.

g) Az úrpajzs lényegében nem védekező, hanem támadó rendszer egyik összetevő eleme. Az elképzelés az, hogy ideiglenesen hasznos lehet a felkészüléshez egy olyan első csapás mérésére, amely teljesen megbénítja az ellenséget. De tudjuk, hogy az SDI egyéb összetevői között már kifejlesztés alatt áll a Patriot rakéták öve, amely mentő kordont (cordon sanitaire) vonna a szocialista államok köré. Ezek az Amerikában gyártott földi rakéták már a Nyugat-Európában állomásozó amerikai csapatoknál vannak. Nyugatnémetország és Hollandia már belegeyezett megvásárlásukba és telepítésükbe. Nyomást gyakorolnak más nyugati, arab és ázsiai országokra, pl. Japánra és Koreára, hogy ők is telepítsenek ilyeneket a szocialista országok ellen. Az UPI ez év június 26-án

jelentette Washingtonból, hogy az Egyesült Államok a Pentagon szerint 262 Chaparral rakéta, valamint szállító és kilövő jármű eladását tervezi Tajvannak.

h) Az ilyen fajta rakétaelhárító rendszer megszegi az Egyesült Államok és a Szovjetunió között 1972-ben kötött és aláírt anti-ballisztikus rakéta egyezményt. Amint odáig jutunk, hogy nyíltan és sértetlenül lehet megszegni nemzetközi egyezményeket, összeomlik a világ egész biztonsági rendszere. Mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió szerződésileg kötelezte magát, hogy nem fejleszt ki anti-ballisztikus rakétarendszereket és nem szolgáltat alapot ilyen rendszerekhez, mivel ezek az egész világ számára veszélyt jelentenek.

Ez a nyolc ok is elégséges lehet az emberiség számára, beleértve valamennyi amerikai állampolgárt is, hogy minden rendelkezésre álló erővel forduljon szembe az SDI-vel. A keresztyéneknek az egész világra kiterjedő erőteljes kezdeményezést kell indítani ebben a kérdésben: reméljük, hogy a Keresztyén Békekonferencia, az Egyházak Világtanácsa és a Római Katolikus Egyház ebben a vonatkozásban együtt közös kezdeményezéssel rázza majd fel a világ lelkiismeretét.

Vannak természetesen más okok is, amelyekről szintén lehet vitatkozni. Az egyik ok az SDI mellett az, hogy így lehet használni az adófizetők pénzét a nagy vállalatok hasznának gyors növelésére, amelyek helyeslik a jelenlegi politikai folyamatot s támogatják a jelenlegi rendszert az Egyesült Államokban meg sok más nyugati országban. Ha az adófizetők pénzéből így mintegy 600 billió dollárt költenek kutatásra, egy űrbeli rakétaelhárító rendszer kifejlesztésére és telepítésére, akkor ennek jó része — nem kevesebb mint 200 billió dollár — lesz a nagy vállalatok haszna és fedezi a világ katonai-ipari bankkomplexumának kiadási számláját.

Az SDI tervezőinek részéről egy másik ok még az a hatás, amelyet reménységünk szerint gyakorolni fog ez a rendszer a világ szocialista gazdaságaira. Semmi okunk elkendőzni azt a tényt, hogy a szocialista országok nem ülhetnek tétlenül a Nyugat ilyen ijesztő fejleményeinek a láttán. A fokozott katonai kiadások terhe máris ránehezedik a KGST országaira. A polgári fogyasztás szintjének emelésére irányuló tervek közül máris sok igen nagy feszültségekkel küzd. Az egyetlen lehetőség számukra az, hogy fokozzák erőfeszítéseiket és növeljék az általános termelést, hogy egyszerre tudják finanszírozni a katonai erőfeszítéseket és a lakosság életszínvonalának emelését.

A KGST gazdaságok elég jól dolgoztak 1983—84-ben az új termelési fegyelem eredményeként. A Szovjetunió 1983—84-ben 700 válogatott gyárt érintő tervet indított el a nagyobb termelési fegyelem és a nyersanyagok jobb felhasználása érdekében. A kísérlet sikeres volt, úgyhogy 1984—85-ben 6000 válogatott gyárra terjesztették ki, ami a Szovjetunió teljes ipari termelő gépezetének kb. 1/9-e. A fő hangsúly a fogyasztói termékek előállítására esett — különösen a jobb élelmiszer ellátásra, a szórakozás minőségének emelésére, háztartási és szabadidő javak (tv-készülékek, hűtőszekrények, mosógépek, sporteszközök stb.) gyártására, valamint a lakások számának növelésére. Tízmillió lakás és családi ház épült fel 1981—85-ig, ez pedig mintegy 25 millió négyzetméterrel több az eredetileg tervezett 500 millió négyzetméternél. 1985—86-ban további 50 millió négyzetméter-

nyi lakótér beépítését irányozták elő (*Soviet Review*, 1985. április 11.).

Valamennyi szocialista ország hasonló tervekkel igyekszik emelni a lakosság életszínvonalát. Ha a fokozott katonai kiadások szükséglete túl terhessé válik, le kell faragni valamit ezekből a tervekből. Az SDI szerzői abban reménykednek, hogy a KGST országok nagyarányú gazdasági növekedésének csökkentésével olyan elégedetlenséget, ellenérzést és lázadást szíthatnak e népek körében, mint amilyen Lengyelországban volt, amikor rosszul irányították a közgazdaságot. 1981—84-ig a KGST országok összes ipari termelése 90%-kal növekedett. 1983—84-ben a világon a legnagyobb növekedési arányszámot a kubaiak és a románok érték el, 7,4, illetve 7,7⁰/₀-ot. Még az NDK és Lengyelország is 5, illetve 5,5⁰/₀-kal termelt többet 1983—84-ben. Hasonlítsuk ezt össze a Szahara alatti Afrikáéval, ahol ebben az évben a növekedés (ECA becslés szerint) 0,2⁰/₀-os volt. Sok nyugati országban viszont igen alacsony, csaknem nulla volt a növekedési arányszám, annak ellenére, hogy legalább 140 billió dollárnyi haszon került át ide a kétharmad világból a hetvenes években s hasonló összeg az utóbbi öt esztendőben.

Ha a szocialista országok túl hatásosan növekednek, a szocializmus lesz a kívánatosabb a kétharmad világ népei számára, s fellázadnak az őket kizsákmányoló elit uralmának megdöntésére. S ha ez megtörténik, összeomlik az egész piacgazdálkodási rendszer. Ezt csak azzal lehet megakadályozni, ha összeomlásra kényszerítik a világ szocialista rendszereit. A fegyverkezési verseny fenntartása és a katonai kiadások növelése kétféle segítséget is nyújt: egyfelől új piacokat szerez és gyors hasznot hajt, másfelől pedig nyomást gyakorol a szocialista rendszerekre, hogy azok összeomljanak.

Az idő lejárt. A világ túl sok lépést tett már ön-maga elpusztítása felé. Ha még nem túl késő is, már is nagy késésben vagyunk. Most már a katonaság vette birtokába a világúrt, amely egykor a világ reménysége volt. Teljes erővel folyik az Egyesült Államok által 1983. február 11-én elindított kutatási program űrhajókat gyártó atomerőművek kifejlesztésére, és számos technikai akadályt legyőztek már. Igen előrehaladt a lézer irányítású eszközök és berendezések kifejlesztésére és kipróbálására irányuló kutatási program. Már 27 billió dollárt irányoztak elő az űrvédelmi rendszernek kutatására. Reagan elnök 1984. január 25-én jelentette be azt a tervet, hogy 8 billió dollár költséggel kiépítenek egy állandó űrállomást, hogy az egy atomháború parancsnoki és kommunikációs bázisaként, valamint nukleáris és lézer fegyverek raktáraként szolgáljon. Két héttel korábban, január 6-án aláírta az elnök a 119. sz. direktívát, amely kétbillió dollárt irányoz elő lézer és más sugárfegyverek kutatására. A Lockheed egyéb vállalatokkal együtt számos projektumra kötött szerződést: a „Talon Gold”, „Lode”, „Alfa”, „Chair Heritage” és „White Horse” elnevezésű apokaliptikus reműletet keltenek az érzékeny keresztyén hívők szívében.

1984. június 10-én 160 km-rel a Csendes-óceán felett egy kísérleti ICBM robbanótöltetet találtak el rakétával és hozták le a földre. 1984. november 13-án a második előzetes kísérletet hajtották végre sikeresen a miniatűr szállító járművel (MHV), amely szét tud rombolni egy műholdat s utána vissza tud térni. Ezt 1987-ben akarják telepíteni. Az USAF, az Egyesült Államok légereje most ezekkel a járművekkel kísérletezik űrbeli célpontok ellen. Most fejlesztenek

ki egy gyorsüzemű elektromágneses ágyút. Az atom-sugarak alkalmazása még egy időbe telik, de a lézer-sugarak már használhatók. A „Discovery” nevű űrjárom már visszatért a földre, miután sikeresen hajtott végre kísérleteket az űrből lézersugár kibocsátásával és célbatalálásával.

A csillagháborús mánia egyre terjed. Thatcher aszszony lelkesen támogatja, Mitterand elnök pedig egy nyugat-európai emberi irányítású orbitális űrállomás kifejlesztésére szólított fel. Ha más nyugati kormányok nem működnek velük együtt, Franciaország egyedül is hozzáfog, mondta Mitterand 1985 februárjában.

Az idő lejárt! Most kell cselekedni! Isten hív — válasszátok az életet!

III. A nukleáris tél

Megint csak késésben vagyunk. Elmúlt a tavasz és a nyár, s már késő ősze jár az idő. A nukleáris óra mutatója nyugtalanítóan közeledik a nulla órához. Fel kell ébrednünk és figyelniünk kell a hívásra, mert közeledik a tél.

A tények brutálisan világosak. Akár a Nyugat fejlett kapitalista országaiban élünk, akár a világ szocialista társadalmában, akár a fejlődő kétharmad világban, sorsunk ugyanaz egy nukleáris háború esetén, bármennyire korlátozott is ez a háború és akárhol tör is ki. Egyikünk sem menekülhet meg tőle, sem Ázsiában, sem Afrikában, sem Latin-Amerikában, mivel a mi bolygónk viszonyulása változik meg a naphoz, s ettől függ bolygónkon minden élet, emberi, állati és növényi egyaránt.

Carl Sagan, Paul Ehrlich és munkatársaik igen világosan tárták elénk a tényeket. Van néhány bizonytalansági tényező is egy különféle méretű és helyű lehetséges atomháború következményeit illető tudományos jóslásokban. De a bizonytalansági tényezők ellenére is egyöntetű az a vélemény, hogy az emberiség nem engedhet meg magának egy nukleáris háborút, ha nem akar olyan öngyilkos tettet elkövetni, amely nemcsak az embert, hanem talán a legtöbb állatfajt is elpusztítaná bolygónkon. „A hideg és a sötétség” — ez a nukleáris térről szóló könyvünk alcíme.

A keresztyéneknek el kellene olvasniuk Carl Sagan és Paul Ehrlich „A nukleáris tél. A hideg és a sötétség” c. könyvét, amely tavaly jelent meg. Ez a technikai tudományos mű amerikai számítógépes elemzéssel készült, de független szovjet meg más tanulmányok is igazolták. A kérdés többé már nem vitás. Az amerikai és nyugat-európai tudósok a szocialista országok tudósaival egy véleményen vannak. Idézek egy ilyen újabb megállapításból, annak leírásából, hogy mi történék jelenlegi nukleáris készletünk csupán 1⁰/₀-ának a felhasználása esetén a világ bármely városi körzetében:

— „Szinte közvetlenül a robbanás után az első következmény a föld felszínének koromfeketévé válása lenne, ami pedig nem kevesebb egy derült nap normális napfényének 1⁰/₀-ánál. Ez rendkívül veszélyes a növények fotoszintézisére és igen sokféle növény elpusztulását okozná. A sötétség hónapokig, talán még tovább is tartana. Az esetleg életbenmaradó emberekre éhhalál várna.

— E rendkívüli sötétség következtében a föld hőmérséklete igen mélyre süllyedne, sok helyen csak-

nem mínusz 20 Celsius fokra, vagy egyes területeken még lejjebb is. Az eredmény nyilvánvaló: sok-sok ember, állat és növény megfagyása. A tengerparti területeken, ahol a víz hőmérséklete magasabb, talán nem lenne ilyen szigorú a klíma, de a víz és a föld hőmérséklete közötti különbség hatalmas viharokat és hófúvásokat okozna. Egy másik szörnyű hatása az lenne, hogy a tüzek a saját pusztításukon kívül óriási mérges felhőket termelnének, amelyek hosszú ideig tartó mérgező szmoggal borítanák be a földet. A sötétségen, a fagyos hidegen és a mérges gázokon kívül hónapokon át radioaktív molekulák támadásának is ki lennének téve a nukleáris robbanás áldozatai. Ez olyan súlyos ártalmakat okozna minden életbenmaradó ember szervezetében, hogy az éhínség mellé még világméretű járvány is járulna. S ha egy ideig lehetséges lenne is a túlélés, a nemi szervek károsodása óriási mértékben csökkentené normális gyermekek világrahozatalát.

Végül a sötétség megszűnése és a napfény visszatérése után is a légkör ózon rétegének károsulása azt jelentené, hogy a napfényben abnormális mennyiségű veszedelmes ultraviola sugárzás maradna. Ennek két nagyobb hatása: a bőr elrákosodási arányának óriási megnövekedése, s a rovarok meg az óceán felső rétegének pusztító tengeri növényei megfertőznének minden ételmet.

E változó kép újabb fontos vonása az, hogy most már tudjuk, az egész világra kiterjedne mindama jelenség, amelyet leirtunk. A tudósok tanulmányai jelzik, hogy a trópusi és szubtrópusi forró területek is súlyos fagynak lennének kitéve, amely — ha csak rövid ideig tartana is — elegendő lenne minden vegetáció elpusztításához. Bár valamikor azt hittük, hogy a déli féltekén lesznek olyan menedékhelyek, ahova ember elmenekülhet, most már világos, hogy ezek a hatások az egész déli féltekén is érezhetőek lennének, még ha rövidebb ideig is.

E jelenségek együttes hatása az emberiség életfenntartó rendszerének az egész világon való elpusztulása. De ami mindebben a legriasztóbb, az annak a felismerése, hogy jelenlegi nukleáris készletünk milyen kis része lenne elegendő a borzalmas hatás előidézéséhez. Valóban nem kellene több ehhez e készletek 1%-ánál, s ezt a mennyiséget egy vagy két tengeralféltől is ki lehet lőni."

Ezt a nyilatkozatot komoly amerikai, nyugatnémet és szovjet tudósok fogalmazták meg egy moszkvai konferencián (1985. február 11–13.), amelyen az a megtiszteltetés ért, hogy én elnökölhettem.

A nukleáris fegyverek kérdését csak úgy lehet megoldani, ha abbahagyjuk a gyártásukat és megsemmisítjük a már meglévő készleteket. S ezzel a befagyasztással és ezzel az eltüntetéssel nem lehet várni. Az idő máris lejárt. Isten hív — válasszuk az életet! Pusztítsuk el ezeket a démoni nukleáris fegyvereket! Mint emberiség, kötelezzük el magunkat arra, hogy nem viselünk több háborút! A világot tegyük szabaddá minden fegyvertől! Indítsunk el néhány inspiráló új akciót! A befagyasztásra vonatkozóan szerezünk be annyi egyoldalú nyilatkozatot az atomhatalmaktól, amennyit csak lehet! Rendezzünk egy nagy nemzetközi tüntetést a nagyhatalmak nukleáris fegyverkészlete legalább felének megsemmisítése érdekében! Azok az atomhatalmak, amelyek kéri a többieket, hogy írják alá a nukleáris fegyverek terjesztését tiltó úgynevezett atomsorompó egyezményt, maguk is írjanak alá egy egyezményt a vertikális nonproliferációról és a teljes befagyasztásról!

Az idő lejárt. Az emberiség egyre inkább elkeseredik a kormányoknak a tárgyaló asztaloknál tanúsított tehetetlensége láttán. Ha a kormányok nem hoznak határozott döntéseket a fegyverek és a fegyvererők csökkentésére s az atomfegyvergyártás befagyasztására, az emberek tudatalatti énjében oly sok félelem és bizonytalansági érzet halmozódik fel, hogy erkölcsileg lazává és felelőtlené válnak. Az idő lejárt. Isten hív. Válasszuk az életet! Tegyük valamit! A világ népei egy emberként követeljék az atomfegyvermentes világot. Vágjunk elébe a nukleáris télnek!

IV. A háborúnak véget kell vetni

Az emberiség 5000 éves feljegyzett történelmében több mint 14 500 nagyméretű háborút vívtunk. Az emberi faj 4000 millió emberéletet vesztett el eddig háborúkban — annyit, mint ahányan ma élnek a földön.

Európa statisztikája valamivel kedvezőbb. A XVII. században csak 3,1 millió volt a háborús halottak száma, a XVIII. és XIX. században ez azonban már 5,4, illetve 5,5 millióra emelkedett. A mi évszázadunk a legsúlyosabb. Pusztán a két világháború 59 millió ember életébe került.

Most van a 40. évfordulója a második világháború befejezésének, a fasiszmus felett Európában és Ázsiában aratott győzelemnek. Ez a győzelem nagyon sokba került. Fiaink és leányaink közül rengetegen áldozták fel életüket a háború oltárán — a legtöbben európaiak és amerikaiak, de igen sokan Ázsiából és Afrikából is.

A szovjet és amerikai katonák vállalva harcoltak a náci ellen, most pedig, 40 év múlva, az egymás elleni harcra készüljenek? A Nyugat miért nem tud kellő tiszteletet tanúsítani az országok iránt, akik olyan nagy áldozatot hoztak ezért, hogy megmentésk országukat és a világot a náciizmus csapásától?

A 7,4 millió főnyi fasiszta hadsereg, 190 hadosztály 4300 tankkal, 5000 repülőgéppel, 50 000 ágyúval és mozsárral indult meg a Szovjetunió ellen azzal a szándékkal, hogy szuperhatalommá, a világ legnagyobb hatalmává legyen. Szövetségeseik voltak Mussolini Olaszországában, Finnországban, Magyarországon, Romániában és Hiroshito Japánjában. A Szovjetunió 20 millió ember halálával s ezek sokszorosának szenvedésével verte vissza ezt a támadást. A szovjet nép egy szocialista országban olyan hatalmat épített ki, amely ellenállhatott az agresszióknak.

Hitler tévedett, ahogy később rá is jött. De egyetlen — bármilyen hatalmas — nép sem kényszerítheti rá akarátát a többiekre katonai erővel. Miért nem tanultuk meg ezt a leckét? Miért törekszenek némelyek még mindig katonai fölényre a többi nemzetek fölött? Hát nem látták? Nem hallották? Az emberi szellemet a föld legnagyobb katonai erejével sem lehet letörni. A katonai erő csak a hibrisz apotheozisát eredményezi, rombolásba és pusztulásba visz. Az emberek nem hódolnak meg előtte. Egy Grenadát ideig-óráig is lehet gázolni, de sok Kuba és Nicaragua támad fel, nagy katonai erő nélkül is, hogy hangot adjon az emberi szellem tiltakozásának. Örültség ilyen katonai fölényre törekedni, s ez az örület csak önpusztításhoz és világegéshez vezethet. Az egész emberiség nevében egy emberként szólaljunk fel és kiáltunk oda minden nemzetnek és kormánynak:

„Ne essetek a katonai fölény örületének rabságába! Ne akarjátok katonai erővel fenntartani gazdasági

előjogaitok pozícióját! Törekedjetez inkább békére és világméretű együttműködésre! Inkább azt kutassátok, hogyan lehet a világuirt békés célokra használni! Azon fáradozzatok, hogy tudományunkkal és technikánkkal számúzzuk a földről a szegénységet és a tudatlanságot, a betegséget és a háborút! Egy emberiség vagyunk, egy család tagjai! Élünk békében, munkálkodunk együtt békében! Ne hájtunk fejet a háború örülete előtt. Isten hív — válasszuk az életet! Az idő lejárt."

V. A gazdasági helyzet

Témánk az élet és a béke. Nem tárgyalhatunk a háború és béke kérdéseiről anélkül, hogy ne vitatnók meg a háború gyökereit a politikai gazdaságban.

Nézzük meg először magának a háborúnak a költségeit. Az első világháború 260 billió dollárba került, a második több mint egy tucatszor annyiba, 3300 billió dollárba. Most pedig háború nélkül is évente 600 billiót vagy még többet költünk fegyverkezésre. A második világháború óta eltelt 40 esztendőben legalább ötször annyit költöttünk ilyen célra, mint amennyibe a második világháború került.

Közben Afrikában milliók halnak meg élelem- és gyógyszerhiány miatt egy 20 országot — legfőképpen Szudánt és Etiópiát — sújtó, eddig páratlanul súlyos aszály következtében. Az ENSZ hatalmas, de még mindig nem elégséges 1719,6 millió dollárral siet 20 ország megsegélyezésére. Ebből az összegből Etiópiára 388,6, Szudánra 381,3 millió dollárt kap. Malinak 139,7, Nigériának 132,4, Csádnak pedig 113,9 milliót irányoztak elő. Kenyában és Zimbabvében a nagy esőzés árvízzel fenyeget. Tanzánia, Mozambique és mások szintén inséges helyzetben vannak.

Tisztelettel kell adóznom azoknak, akik az egész világról Afrika megsegélyezésére siettek, hogy élelemmel lássák el éhezö testvéreiket. George Bush, amerikai alelnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok idén Afrika külsö élelmiszerszükségletének a felét biztosítja, ez pedig csaknem 1 billió dollár többletkiadást jelenthet ebben az évben az Egyesült Államoknak. Elismerésünket kell kifejeznünk az Egyesült Államok népének és kormányának ezért a nagylelkü cselekedetért, s kívánjuk, hogy több ilyen emberbaráti tett következzen. Olaszország 900 millió dollárt ígért Afrikának és más területeknek a következő 18 hónapban.

Áprilisban Etiópiában jártam, meglátogattam az inség sújtotta területeket és felmértem a szükségleteket. Kb. 10,5 millió embert érintett súlyosan az aszály, Etiópiára 42 millió lakosságának mintegy 25%-át. A többieket csak közvetve, a gabonaárak emelkedésével és egyéb módon sújtotta az aszály.

Csupán Etiópiában legalább 10 millió éhezö szorult élelmiszersegélyre. A szükséglet fejenként napi 400 gramm gabona, ami évenként összesen 1,5 millió tonnát jelent. Nagyon örülök, hogy csaknem 1 millió tonnára már ígéretet tettek, s félmillió már meg is érkezett. Még 600 000 tonna hiányzik, de reméljük, hogy Kanada, az Egyesült Államok és a FAO gondoskodik e szükséglet kielégítéséről. Még egy olyan szegény ország is, mint India, százezer tonna búzát irányzott elő idén Afrikának, s ebből két hajón 57 000 tonnát már el is küldtek Etiópiába.

Igen szívet melegítő élmény volt számomra, hogy amikor külön DC—3 repülőgépünkkel (a svédországi Oroszlán Klub ajándéka) leszálltunk Tirgáiban,

Makalle északi városában, a repülötéren orosz, amerikai, kanadai, nyugatnémet, csehszlovák, magyar és más nemzetiségű külön segélyszállító gépek szorongtak már egymás mellett.

Meglátogattuk a makallei táborát, ahol sátorokban gondozzák a nélkülözöket, 62 000 embert, két-két családot egy sátorban, miután vagy húszezret elküldtek már különféle településekre, de még sok százezer várnak arra, hogy táborokban helyezzék el őket. Ezek közül kb. 20—25 ezren kapnak élelmiszer adagokat a táborból, de a szabad ég alatt alszanak.

Velem volt az etiópiai orthodox püspök. Amikor a távolban meglátam egy nagy etióp templomot, megjegyeztem: „Szép ez a templom; nemrégiben épült? Elég nagy.” A püspök ezt válaszolta: „A templom nagy, de csak néhány ezren férnek el benne. Több ember jön el a templomba ezekből a táborokból. Nem tudjuk elhelyezni őket... S a temetőnk sem elég nagy.” Egy nagy könnyecpet láttam a fiatal püspök szemében, amikor ezt mondta: „Egyetlen héten 8000 embert kellett eltemetnünk. Tízven kerültek egy sírba. Szörnyű volt.”

Barátaim, ez is olyan háború, amely milliósámmra szedi áldozatait, akik az éhezö, a rossztüpláltság és a betegség miatt halnak meg. Minden rendelkezésünkre álló erőforrást, pénzünket, tudásunkat és technikánkat ezen a fronton kell bevetnünk, s nemcsak szükségsegélyre, hanem az olyan igazságtalanság, kizsákmányolás és elnyomás megszüntetésére, amilyen ma folyik Dél-Afrikában.

Összpontosítsuk figyelmünket Afrikára, mivel ez a földrészt jobban kötődik az euró-amerikai tőkéhez, mint akár Latin-Amerika is. 1984 decemberében írták alá a lomei egyezményt, amely az Európai Gazdasági Közösségnek kiváltságos előnyöket biztosít 65 afrikai, Karib-tengeri és csendes-óceáni állam piacain és elsödleges termékekhez juttatja ezt a szervezetet.

Ez az új stratégia: külön csoportokra osztani az el nem kötelezett országokat és külön szerződést kötni mindegyikkel, oly módon, hogy a kétharmad világ érdekeit összeütköztessék egymással. A lomei egyezmény lehetővé teszi Európa számára, hogy továbbra is kezében tartsa az afrikai és Karib-tengeri országokat.

A mezögazdasági termékek nemzetközi kereskedelmében Afrika részesedése 1960-ban 9%-os volt, 1980-ra ez 5%-ra esett. Ugyanez a helyzet a nyersanyagokkal is (kivéve az olajat): a kereskedelmi részesedés az 1960-beli 8%-ról 1980-ig 3%-ra esett.

Az aszály sújtotta Afrika a csödt szélén áll. Mivel a piacok összezsugorodása és a kedvezötlen kereskedelmi feltételek következtében egyre lejjebb száll az exportjövedelem, az afrikai országok mind több kölcsönt vesznek fel. A Szahara alatti Afrika adóssága 60 billió dollár volt 1970-ben. Ma, 1985-ben ez már 150 billióra emelkedett. Ez pedig azt jelenti, hogy csupán a kamatok és az adósság kezelési költségei több mint 15 billió dollárra rúgnak évente. Az IBRD (International Bureau for Repaying Debts) szerint az évenként kapott kölcsön 85%-át emészti fel a kamatok és az adósság kezelési költségei.

S a katonai-ipari bankkomplexum ilyen rendszert akar védelmezni. Szerintük rendjén való 1,72 billió dollárt adni az aszály sújtotta Afrikának, ha ez a földrészt évi 15 billió dollárt jövedelmez a kamatokkal s további jelentös összegű haszon nyerhető belöle a multinacionális társaságok révén.

A nyugati befektetés Afrikában kb. 11 billió dollárra rúg, a multinacionális társaságok csak a hetvenes években 140 billió dollár hasznót húztak a kétharmad világból. Szakértők szerint minden Afrikába fektetett dollár rövid időn belül 3,50 dollár hasznót jelent. Nem arról van tehát szó — amint már sokszor mondtam s előttem az ENSZ Leszerelési és Fejlesztési Bizottságának szószólói is hangoztatták —, hogy a fegyverkezésre szánt pénzt veszik el és adják oda Afrikának. Mondjuk ki nyíltan, hogy a piacgazdálkodás iparilag fejlett országai nemzeti összjövedelmüknek kb. 5%-át fordítják katonai kiadásokra. Ez pedig tekintélyes összeg, mintegy 400 billió dollár évente. Ha ennek a pénznek 2%-át bölcsen fektetnék be a kétharmad világba, 10 év alatt le lehetne győzni a szegénységet. Itt azonban másról van szó. A kérdés az, hogy a piacgazdálkodás országai nemzeti összjövedelmüknek ezt a 6%-át hogyan használják fel arra, hogy a fennmaradó 93%-on saját maguk osztozzanak. A 6% egy elnyomó kisebbségi fehér rendszert támogat Afrika déli részében, meghiúsítja a namíbiaiak szabadságharcát, támogatja az ellenforradalmi felkelőket Közép-Amerikában, finanszírozza és fegyverrel látja el az afgán Mujahideen-t, hogy folytassa harcát Afganisztán szocialista kormánya ellen, elégedetlenséget szít a szocialista és az el nem kötelezett országokban, támogatja a katonai diktatúrákat és szervezi a destabilizációt más országokban.

Más szóval, a piacgazdálkodás igazságtalan gazdasági és politikai struktúrákat támogat és erősít. Így a béke nem pusztán a fegyverkezési verseny megállítását és a ráfordított összegeknek a fejlesztési programok támogatását jelenti. A kérdés az, hogy a katonai hatalom hogyan támogatja a kereskedelmi bankrendszert, beleértve a kétharmad világ ellátását is, abból a célból, hogy továbbra is kizsákmányoló és elnyomó módon tartsa kezében a világ népeit. A katonai berendezkedés elleni harc nem választható el a piacgazdálkodó világ ipari bankrendszer ellen vívott küzdelemtől.

Az életet választani azt jelenti, hogy minden fronton harcolunk a halál erői ellen, a háború frontján is meg az igazságtalanság frontján is.

A békemozgalmak nagy feladata az egész világon az igazságosság és a béke ügyének összekapcsolása, valamint az elsődleges tennivalók megállapítása. Én a következő elsődleges teendőket javaslom:

1. *Az atomháború elkerülése.* — Sürgősségében ez áll a legelső helyen mind a kétharmad világ, mind a szocialista világ, mind pedig a fejlett piacgazdálkodási világ érdekében. De ez még nem a teljes béke kérdése. Sajnos, még mindig lehetnek hagyományos fegyverekkel vívott háborúk, az atomháborút azonban mindenképpen el kell kerülnünk, mivel az minden életet elpusztítana bolygónkon. Ismétlem: nem adok elsőbbséget a békének az igazságossággal szemben. Csupán sürgőssége, nem fontossága szempontjából teszem első helyre a békét, az atomháború elkerülését, mint ami megkülönböztetendő általában a békétől és a leszereléstől. Kétségbeejtő válságban vagyunk. A helyzet még súlyosabb ma, mint a harmincas években, amikor a náciizmus hatalma fenyegetett. Abban a veszélyben forgunk, hogy az SDI-re való felkészüléssel belezuhanunk egy nukleáris háborúba, ez az ún. „védekezési” stratégia pedig olyan más korszakkal kapcsolódik össze, amely már az első csapás képességének a stratégiájához tartozik. Ezért azon kell fáradoznunk, hogy

a) látható és lényeges előrehaladás történjék a

genfi béketárgyalásokon, ami azt jelenti, hogy a NATO hatalmak, akárcsak a másik fél, jelentsék ki, hogy lemondanak az első csapás méréséről;

b) hagyják abba az SDI kutatási és fejlesztési programját;

c) fagyasszák be minden nukleáris robbanótöltet és szállítórendszer gyártását;

d) ebben az esztendőben a nukleáris fegyverkészletet egyoldalúan vagy többoldalúan legalább 25%-kal, de ha lehetséges, még nagyobb arányban is csökkentik;

e) valamennyi országban neveljék a tömegeket széles körben, hogy megértsék egy nukleáris háború következményeit az egész emberiség és minden emberi élet számára;

f) számos országban azonnal kezdjék el a hadi termelési gépezet átalakítását polgári termelésre;

g) segítsék elő a lelkiismereti tiltakozást bármilyen olyan — polgári vagy katonai — programban való részvétel ellen, amely a nukleáris háborúval kapcsolatos.

2. E legsürgősebb elemeket tartalmazó akció után mindjárt a következő másodlagos programot javaslom a békemozgalmaknak:

a) a háború és az igazságosság kapcsolatának mélyreható tanulmányozását (nem csupán a leszerelés és a fejlesztés vonatkozásában), hogy nyilvánvalóvá váljanak a háború igazi okai, s ez felrázza a tömegek lelkiismeretét;

b) Kína csatlakozását az el nem kötelezettek mozgalmához és őszinte megbékélést a Szovjetunióval, ami bizonyítaná, hogy a szocializmus valóban képes a konfliktusok feloldására és a háború elkerülésére. Egy ilyen megbékélés közvetlen hatást gyakorolna mai világunkra és kényszerítené a NATO hatalmakat, hogy tárgyaljanak a békéről;

c) a kétharmad világ népei felé irányuló kampányt annak érdekében, hogy kormányaik ne engedjék külföldi katonai támaszpontok létesítését sem szárazföldi területükön, sem vizeiken;

d) az afganisztáni és a lengyelországi helyzet alapos tanulmányozását és elemzését egy nemzetközi KBK csoport részéről, ami felderítené azokat a tényeket és tényezőket, amelyeket a nyugati tömegtájékoztatási eszközök nem hoznak a nagy nyilvánosság tudomására;

e) újabb erőfeszítéseket a fehér kisebbségi rendszer megdöntésére Dél-Afrikában s a demokrácia visszaállítására Dél-Afrikában és Namíbiában;

f) többirányú erőfeszítést a nicaraguai kérdés rendezésére a Contadora csoport javaslatai szerint;

g) valamennyi nép felszólítását, hogy követeljék kormányaiktól a más népek belügyeibe való be nem avatkozás politikájának deklarációját.

3. A sürgősségi sorrend harmadik csoportjába tartoznék minden egyéb kérdés, úgy mint a közel-keleti rendezés, India és Kína viszonyának rendezése, megbékélés Kína és Vietnam között, közeledés Észak- és Dél-Korea között, a kétharmad világ adóssági terhének megkönnyítése, Észak és Dél közötti tárgyalások, általános és teljes leszerelés, az ideológiák párbeszéde, az afrikai aszály okozta károk távlati helyrehozatalának tanulmányozása, az európai biztonság kérdése stb.

VI. A keresztyén hit új értelmezése

A Keresztyén Békekonferencia nem politikai, hanem ökumenikus keresztyén szervezet szocialista elkötelezettséggel a béke és igazságosság támogatására.

Hitünket az Úr Jézus Krisztusba vetjük, aki győzelmet aratott a halál és pusztítás erői fölött. Ez a hit tölt el bennünket bizakodással, hogy a halál erői nem fognak diadalmaskodni, hogy ugyanúgy vissza fogják verni őket, mint 40 évvel ezelőtt a náciizmus erőit.

Mint keresztyéneknek, különleges feladatunk van. Manapság nagyon is sok keresztyén ember tanúsít érdektelenséget a háború és béke kérdései iránt. Ennek egyik oka az, hogy keresztyén hitünket egyedül a személyes üdvösség vonatkozásában értelmezik. Új ekkleziológiára van szükség egy új antropológiai összefüggésben. Nem a „béke teológiáját” sürgetem, hanem új és hívebb magyarázatát annak, hogyan értelmezi hitünk Isten szándékát.

Ebben a rövid előadásban, amely máris túl hosszúvá nyúlt, nincs időnk e teológia kifejtésére. De az új ekkleziológia és az új antropológia legfőbb eleme az egész emberiség új értelmezése, tehát nem csupán az egyes embereké, mint akik Isten képét alkotják. Ezt az Isten képére teremtett emberiséget vette magára Jézus Krisztus a testtelében, és ezt kell megváltani a gonoszság, a bűn és a halál erőitől.

A Biblia nem azt mondja, hogy csak a keresztyének teremtettek Isten képére, vagy hogy Jézus Krisztus csak a keresztyén emberiséget öltötte magára. Alapos tanulmányozás tárgyává kell tenni a patrisztikus felfogást az emberiség pléromá-járól, teljességéről, mint Krisztus és az Isten teljességéről. Minden emberi teremtmény — férfi és nő, keresztyén és nem keresztyén, hívő és nem hívő — beletartozik ebbe a teljességbe. Az egyház az egész emberiség teljes megváltásáért van. Az egész emberiség és nemcsak a keresztyénség szólíttatik fel arra, hogy megmutassa Isten dicsőségének a teljességét a szeretetben, bölcsességben és hatalomban egyaránt. Az egyház feladata, hogy ennek az emberiségnek legyen a szolgálója és papja s így töltse be hivatását.

Az emberiség csak az egész teremttéssel — állatokkal és növényekkel, a nappal és a holddal, az anyaggal és a szerves léttel — való szoros viszonyban élhet.

Jézus Krisztus egyházának, mint a Krisztus testének, e Krisztus testtel való azonossága tudatában Krisztus dicsőségének nyilvánvaló tételéért kell munkálkodnia és imádkoznia. Ez a dicsőség az egész emberiség és az egész teremttetés egységében és megbékélésében van — szeretetben, örömben, békességben, igazságosságban, szentségben, bölcsességben és alkotó erőben. Remélem, hogy a KBK úttörő tud lenni ebben az irányban.

Mielőtt befejezném, szólnom kell röviden nőveinkről, anyáinkról és leányainkról is, akik mind az egyházban, mind az egész emberiségben a többséget alkotják.

Letagadhatatlan tény, hogy a férfiuralom az uralkodás és az egyoldalúság bélyegét nyomta rá az egyházra is meg a világra is. Az is tény, hogy az emberi faj hímnemű része kifáradt, fantáziátlan és alkotásra képtelen lett. Olyan korban élünk, amikor a nők energiájának, nagyobb képzelőerejének és alkotókészségének kell ellensúlyoznia társadalmainkban a férfiuralom okozta torzulást és egyensúlyvesztést.

A KBK-ban egyre inkább vezető szerepet kezdenek játszani a nők, de részvételük még mindig aránytalanul csekély. Különösen a békemozgalomban vált sürgetően szükségessé a nők és gyermekek részvétele. Ők hozhatnak fordulatot. A férfiakból hiányzik már a képzelőerő, az alkotókészség és az akaraterő,

hogy megállítsák azt a katasztrófális folyamatot, amelyben sodródik az emberiség.

A nők igen nagy és úttörő szerepet játszottak az utóbbi idők nagy békétüntetéseiben. Ez az úttörő tevékenység azonban csak az első lépés volt. Nekünk, férfiaknak le kell mondanunk valamiről a vezetésben elfoglalt helyzetünkben, hogy az arra alkalmas és alkotó képességű nők elfoglalhassák az őket megillető helyet a KBK vezetésében, s ebben a vonatkozásban a KBK-nak mintává kell válnia a békemozgalom többi szervezetei számára. Örömmel jelentem ki, hogy én magam nagyon szívesen adnám át a helyemet a KBK vezetésében egy az ügynek odaszánt és alkalmas nőnek, s egyszerű munkatársként folytatom tevékenységemet.

Nőveinknek pedig aktívabban kellene toborozniuk a béke és igazság ügye iránt elkötelezett nőket. Szükségünk van erre a női erőre az emberiség válságának ebben az órájában.

A KBK-nak ki kell terjesztenie tevékenységét a tudományos világ és az orvosi hivatás körében, valamint az egyetemekre is. A tudósoknak két dolgot kell elvégezniük: a) egyszerűen és világosan megállapítani egy bárhol támadt atomháború ökológiai és egészségügyi következményeit s ezt az ismeretet széles körben terjeszteni; b) nyilvánosan ki kell jelenteniük azt az elhatározásukat, hogy nem szolgálgják a nukleáris és irányított energiájú fegyverek kidolgozását és terjesztését.

A kétharmad világ keresztyéneinek komolyan kell követniük az el nem kötelezettek mozgalmának azt a vezérlvét, hogy első és legsürgősebb tennivalónk egy nukleáris háború elkerülése. Nem szabad továbbra is mondogatniuk, hogy a nukleáris háború kérdése az atomhatalmak dolga. Majd ezután folytatniuk kell a tanulást és a világ népeinek nevelését, hogy felismerjék a szerves összefüggést egyrészt a háború és a terrorizmus, másrészt a háború és nemzeti meg nemzetközi igazságtalanság között.

Befejezés

A Keresztyén Békekonferencia hosszú utat tett meg, valamikor elsősorban az egyházak és a szocialista országok mozgalma volt. Ma már valóban ökumenikus, az egész világra kiterjedő keresztyén mozgalom, amely igen jelentős az egyház és a világ jövője szempontjából. A KBK segített olyan képet festeni a keresztyén egyházzal, mint amely teljesen más valami, mint a Nyugat bástyája. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a KBK és az EVT egy véleményen van a nemzetközi béke és igazság legtöbb kérdésében. A kétharmad világ sok országa is tisztelettel adózik a KBK-nak.

De még nagy feladat áll előttünk. Sokat tettünk azért, hogy megláttassuk a keresztyénekkal a békemozgalom fontosságát, valamint a béke és az igazságosság összefüggését. Folytatnunk kell a párbeszédet azokkal a keresztyénekkal, akik nem értenek egyet velünk és bizalmatlanok irántunk. Nem szabad, hogy megtorpantson bennünket a rólunk való helytelen tájékoztatási propaganda, amelyet bizonyos hatalmi körök fejtenek ki.

A terror, a hazugság és a gyűlölködés ellen az együttérzés, a bizalom és a szeretet keresztyén fegyvereivel kell harcolnunk. Erőforrásaink igen korlátozottak. Valóban kicsiny nyáj vagyunk, de emlékezzünk Urunk szavaira: „Ne félj te kicsiny nyáj, mert

tetszett a ti Atyátoknak, hogy néktek adja az országot” (Lk 12,32), és: „Boldogok a békességre igyekezők, mert ők Isten fiainak mondatnak” (Mt 5,9).

A Krisztusba vetett hitünk az az Ő, az egész emberiség iránt érzett szeretetében való részesedésünk az indítékunk. „Ha pedig, amit nem látunk, azt reméljük, békességes türéssel várjuk” (Róm 8,25). Is-

ten országa akkor jön el, ha békességgel és reménységgel várjuk és munkálkodunk érte. „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (Róm 8,31). A halálnak nem szabad diadalmaskodnia. Az életnek kell győznie. Az idő lejárt. Isten hív. Válasszuk az életet. Legyen áldott a mi Urunk Istenünk neve mostantól kezdve mindörökké. Ámen.

Az emberiség globális fenyegetettsége – globális békestratégia

---

Filaret, kijevi és galíciai metropolita, ukrainai pátriárka, a Keresztyén Békekonferencia Folytatólagos Bizottsága elnökének előadása

---

*Kedves testvérek a Krisztusban,
a VI. Keresztyén Béke-Világgűlés kedves részvevői!*

Az Orosz Orthodox Egyház nevében szívélyesen üdvözöllek titeket, a világ minden részéből való követekeket, cselekvő békeszerzőket, akik délről és északról, nyugatról és keletről egybegyűltetek az arany Prágában VI. nagygyűlésünkre; és sok sikert kívánok minden béke-tevékenységetekhez.

Ebben az évben az egész világ ünnepli a II. világháborúban a hitleri fasizmus és a japán militarizmus felett aratott győzelem 40. évfordulóját. Ebben a háborúban a szabadságért és függetlenségért folytatott ádáz küzdelem emberi életek millióinak áldozatát követelte különböző országokban. Meg nem szűnő fájdalommal gondolunk ezekre az áldozatokra és továbbra is buzgó imáinkat ajánljuk fel az Úrnak lelki nyugalmukért. Ugyanakkor érezzük a győzelem nagy örömet is, mert az élet és halál erőinek, a jónak és a gonosznak megütközése az igazság diadalával végződött.

A népek családja az idén ünnepli az ENSZ 40. évfordulóját is. Amióta létrejött ez a világszervezet az emberiség által elszenvedett világtragédia eredményeképpen, célja, hogy segítse a nemzetközi béke és biztonság fenntartását, valamint a nemzetek és államok közötti békés együttműködést.

Az idén van a 40. évfordulója annak is, hogy az Egyesült Államok Hirosimára és Nagaszakira atombombát dobott, mely halált és szenvedést okozott e két japán város több mint 200 ezer lakójának. Az atomrobbantások következményeként a fegyverkezési verseny olyan minőségileg új fegyvertípusok kifejlesztésébe csapott át, melyek képesek elpusztítani magát az élet ajándékát.

A három fent említett dátum fontos tényezővé vált a világ háború utáni fejlődésalakulásában. Ezen a nagygyűlésen kétségtelenül gyakran fogjuk gondolatainkat ezeknek az eseményeknek szentelni, hogy levonjuk a tanulságot azért, hogy a mi keresztyén béke-mozgalmunk erős maradjon realiztikus megközelítéseiben.

A mai ülés egy „Az emberiség globális fenyegetettségéről és a globális békestratégiáról” szóló jelentést tár elétek. Kísérelt ez arra, hogy teológiai perspektívát adjon az emberiség előtt álló globális problémáknak és megmutassa a hozzájuk való keresztyén közelítésünket.

A kérdéseket nem „ubiquitásuk” miatt nevezzük globálisnak, hanem mert azok ilyen vagy olyan mértékben az egész emberiséget érintik. Egyikükre sem

találunk megoldást, ha azt a többitől függetlenül keressük, és egy nemzet vagy terület sem oldhatja meg e problémákat egyedül.

A nukleáris háború megelőzését és a fegyverkezési verseny megszüntetését „number one” kérdésnek nevezzük olyan más globális kérdések között, mint a társadalmi fejlődés kedvező feltételeinek megteremtése, a gazdasági elmaradottság legyőzése, az éhség és az élelmezési válság megszüntetése. A környezetvédelem, a természeti források racionális kiaknázása, az energiakérdés hathatós megoldása, a népeségi politikának a tudományos kutatással való helyes együttműködése, a tudományos és technikai eredményeknek az emberiség javára való felhasználása (például a legveszélyesebb és legelterjedtebb betegségeknek a leküzdése, a világűr és az óceán békés célú kutatása), a nevelés és kultúra fejlesztése — mindezek a kérdések az emberiség egészére tartoznak. Végül: globális kérdést jelent maga az ember, mint a teremtés koronája ezen a világon, emberi lényként való jövője, jogai — az élethez és a munkához, a szociális biztonsághoz, a szabadsághoz és a lelki-szellemi teljeséghez — és bármi, ami helyzetével kapcsolatos.

A fenti kérdések mind együvé tartoznak és nem oldhatók meg egymástól függetlenül. Ilyen vagy olyan mértékig mindig jelen voltak, azonban csak mostanában növekedtek igazán világméretűvé és váltak példátlan mértékűvé. A társadalmi-gazdasági fejlődés sebességének hirtelen megnövekedése okozta ezt, valamint a tudomány és technika gyors előrehaladása. Globális kérdések keletkeznek az embernek a túlzott mértékű ökológiai beavatkozása és gazdasági tevékenysége kiterjesztésének következtében is, mely gyakran anarchikus jelleget ölt. Mindenekelőtt azonban azoknak az erős államoknak önző politikája következtében jelennek meg, melyek a világon hatalmi pozíciókra törekcszenek és intoleránsak a népek azon jogaival szemben, hogy saját maguk válasszák és határozzák meg társadalmi-politikai fejlődésük módját, és önző érdekeikért olyan katonai, gazdasági és más eszközöket használnak, melyek fegyverkezési versenyre ösztönöznek. Vannak globális kérdések, melyek a koloniális örökségből, Ázsia, Afrika és Latin-Amerika fejlődő országainak kizsákmányolásából származnak. Tovább mélyülnek a problémák a transznacionális vállalatok tevékenysége által, melyek csak a profitszerzéssel törődnek a bennszülött lakosság alapvető érdekeinek kárára azokban az országokban, ahol TNC-k működnek. Ma e kérdések legtöbbje fenyegetést jelent az emberiség jelenére és jövőjére.

Mindez teológiai megfontolásra hív minket és keresztyén magatartásunk megfogalmazására a béke globális fenyegetettsége kérdésében. A nagygyűlés egyik feladata az úgynevezett békestratégia megvitatása, valamint a béke és igazság kérdéséhez való sajátosan keresztyén hozzájárulás elkészítése.

Hitünket megvallva, mi keresztyének hisszük, hogy Isten Fia azért jött a világba, hogy az embereknek „életük legyen és bővülkedjenek” (Ján 10,10b). Az élet szűkebb értelemben egyedül Istennek tulajdonítható, egyedül neki van élete önmagában (Ján 5,26; Máté 16,16; 26,63; Ján 6,57; Csel 14,15 stb.). Minden életnek és minden létnek Istenben van a gyökere és minden dolog a Teremtő adományaként létezik, aki a teremtett világot kiemeli a nemlétből. „Örök élet” gyakori kifejezés a Szentírásban. Sokszor azonban az „élet” szót használja helyette (Ján 3,36; 5,21; 1Ján 3,14—15; 5,11—13 stb.). Ez a helyettesítés azt mutatja, hogy a hangsúly az „életen” van, nem az „örök” szón. Tehát az örök élet, annak igazi értelmében, ideális élet, teljes és tökéletes.

Isten az örök élet forrása. Az örök élet fogalma ugyanakkor az emberekre is utal, amennyiben kapcsolatban vannak a tökéletes étellel. Aki közösségben van Istennel, az él (Ján 6,33, 54), mert Isten nem a holtak Istene, hanem az élőké (Márk 12,27). Az Istennel való közösség nemcsak egy az örök élet feltételei közül, hanem ez az egyetlen feltétel.

Az elbukott emberiségnek csak Megváltója, a mi Urunk Jézus Krisztus által lehet örök élete. Csak annak van örök élete, aki közösségben van vele (1Ján 1,1—3), az élet Szerzőjével (ApCsel 3,15), aki benne marad, aki eszi az Ő testét és issza az Ő vérért (Ján 6,51., 53—56), aki az Ő szavára figyel (Ján 6,68) és ismeri az egy igaz Istent és Akit Ő elküldött (Ján 17,3) és aki betölti az Óaltala hirdetett parancsolatokat (Ján 12,50).

Az örök élet ebben a földi és időleges életben kezdődik (Ján 6,40; 20,31) és a jövődő végtelen életben folytatódik (Máté 25,46). „Aki hisz a Fiúban (itt, a földön), annak örök élete van” (Ján 3,36). „Tudjuk, hogy átmentünk a halálból az életbe” (1Ján 3,14). Az örök élet magában foglalja mind a földi, mind pedig az eljövendő életet a másik világban. A földi élet az örök élet része és elválaszthatatlanul össze van kötve a másik élet végtelenségével. Az Istennel való közösség ebben az életben azonban nem olyan, mint a vele való közösség a jövődő életben. Ennélfogva az „örök” kifejezés egy másik jelentést is tartalmaz attól függően, hogy az előbbire vagy az utóbbira utal-e.

Nemcsak a keresztyénség, hanem más világvallások is felismerik — ahogyan azt kinyilvánították az 1982. évi moszkvai világkonferencián —, hogy az élet Isten szent ajándéka. Isteni kijelentés tanúsítja, hogy az élet lényegében nem hozzánk, hanem Istenhez tartozik. Az emberi lény Isten képét és képmását hordozza.

Az élet nemcsak eredete szerint szent, hanem célja szerint is, „mert Isten halhatatlanságra teremtette az embert és az ő örökkévalóságának képére alkotta” (Bölcsesség 3,23). Ezért már az üdvtörténet hajnalán az emberi élet elleni merénylet szentségtörésnek számított és halálos bűnnek, mely szigorúan büntetendő (Gen 9,5—6). Mózes törvénye megerősíti a régi parancsolatot, mely az emberi szív hústábláira van írva. „Ne öl” (Ex 20,13). A keresztyén kijelentés nemcsak hogy szilárd alapot szolgáltat Isten eme parancsolatához, hanem a felebarát elleni haragot is ugyanerre a szintre helyezi (Máté 5,21—22).

Az ember agresszivitása és ennek oka

A Biblia tanúsága szerint az emberi történelem hajnalán Kain megölte testvérét, Ábelt (Gen 4,9). Mi az oka ennek a gonosznak? Mert a halál és a gyil-

kosság valóban gonosz. Az egyház azt tanítja, hogy Isten általában véve nem teremtett sem halált, sem gonoszt. Minden, ami az élet ajándékát Istentől vette jó, ahogyan az isteni kijelentés mondja (Gen 1,31). A gonosznak nincs önmagában való létezése. „A gonosz nem szubsztancia, nem is tartozéka a szubsztanciának. Valami esetleges, szabad elhajlás valamitől, ami természetes, valami kedvéért, ami nem természetes, ami gonosz” — mondja *Damaszkuszi Szent János* (Tvorenia I. kötet, Szentpétervár, 1913, 332. p. orosz nyelven). A gonosz potenciális forrása így tehát az értelmes lények szabad akaratában keresendő, mely megengedi, hogy válasszanak jó és gonosz közül. Ezt mondja az Úr: „Elődbe adtam ma neked az életet és a jót, a halált és a gonoszt” (Deut 30,15). „Elődbe adtam az életet és a halált, az áldást és az átkot, válaszsd azért az életet, hogy élhess mind te, mind a te magod” (Deut 30,19). „Isten mindent jónak teremtett” — írja *Damaszkuszi Szent János* — mindenkinek szabad akarata, hogy jó legyen vagy rossz” (Ibid 333. p).

Az élet, ami lényegét tekintve Isten ajándéka, külső megnyilvánulásában a túlélésért való küzdelemmé változott. E harc folyamán az élet pusztulásra kényeszerűl. Az elbukott embernek az élet értelméről változott nézetét Salamon király így szólaltatja meg: „Róvid és szomorú a mi életünk és nincs megkönnyebbülés, mikor az ember véget ér... Gyerünk hát, élvezzük a jó dolgokat, amik vannak és használjuk ki a teremtett világot teljesen, mint ifjúságunkban... (Bölcsesség 2,1; 6,11). Az emberi történelem századok óta a népek és egyének túlélésért való harca. Ebben a küzdelemben az erős uralkodik a gyengén. Sok millió emberélet esett áldozatul a hatalmi erők önző érdekeinek.

I. Nukleáris katasztrófa — az emberi élet fenyegetettsége

Most, amikor halál fenyegeti az emberiséget és a civilizációt, mi emberek nehéz és veszélyes időszakban élünk. Az élet szent ajándéka elpusztulhat egy nukleáris katasztrófa következtében. Napjainkban egyetemesen elismerik a nukleáris háború veszélyét, komoly aggodalmat ébreszt politikai, közéleti és vallási vezetők között, tudósok és orvosok körében és minden emberben, aki felismeri, hogy a háború és béke kérdése a nukleáris korban élet és halál kérdése és mindenkit érint. A nukleáris fegyverkezési versenyt, mely fokozza a nukleáris háború veszélyét, minden józan ember elutasítja. Nem elég azonban elítélni a gonoszt ahhoz, hogy meg is szüntessük. A lényeg az, hogy a fegyverkezési verseny és a nukleáris konfrontáció napjaink két hatalmas valósága, mely önmagában döntő szerepet játszik népek, államok és egész kontinensek gazdasági és politikai életének formálásában.

A nukleáris korszak azt jelenti, hogy a hadviselésnek olyan új módszerei és eszközei jelentek meg, melyek pusztító ereje nem hasonlítható össze a múltbeli fegyverekével. Ez a radikális változás minőségi jellegű, nem fejezhető ki mennyiségi kategóriákban. A múltbeli háborús módszerek változásainak nem voltak visszavonhatatlan következményei magára a túlélésre nézve. A minőségileg új fegyverek megjelenése a nukleáris korban jónéhány kihívást jelent az emberiség számára és a háború kérdésének fizikai, morális és teológiai szempontból való újragondolására szólít.

A nukleáris háború szörnyűsége nemcsak abban áll, hogy előre meg nem jósolható számú embert pusztít el. Következmenyei a túlélők számára nem kevésbé szörnyűek lesznek. A radioaktív sugárzás olyan gyógyíthatatlan betegségeket okoz, melyek az eljövendő generációkra nézve katasztrofális genetikai változásokhoz vezetnek. Tudósok szerint egy nukleáris háború következményei nemcsak fizikai, hanem pszichológiai változásokat is létre fognak hozni az emberi természetben. Ezért teljesen igaz az az állítás, hogy nem lesznek sem győztesek, sem vesztesek. Még ha lenne is győztes, elképzelni is nehéz, milyen súlyos terhet róna ez a győzelem az emberi lelkiismeretre.

„Nukleáris tél”

Az újabb légköri kutatások folyamán szovjet és amerikai tudósok arra a következtetésre jutottak, hogy a légkörben kialakuló hatalmas füst- és porfelhők, amiket egy aránylag kis méretű nukleáris háború eredményezne, elhozná az úgynevezett „nukleáris telet”, mely annyira megváltoztatná bolygónk éghajlatát, hogy nemcsak a civilizációt, hanem a biológiai életet is teljes egészében elpusztítaná a földön.

A nukleáris fegyverek használatának globális következményei volt a tárgya „Az élet szent ajándékát fenyegető új veszélyek: feladataink” címmel 1985 februárjában tartott moszkvai kerekasztal konferenciának, mely az Orosz Ortodox Egyház meghívására gyűlt egybe. A konferenciára Ázsia, Afrika, Európa, Észak- és Dél-Amerika 27 országából jöttek el egyházi munkások és tudományos szakemberek. A konferencia résztvevői egyik nyilatkozatukban a következőt hangsúlyozták: „Az atomrobbanás után majdnem közvetlenül az első következmény az lenne, hogy a föld felszíne koromfeketévé válna. Ez a természetes napfény 10%-ánál kisebb fénynek felel meg. Rendkívüli módon veszélyes ez a növények fotoszintézisére és a növények széles skálájának pusztulását okozná. A sötétség hónapokig fog tartani vagy még tovább. Minden emberi lénynek, aki netán megmaradna, az éhhalállal kellene szembenéznie.”

„A tartós sötétség miatt a szárazföldi hőmérséklet nagyon lecsökkenne — sok helyen mínusz 20 Celsius fok alá vagy még lejjebb. Világos a következmény: a növények, állatok és emberek fagyhalált szenvednének. A tengerparti vidékeken, ahol a vízhőmérséklet magasabb, az éghajlat talán nem lenne olyan zord, de a földfelszín és a vízhőmérséklet különbsége vad viharokat és hófúvásokat okozna.”

„Egy másik szörnyű hatása az lenne, hogy a tüzek saját romboló erejükön kívül hatalmas toxikus füstfelhőket hoznának létre, melyek a szárazföldet hosszú ideig megmaradó mérgező füstköddel borítanák be.”

„A sötétségen, a fagyon és a toxikus gázokon kívül a nukleáris robbanás áldozatait radioaktív részecskék támadnának nemcsak közvetlenül a robbanás után, hanem még hónapokig utána is. Ennek következményeként a túlélő ember immunrendszere olyan súlyosan károsodna, hogy az éhínségen kívül az emberek széles körben terjedő járványoknak is ki lennének téve. Még ha lehetséges volna is a túlélés egy ideig, a nemző szervek károsodása drasztikusan lecsökkentené normális gyermekek születésének lehetőségét.”

„Mikor végre kitisztul a sötétség és a nap újra kisüt, a sztratoszférában az ózonréteg károsodása azt jelentené, hogy a napfénynek évekig abnormális mennyiségű ibolyántúli sugárzása lenne. Ennek két

fő következménye: óriási mértékben megnöveli a bőrrák arányát és sújtaná az élelmiszerellátást azáltal, hogy akadályozza a növényeknek a rovarok általi megtermékenyítését és elpusztítja a felső óceáni rétegben élő tengeri növényeket.”

„Egy másik fontos aspektusa ennek a változatos képnek az, hogy tudjuk: mindazok a jelenségek, melyeket itt leírtunk, világméretűek lesznek. A tudományos kutatások kimutatják, hogy még az általában meleg szubtrópusi és trópusi vidékek is kemény fagynak lesznek kitéve, amely még ha csak nagyon rövid ideig tart is, elég lesz ahhoz, hogy elpusztítsa a teljes növényzetet. Valamikor ugyan azt hittük, hogy lesznek majd olyan helyek a déli féltekén, ahol néhány ember menedéket találhat, de most már nyilvánvaló, hogy a nukleáris háború következményei érezhetőek lesznek a déli féltekén is — ha egy kicsit később is.”

„E jelenségek együttes hatása el fogja pusztítani az emberiség létfenntartó rendszerét az egész világon. A legmegrázóbb azonban mindebből az a felismerés: jelenlegi nukleáris készleteinkből milyen kevés elég ahhoz, hogy elindítsa ezt a rémisztő színjátékot. Valójában a készletek 10%-ánál is kevesebb elég, akkora mennyiség, amennyit egy vagy két mai nukleáris tengeraltjáró is ki tudna löni.”

A „nukleáris tél” fogalma tehát ahhoz a következtetéshez vezet, hogy egy termonukleáris háborúnak nem lesznek győztesei még akkor sem, ha a megtámadott ország nem reagál a támadásra.

A „nukleáris tél” nem elkerülhetetlen. Az ember szabad akaratától függ. Az emberiség megelőzheti és meg is kell előznie a „nukleáris telet”.

Itt kell megemlítenünk a Pápai Tudományos Akadémia 1983. évi nyilatkozatát, melyet a világ vezető tudósai dolgoztak ki és a nukleáris háború meg nem engedhetőségéről szól azon az alapon, hogy egyetlen tudomány és tudományos vagy technikai előny sem nyújthat valódi biztonságot a világnak annak következményeivel szemben.

Mindnyájunknak abszolút világosan gondolnunk kell arra, hogy a modern termonukleáris háború nem lehet a politika folyamánya, hacsak az nem öngyilkosság-orientált; és hogy semmilyen cél, akár politikai, társadalmi vagy ideológiai nem érhető el egy olyan háború segítségével, mely elkerülhetetlenül globális méretű.

Második nukleáris támadás — „korlátozott” nukleáris háború

A szakemberek gyakran vitatkoznak arról, hogy vajon a nukleáris megtorlás igazolható-e. A vita értelmetlen, mert milyen ésszerű cselekedet vagy pszichikai lélekjelenlét várható valakitől egy váratlan nukleáris támadás után, mely az embert egy soha nem hallott, előre nem látható és lélektanilag elviselhetetlen helyzetbe hozza? Ha egy első támadás a végsőkéig megengedhetetlen, bármilyen körülmények között, akkor értelmetlen egy második támadásról beszélni.

A nukleáris háború minden eszközzel való megnyerésének óhaja ahhoz a hamis és veszélyes következtetéshez vezetett, hogy a nukleáris háború „korlátozható”. Katonai szakemberek véleménye szerint egészen valószínű, hogy bármilyen bilaterális nukleáris konfliktus világméretű katasztrófává növekszik. Azonkívül, mit jelent az, hogy „korlátozni” egy nukleáris háborút olyan sűrűn lakott területen, mint pl. Európa? A „korlátozott” háború gondolata nagyon félre-

vezető feltevése. A „korlátozott” nukleáris háború éppúgy nem igazolható és nem megengedhető, mint a „korlátlan”.

Nukleáris megfélemlítés

Nyugati stratégiák véleménye szerint a nukleáris háború megnyerhető. A vesztes azonban olyan nagy ipari károkat és emberi veszteségeket okozhat a győztesnek, hogy a nukleáris háború hátrányosnak mutatkozik — ezt a következtetést vonták le a fentemlített stratégiák. Kimondják, hogy a nukleáris fegyverek nem annyira a háborús fenyegetés eszközeiként fontosak, hanem inkább a „kölcsonös megfélemlítés” eszközei.

A nukleáris megtorlás lehetőségének alapja az Egyesült Államok „megfélemlítés” doktrínája. A megtorló csapás megadásához egy bizonyos nukleáris potenciálnak a fenntartását a tengeralattjárókon képviseli el. A nukleáris megtorlásra való képesség a szuperhatalom fő jellemzője. Ilyen kapacitása jelenleg kizárólag az Egyesült Államoknak és a Szovjetunióknak van.

Ezek a stratégiák rendkívüli módon destabilizálóknak tartják azt, hogy míg az egyik hatalom képes az első támadásra, a másik nem. A nukleáris erőknél ilyen korrelációja esetén a gyengébb fél csak aközül választhat, hogy vagy felfegyverzi magát az első támadás doktrínájával, vagy megtorlás nélkül halálra ítéli magát. Azt mondják, hogy a maximális stabilitás megkívánja a második támadásra való képességet és mindkét oldalon hasonló doktrínákat. Ebben az esetben egyik félnek sincs meg a reménye a nukleáris háború megnyerésére és a „félelem egyensúlyának” helyzetébe kerülnek, ami valójában a nukleáris megfélemlítés helyzete.

Az egyházak és a keresztyének nem támogathatják, nem szabad támogatniuk a „megfélemlítés” doktrínáját, mert az a nukleáris támadás lehetőségén alapul. A megfélemlítésnek nincs valóságos dimenziója, hacsak nincs egy olyan erkölcsi, pontosabban szólva erkölcsstelen készségünk arra, hogy az emberiséget kiirtsuk és elpusztítsuk az egész földi életet. Az evangélium szerint, ha valakinek rossz szándékai vagy rossz indulatai vannak, az éppen olyan bűnös, mintha el is követi a gonoszt. A mindennapi életben és a bírósági gyakorlatban a bűnözési szándék is büntetendő, mivel magában hordja a büntett lehetőségét.

A „megfélemlítés” politikája nemcsak etikai szempontból gonosz, hanem azért is megengedhetetlen, mert feltételezi a potenciális ellenségről, hogy elsőnek ő fog támadni, ezáltal bizalmatlanságot és feszültséget plántál az államközi viszonyokba és a népek között is elhinti az elidegenedés és a bizalmatlanság magját.

Azt, hogy a „megfélemlítés” doktrínája elfogadhatatlan, az a tény is bizonyítja, hogy szakadatlan fegyverkezési versenyre ösztönöz, melynek egyik következménye mindig az anyagi, emberi és szellemi források irracionális és embertelen pazarlása. A „megfélemlítés” politikája egyre több anyagi és egyéb áldozatot követelve fokozza a fejlődő országok kizsákmányolását és még „elmaradottabbakká” teszi őket az iparilag fejlett országokhoz képest.

Egyik nemzet sem fogja megengedni, amelyik ad magára, hogy megfélemlítsék katonái, politikai, gazdasági vagy más eszközökkel. Ezért az az ország, mely elég erős és elegendő forrásokkal rendelkezik, és amelyik tudja, hogy a rá irányuló megfélemlítés igazság-

talán, arra fog kényszerülni, hogy reagáljon s így akaratlanul belekerül a fegyverkezési versenybe.

Az úrmilitarizálási tervek a fegyverkezési versenynek különösképpen is veszélyes formáit hozzák létre. Ez az, amiért a békés világűrért való harc egyik legfontosabb irányvonala a háborúellenes mozgalomnak mind a jelen, mind pedig a jövő szempontjából.

Globális békestratégia

A keresztyéneknek, miközben felismerik a világ fölött a levegőben lógó veszélyt, nem szabad kétségbe esniük és sikertelenséget érezniük. Emlékezzünk mindig mindenekelőtt arra, hogy Isten az élet forrása. A mi Urunk Jézus Krisztus így szól: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.” Nem véletlen, hogy az Egyházak Világtanácsa vancouveri nagygyűlése azt hangsúlyozta, hogy „Krisztus a világ élete”. És a halálnak nincs olyan ereje, mely képes legyőzni az Egyetlent, akié az élet. „Krisztus feltámadt halottaiból, eltiporván a Halált halállal és életet adott azoknak, akik a sírban vannak” — mondja egyik egyházi énekünk.

Aki valaki másnak az életére tör, az Istennel kerül szembe, mert az élet az Ő tulajdona. Azt mondta az Úr Kainnak, az első gyilkosnak: „A te atyádfiának vére kiált énhozzám a földről. Most azért átkozott légy e földön, mely megnyitotta száját, hogy befogadja atyádfiának vérért” (Gen 4,10—11). De azoknak a bűne, akik az egész emberiséget merik gyilkolni és az egész életet ölik meg, nem hasonlítható ehhez az első testvérgyilkossághoz.

Vannak azonban olyan keresztyének, akik kétségbe esnek a küszöbön álló nukleáris katasztrófával szembe kerülve s benne az eszkatológiai időt látják. Az eszkatológiai folyamatot a próféciák globális katasztrófaként ábrázolják. Akaratlanul is felvetődik a kérdés, vajon a nukleáris háború jelentené-e a Jelenek könyvében kijelentett végső időnek a kezdetét.

A keresztyén eszkatológia a világ végső átalakulásával foglalkozik, a gonosz és a halál eltörlésével, a jó és az élet győzelmével. Az eszkatológiai idő eljövetele nagymértékben függ magától az embertől, szabad akaratától. Az orthodox értelmezés szerint az emberiség képes arra, hogy ezt az időt közelebb hozza, vagy távolabb vigye.

Az eszkatológiai időre utalva így szól Isten Jeremiás által: „Hogyha szólok egy nép ellen és ország ellen, hogy kigyomlálom, megromtam és elvesztem, de megtér az a nép az ő gonoszságából, amely ellen szóltam, én is megbánom a gonoszt, amelyet rajta véghezvinni gondoltam” (Jer 18,7—8). Az ember szabadon választhat jó és gonosz közül. Az emberiség választhatja az élet útját vagy a halál útját. Ha az öngyilkos nukleáris háború mellett dönt, az világ-katasztrófában fog végződni.

Az Úr Jézus Krisztus így szól: „Arról a napról és óráról pedig senki sem tud, az ég angyalai sem, hanem csak az én Atyám egyedül” (Máté 24,36). Erkölcsstelen volna tőlünk keresztyénektől, ha közömbösek és passzívok maradnánk, miközben világunk szemünk láttára zuhan a szakadékba. Sosem szabad elfelejtenünk, hogy Isten „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére eljusson” (1Tim 2,4).

Bár mint tudjuk, a gonosznak nincs ontológiai léte, mégis létezik a világban ugyanúgy, ahogyan a jó. Az ember elbukása óta a jó és gonosz közötti harc folyik ebben a világban. A gonosz nem adja meg magát harc nélkül. A békeszerzés is hozzátartozik a jó és a gonosz, az élet és a halál közötti harchoz.

A békeszerzés természeténél fogva mindent átölel. Az embernek saját lelkiismeretével és Istennel való megbékélésétől a népekké váló globális békességig terjed. Az utóbbi az előbbiből következik. *Szarovi Szent Szerafim* orosz aszkéta saját tapasztalatából beszélt, mikor így szólt: „Törekedj a lélek békéjére és körülötted sok ezren üdvözülni fognak.”

A békeszerzés része, egy darabja a Krisztusban való kegyelmes életnek: „Boldogok a békességre igyekezők, mert ők az Isten fiainak mondatnak” (Máté 5,9). Azt jelenti ez, hogy a békességszerzés magában foglalja az „áldottság” jutalmát. Nem félelemben gyökerezik, sem földi előnyök keresésében. A teológus *Szent Gergely* szerint a békességszerzés nem abból a vágyból fakad, hogy jutalmat kapjunk a túlvilágon.

A békességszerzők Isten fiainak fognak nevezetni, ami azt is jelenti, hogy a keresztyének cselekedeteinek és életének összhangban kell lennie Isten kegyelmes és tökéletes akaratával. Ezért a keresztyéneknek minden erejüket arra kell szentelniük, hogy biztosítsák a békét és harmóniát ezen a földön.

Az igazi keresztyén értelmezésben a valóságos békének belső alapja kell, hogy legyen. Azt mondja *Aranyaszájú Szent János*: „Ha béke van, szeretet is van. És ugyanez megfordítva: ahol szeretet van, ott béke van” (Tvorenia II. kötet 216. p. orosz nyelven). A szeretet békét teremt. A szeretet adja a béke belső alapját. A béke, ha félelemre épül, hamis béke. A félelem egységűlya, ami a modern világra egyértelműen jellemző, csak elleplezi a konfliktust, mely a békét fenyegeti. A békét csak kölcsönös bizalom biztosíthatja, mely elűzi a félelmet. Az emberek közötti bizalom hiányzik, a békének szilárd alapra van szüksége.

Mi tehát a békestratégia? A békeszerzők fő stratégiai feladata, hogy a békének belső tartalmát adjanak. Erkölcsi alap nélkül nem lehet tartós béke. A Keresztyén Békekonferencia mindig erős volt abban a hitben, hogy az igazi béke igazságos béke, mely minden népnek szól.

A békeszerzők fő feladata, keresztyéneké és nem keresztyéneké és minden jóakarátú emberé egyaránt, a nukleáris háború megelőzése. Ez a feladat páratlan. A nukleáris katasztrófa veszélye addig fog tartani, míg léteznek nukleáris fegyverek. A mi feladatunk tehát: megsemmisíteni a nukleáris fegyvereket, ami akkor lehetséges, ha megteremtjük hozzá a megfelelő nemzetközi légkört.

Az első és legfontosabb lépés a nukleáris leszerelés felé, a népek közötti tartós béke és biztonság felé a fegyverkezési verseny, mindenekelőtt a nukleáris fegyverkezési verseny megszüntetése és a világűr militarizálásának megelőzése. A józan ész és a logika azt sugallja, hogy mielőtt a nukleáris fegyvereknek bármilyen radikális csökkentése megtörténik, a nukleáris hatalmaknak először le kell állítaniuk, modern kifejezéssel élve be kell fagyasztaniuk azok gyártását. Az újrafegyverkezés és a leszerelés ellenkező irányban halad. Ha észak felé tartva utunkat déli irányba akarjuk változtatni, mielőtt délre indulnánk, először meg kell állnunk az észak felé vezető úton. A nukleáris befagyasztás magában foglalja az új típusú nukleáris fegyverek kifejlesztésének, gyártásának és telepítésének megszüntetését és a világűr militarizálásának megelőzését, megnyitva ezáltal az utat a nukleáris készleteknek egy megállapított, ellenőrzött és radikális csökkentése felé.

A nukleáris és űrfegyverekről szóló új genfi tárgyalásoknak, melyek most az Egyesült Államok és a Szovjetunió között folynak, a fő akadálya vélem-

nyünk szerint az USA-nak az a szándéka, hogy katonai fölénybe kerüljön a Szovjetunióval szemben. Egyetemlegesen elismerik, hogy a tárgyalás az egyetlen út, mely elvezet a nukleáris fegyverek kölcsönös csökkentéséhez az egyenlőség és egyenlő biztonság alapján. A tárgyalások megkönnyítésére a Szovjetunió moratóriumot nyújtott be középhatótávolságú rakétáinak Európában 1985. november 1-ig történő telepítéséről. Miért ne követhetné ezt a példát a másik fél?

A nukleáris háború megelőzése bármilyen nehéz legyen is, mégis sürgős feladat, mely mindenekelőtt a fegyverkezési verseny megszüntetését követeli, majd pedig a nukleáris arzenál fokozatos csökkentését. E cél elérését jelentősen megkönnyíti, ha biztosítják a következő feltételeket:

- a nukleáris hatalmak megígérik, hogy nem fognak elsőként nukleáris fegyvert használni;
- megelőzik a világűr militarizálását, mely a fegyverkezési verseny egy másik, még veszélyesebb fokának a lehetőségét jelenti;
- megállítják és betiltják a tömegpusztító fegyverek egyéb típusainak fejlesztését, kipróbálását, gyártását és telepítését;
- atommentes övezeteket hoznak létre;
- biztosítják a nukleáris kilövő eszközök egyenlő szintjét és erről moratóriumot adnak ki;
- az IAEA hathatós nemzetközi ellenőrzést gyakorol az atomenergia békés felhasználása fölött;
- támogatnak minden, a nukleáris és általános leszerelésért és a fegyverkezés korlátozásáért folytatott tárgyalást.

Véleményünk szerint ezek a legfontosabb mérföldkövek a nukleáris veszély megszüntetéséhez vezető úton. Nekünk, mint a világon mindenütt élő keresztyén körök képviselőinek, mint nyájunk pásztorainak, akik tudatában vagyunk az élet szent ajándékának, minden keresztyént és minden gondolkodó embert arra kell készítenünk, hogy tudatára ébredjenek a világ fölött lebegő veszélynek.

Mindenekelőtt segítenünk kell az embereket abban, hogy felismerjék: a nukleáris háború fenyegetése valóságos, következményei katasztrófálisak és az emberiség öngyilkosságát követi el, ha nem sikerül elkerülnie egy ilyen háborút.

A feladatunk az, hogy mindenütt és minden nap munkálkodjunk azért, hogy konkrét lépések történjenek a nukleáris háború megelőzésére.

A keresztyéneknek az egész világon aktívan részt kell venniük korunk béke-kezdemenyvezéseinek támogatásában és hozzájárulniuk ily módon a nemzetközi kapcsolatok új légköréhez, mely elősegíti az áldott béke létrehozását.

Csak 15 év választ el minket attól az időtől, amikor a mi Megváltó Úr Jézus Krisztusunknak e világba való eljövetele 2000. évfordulóját fogjuk imádságos lélekkel ünnepelni, de nem tehetünk mást, mint hogy azzal a kérdéssel foglalkozunk, mivé lesz ez a világ — virágba borult kertté vagy kiegészített pusztává.

Az a remény életet minket, hogy az Úr, imádságainkon és munkánkon keresztül hamarosan elhozza azt a boldog időt, mikor a háború és a fegyveres konfliktusok eltűnnek a föld színéről. Minket, tanítványait és követőit arra buzdít, hogy virrassunk és örködjünk a béke fölött, „keressük és kövessük azt” (1Pét 3,11), így cselekedvén megerősödünk Isten békére, igazságra és igazságosságra szóló hívásának való elkötelezettségünk által.

Reménykedjünk, hogy e nagygyűlés fontos lépés lesz afelé, hogy fejleszti és erősíti Krisztus követőinek

minden jóakarató emberrel együttműködve végzett békeszerző munkáját és segíteni fog a világ és az élet pusztulástól való megmentésének elkötelezett minden keresztyén és más békekerők mozgósításában és egyesítésében.

II. Az éhség és a szegénység megszüntetésének kérdései a világon

Európa és Észak-Amerika fejlett országainak népei főként a fegyverkezési versennyel törődnek és a nukleáris konfliktus veszélyével, míg a fejlődő országokban sok millió testvérünk olyan helyzetben él, mely honfitársaik millióit pusztítja helyi háborúk, éhség, szegénység és az orvosi ellátás hiánya miatt. Ha megnézzük a statisztikákat, azt látjuk, hogy a világ népességének 70%-a a világ jövedelmének 30%-ából él, míg a másik 30% 70%-ot fogyaszt. A legszegényebb fejlődő országoknak, ahol a föld népességének 30%-a él, a javaknak csak 3,5%-a jut. Más számítások szerint a föld népességének (5 milliárd ember) 25%-a a javak 85%-át fogyasztja, míg 75%-nak csak 15% jut.

1980. évi adatok szerint a fejlődő országok népességének majdnem egyharmada — 800 millió ember — az „abszolút szegénység” határán él. Átlagos élelmiszeradagjuk kevesebb, mint a fasiszta koncentrációs táborok lakóié volt.

Az egy főre eső jövedelem aránya a nagyon szegény és a gazdag országokat összehasonlítva 1 a 60-hoz. Az energiafogyasztást tekintve a helyzet még rosszabb. Egy amerikai ember 60-szor annyi energiát fogyaszt, mint egy hindu és 1100-szor annyit, mint egy ruandai Afrikában. A fejlődő országokban 3700 emberre jut egy orvos, ezzel szemben 250-re esik egy katona. Ennek következtében hatalmas szakadék van a fejlett országok növekvő gazdagsága és a fejlődő országok fokozódó szegénysége között. Az utóbbiakban 38 év az átlagéletkor.

A gyermekhalandóság aránya a legtragikusabb jelenség. Az 1979. év nemzetközi gyermekév volt. Az ENSZ gyermekalapja szerint abban az évben több mint 12 millió gyermek halt meg az éhség, a hideg, sőt ma már teljesen gyógyítható betegségek következtében. Azt jelenti ez, hogy több mint 85 gyermek-Hirosima egyetlen évben.

Az emberi lelkiismeret nem nyugodhat bele abba a ténybe, hogy sok millió afrikai, ázsiai és latin-amerikai ember hal meg éhség és betegségek következtében, él irástudatlanul és szegénységben. Krisztus szavai: „Mert éheztem és nem adatok ennem, szomjúhoztam és nem adatok innom... meztelen voltam és nem ruháztatok fel, beteg és fogoly voltam és nem látogattatok meg engem...” (Máté 25,42—43) mindnyájunknak szólnak napjainkban.

Legfőbb ideje annak, hogy törődjünk a világ legszegényebb vidékeinek nyomorúságaival és hordozzuk az emberek szenvedéseinek keresztjét, azt a keresztet, melyet a gyarmati uralom idején emeltek keresztyén közreműködéssel. Cirénei Simonhoz hasonlóan váljunkra kell vennünk ezt a keresztet. Sok egyház és keresztyén ember nyújt mostanában segítséget számos olyan afrikai ország lakosságának, mely szárazságtól és társadalmi zűrzavartól szenved. Ez a segítség azonban nem elegendő. Sok olyan társadalmi probléma van Ázsia, Afrika és Latin-Amerika országaiban, melyek az itt élő emberek pusztulását veszélyeztetik. Nekünk keresztyéneknek aktív részt kell vállalnunk ezeknek a kérdéseknek megoldásában.

A keresztyéneknek bizonyosságot kell tenniük a minden embernek szóló békéről és igazságról a mai világ előtt. Jézus Krisztus azt mondta: „Ti vagytok a világ világossága... Úgy fényltek a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jócselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat” (Máté 5,14, 16). „Ti vagytok a földnek sói, ha pedig a só megízeltlenül, mivel sózzák meg? Nem jó azután semmire, hanem hogy kidobják és eltapossák az emberek” (Máté 5,13). Az evangélium szerint az egyháznak „kovász-nak” kell lennie a társadalomban (Luk 13,20).

A keresztyén bizonyosságtétel sikere és teljessége kedvéért óvakodnunk kell attól, hogy a keresztyén-séget vallásos-teológiai ideológiává változtassuk. A keresztyénség a Krisztusban való új élet teljességéről szóló örömhír, mely a történelemben testesül meg és bevezet minket az örök életbe, Isten országába, ahol „Isten legyen minden mindenben” (1Kor 15,28). „Igazság, békesség és Szentlélek által való öröm” (Róma 14,17) Isten országának lényegi elemei. Azok-nak, akik Krisztusban hisznek, nem kell egyedül lenniük ennek az eljövendő országnak itt a földön „hatalommal” (Márk 9,1) való megteremtésében, hanem azt Krisztussal és minden emberrel, testvéreinkkel való közösségben, együttműködésben kell tenniük. De micsoda Isten országának az örök életnek és magának az életnek lényege és mindent átfogó tartalma? A szeretet, mert „Isten szeretet” (1Ján 4,16). Meg kell határoznunk a szeretet teológiai jelentését ahhoz, hogy tudjuk, mi az, amit a halál erői fenyegetnek.

A keresztyén szeretet jelentése

A szeretet nem egyszerűen subjektív érzés: mert mi kedveljük, amit szeretünk, mert ez örömet és gyönyörűséget ad. Ellenkezőleg: szeretetünk tárgya gyakran gondot és szenvedést okoz. A közömbös ember boldogabb ebben a tekintetben, mert mentes a törődéstől és gondoktól.

Sok mindent talán nem szeretünk szeretetünk tárgyában, amiket talán hibáknak tartunk, de emiatt nem szűnünk meg szeretni. *Szeretni annyi, mint a szeretett lényt különösen értékesnek tartani.*

A szeretet mint ilyen, kifejeződik a szeretett lény iránti csodálatban, lényének örömteli elfogadásában és abban az elpecsételésben, hogy őt szolgáljuk. A szeretet a másik személy szolgálatának boldogsága. A szeretet értelmet ad minden szenvedésnek és fáradásnak, amivel ez a szolgálat együttjár és igazolja azokat. Így szereti az anya gyermekét, még ha rossz dolgokat is lát benne. Még amikor az emberek jogosan meg is feddik, gyermeke valami abszolút becse, gyönyörű és szent. Minden hibáját úgy tekinti mint lelke betegségét, mely eltorzítja igazi természetét.

A szeretet tehát egy konkrét emberi lénynek való csodálattal való elfogadása és a szeretett személyt isteni eredetűnek látja. Minden igaz szeretet lényegében vallásos érzés, akár tudatában van ennek az, aki szeret, akár nincs. A szeretet kiváltképpen való jó és az emberi szeretet egyetlen valódi alapja. Benne rejlik az emberi lélekben.

Másik vonása az igazi szeretetnek az emberben rejlő bajtársi, szolidaritás érzés, a családtagok testvéri összetartozásának és a nemzeti összetartozásnak az érzése. A „felebarát” szó eredeti értelmében a legközelebbi társat jelenti. Az ember természete szerint társas lény. Megosztani az életet a legközelebbi társakkal — ez benne rejlik az emberben.

A „felebarátok”, egy közösség tagjai közti viszony az egyenlőség elvén alapul (a létező hierarchia ellenére), amely szerint mindegyik tag elismeri és tiszt-

teli a többiek jogait, egyenlőnek tartja azokat a saját jogaival. A „Szeresd felebarátodat, mint magadat” (Lev 19,18) parancsolat az Öszövetségben eredeti értelmében szerint az *igazságon*, a közösség tagjai, az összetartozó emberek jogainak és érdekeinek kölcsönös tiszteltetésben tartásán alapul. Az igazság elvére alapozott viszony valami más, mint a szeretet, bár magában hordja annak csíráját. Ez a rokoni viszony nem érint minden személyt, inkább megkülönböztetést foglal magába: *a saját tulajdonnak, a felebarátoknak az idegenektől, a távol levőktől való megkülönböztetését.* A zárt társadalmat jellemzik az ilyen viszonyok.

Ezzel szemben a keresztyén szeretet *nyitott* magatartás, mely túllépi az emberi határokat. Az irgalmas samaritánus példázata világosan mutatja a „felebarát” ismertetőjelének átalakulását. A felebarát nem rokon, nem hittestvér, hanem egy más hiten levő idegen, aki együttérzést, irgalmat és jóságot mutat. A szeretet úgy mutatkozik itt meg, mint olyan erő, amely legyőzi a saját maga és az idegen, a barát és ellenség közötti különbségétél természetes érzését. A valódi keresztyén szeretet legyőzi mindent, ami elválaszt, ami izolál. Minden emberben felismeri a testvért, az egyetemes család tagját, a mennyei Atya gyermekét. Ez az egyszerű, de valódi példa az emberi viszonyok radikális megváltozását mutatja — a családon belüli legintimebb viszonyulások olyan nyitottá válnak, hogy minden embert átölelnek bármiféle különbségétél nélkül.

A keresztyénség a szeretet vallása. Minden ember közös isteni eredetének és isteni értékének a felismerésén alapul. Minden különbség, nemzeti, faji vagy kulturális, bármilyen általános vagy általánosan elismert legyen is az, viszonylagossá és lényegtelené válik. Legyőzi a szeretet egyesítő ereje, mely az emberi fajok között egységet teremt Istenben. Ahol a Krisztusban megújult új ember átjárja az ember természetének mélységeit a szeretet ereje által, ott „nincs többé görög és zsidó, körülmetélkedés és körülmetéletlenség, idegen, szkitiai, szolga, szabad, hanem minden és mindenkiben Krisztus” (Kol 3,10—11).

Ez a pusztán kvantitatív univerzalizmus azonban nem fejezi ki a keresztyén szeretet teljességét. A kvantitatív univerzalizmus könnyen absztrakt univerzalizmussá válik, amikor a széles lelki horizontot szegényes belső tartalom váltja fel. Minden ember és minden nép, a heterogén egyetemes valóság tagja, az általános ember, az emberiség homogén képviselőjévé válik. Ez a valóság minden pluralitást, különbözőséget és egyénit elhomályosít. Ez történik akkor, mikor az ember morális alapelvei a racionalizmuson alapulnak. A kvantitatív univerzalizmus fő morális értéke az emberek egyenlőségének gondolata. Ezt az eszmét a szofisták hirdették meg először a Kr. e. 5. században, majd később a sztoikusok. Szókratész nagy általános erkölcsi alapelve, aki már Krisztus előtt kimondta, hogy ellenségeinket éppúgy kell szeretni, mint barátainkat, az absztrakt racionalizmus jellemzi. A szeretet csak annyit jelentett, hogy jót tenni és az ebben a jóságban álló követelmény egy bizonyos állandó értéket képviselt az emberi életben. Teljesen nyilvánvaló, hogy a kvantitatív univerzalizmust, bármilyen pozitív értéke legyen is, lényegét tekintve nem nevezhetjük szeretetnek. A keresztyén szeretet mindig és szükségszerűen konkrét személyek felé irányul. Nem szeretheti valaki sem az emberiséget, sem az embert úgy általában. Csak a konkrét embert szeretheti. Az anya, aki mindegyik gyerekeit szereti, sosem téveszti össze egyiket a másikkal, látja mind-

egyikük különböző vonásait. A mindent átfogó szeretet tehát sem nem az emberiség, egy mindenkéfeletti valóság, sem nem az ember iránti általános szeretet.

A keresztyén szeretet minden egyes konkrét és egyéni ember iránti szeretet. Szembeszökő ellentét van az úgynevezett „emberiség-szeretet”, mely tagad a népek közötti minden különbséget és a szerető lélek között, mely a népeket különbözőségükben ismeri és szereti, tiszteli és értékeli kultúrájukat és az emberiséget egy családnak tekinti, mely különböző népekből áll.

Ezt a népek felé irányuló konkrét szeretetet, más szóval a törzsi és vallási exkluzivitás legyőzését Ézsaiás próféta hirdette meg először, mikor így szölk: „Ama napon út lesz Egyiptomból Asszíriába, és Asszírria megy Egyiptomba, Egyiptom meg Asszíriába, és Egyiptom Asszíriával az Urat tiszteli. Ama napon Izrael harmadik lesz Egyiptom és Asszírria mellett, áldás a földnek közepette, melyet megáld a seregeknek Ura mondván: Áldott népem, Egyiptom, és kezem munkája Asszírria, és örökségem Izrael!” (Ézs 19,23—25).

De egyedül a keresztyénség jelentette ki alapvetően és teljesen a szeretet természetéről, hogy az konkrét lény felé irányuló univerzális érzés, mely átfogja az egyén sokféleségét. A szeretet miközben felismeri minden lény értékét, átfogja a népek, nemzetek, kultúrák sokféleségének teljességét és azok konkrét tartalmának teljességét. A szeretet minden élő dolog örvendező elfogadása és áldása, a lélek nyitottsága, mely átöleli a lét minden megnyilvánulását és érzi annak isteni értelmét.

Szeretni egy élőlényben bármit, ami gonosz, leki-csinylése és eltorzulása a szeretet igazi természetének, lét és nemlét összekeverésének egyik vonatkozása. A szeretet elutasítja a gonoszt és harcol ellene csakúgy, mint az, aki szeret és harcol a szeretett lényben levő betegség ellen. És megfordítva: minden pozitív valóságot örömmel elfogad a szeretet.

Isten a létünk kezdete és első forrása. Szeretet Ő, vagyis az az erő, mely legyőzi a szűkkeblőséget és elszigeteltséget. A felebarát, bármelyik emberi lény iránti magatartásunk összhangban van Isten iránti magatartásunkkal. Az ember iránti szeretet — bármelyik ember iránti — Isten iránti szeretetünk mértéke. „Aki azt mondja, hogy a világosságban van és gyűlöli az ő atyjafiát... hazug az, mert aki nem szereti a maga atyjafiát, akit lát, hogyan szeretheti az Istent, akit nem lát?” (1Ján 2,9; 4,20).

A keresztyén hitnek szeretetvallásként való értelmezésében benne van az is, hogy a keresztyénség Isten fogadja el minden létező eredetének és alapjának, érzékeli neki mint Teremtőnek mindenható jelenlétét a történelemben és a Teremtő valóságát olyan erőként ismeri el, mely az egész teremtett világot egyesíti és áthatja.

Amióta Isten testet öltött Fia a szeretetet (ahogyan fent leírtuk), kijelentette az emberi élet normájaként és eszményeként, *azóta nem szűnt meg az a vágy az emberi szívekben, hogy a testvéri szeretet országának álma megvalósuljon.* Bármilyen nehéz és tragikus legyen is az emberiség sorsa, az ember tudja most már, hogy a szeretet életének az igazi célja.

Az éhség és a szegénység okai

A keresztyén szeretet mindent átfogó lelkület, olyan sokrétű, ahogyan Szent Pál írta a korinthusiaknak szóló levelében (1Kor 13). Egy 5. századi aszkéta,

Peluziumi Szent Izidor mondta: „A szeretet igazság nélkül gyengeség, az igazság szeretet nélkül pedig kegyetlenség.” Azt kell mondanunk ennek alapján, hogy igazság nélkül lehetetlen a fejlődő országok problémáinak megoldása, köztük az éhség és a szegénység megoldása. Az új nemzetközi gazdasági rendszer kísérlet arra, hogy a fejlődő országok életbevágó problémáit az igazság elve alapján oldja meg. Ez a rendszer még nem valósult meg, mert a transznacionális vállalatok sok szempontból ellenzik.

A Keresztyén Békekonferencia munkabizottsága 1985. május 13—17. között tartott összejövetelén elfogadott egy dokumentumot, melyben az afrikai éhség és szegénység okait a következőkben állapítják meg:

- súlyos szárazság, Afrika egyes területein évek óta nem esett eső;
- transznacionális mezőgazdasági üzleti társaságok, melyek profitforrásokká változtatják az afrikai országokat a fogyasztási mezőgazdaság bevezetése által, mely helyettesíti a lényeges élelmiszergabonát, a szegény bennszülött farmereket pedig a házi fogyasztásra való termelésre szorítja;
- a legfontosabb gazdálkodási eszközöket, agráripari felszereléseket, növényvédő szereket és magokat ezek a társaságok tartják ellenőrzésük alatt;
- a Nemzetközi Valutaalap, mely a transznacionális vállalatok érdekeit szolgálja, szintén felelős a nyomorúságért;
- a magas kamatlábak politikája, az igazságos nemzetközi gazdasági rend feltételeinek hiánya;
- a dél-afrikai rezsim bűnös apartheid politikája nemcsak hogy szegénységben tartja a dél-afrikai és a namíbiai nép többségét, hanem destabilizálja a hátszágokat is gyakori támadások, beavatkozás és megszállás által, ily módon egyes afrikai országokban éhséget, munkanélküliséget és alulfoglalkoztatottságot teremt.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a nemzetközi gazdasági viszonyokban radikális változások szükségesek. A mi feladatunk, hogy azok mellé a testvéreink mellé álljunk, akik igazságtalanság miatt szenvednek Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában. Melléjük állni azt jelenti, hogy megtanulunk osztolni életükben és reményeikben.

A fejlődő országokban az éhséget és szegénységet súlyosbító körülmények egyike a fegyverkezési verseny.

A. fegyverkezési verseny megszüntetése számos globális probléma megoldásának kulcsa

A fegyverkezési verseny tömérdek anyagi eszközt emészt fel, aminek katasztrofális következménye van a föld jövőjére nézve, jóllehet azokat a globális problémák megoldására lehetne fordítani. A fegyverkezési verseny súlyos terhet jelent az emberiségnek: óriási anyagi és szellemi forrásokat von el sürgős problémák megoldásától, melyek ha a 2000. évig vagy még tovább súlyosbodnak, veszélyeztetik az ember létét és magát az életet. A fegyverkezési verseny megszüntetése, melyet leszerelés és nemzetközi biztonság követ, nemcsak hogy megteremti minden nemzet társadalmi-gazdasági haladásának kedvező és békés feltételeit, hanem nagy mennyiségű anyagi forrást szabadít fel más globális problémák megoldására.

Kiszámították, hogy 20 milliárd dollárból egy évig élelmezni lehetne a föld éhező népességét és fedezni lehetne minden szükségletét. Az évi katonai költségvetés meghaladja a 600 milliárd dollárt.

Azt is felbecsülték, hogy a naponta fegyverkezésre költött összeg 21 millió éhség és betegség miatt halál-dokló gyermek életét menthetné meg.

A szocialista országokra kényszerített fegyverkezési verseny gyengíti gazdaságukat azon az elven, hogy „költéses ugyan az USA számára, de anyagi csődöt jelent a Szovjetunióknak”. De vajon nem teszi-e tönkre az amerikai népet is? Vaszilij *Leontyev* Nobel-díjas közgazdász és Fay *Dunchin* „Katonai költségvetések: tények és adatok, globális következmények és kilátások a jövőre” című könyvében tett megállapítások előrelátják a katonai kiadásoknak a különböző területek gazdaságára és általában a világ gazdaságára való kihatásait. Kimondják, hogy gazdasági szempontból a katonai kiadás nem szükségszerű állapot a gazdaság működésére nézve. Kizárólag a polgári szükségletek kielégítésére lehetne őket átirányítani és ennek következtében a gazdasági fejlődés mértéke inkább felgyorsulna, mint lelassulna.

A szerzők szerint a katonai kiadások csökkentése megnövelné az egy főre eső termelést és fogyasztást. A katonai kiadások csökkentésének legnagyobb előnyét a legszegényebb területek élveznék, melyek rögtön megtagadnák a fegyverek importjának növelését és képesek volnának a gépek és gépi berendezések behozatalának növelésére. A fegyverkereskedelem csökkentése a világon kedvezően érintené minden terület gazdaságát, mert a fejlett országok munkaerőiket hatékonyabban felhasználhatnák, a fejlődő országok pedig a külkereskedelemből származó korlátozott profitot használhatnák termelékenyebben. A szerzők megállapítják, hogy ellentétben a széles körben elterjedt véleménnyel, több munka és kevesebb tőkebefektetés szükséges a katonai igények kielégítésére, mint amennyi szükséges az ugyanolyan mértékű polgári igények kielégítésére. A katonai kiadások csökkentése és a forrásoknak a legszegényebb területek fejlesztésére való átirányítása a termelés, a kereskedelem és a fogyasztás globális növekedéséhez vezetne.

Hangsúlyozni kell a szellemi forrásoknak óriási mértékű részvételét a fegyverkezési versenyben. Statisztikák szerint a tudósok 94%-a a fejlett országokban él, ezeknek a fele csak katonai kutatással foglalkozik.

Senkisésem beszélhet a világon igazságról, míg a technikai erőknél és eredményeknél ilyen igazságtalan elosztás létezik. És megfordítva: a katonai kutatásra lefoglalt legjobb elméknek a háborús iparból a polgári iparba való átirányítása megkönnyítené azoknak a nehéz feladatoknak és problémáknak a megoldását, melyekkel az emberiségnek globális szinten szembe kell néznie.

A fegyverkezési verseny támogatói azt állítják, hogy a háborús ipar csökkentése növelné a munkanélküliséget. Nem így van: a katonai kiadások csökkentése nagymértékben leszorítaná a munkanélküliséget. Látványosan kimutatták ezt 1983-ban Moszkvában egy kerekasztal-konferencián, melyet a gazdaságról és a nukleáris fegyverek befagyasztásának gazdasági és erkölcsi következményeiről tartottak, az Orosz Orthodox Egyház meghívására. A konferencia résztvevői Ázsia, Afrika, Európa, Észak- és Dél-Amerika 19 országának különféle egyházi és világi szakembereit képviselték. Egyik megállapításukban azt mondták, hogy csak egyféle fegyver befagyasztása — nukleáris fegyvereké — „fordulópontot jelent a fejlett országok gazdaságának helyreállítására szempontjából, bár maga a befagyasztás nem oldja meg a gazdasági bajokat. A gazdasági gyógyulás kulcsa: a termelékenység fokozása a polgári szektorban. A termelékenységnek ilyen fokozása azonban nem lehetséges a forrásoknak

a katonai szektorból a polgári szektorba való nagyarányú áttelepítése nélkül. Ez az, ahol a nukleáris fegyverek befegyaszta lényeges fordulóponttá válik. A világ kétharmadát kitevő fejlődő országokban is, a katonai kiadások csökkentése és a forrásoknak a polgári szektorba való áttelepítése könnyebbé tenné e gazdaságok akut problémáinak megoldását és jobb életszínvonalat biztosítana az embereknek”.

A fegyverkezési versenyre pazarolt forrásoknak az éhség és a szegénység globális problémáinak megoldására való fordítása és a fejlődő országok segítése, hogy legyőzzék gazdasági elmaradottságukat, nagy előrelépést jelentene ebben a létfontosságú szférában.

Nagy jelentőségű és szükséges e problémák megoldásában azok felelősebb és aktívabb részvétele, akik közvetlenül felelősek a népek sorsáért.

A jóakarató embereknek, köztük a keresztyéneknek sürgetniük kell kormányaikra, hogy tegyenek konkrét lépéseket egy új gazdasági rend megvalósítására és ítélik el a gyűlölet és igazságtalanság bármilyen megnyilvánulását.

Ki más, ha nem az egyház pásztorai — embermilliók lelki vezetői, akik társadalmi, gazdasági, politikai és más szférákban is tevékenykednek — törődjenek azzal, hogy azokat, akik nyájuk között tudósként, mérnökként, termelési vezetőként stb. dolgoznak, arra készítsék, hogy tartsák magukat a keresztyén erkölcsöz és kerüljék a részvételt minden olyan folyamatban, ami árt a népeknek.

Sajnos, korunk legnagyobb ostobasága az a tény, hogy sok ember különválasztja hitét evilági kötelességeitől. Emiatt a szétválasztás miatt egyes keresztyének, akik a termelésben, tudományban és más területeken dolgoznak, nem gondolnak arra, hogy erkölcsileg felelősek ezekért a következményekért. Szükséges ezért, hogy a lelkipásztorok hassanak ezekre az emberekre, hogy a foglalkozásukból származó felelősségük ne mondjon ellent keresztyén kötelességüknek és ne ártsen az embereknek. Isten ígéje felhívja a keresztyéneket arra, hogy tartózkodjanak a gonosz mindenféle formájától (1Thess 5,21—22). Azt jelenti ez a keresztyén ember számára, hogy a világban történő fejlődést a Szentírás fényében kell értékelnie, amely megadja az életben követendő fő irányvonalakat. Azt is jelenti ez, hogy a keresztyén embernek nem szabad részt vennie akaratlanul sem, nemhogy szándékosan, semmiféle gonosz dologban, akármilyen haszonnal is járjon az.

III. Környezet szennyeződés, beleértve a légkör és az óceán szennyezettségét

A környezet, benne a légkör és az óceán szennyeződésének fenyegetése, ami számos ökológiai problémát okoz, melyek az ökológiai válság felé való közeledést mutatnak, nem kevésbé veszélyes globális méretekben.

Jelenleg az egész kérdéskört, mely a földkérgét, a földfelszínt, a légkört és az óceánt magában foglaló komplex természeti rendszernek a létét érinti, ökológiai problémának nevezzük. A természetnek mint rendszernek egyrészt megvan a képessége arra, hogy reprodukálja állományának jórészt — mindenekelőtt azokat az élőlényeket, melyek az élelmiszertermelés, tüzelőanyag stb. alapjai —, másrészt képes kialakítani az ember létezésének alapvető feltételeit, vagyis a tiszta levegőt és ivóvizet, amelyek nélkül nincs emberi élet. Az emberi életnek és egyáltalán a földön való élet jövőjének rosszabbodása vagy javulása ezért

nagyban függ attól, hogy az emberiség mennyire van felkészülve arra, hogy hozzájáruljon a természet ama képességének megőrzéséhez, amellyel reprodukálni tudja a környezetet és forrásait.

A problémát az okozza, hogy az emberiség az új tudományos és technikai eredmények következtében a környező világ kutatásának új fokát érte el. Ez a folyamat, mely időnként idegennek és ellenségesnek tűnik a keresztyénség szemében, saját magát hozta létre. A tudományos és technikai haladást a környező természeti világ pogány fogságából felszabadult emberiség teremtette, az ember, aki magát tekinti a természet gazdájának. A szellemileg felszabadult ember felismerte a világ fölötti hatalmának gyakorlására való képességét.

A természet iránti keresztyén magatartás

A keresztyénség Isten teremtéséért érzékeli a világot, melyet az ember kormányoz, akinek szeretettel kell bánnia vele, de tőle függetlennek is kell lennie. Az ember a természet fölött van, ugyanakkor azonban szellemi és testi vonásai révén, materiálisan kapcsolatban van vele. Ez a korreláció határozta meg az embernek a természethez, mint Isten kertjéhez való pozitív magatartását. Arra hivatott, hogy művelje azt és uralkodjon rajta.

A keresztyénség a világot bizonyos autonómiában értelmezi. Egyrészt a világ szeretetétől, a gazdasági gondoktól való szabadulásra szólít (Máté 6,26; 1Kor 7,30—31). Másrészt azt tanítja, hogy a szeretetet ki kell terjeszteni a világra, mely Isten teremtett világa, melyet annyira szeretett, hogy elküldte egyszerűlött Fiát, hogy megváltsa. Sőt, Isten a világot örökkévalóvá teszi az idők végezetén bekövetkező átalakítása által (2Pét 3,13).

Az embernek nemcsak művelnie kell a világot, hanem uralkodnia is rajta. Neki adatott a jog, hogy munkálkodjék a világban létfenntartásáért (2Thess 3,10; 2Tim 2,6), de arra is, hogy segítse felebarátját és valósítsa meg az emberiség művét a földön Isten parancsolatának betöltésével, melyet az ember teremtésekor adott (Gen 1,28). Az ember és a világ közötti viszonyt nemcsak az ember munkája jellemzi, hanem a Szentlélek megszentelő kegyelmének munkálkodása is, aki pünkösdkor küldetett a világnak és az egyházban lakozik. A Szentléleknek az egyházon keresztül végzett munkája a világban a „természet elemeinek” változatos megszentelésében fejeződik ki.

Eszkatológia és a világ

A Szentírás beszél a világ eszkatologikus átalakulásáról. Szent Péter ezt írja levelében: „Új eget és új földet várunk... melyekben igazság lakozik” (2Pét 3,13). Szent Pál is szól a teremtett világ átalakulásáról: „Mert a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését. Mert a teremtett világ hiábavalóság alá vetetett, nem önként, hanem azért, aki az alá vetette, azzal a reménységgel, hogy maga a teremtett világ is megszabadul a rothadandóság rablásából az Isten fiai dicsőségének szabadságára. Mert tudjuk, hogy az egész teremtett világ egyetemben fohászodik és nyög mind ideig. Nemcsak ez pedig, hanem maguk a Lélek zsongéjének birtokosai, mi magunk is fohászunk magunkban, várván a fiúságot, a mi testünknek megváltását” (Róm 8,19—23).

A teremtett világ szenvedésének oka a bűneset, mely a gonoszt behozta ebbe a világba. A világ életében a gonosz tragikus jelenség, félelmes erejű. Nem

végleges azonban és nem valami természeténél fogva abszolút. Az eszkatológiai időben a gonosz megsemmisül, mivel nincs örökkévaló teremtő ereje és nem folytatódhat a végtelenben. A jó végső győzelme a történelemben bekövetkező megvalósulásáról valót meggyőződés ezért mindig megvolt a keresztyén-ségben.

A világ nem zárja ki, ellenkezőleg: feltételezi a rá irányuló szellemi tevékenységet, mivel Isten a világban lakozik és vezeti azt. Az ember arra hivatott, hogy hathatósan együttműködjön Istennel a világ átalakításában. Ez az ember világmindenségben való jelenlétének az értelme.

Az ember bűnös tevékenységének negatív hatásai a világban

A tudományos és a technikai haladás szintén az ember alkotó tevékenységének az eredménye. Ez a haladás a pozitív eredményekkel együtt a természettel szembeni visszaélés negatív példáit is magával hozta. Az ilyen visszaélések következtében vesztett el a természet önszabályozó képessége. A kedvezőtlen és veszélyes jelenségek gyakorisága és hatóterülete megnövekedett az ökológiai rendszerekben. Tudósok állítása szerint ezek a jelenségek minden kontinent és óceánt érintenek. Délen pusztaságok formájában, északon a savas esőkkel, a hegységekben a gyakori lavinákkal, a sivatagokban a só felgyülemelésével. A dolgok természetes folyásába való balga emberi beavatkozás negatív hatásai lassan halmozódnak fel, de bármelyik pillanatban pusztító erejűvé válhatnak. A tudósok ezért joggal hasonlítják az ökológiai válságot az időzített bombához, mely váratlanul felrobbanhat.

Ezen a ponton szeretnék néhány tényt elétek tárni, melyek a természetbe való emberi beavatkozás mértékét és a környezetvédelem kérdésének globális jellegét bizonyítják.

A termelés jelenlegi aránya mellett várható, hogy a nem pótlódó természetes nyersanyagok kitermelésének mennyisége minden 30 évben megkétszereződik. Az ásványi tüzelőanyag kitermelésének mennyisége 15 évenként megduplázódik. A megújulni képes források területén a fogyasztási arány megközelíti a természetes reprodukcióval létrejött évi növekedés határát.

A szántóföldeknek kb. 70%-a van használatban, és megközelítőleg 70% a fő fogyasztási halak évi növekedése is. (E. K. Fedorov: A társadalom és a környezet közötti kölcsönhatás kérdésének társadalmi és politikai jelentőségéről. A bioszférakutatás módszertani szempontjai, Moszkva, 1975. 26. p.)

Egyes források fogyasztási aránya meghaladja a lehetséges újratermelés mértékét. Jelenleg pl. percenként 20 hektár erdőterület tűnik el, a trópusi erdőterületek évente 1%-kal csökkennek. A légköri oxigénmennyiség évente 10 milliárd tonnával csökken és ez már a XXI. század közepére veszélyes problémákat teremthet. Az ivóvízfogyasztás a meglévő ivóvízforrások 40%-át teszi ki. Ha változatlan marad a vízszennyeződés és vízfogyasztás mértéke, akkor a század végére a világ teljes ivóvízkészletei kimerülnek.

A termőtalaj-vesztések is nagy mértékűek. Jelenleg az elpusztult és elhasznált talajterület meghaladja a művelhető területek nagyságát. A világ mezőgazdasági rendszere évente 50–70 ezer km²-nyi művelhető földet veszít építkezés, bányászat, sófelhalmozódás és a sivatagi területek növekedése követ-

keztében. (I. T. Frolov, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja: Társadalom és a természetes környezet. Moszkva, Znanie kiadó, 1980. 29–30. pp.)

Az emberi tevékenység általában is egyre inkább a természet erőihez hasonlítható. A tüzelőanyagok miatt például a légköri széndioxid-mennyiség gyorsabban növekszik, mint amennyit a növények felhasználnak és az óceánok, tengerek elnyelnek. Jaromír Sedláček cseh tudós egy KBK szimpóziumon tett jelentésében rámutatott: „Ha a trópusi erdők kihalása a tervezett mértékben folytatódik, a légköri széndioxid-koncentráció megkétszereződik, ami változásokat okozhat a létező légköri csapadékmintákban, a földgolyó közepes szélességi körein pedig 2–3 Celsius fok hőmérséklet-növekedést. A mezőgazdaság és az összes emberi tevékenység óriási nehézségekkel kerül szembe az ilyen gyors és nagy éghajlati változások következtében. A hőmérséklet-növekedés Grönlandon és az Antarktiszon a tengerszint fokozatos emelkedését okozza, ennek következtében népvándorlást; sok tengerparti város és nagyváros el fog tűnni.”

A tudósok rámutatnak, hogy már jelenleg is negatíván érintik az emberi életet az ökológiai változások. A különféle vegyi tényezők is az emberiséget és jövőjét fenyegető erők közt vannak. Jelenleg 5 millióféle vegyi anyagot használnak a világon. Ez a betegségek hirtelen elszaporodását okozza. Az ökológiai változások a sejtekben végbemenő folyamatok aktivizálásához vezetnek, ami a rákbetegségek és a torzszülött csecsemők szaporodását eredményezi. Az életritmus felgyorsulása és az urbanizáció növekedése súlyos neuro-pszichológiai feszültségeket teremt, stressz állapothoz és sok más „civilizációs betegséghez” vezet.

Felvetődik a kérdés, lehetséges-e az ember számára intelligenciájának megőrzése korlátlan történelmi távlatokban? Nem fenyegeti-e a biológiai, genetikai degenerálódás? Történhet-e az emberi biológia és genetika folyamataiba való beavatkozás saját természetének veszélyeztetése nélkül? Szükséges és elfogadható-e ilyenfajta beavatkozás?

A globális ökológiai probléma megoldása a föld minden államának együttes cselekvését, együttműködését igényli. Van azonban egy hatalmas korlát, mely útjában áll az ilyen irányú egyesített erőfeszítéseknek: a fegyverkezési verseny, mely még jobban elválasztja a nemzeteket és óriási mértékben meggyorsítja az ökológiai problémák keletkezését.

Látható ez azokban a módokban, melyeken a fegyverkezési verseny hatásai súlyosbítják az ökológiai válságot. Ezek közt vannak az új tömegpusztító vegyi fegyverek, melyek rombolják a környezetet. Lehetséges, hogy a nukleáris robbanások földrengéseket okoznának, azok pedig földcsuszamlásokat. Ez hatással volna a föld folyóira is és árvizeket okozna. A kutatások már úton vannak afelé, hogy olyan eszközöket állítsanak elő, melyekkel nagy területeken hőmérséklet-változásokat lehet előidézni. Ez a föld bioszféráját is érintené. A fertőzést okozó eszközöknek nemcsak egyszeri hatása van, hanem az egész életre szóló hosszú távú következményei, ami veszélyezteti az ökológiai rendszerek öntisztító és megújuló képességét. Mindennap fegyvereket próbálnak ki. A fegyverek gyártásával és raktározásával együttjár a mérgező anyagok és ellenőrizhetetlen helyzetek elszabadulásának lehetősége. Az elavult fegyverkészleteket valahol tárolni is kell.

A keresztyénség pozitívan viszonyul a tudományos és technikai haladáshoz és benne az emberi társadalom fejlődésének és előmozdításának lehetőségét

látja. A természet erőinek ellenőrzése megengedi az embernek, hogy javítsa életkörülményeit. Isten az embernek adta az egész teremtett világot, beleértve a környezetet is, de nem azért, hogy elpusztítsa. A tudományos és technikai haladás fejlesztése, kiterjesztése és megvalósításának módjai az ember szabad akaratától függenek, aki képes azokat vagy az emberiség és a természet javára, vagy gonosz célokra irányítani.

A tudományos és technikai fejlődést tehát mint az ember sok más tevékenységét, maga az ember irányítja. A keresztyén egyházak feladata a jóakarát és az emberiség lelkiismeretének felébresztése, hogy ezeket az eredményeket a teremtett világ javára használja, ne a kárára.

Az ember csak akkor biztosíthatja a környezet megőrzését és tarthatja vissza a további pusztulástól, ha úgy uralkodik a természetben, mint értelmesen gazdálkodó gondos gazda, ha felelősnek érzi magát a természetért.

Nekünk keresztyéneknek nem szabad közömböseknek maradnunk a károkozás, a természetes források lerombolása vagy ésszerűtlen kizsákmányolása iránt. Minden morális erónket be kell vetnünk a természet megőrzéséért.

Keresztyén kötelességünk a természet védelméért folyó polgári mozgalmak segítése és minden olyan nemzeti vagy nemzetközi intézkedés támogatása, melyet a közakarát és az állam hoz e cél érdekében, és hangoztatni szövegről és az egyházi sajtóban a természet felé való emberi magatartás alapelveit.

Mindenekelőtt, nukleáris korunkban, tevékenységünket a világbéke megszilárdítására kell irányítanunk, mert a béke bármilyen megsértése az ökológiai kérdést világméretű ökológiai pusztulássá növelheti.

Konklúzió

Megállapíthatjuk, hogy az emberiség ellen irányuló globális veszélyeknek arra kell indítaniuk bennünket, hogy sürgősen és határozottan gondoljuk át az embereknek ezekhez a problémákhoz való jelenlegi magatartását. Azt jelenti ez, hogy eljött a döntő pillanat, mikor az embereknek új módon kell gondolkodniuk, érezniük és cselekedniük. Az emberiségnek egészséges társadalmi, tudományos és morális tájéko-

zódási pontokra és értékekre van szüksége, melyek meghatározzák viselkedését a változó életfeltételek között. Az új életfeltételek a globális problémák megjelenésével és súlyosbodásával vannak összefüggésben. A legfontosabb köztük a béke és a leszerelés, a gazdasági növekedés, társadalmi fejlődés, a fejlődő országok elmaradottságának legyőzése, a milliárdok sújtó éhínség és szegénység megszüntetése, a szellemi és fizikai visszafejlődés elleni küzdelem, a tudomány és technika fejlesztése, oktatás és kultúra, közegészség, új módok és eszközök kutatása a gazdasági és demográfiai problémák megoldására és sok más kérdés.

Prágában az 1984 decemberében tartott KBK-tanácskozáson, ahol globális problémákról volt szó, az a javaslat hangzott el, hogy alakítsanak egy „2000. év bizottságot” az ENSZ főtitkára elnökletével. Ez a bizottság sok ország kiemelkedő tudósából és közéleti személyiségeiből állna és évente jelentéseket készítené a kormányoknak, tudományos szervezeteknek szóló javaslatokkal. Véleményem szerint támogatjuk ezt a gondolatot.

Mi, a megváltó Krisztus tanítványai a keresztyén nevet viseljük, aminek állandóan arra kellene serkentenie bennünket: tegyünk meg minden erőfeszítést, hogy teljesítsük Istennek a felebarát szeretetét követelő parancsát. Ez a parancsolat feltételezi mind az emberekhez való morális magatartást, mind pedig a minket körülvevő környezethez, melyet a Teremtő dicsőségére és az ember javára alkotott.

Végül szeretném kiemelni személyes és nyilvános imádságaink szükségességét az egész világ békeségéért és jólétéért. Kötelességünk az imádság, mert tudjuk, hogy az imádság lehozza nekünk az isteni kegyelmet és erőt ad munkálkodásunkhoz. Urunk így szólt: „Minden lehetséges a hívőnek” (Márk 9,23). „Ismét mondom néktek, hogy ha ketten közületek egy akaraton lesznek a földön minden dolog felől, amit csak kérnek, megadja nékik az én mennyei Atyám. Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Máté 18,19–20). „Akármit kértek az én nevemben, megcselekszem azt, hogy dicsőíttessék az Atya a Fiúban” (Ján 14,13).

Mi Krisztusban hívők ne felejtjük el, hogy „az ég és a föld elmúlnak”, de Isten beszédei nem fognak elmúlni (Máté 24,35).

A keresztyén egyházak és békemegbízatusuk

Walter Kreck professzor

(Német Szövetségi Köztársaság) korreferátuma

El kell ismerni, hogy mikor a Keresztyén Békekonferencia alapítói 1958-ban először hívták össze Prágába a Keresztyén Békevilágyűlést, a kor ütőerén tartották a kezüket. Sok keresztyénnél előbb ismerték föl, hogy a népek békéje évszázadunk első számú témájává kell hogy legyen, és fölfogták, hogy ez az egész ökumené egyházai számára olyan kihívás, amit nem lehet meg nem hallani. Ami akkoriban még egyáltalán nem volt magától értetődő, arra ma a föld minden részén keresztyének milliói mondanak igent: a keresztyének és az egyházak a békéért folytatott harcban nem állhatnak, mint annyiszor a történelemben, félre vagy éppen azok oldalára,

akik a háborúkat dicsőítik, hanem két világháború borzalmai után és egy harmadik elképzelhetetlenül pusztító világégés lehetőségével szemben a béke pártjára kell állniuk, szembeszállni mindazzal, ami a hidegháborút szítja és a forró háborút előkészíti.

Az, hogy a keresztyéneknek és egyházaknak békemegbízatusuk van, hogy az evangélium üzenete nemcsak az egyes ember és Isten kapcsolatára vonatkozik, hogy nemcsak a lelki vagy a túlvilági élet, hanem e világ népeinek együttélése is rá tartozik, ahogyan a Mi Atyánkban imádkozzuk: Legyen meg a te akaratod mint a mennyben úgy itt a földön is! — mindez egyre inkább az ökumenikus keresztyéniség common sense-évé lesz. De hogy mindez hogyan valósuljon meg, és mi mivel tudunk, mivel kell ehhez hozzájárulnunk, erről még vita folyik közöttünk. Ezért hát nem akarok megmaradni mindenütt ismert és elismert bibliai és teológiai közhelyeknél — hisz

ki nem akarná ma a keresztyénségben a békét és a szociális igazságot, azt, amit mindenki saját maga ért ezalatt? — hanem koncentrálni szeretnék néhány, a teológ.ában és az egyházban vitatott kérdésre, ami a mai politikai és társadalmi helyzetet érinti. Így szeretnék elvezetni olyan döntésekhez, amelyeket mi mint keresztyének felelősséggel vállalhatunk, és amelyek konkrét lépésekké válhatnak úgy, hogy az mások számára is, keresztyéneknek és nem keresztyéneknek, érthető és követhető legyen.

Három kérdéssel szeretnék foglalkozni:

1. Mi következik abból a békességből, amit Isten Jézus Krisztusban a világgal kötött, és amelyet az egyház hirdet; mi következik ebből a mi földi békeszolgálatunkra nézve, tekintettel az egész teremest fenyegető fegyverkezési örületre?

2. A keresztyén gyülekezetnek milyen magatartása felel meg az Isten igazságosságáról hirdetett üzenetnek abban a küzdelemben, amit ma a kizsákmányolás megszüntetéséért folytatunk, mely a konfliktusok és háborúk fő okozója?

3. Mit tehetünk mi, a megbékélést prédikáló egyház azért, hogy a hidegháború szelleme visszaszoruljon, és lehetővé váljon eltérő világnézetű emberek és különböző társadalmi rendszerű népek békés egymás mellett élése?

1. Egyház és fegyverkezési hajszá

Elég, ha az egész világon ismert fenyegetség tényét, csak címszavakban idézem fel: megsemmisítő atompotenciál számtalan bomba és rakéta formájában, mely robbanóerőben milliószorosan felülmúlja azt, amit az eddigi háborúkból ismerünk; a fegyverek állandó pontosítása, ami az irányíthatóságot, a találati biztonságot, és az ütőerőt illeti, mindez olyan mértékben, hogy egy atomháború újra lefolytathatónak és megnyerhetőnek tűnik; egyre rövidebb idő a figyelmeztető előrejelzésre; állandó riadókészültség a földi, vízi és légi kilövőbázisokon — röviden egy olyan fegyverezési rendszer, amely a kölcsönös megsemmisítést többszörösen lehetővé teszi, és mégis még mindig kiegészítik, ki akarják terjeszteni még a világűrbe is. Az emberiség történetében még sohasem létezett ennyire megdöbbentő helyzet. A hadikiadások mégis évről évre növekednek, és olyan óriási összegeket nyelnek el, amelyeknek egy töredéke elég lenne arra, hogy megszüntethessük az éhséget a földön, hogy túljussunk a sok nyugati ipari országban tapasztalható szociális hanyatláson és a szocialista országok gazdasági beszűkülésére.

Nem mintha nem létezne mindezekkel szemben világméretű tiltakozás! Minden népből milliók emelik föl a szavukat és mennek az utcára. Az összes szakterület tudósai kutatják az emberekre, a jövő generációra, a természetre, esetleg egész bolygónkra váró katasztrófális következményeket egy modern ABC fegyverekkel folytatott háború kirobbanása és a nukleáris tél elkövetkezése esetén. A túlélők irigylenni fogják a holtakat — mondják. Az én hazámban például az derül ki a közvéleménykutató kérdésekből, hogy már évek óta a többség állhatatosan a fegyverkezés megállítása és leépítése mellett foglal állást. Az egész világ beszél a szükséges tárgyalásokról, a fegyverkezési spirál kívánatos megállításáról, az elrettentés politikájának csődjéről, mely egyre inkább azzal fenyeget, hogy hadviselési politikává süllyed. Mégsem sikerült a mai napig a kereket

megállítani, hanem egy rövid enyhülési időszak után a fegyverkezési láz úgy felszökött, mint még soha azelőtt. Bár a két világhatalom tárgyalásai késlekedve újra elkezdődtek és békeszólalomokban sincs hiány, a keményen védelt ellentétes álláspontokat tekintve mégsem lehet közeledést észrevenni. A Szovjetunió legújabb moratóriumra szóló kötelezettségvállalása és az a javaslat, hogy mindkét oldalon azonnal álljanak le a további fegyverkezéssel, úgy látszik, nem vált ki hasonló reakciót az Egyesült Államoknál. Pedig mindaddig, amíg a technológiailag vezető világhatalom, amelyek az első atombombát készítette és bevetette, és az atomfegyverkezésben is általában az éllavas szerepét vállalta, kitarat az oly gyakran egyértelműen kinyilvánított fölényre törekvése mellett, illetve továbbra is konokul elvitatja az oly sok keleti és nyugati szakértő által megállapított viszonylagos erőegyensúlyt a két szembenálló fél között, és nemcsak az azonnali befagyasztást utasítja el, hanem az atomfegyvernek konfliktus esetén elsőként való bevetéséről sem hajlandó lemondani, sőt a katonai tervezésnek a világűrre való kiterjesztése mellett is magabiztosan kitarat — addig az emberiség nem tehet mást, minthogy visszatartja a lélegzetét és kiszámítja, hogy a megválaszolatlan moratórium lejártá után mikor fog a másik oldalon a fegyverkezési verseny újabb fordulója elkezdődni.

Úgy kell hogy fogadják az egyházak ezt a hallatlanul veszélyes helyzetet mint valami elkerülhetetlen természeti csapást? Vagy egy olyan kihívással állnak szemben, amely gondolkodásra készíti őket a saját bűnrészességükről ebben a fejlődésben és a megtérés közös felelősségéről?

Számtalan keresztyén örvendetes részvétele az elmúlt évek békemozgalmában, ami bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a békemozgalom egy áttekinthetetlenül nagy tömegmozgalmá lett, nem feledtetheti velünk azt a tény, hogy az egyház nemcsak a múltban mondott csődöt a háború kérdésében, hanem még ma is találhatók benne félrevezető és bennitő erők. Azt a kísértést, hogy Krisztus követését csak a magán, a belső életre vonatkoztassuk, és a népek közötti háború és béke kérdését ebből kizárjuk, még távolról sem győzték le mindenütt az egyházakban. A „politikus teológiától” való félelem, ahogyan ezt az egyház történetében valóban megdöbbentő példák mutatják (elég, ha a középkor fanatikus keresztes hadjáratainak prédikációira vagy az újkor chauvinista háború dicsőítésére emlékeztetünk), még ma is arra az öncsalásra indít egyes keresztyén köröket, hogy az ember mint keresztyén az egész háború—béke, fegyverkezés—leszerelés vitától elhatárolja magát. A két birodalomról, egy lelkiről és egy világíróról szóló félreértelmezett tan, amely Jézusnak Pilátus előtt mondott szavaira hivatkozik: „Az én országom nem e világból való”, nem ismeri fel, hogy ez az ország a mi világunkba akar betörni, és Lélek és Ige által a sötétség munkáit akarja lerombolni. Szívesen tévesztik össze ezt a két uralmat két térben elhatárolt területtel, és a világi, politikai területet az emberi önkény autark terepévé nyilvánítják — szöveg ellentétben az 1934-es Barmeni Hitvalló Zsinat második tételével, amelyben ez áll: „Elvetjük azt a hamis tanítást, mely szerint lenne az életünknek olyan területe, amelyen nem Jézus Krisztushoz, hanem más urakhoz tartoznánk...”

Az úgynevezett igazságos háborúról szóló tanítás, amivel oly gyakran visszaéltek, sem az erősebb uralkodási kényének szándékozik teret engedni, hanem

sokkal inkább egy ajtót akar bezárni, amikor behatárolja az erő alkalmazásának lehetőségeit a népek között, és ezt a jog és a béke szolgálatába akarja állítani. Mindenesetre az itt érvényesülő feltételek alapján egy tömegpusztító fegyverekkel vívott háború, amelyik elmosza a különbséget a polgári lakosság és a katonák között, és a bevetett eszközök arányosságát durván figyelmen kívül hagyja, vagyis az állítólagos ördögöt Belzebubbal akarja kiűzni, abszolút elítélendő lenne. Mert ki merné azt állítani, hogy olyan pusztító fegyverek, amelyek a szakértők véleménye szerint katasztrofális, az egész teremtést veszélyeztető következményekkel járnak, még összehasonlíthatók azzal a karddal, amelyet az apostol szavai szerint (Róm 13) a felsőbbes a jó érdekében és a gonosz megbüntetésére alkalmaz? Már 1946-ban ezt írta Albert Einstein: „Most... a rakéta és atombombák feltalálása óta a föld egész területén egyetlen népességi centrum sincs egyetlen pillanatra sem bebiztosítva egy hirtelen pusztulástól.” Ma pedig, amikor kb. 50 000 robbanófej milliószorosan nagyobb pusztítóerővel van a birtokunkban, és az eddigi háború-étika radikális átgondolására kényszerülünk, minden olyan törekvés, ami egy ABC fegyverekkel folytatott háborút megvívhatóként és megnyerhetőként igyekezik feltüntetni, felelőtlen játék a tűzzel.

Az istenkáromlás határán áll, mikor álteológiai érveléssel próbálják meg — a bűnös fegyverkezési tervek és háborús játszadózás elleni tiltakozást elfojtani — Jézus szavait idézve (Mt 10,28): „Ne féljete azoktól, akik a testet ölik meg, a lelket pedig meg nem ölhetik”. Mintha nem sokkal inkább annak, aki kész a tömeggyilkosságra, kellett volna már régen kiölnie magából a lelket és a lelkiismeretet! Semmiféle áldozatkésztségre való hivatkozás, ráadásul még Krisztus szenvedéseire is hivatkozva, nem hagyhat kétséget afelől, hogy ez egy olyan pervertált kereszt-teológia, amelyik mint a sátán Jézus megkísértésekor, a templom párkányáról való leugrásra szólít fel. Az emberiség akut fenyegetettségével szemben, amit a megnyugtatóra törekvő propaganda még állandóan bagatellizálni is igyekszik, nem elegendők az általános, „kiegyensúlyozott”, minden oldal felé egyforma súllyal szóló és megnyugtató felhívások, amelyenre az egyházak gyakran hajlanak, hanem egyértelmű döntésekre kell felszólítani, és elsősorban azokhoz kell fordulni, akik a fegyverkezési hajsza felpörgetésében az élen járnak. Ahelyett, hogy az atomfegyvereknek, ha nem is alkalmazását, de teljesen logikátlanul előállítását és telepítését, valamint a bevetésükkel való fenyegetést még mindig felelősséggel vállalható cselekedetnek tartjuk a keresztyén ember számára, szerintem inkább a „nem-nek mindenfajta igen nélkül”, amire először a hollandiai egyházak hívtak föl, és azóta egyre több és több egyház csatlakozott hozzá, kellene az egész keresztyénség állásfoglalásává válnia. Az ehhez a nem-hez való ragaszkodásban az egyházaknak magabiztosan kellene előrehaladniuk, mert számukra — még egy feltételekhez kötött — igenis ezekre a tömegpusztító fegyverekre, nemcsak az emberiség elleni bűntett, hanem a teremtő Isten megsértése is. Az egyház számára ez a nem azon a nagy igen-en alapszik, amit Isten Jézus Krisztusban ennek a világnak és az emberiségnek mondott, és nem kell hogy kétségbe ejtsen minket, hanem inkább bátorítson az a tény, hogy ebben a ma döntő politikai kérdésben az Isten igéjébe vetett hit és az értelem hangja között örömmre indító egybeesés áll fenn. Mert a Szentlélek — ahogyan Barth

Károly egyszer mondta — az egészséges emberi értelem barátja.

Persze ezt a nemet, amely az Istenre, a teremtőre és a világ megtartójára mondott igenen alapszik, nem lehet a Bibliából szó szerint kiolvasni, hanem ez egy olyan következtetés, amit az empirikus tények és a jelenlegi történelmi helyzet figyelembevételével vonunk le. Természettudományos és orvosi ismeretek például, melyek ezeknek az ördögi fegyvereknek a hatásáról tájékoztatnak, de a politikai keretfeltételek is fontos szerepet játszanak a következtetések levonásánál. Mégis, lehetetlenné teszi mindez az egyértelmű döntéseket? Nem sokkal inkább sürgetővé?

Mindnyájunknak a fülében csengenek azok a kifogások, amit a ma uralkodó „biztonságpolitika” igénylői emelnek, és amelyekről az egyházakban is vitáznak: Nem akadályozta-e meg — kérdezik — legalábbis Európában a nukleáris elrettentés 1945 óta a nagy háborút, miközben a világ más részein majdnem 150 háború robbant ki? Lehet-e nukleáris és konvencionális háború között alapvető különbséget tenni tekintettel a tradicionális fegyverek rohamos fejlődésére? Nem rögzítené-e az atomfegyverek befagyasztása, ahogy azt pl. az amerikai Freeze-mozgalom követeli, a fennálló egyenlenségeket, és főleg nem jutnatná-e a konvencionális fegyverek területén állítólag erősebb Szovjetuniót előnyökhöz? Nem növelné-e az atomfegyver elsőkénti alkalmazásáról való lemondás egy konvencionális háború kitérésének veszélyét, és így nem forszírozná-e ezen a területen a további fegyverkezést? Egyáltalán, a fegyvercken múlik a béke megőrzése, nem inkább a politikai akarat? Ilyen és hasonló ellenvetések hallatán el kell ismerni, hogy a békét nem lehet száz százalékosan bebiztosítani, és hogy a háború verbális általános elvetésével az elvi pacifizmus értelmében még semmit sem tettünk, hanem valójában arról van szó, hogy járható politikai lépéseket mutassunk meg, ahelyett hogy egy pusztán elvi kiátkozással mentenénk a lelkiismeretünket. Mégis mindez nem jelentheti azt, hogy ne tudnánk, eddig minden ilyen kifogás leginkább arra szolgált, hogy jó lelkiismeret szerezen azoknak, akik érdekeltek egy állandó fegyverkezési eszkalációban. Egyáltalán nem mindegy, hogy valaki az alaplöntésben ambivalens, vagy pedig egy egyértelmű nem-ből kiindulva konkrét lépésekre törekszik. Mint ahogyan évezredes szolgátság után egyszer csak az egyház számára nem volt többé elviselhető, hogy a szolgásgot az Istenben, Jézus Krisztus atyjába vetett hittel összeegyeztesse, hanem frontot alkotott ellene, és elítéltek mindenféle jobbgyi rendszert (bár utána még mindig voltak a kizsákmányolásnak más formái); úgy gondolom, így jött el az órája annak, hogy az egész világ egyházai kinyilvánítsák:

Elvetjük azt a hamis tant, miszerint a tömegpusztító fegyverekkel folytatott háború vagy akár fenyegetés és zsarolás összeegyeztethető lenne az Istenbe, a világ teremtőjébe, megbékéltetőjébe és megváltójába vetett hittel. Ezért lépünk föl a fegyverkezési verseny megállításáért, és ezeknek a fegyvereknek a fokozatos leszereléséért. Ez Istentől kapott békemegbízgatásunk következménye. Tiltakozunk a katonai stratégiának a világűrbe való mindenfajta kiterjesztése ellen, amely a védekezés címkéje alatt valójában a megközelítő katonai erőgyensúlyt változtatja meg döntően.

Nem számít beavatkozásnak valamilyen idegen megbízgatásba, ha az egyház, mely nem rendelkezik politikai kényszerítő eszközökkel, egyértelműen óv egy

olyan stratégiától, amelyik fegyverkezési eszkalációra törekszik, megvívható és megnyerhető nukleáris háborúról spekulál, és a komoly tárgyalásokat az erőfölényre törekvés melletti megegyezési készség nélküli kitarással megkérdőjelezi. És ha az egyházak arra a véleményre jutnak, hogy azok a politikusok, akik ateistáknak nevezik magukat, a békéhez vezető lépéseket a helyes irányba javasolják, más politikusok meg, akik keresztyénnek nevezik magukat, ezeket a lépéseket újra és újra visszautasítják (ahogyan ez legutóbb is történt a Szovjetunió újabb javaslatával), akkor nem a keresztyén vagy ateista szólásokat kell keresni, hanem azt kell támogatni, ami a békét szolgálja, ebben az esetben tehát az „ateistáknak” igazat adni, a „keresztyéneknek” pedig nem.

Az a nem, amit itt ki kell mondanunk, természetesen nem szűkíthető le egy verbális hitvallásra, hanem cselekvésünkkel kell alátámasztanunk. Magában foglalhatja például az engedelmisség megtagadását, ha ezeknek a fegyvereknek a gyártásában, telepítésükben vagy használatukra való kiképzésben kellene részt venni valakinek. Hogy egy ilyen ellentmondás vagy egy ilyen — minden esetben passzív — ellenállás konkrétan milyen formában kell hogy jelentkezzen, azt természetesen nem lehet általánosan előírni. Hogy mennyiben tartozik hozzá egy atomfegyverrel felszerelt hadseregben mindenféle katonai szolgálat megtagadása, vagy a rakétatámaszpontok blokádjá, vagy hogy az erőszakmentes tiltakozások szimbolikus akcióiban illegális cselekmények is szerepet játszhatnak-e — minderről a békemozgalomban és a keresztyén csoportokban is sok vita folyt már, és az ökumenikus keresztyénség sem dönthet ezekről a kérdésekről általánosságban. Azzal a kísértéssel szemben, hogy a béke erői gyors siker elmaradása esetén engedik magukat kölcsönös vádaskodásokhoz eltéríteni vagy szétválnak, bizonyos csoportérdek mellett kötelezik el magukat, másokat kizárnak, ezekkel szemben az egyházi békemozgalom lényege éppen abban van, hogy ne állítson speciálisan egyházi szempontokat az előtérbe, ne lépjen fel a vezetésre való igénnyel, hanem járuljon hozzá a mindenkiel való szolidaritáshoz és azok egységéhez, akik az alapvető döntésben egyetértenek, és persze a konkrét lépéseket ugyanabba az irányba teszik. Joggal mondja Dietrich Bonhoeffer: „Az egyháznak részt kell vennie az emberek közösségi életének világi feladataiban, nem uralkodva, hanem segítve és szolgálva.”¹

2. Egyház és kizsákmányolás

Bár ma a legelső és a legfontosabb feladat az emberiséget fenyegető fegyverkezés megállítására és felszámolására, az egyház békemegbiztatását mégsem szabad a fegyverek kérdésére korlátozni. Sokkal inkább arra van szükség, hogy szemügyre vegyük a háborúkat, ezen belül a modern világháborúk okait, és különösen a strukturális erőszak formáit, amelyek egész népek és országok, egész osztályok és fajok kizsákmányolását szolgálják, és az elnyomottaknak felszabadító mozgalmakban való lázadását provokálják. Azok a fegyverek, melyekre milliárdokat tékozlunk el, már most milliókat pusztítanak el — állapítják meg teljes joggal, mert megakadályoznak abban, hogy ezeknek az embereknek segítséget nyújtsunk. Egy olyan béke-vita, amely a szociális igazságosság kérdését figyelmen kívül hagyja, s nem hallja meg a kenyér, munka, higiénia, tanulási lehetőségek, rövi-

den: emberhez méltó élet utáni kiáltást, nem más mint pusztító szemtörölgetés.

Csak igen lassan kezdjük a közvélemény szintjén megfelelő módon tudomásul venni, hogy mit is vitt végbe a „keresztyén nyugat”, amikor a maradék világ nagyrésztét gyarmatosította, vagyis nemcsak tudását, technikáját, civilizációját és vallását vitte oda, hanem mindezzel egész népek és országok gigantikus kizsákmányolását indította el — kezdve Dél- és Közép-Amerika népeinek kegyetlen elnyomásán, illetve kiirtásán, el egészen Afrika gyarmati felosztásáig éppen száz évvel ezelőtt, a berlini Kongó-Konferencián. Ha közben aránylag rövid idő alatt e népek nagyrésze el is érte a politikai szuverenitást, mégis sokuknál továbbra is fennáll a gazdasági függőség, és a világ egyes részein katasztrofális gazdasági és szociális viszonyok uralkodnak. A harmadik világban 800 millió ember — ezt állapította meg már 1973-ban Robert McNamara — vegetál „abszolút szegénységben”. A hiánybetegségek számtalan ember, mindegyiknél gyerekek korai halálát okozzák. Az ember és a természet egyensúlyát tartósan megzavarta a tropikus és szubtropikus agrárgazdaságnak a kolonializmus következményeként a világgiachoz való kapcsolása. Az ottani termelést a gyarmati hatalmak, illetve a világpiac érdekében állították be (monokultúrák), az árakat így kitétték a piac ingadozásainak, az ottani olcsó munkabért a nemzetközi konszernek alaposan kihasználták és kihasználják, a bennszülött elit-uralom és ezek modern fegyverek utáni igénye növeli a szociális ellentéteket. A növekvő eladósodás mindennek előtt a dél-amerikai államokban a Nemzetközi Valutaalap feltételeihez való kötődéssel inkább növekszik mint csökken. Nem csoda, ha sok területen objektív forradalmi helyzet áll fenn, és néhol polgárháború vagy polgárháborús állapotok uralkodnak.

Mindez, ami általánosan ismert, s amire én itt éppen csak utalni tudok, világpolitikai robbanóerővé nem utolsó sorban azért lesz, hogy az ellentétes társadalmi és gazdasági rendszerek részesei ezeknek az összeütközéseknek, vagyis az ún. észak—dél konfliktust a nyugat—keleti ellentét is érinti sőt rá is telepedik. Nem egyszerűen két nagyhatalom (szuperhatalom) versenyéről van szó — ahogyan ezt sokszor nivellálva állítják —, hanem két világrend elveinek az ellentétéről, amit nem bagatellizálhatunk felszínes konvergencia spekulációkkal. A kapitalista rendszer, mely „szabad piacgazdaságnak” nevezi magát ott is ahol gazdaságilag imperialista módon bontakozik ki, szemben áll a szocialista társadalmi és gazdasági renddel, amelyik az eltérő vonások mellett alapvetően a döntő termelési eszközök társadalmisításán nyugszik, és a (szigorú vagy kevésbé szigorú) tervgazdaságtól reméli az emberiség jelenlegi problémáinak megoldását. A föld több pontján fennáll a veszély, hogy az ottani harcok és fegyveres összeütközések a világhatalmak helyettesítő háborúivá lesznek, és így egy világegést robbantanak ki.

Hogy viszonyuljanak ehhez az egyházak? Egy memorandumban, amit a harmadik világ teológusai 1973-ban Daressalamban fogadtak el, ezt olvashatjuk: „A nyugati terjeszkedés korai fázisában az egyházak szövetségesek voltak a gyarmatosítás folyamatában. A gyarmati hatalmak védőszárnyai alatt terjedtek el, hasznát húzták az imperialista hatalom kiterjesztéséből. Azáltal, hogy a nyugati imperializmust igazolták, és új követőiket ahhoz szoktatták, hogy elégedjenek meg evilági rossz sorsukért — köz-

tük a gyarmati kizsákmányolásért — egy túlvilági kárpótlás reményével, különösen jó szolgálatot tettek a nyugati imperializmusnak...”. A dokumentum így folytatódik: „Évszázadokon keresztül a teológia nem tiltakozott komolyan egész kontinensek kifosztása, sőt egész népek és civilizációk kioltása ellen. Jézus Krisztus üzenetének jelentőségét annyira elhomályosították, hogy egész fajok élethalálharcát észre sem vették.”² 12-től 15 millióig becsülik csak azoknak az afrikaiaknak a számát, akiket az európai rabszolgakereskedők deportáltak. Úgy tekintettek rájuk mint barbárokra, mint civilizálatlan és alacsonyabb rendű négekre, méltatlan módon bántak velük, kizsákmányolták őket mint munkaerőt, sőt szolgátsukat teológiailag igazolták.

Hogy mennyire beépültek az egyházak a gyarmati hatalmak imperialista politikájába, arra egy afrikai keresztyén doktori disszertációja, amivel 1942-ben Leidenben (Hollandia) doktorált, megrázó példát ad. A dolgozat címe: „A rabszolgaság nem áll ellentétben a keresztyén szabadsággal”. A szokásos érvek mellett, hogy a feketék Hám utódai, aki a Gen 9 szerint testvéreinek, Sémnek és Jáfetnek kell hogy szolgáljon, Istentől tehát szolgaságra van rendelve, a belső és lelki keresztyén szabadságot hozza fel mint a rabszolgaság alapját. Ez a szabadság általában összeegyeztethető a külső rabsággal. Sőt a keresztyén felfogás szerint a felebarát szolgálata a legnemesebb eszme, és éppen ezt tölti be kiválóan a rabszolga. A teológiának ez a fekete doktora tehát megtanult egészen a fehér urak szemével látni, vagyis egy lejáratott szabadságfogalmat teljesen magáévá tett.³

De nemcsak a rasszizmust próbálták meg keresztyén módon igazolni. A nő függő helyzetét és a gazdag és szegény közötti különbséget is hasonlóan kérdéses exegézissel indokolták meg, mint Isten akarata szerint való rendet. Hogy polgári-kapitalista társadalmi és értékrendünk hány olyan elemet tartalmaz, aminek keresztyén igazolása nagyon is kérdéses — mindezt az egyházak a legújabb időkig alig vették észre. Sőt mikor ez a polgári világ nyílt szövetségre lépett a fasizmussal, és az imperializmus a nemzeti szocializmusban, ellenszenves embercsoportok cinikus megvetésében és szégyenletes, szinte szisztematikus megsemmisítésében elnyerte mindeddig legerőszakosabb formáját, az egyházak először vakok voltak, sőt készek voltak az ünneplésre, és csak akkor álltak (legalábbis részben) ellen, amikor a gleichschaltolás őket is érintette.

Ez a történelmi háttér, amely ebben az évben az 1945. május 8-án bekövetkezett háború befejezésére való emlékezésben újra fájdalmasan tudatosult bennünk, jelzi, hogy milyen alapvető tudatváltozásra van szükség az egyházban. Hogy Jézus szavai a Mt 25,40-ben: „... amit cselekedtetek eggyel a legkisebb atyámfiai közül, énvelem cselekedtetek” az igazságtalan és embertelen struktúrák elleni harcra is föl-hívniak, sok keresztyén számára lett az ökumenében nyilvánvalóvá az 1964-es genfi Ökumenikus Konferencia és az 1968-as Uppsalai Nagygyűlés óta. A rasszizmus, szexizmus, neokolonializmus, neofasizmus, valamint a kizsákmányolás és a környezet rombolása elleni tiltakozás ma széles egyházi körökben felébredt és persze ellentétekhez is vezet, amelyek néhol mélyen megrázzák az egyházakat, sőt szakadással fenyegetik, mint ahogyan valamikor a felekezeti vagy dogmatikai ellentétek tették. Amit egyesek lényegesnek tartanak az egyház békemegbizátása számára, az

mások szemében nem más mint az egyház elvetendő politikálása, ami veszélyezteti az egységet.

Hogy milyen keményen ütköznek itt a frontok, hadd illusztráljam egy aktuális példán, a latin-amerikai teológiai és egyházi konfliktuson. Az egyik oldalon a „felszabadítás teológiája” áll, amely a népek nemzetközi konszernek és szövetséges diktátorai által kizsákmányolásával szemben újra felfedezte a bibliai üzenet szociális dimenzióit, és nem rettent vissza attól, hogy az elnyomottak pártjára álljon elmenve egészen a harcukban való részvételig. A másik oldalon a „nemzeti biztonság” politikája áll, amit egyre inkább kiszolgál egy olyan teológia, amelyik a totális piacot az Isten akarata szerinti teremtetési rendnek tartja, és az egyház és az antikommunizmus közti szoros szövetséget támogatja, mert a marxizmusban látja az emberiség halálos veszedelmét. Franz J. Hinkelammert (Costa Rica) a totális piac ideológiáját mint harci ideológiát a következőképpen jellemzi: „Ellenség az, aki szembenáll a piaci harccal mint a társadalom szerveződésének alapjával. Eből magyarázható a felforgatásról szóló totális koncepció. Minden olyan értékeléssel, ami konfliktusban áll vagy léphet a totális piaccal és a korlátlan tőkebefektetéssel, felforgatásnak számít.”⁴ Végül is ezzel igazolják a halálbrigádokat, akik az ilyen „felforgató erők” ellen lépnek fel, nem riadva vissza papok és püspökök meggyilkolásától, ha az a benyomásuk, hogy a totális piac e diktatúrájának ellenáll valaki.

Ezzel szemben az intézményes egyház még mindig nagyobb veszélyt lát a forradalmi mozgalmak támogatásában, amelyek például a Római Hittani Kongregáció szerint túlságosan átveszik a marxista kapitalizmuselemzést, és ez olyan alaptételek átvételével fenyeget, amelyek állítólag nem egyeztethetők össze az emberről és a társadalomról vallott keresztyén felfogással. Már az osztályharc fogalmának használatát is gyanúsnak tartják, mert az közel áll *Marx* interpretációjához, és veszélyes kétértelműségekhez vezethet. Az egyik oldal tehát ezt mondja a másikról: az evangélium redukálása egy földi, gazdasági és politikai felszabadulásra az igazi kísértés ma; míg a másik oldal a nagyobb veszélyt a transzcendenciába menekülésben látja, mely átengedi a földi küzdőteret a totális piac uralmának, és embermilliókat hagy meg a nyomorban. Kinek van igaza? Mire hív bennünket az egyház békemegbizátása? Természetesen a Szentírás nem ír elő egy minden korra és helyzetre meghatározott társadalmi és gazdasági rendet, amit nekünk mint keresztyén rendet propagálnunk kellene. De: „az, hogy egy társadalmi rendszer soha nem válhat keresztyénné (ahogyan hinni sem tud vagy meghtérni sem), hogy megváltoztatása sohasem jelenti Isten országának e földön való fölállítást, mindez nem jelenti azt, hogy az Isten akaratának való engedelmség ne hatna a társadalomra vagy a társadalom nem érinthetné pozitívan vagy negatívan ezt az engedelmséget. A politikai és társadalmi struktúrákat annak alapján kell vizsgálnunk, hogy segítenek-e egy igazán emberi életet lehetővé tenni vagy ennek éppen útjában állnak.”⁵ Ha az eljövendő világbíró Mt 25 szerint nem keresztyén hitvalló szolamainkat fogja vizsgálni, hanem az éhezőkkel, a szomjazókkal, a betegekkel, a meztelenekkel, a foglyokkal, vagyis a legkisebb testvérekkel szembeni magatartásunkat, ha Jézus az irgalmas samaritánusról szóló példázatban őt állítja mint példát elénk, és nem a papot vagy a lévitát, akik a jeruzsálemi templomba tartva elsi-

nek a rablók közé került ember mellett, akkor mindennek útmutató jelentősége van szociális és politikai magatartásunkra nézve. Ha mint keresztyének az istentelen ember megigazításáról szóló örömmel hiszünk, ez nem vezethet a földi igazságosság területén (iustitia civilis, mondták az atyák) oda, hogy mindent megbocsássunk és elnézzük, mert a „világ” mindig világ marad, és cselekvésünk még a legjobb életben is hiábavaló. Abból a boldogító ismeretből, hogy ahol megnövekedett a bűn, ott megnőtt a kegyelem is, Pál apostol nem azt a következtetést vonja le, hogy: akkor maradjunk meg a bűnben... (Róm 6,1), és az a mélyértelmű kijelentés, hogy „Hitler mindannyiunkban benne van”, nem szolgálhat arra, hogy szabad utat nyissunk a bűnözőknek. Az iustitia civilis területén bizony különbségeket kell tenni és mérlegelni kell, nehogy — mint ahogy Jézus mondja — a mentából, kaporból és köményből tizedet adjunk, a szűnyogot megsűrjűk, miközben a tétét lenyeljük. Az a tény, hogy minden társadalomban előfordulnak igazságtalanságok, és ezeket el kell ítélni, nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy differenciáljunk és fontossági sorrendet állapítsunk meg. Nem ugyanaz a dolog, ha emberek éhen halnak, nyomorognak és kegyetlenül kizsákmányolják őket, ha munka és tanulási lehetőségek nélkül maradnak, vagy ha — amennyiben a közösség java úgy kívánja — legitim szabadságjogaikban, életszínvonalukban, utazási lehetőségeikben vagy a luxuscikkekben behatárolt korlátozásoknak vannak alávetve. Minden azon múlik, hogy a hatalmat és a kényszert, ahol az elkerülhetetlen, ott a béke és a jog érdekében alkalmazzák, ne az önkény és az imperialista vágyalmok szerint. Ha Mária hálaénekében (Lk 1) Istent azért magasztalja, mert a hatalmasokat ledönti trónjukról és az alázatosakat fölemeli, az éhezőket megelégti, a gazdagokat pedig üresen küldi el, akkor nem mindegy, hogy az elnyomottak pártjára állunk-e, vagy halálbrigádokat fegyverezünk fel, akik a kizsákmányolók szolgálatában állnak, és tudatosan terjesztik a terrort.

Az egyház története során a szegények, betegek és haldoklók szolgálatát legtöbbször saját feladatának tekintette, és nagy műveket alkotott a diakónia területén. Ez továbbra is fontos hozzájárulás marad a társadalom békéjéhez. De a strukturális jogtalanságot az egyház gyakran mégsem ismerte fel kellő mértékben, hanem legtöbbször szövetségben az uralkodó rétegekkel megáldotta a fennálló viszonyokat. Pedig (Bar-men 5 szerint) a vezetőket és a vezetetteket minden országban „Isten országára, Isten parancsára és igazságosságára” és ezáltal politikai felelősségükre kellene „emlékeztetni”, s annak a kérdésnek kellene az egyházat irányítania, hogy vajon a politika, a gazdaság, a tudomány, a kutatás, a technika az ember szolgálatában állnak-e, mégpedig a rászoruló, szükségét szenvedő, elnyomott ember szolgálatában, vagy pedig elsősorban a profitérdek, a könyöklés szabadsága, egyesek vagy uralkodó csoportok hataloméhségének a javát szolgálják, akik ezáltal egész népekre, fajokra és osztályokra raknak elhordozhatatlan igát.

Amennyire nem természeti katasztrófák a háborúk, éppen olyan kevésbé sorsszerűek a társadalmi és gazdasági struktúrák, melyek alatt emberek szenvednek; emberek teremtik és támogatják ezeket, és így az emberek képesek meg is változtatni őket. Sokkal világosabban látjuk mint apáink, hogy a földgolyó gátlástalan kizsákmányolása, a természet, a levegő és a víz megmérgezése nem folyhat tovább, ha el

akarjuk kerülni a katasztrófát, amit a futurológusok már meghirdettek. Azt is sokkal nyomatékosabban éljük át mint a korábbi generációk, hogy elnyomott népek, fajok és osztályok mindenütt az egész világon elkezdtek lerázni a rabigát. Nincs egy olyan örök teremtési rend, mely szerint egyeseknek állandóan a sötétségben kellene ülniük, másoknak meg a világosságban. Nincs olyan teremtési rend, amelyik megtiltaná mindazoknak a viszonyoknak a megtámadását, amelyek embereket elnyomott és megnyomorított létre kárhoztatnak. Nem isteni törvény az, hogy egyesek éhen haljanak, míg mások ne bírjanak a vajhegyeikkel. A föld még elég táplálékot és életeret nyújt mindenkinek, és nem hiányoznak azok a tudományos és technikai feltételek sem, amelyek minden ember életét elviselhetővé tehetnék, ha nem dolgozna kutatók és konstruktőrök serege pusztító fegyvereken, és ha nem szóránk el billiókat egy csaloika biztonságpolitikára. Mindez az egyházakat és békemegbízatusukat is érinti, mert itt van a veszélyes konfliktusok egyik fő forrása, és mert az az Úr, aki minket a Mi Atyánkban nemcsak bűneink bocsánatának, hanem a mindennapi kenyérnek a kérésére is megtanít, nem engedi meg nekünk, hogy elmenjünk azok mellett, akik a rablók kezébe estek, vagy éppen a kerekék alá kerültek. Az egyházak első feladata itt bizonyára az, megtenni mindent azért, hogy az igazságosabb társadalmi és gazdasági rendért folytatott elkerülhetetlen küzdelem ne legyen egy harmadik világháborúvá fajuljon, mely egyetlen problémát sem oldana meg. Ahhoz kell hozzájárulnunk, hogy megvalósuljon a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élése, mint ahogyan ezt a Helsinki Konferencián 1975-ben minden résztvevő mint az egyetlen lehetőséget nyilvánította ki.

Ezen túl azonban az egyház konkrét állásfoglalásra is fel van szólítva mindenütt, ahol elviselhetetlen szociálpolitikai struktúrákat és normákat, esetleg még keresztyén módon ki is színeve, hoznak létre, és ezeket védelmezik. Az egyházak legtöbbször nem riadnak vissza attól, hogy óvjanak a szocialista államokban a személyes szabadság valós vagy vélt korlátozásától, bezzeg akkor késlekednek — legalábbis nálunk nyugaton —, mikor az ember teljes elpiacosításának veszélyével szemben kell állást foglalni talán éppen ott, ahol ezt a keresztyén szabadságfogalomra való hamis hivatkozással legitimálják. Amit a Holland Református Missziói Egyház Zsinata a Kapstadt melletti Belharban 1982-ben az apartheid-politikára nézve nyilvánított, az érvényes az emberek kizsákmányolásának minden formájára. Az állásfoglalás így szól: „Elvetünk minden olyan ideológiát, amely a jogtalanság elkövetésének formáit igazolja, és minden olyan tant, amely nem kész az evangéliumból kiindulva szembeszállni egy ilyen ideológiával. Félhívjuk az egyházat, hogy mindezt Jézus Krisztus, az egyetlen fő iránti engedelmséggel vallja és tegye, még ha a felsőbbeségek vagy emberi rendelkezések ellene lennének is ennek, és még akkor is, ha mindez büntetést és szenvedést jelentene.”⁶ Ma azt hiszem, minden azon múlik, hogy ennek a helyes felismerésnek az elferdítése ne szolgáljon a hidegháború szellemének ismételt felszítására.

3. Egyház és hidegháború

A fegyverek bevetését, egy háború kirobbanását általában megelőzi a pszichológiai hadviselés, mely kesszé akarja tenni az embereket és a népeket az

óriási fegyverkezési terhek elfogadására, amin néhányan keresnek, a tömegek viszont nyögnek a terhei alatt, és azt is el akarják érni, hogy a fenyegető infernó előtt az emberek becsukják a szemüket. A háború már régen elkezdődött, mielőtt az első bombák hullanának. Ez az úgynevezett hidegháború sokféle formában jelentkezhet — a szembenálló fél elszigetelése, kereskedelmi korlátozások, bojkottok, kulturális kapcsolatok és emberek találkozásának a megtagadása —, de a leggyakoribb az ideológiai összeütközés, amibe az egyházak is gyakran belekeverednek. A politikai-ideológiai összeütközés mint olyan elkerülhetetlen, és senki se tegyen úgy mintha ő szabad lenne az ideológiától, és csak mások lennének hozzákötve, ahogyan ezt gyakran képzelik keresztyén körökben. Akár úgy ütközik valaki az ideológiai harcban, ahogy a marxista, aki a gazdasági és társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről való felfogása alapján meg van győződve róla, hogy korszakunkat a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet jellemzi; akár úgy, hogy egyszerűen valaki egy pillantást vet a mostani világtérképre és a világpolitikai tényekre —, maga az ideológiai harc mint olyan nem tagadható, és azzal, ahogyan magunkban ezt a tényt elfojtjuk, nem lehet kitudni a világból.

De mindez még nem igazolja a hidegháborút, vagyis a szellemi harcnak egy olyan módját, amely minden eszközt jónak tart. Nemcsak a hamis információra gondolok, amit sajnos a hatalmi tömbök kétoldalú fegyveres erejének összehasonlításakor már megszoktunk, hanem sokkal inkább azokra a fél- és áligazságokra, amelyek úgy jönnek létre, hogy a tényeket egyoldalúan kiválogatják, a másik táborot illetően kizárólag a negatív jelenségekre koncentrálnak, a pozitív dolgokat elhallgatják, a saját értékrendszerüket kritikátlanul alkalmazzák, és a saját elképzelésüket a másik világába vetítik bele. Így a realitás töredékeinek az összefűzésével egy teljesen hamis képet lehet összeállítani. Ahelyett, hogy ettől a veszélytől csak azoknál vagy mindenekelőtt azoknál a beszámolóknál félnénk, melyek tudatosan vállalják az ideológiai irányultságot és egy bizonyos állami kontroll alatt állnak, inkább arra kellene gondolnunk, hogy az ún. szabad sajtó és hírközlő eszközök világa sincs védve ettől a veszélytől. Sőt pénzzel, egzisztenciaféltés és érvényesülési kényszerek megteremtésével még sokkal hatásosabb nyomás fejthető ki. Hiszen a függőség és az alkalmazkodási kényszer ott működnek a legjobban, ahol az érintettekben ezek egyáltalán nem tudatosulnak, hanem már teljesen benső dologgá váltak.

A hidegháború legszélsőségesebb formájával ott találkozunk, ahol a „barátban és ellenségben” való gondolkodásnak úgyszólván metafizikai alapjai vannak, a másik oldal úgy jelenik meg mint az abszolút rossz, amit fizikailag is meg kell semmisíteni. Carl Schmittnek, a német államjog (nemrég elhunyt) tanítójának a politikáról való felfogása szerint, mely már a nemzeti szocialista uralom előtt nagy befolyásra tett szert, a barát—ellenség szembeállítás meghatározó kell hogy legyen a politikában, és a háború (legalábbis mint állandó lehetőség) nem a kivételes eset, hanem a „komoly eset”. „A háború az ellenségeskedésből következik, mivel az ellenségeskedés egy másik létnek a létszerű tagadása. A háború nem más, mint ennek a legvégső realizálása.”⁷ Ha valaki az ellenségeskedést és végsősoron az ölést a politika lényegéből következőnek tartja, tehát nemcsak bizonyos körülmények között szükséges rossznak,

vagyis olyasminnek, amin túl kell lépni, akkor magától értetődik a kételkedés az emberiség békés egymás mellett élésében, egyáltalán magában az emberiségben is, mint ahogyan C. Schmitt ki is mondja: „Aki az emberiségről beszél, az be akar csapni.”⁸ S ha még ráadásul egy ilyen „barátban és ellenségben gondolkodás” keresztyén jelmezt ölt magára, és a keresztes háború szellemét szítja, ami egy általunk véghezviendő eszkatologikus végső harcra irányul a világosság és a sötétség között, akkor mindennek a legkomolyabban fel kell riasztania a keresztyéneket és az egyházakat. Hogyan jutottunk a hidegháború e szelleméhez, és mennyiben felelősek ezért az egyházak!

Európa keresztyén egyházai még mindig mélyen magukban hordják a XIX. század örökségét, mert ahogyan az egész polgári világ, ők is áthidalhatatlan konfliktusba kerültek a felnövekvő munkásmozgalommal és különösen ennek marxista világnézetével. Kézenfekvő volt hát, hogy az egyházak beleágyazódtak a feudális majd a polgári-kapitalista társadalmi és gazdasági rendbe, és úgy tekintették a fennálló állapotokat, mint az Isten akaratának megfelelő teremtetési rendet, és így ezek a forradalmi mozgalmak támadták az egyházakat. Az is kézenfekvő, hogy a keresztyénség úgy gondolta, hogy az ateista ideológiával összekötött marxista történelem-szemléletben a megtettesült gonoszt kell látnia. Mindenesetre nálunk Németországban az egyházakban egy olyan szellemi felfogás uralkodott, amit (a Hitvalló Egyház Testvértanácsának ún. Darmstadti Szó-jához írt kommentárjával 1947) így lehetne körülírni: „Az istentelen forradalmár nem volt keresztyén, és ezért rossz ember volt. Az ellene való védekezést nemcsak keresztyén követelménynek tekintették, hanem a rendes ember önfenntartásának parancsaként is. Így a politikai összeütközés erkölcsi minőséget kapott. Ezért hát aki a politikai jobboldalon foglalt állást, ahol az egyház is majdnem kivétel nélkül állt, az nemcsak abban a tudatban tette ezt, hogy egy jobb politikai és szociális rendért harcol, hanem egy olyan frontot alkotott, ahol igazságosság és igazságtalanság, üdvösség és kárhózat, világosság és sötétség váltak el egymástól. Aki a másik oldalra állt, azt nemcsak társadalmilag és erkölcsileg, hanem mint keresztyént is megvetették.”⁹

Ezen a szimpla azonosításon mint háttérén tudjuk igazán lemérni, hogy milyen ügyes sakkhúzás volt, mikor a 20-as évek fasizmusa klerikális színben lépett fel, és a németországi nemzeti szocializmus a „pozitív keresztyénség” iránti elkötelezettséget írta be a párt programjába. Számptalan keresztyén számára tette a nemzeti szocializmusnak ez a legalábbis kezdeti igénye a keresztyénségre és ugyanakkor határozott nemje az istentelen szocializmusra és kommunizmusra, Hitlert választhatóvá. Sőt még évekkel a nemzeti szocialista uralom kezdete után is, mikor már az emberi jogokat durván megsértették a zsidókkal, a kommunistákkal és a szocialistákkal szemben, és az egyházak életébe is brutálisan beavatkoztak, mégis 1941-ben a német hadseregnek a Szovjetunióba való bevonulásakor a Német Evangélikus Egyház egyik vezető testülete — mint ismert — gratulálni tudott Hitlernek, a Führernek, és kifejezte azt a reményét, hogy ezt a keleti pestisfészket, a nyugati-keresztyén kultúrának ezt a veszedelmét, el fogja pusztítani. Mikor pedig a Hitler-rezsim leverése és összeomlása után az ún. Harmadik Birodalom gaztetteit nem lehetett többé letagadni, de mégis ezekkel szemben föl

lehetett sorolni a Sztálin alatti valóban ijesztő tisztoztató akciót és az előzőtt németek sorsát, akkor az egyház különösen az ötvenes években újra csak hajlamos volt a hidegháború szellemére. Fennállt az a veszély, hogy minden komoly bűnbánatra való felhívást — mint az említett Darmstadti Szó-jét is — elfednek és megfojtanak a „keleti fenyegetésre” való hivatkozással. Amikor az amerikai elnök egyes beszédeiben Moszkva teljes magától értetődőséggel mint a gonoszság központja jelent meg, és ezzel szemben ő a keresztes háborúk gondolkodásmódját állította, mindez sajnos megfelelt egy nálunk több mint száz éve mélyen meggyökeresedett bizalmatlanságnak, amit már a „belmisszió atyjánál”, Johann Hinrich Wichernél is megtalálunk a múlt század közepén. Ezért bár sok keresztyén csodálkozva csóválja a fejét mikor egy efféle maniheizmus megnyilatkozásait hallja, de a világ egyháza általában nem kelnek fel egy emberként ez ellen a pervertált keresztyénség ellen. Pedig nem lehet béke a földön, ha valaki a másik oldalban a megtestesült gonoszt látja, magában pedig a fény angyalát, és Krisztus nevében tüzet akar rájuk kérni az égből.

Az egyház békeüzenetét Pál a 2Kor 5,19-ben egyetlen mondatban foglalja össze: „Isten ugyanis Krisztusban megbékéltette magát a világot, ... és ránk bízta a megbékéltetés ígését”. De ennek a kibékítésnek következményei vannak az emberek és népek egymás közötti kapcsolatára nézve. Mert Isten békéje az egész világra vonatkozik, és minden ember címzettje ennek az üzenetnek, mindegy, hogy milyen fajhoz, néphez vagy osztályhoz tartozik, ezért nincsenek többé abszolút ellenségek közöttük, akár tudják már ezt és hisznek benne, akár (még) nem.

Mivel Isten a világgal istentelensége ellenére békét kötött, ezért semmiféle ateista hitvallás sem tehet valakit ellenségemmé. Ateisták mindenütt vannak a világon, keleten és nyugaton, sőt eredetileg mindnyájan ateisták vagyunk, amennyiben, ahogy Luther egy helyen mondja, önmagunktól nem akarjuk tudni, hogy Isten valóban Isten. Még ha el is tekintünk attól, hogy az ateizmus fogalma egyáltalán nem egyszerű — mint ahogyan például egy tudományos munkában az ateizmus Istennek a Bibliában megvallott „elrejtettség”-ével szembeni tisztelet jele is lehet, mert hiszen Isten kivonja magát fennhatóságunk alól, amit esetleg „istenbizonyítékok” által akarunk elérni —, akkor sem provokálhatja ki még az agresszív ateizmus sem ellenséges magatartásunkat. Hiszen az Istenben való hit a bibliai felfogás szerint sohasem az én teljesítményem, az én művem, az én érdemem, amivel dicsekedhetnék, hiányát pedig másoknál erkölcsileg elítélhetném, sőt esetleg még tüzzel és vassal meg is bosszulhatnám, mint ahogyan ez az egyházak történetében sajnos oly gyakran történt.

Ahol a másikkal szembeni bizalmatlanságnak ilyen álkeresztyén gyökerei vannak, ahol a hit uralkodási igénnyel lép fel, ahol az egyház kényszert, ha csak kifinomult kényszert is, próbál meg gyakorolni, ahol a keresztes karddal szövetkezik, és a keresztes háborúk szellemét propagálják, ott a társadalmi és politikai összeütközések elmérgesednek, és egy különösen fanatikus barát—ellenség gondolkodás jön létre, ami alapvetően megkérdőjelezi a békés egymás mellett élést. Ahol a keresztyénség és az egyház kritikába vagy ellenállásba ütközik, és ideológiai összeütközésre kerül sor, ott nem kell visszariadni ettől, de mindenekelőtt azt kell megkérdezni magunktól, hogy mennyiben provokáltuk mi ezt az összeütközést az-

zal, hogy a hitet összecseréltük egy látszólag „keresztyén” világnézettel és egy politikai front felállításával, ami pedig egyáltalán nem a világosság frontja volt a sötétséggel szemben.

Hozzá tartozik az egyház békemegbízathoz, hogy feltétlenül és mindenütt fellépjen a hit és a lelkiismeret szabadsága érdekében, de nemcsak a keresztyénség vonatkozásában, hanem a másként gondolkodók és másként hívők érdekében is. Érthető, hogy az egyház és állam évszázados szoros szövetsége után, amikor magától értetődően volt szó a „keresztyén” államról (ami valójában sohasem létezett és nem is létezhet), először is hozzá kell szoknunk az állam és az egyház olyan egymás mellett éléséhez, amelyik mind az állam teljes szekularizáltságával, mind az egyház szabad igehirdetésével számol. De hát nem nyilvánvaló-e már most is, hogy minden lényeges ideológiai különbség és néhány megoldatlan probléma ellenére, a korábbi szembenállás helyett itt az állam és az egyház közötti lojális viszonyra törekednek, és ezért a keresztyének és egyházak a „szocializmusban” joggal tiltakoznak az ellen, ha a politikai antikommunizmust azonosítják az evangélium ügyével, és azoknak a keresztyéneknek a szolgálatát, akik a szocialista társadalomban élnek és együttműködnek, éppen a béke érdekében is, mint hitelvesztett magatartást gyanúsítják? Meg kell hogy kérdezzük, nem inkább a „keresztyén nemzet”-nek a követelése, ahogy azt az egyesült államokbeli „Vallás és Demokrácia Intézet” gondolja, mely által az ottani egyházakat a legutóbbi választási harcban egy politikai párt szerepébe akarták belekényszeríteni, jelent sokkal nagyobb veszélyt az egyház szabadsága számára és igehirdetésének hitelességére. Az itt propagált antikommunizmus, amely a keletről jövő veszedelem állandó falra festéséből él, valójában a kegyetlen imperializmus igazolására szolgál ürügyül, mely a világméretű igazságtalanság rendszerét minden eszközzel védelmezi.

A politizáló egyházzá válástól való óvás, mert egy ilyen egyház a politikai ellenségkép megalkotására manipulálható, semmiképpen sem jelentheti az egyház lemondását politikai felelősségének a gyakorlásáról vagy egy rajongó anarchizmus ajánlását. Nem mindegy, hogy egy társadalomban védik tönkreteszik az életet, támogatják vagy veszélyeztetik a békét, segítenek a gyengének, vagy megengedik az erőseknek a könyöklés szabadságát. A hatalom nem önmagában gonosz, ugyanúgy lehet a jog vagy éppen a jogtalanság szolgálatában alkalmazni. Itt az egyháznak, ahelyett hogy felszínesen kárhozzat, meg kell vizsgálni a lelkeket, és a marxizmust illetően is az apostol által az 1Thess 5,21-ben felállított szabály szerint kell cselekednie: „Mindent megvizsgáljatok, ami jó azt megtartsátok!”. A megítélés kritériuma nem lehet egyszerűen az, hogy keresztyének vagy nem keresztyének cselekednek, hanem csak az, hogy a hatalmat az ember, minden ember érdekében használják-e. S miután a közjóról való felfogás nincs minden korra és országra egységesen meghatározva, hanem a jobb és igazságosabb útról vitatkozni kell, így nincs joga az egyháznak arra, hogy ezekre az ideológiai és politikai összeütközésekre mint piszkos üzletre megvetően tekintsen le.

Az egyháznak éppen a vita tárgyyszerűségéhez kell hozzájárulnia, és például abban kell segítenie, hogy az emberi jogok kérdését ne használják hidegháborús fegyverként és a másik megrágalmazására. Bár tíz évvel ezelőtt Helsinkiben minden ott képviselt ál-

lam elkötelezte magát az emberi jogok tiszteletben tartására, de a két tömb országai nagyon különböző módon interpretálnak és hangsúlyoznak ezen a területen, és így kölcsönösen a megállapodás megsértését vetik egymás szemére. Különböző emberképek és világrendek állnak itt egymással szemben, melyek közül egyik oldal sem állíthatja eleve azt, hogy az ő felfogása felel meg Isten akaratának. Az egyháznak el kell ismernie, hogy az általa joggal oly nagyra értékelt individuális szabadságjogokat csak az emberiség egyik része élvezheti, és emberek milliói vannak faji és osztálykorlátok miatt kizárva ezekből; így hát ott ahol éhezés, betegségek, munkanélküliség és elnyomás uralkodnak, gyakran más prioritások érvényesülnek mint a polgári jólét légkörében. Ezért lehet parancs az, hogy az egyház, mely egyetlen politikai ideológiának sem kötelezheti el magát szőröstül-bőröstül, és egyetlen abszolút ellenségképet sem fogadhat el, konkrétan foglaljon állást. De mikor az egyház, mint ahogyan szerintem ma erre szükség van, pl. a dél-afrikai fajüldözés ellen harcol, és a felszabadítási mozgalmakat, amelyek a katonai és gazdasági elnyomás ellen tiltakoznak, támogatja, vagy a sikeres forradalom (pl. Nicaraguában) elleni támadásokat elítéli, mindezt ne azért tegye, hogy egyféle ellen-keresztes hadjáratral Isten országát akarja ezen a földön megvalósítani, hanem azért, hogy hozzájáruljon az emberi együttélés külső humanizálásához, úgy mint „útkészítő” az „utolsó előtti” területén, de az „utolsó”, az eljövendő Isten országára tekintve (vö. Bonhoeffer).

Ha azokra a szörnyű veszélyekre gondolunk, amelyek az emberiséget ma fenyegetik — az örült túlfegyverkezés, az ember és a természet kizsákmányolása, a hidegháború folyamatos ellenségkép gyártása —, akkor kézenfekvő lenne rezignálni és azt mon-

dani: „Erőnk magában mit sem ér, mi csakhamar el-esnénk.” De ez nem lehet az utolsó szó, különösen nem a keresztyének és az egyházak részéről. Nemcsak azért, mert mindenütt a világon reménykeltő erők mozdulnak, melyek szembehelyezkednek a fenyegető veszedelemmel, hanem végsősoron azért, mert az 1Jn 3,8-ban azt olvassuk: „Azért jelent meg az Isten Fia, hogy az ördög munkáit lerontsa”. Aki a megfeszített Krisztus feltámadásában hisz, az nem eshet kétségbe.

Az egyháznak, amely bizik Jézus Krisztus győzelmében, és az Isten országa eljövételéért imádkozik, ennek megfelelően kell cselekednie is: reménységet ébreszteni és minden olyan erőt támogatni, amelyik nemet mond a totális fegyverekre, az ember totális elpacifikálására és a totális ellenségképre. Mert — ahogyan az 1934-es Barmeni Teológiai Nyilatkozatból tudjuk — „Jézus Krisztus által megtapasztaljuk ennek a világnak az istentelen kötöttségeiből való boldog kiszabadulást, hogy szabadon és hálással szolgáljuk Isten teremtményeit.”

JEGYZETEK

1. Dietrich *Bonhoeffer*, *Widerstand und Ergebung*, 1951. 26k o. — 2. *Ökumenische Rundschau*, 1977/2. 217k o. — 3. A Nyugatnémet Rádió egyik adása alapján „A föld urai”, 1985. — 4. *Kirche im Kapitalismus*. Ein Arbeitsbuch, hg. von der Evangelischen Studentengemeinde in der Bundesrepublik und Berlin, 1984. 59. o. — 5. *Zum politischen Auftrag der christlichen Gemeinde (Barmen II)*, Az Unionált Evangélikus egyház Teológiai Bizottságának állásfoglalása, 1974. 244. — 6. *Ökumenische Rundschau*, 1985/2. 139. o. — 7. *Carl Schmitt*, *Der Begriff des Politischen*, 1963. 33. o. — 8. *Uo. 55. o.* — 9. Idézve *Gerd Wendelborn*, *Charta der Neuorientierung*, 1977. 80. o. alapján.

„Békés egymás mellett élés – felszabadítás”

Sergio Mendez Arceo mexikói püspök korreferátuma

Nagy szolgálat és hasonlóan nagy lehetőség volt számomra a meghívás, hogy itt lehetek, és megoszthatom néhány gondolatomat, melyek az emberek szolgálatának megfelelőbb útjait keresik, Isten országának építéséhez. A számomra kijelölt téma: „Békés egymás mellett élés — felszabadítás” volt.

Tudom, hogy a felszabadítás teológiájáról Ruben *Dri* 1985 márciusában teljességre törekvő és kitűnő előadást tartott a KBK varsói Tanulmányi Bizottsági ülésén. Ismerem a „Harmadik Világ militarizációja, rövid vizsgálat a Karib-térség helyzetéről” és a „Megjegyzések a felszabadítás, leszerelés és békés egymás mellett élés problémájához” című munkákat, melyeket Maria Gonzales *Butrón* készített, aki most sajnálatunkra nem lehet jelen férje és munkatársa, Raul *Vidales* betegsége miatt.

Megkíséreltem elmerülni a KBK-nak és ennek a gyűlésnek a légkörében, hogy ihletet találjak, hogy szavaim ne csak tanulmánynak hassanak, hanem szervesen illeszkedjenek az ülés szellemébe, ugyanakkor személyes is legyen. Ennek érdekében részben megváltoztattam a szabályokat. Remélem, így is megbotcsátanak nekem, és jóindulattal hallgatják meg előadásomat. A bűn magában hordja büntetését.

„A békés egymás mellett élés” a 60-as években jellemző megfogalmazás volt a KBK-ban, kifejezve legjobb törekvéseit a Kelet és Nyugat közötti jó kapcsolatokra, hogy a konfliktusokat békés úton rendezze. De a középpont eltolódott, és a hangsúly az Észak—Dél viszonylatra helyeződött, például a gazdasági-társadalmi kapcsolatokra a politikai-katonaiak helyett, ami a figyelem Harmadik Világ felé fordulásának köszönhető.

Végül olyan mértékben, ahogy a fegyverkezés megnövekedett, úgy merült fel újra a békés egymás mellett élés kérdése Kelet és Nyugat között, de fokozódó nehézségek közepette, és amely intézmények támogatják, kifejezésre juttatják és elősegítik, elvesztik jelentőségüket és hatékonyságukat, sőt a létezésük is megkérdőjelezhető.

Ugyanakkor kiáltás hangzik az új nemzetközi rendért, mely nemcsak politikai és gazdasági területen jelentene változást, de a katonai és kulturális szinten is. Az USA nagyhatalommá válása (ami a II. világháború következménye, mely lerombolta Európát, a Szovjetuniót is beleértve), a béke szemléletében az imperializmust helyezte középpontba.

A megszállhatatlan országban végbement forradalmi változás váratlanul demokratikus éledést ajándékozott a nemzetközi szervezeteknek, oly módon, hogy a részvétel problematikussá vált a hatalmi gépezetben résztvevők számára.

A békés egymás mellett élésre törekvő erők nem tudják megoldani a béke megőrzésének problémáját egyéni nemzeti valóságukon belül. Az ENSZ békéje békeharc a határok felett és a tagállamok egységének megbecsülése. Ez a törékeny eszköz bár nem felel meg tökéletesen az igazságosságért folytatott harcban, mégis óriási haladás az emberiség életében.

A KBK, melyet megalakulásától kezdve az atom-bomba által fenyegetett békéért aggódók gyülekező-helyének tartottak, felismerte azt az alapvetet, hogy az igazságos társadalmi szerkezetek lényeges előfeltételei a békés egymás mellett élésnek.

Igaz dr. George Mathew (India) megállapítása, hogy „az államok közötti lehető legszélesebb egység létrehozása érdekében „ideológiára” van szükség. Ennek az ideológiának humanista szemszögéből kell kiindulnia, és ma ez az ideológia feltétlenül a tudományos szocializmus kell, hogy legyen.” (II. Nagygyűlés, 11—19. 10, 84. old.)

Kutatásaim alatt segítséget találtam munkámhoz a békés egymás mellett élést illetően. Ez gyakori tárgya megfigyeléseimnek és beszédeimnek, nevezetesen: az antikommunizmus.

Olvastam Gerhard Bassarak részletes magyarázatát Brigit Kommans tanulmányáról, amely dr. Herbert Vogrimler vezetése alatt készült Münsterben „A teológia és politika hatása egymásra, a KBK szemszögéből nézve” címmel, és nem találtam említést az antikommunizmusról a vizsgált 20 évben, 1958—1978-ig. (KBK No. 80, III, IV, 1979. 25—28. old.)

A „25 év, KBK, hangok a leszerelésért” című kiadványban részleges képet kaphatunk az 1968-as Nagygyűlés munkacsoportjának jelentéséből, amely így fejeződik be: „Evanston óta az egyházak sorozatosan felszólaltak a nukleáris leszerelés érdekében. A szaknak nem lett eredménye. Ezért az egyházakat világosabb állásfoglalásokra kell készítenünk, hogy meghallgassák őket. A fegyverkezési verseny egyik oka az antikommunista hisztéria. Azon kell dolgoznunk, hogy legyőzzük ezt a hisztériát (64. old.)

Múlt szerdán, 3-án testvérünk, dr. Paulos Mar Gregorios metropolita tiszta értelemmel és szabad szellemen beszélt hozzánk. Utalni szeretnék itt a KBK Nemzetközi Szimpóziumára (1984. december), ahol „Az emberiség hat válsága” című előadásában Mar Gregorios metropolita a negyedik válságot elemezte, az „ideológiai válságot”. Szavait háttérként használva szeretném gondolataimat előadni. Idézni fogom őt, az előadás szellemi irányítójaként, lévén a szerző kutatásaim háttere, akinek vizsgálata a lehető legjobb a témában.

„Az ideológiai válság az emberek valóságmegértésére vonatkozik, és arra, hogyan alakítják át az emberek a valóságot érdekeik szolgálatára. A válság az emberek gondolkodásában fedezhető fel. Nem tudják kinek higgyenek vagy hogyan értelmezzenek valamit. Másrészt létezik egy leegyszerűsítő antikommunizmus is, széles körben elterjedve a világon; melynek még a szocialista államokban élők sem tudnak teljesen ellenállni. Az antikommunizmusnak vallásos és szekuláris álláspontját ismerjük. A vallásos elem a kommunizmus ateista világnézetére koncentrált. Az a tény, hogy a kommunisták nem hisznek Istenben, szemben Reagan véleményével a halál utáni életről, hathatós érv, hogy egyesek ne csak visszautasítsák a kommunizmust, hanem mérleljék a szent háború lehetőségét, egy keresztsháborút ellene. A szekuláris szempont a köré a félelem köré csoportosul, hogy a kommunizmus egyenlősítő politikája megszüntetheti a gazdagok előjogait és szabadságát. A vallásos és sze-

kuláris ellenvélemények erősítik egymást, az „oroszok” gyűlöletének fokozódásával, amelyet rendszeres és ravaszul hintenek az emberek gondolkodásába. Ezt az antikommunista, szovjetellenes ideológiát támogatják és terjesztik a világ egyes politikai és vallási vezetői, főleg keresztyének és muszlimok között. A naiv antikommunizmus minden megkérdőjelezését érzelmi okokból ellenzik, a világos érvelést elhomályosítják, a valóság felismerését visszautasítják. A második és harmadik világban ez az antikommunizmus szembeszökően jelen van, főleg a középosztály tagjai között, amely nyitottabb a nyugati propaganda iránt. Fő kifogásuk nem a kommunizmus istentelensége, hanem a szabadság hiánya az állami ellenőrzés alatt. Hallhatók alá nem támasztott megjegyzések is a kommunista mód-szerek kegyetlenségéről és erőszakosságáról, melyeket jórészt a sztálini korszak benyomásaira alapoznak, de inkább a kommunizmus nyugati karikatúrájára hasonlítanak.

Az antikommunista elfogultság, amely ritkán rendszerezhető, hathatós eszköze az imperializmusnak és a világ reakciós erőinek. Az újságok, melyeknek nagy része gazdagabb csoportok kezében van, sorozatosan kizárják a szocialista országokból érkező pozitív információkat. Nagy hírverést keltenek a hiányosságokról és egyéni politikai ügyekről, és ügyesen azt a benyomást keltik, hogy az emberi jogok csorbát szenvednek a szocialista országokban. Ezalatt a nyugati liberalizmus rejtett formái beszivárognak, és intellektuális párbeszédet kezdeményeznek a nehezen kibékíthető ideológiák között, az iparilag fejlett országokban és a Harmadik Világban egyaránt. Ez a liberalizmus azt a kissé leereszkedő nézetet vallja, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus egyaránt rossz, és hogy egy harmadik utat kell keresnünk. Minden kiagyalt „harmadik” út a piacgazdasági politika egy változata.

Ugyanakkor válságot tapasztalhatunk a marxizmuson belül is, ami igen megnehezíti a kérdés tárgyalását. A válság két irányból támad — az első a marxizmus új változatainak szerteágazó terjedéséből, vagy a régi formák újjáéledéséből.

Egyik forma az euro-kommunizmus, a bőség kommunizmusa, nyílt szovjetellenességével. A trockijizmus újra divatba jött a fiatal értelmiségiek között. A legártalmasabb formákat az „új baloldal” képviselői között találjuk meg, egyszerűsítő megoldásokkal a legösszetettebb problémák esetében, és a „folyamatos forradalom” vagy „kritikai marxizmus” támogatásával, valójában fel nem ismerve az új doktrínák gyakorlati következményeit. Létezik a pragmatikus marxizmus kínai változata is, amely össze akarja kapcsolni a nagyhatalmi törekvéseket a szocialista irányultsággal.

Az úgynevezett marxizmus sokirányú formáinak következménye az ideológiai összevisszaság marxisták között. A marxista pártok vezetősége fél a mélyreható ideológiai csatározásoktól és tárgyalásoktól, mert ez megbonthatja a pártok egységét. Ennek eredménye az left, hogy a fiatal marxisták, valamint az idősebbek nagy része elégtelenül a marxista elvekre épít, de kívülről jövő megfontolások irányítják cselekedeteiket.

A válság másik oka abban fedezhető fel, hogy a hatalmon levő kommunizmus más tulajdonságokkal rendelkezik, mint az emberi egyenjogúságért harcoló. Az önfeláldozás szelleme és a nehézségek leküzdésére irányuló törekvések lelassulnak, míg felértékelődnek a hatalmi elit szokásos vélt értékei a párt berkein belül. Ez viszont visszaszorítja azokat a marxistákat, akik ragaszkodnak a forradalmi harc értékeihez. De

mert a határozathozatali hatalom nem az ő kezükben van, lassan visszavonulnak a politikai színtérről, és vagy az akadémia világában dolgoznak tovább csendesen, vagy az ellenzéki körökben. A régi vezetőség hatalma konszolidálódik a párton és az államapparátuson belül. Az ideológia kompromisszumot kötött.

A végeredmény a gyakorlaton alapuló komoly teoretikus megfontolás elhomályosodása. Érthető, hogy a piactudományok intellektuális világ elbátortalanítja az ideológiai megfigyeléseket, magát a véletlenhez köti és a kritikai pragmatizmushoz. Előre látható az a veszély, hogy a mélyebb megfigyelés feltárja a piactudomány emberellenes szempontjait, és amíg a vizsgálat a gazdasági program pragmatikus szempontjaira irányul, valós arculata biztosan fel fog tárulni. De a tragikus az, hogy még a szocialista pártokon belül is szívesen kerülnek el a komoly elvi vizsgálódásokat, amelyek csak akkor lehetnek valóban mélyrehatóak, ha a gyakorlat realitásain alapulnak.

A fiatal ember, férfi vagy nő, összezavarodott. Abban a korban, amikor csak a gyakorlathoz kapcsolódó elvi elgondolások hozhatnak jobb eredményeket, a fiatalok nem találnak irányító erőt. A piactudomány politikájú országok egyetemei erre nem megfelelőek. A vizsgálatok szintje a szocialista országokban is kívánivalót hagy maga után, a kívülálló szemszögéből nézve.

Az ideológiai válság mégsem nyílt összecsapás a szocialista és kapitalista ideológiák között, hanem éppen az ilyen összecsapások teljes hiánya az ideológiai hadszíntéren. A keresztyén-marxista párbeszédre régebben segítettek néhány ideológiai vita megoldásában. De a mai tendencia az ideológiai vagy teoretikus témák kerülése a párbeszédben, és a tárgyalások általánosan elfogadható területekre korlátozása. Ennek eredménye az lett, hogy az emberek kizárva érzik magukat az ideológiai vitákból, melyeket a „megbízható akadémikusok” félig titkos megbeszéléseinek tartanak.”

Eddig az idézet. Mar Gregorius metropolita 3-i, szerdai rendkívüli beszédében nem érinti behatóan újra ezt a témát. De újbóli említése mit sem von le érvényességéből. Néhány általa javasolt lépés segítene lerombolni az antikommunizmus támogató oszlopainak egy részét, amennyiben a tömegeket felvilágosítanak és tanulmányoznak az afganisztáni és a lengyelországi helyzetet. Említésre méltóak Nicaraguára vonatkozó megfigyelései 1984-ből, amikor „több irányból jövő erőfeszítéseket” javasolt „a nicaraguai probléma megoldására, összhangban a Contadora-csoport előterjesztéseivel” (15. old.). Szintén hatalmas az a szolgálat, amelyet népeinknek nyújtott, amikor olyan világosan elítélte a Reagan-kormányzat mentségeit a nemzetbiztonság témakörében, amikor kendőzetlenül elénk tárja az „imperializmust” és „neokolonializmust”, vagy azt az ellenszenvet, melyet az imperializmus úgynevezett büntérszai táplálnak ezen kifejezések irányában.

Döntő lépés volna, ha egy ilyen gyűlésen a keresztyének, különösen Európa szívében, képesek lennének megérteni sok európai ország alárendeltségét az észak-amerikai imperializmusnak, mert csak így érthetőek meg Latin-Amerika kapcsolatai az Egyesült Államokkal. Megértjük az itteni eltérő helyzetet, melyet a Szovjetunió közelsége okoz. De meg akarjuk érteni állásfoglalásunkat a szocializmussal és kommunizmussal kapcsolatban is. A valóságban egy egyszerű sztereotípiát ismeretes, melyet főként az USA támogat, saját érdekeit követve, amelyben a kommunizmus, szocializmus és a Szovjetunió feltételezett veszélye az Európába telepített atomfegyverek igazolására szolgál, folytatódik a társadalmi elnyomás Latin-Amerikában

és minden alulról jövő társadalmi-politikai változtatási törekvés kihal.

Bár létezik retorika, és vannak öntelt írók, akik kifogástalan munkát végeznek, én mégis újra idézem szeretett kollégánkat, Mar Gregoriot, és szeretném támogatni vádemelésében a „védőpajzs” jelszó mögött rejtőző szándékok ellen, melyek az: agresszió, neokolonializmus és imperialista kizsákmányolás. Számomra egyetlen imperializmus létezik, az észak-amerikai imperializmus. Hiszem, hogy az imperializmus a kapitalizmus logikus és elkerülhetetlen eredménye, végső kiteljesedése. A Szovjetunió, amely ezt ellensúlyozza, szintén nagyhatalmi politikát folytat, de ez geopolitikai történelmi körülmények gyümölcse. Nem imperializmus, mert nem azért kell versenyeznie, hogy fennmaradjanak egalitárius elvei.

Újra visszatérek az antikommunizmus témájához, különösen Latin-Amerikában. A kontinens legvirágzóbb antikommunista reakciója 1959 és 1960 között zajlott le a kubai forradalom győzelme után. „Keresztyénység — igen, kommunizmus — nem!” volt a legtöbbit hangoztatott és falakra festett jelmondat; az antikommunizmus volt az a legjobban látható eszköz, melyet az imperializmus konszolidációjának biztosítására használtak fel a II. világháború után. Visszapillantva az USA néhány nyíltan antikommunista akciójára országaink ellen, meg kell emlékezzünk a guatemalai elnök, Arbenz bukásáról, melyről ma már részletesen beszámolt a sajtó, Santo Domingo megszállásáról a 60-as évek közepén, a kubai embargóról 1960 óta, melyet csak Mexikó nem gyakorolt, a chilei népi egység kormányának megsemmisítéséről 1973-ban, minden utána következő kínzással, gyilkossággal és száműzetéssel együtt, a mai napig, melyet a hatalmon levő zsarnok minden áron fenntart. A közép-amerikai kormányok, melyeket az USA támogat, azért voltak antikommunisták, és azok ma is, hogy népeiket, amint azok felkelnek, alávehessék. Ugyanígy antikommunizmus Reagan imperializmusának az a nyílt irányultsága, amelybe azt a szándékát öltözteti, hogy megakadályozza a nicaraguai nemzeti helyreállítást, és kétségtelen, hogy ez az általa használt ópium a nép elaltatására, amely támogatja őt és a Kongresszuséra, a fegyverkezés jelenlegi méretei között, egészen a „csillagháborúig”.

Latin-Amerikában az antikommunizmus a népek és kormányok szolidaritásának és egységének legnagyobb akadálya, az imperializmus beavatkozása és fenyegetése ellen. Az antikommunizmus az európai bizalmatlanság erősítője, a szolidaritás akadálya Közép-Amerikával. Az USA vezetésének legmerészebb kísérlete a latin-amerikai többségi katolikus egyház konciliáris megújulása elleni támadás volt, melyet a nemzetközi hírügynökségeken keresztül végzett, elhintve a kommunizmus gyanúját az egyházi megújulással szemben. A Rockefeller-jelentés és a Rand Társaság beszámolója a Medellin Dokumentumokat (1968) az USA latin-amerikai jelenlétének legnagyobb akadályaként tünnetelte fel. A Santa Fé Dokumentum (1970) olyan megszire ment, hogy a felszabadítás teológiáját nyíltan az akadály részének nevezte. Ugyanezen okból a katolikus egyház számos, fontos tagja nem rendelkezett elég tudással a témáról vagy bizalmatlanul szemlélték azt, megvonták támogatásukat a függetlenségi mozgalmaktól, a gerilláktól, az üldözöttektől és a száműzöttektől. Ugyanakkor megkülönböztetett figyelmet érdemlő szolidaritási akciók zajlottak az emberi jogok védelmében, több alkalommal, ahol a keresztyének példamutató bátorsággal és nagylelkűséggel küzdöttek felszabadításukért. Számos lelkes, közöttük a legne-

vesebb is támogatta őket, Oscar Arnulfo Romero San Salvadorból.

A CELAM kampányt támogatót hosszú időn keresztül, ezzel a céllal: az „aggiornamento” társadalmi doktrínájának marxista-ellenesként való feltüntetése, és kidolgozott válaszlásadás a felszabadítás teológiájára és a szegények egyháza avagy a népszerű egyház gondolatára. Ez a korszerűsítő folyamat párhuzamosan zajlott az USA konzervatív erőinek mélyen antikommunista akcióival; mint pl. az Amerikai Katolikus Bizottság, a Laikusok Társasága az USA Katolikus Oktatásért és Gazdaságáért tevékenységével, mivel ezek nyomtatékosan utalnak a bevételek és vagyonok újraelosztására. Az utóbbi az alapvető szükségletek kielégítésére törekszik, és így kihívást jelent a hadiiparhoz kötődő gazdaságpolitika számára. A történelmi vizsgálat feltárja, hogy a gazdasági egyenlőtlenség erkölcsileg elfogadhatatlan, és a „gazdasági demokrácia” és „gazdasági jogok” felé mutat.

A püspökök szerint mai kihívásaink párhuzamba állíthatók azokkal, amelyekkel népünk alapítóinak kellett szembenézniük; a politikai demokrácia elérése érdekében olyan gondolkodásmódokat és politikai intézményeket kellett kifejleszteniük, amelyek addig nem léteztek. Fáradtságos erőfeszítéseik nem vezettek sikerre, de olyan kísérletet végeztek el az állampolgári jogok védelme alatt, amely azután követőik munkájában kristályosodott ki. „Hisszük, hogy eljött az idő egy hasonló kísérletre a gazdasági demokráciában: új gazdasági rendet kell kialakítanunk, amely alapvető gazdasági feltételeket biztosít az emberi méltóságához.” Ez ellenzi a határok és ellenőrzés nélküli piacot. A gazdasági igazságosság áthat a politikai szférába és az államiba is. Nem beavatkozás, hanem állami elosztási rendszer, nem „kapitalista demokrácia” többé, kiemeli a tulajdon eredeti közösségi természetét és a javak általános rendjét. Specializálja a gazdaságpolitikáért végzett együttműködés módjait és az USA szerepét a nemzetközi gazdaságban. Újrafogalmazza a világ gazdasági rendjét, és világosan megmutatja a Harmadik Világ országainak tarthatatlan függőségét. Emiatt a konzervatívok számtalan hiteltelenítő megjegyzéssel támadtak erőszakosan.

Testvérek! Antikommunizmus a mottója annak a keresztshadjáratnak, amelyet az USA elnöke folytat Közép-Amerika függetlensége ellen. Ez az érzelmi hi-

vás hallgatókra talál országaink nem egy polgára szívében, akiket vallásos érzületek mozgatnak. Hiszem, hogy meg kell válaszolnunk azoknak a hívását, akik így szóltak a Harmadik Nagygyűlésen 1968-ban: „Nekünk magunknak kell hozzájárulnunk ennek a hisztériának legyőzéséhez”, mert antikommunistának lenni egyet jelent azzal, hogy keresztyén-ellenesek vagyunk. Mint keresztyének, feladatunk támogatni a társadalmukat egyenlőségi társadalommá tenni igyekvő embereket, és résztvenni abban a véget nem érő párbeszédben, amely az ebben felhasználandó eszközök tökéletesítésére irányul. Igaz, hogy teljes figyelmünket az atomháború és a „csillagháború” fenyegető sötét felhőinek kell szentelnünk. Talán az antikommunizmus nem fog ilyen uralkodó szerepet játszani az elkövetkezőekben, bár ebben kételkedem. De a pillanat fenyegető és sürgető az imperializmus országaink ellen folytatott harcában. A nicaraguai invázió veszélye nagyon komoly, és tekintetbe véve a jelenlegi embargót, szenvedést jelent az alapvető életszükségletek hiányában. Képesek leszünk enyhíteni ezeket a szenvedéseket? Képesek leszünk megállítani a tervezett inváziót, amikor már minden elő van készítve?

javaslom, készítsünk egy rövid távra szóló felhívást egyházainkhoz és közvetlenül a közép-amerikai, latin-amerikai és USA-beli egyházakhoz. Sürgősen fel kell serkenteni a keresztyéneket, bár így is motiváltak, és már tettek szolidáris lépéseket. Közép vagy hosszú távon pedig a KBK elnökségének és tagságának egyaránt ésszerű eszközöket kell találnia az antikommunizmus enyhítésére vagy radikálisításának csökkentésére. Természetesen nem antikommunizmus-ellenességről van szó. Szükség lesz arra, hogy a szocialista országok ne mellőzzék a vallás területét az antikommunisták meggyőzése érdekében. Egyszerű propaganda-kampány nem lesz elegendő. Szükség lesz a társadalom-átalakító módszerek felülvizsgálatára és világos bemutatására. Az antikommunizmusnak nem minden gyökere vallási, ahogy láthattuk, de legalábbis Latin-Amerikában a vallási megfontolások mindig részt alkották a képnek. Nicaragua esetében a hierarchikus katolikus egyház pozíciója szerves része a törvényes kormányzat elleni harcnak. Valóban igaz az, hogy sürget az idő. Álljunk ellent a halál hatalmainak; készítsünk utat a békének és igazságosságnak mindenki számára.

Bevezetés a határozatokhoz

A Keresztyén Békekonferencia hatodik összereszttyén békegyűlése — amely 1985. július 2—9-ig Prágában volt — a korábbiaknál sokkal erőteljesebb, magabiztosabb, teljesebben ökumenikus és az eddiginél reprezentatívabb mozgalommá terebélyesedett.

A világ mintegy kilencven országából 800 delegátus, megfigyelő és szakértő érkezett a különböző keresztyén vallások képviselőitében, és most először hívtak vendégeket nagyobb világvallások reprezentálására.

A gyűlésen megmutatkozott, hogy a KBK-ban a nagy ökumenikus közösség felelőssége a szabadsághoz való elkötelezettséggel kapcsolódik össze. Ez az elkötelezettség a tiszta keresztyén és bibliai teológián alapul, valamint azon az érzékenységen, amely a mai világban képes meglátni Isten Lelkének megszabadító munkáját. Hangsúlyozta az ENSZ tagállamainak többségével, valamint a világ népeivel együtt a fegyverkezési verseny leghatározottabb elutasítását. Kifejezte együttérzését a szenvedőkkel, az azonosulást az el-

nyomottak és a szegények harcaival, amelyet az igazságért, a szabadságért és az emberi méltóságért vívnak.

A gyűlés megerősítette az ökumenikus konszenzust, amely szemben áll mindenfajta atomfegyverrel, elutasította az elrettentést, mint a béke megőrzésének eszközt, a világűrre kiterjesztett fegyverkezési versenyt, amely az ún. csillagháború fenyegető veszélyét hordozza magában, és támogatásáról biztosította a szabadságuktól, emberi méltóságuktól vagy magától az élet lehetőségétől megfosztottakat a világ különböző térségeiben. A gyűlés egyöntetűen elítélte a fegyverkezési folyamatokat — ahol csak azok elkezdődnek —, és támogatta az igazságosságot — bárhol nélkülözzék is. Egyhangúan fejezte ki az erőszak és a kizsákmányolás elutasítását, és azt az elhatározást, hogy azok mellé kell állni, akik nem hallhatják hangjukat, amikor döntéseik során az életet választják.

A gyűlés célja mindenekfelett az volt, hogy a külön-

böző országokban és társadalmi rendszerekben élő egyházaknak és keresztyéneknek, sőt magának az egész világnak a békéről és igazságosságról szóló bizonyosságtételét támogassa, és az, hogy a KBK harcaiban bátoríthassa őket, nehézségeik közepette melléjük álljon.

A gyűlés e témákban hangoztatott állásfoglalásai és kijelentései abban a keresztyén meggyőződésben gyökereznek, hogy Isten — Atya, Fiú, Szent Lélek — mé-

lyen azonosul magával az étellel, amely az Ő ajándéka és ígérete a teljességre.

A halál erői között, a hazugságok fogságában a gyűlés új utakat keresett — a megigazulás és béke útját, ami az Igazságon vezet keresztül.

A KBK hatodik összeresztyén békegyűlése a következő égető politikai kérdéseket tárgyalta: 1. Afrika, 2. Ázsia, 3. Európa, 4. Közép-Kelet, 5. Latin-Amerika, 6. Közép-Amerika, 7. Csendes-óceáni térség.

A VI. Keresztyén Béke-Világgyűlés határozatai

Afrika

Szárazság. Afrika — hosszú ideje a kolonializmus és imperializmus áldozata — nagy területre kiterjedő általános szárazságtól szenved, mely leginkább Etiópiát, Szudánt, Nigériát, Mozambikot és Csádöt sújtja. Ezekben az országokban az idén is kisgyermek százai fognak éhen halni az ENSZ Világégeszségügyi Szervezetének állítása szerint. Bár az Afrikán kívüli országok jelentős segítséget nyújtanak, a helyi infrastruktúra azonban nem képes kielégíteni a szállítás és az elosztás igényeit. Az afrikai élelmezési válság még nem a múlté. Az idén is legalább 20 millió embert segélyirodáknak kell majd élelmezniük.

Menekültek. A politikai válságok, az éhínség, éhezés és a szárazság sok férfit, asszonyt és gyermeket kényszerít szülőföldjük elhagyására. A menekültek özönlése óriási mértékű, a nemzetközi és hazai szervezetek nagyon túlterheltek.

Társadalmi és gazdasági kérdések. A jelenlegi szárazság és éhínség mögött hosszú és bonyolult történet húzódik: a források esztelen kizsákmányolása; a transznacionális vállalatok az afrikai talajt profitszerzésre használják, vagy a főként európai és észak-amerikai gazdagok élelmezésére és öltözködésére; nagymértékű erdőpusztulás és talajerózió; a legelők értelmetlen használata stb. Sok afrikai ország gazdaságát ma már a TNC-k [Transnational corporation = az országon átnyúló, transznacionális vállalat, vagyis nem hazai vállalat] uralják és Afrika adóterhei elérték a kritikus pontot. TNC-k által szerzett nagyarányú profit és a hatalmas mértékű adótörlesztés — mely a piacgazdasággal rendelkező országokhoz és a bankrendszerekhez folyik — miatt Afrika évi nemzeti jövedelmének növekedési aránya majdnem a nullára esett vissza. A Nemzetközi Valutaalap együttműködik a kizsákmányolásnak ezzel a rendszerével valuta leértékelési követeléseivel és a privat vállalkozást támogató politikája által.

A namíbiai népnek nem engedik, hogy maga kormányozza országát. A dél-afrikai antidemokratikus uralom egy illegális és teljesen elfogadhatatlan bábrezsimeket kényszerített Namíbia népére. A SWAPO-t, a namíbiai nép igaz és törvényes szervezetét zaklatják, támadják és akadályozzák abban, hogy kezébe vegye az ország irányítását. Dél-Afrika megsérti összes szomszédai, különösen Botswana, Angola, Mozambik és Zimbabwe határait. Ugyanez a kisebbségi uralom brutálisan gyilkolja és megkínózza azokat az állampolgárokat, akik tiltakoznak. Felszólalunk Nelson Mendela, az ANC vezetőjének szabadságáért is.

Dél-Afrika erőteljesen fegyverkezik. Máris potenciális nukleáris hatalommá vált. Ha visszavonnák a nyugati támogatást ettől a kisebbségi fehér uralomtól, akkor Dél-Afrikában a hatalom és a kizsákmányolás egész struktúrája összeomlana. Mi, a KBK tagjai tel-

jes támogatásunkról biztosítjuk a dél-afrikai népet, különösen a fekete többséget a függetlenségért, az emberi méltóságért és a demokráciáért vívott harcában.

A dél-afrikai kormányt el kell ítélni. Módszereit tekintve antidemokratikus és igazságtalan, elhatárolja magát az igazságtól és az emberi jogoktól, arrogánsan és gögösen figyelmen kívül hagyja az emberiség és az Egyesült Nemzetek Szervezetének minden felhívását.

Elítéljük a csádi cionista uralom és a dél-afrikai apartheid rezsim közötti sokoldalú, különösen a nukleáris fegyvereket illető együttműködést.

A KBVGY nagyra értékeli a fehér többségű országok, köztük Új-Zéland erőfeszítéseit, mely ellenzi az új-zélandi rugby csapat tervezett dél-afrikai útját. A KBVGY felhívja az új-zélandi rugby egyesületet, hogy az apartheiddel való teljes szembehelyezkedését azzal is világosan mutassa ki, hogy lemondja az afrikai találkozókat. A rugby találkozó nem pusztán sportesemény, hanem politikai kérdés is, amit ha nem oldanak meg, erőszakhoz és vérfürdőhöz vezethet. Ez csak egy példa arra, hogy a világ népei hogyan különülhetnek el a dél-afrikai antidemokratikus kormány intézkedéseitől. Gazdasági szankciók, sportbojkott és más hasonló erőszakmentes lépések nagyon szükségesek ahhoz, hogy a dél-afrikai nép harcát győzelemre segítsék. Ebben a tekintetben a KBVGY támogatja a SACC-t azzal, hogy felhívja a dél-afrikai tőkebefektetések kivonására, ami egyik leghatásosabb békés módja a dél-afrikai apartheid rendszer lerombolásának.

Felhívás. A KBVGY felhívja Afrika országait, népeit és az egész világot: tartsanak egy külön Afrika-hetet abból a célból, hogy az embereket megismertessék az afrikai kérdésekkel és mozgósítsanak az afrikai népeknek a békéért és igazságért vívott harca támogatására 1986-ban, melyet az ENSZ nemzetközi békeévként nyilvánít.

Az egész világon élő keresztyén testvéreinket felhívjuk: tartsanak egy összafrikai keresztyén békenapot külön erre az alkalomra készített ünnepi szertartással jövőre, az Afrika-hét folyamán.

Ázsia

Szegénység. Ázsiában még mindig nagy a szegénység, sőt állandóan terjed. A lényeges gazdasági fejlődés és a középrétegek jelentős kiszélesedése ellenére egyre növekszik a szakadék gazdagok és szegények között. Az igazságosság utáni kiáltás egyre hangosabb és sürgetőbb, mégis kihívó elutasításba ütközik azok részéről, akik a nemzetközi gazdasági, bank-, ipari és pénzügyi struktúrákban a hatalmat gyakorolják. Miután egyre világosabb, hogy egy esetleges nukleáris katasztrófa az egész földgolyóra kiterjedne, ez a felismerés elbizonytalanodáshoz, cinizmushoz és erőszakhoz vezet.

Katonai támaszpontok. Ázsia csendes-óceáni partja hemzseg a külföldi katonai támaszpontoktól. Ahelyett, hogy a felszólítást Ázsia denuklearizálására elfogadnák, egyre több a nukleáris fegyver az Indiai-óceán térségében. Egész Ázsia nukleáris rakéták célpontja.

Korea egyesítése. A Koreai-félszigetnek a háború vége óta tartó megosztottságát meg kell szüntetni. Kifejezzük szolidaritásunkat mindazokkal a koreaiakkal északon és délen, akik a két nép újraegyesítésének útját keresik. Elítélünk minden külföldi beavatkozást, legyen az katonai vagy politikai, amely ezt a sürgető folyamatot megakadályozni igyekszik. Északi és déli keresztyének kifejezték, hogy kívánják ezt a békés újraegyesítést. Felhívunk észak és dél részéről olyan intézkedések megtételére, amelyek megszüntetik a bizalmatlanságot, és erősítik a bizalmat.

Afganisztán. A folyamatos fegyverszállítások, felkelők kiképzése és az országon kívüli afgán lázadók anyagi támogatása továbbra is fő akadályai a szovjet katonai segítség kívánatos visszavonásának Afganisztánból.

Indokína. A világgyűlés fájjalja, hogy Kambodzsa törvényes vezetését még nem minden állam ismerte el, és hogy Pol Pot gyilkos vezetésének képviselői megtarthatják helyüket az Egyesült Nemzetek Szervezetében.

Hirosima és Nagaszaki. Ebben az évben Japán minden ország összes népét arra hívja föl, hogy emlékezzenek a Hirosima és Nagaszaki elleni 40 évvel ezelőtti bombatámadásra, és határozzák el, hogy mindez soha többé nem ismétlődhet meg. 1985. augusztus 6-át a nukleáris fegyverek megsemmisítéséért folytatott közös cselekvés nemzetközi napjává nyilvánították. Ennek a külön emléknaphoz a célja az, hogy a világ figyelmét az összes nukleáris fegyver megsemmisítésének szükségességére irányítsa, hogy még egy Hirosima és Nagaszaki ne fordulhasson többet elő.

Az el nem kötelezett államok mozgalma. Latin-Amerika után Ázsia vette át az el nem kötelezettek mozgalmának vezetését. Üdvözljük a hat nemzet csúcstalálkozójának (Argentína, Mexikó, Tanzánia, Svédország, Görögország és India) Delhi Nyilatkozatát és annak a szükségszerűségnek az ismételt megerősítését, hogy a nukleáris háborút el kell kerülni, és a világúrt meg kell őrizni a fegyverektől. Nagygyűlésünk korlátlan támogatásáról biztosítja a mozgalmat abban a törekvésében, hogy békét és igazságosságot teremtsen a világ minden részén.

Kelet-Timor. Azt ajánljuk, hogy a munkabizottság a közeljövőben alaposan vizsgálja meg a kelet-timori aktuális helyzetet.

Európa

Európa népei már 40 éve elkerülték a nyílt háborút, de igazi béke még mindig nincs, s a helyzet rendkívül labilis. A békés együttélésre és együttműködésre való hajlandóság sok ígéretes jele és kezdete ellenére Európa továbbra is feszültséggel és a békét fenyegető veszélyekkel terhes terület.

A közös határon két ellentétes világrendszer, a kapitalizmus és a szocializmus állig felfegyverkezve néz farkasszemmel egymással. Néhány semleges vagy el nem kötelezett állam kivételével Európa a történelemben eddig még páratlan módon oszlott meg két katonai táborra. E helyzet következtében különösen az alábbi tényezők jelentenek nagy veszedelemet:

— A legnagyobb nukleáris fegyverkészletek Európában vannak. A középhatósugarú rakéták telepítése óta a Német Szövetségi Köztársaságban összpontosult a legtöbb atomfegyver.

— Revansizta erők kihívást jelentenek a második világháború és a fasiszmus felett aratott győzelem után kialakult politikai helyzet és határok számára.

— Míg korábban egyetértés volt a tekintetben, hogy a békés együttélés az egyetlen alternatíva, ma bizonyos politikai körök abszurd módon hisznek a korlátozott és megnyerhető atomháborúban.

Mindez azt bizonyítja, hogy a fegyverkezés minőségi és mennyiségi eszkalációjával az elrettentés politikája a fegyverek halmozása által nem eredményez nagyobb biztonságot, csak a háború veszélyét növeli. A fegyverzet eszkalációja megerősíti a katonai gépezetet és állandósítja a politikai és katonai konfrontációt. Ennek a pénzpocsékolásnak pedig egyre nagyobb szegénység és nélkülözés a következménye.

Ebben az összefüggésben különösen nyugtalanító a fasiszta eszmék újraéledése és a terrorizmus terjedése, ami azért jelent különösen nagy veszélyt, mert a nyugat-európai országokban mind nagyobb a munkanélküliség, növekvőben van a faji előítélet és az idegenek gyűlölete.

E veszélyek láttán kormányainknak és minden egyes embernek tisztában kell lenniük azzal, mekkora felelősség terheli őket a békéért. A biztonságot csak közösen teremthetjük meg s a békét csak együttéléssel és együttműködéssel tarthatjuk fenn.

Támogatjuk a párbeszédet a keresztyének és marxisták, valamint minden békeerő között, mivel a kölcsönös megértésnek, az enyhülésnek és a béke fenntartásának ez a pozitív eleme.

Elítéljük a „gonoszság uralma” elleni keresztes hadjárat politikáját, amely azzal az igénnyel lép fel, hogy egyformán a keresztyének és a szocialista országok érdekében cselekszik. Másrészt támogatunk minden európai atommentes övezetek létesítésére irányuló javaslatot és beható megvitatásra ajánljuk a vegyifegyvermentes Európára vonatkozó javaslatot (amelyet az NSZK-ban az SPD, az NDK-ban pedig a SED dolgozott ki).

A saját sorsáért viselt felelősségén túl felelős Európa az egész világért is, s ezt a felelősséget más földrészek népeivel együtt kell vállalnia. Ez csak akkor végezhető sikeresen, ha Európa nem hajlandó az USA irányítására eltéríteni magát az európai biztonság és együttműködés kollektív rendszerének továbbfejlesztésétől.

Helsinki szelleme sokakat, keresztyéneket és nem keresztyéneket, reménységgel töltött el Európában és az egész világon. A helsinki folyamat segít fenntartani és tovább fejleszteni Európán belül és kívül azokat a politikai realitásokat, amelyek az elmúlt 40 év folyamán alakultak ki Európában, hogy biztosítsák az emberiség békés jövőjét. Gondolunk itt az erkölcsi és kulturális értékek cseréjének még ki nem használt lehetőségeire és a gazdasági megkereskedelmi kapcsolatokra is. A béke, a leszerelés és az enyhülés oszthatatlan alapelvei le vannak fektetve a Helsinki Alapokmányban. A társadalmi és egyéni emberi jogokat nem lehet egymás ellen kijátszani.

Az utóbbi évek európai béketevékenysége, különösen a nőké, olyan erkölcsi erőről tett bizonyosságot, amelyet még hatásosabb tényezővé kell formálnunk a társadalomban. Így akarjuk támogatni és segíteni a jóakarátú felelős politikusokat a béke biztosítására irányuló erőfeszítéseikben.

A mi fáradozásaink főként az alábbi célokra irányulnak:

— az egyetemes atomleszerelés felé vezető úton megállítani a középhatótávolságú rakéták telepítését és csökkenteni számukat Európában;

— megakadályozni a világűr militarizálását;
— konstruktív megállapodásra jutni a katonai bizon-
lomkeltésről folyó stockholmi tárgyalásokon és a kö-
zép-európai csapat- és fegyvercsökkentésről folytatott
bécsi tárgyalásokon;

— minél előbb pozitív eredményt érni el a leszere-
lés és az egyhülés érdekében a Szovjetunió és az
Egyesült Államok közötti genfi tárgyalásokon;

— befagyasztani és csökkenteni a katonai költségve-
tést;

— elérni azt, hogy az egyes országok kölcsönösen
tartásák tisztelőben a többiek szuverenitását és terü-
leti sérthetetlenségét;

— tovább fejleszteni a kollektív biztonsági és együtt-
működési rendszert Európában és ezt más földrészek-
re is kiterjeszteni.

A keresztyéneknek a legnagyobb elkötelezettséggel
kellene részt venniük azokban az erőfeszítésekben,
amelyek el akarják háritani egy harmadik világháború
Európából való kitérésének fenyegető veszélyét. Erre
az a reménységük és bizonyosságuk kötelezi őket, hogy
Isten lehetővé teszi számunkra, hogy a békét válasz-
szuk.

Közel-Kelet

A Közel-Kelet több ponton is vérzik. Irán és Irak
olyan hiábavaló háborúba keveredett, amely ártat-
lan emberek életét pusztítja el, s csak a fegyvergyá-
rosoknak és fegyverszállítóknak hoz hasznot, valamint
azoknak, akik érdekeltek a Közel-Kelet megosztott-
ságában és erőtlenségében. Eddig eredménytelenek
maradtak a viszály békés rendezésére tett erőfeszí-
tések. Felhívással fordulunk mindkét néphez, hogy a
tárgyalóasztal mellett békés úton rendezzék viszályu-
kat, lehetőleg az el nem kötelezettek mozgalmának
égisze alatt, amely mozgalomnak mindketten a tagjai.

Libanon, amely egykor a Közel-Kelet paradicsoma
volt, ma a testvérgyilkos harc és a külföldi beavatko-
zás valóságos poklává vált. Úgy látszik, hogy hazai
és külföldi szerzett jogok taszítják Libanont abba az
öngyilkos politikába, amely vállalási alapon akarja kon-
fesszionális kantonokra osztani az országot.

Ajánljuk, hogy a KBK a közvetlenül előttünk álló
években

a) tárgyaljon a Közel-Keleti Egyháztanáccsal, mi-
lyen módon tudna a KBK lehető leghatásosabban se-
gítséget nyújtani Libanon népének;

b) a javasolt tervek lehetséges végrehajtásához biz-
tosítson anyagi és egyéb erőforrásokat.

Sürgetően kérjük, hogy valamennyi libanoni csoport
üljön össze a tárgyalóasztalhoz és vessen véget a tíz
éve folyó polgárháborúnak, s egyesült erővel lássanak
hozzá a nemzeti megbékélés és újjáépítés munkájá-
hoz egy egységes, szuverén és demokratikus állam
megteremtésének céljából. Vallási vagy felekezeti ho-
vatartozástól függetlenül minden állampolgár élhessen
biztonságban emberhez méltó életet.

Aggaszt bennünket Ciprus nagy részének inváziós
török csapatok által mindegyre tartó megszállása, s
ennek következtében a feszültség a török és görög
ciprióták között. Felszólítjuk mindkét felet önmaguk
megfékezésére és vitájuknak békés és igazságos mó-
don való rendezésére, kezdve azzal, hogy kivonják a
török csapatokat Ciprusról és végezve azzal, hogy
megteremtenek egy egységes, független, világi, szu-
verén és demokratikus Ciprus államot.

Izrael továbbra sem hajlandó kivonulni a megszállt
területekről és folytatja ezeken a területeken az iz-
raeli települések elítélendő politikáját és nem hajtja
végre az ENSZ valamennyi határozatát. A közel-keleti

válság békés megoldása felé az első lépés minden iz-
raeli haderő kivonása az arab területekről és egy füg-
getlen Palesztina megteremtése. Azonnal meg kellene
szüntetni az izraeli településeket a megszállt területe-
ken. A palesztin nép igen sok igazságtalanságot és
erőszakot szenvedett már el. A nemzetközi közösség
felelős gondoskodni arról, hogy ne halogassák tovább
az igazságosság érvényesítését.

Újból leszögezzük annak szükségességét, hogy szer-
ződéses egyezmények biztosítsák a Közel-Kelet vala-
mennyi államának létét és sérthetetlenségét, beleértve
a független palesztin államot is. A PLO-nak a palesz-
tinok egyetlen legitím képviselőjeként kellene részt
vennie minden tárgyaláson.

Újból leszögezzük egy a Közel-Kelettel foglalkozó
nemzetközi konferencia összehívásának szükségességét
az ENSZ égisze alatt és a terület valamennyi érdekelt
felének — PLO, Izrael, az Egyesült Államok, a Szov-
jetunió és az ENSZ Biztonsági Tanácsa többi állandó
tagja — részvételével.

Latin-Amerika

Annak ellenére, hogy Latin-Amerika nagyon gazdag
természeti kincsekben, mégis a nemzetek felett álló
tőkés kizsákmányolás miatt nagy a szegénység. A gaz-
dasági belső fejlődés minden lehetőségét aláaknázza a
külföldi adósság és ugyanez teszi lehetetlenné annak
törlesztését.

A pénz növekvő elértéktelenedése, a munkanélküli-
ség és a magas megelőzetési költségek mindenekelőtt
a munkásokat, parasztokat és a marginális csoportokat
sújtják, amelyek a lakosság többségét teszik ki.

A tévesen értelmezett keresztyén felfogás célja az,
hogy elhitesse az emberekkel, hogy az a szociális el-
lentét, ami az egyre szegényebbé váló szegények és az
ő kárukra egyre gazdagabbá váló kiváltságos rétegek
között fennáll, mindez Isten akaratának a kifejeződése,
de ez szentségtörő és keresztyénietlen értelmezés.

Ha a nép spontán módon tiltakozik, akkor áldozat-
tává válik a kormány elnyomásának, az állami terro-
rizmusnak, amelyek a nemzetközi pénztőke érdekeit
szolgálják.

Így értelmezzük az olyan diktatorikus rendszerek
továbbélését, mint amilyen a chilei, haitii és pa-
raguai. Hangsúlyozzuk, hogy az USA panamai, vie-
ques-i (Puerto Rico) és quantanamói katonai támasz-
pontjai, valamint az angoloknak a Malvin-szigeteken
fenntartott és a Karácsony-szigetekre tervezett kato-
nai támaszpontja állandóan veszélyeztetik a latin-
amerikai országok békéjét és haladását.

Azt az állapotot, amelyben Latin-Amerika népei és
általában a harmadik világ népei élnek, az „intézmé-
nyesített erőszak” állapotának hívhatjuk, és ez a bűn
és halál erőt teszi mindennappossá, megakadályozva
az életet választó isteni elhívás betöltését. (Lásd a La-
tin-Amerikai Katolikus Püspöki Konferencia, Medel-
lin, 1968.)

Ilyen körülmények között is fölcillan a remény. Ni-
caragua népe, valamint közép-amerikai testvéreik,
akiket a Szentírás új és mélyebb megértése vezérel,
egyenlőtlen harcot vívnak azokkal szemben, akik fenn-
tartják a legalizált erőszak állapotát. A Bibliának a
szegények szemszögéből való olvasása a keresztyén
bázisközösségek ösztönző forrásává vált és ösztönzően
hatott egy új teológiai irányzat, a felszabadítás teoló-
giája kialakulására.

Argentína, Uruguay és Brazília népei arra töreked-
nek, hogy a „soha többé” reményével elúzzék a neo-

fasizmus rémálmát. A chilei ellenállás biztatást ad az életért, a halál erői ellen vívott harchoz.

A kontinens különböző országainak egymástól eltérő jellegű felszabadító küzdelmei és a „mi Amerikánk” újraegyesítését célzó regionális integrációs törekvései szintén reményt keltőek.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy csak az egységes Latin-Amerika tud megküzdeni a külföldi adósságok közös problémájával, ami nemcsak a harmadik világ népeit érinti, hanem a nemzetközi gazdasági válságot is tovább élezi azáltal, hogy hatással van az ipari országok munkástömegeinek gazdasági helyzetére. Ezért megállapítjuk, hogy ebben a helyzetben feltétlenül szükség van azoknak a körülményeknek a megteremtésére, amelyek lehetővé teszik a világbéke fennmaradása érdekében alapvető jelentőségű új gazdasági rend megteremtését.

Közép-Amerika

1. Közép-Amerikában jelenleg feszült veszélyhelyzet van: El Salvadorban, Guatemalában és mindenekelőtt Nicaraguában.

2. Hat évvel ezelőtt ez az ország felszabadult a kegyetlen diktatúra alól és ma már egy új társadalom körvonalai bontakoznak ki. Bár a katonai intervenció, a gazdasági blokád és az elbizonytalanító ideológiai kampány állandó fenyegetése még inkább előidézti az ország gazdasági helyzetének nagyarányú romlását és fokozza a nép szenvedését.

3. Közép-Amerikában a keresztyénség rosszindulatú értelmezése különösen Nicaraguát érinti, ahol a hívőkre azt akarják ráfogni, hogy reakciósook.

4. Ami Közép-Amerika országainak háborús helyzetét illeti, ebben az Egyesült Államok kormányának közvetlenül és felelőtlen módon szerepe van.

5. Honduras az Egyesült Államok katonai tevékenységének támaszpontjává lett e térségben.

6. Costa Rica — bár semleges országnak nyilvánítja magát — megengedi, hogy az USA katonai tanácsadói jelen legyenek és kiképezzék a haderőt.

7. A guatemalai katonai kormányzat és a salvadori keresztyéndemokrata kormányzat erős elnyomást gyakorol népével szemben, fokozza a szegénységet és súlyosan megsérti az emberi jogokat. El Salvadorban egyre fenyegetőbb az USA-invázió veszélye.

8. A Contadora-csoportnak a közép-amerikai krízis politikai megoldására törekvő fáradozásai jelentős tényezők a térség békéjének eléréséért tett erőfeszítésekben. A nemzetközi közösség támogatását szolgálják ezzel.

9. Az USA katonai jelenléte a panamai és guantana-mói támaszpontok fenntartása által, még inkább Puerto Rico gazdasági, politikai és katonai gyarmatosításával — amely a lakosság akaratával ellenkezik — nem csupán a Közép-Amerika elleni direkt agresszió veszélyét jelenti, hanem agresszió forrása is azáltal, hogy e támaszpontok azoknak az erőknél a kiképzési pontjai, amelyek elnyomják és megtámadják ez országok szabadságukért és fejlődésükért harcoló népeit.

10. Az USA-kormány által működtetett Kuba-ellenes „Radio Martí” adásaiban az USA-nak Kuba ellen irányuló provokatív és diverzáns tevékenysége nyilvánul meg.

11. A térség minden országában megvan a csaknem általános vágy és harc a felszabadulásért, amely a jobb életkörülmények és megváltozott szociálpolitikai rendszer elérésére törekszik. Főként azonban az USA-kormányzat felelős azért, hogy gazdasági elnyomással,

illetve ideológiai és katonai agresszió alkalmazásával elfojt minden felszabadítási törekvést.

12. A közép-amerikai békeharc mindig maga előtt látja a mártírok tanúságtételét, akik — mint Romero püspök — életüket áldozták azért, hogy Istennek népeire vonatkozó szándéka megvalósulhasson.

13. A közép-amerikai emberek tudják, hogy nincsenek egyedül. Tudják, hogy széles nemzetközi szolidaritásra számíthatnak. Az életért vívott harcuk visszhangra talált a világ minden országában és minden keresztyén emberben, akik felismerik, hogy Jézus Krisztus mint Úr van jelen a történelemben, és akik Isten hívó szavát: „Válasszátok az életet!” elfogadva megértik a felszabadítás fontosságát.

Csendes-óceáni térség

A Csendes-óceán térségében élő emberek a fegyverkezési verseny következtében egyre több problémával állnak szemben. Ezek között van:

1. Fokozott versengés katonai téren, különösen az atomhatalmak részéről.

2. Az atomhatalmak nukleáris szállítóeszközeinek egyre növekvő kereskedelme a Csendes-óceánon.

3. Folyamatos atomrobbantási kísérletek, különösen Franciaország részéről a Muroroa-korallszigeten. Az Egyesült Államok atomrobbantási kísérleteinek hatását még mindig érzik a Marshall-szigeteken.

Az atomháborúra irányuló fokozott készülődés, s ezzel együtt az atomhatalmak szállítóeszközeinek tevékenysége a Csendes-óceánon arra készítette Új-Zéland kormányát, hogy kitiltsa kikötőiből a nukleáris hadihajókat. Ezt követően az Egyesült Államok az ANZUS (Ausztrália, New Zealand, United States) Egyezményben való részvétele ellenére is kereskedelmi korlátozásokkal fenyegette meg Új-Zélandot. A csendes-óceáni térség más országai még nem foglaltak el olyan határozott álláspontot a nukleáris kereskedelem ellen, mint Új-Zéland, de egyre fokozódik a közvélemény nyomása ez irányban más csendes-óceáni országokban is, pl. Ausztráliában és a Fidzsi-szigeteken.

A KBK által világosan kijelentett elvek fényében és a csendes-óceáni térség sajátos problémáinak következtében kívánjuk:

1. Az Egyházak Új-Zélandi Nemzeti Tanácsának támogatását kormányunk amaz akciójának helyeslésében, amellyel bátran megtagadja nukleáris töltetű hajók beutását új-zélandi kikötőkbe.

2. Annak kijelentését, hogy Új-Kaledónia kanak népének joga van a függetlenséghez.

3. Szolidaritásunk kifejezését az olyan csendes-óceáni országok rosszul fizetett és szervezetlen népeivel, mint amilyenek a Fidzsi- és Fülöp-szigetek népei, a multinacionális társaságok kizsákmányolása ellen vívott harcukban, valamint az olyan bennszülött népekkel, mint Ausztrália őslakói és az új-zélandi maorik az igazságosságért vívott küzdelmükben.

4. Az ausztrál kormány támogatását abban a törekvésében, hogy bízzanak meg egy munkacsoportot az ENSZ Leszerelési Konferenciáján belül egy világméretű szeizmatikus monitorizáló szervezet létrehozatalával, amely nemzetközi ellenőrzéssel igazolhatná az általános atomrobbantási tilalom végrehajtását.

5. Az Atommentes Függetlenségi Mozgalom támogatását a Csendes-óceán térségében végzett minden nukleáris kísérlet elleni tiltakozásában; különösen a francia nukleáris kísérletek ellen a Muroroa-korallszigeten, s egy tervezett nukleáris tengeralattjáró bázis létesítése ellen az új-kaledóniai Noumeóban.

Az idő sürget — válasszátok az életet, ne pedig az emberiség atom általi önpusztítását

Senki se áltassa magát! Tudatosulnia kell bennünk, hogy a mai napon fontos döntés előtt állunk: az emberiség vagy a békés jövőt választja — amelyre az igazságosság, szociális biztonság és az emberi szolidaritás jellemző —, vagy pedig az önmegsemmisítést, a nukleáris pusztítás következményét, amely sem kontinenst, sem népet, sem pedig embert nem kímél, és amely ezen a földkerekségen az életet helyrehozhatatlanul megsemmisítené.

A fegyverkezési hajszája démoni, pusztító erőket engedett szóhoz jutni. A világ jelenlegi atombombakészlete együttvéve több milliószoros robbanó hatással bír, mint amelyet Hirosimára és Nagaszakira dobtak. Mindinkább köztudomásúvá válik, hogy a nukleáris fegyverkezési hajszája nem a béke biztosításának ügyét, hanem a háború előkészítését szolgálja. Az új atom-, kémiai és konvencionális fegyverek, amint arról az USA-kormány által közzétett alapvető hadászati dokumentumok alapján tudomásunk lehet, lehetővé és megnyerhetővé kell, hogy tegyék az atomháborút.

Az egyre nagyobb célpontosságú rakétáknak biztosítaniuk kell a „lefejezés” és az első csapás képességét. Ebből a célból állítanak elő újabb és újabb rakétafajtákat, és telepítik azokat elsősorban Nyugat-Európába.

Az első csapás képességét látszólag erősítendő, a fegyverkezési hajszája kiterjed a világűrre is. A régi tételt: „Aki elsőként lő, másodikként hal meg” — irracionális spekulációkkal semmisnek nyilvánították, miszerint egy megelőző támadás után a fennmaradó szovjet interkontinentális rakétákat egy bizonyos elhárító rendszer a világűrben begyűjtené és megsemmisítené. A szakemberek egyöntetűen azon a véleményen vannak, hogy egy tökéletes hatásfokú rakéta-elhárító rendszer a világűrben létrehozni képtelenség. Ezért az univerzum militarizálásának kizárólag abban az esetben lenne értelme, amennyiben a szárazföldön telepített szovjet rakéták túlnyomó részét az első csapás meg tudná semmisíteni. A kozmikus fegyverkezés, éppen ezért, nem pótlása az atomfegyverkezésnek, hanem annak megerősítése. A világűr felfegyverzésének költségei gigantikus nagyságúak, amelyet leginkább az ipari nemzetek és a Harmadik Világ országaiban fokozatosan erősödő elnyomódás és elszegényedés igazol. Megtévesztőek azok az érvek, amelyek azt hangoztatják, hogy a kozmosz felfegyverzésének kutatása ajtó lehet egy új technológiai jövő felé. A világűr kutatásának békés módszere sokkal olcsóbb és hatékonyabb: azonkívül az emberiség jólétét, nem pedig annak megsemmisítését szolgálja.

Mint keresztyének, az SDI-fogalmazványban az emberi hybris elrettentő megjelenését látjuk. Aki abszolút biztonságért és sebezhetetlenségért küzd, bármi árat megadva azért, az azt a rendet rombolja, amelyben Isten az ember és a népek számára az egymásrautaltságot rendelte. Éppen ezért, a mi emberekkel szembeni szolidaritás megsértését célzó ellenállásunk nem csupán politikailag motivált, hanem mindennek előtt lelki minőségű.

A háború doktrínái minden szinten kifejlődtek, amelyek azt teszik lehetővé, hogy gazdasági és politikai érdekeket elsősorban katonai eszközökkel valóítsanak meg. Különösképpen Európában kell a támadási tervzetek és a „támadás a mélybe” miatt újszerű fegyvereket telepíteni, valamint kémiai és neutron fegyvereket. Ez pedig a világ minden táján, a politikai konfliktusok kiélezett militarizálásához vezet. Ez

gátolja a népeket abban, hogy problémáikat szolidárisan, függetlenségben és együttesen oldják meg. Ennek ellenére a békét kizárólag közösen és nem egymással szembenállva hozhatjuk létre. Az emberiség csak abban az esetben lesz képes problémáit megoldani, amennyiben a leszerelés által, a népek igazságos és békés fejlődése számára megtalálja az eszközöket. A militarisztikus fejlődés legyőzése fontos feltétele a demokrácia kibontakozásának, az önrendelkezés függetlenségének és megvalósításának.

A nukleáris veszélyt azzal hártjuk el, ha jóakarátú embereként, úgy keresztyének, mint nem-keresztyének, a Földön és a világűrben folyó fegyverkezés ellen küzdünk. A háború melletti vagy azzal szembeni, a konfrontáció vagy a közös munka melletti, a fegyverkezés vagy a leszerelés melletti döntés a népek demokratikus jogává kell, hogy váljék. A fejlődés világszerte azt mutatja, hogy a demokratikus és békeszerető erők minden heves ellenállás dacára kezdték felismerni változtatásra való képességüket, és erősítették politikai befolyásukat.

A keresztyén gyülekezetek egyik feladata az, hogy értelmet, belső erőt és bizalmat sugározzanak. Az Isten Igéje iránti bizalomból fakadóan az embereket felelősségtudatra és a nehézségek, a fáradtság, a rezignáció leküzdésére kell bátorítanunk.

Azért, hogy Isten teremtését ne dobjunk oda áldozatul a totális megsemmisülésnek, hanem az egész emberiség javára megtartsuk, követeljük:

- a világűr militarizálásának megszüntetését;
- az atomfegyverek bármely földrészen való telepítésének megszüntetését;
- a stratégiai és a középhatótávolságú rakéták számának csökkentését;
- az atomfegyverek első bevetéséről való lemondást;
- minden fajta atomfegyver megsemmisítését;
- a fegyverkezési verseny megszüntetését a Földön;
- az általános leszerelést;
- a fegyvergyártás befagyasztását;
- a fejlődést elősegítő eszközök alkalmazását;
- a népek közötti konfliktusok katonai megoldásáról való lemondást.

Fejlődés és felszabadítás

1. Isten békét és igazságosságot akar minden nép számára. Arra szólít bennünket, hogy az éhezőknek enni, a szomjazóknak inni adjunk; a mezteleneket felruházzuk; a betegeteket gyógyítsuk és a foglyokkal együttérezzünk (Máté 25,35 kk.). Számunkra, keresztyének számára ma ez azt a feladatot jelenti, hogy olyan politikai és gazdasági struktúrák létrehozása mellett kell síkraszállnunk, amelyek minden ember számára biztosítják az alapvető szükségletek kielégítését.

2. Az ENSZ 1974-ben elfogadta az Új Gazdasági Világrénd (NIWO) tervzetét. Ez volt a fejlődő országok első sikeres kezdeményezése az ENSZ-ben. Ennek célja a fejlődő országok gazdasági helyzetének javítása volt. Noha a NIWO célkitűzései szerények voltak, mégis az elmúlt tíz esztendőben alig történt előrelépés ezek megvalósításában. Sőt, ellenkezőleg: a legtöbb fejlődő ország helyzete tovább rosszabbodott.

2.1. A militarizálódás világméretű folyamatába egyre több fejlődő országot vonnak be. Az ide irányuló fegyverkezési export növekedése pedig még inkább súlyosbítja az egyes országok helyzetét.

2.2. A fejlődő országok adósságterhe növekszik, ami által függőségük is nagyobb lesz.

2.3. Néhány országban, mindenekelőtt Afrikában egyre növekszik az éhezés veszélye.

2.4. Azok a fáradozások, amelyek a fejlődő országok nemzeti érdekeit kívánják védeni a transznacionális vállalatok kizsákmányoló tevékenységével szemben — csak kevés sikerrel jártak.

3. Az egyházakban egyre nyilvánvalóbb módon elismerik, hogy ennek a komoly helyzetnek az okát végső soron a kapitalista piaci mechanizmusok negatív hatásaiban kell keresni. Ezek a mechanizmusok a gazdagokat még gazdagabbá, a szegényeket pedig még szegényebbé teszik.

4. Fejlődés csak ott lehetséges, ahol sikerül korlátozni ezeknek a mechanizmusoknak a hatását és azt más gazdasági modellel helyettesíteni. Csak így lehet megakadályozni, hogy a fejlődő országok nemzeti össztermékének közel egynegyede évről évre a nyugati ipari államokba áramoljon.

5. Mindenekelőtt tehát azoknak az alapstruktúráknak a megváltoztatásáról van szó, amelyeket a gyarmatosítás hozott létre. A harmadik világ országai ennek a folyamatnak a következtében kerültek a kapitalista világgazdaság perifériájára. Ezekben az országokban a gazdaság — az ebből hasznot húzó belső erők segítségével is — az úgynevezett anyaországok és nem pedig az ott élő emberek szükségleteinek kielégítésére rendezkedett be. A gyarmatosítás jelenlegi formája nem változtatta meg ezeket az alapvető viszonyokat, hanem még intenzívebbé tette a kizsákmányolást.

6. A feladat, amely ebben a helyzetben az emberiség előtt áll, komplex feladat; megoldása csak lépésről lépésre történhet. Részünkről az alábbi feladatokat tartjuk olyan sürgős lépéseknek, amelyeket a KBK a maga hatáskörében támogatni fog:

6.1. A harmadik világ országaiban meglévő konfliktusok nem katonai úton történő rendezése. Ez magában foglalja a fegyverek exportjának leállítását és a be nem avatkozás elvének támogatását. Mindkettő fontos lépés lenne egy békésebb világ megteremtéséhez.

6.2. A gyarmatosítás olyan maradványainak felszámolása, amelyek például az apartheid rezsimben különösen brutális formát öltenek. Ebben az értelemben támogatunk olyan felszabadítási mozgalmakat, mint az ANC és a SWAPO. Ezzel egyidejűleg ellenállást kell tanúsítanunk az újragyarmatosítás minden tendenciájával szemben, mint ahogy az megmutatkozik Dél-Af-

rika destabilizációs törekvéseiben a frontállamokkal szemben.

6.3. Mindazoknak a felszabadítási mozgalmaknak és demokratikus erőknak a támogatása, amelyek a diktatorikus rezsimék és a külföldi beavatkozás ellen harcolnak és népeik számára az igazi fejlődés útját akarják megnyitni. Ezt pedig abban a tudatban tesszük, hogy a rájuk kényszerített fegyveres harc része a népeikre gyakorolt jogtalanságnak. Gondolunk itt Közép-Amerikára, Chilére, Közép-Keletre és más térségekre.

6.4. Mindazon országok függetlenségének megvédése, amelyek részben, vagy egészen kivonták magukat a nemzetközi kapitalizmus elnyomása alól és egy új társadalmi rendszert építenek. Ilyen értelemben vállalunk különösen szolidaritást Nicaragua népével és a harmadik világ más országaival.

6.5. Új erőfeszítések a NIWO megvalósítására. Ebben az összefüggésben szállunk síkra a fejlődő országok adósságainak elengedése mellett, gondolunk itt különösen a legszegényebbekre közülük. A struktúrák megváltoztatására van szükség, nem pedig egyfajta „fejlődési segélyre”, amely az adósságterheket tovább növeli.

6.6. Egyfajta ENSZ-magatartási kódex elfogadása a transznacionális vállalatok irányába. Ezzel egyidejűleg bátorítani kellene az Egyházak Világtanácsát, hogy folytassa tanulmányi és akcióprogramját a transznacionális vállalatokkal kapcsolatban.

6.7. Komolyabb erőfeszítések megtétele egy Új Nemzetközi Információs Rend érdekében, amint azt az UNESCO a fejlődő országok javaslata alapján elhatározta. A feladatok megoldásához — amelyek ezen országok előtt állnak — csak akkor lehet hozzáfogni, ha a tömegszervezetek segítséget nyújtanak felelős magatartásformák és alkotó hozzáállás kidolgozásához.

7. Az egyházaknak és a keresztyéneknek — akik messzemenően az individualizmus és a jótékonykodás tradíciójának szellemében élnek — napjainkban meg kell tanulniuk globálisan gondolkodni és Isten előtti felelősséggel politikusán cselekedni. Az egyházaknak éppen ezért nagyobb figyelmet kell szentelniük a politika és gazdaság közötti összefüggés tanulmányozására és a tényeket bemutató információknak. Emlékeztetni kell arra, hogy az Egyházak Világtanácsának VI. — Vancouverben tartott — Nagygyűlése arra szólította fel az egyházakat, hogy alaposan világossítsák fel tagjaikat az olyan hatalmak és erők természetére vonatkozóan, amelyek másokat elnyomnak.

Prágai felhívás a világ keresztyéneihez

Prágában találkozáskor, Krisztus nevében felhívunk titeket, osztozzatok örömeinkben és bánatunkban, harcunkban és reménységünkben.

KRISZTUS NEVÉBEN FELHÍVUNK, ÖRVENDEZZETEK VELÜNK!

Újjonnan tudatára jutottunk annak, hogy az Élet ajándéka oly törékeny és sebezhető, és olyan fenyegetett napjainkban. Az élet megszentelt ajándék — létét, melyért felelősséggel és elszámolással tartozunk —, mely a mienk, hogy élvezzük és fejlesszük, de nem azért a mienk, hogy pusztítsuk vagy elcsúfítsuk. Örvendezünk a nagy ökumenikus családnak is, melyhez Krisztusban tartozunk. 800-an voltunk a föld minden szegletéből, férfiak és nők 90 országból, minden kon-

tinensről, minden nagyobb keresztyén felekezetből, különféle politikai rendszerekből és ideológiákból. Meghatottan üdvözlöttük a többi nagy világvallás képviselőit és láttuk, milyen nagyon osztozunk velük az élet iránti tiszteletben.

KRISZTUS NEVÉBEN FELHÍVUNK, BÁNKÓDJATOK VELÜNK!

Az élet veszélyben van, jobban, mint bármikor. A fejünk felett lóg a nukleáris katasztrófa és tél állandó és növekvő fenyegetése és az értelmetlen és költséges fegyverkezési verseny bizonytalansága és fokozódó veszélye. A halál sok országban nemcsak jövőbeni félelem, hanem jelenlevő tapasztalat. A katonai büszkeség bálványai emberi áldozatot követelnek —

fegyverkezési verseny és éhség, függőség és a világ szegényeinek kizsákmányolása árán. Minden rakéta gyilkos. Gyermekek milliói halnak meg éhség vagy megelőzhető betegségek miatt. A föld nyomorultjait semmibe veszik.

KRISZTUS NEVÉBEN FELHÍVUNK, VÁLASSZÁTOK AZ ÉLETET!

Újra megerősítettük és kiterjesztettük a békéről és igazságról szóló figyelemreméltó ökumenikus konszenzust. Ez elveti a nukleáris fegyverek hajszolását, ami az emberiség elleni büntetés, és tagadja, hogy a fegyverkezési verseny és a megfélemlítő politika bármikor is biztonságot nyújtana, sőt inkább naponta veszélyesebbé teszi a világot. Támogattuk a világ nemzetjeinek és népeinek többségét abban, hogy felszólítottunk a befagyasztásra, ami első lépés a szakaszos megszüntetéshez, és kértünk minden nemzetet, mondják ki, hogy elsőként nem fogják használni ezeket a fegyvereket. Felismerjük azt a nagymértékben fokozódó bizonytalanságot, veszélyt és költséget, melyet a fegyverkezési verseny a világra való kiterjesztése eredményezne. Morális, politikai és tudományos, de főként lelki alapon meg vagyunk győződve arról, hogy az úgynevezett „csillagháború” fejlesztése a földön telepített új „first strike” fegyverekkel kombinálva, nem igazolható és a

világot egyre inkább veszélyessé teszi. Szót emeltünk egy új nemzetközi gazdasági rendért, ahol a szegényeknek legalább az alapvető igazsága meglesz, és amelyben támogatást kapnak fáradságos harcaikhoz azok, akik szabadulni igyekeznek a százados elnyomásból és függőségből, akik között sok keresztyén testvérünk is van. Allítjuk, hogy Istennek gondja van az élet teljességére — felismerjük, hogy meg kell tanulnunk felebarátokként együtt élni egy halállal és pusztulással fenyegetett világban, és újra a mi bibliai hitünk, reménységünk és szeretetünk alapjára támaszkodni, imádkozni, bizonyosságot tenni és harcolni a Békeért, az Igazságért és a Teremtés egységéért.

KRISZTUS NEVÉBEN FELHÍVUNK, CSATLAKOZZÁTOK HOZZÁNK — ITT AZ UTOLSÓ ÓRA!

1986-ban, az ENSZ által meghirdetett „Béke Nemzetközi Évében” a Keresztyén Békekonferencia mostani gyűlése új vezetőségével nemzeti, területi és békevilágprogramokat fog indítani, békére való nevelésről és bizalomépítésről fog tanácskozni. Ezeknek igazából helyi programoknak kellene lenniük — minden gyűlekezetben és minden szívben. Krisztus nevében, osztozzatok ebben velünk. Itt az utolsó óra — így szól Isten hívása: Válaszd az életet!

Üzenet az egyházakhoz

Kedves Testvérek!

Fogadjátok testvéri üdvözlétünket a mi Urunk Jézus Krisztus, a Békesség Fejedelme nevében.

A világ minden kontinenséről, 90 országból több mint 800 keresztyén — és más világvallás képviselője — gyűlt össze Prágában, az Arany Városban július 2–9-ig a VI. Keresztyén Béke-Világgyűlésen. Ezért a nagygyűlés résztvevői különösen megfontolták a figyelmeztetést: „Isten szólít, hogy válasszuk az életet — az idő sürget”, a konferencia fő témáját.

Ezt a gyűlést abban az évben tartottuk, amelyben a Szövetségesek fasizmus felett aratott győzelmének 40. évfordulóját ünnepeljük, a San Franciscó-i Határozat születését — amely megalapította az ENSZ szervezetét, valamint a Helsinki Záróokmányok aláírását, 1975-ben.

Együttesen végiggondoltuk feladatainkat, melyeket evangéliumi bizonyágtételünk ró ki ránk a világban és egyházainkban. Ez a bizonyágtétel teszi élővé a világban folytatott harcunkat a békéért, igazságosságért és életért.

Félelemmel vesszük tudomásul, hogy a világ, amelyben élünk egyre inkább szembekerül a deuteronomiumi választással élet és halál között (Dt. 30,19): „az életet és a halált adtam előtökbe, az áldást és az átkot: válaszd azért az életet, hogy élhess mind te, mind a te magod...” Ugyanakkor kijelentjük az Egyházak Világtanácsa VI. Vancouveri Nagygyűlésének résztvevőivel (1983) és más hívőkkel együtt, hogy a nukleáris fegyverek gyártása, felállítása és használata bűn az emberiség ellen. Visszautasítjuk azt a tévtant is, amely megkísérli elhítenni velünk, hogy a Teremtő, Megbékéltető és Megváltó Istenbe vetett hit összeegyeztethető a nukleáris háború gondolatával, vagy országok elnyomásával „nukleáris zsarolással”, vagy nukleáris fegyverek használatának lehetőségbe helyezésével a béke fenntartása érdekében. Továbbmenve kötelezzük magunkat, valamennyi keresztyént és egyházat, hogy fel-

lépünk 1. a fegyverkezési verseny teljes és azonnali megállításáért, 2. a fegyverek fokozatos csökkentéséért nemzetközi felügyelet mellett, hogy ez amilyen gyorsan csak lehet, teljes megszüntetésükhöz vezessen. Ellenállásra szólítunk fel a világúr militarizálása ellen, bármilyen formában történjék is, mert egyre jobban hozzájárul a katonai egységű megbillenéséhez.

Elítélünk minden kormányt, amely a keresztyén hitet egy nukleáris kereszteshadjárat igazolására akarja felhasználni. Tényleges hitünk ilyenfajta korrumpálását keresztyénellenes kísérletnek tekintjük.

Mi, keresztyének, hitünket Krisztus szeretetében mutatjuk ki, aki azért jött, hogy a Teremtést és Teremtőt kiengesztelje egymással, „hogy életük legyen és bővítködjenek” (Jn 10,10).

Szolidaritásunkat fejezzük ki minden asszonnyal és férfival, aki arra hivatott, hogy elismerést szerezzen az emberi méltóságnak; együtt szenvedünk a szenvedőkkel és együtt örvendezünk az örvendezőkkel.

Az evangélium arra buzdít, hogy szolgáljuk felebarátunkat, segítsünk és támogassunk bárkit, akit elnyom az igazságtalanság, vagy akinek életét nélkülözés fenyegeti.

Szolidárisak vagyunk mindazok iránt, akik jobb életért harcolnak, amely igazságosságon és békén alapul. Szolidaritást érzünk mindazokkal a mozgalmakkal és csoportokkal, amelyek harcot folytatnak a mérhetetlen fegyverkezési verseny — és az emberiség tömeges öngyilkossága — ellen.

Isten Lelke indít minket arra, hogy megbékítsük a felebarát szeretetét és a méltóságáért folytatott harcunkat. Ezért visszautasítunk minden megkülönböztetést faji, nemi, etnikai, kulturális, vallási vagy filozófiai alapon. Allítva, hogy „Ő a mi békességünk” (Ef 2,14), kötelezzük magunkat a béke szolgálatára. Kötelezzük magunkat, hogy Isten segítségével ezt a békét bensőnkben és külső kapcsolatainkban valósággá tesszük. Örömmel vesszük tudomásul, hogy e központi kérdés iránt megnövekedett az érdeklődés teológiai,

egyházi és ökumenikus szinten. Helyeseljük mindezen a területeken kifejtett erőfeszítéseket, különösen az Egyházak Ökumenikus Tanácsában, és kérjük Istent, hogy adjon erőt a munka folytatására és kiterjesztésére.

Az emberiség nagy kihívása ma — keresztyének és egyházak számára is — a békéért és igazságosságért folytatott harcban ezekkel a szavakkal jellemezhető: lét és fennmaradás. Más szavakkal: az emberi fajnak felelni kell a túlélését érintő kihívásra. A béke nem egyszerűen a háború hiányát jelenti. A béke nem létezhet igazságosság nélkül. Fájdalommal ismertük fel, hogy az emberiség nagyobb része még mindig szegénységben, éhségben, nélkülözésben, kizsákmányolásban és mindenfajta elnyomásban szenved. Aggódunk bizonyos országokban újra előforduló fasiszta, idegengyűlölő vagy faji ideológiák miatt, amelyek bizonyosan kapcsolatba hozhatók a gazdasági válság ellenőrizhetetlenné válásával. A válság nemcsak egyre növekvő szociális bizonytalanságot hoz emberek millióinak a munkanélküliség növekedésével, hanem társadalmaink leghátrányosabb helyzetben levő tagjait „új szegénységbe” taszítja.

Felháborodunk a gazdag országok forrásainak állandó botrányos tékozlásán, amely mellett a szegény országok nyersanyagkészletét elrabolják, tekintet nélkül lakosságuk alapvető életpszükségeire. Megbotránkozunk a nagymérvű fegyverkezési versenyen és az erre áldozott összegek állandó növekedésén. Félünk az új tömegpusztító fegyverek fejlesztésétől és termelésük határtalan növelésétől, mely nemcsak emberi életek millióit fenyegeti, hanem bolygónk ökológiai egyensúlyát is. Ezzel kapcsolatban el kell ítélnünk a természeti környezet állandó pusztítását — Isten teremtésének gyümölcseit.

Az új ezredforduló küszöbén aggódunk, hogy harcolnunk kell Isten teremtésének megóvásáért. Mint

Krisztus tanítványai, követnünk kell Őt a béke ösvényén. Isten országának gondolatától vezetve utat akarunk készíteni az eljövendő Úrnak, béketevékenységeink által. Ébernek kell lennünk, és nem hagyhatjuk, hogy legyőzzenek bennünket bármiféle álmisztikus fatalista ideológiák. Mint keresztyének, a többi keresztyéhez fordulunk, hogy együtt folytassuk le a békéért vívott harcot.

Krisztus nevében, könyörgünk, hogy legyetek éberrek, amerre csak éltek, mint az űr, aki veszély esetén riadót fúj. Kérünk titeket, hogy fáradhatatlanul támogassátok városotok és országotok béketörekvéseit és az igazságosság az eddiginél nagyobb mértékben való foganatosítását. Kérünk titeket, hogy tevékenyen munkálkodjatok a tudatosság és az ismeretek terjesztésén az emberek között, az emberiséget fenyegető veszélyekről, különös tekintettel a békeoktatásra, úgy, hogy az 1986-os ENSZ Nemzetközi Békeév sikert érhesse el.

Végül elérkezett az idő, hogy egyesítsük erőnket a Dietrich Bonhoeffer-i vízióban, az egész világra kiterjedő egyházi béketanácsban, amely már 50 év óta alakulóban van, és amelyet a KBK első főtájkára oly lelkesen üdvözölt.

Kedves testvéreink, köszönetet mondunk meg nem szűnő érdeklődésükért és támogatásukért, melyet fáradságos békeharcunkban tanúsítottatok.

Az idő rövid — minden keresztyén, minden egyház, minden jóakarató ember számára eljött az óra, hogy meghallják és megválaszolják Isten hívását, hogy az életet válasszák.

- Válasszátok az életet önmagatoknak,
- válasszátok az életet gyermekeiteknek,
- válasszátok az életet úgy, hogy megoszthassátok az eljövendő nemzedékekkel,
- válasszátok az életet az egész teremtés számára.

Áldott az Úr, aki meghalt és feltámadott, a Megbékéltető, a Békesség Fejedelme.

Államfőkhöz és kormányfőkhöz intézett felhívás

Excellenciás Úr!

Mint a Prágában ülésező VI. Keresztyén Béke-Világyűlés — ahol 90 ország 800 képviselője találkozott egymással — résztvevői köszöntjük Önt. Témánk „Isten szólít: válaszd az életet — az idő sürget!” kifejezi azt a szorongatottságot, amelyet mi, keresztyének és egyházak a világbéke kérdésének kapcsán érzünk. Ezen az alapon fordulunk Önhöz, mint kormányfőhöz.

Az atomfegyverkezés állandó növekedése rendkívüli aggodalommal tölt el bennünket. Meggyőződésünk, hogy az emberiség túlélésére a kilátások már az évszázad végére igen csekélyek, hacsak a folyamatot fel nem tartóztatjuk. Úgy hallottuk, hogy már most — abban az esetben, ha a Szovjetunió vagy az Egyesült Államok felrobbantaná a rendelkezésére álló atomfegyverkészletének kevesebb, mint 1%-át — olyan nukleáris tél állna be, amely az egész világra kiterjed és a Földünkön található bármilyen élőlény számára a közeli véget jelentené. E borzasztó tény ellenére az atomfegyverkezés változatlanul folytatódik, növekszik az atomfegyvert kifejlesztő országok száma, s a fegyverek előállítására kikapadhatatlan pénzügyi forrásokat használnak fel — félelmetes dolog ez a mi helyzetünkben. A fegyverkezést a nemzeti biztonsággal támasztják alá. Tudjuk azonban, hogy a fegyverek bármilyen továbbfejlesztése révén az emberi lét biztonsága csak kisebb lesz, s maga az élet sebezhetőbb.

Ismerjük a fegyverkezési verseny hallatlan költségeit. Egy olyan világban, ahol milliók éheznek és nem rendelkeznek a túléléshez szükséges minimummal — morálisan igazolhatatlannak tartjuk, hogy dollármilliárdokat költsenek gyilkos fegyverekre. A fegyverkezési verseny terhei elviselhetetlenül nehezednek a szegényekre és a harmadik világ népeire. Ez már most kimondhatatlan nyomort és halált okoz.

A világ minden táján élő férfiak, nők és gyermekek nevében kérjük Önt, lehetőségeihez képest a legmészszebbmenően hasson oda, hogy befejeződjön az atomfegyverkezés. Kérjük Önt, hogy kezdeményezésével járuljon hozzá az atomfegyverek fejlesztésének, gyártásának és állomásoztatásának befagyasztásához. Követeljük az atomfegyverek továbbterjesztésének megakadályozását célzó egyezmény betartását (NPT), melynek megvalósítását 1985 szeptemberében egy további konferencián fogják felülvizsgálni. Haladéktalanul kérjük Önt, utasítson el minden olyan kísérletet, amely a fegyverkezésnek a világűrre való kiterjesztésére irányul, Önhöz fordulunk azzal a kéréssel, hogy biztosítsa támogatásáról azokat a jelenleg érvényben levő szerződéseket, amelyek az atomfegyvermentes övezetekre vonatkoznak és támogassa a világ más részein is hasonló további övezetek létrehozását.

Már az utolsó órában vagyunk: az idő elszáll a fejük felett. Szilárd meggyőződésünk, hogy csak abban

az esetben tudjuk az életet megtartani, ha a világméretű atomfegyverkezés folytán előállt nehéz és sürgető feladatok elvégzéséhez hozzáfogunk. Ha ez nem sikerül, akkor elkerülhetetlenül elébe megyünk az egész emberiséget sújtó öngyilkosságnak.

Tekintettel ezekre — a békéért való fáradhatatlan munkálkodás mellett kötelezzük el magunkat. Azt vár-

juk Öntől, hogy vállaljon vezető szerepet az atomfegyverkezés elleni harcban. Az Ön hivatala óriási felelősség elé állítja Önt és megadja azt a lehetőséget, hogy Ön a béke ügyét szolgálja. Mindnyájan hathatós támogatásunkról biztosítjuk azokat a felelős politikusokat, akik velünk együtt mindenki számára az életet és az igazságosságot akarják választani.

Andrej Gromiko úrnak, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökének

Tisztelt Elnök Úr!

A Keresztyén Béke-Világgyűlés résztvevői nevében — amelyet 1985. július 2—9. között Prágában hívtak össze — szívből jövő gratulációkat fejezzük ki a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnökévé választása alkalmából. Felelősségteljes munkájához sok sikert kívánunk, és azt, hogy mindezzel a Szovjetunió népeinek boldogulását és az államok közötti béke és biztonság megerősödését szolgálja.

Nagygyűlésünknek — amelyre mintegy 90 országból több mint 800 küldött; egyházi szervezetek képviselői, újságírók, megfigyelők, szakértők és vendégek sereglettek össze — ez volt a fő témája: *Isten hív: válassz az életet — az idő sürget!* Meggyőződésünk, hogy ebben a kritikus helyzetben minden eddiginél nagyobb felelősség terheli a egyházi és világi körökre, politikai vezetőkre és államfőkre azért, hogy az életet megvédjék, és mindenki számára emberhez méltó körülményeket teremtsenek.

Tudjuk, hogy a Szovjetunió a béke, a népek barátsága, az egyenlőség, a minden állampolgár számára biztosított szociális igazságosság elvein alakult meg. Messzemenően értékeljük azokat a kísérleteket, amelyeket országa a nukleáris katasztrófa elkerülésére folyamatosan megtesz, amit az ENSZ-en belüli és azon kívüli béke-kezdeményezések is bizonyítanak.

Támogatjuk országának megismétlődő javaslatait arra vonatkozóan, hogy a nagy hadászati potenciállal rendelkező államok százalékosan vagy pedig feltétel nélkül csökkentsék ez irányú költségvetéseiket, és a fennmaradó összeget a fejlődő országok megsegítésére fordítsák.

Meg vagyunk győződve arról, hogy az USA és a Szovjetunió között létrejövő megállapodás, miszerint hadászati költségvetésük 1%-át már most a fejlődő országok szükségére fordítják, a világhozvélemény nagy lelkesedését váltaná ki.

Jelenleg Bécsben és Stockholmban multilaterális tárgyalások folynak, melynek célja Európa lépésről lépés-

re történő lefegyverkezése. A világ ma olyan bizonytalanságban van, mint még soha, és nekünk, akik Európa különböző területeit képviseljük, nem közömbös ezeknek a tárgyalásoknak az eredménye. Nagyon reméljük, hogy országa nem fogja hátráltatni azokat a fáradozásokat, amelyek a pozitív megállapodásra jutást sürgetik.

Különösen is Önhöz folyamodunk az USA és a Szovjetunió közötti új- és nukleáris fegyverekről szóló genfi megbeszélések ügyében. Tudatában vagyunk annak a ténynek, hogy az emberiség jövője szempontjából ez a találkozó döntő jelentőségű. Kérjük, hogy tegyen meg mindent ami lehetséges, sőt még annál is többet annak érdekében, hogy olyan egyességre juszanak, amit minden jóakarató ember elvár, ami minden nép számára a békét és a biztonságot garantálná. Ez segítséget jelentene arra nézve, hogy a világ az atomháború rémétől megszabadulhasson. Biztosítjuk Önt arról, hogy világszerte keresztyén körökben azért imádkoznak, hogy a szent cél — a fegyverek és a háborúk nélküli világ — megvalósulhasson.

Üdvözljük Mihail Szergejevics Gorbacsov főtábornok és Ronald Reagan elnök hamarosan sorra kerülő találkozóját, ami új reményeket ébreszt a nemzetközi légkör javulását illetően, és ami elősegíthetné a két állam közötti hadászati konfrontáció csökkenését, és új impulzusokat adhatna agyonmilitarizált világunk lefegyverkezési folyamatában.

Kérjük Istent, adja az Ő erejét, és ajándékozza meg mindazzal, ami hathatós munkája sikeréhez szükséges.

Őszinte tisztelettel, a VI. Keresztyén Béke-Világgyűlés résztvevői nevében:

Dr. Lubomir Mirejovsky
főtábornok

Dr. Tóth Károly püspök
elnök

Filaret

*Kijev és Galícia metropolitája,
a Folytatólagos Bizottság elnöke*

Ronald Reagan úrnak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének

Tisztelt Elnök Úr!

Az Amerikai Egyesült Államok megalakulásának 209. évfordulója alkalmából mi, akik 90 országból összegyűltünk Csehszlovákiában, Prágában a VI. összeresztyén békegyűlésre, szerencsekívánatainkat és jókívánásainkat küldjük Önnek és az amerikai népeknek.

Az Ön köztársaságának tagjaival együtt osztozunk az életért, szabadságért való mély aggodalomban és a boldogságra való törekvésben, röviden: abban, hogy minden emberi lény Isten adta joga meglegyen arra, hogy méltóságban, igazságban és méltányosan együtt részesedjen a föld gazdag forrásai által nyúj-

tott, az emberi élethez szükséges anyagi javakban. Azonban, Elnök Úr, ezt a bizonyos lehetőséget fájdalmasan veszélyezteti a nukleáris holocaust növekvő fenyegetése, és ez az a szörnyű tény, ami összehozott bennünket. Az előttünk levő téma mélyen bibliai gyökere: „*Isten hív: VÁLASSZ AZ ÉLETET — az idő sürget!*”

Mélyen lesújt bennünket a fegyverkezési verseny folytatódása és felgyorsulása, és annak minden baljós alkalmazása az emberi faj és a bolygónkon levő minden élet jövője szempontjából. Világosan látjuk a szörnyű gazdasági kiadásokat és következményeket, melyeket a fegyverkezési verseny a föld népeire máris

ráhelyezett, különösen azokat a túrheterlen terheket, amelyeket a szegényekre és a Harmadik Világ népeire ró. Nem tehetünk mást, minthogy szembesülünk Isten ítéletével, amiért egy olyan korban, amikor nyomasztó emberi inség van, amikor testvéreink milliói haldoklanak az élelem, a fedél és az alapvető életszükségletek hiánya miatt, a föld elsőrendű forrásait oly sok nemzet olyan eszközökre költi, amelyek, ha használják őket egyáltalán, inkább halált hoznak, mint életet.

Tudjuk, hogy az ilyen döntéseknek az oka minden oldalon az, hogy a népeket biztonságosabbá tegyék, de Elnök Úr, azt látjuk, hogy minden új technikai előrehaladásnak, minden, a verseny gyorsítására irányuló új döntésnek az eredménye az, hogy mindnyájan kevésbé leszünk biztonságban és sebezhetőbbek vagyunk. Ez a tény nyomasztóan világossá vált számunkra, mivel hallottunk az úgynevezett nukleáris tél jelenségéről. Tudjuk, hogyha akár az USA, akár a Szovjetunió jelenlegi nukleáris készletének csak 1%-nál kevesebb részét felrobbantaná, bolygónkon az élet lehetősége nagyon rövid idő alatt elpusztulna. Ennek fényében a nukleáris készletek további fejlesztése egyaránt abszurd és veszélyes.

Meg vagyunk győződve arról, Elnök Úr, hogy az élet megőrzésének egyetlen útjának magában kell foglalnia a nukleáris leszerelésnek hosszú és fáradságos feladatát az egész világon. Röviden: mi továbbra is rendíthetetlenül mozgósítani fogunk az egész emberi faj öngyilkossága ellen. Hisszük, hogy az emberi túlélés nem alapvetően politikai, hanem erkölcsi kérdés. Egy nemzetnek sincs erkölcsi joga arra, hogy az emberi kihalással fenyegetsen bármilyen természetű politikai vagy ideológiai értékek kedvéért. Az jelenté ez a mi világunkban, hogy a politikai és ideológiai rendszereknek meg kell tanulniuk békésen és építő módon együttélni és egymásra hatni. Az építő egymásrahatás nyilvánvalóan harcot és kritikát is jelent, de a kérdések túl bonyolultak és veszélyesek ahhoz, hogy megengedjék bármelyik félnek is, hogy a másiktól torzképet rajzoljon a gonoszként feltüntetve azt, vagy hogy saját magának tulajdonítsa a morális becsületességet. Az ilyen magatartás keresztes hadjáratokba viszi a népeket, és a történelem bővítködi a keresztes hadjáratok szörnyű erkölcsi következményeinek példáiban. Hisszük, hogy a világot egyedül a békés egymás mellett élés által lehet biztonságossá tenni, és korunk nagy morális kérdéseivel csak így lehet építő módon foglalkozni.

Elnök Úr, Önhöz szólnok mint egy olyan nemzet vezetőjéhez, melynek megalakulásában és történetében

ben nemes emberi értékek mutatkoztak meg. Megszólítjuk Önt úgy is, mint egy olyan nemzet vezetőjét, amely mélyen belemerült a fegyverkezési versenybe. Könyörgünk Önnek, férfiak, nők és gyermekek nevében, akik szerte e világon élnek, minden hatalmával igyekezzék végét vetni a fegyverkezési verseny fenyegető veszedelmének. Különösképpen is kérjük, vesse el a stratégiai védelem bevezetésének tervét, mivel még ha az sikerülne is ilyen nagy áron, ez a védelem nem volna képes megóvni a nukleáris téltől, sőt az új militarizálását eredményezné, mely bolygónkat körülveszi. Kérjük, tegye meg a kezdeményezést arra, hogy az Önök országa kijelentse: nem fog elsőként nukleáris fegyvert használni. Könyörgünk, támogassa a nukleáris fegyverek, a nukleáris kutatás, termelés és felhasználás befagyasztását. Sürgetjük Önt, törekedjék a Szovjetunióval egy olyan alapítvány létrehozására a Harmadik Világ fejlesztése javára, melyhez mindkét ország évente egyenlőképpen katonai költségvetésének 1%-ával járul hozzá.

Mélyesen aggódunk az Ön Nicaragua elleni intézkedései miatt. Reméljük, hogy a Contadora javaslatok alapján békés politikai megegyezést lehet találni, mely garantálja az igazságos békét Közép-Amerikában. Sürgetjük Önt, szüntesse meg a nicaraguai ellenforradalmi csoportoknak nyújtott anyagi támogatást.

Hisszük, hogy az Ön vezetésének hatása ilyen irányban a legnagyobb adomány és szolgálat lenne, amit Ön a világ közösségének tehet, és a történelem legnagyobb békeszerzői között biztosítana helyet az Ön számára.

Felbátorít minket az Ön novemberre tervezett találkozója Mihail Gorbacsovval, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkárával és reméljük, hogy ez a genfi tanácskozásokkal együtt konkrét lépésekhez vezethet a nukleáris leszerelés folyamatában. Imádkozunk Önért, Elnök Úr, és magunkért, hogy Isten kegyelméből mindnyájan megtalálhassuk a módját annak, hogy megőrizzük azt az életet, szabadságot és a boldogságra való törekvést, mely az Ön nemzete alapítóinak látomása és célja volt, melyért örömmel és sokat áldoztak.

Öszinte tisztelettel, a VI. Keresztyén Békevilággyűlés nevében:

Dr. Lubomir Mirejovsky
főtitkár

Dr. Tóth Károly püspök
elnök

Filaret
Kijev és Galícia metropolitája
a Folytatólagos Bizottság elnöke

Perez de Cuellar úrnak, az ENSZ főtitkárának

Excellenciás Uram!

A Keresztyén Békekonferencia hatodik összeresztyn békegyűlése — amelyet 1985. július 2—9. között Prágában rendeztek meg, és ahová 800 küldött a világ mintegy 90 országából érkezett az összes keresztyén egyház képviselőiben — szívélyes és testvéri köszöntését küldi különösen is két fontos esemény kapcsán: 1945. június 26-án megtartott ENSZ alapító konferenciájának az idén volt a 40. évfordulója. Azonkívül 1985. október 24-én kezdődik a Béke Nemzetközi Éve, melynek célkitűzései kapcsolatban vannak a KBK tagságának erőfeszítésével világszerte.

Az ENSZ munkásságának elmúlt negyven éve az

egész emberiség számára kiemelkedő jelentőségű, jól lehet vannak ellentmondásai, ezenkívül sokak számára még nem is tudatosult a szervezet fontossága. Az ENSZ azonban az emberiség hosszútávú reményességének kiapadhatatlan forrása.

Excellenciád, ha mi, az egyházak és gyülekezetek, keresztyén szervezetek és csoportok képviselői aggódunk az igazságosságon alapuló béke megvalósulásáért, és úgy tekintjük az ENSZ odaadó munkásságának ezt a négy évtizedét mint egy nagy közös történelem első fejezetét, amely az emberiség békéjéről szól, úgy mi ezt annak a ténynek az alapján tesszük, hogy hisszük; a világbéke az emberiség fennmaradásának alapfeltétele, azonkívül keresztyén hitünkben

A nagygyűlés plenáris ülése jelentéseket hallgatott és vitatott meg: dr. *Filaret* kijevi és galíciai metropolita előadását „Az emberiség globális fenyegetettsége — globális béke stratégiája” címmel, dr. *Walter Kreck* (NSZK professzor előadását „A keresztyén egyházak és békemegbízatusuk” címmel, *Sergio Mendez Arceo* püspök (Mexikó) előadását „Békés egymás mellett élés — felszabadítás” címmel, valamint a KBK főtitkárának, dr. *Lubomir Miřejovskynak* jelentését az elmúlt 7 év munkáiról.

A nagygyűlés 5 munkacsoportban dolgozott a következő témákon: „Az emberiség globális fenyegetettsége — a béke globális stratégiája”, „A keresztyén egyházak elkötelezettsége a békéért”, „A békeerők közös felelőssége a békét akadályozó tényezők leküzdésében”, „Békés egymás mellett élés és felszabadítás” és „A KBK munkaprogramja és ennek szerkezete”. Üléseket rendeztek a KBK Kontinentális Csoportjai — Ázsia, Óceánia, Ausztrália; Latin-Amerika, Karib-térség; Afrika — és a KBK tagegyházai és csoportjai számára, melyek a Helsinki Záróokmányt aláírt országok (Észak-Amerika és Európa) területén élnek. A KBK ifjúsági munkájának és női bizottságának képviselői szintén tartottak külön gyűléseket; a gyűlés női központja a delegátusok, vendégek és megfigyelők számára hozzájárult a kommunikáció mélyítéséhez, erősítéséhez, amely alapfeltétele a hatóságos békemunkának.

A világvallások munkacsoportja a judaizmus, iszlám, hinduizmus, buddhizmus, shintoizmus és többféle keresztyén felekezet képviselőinek részvételével a béke és élet megőrzésének közös felelősségéről tárgyalt.

A munkacsoportok és külön ülések jelentéseket tettek közzé a plénumon megfigyeléseik eredményeiről és javaslataikról, melyek hozzásegíthetnek a jövőendő keresztyén békemunka elmélyítéséhez.

A VI. KBVGY örömmel és hálával fogadta a megszámíthatatlan üdvözlést és szolidaritásról biztosító üzenetet, melyeket személyesen adtak át vagy levélben érkeztek magas rangú állami és kormányképviselőktől, egyházaktól, ökumenikus testületektől és békeszervezetektől a világ minden részéből.

A nagygyűlés megválasztotta a KBK új vezetőtestületét, a Folytatólagos Bizottságot, a Munkabizottságot, a mozgalom elnökét és a Folytatólagos Bizottság elnökét. *Dr. Tóth Károly* püspököt (Magyarország) újból elnökké választották, ahogy dr. *Filaret*, Kijevi és Galícia metropolitája (Szovjetunió) ismét a Folytatólagos Bizottság elnöke lett. Mindkettőjüknek tolmácsolták a mozgalom jókívánságait, további kötelezettségeiket illetően, a keresztyén békeszolgálat területén.

A VI. KBVGY július 2-án nyílt meg a Kultúrpalotában, ökumenikus istentisztelettel, melyen *Makhulu* érsek (Botswana) a nagygyűlés bibliai mottójáról pré-

dikált. A nagygyűlés munkája minden reggel biblia-magyarázattal kezdődött. 1985. július 7-én az ökumenikus istentiszteletet dr. *Miroslav Novak*, a Csehszlovák Huszita Egyház pátriarchája vezette, a prágai Salvator templomban. A Kultúrpalotában kápolnát alakítottak ki a napi imádság és csendes meditáció számára. Ezeket különféle csehszlovákiai egyházak szervezték, sok ökumenikus résztvevővel. Július 7-én, vasárnap számos résztvevő és vendég prédikált Csehszlovákia gyülekezeteiben, és az istentiszteletek után átadták a nagygyűlés üdvözlését és jókívánságait a gyülekezetek tagjainak. A küldöttekre mély benyomást gyakorolt és bátorítólag hatott a csehszlovákiai hívők és gyülekezetek élő lelkülete, és magukkal vitték jókívánságaikat a prágai nagygyűlésre.

A VI. KBVGY alapos vizsgálódásai eredményeképpen fontos határozatokat hozott, például a KBK tevékeny részvételéről az ENSZ által meghirdetett Béke Nemzetközi Évében, 1986-ban, az egész világra kiterjedő Keresztyén Béketanács előkészítésében való közreműködésről, a szintén az ENSZ keretén belül meghirdetett Vallási és Ideológiai Türelem Évének (1989) támogatásáról, valamint konkrét javaslatokról a nemzetközi, regionális és helyi tanulmányi munka elmélyítéséről a mozgalmon belül.

A küldöttek jelentős dokumentumokat fogadtattak el a nagygyűléssel — többek között felhívást a keresztyénekhez, egyházakhoz, az ENSZ és más nemzetközi közösségek legmagasabb reprezentánsaihoz, helyzetjelentéseket és határozatokat a világ válságocairól, amelyekben körülhatárolták az igazságos békéért folytatott harc követelményeit, kitekintéssel a fontosabb problémakörökre, valamint gyakorlati javaslatokat tettek arra nézve, hogy a keresztyének és egyházak békemunkáját az elkövetkező évek kötelező programjává tegyék.

1985. július 4-én Öccellenciája dr. *Gustav Husak*, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke fogadta a KBK magas rangú küldöttségét a prágai Várban, melyet az elnök, dr. *Tóth Károly* püspök vezetett, és ahol az államelnök kifejezte megbecsülését mozgalom munkája és eredményei iránt. 1985. július 8-án dr. *Matej Lucan*, Csehszlovákia miniszterelnök-helyettese fogadást adott a VI. KBVGY résztvevői és munkatársai tiszteletére.

A résztvevők köszönetüket fejezték ki a vendéglátó Csehszlovák egyháznak a meghívásért és a nagygyűlés kifogástalan előkészítéséért, a kormánynak és a csehszlovák hatóságoknak a nagyvonalú segítségért a szervezési munkálatokban és a nagyszámú csehszlovák és a világ sok országából összegyűlt stábtagnak odaadó munkájáért a konferencia során, amely előfeltétele volt a VI. KBVGY sikerének és bátorító eredményeinek. A résztvevők Isten gazdag áldását kérték Csehszlovákia egyházaire és polgáira, győzőre országokra és erőteljes béketörekvéseikre.

Fülep Lajos

(1885—1970)

„Az általánosságok, bármennyire igazak is, ilyen kérdésekben jóformán semmit sem érnek; legföljebb vallomásig futja belőlük... Az alább következő minden bekezdésnek egy-egy könyvnek kellene lennie... Tudománytalan tehát és stílus-talan — mert a dolog lényegével jut el-lentmondásba — az olyan fajtájú probléma-kezelés, mint az alább következő.”

Fülep Lajos

Fülep Lajos egyházát illető örökségének birtokba vétele nem egy általa joggal lenézett műfajú rövid „évfordulós” megemlékezés dolga.¹ Céлом így csupán adósságunk súlyának felmérése lehet, és ösztönzés: „Keresse veszített nyomdokát / ki még eléri a szellem tőfokán.”²

Leghűségesebb tanítványai sem találnak szavakat, melyekkel pontosan nevén nevezhetnék. Személyiségének egyik titka éppen besorolhatatlansága volt. Mindhalálig kívülről és felülről nézett korára: *Ady*, *Bartók*, *Kodály*, *Lukács György*, *Hauser Arnold* kortársa volt, a nagy nemzedék tagja, amely a XX. századi Európa színvonalára emelte a neobarokk Magyarország szellemi életét. Már 1904-ben, első alkalmi írásában megmutatkozott prófétikus küldetésstudata, az álművészettel szembeni könyörtelensége, kritikus szellemének gondolatgazdagsága és újszerűsége, érzéketlen, kifinomult stílusa. Elutasított minden esztétikai dogmát. Állításai kinyilatkoztatásszerűen hatottak. Ítéletét fölülményes biztonság jellemezte: szinte történeti távlatban látta saját korának jelenségeit. A művészettörténeti irodalomban az elsők között figyelt fel Cézanne képeinek új minőségére és ezzel egyidejűleg máig érvényesen határozta meg útját és jelentőségét. Ő írta az első *Ady* génuszához méltó kritikát az „Új versek” megjelenésekor, amikor még a művészirtásadalom elitje is egyértelműen elutasító volt. Szakállas szelíd arca, és a művészet templomának kufárjait ostorozó kíméletlen hangja miatt nevezte *Ady* „szakállas Krisztusnak”. Néhány pesti újságíróév után Franciaországban, Angliában, Németországban élt, majd hét évet Olaszországban töltött filozófiai-művészettörténeti tanulmányokkal. 1911-ben Firenzében ő szerkesztette *A Szellem* c. — talán máig legszínvonalasabb — magyar filozófiai folyóiratot. A művészeti jelenségeket már ekkor vallási és etikai vonatkozásaikkal tárgyalta. *Hegel* nyomán úgy vélte, az emberi szellem ideális világa a művészet, a vallás és a filozófia hármasságában válik teljessé. Hazatérése után *Lukács György* baráti körében és a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában találjuk. 31 éves, amikor 1916-ban, mint a filozófia, a művészettörténet, az olasz nyelv és irodalom doktora beiratkozott a Budapesti Református Teológiára. Tanulmányai végzetével a Károlyi-kormánytól fontos diplomáciai megbízatást kapott, majd a Tanácsköztársaság idején egyetemi tanárrá nevezték ki. Tagja volt az írói di-

rektóriumnak. A forradalom bukása után fél évre Itáliába menekült, majd legbensőbb késztetéseinek engedelmességgel hazatért a „süllyedő hajóra”. 1920-ban tett papi vizsgát, ettől számítva 27 éven át a Református Egyház lelkésze volt. A kritikanélküliségtől mérgezett hazai kulturális élettől távol tartotta magát. Szellemi kapacitásához mérten rendkívül keveset alkotott: évente 1—2 általa alkalminak bélyegzett írása jelent meg. Az öntudatos református *Halasy-Nagy József* támogatásával 1931-ben a Pécsi Egyetem magántanára lett, majd elnyerte a Baumgarten-díjat. 1947-ben a Budapesti Egyetem professzorává nevezték ki. Mint lelkészi működését, professzori munkáját is odaadás, „hivatalnoki pontosság”³ jellemzi. 1950-ben „A magyar művészettörténelem földadata” címmel tartotta programadó akadémiai székfoglalóját. Mint az MTA Művészettörténeti Főbizottságának elnöke évtizedeken át ható tudomány-szervező munkát végzett. Nagyhatású kézikönyv és szakmai folyóiratok főszerkesztője volt.⁴ Minden tekintélyét latba vetve harcolt értékek érvényesítéséért: „A minőség ellen való lázadás nem marxizmus és nem szocialista realizmus, hanem a tehetségtelenség lázadása a tehetség ellen” — jelentette ki 1952-ben.⁵ 1957-ben Kossuth-díjat kapott, majd 1961-ben végleg visszavonult a tudományos közéletből.

Útja a Református Egyházhoz

A millenniumi idők hivalkodó üressége a mélyen múltban gyökerező Fülepet is rombolásra készítette. Szükségszerűen meg kellett hát ismernie a rombolás erőt. Igaz, *Stirner* egoizmusát már ifjan örvényekkel teli, veszélyes folyónak mondta, de tudta, csak a folyó túlsó partjáról vezet út előre. Még az átkelés stádiumában hozta létre páratlan szépségű *Nietzsche* fordítását, és egyik legnagyobb hatású művét: *Nietzscheről. A Szellem* c. folyóirat előfizetési felhívásában fejtette ki, hogy a vallási, filozófiai, etikai és esztétikai kérdések helyes megközelítése megkívánja ezen jelenségek együttes tárgyalását. A vallási tényeket előítéletmentesen — tehát tudományos objektivitással — „de nem közömbösen és bírálólag, hanem legintimebb valójukban, élmény voltukban igyekszünk megragadni őket; tárgyalásukban személyes tapasztalataink fognak szóhoz jutni.” A fiatal Fülep ezekben a sorokban életprogramját fogalmazta meg, amelyhez mindvégig szentül tartotta magát: „metafizikusok, spiritualisták vagyunk, de épp ezért nem fogunk semmilyen irányt sem szolgálni, vagy követni. Nekünk az igazság keresése életkérdés...”

A fiatal Fülep megközelítéséhez a legjobb fogódzót lelki rokona, a párhuzamos életpályájú *Giovanni Papini*, a misztikától és a forradalomtól egyaránt érintett firenzei „fenegyerek” kínálja. *Papini Krisztus története* c. művét Fülep Lajos fordította magyarra. Előszava — a magyar esszéirodalom remeke — megrajzolja a Firenze nyugalmát felforgató harsány

pamfletező közeledését Krisztushoz. „... megtanulta ő is — aki semmi járt utat nem akart járni, még ha akár Krisztusé is az, csak azért, mert mások is járták, aki minden lehető és lehetetlen utat megpróbált, hogy ezt az egyet elkerülje —, hogy ez az út, ha mégannyi milliók mentek is már rajta, mégis mindig új, mert újsága nem irányában van, hanem magukban a rajta járó lelkekben, s mert Isten elég gazdag, s egyedül ő elég kifogyhatatlan ahhoz, hogy kinek-kinek gondoskodjék olyan újságról, amelyért éppen neki kell és érdemes rajta járnia; az egyedüli örök s ezért örökké új út, melyen az ember igenis megistenuülhet — amit Papini oly sokáig keresett másfelé hiába. S miközben kézzel-lábbal kapálózott ellene, megbicsakolta magát, tépte, marta magát és embertársait, s mindenfelé elbolyongott — öntudatlanul mégis mindig ezen a damaszkuszi úton járt. Nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod! Nagyra tört, a legnagyobbra mindig, kevesebbel nem érte be — logikus, hogy ha óriási kerülővel is, Krisztushoz kellett érkeznie.”⁷

Fülep Lajos 1919 utáni döntését — melyet családi élmények is motiváltak⁸ — hiba volna tehát „természetellenes” fordulatként értékelni. Nem ismert megalkuvást, eszményei folytonosságát nem adta fel. Művészetfilozófusként dilettánsok sajátjának tekintette forma és tartalom külön-külön látásának képességét. Életének „külső” formáját, csaknem három évtizedes lelkési szolgálatát, melyet mindvégig a reá jellemző igényességgel töltött meg tartalommal — épp oly meddő erőlködés volna véletlenszerű epizóddá degradálni, mint bármilyen irányból kisajátítására törekedni.

Lelkési működése

Medinai (1920), dombóvári (1920—1922), bajai (1922—1927) és zengővárkonyi (1927—1947) lelkeszi évei során többször érte fájdalmas kudarc. Nehéz természetű ember volt, rigolyás, maximalista. Híveinek percre pontosan előre be kellett jelentkezniük parókiáján. Nem akart és nem tudott alkalmazkodni, gyűlölte a hamis tekintélyt, kisszerűséget. Vádolták, hogy parancsnoka, és nem elnöke a presbitériumnak. Valóban kálvini szigorral lépett föl a gyülekezet vallási aktivitása érdekében. Bár tartalmas prédikációival eleve vonzotta a híveket, pályája során mindvégig kérlelhetetlenül megkövetelte az egyházi alkalmakon való részvételt. Az igazolatlanul elmaradó presbitert pénzbírsággal sújtotta, amelyik egyháza kárára katolikus feleségének reverzálist adott, kizárta a presbitériumból. Féltekenyen ügyelt a „törvényesen bevett felekezetek egyenjogúságára”, nem volt hajlandó részt venni „felekezeti jellegű zászlónak állami intézmény jelvényeként való felavatásán” de ugyanekkor rabbi híján vállalta, hogy héber orációt mondjon egy kis szatóc s temetésén. Ifjúsági munkája példás volt. (Baján heti 12 hittan órája volt.) Nőegyletet, énekkart, könyvtárat, Keresztyén Ifjúsági Egyesületet szervezett, szórványgyülekezeteket, családokat és betegeteket látogatott, kórházba indulóknak ajánló levelet írt, Zengővárkonynak villanyvilágítást szerzett, sokgyermekes családokat telepített. Baján — a távozásakor felvett presbiteri jegyzőkönyv szerint „romjából építette meg a kívül-belül megroskadt egyházat, és tette példásan erőssé és virágzóvá.”⁹ Azzal a céllal, hogy együtt éljen egy kicsiny közösséggel, azt megismerje, „mintaszerűvé fejlessze”, bajai állását az idilli környezetű zengővárkonyi parókiára cserélte. Az itteni gyülekezet a kántortanító ellenséges fellé-

pése nyomán — aki kormányzósértésért és nemzetgyalázásért is feljelentette — évekre elfordult tőle. Nem rejtegette progresszív hajlamait: nyíltan bírálta a tulajdonviszonyokat. Amikor *Bajcsy-Zsilinszky* Endre zengővárkonyi látogatása után Fülep által ihletett gondjairól szolt a sajtóban, parókiája falait éjjel „rondasággal” bekenték.¹⁰ Ekkor, egyik falujabélihez írta: „csodálom, hogy engem olyan oktan embernek képzel, s azt hiszi, hogy én olyan kisbirtokú polgároktól szeretnék földet elvételni, amilyenek a várkonyiak... tudják meg, hogy amikor magukért kell harcolni én mindig ott vagyok az első sorban.”¹¹ A szószékről reformatori hévvel próbálta kormányozni a gyülekezet magánéletét, helyreállítani megromlott erkölcsi értékrendjét. Kudarca Baudelaire *Albatroszát* példázza: a magasabb régióban utolérhetetlen fenséges madarat, amint szánalmasan bukdácsol a porban.

Műveinek vallási-teológiai vonatkozásai

Lelkiismeretesen ellátott papi teendői mellett tudományos fejlődése sem torpant meg. Életművében több tucat egyházi-vallási témájú írás található. Baján egyedül írta és szerkesztette a *Bajai Reformátusok Lapját*, melyet az egyházépítés modern eszközének szánt. A maga jellegzetes hangján, már az első számban ígéretet tett, hogy kezét rá fogja vetni a sebekre, „nem bántás, hanem gyógyítás szándékával”.¹² Egyházi körökben talán az „*Örök reformáció*”, a „*Reformáció és művészet*”, illetve „*A református templom reformja*” c. írásai a legismertebbek. Tanulmányaiban határozottan hangot ad *misztika* iránti vonzalmának és az *aszketizmus* tiszteletének.¹³ Megértette a középkor, a gótika, *Szent Ferenc*, *Dante* lelkét, irántuk táplált rajongását távoli korok lényegét közvetítő írásművészettel tárta elénk. Az asszírok, egyiptomiak, etruszkok művészete szerinte azért idegen tőlünk, mert lényegüket nem érezhetjük meg az ő hitük nélkül. Amilyen hódolattal tárgyalja a misztika jelenségét, olyan ingerült a racionalista vallásosság taglalásakor: „A metafizikát az okkultizmussal, a misztikát a misztifikációval, a hitet a hiszékenységgel egynek vevő s e fogalmakat gondtalanul egymás helyett használó irány felállította a „józan vallás” ideálját, mint az egészséges magyar ész és kedély számára legmegfelelőbbet, és kitenyészttette például a magyar kálvinizmusból azt a típust, mely a vallás-talan vallás magaslatáról legmagyarabb magyarsága büszke tudatával nézi le a „vakbuzgóságot” és „kegyeskedést” — a valamennyi vallás közötti predesztináció- és sola fide-tanával talán a legirracionalisabb mélységekre építő kálvinizmus cégére alatt. Eszerint nem az evangélium a mértéke a magyar szellemiségnek, és ítéltetik meg azzal, milyen mértékben képes az evangéliumot hordozni, magáévá tenni, a maga szellemi sajátosságát benne megformálni és hozzáadni, hanem ellenkezőleg, a józan ész, a „magyar ész” a mértéke az evangélium e helyen való érvényességének...”¹⁴

Amíg a vallás ópium szerepét hirdető nézetek őrzik népszerűségüket, tanulságokkal szolgálhat Fülep Lajos vitája *Fogarasi* Bélával. Míg *Fogarasi* szerint a *transzcendencia* a konzervativizmus lelki támasza, Fülep szerint a konzervativizmus ugyanúgy csatlakozhat bármilyen tartalomhoz, mint a progresszivizmus, és a transzcendens célok nemhogy megbénították volna az emberiség cselekvőképességét, hanem éppen ellenkezőleg: „a legnagyobb mértékben fokoz-

ták azt... a transzcendens cél nem földöntúli és nem máslényegű mint az emberi lényeg: Isten országa tebened van, ez a tanítás alapja." A hívó ember — ezt Cromwell, Kálvin és a puritánok példáján igazolja — nem ölbetett kézzel várja ideáljai teljesülését. A talán örökre elérhetetlen célokról lemondani nem tudás „olyan energiákat patintott ki az emberből, amilyenekhez fogható keveset láttunk a történelemben.”¹⁵

Jellegzetes gondolatai szólalnak meg az *általános keresztyénség* és a *hitvallásos kálvinizmus* vitájához történt hozzászólásából. Szerinte e két irányzat olyan, „hogyan az egyiknek csak a másikkal együtt van értelme... egyik a cél, másik az út, a cél az út nélkül nem érhető el, s az út a cél nélkül semmi...”¹⁶

Közírói munkásságának lelkeszi háttere

Párhuzamos az iménti tétel — hiszen szintén korrelációs viszonylatra épül — azokkal a gondolatokkal melyek Fülep életművének egyik legismertebb, központi problémáját, *egyetemes és nemzeti összefüggését* boncolják. Fülep Lajos otthonos volt Európában a párizsi Salon d'Autumne-ban csakúgy, mint a firenzei Bibliotheca Filosofica-ban. 1919 után mégsem természetellenes meghasonlásból, hanem egyéni hajlamainak engedve indult egy 615 lelkes elhanyagolt magyar faluba. Az a Fülep Lajos, akinél az egyetemesség követelmény, Adyban éppen azt látta többet, hogy a világ dolgaihoz magyarságán keresztül viszonyul. Meggyőzően igazolta, hogy a nemzetnek nem a nemzetközi az ellentéte, hanem az álnemzeti, amely nemcsak nemzetietlen, hanem nemzetellenes is. „Ő tudja meddig tart a lépés / hol van a titkos érc amely fölött / hőkkenve meg kell állni” — jellemezte Fodor András,¹⁷ mások „látó”-nak, „eligazító”-nak nevezték, mert biztonsággal, botlás nélkül közlekedett a nemzeti kérdés ingoványos terepén. Undorodott az olyan világtól „amelyben valakinek nem a szellemi és erkölcsi minősége, hanem családfája, nemzetisége, vagy felekezeti hovatartozása számít.”¹⁸ Zengővárkonyi lelkeszsége idején ugyanaz a Fülep Lajos irányította a népi írók figyelmét a magyarság katasztrofális demográfiai helyzetére, aki Szabó Dezsőt nemcsak esztétikai érvekkel támadta, hanem a „magyar faj” szempontjából is végzetesen károsnak tartotta. Nemzeti problematikával, népesedési kérdésekkel kapcsolatos közírói munkássága elképzelhetetlen volna lelkeszi háttere nélkül. A „kicsiny közösség” tragikus helyzetének ismerete kényszerítette nyilvánosság elé. Kéziratok hagyatékából kiderül, ő fogalmazta a felsőbaranyai református egyház megyei lelkeszeihez küldött demográfiai kérdőívet, és az adatok az ő kezébe kerültek.¹⁹ „Hogy maradhat fenn a nép, a nemzet... ha megsemmisül benne mint közösségben az élni, fennmaradni, növekedni akarás?” — viaskodott már-már hisztérikusan a kérdéssel, amely „mindnyájunk bőrét égeti.”²⁰ Természetesen nemcsak a pusztulás mértéke izgatta, hanem az „egykézés” mögött lappangó erkölcsi deformáció, önzés, eszmények megcsúfolása, sőt „egyenesen üldözése a másfajta szellemi és erkölcsi fejlődést szolgáló törekvéseknek”, amely üldözés, szembeszegülés olykor szinté létében fenyegette.²¹ A Református Élet hasábjain „Egyke értekezlet Baranyában” címmel Kiss Géza számolt be Fülep egyik kétórás, torokszorogató, meg rázó, felkavaró előadásáról. A lelkeszekhez, akiknek gyülekezete „vad nemtörődomséggel táncolja körül sírját”, így szólt Fülep Lajos zárószava: „Az evangé-

lium az, hogy van itt egy halálra ítélt, pusztuló nép. Ne csilingelj, ne bizottságosdít játszsz, ne Afrikába járd, hanem azon a ponton, ahova Isten állított, szégyenen, gyalázaton, nélkülözésen, megalázásokon, sebekén át, ha kell az életed árán is, mentsd meg ezt a népet.”²² Egyházától és az ifjúságtól remélt segítséget, amely egy pillanatra úgy tűnt, felfogta a maga történelmi hivatását. „Egyházunkra Isten valamikor nemzetünk megmentésének földadatát bízta” — szölt a Soli Deo Gloria Szövetség „Cselekedjen az Egyház” c. memoranduma — „A feladat változott formában ma ugyanaz...” A református egyház XX. századi történetének különleges értéke ez az egyke pusztított magyar föld és a három millió földnélküli sorsán felindult, a magántulajdon „szentségét” blaszfémia-nak nevező, radikális birtokreformot követelő Fülep Lajos által fogalmazott kiáltvány. A memorandum sorraiban a népért hordozott felelősség legnemesebb reformatori hagyományai elevenedtek meg, abban a történelmi szituációban sajnos igen csekély eredménnyel. (Aligha lehetne ennél fontosabb üzenete Fülep Lajosnak, ma, amikor évente még csak egy Hajdúszoboszló nagyságú település tűnik el térképünkéről, de a demográfusok már 2030-ig milliósán nagyobb népességfogyással, és utána törvényszerűen fokozódó hanyatlással számolnak.)

Közelség, távolság, nyitottság. (A kortársak és a kor)

Bizonyos, hogy Fülep Lajos nem értett egyet Ravasz László egyházpolitikai koncepciójával, annak ellenére, hogy személyét, intellektuális képességeit nagyra értékelte.²³ Tőle szokatlanul meleg hangú recenziót írt viszont Bereczky Albert prédikációs kötetéről.²⁴ Hivatalos és egyéb egyházi kapcsolataiban ugyanolyan kevéssé oldódott fel, ugyanolyan esetlegesen azonosult, mint életének spontán közösségeivel. Igaz nem is tagadta meg lelkeszi múltját, amintogy 1919 után Lukács Györggyel és körével való közöségét sem — a nézetkülönbségek ellenére.²⁵ Hasonló közelség és távolságtartás figyelhető meg Fülep és a népi viszonylatában, annak ellenére, hogy fontos szerepe volt a népi reformmozgalom indulásakor.²⁶ Vállalta a Don Quijote-i szerepet, magányt, kilátástalan küzdelmet. Szerinte a szellem emberétől nem is követelhető azonosulás. Az ő hivatása más: „a nemzetet kell képviselnie, ha kell, saját nemzetével szemben is, saját nemzetének tragédiájával szemben is, a hűtlenség látszatának vállalásával is. Ez volt a nagy próféták, az Ézsaiások, és Jeremiások hivatása.”²⁷ Közelséggel egyidejű távolságtartása méltóság-teljes modell a XX. századi magyar értelmiség előtt, amely jelszavaknak hódolva oly sokszor etette vagy ingerelte az „eszme majmát”.

1947. november 13-án kelt, Ravasz püspökhöz írott levelében kifejtette, hogy egyetemi tanári kinevezése nem összeférhetetlen a lelkeszi jelleggel. „Hűsz év zengővárkonyi, kis híján harminc évi lelkipásztorkodás után nem is tudnék megválni tőle, sőt alkalom szerint szolgálni kívánok, [lelkeszi jellegem] meghagyását kérem.”²⁸ 1947 előtt és után egyaránt hivatalostól eltérő értéknormákat képviselt: „szinte változás nélküli, kötömb szilárdságú” embernek látták a hozzá közel állók.²⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne rétegződtek volna egyre újabb hatások műveltségében, vagy új problémákkal érintkezve ne nyert volna új színeket. Határtalan nyitottságát haláláig megőrizte. Nyolc nyelven olvasott rendszeresen. Héberül a teológián, dánul Kierkegaard kedvéért, oroszul Tolsztojtól tanult meg. Érdeklődése egyrészt

az emberiség csúcsteljesítményeire irányult, a Biblia világára, a görögségre és Homéroszra, Dantera, Rembrandtra, Dosztojevskijre. Ezek az óriások tágitották értékrendjét olyanná, hogy félelmetes képességeivel művész-tudós körökben is bénítólag hatott.³⁰ Állandó törekvése volt a meg nem értett géniuszok felfedezése, méltánylása. Izsó Miklós apró agyagfiguráiban ő észlelte a világraszóló lehetőséget, ő ismerte fel *Lechner* Ödön érdemeit. Ő hirdette először — a szakmai közvélemény ellenében — *Csontváry* zsenialitását. Miközben Lukács György Rjepin mellett kardoskodott, Fülep megfogalmazta *Derkovits* egyetemes művészettörténeti jelentőségét. Kvalitásérzéke utolsó éveiben sem hagyta cserben *Kondor* Béla esetében.

A „peripatikus hajlamú”, a „remete”, a „Platont nélkülöző Szokratész” *Fülep* Lajos — aki nem hozta létre Nagy Művét, töredékeiben hagyta ránk rendszerét — *személyiségének (Papini utáni) második kulcsát Cézanne interpretációja rejti*. Milyen tulajdonságaira rezonál annak a Cézanne-nak, akihez nyilvánvalóan alkatilag is vonzódott? *Fülep* Cézanne-ja évszázadok hagyományai és az impresszionisták minden új vívmánya birtokában jelenítette meg klasszikus formáit. „Művészete épp olyan magában álló, mint amilyen élete volt... nem szerepelt, bujkált, egyedül volt” akinek „privát szerencséje, hogy nemcsak ki tudta magát vonni az életből, hanem módjában állt föléje kerekednie”, aki Párizstól távol begubózott művészetébe, és a hatalmas élő valóság jelenségeit fölaprózni, szétszedni, újra összerakni, ebből rendszert alkotni sohasem volt képes.³¹ *Fülep* is úgy érezte, a szisztéma alkotás ára az ábrázolt élet teljességének csorbulása.

Reménytelenségben és reménykedve élte életét. Láttá egy világ eltűnését, az elidegenedés erőinek kiteljesedését, látta hogyan sodorja magával a falut is a modern élet lüktetése, értéket látott veszendőben, amely helyett csak anyagi robot marad.³² Szánta és lenézte a modern kor mindent tudó emberét, aki hályogos szemmel jár a ragyogó világban, aki elveszítette az összefüggések megértésének képességét. Átélté egy erkölcsi világrend megrendülését, amelyben aláhanyatlott a család, a munka, a szellemi javak, a nemzeti elhivatottság értéke. Élete delén Európáért félt, mert úgy vélte, a kapitalizmus válsága sőt bukása sem a véget jelenti, de ahol a szellem leköszön, és helyét faji, vagy osztálykategóriák egyeduralma foglalja el, ott megszűnik Európa.³³ Fájdalom töltötte el, mert tudta, „a nemzet létének alapja nem a föld, ipar, kereskedelem, nem a jó törvények, jó közoktatás, hadsereg, hanem — a család.”³⁴ Érezte, hogy „a szellem nem tud olyan egységes lenni, mint a szellemtelenség, a közösség olyan közös lenni, mint a közösségtelenség”, félt mert az egység mindig nehezebben valósul meg a „lélek és a szellem magasán”, mint a „nivellálásban. Az egész emberiséget féltette, hogy gyöngeségében engedi kicsúszni kezéből az élet értékeit, a művészetet, a vallást, a haza szeretetét, és a pusztá létet tekinti legfőbb jónak: „a gyöngeséget pedig bűnhődni kell, mert a gyöngeség erkölcstelenség... Az emberiség, amely a pusztá létén túl erő jókról lemond, a létről is kénytelen lemondani: elmagát ítéli halálra. Mert az ember igazi léte, az elpusztíthatatlan, nem a létben van. Hanem azon túl.”³⁵

*

Az idős *Fülep* tanítványai körében — soha nem volt „papos” viselkedésű! — Bach koncert utáni megrendülésében, zajongó-sürgő pincérektől sem zavartat-

va magát, zsoltárokat kezdett énekelni. („S ezt akarják kiirtani. Ez nekik nem kultúra!” — dohogta.³⁶) Utolsó éveiben gyakran felötlött emlékeiben egy másik mulató, és a százharminchetedik, „babiloni” zsoltár, amit „Ady Úr” énekelt könnytől nedves arccal az ő vállára borulva. *Fülep* érett férfi volt *Ferenc József* halálakor, és kezdő egyetemi tanár, amikor a magyar nép egy emberként követte „bölcs vezér”-ét. Különös életét a magyar történelem leghosszabb 85 esztendejében élte: látott apokalipszist, háborút és békét, amelyben „meg sem született gyermekek névtelen serege masiroz... valami láthatatlan tömegsír felé...”³⁷ *Hangját életigenlés fűtötte szenvedélyessé. Értékek felismerésére és mentésére tanít.*

Szabó Botond

JEGYZETEK

1. Az egyházi sajtóban eddig néhány recenzió, ill. fontos figyelem felkeltő írás jelent meg: *Márkus Mihály*: *Dr. Fülep Lajos*. Th. Szemle 1971. 160—162. p.; *Csomasz Tóth Kálmán*: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Th. Szemle 1974. 250—254. p.; *Porzolt Ferenc*: Holta után is beszél. Reformátusok Lapja 1975. szept. 14.; *Márkus Mihály*: Művészet és világnézet. Th. Szemle 1977. 55—60. p.; *Kopasz Gábor*: *Fülep Lajos* a tudós lelkipásztor. Confessio 1980. 13—28. p. *Tüskés Tibor*: *Fülep Lajos* emlékezete. Confessio 1985. 76—80. p. — 2. Részlet *Fodor András* Gazdátlan ház c. verséből, a *Fülep Lajos*nak ajánlott „Kettős rekviem” c. kötetből. (Bp. 1973.) — 3. *Zádor Anna*: Emlékeim *Fülep Lajos*ról. = *Fülep Lajos* emlékkönyv. Bp. 1985. 325. p. — 4. A magyarországi művészet története (1—2. k.) és a Művészettörténeti Értesítő (1952—), ill. Acta Historiae Artium (1953—). — 5. *Dercsényi Dezső*: A tudományservező. = *Fülep Lajos* emlékkönyv. Bp. 1985. 235. p. — 6. *A Szellemet* a társszerző *Lukács György*, „*Fülep lapja*”-ként emlegette. *L. Éles Csaba*: Északfokok. Alföld 1985/4. 41. p. — 7. *Fülep Lajos*: *Giovanni Papini*. = *Művészet és világnézet*. Bp. 1976. 36. p. — 8. Gyermekkori nyarait anyai nagybátyja *Kócsi Dániel* ref. lelkész székelyvajai parókiáján töltötte. — 9. *Sümei György*: *Fülep Lajos* tiszteletes úr Baján. Forrás 1985/1. 70. p. — 10. *Kodolányi János*: *Baranyai utazás*. = *Fülep Lajos* emlékkönyv. Bp. 1985. 41. p. — 11. *Tüskés Tibor*: Adatok *Fülep Lajos* zengővárkonyi éveiről. = *A Janus Pannónius Múzeum Évkönyve*, Pécs, 1977. 270. p. — 12. *Sümei György* i. m. 71. p. — 13. *Fülep Lajos*: Az értelmi, érzelmi és akarat elemek beteges nyilatkozatai a vallásban. = *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Bp. 1974. 2. k., ill. Suso c. írása uo. 652—656. p. — 14. *Fülep Lajos*: Nemzeti öncélúság. = *Művészet és világnézet*. Bp. 1976. 180. p. — 15. *Fülep Lajos*: Hozzászólás *Fogarasi Béla* konzervatív és progresszív idealizmus című előadásához. = *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Bp. 1974. 2. k. 677—678. p. — 16. Idézi *Márkus Mihály*: *Dr. Fülep Lajos* Th. Szemle 1971. 161. p. — 17. *Fodor András*: Az ezredik este. („A kettős rekviem” c. kötetből.) — 18. *Lackó Miklós*: „Az emberivé egyetemessült nemzet remeg a sorsáért.” Jelenkor 1985/4. 370. p. — 19. *F. Csanak Dóra*: *Fülep Lajos* kéziratot hagyatéka. Bp. 1984. 124. p. — 20. *Fülep Lajos*: Magyarok ne Kanadába, hanem *Baranyába* vándoroljatok ki, ill. *Pusztul-e a magyarság*. = *Művészet és világnézet*. Bp. 1976. 96. és 126. p. — 21. Uo. 109. p. — 22. *Kiss Géza*: Egyke értekezlet *Baranyában*. Református Élet, 1934. 69. p. — 23. Megbecsülésük kölcsönös volt. *Ravasz László* csak akkor járult 50 ezer koronával a bajai lelkész fizetéséhez, amikor eldőlt, hogy az állást *Fülep Lajos* tölti be. A püspök két írása megjelent a *Bajai Reformátusok Lapjában*, de személyesen is ellátogatott *Bajára*. 24. *Fülep Lajos*: Az igazi imádság. Református Élet 1935. 432. p. —

25. Jellegzetes, hogy miközben Fülep azon fáradozott, hogy a *Szellem* c. folyóirat minden száma elevenítse fel a magyar művelődés történetének egyik fejezetét, Lukács valamelyik világnyelven szerette volna a lapot megjelentetni. — 26. A népi-urbánus vitában a helyzet elmérgesedéséért az urbánusokat hibáztatta, de a *Válasz*-ban „Nemzeti Öncéltság” c. írásában figyelmeltetett a turáni ködök veszélyeire is. — 27. Idézi *Lackó* Miklós i. m. 370. p. — 28. L. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában. 1007. 1947. XI. 18. eln. szám. — 29. *Németh* Lajos: Fülep Lajosról. Jelenkor 1985/1. 48. p. — 30. *Zádor* Anna: Emlékeim Fülep Lajosról. = Fülep Lajos emlékkönyv. Bp. 1985. 334. p. — 31. *Fülep* Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. 1. k. 425., ill. 462—463. p. — 32. *Fülep* Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. 2. k. 151. p. — 33. *Fülep* Lajos Baranyában. Bp. 1985. 37. p. — 34. *Fülep* Lajos: Művészet és világnézet. Bp. 1976. 116. p. — 35. *Fülep* Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. 1. k. 608. p. — 36. *Fodor* András: Ezer este Fülep Lajossal. Kortárs 1984/10. 1538. p. — 37. *Fülep* Lajos: Művészet és világnézet. Bp. 1976. 93. p.

Lukács György és Fülep Lajos kapcsolatáról

Nem tudom, akad-e valaki ma a magyar protestantizmus teológusai közül, aki a 100 éve született Lukács György filozófiai, esztétikai és marxista ideológiai műveit mind elolvasta, megértette és azokról a tárgyhoz illő színvonalon — teológiai nézőpontból! — szólni tudna. E sorok írója önmagát nem tekinti ilyennek. Hiszen több tízezer oldal ismeretéről, összefüggéseiben való megragadásáról, majd valamiféle válaszadásról volna szó. A fenti cél talán tíz év megfeszített munkájával elérhető lehetne annak, aki erre vállalkoznék, mégis az eredmény — több szempontból — kérdéses maradna.

Nehogy tehát a „ki sokat markol keveset fog” hibájába essünk, nem a „helyszüke”, de bevallottan ismereteink korlátai és a témában való járatlanságunk miatt — eleget téve a cikkírásra való megtisztelő fölkérésnek — válasszuk a centenáriumi megemlékezésre az átfogó ismertetésnél járhatóbb utat: Lukács György és Fülep Lajos művészettörténet, a későbbi bajai, majd zengővárkonyi református lelkész kapcsolatának elemzését.

Előljáróban azt a könnyen adódó félreértést kell eloszlatnunk, mintha a XX. sz. marxista klasszikusai közé számító Lukács György meg a tudós református lelkész, Fülep Lajos lettek volna jó barátságban. A tétel jól hangzanék, csak hogy kétszeresen nem igaz. Először azért nem, mert kapcsolatuk legtúzetesebben tárgyalandó korszakában (1910—17) Lukács György még nem volt marxista, Fülep Lajos pedig még nem volt református lelkész. Az előbbi ui. csak az I. világháborút követő őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején vált nagypolgári értelmiségiből marxista ideológussá, az utóbbi pedig 1918-ban nyert lelkési oklevelet. Kapcsolatuk viszont ezt megelőzően volt igazán intenzív, amikor közösen terveztek és szerkesztették az „A Szellem” című filozófiai folyóiratot (1911—12), majd amikor a Vasárnapi Kör összejövetelein s a Szellemi Tudományok Szabadiskoláján találkoztak, adtak elő mindketten (1915—17). Másodszor pedig azért nem igaz a kettőjük jó barátságáról szóló tétel, mert — bár leveleikben többször szólították egymást „Kedves Barátom”-nak — valójában kapcsolatuk nem köznapi értelemben vett, hanem „fegyverbarátság” (Lukács kifejezése) volt.

Ezek után viszont feltehető a kérdés: Van-e értelme két filozófus-esztétának jórészt 70 évvel ezelőtti kapcsolatáról írni olyan folyóiratba, mely elsősorban a teológia mai szakkérdéseivel foglalkozik? Feltétlenül van! Három szempontot említünk ennek bizonyítására, kifejtésük egyben mondanivalónk egyik részének előtárása is lesz.

Első a szó szoros értelmében vett *teológiai* szempont. Mindketten nagyon sokat foglalkoztak ez időben metafizikával, miszticizmussal, régi és újabb teológusok irataival. Hogy ezt milyen színvonalon tet-

ték és érdeklődésük e téren milyen széles körű volt, azt igazolja *Eckhart mester*, *Kierkegaard* (mint klasszikusok) és *G. Papini*, *M. Buber* (mint kortársak) neve, akiket mindketten tanulmányoztak vagy velük kapcsolatban álltak. A középkori misztikus Eckhart mester tudvalevőleg az ifjú Lutherre hatott, nélküle a reformátor fejlődése, szakítása a skolasztikával elképzelhetetlen lett volna. Kierkegaard pedig az I. világháború után élte reneszánszát a protestáns teológiában, sem *K. Barth*, sem *R. Bultmann* nem érthető a kierkegaardi előzmények nélkül. Ami *M. Buber* illeti, az ő hatására indult meg az ÓSZ iránti újabb érdeklődés, a rabbinista irodalom hasznosítására való törekvés, bizonyos értelemben a keresztény—zsidó dialógus. Csak hogy mind Kierkegaard, mind Buber felé előbb fordult Lukács és Fülep figyelme, mint a nyugat-európai protestánsoké! *G. Papini*vel való kapcsolatfelvételük is megelőzte a neves római katolikus történetíró itthoni teológusok általi felfedezését, akinek Jézus-életrajza talán a római katolikus—protestáns párbeszéd legjárhatóbb területére: a Biblia közös, krisztocentrikus tanulmányozására mutatott. Teológiai szempontból tehát azért hasznos Lukács és Fülep kapcsolatát tanulmányozni, mert e téren megelőzték korukat, s ez akkor is igaz, ha Lukács György később megtagadta ezt a „metafizikai korszakát, Fülep Lajos pedig csak később vált — a szó szakmai értelmében vett — „teológussá”.

Másodszor az *etikai* szempontot említsük, még világosabban az etikus magatartást. Kettőjük kapcsolatában ez kétszeresen tükröződik. Vegyük előbb egymás iránti szolidaritásuk szép példáját. Levelezésük elemzése során láthatjuk, hogy amikor Lukácsnak módjában állt volna egy olyan filozófiai folyóirat szerkesztésében részt vállalnia, mely egyrészt a már jól működő németországi „Logos” folyóirattól, másrészt a budapesti filozófiai élet „bennfenteseitől” kapott volna támogatást: visszautasította ezt a lehetőséget, mert nem akarta cserben hagyni Fülep Lajost és kettőjük tervezett közös vállalkozását. Fülep sem maradt adós a szép etikai magatartás felmutatásával, mert amikor megtudta, hogy Lukács előtt milyen lehetőség áll: többször is írt neki, hogy „fölmentse” a neki tett elkötelezettség alól. Ezt viszont Lukács nem fogadta el: „én Önnek kötöttem le magamat, csak Önnel teljes szolidaritásban megyek bele bármibe” (Lukács Gy. levelezése, 133. sz. levél, Berlin, 1910. dec. 21. körül) — írja Fülepnek.

Még inkább etikai magatartást tükröz hűségük az akkor mindkettőjük által vallott antipozitivisták (a pozitivisták világnézet csak a mérhető jelenségek valóságértékét ismeri el, összefüggésbe állításuk és magyarázatuk iránt közömbös) és metafizikus elvek iránt. Ha az említett németországi „Logos” mintájára *Alexander Bernát* és más „beérkezett tekintélyek”

körében elvállalják a magyar „Logos” munkatársi feladatait, ez anyagi függetlenséget adott volna (a pénzzavarral küzdő) Fülepek és folyamatos publikálási lehetőséget (a jómódú, de filozófiai kéziratjai közlésére némelykor visszautasítást kapó) Lukácsnak. Csakhogy ezt az elveik ellen való ajánlatot, némi tépelődés után, visszautasították.

Végül (s ez a harmadik indok), azért hasznos teológiai szakfolyóiratban Lukács György és Fülep Lajos kapcsolatával foglalkozni, mert ez a kapcsolat a XX. sz.-i magyar művelődéstörténet szerves részévé vált, az egyház élete pedig elszakíthatatlan nemcsak a társadalomtól, de annak kultúrájától is, melyben él. Ma, amikor a magyar protestantizmus teológiai gondolkodásába már szervesen beleépült és a maga helyére került a kierkegaard örökség — K. Barth közvetítésével, és M. Buber mondanivalója von Rad, C. Westermann, de főként K. Miskotte s nem utolsósorban Pákozdy László Márton közvetítésével — érdemes azon elgondolkozni: Mi lett volna, ha a magyar teológusok már 1910—13 körül megtanulták volna Lukács és Fülep útján közvetlenül Kierkegaardtól és Bubertől azt, amit pár évtizeddel később a fenti — gondolatjel közé tett — teológusok közvetítésével vettek át? Vagyis mi lett volna, ha az I. világháború előtti magyar teológia nem a lejárt racionalizmus és a lejárobán lévő liberalizmus eszméit veszi át külföldről, hanem az itthoni kulturális progresszió eredményeiből merít? A kérdés csupán szónoki, mert meg nem történt események hatása kívülesik a történelmi vizsgálódás körén. Cseppet sem szónoki azonban annak a kérdésnek felvetése, hogy miért nem tűztük ki még feladatnak (pályázat formájában vagy a DC keretein belül) Fülep Lajos kifejezetten teológiai műveinek tanulmányozását és egyéb művei teológiai vonatkozásának számbavételét. Hiszen amikor — a sajnos mindig időszerű — „egyke” kérdésében figyeltünk rá (pl. Confessio, 1985/1,76 kk.) annyi előremutatónak etikus-profétai és mégis gyakorlati népesedéspolitikai gondolatot találtunk nála, amire méltán lehetünk büszkéek, s amelyekre hallgatnunk kellene. Megkönynyíti a „teológus-Fülep” témája kidolgozását az, hogy az állami kiadóknál, illetve kulturális szerveknél már elkészült a teljes bibliográfia Fülep nyomtatásban megjelent műveiről és kézíratairól.

*

Lukács György és Fülep Lajos valószínűleg a század első évtizedében ismerkedtek meg a budapesti (József kft.) Baross kávéház ún. „balszélfogó” asztalánál Hevesi Sándor, a későbbi színházigazgató és a Thália Társaság körében. Mielőtt 1910-ben közös lap szerkesztését határozták volna el, már mindketten irodalmi tevékenységet folytattak. Fülep első cikkei már 1904—6 között megjelentek, főként képzőművészeti és színházi kritikákat írt, majd Nietzsche-fordítása és tanulmánya jelent meg, franciaországi és olaszországi tanulmányutát tett, az „A Szellem” szerkesztését is Firenzéből irányította, ahol — megszakításokkal — 1907—1913-ig élt. Dantét és a középkori misztikusokat nagyon szerette és értette. 1912-ben doktorált filozófiából, valamint olasz nyelvből és irodalomból. Már első publikációi szigorúak, magas igényt támasztott önmagával és másokkal szemben egyaránt.

Lukács Györgynek pedig már érettségije évében jelentek meg cikkei, Ibsennél tesz 18 éves fejjel látogatást, főként színházi jegyzeteket, kritikákat ír, de modern színdarabok fordítója is. Kolozsvárt 1906-ban

állam- és jogtudományokból, Budapesten esztétikából, német és angol filológiából doktorál. Mindezt filozófiai érdeklődéssel és olvasottsággal teszi, 1910-ben írt, „A lélek és a formák” című műve — egyik mai filozófiatörténet szerint — „Az első tulajdonképpeni egzisztencialista mű” (Lendvai—Nyíri, 217—218), megelőzve Heideggert és Jaspersét. Az erősen Kierkegaard hatása alatt álló írás az egyértelműen megformált élet lehetőségeit, az emberi magatartás tiszta alakzatait keresi. A döntés, a választás hősiességében két utat tart lehetők: a tragikust (a véghez vitt harc) és a misztikust (a véghez vitt föloldódás).

Ilyesféle szellemi élet állt a két ember mögött, amikor levelezni kezdenek. Lukács főként Berlinből, Fülep pedig Firenzéből ír tervezett filozófiai lapjukról, „A Szellem”-ről. Tekintsük át röviden e levelek tartalmát!

Lukács György 1910. május 24-én ír Berlinből Fülepnek. Előzőleg Fülep szólította fel őt, hogy a tervezett lapnak legyen munkatársa. Lukács húzódozik: a szerkesztést Berlinből nem tudja segíteni, ami pedig írásai elhelyezését illeti, most van hová írnia, a „Renaissance” című folyóiratba, rá akarja venni Fülepet, hogy ő is ennek a lapnak dolgozzék, ezt a lap szerkesztői „Ahogy a hangulatot ott ismerem, nagy megtiszteltetésnek vennék” (Lukács Gy. levelezése, 87. sz. levél).

1910. július 16-án jelenik meg a „Nyugat”-ban Lukács György kritikája Fülep Lajos Nietzsche könyvéről, mely a Filozófiai Írók Tára XXIII. köteteként jelent meg s egy nagy tanulmányt adó Bevezetést, valamint Nietzsche „A tragédia eredete” című műve fordítását tartalmazta. Lukács azt írja kritikájában Fülepről, hogy „vagyunk egypáran, akiknek nehezen kimondott és nehezen kimondható reményei öhozzá kapcsolódnak”. Fülep „a legstílusosabb magyar író”, aki — bár nem ért mindenben egyet Nietzschevel — több dologban mégsem fejt ki kritikáját vele szemben, mert a „Nietzsche elleni polémia milyen stílustalan lenne egy Nietzsche-fordítás előszavában”. Fülep írása így a „visszatartott polémiától halkan reszkető”. Az alábbi mondat igen jó jellemzést ad Fülepről: „Milyen biztos és erős lehet valaki, aki a mi gyorsan és izgatottan fejlődő országunkban, ahol a legjobbak kétségbe vannak esve, ha nem láthatják napról napra saját fejlődésüket — így ki tudja várni a maga fejlődésének természetes teljesüléseit” (Fülep L. emlékkönyv, 11—12.).

Fülep 1910. november 16-án Firenzében kelt leveleiben köszöni meg Lukács fenti kritikáját. „Köszönöm az Ön jószívű bírálatát s főként azt, hogy egy kereskedelmi árucikkből nem ítélte meg engem egészen, akinek azt a N. könyvet úgy és ebben a formában kellett megcsinálnia és meg kellett csinálnom, mert azon a pénzen utaztam el Olaszországba új dolgok felé.” Majd reflektál Lukács azon szándékára, hogy egymás műveit kölcsönösen kritikálják: „Nézetét, hogy egymást kontrolláljuk, teljesen osztom, a kritikát nagyon szükségesnek tartom, s jó volna, ha a mi lapunk idővel odafejlődne, hogy egymásról megmondhatnók benne a nézeteinket” (Lukács Gy. levelezése, 117. sz. levél).

1910 októbere és decembere közti levelezésük anyagi kérdések (Lukács Gy. levelei, 129. sz. levél), különféle szerzők műveinek fordítási és publikálási joga megszerzése és a fentebb említett „Logos” ügy körül folyik. Lukács szolidaritása Fülepnek jólesik, megköszöni, majd hozzáteszi: „Igaz, hogy hasonló körülmények között én is így tettem volna — de tán annál jobban esik. Mivel nem meglepetés, mivel Önre vall,

mivel teljesen födi a képet, amelyet Önről alkottam” (Lukács Gy. levelezése, 139. sz. levél).

„A Szellem”-nek végül két száma jelent meg 1911 márciusában és 1912 januárjában. A szerkesztők eredeti magyar művek megjelenését, külföldi szerzők munkái fordítását, valamint könyvek ismertetését tervezték s valósították meg. Lukácstól két eredeti tanulmányt, illetve esszét hoztak. Az egyik címe: „A tragédia metafizikája”, a másik „A lelki szegénységről” című esszénovella volt. Fülep „Az emlékezés a művészi alkotásban” címmel írt tanulmányt. Megjelent Füleptől *Boutroux*: „Természet és szellem” francia eredetijének fordítása s több Lukácstól származó rövid recenzió.

„A Szellem” főként anyagi okokból szűnt meg. A lap megszűnése utáni évekből még maradt fenn levélváltások (Lukács Gy. levelezése, 264., 265., 268. sz. levelek), ezekben Fülep anyagi nehézségekről ír. Lukács személyes segítségét ajánlja a lap hiányzó költségeihez és közbenjárást, hogy Fülep a Pester Lloyd-nál írhasson.

Erdemes Lukács és Fülep levelezésének azt a részét is átnézni, amit nem egymásnak, de egymásról írtak — másoknak. Ebből Lukács Györgynek Fülep Lajosról adott két jellemzését idézzük. Egyik barátjának írja Firenzéből: „Itt van Fülep. Okos, művelt, kulturált, jó utakon van — de kérdés, hogy lesz-e benne elég intenzitás” (Lukács Gy. levelezése, 116. sz. levél). Még érdekesebb, amit Martin Bubernek ír (Lukács Gy. levelezése, 215. sz. levél) „A két kötetről ismertetést írtam „A Szellem” (talán Logos-nak fordítható) c. magyar filozófiai folyóiratban. Ennek a folyóiratnak a szerkesztője Fülep Lajos úr, az olasz és a spanyol misztika kitűnő ismerője, nagyon érdeklődik ezek iránt a könyvek iránt. Megbízhatná a kiadóját, hogy küldjön neki példányt?”

Kitér az I. világháború. 1915-től Lukács és Fülep sokat vannak együtt és tartanak előadásokat *Balázs Béla* lakásán az ún. Vasárnapi Társaság (vagy Kör) keretében, majd az 1917—18-as években a Szellemi Tudományok Szabadiskoláján. Előadásaikból születik Fülep későbbi könyve a „Magyar művészet” és Lukács esztétikájának több fejezete. 1916-ban Fülep elkezdte teológiai tanulmányait, melyeket 1918-ra sikerrel befejez, ez évben különböző beosztásokban kormánytisztviselő, majd az olasz tanszék vezetője, ugyan-

akkor Lukács a Tanácsköztársaság kulturális ügyeinek irányítója. 1920—1947-ig Fülep a segédlelkészi évek után bajai, majd zengővárkonyi lelkipásztor, Lukács emigrációba vonul. Útjaik elágaznak.

Mindez nem jelenti azt, hogy kapcsolatuk végérvényesen megszakadt volna. Lukács 1945-ben és 1947-ben is ír Fülepnek, aki viszont 1950-ben szól hozzá Lukács egyik előadásához (Művészet és világnézet, 384). Fülepnek — mint egyik életrajzírója megjegyzi (Fülep Lajos emlékkönyv, 336, Zádor Anna) — Lukács Györggyel való kapcsolata később „roppant érdekes volt. Alapjában véve kölcsönösen szerették egymást, ez valami fiatalkori érzés lehetett... kölcsönösen elismerték egymás szellemi nagyságát, nem vitakoztak egymással. Fülep Lajos nem engedte szidni Lukácsot, gondolom Lukács sem engedte szidni Fülep Lajost... mikor azon az utolsó osztálygyűlésen együtt voltak... akkor Lukács azt mondta neki: remélem, megélem még, hogy nekem van igazam. S akkor Fülep azt mondta neki: akkor is igazad van, ha nem éled meg”.

*

„Akkor is igazad van, ha nem éled meg.” Fülep Lajosnak Lukács Györgynek mondott megjegyzése túlmutat minden korlátolt meg nem értésen vagy kritikátlan tömjénezésen, sőt úgy sejtjük e szerény megemlékezésnek egyoldalúságain.

Bolyki János

JEGYZETEK

Lukács György levelezése 1902—1917. Bpest, 1981. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: *Fekete Éva és Karádi Éva.* (A szövegünkben: Lukács Gy. levelezése az rövidítése, az idézett levelek sorrendje e kiadás szerinti) — *Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikk, tanulmányok 1920—1970.* Bpest, 1976. Szerk.: *Timár Árpád.* — *Fülep Lajos emlékkönyv.* Cikk, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról. Válogatta, szerkesztette: *Timár Árpád,* Budapest, 1985. (A szövegben: Fülep L. emlékkönyv) — *F. Csanak Dóra: Fülep Lajos kéziratok hagyatéka,* Bpest, 1984. — *Lendvai L. Ferenc—Nyíri J. Kristóf:* A filozófia rövid története, Bpest, 1981.

KULTURÁLIS KRÓNKA

Filmek és könyvek

Hosszasan töprengtem, miképp fogalmaztam meg e krónika címét. Filmek könyvalakban, vagy éppen könyvek filmalakban? Az nem volt kétséges előttem, hogy három-három egymáshoz tartozó film és könyv keltette töprengéseimről írok. Közülük kettő egészen biztosan azért íródott meg könyvalakban, hogy film legyen belőle; a harmadik — amelyről azonban első helyen szólok — ráadásul még

mielőtt filmmé lett volna, televíziós sorozatként aratott sikert, s bizony nem tudom, egyidőben-e a hasonlóképpen nagyszerű könyvvel. Ellenemre szólhat az is, hogy ugyan miért térek most vissza az

Abigél

titkának firtatására, hiszen a könyv is már több kiadást ért meg, a valahai tévésorozat csakugyan orszá-

gos siker és beszédtema volt, a film hatása valószínűleg eltörpül mellette. Azt hiszem, kár lenne, ha így volna. Annak idején a kritikusok fölrottak egyet-mást az elbeszélésnek, de nem érzem szükségét sem annak, hogy ezeket megismételjem, sem annak, hogy mérlegeljem: mi maradt meg a megbíráltakból a filmen is vagy mi változott talán éppen az akkor elhangzottak tanulságaképpen. Nyilvánvaló, hogy a

film, mert rövidebb, feszesebb is lett, s az is nyilvánvaló, hogy aki csak a filmet ismeri, fölnezelhet egy-egy ponton, mert a tömörítés-kor ott kihullott valami, ezáltal egy előzmény folytatás nélkül maradt, vagy egy következmény lett gyökértelen. De mindez apróság, szót sem érdemelne.

Ami engem szóra bír, az, hogy a filmet nagyjából akkor mutatták be, amikor négy évtizeddel korábbról háborús emlékek riadtak föl, de amikor egyszermind a korábbiaknál árnyaltabban mérlegelték és bírálták az akkor történeteket. Mire az *Abigél* eljutott a mozikba, sok más emlékezés között — hogy csupán egyetlen példát említek — hasonló kiadásban megjelent *Bereczky* Albert egykori emlékezése, számadása arról, mit tettek, vagy mit próbáltak tenni az egyházak a „barna pestis” ellen. Egy másik, újkéletű, hasonló tartalmú kiadványról szólván valamennyi bírálója számadatokat állított egymás mellé, mintegy azt sejtette, hogy az egyházak embermentő tevékenysége sokkal kevesebb volt a kellenél. Ha a háború bűnlajstromára gondolunk, természetesen minden kevesnek bizonyult a borzalmak megakadályozására, de én nem ezt vitatnám most, másra gondolok.

A kis hősiességekre, a kis helytállásokra, a kis kockázatokra. Voltak, tudjuk, nem is kevesen, akik annakidején sok-sok életet mentettek meg, s érdemes lenne mérlegre tenni: jótetteikért kellő hálát kaptak-e az utókortól. Szabó Magda könyve, az *Abigél*, s a tévéváltozatból nemrég elkészült film nem ilyen nagy tettekről beszél. Még a kamaszlány-főszereplő apja, Vitay tábornok is mondhatni családi szemszögből méretik meg a történelem mérlegén, noha ő az akkori katonai ellenállás egyik vezetője, s Georgina leányát éppen azért helyezi — rejti — el Árkodon, a Matula püspök nevét viselő leánynevelő intézetben, hogy biztonságban legyen akkor is, ha ővele, a tábornokkal történik valami. Az árkodi ellenállókról is az országnyi összevetésben kicsiny jótettek derülnek ki az elbeszélés során: egy röpcédula, egy hamis okmány, egy tovább-menekítés. Érthető, hogy a könyv is, a filmváltozat is a süldő lány szemszögből mutatja be az eseményeket, de az is, remélem, hogy én most mégis egy halkán kimondott háttér-motívumra eszmélek föl és emlékeztetem Szabó Magda olvasóit, a film nézőit.

Első tekintetre ugyanis Vitay tá-

bornok felelősségérzete egyoldalú: ő, az apa, védett helyen akarja tudni a lányát, hogy Georgina épen, egészségesen vészelhesse át a nehéz időket. A könyv újraolvasása, a film végignézése lebbenti föl az elbeszélés leplét arról, hogy ez a felelősség kétoldalú. Hiszen Georgina, ha nem húzódik kellően az árnyékba, nemcsak maga kerülhet veszélybe, hanem az amúgyis nagy veszedelmet megsokszorozhatja édesapja számára. Már azáltal is, hogy a rejtekhelyét fölfedi: nem a sajátját csak, hanem az apját is. Nehéz kibírni levél nélkül, nehéz a telefonban semmiségekről beszélni, de még nehezebb lenne viselni a felelősséget azért, hogy nyomra vezeti az apja után szimatolókat. S ráadásul előfordulhatna, hogy a kislány — vallatőeszközzé, spanyolcsizmává, kinzókerékké válik azok kezében, akik kézre kaparintani és szóra — árulásra — bírni akarják az apját.

Kölcsönös tehát a felelősség, s meggyőződésem szerint a leányregényként beskatulyázott könyv, az ifjaknakvalóként látott film akkor, abban a pillanatban emelkedik felnőtt embereket megszólító műalkotássá, amikor Vitay tábornok azt mondja a lányának: „Ettől a pillanattól fogva vége a gyermekkoruknak, Gina. Felnőtt leszel, és soha többé nem élhetsz már úgy, mint más gyermekek. A magam életét, a sajátodat és a másokét teszem kezébe.” Ezt a fordulópontot valójában mindenkinek meg kell élnie, háborúban és békében egyaránt; a konkrét tét természetesen változhat, de a lényeg, az egymásért viselt kölcsönös felelősség mindenki feladata, mindenkor. Akárhány esztendő is valaki, addig gyermek, ameddig csak más érzi magát felelősnek ötére. De amikor ráébred az ember, hogy szavaival és tetteivel, talán már a gondolkodásával is ronthat vagy javíthat, menthet vagy föladhat másokat, akkortól kezdve vége e gyermekkoruknak, vége a gondtalanságnak, nincs többé meggondolatlanság. Úgy vélem, Szabó Magda művét ez a nagy-szerű fölismerés és ez a megszívlelendő mondandó emeli ki a leánykának való történetek közül, s teszi egyetemes emberi értéké, időtállóvá, bölcsesség forrásává.

Mi köze lehet ennek a szívhez szóló, nemes nevelő erejű történetnek a

Megfelelő ember kényes feladatra

című könyvhöz és filmhez? A könyvet Juha *Vakkuri* finn író írta, s minden bizonnyal eleve a megfil-

mesítés szándékával, hiszen *Pap Éva* utószava (a *Modern Könyvtár* sorozatban megjelent kötetben) fölfedi, hogy *Vakkuri* a finn tévé koprodukciós osztályának vezetője (négy könyve jelent meg eddig, magyarul ez az első). A filmet fiatal rendező, *Kovácsi János* készítette, aki előző, első játékfilmjében mai fiatalok erkölcsi kérdéseivel foglalkozott.

Ez a regény eléggé elvont történet, a film még inkább az. A filmet a kritika nem éppen elismerően fogadta, talán csak azt nem írták róla, hogy csapnivaló. Anélkül, hogy védeni vagy letagadni akarnám a film kétségtelen hibáit, amelyekre talán még visszatérek, bevallom, a könyv olvastán mégis egy kicsit másképp látom a filmet, mint láttam annakelőtte. A könyv egy karrierista fiatalember története, aki megistiztető nagy feladatot kap s végrehajtása során számos próbát kell kiállnia. Ki vagy kik, netán mi vagy mik a próbára tevők, valójában csakugyan nem derül ki, s ezt általában fölrották a filmnek. Csupán közbevetőleg említem meg, hogy az írott elbeszélésnek általában előnyére válik (vagy válhat), hogy munkatársul hívja az olvasó képzeletét, míg a film — ugyancsak általában reálisabb, néha éppenséggel megbéklyózza a képzeletet. (Azért kell hangsúlyoznom mindkét esetben az általában szót, mert akad jócskán írott dolgozat, amelynek olvastán tétlen marad a képzelet, s viszont a filmnek akadnak költői, akik a látottakkal nézőikben megelevenítik a különben láthatatlant.)

A már említett utószóból azt is megtudni, hogy *Vakkuri* hosszú időt töltött Afrikában, így ott, valamelyik afrikai diktatúra szolgálhatott mintául egyébként területenkívüliséget élvező (vagy abban szenvedő?) regényéhez. Hozzá kellene tenni, részben a regény, részben a kortárs történelem ismeretében, hogy főként azok a nemzeti diktatúrák adhatták az ötletet, amelyek a gyarmati sorból való felszabadítást követően jöttek létre sokfelé. Vélhetően a tévénézők számára ismerős is ez a képzet, hogy a függetlenség kivívása után a korábban egymással együtt küzdők között vetélkedés kezdődik a hatalomért, az egyeduralomért, s a korábban együttarcolók egy része ellenféllel, lázadóvá, mindenesetre veszélyessé, az új hatalom számára veszélyessé válhat. Nem rónám föl *Juko Vakkurinak*, hogy nem konkretizálja a helyszínt, s azt sem, hogy a politikai hasonlatok eszköztárát is mellőzi (vagy mellőzni lát-szik), hiszen az ő művének elvontsága valóban onnét ered, hogy, saj-

nos, több történelmi és földrajzi valóságra is ráillik.

Meglehet, hogy az irodalomban és a művészetben lejárt már a konstruktivizmus és a strukturalizmus ideje, de soha nagyobb bünt ne kelljen regénynek fölírni, minthogy egy korábbi kor stílusjegyeit használja föl a maga gondolatainak kifejtésére. (Kivált ha hozzátesszük, hogy még korai egzisztencialista hatásokra is gyanakodhatunk, mint az *Egy vezér gyermekora*.) A *Megfelelő ember kényes feladatra* annyiban elvont, hogy valójában éppen azt nem árulja el mindvégig, mi a kényes feladat, s miképp kell ennek megfelelni. Az elbeszélés — sportszóval élve — kétesélyes. Az egyik lehetőség, hogy a képzeletbeli ország titkosszolgálatára — a regényben Államrendészetnek nevezik — választja és próbálja ki az egyébként csak *S*-nek nevezett főszereplőt, alkalmasint arra, hogy a lázadás veszélyének elhárításában serénykedjék. A másik lehetőség, hogy a titokban „békétlenkedők” választják ki őt, hogy beépülve az Államrendészet soraiba, biztonságosabbá tegye az ő munkáját. (Van egy harmadik lehetőség is, a palotaforradalomé, amikor is a hatalmon belüli vetélkedés eszközeül szemelik ki *S*-t.)

A történet háttérében egy sok év előtti Fordulat áll, amely a nép jogos elégedetlenségéből fakadt, de amelynek győzelme után a mozgalom korábbi vezetőjét félreállították, meggyászolták, s egy távoli katonai telepre száműzték. Korántsem csoda tehát, hogy az elbeszélés teli van rejtélyekkel, s jó részükre a befejezésig sem derül fény. (A film valamivel egyértelműbb, de korántsem biztos, hogy ez javára válik.) Nekem úgy tűnik fel, hogy a könyv, habár kimondatlanul, az ellen szól, hogy az ember bármilyen gépezet kiszolgáltatott alkatrésze legyen, nem pedig az életet tudatosan formáló ember. A maga módján azt tagadja a könyv, hogy bármiféle „cél szentesítheti az eszközt”, kivált, ha ez az eszköz: ember.

Igy és ezért kerülhet egymás mellé ebben az írásban az *Abigél* és a *Megfelelő ember kényes feladatra*. Emberségünk komolyanvételére int mind a kettő, ha mégoly eltérően is. Az *Abigél*re olyasmit mondtam, hogy leánykaregényből nő fel felnőttéket nevelő műve, a *Megfelelő ember kényes feladatra* egy (lehet, hogy több?) divatos műfaj varázssipkáját ölti fel, kémhistóriaként vagy krimiként vagy kalandos történetként mutatkozik, valójában azonban embervoltunkra ébreszt rá, a kiszolgáltatottság ellen hív pástra.

Nehezen szólalok meg a harmadik

könyv és film okán, noha erről illetően, erről kellene legkönnyebben szólnom, s ez legalább annyira összecseng e krónika bevezetőjében írottakkal, mint az előzőek. A

Fanny és Alexander

világhírű mester műve, Ingmar Bergmané; ő írta a könyvet, ő rendezte a filmet (a könyv az *Árkádia* kiadó gondozásában jelent meg magyarul, ugyancsak a mozibemutató idején). A nagy svéd mester korunk művészetének legnagyobbjai közé tartozik, akinek akár egy rosszabb periódusban fogant műve is kitüntetett figyelmet érdemel. A *Fanny és Alexander* ráadásul már a világhírrel fölékesítve és négy Oscar-díjjal jutalmazva került a hazai mozi-műsorra. Többször írtam már Bergmanról és műveiről a *Kulturális krónikában* is: legföljebb emlékeztetőül utalhatnék arra, hogy ez a sokoldalú svéd művész író, színész és operában rendez, mélyen léleklátó filmeket csinál mai s egyszersmind örök nagy témákról. Olykor vihart kavart, de mindig sikert arat. Tudnivaló, hogy hatvanhét éves, puritán lelkészcsaládból származik, meglehetősen hányatott életet élt (nem anyagiakra, hanem a lelkiekre értve ezt), átéli és átérzi, mélyen átérzi korunk nagy emberi válságait, visszasságait, örökölt vagy frissiben szerzett külső és belső bajait. Mint minden nagy művész, valójában a maga életét eleveníti meg (vagy vallja be) műveiben, de a legrosszabb esetben is a világot önmaga szűrőjén át vizsgálja és látatja. Önmarcangoló típus, s már ez is közelíti őt Strindberghez, meg az is, hogy művei a naturalizmust és az expresszionizmust (néha más stílusjegyeket) egyesítik-ötvözik.

Ez a műve, a *Fanny és Alexander* mintha egy kicsit összefoglaló lenne. (Ha merészkedhetnék arra, hogy magamat egy mondatban említsem Bergmannal, akkor azt írnám: vagy ő öregszik, vagy én — de ezzel csupán értetlenségemet palástolnám.) Összefoglaló olyan értelemben is, hogy korábbi műveiben feldolgozott problémákkal viaskodik ezúttal is, egy mozzanat innét, egy másik onnét ismerős, de összefoglalásként tünteti fel a *Fanny és Alexandert* az is, hogy mintha családregény volna, méghozzá kettős, hiszen egy művészcsalád és egy puritán papi ház egybefonódó s mégis oly ellentétes életét mutatja be, adja elő. Nem nehéz az egyik címadó szereplőben, Alexanderben Bergmanra ismerni vagy legalábbis órá gyanakodni: igen, önéletrajzi ihletésű ez a műve is, bár fölösleges, sőt hiba

lenne a történet mozzanatait a nagy művész élettörténetével párhuzamosítani.

A könyvben a korán megözvegyülő remek színésznőnek, Emilie Ekdahlnek három gyermeke van, a filmen ez a címbe foglalt kettőre apad, s helyesen, a könyvben sincs Aman-dának, a harmadik gyermeknek fontos szerepe. A cím mindenesetre azt sejteti, hogy a két gyermek szemszögéből fogjuk látni a világot, a századeleje egy svéd kisvárosának művészi és egyházi életét. Az árnyalt társadalomrajz azonban hiányzik, a könyv is, a film is kamara-előadás, még ha a főbb szereplők száma tíz-tizenkettő is, tehát a kamadarabénál voltaképpen több. De a külvilág szinte egyáltalán nem tűnik föl sem a regényben, sem a filmen (legfeljebb háttérben, kulisszaként; a regény Prológusában például).

A történet rövid menete* a következő: az Ekdahl család tagjai, ha különféleképpen is, de mindnyájan bohém életet élnek. A családfő, Oscar, épp a *Hamlet* Szellem szerepét próbálva hal meg hirtelen. Az özvegy a kötelező idő múltával feleségül megy Edvard Vergéus püspökhöz, aki komoly és puritán életet él, s erre kényszeríti új családját is. Alexander azonban föllázad és magával rántja a lázadásba anyját is, aki a maga életét talán még fölládozná, de a gyermekeit nem. A gyermekeket kalandos körülmények között megszőkötetik a börtönnel is fölerő püspöki palotából, az anyjuk viszont öngyilkosságra szánja el magát, ám a mérgezett levest elkéri a férje. Végül minden visszatér a régi kerékvágásba, Emilie például a színházba, és Strindberg *Alomjátékát* tervezi következő bemutatónaként.

Ez az utalás nemcsak azért fontos, mert a könyv és a film zárómondatai az *Alomjátékából* vett Strindberg-idézet („Mindен megtörténhet, minden lehetséges és valószínű. Idő és tér nem létezik; valamilyen jelentéktelen valóságtöredékről elrugaszkodva a képzelet kibomlik és új szövetet sző...”), akárha Bergman ars poeticája, filozofáló végszava volna, hanem másvalamiért is. Strindberg ugyanis — élettörténete, jellemzői, műveinek változó arculata megtudható a lexikonokból és enciklopédiákból — *Julie kisasszony* című művéhez előszót is írt, s ebben ezt: „...korunk embe-re egyre kevésbé fogékony a színpadi illúzió iránt”, s ebben Strindberg szerint „talán a szüneteknek is szerepük van. A szünetekben ugyanis a nézőnek alkalma van el-mélkedni, magához térni, s ezáltal könnyen kikökenhet a szerző-hip-

notizór szuggerálta hangulatból. Ennek elkerülése végett játszatom darabomat egyváltéban. Előadása körülbelül másfél órát vesz igénybe. Tapasztalataim szerint ugyanis egy ennyi ideig tartó előadást vagy prédikációt vagy parlamenti vitát könnyűszerrel végig tudunk hallgatni, lankadatlan figyelemmel. Miért ne tudnánk fáradság nélkül végigülni egy kilencvenperces színházi előadást?”

A *Fanny és Alexander* kétrészes film, tartalma csaknem kétszáz perc. Vagyis helyenkint túlságosan is részletező, a fő gondolat szempontjából jelentéktelen részleteknél elidőz, pedig — s itt értetlenül állok meg — más fontos részleteket elhirtelenkedik. Vergéus püspök kegyetlenségét, torz jellemét nem valamiféle teológiai, apologetikai vagy egyháztörténeti érveléssel kifogásolnám, hiszen miért is ne lett, lehetett volna ilyen pap akár a század-

eleje Svédországában? Csak hogy drámaszerkezetileg — vagy a regényszöveg tekintetében — itt valami „ugrás” van. Akármilyen szép asszony is Emilie, a puritán püspök szeme ha megakadt is rajta, s ha, mint egy ízben mondják róla, nőcsábász hírében áll is, akár éppen ebből következő puritanizmusa és önmarcangolása távolabb kellett tartsa őt az Ekdahl családtól. S viszont: ha csakugyan nőcsábász, s egyszersmind bigott puritán volt (előző házasságának tragikus vége, az első asszony és két gyermekük vízbefulladásá csak ösztöke ehhez), aligha kelthetett ilyensége meglepetést az Ekdahl család bármely tagjában. (Egyébként az első házasság tragikus befejezésének valódi története csak a könyvben szerepel, a filmen Alexander fantáziálása hangzik csak el.)

Mit mondjak tehát? Azt-e, hogy a századelő ellentmondásos volta

meglehetősen ismert, vagy a művészet iránt fogékony ifjú szenvedése a művészet iránt érdektelen környezetben ugyancsak ismert, a filmen felületesebben bemutatott lélektani rejtélyek korábbi Bergman-filmekben talán világosabban átélhetőek voltak? Ezt mondjam-e, vagy másvalamit? Bármit, csak azt nem mondhatom, hogy ez a Bergman-mű érdektelen. Még ha ismétél is, még ha helyenkint túl lassú is, más-más hol mintha megelégednék a felülettel: érzékeny művész egész életével megkínlodott vallomása, s ezért tiszteletet érdemlő műve a *Fanny és Alexander*.

Legfeljebb azt tenném hozzá, hogy bármennyire nagy filmművész is Bergman, mélyebben láthat a gondolataiba és a gondolataiba az, aki nemcsak a filmet nézi meg, hanem a könyvet is elolvassa.

Zay László

Tallóztatás teológus szemmel

A thébai magyar expedíció és a mormonok kincse

1983 novemberében Kákósy Lászlónak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara nagy tekintélyű professzorának vezetésével magyar expedíció kezdett munkát Thébai-ban, a nemesek temetőjében. Az egyiptomi régészeti hatóságok engedélyével a 32-es lajstromszámmal jelölt sír feltárára kaptak engedélyt, mely a mai Luxorral átellenben fekvő Gurna faluban az El Khokha nevű dombon, a Nílus partjának közelében van. Ez a harmadik magyar expedíció a fáraók országában. A század elején 1907–08-ban Back Fülöp kereskedő kutatót saját költségén Közép-Egyiptomban Tadeusz Smolenski lengyel egyiptológus közreműködésével. Leleteiknek nagy része ma is a Szépművészeti Múzeum féltett kincse. Az assuani gát építéskor 1964-ben a Magyar Tudományos Akadémia küldött ki kutatócsoportot az elárasztandó területek leleteinek megmentéséhez Castiglione László régész vezetésével. Ez az expedíció egy Abdallah Mirginé nevű középkori kopt települést és temetőjének emlékeit tárta fel. Ezeknek a leleteknek egy része hazánkba került és a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményét gazdagítja. A harmadik expedíció a most folyó thébai kutatás. A megtisztelő megbízás alapja Kákósy professzor nemzetközi tekintélye volt. A kutatók az egyiptomi hatóságoktól a sír kitisz-

títására, restaurálására és tudományos feldolgozására kaptak megbízást.

Már az első ásátáskor kiderült, hogy a sír első gazdája Dzsehutimesz volt, aki 3300 évvel ezelőtt, II. Ramszesz korában élt. Sírkamrájának felirata így mutatja be: „királyi írnok, Ámon fő jószágkormányzója, Ámon csűrjeinek felügyelője, a két ország ura földjeinek felügyelője, Junit kormányzója”. Előkelő ember lehetett. Ezt az is mutatja, hogy saját nevének bélyegzőjével el látott téglák kerültek elő az ásátáskor, melyek közül egy magyar tulajdonba került. Így Dzsehutimesz magánember létére kiváltságos helyet foglalt el a thébai arisztokráciában. Egy ragyogó színekkel festett fülkében a három legfőbb egyiptomi isten társaságában szobrát hamar megtalálták. Dzsehutimesz a sír tulajdonosa feltartott kezekkel imádkozik, a három istenhez, Oziriszhez, Iziszhez és gyermekükhöz, Horuszhoz és „az északi szél fuvaltatát kéri”. Feleségét Iszetének hívták, akivel együtt temették el a gondosan megépített sírba. Rózsaszín gránitkoporsójukat, és gondosan faragott kiváló művészeti kvalitású szobrukat a magyar régészek feltárták, az utóbbit pont azon a napon, amikor az egyiptomi műemlékfelügyelőség tisztviselői meglátogatták a magyar expedíciót. (Magyar Nemzet, 1984. II. 10.) A szobor azt is elárulta, hogy a házaspárnak gyermekük is volt. A szobor két oldalán történelmi érdekességű feliratokat

találtak. A sír tulajdonosa azt bizonygatja ebben, hogy ő „nem csatlakozott a heves beszédűekhez”, ami arra utal, hogy II. Ramszesz uralma alatt Thébában valamilyen elégedetlenség bontakozódott ki, amiről a történelemtudomány nem tudott.

Dzsehutimesz és felesége nyilván pompás temetésben részesült II. Ramszesz korában. Ám nem sokáig nyugodhattak. A közállapotok romlása következtében megkezdődött a temetők fosztogatása Thébában. A IX. Ramszesz korából származó Abbot-papirusz arról tudósít, hogy az i. e. XII. században valamennyi magánsírt kifosztottak. Dzsehutimesz sírja sem került el a sorsát. A XI. dinasztia idejétől a régi sírokba újra temettek. Ezekből a másodlagos temetkezésekből származik a leletek nagyobbik része. Találtak itt a kutatók 17 múmiát, amelyeknek tudományos vizsgálata sok érdekes eredményt ígér. Nagyon sok, különböző korból származó usébi szobrocskát, a Halottak Könyvét tartalmazó papirusz töredékeket, kőből faragott Kanopusz-edényeket találtak. Egy szép, vörösre festett múmia maszk is előkerült. A másodlagos temetkezések jelentős része az egyiptomiak lélek-hitére utal. „Érdekes lelet egy kis fekvő sólyomszobor, az áhom, ami az egyik lélekforma volt az egyiptomi ikonográfiában. Egy lélekmadár fából készült szobrocskája és egy szép női szobortöredék is napvilágra került. Igen értékes lelet az a festett fatábla,

amelyet a Napisten bárkája díszít, alsó részén pedig isteni dekrétum olvasható, amely elrendeli, hogy a halott lelke akadálytalanul léphessen át a túlvilágra.”

A XXI. dinasztia idején Dzsehutimesz kirabolt sírjába újra temetkeztek. Új tulajdonosa egy énekesnő volt, Mut istennő papnője. De a későbbi sírháborgatók is otthagyták a sírban kezük nyomát. A sír első termében talált Dzsehutimesz-szobrok fejét gondosan lefűrészelték vagy a múlt században, vagy a század elején. 1913 után ugyanis vasajtó védte a sír másodlagos bejáratát. Az elsőt ugyanis gondosan eltorlaszolták még Dzsehutimesz idején. „A folyosó falán egy érdekes bekarcolást találtak a kutatók, a Lebolo nevet. Irodalmi forrásokból ismeretes, hogy Antonio Lebolo piemonti származású műkincsvadász volt, aki 1820 körül a francia főkonzul számára gyűjtött műtárgyakat. Kortársak feljegyzéseiből ismert, hogy az i. u. II. századból származó híres Szótér család néven ismert múmiákat ő szállította Európába, csak azt nem tudták, hogy honnan. Az eddigi nyomok alapján valószínűsíthető, hogy Dzsehutimesz sírjából rabolták el a leleteket. A történet egészen az amerikai mormon szektaig vezet, ugyanis Lebolo halála után a műkincseket Amerikába szállították, ahol Joseph Smith, a mormon szekta alapítója sokat megvásárolt. Így a mormonok szent tárgyai között több egyiptomi lelet is szerepel, köztük valószínűleg a 32-es sír anyagának egy része” (Hankó Ildikó: Thébai helyzetjelentés. Magyar Nemzet, 1984. december 4–6.) Így hát ennek a különös sírnak a története egészen a mormonokig ível, akiknek különös történelmi legendáit világszerte terjeszti a nagy anyagi erővel rendelkező, rendkívül nagy erőfeszítéssel működő mormon misszió. (Az elmúlt évben már Magyarországon is találkoztunk missziójuk előőrseivel, magyar nyelvű traktátusaikkal.)

De térjünk vissza a thébai ásátásokhoz, melyek még nem fejeződtek be. „A sírfeltárás harmadik fázisát 1985 késő őszére tervezik” — nyilatkozta Kákósy László professzor. „Folytatni kell a sír tisztítását, a nagy függőleges sírakna és az oldal-kamrák törmelékeinek átfűrészelését. további leletekért, el kell távolítani az eredeti bejáratot fedő földtömeget, és magyar, vagy egyiptomi gárdával hozzá kell kezdeni a sír restaurálásához, aminek végcélja az, hogy az érdekes lelőhelyen sírmúzeum nyíljon meg a turizmus előtt. Addig is könyvtári, filológiai munka folyik majd, kiemelik a sírhie-

roglifákat.” (Magyar Nemzet, 1984. dec. 22.)

Közben elkezdődtek a tárgyalások azért, hogy a kiásott leletek egy része Magyarországra kerüljön. Kákósy professzor jó diplomatának bizonyult. Mintegy 30 leletet hozott hazára az expedíció, melyek közül a legjelentősebbeket a Budapesti Történelmi Múzeumban, az Eötvös Loránd Tudományegyetem 350. évfordulójának tiszteletére rendezett kiállításon láthattuk. Köztük van egy Ptolemaiosz korából származó mész-kő áldozati tábla, egy vörösesbarna múmia maszk, egy halotti ágyat díszítő dzsed oszlop, mely a túlvilághitben Ozirisz szimbóluma. A múmia kartonázs lábrészen két szkál-isten és két lábfej ábrázolása látható. „A feliratok szerint a két szkál Upuaut istent ábrázolja. A név annyit jelent, mint az utak megnyitója. Azt jelképezi, hogy a halottak számára megnyitottak az utak, és újra tudja használni lábait.” Kedves leletek: egy vesszőfonatos kerek tálcáca, amelyből akár ma is lehetne gyümölcsöt kínálni, na meg a nyakláncok sora.

Tudományos eredményei is vannak az ásátásnak. Újdonság az, hogy az ásátásnál talált sírküpokról kiderült, hogy nemcsak a falak díszítésére használták, hanem önálló sírmellékletként is. (Hankó Ildikó: Théba üzenete, Magyar Nemzet, 1985. jún. 13.) A kutatás nehézségeiről, az ásátások kemény munkájáról, a nemes vállalkozást segítő erőfeszítésekről nem beszéltünk. De illesse a köszönet szava mindazokat, akik fáradságos munkával téglákat mentenek napvilágra a múlt mélyeségei kútjából.

„Értelmiség és politikai az ókori keleten”

Ez volt a címe Komoróczy Géza professzor nagy érdeklődést kiváltott előadásának, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Ókortudományi Társaságának 1985 júniusában megtartott közgyűlésén tartott. Az érdekes társadalomtörténelmi kérdésszerű előadásról talán nem emlékeznénk meg, de az általános cím mögött egy érdekes bibliai próféta sor rejlik: Jeremiás élete. Raj Tamás, az előadás után erről interjút készített Komoróczy professzorral (Magyar Nemzet, 1985. jún. 14. 9. old.). Így kezdi „Júda királya, Jehójákim uralkodásának kezdetén, idősámitásunk előtt 608-ban történt. Jeruzsálemben, Jahve templomának udvarán nagy tömeg előtt egy férfi emelkedett föl. Szónokolni, prófé-

tálni kezdett: Jahvéra hivatkozott, aki — úgymond — szájába adta a szót. Változtassátok meg életetek — mondta —, ítélezéseitek legyen igazságos, ne nyomjátok el az özvegyet és az árvát, ne ontsatok ártatlan vért, ne hódoljatok más isteneknek. A férfi, aki Jahve nevében szólt, Jeremiás. Szavai nyomán — mint az Igéből — és a ráánkmaradt tudósításokból tudjuk, hogy szavai nyomán hatalmas botrány támadt, halállal fenyegették.”

Komoróczy professzor Jeremiás próféta színes és markáns egyéniségén keresztül „egy lehetséges értelmiségi magatartást mutatott be az ókori kelet világában”. Egy érdekes megközelítési mód tette különlegesen érdekessé az előadást. Komoróczy professzor kiváló tudósa az asszír—babilóniai kultúrának. „A magam részéről — mondja a professzor — babilóniai megközelítéssel vizsgáltam ezt a kort. Felfigyeltem ugyanis arra, hogy az értelmiség viszonylag önálló társadalmi csoportot alkotott, amely azonban Asszírria keretei között csak intézményhez kötött módon létezhetett. Ez a történelmi tény persze az ókori, keleti értelmiség rendkívüli sok változatát teremtette meg.” Ezeket az értelmiségi típusokat próbálta Komoróczy előadásában felvázolni. A tudós kutatót az izgatta munkája során, hogy ebben a társadalmi közegeben lehet-e egyáltalán az értelmiségi magatartás kritikai funkciójáról beszélni. Erre a nem remélt típusra bukkant rá Jeremiás alakjában.

De mi bizonyítja, hogy Jeremiás értelmiségi volt? Komoróczy professzor Jeremiás 36. fejezet nevezetes eseményével igazolja. „Ragyogó szöveg hely igazolja ezt — mondja. — Jehójákim uralkodásának negyedik évében a próféta lediktálta addigi beszédeit Bárukknak, akit tanítványának mondhatunk. Ez az első adat az egész ókori keleten, amely viszonylag részletesen beszámol arról, hogyan készül valamely könyv, hogyan kap tárgyi formát az írói mű. A foglalkozásbeli tudatoság és öntudat ilyen megnyilvánulása önmagában is elég volna ahhoz, hogy Jeremiás értelmiségi voltát jelentékenyen lássuk. A könyv — tekercs könyvről van szó — elkészül, Jeremiás pedig hónapokat vár, míg nem Jehójákim ötödik évében (valamikor 605 decemberében), a karkemisi csata utáni hónapokban, a templomban meghirdetett böjt idején az egybegyűlt hatalmas tömeg előtt — ismét az új kapuban — felolvastatja a tekercset. Maga, mint mondja is, ki volt tiltva a templomból. Tudjuk, miért... Jeremiás a próféta beszéddel, ihletett

szellemi alkotásával tudatosan politikát akar csinálni.”

Ezután a próféták politikai kritikáját elemzi. „Teológia! kérdésekben, s tág értelemben véve a világkép általános tartalmában aligha volt különbség Jeremiás és a jeruzsálemi udvar között. Mindkét párt a Deuteronomium Jahvéjének volt elkötelezve, a Jósijáhu korában kialakult világképet vallotta. A különbség nem a végső elvekben, hanem a politikai kérdésekben mutatkozott.”

Az előadásnak ezek a megállapításai hasznos segítséget adnak az ószövetségi próféták által hirdetett Ige jobb megértéséhez. Az Ige az egész életet, a mindennapokat meghatározó erő. A szép szavak hangoztatása — frázis, élő cselekedet nélkül, aminek vizont mindig vannak határozott és biztos politikai és társadalmi konzekvenciái.

Az izraeli régészek újabb ásatásai azt bizonyították, hogy e meggidói vereség után egy viszonylagos virágzás következett. „Babilon felszabadítóként jelent meg a térségben. Asszíría örököse volt, s ezért talán kevésbé kíméletlen, mint elődje s ellenfele. Hódító, aki a szabadságot hozta. Nabukodonozor, aki később elpusztította Jeruzsálemet, a felszabadítás ködfelhőjébe burkolózik. Híres Wádi Brisá-i feliratában, amelyet épp a Nyugat meghódítása alkalmából szövegeztek és véstek a libanoni tengermellék szikláira, így jellemzi politikáját: A távoli népeket, akiket Marduk isten az ő kezébe adott, jóságosan kormányozta. Kegyesen összegyűjtött minden népet örökké tartó uralma alá.” Jehójákim utódai ezt nem hitték el. Nem mérték fel a kis ország reálpolitikai lehetőségeit és mint az értelmetlen szabadság megszállottjai rohantak vesztükbe. Velük szemben Jeremiás — reálpolitikus volt. Előkelő származású családjából sokan befolyásos emberek lehettek, és ő is magas beosztású hivatalnokká lehetett volna, ha — kész a kompromisszumra. Ehelyett vállalta az üldözött utcai prédikátor szerepét. „A rendőrpapok és a fölheccelt tömeg — bevált szokás szerint — Babilon ügynökének bélyegezte, ő mégsem a szóban forgó hatalom szószólója volt, hanem babiloni uralmat kívánt. Az élet pártján állt: népe megmaradását akarta. A nemzeti és a birodalmi politika erőterében önálló véleményt képviselt, s így ez a történet végső tanulsága: Jeremiás a kritikai értelmiségi, az autonóm személyiség archetípusa az ókori kelet világában.”

Meggyőződésem, hogy Komoróczy Géza professzor tanulmánya a Jere-

miás-kutatás nyeresége. Fontos, hogy személyét behelyezi a kor eszmeáramlataiba, bátor magatartását összeveti a korabeli értelmiség magatartásával. Ez a magatartás tette őt a rábizott üzenet hordozójává. És ez az üzenet Ige volt, Istennek életünk konkrét valóságát befolyásoló és irányító szava.

Emlékezés 1944-re

„Két látogatás” a címe *Nógrádi Gábor* cikkének az Új Tükör 1985. augusztus 11-i számában, melyben két ~~túlélő~~ emlékezik vissza a negyven év előtti vesztérek napokra. Az egyik közülük *Benes Miklósné* (Victor Zsófia), aki szülőházában, a skót misszió épületében, a Vörösmarty utcában szolgált akkor, amikor a Himnusz szavai szerint „Bújt az üldözött s felé / Kard nyúlt barlangjában, / Szertenézett s nem lelé / Honját a hazában.” Neves ember — *Tildy Zoltán* — is ebben a házban rejtőzött. Mártyírja is van a háznak, *Jane Haining*, a Skót Misszió Leányotthonának a vezetője, akit 1944. április 5-én innen hurcolt el a Gestapó, ahogy emléktábláján olvashatjuk. Mi most mégis *Benes Miklósné* segítségével a hétköznapi hőstetteire emlékezünk.

Száz anya és gyermek bujkált ebben a házban Köztük szolgált férjével, majd elhurcolása után egyedül, *Benes Miklósné*. Férje, *dr. Benes Miklós* ekkor még a szegények ügyvédje volt, aki *Kemény Lajos* evangélikus esperes felkérésére 1943/44-ben — mint zsidó származású evangélikus ember — bibliakörökben oktatta az áttérni szándékozót. 1944-ben azután őt is — súlyos betegen — Borba hurcolták egy büntetőtáborba ahonnan sikerült megszabadulnia. 1947-ben jelentkezett az evangélikus Teológiai Akadémiára, amelyet kitüntetéssel végzett el. 1979-ben, mint evangélikus lelképásztor hunyt el.

Mi volt *Benes Miklósné* szolgálata? Így emlékezik erre: „Negyvennégy nyarán segítettem összeírni az áttérni szándékozókat és tanítottam nekik az Újtestamentumot. Sokan voltak, de a papoknak tilos volt csak úgy áttéríteni. Aki az istentiszteleten jelen volt, attól a kapuban elvették a jelentkezési lapot, és ha egy személytől több példány is összegyűlt, láthatta a pap, hogy komoly a szándék. Ez olyan csodálatos idő volt a zsidóság egy részének, akik akkor jutottak kereszttyén hitre... Nekem internást kellett berendeznem a menekülteknek. A svéd Vöröskereszt küldött ágyakat és ígért tüzelőt meg élelmet is, de vé-

gül csak riadt, sovány gyerekek érkeztek némi meleg ruhával. Nem tudtam mit csináljak. Egyszer csak megjelentek az első emeleten lakó munkaszolgálatosok kenyérral és két vödör étellel. Zsófi néni sírt. Először és utoljára a több órás beszélgetés során. Álldogáltunk a teremben, ahol körülbelül hatvan gyerek és negyven felnőtt élt negyvennégy december 13-ig.”

A riporter egy túlélőt szólaltat meg ezután, aki akkor kamaszlánként átélte a megpróbáltatásokkal teli napokat. „Nagy üstökre emlékszem, tele meleg vízzel, lehetett fürödni. Emlékszem az ebédekre is, mindig nagyon ízlett, főleg a káposztafőzelék. Bánat? Szomorúság? A gyermek csak a kalandosságot látja. Tudtam a bevagonírozásokról, tudtam, hogy a vagonban csak egy vödör a vécé, de a teljes kiszolgáltatottságban és megaláztatásban a misszió menedék volt, a légkör biztonságos... Minden este áhítatot tartottunk... A bombázások alatt sem volt pánik, mert a szüleinke belétképláltak: meghalni együtt, az nem olyan borzasztó. És Krisztus minden hajszálunkra vigyáz.”

Végül *Benes Miklósné* munkájának, áldozatos szolgálatának legnehezebb napjaira emlékezett. „December tizenharmadikán megjelent tíz rendőr. Azt mondták, be kell mindenkit vinni a gettóba. De adtak egy órát a holmik összeszedésére. Ez irgalmas cselekedet volt, mert aki tudott, megszökött. Akinek nem volt hová mennie, és maradt, bevitték a gettóba. *Nagy Lajossal* (a skót misszionál szolgálatot teljesítő református lelkésszel) másnap összeszedtük az ennilalót, amit az apák hoztak, merthogy ők szállították az ennilalót eddig is. Bementünk a gettóba, meg is találtuk szegényeket, ott voltak egy lakásba zsúfolva, és boldogan rohantak felénk, mert azt hitték, visszavisszük őket. Később *Nagy Lajos* feleségének a papírával és a hullaszállítók segítségével néhányan kijöttek, és körülbelül húszan együtt töltöttük a karácsony estét itt lenn a pincében. Légitámadás volt, csak *Tildyék* maradtak fenn az emeleten... Január tizenötödikén bejött egy kis szöke orosz.”

Itt ér véget a visszaemlékezés, mely emléket állít a hétköznapi könnyen elfelejtett helytállásainak, mindennapi hőstetteinek.

„Slavorum Apostoli”

Így kezdődik II. János Pál pápa negyedik enciklikája, melyet a püspökökhöz, papokhoz, vallásos család-

dokhoz és minden keresztyén hívőhöz intézett a római egyház fejezent Metód halálának 1100. évfordulóján. Az enciklikát 1985. július 2-án Josef Tomko bíboros, a Vatikán csehszlovák kardinális, a Hittérjesztési Kongregáció prefektusa mutatta be a Szentszék sajtótermében.

Egy-egy ilyen jeles évfordulóra kiadott irat mindig több mint illő történelmi megemlékezés. Ezért jogos az a törekvés, hogy röviden meditáljunk a jeles irat felett. A pápa az enciklopédia bevezetőjében azal indokolja az üzenet időszerűségét, hogy a két apostol nagymértékben hozzájárult Európa közös keresztyén gyökereinek kialakításához. Első részében Cirill és Metód üzenetének egyetemes jellegét hangsúlyozza a pápa. A két szent eszközként használta fel az evangélium hirdetéséhez azt, hogy a szláv népek kulturálisán ekkor elmaradtak voltak. Ők az egyház egységét nagyobbban látták, mint az etnikai, kulturális vagy a gazdasági különbségeket. A pápa szerint a párbeszédet és az ökumenikus nyitottságot ápolta, a szlávok apostoli testvérpárja ezért nagyra értékeli távolba látásukat; tanbeli ismeretüket és azt a készségüket, hogy megpróbálták magukat beleélni a szláv népek gondolatvilágába.

A 2. fejezet bemutatja Cirill és Metód életútját, akiről már a korábbiakban is megemlékeztek pápai dokumentumok. 1880-ban XIII. Leo pápa a „Grande munis” kezdetű enciklikájában tiszteletüket az egész egyháza kiterjesztette (vö.: *Prohászka O.*: XIII. Leo pápa beszédei és levelei Bp., 1891.). XXIII. János és VI. Pál pedig apostoli levélben foglalkozott munkásságukkal.

Az enciklika 3. fejezete Cirill és Metód missziói munkásságát elemzi és különösen nagy hangsúlyt tesz arra, hogy azonosultak küldetésük helyével és a sikeres evangelizáció érdekében lefordították a Bibliát, ami a szláv népek kultúrájának így lett az alapja.

A 4. fejezet egyházalapítói munkásságukról beszél, kiemelve azt, hogy Rómát és Konstantinápolyt egyformán szem előtt tartották egyházalapítói munkálkodásuk kapcsán. Természetesen az enciklika itt hangsúlyt szeretne adni Róma primátusának, melyet a történet, mint tényeknek ismeretében joggal vonnak kritika alá az enciklika orthodox és protestáns elemzői.

Az 5. fejezet azt emeli ki, hogy Cirill és Metód fogékony volt az egyház egyetemesége iránt, aminek az az alapja az enciklika szerint, hogy az egyház elfogad és magába

olvaszt minden hiteles emberi értéket és minden embert igyekszik megnyerni.

A rövid 6. fejezet az evangélium és a kultúra közötti viszony kérdését vizsgálja a két szent életpéldája tükrében, majd pedig az utolsó, 7. fejezet a keleti és a nyugati kultúra kapcsolatának kérdéséről szól, ami kiegészíti egymást. Végül abban látja a két testvérpár üzenetének időszerűségét, hogy közös keresztyén összefogással dolgoznunk kell Európa egységéért. Az enciklika végig igyekszik a két szláv apostol munkásságát aktualizálni, mivel a pápa szerint részük volt „nemcsak az európai keresztyén közösség kialakításában, hanem a kontinens politikai és kulturális egységének megteremtésében is”. „Ma sincs más útja annak, hogy feloldjuk a feszültségeket, és túléljünk — Európában csakúgy, mint az egész világon — szembeálláson és az antagonizmuson, amelyek az élet és az értékek szörnű pusztításával fenyegetnek.”

Az enciklika egy a Szentháromsághoz intézett záróimádsággal ér véget, melyben a pápa a vallásszabadságról beszél. Könyörög a teljes vallásszabadságért — nem kis politikai éllel — a szláv népek között, ami az istentisztelet szabadságából áll mind az egyéni, mind pedig a nyilvános életben. Szót emelt annak érdekében is, hogy a keresztyéneket ne kezeljék úgy, mintha nem szolgálná az az ország javát. Tomko bíboros szerint a vallást érintő emberi jogok alapja „Minden embernek, minden népnek, minden kultúrának és civilizációnak megvan a maga szerepe és helye az Isten szándékában és az üdvösség történetében.”

Metód — vagy görögös formában — Methodosz halálának 1100. évfordulóját szerte a világon ünneplik, méltatják. Az évforduló kapcsán sok új tudományos eredmény várható. Metód — testvéröccsével együtt — előkelő családból Thesszalonikában született 815-ben. Először a közigazgatási pálya vonzotta és mivel gyermekkorra óta ismerte a szülőföldükön élő szlávok nyelvét, fiatalon kinevezték valamelyik szláv-lakta területen kormányzóknak. Korán árvaságra jutottak, Theoktisztoz logotheszisz lett a gyámjuk, akit 856-ban megöltek. Ezt a nehéz időt a bithyniai Olimposz kolostorban vészték át. Amikor Fótikosz — régi patrónusuk — lett a konstantinápolyi patriarcha, 860-ban kiküldte őket a krími kazérok közé, hogy a zsidó és mohamedán vallással szemben erősítsék a kereszténységet. Apostoli szolgálatuk közben Cherszónban megtalálták Római Ke-

lemen földi maradványait. Ezt Rómába vitték. Nem sokkal azután, hogy visszatértek Konstantinápolyba, 862-ben Raszisztzláv morva fejedelem szlávul tudó hittérítőket kért — nem ok nélkül — Bizáncból. A morva birodalmat a frank—bolgár szövetség szorongatta. A salzburgi, a passzauzi és a regensburgi püspökök juriszdzikciós igénye is veszélyeztette Moráviát. Fótiusz patriarcha 863-ban ezért küldte el a két ifjút Morvaországba, akik hamarosan megalkották a szláv írást, tanítványokat neveltek (Gorazd, Szawa, Kliment, Naum, Angellári) és lefordították szláv nyelvre a Bibliát. 867-ben, tanítványaikkal együtt visszaindultak Pannónián keresztül Konstantinápolyba, de Velencében megtudták, hogy Fótioszt megbuktatták és mivel I. Miklós pápa is hívta őket — Rómába mentek. II. Adorjánt találták a pápai trónon, de ő is jóindulattal fogadta missziójukat. Cirill (Kyrillos), vagyis korábbi nevén Konstantin 869. február 14-én Rómában meghalt, Metódot pedig Pannónia érsekévé szentelte fel a pápa Sirmium székhellyel, ez a mai Mitrovica és joghatósága alá rendelte Morvaországot is. Megpróbáltatásokkal teli évek következnek ezután. Raszisztzlávot frankbarát unokaöccse megvakítja és börtönbe vetette. A frankok egy hirtelen összehívott zsinaton 870—71 telén, melyen a salzburgi érsek elnökölt Metódot elítélték és egy bajorországi kolostorba zárták, ahonnan csak három év múlva szabadult VIII. János pápa személyes közbelépésére. A pápától megszerezte a szláv liturgikus nyelvhez az engedélyt, de Svatopluk követelésére a frankbarát Wickinget szentelték nyitrai püspökké. I. Vasziliosz bizánci császár hívására 882-ben Konstantinápolyba is el látogat. Visszatérése után nem sokkal 885. április 6-án meghalt. Tanítványait elűzték, akik Bulgáriában (Ohrid és Pliszka) kerestek otalmat és Morvaország így végérvényesen a nyugati kereszténységhez csatlakozott.

Metódról nekünk magyaroknak is van miért emlékeznünk. Írásos feljegyzések tanúsága szerint 866/67 telén útban Róma felé a tudós testvérpár megállt Zalavárot (akkor Merszburgnak hívták) Kocel herceg udvarában, aki 20 szerzetest rendelt tanítványként melléjük. Metód visszafelé Rómából szintén járt itt. De honfoglaló eleink is találkoztak a szlávok nagy misszionáriusával. A két testvér szláv nyelvű legendája szerint Cirill még 865 táján a Kazárok földjén, Metód pedig 882-ben valahol a frank birodalom határán. Metódosz felkereste a magyar feje-

delmet, hogy lássa és sokáig elbeszélgettek. A fejedelem tisztelettel vette körül, ajándékokkal halmozta el a főpapot, majd búcsúzáskor megölelte és megcsókolta és ezekkel a szavakkal bocsátotta útra: „Emlékezz meg rólam, tiszteletre méltó atyám, szent imáidban.” (Vö.: *Sági*

István: Szent Cirill és Metód életműve a legújabb kutatások alapján, Vigilia, 1963. 10. 592—601.)

„Methódiosz munkássága révén a középkori keresztény missziói munkamódszer gyökeres reformon ment át, mivel harmonikusán egyesítette magában a hittanítást, az egyházjo-

got és mindennapi életében érvényesül. Fótiosz patriarcha koncepciójának és a thesszalonikai testvérek munkásságának volt köszönhető a bizánci misszió előretörése a IX—X. századokban.” (I. Z.: Szent Methódiosz. Egyházi Krónika, 1985. 3. 1—2.) *Szigeti Jenő*

A parasztgazda és templomgondnok festő

A Gyulai Nyár rendezvénysorozat kínálatában egy érdekes kiállításra került sor 1984. augusztus 13-tól 1984. szeptember 1-ig, a Gyulai Vár időszaki kiállítási termeiben. A rendezők *Papp Zsigmond* gyomai gazdaember életútját, képzőművészeti munkáit, egy kicsit a községet, Gyomát mutatták be.

A korabeli divatos kifejezéssel élve paraszti őstehetség volt Papp Zsigmond (1888—1961). Szülei, nagyszülei, ősszes felmenői, ill. felesége családjá parasztemberek voltak. Teljes jobbágyok, majd 1848-at követően kisebb-nagyobb birtokocskával rendelkező tehetősebb avagy kevésbé tehető parasztgazdák. Igen gyakran a mezővárosi parasztpolgárok tudatával (öntudatával) és műveltségével. A föld szeretete, a (gazdasági) boldogulás utáni vágy jellemezte a gyomaiakkal egyetemben a tágabb értelmű Papp-rokonságot is. Édesapja cselédsorból küzdötte fel magát a tehető gazdák közé. Idősebb Papp Zsigmond (1859—1911) mint vagyonatlan árvagyerek került sógora gyomai tanyájára cselédnek. A szomszéd tanyából ismerte meg későbbi feleségét, *Csapó Juliannát* (1868—1937). A házassággal idős Papp Zsigmond bekerült a Csapók őshonos gyomai családjába. A Csapók évtizedeken át Gyoma vezető emberei voltak. *Csapó János* (1846—1915) az ifjabb Papp Zsigmond által oly nagyon szeretett nagyapja Gyoma főbírája, esküdtje, egyháznak presbitere, a Hitelszövetkezet alapítója és első elnöke, egyszerűsmind ifjabb Papp Zsigmond jó szelleme volt. Nagybátyja az a *Csapó Mihály*, aki jeles adományozó iskola céljára hagyományoz egy nagy épületet, a ma is meglévő Rákóczi utcai iskola épületét. Hosszú ideig a református egyház gondnoka és több tisztséget viselő ember. Ifjabb Zsigmond jellemét alakította a család, a döntően református közösség, a mezővárosi parasztpolgár környezet. Apja (idős) Papp Zsigmond vállalkozó szellemű ember volt. Hizlaldát épített és hentesüzletet nyitott. Rövid időn belül megszerte a környéken neves sertéskereskedő és sertéshizlaló lett.

Ifjabb Zsigmond négy polgárit

végzett. Szeretett volna tovább tanulni, de szülei őt parasztnak szánták. Hatan voltak testvérek, ketten maradtak. László öccsét (1892—1953) mérnöknek taníttatták, pedig Zsigmondnak is voltak tengerész álmái, majd technikai vágyai. Később festő akart lenni. Apja akaratának megfelelően beállt dolgozni a gazdaságba, a vállalkozásba. Nem nyugodott bele sorsába, mert 1909 őszén jelentkezett a „festészeti mester iskolára” felvételre. Életében először ott látott szénrajzot, majd rajzolt aktot, a felvétel nem sikerült. Gyomán eljár a Polgári Körbe, kaszinókba, olvasóköribe, az ún. '48-as kaszinóba is, érdeklődéssel hallgatja az idősebbek beszélgetéseit. Talán innen kezdődik politikus alkátának formálódása is. A sikertelen felvételi ellenére tovább festegyet. Először néhány akvarell kerül ki a keze alól, még 1907-ben. 1908-ban már olajba festi meg az 1938-as átalakítás előtti templombelsőt. Ezt a képet 1924-ben szeretett egyházának adományozta. Jelenleg 26 db festményét ismerjük. Ennyi maradt meg a sok viszontagság után. A családtagjairól készült alkotásait a naturalisztikus realista látásmód jellemezte. A paraszti környezetből választott témái azonban naiv szemléletben fogantak. Az olajfesték használatára egy boltossegéd tanította meg. Járja az általa elérhető tárlatokat, azok bírálatát a lapokban nagy figyelemmel tanulmányozza. A festészeti irányok megismerésében nagy segítségére volt *Lyka Károly*: *A képzőművészet újabb irányai* c. munkája. 1909. október 1-től 1912. október 1-ig katonai szolgálatot teljesít a méneskárnál Kiskundorozsmán és Pécskán. Ez idő alatt nagyon keveset festett. Édesapja halála 1911-ben hirtelen nagy gondot zúdít a fiatal ember nyakába. A katonai szolgálatról való szabadulásáig Csapó János nagyapja vezeti a gazdaságot. A vállalkozást nagy kölcsönök terhelik, az üzlet csődbe jutott. Papp Zsigmond ügyes manipulációkkal, jelentős ingatlanok eladásával kilábal a reménytelennek hitt helyzetből. Megmarad 56 kh föld a vasúti tanyával. Ezt a földet édesapja röviddel halála előtt vette, azzal a cél-

lal, hogy a közeli hizlaldából származó sertésrágyával megjavítják az igen rossz szikes területet. 1914-ben jön a világháború, közben nősülés, feleségül veszi a vésztői *Kincses Ilnát*. A háború alatt és utána szinte semmit sem fest. A fronton orosz hadifoglyoktól megtanult fát faragani. A viszonylag nyugodt téli állásban 1916/17-ben, egy régi rekvirált dívány rugóiból faragó szerszámokat készít és elkezd faragni. Elsőnek a félelmetes 30,5 cm-es moszárágyú mását készíti el egy doboz tetején kifaragva. A doboz oldalán harctéri jelenetek vannak ábrázolva. Előjárói elismerésképpen 21 nap szabadsággal jutalmazták kezűgyességét. Az ágyúdobozt követi egy könyv alakú kazetta: „Emlékek a nehéz időkből” felirattal. A faragást a háború után is folytatja. *Férfiszoba* elnevezésű faragott bútorai, vadkörtefából — szekrény, íróasztal, dohányzóasztal, három szék — munkásságának legdrágább darabjai. 1927—1928-as években összesen 356 tízórás munkanapot töltött el a férfiszoba elkészítésével. A gyulai kórházban megfesti felesége operációját, a festményt az operáló főorvosnak — *dr. Jungnak* — ajándékozza. Talán legkedvesebb foglalatossága a későbbiekben tanult kőfaragás volt. Első próbálkozásai figurális agyagmunkák. Majd 1928-ban készíti el *Nagy Győző* tanító síremlékét. Kőfaragó szerszámokat vásárol és megfelelő szakkönyv híján felutazik Budapestre, ahol ekkor a Dohány utcai izraelita templom kőfaragó munkálatait végzik. Egy teljes nap figyeli a kőfaragók munkáját. Kérdezősködik, érdeklődik, melyik szerszám micsoda és mire való? 1929-ben megkapja az iparendélyt szobrok, síremlékek, emlékművek tervezésére és kivitelezésére. A református puritanizmusra jellemző életfilozófiával közeledett témáihoz. 1943-ban a szomszéd *Thury Sándor*knál vendégeskedik *Sinka István*. A költőt és íróat bemutatják Papp Zsigmondnak, napokon belül elkészül *Sinka István*ról egy mellszobor. 1944-ben *Szabó Pállal* ismerkedik meg újfent *Thuryék* jóvoltából és *Szabó Pál*ról is elkészül hamarosan egy portré.

Altalában Zsiga bácsit — mert már akkor Gyomán szinte mindenki így ismeri — sokan felkeresik. A gyomaiak „mutogatják” Zsiga bácsit, az ő dolgait, szinte dicsekednek vele az ide látogatóknak. Így kerül ismeretségbe Ignác Rózsa irónóvel is 1947-ben. Baráti köréhez tartozott még a türkevei Zádory Oszkár alias *Finta* Gergely szobrászművész. Egyáltalán nehéz lenne itt felsorolni baráti körét, tisztelői sokaságát.

Papp Zsigmond mindenekelőtt *parasztgazda* volt. A mezőgazdaságban végzett példamutató munkásságát a korszerű intenzív gazdálkodás iránti vonzódását számtalan tény bizonyítja. Különösen sokat tett a szikes talajok javításának szolgálatában. Az 56 kh saját birtokát ő maga javította meg digózással, előbb hagyományos kézíróvel, majd maga tervezte és szerkesztette földszőro és talajjegyengető gépekkel. Később munkatársaival olyan gépeket konstruált, melyek közül egyet magyar és német szabadalom is elismert és bejegyezt. Példaképp a dániai szövetkezeti forma lebegett előtte. A Kisgazdapárt tagja, de képviselőség nem vállalt, jóllehet a 20-as években a lehetőséget felajánlották neki. Termelő- és értékesítő szövetkezeteket szervezett („Hangya” szövetkezet, „Hombár” gabonaértékesítő és felvásárló szövetkezet, Hitel-szövetkezet, Állatbiztosító szövetkezet, Tejszövetkezet). A református egyház presbitere, és mint ilyen számtalan kezdeményezésnek mozgatója. Így a gyomai temetők csinosítója, templomkert felújító, templomrenováló, orgonatervező és építő. A háború után 1945-ben a Népfőiskola szervezésében is tevékenyen részt vett. Előadásokat tart a mezőgazdaság és a művészet köréből.

Élete egyik fő műve a gyomai református templomban látható 26 regiszteres, hét manuális orgona és az 1937/38-as templomfelújítás. 1937-ben az egyház előjárósága presbitériuma elhatározta a templom felújítását, ezzel párhuzamosan kérte az épület műemlékké nyilvánítását. A Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) többszöri kérelmükre is elutasító választ adott. Indoklás szerint a templom túl fiatal, semmi különösebb építészeti jelleget nem hordoz. Papp Zsigmond és Bay József lelkipásztor döntésükbe nem nyugodott bele. Papp Zsigmond személyesen utazott Budapestre, ahol Lux Kálmán építómérnök és Szentiványi Gyula titkár fogadták. „Egy órai vita után kértem, hogy legalább jöjjen le valaki Gyomára, nézze meg a templomot, mert nem közönséges, úgy építésben, mint berendezésben, van rajta valami megkapó és szép.

Belseje empír és barokk, az empír más, olyan népies empír. Mikor ezt mondtam, Lux Kálmán rögtön megígérte, hogy megnézik a templomot.” A szemle végül is megtörtént, eredményeként a templomot műemlékké nyilvánították. A felújítást a MOB ellenőrizte. A presbitérium által választott építési bizottság elnöke Bay József lelkipásztor, tagja pedig mindenre kiterjedő jogkörrel felruházott Papp Zsigmond, aki egyben templomgondnok is volt. Papp Zsigmond a gazdálkodást és minden más munkát egy teljes esztendőre felfüggesztette.

Az egyháztagok áldozatkészsége meglepően nagy volt. Az öt évre elosztott felújítási hozzájárulást a gyülekezet egy év alatt befizette. A helybeli iparosság a templom felújításában „... a legnagyobb odaadással dolgozott.” Papp Zsigmond nagyszabású tervet dolgozott ki, szeretne volna, ha a templom délkeleti oldalán levő ablakokat „református vallásunknak megfelelő szimbolikus képekkel látjuk el”. Szentiványi Gyula a MOB titkára is jónak látta a terveket. Később mégis azt javasolta, hogy „azt a pénzt jobb lesz, ha egy új orgona építésére fordítjuk, mert ez a mostani egy lehetetlen valami”. A MOB javaslatát az egyház előjárósága, közöttük Papp Zsigmond, elfogadta. A díszablakok helyett megépült az új orgona. Később azok a tehetős családok, akik egy-egy díszablak költségeit akarták fizetni, egy-egy ajtó csináltatását vállalták. A régi ajtókat kicserélték, Papp Zsigmond a hat ajtót tölgyfából remekbe faragta. A régi orgona neogót stílusban épült 1855-ben. Nem illett a templombelső tőle teljesen elütő hangulatához.

A MOB pályázatot hirdetett az új orgonára. Tizenhat pályázat futott be. Európai hírű orgonagyártó cégek terveit kellett visszautasítani, mert nem értették meg a MOB szándékát, mondta méltatásában Szentiványi Gyula: „Amit pesti és külföldi művészeti iskolákban tanult iparművészek megoldani nem tudtak, azt pillanatok alatt megértette, papírra vetette Papp Zsigmond.” A tervezés munkájáról Papp Zsigmond így nyilatkozott: „Egyik napon bementem a templomba istentisztelet után, bezártam az ajtókat. Magam voltam bent egyedül. Megezttem az orgonát belülről, mert eddig orgonát még belülről nem láttam. Mikor megláttam a belsejét, nagyon meglepődtem. Valósággal megborzongtam, hogy ilyen vakmerőségre vállalkoztam. De az akarat végtelen nagy volt nálam.” Megtervezte az előteret, mégpedig úgy, hogy Zöld Sándor akkori kántorral megrajzol-

tatta a sípokat 1:10 arányban. A tervet azzal bővítették ki, hogy a felsőkart lebontották. Ezzel 11 méter magas tér állott rendelkezésükre. Szentiványi Gyula amikor meglátta a tervet, így nyilatkozott: „Jó? az nem kifejezés! Kitűnő! Remek!” A rajzot elvitte magával Budapestre, ahonnan néhány nap múlva az alábbi záradékkal küldte vissza: „Műemléki szempontból teljesen megfelelő, kivitelezhető. Lux Kálmán s. k. MOB bélyegző.” A felépítés körül nehézségek támadtak, mert az orgonaépítő cég csak a belső rész felépítését vállalta. Papp Zsigmondnak az építést is vállalni kellett. „Magam mellé vettem egy ácsot és két asztalost és házilag nyolc hónap alatt az egyik iskola termében, az én irányításom mellett elkészítettük.” Az összes faragó és finomabb munkát Papp Zsigmond végezte. Ezt követően megtervezte a templombelső világítását.

1938. október 30-án és 31-én, a reformáció emlékünnepeén szentelte fel Révész Imre (1889—1967), a tiszántúli egyházkerület püspöke a megújított templomot és az új orgonát. Révész Imre a templom felavatása előtti estén úgy nyilatkozott, hogy: „Bejártam fél Európát, ilyen szép templomot nem láttam sehol, különösen az orgona egyedülálló. Empír stílus, Napóleon kora ez. Nem az! még sem az! a miénk, magyar empír.” Lux Kálmán a MOB titkára kezdettől népies empírnek nevezte. Papp Zsigmond egyik fiatal szobrász barátja, Musti Viktor, a templom és orgona látása után kijelenti: „Zsiga bácsi! ha eszembe jutna valamikor, hogy református hitemet elhagyjam, akkor visszajövök ide. És ha akkor is úgy gondolnám, hogy kiteérek, inkább felakasztom magam.”

Meg kell jegyeznünk, hogy az orgona zeneileg több kívánnivalót hagy maga után. Néhány hiányosság az 1983. évi villamosítás alkalmával Tarnai Endre hangszerkészítő és -javító kisiparos, orgonista kijavított. A Papp Zsigmond-féle orgona ma is ott pompázik az ősök által nagy buzgósággal és áldozattal vállalt felépített templomban, három bibliai színben. Uralkodik a fehér a tisztaság, ártatlanság színe, követi az arany az isteni szín, majd a piros, Krisztus vérenek jelképe. A sípok alatti félkörös térre pedig Papp Zsigmond odacsempészte a gyomai kiskapuokról és házvégekről jól ismert sugaras napot. Tartsuk meg jó emlékezetünkben Papp Zsigmondot, a gondolkodó embert, tevékeny testvérünket, a teljes életre törekvő atyánkfíat.

Cs. Szabó István

Tavaszy Sándor filozófiája

Balázs Sándor könyve. *Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.*

Bár mind a Zoványi-féle *Egyháztörténeti Lexikon*, mind a *Magyar Irodalmi* és a *Magyar Életrajzi Lexikon* harmadik kötete korrekt és kitűnően dokumentált szócikket közöl a század első felében pezsgő erdélyi magyar kultúra egyik jelentős gondolkodójáról és nagy hatású személyiségéről, úgy tűnik mégis, hogy *Tavaszy Sándor* (1888—1951) kolozsvári teológiai akadémiai igazgató' és püspökhelyettes, erdélyi egyházkerületi főjegyző (stb. ld. Zoványi) történelmi és filozófiai, ugyanígy irodalmi és szellemi munkásságáról keveset tudunk. Pedig „*az annak idején nagy hatású és a ma számára is lényeges mondanivalókat tartogató kisebbségi világnézet megalkotója*” valóban megérdemelné figyelmünket akár tudósként és teológusként, akár szépíróként és gondolkodóként — születésének közelgő centenáriuma alkalmából, mindez bizonyonnyal ismét az érdeklődés előterébe kerül. Épp ezért forgattam nagy várakozással és figyelemmel Balázs Sándor könyvecskéjét, amely talán egy kissé megkésve került elém. Igaz, érvénye folyamatos.

A *Századunk* című sorozatban megjelent kötetke „*prológusában*” a kolozsvári filozófiai író (ld. róla a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetét) választott hőseről „*kritikai-értékelő jellemzést*” ígér, és ez az ígért nem is marad beváltatlan az átfogó és akár *Tavaszy* munkásságán, gondolatain is túltekintő elemzés során, hiszen a maga kisebb és nagyobb közösségében egyaránt meghatározza *Tavaszy* „*gondolkodástörténeti*” helyét. Szerepét egyben, amely korántsem hatástalan, minden bizonyonnyal érvényes napjainkban is.

Már a „*pályáiv*” is tartogat némely meglepetést, mivel az író minden korábbinál pontosabban jelöli *Tavaszy* születési helyét: nem *Póka* az, mint a közkeletű lexikonokban, hanem *Marossárpatak*, mint a Zoványiban olvasható. Ugyanígy *Tavaszy* indulása is akár „*tipikusan erdélyinek*” tekinthető: a marosvásárhelyi református kollégiumból vezetett az út a kolozsvári teológia, majd a jénai és berlini szemeszterek felé. Filozófiai és teológiai, egyben irodalmi érdeklődése korán jelentkezett és megmutatkozott. Balázs jelentős század eleji nevekkkel és pontosan jelöli a hazai és a külhoni „*hatásokat*” — többnyire mindannyian századunk filozófiájának és vallásbölcseletének meghatározó mesterei. A kötetkben pontos leírást és értékelést olvashatunk *Tavaszy* szerteágazó pedagógiai és irodalomszervező, szerkesztői és egyházi tevékenységéről — mindezek dokumentációja az említett lexikonokban megtalálható. Értékelése a kötetke fejezeteiben.

Különösen érdekes és figyelemre méltó *Tavaszy* „*nyitottságának és kitárulkozásának*”, megközelítési és logikai módszerének elemzése, emberszemlélete alakulásának nyomkövetése a számára kiszabott idő során. Ezekben valamiféle „*kontrasztos evolúciónak*” lehetünk tanúi az elemző szerint — s ennek a fejlődésnek az első világháború, majd az ezt követő történelmi alakulás voltak legfőként indító és alakító

elemei. Hozzátehetnénk: minden bizonyonnyal *Tavaszy* „*érése*” is a megváltozott emberi és lelkeszi hivatás külső és belső kényszere.

„*A valóság a közösség, az egyes pedig csak jelenlét — mégpedig ama valóságnak a jelensége...*” — idézi a szerző *Tavaszy* egy koncentrált mondatát (*A személyes tett forradalma — Erdély, 1945. ápr. 1.*) — s ez a törekeny vallomásba foglalt hivatástudat jellemezheti talán a leginkább a lelkesz és író, a filozófus és publicista, a több folyóiratot szerkesztő közéleti ember, jeles hatású gondolkodó „*sociológiai értékét*” és emberszerepét.

Balázs Sándor jeles filozófiai, történelmi és teológiai felkészültséggel követi nyomon a továbbiakban *Tavaszy* szociálbölcseletét: az alapozástól az útkeresésen át a „*válság filozófiájáig*”, majd a kisebbségi világnézetért megvívott csendes küzdelemig. *Tavaszy*nak a protestáns vallásbölcselet modern alakulásában, az egzisztencializmus ismertetésében folytatott munkásságának elemzésével zárul a pályarajz, bár a szerző nem hallgat *Tavaszy* „*elhallgatásának*” korszakáról sem, ugyanígy arról a szomorú tényről, hogy „*az életmű szintézise*” elmaradt 1944 után.

Balázs Sándor tájékozottan és előítélet nélkül elemzi *Tavaszy* magatartásának és szemléletének vélt vagy valóságos ellentmondásait, az „*ellentétek egymásra helyezését*” az ellentétek egységének felismerése helyett. *Tavaszy* „*érdemeit abban kereshetjük — zárul az elemző értékelés —, mennyire sikerült valóban elszakadnia a polgári gondolkodástól, tévedéseit abban, mennyire nem sikerült ezt megtennie*”. Bár talán joggal irigyelhetjük a szerző biztonsgátudatát, úgy tűnik mégis, ebben a sarkított megállapításban igaz van: *Tavaszy* valóban egy történelmi és társadalmi kihívások sorozatában alakuló egyházszemlélet és vallásbölcselet filozófiai, elméleti és gyakorlatban élő mestere.

A kitűnő kötetke bőséges idézetanyagot közöl és hasonlóan gazdag jegyzetanyaggal zárul, *Tavaszy* Sándor filozófiai indíttatású műveinek és tanulmányainak jegyzékével, amelyek közül bizvást említhetjük jelentősnek ma is a *Kálvin János életét* (1924), az Apáczai Csere Jánosról, a két Apafi fejedelemről, az „*erdélyi személyiségekről*”, Kantról, Kirkegaard, Spengler és mások filozófiájáról szóló, nem ritkán eredeti és kritikai élű műveket, tanulmányokat. Mindezek egybegyűjtött kötetkiadásával minden bizonyonnyal gazdagodnék és korszerűsödne modern világszemléletünk: az elemző kötetke nem kicsiny tanulási és

Bodri Ferenc

Westfáliai évkönyv

Ernst Brinkmann (szerk.): Jahrbuch für Westfälische Kirchengeschichte. Band 76. Münster 1983. 283. lap

A tartalmas évkönyv megküldésével westfáliai barátaink nagy örömet okoztak két okból is. Az egyik az, hogy a kötet képet ad a miénkkel körülbelül azonos lélekszámú westfáliai egyház egyháztörténetészeinek szervezett közösségi munkájáról. Örömmünk másik forrá-

FROM THE MATERIAL OF THE SIXTH ALL CHRISTIAN PEACE ASSEMBLY: Bishop *Károly Tóth*: Presidential Address — *Paulos Mar Gregorios*: God Calls: Choose Life — the Hour is Too Late — Metropolitan *Filaret*: Global Menace to Mankind — Global Strategy for Peace — *Walter Kreck*: The Christian Churches and Their Commission for Peace — *Sergio Mendez Arceo*: „Peaceful Coexistence — Liberation” — Preamble to the Resolutions — The Resolutions of the VIth ACPA: Prague Appeal to the Christians of the World — Message to the Churches — Appeal to the Heads of States and Governments — To Mr. Andrej Gromiko, President of the Supreme Council of the Soviet Union — To Mr. Ronald Reagan, President of the United States of America — To Mr. Perez de Cuellar, General Secretary of the UNO — Communiqué

HOME REVIEW: *Botond Szabó*: Lajos Fülep — *János Bolyki*: On the Relations between György Lukács and Lajos Fülep
CULTURAL CHRONICLE: *László Zay*: Films and Books — *Jenő Szigeti*: Gleaning with the Eyes of a Theologian — *István Cs. Szabó*: A Painter Who Was a Peasant Proprietor and a Church Curator

REVIEW OF BOOKS: *Sándor Balázs*: The Philosophy of *Sándor Tavaszy (Ferenc Bodri)* — *Ernst Brinkmann*: Jahrbuch für Westfälische Kirchengeschichte (*Mihály Bucsay*)

AUS DEM MATERIAL DER VI. ALLCHRISTLICHEN FRIEDENSVERSAMMLUNG: Bischof *Károly Tóth*: Eröffnungsansprache des Präsidenten — *Paulos Mar Gregorios*: Gott ruft: Wähle das Leben — die Stunde ist zu spät — Metropolitan *Filaret*: Die globale Bedrohung der Menschheit — Globale Friedensstrategie — *Walter Kreck*: Die christlichen Kirchen und ihr Friedensauftrag — *Sergio Mendez Arceo*: „Friedliche Koexistenz — Befreiung” — Einleitung in die Resolutionen — Die Resolutionen der VI. ACFV: Prager Appell an die Christen der Welt — Botschaft an die Kirchen — Aufruf an die Staatsoberhäupter und Ministerpräsidenten — Herrn Andrej Gromiko, Präsident des Obersten Rates der Sowjetunion — Herrn Ronald Reagan, Präsident der Vereinigten Staaten von Amerika — Herrn Perez de Cuellar, Generalsekretär der Vereinten Nationen — Kommuniqué

HEIMATRUNDSCHAU: *Botond Szabó*: Lajos Fülep — *János Bolyki*: Über die Beziehungen zwischen György Lukács und Lajos Fülep

KULTURELLE CHRINIK: *László Zay*: Filme und Bücher — *Jenő Szigeti*: Ährenlese mit den Augen eines Theologen — *István Cs. Szabó*: Ein Maler, den ein Bauer und Kirchenkurator war

BÜCHERRUNDSCHAU: *Sándor Balázs*: Die Philosophie *Sándor Tavaszy (Ferenc Bodri)* — *Ernst Brinkmann*: Jahrbuch für Westfälische Kirchengeschichte (*Mihály Bucsay*)

sa, hogy az évkönyv több szép tanulmánya olyan régi barátainktól származik, mint Ernst *Brinkmann*, W. *Neuser* és Robert *Stupperich*. Ez persze nem is csoda, mert ők az ottani egyháztörténeti kutatás vezető személyiségei. *Stupperich* professzor harmincöt éves tagság és tizenöt éves elnöki irányítás után adta át a vezetést Ernst *Brinkmann*nak, aki mellett *Neuser* professzor tölti be az első elnökhelyettesi tiszteletet. Az egyet népes, lelkes, áldozatkész tagságából az évi közgyűlés választja ki azt a húsz személyt, akik az említett vezetésével végzik és irányítják az egyháztörténeti kutatásokat.

A most előttünk fekvő már a 76-ik az évkönyvek sorában. Az első 37 kötetnek a tartalomjegyzékét az 1936. évi, a következő 20 évet az 1955—56. évi kettős kötet, míg az utolsó 16 év tanulmányainak jegyzékét az előttünk fekvő kötet közli. Végigtekintve a tanulmányokon, ismét a fáradhatatlanul kutató *Stupperich* professzor vezet, csak az utolsó 17 kötetben is 21 dolgozattal, de az új elnökek, *Brinkmann* országos egyházi tanácsosnak a tollából is 9 tanulmány származik.

Külön ki kell emelni azt a nagy jelentőségű ténytet, hogy a westfáliai egyháztörténetészek elkészítették egyházuk lelkészeinek kataszterét a reformációtól kezdve, egészen 1945-ig. A fáradságos nagy munka 1980-ban jelent meg Bielefeldben. A mostani évkönyv sok kiegészítést közöl a *Pfarrerbuch*-hoz (231—258. lap).

Milyen kár, hogy egyházunkban a *Soós Béla* debreceni professzor által elkezdett, de az ő sajnálatos korai halála miatt félbemaradt magyar református lelkészkataszter még nem talált folytatóra.

Az évkönyv tanulmányai közül *Stupperich* professzor egyik írása a westfáliai reformáció belső menétét tárgyalja a tőle megszokott tömörséggel, dogmatörténeti nagy tudással, biztos ítélettel. Másik tanulmánya a westfáliai egyháztörténeti kutatások egyetemi szektorának az ő vezetése mellett lefolyt utolsó negyedszázadáról számol be. A fázisok középpontjában természetesen a két speciálisan westfáliai téma állt, mégpedig a herfordi testvérház, a devotio moderna fészke, továbbá a münsteri Sion Királyságának a bizarr közjátéka.

Fontos szerepet játszott azonban a westfáliai evangéliumi kereszténység a hitleri időkben is. Szembefordult a nemzeti szocialista egyházpolitikával. Ennek az időszaknak egyik részét, az 1933. évi westfáliai egyházi választásokat tárgyalja az évkönyvben *Neuser* professzor, egy másik részét pedig, mégpedig Hitler bizalmasának, az utóbbi által birodalmi püspöki tisztre emelt *Ludwig Müller*nek westfáliai éveit Ernst *Brinkmann*. *Brinkmann* mértéktartó, szemléletes, olvasmányos előadása valóban mintaszerű. Kapcsolataink további elmélyítése a westfáliai egyháztörténetészekkel hasznos és kívánatos.

Bucsay Mihály

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Képes Újszövetség	300,— Ft
Újfordítású Biblia	220,— Ft

KÖNYVEINK KÖZÜL AJANLJUK:

ifj. Dr. Bartha Tibor—Vladár Gábor: Bibliai fogalmi szókönyv	244,— Ft
Küldetésben — Köszöntések az ökumenéből dr. Bartha Tibor püspök 70. születésnapjára	113,— Ft
„Ó, szép fényes hajnalcsillag” magyar népi karácsonyi énekek	100,— Ft
Dr. Tóth Károly: Örömhír, békeüzenet (igehirdetések, előadások)	130,— Ft
Dr. Tóth Károly: Gyökerek és távlatok	95,— Ft
Ráday Pál emlékkötet	110,— Ft
Kiss Sándor: Újszövetségi görög—magyar szómagyarázat	123,— Ft
Dr. Victor János: Református Hiszekegy	85,— Ft
Juhász Zsófia—Sártory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Ökumenikus énekeskönyv	54,— Ft
Bereczky Albert: Hálaadás (igehirdetések, előadások, tanulmányok, cikkek)	110,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Bibliai lexikon gyerekeknek	150,— Ft
„Szüntelen imádkozatok” — imádságok a keresztyénség századaiból	110,— Ft
„Hirdesd az Igét” — Igehirdetők kézikönyve	158,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitértorgott egyház	112,— Ft
Magyar Zsoltárok (kórusművek)	200,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	56,— Ft
Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai	128,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosság	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Dickens: Urunk élete	70,— Ft
Kiss Géza: A lélek harangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft
Komjáthy Aladárné: A Szentföldön jártunk	198,— Ft
Szentmihályiné Szabó Mária: Zrínyi Ilona	196,— Ft
Budai-Balogh Sándor: Vad vizek futása	84,— Ft
Tótfalusi Kis Miklós: Apologia Bibliorum	199,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetőek: minden lelkeszi hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A keresztyénség terjedése.

A Krisztus-esemény interpretációja,
irányzatok és eretnekségek

A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja
Magyarországon a XVI. században

A keresztyénség jövője!?

Húsz éves a vatikáni Egységtitkárság

A halottlátó és a látomásirodalom

Utazás egy protestáns életben

Ökumenikus kapcsolat a világvallásokkal?

ÚJ FOLYAM (XXVIII)

1 9 8 5

6

THEOLOGIAI SZEMLE

1985. november–december

Felelős szerkesztő:

D. Dr. Ottlyk Ernő
1054 Budapest
Szabadság tér 2. I.
T.: 114-862

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1146 Budapest
Abonyi u. 21.
T.: 227-870

Index: 26 842

HU ISSN 0133-7599

□

A Theologiai Szemle szerkesztő bizottsága:

D. Dr. Bartha Tibor, elnök
D. Dr. Ottlyk Ernő, előadó
D. Dr. Berki Feriz
Hecker Frigyes
D. Dr. Káldy Zoltán
Kovács Attila
Kürti László
Viczián János
Dr. Nagy Gyula
Dr. Szakács József
D. Dr. Tóth Károly

Társ szerkesztő:

D. Dr. Pákozdy László Márton
D. Dr. Tóth Károly

Olvasószerkesztő:

Tarr Kálmán

□

 Egyetemi Nyomda – 85.4119
Budapest, 1985.

Felelős vezető:

Sümeghi Zoltán igazgató

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely hirlapképesítő postahivatalnál, a Posta hirlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. – 1900 –, közvetlenül vagy postátalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámára.

Előfizetési díj egy évre: 390,- Ft,
egyes szám ára: 68,- Ft.
Megjelenik kéthavonként.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- HERCZEG PÁL: A keresztyénség terjedése. A Krisztus-
esemény interpretációja, irányzatok és eretnekségek ... 321
DÖMÖTÖR ÁKOS: A példázatok fejlődéstendenciái a pro-
testáns igehirdetésben ... 326

DISZKUSSZIÓ

- PÉTER KATALIN: A bibliaolvasás mindenkinek szóló prog-
ramja Magyarországon a XVI. században ... 335
ZSINDELY ENDRE: „Egymással összefüggő és egymást ki-
egészítő jelenségek” ... 338
BARCZA JÓZSEF—SZIGETI JENŐ: „A Szentírás jobb és
pontosabb megismeréséért” ... 341
FABINY TIBOR: A Biblia szerepe a protestánsok műveltsé-
gének kialakulásában ... 343
MÁRKUS MIHÁLY: „Bibliaolvasás a személyes kegyesség
érdekében” ... 344
FEKETE CSABA: Kezembe veszem, olvasom és arról elmél-
kedem ... 345
JÁNOSSY IMRE: A keresztyénség jövője!? ... 348

VILÁGSZEMLE

- OTTLYK ERNŐ: Húszéves a vatikáni Egységgtikárság ... 354
TÓTH KÁLMÁN: Vásárhelyi orvospár mártirhalála Malá-
jában ... 357

HAZAI SZEMLE

- RÉDEY PÁL: Még egyszer az elfelejtett emberről ... 360
BARNA GÁBOR: A halottlátó és a látomásirodalom. Bálint
Sándor (1904—1980) emlékének ... 362

KULTURÁLIS KRÓNIKA

- ZAY LÁSZLÓ: Utazás egy protestáns életben ... 365
SZIGETI JENŐ: Tallóztatás teológus szemmel ... 367

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

- Komoróczy Géza: Jeremiás, Jeruzsálem, Nebukadneccar
(*Karasszon István*) ... 371
A Consience et liberté magyar száma (—i—ő) ... 371
Hans Küng—van Ess—Von Stietenron—Bechert: Christen-
tum und Weltreligionen (*Szénási Sándor*) ... 372
Balázs Péter szerk.: Magyarország levéltárai (*Kormos
László*) ... 375
Andrea Molnár: Fürst Stefan Bocskai als Staatsmann und
Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe. 1598—1606. (*Bódi
Ferenc*) ... 375
Molnár Ambrus—Szigeti Jenő: Református népi látomásiro-
dalom a XVIII. században (*Barna Gábor*) ... 376
Három könyv a Kriterion Kiadótól (*Dienes Erzsébet*) ... 377
Albert Gábor: Emelt fővel (*Csohány János*) ... 378
Könyvek őrzésére méltó értékeinkről (*Bódi Ferenc*) ... 380
Jörg Rothermundt: Der Heilige Geist und die Rhetorik (*Szé-
nást Sándor*) ... 381
Tótfalusi Kis Miklós: Apologia Bibliorum (*Szigeti Jenő*) ... 382
A Juhász Nagy Sándor tudományos emlékülés előadásai
(*Csohány János*) ... 383

A kézirat nyomdába adásának ideje: 1985. november 5.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYE

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéz-
irataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak meg-
felelő gépeléssel (oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) küld-
jék be. Kéziratokat, amelyet nem mi kértünk, vagy előzetesen
meg nem beszéltünk, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

A keresztyénség terjedése. A Krisztus-esemény interpretációja, irányzatok és eretnekségek*

A keresztyénség terjedése nem egy olyan folyamat, melyet földrajzi helyekkel, dátumokkal, történelmi események felsorolásával kielégítően le tudunk írni. Ugyanis a terjedés lényeges eseménye és tartalma nem csupán annyi, hogy egyik helyről a másikra, egyik esztendőről a másikra hogyan s mennyire jutott el, és mi történt ezeken a helyeken és időben? Valami történt közben is, sőt úgy is mondhatnám: éppen e terjedés miatt történt közben valami az ősegyházban és az ősegyház körülményében, ami számunkra rendkívül jelentős, aminek dokumentumát a Szentírásban találjuk (illetve az őskeresztyén irodalomban, szekták irataiban stb.), s aminek felmérése a mai újszövetségi teológia izgalmas feladata. Ennek elmondása során elsősorban az Újszövetségre szeretnék figyelni, de az első századon túl az apokrif irodalomra is hivatkozni fogok.

Kiindulás — a Krisztus-esemény

A keresztyénség terjedésének kiindulópontja a Krisztus-esemény, tehát mindaz, ami a Názáreti Jézus történelmi megjelenését, kortársak általi megítélését — részben elítélését — megjelenésének előkészítését, értelmezését stb. jelenti. Jobbnak tartom ezt a szót, mint egyszerűen „Jézus életét” mondani. Ennek többféle oka van. Megterhelte ezeket a fogalmakat az utóbbi évtizedek nagy vitája a történelmi Jézus és a kérészmátikus Krisztus szembeállításával. Ha nem is általánosan, de mégis „Jézus élete” olyan módon értelmeződött, mint ami historikum, szemben a kérészmátikával. Igaz, hogy a „Krisztus-esemény” pedig a bultmanni szóhasználatban magába foglalja még a jelenkori prédikációt, a gyülekezet mai megszólítását, illetve a megszólításra adott feleletet is.¹ *Bornkamm*² a *Názáreti Jézus* c. műve „Hit és történelem” fejezete már nem megy ilyen messzire. Igaz, közben már kiderült az is, hogy Jézus életének a „megbízhatóan történetre” való redukálása nem eredményt, hanem használhatatlan torzított eredményt. Így Bornkamm arról szól, hogy az Újszövetségben, közelebről az evangéliumokban Jézus alakjának és élete történetének értelmezését találjuk. Ez magában foglal már a pusztán historikumnál többet is: személyét, igényét, megváltói munkáját, ami már a dogmatikum felé vezet bennünket. Egy dogmatikus, *Weber*³ szavaival: Krisztus interpretálásához tartozik egyszerűségének, ismételtetlenségének, történetiségének, időhöz kötöttségének stb. megértése és kifejtése is. A fogalmak bonyolódásában eljutunk odáig, amit legutóbb pl. *Weiss*⁴ mutat: a „történelmi Jézus” fogalmat megkülönbözteti a „földi Jézustól, mondván: a „historiai” Jézus a historikusok Jézusa, azaz egy tudományos munkamódszer eredménye, míg a „földi” Jézus krisztológiai kategória. Bár

első hallásra rokonszenves a különbségtétel, de nem biztos, hogy ezzel a különbségtétellel lényegesen többre jutunk...

Amikor tehát Jézus élete helyett Krisztus-eseményt említünk, nem a régi viták szóhasználatát szeretném felújítani, hanem csupán összefoglaló értelemben utalni mindarra, amit nekünk Jézus Krisztus személye jelent: preexistens voltát, küldetését, tanítását, megváltó halálát, feltámadását, mennyei dicsőségébe való visszatérését, uralmát... beleértve nemcsak azt, amit a kortársak láttak és hallottak, hanem amit megértettek és hittek.

Annnyival is inkább indokolt ez a kifejezés, mert hiszen mi nem egyszerűen Jézus életét találjuk dokumentálva az Újszövetségben. Jézus szájából hallották a kortársak Jézus evangéliumát — de megszólalt azonnal, részben vele egyidejűleg már a Jézusról szóló evangélium. Pár évtizede még itt is éles különbséget tett a teológia, ma már azonban tudjuk, hogy ez a különbségtétel nem járható út. Nemcsak időben nem lehet megbízhatóan elkülöníteni a kettőt, hanem Jézus ún. eredeti szavait (ipsissima vox Jesu) sem lehet az interpretációtól megkülönböztetni. Hiszen Jézus szavait *elhangzásukkal egyidőben már interpretálták is*. Az ősegyház dokumentumaiban *Jézus evangéliuma és a Jézusról szóló evangélium* elválaszthatatlan egységben áll előttünk és egyformán autentikus is számunkra.

A terjedés társadalmi és vallási tényezői

A keresztyénség terjedésének írásban is rögzített történelmi kiindulópontja Jézus missziói parancsa: „tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt egészen a föld végső határáig” (ApCsel 1,8). Ez ugyanakkor az ApCsel előzetes tartalomjegyzéke is, továbbá Lukács történetírói szempontja is. Hiszen ő vázolja egyedül módszeresen és következetesen a keresztyénség földrajzi és történelmi terjedését.

Ennek a folyamatnak akkor *társadalmilag* rendkívül kedvező talaja volt. A római birodalom léte, berendezkedése messzemenően megkönnyítette a missziót. Csak röviden felsorolva: Róma békéje, mely ezekben az esztendőkből uralkodott, az egységes közgazdaság, az utak kiépítése és védettsége, a római jog általános érvényesülése, végül pedig a nyelvi nehézségek áthidalása mind kedvező tényező volt. Az utóbbiról még annyit: a műveltebbek és hivatalnokok görögül és latinul beszéltek. Különösen nagy segítséget jelentett a koiné görög használata, melynek kialakulását joggal nevezi *Szántó* Konrád egyháztörténete⁵ gondviselészerűnek.

Félig társadalmi, félig vallási tényező a római birodalomban az a tény, hogy a zsidó vallás *religio licita*, azaz a törvény szerint szabad és részben védett vallás. Miután az ősegyház sokáig úgy tekintették, mint egy zsidó szektát, élvezte az egyház is a törvény

* Ez a tanulmány nagy vonalaiban előadásként elhangzott 1984. október 19-én a Magyar Televízióban *A Biblia világa* c. sorozatban. Ott az ismeretterjesztő vonások kaptak nagyobb hangsúlyt, itt a teológiai alapvetés és értékelés.

védelmét. Igaz, ellenfelei próbálták ezt megakadályozni: Korinthusban pl. Gallio helytartó előtt így vádolják Pált: „Ez az ember arra csábítja az embereket, hogy törvényellenes módra tiszteljék az Istent”. Gallio azonban visszautasítja a vádat: „Ha valami törvénytelenségről vagy büntettről volna szó, akkor a törvény értelmében meghallgatnának benneteket. Ha viszont rátok tartozó ügyekről, nevekről és a ti törvényetekről van közöttetek vita, azt intézzétek el magatok” (ApCsel 18,12—17). Lukács számtalan olyan esetet sorol fel — tudjuk, tendenciózusan — melyek a római hivatalnokok elnéző magatartását mutatják.

Ahogy pedig Róma békéje, jogrendje, közigazgatása uralta a birodalmat, úgy uralta gondolkodását, vallását a *hellénizmus*. Igaz, a hellénizmus korát tulajdonképpen Augustus uralmáig számítjuk, de hatása, szerepe nem szűnt meg Augustus közvetlen utódai alatt sem. A hellénizmus gondolkozásmódjából két vonást szeretnék különösen kiemelni.

Az egyik a hellénizmusra jellemző *szinkretizmus*. Azaz: keresték vagy éppenséggel erőltették a vallások és istenalakok egyetemes voltát, azonosították egymással az ún. interpretatio graeca során a különböző istenalakokat, felvették a görög pantheonba a szíriai és egyiptomi isteneket. Megpróbálták persze az Ószövetségben magát kijelentő Istent is átértelmezni, Jupiterrel azonosítani — főleg Izrael monotheizmusa volt rokonszenves ebben a korban. Azonban itt meg kell említeni, hogy ennek igen erős visszahatása volt éppen a K. e. utolsó évszázadban; a zsidó nép körében rendkívül erős ellenállás bontakozott ki mindenféle hellénista kísérlettel szemben — ennek nyomait érezzük az apostoli kor eseményeiben is. Pillanatnyilag azonban meg kell állapítanunk, hogy ez a kor *nyitott* volt új eszmék, vallások, istenalakok befogadására. Ennek a kornak interpretációs készsége messze erősebb volt, mint bármelyiké a történelem során. Ha pl. Rómában vagy Korinthusban tömegesen voltak Isis-hívők, érthető, hogy Jézus híveinek felbuknása nem volt botránkoztatóan idegen jelenség. Amikor Pált az Areopágon faggatják, ezt nemcsak kíváncsiságból, hanem részben „hivatalból” is teszik: „Megtudhatjuk-e, mi az új tanítás, amelyet hirdetsz?” (ApCsel 17). Az volt a dolguk a hivatalnokoknak, hogy ellenőrizzék: nem tartalmaz-e törvényellenes dolgot az ott elhangzó tanítás?

A nyitottság mellett szeretném még jellemzőként említeni ennek a kornak bizonyos *szeptikus*; kiábrándult, kételkedő magatartását. Pilátus híres kifakadása — „mi az igazság?” — továbbá Festus és Agrippa reagálása Pál beszédére mutatják ezt a lelkületet. De a Bibliától függetlenül is ismerjük erről a korról: az istenek hatalmában, sőt létében való kételkedés és a császárkor morális hanyatlása milyen léghőrt teremtetett a birodalomban. A keresztyének kompromisszum nélküli kiállása néha épp ezért rokonszenvet is tudott ébreszteni.

De azt is meg kell mondani: a hellénizmus nyitottsága, *interpretációs készsége* bár egyik oldalról megkönnyítette a keresztyénség útját, másrésztől viszont folyamatos gondot, kísértést, több esetben eretnekségbe hajló zsákutcát jelentett. Tulajdonképpen erről is szeretnék szólni a következőkben.

A terjedés problémái

Az eddigiekből az is következhetne, hogy miután az I. század második harmadára a keresztyénség terjedéséhez ennyire nyitott volt az út, akkor Jeruzsálemből kiindulva, Júdea, Samária területén át a föld

végő határáig a *hullámverés szép, egyenletes, koncentrikus körökben terjedt. A valóság azonban egészen más volt.*

Maradva a hullámverés képénél: Jeruzsálemben valóban elkezdődött a mozgás, szaporodtak a hívők — de szaporodtak a gondok is, s valószínűleg egészen rövid időn belül robbant is az első ellentét. Az ApCsel 6-ban Lukács elmondja, hogy a hellénisták özvegyeit kihagyták a szeretetszolgálatból. Görög nyelvűeknek szokás fordítani a kifejezést, aligha joggal. Idegen származású özvegy nem volt Izraelben jog és védelem nélkül, — ismert Ruth története. Vajon miért nem tekintette a gyülekezet tagokként őket? Nehéz a valóságot kideríteni, mert Lukács tompítani akarja az összetűzés lényegét, amikor azt írja, hogy a tizenkét apostol nem érhetett rá mindenre. Nem a munkamegosztás problémájáról van itt szó — a Tizenkettő eddig sem igen szolgálhatott az asztalok körül. A választott hét diakónus neve mind görög, közülük István és Fülöp bizonyosan nem pusztán „diakónus”... István beszédében találunk egy nyomot, mely rendkívül jelentősnek tűnik: István *Jézust nem az Ószövetség történeti kontinuitásában* értelmezi és hirdeti, hanem éppen az Ószövetség prófétái lelkű kritikája alapján. Úgy mondja végig Izrael történetének főbb eseményeit, hogy mindig a történelmi diszkontinuitást emeli ki: Hárán elhagyását, jövevényiséget, József eladását, az egyiptomi évszázadokat, Mózes menekülését, népe lenéző magatartását Mózes fellépésekor, az aranyborjút — egészen a salamoni templomig. Ennek a szemléletnek eredménye István vértanúhalála és a hellénista csoport kiűzése Jeruzsálemből. Ők és özvegyeik idegen testek Izraelben!

Ezzel azonban Jézus hirdetőinek egy egész csoportja áthelyeződik Antiokhiába. S ha már hullámverésről volt szó, hadd mondjam így: ebből a városból *indul egy újabb hullámverés*. Igaz, róluk keveset tudunk, irataikról semmit sem, a vezetők névsora részben ismeretlenségben maradt személyeket közöl; viszont innen indították a misszióra Pált, Barnabást és Márkot. A páli misszió középpontja pedig később áthelyeződött Korinthusba, majd Efézusba — nagyjából innen indultak útjukra a páli levelek, tehát mondhatjuk úgy is: innen indult az új és új hullámverés. Hozzáteszem még, hogy a század végén még egyszer új hullámverés központja volt Efézus: ekkor már a jánosi kör és jánosi iratok centrumaként. S ha az eredeti hullámverés szép csendesen gyűrűzött volna is — ebben a helyzetben már kialakult az, amit — a fizika kifejezésével — *interferenciának* nevezhetünk. Azaz: a hullámok a találkozás fázisától függően hol hatalmas hullámhegyeket hoznak létre, hol szép csöndesen kioltják egymást.

Néhány példa ennek igazolására. *Galáciában* szembe kerül egymással Péter és Pál. Péter a jeruzsálemi hagyományok képviselője, és a jeruzsálemi hullámverés gyűrűzéseként érkezik ide. Itt azonban Pál körül gyűrűzik a Jézusról szóló bizonyágtétel. Pált nem tartom hellénistának — mint Istvánt — de ő mégiscsak Tarzusban nőtt fel, megszokta, hogy hellénista szemléletű világban él, nyilván másként tekintett idegen istenekre és erkölcsökre, mint aki szinte nem is találkozott velük eddig. Péter idegen ebben a környezetben, és visszamenekülne a számára megszokott életformába. Szenvedélyes szavak hangzanak el, és megsejtelik a Gal 1 kompromisszumot nem ismerő kijelentése: nincsen más evangélium! Továbbá a 2. rész: a megigazulás hit által van, és nem a Törvény cselekedeteiből. Pálnak a Törvény lényegére és szerepére vonatkozó nézeteit azonban (a bűn megismerésére van

— paidagogos stb.) közel sem osztják általánosan a többiek. Azos tény, hogy Pál későbbi leveleiben Galáciáról nem olvashatunk. Ebből néhányan arra következtetnek, hogy Galáciában a hullámok interferenciája a páli evangélium kioltását eredményezte.

A Róm 9—11 egy szenvedélyes szakasz Izraelről, s az apostolnak népére vonatkozó reménységéről. Van feltételezett történelmi indoka is annak, hogy miért ír az apostol itt erről: tudjuk, hogy Claudius rendelete után megfogyatkozott a zsidók száma Rómában, majd Néro első éveiben erős visszavándorlás indult meg. De egymagában ez magyarázza az említett részek megszületését? Szerintem az említett hullám=interferencia kényszeríti az apostolt arra, hogy önmagával és népével ily módon szembenézhesen. És itt megint említem az István beszédénél már elmondottakat: a Róm 9—11-ben *Pálnak sem népe történelmi kontinuitásában van a reménysége*. Ígéret gyermeke szembeállítva a test szerintivel; a szabad kegyelem; a megütöközés köve; Ézsaiás panasza; Illés történetéből a maradék említése; végül pedig az olajfából kitört és újra beoltott vesszők — vajon nem olyan hullámhegyek-e a páli mondanivalóban, melyeket egy másik hullámveréssel való összeütközés okoz? S ha Istvánt agyonverték Jeruzsálemben hasonló nézetekért, érthető, hogy Pált halálosan gyűlölte népe, és nemcsak a pogánymisszióért, hanem a Krisztus-eseménynek a történelmi diszkontinuitás kiemelésével folytatott interpretációjáért!

Még egy példa az *1Timótheusból*. A levél mai tudásunk szerint pseudopigráf (álnéven írt), célja az, hogy a gyanússá vált páli teológiát hagyományosabb mederbe terelje. Ilyen céllal használja fel a levél pl. a hellénista zsinagógákban használt doxológiákat. 1,17: „az örökkévaló királynak, a halhatatlan, láthatatlan egy Istennek tisztelet és dicsőség örökkön örökké”. 6,16: „övé egyedül a halhatatlanság, aki megközelíthetetlen világosságban lakik, akit az emberek közül senki nem látott és nem is láthat: övé a tisztelet és az örökkévaló hatalom, Ámen”. Csakhogy a páli ígértetés egyik sarkalatos szava: megjelent! (pl. 1Kor 15). A 2Kor így szól: „fedetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét... ugyanarra a képre formálódunk át az Úr Lelke által dicsőségről dicsőségre”. A Fil 3,20 szavai: „az ő dicsőséges testéhez hasonlónak változtatja a mi gyarló testünket”. A halhatatlanság az 1Kor-ban nem Isten tulajdonsága egyedül, Isten megközelíthetlensége is mindenestől ószövetségi gondolat. S ha még azt is említem, hogy nagyjából ugyanezekben az évtizedekben születtek a jánosi iratok, melyeknek szintén központi üzenete az, hogy: megjelent, láttuk, hallottuk, kezünkkel illettük stb. — látható, hogy ismét egy interferenciáról van szó: egy már kioltottnak tekintett hullámenergia ismét magasba dobódott...

A keresztyénség terjedése tehát nem egyszerűen hullámok terjedése. Sőt még az eddigiek mellé egy fontos tényezőt is figyelembe kell vennünk: az a világ, melyben a keresztyénség terjedt, *nem egy homogén közeg volt*. Számolnunk kell azzal a ténnyel is, hogy a Krisztus-esemény más és más közegben másféle hullámverést okozott; azaz másként fogalmazták a tanúk, másként az interpretátorok, esetenként más és másféle formát öltött továbbadás. Közelebbről: Jézus személyét és munkáját másként értelmezi az a tanítvány, aki szem- és fültanú volt és Jeruzsálemben élt. Másként az a Pál apostol, aki származása és nevelése révén — bár otthonos a hellénista világban — soha nem tud az Ószövetség világától elszakadni. (Még azon az áron is ragaszkodik az Ószövetséghez, hogy

helyenként szabadon-allegorikusan értelmezi, vagy éppen azt mondja el, hogy mennyire más minden Krisztus után.) És persze egészen másként gondolkozik az, aki nem zsidó származású, aki a hellénista világ eszméiben nőtt fel, és ezek szerint próbálja — sokszor az Ószövetség történelmi előzményei nélkül! — Jézust megérteni és hirdetni (pl. az Ef és Kol levél szerzője). Másként kellett az evangéliumot hirdetni ott, ahol filozofikus nézetek hatottak, másként a misztériumvallások árnyékában, megint másként ott, ahol a világ anyagi részét megvető és tagadó gnosztikus nézetek befolyásolták az embereket. Másként kell megkeresni az emberekhez a kapcsolópontot mondjuk Lisztrában, ahol még nyelvi problémák is voltak, mint a tőle nem is messze fekvő Efézusban, mely az akkori világ egyik kulturális központja. És persze más az interpretálás szempontja a misszió kezdetén, a nagy hullámverések között, és ismét más az I. század vége felé, amikor az ún. korai katolikus egyház megpróbálja a szélsőségeket egy mederbe terelni.

Interpretációs típusok az Újszövetségben

Amikor a főbb típusokat a következőkben ismertetni szeretném, eltekintek attól, hogy ezeken belül még sokféle, *előzetesen megformált*, átvett, a kanonikus szövegekben többé-kevésbé felfedezhető és elkülöníthető interpretálás is volt.

A ránk maradt *írott újszövetségi dokumentumok* közül a legrégebbiek *Pál apostol levelei*. A levelek legfőbb mondanivalóját megpróbálom így fogalmazni: Jézusban Isten elküldte a végső időkre megígért megoldást; a kiengesztelődést, bűnbocsánatot, új életet. (Persze ez igen elnagyolt definíció, de az összehasonlításhoz ennyi is elegendő itt.) Ennyiben azonban a páli levelek számára a *Krisztus-esemény teljes historiai anyaga* nem volt központi jelentőségű, sőt gyakorlatilag a Krisztus-eseménynek csak néhány történelmi vonatkozását húzza alá: a kereszthalált és feltámadást. Ez persze nem csupán Pál leveleire érvényes. *Weiss* szerint⁶ a levelek nem ugyanannak a tradíciónak a vonalában állnak, mint az evangéliumok. Az újszövetségi levelek tradíciójának mondanivalója primér módon nem Jézus története a maga történelmi folyamatában, hanem ennek a történetnek a „vége”: a keresztes és feltámadás üdvösséget jelentő ténye. A kérésma centrumában ez a *teológiai reflexió áll*. Ez nem azt jelenti, hogy nem érdeklődnek a levelek a földi Jézus iránt, csak azt koncentrálnak az említett mozzanatokra. Pál helyzetére pedig az is jellemző, hogy a működéséhez tartozó hellénista gyülekezetek körében kezdettől fogva kisebb volt az érdeklődés az evangéliumi tradíció iránt. (Itt ugyan nekem több ellenvetésem is van.)

Emellett Pál missziói területén is élt és hatott a *historikus anyag*: terjesztették szóban, és — nyilván már a kezdet kezdetétől részleteiben — írásban is Jézus életének eseményeit, tetteit, példázatait, mindezekfelett pedig a szenvedéstörténetet. Ez adta tovább a tulajdonképpeni Krisztus-eseményt, míg a páli levelek ennek *jelentőségét* hirdették.

A páli levelek némelyike azonban erős hellénista hatást mutat. Korábban ezt Pál hellénista beállítottságával magyarázták, ma inkább arról szólnak, hogy ezek a levelek *deuteropáliák*, azaz a kor irodalmi szokásai szerint álnéven írt levelek. Nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy ezek nem hamisítványok! Mind az ószövetségi apokrifek esetében, mind a hellénista világban szokás volt régi nagy neveket így felhasználni. A név sokszor a tradíció folytatását jelentette, sok-

szor az irat elfogadását volt hivatott elősegíteni — de senki nem tekintette a szó mai értelmében hamisítványnak. *Tertullianus* pl. (adv Marc) így ír: „a mester művének tekinthető az, amit tanítványai adtak közre”. Pál neve — mai tudásunk szerint — így szerepel némely levél fölött.

Itt elsősorban az *Efézusi* és *Kolosséba* írt levélre gondolok: ezekben már nem is a Krisztus-esemény jelentősége, hanem *Krisztus személyének titka és jelentősége dominál*. Jézust tehát nem az Ószövetség és az isteni ígéretek és előkészítés felől próbálja megérteni, hanem a kozmosz (amely fogalom így az Ószövetségben nem szerepel) és az isteni-emberfeletti hatalmak felől.

Nagyjából ugyanebben az időben azonban Palesztina és Szíria területén írásban is rögződött a *történeti anyag* a *szinoptikus evangéliumokban*. Történeti érdeklődésük és beállítottságuk vitathatatlan — de azt is látnunk kell, hogy egyik sem pusztán történetírás, hanem *mindegyik interpretáció*. Sőt: egymást is felhasználják, hogy úgy mondjam: interpretálják.

Márk evangéliuma időben az első, egyben a legközelebb. Valószínűleg még Jeruzsálem pusztulása előtt foglalta Márk írásba. *Weiss* szerint⁷ nem általában egy történetet kíván megírni, hanem a titkos és rejtett kijelentés történetét, melynek célja Jézus keresztségében van, s melynek tényszerű megértése a vége felől lehetséges. Márk szempontja tehát az isteni „kell”: mindennek úgy kellett történnie, ahogy történt, még ha a tanítványok is sokszor értetlenül állnak a Messiás-titok előtt. Szigorú és sürgető menetrend szerint történt minden Jézus körül. Emellett Márk — és mindegyik evangélium közös — szempontja: hidat építeni Jézus történetének múltja és a húsvét utáni jelen között.

Máté állandóan az Ószövetségre figyel és utal. *Weiss* megemlíti Máténál, hogy nem is egyszerűen múlt és jelen között ver hidat, hanem ugyanakkor az Izraelre korlátozott Jézus története és a húsvét utáni gyülekezet univerzalizmusa között (ha ez utóbbi szót *Weiss* nem is mondja ki). Két fronton is harcol Máté: a zsidó farizeizmus ellen, és a keresztyén gyülekezetben fellépő antinomizmus ellen.

Ugyanakkor — mivel közben Jeruzsálem elpusztult, és a zsidó nép történelmi léte megszűnt — Máténál Jézus szavai és tettei a *sensus historicus* mellett egyre több „*általános érvényű*”, a történeti helyzettől eltekintve is „*időszerű*” színt kapnak. Jellemző pl. a Hegyi Beszédben, hogy Lukács szerint így hangzottak Jézus szavai: boldogok vagytok, akik *most* sírtok, *most* éheztek... Máténál ebből általános érvényű igazság lett: boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak, boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságra...

Lukács a hellénista útleírás és regény műfaját is szem előtt tartja, de nem ez az igazi jellemzője, hanem hogy üdvtörténeti koncepciója van, és ebbe ágyazza bele a történeti anyagot. Az események, melyekről tudósít, nem egyszerűen történelmieket, hanem *eschatologikusak*⁸ melyek a történelmi pillanaton túl is ható események (zugleich „*eschatologische*”, über das historische Damals hinauswirkende Geschehenisse). Ezért is természetes számára a folytatás — ugyanakkor Márk tulajdonképpen húsvétal befjezi Jézus történetét, még a missziói parancsot sem közli, (egyések szerint ezért a bevezető „kezdet” Márk evangéliuma első versében nem is Keresztelő Jánosra utal, hanem arra, hogy a történelmi események szolgálják kezdetül Jézus evangéliumához!). Máté sem folytatja mégünkösztig sem az események leírását.

A század vége felé az ún. *katolikus levelek* és a szertintem szintén deuteropáli *Pásztori levelek* már az ún. korai katolikus egyház szülöttei. Hadd mondjam így: a nagy hullámverés után megpróbálják a megnyugvást szolgálni, majd dokumentálni. Hangsúlyosabb lesz minden eddiginél az etika, a Krisztus-esemény már egyre inkább jel, amihez alkalmazkodni kell, s a fő tennivaló az apostoli tanhoz való ragaszkodás. Érdekes különbségek ugyan vannak: a Pásztori leveleknél nincs egységes krisztológia sem, hanem többféle, egymástól eltérő krisztológiai tradíciókat tartalmaznak, még csak nem is igen vegyítve egymással. A *Héber* levél sajátos módon érdeklődik a földi Jézus iránt: egy meghatározott teológiai séma — a főpapi szolgálat — felől szól Jézus földi történetének jelentőségéről. *Jakab* levele pedig sokkal inkább rokon a parenetikus irodalom tradícióival, mint a Jézus-tradícióval. Mindezeket az irányzatokat és eltéréseket persze régóta számon tartjuk.

Utolsó nagy fejezet az újszövetségi iratok keletkezésében a *jánosi iratok* csoportja, melyek — mint említettem — *Efézus* körül keletkeztek. A század utolsó évtizedeire egyre nagyobb hatása volt a gnózisnak, sőt kialakulóban volt a II. században annyi problémát okozó gnoszticizmus, egy szinkretista vallásos mozgalom, melyben keverednek ószövetségi és keresztyén elemek, sőt talán épp ezek szolgálták világméretűvé válásához katalizátorként. Ugyanakkor szinkretizmusa és dualista szemlélete révén — az anyagi világot és Krisztus testtelétét tagadó nézetei miatt — közvetlen életveszélyt jelentett a keresztyén egyházra. A jánosi iratok már ismerik ezeket a nézeteket. Átveszik a gnoszticizmus terminológiáját, és felhasználják arra, hogy a keresztyén evangéliumot antignosztikus tartalommal fogalmazzák meg. A legnyilvánvalóbb mondatát emelem csak ki, amely keresztyén hitünk alfája: az Ige testté lett, itt élt közöttünk, és láttuk az ő dicsőségét. Ez a tétel persze gnoszticizmus nélkül is hitünk alfája, de mondanivalójának *igazi méretei* csak a gnózissal való összehasonlításban derülnek ki.

Hagyományozás — interpretálás — inspiráció

*A keresztyénség történelmi és földrajzi terjedésének tehát egyenes következménye a Krisztus-esemény eltérő interpretálása, az evangélium pluriformitása, a környező világ nézeteinek, terminológiájának ismerete és felhasználása. S ha interferenciát okozott Jézus tanúinak különböző helyeken és helyzetekben történő megszólalása, elképzelhetjük, hogy mennyi interferenciát eredményezett a környező világ hullámveréseivel való találkozások! A bevezetőben említett mai feladat tehát: felmérni mindezeket a tényezőket, hatásokat, irányzatokat, melyek révén jobban érthető a „Sitz im Leben” és ennek következtében a számunkra szóló üzenet is. Nem az a feladat, hogy válogassunk eredeti vagy még eredetibb anyagot, avagy más, jelentőségében szekundér tradíciót. Pl. az említett Lukács és Máté féle megfogalmazás a Hegyi Beszédben számunkra egyformán autentikus, legfeljebb a magyarázatban ha Lukács szerint szövegek, hangsúlyosabb a történeti helyzet, Máté szerint pedig az egzisztenciális értelmezés. A feladat csupán annyi, hogy *számon kell az eltérő interpretációkkal, a tradíció sokszínűségével, melyeket ha nem veszünk figyelembe, éppen a tradíció történeti volta szenved mérhetetlen kárt.**

Itt azonban fel kell hívni a figyelmet arra az érdekes tényre, melynek tulajdonképpen nincs igazi magyarázata: hogy ti. a szóbeli továbbadás során — mai tudásunk szerint — nagyon pontosan őrizték a szöve-

get, ugyanakkor az írásbeliség kezdetén pedig meglehetősen szabadon bántak a hagyományozott szöveggel. Arra utalok itt, hogy egyes perikópák szinte szó szerint azonosak a szinoptikusokban, ami szinte teljesen bizonyosan a szóbeli források azonosságára vezethető vissza. Ugyanakkor pedig a perikópák összeállítás, rendezése, beállítása meglehetősen önállósággal, függetlenséggel történt, erősen érvényesítették a szerkesztő-evangélista szempontjait. Ugyanakkor — ezt már a görög szövegkiadások dokumentálják — a már egyszer írásban megfogalmazott anyagot ismét nagy hűséggel kezelték és adták tovább. Látható tehát, hogy *minőségi különbség van a Krisztus-esemény továbbadása és interpretálása között*, jóllehet, egyidejűleg történt mindegyik az első században. A szóbeli hagyományozáskor, illetve az írott anyag terjesztésénél pusztán továbbadás történt, míg azonban a szóbeli és a kezdeti írásos tradíció részletek végleges megfogalmazásakor, összeállításakor a Krisztus-eseményt interpretálták is.

Az előbbi fejezetekben próbáltam ennek valószínű okait és szükségyszerűségét elmondani, most a közvetlen előző mondatokban mint tény megfogalmazni — de az egész folyamatnak bibliai teológiai és dogmatikai meghatározását csak nagyon óvatosan merem megkísérelni. Azt szeretném ugyanis mondani, hogy *szerintem itt érezni szinte kézzelfoghatóan az inspiráció eseményét*. Szövegek pontos továbbadása, kézirat másolása elsősorban technikai feladat. De változó helyzetekben megérteni és megértetni Krisztust — ez a Szentlélek munkája, inspirációja, melynek folyamatát nem, csak tényét tudjuk rögzíteni.

Apokrif irodalom a „határon túl”

Egy következő fejezet a Krisztus-esemény interpretációjában pedig az, hogy az írott szöveget magát is interpretálták, s ehhez sem kellett túl sok időnek eltelnie. Az apostoli atyák iratai részben egyidősek az újszövetségi iratokkal, tekintélyt követelő és élvező iratok voltak, ennek ellenére az apostoli atyáknál kifejezett „bibliamagyarazattal”, vagy a később kanonikussá vált iratok parafrázisával nem találkozunk, csupán néhány idézettel. *Átértelmezett és átírt szövegeket csak az apokrifekben találunk*. Ez minden valószínűség szerint arra utal, hogy az egyszer már használatba került szövegeket a kanonizálást megelőzően is *már autentikus és zárt szövegnek tekintették*. Összefoglalva tehát a helyzetet: míg a Krisztus-esemény eltérő interpretációjának dokumentuma gyakorlatilag az egész Újszövetség, az írott szöveg interpretációjára nem találunk nyomot az első századból, illetve a II. század első feléből.

Természetesen az apokrif irodalom kialakulására sem kellett sokat várni. Igaz, hogy virágkora a II—III. sz., de kezdete visszanyúlik szinte az apostoli korig. Bizonyos, hogy a II. sz.-tól kezdve igen sokáig használatban voltak, míg a kánonképződés lassan félre nem szorította őket. Általában egy-egy szekta iratairól van szó, bár azt nem lehet állítani róluk, hogy tartalmuk minden esetben eretnokség lenne.

Azért tartom fontosnak ennek megemlítését, mert ezekben találjuk írásban is dokumentálva a Krisztus-esemény, illetve a — később kanonikussá vált — Szentírásnak *már nem legitim interpretálását*. Ennek a ténynek pontos meghatározását idézem Vanyó László munkájából⁹:

„A kánoni evangéliumok sajátossága a Jézusra vonatkozó történelmi anyag gondos őrzése, továbbadása. (...) A tényekre vonatkoztatott teológiai reflexió

az, ami egyre részletesebb, egyre mélyebb lesz. Az apokrifek általában másként járnak el, folytatják, kiegészítik a történelmi anyagot. Kiegészítéseik néha ártalmatlanok — főként a gyermekségevangeliumok esetében — máskor ellenben veszélyesnek mutatkoznak. Az apokrif átdolgozás jellegzetessége: a történelmi anyaghoz való hűséget felváltja az írói szabadság. A kánoni evangélium történelmi anyagra reflektál, az apokrif eleve adott eszméhez teremti a történelmi hátteret, így hitelesítve az eszmét. (...) Ha az apokrifeknek nincs történelmi forrásértékük Jézus életére és tanítására vonatkozólag, akkor egyáltalán miért érdemes foglalkozni velük? Azért, mert jól mutatnak egy hermeneutikai folyamatot. Ez a hermeneutikai folyamat pedig fényt vet arra, micsoda különbség van a kánoni evangéliumok értelmezése és az apokrifek értelmezése között. A kánoni evangéliumokban mindig ugyanarra a tényanyagra vonatkozik a reflexió, a tényanyag és a reflexiók arányban állnak, ami azonban nem mondható el az apokrifekről. (...) A kánoni evangéliumok témáit azért érdemes egybevetni az apokrifek megfelelő témáival, mert megmutatkozik mind a közös kiindulási pont, mind pedig az eltérés lehetősége. *Az apokrif anyag a kánoni evangéliumok hatástörténetéhez tartozik.*” (Kiemelés tőlem.) Ugyanakkor a kánoni evangélium a Krisztus-esemény hatástörténetéhez tartozik, azaz ebben az esetben az evangélium kijelentés-jellege szemlélhető, míg az apokrifek esetében a hermeneutikai kiindulópont fölébe kerekedik a kijelentésnek.

Néhány összehasonlító példa, először az írói szabadságra: Az angyali üdvözet (Lk 1,26 köv.) apokrif formája a Jakab Protoevangéliumból (II. sz.) „És Mária vette a korsót és kiment vizet meríteni; s íme egy hang, amely ezt mondta: Örvendj, kegyelemmel teljes, veled van az Úr! Áldott vagy te az asszonyok között! Mária körülnézett jobb és bal felé, honnan jön a hang. Izgatottan hazasietett, letette a korsót, magára vette a bibort, székére ült, bitorát magára csavarta. Íme az Úr angyala állt meg előtte, ezt mondta: Ne félj, Mária, kegyelmet találál ugyanis a mindenség Urának színe előtt, és szavától fogansz.” Hozzáteszem még: a Protoevangélium elmondja, hogy Máriát a templomban őrizték-nevelték 3 éves korától 12 éves koráig, akkor rábízták — isteni sorsvetés útján — Józsefre. Máriát áldott állapota miatt először József vádolja meg, majd a templomban istenítéletnek vetik alá Józseffel együtt, így derül ki ártatlansága. Minderről kanonikus irataink nem szólnak, ugyanakkor a római katolikus Mária-dogmák messzemenően figyelembe veszik Jakab Protoevangéliumát. (Ennek és a következő apokrif szövegeknek magyar fordítása hozzáférhető az *Apokrifek* c. kötetben.)¹⁰

Jézus beszédeinek interpretálására, félreértésére idézem az elveszett juh példázatát. Kanonikus szövege Lk 15,3 köv. A Tamás evangélium 107 így közli: „Jézus mondta: a királyság pásztorhoz hasonlít, akinek száz juha van. Egy közülük, a legnagyobb, eltévedt. Otthagytá a kilencvenkilencet, és ezt az egyet kereste, míg csak meg nem találta. Amikor már elfáradt, azt mondta neki: Téged jobban szeretlek, mint a kilencvenkilencet.” Nem kell különösebb magyarázat hozzá: az egyikben az elveszettet megkereső Jézus tanít, a másikban a maga kiválóságára büszke gnosztikus szekta mondja el, hogy Jézus jobban szereti őket mindenkinél...

A János evangéliuma Prológusának rendkívüli mód bővített és átértelmezett megfelelőjét megtaláljuk az Igazság evangéliuma 17,1 köv. verseiben. Hosszúsága miatt itt nem közlöm.

Ne gondoljuk azonban, hogy az apokrif-eretnek irodalom csak gyenge, irodalmilag értéktelen anyag. Sőt néha valóságos gyöngyszem, mint pl. a Tamás Acta Gyöngy-himnusza. Ez ugyan nem kanonikus szöveg parafrázisa, megfogalmazásában is viszonylag késői, a III. sz. elejéről való. Nem csoda, hogy hatalmas hatása volt ennek a gyönyörű himnusznek, és a benne lévő csábító gondolatnak, hogy ti. a földön-testben élő ember inkognitóban királyfi, akit fel kell ébreszteni, és régi mennyei méltóságába visszahelyezni. Csakhogy ez a legélesebb ellentétben áll az evangélium mondanivalójával; hogy az Ige testté lett, hogy úgy szerette Isten a világot... A gnosztikus dualizmus éppen az evangélium szívéét hamisítja meg!

Mit dokumentálnak az apokrifek? Egyrészt azt, hogy az iratok korai interpretálása történelmi tény, rendkívül nagyméretű folyamat. Jellemző, hogy a ránk maradt apokrif anyag — bár közel sem élvezett akkora védelmet, mint a kanonikus, sőt néha az orthodoxia védelmében pusztították is — tömegében messze felülmúlja a kanonikust. Ugyanakkor dokumentálja azt is, hogy amikor az interpretálás nem az eredeti hagyományozás és tanúskodás kontinuitásában — ahogy említettem: nem a Krisztus-esemény okozta hullámverésben — történt (legyen az jeruzsálemi, efézusi stb.), hanem idegen testek (idegen eszme, hermeneutikai alapelv) keltette hullámok interferenciájából született, ez az interpretáció nem volt többé legitim, autentikus, hanem többé-kevésbé gyorsan az egyház életének perifériájára került.

Dokumentálják továbbá azt is, hogy ez a fajta interpretáció nem javít a szövegen, sőt véletlen vagy tudatos félreértései nyomán határozottan gyengíti azt, és sensus historicusát tönkreteszi.

Közvetett módon dokumentálják így azt is, hogy a keresztyénség centruma, a Krisztus-esemény térhez és időhöz kötött volt. Minél messzebb kerül tőle az interpretálás térben és időben, annál jobban módosul és gyengül. Az egyház ezt kezdetől fogva érezte, azután a negyedik század második felében ezt rendezte „hivatalosan” a kanonizálással, az autentikus iratok gyűjteményének lezárásával. (Erről bővebben írtam a Theol. Szemle 1983/3. számában.) Az egyház nemcsak az interpretálás, hanem a kanonizálás folyamatában is vallja az isteni vezetést.

Ami a kánonban van...

Gyakorlatilag a kánonképzés a határvonal interpretáció és eretnesség között. De a határon „innen” is érvényes ez a tétel: az Újszövetség nem ad egy egy-

séges, homogén Krisztus-képet, hanem a szerzők állásfoglalása, személye, történelmi helyzete, továbbá az iratok keletkezési körülményei messzemenően befolyásolták a Krisztus-esemény interpretációjának formáját és tartalmát. Ez azonban nem érinti sem az Újszövetség autenticitását, sem hitbéli állásfoglalásunkat. Nem féltjük tőle a Krisztus-esemény történetiségét sem, sőt éppen ezzel vesszük igazából figyelembe. Jóllehet, mi az Újszövetségben Jézusnak a keresztyének általi interpretációját találjuk — mondja Schillebeeckx¹¹, de valljuk vele együtt: az a Jézus, akit az Újszövetség prezentál, bár semmiképpen nem betű szerint, de substanciólisán mégis megfelel a történelmi valóságnak. Egy mondatát ismét szó szerint idézem: „Tény, hogy mi történetileg sokkal kevesebbet tudunk a Názáreti Jézusról, mint amennyit elődeink tudni véltek, de amit tudunk, az tudományosan bizonyított. Ez egyébként bőven elég arra, hogy a keresztyénség történelmi bázisát körvonalazzuk és Jézus keresztyén interpretációját jobban értsük.”

Mai kutatásunk, munkánk tehát erre szolgál: jobban érteni a Krisztus-esemény keresztyén interpretációját. Mert az Újszövetség nem egy kész, végleges száz százalékos történelmi Jézus-képet ad, hanem dokumentációja annak a történetnek, melyben az ismeretlen Istenről szóló evangélium először ütközött az istenek világával (Käsemann). A magam szavaival: Az Újszövetség a Krisztus-esemény által keltett hullámverés regisztrálása különböző helyeken és időben. Pontosabban: a hullámverés tényének elsődleges írásbeli dokumentumai azok, melyeket a kánon összefog. A Krisztus-esemény hullámainak további terjedését, visszaverődését, interferenciáit pedig regisztrálja az egyház- és világtörténelem.

Herczeg Pál

JEGYZETEK

1. H. Zahrnt: Die Sache mit Gott, München, 1966. 295. köv. o. — 2. Fordította Varga Zsigmond, Debrecen, 1978. — 3. O. Weber: Grundlagen der Dogmatik. 4. kiad. Berlin, 1983. — 4. H-F. Weiss: Kerygma und Geschichte (Erwägungen zur Frage nach Jesus im Rahmen der Th des NT.) Berlin, 1983. 48. o. — 5. Budapest, 1983. — 6. Weiss i. m. 62. o. — 7. Weiss i. m. 53. o. — 8. Weiss i. m. — 9. Vanyó László: Az ókeresztyén egyház és irodalma, Szent István társulat, Bp. 1980. — 10. Apokrifek. Kiadja Vanyó László, Bp. 1980. (A sorozat második kötete) — 11. Schillebeeckx: Jesus. 7. kiadás, Herder, 1980.

A példázatok fejlődéstendenciái a protestáns igehirdetésben

Az exemplum a folklorisztikai elemzés számára modellfogalom.¹ Sok műfajt egyesítő narratív kategória, amelyben a hitszónokok eklektikus elveit és összeállító módszereit kiválóan tanulmányozhatjuk. Az exemplum azonban nemcsak kifejezés, hanem „nyelvi cselekvés” is, mert a prédikátor az „imitatio Christi” megvalósítása révén azonosult a Megváltó gondolatával, sőt annak a szellemnek testi megvalósítása lett. Tehát ebben a modellfogalomban a struktúraképző eszköz a valóságra irányult elvek csoportosító rendszerét mutatja.² A szemléletes képek minták szerint alakultak ki a gyülekezetben. Itt szerephez jutott a logikus analógia, a barokk és a reneszánsz

varázseszköz, az irodalmi és művészi fortély és a hallgatóság elé helyezett allegorikus-tipológiai tükör. A protestáns exemplumok életének és összefüggéseinek tanulmányozása a hatástörténet fontos része.³

Cicero még úgy határozta meg az exemplumot, hogy az valamiféle erkölcsi szándékú, tanító jellegű indítvány. A fenti eszmefuttatásból kitűnik, hogy a jelenlegi külföldi folklorkutatók ezt a modellfogalmat az egyéntől való függetlenségének és függőségének dialektikájában szemléli. A példátul hozott irodalmi műfajban ugyanis a formális hatás mellett megmutatkozott ugyanannak a tartalomnak megváltoztatott szerepe és átalakított működése. A sokszerepű mo-

delfogalom tartalmilag és funkcionális szempontból megkülönböztetendő. Nyelvi törekvése, a tanítás mellett összefüggéseiben észrevehető az exemplum társadalmassága, szerkezetének változásfolyamata és apró részecskéinek elbeszélésbiológiája. A példának kiszemelt „illuztratív történet” felhasználását befolyásolta a közösségi valóság és valóságfelfogás. Ez pedig hatott az exemplum két elemének, az elméleti megállapításnak és a gyakorlati bizonyítéknak az egymásutánjára.⁴

Az exemplum a „hasonlóan megtörtént esemény” megjelenítésével ismertette, szemléletessé tette és magyarázta az általános tanítást. A „múltban megtörtént esemény” bizonyításul szolgált. A valóságra irányult elbeszélésnek sajátos elvek által megszabott feldolgozási rendszere volt. A valóság képeit finoman igazította ki a mintákban rejlő, tudat alatti szándék.

Az exemplumok vizsgálatában elkerülhetetlen, hogy figyelembe ne vessünk a humanista és barokk szelekció technikáját. A prédikátorok tanító-oktató-erkölcsnevelő törekvései hatottak a példák kiválasztásában vagy a szentbeszédbe fűzött nyelvi illusztrációk kezelésében. A példatörténet fenomenológiájához szolgáló adalékok a magyar protestáns egyházi irodalomból az igehirdetés belső rendszerét és folyamatosan alakuló hatásmechanizmusát mutatják meg, ugyanakkor az exemplumok, a példaszövegek — *Assion* szavaival — a nyelv nevelő és agitatív „összszándékai”-val is kapcsolatba hozhatók.⁵ Ez azt jelenti többek közt, hogy a Megváltó példázatainak felhasználása során a szent szövegek hagyománya és történelmi valósága is jelen van.

Bárhogy fontolgatjuk a protestáns exemplumokra vonatkozó folklorisztikai eszmemuttatásokat, csak úgy érthetjük meg a példatörténet folyamatát, ha a prédikációk összeállításának homiletikai elveivel megismerkedünk. Az esztétikai-folklorisztikai fejtegetéseknek ki kell egészülniük az egyházzsónoklatlan módszereinek ismeretével, az előadás módszereinek figyelembevételével. Az exemplum gyűjtőfogalmáról szóló spekulatív fejtegetéseket a hatásvizsgálat mélyebb megértése céljára ajánlatos, ha áthatja a történetiség elve. Ez azt jelenti, hogy a műfajelméleti megállapítások akkor érthetők meg összefüggéseiben, ha beleegyeznek az igehirdetés történelmi fejlődésébe.

A protestáns igehirdetés részben a történelem sajátos függvényeként jelent meg. Folyamatában néhány korszak igen határozottan elkülöníthető.

Már a reformáció kezdetén sem volt uniformizált a prédikálás módja. Ismeretes, hogy *Luther* a kötetlen, *Melanchton* pedig a szabályos, az előírásokhoz ragaszkodó igehirdetést követte. Később az óprotestantizmus igehirdetése a XVII. század elejétől kezdve mechanikussá vált. A reáliákat, az illusztrációt szolgáló, könnyen érthető példákat gépiesen választották ki a hitszónokok. Olyan exemplumokat állítottak elő vagy kerestek ki, amelyek több téma szemléltetőanyagai lehettek.⁶

Az óprotestantizmus igehirdetésében szokás volt a reáliák halmozása. Nem egy exemplumot említettek csupán, hanem példaláncozatokat hoztak létre a hitszónokok. Ezekkel egy ideig elbűvölték a hallgatóságot, felkorbácsolták a hívők képzeletét.

A XVII. század közepén már virágzott külföldön a pietizmus, amely azzal a törekvéssel jelentkezett, hogy az intellektuális, érzelmi vallásosságot mélyítse el. A pietizmus igehirdetésében a korábbi exemplumok elbeszélésjellegét megszüntették. A példák szürrealista képekké alakultak, a nehézkes epikum

légies könnyedségű költészetté változott. Jelentős mértékben megcsappant a felhasznált exemplumtípusok száma.

A felvilágosodás korában létrejött racionális teológia egy időre úgyszólván teljesen kiirtotta az exemplumokat a protestáns szentbeszédkekből. Ennek következtében a figyelemkeltés terén új keletkezett. Egyre növekedett az igény a hívők körében a „szellemi fűszerek” iránt. A kivételesen előforduló exemplum gyakran az exordiumba (kezdőbeszédbe) került, és hogy a hallgatóság egyszerre ne két prédikációt halljon, a felidézett példák száma egynél több nem lehetett.⁷

Idővel az egyházzsónoklatlan írói értékelték a korábbi exemplumok jellegét és tartalmát. *Hörk József* Evangélikus homiletikájában (1907) nyilván már az előző évtizedek gyakorlata alapján leszűrődött elvet fogalmazott meg, amikor kijelentette, hogy ajánlatos az Ige megvilágítása céljából a „kelet vallásos költészeté”-nek felhasználása a példák között.⁸ Így idézett fel *Ketskeméti Zsigmond* a zsidó vallásos elbeszéléskecséből egy történetet, amely arról szólt, hogy Noé bárkájában, éjjel a sötétben egy hatalmas gyémánttal világítottak.⁹ *Czelder Márton* egyik szentbeszédében a Midrásból vett egy elbeszélést a hazatérő rabbiról, akivel felesége tapintatosan és mély vallási meggyőződéssel közölte a szörnyű hírt, két gyermeke halálát.¹⁰ Így került be a prédikációba *Nolai Szent Félix* legendája (AaTh 967) az Acta martyrum et sanctorum-ból. A szentet a barlang bejáratára szőtt pókháló mentette meg üldözői elől.¹¹

Az exemplumok közül némelyik tehát visszaszívargott a szentbeszédkebe, sőt még újabb példák is megjelentek az igehirdetésben. *Kiss Ádám*¹² és mások¹³ előszeretettel hivatkoztak Nagy Frigyes és Voltaire anekdotájára.¹⁴ Igihirdetésük elősegítette, hogy II. Frigyes porosz király neveztes mondása („A narancsot kifacsarják, és a héját eldobják”) szóláshasonlatban¹⁵ vagy szállóigeként¹⁶ elterjedjen.

A velencei rab exempluma a reformáció korában megtörtént esethez kapcsolt egy talmudi bölcs mondást („Uram, védj meg barátaimtól, ellenségeimtől majd megvédem magam”),¹⁷ Népszerűségét bizonyítja, hogy *Kiss Bálint*¹⁸, *Péterfi Sándor*¹⁹ is élt vele egyházi műveiben. Legkorábbi előfordulása *Kiss Ádámnál* 1838-ból származik.²⁰ Ez a tény pedig helyreigazítja *Békés István* állítását, hogy az *Ismeretlen velencei rab* szállóigéjének első magyar említése 1862-ből való.²¹

Groó Gyula megállapítása alapján²² a XIX. század folyamán a lutheri és a református (holland—skót) konfesszionalizmus képviselőiben az ortodoxia éledt fel. Ezzel magyarázható a protestáns igehirdetésben a modern exemplumok tömeges jelentkezése.

Tündérország „korszerű” megfelelője lett új Atlantisz, a titokzatos földrés lakói a többi halandótól elütően viselkedtek.²³ *Lévay Lajos* „Mindenkinek megvan a maga keresztje” szólást egy özvegyasszony furcsa álmával hozta összefüggésbe.²⁴

A keleti témák továbbra is népszerűek voltak. *Medgyes Lajos* Zoroaster tanításaként adta elő, hogy a lelkeknek a Csinevád hídján lángfolyamban, embercsontok között kell átkelniük. A szodomain pokol keleti változata tárult a gyülekezet elé: a bűnösök a hídról a mélybe zuhantak.²⁵ A Csinevád hídjának a párhuzamában Lót nem hagyta cserben Szodoma lakóit, hanem velük együtt próbált menekülni. A keleti párhuzam nem zárta ki a menekülés részvevői közül a bűnösöket. A kegyelmi állapot elnyerése a menekülés folyamatában történt meg.

Kon Fu-cse tanaira való hivatkozás, a dalai láma említése²⁶ elvezetett a lélekvándorlás kérdésének felvetéséhez. Péterfi Sándor Püthagorász tanaként ismertette egyik exemplumában a lélekvándorlást.²⁷ Ez a téma nem volt ismeretlen a protestáns exemplumok világában, hiszen már a XVI—XVII. század német evangélikus teológusainál megjelent, igaz, bizonyos malíciával.²⁸ Az egyik református prédikátor a lélekvándorlást a néphitből idézte fel.²⁹ Könyves Tóth Kálmán a kínai papírsárkányról szólva, kiegészítette az exemplumok keleti tematikáját.³⁰

A XIX. század derekán a protestáns igehirdetés példabeszédeiben Nagy Sándor alakját Napóleon váltotta fel. A kalandokban bővelkedő francia császár éppúgy szolgálhatott követendő például, mint elretentésül, akárcsak az okori világhódító. Kiss Bálint a történelemből azt az eseményt említette, hogy Napóleon elpusztította a régi kiváltságleveleket. A felvilágosult uralkodó ezzel kapcsolatban arra hivatkozott, hogy a jogok a francia nemzettől erednek.³¹ Török Pál pedig Wieland és Napóleon párbeszédére hivatkozott, mely szerint a nagy író nem nézte jó szemmel a császár kétkedését a Megváltó történeti létezését illetően.³²

A XIX. századi különös esetek a XVI—XVII. századi antik példák felújításai voltak. Székács József egyik érzelmi hatású, mindennapokból vett exempluma életközbe hozta a bibliai tanítást: Eszerint Cromwell öreg katonája élete végéig őrizgette puszkagolyó szakította Bibliáját. A különös eset a Szentírás egy mondatára irányította az életben maradt harcos figyelmét.³³

A racionális gondolkodásra ösztönző empiriát világitotta meg Lévy Lajos egyik exemplumával, mely szerint V. Károly császár öreg korában rájött, hogy két faórárt sem tudott egymáshoz igazítani, és ebből messzemenő következtetéseket vont le kormányzására vonatkozóan.³⁴ Barla Szabó Károly a táplálékgyűjtő bölcs hangya középkori emléke helyett egy olyan történeti elbeszélést fűzött prédikációjába, mely szerint Dzsingisz kán a testénél többször nagyobb terhet cipelő hangyától tanulja meg, hogy a túlerőben lévő ellenséget le lehet győzni.³⁵

A XIX. századi protestáns igehirdetés illusztrációi a Biblia erkölcsi üzenetét életközbe kívánták hozni. Mitrovics Gyula szentbeszédébe beleszótt tudósítása a bostoni tűzvészről a szodamai pusztulás jelenbe nyúló kontinuitását érzékeltette.³⁶ Barakonyi Kristóf a korai amerikai kivándorlással a protestáns gondolatvilágban élő emberhez a meneküléstani hozta jelenkor-történeti közelségbe.³⁷ Előfordult még az is, hogy a prédikátor egy londoni szerencsejátékos hatalmas nyereségét említette a XIX. század vége felé.³⁸

Az exemplumok jellege a XIX. században teljesen megváltozott, és átalakult a szelekció módszere is. Az exemplumok változásfolyamata azonban csak úgy érthető meg, ha mindig visszanyúlunk a reformációkori kezdetekre vagy a protestáns ortodoxia szemléletési gyakorlatára.

Mitikus rétegek és mesei vágyvilág

Az exemplumok egy részében bizonyos utópia fejeződött ki. A csodálatos világ körvonalainak ködszerű sejtetése egyes bibliai példák közeledését a mesékhez hozta magával. A mesei vágyvilág fantasztikumában az eszményi elképzelés tökéletesen valósult meg, míg az ótestamentumi mitikus elbeszélések tükrében az erkölctelen világ átalakult vagy tragédiájában megsemmisült.

Hazai prédikációgyűjteményeink áttekintése alapján kirajzolódnak a bibliai exemplumok kapcsolatai a tündérmesékkel és más folklór műfajokkal. A Dávid és Góliát-szindróma számos csodálatos, szórakoztató elbeszéléstípus alapja volt.³⁹ A teknősbéka és a nyúl fabulájában, Heraklész mítoszokéban vagy a Sárkányölő (AaTh 300) tündérmeséjében egymással megegyező alap gondolat fejeződött ki: Az egyenlőtlen küzdelemben mindig a különleges ellenfél vitte el a pálmát az erősebb elől. A túlerővel szembeni testi gyengeség szokatlan információértékét a végkifejletben történt győzelem adta meg.

A rendkívüli hős diadalának eszméje úgyszólván mindegyik jelentős protestáns hitszónokunknál előfordult. Dávid a rendszerre emelt tettek által üdvözülés, Góliát pedig az ördög szimbóluma lett. A Dávid és Góliát történet sajátos dualisztikus elbeszélés volt, amely a jót és a rosszat dialektikus ellentéteiben ábrázolta, és így tárta fel a „Deus actionis” folyamatban megnyilvánuló hatóerejét. A prédikátorok sohasem foglalkoztak Dávid győzelmének módjával, hiszen a karizmatikus hős kiindulási helyzete eleve a végkifejletre irányult. Dávid már küzdelme elején kegyelmi állapotba jutott, mert Isten őt választotta ki közössége védelmére.

A második bibliai elbeszéléscsoport a karizmatikus hőst interperszonális kapcsolataiban ábrázolta. A férfi és a nő viszonyait mutatta Ádám és Éva⁴⁰, József és Potifárné (AaTh 870 C*)⁴¹, Sámson és Delila (D 4178**) mitikus története. Az utóbbi mitikus elbeszélés a hajban lévő erő varázsmotívuma révén a Rejtett erő (AaTh 302) tündérmesével teremtett kapcsolatot. Az apa és a fiú közti viszonyt reprezentálta az Akéda-mítosz (Ábrahám és Izsák története).⁴² Protestáns felfogásban ez az exemplum a felebaráti szeretetből folytatott hivatásvégzést egyeztetette a hagyományosan előírt áldozattal. Ábrahám tettében a protestáns hitszónokok az ételszabályozó etika egyik intuitív felfedezését látták, amely a tradíció átalakításának és megőrzésének lehetőségét bizonyította. Ugyanakkor „a kos fennakadása az ágakban” részlete misztikus üdvjelentés volt, amely az apának és fiúnak egyaránt biztosította a kegyelmi állapotot.

A testvérek közötti kapcsolatok tárgyalásában leggyakrabban előforduló bibliai példák közé tartozott Kain és Ábel (T 834), József és testvérei⁴³ története. Ezek az ótestamentumi cselekménytípusok a szenvedésmotívum „őscsirájá”-t tartalmazták, és Szentírásból vett előfeltételként szolgáltak a megváltásszükséglet bizonyítására.

A világtól menekülő kontemplációt mitikus szinten érzékeltette Szodoma és Gomora (T 4459)⁴⁴ elbeszélése. Folklorizációja A mágikus menekülés (AaTh 313) tündérmeséjének vagy hiedelemmondájának keretében mutatta be ezt a mítoszt⁴⁵, és bizonyította a keresztyén etikai felfogás és a mágikus világkép együttélését egyes népi tudatszinten. Az erőszakos világtól menekülés példája volt Noé bárkaépítése (T 3478), Jeruzsálem pusztulása (T 2775) is, amely gyakran kapcsolódott össze Szodoma és Gomora említésével. Ilyen módon az exemplumok képi építése a mitikus többszintűséget, a transzcendens és az empirikus valóság szintek, a mágikus és teológiai fogalmi síkok, a mitikus és a közvetlenül megélt hit különféle szféráinak a keveredését hozta magával. Az exemplumok montázsában igaz történetek, színtagmák, szökölések, irodalmi toposzok vegyítése érvényesült. A Szodoma és Gomora-féle protestáns meneküléstani magatartásban összefüggéseket feltáró el-

mélyülésre, nyelvi síkon pedig a történet szólássá vagy kifejezéssé tömörítésére vezetett.

A szodomai menekülést lényegében az eleve elrendelt optimista távlatigenlés változtatta át a keresztyén gondolatkörben egy új világ felfedezésévé. A mágikus jellegű transzformációknak azonban széles köre van az Ótestamentumban, amely protestáns exemplumként előbukkant a XVI. századtól fogva, és tovább élt a XIX. század folyamán.

A bibliai exemplumok „mágikus” jellegű körei: az egyenlőtlen küzdelem, az interperszonális kapcsolatok, a menekülés és a transzformációk csoportjának a jelenléte a protestáns szentbeszédekben a reáliák felhasználásával alakult ki és kapott túl nagy hangsúlyt, különösen a tanító és példázati szövegekkel szemben a XVII. században. A reáliákban lévő mesék, anekdoták ugyanis analógiás alapon a Bibliából vonzották a csodás elemeket. A reáliák felhasználásának módszere ily módon eltorzította a Szentírás erkölcsi információját. A Biblia karizmatikus egyéniségei a mesei hetvenkedés bajnokaivá változtak, akikből hiányzott a küldetés, tetteik között hiába keressük a próféciát vagy az ösztönző-kiválasztó szenvedésmozzanatot. Mindent összevéve a reáliák mechanikus eljárása a teológia és a homiletika nézőpontjából vakvágányra vitte az óprotestáns igehirdetést a XVII. század első felében.

Mégis folklorisztikai-művelődéstörténeti szempontból a reáliák felhasználásának módja sok kincset mentett meg a feledéstől. Ennek a méltán elítélt homiletikai módszernek köszönhetjük számos mese, anekdota, szólás és közmondás megmaradását. Sőt ezek az elbeszélésanyagok hatottak a folklórra. Ennek a jeleivel lépten-nyomon találkozunk.

A Dávid és Góliát-szindrómába tartozott számos állatmese. A *Vert viszen veretlent* (AaTh 4) fabulája a magát betegnek tettető róka furfangjával mutatta az ostoba farkas felett aratott győzelmét. Kovács Ágnes szerint a *Róka a farkas hátán* állatmesetípus legkorábbi előfordulása a magyar prózafolklórból 1861-re tehető.⁴⁶ A magyar néphagyomány előzményeinek és a folklorizáció kutatásának szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy *Czeplédi István* 1663-ban már szólás formájában rögzítette ezt a fabulát.⁴⁷ Ez a farkas hátán utazó róka szövegének első előfordulása a magyar irodalomban!

A hős interperszonális kapcsolatainak bemutatása az anekdotában a paródia irányába tolódott el. Már az ősi jogszokásban kialakult az az ítékezés, hogy a halálra ítélt férfi akkor megmenekült a büntetéstől, ha akadt olyan nő, aki hajlandó volt vele megesküdni. Ennek a nők ellen fordított legkorábbi magyar tréfás változatát György Lajos Kónyi János 1776-ban megjelent könyvében (Gellert Professornak Erkölcsei Meséi) vélte felfedezni.⁴⁸

Az anekdota mint exemplum, amely szerint az ítélt férfi inkább felakasztatja magát, minthogy feleségül vegyen egy csúnya nőt (AaTh 1367*), előfordult *Geleji Katona* Istvánnal 1647-ben.⁴⁹ Tehát 129 évvel korábban, mint ahogy azt György Lajos tudta. A hagyományos, kétségtelenül humanista gyökerű történetecske korai megjelenése azt bizonyította, hogy a protestantizmus folyamán gyors ütemben érlelődött a XVII–XVIII. században népszerű szórakoztató ponyvairodalom ötletes tréfáinak és paródiáinak társadalomkritikája az adott hatalmi struktúrával és az áttekinthetetlen jogrendszerrel szemben.⁵⁰

A társadalmi és pozíciókülönbségekben mutatkozó emberi kapcsolatok feszültségét oldotta fel a XVI. század második felétől a ponyva- és népkönyvhatásra

megjelenő bohóc, Markalf figurája. A humoros elbeszélésciklus egyik cselekménytípusát — Markalf nyulakat enged el a kutyák szétugraszására — szintén *Geleji Katona* István említette 1649-ben.⁵¹ Ezt a tréfás novellát a nagynevű hitszónok alighanem „Salamon királynak... Markalfal való tréfa-beszédeknek rövid könyvé”-ben olvashatta, amelynek első kiadása 1577-ben jelent meg Kolozsvárott.⁵² A bohóc figurája kétségtelenül oldotta a karizmatikus hős interperszonális kapcsolatainak bibliai példáiban kifejeződő, határozott összeütközését ellenfeleivel. Az anekdota Markalf-típusú eseteiben a társadalmi paródia előzményei jelentek meg a prédikációszerkesztés antoniámiájának egyik párjaként.

A meneküléstani mesei szinten a csökönys maradás negatív példájának bírálatában fogalmazódott meg. A sas, a vaddisznó és a róka szomszédságának phaedrusi állatmeséje a barokk katolikus szerzetesek kedvelt exempluma volt.⁵³ Élt vele nálunk a protestáns hitszónok is.⁵⁴ Ebben az oktató fabulában éppen az fejeződött ki, hogy a róka intrikája következtében a sas nem merte elhagyni a fészket, a vaddisznó pedig félelmében mindig odujában maradt. Így maguk a kicsinyeik elpusztultak. Végtére az őrdögi gonosz-ságot képviselő róka győzedelmeskedett.

Az állatszomszédságról szóló fabula az életet jelentő menekülés elmulasztásának következményeit ábrázolta frappáns tömörséggel. A csökönys maradásban a „hátratekintés” tabuja talált magyarázatra a fabula természetes szimbolizmusában. A meneküléstani megélt valóságtartalmára mutatott rá ez az exemplum, hiszen a róka cselekvő gonoszágában, a sas és a vaddisznó önpusztító ostobaságában a történelmi korok túlnyomuló emberi magatartásformák kaptak művészi megfogalmazást.

A Biblia csodálatos transzformációkat tartalmazó körének egyes elemei némelykor teljesen beágyazódtak a mesevilágba. *Sükösd* Sámuel prédikációgyűjteményéből idézett szövegrészlet nagyszerűen világítja meg ezt a módszert: „Hol rejlik e csodák titka? megmondom, de mesében. A régi tündéreknek volt egy égő lámpájok és varázsvesszőjök, melyeket midőn két kézbe vettek, hatalmukban állott mindent véghez vinni; a föld megnyílt előttük, mint Mózes vesszője alatt a kőszikla, és a legelrejtettebb kincsek önként kínálkoztak nekik. Egy ilyen csodatevő tündér a ház boldoglétének fölvirágoztatására nézve a jó gazdasszony.”⁵⁵ Látjuk tehát, hogy az óprotestáns reáliák módszere mégsem tűnt el nyomtalanul az igehirdetésben. A pietista előadás légius könnyedségű átmeneteket teremtett a mesei és mitikus szintek összekapcsolásához. Mindez pedig a XIX. század felében a racionális gondolat kifejtésére szolgált.

A különösség esztétikuma és hatásmechanizmusa az antik exemplumokban

Rengeteg protestáns exemplum származott az antikvitásból a XVI–XVII. században. A gyülekezet egy jelentős részét kitevő közepnemesség latinos műveltségéhez és az alföldi civiltársadalom akkori érdeklődéséhez az innen vett példák közel álltak. A felvidéki, nyugat-dunántúli vagy erdélyi polgárság ezenkívül a német földön ismert mondákat kedvelte, a szlovák evangélikusság szellemi igényét pedig sajátos szláv történeti vonatkozású illusztrációk (Cirill és Metód legendája vagy a szláv mitológia és természeti vallás isteneiről szóló elbeszélések) elégítették ki.

Az alábbi áttekintésben néhány közkedvelt antik exemplumtípust sorolok fel szövegváltozataik meg-

jelölésével. Olyan példák kerülnek említésre, amelyek közismertek voltak a nyugati területeken, és sok esetben a középkori keresztény narratív hagyomány folyamatosságát bizonyították.

Ezek az exemplumtípusok változataikkal együtt a következők: (1) *Damoklesz kardja* (Gy 43 = T 4994 = R 1 = Andrejev *981 III): 1. Exequiae principales 1624, 97sq. — 2. Keresszegi Herman I. 1640, 202sq. — 3. Szenczi Molnár A. 1701, 341sq. — 4. Ketskeméti Zs. 1793, 65. — 5. Ketskeméti Zs. 2, 1805, 164–167. — 6. Sükösd S. 1, 1858, 1. — 7. Lévay L. 1898, 90. — (2) *Apellész és a suszter bírálata* (R 58): 1. Bornemisza P. 1584, 444/b. — 2. Madarász M. 1635, 285sq. — 3. Keresszegi Herman I. 1640, 177. — 4. Geleji Katona I. 3, 1649, 894. — (3) *Artemisia és Mausolus sírhelye* (R 59): 1. Alvinczi P. 1, 1633, 287. — 2. Madarász M. 1635, 469. — 3. Keresszegi Herman I. 1635, 14. — 4. Hodászi M. 1646, 94. — 5. Szenczi Molnár A. 1701, 276. — (4) *Belizárius* (Gy 21 = R 60): 1. Mihályko J. 1612, 271sq. — 2. Szathmárnémethi M. 1675, 455. — 3. Szathmárnémethi M. 1675, 622. — 4. Szathmárnémethi M. 1683, 588 (recte: 600). — 5. Szenczi Molnár A. 1701, 69sq. — 6. Szenczi Molnár A. 1701, 167sq. — 7. Szenczi Molnár A. 1701, 323sq. — 8. Ketskeméti Zs. 1795, 417. — (5) *Julius Caesar meggyilkolása a szenátusban* (T 830): 1. Mihályko J. 1612, 14. — 2. Exequiae principales 1624, 234. — 3. Prágai A. 1628, G2/b. — 4. Keresszegi Herman I. 1640, 359. — 5. Geleji Katona I. 2, 1647, 613. — 6. Szenczi Molnár A. 1701, 70sq. — 7. Szenczi Molnár A. 1701, 374. — 8. Sükösd S. 1, 1858, 5sq. — (6) *Cincinnatus* (R 404, num. 54): 1. Prágai A. 1628, 231. — 2. Édes A. 2, 1857, 90. — 3. Kovács J. 1888, 106. — (7) *Kleopátra drágakőbédje* (R 63): 1. Alvinczi P. 2, 1634, 397. — 2. Keresszegi Herman I. 1640, 105. — 3. Geleji Katona I. 1, 1645, 97. — 4. Geleji Katona I. 3, 1649, 908. — 5. Szenczi Molnár A. 1701, 14sq. — (8) *Codrus meghal népéért* (T 1136 = R 64): 1. Magyarai I. 1602/1979, 133. — 2. Keresszegi Herman I. 1635, 19 (eml.). — 3. Keresszegi Herman I. 1640, 350. — 4. Geleji Katona I. 1, 1645, 97. — 5. Geleji Katona I. 1, 1645, 112sq. — 6. Geleji Katona I. 1, 1645, 122. — 7. Geleji Katona I. 2, 1647, b/b. (Eml.). — 8. Geleji Katona I. 2, 1647, 604. — 9. Geleji Katona I. 2, 1647, 604 (eml.). — 10. Geleji Katona I. 2, 1647, 965. — 11. Geleji Katona I. 2, 1647, 965. — (9) *Curtius feláldozza magát Rómáért* (T 2745 = R 340, num. 18): 1. Margitai P. 1621, 68/a. — 2. Exequiae principales 1624, 133. — 3. Prágai A. 1628, K3/b. 2. — 4. Keresszegi Herman I. 1635, 19. (Eml.). — 5. Keresszegi Herman I. 1635, 591. — 6. Geleji Katona I. 2, 1647, 604. — 7–9. Geleji Katona I. 2, 1647, 604 (eml.), 791., 796. — 10. Szenczi Molnár A. 1701, 185. — 11. Somodi I. 2, 1797, 75. — (10) *Dámon és Pinthiász* (Gy 44 = 2208 = R 62): 1. Geleji Katona I. 2, 1647, 799 (eml.). — 2. Török P. 1841, 181sq. (Eml.) — 3. Kiss B. 1852, 46.

Ha áttekintjük a felsorolt antik elbeszéléstípusokat, észrevesszük, hogy mindnek végső soron ugyanaz a megegyező sajátossága van: különös helyzetben mutatják be a főszereplőt. A Damoklesz kardjáról szóló példában egy alattvaló kerül rövid ideig az uralkodó helyébe, és mint a történetből keletkezett szólás tartja, hajszálon függ az élete. Apellész anekdotájában egy suszter műértőként mond bírálatot. Artemisia férje haló poraihoz éppen úgy hű marad, mint ha továbbra is élne imádott társa. Belizáriussal a koldussá lett hadvezér lép élénk. Julius Caesart többek közt éppen nevelt fia öli meg, akit váltóképpen szeretett. Cincinnatust az eke szarvától szólítják el hadvezérnek. Kleopátra, a kapzsi asszony drágaköve-

ket tesz tönkre. Codrus és Curtius esetében fiatal és egészséges emberek nem az életet, hanem a halált választják. Dámon és Pinthiász példájában a csaló fiatalembereket az egymáshoz fűződő hűség emeli ki a mindennapiságból.

Világosan kitűnik az antik példák felsorolásából, hogy a szereplők és funkcióik nem felelnek meg egymásnak. Más megfogalmazásban: a protestáns exemplum úgy „állította elő” a különösség esztétikumát, hogy a szereplők és a hozzájuk tartozó megszokott funkciók körét egymástól szétszakította. Ez a folyamat egyúttal megteremtette az antik elbeszéléspéldák feszültségnövelő hatását.

Az általános erkölcsi törekvést, az Ige mondani-valóját ezek az exemplumok a különösség esztétikájában mutatták be. A különösségbe ágyazott általános idea felhívta a figyelmet a követendő cselekvésre és a kialakítandó magatartásformára.

A szerkesztésmódban is számoltak a prédikátorok az exemplumok hatásmechanizmusával. A szereplők cselekvésükben, tetteik következményeiben és folyamatosságában kerültek bemutatásra. Az ábrázolásban megnyilvánuló hármasság növelte a példabeszéd agitatív erejét.

Az összeállításban gyakran érvényesült az antonimia: pozitív és negatív előjelű példák váltogatták egymást. A követésre való felhívás vagy az elrettenés célja egymás után jelentkezett az illusztrációban. A hatás fokozására némelykor azonos előjelű exemplumokat halmoztak egymásra.

A protestáns életeszmeny és életvitel tükröződése

A protestáns exemplumokból plasztikusan rajzolódott ki a természethez és a természetességhez közel álló életfelfogás és gondolatvilág. Az életvitel kialakításában az önismeret alapján történő egyéni döntésnek nagy szerepe volt. Ezért utalt már *Kulcsár György* igen korán Thalész mondására (Nosce te ipsum!).⁵⁶ A középkorban a vallásos elbeszélések között különben gyakran felbukkant az „Ismerd meg önmagad!” elv népszerűsítése.⁵⁷ Prágai András 1628-ban az önismeretre ösztönző mondatát „Pythius isten szava”-ként említette.⁵⁸ Madarász Márton⁵⁹ és Keresszegi Herman István⁶⁰ a mondatát mint Apolló orákulumát idézték. Látható, hogy Apollón isten és Pythia delphoi jósnő személye összekeveredett egymással, és a jósdá felirata vagy a jóslat fogalma között sem tettek különbséget a XVI–XVII. századi prédikátorok, hiszen nem a görög mitológia egzakt ismertetése volt fontos számukra, hanem a krisztusi tanítás megvilágítása. A XVIII–XIX. században Tormási Jánosnál⁶¹ és Steinacker Gusztáv triesti német nyelvű prédikációjában⁶² már csak a szállóige maradt meg, és lehámlott róla az antik történeti körítés.

Az evilági valóságtól való elszakadás súlyos következményét tapintatosan, szintén Thalész egyik esetével mutatta be a protestáns exemplum az igehirdetésben. A filozófus mindig az égre függesztette a szemét, és beleesett a gödörbe.⁶³ Érdekes, hogy az okulás szolgáló középkori történetecske *Földváry Jósefnél* csupán a XIX. században újult fel.⁶⁴ Mindenesetre nem volt jellemző a protestáns egyházi irodalomban, valószínűleg azért, mert gyengítette volna az „Ismerd meg önmagad!” elvét, amely szintén Thalészhez fűződött.

A protestáns felfogás értelmében az emberi szokások közeledtek az élethez, és természetessé váltak. A XVII. században gyakran emlegette Alvinczi Péter⁶⁵, Komáromi Csipkés György⁶⁶ Szpiridon püspök

példáját, aki böjt idején disznóhússal kínálta vendégét. „Tisztát a tisztáknak!” — mondta a nyájas püspök a csodálkozó vendégnek, és nekilátott a finom falatoknak. A német protestáns teológusok ugyanaból a forrásból merítették ezt az exemplumot, mint magyar kollégáik.⁶⁷ Egyszóval, a példabeszéd a szokások világi jellegét népszerűsítette, és ehhez a törekvéshez szemléletes történeti indoklást adott.

A hivatáson alapuló racionális életvezetést az ókori bölcsek tetteivel vagy kijelentéseivel támasztották alá a XVI.—XVII. századi protestáns igehirdetés ilusztrációi. Arisztotelész egyik mondásával — „A gazda szeme hizlalja legjobban a lovat” — Madarász Márton nyilván a szakma szeretetét világította meg csodálatos életközelségben.⁶⁸ *Bornemisza* Péter egyik exemplumában szintén a hivatás iránt érzett tisztelet fejeződött ki. Eszerint a cimbalmos nem hagyja, hogy a hozzá nem értő király tanítsa őt mesterségében.⁶⁹ Sőt Faust szörnyű halálának az ábrázolása *Tofeus* Mihály prédikációjában végső soron a polihisztor ítélte el a szaktudás szemszögéből.⁷⁰

A pénz témájával és az anyagi javak felhasználásának kérdésével igen részletesen foglalkoztak a protestáns igehirdetésben, különösen a XVII. századtól fogva. A mindent arannyá változtató Midász király meséje (AaTh 775 = Gy 142 = R 325, num. 20 = D 3281*) *Bornemisza* Pétertől⁷¹, *Magyari* Istvántól⁷² fogva a vallásos példabeszéd kedvelt darabja volt, sőt *Timár* Imréné⁷³ is tovább élt a XIX. század végén. Midász aranyra éhes figuráját már a barokk kor német katolikus hitszónokai is felhasználták, hogy a nagyszerű ételeket feltűnő részletességgel írják le.⁷⁴ Az érzéki gyönyörök lehetőségével valóban fokozták az éhség érzetét. A hallgatóság, a hívő gyülekezet ilyen módon nemcsak Midász kínjait tudta elképzelni magának, hanem szinte részese volt ezeknek a gyötrelmeknek. Viszont így protestáns nézőpontból féltő volt, hogy elsikkad a Szentírás mondanivalója, etikai üzenete.

A Midász-történet kétségtelenül úgy vált a mindent pénzre változtató piaci viszonyok kritikájává, hogy az aranykincs emberpusztító hatását érzékeltette. Ennek az ismeretében teljesen nyilvánvaló, hogy nagyon sok exemplum az aranytól való menekülést ábrázolta. *Prágai* András⁷⁵ és *Szenczi Molnár* Albert⁷⁶ említette a középkorból ismert történetet, amely szerint Crates Thebanus tengerbe hajította aranyait (T 2343). Az arany tengerbe dobása máskor a példabeszédben Szókratészhez fűződött (T 3366).⁷⁷ Arról is szóltak a példák, hogy a zsupori embereknek a torkába büntetésül forró aranyat öntöttek a felháborodott uralkodók.⁷⁸

A protestáns ortodoxia igehirdetésében nagy szerepet játszottak az apostoli vagyontalanság karizmáját dicsőítő elbeszélések. Az „Istené a dicsőség” elvét hirdette az *Aranyasztal a legtökéletesebbnek* exempluma (T 4699 = R 82). A középkorban jól ismert volt, gyakran idézték német teológusok is. Furcsa, hogy eddig csak késői szövegváltozatával találkoztam hazai prédikációink között *Kiss* Ádámnál a XIX. század első feléből.⁷⁹

Annál gyakrabban fordult elő Phocion, aki takarékoságával, pénzről és egyéb anyagi javakról való lemondásával tűnt ki.⁸⁰ Exemplumát a XVII. századtól ismerem a protestáns egyházi művekből.⁸¹ Lényegében Plutarkhosz Vita Phocionisából vált ismertté ez a szövegrészlet. A protestáns exemplum az antik romantikus történet variálódását hozta magával az igehirdetés folyamán. A takarékoság, az anyagi javakról való lemondás elvét népszerűsítette Szókratész

történeti anekdotája, mely szerint a bölcs nem szívesen fogadott el pénzt másoknak tett szolgálataiért.⁸² Sőt a Diogenészhez fűződő történetek, szarkasztikus elbeszélések gyakran az előadásban egymás után az apostoli szegénység történeti előképei voltak az anyagi javak helyes beosztásának népszerűsítésére, a fogyasztás befolyásolására. A bölcs hordólakása⁸³, a marokból ivás felfedezése és a csésze elhajítása⁸⁴ a pazarló fogyasztás megszüntetésére vagy megváltoztatására szolgált. Isten jelenben való felfedezése az észszerű életmód megvalósításához vezetett.

Az exemplumok nem a pénz, az anyagi javak viszszaütését hirdették, hanem helyes beosztásukra ösztönöztek. A talentum krisztusi példázatának (D 4703**) ethoszát mélyítették el, és tették a sokoldalú párhuzamokkal magatartásformáló tényezővé. A *gazdagság nem boldogság* (AaTh 754) meséjével⁸⁵ pl. *Szenczi Molnár* Albert az anyagi javak és a „termelékenység” sajátos összefüggésének kérdését vizsgálta meg. A boldogságot a mesei exemplum tanulsága értelmében nem az anyagi javak birtoklása, hanem az üdvjavak elnyerésére folytatott emberi tevékenység teremti meg. Zsigmond király és az aranyak Aeneas Sylviustól kölcsönzött történeti anekdotájában hasonló gondolat fejeződött ki: Az uralkodó akkor nyugodott meg, amikor az őrzésére kényszerült hatalmas aranyhalmazát alattvalóinak elajándékozhatta.⁸⁶

A pénzzel, az anyagi javak jelentőségével foglalkozó protestáns exemplumok a vallásos-etikai értéket tették szemléletessé, így a gyakorlati életvitel kialakításában fontos szerepet játszottak. Az *elvesztett napról* szóló exemplumban (T 1459) Vespasianus császár haszontalannak tartott minden időt, ha nem tehetett jót valakivel.⁸⁷ Ez a példa azokhoz a „makacs” szövegekhez tartozott, amelyek a homiletikai stílusváltozásokat átvészelve, megszakítás nélkül végigkísérték a protestáns igehirdetést. A következő bibliográfiai felsorolás mutatja *Az elvesztett nap* (T 1459) exemplumának szívós megmaradását a XIX. század elejéig: 1. Prágai A. 1628, 855. — 2. Madarász M. 1635, 358. — 3. Ketskeméti Zs. 1795, 258. — 4. Hunyadi F. 1, 1797, 99. — 5. Ketskeméti Zs. 2, 1805, 162. — 6. Ketskeméti Zs. 1, 1808, 89. — 7. Kováts S. 1808, 127. — Jellemző, hogy a jötevő anonimá vált, de az üdvjavak elnyerésével kapcsolatba hozott szavai („Diem perdidit”) változatlanul felidéződtek.

A protestáns exemplumok történeti hátterét korszerűen és nagy hozzáértéssel világítja meg Szántó Konrád egyháztörténeti összefoglalásában a reformációról. Megállapítása szerint az Újvilágból hatalmas mennyiségű nyersanyag és nemesfém áramlott Európába, és árforradalmat okozott. A pénz vásárlóereje megcsappant, az előállított termékek ára hihetetlen mértékben megemelkedett. A kereskedő tőkésék vagyona megnövekedett, amely kölcsönüzletek révén és iparvállalkozásokban tovább gyarapodott. A prédikátorok helyesen ismerték fel a polgári társadalom fejlődésének irányát, és igehirdetésükkel elősegítették a polgári társadalom céljainak a megvalósítását is. A protestáns exemplumok az anyagi javak beosztása mellett hangsúlyozták a munka szakrális jellegét, és kötelességként írták elő a takarékoságot.⁸⁸

A legendák átalakulása és a protestáns mártírológia

A szerzetesélet eszményképei, a legendák szentjei a reformáció korában igen hamar gyökeres változáson mentek át. A halál utáni mirákulumot a rendszerré emelt tettek által üdvözülés csodája váltotta fel.⁸⁹

A csodavárás passzivitása helyébe az üdvjavak elnyeréséért folytatott evilági tevékenység lépett. Szükségtelemné vált a szentek közvetítős szerepe Isten és az ember között, mert az emberi tevőlegesség etikai-vallásos tartalma szavatolta a közvetlen kapcsolat bensőségét.

A reneszánsz-barokk protestáns hitszónokok egyes szentek elítélő felsorolásával főleg a mirákulumokon alapuló tevékenységköröket szűkítették és tisztították. Eközben jónéhány szentet kimondott feledésre ítélték, mert tiszteletük szemben állt a Biblia, ill. a krisztusi tanítás szellemével. Mind erre a reformátori munkára közösen jellemző volt a szentek közvetítésének kiiktatása vagy megszüntetése.

Eddigi kutatásaim alapján hazai evangélikus-református egyházi íróink becslésem szerint 25–30 szent esetében ítélték el a közbenjárást és a hozzájuk fűződő kultuszt. Ezek között abc-rendben szerepelt Antal⁹⁰, Apalin⁹¹, Bálint⁹², Dorka⁹³, Eulogia⁹⁴, Gál⁹⁵, Gergely⁹⁶, Guttmanus⁹⁷, József⁹⁸, Crispinus⁹⁹, Katalin¹⁰⁰, Lénárt¹⁰¹, Lőrinc¹⁰², Lucia¹⁰³, Margit¹⁰⁴, Miklós¹⁰⁵, Orbán¹⁰⁶, Ottilia¹⁰⁷, Pelagus¹⁰⁸, Petronella¹⁰⁹, Rókus¹¹⁰, Sebestyén¹¹¹, Severin¹¹², Vendel¹¹³ és mások személyének és szakrális funkciójának megnevezése.

A szelektív értékelés folyamán átalakult a szentek köre és jellege. Ágota¹¹⁴, András¹¹⁵, Blandina¹¹⁶, Babylás¹¹⁷, Balázs¹¹⁸, Cyprián¹¹⁹, Ignác¹²⁰ és Jusztin¹²¹ alakjában az életben tanúsított emberi helytállás ténye került előtérbe, nem pedig a haláluk utáni mirákulum. Tevékenységüknek az emberi emlékezetben maradt lenyomata megvilágította, közelebb hozta a szenvedésmotívum kegyelmi kiválasztását és a karizmatikus minőség kifejlődését. Miközben a szentek részben a keresztyén mártíromság nagyszerű példái-ként kerültek vissza a gyülekezet elé, maga a liturgia is közeledett a krisztusi hitvallás természetessége felé. Mivel a templomok stílusukat tekintve elavultak az ige hirdetés megváltozott módszereihez képest, és inkább a hegyi beszéd természeti környezete illlett a krisztusi példázatok ethosához, a gyülekezet vált a szakrális hely legfontosabb részévé. Ez a változékony tömeg hidalta át a szakrális építmény permanenciáját.

A szentek értékelésében a funkciókör tisztítása volt a legfontosabb. Lőrinc és Lucia esetében a protestáns egyházi írók elítélték a rájuk rakódott, a Bibliától eltérő mágikus tradíciót, de megbecsülték emberi helytállásukat. A protestantizmus gondolatvilágában a szentek az evilági helytállás, a szenvedés által való kegyelmi kiválasztás példáivá lettek, és megszűnt elszigeteltségük a társadalomtól. Egyéni energiáik társadalmisítása erősítette a cselekvés útján történő üdvözülés ösztönző erejét. A példaadó emberi élet közeledett az organikus „beatifikáció”-hoz, a kreatív értékek informális elismeréséhez.

A szentek jellegének gyökeres átalakulásával egyes középkori legendatípusok megmaradtak, de szintén úgy, hogy a keresztyén magatartás minőségi megnyilvánulásait vetítették a gyülekezet elé az élet extrapolált, villámfényként ható eseteiben. Luther nyomán¹²² *Sóvári Soós Kristóftól*¹²³ *Czeglédi Istvánig*¹²⁴ a protestáns hitszónokok felhasználták azt az exemplumot, amely arról szólt, hogy Szent Ambrus megértette Theodosius császárt a thesszaloniki vérengzésért, amikor az uralkodó ártatlan embereket végeztetett ki.¹²⁵ A középkori példabeszéd kétségtelen antifeudális eszmeisége a cselekvő keresztyén bírálatot új társadalmi kontextusba állította.

Szent Borbála bátor helytállásának és pusztulásának (T 477) története, Szent Lucia mártírhalálának

(D 3093**) ismert exempluma¹²⁶ azt bizonyította Czeglédi Istvánnál¹²⁷ a XVII. század második felében, hogy a középkori mirákulum-elbeszélések a protestantizmus folyamán a keresztyén mártírológia előtörténetévé fejlődtek. Tiburcius mártír szenvedéseiről és haláláról (T 4862) szóló exemplum Alvinczi Péternél a középkori hagyomány folytonosságát és a protestáns hagyományszerűsítést egyaránt mutatta.¹²⁸ Szent Katalin misztikus házasságának (T 899) középkorból származó példája megmaradását *Sóvári Soós Kristófnál*¹²⁹ nemcsak Lucas *Cranach* egyik festményének¹³⁰ és más képi ábrázolásoknak esetleges emléke tarthatta életben, hanem a keresztyén helytállás ténye. Példatörténeti szempontból viszont igen tanulságos, hogy a szentek a XVII. század elején még tartalmazták hozzájuk fűződő elbeszéléseikben a mirákulum attributumait, addig négy-öt évtizeddel később személyük már a protestáns mártír ismertetőjegyeit hordozta.

A keresztyén mártírológiához szorosan hozzátartozott Szent Polükarposz személyisége. A róla szóló exemplumokat Euszebiosz *Egyháztörténetéből* vették a protestáns hitszónokok.¹³¹ A Polükarposz-történet elbeszélésbiológiájából észrevehető, hogy a XVII. század elejéig a legendaszerű elemeket is megemlítették az evangélikus-református prédikációkban. Polükarposz mártírhalálával kapcsolatban kiváltképp négy legendaszerű motívum emelkedett ki: A püspök látomása bekövetkezendő haláláról¹³²; A hőst nem égetik meg a máglya lángjai¹³³; A mártír kiömlő vére eloltja a tüzet¹³⁴; A szent teste vagy vére kellemes illatot áraszt közvetlen halála után.¹³⁵ Ezek a motívumok az európai legendafolklórban jól ismert elemek. A protestáns egyházi hagyomány mégis Polükarposz mártírhalálának kevésbé csodálatos részeit elevenítette fel a XVII. század közepétől fogva, mert a szenvedéstörténet predestinációját és a kegyelmi kiválasztást a krisztusi hitvallás bátor és következetes tanúbizonysága tette igazán magától értetődővé. Nagyon érdekes a protestáns eszmeiség fejlődésére, hogy míg *Beythe István*¹³⁶ 1584-ben Polükarposzsal kapcsolatban azt emelte ki, hogy a püspököt nem fogta meg a tűz, *Deretskei Ambrus*¹³⁷ 1601-ben a húséget Krisztushoz értékelte a mártír tettében. *Ketskeméti János*¹³⁸ 1615-ben azt csodálta Polükarposzban, hogy teste ellenállt a máglya tüzeinek, *Madarász Márton* 1635-ben¹³⁹, *Keresszegi Herman István*¹⁴⁰ a mártír püspök bátor helytállásának adott elismerő kifejezést.

Lényegében ugyanazt a fejlődést mutatta Szent Lőrinc példatörténete is.¹⁴¹ Mártírelbeszélés-körében szintén fellelhető az a legendamotívum, mely szerint a szent sértetlenül megy át a lángok között.¹⁴² A cselekvés extrapolációja és új minőségbe sűrűsödése Lőrinc és a büntetést elrendelő Decius összeütközésében jelent meg. A protestáns exemplumok ezt a cselekménypontot nem véletlenül ragadták meg a kegyelmi kiválasztás paradigmájául.

A reformáció emlékünnepeken rendszeresen megemlítették *Husz János*¹⁴³ és *Prágai Jeromos*¹⁴⁴ máglyahalálát. A reformáció előhírnökeinek emléke a protestáns szertartás hagyományos része lett a magyar evangélikus-református gályarabok¹⁴⁵ szomorú sorsának említésével együtt.

A protestáns mártírológia újabb személyekkel egészült ki. A szentek helyébe lépő emberarcú, az élettel szoros kapcsolatot tartó mártírok léptek, akik az evilági lét erőszakos megszakítottóságában fejezték ki cselekvésük szintjén a kegyelmi kiválasztás folytonosságát.¹⁴⁶

Dömötör Ákos

1. Schenda, Rudolf: Stand und Aufgaben der Exemplarforschung. Fabula 10. Bd. Berlin 1969, 81. — 2. Assion, Peter: Das Exempel als agitatorische Gattung. Zu Form und Funktion der kurzen Beispiels-geschichte. Fabula 19. Bd. Berlin 1978, 277. — 3. Schenda, R. op. cit. 75. — 4. Daxelmüller, Christoph: Exemplum und Fallbericht. Jahrbuch für Volkskunde. Neue Folge 5 (1982) 149—159. — 5. Assion, P. op. cit. 233. — 6. Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. (Homiletika) Pápa 1915, 96sq. — 7. Tóth Ferenc: Homiletika. Győr 1814, 155. CXVI. § (2). — 8. Hörk József: Evangélikus homiletika, vagyis az egyházi beszéd elmélete. (Egyházi szónoklattan.) Pozsony 1907, 58. — 9. Ketskeméti Zs. 1795, 315. — 10. Czelder M.: 1880, 243. (Közvetlen forrása: Charles Emil: Les contes de tous pays c. műve.) — 11. Ketskeméti Zs. 1793, 550sq, 350sq. — 12. Kiss Á. 2, 1839, 4. — 13. Kiss B. 1852, 154sq. — 14. Tóth 377.; Békés 418sq. — 15. Sirisaka 54. — 16. BK 348, num. 10.; Tóth 377. — 17. Békés 426. — 18. Kiss B. 1852, 50sq. — 19. Péterfi S. 4, 1866, 53. — 20. Kiss Á. 1838, 57. — 21. Békés 217. — 22. Groó Gyula: Homiletika. Bp. 1974, 43. — 23. Ketskeméti Zs. 1795, 637. — 24. Lé-vay L. 1898, 90sq. — 25. Medgyes L. 1840, 147. — 26. Medgyes L. 1840, 147. — 27. Péterfi S. 2, 1865, 16. — 28. R 509, num. 27. — 29. Kovács J. 1888, 31. — 30. Könyves Tóth K. 1881, 189. — 31. Kiss B. 1852, 151sq. — 32. Török P. (Székács J.) (1) 1854, 36sq., num. 1. — 33. Székács J. 1, 1871, 62. — 34. Lé-vay L. 1902, 138. — 35. Barla Szabó K. 1897, 90sq. — 36. Mitrovics Gy. 1877, 31. — 37. Barakonyi K. 1878, 164. — 38. Czelder M. 1880, 293. — 39. Röhrich, Lutz: Märchen — Mythos — Sage. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984, 17. — 40. Thompson, Folk-tale 236. — 41. Scherf, Walter: Lexikon der Zaubermärchen. Stuttgart 1982, 445.; 462. — 42. Kulcsár Gy. 1574, 5/b.; Bornemisza P. 1584, 294/b.; Margitai P. 1616, 56/a.; Margitai P. 1632, 42.; Alvinczi P. 1, 1633, 521.; Keresszegi Herman I. 1635, 238., 278.; Somosi Petkó J. 1656, 25.; Nánási L. I. 1670, 663.; Szathmárnémethi M. 1675, 209.; Sebők J. 1792, 40.; Hunyadi F. 1, 1797, 6.; Hunyadi F. 2, 1798, 387.; Takáts Á. 1797, 181—187.; Kováts S. 1808, 144.; Dobos J. 1862, 1—5.; Lé-vay L. 1898, 129. — 43. Thompson, Folk-tale 141. — 44. Népszerűségére jellemző, hogy a XVI—XVII. századi egyházi művekben több mint 40 szerzőnél állapítottam meg előfordulását. — 45. Lammel Annamária és Nagy Ilona: Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Bp. 1985, 143. — 46. Kovács Ágnes: Magyar állatmesék típusmutatója. Bp. 1958, 19. — 47. Czeglédi I. 1663, 413. — 48. Gy 129. — 49. Geleji Katona I. 2, 1647, 341. — 50. Moser—Rath, Elfriede: „Lustige Gesellschaft”. Schwank und Witz des 17. und 18. Jahrhunderts in kultur- und sozialgeschichtlichem Kontext. Stuttgart 1984, 182sq., 189. — 51. Geleji Katona I. 3, 1649, 1163. — 52. Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. III. köt. Bp. é. n. 7., 24sq. — 53. Moser—Rath num. 75.; Mot. K 2131. 1. — 54. Czelder M. 1880, 236. — 55. Sükösd S. 1, 1858, 65sq. — 56. Kulcsár Gy. 1574, 399. — 57. T 3533. — 58. Prágai A. 1628, 883. — 59. Madarász M. 1635, 829. — 60. Keresszegi Herman I. 1640, 249. — 61. Tormássi J. 1791, 27. — 62. Steinacker, G. 1848, 100. — 63. T 3150.; R 283, num. 8. — 64. Földváry J. 2, 1834, 122. — 65. Alvinczi P. 1632, 39/b. = I 2/b.; Alvinczi P. 1, 1633, 420. — 66. Komáromi Csipkés Gy. 1670, 455. — 67. R 485, num. 70. — 68. Madarász M. 1635, 343. — 69. Bornemisza P. 1584, 444/b. — 70. Tofeus M. 1683, 616sq.; Brückner 459, num. 306., 554, num. 29. — 71. Bornemisza P. 1584, 465/a. — 72. Magyar I. 1602/1979, 77. — 73. Timár I. 1884, 56. — 74. Moser—Rath 37sq. — 75. Prágai A. 1628, 865. — 76. Szenczi Molnár A. 1701, 107. — 77. Prágai A. 1628, 865. — 78. Mihályko J. 1612, 270.; Szenczi Molnár A. 1701, 163. — 79. Kiss Á. 2, 1839, 74. — 80. R 446, num. 6. — 81. Prágai A. 1628, 857.; Szenczi Molnár A. 1701,

151—154.; Kiss B. 1852, 73. — 82. Brückner 687sq.; Szenczi Molnár A. 1701, 154. — 83. Bornemisza P. 1584, 549/a.; Szenczi Molnár A. 1701, 183.; Czelder M. 1886, 54. Végső forrására nézve: Uther, H.—J.: Diogenes. Enzyklopädie des Märchens 3, 677. (D. L. 6, 23, 43, 105.) — 84. T 1674.; Prágai A. 1628, sztl. 1.; Török P. 2, 1845, 28.; Péterfi S. 6, 1875, 74.; Lé-vay L. 1898, 86.; Uther, H.—J.: Diogenes. Enzyklopädie des Märchens 3, 677. (D. L. 6, 37.) — 85. Szenczi Molnár A. 1701, 131sq.; Gy 78.; Moser—Rath num. 1.; T 3845.; D 3845.; Röhrich, Redensarten 3, 937 (Seifensieder). — 86. Kiss B. 1852, 146. — 87. Gy 47.; D 1459. — 88. Szántó Konrád: A katolikus egyház története. II. köt. Bp. 1985, 24., 77. — 89. Brückner 521—540. — 90. Margitai P. 1616, 11/b.; Sövári Soós K. 1601, 922. — 91. Fabricius J. 1603, 19/b. — 92. Margitai P. 1616, 11/b. — 93. Bornemisza P. 1574, 543/b. — 94. Margitai P. 1616, 11/b. — 95. Margitai P. 1616, 11/b. — 96. Margitai P. 1616, 11/b. — 97. Margitai P. 1616, 11/b. — 98. Margitai P. 1616, 11/b. — 99. Margitai P. 1616, 11/b. — 100. Deretskei A. 1603, 54/a. — 101. Fabricius J. 1603, 19/b. — 102. Geleji Katona I. 2, 1647, 623. — 103. Bornemisza P. 1574, 543/b. — 104. Margitai P. 1616, 11/b. — 105. Bornemisza P. 1574, 543/b.; Deretskei A. 1603, 54/a.; Fabricius J. 1603, 19/b.; Alvinczi P. 1616, 206.; Margitai P. 1616, 11/b., 11/a. — 106. Margitai P. 1616, 11/b. — 107. Margitai P. 1616, 11/a. — 108. Margitai P. 1616, 11/b. — 109. Margitai P. 1616, 11/a—b. — 110. Margitai P. 1616, 11/a. — 111. Fabricius 1603, 19/b.; Margitai P. 1616, 11/a. — 112. Margitai P. 1616, 11/b. — 113. Margitai P. 1616, 11/b. — 114. Madarász M. 1641, 342. — 115. Madarász M. 1641, 342. — 116. Madarász M. 1635, 404. — 117. Madarász M. 1635, 404sq. — 118. Madarász M. 1635, 404., 457sq. — 119. Mihályko J. 1612, 141. — 120. Ketskeméti J. 1615, Cc 3/b—Cc 4/a.; Geleji Katona I. 2, 1647, 623.; Szélessy P. 1792, 406. — 121. Melotai Nyilas I. 1622, 874. — 122. Nebe, A.: Zur Geschichte der Predigt. Charakterbilder der bedeutendsten Kanzelredner. II. Bd. Wiesbaden 1879, 61. — 123. Sövári Soós K. 1601, 502. 124. Czeglédi I. 1663, 481. — 125. T 196. — 126. Brückner 664. — 127. Czeglédi I. (2) 1659, 539sq. — 128. Alvinczi P. 1, 1633, 681. — 129. Sövári Soós K. 1601, 872. — 130. Címe: Szent Katalin mártírsága. 1510. Ráday-gyűjtemény. (Krüger, Renate: Az ifjúság kútja. Bp. 1979. 7. sz. kép.) — 131. Eusebiosz Egyház-története. Ford.: Baán István. Bp. 1983. 161—169. IV. fejj. 15, 1—48 (72—88). — 132. Brückner 145. — 133. Brückner 145.; Margitai P. 1617, 88/a.; Margitai P. 1621, 28. — 134. Vö. Sinninghe 144, num. 572. — 135. Sinninghe 144, num. 571. — 136. Beythe I. 1584, 112/b. — 137. Deretskei A. 1603, 443/b. — 138. Ketskeméti J. 1615, Cc 3/b. — 139. Madarász M. 1635, 404. — 140. Keresszegi Herman I. 1640, 715. — 141. Brückner 665sq. — 142. T 2038. — 143. Brückner 666.; Bornemisza P. 1584, 344/a.; Deretskei A. 1603, 359.; Ketskeméti J. 1615, Cc 4/b.; Keresszegi Herman I. 1640, 485.; Nánási L. I. 1670, 128sq. — 144. R 444, num. 2.; Geleji Katona I. 2, 1647, 203sq., 237.; Szathmárnémethi M. 1675, (C)/a. — 145. Czelder M. 1880, 69.; Csáki B. 1895, 13.; Lé-vay L. 1898, 122. — 146. Köszönetemet fejezem ki dr. Boross Géza ref. teol. akadémiai tanár úrnak, aki értékes tanácsaival jelentős mértékben elősegítette tanulmányom megírását.

KÉZIKÖNYVEK RÖVIDÍTÉSEI

AaTh: Aarne, Antti — Thompson, S.: The Types of the Folktale. FFC 184. Helsinki 1961. — Andrejev: Andrejev, N. P.: Az orosz mesetípusok Aarne-rendszerű mutatója. Bp. 1960. — Békés: Békés István: Napjaink szállóigéi. Bp. 1960. — Brückner: Brückner, Wolfgang (ed.): Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus. Berlin 1974. — BK: Kristó Nagy István (szerk.): Bölcsességek könyve. 1800 előtt született szerzők. Aforiz-mák, szállóigék. I. köt. Bp. 1984. (2. kiad.) — D: Dvořák, Karel: Soupis staročeských exempl. Praha

1978. — Gy: György Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934. — Moser—Rath: Moser—Rath, Elfriede: Predigtmärlein der Barockzeit. Berlin 1974. — R: Rehmann, E. H.: Das Predigtexemplar bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts. Göttingen 1977. — Röhrich, Redensarten: Röhrich, Lutz: Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Stuttgart 1982. — Sinninghe: Sinninghe, J. R. W.: Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten. FFC 132. Helsinki 1943. — Sirisaka: Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve. Pécs 1890. — Thompson, Folktale: Thompson, Stith: The Folktale. Berkeley—Los Angeles—London 1977. — Tóth: Tóth Béla: Mendemondák. A világtörténet furcsaságai. Bp. 1901. — T: Tubach, F. C.: Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. FFC 204. Helsinki 1969.

FELHASZNÁLT IRODALOM (SZÖVEGFORRÁSOK)

Alvinczi Péter: Itinerarium Catholicum, azaz nevezetes vetélkedés. Debrecen, 1616. (RMK I 462). — Alvinczi Péter: Quadragesima vasárnapi evangéliom magyarázata. Kassa, 1632. (RMK I 618). — Alvinczi Péter: Postilla I. Kassa, 1633. (RMK I 628). — Alvinczi Péter: Postilla II. Kassa, 1634. (RMK I 634). — Barakonyi Kristóf: Bibliamagyarázatok a szöszéken s függelékül néhány egyházi beszéd. Miskolc, 1878. — Barla Szabó Károly: Egyházi beszédek. Bp. 1897. — Beythe István: Esztendő által való vasárnapi epistolák. Németújvár, 1584. (RMK I 212). — Bornemisza Péter: Postilla II. Sempte, 1574. (RMK I 115). — Bornemisza Péter: Prédikációk egész esztendőre. Detrekő—Rárbok, 1584. (RMK I 207). — Czeglédi István: A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvivásáról. Kassa, 1659. (RMK I 942). — Czeglédi István: Barátság dorgálás. Kassa, 1663. (RMK I 1002). — Czelder Márton (szerk.): Evangyéliomi Lelkészi Tár. I. évf. Nagybánya, 1880. — Czelder Márton (szerk.): Evangyéliomi Lelkészi Tár. VII. évf. I—II. füzet. Kecskemét, 1886. — Csánki Benjámín: Templomi beszédek. Karcag, 1895. — Deretskei Ambrus: Szent Pál levelei a rómaiakhoz prédikációkban. Debrecen, 1603. (RMK I 382). — Dobos János: Homiliák régibb és legújabb modorban. Pest, 1862. — Édes Albert: Egyházi beszédei. II. köt. Pest, 1857. — Exequiae principales. Gyulafajérvár, 1624. (RMK I 539). — Fabricius János (ford.): Ágoston barát szerzetin való Hollósi Godofridusnak irattatott praedicatio. Keresztúr, 1603. (RMK I 383). — Földváry József: Közönséges predikációk. II. köt. Debrecen, 1834. — Geleji Katona István: Váltság titka. I. köt. Várad, 1645. (RMK I 779). — Geleji Katona István: Váltság titka. II. köt. Várad, 1647. (RMK I 799). — Geleji Katona István: Váltság titka. III. köt. Várad, 1649. (RMK I 826). — Hodászi Miklós: Hal. beszéd. özv. Zólyomi Miklósné Daróczk Zsófia fölött. Várad, 1646. (RMK I 787). — Hunyadi Ferenc: Ötvenkét közönséges prédikációk. I—II. köt. Vác, 1797—1798. — Ketskeméti Zsigmond: LXXX. prédikációkból álló katekhetikája. Pozsony, 1793. — Ketskeméti Zsigmond: Falusi prédikációi. Győr, 1795. — Ketskeméti Zsigmond: Falusi prédikációi. I—II. köt. Pozsony—Pest, 1808—1805. — Keresszegi Herman István: Az hitnek

és jóságos cselekedeteknek tündöklő példáiról való prédikációk. Debrecen, 1635. (RMK I 644). — Keresszegi Herman István: Az keresztyéni hitnek ágazatiról való praedicatioknak tárháza. Várad, 1640. (RMK I 708). — Kiss Ádám: Egyházi beszédei. 2. kiad. I—II. köt. Pest, 1838—1839. — Kiss Bálint: Népszerű közönséges egyházi beszédek. Debrecen, 1852. — Komáromi Csapkés György: Pápastaság újságja. Kolozsvár, 1670. (RMK I 1115). — Kovács József: Húsz ünnepi és alkalmi prédikáció. Bp. 1888. — Kovács Sámuel: Halotti ötven rövid prédikációk. Pest, 1808. — Könyves Tóth Kálmán: A hit temploma. Egyházi beszédek C. H. Spurgeon nyomán. I. köt. Bp. 1881. — Kulcsár György: Postilla. Alsóindva, 1574. (RMK I 114). — Lévay Lajos: Újabb egyházi beszédek. Bp. 1898. — Lévay Lajos: Vegyes egyházi beszédek. 2. kiad. Bp. 1902. — Madarász Márton (ford.): Vasárnapi evangéliomokról való szent elmélkedések. Írta: Meissner Boldizsár. Lőcse, 1635. (RMK I 652). — Madarász Márton (ford.): Innei evangéliomokról való elmélkedések. Írta: Meissner Boldizsár. Lőcse, 1641. (RMK I 719). — Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárvár—Bp. 1602/1979. — Margitai Péter: Az isten törvényének szentírás való magyarázata. Debrecen, 1617. (RMK I 473). — Margitai Péter: A Jónás könyvének magyarázata. Debrecen, 1621. (RMK I 512). — Margitai Péter: Temető prédikációk. Debrecen, 1632. (RMK I 607). — Medgyes Lajos: Eredeti egyházi beszédek. I. füz. Kolozsvár, 1840. — Melotai Nyilas István: A mennyei tudomány szerint való irtóvány. Debrecen, 1617. (RMK I 474). — Mihalyko János: Hét prédikáció az örök életről. Írta: Pollio Lukács. Bártfa, 1612. (RMK I 432). — Mitrovics Gyula (ford.): Lang Henrik válogatott vallásos beszédei. Sárospatak, 1877. — Nánási L. István: Szü. titka. Kolozsvár, 1670. (RMK I 1103). — Péterfi Sándor: Egyházi szent beszédek. II—IV. füz. Kolozsvár, 1865—1866. — Prágai András (ford.): Fejedelmek serkentő órája. Írta: Guevara Antal. Bártfa, 1628. (RMK I 566). — Sebők József: Bölcs Salamonnak utolsó szavai. Kassa, 1792. — Somodi István: Falusi prédikátor. II. köt. Győr, 1797. — Somosi Petkó János: Igaz és tökéletes boldogságra vezető út. Sárospatak, 1656. (RMK I 913). — Sóvári Soós Kristóf: A szent próféták magyarázatjának I. része. Bártfa, 1601. (RMK I 372). — Steinacker, Gustav: In Allem das Eine, was Noth thut. Sonntags-, Fest- und Gelegenheitspredigten. Triest, 1848. — Sükösd Sámuel: Halotti beszédek. I. füz. Arad, 1858. — Szathmárnémethi Mihály: A négy evangélisták szerint való dominica. Kolozsvár, 1675. (RMK I 1179). — Szathmárnémethi Mihály: Halotti centuria. Kolozsvár, 1683. (RMK I 1301). — Székács József: Összeűjtött egyházi beszédei. I. köt. Pest, 1871. — Szélessy Pál: Huzsonhárom válogatott prédikációk. Pest—Pozsony, 1792. — Szenczi Molnár Albert (ford.): Discursus de summo bono. A legfőbb jóról. Kolozsvár, 1701. (RMK I 1628). — Takáts Ádám: Nagy karátsoni... prédikációk. Pozsony—Pest, 1797. — Timár Imre: Egyházi beszédek. Debrecen, 1884. — Tofeus Mihály: A szent soltárok resolútiója. (Praedicatio.) Kolozsvár, 1683. (RMK I 1302). — Tormássi János: Egyházi prédikációk. Pest, 1791. — Török Pál (szerk. és kiad.): Egyházi beszédek. I. köt. Pest, 1841. — Török Pál és Székács József (kiad.): Protestáns Lelkészi Tár. I. köt. Pest, 1854.

A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a XVI. században

PÉTER Katalin előadása a debreceni Tótfalusi Kis Miklós nemzetközi konferencián hangzott el 1985. április 26-án. A téma érdekességére való tekintettel a Theológiai Szemle szerkesztősége felkérte a protestáns egyházak néhány szakemberét hozzászólásra: BARCZA József református kutató-professzort, FABINY Tibor evangélikus teológiai professzort, FEKE-

TE Csaba református tudományos főmunkatársat, MÁRKUS Mihály református lelkészt, SZIGETI Jenő adventista teológiai professzort és ZSINDELY Endre református teológiai professzort. Péter Katalin előadását és a hozzászólásokat az alábbiakban közöljük. (Szerk.)

Az utóbbi idők legfelkapottabb művelődéstörténeti adata az a tény, hogy Luther Márton valamikor meghirdette a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját. Olyan, mint valami joker a történeti tények között; a reformáció utáni két évszázad minden jelenségének magyarázatára használják. Általában: minden kulturális értelemben jó dolog emiatt történt. Emiatt nőtt az írástudás a XVI. századi Európában; emiatt tört ki az angol oktatási forradalom; emiatt lettek a puritánusok a XVII. századi polgárság törekvéseinek hordozói; emiatt fedezte fel Newton a gravitáció törvényét. Ahol viszont a protestantizmus nem olvastatta a Bibliát, ott kulturális lendítőerőt sem képviselt. És itt van egy pont, ahol a magyar tudományosság megelőzte Európát. Nálunk már negyven évvel ezelőtt leírták, pedig manapság lenne igazán divatos, hogy a puritánok fellépése előtt a protestantizmus nem változtatott az alsóbb társadalmi osztályok „teljes műveletlenségén”, mert nem adta a nép kezébe a Bibliát.¹

Az ironikusnak szánt joker-hasonlat azonban semmi esetre nem jutott volna eszembe még akkor, amikor ezt a referátumot készíteni kezdtem. Eredetileg ugyanis az a feltevés vezetett, hogy a magyarországi bibliaolvasás tanulmányozása során valami nagyon fontosat fogok megtudni a hazai kultúráról. Ehelyett egészen más történt. Kiderült: a bibliaolvasás és a protestantizmus művelődéstörténeti szerepe között nincs összefüggés.

A magyarországi helyzet bemutatásához nincsenek eddig ismeretlen, új tényeim. Csak közismert adatokat fogok a bibliaolvasási program sorsára irányult érdeklődés logikájával elsorolni. Jeleznem kell viszont egy súlyos hiányosságot: a legfontosabb tényről nem beszéllek.

A bibliaolvasást tekintve ugyanis Magyarországon a legfeltűnőbbnek azt kellene tartani, hogy bár sok, különböző nyelven beszélő nép hazája volt, a teljes Biblia a reformáció századában csak magyarul jelent meg.

E különösség súlyát azonban sok, szinte mellékesnek látszó körülmény csökkenti. Részleges bibliafordításokat például nem az itt élő népek arányának megfelelően adtak ki. Így igen sok készült románul, és a román nyomtatványok között van talán a legszébben kiállított bibliatöredék, a Négy Evangélium 1561-i gyönyörűen nyomott, jól olvasható példánya *Coresi diakónus* fordításában.² Összesen kilenc román nyelvű bibliafordítás mellett viszont egyetlen német Zsoltárok Könyve áll.³ Német protestáns bibliákat azonban lehetett külföldről is behozni. Figye-

lembe véve továbbá azt a tényt, hogy a délszlávoknál az 1580-as évek óta ugyanez volt a helyzet, a szlovákok pedig ekkor még nehézség nélkül olvasták a ma már csehnek nevezett szövegeket, tehát a csehországi bibliákat, megállapítható: a magyarok nem voltak ilyen szempontból a többi néphez képest különösen előnyös helyzetben.

Mindezt nem a magunk mentségére adtam elő. Csak jeleztem: látom a feladatot, de nem tudtam megoldani. A magyarországi nem magyar népek el látottsága anyanyelvű Bibliával olyan sajátos és az egész itteni művelődéstörténettel összefüggő problémahalmaz, hogy egyelőre reménytelennek látszik még a feltárás kísérlete is.

A magyarok és a Biblia viszonyáról beszélnek tehát. Itt pedig azzal a ténnyel nyitok, hogy *Komjáti Benedek*⁴, *Pesti Gábor*⁵ és *Sylvester János*⁶ részleges fordításai a bibliaolvasás mindenkinek szóló programja jegyében készültek.

Mindenkinek szánják a szent szövegeket, mindenkinek való a kötetek kiállítása is, Komjáti és Pesti Gábor a kis nyolcadrét alakjával, Pesti és Sylvester nagyobb kötete a kedvesen idéltlen illusztrációkkal. Mindegyik olyan formájúra készült, hogy ma is kellemes őket kézbe venni. Az anyag szerkezete és külső megjelenése Sylvesternél a leginkább kedvcsináló: a helyes kis kötetben a teológiai összefoglalások mellett énekelhető versek vannak. Úgy is lehet mondani, Sylvester János mindent megtesz, hogy az olvasó szívesen vegye kezébe az Új Testamentumot. Magát a programot viszont Pesti Gábor írja le a legpontosabban. Szó szerint Erasmust ismétli meg a Négy Evangélium bevezetésében: Krisztus akarata volt, hogy minden nép a maga nyelvén olvashassa a Bibliát, és „így a földműves az eke mellett ebből dúdolna, a takács a fonalvetőjével egy ritmusban ebből zümmögne és az útonjáró ilyen történetekkel könnyítene az utamán. Ebből lenne a keresztyének minden beszélgetése, mert szinte olyanok vagyunk, amilyen a mindennapi csevegésünk.”⁷

1541-től aztán a XVI. században nincs több kedvcsináló Biblia. Már *Székely István Zsoltárcsoknyve*⁸ is szikár; alig díszítették: Sylvester bécsi kiadásából⁹ hiányoznak a képek; mindössze két iniciálé maradt. Később pedig az életbölcseiségeket tartalmazó könyvek, részben már ekkor is apokrif szövegek¹⁰, megjelennek még nyolcadrét formátumban, ugyanígy *Heltai Zsoltárja*¹¹ is, de az ő egyéb fordításai és kiadványai¹², valamint *Melius Juhász Péter* ószövetségi könyvei¹³ kimondhatatlanul vastagok és nehezen kezelhetők. Inkább ébresztenek rémült tiszteletet, mint

olvasási hajlandóságot. A humanista bibliafordítások után a XVI. században csak *Félegyházi Tamás Újszövetsége*¹⁴ nem hat úgy, mintha kifejezetten teológusoknak készült volna. A kedvcsinálás szándéka azonban nem látszik ezen sem; a kiállításán nincs semmi vonzó. Mégis: azzal, hogy a magyarázatokat a lapszélre nyomták, kisebb lett a terjedelme. Így, ha nem is olyan kellemes kézbe venni, mint Sylvester újszigei kiadását, legalább nem hat riasztóan.

A reformáció századának legnagyobb szellemi terméke viszont, a Vizsolyi Biblia¹⁵, itthon hallatlanul elismerésre méltó nyomdai teljesítménnyel jelent meg, de külföldön, még hozzánk közel, a csehek és a lengyelek sem szoktak ekkor már ekkora fóliás bibliákat kiadni. A két óriási kötet *Szenci Molnár Albert* közismert dicsekvését váltotta ki. A maga még mindig hatalmas nagy 1608-i bibliakiadásában az újszigeihez méri a hanaui teljesítményt, és büszkén állapítja meg, hogy a saját ediciója kisebb. Majd leírja a bibliaolvasási program szempontjából fontos félmondatot: a Bibliát most azért adták ki ilyen „középfornán”, „hogy az prédikálószekben felvihessék vélek”.¹⁶

A szószerkebe, papok kezébe szánt Biblia jelent meg tehát óriási nehézségek árán Hanauban. Mintha a bibliakiadások formája is, szándéka is feladta volna a XVI. század során a humanisták bibliaolvasatási programját.

Károlyi Gáspár azonban meglep. A református esperes a maga óriási, kezelhetetlen Szent Bibliájában így ír: „nemcsak azt akarja Isten, hogy az papok olvassák a Szentírást, és az község azoknak szájokból hallja, hanem azt is akarja, hogy az Ó- és Újtestamentum könyvei minden nemzetségnek nyelvén legyenek, és azokat olvassák, hányják-vessék mindegyek, szegények, gazdagok, kicsinyek, nagyok, férfiak és asszonyi állapotok. Mert az Isten egyaránt minden rendbéli embereket akar idvözíteni.” Aztán még külön is hangsúlyozza: „nemcsak itt hallgassátok az mit mondunk, hanem mikor otthon vagytok is, az Szentírást olvassátok.”¹⁷ És *Károlyi Magyarországon* nem kivétel. A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Pesti Gábor óta megszakítás nélkül benne volt az egyre terebélyesedő bibliafordítási kötetek előszavaiban. Ott van a még lutheránus *Heltai Gáspárnál*¹⁸, ott a helvét hitvallású *Melius Juhász Péternél*¹⁹, ott *Gönci Györgynek* a *Félegyházi fordításához* írt szép bevezetésében.²⁰ E kiváló egyházi férfiak állásfoglalásai pedig azért különösen feltűnőek, mert a bibliaolvasás szükségességének hirdetésével mind az eredeti protestáns szabályozásoktól, mind a magyarországi hivatalos állásponttól eltérnek.

Luther ugyanis, még mint támadó fél, meghirdette a bibliaolvasás eredetileg erasmusi programját, amikor azonban — minden tiltakozása ellenére — az egyházszerző szerepébe kényszerítették, nem tudta használni a gondolatot. Fejedelmek, más világi hatóságok és a kollegái közül sokan szabályos, emberi normák szerint is ellenőrizhető egyház létrehozását követelték tőle.²¹ Ő pedig legfeljebb lelkes humanista, de nem reformátor lett volna, ha nem teszi meg. Kidolgozta tehát az egyház, a lelkipásztorok és a hívek gyakorlati feladatainak rendszerét. Ebben a bibliaolvasásnak nem maradt helye. A lutheránus felfogás már 1530 óta azt hirdeti, hogy az egyház „a szentek gyülekezete, ahol az evangéliumot tisztán hirdetik”, és azok nyerhetnek hitet, akik „az evangéliumot hallgatják”.²² Világos: a lelkipásztorok hirdetik, a hívek hallgatják az isteni üzenetet. Ilyen értelemben nyilatkozott *Kálvin* is, és a magyarországi reformátusok-

nál legáltalánosabban elfogadott Második Helvét Hitvallás:²³ „a hit hallásból van, a hallás pedig Isten ígéje által”. Előzőleg tisztázta, hogy „Isten ígéje az Isten ígéjének prédikálása”. Majd Péter apostolra hivatkozva leírja minden protestáns egyház hivatalos tanítását: „a szentírás nem magánmagyarázatra való”. A teljes vagy töredékes szövegükkel külföldről behozott káték vagy hitvallások mellett ilyen értelemben szólnak a magyarországiak saját szavaival is, ha az egyházkormányzatról hivatalosan nyilatkoznak.

A bibliaolvasás mindenkinek szóló XVI. századi programja mögött ezek szerint — ha egyszer vezető egyházi személyiségek hirdetik — nincs Magyarországon valami sajátos teológia, nincs a látható egyháztól ismert lutheránus vagy kálvinista tanításoktól eltérő felfogás. Egyszerűen kettősség van. *Melius Juhász Péter* például, aki nem egy hivatalos egyházi nyilatkozatot fogalmazott, és az 1562-i hitvallás *Németi Ferencnek* szóló bevezetésében a saját szavaival is a Biblia „magánmagyarázata” ellen foglalt állást,²⁴ az egyik bibliafordítása bevezetőjében így ír: „a Jehova míveli, hogy a magyarázó és csicszózó gyermekek az oroszán, párdúc, farkas, medve természetű kegyetleneket az ökor, ünő, juh természetire szoktatják.”²⁵ Ha nem lenne köztudott, hogy *Melius* hivatalos állásfoglalásaiban szigorúan hajlíthatatlan püspök, azt hihetné az ember, valami rajongó eretnek írta le a bibliamagyarázó csecsemőről szóló szép szöveget.

Eppen ebből az ellentmondásból látszik azonban: a vezető egyháziak nem tulajdonítanak a bibliaolvasási programnak különös jelentőséget. Nem kezelik teológiailag fontos kérdésként, mert sem arra nem látszik Magyarországon törekvés a XVI. században, hogy a hivatalos szabályozásokba a bibliaolvasás kötelességét vagy jogát valahogy belevegyék, sem a programmal szemben nem lép fel senki. Olyan az egész, mintha minden értelem nélkül kántálnának valami verset. Csak mondják, mondják, de közben a szent szövegeket a nép számára hozzáférhetetlenül tartják. Amikor pedig *Meliust* az események szaván fognák, mert fellép a gyermeki szelídséggel prédikáló *Arany Tamás*, a püspök nem saját meghatározható hasonlataira gondol, hanem kegyetlenül a szellemi kétségbeesésbe kergeti.

A mindenkinek szóló bibliaolvasási program ilyen minden következményektől mentes hirdetése Magyarországon felveti a kérdést, vajon érdemes-e a művelődéstörténetben olyan fontosnak tekinteni, ha a reformációval közel egykorú egyházi vezetők az egész ügynek nem tulajdonítanak különös jelentőséget. Mindenesetre hosszú időn át hirdetik anélkül, hogy kísérletet tennének a megvalósítására.

A XVI. századi protestantizmus kulturális szerepe Magyarországon azonban nem intézhető el ennyivel. Mert valóban nem adta a nép kezébe a Bibliát, de ettől a tényről csak formális logika vezet a protestánsok akkori működésének elmarasztalásához. Meg lehet azonban nézni a valóságos helyzetet is, és megállapítani, hogy — a program hirdetésétől, illetve megvalósításától függetlenül — milyen művelődési viszonyok voltak Magyarországon. A továbbiakban pedig meg lehet keresni e művelődési állapotokban a protestantizmus pozitív vagy negatív szerepét.

A valóságos nyom a magyarországi művelődéstörténet egyik aranykorához vezet a XVI. század utolsó harmadában, körülbelül az 1570-es évektől a századfordulóig. A szellemi pezsgés tüneteit igen sok szempontból lehet ekkor tetten érni.²⁶ Magam az egyetlen művelődéstörténetileg hasznosítható tömeges forrás-

csoportot vizsgáltam, a nyomdatermékeket.²⁷ Nem akarok azonban itt a számokkal játszani, csak a végeredményt közlöm.

1570 körül került ponyvára a műveltség először Magyarországon. Rendkívüli módon megnőtt a könnyen hozzáférhető formában kiadott anyanyelvű munkák száma és az összes nyomdatermékhez viszonyított arányuk. Ezeket igen nagy tematikai változatosság jellemzi. A vallásos tárgykör, mind a protestánsoknál, mind a katolikusoknál megvan, de a népszerű formában kínált műveltség anyagának ez csak a töredéke. A túlnyomó többséget szépirodalmi művek alkotják. Gondoljuk meg, ekkor működik *Ilosvai Selymes Péter*, minden idők egyik legsikeresebb magyar írója. A munkái mindig néhány lapos, feltűnő kiállítású formában jelennek meg. Vagy ekkor ír *Valkai András*, akit ma már nem nagyon tartunk számon, de a kortársai igen szívesen olvasták. Őt is mindig népszerű kiadásban dobják a piacra. Az előző és az utóbbi következő korszakok terméséhez képest is rengeteg szépirodalom pedig ekkor még nem egyszerűen szórakoztat, hanem távoli földrészekről, az ókori történelemlről mesél, a mindennapi élethez vagy a szerelemhez ad tanácsokat. De vannak a népszerű kiadványok között világi értelemben vett tudományos munkák is. Végül igen sok, a világmindenség titkairól vagy a gazdasági munkákról tájékoztató magyar kalendáriumot is adnak ki — Magyarországon először — ebben az időszakban. Végül egy mondatban mégiscsak érintem itt a nem magyar népeket: Ez az első és hosszú időre érvényesen az utolsó olyan művelődéstörténeti periódus, amikor valamennyi itt élő nép nyelvén jelennek meg kiadványok. Mindent összevetve: a XVI. század utolsó három évtizedében működő alkotók komoly és széles körű műveltséget kínálnak, illetve juttatnak el a tanultság legalsó szintjére. És ezen a szinten állóknak. És ezen a szinten állóknak. És ezen a szinten állóknak. És ezen a szinten állóknak.

Mindaz természetesen nem változtat azon a tényen, hogy a magyar nép a reformáció századában nem olvasta a Bibliát. Mert a Szentírást valóban nem adták ki könnyen megvásárolható formában, de sokoldalúan összetett kulturális anyag hozzáférhetővé vált a nép számára. És a hit dolgaiban tájékoztató művek helyett, mintegy a világra rácsodálkozó kíváncsiságot kielégítő vagy talán csak ilyen érdeklődést felkeltendő, került ponyvára sok, korábban csak az igazán műveltek előtt feltárt reális tudnivaló. Rejtély, miért lett volna a műveltség szempontjából hasznosabb, ha a Bibliát olvassák.

Itt tértem vissza a protestantizmus kulturális szerepéhez a reformáció századában Magyarországon. A műveltség legalsó szintjén állók igényeinek kiszolgálására irányuló törekvés ugyanis vagy talán csak a kulturális érdeklődésük felkeltését célzó szándék, nagyjából a protestantizmus magyarországi eluralkodásával együtt alakult ki. A XVI. század végi kulturális aranykor azzal az időszakkal esik egybe, amikor a lakosság körülbelül 80%-a valamelyik protestáns felekezethez tartozik.

A két tény között azonban — ha a bibliaolvasatási programmal nem lehet érvelni — egyáltalán nem egyértelmű az összefüggés, hiszen a népszerű nyomdatermékek szerzőinek és kiadóinak túlnyomó többsége protestáns, többnyire egyenesen egyházi személy ugyan, de az általuk létrehozott művek nagyobb részét katolikusok is nyugodtan megírhatták vagy akár ki is adhatták volna.

Homéroszt, Plutarkhoszt, Trogus Pompeiust, Bocacciót például lelkük veszélyeztetése nélkül írhat-

ták volna katolikusok át könnyen olvasható, ponyván kínált magyar versekbe, mégis protestáns orvos²⁸, iskolamester²⁹, prédikátor³⁰, diák tette meg.³¹ A csodás Afrikáról, Ázsiáról, V. Károly távoli vállalkozásairól népszerű magyar formában verselni egyetlen katolikus sem tarthatott vissza a vallási meggyőződése, mégis egy protestáns fejedelmi tisztviselő írt ilyeneket.³² A magyar múlt olyan híres régi alakjainak csodálata, mint Bánk bán, Toldi Miklós vagy Mátyás király nem volt felekezeti hovatartozáshoz kötve, mégis protestáns úr³³, iskolamester³⁴, deák³⁵ írt róluk egyszerű emberek számára is érthetően.

Mindent összevetve, nagyon feltűnő: a távoli múltra, csodás földrészekre, a legmagasabb rendű szépirodalomra, az élet kulturáltabb vitelének módjára nyíló ablakokat protestánsok vágták a magyar nép előtt. És ezzel bizonyosan tettek a műveltségéért annyit, mintha kezébe adják a Bibliát. A katolikusoknál viszont, akik, főként *Telegdi Miklós* személyében, viszonylag sok naptárt, azokon kívül azonban csak vallásos tárgyú könyveket adtak ki népszerűen, nem látszik ez, a viszonylag tudatlanok világi érdeklődésére irányult figyelem.

A nép művelésére fordult gondoskodásról mégsem lehet azt állítani, hogy a protestáns felekezethez tartozás természetes velejárója, hiszen egy-egy alkotó tevékenysége egyéni véletlenekből alakul ki. A protestánsoknál halmozódó véletlenek sorozata azonban elgondolkoztató. A népszerű művek szerzői és kiadói között sok protestáns jelenléte ugyanis csak az egyik jelenségcsoport. De el lehetne kezdeni *Dévai Bíró Mátyással*, aki nemcsak az egyik első reformátor Magyarországon, de az első magyar nyelvten³⁶ szerzője is. Utána pedig a XVI. században csak a protestáns szimpátiával gyanúsítható Sylvester írt ilyet. Az első magyarul megjelent teológiai munka *Ozorai Imrétől*³⁷ és nem katolikus szerzőtől származik. A történelem száraz leírását, Bonfini munkáját, nem valaki a sok katolikus történetíró közül, hanem *Heltai Gáspár* dolgozta át magyarul a múlt kincsestárává.³⁸ *Oláh Miklósnak* viszont még az sem jutott eszébe, hogy saját hősről, Attiláról szépen gördülő magyar éneket írjon. *Forgách Ferenc* latin történeti munkája kéziratban maradt, míg *Székely István* sokkal szerényebb igényű magyar világkrónikája³⁹ kiadásra került. *Melius Juhász Péter* rengeteg egyházkormányzati teendője közepette is vette a fáradságot, hogy magyarul herbáriumot⁴⁰ állítson össze. Egyetlen katolikus főpap sem foglalkozott ilyesmivel.

Sok és sokféle véletlenből adódik a feltételezés: a protestánsok valószínűleg másként viselkednek mind a nép műveltségi igényeivel szemben, mind egyáltalán a kulturális tennivalókkal kapcsolatban, mint a katolikusok. E sajátos magatartás azonban nem vezethető vissza egyetlen okra, legkevésbé pedig a bibliaolvasatás törekvésével lehet magyarázni. A magyarországi helyzet világosan mutatja: az itteni protestánsok, jóllehet a bibliaolvasás náluk megőrzött programját nem hajtották végre, elsősorban a műveltség legalsó szintjén állók kulturális igényeinek felkarolásával, jelentősen előrelendítették a magyar művelődés ügyét.

Péter Katalin

JEGYZETEK

1. Révész Imre: A Szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar ébredés, *Theológia* 5. (é. n.) 1—2. o. —
2. RMNy 168. [Régi magyarországi nyomtatványok.]

Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája. Bp. 1971. Mindehüzt az RMNy számokra hivatkozom, mert ott irodalmi összefoglalás is található.] — 3. RMNy 736. — 4. RMNy 13. — 5. RMNy 16. — 6. RMNy 49. — 7. Desiderii Erasmi Roterdami Opera Omnia 6. Lugduni Batavorum 1703. 3. o. — 8. RMNy 74. — 9. RMNy 335. — 10. RMNy 92; 96. — 11. RMNy 162. — 12. RMNy 90; 95; 205; 208; 213. — 13. RMNy 205; 213. — 14. RMNy 584. — 15. RMNy 652. — 16. RMNy 971. 4. o. — 17. RMNy 652. 4v—5. o. — 18. RMNy 90. — 19. RMNy 205. — 20. RMNy 584.

21. Luther, Martin: Werke 26. Weimar, 1909. 175. skk. o. — 22. Az Ágostai Hitvallásban: Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Göttingen, 1952. 61.; 58. o. — 23. Bekenntnisschriften

und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche. Szerk. Niesel, Wilhelm. Zollikon — Zürich, é. n. 223—224. o. — 24. A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Szerk. Kiss Áron Bp. 1881. 75. o. — 25. RMNy 205. 3v. o. — 26. Klaniczay Tibor: Bevezetés a barokk irodalom fejezetéhez. A magyar irodalom története II. Bp. 1964. 113—121. o. — 27. Péter Katalin: A romlás a szellemi műveltség állapotában a 17. század fordulóján. Tört. Szle 1984/2. 88—90. o. Itt az egész statisztika megvan. Az aranykor a századfordulón bekövetkezett romlás előtt volt. — 28. RMNy 388. — 29. RMNy 385. — 30. RMNy 341. — 31. RMNy 380. — 32. RMNy 327; 351. — 33. RMNy 349. — 34. RMNy 338. — 35. RMNy 297. — 36. RMNy 22. — 37. RMNy 15. — 38. RMNy 360. — 39. RMNy 156. — 40. RMNy 413.

„Egymással összefüggő és egymást kiegészítő jelenségek”

Érdeklődéssel és örömmel olvastam végig először Péter Katalin kényes kérdéseket bátran feszegető előadásának szövegét. Íme, újra egy „szent tehén” egyháztörténetírásunkban, amely nem állta meg a kritikai történettudomány próbáját! Később azonban egyre inkább elhatalmasodott rajtam egy rossz érzés, és mire másodszor elolvastam, megértettem, miért. Sommás ítéletek hangzanak itt el túl nagy horderejű dolgokról, ez van, ez nincs, ezért van, ezért nincs. A szerző ítélete végeredményben mázsás súlyú elmarasztalás: a reformáció éppen azt nem teljesítette, amit ígéretként zászlajára írt, csak mondta, de nem adta az egyszerű nép kezébe a Bibliát, inkább megtartotta papjai kezében, tanítsák belőle ók a népet prédikációjukkal.

Nagy kérdés mindjárt a bevezetéshez, hogy Révész Imre idézett véleménye — hogy ti. a puritánok fellépte előtt a protestantizmus nem adta a nép kezébe a Bibliát — mennyire vonatkozik, illetve vonatkozatható a reformáció egészére. Ha éppen Luther német Bibliájának könyvtárusi sikerére gondolok, „Szeptemberbibel”-je (1522) 20 kiadására még életében és számtalan utánnomására Németországban és Svájcban, a zürichi teljes Biblia (1531) újabb és újabb kiadására, az 1525-ben felkelt parasztokra, akik a Bibliára hivatkoztak, és a reformáció „balszárnyát” alkotó újrakeresztelőkre, egyszerű szegényemberekre, akik a Bibliát naponta olvasták és arról papjaikkal szenvedélyesen vitatkoztak, akkor nehezemre esik ezt az értékítéletet elfogadni. A szerzői jog védelme akkor még ismeretlen volt, így ma már nem is állapítható meg, a Luther-Biblia hány „illegális” kiadására került sor német nyelvterületen. Ezt a folyamatot az „egyházszervező”-vé lett Luther még akkor sem állíthatta volna le, ha akarja. A Bibliát Európa-szerte a nép kezébe adó reformáció fogalma és művelődéstörténeti jelentősége tehát nem egészen alaptalanul vált szállóigévé, közhellyé, vagy akár „joker”-rá.

Mégis, a mi keserves XVI. századi viszonyainkra nézve elfogadhatjuk a negatív megállapítást. Való igaz: a magyarországi reformáció a teljes Szentírást csak 1590-ben adta ki magyarul, s akkor is csak hatalmas, nehézkes formában; a Biblia, legalábbis a XVI. században, valóban nem vált a magyar nép olvasmányává. Nem is a tényt akarom kétségbe vonni, inkább csak a hozzá fűzött magyarázatok és indoklások körül van némi hiányérzetem. Úgy látom, a szerző három fő érvre támaszkodik. Ezek: 1. egy formális, esztétikai, szubjektív megfigyelés, 2. egy reformációtörténeti, főleg a Második Helvét Hitvallás-

ból vett teológiai megalapozás, és a 3. az a Szcnczi Molnár Albert hanai bibliakiadásának előszavából kiolvasott szándék, mely szerint a magyar bibliát papi használatra kívánták volna kiadni.

1.

A humanista magyar Újtestamentumok kétségkívül csinosabbak, „kedvesinálóbbak” a század második felének szegényesebb hasonló kiadványainál. De ezt a különbséget ugyanúgy indokolhatnánk a reneszánszból kinőtt keresztény humanizmus díszítőkedvével, szemben a puritanizmusra már korán hajló helvét irányú reformátusság egyszerűsége törekvésével — ami a kortársakra bizonyára nem hatott olyan „riasztóan”, mint azt Péter Katalin érzékeli. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a század 70-es és 80-as éveinek teológiai íróit már majdnem két nemzedéknyi rettenetes pusztulással és nyomorral teli idő választotta el a régi gazdag ország humanizmusának képviselőitől, akik röviddel Mohács után a még viszonylag (anyagi téren is) biztonságos Nyugat-Magyarországon működhettek.

Ami pedig a nagyságbeli különbséget illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a tetszetős, kis méretű humanista Bibliák csupán az Újszövetséget tartalmazták. Ezeket szembeállítani Károlyi Gáspár „óriási, kezelhetetlen” teljes Bibliájával és más „egyre terebélyesedő”, jórészt ószövetségi fordítással, tehát mégsem egészen „fair” dolog. — És egyáltalán: ha a XVI—XVII. századforduló magyar Bibliája nem zsebben, vagy legalább nyeregbe erősített bőriszákbán (Zwingli módjára) hordozható könyvecske, hanem hatalmas fóliás, vagy négyrétű „középporma” volt is, attól még lehetett volna belőle olvasmány szélesebb néprétegek számára — ha elég olcsó —, amint azt a későbbi családi Bibliák példája mutatja. A formából a szándékre következtetni kényes dolog.

2.

Ezt az általános bibliaolvasást korlátozó szándékot és teológiai megalapozását véli a szerző felfedezni a reformátori hitvallásokban, főleg a Második Helvét Hitvallás híres első fejezetében:¹ „Isten igéjének hirdetése Isten beszéde” („Praedicatio verbi Dei est verbum Dei”). — Vajon jogosan?

Annyi kétségtelen — és Péter Katalin finom érzékel ebből sejtett meg valamit —, hogy már az első és második reformátori nemzedék, főleg pedig a Má-

sodik Helvét Hitvallás szerzője, Bullinger Henrik, közvetlenül is megtapasztalta a Bibliát buzgón olvasó, de az egyes bibliai helyeket gyakran összefüggésükből kiragadva, „szektás”, szó szerinti értelmezéssel — ma azt mondanánk, „fundamentalista” módon — magyarázató újrakeresztelőkkel folytatott vitákban (Bullinger több könyvet is írt ellenük), hogy az egyszerű nép „magánmagyarázata” nem mindig veszélytelen dolog. Ez kifejezésre is jut a Hitvallásban. Míg ugyanis a fiatal Zwingli szerint „a legegyszerűbb ember is hozzászólhat a Szentíráshoz”, addig Bullinger, a későbbi Zwinglivel összhangban, sok fájdalom tapasztalat alapján, „nem csak egyházkormányzati óvatosságból, hanem egyszerűen lelkipásztori hűségéből” hangsúlyozza, hogy az Ige hirdetésére vonatkozó isteni ígéretek akkor érvényesek, ha az igehirdetés „törvényesen elhívott prédikátorok” által („per praedicatores legitime vocatos”) történik.²

Mégis: a „Helvetica”-nak a prédikáció fontosságát kifejtő részében nem valami bibliaolvasás-ellenes áramlat, vagy törekvés jut szóhoz; a „Praedicatio verbi Dei est verbum Dei” címmel jelzett részben egészen másról van szó. Nem az Ige olvasásától féltették a reformátorok az (egyházi) prédikációt, hanem fordítva: a „Lélek” inspirációjára, közvetlen isteni üzenetekre hivatkozó „rajongók” (Schwärmer”) prédikációjától igyekeztek megóvni a bibliai Igét, ezért igyekeztek szorosan odakapcsolni a prédikációt a Szentírás szövegéhez. Erről a roppant érdekes és bonyolult egyháztörténeti, illetve teológiai kérdésről érdemes valamivel részletesebben is szólni.

Azt, hogy az isteni Ige a gyülekezetben a Szentlélek vezetése alatt előszóval elhangzott igehirdetés útján lesz élő és ható üzenet, nyilván már az ősegyház is vallotta. Ezért idézi az első fejezetben Bullinger a Római Levél 10. fejezet 17. versét: „A hit hallásból van, a hallás pedig Isten ígéje által.” (Nem maga a Hitvallás „nyilatkozik” tehát így, hanem csupán Pál apostol idézi!) Az istentiszteletnek már az ősegyházban két alkotóeleme volt: a prófétai (igemagyarázó) és az eucharisztiai (úrvacsorai) része. Míg a római katolicizmus az utóbbira, vagyis a misére helyezi a hangsúlyt, addig a protestánsok szemében az Ige hirdetése a legfontosabb. Luthert jórészt éppen az választotta el Zwinglitől, hogy féltette tőle a tiszta igehirdetést (akárcsak a „rajongóktól”) mert Zwingli abban szerinte túl sok teret engedett a Szentlélek szabad munkájának. Bullinger Második Helvét Hitvallásának idézett fejezete kompromisszumot jelent Luther és Zwingli között. Az igehirdetés szolgálatának szükségességéből indul ki és Zwingli örökségét juttatja érvényre, amikor „mindjárt az alapvető bevezetésben szól a prédikációról — nem csupán később, az egyházi és a kegyelmi eszközökről szóló tanításnál (mint pl. az Ágostai Hitvallás V. cikke, vagy Kálvin Institutiója) —, s ecélből tér át oly gyorsan az írott Igéről a hirdetett Igére”. Másrészt viszont Luther értelmében hangsúlyozza, hogy „a verbum Dei-t... a Szentírás tartalmazza, s a mi prédikációnk csak azért Isten Igéje, mert a Biblia szavait magyarázza és alkalmazza.”³

A közösségi, közösségalkotó jelleg a keresztyénség lényegéhez tartozik. A reformátorok is az egész gyülekezet, az egyház ismertetőjeleiként vették bele a hitvallásokba (Kálvin pedig az Institutióba) az Ige tiszta hirdetését és a sákramentumok helyes kiszolgáltatását. Az egyéni igeolvasás ebben az összefüggésben valóban nem eshetett érdeklődésünk körébe, de meg nem tagadták soha. A „magánmagyarázatot” is csak azért elleneztek (az újrakeresztelőkkel tett ta-

pasztalataik alapján), mert az éppen nem maradt magán-magyarázat, hanem szeparatista módon újabb közösségek keletkezését eredményezte és a gyülekezetet megosztotta. A svájci reformáció fejlődésében fontos szerepet játszó zürichi „profécia”, vagyis bibliamagyarázó iskola, egyszerre kettős feladatot végzett párhuzamosan: a prédikáció előkészítését és a Biblia lefordítását a nép számára (az első teljes zürichi Biblia 1531-ben jelent meg). Ellentét az igehirdetés és a hívek igeolvasása között sehol sem érezhető a reformációtörténet folyamán; a bibliaolvasás szokása hamarosan elterjedhetett és a kortársak sem láttak benne valami rendkívüli dolgot sem Svájcban, sem Németországban. — A bibliakiadási és olvasási program késleltetésének a XVI. századi Magyarország mostoha körülményei között ezerféle oka lehetett. A külföldi protestáns hitvallásokból azonban mindez nem indokolható meg, még abban a szerző által sejtetett formában sem, hogy azok befolyásolták a magyar „vezető egyházi személyiségek” magatartását; ezek ugyan idevágó műveik előszavában helyeselték a bibliaolvasás programját, valójában azonban, hivatali tisztségük gyakorlatában, a hitvallásokból tanult teológiai és egyházkormányzati elvek alapján akadályozták azt. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy a hitvallások nem álltak ellentétben a „bibliaolvasás szükségességének hirdetésével”.

3.

Felmerül azonban a kérdés: milyen szándékkal, kiknek a számára adtak ki magyar Bibliákat, ha nem a magyar nép számára? — „A szószebe, papok kezébe szánt biblia jelent meg”, állapítja meg a szerző a Hanauban 1608-ban megjelent Bibliáról, a kiadó Szenczi Molnár Albertre hivatkozva, s rögtön le is vonja belőle a következtetést: „Mintha a bibliakiadások formája is, szándéka is feladta volna a XVI. század során a humanisták bibliaolvasatási programját.”

Vizsgáljuk most meg, hogyan nyilatkozik a magyar bibliakiadás kérdéseiről a koronatanúként szólított Szenczi Molnár Albert. A nagy zsoldárfordító és bibliakiadó valóban kifejti a hanaui biblia előszavában, hogy „középfarmájú” (negyedré) Bibliája, a vizsolyinál (nem az „újszigeti”-nél!) jóval kisebb mérete miatt, alkalmas lesz arra, hogy a lelkészek a „prédikáló székbe felvihessék” magukkal, s hozzáteszi, hogy egyedül a magyar prédikátorok kénytelenek (kisméretű magyar Biblia híján) még mindig latin Bibliából hirdetni az Igét. Nyilvánvaló, hogy Molnár itt nagy vállalkozása legvalószínűbb vásárlói köréhez fordult, dicsérve fáradozásainak legfrissebb gyümölcsét. Mégsem felel meg az igazságnak az, hogy Bibliája csak papok számára készült. Előszavát sem csupán hozzájuk intézte. Megtudjuk belőle, hogy Molnár a régi vizsolyi bibliakiadásban főleg két hiányosságot érzett: 1. hogy „nagy öreg volta miatt forgatásra nehéz volt” és 2. hogy „az szűkköltségűeknek megvételre sem volt könnyű”. Hangsúlyozza, hogy ezeket a hibákat kívánta kiküszöbölni a maga Bibliájával, és máris kilátásba helyez egy újabb kiadást, nagyobb, vagy kisebb formában, „a hívek kívánsága szerint”.⁴

Az újabb kiadás, mely négy évvel később meg is valósult, témánkat illetően perdöntő jelentőségű. Molnár ugyanis ennek az 1612-ben Oppenheimben kiadott, még sokkal kisebb (nyolcadré) méretű Bibliájának előszavában⁵ már a legszélesebb olvasóközönységhez, a keresztyén hívekhez fordul, minden megkülönböztetés nélkül, és művét ezeknek ajánlja. Kifej-

ti, hogy a hanai bibliakiadásnak „a hívek között kedves voltát” és nagy üzleti sikerét, hogy ti. „az... másfél ezer exemplar többire már mind eladatott”, az ottani könyvkiadói körök érdeklődéssel fogadták. Ezek barátságosan felkérték őt, írja Molnár: „hogy ez Bibliát, egyéb keresztény nemzeteknek bibliájoknak kisdéd formájára... a Soltárokkal és Catechismussal együtt... kinyomtatattam”. Különösen fontos témánk szempontjából az, amit a kisméretű Biblia kiadásának céljaként jelöl meg: „Hogy azzal az útonjáró hívek is, mint egy kézben hordozó könyvvel élhetnének, és a kevés költségek is könnyebben szerit tehetnék.” Molnár, aki szerényen a kezdeményezés minden érdemét könyvkiadó barátaira hárította át, végül mégis eldicsekszik azzal, hogy ő felismerte, hogy az újabb bibliakiadás „Istennek szent igéjének terjesztésére és idvösséges esmeretire nézne és szolgálna”, és más, előnyösebb állásokat „hátra hagyván” s jutalmat „Istentől várván”, elvállalta a munkát. Végül hangsúlyozza: reméli és Istentől is azt kéri, „hogy ez apró betűkkel kinyomtatott kisdéd Biblia is ne legyen haszontalan az egyedül igaz Istennek idvösséges esmeretire áhítózó hív keresztényeknek...” — Nyoma sincs annak, hogy a bibliaolvasók köre a papokra korlátozódna, hogy az Igét azok közvetítsék prédikációikkal a néphez, ellenkezőleg: Isten „üdvösséges ismeretét” a hívek számára az immár kezükbe adott Szentírástól reméli a kegyes kiadó.

Mindebből nyilvánvaló, hogy Szenczi Molnár Albert 1612-ben, külföldi példára, kiadói biztatására és alaposan átgondolt célkitűzéssel egy kisméretű, a kor legjobb nyomdatechnikai lehetőségeinek megfelelő s hozzátéhetjük, szép kiállítású Bibliát adott az egész protestáns magyar nép kezébe, a szegényebbekről sem feledkezve meg. A Heidelbergi Káté szövegén kívül csatolta hozzá híres szoltárait, amelyeknek mély hatása népünkre vitán felül áll. Szinte úgy tűnik, mintha Bibliájának egyben valami széles körű, a hit és kegyesség terén tájékozódást nyújtó kézikönyv feladatát szánta volna. Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Szenczi Molnár Albert semmiképpen sem használható fel koronatanúként a mindenkinek szóló bibliaolvasási program hazai be-
szűkülése, vagy egyenesen feladása mellett.

*

Péter Katalin előadásának legérdekesebb, legszebb és legszínesebb része az, ahol a XVI. századi népművelést szolgáló protestáns ponyvairodalom jelentőségéről szól. Annál szomorúbb ennek a lelkesítő jelenségnek az ellenképe. Eszerint a reformáció egyházi és lelkeszei, akik ennyit tettek népük kulturális fel-emeléséért, ugyanakkor szándékosan, vagy legalábbis közömbösen engedték, hogy a bibliaolvasás humanista és reformátori programja elsikkadjon s a Szentírás ne jusson el a nép kezébe: „Csak mondják, mondják, de közben a szent szövegeket a nép számára hozzáférhetetlenül tartják.” Ha ez így igaz lenne, akkor a reformáció prédikátorai cinikus módon ellentétbe kerültek volna önmagukkal, hiszen ők nagyjából ugyanezt vetették a római katolikus papok szemére, hogy ti. a népet elzárják az isteni Igétől. — A kép tehát végül is feloldhatatlannak tűnő kettősséget mutat, s ez kellemetlen hiányérzetet hagy az olvasóban.

Befejezésül szeretnék a fentiek alapján egy vázlatos magyarázatot megkísérelni, legalább a hipotézis szintjén, ami talán jobban kielégíti a kérdésen töprengőket, s amivel esetleg Péter Katalin is egyet tud érteni. Tény, hogy a humanizmus és a reformáció Magyarországon is meghirdette a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját. Ennek sem a protestáns hitvallások, sem a hazai egyházi rendelkezések nem mondtak ellent soha, legfeljebb nem szóltak róla. Annál inkább szóltak róla a bibliafordítók és kiadók mind — ahogy a szerző ki is mutatja —, a humanistáktól Méliuszon át Károlyi Gáspárig, egyformán nagy lelkesedéssel. Semmi okunk arra, hogy őszinteségüket kétségbe vonjuk, vagy kétnyelvűséggel vádoljuk őket. Igaz, a teljes magyar Biblia csak 1590-ben jelent meg, nehezen kezelhető hatalmas formában, de a remény sem addig, sem azután nem aludt ki a tudós prédikátorokban, hogy idővel a magyar nép mind szélesebb rétegei olvashatják majd a Szentírást. A prédikátorok közben olcsóbb, kisebb műveket nyomtattak ki nagy mennyiségben. Vajon valóban oly nagy az ellentmondás a népművelő és a szépirodalom (részben bibliatörténetek) ponyvai terjesztése és a bibliaolvasatás célkitűzése között? Nem inkább két, egymással valahogy összefüggő és egymást kiegészítő jelenségről van szó? Tudott dolog, hogy a reformáció, különösen annak svájci ága, mindig erősen képviselte a humanista művelődési eszményt, mint az egyház megújításának egyik előfeltételét. Sok minden szól amellet, hogy ebben a magyar reformátorok is osztoztak, s abban a reményben fáradoztak népük kulturális felemelésén, hogy ezzel egyben előkészítik a Szentírás jobb megértésére is, ha az majd mindenkinek hozzáférhető lesz. Mikor aztán a reformátori célkitűzéseket felelevenítő Szenczi Molnár Albert önzetlen munkásságával megnyílt végre a lehetőség a széles néprétegek által olvasható Biblia kiadására, akkor olyan elemi erővel jelentkezett az igény országszerte — nemcsak lelkészek körében! —, hogy az még a német könyvkiadókat is meggyőzte. Az üzletemberek komoly érdeklődése a legjobb bizonyíték arra, hogy Magyarországon 1608 és 1612 körül már volt „piaca” a szélesebb körben, a szegényebb nép között is elterjesztett Bibliáknak. A XVI. századi protestáns magyar nyelvű irodalom áldozatos művelése ekkor térült meg igazán. A magyar reformáció, ha nagy késéssel is, de mégiscsak beváltotta ígérését. Szenczi Molnár Albert két bibliája reális lehetőséget biztosított arra, hogy a „bibliaolvasás mindenkinek szóló programja” ne maradjon elérhetetlen vágyálom, vagy üres jelszó a XVII. században.

Zsindely Endre

JEGYZETEK

1. A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai... Budapest, 1981, 118. k. old. — 2. Gottfried W. Locher, Praedicatio verbi Dei est verbum Dei. Heinrich Bullinger zwischen Luther und Zwingli. Ein Beitrag zu seiner Theologie. (Gottfried W. Locher, Huldrych Zwingli in neuer Sicht. Zehn Beiträge zur Theologie der Züricher Reformation, Zürich, 1969, 284. old.) — 3. Locher, i. h. 281. k. old. — 4. RMNY 971. 4. r.—v. — 5. RMNY 1037. 4. r.—v.

„A Szentírás jobb és pontosabb megismeréséért”

A Theologiai Szemle Szerkesztőbizottsága Péter Katalin előadásához hozzászólásra többünket felkért, mert a benne foglaltak „közelről érintik egyháztörténeti, teológiai történeti ismereteinket és mindenképpen kívánatos szélesebb körben megvitatni az előadás címében jelzett témát”. A kiegészítő jellegű hozzászólásokra való felkérés önmagában véve indokolt, mivel egy időileg 20 percre korlátozott előadást nem tekinthetünk minden részletkérdésre kiterjedő tanulmánynak. Másfelől művelődéstörténeti szempontból úgy tárgyalta a reformáció néhány lényeges kérdését, hogy teológusokat, egyháztörténészeket is interpretálásukra ösztönöz.

Mi ketten kicsereltük reflexióinkat. Érdemben egyformán látjuk a felvetett problémákat. Egymás ismétlése elkerülésének kiküszöböléséért fogalmazzuk meg közösen legfontosabbnak vélt mondanivalónkat: olyan összefüggések hangsúlyozását, amelyekre a gondolatébresztő előadás nem tért ki.

1. A reformátori teológia a Bibliát tekintette forrásnak. A Szentlélek bizonyágtétele által megvilágosított írott Igét, mint Isten kijelentését állította az istentisztelet középpontjába, tekintette a tan és az élet zsinórmértékének. Ennek ellenére valóban az egyháztagok széles körű tábora, „a magyar nép a reformáció századában nem olvasta a Bibliát”. (129. p. 2. bek.) A XVI. század kánonai nem írták elő számára a rendszeres bibliaolvasást, csak a lelkipásztorokat, mint a gyülekezetek tanítóit kötelezték a teljes Szentírás állandó tanulmányozására és tanítására. Így az Articuli majores (1567) LXV. cikkelye megkívánta tőlük: „legyen tiszta tudományuk, figyelmezzenek a tanításra, tanuljanak, tanítsanak, ne legyenek hivalkodók, vizsgálják az írásokat, szorgalmasan olvassák a Bibliát és amelyeket olvasnak, meg is értsek”. (Kiss Áron: 601. p.) Egy évvel korábban a gönci zsinat 5. végzése így rendelkezett: „Az apostoli hitvallást és úri imádságot kátészerűen kell magyarázni és nemcsak az úrnapi evangéliumokat kell mindig tanítani, hanem egész könyveket kell felvenni, vagy a prófétákból vagy az apostolokból, és minden nap, avagy legalább a három szokott napon hetenkint tanítani vagy prédikálni.” (Kiss Áron: 443. p.) A csepregi zsinat (1587) pedig X. határozati pontjában meghagyta, hogy a prédikátorok „A szentírásból naponként olvassanak egy vagy két részt; tanulják meg azt, kiváltképpen a Pál leveleit”. (Uo. 696. p.)

A hangsúly vitathatatlanul a Biblia tanítására esett, miközben „magánvonalon” mégis „A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Pesti Gábor óta megszokás nélkül benne volt az egyre terebélyesedő bibliafordítási kötetek előszavaiban...” (126. p. 4. bek.) Zsinati végzés, illetve hitvallási artikulus legfeljebb a bibliaolvasás tilalmazását ítélte el. A Tarcaltordai hitvallás (1563) XXVII. artikulusa, amely arról szól, hogy „Mi légyen az szent írásnak méltósága és miért kellessék minden közönséges nyelvre azt fordítani” fejeződik be így: „Végezetre valaki a szent könyveknek olvasását az emberektől megtiltja, tudja meg, hogy azoktól minden bizonyos vigasztalásnak és idvességnek reményét elveszi.” (Kiss Áron: 353. p.)

2. Péter Katalin előadásának jelentős gondolatindító szerepe van a magyar kegyességtörténeti kutatás ösztönzése szempontjából is. Esze Tamás már 1957-ben felhívta az egyháztörténeti kutatás figyelmét arra, hogy a Biblia olvasásának módjáról vajmi keveset tudunk az elmúlt évszázadokban. Ezt a kér-

dést véleményünk szerint nem lehet csak annyival elintézni, hogy felsoroljuk a különböző bibliafordításokat és kiadásait, bár ezek is jelentős mutatói a Biblia iránt megnyilvánuló érdeklődésnek. A reformáció korának irodalmát, a ránk maradt dokumentumokat vizsgálva az nyilvánvaló, hogy ebben a században jelentős bibliaismerettel rendelkező hívei, tanárai és gyülekezeti tagjai voltak a reformátori irányzatot követő egyházaknak. Az a meggyőződésünk, hogy ez a bibliaismeret nem csupán az olvasás által terjedt. Fontos további feladatunk volna a terjedés módjának feltárása.

Vizonylag keveset tudunk a reformáció előtti magyar nyelvű bibliafordítások olvasóiról, a bibliaismeret és bibliaolvasás késő középkori hagyományozóiról és a magyar devotio moderna hatásáról, pedig a reformációban ezek terebélyesedtek tovább. Figyelemre méltó, hogy első magyar nyelvű bibliafordításaink jelentős részének ihletője a latinul nem tudó és Bibliát olvasni akaró apácák, valamint a begina mozgalom tagjai voltak. A begina udvarok életéről, kegyességéről keveset tudunk, bár nem régen Katja Schreiner írt erről hasznos könyvet (Beginen in Ungarn in 13 Jahrhundert, 1981). Sajnos ennek a mozgalomnak a kései periódusa még meglehetősen ismeretlen.

A magyar reformáció jellegzetes arculatának megértése szempontjából jelentős a ferences renden belüli bomlás, a magyar devotio moderna emlékeinek vizsgálata, vagy a Mátyás utáni magyar humanizmus hatásainak tisztázása. Vajon tudunk-e arra felelni, hogy mi ezen belül a Biblia szerepe?

Péter Katalin is rámutat arra, hogy a Biblia megismerésének és megismertetésének igénye tükröződik a különböző XVI. századi bibliafordításaink előszavaiban is. Vajon csak jámbor óhajítás volt-e ez a program, vagy valamilyen valós gyakorlatot indított el, vagy próbált továbbfejleszteni? Szabad-e hinnünk abban, hogy a bibliafordítások előszavaiban jelzett program részben vagy egészben megvalósult? A válaszuk igen, de ezeknek a kérdéseknek újabb kutatásokra kell ösztönözniük.

Mindezek arra mutatnak, hogy volt egy olyan világi réteg, amely ismerője és olvasója volt a Bibliának. Volt tábora a bonyolódó hitviták tüzeiben az „ad fontem” humanista elvnek, sokan utána jártak annak, hogy mit mond a Biblia, de abban igazat kell adnunk Péter Katalinnak, hogy a bibliaolvasás intenzív programját a puritanizmus honosította meg hazánkban. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ezelőtt semmi nem volt.

3. A hangsúly úgy esett a Biblia tanítására, hogy az hitvallásos alapon történjék. A reformáció kibontakozásának és megszilárdulásának lassú folyamata, illetve a felekezeti elkülönülések idején, a „hitviták tüzeiben” ez létkérdés volt. A reformáció minden irányzata, a felerősödő antitrinitárizmus is a Bibliára hivatkozott. A reformátorok ezért óvtak a Bibliának privát jellegű, önkényes, heretikus magyarázatától. Ezt tette Melius is az 1562-ben kiadott hitvallás *Németi* Ferencnek szóló bevezetésében: „Szükség azért, hogy hirdettessék az egyházban a mennyei tudomány, és legyenek a szent forrásokból szerkesztett hitvallások, melyekben a mennyei tudomány fejtegetessék. Ezért köti össze gyakran a Szentlélek is a tudományt és a hitről való vallástételt, mivel azt akarja, hogy az egyház tanítói hallassák magokat és tanít-

sanak összhangzólag az Isten beszédével; vizsgálják az írásokat és forduljanak a törvényhez és bizony-sághoz. Mert több hamis tanítók vannak, kik csalá-rdul és ravaszul csavarják el az Isten beszédét... Aki szól, szólja mint az Istennek beszédét. Az írás nem magánmagyarázatra való. Szükség azért, hogy a lel-kipásztörök szóljanak lélekben és igazságban és ad-ják ki hitvallásukat a szent írás szabványa szer-int..." (Uo. 74—75. p.)

Ebbe a vonalba esik a Biblia ismeretébe quasi be-vezető, ill. lényegi mondanivalóját összefoglaló káté-kiadások sora (az RMNY I. 11 evangélikus, 11 refor-mátus magyar nyelvű kátét ír le), de ide kapcsolód-nak a korabeli rendszeres teológiai munkák is, ben-nük a kor egyháztörténeti viszonyaival összefüggően gazdag polemikus iratokkal.

4. Az egyháztörténeti viszonyok mellett a XVI. szá-zad művelődésügyének helyzete is természetesen közrejátszott abba, hogy a magyar nyelvű bibliaolva-sás eleve csak igen szűk körre szorítkozhatott. Esz-metörténetileg igen lényeges tendenciák indultak el a reformáció nyomán — de kevés eredménnyel. Refor-mátus vonatkozásban együttesen így érzékelteti ezt Révész Imre „A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés” című munkájá-nak (Bp. 1947) 9. lapján: „Háromnegyed század alatt még sehol sem bírt kialakulni a magyar református egyházban igazi gyülekezeti élet. Öntudatos, hitvalló református keresztyénység jelei még városok polgár-ságában is elég ritkák, a jogtalan jobbágytömegekből pedig éppen hiányzanak: ezeknek elnyomott, kizsák-mányolt állapotán a reformáció — noha magát az el-nyomást és kizsákmányolást bátran és állandóan megbélyegezte — gyakorlatilag semmit, s teljes mű-veletlenségén sem tudott egyelőre sokat segíteni.”

Megállapításával teljes mértékig egyetértünk: egyelőre nem tudott sokat segíteni. A reformáció mű-velődéstörténeti jelentőségének fejtegetése azonban a tárgyszerűség szempontjából is meghaladja a hozzá-szólás kereteit. Ezért csak jelzésszerűen a XVI. szá-zadban a „néptömegek” bibliaolvasása még nem tük-rözheti a reformáció valóságos művelődéstörténeti jelentőségét.

A reformáció nem művelődésügyi, hanem egyházi megújhodást akart véghezvinni a Biblia megismeré-se, megismertetése, valamint a Biblia szellemében való tanítás által — templomban, iskolában egyaránt. Ennek lett egyik következménye a művelődésügyre való pozitív hatása is.

5. A Biblia orális megismertetése mellett lassan megindult azonban olvasás által való megismerheté-sének a folyamata is. Ezt a folyamatot nehezítették olyan tényezők, mint az analfabétizmus, a sajtóter-mékek példányszáma és ára stb., másfelől főleg az antitrinitárizmussal folytatott „élethalálharc”. Ennek ellenére a részleges bibliafordítások kiadásának szá-ma növekvő tendenciát mutat. *Heltai* Gáspár és mun-katársainak, másfelől *Melius*nak a bibliafordítói tevé-kenysége sokirányú tevékenységük ellenére igen je-lentékeny. Különösen, ha hozzávesszük *Melius* eseté-ben, hogy *Nagy* Barna véleménye szerint kiadta az Énekek énekét 1565 körül (Studia II: 228—229; RMNY App. 26/A) és az RMNY 205° előszava szerint szeretett

volna pártfogókat találni Józsué, Bírák, Esdrás és Nehémiás könyveinek kiadásához is.

Talán tanulságos áttekinteni a Vizsolyi Biblia meg-jelenése előtti évtizedek termékeit időrendben. Az összeállításba természetesen nem vettük fel sem az „Evangéliumok és epistolák” c. kiadványokat, sem a bibliai kivonatokat. Kidomborítjuk azonban: *Melius* bibliafordítói munkásságának termékei között szerves helye van teljes bibliai könyvek önálló fordítását tar-talmazó olyan műveinek is, amelyekhez nem csupán glosszákat, hanem terjedelmesebb magyarázatokat, préd-ikációkat csatolt. Ezeket azok számára is készítette, akik „prédikátorokat nem kaphatnak”. (RMNY 194. A₃ verso)

1533. Pál apostol levelei (Komjáti Benedek) RMNY 13

1536. Az evangéliumok (Pesti Gábor) RMNY 16

1541. Újszövetség (Sylvester János) RMNY 49

1548. Zsoltárok könyve (Bencédi Székely István) RMNY 74

1551. Mózes 5 könyve (Heltai Gáspár) RMNY 90

1551. Az apokrif Jézus Sirák könyve (Heltaitól) RMNY 92

1552. A próféták könyvei (Heltai Gáspár) RMNY 95

1552. A Salamon királynak tulajdonított könyvek: Példabeszédek, Prédikátor, Énekek éneke, A bölcsesség könyve (Heltai Gáspár) RMNY 96

1560. Zsoltárok könyve (Heltai Gáspár) RMNY 162

1561—62. János evangéliuma és magyarázata (*Melius*) RMNY 170

1561. A Kolossébeliekhez írt levél és magyarázata (*Melius*) RMNY 171

1561. Újszövetség (Heltai) RMNY 172

1562. Újszövetség 2. kiad. (Heltai) RMNY 186

1563. Ésaías könyve (*Melius*) RMNY 191

1563. A Róma-beliekhez írt levél és magyarázata (*Melius*) RMNY 194

1565. Sámuel és Királyok könyvei (*Melius*) RMNY 205

1565. Krónikák könyvei (*Melius*) RMNY 206

1565. Józsué, Bírák, Ruth, Sámuel és Királyok köny-vei (Heltai) RMNY 208

1565. Jób könyve (*Melius*) RMNY 213

1567. Újszövetség (*Melius*) RMNY 238

1568. A Jelenések könyve és magyarázata (*Melius*) RMNY 259

1574. Újszövetség 2. kiad. (Sylvester János) RMNY 335

1586. Újszövetség (Félegyházi Tamás) RMNY 584

A lista futólagos áttekintése is problémákat vet fel: miért nem jelent meg *Heltai* újszövetségfordítása 3., *Melius*é 2. kiadásban? Miért voltak aktuálisak az adott bibliai könyvek? Miért nem akadt a bibliaki-adásoknak több pártfogója? Stb. Ezek a kérdések azonban túlvezetnek a témán.

Hangsúlyozzuk ellenben: olyan folyamat indult el a reformáció századában, ami a Szentírás jobb és pontosabb megismerését tűzi ki célul. Ez a folyamat megerősödött — *Révész* Imre szavaival — az „öntu-datos, hitvalló református keresztyénység” kialakulá-sával már a következő században, amikor szélesedő körben vált igénnyé maga a bibliaolvasás.

Barcza József—Szigeti Jenő

A Biblia szerepe a protestánsok műveltségének kialakulásában

Vitathatatlan tény, hogy a protestantizmusnak élenjáró szerepe volt az elmúlt századok hazai művelődéstörténetében. Ez a megállapítás nemcsak a reformáció századára érvényes, amikor az ország nagy többsége *Luther* és *Melanchthon*, *Zwingli* és *Kálvin* tanai mögött sorakozott fel. A protestantizmus szellemi hegemoniája megmaradt a későbbi századok során is, amikor külső nyomásra kisebbségbe szorult: nemzeti műveltségünkhöz való hozzájárulása ekkor is messze meghaladta felekezeti számarányát.

Vitát válthat ki azonban az a kérdés, hogy vajon van-e szerves összefüggés a protestánsok bibliaismerete és műveltsége között. Az a nemzetközi tudományos konferencia, amely ez év tavaszán Tótfalusi Kis Miklós emlékére Debrecenben lezajlott, Péter Katalin ott elhangzott előadása óta egyre szélesebb közvélemény eszmecekeréjét váltotta ki, — s ez még bizonytalán néhányunk hozzászólásával sem fog lezárulni.

Tudatosan írom, hogy a Biblia „ismeretének” és a műveltségnek az összefüggését kell elemeznünk egy remélhető konszenzus kialakítása végett: Péter Katalin nagy érdeklődéssel kísért előadása során ugyanis azt a tételt állította fel, hogy a Biblia „olvasása” és a protestantizmus művelődéstörténeti szerepe között nincs összefüggés. Mivel ugyanis a Szentírást a XVI. század második felében nem adták ki könnyen megvásárolható formában, ezért — ellenkező adatok híján — azt a következtetést vonja le, hogy „a magyar nép a reformáció századában nem olvasta a Bibliát” s így a bibliáolvasás *Luther* által meghirdetett mindenkinek szóló programja a puritanizmus fellépése — tehát a XVII. század — előtt nem vált valóra.

Az egyháztörténész szemszögéből nézve több mindent kell ezzel kapcsolatosan megállapítanunk. Mindenekelőtt azt, hogy a XVI. század második felében, a három részre szakadt országban, a felekezeti és nemzetiségileg egyaránt többszörösen tördelt *Kárpát-medencében aligha tudunk az anyanyelvű Biblia elterjedtségéről, kiváltképpen olvasottságáról megbízható képet kapni*. Még ha le is egyszerűsítjük vizsgálódásunkat — amint a tanulmányíró is tette — a magyar nyelvű Biblia elterjedtségére, akkor sem lehet biztosnak mondható támpontunk egyéb, mint a magyar nyomdák bibliatermései, azok esetleges — ma már alig megállapítható — példányszámai és eladási árai.

Ami a hazai nyomdánk egykori működését illeti, már a múlt század óta sok tanulmány, statisztikai elemzés és könyvtörténeti munka tudja a mai olvasót eligazítani. *Nádasdy* Tamás nyomdájára Újszigeten, *Heltai* és *Hoffgreff*é Kolozsvárott, *Huszár Gálé* Óváron és Komjátiban, *Török* Mihályé Debrecenben és Váradon, *Karádi* Pálé Abrudbányán, *Bornemisza* Péteré Semptén és Detrekön, *Károli* és *Manskovithé* Vizsolyban — hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsük e korból — országos igényt igyekeztek kielégíteni. Patrónusaik, akik feltehetően egyben olvasóik is voltak, nemcsak a mágnások, hanem gyakran a köznemesek és gazdag polgárok közül is kerültek ki.

Bizonytalanabbak már a terjesztés fennmaradt adatai. Tudjuk ugyan, hogy *Sylvester* János 1541-ben Újszövetségét terjesztés végett megküldte az egyes előkelőségeknek és eljuttatta az ország különböző városaiban működő prédikátoroknak; nyomtatója, Abádi Benedek sokszor „házalt” a Bibliákkal, de olykor

még az útiköltsége sem térült meg ezeken az utakon, annyira lanyhult az irodalmi érdeklődés az állandó harcok miatt. A Bibliák terjesztését még csak valahogyan, elterjedtségét már kevésbé, olvasottságát pedig már alig-alig tudja a késői utókor felmérni.

Összefügg ezzel egy másik tényező is, a *vétélár* kérdése. Péter Katalin joggal és helyesen mutat rá arra, hogy a műveltség terjesztésében a Biblia olvasottságánál bizonyára nagyobb szerepe volt a világi, elsősorban iskolai célzatú nyomtatványoknak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ezeket már csak kisebb terjedelműknél fogva is olcsóbb áron lehetett árusítani és ezért kelendőbbek is voltak. *Gulyás* Pál a két világháború között írt kiváló könyv- és nyomdatörténeti munkájában már kimutatta, hogy egy posztilla előállítási költsége — részben a külföldről behozott drága papír miatt — a XVI. század végén 1000 forint volt, miközben a tyúk darabját 1 fillérért, a marhahús fontját 2 fillérért árusították. Az Újszövetség, zsoldár vagy posztilla forgalmi áráról is van néhány megbízható adatunk. *Heltai* Újszövetsége fűzve 72 és fél dénár, kötve 1 forint 20 dénár volt. *Kulcsár* György 1574-es Posztillájának az árát 1 forintban jegyezték fel. *Bornemisza* 1585-ös könyvhagyatékában a lajstromozók a Posztillák 5 kötetét 8 forintban állapították meg, ebből az első kötet külön másfél forintot tett ki.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a köznépválóban alig olvasta a Bibliát vagy annak magyarázatát, hiszen ezért átlagban 100—150 tyúk árát (mai értékben mintegy 10 000 forintot!) kellett volna fizetnie.

E néhány példa is érthetővé teszi tehát, hogy miért került a reformáció századában is több „világi” kiadvány a piacra, mint Biblia vagy bibliai rész. Már 1558-ból van egy olyan adatunk, hogy a kolozsvári nyomdász, *Hoffgreff* György, mivel nem akadt újabb megrendelője a drága énekeskönyvekre, ezért a mindenkor jól fizető munkaágra, a tankönyvkészítésre adta magát.

Fel kell azonban figyelni még néhány jelenségre. Elsősorban arra, hogy a protestánsok hitét erősítő és egyben műveltségét formáló magyar istenes irodalom nem csupán a Biblia anyanyelvű fordításain keresztül terjedt a köznép között. Amint falusi gyülekezeteinkben napjainkban is többen olvassák az énekeskönyvet, mint a Bibliát, úgy a XVI. században is közkezdveltebbek lehettek a szép és könnyen érthető *bibliai históriák*, mint maga a drágán vásárolható Szentírás. Már *Batizi* András és *Sztárai* Mihály, a vallásos históriás énekek első mesterei tudatosan merítették a széles közönség számára a legfőbb forrásból, az Ószövetség történeteiből. Főként a történeti könyvek regényes és tanulságos eseményeiben találták meg mintegy készen az oktató, nevelő célzatú históriákat.

E bibliai műfaj ugyan inkább csak az 1540—1550-es években virágzott, de az a mintegy 64 bibliai história, amely a reformáció századából ránk maradt, élénken példázza, mennyi tanulságot meríthettek belőle őseink, s egyben mennyi reménységet is sorsuk jobbra fordulásáért. Mivel pedig a históriás énekek legtekintélyesebb része nyíltan propagandisztikus célzattal is készült, vagyis nemcsak az örök életre való utat mutatta meg, hanem egyben arra serkentett, hogy a babonáságot, bálványozást és más bűnöket el-

hagyják, eszközzé vált egyfajta reformátori látásmód és egyben magasabb műveltség elsajátításában is.

Végül azt is számításba kell vennünk, hogy a köz-nép jó része még írástudatlan volt ebben a korban. Csak a nemesség egy része, valamint a városok és mezővárosok literátus polgársága élt a Biblia olvasásának gyakorlatával, a többiek számára elsősorban az Ige hallgatása volt a megszokott. Nem véletlen, hogy a helyzet javítása céljából *Dévai Mátyás* is, *Sylvester* is részben a műveltség, részben a bibliaolvasás előmozdítására teológiai jellegű munkáik meg-

kezdése előtt elengedhetetlennek látták egy-egy alapvető nyelvtani mű — *Orthographia Ungarica*, ill. *Grammatica Hungarolatina* — kiadását.

A műveltséget azonban elsősorban sem az Ige olvasása, sem annak hallgatása eredményezte, hanem az iskolai oktatás. *Nem önmagában a Biblia, hanem annak centrális üzenetén tájékozódó magas fokú iskolai oktatás vált tehát őseink átlagosnál magasabb műveltségének a forrásává.*

Fabiny Tibor

„Bibliaolvasás a személyes kegyesség érdekében”

Szándék és valóra váltás, célkitűzés és teljesítés között gyakran nemzedéknyi távolságok húzódnak. (Néha még annál is több: „elmenvén, tegyetek tanítvánnyá minden népet” — bizta a tanítványokra a Mester annak idején: s hol vagyunk még a céltől?)

Augustinus kertbéli látomása „a” könyvről — tolle, lege, — vedd és olvasd — a műveltek számára nyilván tudományos közhely volt a reformáció századában is. *Luther* maga tudta a legjobban, hogy kérdéseire és kételyeire mennyivel inkább a Bibliából kapott feletetet, semmint a szerzetesi élet aszketikus gyakorlataiból. A zürichiek *Zwingli* reformátori munkásságát attól a ponttól számítják, amikor félretette a középkori perikóparendszert, és 1520. január 1-jével a *Máté evangéliuma* első részének magyarázatával elkezdte lectio continua rendszerben prédikálni a teljes Újszövetséget.

Hogy ezt a reformáció szempontjából dicséretnek, vagy elmarasztalásnak tartjuk, beállítás dolga: tény azonban, hogy a Szentírás újra felfedezése a reneszánsz „ad fontes” elvének a tudatos teológiai alkalmazása volt.

A reformáció nem volt „ébredési mozgalom” a szó pietista, vagy még ifjabb értelmében; sem kezdetében, sem folyamatában nem volt „tömegmozgalom” sem. (Mit nem adnának a történészek, ha előbb tör ki a német parasztháború, és *Luther* annak válik majd az ideológusává!) Megkísérélhetjük a reformációt mint a feltörekvő polgárság küzdelmének ideológiai vetületét értelmezni. A másik oldalról Istentől küldött szabadítókat, a Szentlélek erejétől lángalobbantott prófétákat fedezhetnek fel a reformáció fő áramában; s mindegyik megközelítésnek van igazság-mozzanata, és egyik sem dicsekedhet „az igazság” teljes birtoklásával. A történelmi miértekre (= mi okból) mindig csak valószínű válaszaink lesznek; egy hajszálnyival jobban állunk, ha a célok és eredmények után kérdezzük.

A reformáció nem adta a nép kezébe a Bibliát? Nem bizony. S vajon miért nem? Három okból: mert nem volt „nép”, nem volt „keze”, és nem volt „Biblia”.

Nem voltak meg a népi-nemzeti közösségek: faluközösség volt, s legfeljebb egy-egy tartományban élt laza összetartozás-tudat. Az élet a földműves-kézműves gazdasági kultúrában folyt, nemzedékeken át mérhető változás nélkül: hogy ebben a körben akár az egyes embernek, akár egy falu népének bármit cselekedni, vagy változtatni valója lehetne: kizárt. Ha a fizikai kézművesség a népművészeti alkotások remekeit megalkotta is, ha a szellemi műveltség a szóbeliség síkján nagyszerű műveket teremtett is (mind irodalmi, mind zenei téren) — „művelődési kézmű-

vességről” nyilván nem beszélhetünk akkor, amikor az analfabétizmus még a miséző papok (esetleg püspökök) esetében sem kizárható. Végül honnét vett volna szegény reformáció annyi Bibliát (betűmintát, papírmalmot, nyomdászt és könyvkötőt) hirtelenében, hogy azt a 95 tétel kiszögezésével egyidejűleg mindjárt kézbe is adhatta volna?

A reformáció meghirdetett egy elvet: a „sola Scriptura” elvét. Bármely hittétel akkor és csak akkor érvényes, ha a Szentírás alapján igazolható. Továbbá: minden és mindenki tévedett és tévedhetett a századok során: egyházatyák, püspökök, pápák és zsinatok nem mentesek ellentmondásoktól és tévedésektől. Egyedül az Írás! — Ahhoz azonban, hogy az Írás igazsága mindenki számára evidens legyen, mindenkinek ismernie és olvasnia kell a Szentírást. Mert a döntést majd a „hívek egyetemessége” vagy a „szegény község” hozza meg: de hát hogyan döntsön, ha az alapot nem ösmeri?

Kitérőként jegyezném meg: 1560-ban, a meginduló ellenreformáció egyik legelső programjaként elhatározták, hogy minden plébánia mellett kisiskolát kell felállítani. — Az iskolatörténészek majd megmondják, hogy mikorra, és milyen mértékben teljesült ez a határozat: abban nyilván egyetértünk, hogy az 1560—61-es iskolai évben még „voltak hiányosságok”.

A reformáció kora meghirdette a programot: aztán a lánglelkű próféták mellett és után jöttek a szent ügy hangyaszorgalmú „aprómunkásai”, akik a tervezés, az alapozás, a feltételek biztosítása, a folyamatosság kérdésében azt a tengernyi láthatatlan háttérfeladatot végezték.

A magyar humanista nemzedék — inkább a reneszánsz, mint a tényleges vallási reformáció jegyében — kedvesláló, csinos Biblia-részleteket, vagy Újszövetséget készít: hány példányban?

Az újszigei nyomda, főúri mecénásának oltalmában annyi ideig ékesített egy könyvet, ameddig azt a nyomdász ízlése jónak látta. A debreceni, meg a kolozsvári nyomdák ilyen háttérrel nem rendelkeztek. A város (értsd: a polgárosuló közösség) sem volt anyagilag abban a helyzetben, hogy akár adományával, akár vásárló erejével virágoztassa a nyomdát (Tótfalusi Kis Miklós már lesz abban a helyzetben: kétségkívül megerőlteti, de anyagilag tönkre nem teszi a saját bibliakiadás!) — és az egyház önmagában szintén képtelen ezt a szerepet betölteni. A XVI. századi nyomdák feltűnése, majd az ismeretlenségbe hanyatlása, a megmaradó nyomdákban a nyomdász személyének gyakori változása pontosan jelzi a gondokat: a bibliaolvasatás programjához (akár komolyan gondolták ezt, akár inkább csak elvi általánosságban) még ki sem alakultak a feltételek.

A Vizsolyi Biblia is épp ezt mutatja: amikor a fedelmi patrónus biztosítja az anyagi háttérrel, akkor „olyan” nyomdászt, „olyan” papírt és „olyan” betűtípust tudnak biztosítani: a cél, hogy legyen *egyáltalában* Biblia; hogy *lehessen* olvasni, — de hogy ki ad érte majd három hízott marha árát (s még így is igencsak „dotált” a kiadvány) — az már majd más lapra tartozik. A hanai Biblia sem „kivenni” akarja a nép kezéből, hogy legyen a papoknak a prédikáló székben: *legalább* azoknak legyen, s ha már van, hadd vigyék fel a szószekekre is. A kánonok többször ismétlik majd mint papi kötelességet: akinek két köntöse van, és *nincsen Bibliája*, adja el az egyiket, és vegyen Bibliát (ami ekkorra már olcsóbb is lesz: Tótfalusi Aranyos Bibliája a maga „3 arany forintjával” már csak egy hízott marha ára — alig drágább, mint a mai antikvár forgalomban).

Az igaz, hogy Luther az egyházszervező feladatkörében nem tudott mit kezdeni a bibliaolvasás elvével; de öregkorában, az általa elindított reformációval történt visszaéléseket látva, a bibliaolvasás és az imádkozás helyét azokban a kis belső közösségekben gondolta.

Nem mondhatjuk tehát, hogy a reformátorok első és második nemzedéke „a szent szövegeket a nép számára hozzáférhetővé tartja” — sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a Biblia előállításának nyomdai háttérére — ama rút anyagi okok következtében — nem állt rendelkezésre, és az elméletileg ismételt és ébrentartott cél elérése újabb nemzedékek feladata maradt. (Ekkor már majd belép az ellenreformáció jótékonyága is: a *Komáromi Csipkés* szöveg, amely 1653/54-ben bizonyítottan kész, 1685-ös címlappal (mintha a Tótfalusiét imitálná!) 1718—19-ben jelenik meg, 1721-ben zár alá vetik, 1754-ben vagy háromnegyedét Egerben elégetik, a nyomdai remittenda 1784 után érkezik Debrecenbe). — Nyilván nem a cél a rossz, és nyilván nem a végrehajtásban részvevők bűne, ha Luther után vagy kétszáz évvel még mindig nincsen kézben a Szentírás.

De ezek csak külső, technikai szempontok. Aki még soha könyvet nem vett a kezébe: aligha fogja éppen a Bibliával kezdeni (függetlenül annak nyomdai méretétől).

Éppen a bibliaolvasás, mint generális cél ébreszti rá *Dévai Bíró Máttyást*: akkor a magyar grammatikával kell kezdeni, meg az olvasni-tanítással. (*Szeneci* is ad ki nyelvtankönyvet, meg *Komáromi Csipkés* is.) Az olvasni-tanítás kereteit is biztosítani kell — ahogyan és amennyire a háborús idők, az ellenreformáció, meg az egyes községek anyagi helyzete engedi.

A protestantizmusnak sokszor leírt művelődéstörténeti szerepe éppen ezért nem nagyszámú véletlenek sora, és éppen ezért nem független a bibliaolvasás programjától. A középkorvég konzervatív kato-

licizmusát az egyén üdvössége érdekelte. Ezt az egyes ember mint a helyi hitközség buzgó tagja a szent cselekmények gyakorlása útján elérhette: másra sem életében, sem halálában semmi szüksége sem volt. Nem volt szüksége Homéroszra, Plutarchosra — még kevésbé Boccaccióra. Nem kellett neki sem Ázsia, sem Afrika, sem V. Károly csodás birodalma.

A humanista reneszánsz kultúra aztán, és annak egyházi változata: a reformáció ennyivel nem érte be. A földkerekség Isten alkotása: hogy méltón magasztald Istent, ismerned kell az egész csodálatos teremtettséget! Az antikkkal párhuzamosan felfedezte a protestantizmus a „szentek egységét” — a ma élők szerves összetartozását az elhunyt nemzedékek sorával, akik nélkül nem teljes a lét! És ezért nem feltűnő, hogy „a távoli múlt, a csodás földrészekre, a legmagasabbrendű szépirodalomra, az élet kultúráltabb vitelének módjára nyíló ablakokat a protestánsok vágják a magyar nép előtt” — hanem a dogmatikai alapokból kiinduló eltérő etikum okozta szükségesség, hogy ez így történt!

Mindezekben a Biblia olvastatása nem mint ok, hanem mint cél szerepelt. Nemzedékek szívós munkájával elérendő cél. Akkor is, ha az ellenreformáció hatalomra jutásakor politikailag nem kívánatos cél. Az egyháztörténet a reformációkor alapvetés beérkezését éppen a puritánok (meg a precizionizmus, meg a későbbi pietizmus) munkásságában ragadja meg; nem volt ez másként a „művelt nemzetek” világában sem, hiszen nekik is meg kellett teremteniük mind a nyomdai-ipari háttérrel, mind a szellemi igényekben gyökerező alapot ahhoz, hogy az együtt Bibliát olvasó és imádkozó család modelljét kialakítsák.

A magyarországi helyzet a maga többszörösen kiszált vonalaival sem azt mutatja, hogy a protestánsok nem hajtották végre a reformációban megfogalmazott, magyarul is sokszor ismételt programot, hanem éppen ellenkezőleg: erejükön felüli erőfeszítéseket vállaltak az egyetemes műveltség növeléséért, az ahhoz csatlakozó műszaki és szellemi alapok megteremtéséért, az iskolai hálózat kiépítéséért és fenntartásáért. S amire talán feledték volna az eredeti célt; az angol és holland (kisebb részben német) puritán és pietista hatásokra valóban népmozgalommá vált a Biblia olvasása, a Szentírás ekkor került be a népi kegyesség vérkeringésébe. Kétségtelen: ez már nem a XVI. század történelme. A XVI. századi nagy célkitűzés a megvalósulás első szakaszában egyetemes művelődéstörténeti felvirágzást teremtett, a bő másfél évszázaddal későbbi teljesülés művelődéstörténeti visszahatása sokkal kevésbé mérhető. — De hát a reformáció nem is a művelődés céljából akarta olvastatni a Bibliát, hanem éppen a személyes kegyesség, az Isten előtt felelős személyiség kimunkálása érdekében.

Márkus Mihály

Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem...

Az *anakronizmus* névvel illetett téves képzetek iskolás példája volna, ha a maihoz igen hasonlóknak tekintenénk az olvasást, a Biblia olvasását is a régiek korokban, és következtetéseinket a mai olvasó és olvasás szemszögéből formálnánk meg. *Esze* Tamás már óvott ettől, a régiek kegyességével foglalkozva: „Az eddig előkerült adatok arra figyelmeztetik a kutatást, hogy az olvasni tudás korántsem volt olyan széles körű, mint ahogyan feltételezzük, s arra is rá-

világítanak, hogy sohasem volt elég Biblia, hiszen ha lett volna, nem sürgetik annyira újabb meg újabb kiadását s egy beregi nemes nem ad szép darab földet egy váradai bibliáért, s nem hadakozik Teleki Mihály anyjával az apja Bibliájáért. A nép a gyülekezeti istentiszteleteken ismerte meg a szent könyvet, a hétköznap reggeli istentiszteleteken hosszabb részeket is felolvastak belőle. A szatmári egyházmegyében a 18. század folyamán többször előfordult, hogy a

prédikátort azért nem marasztották, mert nem olvasták reggelenként a Bibliából. Az ige, különösen ennek epikus részletei és jövendölései, mélyen megragadták a hallgatók figyelmét...^{1a} Többszörösen igaz volt, hogy a hit hallásból van, mert akik olvastak, azok sem csak szemmel futották át a lapokat, hanem félhangosan, duruzsolva mondták — hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a régi korok embere, a Biblia világában elimádkozta a bibliai imádságokat a szokásos meditáló-cantiláló módon. Hallgatták is, ha maguknak olvastak. És századunkig hangosan, kórusban tanultak az iskolások.

A reformáció egyházának először nyomdákat és iskolákat kellett szereznie, hogy olvasásra taníthassa a gyülekezetet, hogy minél többen ránevelődhessenek a Biblia elgondolkodó olvasására. Ezért volt a tanítás és a protestáns lelkész tanító volta annyira hangsúlyos. Ezzel összhangban mondta *Gálszécsi István énekeskönyve 1536-ban*: "... aki üdvözülni akar, nem pappá avagy barátta légyen, hanem az Szent Írást tanulja és hallgassa."^{1b}

Olyan mértékben sikerülhetett a reformáció céljának teljesítése, amilyen mértékben nyomdák és iskolák keletkeztek. Sokszor kell *Melius Juhász* Péternek feddenie azokat, akik készséggel vállalják az egyházi vagyoni elvételét, de nem arra használják, amire kellene. „Dávid minden kéncset, adóját, Isten tisztességére szenteli. Az mostani fejedelmek csak száz forintot sem mernek Isten tisztességére, Oskolákra, Tanítókra, az könyv nyomtatásra el költeni.”² A Biblia nyomtatására való költség hiányzott, — ezt panaszolja a vizsolyi Biblia előszavában is *Károlyi Gáspár* szerkesztő. A puritánok korára maradt, hogy a reformáció századának teljesületlen törekvéseit pótolják, a kettős kereszt alatt nyögő nemzet számára, a protestánsok számkivetettsége idején.

Akik nem tudtak olvasni, azoknak prédikátorok dörgő szava által szólott az, „*ki zsidóul és görögül, és vígre deákül szól vala rígen*”. Akik olvashattak, de Bibliához nem juthattak, azoknak szólott a ponyván kapható bibliai históriák által és az énekek által is. De szólott az iskolások könyvei által is, mert a bibliai gyöngyszemek, a kardinális lókusok, bibliai történetek ismerete elemi tudnivaló volt. Nem is csak a katekizálás területére szorítkozva, hanem általában az iskolázás velejárójaként jól megismerte a bibliai könyvek tartalmát és eszébe véste egy életre a gyakorabban emlegetett bibliai verseket a református iskolák kisdíákja, mintegy vele nőtt a Biblia ismerete, melyet az istentiszteleteken hallottak ébren tartottak, s aki szert³ tehetett rá, olvasással maga is bővített.

Ezt a célt szolgálja *Szenci Molnár* Albert iskolákhoz kapcsolódó törekvése, amint imádságos könyve ajánlásában olvasható, hogy „fő renden és köz renden való asszonyi állapotok is indíttassanak az Írás olvasásnak tanulására, és leánzó gyermekkéiknek is taníttatására, követvén egyéb, igaz hiten való sok kereszttyén nemzetségeknél szokásokat, holott mind falukban, városokban, leány gyermeki iskolák is vadnak, az mellyekben... tanítják az apró leánkákat olvasásra, és catechismusra”. A háznép rendszeres áhítatáról mondja *Mezőszegedi* Gáspár hitvesének példája szerint, hogy „hiszem, szép dolog, midőn az házi gazdának külső hivatala szerint, távol léteben, az gazdasszony az Szent Bibliát cselédinek olvassa, és azokkal is olvastatja...” — Imakönyvét is úgy ajánlja, hogy „az Szent Bibliának, s egyéb hasznos könyveknek olvasása után, házi gondviseléseknek elvégzéseit között, ezt is olvasgassa néha kegyelmeitek...”³. A családi áhítat számára a nagyalakú kiadás volt

alkalmas, — a múlt századi nyomdászok is tekintettel voltak erre, így jelent meg változatlanul nagy formátumban a Váradai Biblia (1805), amelyet a hívő kis-közösségek is nagy becsben tartottak és használtak. Ilyen nagy alakú kiadást is tervezett *Szenci Molnár*, de erre nem volt módja. Ellenben, a kis 8° alakú kiadást (Oppenheim 1612) azért adta ki, hogy „azzal az utonjáró hívek is, mint egy kézben hordozó könyvvel, élhetnének, és a kevés költségűek is könnyebben szerit tehetnék”⁴.

Mindezekben a törekvésekben *Szent Könyvként* van jelen a Biblia, s nem úgy, mint a *Biblia Pauperum*, amely nézegetésre való, s nem is úgy, mint a későbbi idők szórakoztató könyvei, lapozgatott kiadványai. Akár az iskolától, úgy a kegyességtől és imádkozástól is elválaszthatatlan. Természetszerűleg kapcsolódik a puritán kegyességi könyvekhez. Ezek fogyása, két századon át új meg új kiadása némileg pótolja, hogy nem ismerjük részletesen, hogyan olvasták és mennyien a Bibliát. Mutatja azért az is, hogy alig-alig maradt ép példány, még a múlt századi kiadásokból is, többnyire elnyűtt, rongyosra olvasott, többször is újrakötött exemplárok öröklődtek nemzedékről nemzedékre. De a bibliaolvasás olyan tankönyvei, mint a *Praxis pietatis*, szintén elkoztak az állandó használatban.

A hazai egyházi életben és a Biblia olvasása körül is nagy egyenetlenségek voltak. Ezért panaszolja *Mikolai Hegedűs* János: „Bezzeg ritka, aki a Biblia olvasására fordítaná elméjét!... De ezen majd meghasad a szívem, hogy ahol legjobb mód volna is, a szent könyv olvasására, nem taláthatatik üdö erre. Sőt, nem hogy egyéb rendnél ez kelleitén volna, de még a tanulók is min töltik el majd egész idejüket? Valóban kevés, aki ehez ragaszkodnék akarván rendben is.”⁵ Sok más tanácsa mellett nála is megtaláljuk az olvasás módjára vonatkozó megjegyzést: „Hanem te ezt szép halkkal olvasd... Úgy jobb öt verset épülettel elolvasni, hogysen 50 részeket annélkül.” — Ez általában mindvégig visszatérő regula.

Végig az egész XVII. századon visszatérő téma a magyar Biblia hiánya. Még olyan ember is, mint *Örvéni Molnár* Ferenc, volt jászberényi rektorként kénytelen azt mondani, hogy nem készíthette el a bibliai könyvek versbe foglalt tartalmát, mert „ott ahol alkalmas Magyar Bibliám nem volt”⁶. — Épp ebben az évben, 1665-ben, elfogadta a zsinati határozat, hogy újra ki kell adni a kisalakú Bibliát, a *Janson-féle* hibás kiadás elfogyott példányainak pótlására. Ez a *Komáromi Csipkés* György új fordítása lett volna, amelynek eléggé ismeretes sorsa mutatja, mennyire nem természetes, ha⁷ egyáltalán magyar nyelvű Szentírást szerezhettek gyülekezeteink akkoriban. *Keserű* Bálint kutatásai már eddig feltártak ismeretlen részleteket, a kiadással kapcsolatos levelezésekből, amelyek többek között *Tótfalusi* kiadásának útját is egyengették.⁷ Éppen ezért, az iskolák és a hallásból megismert igék fontossága figyelmeztet arra, hogy a szokottól eltérő módon kell gondolkodnunk a magyarországi reformátusság XVII. századi történetéről.

1666-ban *Köleséri* Sámuel is elégedetlen azzal, ami nem lehetett ritka tapasztalás az akkori egyháztársadalomban, hogy nem mindenkor eléggé buzgón olvassák a Bibliát, és némelyek nem vesznek háznépük számára Bibliát, anyagi megfontolásból.⁸

A század végén *Szönyi Nagy* István, mikor *Tótfalusi* jóvoltából nem volt már olyan hiány anyanyelvű Szentírásból sem, változatlanul ugyanolyan céllal ír *Magyar oskolát*, mint *Szenci Molnár*, vagy a reformáció százada. A *Miatyánk*, *Hiszkegy* és *Deka-*

lógus társul a módszertanilag is úttörő könyvecske anyagában a betűk megtanulása, és szótágok ismerete után, feldolgozandó anyagul. S a tanítóhoz szóló megjegyzések között olvasható ez: „*Ignoti nulla cupido*”. Minthogy az Írás-olvasásnak édességét nem kóstolták; gyönyörűségét-is, kicsoda légyen, nem tudják. Annakokáért Szent Írásból kikeresett édes gyümölcsöket kell vélek kóstoltatni, (mint fellebb-is mondám), Örvendetes Sóltárokkal s szép vigasztalásokkal tellyes könyveit vészi, s lelkét fonnyasztó bánatban azokkal szívét éleszgeti, a templomban együtt mondgya a szép ditséreteket a szentekkel: soha magát meg nem unnya; vészi a Bibliáját, s valamennyit akar, annyit beszélget: Móssal, Dáviddal, akarmelylyikkel a Próféták és Apostolok vagy az Evangyéliták közzül, sőt magával az Istennel és az Úr Jézus Christussal-is. S több ilyen szép édesgetésekkel ha kedvelteted az Írásokat, száraz szívvel s szomjú lélekkel futnak az olvasás tanulására.”⁹

Mikor a XVIII. században már volt annyi kiadása a magyarul szóló igének, amennyit a reformáció százada szeretett volna, a régi instrukciók változatlanul érvényben voltak, és az újak is lényegileg ugyanúgy egyengették az értelmes, gondolkodó bibliáolvasás útját. A baseli és utrechti kiadások mellett itthon is megjelent a protestáns Újszövetség Debrecenben (1749 és a század végéig még többször), s mellé az egyháztanács szükségesnek tartott egy tanácsló könyvecskét. Ebben olvassuk, amit a hazai reformátusság prédikátorai a reformáció hajnalától kívántak, hogy az idvesség (épületes és illő) olvasáshoz nélkülözhetetlen a Lélek megvilágosító kegyelméért való könyörgés, a megértésre és megtanulásra (azaz tökéletesedésre és jócselekedetre irányuló, értelmet-indulatot-akaratot igénylő) irányuló elmélkedés, és mindezekből következően az olvasottak megtartása. Az akkori állapotokról pedig elmondja, hogy „...vagnak mi közöttünk (Istennek légyen érette a dicsőség) szép számmal, mind Férfiak, mind Aszszonyok, akik a közönséges Isteni-Tiszteletnek gyakorlásán kívül, a Szent Írásnak magánosan-való Olvasásában-is eléggé szorgalmatosok, találtatnak olyanok-is, a kik az egész Bibliát renddel által s meg által olvassák. De ha az embereknek életüket és tselekedeteket meg-nézzük, felette-igen méltán gyanakodhatunk, hogy még az ilyenek-is, abból az Olvasásból valamely valóságos hasznot vennének, akár az idevességes Tudományban-való nagyobb épülésre, akár pedig és kiváltképen a Kegyeségben és a Szent Életben-való nevedésre nézve”.¹⁰ Éppen ezért adják ki a nem éppen könnyű fogalmazású tanácsokat a kis könyvecskében, pl. „halkkal és meg-szaggatva” jó olvasni, „valamikor olvassz, ilyen Elmélkedéssel, és hogy úgy szóljak, meg-rágva és meg-kérődzve olvassad”, mert „Sokkal többet épülhetsz, mondom, mind az idvesség igazságoknak esméretiben, mind a Szentségben való nevelkedésben, ha ilyen figyelmetes kegyes Elmélkedéssel tsak egy-egy Verset olvassz-is el egyszer, mintha futtában és minden Elmélkedés nélkül sok Részetek, vagy egy egész Könyvet által olvasnál-is”.¹¹

A sok gyarlóság és mostoha állapotok dacára mind ezeknek lett foganatja, az elkoptatott Bibliákból népünk magatartásába és gondolkodásába szivárgott a bibliai eszmény, hitvallási norma — soha nem volt a reformáció óta egészen rejtett kincs a Biblia.¹² Azok, akik a gyülekezetben úgy vették kézbe nap mint nap Bibliájukat, hogy értelmezve, fontolgatva mélyedtek el benne, aligha mondhattak volna életükben olyat, amit ne ihletett volna az olvasott, megszólító és meghallott Ige. S hogy így is legyen, imádság övezte a ke-

gyes olvasást. Az idézett, debreceni tanácsadó könyvecske is ad rá példát, amely így végződik: „valahányszor a Te Szent Beszédedet kezemben vészem, olvasom és arról elmélkedem, te tőled én Uramtól Istentől és Atyámtól újabb tanításokat és parantsolatokat vévén, a mint mindenkoron, úgy mostan-is a jóra való erősebb feltétellel [= elszánással, magában föltett céllal] szentebb és kegyesebb igyekzettel mehessek-el a te színed elől”.¹³

Fekete Csaba

JEGYZETEK

1a. *A magyar református kegyesség múltja*. RE 1957:178. Az előadásban fölvetett kérdések közül később, rövid közlésektől eltekintve, egyedül a Praxis pietatis története készült el részletesebben, Könyv és Könyvtár III. Bp. 1963: 43—79. — 1b. RMNy 18 — a hivatkozott textus (2Tim 3,15—16) a hitvallásokban és hitvitázó iratokban locus communis, ez a magyarázat azonban egyedülálló szembeállítás. A lelki tanító elnevezés még a XVIII. században is igen gyakori volt. — 2. RMNy 205 f. 79a — *Melius* nyilatkozatai között ez nem egyedülálló, ld. po. RMNy 279 lapjain is; „Csináljatok oskolákat a templomokból” — írja az 1Kir 9,9 magyarázatában. — 3. RMNy 1238 előszó és ajánlás, megjelent az RMKT 6 490—493 is; itt, és általában az idézetekben megtartom az eredeti kis vagy nagybetűs írásmódot, külön- vagy egybeírást, a régi betűalakokat és ékezeteket nem. — 4. RMNy 1037, előszava szintén ki van adva, RMKT 6:481—483; arról nincsenek feldolgozott adataink, hogy a társadalom milyen széles körében vásárolhatták meg ezt a kiadást. — 5. RMK I 813 és 1030 (2. kiad.) — a családi catechizálás részletei a Praxis pietatis XII. részében is megvannak, ld. még az *Apáczai* Encyclopaediájában a XXI. fejezetet. *Mikolai Hegedűs* szintén összekapcsolja az iskolázás és kegyesség egyetemes követelményét. — 6. RMK I 1034; az előző szövege megjelent az RMKT 10 66. számaként. — 7. A közreadatlan levelekről csak rövid áttekintés hangzott el a Tótfalusi tiszteletére rendezett emlékülésen (1985. Debrecen), gyűjteményes kiadásuk a következő években várható. *Komáromi Csipkés György* fordítására ld. ThSz 1978:84—93, további irodalommal.

8. RMK I 1038 10. és 14. lap. „Minden szorgalmatossággal kell hát a Szent Írást tanulni, holott Istentől való és tökéletes, sőt, ugyan tusakodni kell annak bővséges értelméért, éjjel és nappal kell vizsgálunk, alitván, hogy mentül többet vizsgáljuk, annál inkább szaporodik a mi mennyei kéncünk.” — „Feddik ezek az igazságok, a Szent Írás olvasásának, hallgatásának és arról való elmélkedésnek el-mulatóit, sőt, akik magoktúl s házak népétől fősvénlik egy Biblia vételit, inkább akarván lelki éhségre jutni. — 9. RMK I 1473 2b fol. — 10. A' Szent Írásnak épületes és idvesség olvasására oktató Tanács-adás. Debrecen, 1751. 5—6. lap. A névtelenül megjelent munka *Piskárkosi Szilágyi Sámuel* és az egyháztanács körében készült; háttérének részleteit az eddigi kutatások nem tisztázták. — 11. Uott. 64., 65., 66. lap. — 12. Elsősorban *Csüri Bálint*ra gondolva írta *Makkai Sándor*: „A nép életének megfigyelői megállapították, hogy a falusi ember inkább ismeri, olvassa, idézi az Ótestamentumot, mint az Újat. Ennek oka a választott népéhez hasonlatos megpróbáltatások emlékezete, a pátriárkaiis életkörülmények egyezése s a magyar gondolkodás és jellem sok alapvonásának találkozása az ótestamentumi életfelfogással... Népi közmondásaink egész serege innen való és nagyon sok esetben már elhomályosult az a tudat, hogy eredetileg a Károlyi Bibliából való. Éppen ezért... fölfokozza szemünkben a vizsolyi Biblia népszellem-nevelő jelentőségét, mert éppen azt mutatja, hogy mennyire vérvé, sajátjává lett népünknek ez a bibliai gondolatkincs és kifejezéstár.” PrSz 1940:337. — 13. A' Szent Írásnak épületes... i. m. 116. lap.

A keresztyénség jövője!?

Jánossy Imre teológiai professzor: *A keresztyénség jövője — a jövő keresztyénsége?! című tanulmányával (1983/4. sz.) élénk eszmecsere indult meg lapunkban a témával kapcsolatban, valamint a Világosság is reflektált rá. A hozzászólások, vitacikkek a következő sorrendben jelentek meg: Makka László: „Vallástalan keresztyénektől vallástalan ateistákig”; Ökrös Tamás: Keresztyénség és metafizika. A metafizika védelmében; Bogárdi Szabó István: Szekularizáció—szakra-*

lizáció (1984/1. sz.); Szigeti Jenő: A keresztyénség jövője (1984/2. sz.); Szathmáry Sándor: Metafizika vagy politika? (1984/3. sz.); Ifj. Bartha Tibor: Egyházunk jövője (1984/4. sz.); Lendvay L. Ferenc: Napló (Világosság, 1984/5. sz.); Fekete Károly: A prédikáció jövője (1985/2. sz.).

E tanulmánnyal összegezni és lezárni kívánjuk a diskussziót. (Szerk.)

A fenti témával kapcsolatban bevallottan vitaindító — és ezért sarkítottan fogalmazott — tanulmányt írtam Lapunk 1983. évi 4. számában. Igazán nagy örömmre szolgál, hogy ez a — véleményem szerint — nem kis problémákat felvető cikk valóban *tényleges* vitát váltott ki. Mindez lehetővé teszi, hogy most ebben a tanulmányban mindazt elmondjam még a felvetett problémával kapcsolatban, amit — a dolog természete szerint — az előbbi tanulmányból ki kellett hagynom.

I.

Legelőször is szeretnék azzal a vitaanyaggal foglalkozni, amely közvetlenül vagy közvetve, Lapunkban is, de — számomra nagyon örvendetes módon — a Világosság című folyóiratban is — az általam felvetett kérdéssel foglalkozott.

Mindenekelőtt azt szeretném nyomatékosan megállapítani, hogy a kibontakozott vita, a benne pozitív vagy negatív előjellel megszólalt vélemények egyértelműen bizonyítják, hogy a vitaindító cikkben foglalmazott és a magyar protestantizmus teológiai közvéleménye elé tárt kérdések valóban *lényeges és életes* kérdéscsokrot tartalmaztak. A keresztyénség jövője felé vezető út egynéhány problémáját igyekezett ez az írás tudatosítani, és ebben a vonatkozásban közös út-keresésre szeretett volna buzdítani. Nem azért, mintha nekem kétségeim lennének a keresztyénség, az egyház jövője felől. Nincsenek — amennyiben a keresztyénségnek, az egyháznak, — és az egyházak között a mi egyházunk is — az Isten által ígért és ezért biztosított jövőjéről van szó. Aki a probléma felvetését így értelte, bizonyosan tévedett. Az is világos azonban, hogy az egyház földi, emberi intézmény is. És Isten sem úgy „intézi” az egyház ügyeit, hogy „belenyúl” az egyház életébe a mennyből hatalmas karjaival. Nem: Ő bennünket, embereket használ fel arra, hogy mind az egyház életében, mind pedig teológiai fáradozásunkban „rendet rakjunk”. Ezt nekünk — Isten iránt való engedelmisségben — hűségesen el kell vállalnunk és odaadón meg kell cselekednünk. Mindezt természetesen semmiképpen nem mentségül mondom el az általam felvetett kérdésekkel kapcsolatban. Inkább azért, hogy világossá tegyem azt az alapállást, amelyben az általam felvetett kérdések és gondolatok megfogalmazódtak.

Rátérve a hozzászólásokra, szeretném mindenekelőtt megköszönni mindazoknak, akik vették a fáradságot, igyekeztek végiggondolni a felvetett kérdéseket és meg is fogalmazták hozzászólásaikban gondolataikat. Különösen hálás vagyok azért, hogy a felvetett kérdést egyetlen hozzászóló sem „dramatizálta”: nem kongatott vészharangot a keresztyénség jövője fölött. Ehelyett minden hozzászólásban érződik a helyzet komolyságának az értéke, a jövőbe vezető út megtalálásának a jelentősége — és néhány hozzászólásban megcsal a felvetett kérdésnek talán az egyház jövőjén is

túlmutató komolysága. Különösen jelentős számomra, hogy Lendvay L. Ferenc a Világosság 1984. évi 5. számában közölt hozzászólása a felvetett probléma megoldásának a jelentőségét a marxista—keresztyén párbeszéd és együttműködés szempontjából is fontosnak tartja. Ez a naplójegyzet méginkább érthető, ha Lendvaynak az ez idő tájt megfogalmazott és Lapunk 1984/4. számában közölt, a budapesti nemzetközi marxista—keresztyén dialóguson elhangzott felszólalása tartalmát is figyelembe vesszük. Erre a kérdésre azonban a későbbiekben kissé részletesebben is szeretnék még visszatérni.

Most — a vitáról általánosságban és összefoglalóan — azt szeretném elsősorban megállapítani, hogy a felvetett kérdésre nem adott gyakorlati megoldást. Ezt azonban a felvetett kérdés rendkívül összetett volta miatt — sem a vitacikkektől, sem ettől a vitazáró tanulmánytól nem lehet elvárni. (Már maga az is kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán — és vajon a korábban elmondottak alapján szükséges-e — valamiféle biztos „recept” a keresztyénség jövőjének a biztosítására?) Inkább azt lehet elmondani, hogy mindazokat, akik megfogalmazták és közreadták véleményüket, megpróbálták a maguk szempontjai szerint éppen úgy „körüljárni” a kérdést, amint én tettem, és tapasztalataikat, felfogásukat — nekem is nagyon tanulságos módon — megfogalmazni. Úgy vélem: az egész vitáról megállapítható, hogy a kérdés feldolgozásában és a feleletek megkeresésében nagyon tanulságos, igen tartalmas és rendkívül színes skáláját mutatta fel a probléma valóban lényeges megközelítési lehetőségeinek. Rebus sic stantibus: a kialakult vita, de ez a vitazáró írás sem lehetett abban a helyzetben, hogy akár a magyar keresztyénségnek — éppen nem a világkeresztyénségnek — a kezébe adja a „bölcsék követ”. Szerényen csak annyit mondhatunk: valóban lényeges és élő kérdésről vitáztunk! Ezekről nyilván tovább, és mindig újra, beszélünk kell — főleg pedig meg kell tennünk azt, ami hitünk-ből és szolgálatkészségünk-től kitelik. Éppen azért, anélkül, hogy a vita részleteibe belemennék, szeretném összefoglalóan mindenkinek megköszönni hozzájárulását ahhoz, hogy a felvetett kérdést a lehetőségek határai között megbeszéljük. Sőt azt is, hogy azokat a kérdésfeltevéseket, amiket én a vitaindító cikkben exponáltam, sok szempontból elmélyítették és kiegészítették.

Bár a legszívesebben a hozzászólások mindegyikére válaszolnék, ezt a Lapban e cikk számára biztosított hely nem teszi lehetővé. Ezért kifejezetten csak három részletre térek ki a vitacikkekkal kapcsolatban. Az egyik Ökrös Tamásnak a Szemle 1984/1-es számában megjelent „Keresztyénség és metafizika” című hozzászólása, amely — alcíme szerint — a „metafizika védelmében” íródott. A sok érdekes és tartalmas megállapítás közül most csak azt a cikk elején megfogalmazott állítást emelem ki, amely szerint „ha ta-

pasztalatainkból indulunk ki, akkor .. hasonló érvénytelenséggel mondhatjuk azt is, hogy a modern ember értetlenül áll szemben Isten ígéjével is. Ha úgy tetszik, a szekularizáció egész jelensége ebben az egy fájdalmas tapasztalatban összegezzük. S ugye elhamarkodott lenne a következtetés, hogy szabaduljunk meg Isten ígéjétől, csak mert a modern ember alig tud azzal mit kezdeni" (44. l.). Hát: ez valóban elhamarkodott cselekedet lenne! Azt gondolom azonban, hogy ezekben a mondatokban cikkemnek alapvető félreértése van benne. Az én írásom szerint a történetileg talán sokáig szükséges „metafizikai” kifejezőmódtól pontosan azért szeretném megszabadítani teológiai és egyházi gondolkodásunkat, miszerint a sok közül legalább ez az egy akadály háruljon el az elől, hogy a modern ember valóban megértse és szívébe fogadja Isten Ígéjének az áldott evangéliumát!

A másik hozzászólás, amire néhány mondat erejéig szeretnék kitérni, a Bogárdi Szabó István „Szekularizáció és szakralizáció” című, ugyancsak Lapunk 1984/1. számában megjelent írása. Hálás vagyok a megjegyzésekért, sőt az alapproblémán is túlmutató „további szempontjaiért”. Sajnálom, hogy ezekre — és a többi hozzászólásban felvetett kiegészítő, és alapkérdésünket tovább megbeszélendő problémák javaslataival — ebben az írásban *nem* tudok foglalkozni. Az ezekkel a kérdésekkel való alapos és felelősen megfogalmazott megbeszélés szétfeszítené tanulmányunk kereteit. Bízom azonban abban, hogy ez a cikk *nem úgy zárja le* a vitát, hogy a benne felvetődött kérdésekről nem beszélünk/írunk tovább. Sőt! Szeretném hinni, hogy ezzel a diszkusszióval is beleízlünk a közös gondolkodás „jó ízébe” — és így azt az elkövetkezendő években is folytatjuk majd. Amiért a cikket külön megemlétem, azt a szerzőnek az a megjegyzése teszi szükségessé, amely szerint vitaindító cikkemnek éppen a legfontosabb, a 3. tétele maradt a legkevésbé továbbgondolt: „noha — bizonyos vagyok benne — a szerző szándéka nem az utóbbi két évtized 'pop-teológiai' jelszavainak és szlengjének elismertetése, hanem éppen a probléma mélyebb átgondolása, új lehetőségek feltárása volt”. — Hadd jelentsem ki mindjárt, hogy a szerzőnek ebben a feltételezésében tökéletesen igaza van. Valóban nemcsak több, de más is volt a céloom a kérdés felvetésével, mint egyszerűen beleállni azoknak a sorába, akik az ún. „történelmi keresztyéniséget” (úgy is írhatnám: a keresztyéniség történetét) sokszor meggondolatlanul, kellő és elfogadható indokok nélkül megkérdőjelezzik. Tudatában vagyok annak, hogy ebben a kétezeréves tradícióban rendkívül sok megbecsülendő mélység, gondolati és hitbeli gazdagság van! Ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk! — Azt is meg kell azonban őszintén mondanom — utalva most már az ún. „pop-teológiákra” —, hogy az egyháznak ezeket a sokszor kellően végig nem gondolt kérdőjeleket is nagyon komolyan kell venni. Ezekben ugyanis sokszor a történelmi egyházaknak — a bibliai kijelentés mértékével mérve — a „fogyatkozásai” kapnak olyan hangsúlyt, ami az egyházat önvizsgálatra kötelezi. Ma már — és ez nemcsak a korszellem miatt van így — a „szektákra” nem lehet az egyház válasza az üldözés, a „máglya”, hanem csak a lelkiismeretes önvizsgálat és bűnbánat. Ami pedig a 3. tétel inkább csak axióma-szerű, a részletek kifejtése nélküli megfogalmazását illeti, arra talán elegendő annyi magyarázat, hogy a tanulmány vitaindító jellegéből ez következett. Ahol csak lehetett — mindenestre a probléma exponálása után — nyitva kellett hagynom a lehetőséget a vita számára. Úgy gondolom: ez érthető. Maga a vita bizonyítja az eljárás helyességét!

Végül: nem kerülhetem el, hogy néhány megjegyzést tegyek *ifj. Bartha* Tibor „Egyházunk jövője” című a lap 1984/4. számában megjelent cikkére. Azért *kell* ezt tennem, mert a megnyilatkozás szinte minden sora mögött ott érzem az én vitaindító cikkemet, s az ahhoz időközben már megjelent hozzászólásokat. Megjegyzéseim — a szerző ama véleményének a tiszteletbentartása mellett, hogy ő a keresztyéniség jövőjét elsősorban a mi egyházunk jövőjének a biztosításában kívánja szemlélni — kettős irányúak. Egyfelől arra vonatkoznak, hogy ha már mindenképpen két kategóriába kell sorolnunk az ún. „teológusokat”, akkor én magamat — meggyőződésemnél fogva — szívesen sorolom a szerző által „szocioteológusok”-nak nevezettek sorába. Ezek között ugyanis korántsem csak H. Zahrnt-tal vagyok egy táborban, akinek komoly szolgálatai vannak pl. a XX. század teológiájának a feldolgozásában és megismertetésében.¹ Véleményem szerint azonban idetartoznak olyan teológusok is, mint Paul Tillich,² J. Moltmann,³ H. Gollwitzer, vagy a katolikusok közül pl. J. B. Metz,⁴ G. Gutiérrez,⁵ vagy éppen az alapcikkekben is idézett W. Kasper. Úgy gondolom, hogy ez nem megvetendő társaság! A másik megjegyzésem pedig azzal függ össze, hogy nem tudok egyetérteni a szerzőnek azzal a megállapításával, miszerint „a 'keresztyéniség' jövője után kutani nem lehet. A keresztyéniség ugyanis definíció szerint a Krisztus-hívők összessége. Ilyen módon, ha a keresztyéniség jövőjét akarnánk megvizsgálni, egy sor egyház, intézmény, személy stb. létének jövőjét, jövőjének lehetőségeit kellene kutatnunk szerte a világon. De ki vállalkozhatna erre, és milyen eszközökkel, milyen módszerekkel” (231. l.). — Az előttem is világos, hogy a „keresztyéniség” gyűjtőfogalom — és mint ilyen absztrakció. De absztrakciók — általános fogalmak nélkül nincs emberi gondolkodás! Nem tudom belátni, miért ne lehetne éppen olyan joggal beszélni a keresztyéniség jövőjéről, mint amilyen joggal — szinte naponta — a magyar nép vagy az emberiség jövőjéről beszélünk? Ezért én továbbra is nyugodt lelkiismerettel használom ezt a kifejezést anélkül, hogy azon minden egyház, minden ember jövőjének a konkrét problémáit érteném. A keresztyén egyházaknak vannak *közös* problémáik, mint ahogyan vannak ilyenek a különböző egyházak teológiai munkájában is — és én ilyenek tartom a tanulmányomban szóba hozott problémát is. — Természetesen: ezek a megjegyzéseim nem jelentik azt, hogy azokat az egyházunk életében jelentkező valós kérdéseket, amiket. *ifj. Bartha* cikke felvet, ne tartanám a vitába beletartozó, elméleti módon megvizsgálandó és gyakorlati szempontból megoldandó kérdéseknek. Ezekkel kapcsolatban is meg kell azonban jegyezni, hogy egyszer — külön témaként — volna érdemes róluk beszélni. Mostani írásunk kereteibe azonban ezek a kérdések semmiképpen nem férnek bele.

II.

Mondanivalóim soronkövetkező részét egy személyes jellegű vallomással kell kezdenem. Több mint negyedszázados teológiai tanári munkám alatt szolgálatom egyik lényeges feladatának tekintettem, hogy minden lehetőségemet felhasználva igyekezzek lelkészársaimat megismertetni az európai teológiai irodalom eredményeivel, irányjaival, azzal a belső szenvedéllyel, amellyel a XX. században a protestáns (de talán éppen úgy a római katolikus) teológia keresi a maga identitását. Elég, ha csak a legnagyobbakat sorolom

fel: Barth-ot, Tillich-et, Bonhoeffer-t. Ők mind a hárman külön-külön rendkívül színes és önálló egyéniségei a XX. század teológiájának. Ha még hozzájuk veszem negyediknek Bultmant is, aki személyes tanítómesterem is volt, de akinek teológiáját nem tudtam túlságosan megszeretni — akkor előttünk áll a XX. századi teológiai korforduló összefoglaló kérdése: *hogyan lehet/kell bizonyosságot tenni a evangéliumról, hogyan lehet/kell megfogalmazni az Isten Igéje tartalmát úgy, hogy a XX. század hányatott sorsú, sokat szenvedett embere azt megértse, belőle vigasztalást és erőt, kérdéseire feleletet nyerjen? Mindezt azért, hogy élete belső/külső értelmet, egyensúlyt és reményiséget kapjon.*

A másik feladata szolgálatomnak abban sejtett fel előttem, hogy tanszéki munkám révén mind teljesebben megismerkedtem a marxizmussal, korunk e nagyhatású szekuláris szellemi mozgalmával, életem pedig — nem kis belső harcok árán, sok előítélet leküzdésével — sok egyházi előjárómnak a példamutatása alapján — az elmúlt 40 évben egyre inkább összekapcsolódott a magyar szocialista társadalom építésével; egyre világosabban felismertem, hogy ha van jövője az emberiségnek — minthogy reményiségem és meggyőződésem szerint van —, akkor ez csak egy szocialista világtársadalom lehet. De ha ez így van, akkor nekünk, magyar keresztyéneknek — egy kiegyensúlyozott, és minden tévedés, hibák, egyoldalúságok és nehézségek ellenére is — főleg az elmúlt 25–27 évben — szépen és emberségesen épülő szocialista társadalomban elmulaszthatatlan lehetőségünk, de egyben feltétlen kötelességünk is van. Mégpedig az egész emberiség és az egész világkeresztyénség jövője érdekében a marxistákkal való gyakorlati, társadalomépítő együttműködéssel együtt az elméleti párbeszéd lehetőségeinek és alapjainak a kidolgozása. Amit én ennek érdekében tehettem — olykor értetlenséggel is találkozva —, azt igyekeztem mind tanulmányok írásával, mind pedig lekipásztorok, presbiterek és egyházi munkások előtt tartott előadásaimmal megtenni. Természetesen: közben az sem kerülhetett el a figyelmemet, hogy a keresztyénség és a szocializmus találkozásának vannak előfutárai. Nagy örömmel és szinte a felfedezés hatásával tanulmányoztam *ifj. Blumhardt* Kristóf bad-bolli prédikációit,⁶ *Hermann Kutter* és *Leonhard Ragaz* írásait, *Paul Tillich* korai műveit, amelyek a keresztyénség és a szocializmus problémáival foglalkoztak. Hamar kitűnt az is, hogy *Barth* Károlynak nemcsak a „politikai bizonyosságtétele”⁷, de teológiai tanításai is rendkívül pozitív elismerő részleteket tartalmaznak a szocializmussal kapcsolatban.

Azután egyszerűen csak — úgy a 60-as évek táján az Egyesült Államokban, Közép-Amerikában és Európában is egyszerre két irányban is elhatározó erővel vetődött fel mind a római katolikus, mind pedig protestáns teológusok körében egyfelől az eschatológia, másfelől a politika, végül a felszabadítás és a forradalom kérdése.⁸ Nemcsak ez történt azonban, hanem művek egész sora kezdett el nagyon kritikusan és önkritikusan korábban csak néha-néha felvetődő problémákkal foglalkozni. Ha mindezekhez még azt is hozzászámítjuk, hogy az Egyesült Államokból indult el, de hamar Európában is lábra kapott az ún. „Isten halála”-teológia,⁹ akkor az is világossá válik előttünk, hogy sokféle — helyesíthető, de helytelen — irányban is indult meg a keresztyén teológia öneszmélkedése. — Mindebből nem nehéz megérteni, hogy a legvégletesebb és számunkra olykor teljesen elfogadhatatlan teológiai irányok a régi rendhez (társadalmi rendhez is!) ragaszkodó és akkor még új politikai állásfog-

lalásokra teljesen képtelen nyugati keresztyénség helyett kénytelenek voltak megfogalmazni a Biblia szociális üzenetét és az abból szükségszerűen fakadó keresztyén politikai állásfoglalásokat. Mindezek a tények — meggyőződésem szerint — érthetővé teszik vitáink cikkemnek elsősorban sokszor élesen megfogalmazott tételeit, de azt az aggodalommal vegyes reményiséget is, amivel a témát protestáns egyházaink teológiai közvéleménye elé kívántam bocsátani.

III.

A továbbiakban az 1983-as tanulmányom megjelenése óta napvilágot látott néhány összefoglaló mű rövid ismertetésével és a belőlük vett néhány idézettel szeretném bemutatni, hogy a vitánkban szereplő problémák egyre erőteljesebben és világosabban megfogalmazva lettek témái az európai keresztyén teológiának is.

Hans Joachim Kraus, a neves ótestamentumi teológus, az utóbbi években a rendszeres teológia professzora, 1983-ban jelentette meg összefoglaló dogmatikai művét: „Systematische Theologie im Kontext biblischer Geschichte und Eschatologie.” A könyv tartalma igen nagymértékben igazolja, hogy milyen nagy nyereség egy rendszeres teológus számára, ha munkássága nemcsak általában bibliai megalapozottságú, de különös figyelemmel van az Ótestamentumra is. *Kraus* olyan megállapítással kezdi művét — mindjárt az elején —, amely szerint „a világtörténelem horizontális síkjában történik a vertikális isteni kezdet eschatologikus beteljesedése Krisztus Jézusban. Ebben Isten mindig új jelenléte a célratoró folyamat konstituáló ereje. Ebben a folyamatban Isten úgy munkálkodik, mint a szabadság hatalma”, országa úgy tör be ide, mint a szabadság országa. Ha a szisztematika teológia erre a folyamatra vonatkoztatja munkáját, akkor ez számára elvi elfordulást jelent az ontológia és annak dogmatikai variánsai uralmától, pedig hát ez belekerült a keresztyén tanításba. Így ki kell küszöbölni minden zárt, statikus valóságfogalmat, annak minden fogalmi konzekvenciájával együtt. El kell búcsúzni a metafizikai struktúráktól is, amelyek mindig megkísérlik azt, hogy hatalmukba kerítsék a keresztyén gondolkodást.” (29. l.) — Ebben a vonatkozásban *Kraus* később a teendőt így fogalmazza meg: „Ellentétben a keresztyén teológia hagyományos Isten-fogalmával az Istenről szóló tannak kizárólag az Ótestamentumban magát megbizonyító Izrael Istenéhez kell odafordulni: az Ő konkrét önmaga közléséhez, és az Ő minden néphez és emberhez való eljövételéhez. A szisztematika teológia már az első lépésével válaszút előtt áll. Vagy a tradicionális eljárást követi, és „Isten-ről általános-vallásos értelemben és metafizikai gondolatokkal beszél — vagy következetesen odafordul ahhoz a tényhez, hogy az az Isten, akiről az Újtestamentum bizonyosságot tesz, nem más, mint Izrael Istene.” Az egyház dogmatikai Isten-tana csak ritkán volt tudatában ennek a döntő kérdésnek. Az a szupranaturalizmus, amely a tradicionális Isten-tan alapja, egy meghatározott világnézetet reprezentál, amely a görög filozófiából nőtt ki és egyfajta kozmikus dualizmust tételez fel. Két különböző lényegű világ áll itt egymással szemben: az alsó és a felső, a természetes és a természetfeletti, a fizikai és a szellemi világ. A keresztyén teológia ennek a metafizikai dualizmus sémájába tévedt bele kezdettől fogva: ebben fejtette ki Isten-tanát és a két természetéről szóló krisztológiáját... Annak, hogy a teológia az Istenről szóló döntő kérdésben először és végül is nem fordult oda az

Ótestamentumhoz, az is oka volt, hogy az egyház önmaga és a zsidóság között egy áthidalhatatlan válaszfalat látott, — és így az egyház elveszítette a maga történeti alapját.” (133. l.) — Kraus szerint a keresztyén teológiának az Istenről szóló tan kifejtésében két körülményt kell figyelembe venni: 1. „Azt a felismerést, hogy azt az Istent, akiről a Biblia tesz bizonyosságot, semmilyen körülmények között, semmilyen eszközzel és lehetőséggel, és ezzel együtt semmilyen rendszerben sem lehet definiálni.” — 2. „Annak a belátása, hogy az Ábrahám, Izsák és a Jákób Istene semmiféle általánosan elgondolható „isten”-fogalomba nem tartozik bele és így semmiféle vallásos vagy metafizikai kategóriával nem ragadható meg. Nagyon komolyan meg kell kérdeznünk: nincs-e mindazoknak igazuk, és vajon nem kellett-e nekik erre a következtetésre jutni, akik azt állították és állítják, hogy *Isten halott*; ez a tradicionális módon elképzelt, a theizmusban általános megértése szerint elgondolt „Isten” nem létezik.” (134. l.) — Itt szükségszerűen felvetődik a kérdés: hát akkor Kraus szerint mit lehet Istenről mondani, hogyan lehet róla bizonyosságot tenni? A kérdésre ezt a válasz kapjuk: „A világot megváltoztató Isten országának az Istene az Izrael Istene, aki nevével kijelentette és cselekedeteiben közli magát. Ő a történelemben — a történelem minden zártságán áttörő — *Isten, aki eljön*... Az Isten országáról szóló beszédben „Isten” nem egy általános fogalom, amivel az elgondolható Leghatalmasabbat és Legdicsőbbet, a Legszentebbet és Legmagasabbat jelöljük meg. Ő az „Izrael Istene”, és a keresztyén teológiának Róla kell beszélnie... Az Izrael Istene a maga név szerinti bemutatkozásában a legvalóságosabb Isten (Gott in Concretissimum). A keresztyén teológia akkor jutott végtútra, amikor ezeket a szükséges előfeltételeket megtagadta. Amikor elkötelezte magát a „filozófusok istenének”... Az „Isten” szó a Biblia nyelvén egy névnek a funkciójával és jelentőségével bír.” (142. l.) — Kraus még tovább is megy, amikor ezeket írja: „(A Biblia Istene) a felszabadítás hatalma. Ebben nincs szó a szabadságnak semmiféle ideájáról vagy fogalmáról. Izrael Istene szabadító tetteinek a történetében bizonyítja meg magát. Nincs szent hely, nincs vallásos élet: semmi félelmetes, semmi numinózum nem jellemzi a szabadság országa kezdeteit Izraelben. Izrael Istene úgy teszi nyilvánvalóvá magát, mint megmentő, szabadító Isten. Az ezzel megnyíló perspektíva a népek és vallásaik történetében a radikálisan új. Izrael Istene választott népének a politikai történetében viszi véghez az alapvető, minden tettet jellemző és eljövételét felmutató szabadító tettet. A keresztyén teológia és egyház ezeknek az eseményeknek a láttán egy fatális és súlyos következményekkel járó *spiritualizálás* hibájába esett. Az exodus úgy értette, mint a megváltás előképét — és ezzel *feladta annak evilági, politikai relevanciáját*... (Pedig) a megváltás eszerint nem történetfeletti, kultikusan celebrálható keresztyén-vallásos téma, hanem az eljövendő Istennek ebben a világban az elnyomó és pusztulás felé igyekvő életviszonyokba beavatkozó szabadító tette. Ő nem a megváltásra váró, a vallást kultiváló és a „megváltást” fogyasztási cikk-ként kezelő kegyesek konventikulumát akarja, hanem... az emberek szabad népét, amely őt a szabadság útján követi.” (156—157. l.)¹⁰

Mi az most már, amiben Kraus a meghatározottabb formában meghatározza az Ótestamentum jelentőségét a keresztyén hit és teológia számára? A következő idézetek ezzel foglalkoznak: „A próféciában jön Isten közel népéhez, annak politikai története mezején azért, hogy a fennálló igazságtalan körülményeket radikálisan és visszavonhatatlanul megváltoztassa. Így

hirdeti Igéjét egy meghatározott szituáció aktualitásban... Az Ótestamentum parancsai és próféciája megőrzi a keresztyén hitet attól, hogy elfedje azt vagy a mitológia, vagy a transzcendentalizmus, vagy az idealizmus. Ehelyett inkább a keresztyén gyülekezet és annak minden tagja számára *felmutatja a politikai-történeti felelősség útját*... Csak az Ótestamentum képes a keresztyén hitet megővni attól, hogy megsemmisítse önmagát, ami akkor történik meg, amikor a filozófia idegen hatalomként — átveszi a vezetést. Különösen a transzcendentalizálásnak áll ellene az Ótestamentum, amire a keresztyén hit a filozófia erőterében jut el. Az ígéretek története nem a túlvilágba, hanem ebbe a világba vezet bele. Végül pedig az individualizálás az, amitől az Ótestamentum megőrzi a keresztyén hitet.” (159., 199., 200. l.) — Úgy vélem, hogy ezekből a szinte bizonyágtételeknek is beillő tanításokból egy-két komoly következtetést is lehet vonni a vitában szereplő témákkal kapcsolatban is!

Nézzünk bele azonban egy másik komoly teológiai műbe is, ami a múlt, 1984. évben jelent meg. Írója a neves teológus, Dietrich Ritschl,¹¹ a címe pedig „Zur Logik der Theologie.” E terjedelmes kötetnek néhány olyan gondolatát szeretném a következőkben bemutatni, amelyek szintén segítségünkre lehetnek témánk, kérdéseink mélyebb megértésében.

A kötet egyik alapmegállapítása, amely azután különböző megfogalmazásokban újra meg újra visszatér, a következő: „A bibliai könyvek jelentős része elbeszélés. Ez az alapforma, amit mi meghatározott és magyarázható okokból „Story”-nak nevezünk. Egy viszonylag hosszú mondatsor ez, amit ugyanazokkal vagy más szavakkal újra el lehet beszélni... „Story”-kal mindenekelőtt ki lehet fejezni az egyes ember vagy egy csoport identitását. Az emberek valóban azok, amit önmagukról a storyjukban mondanak... és amit ebből a story-ból csinálnak... Ha meg kell mondanom, hogy ki vagyok, akkor a legjobb az, ha elbeszélem a story-mat. Közülünk mindenkinek megvan a maga összetéveszthetetlen story-ja, lényegében mindenki egy story.” (45. l.) — Ezt a megállapítást Ritschl Izraelre és a keresztyénekre is alkalmazza a következőkben: „Ha Izrael azt akarta elmondani, hogy kicsoda ő és kicsoda Isten, akkor elbeszélte a maga történetét... Ha a legkorábbi keresztyének meg akarták mondani, hogy ki volt Jézus, akkor elbeszéltek sok-sok egyes történetet, újra meg újra komponálva és szelektálva... Az sem véletlen, hogy az Újtestamentumban négy ilyen gyűjtemény szerepel egy definitív történet helyett... Azt nem lehet röviden és érvényesen megmondani, hogy ki volt Jézus.” (46. l.) — Mindebből — gondolatmenetünket követve — Ritschl azt a következtetést vonja le, hogy „Izrael és az egyház hite nem mondható el egyszerű és komplex fogalmak nélkül. Elbeszélhető azonban a tudományos nyelv segítségével, el is gondolható és megvalósítható is így. A teológiának azonban szüksége van a tudományos nyelvre. A hívőknek viszont csak praktikus, és nem elvi okokból van szüksége teológiára.” (51—52. l.) — Mindezek alapján Ritschl „az egyháztörténet ambivalenciájának a tragikumát és mélységét” — igen nagy mértékben, mint H. J. Kraus — három döntő tévedés kontrasztjában látja. Egyfelől a keresztyén egyház és a zsidóság közötti szakadásban, azután az egyház aszimulációjában politikai hatalmi struktúrákhoz, végül a gazdaságilag és képzettségben szegények feletti gyámkodásban. Ritschl szerint azonban ez csak az egyik oldal. A másik oldalon — az egyház történetében — az irgalmasság számtalan tette van, sok megbékéltetés és gyógyító erő és segítség van az ember-

társak, az emberiség életében. Ez utóbbiakat pedig „csak azok cselekedhették, akik benne állottak Izrael és az egyház Story-jában.” (93. l.) — „Ha azonban igaz az — írja Ritschl a későbbiekben —, hogy a hívők 'benneállása' (részvétele) abban a Story-ban, amely Izrael kiválasztásával kezdődött el..., összeköti Izrael és az egyház Story-ját Isten saját történetével és annak célkitűzéseivel, akkor a hívők etikai cselekvése megindokolásának a kérdése végső soron egyenlő az ebben a Story-ban való részvétel kérdésével. Hiszen maga a Story a cselekvés.” (286. l.) — Ennek az igen érdekes és témánk szempontjából jelentős szemléletmódnak a végén Ritschl — éppen a keresztyén etika szempontjából — látja fontosnak a következőket: „Nem lehetetlen, hogy most az emberiség történetének egy olyan fordulópontján élünk, amelyben a bibliai etika irányvonalainak a felfedezése van a látóhatáron. A történelemben először foglalkoztatják zsidókat, keresztyéneket és nem keresztyéneket, és adnak gondot nekik az egész világot átfogó és a szó legmélyebb értelmében vett közös problémák és feladatok. Ha nem is köt bennünket össze semmiféle közös Story, felül a kultúrákon és vallásokon, így mutatkozik meg a közös félelem, az emberiség túlélésének a veszélyeztetettsége miatt való aggodalom, mint egy a gondnak minden embert összekapcsoló jövőbeli Story-ja.” (288. l.)

Lássunk még azonban néhány rövid idézetet egy igen fiatalon máris a nápolyi pápai egyetem tanárának, Bruno Forte-nak¹² egy szintén 1984-ben megjelent vaskos kötetéből, amelynek címe „Jesus von Nazareth: Geschichte Gottes — Gott der Geschichte”. Már a cím is sokatmondó, de még meglepőbb a szerző néhány fontos megállapítása. Lássunk ezek közül néhányat.

„Ellentétben a statikus görög-nyugati szellemi magatartással, ami a reménységet egyfajta hiányosság jeleként szemléli, egyfajta passzív reménységként, amit a világban való szenvedéssel szemben az emberi tehetetlenség miatt vállalnak, a keresztyén Isten reménysége nem hiányosságból, hanem a szeretet reménységéből származik.” (35. l.) És tovább: „Izrael Istene sohasem lehet olyan Istenné, aki a jelent szankcionálja és aki helyhez és a kozmosz forgásának megváltozhatatlan ritmusához volna kötve. Ő állandóan az az Isten marad, aki mozgásban van a jövő felé, aki a megelégedettséget nyugtalanítja, aki éhséget támaszt, mozgalmasságot hoz létre, reménységet hív életre, a szolgaságból a jelenben megszabadít, a jövődőt megteremti. És mindezt Igéje által cselekszi meg.” (67. l.) — Talán még ennél is meglepőbb, amit katolikus teológus — talán az egy Hans Küng-öt kivéve — aligha fogalmazott így meg: „Vajon a kerygma Krisztusa a Dogma Krisztusa-e? Az Újtestamentum Krisztusa vajon az egyház Krisztusa-e?” (126. l.) — és azután a válasz: „Jézus Krisztus önmagában maga a szövetség, amely az emberek történetét az Isten történetévé teszi, és az Isten történetét az emberek történetévé.” (161. l.)

Úgy vélem, hogy ezek a vitacikk megírása óta megjelent tekintélyes protestáns és katolikus teológusoktól származó megnyilatkozások — éppen azért, ahogyan a mi vitakérdéseinkről nyilatkoznak — felbátoríthatnak bennünket egy néhány összefoglaló és záró következtetés megfogalmazására.

IV.

A fentiek figyelembevételével megkísérlem most a bennünket foglalkoztató kérdésekkel kapcsolatban — a kibontakozott vita alapján — *már most is lát-*

ható megoldási lehetőségeket néhány rövidre szabott tételben megfogalmazni.

1. Az mindenképpen — nemcsak protestáns, hanem római katolikus teológusok által is — egyre világosabban felismert ténynek tűnik, hogy a teológiának, de vele együtt az igehirdetésnek is korunkban meg kell szabadulni a görög filozófia, de annak különösen is a metafizikája kategóriáitól, szemléletmódjától. Ebbe nyilvánvalóan az is beletartozik, hogy világosan különbséget kell tenni a filozófiai theizmus és a Biblia Istene között. Tisztában vagyok azzal, hogy ez nem könnyű feladat, Maga a „teológia” szó is, amit pedig több mint másfél évezrede használunk, minden hozzáfűzött magyarázat nélkül a „filozófiai theizmust” sugallja önkénytelenül is.

2. Az is világosnak tűnik, hogy az előbbi pontban vázolt probléma csak akkor oldható meg pozitív módon, ha az Istenről szóló teológiai tanítás igyekszik — a megőrizve túlhaladni dialektika szabályának az érvényesítésével! — az Istenről szóló bibliai, főleg ótestamentumi bizonyágtélt figyelembe venni. Ennek főleg azt a vonását, hogy a Biblia sehol nem ad Isten-fogalmat, egyfajta Isten-fogalom kifejlesztéséről nincs szó sehol Jézus tanításában sem. Az, amit a Biblia Istenről elmond, elsősorban történik: azokban az eseményekben, amik Izrael történetében — és a Jézus követői életében —, de talán azt is hozzátehetjük — ennek is bibliai alapja van ugyanis —, azokban, amik az egyház életében végbemennek.

3. Az előbbi pontba foglaltak — véleményem szerint — egyértelműen bizonyítják, hogy a Bibliában szó sincs a görög filozófia ontológiai kategóriáiról. Benne minden dinamikus, minden történik, — legalábbis minden, ami Istennel kapcsolatos. Ezért jogos azt mondani, hogy az Istenről szóló semmiféle ismerethalmaz elsajátítása sem jelenti azt, hogy „van Isten”, mert Ő csak úgy van, hogy lesz, — vagyis: kegyelmesen belelép az életünkbe és lehetővé teszi, hogy hatalmát és szeretetét megtapasztaljuk. Igaz tehát az a mondás, amit Barth olyan nagy szeretettel idéz: Ubi et quando visum est Deo; az is igaz, amit Bonhoeffer ír: „Der Gott, der es gibt, gibt es nicht”, és igaz, amit E. Jünger a Barth Istenről szóló tanítását feldolgozó könyve címének adott: „Gottes Sein ist im Werden!” Ez a mondat magyarra kielégítően szinte lefordíthatatlan.

4. Az előbb elmondottakból viszont az is következik, hogy Istennek az ilyen dinamikus „léte” valóban történetet terem, mégpedig jellegében lineáris, tartalmában szabadító, szabadságra megszabadító „üdv-történetet”. És mindezt nem valahol egy vallásos közösség belső élménydús légkörében, nem is csupán egy ember személyes életében (ott is!), hanem elsősorban népe és a népek evilágban végbemenő politikai történetében. És az is világos — éppen a Biblia utolsó mondatai igazolják ezt —, hogy ez a történet nem zárult le a bibliai korral, hanem azóta is történik — a Szentlélek hathatós és messze nemcsak az egyházban, hanem a világban is munkálkodó ereje által — az egyház és a világ történetében egyaránt. Az egyház sokszor nagyon bűnnel terhelt és erőtelen történetében, — és a világ néha az átláthatatlanságig kusza történeti eseményeiben az élő Isten munkálkodik és vezet az — hitünk szerint — egy általa meghatározott végső cél: az Ő kegyelmes királyi uralma felé. Viszont: a Biblia szerint ez maga: az „Isten országa” is dinamikus fogalom, és semmiképpen nem „status”. — Akkor viszont az is igaz, hogy „a bibliai keresztyén hit” („megtérés”) nem jelenthet mást, mint éppen „beleállni, belelépni” és engedelmesen szolgálni

Istennek a világgal, az emberiséggel és az egyes emberrel Ábrahám kiválasztása óta, a Jézus Krisztus kereszthalálában és feltámadásában kulmináló, de azóta is történő „történetében”.

5. Így viszont nem esetlegesen, nem is valami komplikált-emberbaráti indokkal, hanem *lényegszerűen* alkateleme a bibliai keresztyén hitnek mind az egyén, mind pedig az egyház életében a legtágabb dimenziójú *politikai felelősség és aktivitás*. A mostani összefüggésben ezt kell hangsúlyoznom, méghozzá ilyen élesen, de természetesen úgy, hogy beleértem a keresztyén ember és a keresztyén egyház *mindenfajta* diakóniai szolgálatát is. Néhány tízezer szeretetintézmény és néhány százezer ápolt testvérünk körüli szolgálat — bármennyire áldott és értékes szolgálat is ez —, ami „kitelik” a világ különböző keresztyén egyházi szeretetéből, végképp nem nyugtathatja meg lelkiismeretünket akkor, amikor százmilliók éheznek, több tízmillió ember hal évente éhen a világban ténylegesen meglévő társadalmi és gazdasági igazságtalanságok miatt. Még inkább éreznünk kell, hogy egész diakóniai szolgálatunk jel csupán, ha arra gondolunk, hogy az egész emberiség az „atomhalál” árnyékában él, — és amikor ennek az Isten- és emberellenes szörnyűségnek az irtózatos felelősségéről a legnehezebb olyan politikai — és olykor egyházi — vezetőket is meggyőzni, akiknek bizonyára ott van a kezében a Biblia. Mindezeket figyelembevéve nem kell-e azt mondanunk nagy-nagy bűnbánattal, hogy a keresztyén egyház valahol elhagyta, elfelejtette a Biblia szociális üzenetét, a szociális evangéliumot: Ézsaiás, Jeremiás, Ámós próféták üzenetét és Jézus Krisztusnak a tanítását és cselekedeteit. Isten azonban nem felejtette el, amit Ő hirdettetett meg a Bibliában. A szociális evangéliumot is csak az egyház felejtette el, de az továbbélt és újra meg újra robbanó, talán azt is lehet mondani: forradalmi erővel jelent meg a középkori szekták és az újkor szekuláris forradalmi mozgalmában. Valóban: nem a legmélyebb tragikum-e a keresztyénség történetének, hogy a Bibliával a kezében előbb az eretnekeket máglyára küldte, majd pedig minden szociális ihletésű mozgalommal szembekerült — éppen a fennálló társadalmi rend megtartása érdekében.

6. Mindezekből mi következik az egyház életére és szolgálatára nézve? Úgy gondolom: semmi más, mint hogy igehirdetésében a lehető legegyszerűbb nyelven, a kor nyelvén *beszélje el*, nemcsak istentiszteleti, de egész életével, nemcsak közösségi módon, hanem minden tagjában *ábrázolja ki* Istennek az evangéliumát: azt a szabadító szeretetet, amely Izrael életében történt, a Jézus Krisztusban teljessé lett, de ma is történik minden ember és az egész világ életében. Mindez azonban csak akkor igaz, ha belőle valóságos szolgálat, vagy ha úgy tetszik: *politikai bizonyágtétel* válik, — a másik ember, az emberiség javára. Meg vagyok győződve arról, hogy ezt akarja Isten, erre van szüksége az embertársnak és a világnak. Ez, és csak ez lehet a szolgáló egyház életformájának a tartalma! De talán azt is lehet mondani: ez az, amit D. Bonhoeffer „vallástalan-világi keresztyénségen”, „a Biblia nem vallásos-világi interpretációján” értett. Abban is bizonyos vagyok, hogy ezen az úton mi, magyar keresztyének — ha olykor nem is eléggé bátran és egyértelműen — tettünk már egy néhány lépést előre!

V.

A vita egy általam rendkívül lényegesnek tartott összefüggésére — befejezéseképpen — még külön is szeretnék rámutatni.

Ez évben ünnepeltük hazánk felszabadításának 40. évfordulóját. Ez az évforduló, amiről most már teljes meggyőződéssel állíthatjuk azt is, hogy *korforduló* volt nemcsak népünk, de személy szerint mindnyájunk életében, bizonyára alkalmat adott arra, hogy — a bibliai tanács szerint — megemlékezzünk az egész útról, amelyen bennünket Isten vezetett (5Mózes 8,2). Én is ezt tettem, — és most őszintén kell vallanom arról, hogy sok kétség, sok bizonytalanság, de soha nem reménység nélkül szemléltem a népünk körében végbemenő eseményeket. Az én korosztályomnak nem volt könnyű felismerni a szocialista társadalom minden más társadalomnál nagyobb erkölcsi értékét, a benne fokról fokra erősödő emberségességet. Olykor-olykor — különösen az első tíz évben, maguk a társadalom vezetői is nehezítették egy egyházi ember látásának a tisztulását. Hálás vagyok Istennek azokért az egyházi vezetőimért, akiknek a bátor próféta-i bizonyágtétele azokban a nem könnyű időkben újra meg újra megerősítették abban, hogy a szocialista társadalom nemcsak népünk életének a reményteljes útja, hanem az a mi egyházunk/egyházaink számára is. Végül is: mindennapos tapasztalataim, de tanulmányaim is határozott meggyőződéssé formáltak bennem azt, hogy ennek a társadalomnak az építése — a sok nehézség ellenére is — egyre gazdagítja népünk életét. Éppen azért egyre növekvő örömmel nézem országunk egyre gazdagodó belső és külső, nemzetközi tekintélyét.

Számvetésemnek van azonban egy másik oldala is. Ez az, hogy protestáns egyházainknak — éppen azért, mert ebben a szocialista hazában élnek —, igen nagy lehetőségük és felelősségük, hogy példa legyenek a világ keresztyénsége számára — talán éppen a „keresztyénség jövője, a jövő keresztyénsége” tekintetében. Ebből a gondolatból fakadt vitaindító cikkem is. Bizonyos vagyok ugyanis abban, hogy csak hitében és teológiájában *radikálisan* — és ez számomra azt jelenti, hogy a Biblia bizonyágtételének halálos komolyanvételével — megújult egyház található meg a helyét úgy a szocialista társadalomban, hogy egyszerre tud hűséges lenni Istentől vett küldetéséhez, — és az Isten által halálíg szeretett világhoz és emberhez.

Ennek a kérdéskörnek csak egy része, de rendkívül lényeges része — túl az együttműködésen — a marxisták és a keresztyének elvi dialógusa. Tudjuk, hogy a világ egyes részein téves nézetek élnek a szocializmusról és a marxizmusról. A szocializmus kérdése ténykérdés: a politika, a társadalom, a gazdaság kérdése. A marxizmus kérdésében előítéleteket feloldani ennél több is és más is. Viszont: ha elfogadjuk azt a — meggyőződésem szerint — igaz tételt, hogy a marxizmus és a keresztyénség (esetleg még az iszlám) a világ legdinamikusabb szellemi áramlatai ma, akkor aligha becsülhetjük le azt a marxista—keresztyén dialógust, ami hazánkban többféle formában és ígéretes módon megindult. Meggyőződésem viszont, hogy ennek a dialógusnak a folytatásában is jelentősége lehet annak a vitának, amit folytattunk.

Ha az elmondottakat figyelembe vesszük, akkor — talán túlzás nélkül mondható —: öröm és bátortás lehet számunkra a további tisztázódás érdekében is az a tény, hogy jelentős gondolatokat megszólaltató vitánkat éppen felszabadításunk 40. évében zárhatjuk le. Egy kicsit szimbólum ez: a keresztyénség és a szocializmus/marxizmus együttélésének, esetleg együvé tartozásának a szimbóluma.

Jánossy Imre

1. Heinz Zahrnt-nak — sok egyéb jelentős írása között — a 60-as évek végén jelent meg a „Die Sache mit Gott” és „Diskussion über Gott” témánk szempontjából is jelentős két műve. — 2. Paul Tillich több lényeges, a szocializmussal összefüggő művét tartalmazza a *Gesammelte Werke II.* Stuttgart (1962). — 3. Jürgen Moltmann teológiája — négy főműve mellett, amelyeket feldolgoztam a *Szemle* 1982/2., 3. számaiban, részben a marxista Ernst Bloch reménység-filozófiájának a hatására, a „Theologie der Revolution” irányzatának egyik kiemelkedő képviselőjévé vált az európai teológiában. — 4. Egyik lényeges műve, ami az ún. „politikai teológiát” elindította, a „Zur Theologie der Welt” (1968). — 5. G. Gutiérrez perui jezsuita teológus, aki nagy jelentőségű művet írt „Theologie der Befreiung” címen. A könyv német fordításban 1973-ban jelent meg. — 6. Lásd „Az ifjabb Blumhardt ígéhirdetésének vizsgálata” c. tanulmányomat a *Református Egyház* 1958/18. számában. — 7. Lásd „Barth Károly politikai bizonyágtétele I., II.” c. tanulmányomat a *Theol. Szemle* 1977/7—8., 9—10. számában. — 8. Talán érdemes ezzel kapcsolatban néhány művet megemlítenem: Richard Shaull: *Befreiung durch Veränderung* (1970), Helmut Gollwitzer: *Befreiung zur Solidarität* (1978). Azt, hogy ezek a teológiai irányzatok milyen erőteljesen foglalkoztatták a teológiai közvéleményt, azok a cikkeket összefoglaló kötetek mutatják, amelyek gyors egymásutánban jelentek meg: *Diskussion über die Theologie der Hoffnung* (1967), *Diskussion über die Theologie der Revolution* (1969), *Diskussion über die politische Theologie* (1969). — Arra nézve, hogy milyen szen-

vedélyesen foglalkoztatja az utóbbi évtizedek teológiáját európai viszonylatban a keresztyénség jövőjének a kérdése, csupán néhány tanulmány-, illetve könyvcímet szeretnék megemlíteni: van de Pol: *Ende des konventionellen Christentums* (1967), H. Gollwitzer: *Aussichten des Christentums* (1965), F. Maass: *Was ist Christentum* (1978), Marti-Mächler: *Der Mensch ist nicht für das Christentum da.* (1977): Ringeling: *Neue Humanität* (1975, H. Küng: *Christ sein.* (1974).

9. Ami pedig az „Isten halála” teológiát illeti, utalok Altizer: *dass Gott tot sei. Versuch eines christlichen Atheismus.* (1968). (A könyv Amerikában 1966-ban jelent meg *The Gospel of Christian Atheism* címen.) D. Sölle: *Stellvertretung* (1966), G. Borné: *Christlicher Atheismus und radikales Christentum* (1979). — 10. Ebben az összefüggésben idézi Kraus D. Bonhoeffer-t: „A többi keleti vallásokhoz viszonyítva az ótestamentumi hit nem váltságvallás. Ennek ellenére a keresztyénséget mindig váltságvallásként emlegetik. Vajon ebben nincs-e egy kardinális hiba, amely Krisztust elválasztja az Ótestamentumtól és egyben a váltságvallások szemszögéből magyarázza.” (WuE. 1977² — 368. l.) — 11. Dietrich Ritschl a fiatalabb teológus generációhoz tartozik. 1929-ben született Baselen. Tübingenben, Baselen és Bernben tanult teológiát és filozófiát. Több éven át volt lelkész Skóciában. Az USA több egyetemén tanított. 1983 óta a rendszeres teológia professzora a heidelbergi egyetemen. — 12. Bruno Forte 1949-ben született, 1973-ban szentelták rk. pappá. Teológiai és filozófiai doktorátust szerzett. 1978 óta a dogmatika professzora a nápolyi pápai egyetemen és egyben rendes professzor a tübingeni egyetem teológiai fakultásán.

VILÁGSZEMLE

Húsz éves a vatikáni Egységtitkárság

Pontos neve: titkárság a keresztyén egység elősegítésére. Az Egységtitkárság a római kúriának egyik legfiatalabb szerve. Ez a római katolikus egyháznak az ökumenikus mozgalom felé irányított hivatalos szerve.

Keletkezése

Miután XXIII. János pápa 1959. január 25-én meghirdette az ökumenikus zsinat összehívását, Jaeger paderborni érsek 1959. november 8-án azt a javaslatot tette a vele ökumenikus kérdésekben már évek óta összekötöttesben álló P. Augustin Bea jezsuita professzornak, hogy létesítsenek az ökumenikus kérdésekkel kapcsolatos kérdések felülvizsgálatára olyan hivatalos szakértő szervezet Rómában, amelyhez sajtóközpontot is kellene csatlakoztatni. Bea, aki ismert volt arról is, hogy a pápa tanácsadója, 1959. november 30-án tárgyalt a pápával az ökumenikus mozgalom római képviselőtől. Ezt követően Jaeger érsek egy tervet küldött 1959. december végén a közben bíborossá kinevezett Bea-nak. További levélváltások útján végül is megérlelődött Jaeger érseknek 1960. március 11-én XXIII. János pápához benyújtott kérvénye, amelyet Bea bíboros ajánlásával látott el. Ez javaslatot tesz arra nézve, hogy „a keresztyén egység elő-

segítésére egy bizottságot” hozzanak létre. A kérvény megnevezte a célokat, a lehetséges struktúrát és a konkrét munkamódszert. 1960. március 13-án XXIII. János pápa Bea bíborost személyes kihallgatáson bízta meg az előkészítéssel. Abból a célból, hogy az új szervezet számára a szükséges rugalmasságot biztosítani lehessen, a pápa „kongregáció” helyett „titkárság” felállítása mellett döntött.

XXIII. János pápa az 1960. június 5-én kiadott „Superno Dei Mutu” motu proprioja 9. paragrafusával azután létrehozta a II. Vatikáni Zsinat előkészítésére szolgáló II bizottság között az egységtitkárságot is: „Abból a célból, hogy szeretetünk és jóakaratumk az apostoli széktől elszakadt keresztyének iránt még nyilvánvalóbbá váljék, valamint hogy ők a zsinat munkáját követni tudják, s az utat könnyebben megtalálják, annak az egységnek az elérése érdekében, amelyért Jézus Krisztus buzgó imájában mennyei Atyjához olyannyira esedezett.” A titkárság elnökekül a pápa Augustin Bea bíboros nevezte ki.

Az egységtitkárság munkája a II. Vatikáni Zsinat előtt

Három teljesen új és átfogó feladattal kellett megbirkózni:

a) a titkárság szervezeti felépítésével,

- b) a nem katolikus keresztyénekkal a lehető leg szélesebb körű kapcsolat kiépítésével és a gondolatcsere biztosításával,
- c) a II. Vatikáni Zsinat előkészületeinél az ökumenikus szempontok érvényesítésével közreműködni.

Kezdetben még bizonytalanság uralkodott atekintetben, vajon az egységtitkárság az ortodox egyházak kérdésével is foglalkozzék-e, vagy sem. Ezért XXIII. János úgy döntött, hogy a titkárságnak minden elszakadt keresztyénnek a szolgálatára kell állnia. Következésképpen az egységtitkárságon belül alakult egy külön szekció a nyugati elszakadt egyházak számára, és egy másik az elszakadt keleti egyházak számára. 1960. június 24-én dr. Johannes Willebrands profeszszort, a „katolikus konferencia az ökumenikus kérdésekért” titkárát és a holland püspökség ökumenikus delegátusát nevezte ki a pápa az egységtitkárság titkárává. A titkárság létszámát további 4 stábtagnak, 17 nemzetközi tag (bíborosok és püspökök) szavazati joggal, és 20 szakértő vagy tanácsadó egészítette ki. Az első közgyűlésre 1960. november 15-én került sor.

Az 1960 decemberében Fischer canterbury anglikán érsek, egész Anglia primása, látogatást tett a pápánál. Ez a látogatás az egész ökumenén belül nagy feltűnést keltett.

1960 szeptemberében Milánóban szigorúan bizalmas találkozóra került sor Bea bíboros és W. A. Visser't Hooft, az EVT főtitkára között, melyet Willebrands készített elő. A kétórás beszélgetés során, a Zsinat kérdései közül többek között olyan témákat vitattak meg, mint a vallásszabadság, 5 katolikus hivatalos megfigyelőnek a részvétele az Egyházak Világtanácsa 1961-ben Új-Delhiben megrendezésre kerülő III. nagygyűlésén, és a megfigyelők és vendégek kölcsönös cseréje a találkozókön. Bea felhasználta azokat a kapcsolatait, amelyeket a bibliai tudományokkal való foglalkozása során épített ki nem-katolikus teológusokkal és kereste annak lehetőségét, hogy újabb kapcsolatokat is kiépítsen, elsősorban a különböző ökumenikus körökkel és központokkal. Miután a nem-katolikus megfigyelőknek a zsinatra való esetleges meghívásának a kérdését a Központi Bizottság második ülésén (1961. november 7-én) a pápa személyes kívánságának megfelelően — nem utolsósorban az egységtitkárság által kidolgozott Votum-nak köszönhetően — pozitívan döntötték el, a „Humanae Salutis” bulla (1961. december 25-én) hangot adott annak a reménynek, hogy a Rómától elszakadt keresztyén egyházak elküldik a zsinat üléseire megfigyelőiket. Ekkor az egységtitkárság, részben Willebrands személyes látogatásai révén, tájékoztatta a keresztyén egyházakat és közösségeket Róma szándékairól, majd a szükséges tapogatózás után átadta a hivatalos meghívókat. Igen hamar reagáltak erre, többek között a nyugatnémet EKD (1962 márciusában), az anglikán közösség (1962 júliusában), az Egyházak Világtanácsa (1962 augusztusában), a Moszkvai Patriarchátus (1962. október 11-én).

Az első zsinati periódus idején 46 nem-katolikus résztvevő volt jelen, akik közül 12-en az ortodox egyházhoz tartoztak. A négy zsinati periódus folyamán a számuk 106-ra nőtt — 29 egyházból és közösségből (köztük voltak az egységtitkárság vendégei is). Az egységtitkárságnak a zsinat előkészítő fázisában végzett rendkívül intenzív munkájáról tanúskodnak azok az ökumenikus dokumentumok, amelyeket Bea bíboros mint relátor a központi bizottság ülésein bemutatott: a keresztyének egységéért mondott ima szükségességéről; Isten ígéjéről; a katolikus ökumenizmusról; a vallásszabadságról. A skémákat 18 albizottságban készítették elő és az egységtitkárság 6 nagygyűlésén

(1960 novemberétől 1962 márciusáig) dolgozták ki. A gondolatok és tervezetek később mint háttérinformációk és alapanyag kerültek bele a zsinat munkájába. A kreatív szervezési munkát, a szakmai kompetenciát és nem utolsósorban a Bea kardinális által megszemélyesített lelkiismeretességet minden fáradozásban siker koronázta.

Az egységtitkárság a zsinat ideje alatt

A zsinat 1962. október 11-i kezdetekor az egységtitkárság mögött már többéves komoly bizonyítás állt. Minden előkészítő bizottságot feloszlattak ekkor, s az egységtitkárság korábbi formáját megőrizve folytatta munkáját. 1962. október 22-én a pápa elrendelte, hogy a titkárságot — annak akkori formájában — a zsinat által létrehozott bizottságokkal egyenjogúítsák. Nemsokkal ezután 25-re emelte a tagok számát. Megjegyzendő, hogy 1963 novemberében minden zsinati bizottságnak a taglétszámát 30-ra terjesztették ki. Az egyenjogúsítás következtében az egységtitkárság saját előterjesztéseit is bevihette a zsinatra és együtt dolgozhatott a vegyes bizottságokban. A zsinat mindenképp három dokumentumot köszönhet az egységtitkárságnak.

a) Az ökumenizmusról szóló dekrétumot. Az első ülészakban az egységtitkárság szövegén kívül a teológiai és a keleti bizottság is benyújtott egy-egy szöveget. A zsinat amellett szavazott, hogy egyetlen egységes dokumentumot dolgozzanak ki. Az egységtitkárság új tervezete a 2. periódusban általános egyetértés-re talált.

b) Nyilatkozat a vallásszabadságról. Az egységtitkárság az ökumenizmus dekrétumban (V. fejezet) javasolta, hogy foglalkozzanak a vallásszabadság kérdésével. A 4. zsinati periódus során heves vita után a nyilatkozatot jóváhagyták, mint ami alapját képezheti egy zsinati dokumentumnak. A nyilatkozatot 1965. december 7-én elfogadták.

c) Nyilatkozat az egyháznak a nem-keresztyén vallásokhoz való viszonyáról. XXIII. János pápa 1960 szeptemberében megbízta Bea bíborost, hogy készítse elő az egyháznak a zsidókhöz való viszonyát, mint zsinati témát. Az egységtitkárság ennek alapján ezt a kérdést az ökumenizmusról szóló előterjesztésben tárgyalta.

A 3. periódus során folytatott első vitákat erőteljes politikai ellenhatás követte. Az egységtitkárság a 4. periódus kezdetére egy újabb skémát terjesztett elő a következő címmel: „Az egyháznak a nem-keresztyén vallásokhoz való viszonyáról”, amely magába foglalta a zsidókérdést is. Ezt a dokumentumot 1965. október 28-án a zsinati atyák nagy többsége elfogadta. Jelentős volt az egységtitkárság hozzájárulása „Az isteni kijelentésről” szóló skéma kidolgozásánál is, amelynek kimunkálásával kontroverz viták után egy vegyes bizottságot, a teológiai bizottságot és az egységtitkárságot együttesen, bíztak meg. Ennek elnöke Ottaviani bíboros és Bea bíboros volt, közreműködtek Tromp és Willebrands titkárok. A dokumentum többszörös átdolgozása után a 4. periódusban nyerte el a zsinati atyák hozzájárulását. Az egységtitkárságnak a zsinat lefolyására gyakorolt közvetlen vagy közvetett befolyása egyre növekvő mértékben vált nyilvánvalóvá. A nem-keresztyén megfigyelő küldöttek itt vendégszerető ellátásban részesültek és bizalommal teli légkörre találtak, ami lehetővé tette, hogy csatlakozzanak a katolikus egyház tanulási folyamatához, sőt, hogy döntő fontosságú helyeken még segítséget is tudjanak nyújtani.

Bea bíboros és XXIII. János pápa, majd ennek utóda, VI. Pál pápa (1963. június 21-től) között szoros kapcsolat létezett. Mindkét pápa figyelmet szentelt az egységtitkárság fiatal intézményének és ökumenikus tárgyú döntésekben az egységtitkárság tanácsára bízták magukat, jóllehet a zsinati nyilvánosság elől rejtve maradt számos szakvélemény, nem-hivatalos votum és személyes beszélgetés a zsinat ökumenikus orientációjának szolgálatában.

Az egységtitkárság a zsinat után

A zsinat után 1966. január 3-án VI. Pál pápa motu proprioval erősítette meg általánosságban az egységtitkárság további fennmaradását, mégpedig oly módon, ahogyan azt a zsinat ideje alatt kialakították. A „Regimini Ecclesiae Universae” apostoli konstitúcióban 1967. augusztus 15-én VI. Pál rögzítette az egységtitkárság felépítését és konkrét feladatait. Elrendelte: az egységtitkárság tagjai bíborosok és püspökök, elnökként pedig egy bíboros vezeti. Mellette dolgozik egy titkár és egy altitkár. Tanácsadóként az egész világról be kell vonni azokat a konzultánsokat (klerikusokat és laikusokat), akik az ökumenikus kérdésekben járatosak. Ex officio a tagok közé számítanak a keleti kongregációnak és a propagatio fidei kongregáció kardinálprefektusai. A konzultánsok közé tartoznak ennek a két kongregációnak a mindenkori titkárai is. Az egységtitkárságnak van egy szekciója a nyugati és egy a keleti egyházak kérdéseire vonatkozóan. Az egységtitkárság illetősége és feladatai közé tartozik, hogy a keresztyének egységét előmozdítsa. Ezért ápolja a kapcsolatot a többi keresztyén közösséggel és gondoskodik az ökumenikus elveknek a helyes értelmezéséről és megvalósításáról; katolikus konferenciákat hív egybe az ökumenizmusért, ezeket a konferenciákat előkészíti, előmozdítja és koordinálja; dialógust szervez az elszakadt egyházakkal és egyházi közösségekkel ökumenikus kérdésekről és együttes felépésekről; megfigyelőket delegál a keresztyén rendezvényekre; megfigyelőket hív meg az elszakadt testvérek közül a katolikus rendezvényekre, ahol ez opportunusnak látszik; gondoskodik a zsinati dekrétumok végrehajtásáról, amennyiben azok az ökumenét illetik. Ugyancsak az egységtitkárság illetékes a zsidókkal kapcsolatos vallási viszonylatokban is.

Az egységtitkárság szervezeti felépítése és feladatköre lényegében változatlan maradt. Egy második altitkár megbízásán túl maga a stáb is kibővült egyre sokrétűbb feladataival. Bea bíboros halála után 1969. április 12-én Johannes Willebrands püspököt nevezték ki az egységtitkárság elnökévé. A titkár helyét 1969-től 1972-ig Jérôme Hamer atya, 1972-től 1981-ig pedig Charles Moeller professzor töltötte be. Amikor 1975-ben Willebrands bíborost Utrecht érsekévé nevezték ki, a pápa Ramon Torella Cascante püspököt hívta meg elnökhelyettesnek.

Az egységtitkárság feladatai a zsinat utáni periódusban

A zsinat utáni működési idejében az egységtitkárság sokféle hivatalosan bilaterális és multilaterális dialógust folytat.

a) *Az Egyházak Világtanácsa.* A zsinat előtti és zsinat alatti számos kapcsolatfelvétel eredményeként 1964 áprilisában Milánóban került sor az EVT és az egységtitkárság delegátusainak első közös találkozására. 1965. február 18-án Bea bíboros látogatást tett az EVT genfi székhelyén. Ezt közös munkacsoport életre

hívása követte, mindkét oldalon 8-8 taggal. Először 1965 májusában találkoztak a svájci Bossey-ben.

b) *A Lutheránus Világszövetség.* Az LVSZ végrehajtó bizottsága 1964 szeptemberében Reykjavik-ban tartott ülésén összekötő kapcsolatok felvételére kérte a római katolikus egyházat. Tanácskozások és kölcsönös látogatások után megalapították a vegyes munkacsoportot, amely 1965 augusztusában alakuló ülését, 1966 áprilisában pedig egy további ülését Strassburgban tartotta. Tervei és ajánlásai alapján nemzetközi tanulmányi bizottság alakult, amely első alkalommal 1967. november végén Zürichben ült össze.

c) *Anglikán közösség.* Michael Ramsey canterbury érseknek 1966 márciusában Rómában tett látogatása után 1967 januárjában Gazzada-ban (Észak-Olaszország) közös előkészítő bizottság ült össze. Két további találkozó után elhatározták a nemzetközi anglikán-római katolikus bizottság létrehozását, amely 1970 januárjában Windsorban tartotta alakuló ülését. Emellett egy tanulmányi bizottság a házasság teológijának kidolgozásán fáradozott.

d) *Metodista Világszövetség.* 1965 októberében a végrehajtó bizottság felkérte a katolikus egyházat, hogy hozzanak létre közös tanulmányi és együttműködési munkacsoportot. 1966 augusztusában elhatározták közös bizottság megalakítását. Első ülését a Róma melletti Ariccia-ban tartotta 1967 októberében.

e) *Egyesült Bibliatársaságok.* VI. Pál pápa 1966 áprilisában azzal bízta meg az egységtitkárságot, hogy vegye fel a kapcsolatot a nem-katolikus bibliatársaságokkal. Az első nem hivatalos kapcsolatok után intenzív együttműködés kezdődött számos vonalon. 1968 júniusában már közös vezéreket tudtak közzéadni a bibliafordításoknál való interkonfesszionális együttműködés számára.

f) *Református Világszövetség.* Az RVSZ végrehajtó bizottsága 1968 júniusában, kolozsvári ülésén elhatározta, hogy megvizsgálja a Rómával folytatandó dialógus lehetőségeit. 1968 novemberében és 1969 áprilisában megbeszéléseket folytattak katolikus képviselőkkel. Ezeknek a találkozásoknak az ajánlására vegyesbizottságot hoztak létre, amelynek alapjait 1970 áprilisában fektették le.

g) *Az ortodoxia.* 1964 januárjában VI. Pál pápa Athenagoras ökumenikus patriarchával Jeruzsálemben találkozott, majd viszontlátogatást tett 1967. július 25-én Konstantinápolyban. Ehhez a látogatáshoz Bea kardinális készítette elő a talajt 1965 áprilisában tett isztambuli látogatása során. Athenagoras patriarcha ezt a látogatást viszonzta Rómában 1967. október 26-án. A két egyházfő 1965. december 7-én közös nyilatkozatban „törölte” az 1054-es kölcsönös kiátkozást „az egyház emlékezetéből”. Az így megkezdett „szeretet dialógusa” a dogmatikai kérdésekről folyó hivatalos dialógus 1980. június 4-i felvétele által folytatódott.

További barátságos kapcsolatai fűződnek a római katolikus egyháznak az autokefál ortodox egyházakhoz. Különösen is említésre méltó a Moszkvai Patriarchátussal folytatott pasztorálteológiai dialógus. Az Orosz Ortodox Egyházzal már a zsinat idején felvették a kapcsolatot. Nyikodim leningrádi és novgorodi metropolitában elkötelezett és kitarító szószólóra talált ez az indítás. Teológiai megbeszélések 1967-ben Leningrádban, 1970-ben Bariban, 1973-ban Zagorszkban, 1975-ben Trientben, 1980-ban Odesszában folytak. Minden ókeleti egyházzal, különösen is a kopt egyházzal állandó kapcsolatban van a római katolikus egységtitkárság, követeket cserélnek, látogatásokat viszonznak. Az egységtitkárságon keresztül további

dialógusokat is ápolnak: Krisztus tanítványai (CIS: Disciples of Christ), a pünkösd mozgalommal és a Baptista Világszövetséggel. Különleges helyet foglalnak el az egységtitkárságon belül a zsidó vallási közösséggel fenntartott kapcsolatok. 1970-ben összekötő bizottságot hívtak életre. VI. Pál pápa 1974-ben saját katolikus bizottságot állított fel erre a célra. Ez a munkaterület speciális karaktere miatt az egységtitkársághoz csatlakozik. Az egységtitkárság elnöke tölti be a Szentszéknél a zsidó világszövetségek és az International Jewish Committee for Interreligious Consultations-szal ápolott vallási kapcsolatok érdekében létrehozott bizottság elnöki tisztét.

Az egységtitkárság tevékenysége az ökumenizmus érdekében

Az ökumenizmus-dekrétum szellemének a serkentésére és annak a helyi egyházközségek életébe való beáramlásának az érdekében az egységtitkárság különböző ténykedéseket fejt ki.

a) Az egységtitkárság évente összehívott nemzetközi nagygyűlése (30 bíboros és püspök, kb. 30 konzultáns)

tanácsokkal látja el az egységtitkárságot és rezolúciókat készít elő.

b) A nemzeti püspökkonferenciák ökumenikus bizottságainak küldöttei időnként — több éves szünetekkel — egyhetes konferenciára gyűlnek egybe az egységtitkárság keretén belül (így 1967-ben, 1972-ben, 1979-ben). Ezeket a konferenciákat tájékoztódnak a hivatalos dialógusok állapotáról, és irányítást kapnak arra nézve, hogyan támogassák az ökumenikus mozgalmat a helyi egyházközségek szemszögéből.

c) Az egységtitkárság évente többször is megrendezi azokat a koordinációs konferenciákat, amelyekre a római kúria csaknem valamennyi dikasztériájának a titkárait meghívják, hogy megismerkedjenek a bilaterális és multilaterális kapcsolatok helyzetével. Az egyház összességében ezek által a konferenciák által vesz részt az ökumenikus fejlődésben.

d) 1967 tavasza óta az egységtitkárság kiadásában megjelenik egy világszerte elterjedt kiadvány, az „Information Service”, angol és francia nyelven. Benne folyamatosan beszámolnak az egységtitkárság aktivitásáról, a hivatalos dialógusokról, valamint az ökumenikus fejleményekről.

Ottlyk Ernő

Vásárhelyi orvospár mártírhalála Malájában

Emlékezés dr. Cseszkó Gyulára és feleségére

Hosszú az út Hódmezővásárhelytől Celebeszig, — az alföldi művelt parasztváros életétől a déltengeri szigetek mártírhaláláig. „De ez az én utam, mert Hozzád visz, Uram...” — énekelhette dr. Cseszkó Gyulának szíve, amint megélte az Utat, melyre Urunk hívta el őket: „Aki én utánam akar jőni, tagadja meg magát..., vegye fel az ő keresztjét...” Sorsuk ott van a Zsidókhoz írt levél 11. részének vértanúságai között: „Kínpadra vonattak..., kardra hányattak..., akikre nem volt méltó a világ...”

Hogy a fiatal orvos és felesége hogyan és pontosan mikor kerültek Hollandiába, még nem világos, de a húszas évek második felében mindketten ott diákoskodtak, s ott születtek első gyermekeik.

„Nem tudom, hogy jutottak szüleim arra az elhatározásra, hogy tengerentúli misszióra ajánlják fel szolgálatukat, — írja Van de Beekné Cseszkó Emma Kanadából. — Édesapám kálvínista volt s a leydeni egyetemen tanult. Ott ismerkedett meg más diákokkal, akik a Missziói Tanács szolgálatában álltak. Megszerezték s mivel a missziói állomásokon nagy szükség volt orvos-misszionáriusra, elhatározták, hogy elküldik őket a déltengeri szigetekre. Éppen ez volt a szívük vágya.

Dr. Cseszkó Gyulát és feleségét, sz. Eöhrhalmi Hadady Emmát, kik mindketten a *hódmezővásárhely-ótemplomi gyülekezetben nevelkedtek*, 1931-ben küldötte ki és indította útnak az egyik holland református Missziói Tanács Oegstheest-ből a Fülöp-szigetek és Celebesz között levő szigetvilág Sangi és Talaude szigeteire mint orvos-misszionáriusokat. Jáva szigetén, a forwodadi Salatiga misszió kórházában történt trópusi átképzés után 1932 karácsony-szombatján érkezett meg a szolgálatra kész orvosházaspár Sangi szigetére. Őn. „indiai doktorok” működtek ott már rég és missziói klinikák is voltak a misszionáriusok és diakonisszák szolgálatával, de dr. Cseszkó volt az első Európában képzett orvos, aki felesége szakképzett ad-

minisztrációs segítségével megszervezte a kiterjedt szigetvilág rendszeres orvosi gondozását.

A sangirai primitív kórház orvosi ellátásán túl az volt a célja, hogy a hatáskörébe tartozó szigetek minden lakosa rendszeres orvosi gondozást kapjon. Átvette tehát az eddig amatőr egészségügyi személyzet gondozásában volt klinikákat, rendszeresen látogatta azokat előre meghirdetett útiterv szerint, személyzetéről és gyógyszeréről gondoskodott számukra s bizony azoknak költségeit is magának kellett előteremtienie összeköttetései alapján. Volt rendszeres hajójárat a szigetek közt — minden 14 napban fordult a kis hajó —, erre azonban nem építhette az ő rendszeres látogatásait. Segédmotoros kis csónakjával közlekedett és szinte fanatikus kötelességérzettel ragaszkodott a hat hónapra előre meghirdetett útitervéhez.

— Semmi nem tudta visszatartani: sem az időjárás, sem a viharos tenger, melyek a világnak ebben a részében kiszámíthatatlanok, — írja róla Scherrer J. E. E. svájci misszionárius. — Makacs kötelességérzettel ragaszkodott úti programjához s még a hajós személyzetet is bámulatra ragadta. Megtörtént, hogy a roppant vihar, a személyzet inszakasztó erőfeszítése ellenére, a kis csónakot Tamako helyett Makalehi szigetre sodorta. Az is előfordult, hogy a rettenetes idő ellenére az orvos ott volt egy bizonyos állomáson a meghirdetett időre, de a vihar miatt a páciensek oly nagy késéssel érkeztek, hogy akkorra már neki meghirdetett menetrendje szerint tovább kellett mennie.

Jólesik olvasnunk a róla szóló egyik megemlékezésben, hogy dr. Cseszkó hűségesen élte hitét, miközben szeretettel szolgálta embertársait. A szolgálatban, gyakran orvosi szerszámok nélkül, „könnyű kézzel” dolgozott. Ezt is Isten áldásának tekintette. S mikor gyógyult betegek eljöttek hozzá hálálkodni, szelíden utasította vissza még a köszönetet is:

— Ne nekem köszönjétek, hanem Istennek, aki megáldott engem, hogy mint az Ő eszköze, szolgáljak Neki.

Úgy látszik, központját áttette Taheona szigetre, s ott a kórház elégtelennek bizonyult. Feleségével együtt terveket dolgoztak ki a kórház kibővítésére. Dr. Cseszkóné, mint gyermekei leveleiből megtudjuk, építésnek készült s a férj orvosi szempontból való követelményei a feleség építészeti szaktudásával kitűnően egészítették ki egymást. Mindketten igen nagy odaszentelődéssel dolgoztak és rendkívül nagy istenáldást jelentettek a szigetek népének. Megépült előbb a poliklinika, majd a női szárny, azután a csecsemő- és gyermekosztály s végül a férfi osztály. Elhelyezést nyert az új épületekben az operáló terem s a gyógyszerár is. Jóval később épült a laboratórium és az adminisztrációs épület, „Édesanya szakosztálya”, — a gyermekek nyelvén.

Dr. Cseszkóné ugyanis az első években a kórház mindenese volt: főképpen a kórház háztartását vezette. Később azonban az adminisztrációt és a pénzügyek kezelését vállalta csupán, amint a kórház növekedett.

— Édesapa volt az idealista, Édesanya a realista, — emlékeznek vissza a gyermekek. — Ha nem volt elég gyógyszer, Édesapa ideges lett. Édesanya csendesen azt mondta: „Várjunk a következő hajóra.” De okos asszony volt ő a világ szerint is. A gazdag kínaiaknak nagy számlákat küldött s ők azt nem is bánták. Szívesen kifizették. A szegény bennszülötteknek pedig kicsi számlákat írt. Azok csak egy-két tojással tudtak fizetni. S mindenki boldog volt.

— „Mikor Édesapa ideges volt...” — szól a gyermeki visszaemlékezés. S elképzeljük, hogy a gondok között volt rá ok és volt rá alkalom. Ezek voltak azok a ritka alkalmak, mikor az orvos és felesége magyarul beszéltek! Amit környezetük nem értett. A környezet számára azonban az idegen nyelv nevetségesen hangzott. Tréfásan azt mondták rájuk: „Kínaiul beszéltek!” Persze mindenki tudta, hogy az orvosék 'kínai' nyelve: magyar.

Az új építkezés befejezése nagy örömük volt: alkalom több beteg befogadására. Jól felszerelt klinika, operáló terem modern műtőasztallal! Igazán boldogok voltak. S ott élték egész napjukat a kórházban, noha külön kényelmes lakásuk volt. De a gyermekek is úgy emlékeznek vissza ezekre az időkre, hogy „mi szinte minden nap orvosi tudományt és orvosi problémákat ettünk és ittunk”.

Magánéletük nem sok volt. A sziget kicsi volt. Mindössze 7 vagy 8 európai család élt ott: a bíró, a helyettese és hasonlók. A szigetlakók között szintén a bíró volt a kulcsembert, de jó barátságban voltunk a szultánokkal és rádzsákkal is — írják a gyermekek. — A szultánok mohamedánok, a rádzsák keresztények voltak. Társadalmi életünk partikból állt, amiket mi nagyon szerettünk.

A japánok a háború későbbi szakaszában szállták meg Indonéziát, elsősorban a nagyobb szigeteket, Jávat és Celebeszt, melyek fehér lakosságát — a németek, svédek, svájciak és természetesen a magyarok kivételével — internálták. „A missziói állomáson mi maradtunk egyedül az európaiak közül — mondja Emma —, mivel Édesapám orvos volt. Nagyon sajnáltuk azokat, akiket elvittek, noha nekik igazában jobb dolguk volt, mint nekünk, akik a szigeten maradtunk.”

— Japánok csak 2—3 hónappal azután jöttek a szigetre — hallgatjuk tovább Emma elbeszélését. — Az

egyik, egy alacsony ember, Kamura, kísérleti gazdagságot alapított s benne európai zöldségeket termelt. A másik japán, Azakawa, aki nős volt, a japán kormány képviselője volt. Talán a kereskedelem és a rendőrség felügyelete volt a feladata. A harmadiknak, Ochi-nak indonéziai felesége volt, kb. velem egyidős, akinek az apja nálunk köztisztviselőben álló tanító volt és keresztény.

— Eleinte békekészenben éltünk. A japánok jöttek Édesapámhoz kezelésre — mondja tovább Emma. Kb. egy év múlva érkezett nagy cirkálókkal a japán hajóhad és katonaság szállta meg a szigeteket. A főember egy Kotani nevű 24 éves tiszt volt: apja japán, anyja amerikai. Csillagászatot tanult Tokióban és jól beszélt angolul. Mivel apám és anyám is beszéltek angolul, Kotani hadnaggyal könnyen megértették egymást. Ő volt az egész szigetcsoport parancsnoka. Hamarosan jó barátok lettek szüleimmel. Ők elkezdtek malájul tanulni, nekünk pedig elrendelték, hogy japánul tanuljunk, napi egy órában. Nem volt nehéz. Az volt a cél, hogy minden családban legyen legalább egy valaki, aki tud felelni, ha japánul kérdezik.

— Jól kijöttünk velük. A lakosság is. Apánk nem tanított bennünket arra, hogy bárkit is gyűlöljünk. Olykor partikat rendeztek és előadásokat: történeteket mondtak, legendákat és némajátékokat adtak elő színpadon. Az előkelőségek s fontosabb emberek, köztük mi is, meg voltunk hívva ezekre. A műsor után megvendégeltek bennünket étellel, teával, limonádéval. Egész jól szórakoztunk. Ez a boldog világ mintegy két évig tartott.

— Azután a szomorú oldalával is megismerkedtünk a dolgoknak. A lopást azelőtt is büntették a szigeten, de csak börtönrel. A japánok a falu főterén végrehajtott nyilvános korbácsolással. Véresre verték a tettest. Borzasztó volt.

— Majd, mikor a flotta nálunk horgonyzott, bombázások következtek. Láttuk a kicsi embereket, amint hullottak a tengerbe. Sebesülten. Mi csak bambusszal kerített árkokban rejtőztünk. A templomharang gyors kongatása jelezte a repülőátadás kezdetét, a lassú kongatás a végét. A sebesülteket persze a kórházba hozták. Édesapa nem menekült el a bombázás elől. Maradt a szolgálata helyén. Mikor valaki meghalt, megszólalt a templom harangja. A harang egyre gyakrabban szólt. Rettentő volt. Édesapánk próbált küzdeni a betegségek ellen, de egyre nagyobb szűkületben voltunk a gyógyszereknek. A malária ellen khinin kellett volna, de nem kaptunk. Rapájamagból és más kis, sötétlevelű növényekből próbált házilag gyógyszert készíteni. Nekünk innunk kellett a keserű folyadékot, hogy megakadályozzuk a betegséget. Vazelin helyett tiszta disznósírt használt a sebekre. A használt kötőszereket kifőzte és újra használta. Szappan helyett hamuból lúgot főzött fertőtlenítésre.

— Volt olyan gondolat a családban, hogy elmegyünk Ausztráliába, míg nem késő. Volt is rá alkalom. De szüleim azt mondták: „Itt voltunk, míg a körülmények jók voltak. Itt maradtunk, amikor rosszul mennek a dolgok.” De Apa azt mondta Anyának: „Te menj, ha szeretnél menni.” De ő ott maradt velünk együtt.

Aztán elmaradtak még a hajók is. Elfogytak a legszükségesebb orvosságok. S akkor dr. Cseszkó elment segédmotoros, vitorlás kis csónakjával egész Manadóba, Celebesz fővárosába, hogy a japánoktól orvosságot szerezzen. Gondolta, személyes megjelenése talán segít s meg tudja velük értetni, mily nagy szükség van a gyógyszerekre. Békeidőben ilyen útra soha nem mentek csónakkal, csak teherhajóval. 1942—43-ban ő többször megtette az utat élete veszélyeztetése árán a

kis csónakon és mindig hozott haza, ha nem is sokat, de egy-egy kevés gyógyszert.

Elkerülhetetlen volt, hogy dr. Cseszkóék keresztyén embersége összeütközésbe ne hozza őket a japán militarista nacionalizmussal. A megszálló hatalmasságoknak már az sem tetszett, hogy — civil betegeket vagy háborús sérülteket egyaránt — nemzetiségre való tekintet nélkül, személyválogatás nélkül gyógyított. Tisztán érthetővé tette a doktor a japán hatóságoknak, hogy ő orvosi hivatásának erkölcsisége szerint segít mindenkin és gyógykezel mindenkit, akár fehér, akár fekete vagy sárga. Sok tekintélyes japánt is kezelt és meggyógyított, de orvosi segítséget nyújtott azoknak az amerikaiaknak és filippinóknak is, akik a harcok közben lezuhantak vagy sebesülten a partjaikra vetődtek. A helyzet csak kiéleződött az által, hogy a megszállóknak kijáró köteles tiszteletadásban taktikai hibákat követtek el. Pl. nem hajlongtak 45 fokos szögben, mint azt a japán etikett előírja, és nem tűzték ki a japán zászlót. Leginkább azonban azzal hívta ki a doktor a megszállók haragját, hogy az elhurcolt európaiaknak gyógyszert és élelmiszert csempészett be az internáló táborba egy kínai futár hölgy által, aki a táborparancsnokkal üzleti összeköttetésben volt. Ezért szakadt mindkettőjükre a temérdek megpróbáltatás, méghozzá egészen váratlanul.

Dr. Cseszkót 1944-ben egy áprilisi hajnalon felriasztották és — öltözni se hagyva időt — több politikailag gyanús emberrel együtt elhurcolták Celebesz fővárosába, Manadóba. A japán orvos, akivel pedig jó barátságban volt, nem tehetett semmit érdekében, mert nem akart ömaga is gyanúba keveredni. 1944 szeptemberében dr. Cseszkó Gyulát Tonsen Lanába szállították, ahol súlyos politikai bűnözők számára volt internálótábor. Az élet ott igazán nehéz volt. A koszt nagyon silány, úgyannyira, hogy az orvos sokszor el sem fogadta. Egy alkalommal, mikor a szigetet bombatámadás érte, repeszdaraboktól ő is súlyos sérüléseket szenvedett a tarkóján és vállain. Igen sok vért veszített. A toadanaí kórházba szállították, ahol gyógyulás jelei mutatkoztak rajta. Hirtelen azonban tetanuszt kapott. Tetanuszinjekciót kért, hogy önmagát kezelhesse, de megvonták tőle. Így halt meg 1945 márciusában.

Dr. Cseszkó elhurcoltatása után felesége vette át a kórház minden gondját. Barátaik Tahoenában húzódtak meg, mivel a japán propaganda megindult minden és mindenki ellen, ami és aki 'fehér'. Ha a doktorné a piacra ment vásárolni, hihetetlen árakat kértek tőle zöldségért, élelmiszerért. Sok esetben az árus nem is szolgálta ki: azt mondta, portékája már el van adva. Amerre ment, gyanakvó pillantások kísérték. Akkor másfél órás víziúton Manganitoba ment az ottani piacra, de ott is ugyanúgy fogadták. Mégsem adta fel a harcot, hogy kórháza betegeiről gondoskodják. Gyalogszerrel bejárta Boes, Angges,

Lenganong és Ennomawira falvakat, hogy élelmet szerezzen a kórház számára. Majd váratlanul a japán orvost, aki a kórházban is dolgozott, áthelyezték. Dr. Cseszkóné a parton állt s a hajó után nézett, mikor hirtelen hazahívták. Mire hazaért, lakásukat rendőrség szállta meg s házkutatást tartottak. Megtiltották neki, hogy a házat elhagyja vagy szomszédokkal érintkezzék. Másnap hajnalban, éppen úgy, mint a férjét, őt is elhurcolták, és pedig Kempeibe. Azzal vádolták, hogy adó-vevő rádiókészüléke van. Kínzásokkal akartak vallomást kikényszeríteni belőle. Azt akarták, vallja be, hogy a rádiót hol rejtegeti. Cseszkóéknak valóban volt egykor rádiójuk, de azt a japán megszállás első napjaiban elvették tőlük. Kétirányú rádiójuk pedig sohasem volt. A vallatás a legembertelenebb módon ment végbe. Gyakran szenvedett a fiatalasszony olyan súlyos verést, hogy eszméletét veszítette. Mikor magához tért, ugyanúgy folytatták a kínzást. Aztán egy padra kötötték, kezét a pad alatt hátra kötve. Arcára rongyot borítottak s azt tengervízzel locsolták. Nem tudott lélegzeni. Mikor lélegzetet vett volna, tengervíz nyelt és szívott fel a tüdejébe. Gyomra, tüdije megtelt. S aztán ráültek a felpuffadt testre s kéjelegtek kínjában. A kínzásnak ez a módja igen-igen fájdalmas nemcsak akkor, amikor alkalmazzák, hanem napokon át azután is, és rettenetesen megviseli az egész szervezetet. Sok egyéb embertelen kínzást alkalmaztak rajta, csak hogy vallomást kényszerítsenek ki belőle a rádiókészülekről, ami neki sohasem volt. De ő erősen állt mind testében, mind hitében — így írja le hősiességét *Scherrer* svájci misszionárius. — Az egyik nap félholtra verték, másnap új bátorsággal nézett szembe rettentő sorsával. A börtönben, rabtársai legnagyobb csodálkozására, folytatta munkáját. Majd, hogy ettől a napi foglalatosságtól is megfosszák, hóhérai mindkét kezéről ujjait brutálisan letépték. Végre 1944. november 9-én jött el számára a szenvedésektől való megváltás órája, amikor a japánok, több sanghi-i vezető személyiséggel együtt lefejezték. A svájci misszionárius, aki kegyeletes megemlékezésében elmondja ezeket, hozzáteszi: „Szerencsére dr. Cseszkó nem tudhatott feleségének szenvedéseiről.” Ő akkor már internálótáborban volt Celebeszen, ugyancsak nehéz körülmények között.

Dr. Cseszkó Gyula jeltelen sírban nyugszik a celebeszi börtön-tábor temetőjében. Felesége sírja fölé a szigetvilág népe márvány emlékkövet állított Sanghiban. Mindenki nagy tisztelettel emlékezik a magyar orvos-házaspárra, akik Krisztus szolgálatában a dél-tengeri szigetvilág népe között áldozták föl életüket, és mindannyiunk számára példaként világolnak. Az egyik megemlékezés zárószavai idekívánkoznak a maláj misszió magyar mártírjainak e kései koszorújára:

Szenvedésen át a dicsőségbé!

(Ottawa, Kanada)

Tóth Kálmán

Mégegyszer az elfelejtett emberről

Remete László emlékezete

„A csaknem négy évtized előtti eseményekről szinte művészet a tényleges történelmi erőket kihámozni, jelentőségük szerint értékelni őket, bemutatni a tömegek akaratát, mert az eseményekre ráarakódott torzítások a nacionalista előítéletekkel arányosan növekednek. Így olykor nemcsak a tudomány és a források érveivel, de a kortársak és szemtanúk emlékeivel is fel kell fegyverkeznünk” — írja *Janics Kálmán A honatalanság éveiben*. Nehéz, de mégsem megoldhatatlan feladat a valóságnak megfelelő portrét rajzolni *Remete Lászlóról*.

1978-ban az Evangélikus Sajtóosztály kiadásában sokat sejtető címmel, mégis jelentéktelen, alig néhány íves könyvecske látott napvilágot: „Az elfelejtett ember” címen. Regényes életrajz volt ez *Remete Lászlóról*, aki fiatalon, 34 éves korában, 1945. január 9-én vesztette életét. Jelen sorok írója ebben a könyvecskében próbált emléket állítani a lelkésznek, aki áldozatul esett lelkészársai közül egyetlenként a hazais emberszeretet eszméjéért.

„Az elfelejtett ember” nem kavarta fel különösebben a kedélyeket. Meglehetősen hűvös fogadtatásban volt része a lelkészi kar részéről. Nem lett bestseller, 2000 példánya is alig akadt gazdára. Tán még ma is kapható belőle. Ennek nyilvánvaló okai vannak s érdemes lenne az okokat tüzetesebben vizsgálni.

Érdemes lenne arra a kérdésre is megkeresni a választ, hogy *Remete László*, akit szem elől veszített egyháza 1944. december 20-án, amikor is istentisztelet közben tartóztatta le a jolsvai templomban a Gestapo, miért nem kutatott, nyomozott utána? Mi lehetett annak az oka, hogy a háború után egyháza megelégedett néhány kósza hírrel, mende-mondával, hogy ti. Remetét zsidó származása miatt hurcolták el. Itt Budapesten azokban a napokban az egyház részéről nagyarányú zsidómentés folyt, s ugyanakkor egy kollégát, lelkészársat úgy hagytak elveszni, hogy nevét sem emlegették, szerencsétlen özvegyét apróbb segélyekért kilincselgették, amelyek miatt egyre terhesebb lett jelenléte.

Mi lehetett az oka annak, hogy Szlovákiában, ahol kivégezték — a besztercebányai börtönből került *Nemeckára*, ahol lelőtték és egy mészégetőben elhamvasztották —, hallgattak róla a krónikák? Holttá nyilvánítani is csak halála után 14 évvel lehetett, akkor is rendkívül gyanús okok miatt. 1958-ban hozták nyilvánosságra ugyanis Csehszlovákiában azt a váratlanul előbukkant börtönnaplót, amelyben *Remete* neve szerepelt. De a napló bejegyzései félrevezetőek voltak. Legalábbis, ami vallását és foglalkozását illeti. (Vallása zsidó, foglalkozása munkás a bejegyzés szerint.) Ami az 1958-as publikációval kapcsolatos, az mintha megnyugtató módon zárta volna le a *Remete*-kérdést. A szlovák lelkiismeretet megnyugtatta, hogy a fasiszta Tiso-rendszer *Hlinka-gárdistái* végeztek vele, idehaza pedig igazolást nyertek a származásával kapcsolatos híresztelések.

Csak hogy *Remete* elhurcolása és halála egy bonyolultabb, súlyosabb kérdés háttéréből vizsgálható probléma.

A 70-es évek derekán, vagyis halála után harminc esztendővel indultam először Szlovákiába, közelebbről *Jolsvára*, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy *Remete* ügyében megkeresem az igazságot. Reménykedtem abban, hogy még szemtanúkkal fogok találkozni, s vallomásaik alapján kiegészítem a meglehetősen hiányos *Remete*-képet. Egy év múlva megismételtem az utat. Meglepően sok adat birtokába jutottam, noha az adatok sokszor ellentmondtak egymásnak.

Jolsván első utam alkalmával leginkább lelképásztori tevékenységéről szereztem információkat. A *Jolsvai* evangélikus ifjúság valósággal bálványozta. Sok szó esett pedagógiai metódusáról, szociális beállítottságáról, magas műveltségéről, kifogástalan papi jelleméről. Engem azonban elsősorban letartóztatásának körülményei izgattak, azok az ismételten elharapott nyilatkozatok, hogy „a tisztelendő úrnak gyanús kapcsolatai voltak”. A szálak a városkában jól ismert partizánhoz vezettek, *Sibal* nevezetűhöz. Az ő vallomását viszont a többiek megkérdőjelezték, nem tartották hitelesnek.

Második utam alkalmából viszont *Sibal* vallomására koncentráltam. Az volt az érzésem, a *Remete*-titok kulcsa *Sibal* kezében van. A *Sibal*—*Remete* kapcsolatot viszont egyfelől elhallgatták, másfelől lekicsinylőleg kezelték a *Jolsvai* polgárok. *Remete* letartóztatásának körülményeit pedig árulással hozták kapcsolatba. Szóba került a parochus és hitoktató közötti nézetkülönbség, de egy, az időben *Jolsván* tartózkodó lengyel tiszt gyanús viselkedése is. Viszont második utam kapcsán egyre több szó esett elrejtett fegyverekről, *bianco* partizán igazolványokról, amelyeket *Remete* juttatott el megbízható személyekhez. Egy szóval nem volt kétséges, hogy a hitoktatónak partizánkapcsolatai vannak és ez új megvilágításba hozta *Remetét*. A leghitelesebbnek látszó adatokat volt tanítványai szolgáltatták, akik viszont a tragikus események idején jószerével gyermekek voltak. Ez a helyzet újra elbizonytalanított, mivel gyermekekkel aligha lehet konspirálni, de legfőképpen fegyveres harcba bocsátkozni. Az igazsághoz tartozik, hogy azok a szülők, akiknek sejtésük volt az illegális tevékenységről, nehezményezték is *Remete* magatartását.

De miért hallgatott minderről a hivatalos szlovák sajtó? Miért nem került be *Remete* akciója a helyi krónikába, amelyet egy tanító állított össze néhány éves késéssel? Vagy miért burkolóztak hallgatásba olyan volt növendékei, akik egykor rajongásig szerették őt, tűzbe mentek volna érte? Gondolok itt egy helybeli tanítónőre és másokra.

Tíz évvel ezelőtt sok mindent nem értettem, sok mindent nem volt világos előttem, így alapjaiban „romantikus vállalkozásnak” tartottam *Remete* buzzgalmat, sőt a perdöntő kérdésre a választ meg kellett

kerülnöm. Elfogadhatónak látszanak könyvemben a lélektani érvek, amelyekkel megpróbáltam igazolni Remete döntését, de végképp homályos maradt előttem a szervezet, s legfőképpen nem tudtam igazolni, hogy ténylegesen partizán volt-e a lelkész.

Próbáljunk először feleletet keresni a szlovák sajtó hallgatására. E hallgatás mögött húzódik a Remete-tanítványok hallgatása is, akik a 70-es évek derekán meglett emberek, ötvenes korban voltak. Többségük jelentős polgári, társadalmi pozícióban. Tanárok, lelkészek, muzeológusok, egyszerűval értelmiségiek lettek. A harminc évvel korábbi „kalandokról” legfeljebb maguk között beszéltek, hosszú időn keresztül élményeikkel nyilvánosságra jönni nem mertek. Politikai értelemben véve nem volt takargatni valójuk Remetével kapcsolatban, mégis hallgattak. Pedig Remete végső soron azért a Szlovákiáért halt hősi halált, amely számukra biztosította a polgári pozíciókat és egzisztenciákat.

De Remete László egy bizonyos történelmi-politikai képletbe nem illett bele. Válaszunkat egy súlyos történelmi ellentmondásban kell keresnünk.

1942-ben már eldöntött tény volt, hogy Magyarország háború utáni határai a trianoniak lesznek. Tehát mindazokat a területeket, amelyeket 1938 óta bírt, ki kell ürítenie. A Horthy-féle fegyverszüneti tárgyalások egyik feltétele is ez volt. A kiürítés kérdését legszigorúbban a csehszlovák állam emigráns kormánya képviselte. Benesék a kollektív felelősségre vonás elvét hangoztatva, a helyreállítandó Csehszlovákiából mind a német, mind pedig a teljes magyar kisebbség kiutasítására játszottak. Politikai követelményük volt egy tiszta, nemzeti állam megeremtése. Ez elképesztő problémát jelentett a több, mint félmillió magyar kisebbség számára. A végrehajtást két vonatkozásban képzelték el. Az egyik katonai lett volna. Eszerint a szovjet felszabadító seregeknek Északról kellett volna jönniük, s miként ez Lengyelországban történt a németekkel, ahol a többség önkéntesen hagyta el az országot, arra számítottak, hogy ez megy végbe a mintegy 600 ezer lelket kitevő magyarsággal is. *Sztálin* ezt „rövid útnak” nevezte.

A másik fáradozás diplomáciai úton ment végbe. A csehszlovák emigrációs kormány Londonban és Moszkvában azon fáradozott, hogy a szövetségesek járuljanak hozzá a teljes magyar kisebbség kitelepítéséhez. Szóba került természetesen a lakosságcsere kérdése is, de ez legfeljebb 200 ezer embert érintett s így a „tiszta nemzeti állam” nehezen jött volna létre. S mivel a diplomáciai út nehezen volt járható, elsősorban katonai sikerekre építettek a politikusok.

Ami a katonai helyzetet illetve, annak realitása indokolt volt, mivel feltételezte a duklai hadműveletek sikereit és ezzel párhuzamosan a Szlovák nemzeti felkelés győzelmét. Így a felszabadító hadsereg mozgása Északról haladt volna Dél felé, s a frontzónákban maga előtt kényszerítette volna menekülésre a magyar nemzeti kisebbséget. Ezt az elgondolást bőven dokumentálja *Janics*. „A duklai hadműveletek sikertelensége és a szlovák nemzeti felkelés szétzúzása a magyar kisebbség helyzetében új fordulatot hozott létre, befejezett tényektől katonai vonalon már nem lehetett sikert várni, ezért újra a diplomácia vette át a kezdeményezést” — írja *Janics*.

A katonai helyzet alakulásához nagymértékben hozzájárult Románia kiválása a német szövetségből. Augusztus 23-tól a támadás főiránya Magyarországon keresztül vezetett, s Szlovákia felszabadítása időben hónapokkal tolódtott el, térben pedig déli irányból

történt. A magyar etnikum e megváltozott helyzetben találta magát, sorsát azonban a már kialakított politikai programnak megfelelően alakították. Benesék magyarellenes tevékenysége ezután váltott nagyobb sebességre. Kollektív felelősségrevonás, a magyarság fasiszta magatartásának bizonyítása, állítása annak, hogy a magyar lakosság egész történelme során ellensége volt a szlovák népnek stb., a propaganda eszköztárában csak a jelentéktelenebbek között szerepeltek. Sokkal súlyosabban esett latba az, hogy Csehszlovákia széteséséért a magyar etnikumot tették felelőssé. A nacionalizmusnak eme magyarellenes iránya következtében került sor vagyonek Kobzásra, jogmegvonásra, diszkriminációra, deportálásra, áttelepítési kényszerre, lakosságcsere, reszlovakizációra stb. 1945 után a csehszlovák állam nem az osztályhelyzetnek megfelelően alkalmazta politikai döntéseit és ítélte meg történelmi helyzetét, hanem túlfűtött nacionalista szempontok alapján.

Mindezek hátterében kell vizsgálnunk a Remete-kérdés szlovákiai megítélését. Egyfelől lehetett-e objektíve véleményt nyilvánítani a Csehszlovákiához visszakérült Jolsván, másfelől szóba hozható volt-e Remetének a jolsvai lakosságért tett szölgálata? Remete ugyanis magyar volt, Jolsvára a magyar evangélikus egyház delegálta. Az általános politikai elveknek megfelelően ő is a „megszálló” magyar érdekek képviselője volt még abban az esetben is, ha szívében másfajta gondolatokat hordozott. Hallgattak tehát róla, eltekintve néhány „bátrabb” tanítványától. A megfélemlített, sok tortúrán keresztül ment, a reszlovakizációt vállaló kettősnyelvű lakosság hosszú időn keresztül jobbnak látta nem foglalkozni a kérdéssel. Jellemző volt, hogy az általa adott partizánigazolványokat rendre megsemmisítették és senki sem akart Sibalon kívül állami toleranciában részesülni partizán tevékenysége miatt. Sibal partizán múltját is csak hosszú évek múltán ismerték el.

És vajon Remete tudott-e arról, hogy a diplomácia boszorkánykonyhájában mit főztek? Tudott-e arról, hogy vállalkozását egykor agyon kell majd hallgatni, vagy legalábbis bagatellizálni fogják? Tanítványai is a későbbiek során olyan „lelki emberré” festették át portréját, aki a világégés közepette nem látott tovább Jolsva határainál s provinciális gondolkodásának esett áldozatául. Az bizonyos, hogy ebben az összefüggésben hű volt haláláig egyházához, papi hivatásához. E zavaros időkben az is természetes, hogy ifjúsága, gyülekezete elsősorban a lelkipásztor láta benne elejtett szavai, rejtélyes cselekedetei ellenére.

Az Új Tükörben (1984/47. sz.) közzétettem egy rövid Remete-tanulmányt. Ebben beszámoltam arról, hogy „néhány hónappal az elejtett ember megjelenése után váratlan fordulat állt be a Remete-ügyben. *Godó* Ágnes hadtörténész, a szlovákok szabadságáért mozgalom kutatója, Kijevben megtalálta a jolsvai partizánosztag iratanyagát, amelyben Remete László evangélikus lelkész, mint a jolsvai osztag parancsnoka szerepel, akinek különféle megbízatásokat kellett végrehajtania, elsősorban politikai szervezést, hírszerzést, s osztágának bővítését. Összekötője, osztágának tagjai az aktában rendre szerepelnek. A lelkész tehát, mint partizánparancsnok került a Gestapo kezére és így halt hősi halált”. *Godó* Ágnestől tudjuk, hogy a lelkész 1944. szeptember 13-án egy 20 fős osztag élére került, összekötője egy Sibal nevezetű jolsvai bányász volt. „Később felderítést bíztak rá, majd fegyveres ellenállásra kellett felkészítenie csoportját.” (*Godó* Ágnes megállapította, hogy Az elejtett ember című életrajzi regény az okmányok hiányzása ellenére reá-

lis képet rajzol Remetéről, a Kijevben előkerült dokumentumok hitelesítették a Remete-portrét.)

Ezek után kell keresnünk a másik kérdésre adandó választ: mi lehetett az oka annak, hogy egyházunk, lelkesi karunk ilyen hűvösen fogadta a Remete-írást? Remete felettese egy orosz hadnagy volt, nyilvánvalóan előkészítője a duklai hadsereg támadásának. És noha világossá tettem, hogy Remete kiváló képességű, lelkiismeretes, szerény, hívő lelkipásztor volt, aki kitűnő érzékkel nevelte a jolsvai ifjúságot, példamutató magatartása, szociális érzékenysége, emberszeretete a legkiválóbb lelkesekkel helyezik egy sorba, mégis éppen partizánkapcsolatai miatt gyanúval kísérték személyét. Bizonyos, hogy éppen emiatt. Pedig lélektani érvekkel alátámasztotta bőven életének eme döntő szakaszát, de ezek is kevésnek bizonyultak.

Súlyosan esett latba, hogy „eltűnése” nem mozdította meg a korabeli lelkesi kar lelkiismeretét. Egyszerűen tudomásul vették, hogy a Gestapo elhurcolta, s amikor átszivárogtak Magyarországra partizán dolgainak hírei, szinte mesterséges módon ment végre feledtetése. Nem segített ezen, hogy templomból, az oltár elől, istentisztelet végzése közben hurcolták el, s az sem, hogy egy emberségesebb világért, szabadabb, tisztultabb eszmékért áldozta életét. Ennek az áldozatnak a tragédiája volt a történelmi, politikai ellentmondás, majd pedig a konok hallgatás róla.

Az Új Tükörben így vettem fel a kérdést: „Vajon összeegyeztethető-e papi hivatásával, erkölcsével egy nemzetiségi szempontból is idegennek számító mozgalomban való részvétele?” Ezt a kérdést még nem dolgoztuk fel magunkban. A kijeji dokumentumok hiányában szalonképesebbnek látszott származását feltüntetni halála okául, mintsem arról beszélni, hogy az egyház egyik hivatalos szolgája öntudattal vállal közösséget egy „idegen” mozgalommal, amellyel jár

kötelességét legalább olyan hivatástudattal gyakorolta, mint papi szolgálatát. Az a nemzedék pedig, amely a tábori lelkeségi szellemében nevelkedett, aligha barátkozott meg könnyen a gondolattal, hogy soraiban akadt egy kolléga, aki egy másfajta haza- és ember-szeretetet képviselője.”

Az okok között ilyenekre gyanakodtam.

De mi a helyzet napjainkban? Tisztultabb lélekkel közeledünk-e a Remete-kérdéshez? Remete, ha élne, 75 éves lenne. Csak a legidősebb nemzedék emlékezhet rá. A lelkesi kar derékhadá, s a fiatalabb nemzedék már a nevét sem tudja, legfeljebb a gyér irodalomból szerezhet tudomást róla. A súlyos etikai kérdést azonban aligha kerülheti meg a mai nemzedék. Első és legdöntőbb dolog tisztázni magunkban: helyesen cselekedett-e Remete a válságos történelmi időben, s tettének gyümölcsét kik élvezik? Időközben tisztult a két szomszédország kapcsolata. Közrejárt-szott-e Remete áldozata ebben? Ami pedig papi hivatását illeti, az is kérdés elé állít bennünket. Ne felejtjük el, 1944. december 20-án tartóztatták le. Oltár elől! Ugyanebben az időben lelkeszeink közül sokan magára hagyták nyájukat. Nemcsak a háborús eseményektől való félelmükben! Itt bujkáltak Budapesten, némelyik pedig meg sem állt Amerikáig. Vajon melyik lépés volt erkölcsösebb? Döntse el a derékhad és ifjú nemzedék! Hazaszeretet más aspektusban! De lehet-e elfelejtett ember az, aki többet vállalt, mint amennyit a hivatása megkövetelt? Mert Magyarország viszonyát minden szomszédjával több, mint száz éve nem a barátság, hanem a feszültség és gyanakvás jellemezte. Hovatovább végzetesen. Ezt a gyanakvást, feszültséget akarta oldani — megítélésem szerint oldotta is — Remete, a lelkipásztor halála.

Rédey Pál

A halottlátó és a látomásirodalom

Bálint Sándor (1904—1980) emlékének

A halál, a temetés, a halottkultusz szimbolikus értelmű jelenségekben, hiedelmekben és rítusokban gazdag területe a néphagyománynak. A közösségek ezek segítségével kívánták és kívánják elviselhetővé tenni tagjaik elvesztését, megkönnyíteni e veszteség lelki terhének elviselését, s a közösségi gyász, segítség révén a keletkező űrt betölteni, s az előállott új közösségi kapcsolatokat kialakítani. E szerteágazó jelenségcsoportnak minden részterületét kutatja a néprajztudomány. Vizsgálja az egyénnek a halálra, az élet befejezésére irányuló előkészületeit, a halálesettel, temetéssel kapcsolatos egyéni és közösségi tevékenységi formák legtöbb területét, a gyászt, a szűkebb értelemben vett halottkultuszt.

Ez utóbbi jelenségcsoportba tartozik mindaz a jelenség is, amit halottlátó — halottlátás névvel illetünk. Az iránta való érdeklődés *Moldován* Domokos sajnálatosan félresikerült filmje, a *Halottlátó* bemutatása után növekedett. Ám a film teljesen hamis beállítása, a benne szereplők kipellengérezése és kifigurázása, ezek révén is hamis összefüggések bemutatása, nehéz helyzetet, nehéz kutatási körülményeket teremtett a halottlátó — halottlátás tudományos vizsgálata számára. Holott itt egy sajátos kultúra, s annak belső törvényszerűségei által meghatározott jelenségcsoportról van szó, amelynek lélektani, néprajzi, folklorisztikai, összehasonlító vallástörténeti elemzése na-

gyon fontos volna a népi kultúra alakulásának pontosabb megismerése szempontjából, — addig, amíg ez a sajátos jelenségcsoport egyáltalán tanulmányozható. Annál is inkább, mert a kutatás jelenlegi állása szerint ebben a formájában a halottlátás — halottlátó sajátosan magyar jelenségnek tartható.

Ha a halállal kapcsolatos képzetek, rítusok, szokások szerteágazó sorát az élet természetes előrehaladása során egy folyamat részeként tekintjük, akkor a halottlátóval összefüggésben lévő jelenségek e folyamat legvégső állomását, stációját jelentik. A halottlátó alakja, a halottlátás képzetköre teszi lehetővé, hogy a túlélők és a halott még egyszer és utoljára „kapcsolatba lépjenek egymással”, s a kulturálisan, lélektanilag megmaradt „kihívásokat”, rendezetlen ügyeket a túlélők számára megnyugtató módon megoldhassák. A későbbi idők során is a halottlátó az a személy, aki az élők és az elhaltak kapcsolatában (halottkultusz) keletkező zavarokat a közösség hagyományainak szellemében, a kultúra törvényszerűségeinek megfelelően ki tudja küszöbölni, meg tudja oldani. Mindezek már önmagukban is jelzik azt, hogy a halottlátónak csak ott és akkor van szerepe, ha az élők és holtak kapcsolatában valamilyen diszharmonia keletkezik, ám ahol és amikor e kulturálisan meghatározott kapcsolat zavar nélkül működik, ott, akkor és azok számára a halottlátónak semmiféle funkciója

nincs. Más népek és más kultúrák a keletkező kulturális ellentmondásokat másképp, másféle módon és eszközökkel oldják fel. A holtak és az élők közötti speciális és mitikus tulajdonságokkal felruházott közvetítő (mediator), a halottlító sajátosan magyar jelenség.

Figyelemre méltó — s ebben talán a múlt század szellemisége a ludas —, hogy a szakirodalom első említése a halottlító személyéről és tevékenységéről még nincs egy évszázados sem. *Kandra Kabos Magyar mythológiájában* tesz említést róluk: „Majdnem minden vidéknek megvannak a magok tudós emberei és asszonyai, kiket a nép messze vidékről megkeres, hogy ügyes-bajos dolgaikban segítségüket kérje. A néphit valóban tartja azt is, hogy vannak látó asszonyok, kik a halottakat látják, velők beszélnek és kívánságukat tőlük kitudhatják. Úgy vélem, hogy ősvallási hagyományos gyakorlattal vagyon bennök dolgunk.”¹ *Kandra* pár mondatos rövid közlése a halottlító — halottlítás számos problémáját tartalmazza. Mindenekelőtt azt, amire már utaltunk is, hogy a nép a különféle tudósnak tartott embereket szükséghelyzetben keresi fel, hiszen ők e kérdések avatott ismerői, s akik sajátos tudásuk révén egy nem gazdasági jellegű népmozgás elindítói. Felvetődik *Kandránál* e képzetek földrajzi elterjedtsége, s vallástörténeti múltja. A továbbiakban mi is sorra vesszük ezeket, s a halottlítóval kapcsolatos más egyéb kérdéseket.

A halottlító — a néphitkutatás terminológiája szerint — az ún. természetfeletti erejű emberek csoportjába tartozik. Az alak és a hozzá kapcsolódó képzetkör nem ismert közönségesen az egész magyar nyelvterületen, hanem földrajzilag kisebb-nagyobb tájegységekhez köthető. Mégis azt mondhatjuk, hogy szórványosan az egész magyar etnikum ismeri. A halottlító képzetkörét egykor és ma is legintenzívebben a palócnak tartott észak-magyarországi vidékeken találjuk meg. *Kandra Kabos* leírása is valószínűleg palóc területre vonatkozik. Település szerint az ismert legfontosabb halottlítókat a tudósítás időrendjének sorrendjében a következők: *csépai, dormándi, szalacsi, novaji, mezőtárkányi, szemerei, jászberényi, endrefalusi, egerszalóki* halottlítókat ismerjük meg századunk elejéig. Az 1930-as évektől szerzünk tudomást a *csereszegtomaji, a borsodivánkai*, majd a *markazi*, egy *Torontál megyei*, egy *valéni* (Moldva), a *miskolci*, a *putnoki*, a *petneházi*, a *újszászi*, a *bekecsi*, a *sáros-pataki*, a *feldebrői*, a *nagyfügedi*, a *fűzesabonyi*, a *kabai*, az *istensegítsi* (Bukovina) és *dévai* halottlítókról. E tudós embereket szépiroink egy része is megemlíti egyik-másik munkájában. Különösen fontosak *Tömörkény István, Gárdonyi Géza, Remenyik Zsigmond és Móra Ferenc*, valamint a kevésbé ismert *Kádár Lajos* önéletrajzi jellegű novellái, regényei.² E településlistát áttekintve két terület szerepel hangsúlyosan: az észak-magyar (palóc) vidék, valamint Moldva és Bukovina. Mellettük csupán szórványos adatok bukkannak fel a Dunántúlról és az Alföldről. Meglepő egy észak-bihari, hajdúsági falucsoport előfordulása. Ha a vallási megoszlás szerint nézünk a térképre, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy e hajdúsági, bihari falvak kivételével a többi település katolikus. Ez tehát azt jelzi, hogy jellegében inkább katolikus hagyománykörrel van dolgunk, amely azonban nem teljesen idegen a református néphagyományban sem. A földrajzi elterjedés ugyanakkor — kissé előregorva az elemzésben — az észak- és keleti peremterületeken való intenzív fennmaradás mutathatja e jelenségsopornak ősiségét. Hiszen e vidékek más vonatkozásban is a kulturálisan legarchaikusabb terüle-

tek közé tartoznak, amelyeken egy színes, középkorias vonásokat is megőrzött népi vallásos gyakorlat (katolikus) él.

A halottlítókat általában *halottlító* néven említik (ez vált a szakirodalom terminusává is), de hallhatjuk *léleklító, beszélgetős asszony, mondóasszony, jósasszony, tudós, jós, néző* megnevezését is. Ezek egyúttal a halottlító legfontosabb funkcióit jelzik: látja a túlvilági lelkeket, beszélget velük, közvetít élők és holtak között, megjósolhatja a jövődőt; *tudós* neve utalhat nem a léleklátással összefüggő egyéb feladataira (gyógyításra) is. Gyakran említik őket lakóhelyük után: *szalacsi asszony, putnoki léleklító, csépai ember*. Némelyiküket *szentembernek* (Csépa), *szent leánynak* (Valén) mondják, amely egyúttal jelzi, hogy a halottlítókat általában vallásos emberekként tartották és tartják, s alakjukat élesen elkülönítik a hiedelmek más, szintén természetfölötti erővel felruházott alakjaitól.

A halottlító tudományát általában Istentől származó tudománynak tartják. Természetfölötti képességek szinte kivétel nélkül mind ún. passzív módon kapták. Pl. a *csépai halottlító*ról azt tartja a hagyomány, hogy 9 napig mély álomba merülve tetszhalottként feküdt. Felébredése után elmondta, hogy hosszú alvása alatt lelke végigjárta a túlvilág tartományait, a mennyországot, a tisztítótüzet és a poklot, tudományát magától Jézus Krisztustól nyerte. Látomásairól részletesen nem beszélt, kiválasztásának kezdetben ellenállt, majd ismételt alvása (trance) után belső kényszerrel megzárva „beszélni”, azaz közvetíteni kezdett az élők és holtak között.³ Terjedelmi korlátok miatt csupán ezt az egy példát említem, ám ezt a legtöbb halottlítóval kapcsolatban lejegyezték. Tetszhalászerű állapotok megjelölésére a magyar nyelvterületen, földrajzilag viszonylag jól körülhatárolhatóan többféle elnevezés él: *elragadtatik* (északi magyar, palóc), *elrejtetik* (általános: Dunántúl, Alföld, Erdély, Moldva), *ellesz* (Moldva, Bukovina). E terminusok, s a halottlító képzetkörének más motívumai is azt jelzik, hogy a gyökereknél számolni kell ősi, samanisztikus összetevővel is.⁴ Ez az alvás (elragadtatás) jelzi nemcsak az egyénnek, hanem a közösségnek is, hogy egyik tagja különleges tudományra (jelen esetben halottlítás) tett szert. A megfelelő kulturális miliőben azután az egyén a közösség aktív közreműködésével válik tudományának specialistájává, esetünkben halottlítóvá. E körülmény hangsúlyozása a tudományos kutatások (lélektan, néprajz pl.) során nagyon fontos.⁵

A halottlító felkeresésének általános okaira már utaltam. A konkrét kiváltó okok között szerepelnek a váratlan, tragikus halálesetek, a nyugtalan, visszajáró holtak, lelkek jelzései. A halottlító felkeresésének, az ott-tartózkodásnak, a halottlító tevékenysége honorálásának, s a látogatás utáni viselkedésnek a hagyomány által pontosan előírt szabályai, keretei vannak. Ezek mégoly rövid ismertetésére sincs azonban most módunk, az írásunkban megemlített szakmunkák részletesen kitérnek ezekre is. Külön csoportba sorolják a halottlítóknak a másvilágról szóló tudósításait. A beszélgetés során a halottlító részletesen ismertetik — az ismert élménytörténetek tanúsága szerint — a megjelent lélek emberi alakját halála idején, leírják ruházatukat, külsejüket, korukat, betegségeiket, haláluk okát, közlik temetésükkkel, a hátramaradottak intézkedéseivel, valamint túlvilági életükkel kapcsolatos véleményüket, elégedettségük vagy éppen elégedetlenségük fokát.

A halottlítóval kapcsolatos szak- és szépirodalmi adatok számbavétele során érdekes megállapítást te-

hetünk. Azt ti., hogy első említései a múlt század 90-es s századunk első éveiben egy teljesen kerek, szerves egységet alkotó, a hagyományoknak, a magyar néphiedelmek törvényszerűségeinek mindenben megfelelő képzetkört mutatnak, s nem egy kialakulóban lévő hiedelemkör képét. Korábbi szakirodalmi említésről azonban nincs tudomásunk. Lehetséges volna, hogy szinte egyik napról a másikra lényegében azonos formában felbukkanjon egy új képzetkör a palóc-földtől Moldváig — mint ahogy annak idején némely tudósítások az Újvilágból terjedő spiritizmussal hozták kapcsolatba? Vagy pedig megvannak a gyökereikig vezető történeti szálak, csak módszeresen fel kell fejteni azokat? E kérdésre szeretnék röviden választ adni, olyan választ, amely erősen valószínűsíthető, s a legtöbb kérdésünkre megfelelő választ ad.

Az ősi magyar hitvilág, a magyar népi hiedelmek samanisztikus elemeinek (táltos, tudós stb.) vizsgálata során Diószegi Vilmos foglalkozott a halottlító alakjával, s e hiedelemalak történeti gyökereivel is. Elemzése eredményeképpen a halottlító és a halottlítást egyértelműen a régi magyar hitvilág samanisztikus rétegéhez sorolta. Ennek ellenére mai formájában újnak tartotta. A halottlító első konkrét említésének Diószegi Vilmos *Diószegi K. István* XVII. századi prédikátor egyik beszédét tartja, következő híradásnak pedig az *Ethnographia* 1899. évi cikkét. Diószegi K. István református prédikátort idézve Diószegi Vilmos megjegyzi, hogy a XVII. századi hiedelemkör abban tért el a maitól, hogy „a rejtező emberfeletti erejű egyén akkor a halottaktól tudakozódott csupán, de őrök nem mondott semmit”.⁶ A kutatás azonban Diószegi Vilmos tanulmánya óta újabb adatokat, összefüggéseket is a felszínre hozott.

Az egyik leglényegesebb adat XVIII. század végi, egyebekkel együtt segít áthidalni a XVII. és XIX. század közötti űrt. A bajai ferences rendház történetében olvashatjuk: „Baboss János bátai lakos ... elmesélte, hogy atyjafia, név szerint Szilágyi Mihály (egykor szegedi mészáros), akit 10 évvel ezelőtt temettek el, most megjelent egy Dobsai Judit nevű bátai magános életet folytató asszonynak. Őt arra kérte, hogy mondja meg a fentnevezett Babosznak, hogy még a tisztító tűz lángjai között van, és ha meg akarja onnan szabadítani, akkor legyen gondja arra, hogy érte 4 gyertyát gyújtva szentmisét mondjanak. ... Elmondta továbbá azt is, hogy még mielőtt a zárdába jött volna, két bátai esküdtel ... 1763. február 17-én előbb elment a fent említett asszonyság házába, aki az ő jelenlétükben kérte a meghalt Szilágyi lelkét, hogy jelenjék meg és megerősítésül adjon valami jelt.”⁷ E fontos adalékban már a XIX—XX. századi képzetkör néhány fontosabb eleme is felbukkan. Jelezvény ugyanakkor azt is — amint arra természetesen már a korábbi kutatás is rámutatott —, hogy a halottlító — halottlítás képzetkörének kialakulásában nagyon fontos szerepe volt és van a *keresztény hagyomány*nak is, amely időben és térben is még nagyobb távlatokat nyit. A hagyománynak ebből a keresztény ágából most azonban elsősorban a *középkori keresztény túlvilágképzeteket*, a *szentek legendáit* és a *látomásirodalmat* hangsúlyozzuk. Ezek az antikvitás, az ókeresztény idők képzeteit közvetítették a középkor, majd a késő-középkor századaiba.

A középkori magyar párhuzamok közül legismertebbek és leginkább feldolgozottak az alvilágon járt *Krizsafánfi György* és *Tar Lőrinc* látomásai. *Tar Lőrinc* legendáját még *Tinódi Lantos* Sebestyén is megverselte. E legendák részletes elemzése során *Vargyas Lajos* a keleti párhuzamok mellett sajátosan magyar,

s éppen a halottlítóval — halottlítással értelmezhető motívumokat mutatott ki.⁸ Bár e vitézek híre *Bálint* Sándor megállapítása szerint a XVII—XVIII. századra elenyészett, a későbarokk népies irodalom mégis nagy számban átmentette, továbbbélte e középkori hagyományokat. E népies irodalom egyik református hajtását, a református látomásirodalmat *Molnár Ambrus* és *Szigeti Jenő* dolgozta fel (*Református Sajtóosztály, Bp., 1984*), elemezve számos, eddig még lappangó, nyomtatásban meg nem jelent alkotást. Az alapos teológiai, ideológiai, társadalmi és politikai elemzésük mellé a publikált (református és katolikus) látomásokból azokat az elemeket említjük meg röviden, amelyek a halottlító — halottlítás képzetköre szempontjából fontosnak tűnnek. Így kiemeljük a halottlító tudományszerzése — elragadtatása (eksztázisa) —, túlvilágon járása motívumok és a látomásirodalom rokonítható elemeinek kapcsolatát.

A XVII. században élt *Fiátfalvi György* pokolbeli látomásai XVIII. század végi másolatban maradtak fenn.⁹ E hosszú, verses formában megírt látomásból emelek ki néhány sort, s egyúttal utalok a halottlító képzetkörének rokon elemére.

Fiátfalvi látomásának, túlvilágjárásának kezdetén megjelenik egy angyal, akit Isten küldött, s aki közli, hogy őt Isten mire választotta ki.

10. versszak:

*Ím az Isten engem hozzád ezért küldé
Hogy meg mongya néked ki nagy lelked terhe
Kiert az Istennek rajtad büntetése
Mert vagy ő nekié nagy bűnös edénye.*

Az isteni kiválasztás után arról értesülünk, hogy *Fiátfalvi György* betegségbe, majd mély álomba esik, s Isten akaratában megnyugodva annak engedelmeskedik. Ezek hasonló formában és jelentésben a halottlító alakjánál is feltalálhatók.

11. versszak:

Nehezedik testem, lőn nagy betegségem

12. versszak:

Testi egységem változék nagy kenre ...

28. versszak:

*... enis el amulék
Otton en réamis nagj álom érkezék*

33. versszak:

*Az mit Isten hagyat minderre kész lészek
Akarattya ellen semmisse nem teszek*

Szinte *Fiátfalvi* verses történetének prózai változata *Mikházy Szécsi József* túlvilágjárása, szintén a XVII. században visszanyúló történet.¹⁰ Hősünk szintén nagy betegségbe esik, de az angyal meggyógyítja. Ígéretét azonban nem tartja be, ismét megjelenik az angyal, s hősünkre *nagy álom száll*. Álmában *Lucifer* komornyikja, csakúgy mint *Fiatfalvinál*, leviszi a pokolba, ahol végignézi a bűnösök büntetését, s azt részletesen leírja.

Gál József egri születésű kecskeméti gulyás látomásai a XVIII. századba, s református környezetbe visznek bennünket. *Gál* betegeskedő ember. Ez sok halottlításra kiválasztott emberre is jellemző tulajdonság. Látomása kezdetén „egész teste elhanyaglott és nagy világosság környülvette”. Két nap és két éjjel „félholt állapotban” volt. A *Gál Józseftől* idézetekkel szinte teljesen megegyezik, a szintén XVIII. századi késmárki származású, *Schultz György* lélek-

elemző vízió-próféciájának néhány részlete. Schultz szintén betegeskedő alkat. A képzetkör régiségére is utal, hogy látomását az *elragadtat* szóval fejezi ki. Azt mondja: „En György lélekben valék elragadtatva...”¹¹

Az alvilágjárásról szóló történetek nem hiányoznak az élő néphagyományból sem. Baranyából *Berze Nagy* János közölt egy becefai történetet, amelyben egy leány 3 napig halva feküdt. Ezalatt a másvilágon járt, ahol Jézus Krisztus megmutatta neki a poklot és a mennyországot. A pokolban látta a nagyapja lelkének a helyét. Ébredése után a hozzá fordulónak vezeklést írt elő.¹² Több hasonló történetet ismerünk a bukovinai magyarok köréből is.¹³ A túlvilágon járásról szóló történetet jegyzett le nemrég a kiskunsági Kőmpöcön *Tóth Judit*, én pedig a Gömör megyei Ragályon. Megtalálható az alvilágjárás a táltostörténetekben is, bár ennek gyökerei máshová is elvezetnek.

A magyar népi hiedelmek kutatói előtt már régóta nyilvánvaló, hogy hiedelmeinkben a természetfeletti erejű személyek képzetköre sokkal gazdagabb, napjainkban is esetenként intenzívebben élő, természetfeletti lényekre ugyanakkor alig bukkanunk. E körülményt a szakkutatás azzal magyarázza, hogy a keresztyénység elsősorban ezeket a lényeket, s a beléjük vetett hitet üldözte és szorította ki sokkal inkább, mint bizonyos természetfeletti erővel rendelkező embereket. Valószínűsíthetjük azt a körülményt, hogy bizonyos különleges adottságokkal, tulajdonságokkal és funkcióval rendelkező személyek (pl. halottlátók) tevékenysége magába olvasztotta a keresztyén hagyományok egyes elemeit, s bennük — az egyházi elítélés ellenére — az azonos jegyek miatt (legendák, víziók említett jegyei) megerősítésre is talált. Így élhettek és működhettek évszázadokon keresztül. Bár az is nyilvánvaló, hogy ezek az egyének éppen tevékenységük miatt mindig a társadalom periferiáján helyezkedtek el, s szerepük is mindinkább periferikusává vált.

Mindezek alapján a halottlátónak — halottlátásnak azt a formáját, amely a szakirodalomból és a recens hagyományból elébünk tárul, véleményem szerint legalább két fontos forráscsoportra lehet visszavezetni: 1. a régi magyar hitvilág samanisztikus elképzelései, amelyek töredékeiben megőrződtek, s amelyek közé pl. a halottlátó tudományszerzése, eksztázisa, halottaktól való érdeklődése számítható, valamint 2. a középkori és barokk keresztyén túlvilágképzetek, szen-

tek legendái és a látomásirodalom elemei. Ez utóbbi forráscsoport részletes feltárása, elemzése — köztük a protestáns látomásirodalomnak alapos feltárása — és néprajzi szempontú értékelése még a jövő kutatási feladata.

(Elhangzott a Doktorok Kollégiumának Egyházi néprajzi szekciója ülésén; Tarpa, 1984. május 15.)

Barna Gábor

JEGYZETEK

1. *Kandra Kabos: Magyar mythologia.* Eger, 1897. 119. — 2. A részletes szakirodalmi felsorolás helyett az ezeket is tartalmazó újabb összegezésekre utalok csupán: Czövek Judit: *Halottlátók a magyar folklórban.* (Kézirat) Debrecen, 1978.; *Barna Gábor: Mészáros Mihály, a csépai halottlátó.* In: *Barna Gábor szerk.: Csépa — tanulmányok egy alföldi palóc kirazás népeletéből* II. Eger—Szolnok, 1982. 335—362.; *Barna Gábor: Halottlátók a magyar néphitben.* Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Budapest, 1982. 199—212.; *Barna Gábor: Totenseher im 'ungarischen Volksglauben.* Ethnographica et Folkloristika Carpathica 2. Debrecen, 1981. 177—189.
3. *Bálint Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza.* Budapest, 1942. 21., *Barna Gábor: Mészáros Mihály ... i. m.* — 4. Ennek részleteihez, s benne a halottlátóhoz is lásd: *Diószegi Vilmos: A sámanhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Budapest, 1958. passim. — 5. *Kelemen András: A sámánizmus pszichoszociális alapjai.* Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Budapest, 1978. 143—148. — 6. Részletesen lásd: *Diószegi Vilmos i. m.* 319—320. — 7. *Kosztai István—Kőhegyi Mihály: Kivonatok a bajai ferences zárda történetéből (1694—1840).* Baja, 1972. 12.
8. *Közli: Vargyas Lajos: Keleti párhuzamok Tar Lőrinc pokoljárásához.* Műveltség és Hagomány V. Debrecen, 1963. 37—38.; *Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium.* Budapest, 1977. I. kötet 335—336. — 9. *Szabó T. Attila: Fiátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ból.* Irodalomtörténeti Közlemények XLI. 1931. 71—86. — 10. *Alszegehy Zsolt: Ki járt a pokolban?* Irodalomtörténet 1933. 206—207. — 11. *Gyenis Vilmos: Későbarokk és népies irodalom. (XVIII. századi protestáns víziók).* Irodalomtörténeti Közlemények LXXII. 1968. 1—24. passim. — 12. *Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok.* Pécs, 1940. III. kötet 234—235. — 13. *Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága.* Folklór Archivum 6. Budapest, 1977. 14—24.

KULTURÁLIS KRÓNIKA

Utazás egy protestáns életben

Utaznom kellett ahhoz, hogy ezt a filmet láthassam: a mannheimi fesztiválon volt a világ első bemutatója. Címe: *Martin Niemöller: Was würde Jesus dazu sagen?* (Niemöller Márton: Mit szólna hozzá Jézus?) Sőt, az elsőknél és előbb láthattam, hiszen a mannheimi fesztivál részeként, de néhány nappal előbb, a szomszédos Ludwigshafen-

ben megrendezett *Ifjúsági és film-* szemlén levetítették már a filmet; ennek titka pedig, hogy az idén negyedszázados jubileumát ünneplő ludwigshafeni szemle új vezetője, Friedemann *Schuchardt*, maga is résztvett a Niemöller-film előkészületeiben, föltehetően a kutató munkában. Bár a film alapvetően *interjú*, beszélgetés a tavaly elhunyt

Niemöllerrel mintegy másfél évvel a halála előtt, kevéssel kilencvenedik születésnapja után, megannyi dokumentum szakítja meg (vagy inkább köti-kapcsolja össze?) a beszélgetést, természetesen filmrészletek, de levelek, könyvoldalak, fényképek is.

Hosszú életet élt Niemöller, kilencvenkét esztendő, hosszú a film

is, amely vele és róla készült: csaknem két óra, bizony igénybe veszi a figyelmet. Bár Niemöller a képek tanúsága szerint teljes szellemi frissességben folytatta a beszélgetést, s ha talán el-elfáradt is közben, ezt a néző nem érzi, nem érzékeli, nyilván szüneteket tartottak a pihenésére. A néző számára nincs szünet, figyelni kell folyamatosan. Alcíme a filmnek: *Eine Reise durch ein protestantisches Leben* (Utazás egy protestáns életben — talán *kalandozást* és *bóklászást* is fordíthatnánk, s csakugyan, a néző oly élményben részesül, mint az utazó, ha a tájat és embereket figyeli. Ezúttal a történelemre is figyelnie kell.

Lehet, hogy csak nekem, idegenajkúnak, gazdagabb tartalmú a *protestantisches Leben* kifejezés, mint amennyit, legalábbis első olvasásra, a magyar fordítás mond. Eredete szerint a szó mindenképp a *protestálásból* fakad, a mai nyelvhasználat azonban a *protestáns* szót felekezeti megnevezésként ismeri, míg a tiltakozó életre ezt mondaná: *protestáló*. Az evangélikus lelkész Niemöller pedig nemcsak protestáns volt (Németországban egyébként gyakori, hogy a lutheránus és a kálvinista hitűek egyetlen egyház tagjai, evangélikusok), hanem tiltakozó is, és a film ezt a tiltakozó Niemöllert állítja az előtérbe.

Ami a film szerkesztését illeti, említettem már, hogy a beszélgetés dokumentumok idézésével váltakozik; most hozzá kell tennem, hogy olykor az időrendre sincsen tekintettel. Erre egyébként szinte fölcsólintotta, fölhatalmazta a filmeseket maga Niemöller, aki bevezetőben azt mondta: „Az élet olyan, mint egy szöttek, amelyben a múlt fonalai minduntalan keresztveződnek a ma szálaival, e együvé szövődnek.” S noha Niemöller Magyarországon jól ismert, azt hiszem, helyes, ha magam valamelyest az életrajzhoz is tartom magam.

Lippstadtban született, a Rurhvidéktől mintegy száz kilométerre keletre, Északrajna-Vesztfália tartományban fekvő, csaknem hetven ezer lakosú járási székhelyen („ódon hangulatú régi Hanza-város” — így az útikönyv — „Műemlékei közül a XIII. századból való a Miklós-templom... és a romos Mária-templom... a XII. században épült a... zárdatemplom. Szép a Redbergház XVIII. századi rokokó terme, a Városháza... 1773-ból való épülete és egy XVII. századi vendéglő... szép faragott gerendákkal”). A család azonban, s ezt gyakran és büszkén hangsúlyozza a filmen Niemöller: *porosz*. Magyar fül ebben a nemzetiség megnevezésben a ke-

ménységet, a militarizmust, a hajlíthatatlanságot hallja elsősorban, a németek legalábbis ezzel egyenrangúan a *kulturáltságot* is, meg a *protestantizmust*. Később, sokkal később Niemöller a két német államot, mint a protestáns NDK-t és a katolikus NSZK-t állítja egymással szembe, mert statisztikák szerint az előbbi lakosságának csaknem kilencven százaléka evangélikus, míg az utóbbiban a lakosságnak valamivel több mint fele katolikus.

Térjünk azonban vissza a szülői házba. Elmondja Niemöller, hogy szigorú puritán szellemben nevelkedett, s hogy odahaza függött a falon az a tábla, amelynek föliratát többször is idézi a filmen, mint életének döntő kérdését: Mit szólna hozzá Jézus? Mindennek ellenére az érettségi után korántsem kegyes pályát választott, hanem katona lett, pontosabban tengerész, s mivel igen jó katonatisztnak bizonyult, az első világháború már mint tengeralattjáró-parancsnok harcolta végig. Ebből a korszakból a film több dokumentumot mutat be, közöttük olyanokat, amelyeket Niemöller halála után a család bocsátott a filmesek rendelkezésére. Különösen kettő érdemel kiemelését közülük. Az egyik: Niemöller jelentése II. Vilmos császárnak arról, hogy tengeralattjárója torpedólovésekkel elsüllyesztett két ellenséges hajót, összesen 13 000 tonna vízkiszorítással. A jelentés margóján a császár sajátkezű jegyzete: „*Sehr gut!*” (Nagyon jó!) Nem tesz említést a film arról, hogy Niemöller később bármikor rádöbbent-e arra, a 13 ezer tonna vízkiszorítású hajókon bizonyára sok ember is meghalt. Azt viszont közli a film, hogy a császárnak tett esküje olyan mélyen meghatározta Niemöller magatartását, hogy az eskü alól csak a császár halálakor, 1941-ben érezte fölöldottnak magát — amikor már négy esztendeje a náci koncentrációs tábor foglya volt. A másik esemény, amely a régi háborúra utal vissza, kedvesebb és mosolyfakasztóbb. Jóval az események után levelet váltott egymással Niemöller és Albert Schweitzer — aki egyébként 17 évvel idősebb volt teológus- és békebarát-társánál. Dakar kikötőjében Niemöller U-Boot parancsnok csaknem halálos veszedelembe sodorta későbbi barátját: az U 151 ostromzár alá vette a kikötőt, ahonét Schweitzernek Európába kellett volna hajóznia. „Kedves Niemöller úr” — írta levelében Schweitzer —, „Ön tehát csakugyan leleselkedett rám és az életemre tört. Ha ez sikerült volna Önnek, most egy derék cimborával kevesebbje volna az atomellenes küzdelemben. Ha már

így történt, annál jobban tartunk össze. Tisztelettel: Albert Schweitzer.”

Az első világháború elvesztése szíven ütötte a hazafi Niemöllert. Megtagadta, hogy hajóját kiszolgálta a győzteseknek, s visszavonult gazdálkodni. Később azonban beiratkozott a teológiára; „A tengeralattjárótól a szószékig” című önéletrajzi könyvében azt írja, mert így nemzetét, az embereket jobban szolgálhatta. Lelkészsé 1924-ben szentelték, belmissziói lelkész volt hét éven át, majd 1931-től Berlin Dahlem nevű, jómódú villanegyedében a Szent Anna-templom parókus lelkésze. Itt élte át a náci hatalomátvételt; úgy tetszik, ez előbb sértette őt hazafi — méghozzá császárhű hazafi — voltában, mintsem keresztyén lelkészként. A lelkész akkor fordult el a náciizmustól, amikor Hitler náci barát kollaboráns egyházat akart létrehozni „Német keresztyének” néven (sokan alávetették magukat ennek a változásnak; a meghódolt egyház élén Müller püspök állt). Lelkiismerete és fiatalabb lelkésztársainak ösztönzése indította Niemöllert arra, hogy az egyház autonómiáját fenyegető intézkedéssel szembeszegüljön. Előbb az úgynevezett *Pfarrernotbundot* (lelkészek vész-szövetségének fordíthatnánk talán) alapították meg, majd egyik alapítója és közreműködője lett Niemöller a Barmenben megalakult *Hitvalló Egyháznak*. Eközben — látni a filmen — sokszorosított körlevélben szólította fel a hívőket és a lelkészeket arra, hogy tagadják meg az olyan kérdőívek kitöltését, amelyek a náci felfogás szerinti árja származás felől (is) érdeklődnek. Különösen felháborította Niemöllert, hogy az „árja-törvények” hatályát a lelkészekre is kiterjesztik.

Protestáló magatartásával Niemöller kiérdemelte Müller püspök rosszallását és támadásait, majd azt, hogy dahlemi lelkészi állásából felfüggesztették. Hívei azonban ragaszkodtak hozzá, így egy ideig még a tilalom ellenére is tovább dolgozott. A következmények nem maradtak el: három évvel azután, hogy eltiltották a prédikálástól, 1937-ben bíróság elé állították, és a „szószékkel való visszaélés” vádjával nyolc-havi börtönre ítélték. Egy évvel később a Berlin—moabiti bíróság nem látott ugyan okot újabb büntetésre, Hitler azonban előbb a sachsenhauseni, majd a dachau koncentrációs táborba záratta Niemöllert, mondván: „Akkor majd az én személyes foglyom lesz.”

A második világháború után mint a „jobb németek” reprezentánsát ünnepezték, de hamarosan különfé-

le vitákba keveredett újra. Élesen ellenezte Nyugatnémetország létrehozását, részben, mert ezt hazája kettéosztásának okaként értékelte, részben pedig, mert mögötte valamiféle vatikáni—washingtoni összeküvést sejtett (Adenauert nagyon nem kedvelte) egy *katolikus* Németország megalapítására. Mai tudásunkkal ebben természetesen naivitást látunk, noha későbbi magatartását mindez éppúgy megalapozta, mint az a lelkifurdalása, hogy a koreai háború előtt ő is aláírta az Egyházak Világtanácsa javaslatát (mintegy a háború megakadályozását remélve) ENSZ-erők létrehozására.

A nagy életrajzírói szerint a kopernikuszi fordulatot Niemöller életében 1954 hozta meg, az első hidrogénbomba-kísérlet. „Istenkáromlás” — mondta erre, miután (beszámoló erről a filmen) Otto *Hahnt*, Werner *Heisenberget* és Carl *Friedrich von Weizsäckert* megkérdezte: mire képes voltaképp ez a bomba, s megtudta: az emberiség teljes kiirtására. Ettől kezdve Niemöller — köztudott —, mint az egyházi ügyek vezetője, mint Hessen—Nassau-i püspök, mint az Egyházak Világtanácsa egyik elnöke, mindent megtett a békéért és a háború veszedelme ellen.

Közbevetve említést kell tennem egy epizódról, amelyet a film, alighanem érthetően, éppen csak érint, s ez az úgynevezett stuttgarti bűnvallomás létrejöttében játszott szerepe. Megemlíti Niemöller, hogy ő csak utólag értette meg, hogy azokban az években a német népnek felennie kellett (volna) az „Ádám, hol vagy?” és a „Hol van a te testvéred, Ábel?” kérdésekre. Őt magát — paradox módon — a koncentrációs tábor mentesítette e kérdés, és a

válasz elmaradása miatti lelkifurdalás alól, de talán éppen ez tette állásfoglalását keményebbé. A német nép (kollektív) felelősségét kifejező stuttgarti bűnvallomás — amelynek magyar „párhuzama” *Be-reczky* püspök prédikációja volt a háború után — később vitákba torkollott (amelyeket részben érthetővé tesz a magyar történelemnek az a felismerése, hogy az úgynevezett ötvenes évek problémáinak egyik oka volt a „bűnös nemzet” hibás nézetrendszere).

Elszánt, radikális lett Niemöller a hidrogénbomba fenyegetésével szemben, s ezt mintegy minden más elé helyezte. Mint mondja a filmen: pacifista lett, olyannyira, hogy az egykori tengerésztiszt nemcsak helytelenítette a Bundeswehr létrehozását, hanem azt hangoztatta, hogy a katonai kiképzés valójában hivatásos bűnözővé képez majd ki németeket. Csoda-e, ha támadások érték, s nem is csupán egy oldalról (a CDU felől), bár ő semmitől sem rettent meg, sőt, haláláig részt vett minden békemegmozdulásban, amiben csak jelen lehetett. Fölróják a filmnek, s nem is egészen oktalanul, hogy Niemöller e „második korszakából” semmit nem idéz lelkészi, püspöki munkája, igehirdetése köréből. Talán az magyarázza ezt a tartózkodást, vagy akár azt, hogy az újabbkori történelem oly sok eseményével kapcsolatosan nem ismerteti Niemöller állásfoglalását a film, nem beszél arról, miképp látta különböző esztendőkből, hogy „mit szólna ehhez Jézus?”, mert a film így is hosszúra, majdhogynem hosszadalmasra sikeredett.

Tárgyilagosságra törekedtek a film készítői, mondták nyilatkozataikban, s ezért benne van a film-ben sok olyasmi is, ami őket ma-

gukat meghökkenettette, sőt, zavarba is hozta. Nem csoda: Niemöller élete csakugyan ellentmondásokban bővelkedett és kalandosnak mondható. Rettenthetetlennek is: mindig azt tette, amiben hitt, aminek helyességéről meg volt győződve. Kétségkívül meglepő, hogy ezt mondja a filmen: „Kevés oly ostoba és oly intelligens intézményt ismertem meg a történelemben, mint az egyházat, Luther Mártontól kezdve.” A mondat szöveggörnyezete persze kevésbé világlik ki a filmből; teológusok és egyháztörténészek vitassák e mondatot, itt most csak azt a történeti kérdést fűzném hozzá: miért éppen Luther Mártonnal kezdi Niemöller ezt az ítéletet, korábban semmi sem volt röstellnivaló az egyház történetében? S ha életének vezérlő motívumaként emlegeti a szülői házból hozott kérdést, mit szólna ehhez Jézus, akkor hogyan értette előbb idézett vélekedését? Az is elhangzik a filmen, hogy a keresztyén embernek ismernie kell lojalitásának határait. Okvetetlenkedés lenne azt firtatni, hogy a nációkkal szembeni lojalitásának határát mennyiben látta a császárnak tett esküjében, s mennyire a szülői ház falán látott tábla kérdésében. Talán azért is, mert a film kétséget kizáróan bizonyítja: az emberiség és benne az egyház erkölcsi és fizikai léte forog oly veszedelemben, amire az evangélikus püspök Niemöller végül is, a film utolsó mondatában, is ezt a kérdést idézi újra meg újra: ehhez mit szólna Jézus?

Az életrajzi s filozofikus film nyilvánvalóvá teszi, hogy e kérdésben benne rejlik egy másik kérdés: mit szólnunk mi? Mit szólnunk és mit teszünk?

Zay László

Tallóztatás teológus szemmel

Az evangélista titka

Megvallom, nem tartozom Billy *Graham* hódolói közé. Zavar a körülötte szervezett show műsor. Megértem, mert ismerem az amerikai ember mentalitását és valahogy úgy vagyok ezzel az életstílussal, mint Petőfi a Kárpátokkal: „tán csodálak, ámde nem szeretlek, képzetem hegy-völgyedet nem járja”. Itt járt Billy *Graham* Amerikából, prédikált szabadtéren és stadionban. Meghívtak a Sportsarnokba csodát látni, sőt a meghívóval együtt színes fényképet is kaptam, melyről biztatón

mosolyog rám. Így hát magamat is faggatom a titok felől.

Elsősorban közvetlensége hatott. Nagyszerűen tudta feloldani néhány szóval a „világhírességnek” kijáró feszült ünnepélyességet és beszédjének személyes hangú félmondatait emberközébe hozták. Mesterien tudta megteremteni az egyidejűséget az Igével. A régen történetből egy szempillantás alatt lett mai, most történő valóság. Az evangélizáló szónoklat minden fogását bátran és nagy biztonsággal alkalmazza. Ha kell — humorral oldja fel a feszültségeket. Jól tudja, hogy a mai em-

ber nem tűri már a hosszú, bonyolult fordulatokkal tarkított sztorikat. Rövid, villanásnyi élettapasztalatokkal szemlélteti mondanivalóját, melyek minden előzetes rákészülés nélkül, szinte magától nőnek ki a prédikációból.

Mindig arra törekszik, hogy a mindenki számára jól érthető, könnyen elfogadható és elfogadtatható általánost mondja, és ez annál inkább igaz, minél nagyobb a gyülekezet. A túl specializált evangélium egy nagy gyülekezetet megoszt. Az általános, ismert keresztyén alapigazságok a hallgatónban azt az ér-

zést váltja ki: ezt én már hallottam valahol. Ez az érzés viszont bizalmat sugall. Eközben bombaként robbannak az egyszerű, mindennapi életből vett példák, hiszen a hallgató arra többen rá, hogy ahogyan ővele is megtörténtek hasonló helyzetek, úgy őrá is érvényesek, őt is kötelezik az elmondott életpéldák.

Miközben titkokat kutatva vallattam szavait, az fogalmazódott meg bennem, hogy a jó evangélistának csak ilyen nívós általánosságokat (frázisokat) szabadna mondani. Ez az alapja annak, hogy az evangélista a tömegeknek tud beszélni. Amit mindenki tud, érez, ami mindenki által könnyen belátható, azt prédikálja Billy Graham jelen időben. Rendkívül célratoró a fogalmazási módja is. Öt-tíz értelmes szóval is tud tartalmat, kerek gondolatot mondani. Ezért nem tördeli szét prédikációit a tolmácsolás. Nem török meg még a fordítás közben sem a prédikáció íve.

Néhány életrajzi adat még. 1918. november 17-én Észak-Kardina egyik kis városkájában, Ashvilleben született, egy farmer család első gyermekeként. 1939-ben egy evangelizáció során tér meg Charlotte-ban. Már diákként részt vesz az utcai evangelizációban. 1941-ben lett az egyik chicagói baptista gyülekezet lelképítője. Hamar túl lát gyülekezetén. A „Fiatalok Krisztusért” mozgalom egyik szervezője, evangélistája lesz. 1949-ben, Los Angelesben kezdte el a kontinenseket átívelő evangelizációs pályafutását. 1954-ben evangelizál először Európában, Londonban. Az első szocialista ország, ahol szolgálatot teljesített — 1977-ben — Magyarországon volt. Most látogatott harmadszor hazánkba. Eddig 65 országban 90 millió embernek hirdette az evangéliumot.

Billy Graham nem egyedül jár. Az evangelizációhoz nem elég egy jó képességű evangélista. Egy teamra van szüksége, akik a szervezés aprólékos gondjait, a beszédírás felelősségét, a különböző teológiai, politikai, egyházpolitikai botlások lehetőségét küszöbölik ki és biztosítják az evangelizáció zavartalanságát és célbaérkezését. A munkatársakat is illesse dicséret és köszönet.

Ajánló sorok két bibliográfiára

A bibliográfia — a könyvtár irányítója. Szolgáló műfaj, sok lemondást, türelmet, pontosságot követel. Aki felszínes, talmi sikerekre törekszik, nehezen szánja rá magát, hogy bibliográfiát készítsen. Pedig

legújabbkori egyháztörténetünk kincsesbányája lappang folyóirataink, apró időszaki nyomtatványaink hátsó lapjain. Ezért örülünk, hogy két jelentős bibliográfiára hívhatjuk fel olvasóink figyelmét.

Egy fontos egyháztörténelmi súlyú lap repertóriumát készítette el szorgos munkával dr. Lenkey István. Id. Révész Imre (1826—1881) lapja, a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* komoly ellensúlyt jelentett Ballagi Mór liberalizmusával szemben, melynek szócsöve a nagytekintélyű Protestáns Egyházi és Iskolai Lap volt. Révész Imre három fronton hirdetett harcot folyóiratával. Mindhárom egyháztörténelmi méretű volt. Az első az egyházi iskolapolitika kérdése volt. A kiegyezés után Eötvös József az egységes alapelveken nyugvó népoktatás bevezetését tűzte ki célul. Nem gondolt az iskolák államosítására, csak az államilag kötelező oktatási normák érvényesítésére és az egységes felügyeletre. A törvénytervezet megosztotta az egyházak közvéleményét. Voltak, akik örömmel üdvözölték, mivel a falusi iskolák sokszor elkeseredően rossz körülményeinek javulását várták tőle, mások meg szenvedélyes szavakkal támadtak ellene, mivel — szerintük — Eötvös indokolatlanul külföldi példákat másol és nem veszi figyelembe sajátos hazai viszonyainkat. Csizmadia Andor szerint a törvénytől a római katolikusok beleszólási jogukat, míg a protestánsok az autonómiájukat féltették.

A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap hátsólapjain Ballagiék a törvény mellett érveltek, mivel szerintük még egy esetleges államosítás sem jelentené a protestáns érdekek sérelmét. Révész Imre ebben liberális túlkapaszkodásokat látott és megpróbált ellenfórumot teremteni. Ez az iskola körüli harc volt a folyóirat megindításának legközvetlenebb indítéka. Néha a polémia eluralkodott a tudományosság rovására menő szenvedélyes hang, de nagyon nagy hasznára volt a vitának a többi közt a külföldi példák beható és alapos vizsgálata.

A másik front, ahol Révész Imre lapja harcot hirdetett, az egyház hitelveinek megőrzése körüli polémia volt. 1871-ben Budapestben Ballagi Mór és Kovács Albert alapította meg a Protestáns Együletet, melynek hívei úgy próbálták összebékíteni a különböző protestáns egyházak teológiáját egymással és a tudományval, hogy a Biblia tanításainak nagy részét elhagyták. Csak azokat az „erkölcsi elveket” tartották igaznak, amit raclonálisan bizonyítani lehetett. Nézeteiket szorgos könyv-

kiadói tevékenységgel próbálták terjeszteni.

Révész Imre nem csatlakozott a Protestáns Együlethez, mivel a protestáns evangélium elvekhöz ragaszkodott. Lapjához munkatársakat toborzott, akik apologetikus támadásokat intéztek a Protestáns Egyület túlkapaszkodásai ellen.

A harmadik fronton a magyar református egyház alkotmányáért folyt a harc. A református egyház egységét még nem biztosította egységes és elfogadott törvény, mivel az 1791-es zsinat végzéseit a király nem hagyta jóvá. Az 1870-es évek elejétől sok kísérlet történt az egyetemes zsinat összehívására, de ez csak 1881-ben jött létre.

Révész Imre az egységes egyházalkotmány híve volt, de a mindáron való egyesítés veszedelmét is jól látta. Szerinte kellően fel kell készíteni az egyházat a zsinatra. A folyóirat több, lényeges tanulmányt közölt, amelyek jelentős segítséget nyújtottak. Mindhárom fronton Révész az egyház autonómiájának védelme indította.

A lap kilenc éven át 1870 és 1878 között töltötte be szolgálatát. A harcok mellett több jelentős tanulmánynak adott helyet. Erről is meggyőző az okosan szerkesztett bibliográfia. Egyháztörténelmi forrásközléseket, a korabeli egyházi élet legkülönbözőbb eseményeit tárgyaló írásokat és forrásértékű híradásokat találunk benne. Jelentősek a folyóirat forrásközlései, melyben sok olyan levéltári irat szövege maradt ránk, ami ma már elérhetetlen vagy talán meg is semmisült. A folyóirat közölt oktatás-nevelésügyi cikkeket, megemlékezett évfordulókról, ismerette a könyvek és a folyóiratok anyagát és ezer, tarka hírben számolt be az egyház több mint száz esztendővel ezelőtti életének tarka világáról. A hasznos, segítséget nyújtó bibliográfia a „Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai” sorozat tizedik füzeteként jelent meg a múlt esztendőben a Kosuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának kiadásában.

A másik bibliográfia — dr. Botyán János életművét tárja fel. Király László munkája, mely 166 oldalon állít emléket a Református Egyház és a Confessio egykori felelős szerkesztőjének. Botyán János a tudós publicisták közül való, akit 1979. október 14-én a budapesti Református Teológiai Akadémia kiemelkedő egyházi és irodalmi munkásságáért és több évtizedes sajtószolgálatáért méltán avatott doktorrá. A bölcs derű embere volt, akit 43 éves publicisztikai munkássága alatt Krisztusnak János apos-

tolhoz intézett felhívását tartotta ars poetikájának: amit látsz, írd meg és küldd el a gyülekezeteknek (Jel 1,11).

A forrás-hűség, a filológiai értelemben vett megbízhatóság ritka publicista erény. Ő rendelkezett vele. Nem volt előtte akadály a távolság, nem sajnálta a fáradságot akkor sem, ha levéltárak mélyén kellett utána néznie egy-egy adatnak. A lényegét kereste, az egyház életének és hitének rejtett forrásait, és eszközként bátran használta fel a teológiától a művészettörténetig, az irodalomig vagy akár az egyháznép-prajzig mindazt, amiben értelmes és érdekes információt talált a hit titkáról.

Diákkorom óta szorgalmasan és szenvedélyesen kerestem írásainak titkát. Amikor atyai jóbarátom lett, akkor jöttem rá a titok kulcsára. Ez egy különös jelenlét írsaiban. Írsaiban mindig különös mosolyú, figyelő szemét, koncentrált nyugalomát látom. Magas szinten azonosult leírt soraival. Bottyán Jánosnak, a tudósnak megadott az egyszerűen, szemléletesen szólás ritka erénye. Tudom, írásaiba, a legrövidebb glosszára vagy egy élménybeszámoló úti riportra is úgy készült fel, mintha disszertációt készülné írni róla, de a tudott dolgok egyetlen sorát sem terhelik. Sokan becsülték, még többen szerették. Éremgyűjteménye, tudós szorgalommal gyűjtött és szervezett kiállításai jelentős szolgálatot tettek.

De szóljunk néhány szót Király László gyönyörű kivitelű bibliográfiájáról, mely Bottyán János életművét, több mint 1700 írást foglal magába. Először mindnyájunk által jól ismert könyveit és ismeretlen kéziratait veszi számba a bibliográfia. (Itt is mennyi érdekesség vár felfedezésre! Csak egy példát: 1935-ben „A nemzetközi szocializmus pedagógiája” címen írt teológiai szeminaryumi dolgozatot.)

A bibliográfia második fejezete Bottyán János igehirdetéseiről ad számot. Különös írások ezek. Vanak köztük rádiós istentiszteletek és gyülekezeti prédikációk épp úgy, mint igehirdetői ihletésű vezércikkek vagy kiállítás megnyitók. Ezeket olvasva győződünk meg arról, hogy Bottyán János számára az igehirdetésnek ezer alkalmá volt. Tanulmányai, esszéi felölelik a teológiát, az egyházi élet, az egyház múltjának, az ökumené tarka világának ezer kérdését. De irodalomtörténeti, történelmi, művészettörténeti, néprajzi tanulmányai is jelentős adatokkal gazdagították a tudományt. Örök szerelme a magyar bibliafordítások vizsgálata volt, de írt a leghíresebb

református énekeskönyvekről, régi híres imakönyvekről is sorozatot, publikált dokumentumokat és tudós útlevelekkel hívta színes kalandozásra olvasóit. Az idő sem volt előtte akadály, nyomába eredt a nagy reformátoroknak is.

Bottyán János színes, mindennek utánajáró újságírói vénáját cikkei tükrözik legjobban. A kicsin való hűség megannyi példái ezek. Bottyán János mestere volt az egyházi ihletésű riportnak is. (Felfedezésre méltó műfaj ez is!) De remekbe készült interjúi a kérdés művészetére oktatnak. Remek, lényegre törő könyvismertetéseinek jegyzékét is megtaláljuk a könyvben. A bibliográfia felsorolja még előadásait, író—olvasó találkozókon elmondott beszédeit, még színház- és filmkritikákat is írt. Nekrológjaiban tudós pályatársait búcsúztatja szeretettel. Idegen nyelven is több írása jelent meg. Ezeknek jegyzékét is megtaláljuk a könyvben, melynek végére maradt Bottyán János életének két szenvedélye: a kiállítás és az érem. Erről írt írásainak jegyzékével fejeződik be a kötet, melynek végén méltón áll Arany János Széchenyi méltató szava: „nőtön nő tiszta fénye, Amint időben, térben távozik.”

Testvércsillagok

Az elmúlt hónapokban gyakran olvashattunk két református lelkipásztor társunkról a különböző heti- és napilapok hasábjain. Mindkettő tudós ember volt, mindkettőnek munkássága a magyarság élete szempontjából döntő volt. Az egyik *Fülep Lajos*, a másik *Kiss Géza*. Két érdekes, egyháztörténeti érdekességű írásra szeretném felhívni a Theologiai Szemle olvasóinak figyelmét. Az egyik, *Sümei György* írása „Egy fénykép alá” címen méltán népszerű képes hetilapunkba, az Új Tükörben jelent meg (1985. szept. 8. 28. old.). Egy nagy méretű, hatvan évvel ezelőtt készült fényképről tíz komoly, ünnepélyes férfiú, a bajai református egyház presbitériuma néz ránk. Elöl, középen *Fülep Lajos* ül. Mellette, mögötte kézművesek, mesteremberek, kereskedők, tisztas polgárok.

Fülep Lajos, mint zengővárkonyi pap lett ismert ember. *Ilyés Gyula* szavaival: „a forradalmak leverése után a fekete talár, s a Bocskai-süveg alatt vonult vidéki láthatatlanságba”. A Tanácsköztársaság után fosztotta meg egyetemi katedrájától az ellenforradalom, de zengővárkonyi megtelepedéséig még vagy hét esztendő telt el. Ezt az időt három református gyülekezet között osztot-

ta meg. *Medinán* (1920), *Dombóvárrott* (1921—22) és *Baján* (1922—1927) volt református lelkész. Életének ezt a szeletét még nem tárta fel a kutatás. De *Fülep Lajos* „láthatatlansága” nem volt téltlenség. Nagy eréllyel látott hozzá az egyháztagok lelkigondozásának. Pénz után szaladgált, amellyel felújította az egyházi épületeket. Heti 12 órában hitant tanított, templomi előadásokat, kölcsönkönyvtárat, nőegyletet, énekkart, gyermekistentiszteletet szervezett. Megoldotta a szegények segélyezését, ingyenes orvosi ellátását. Előadásai szenzációszámba mentek. Az Assisi Ferencről szólót a ciszterci tanárok is nagy érdeklődéssel hallgatták. 1925 őszén a magyar népdalról tartott előadást, ismertette *Bartók* és *Kodály* Zoltán gyűjtéseit. A bemutatott népdalokat felesége, *Gábor Zsuzsa* énekelte. A tudományos munkára is maradt ideje. Megtartotta régi publikációs fórumát, a *Nyugatot*. Egyre-másra jelentek meg a reformációval kapcsolatos írásai, de *Baján* élt akkor is, amikor életének fő műve, a Magyar művészet az Atheneumnál, 1923-ban kiadásra került. Itt írta a többi közt az *Ars Una* folyóirat élére a „Művészet és világnézet”-et, valamint „A mai művészet válsága” című tanulmányt. De értekezett a zene- és a képzőművészet kapcsolatáról is a Nemzeti Szalon 1927-es harmadik bajai kiállítás-katalógusának előszavában. „Egyházvezetői, szervezői munkájához tartozott a Bajai Reformátusok Lapjának (1926—1927-ben összesen négy számban jelent meg) szerkesztése, írása és kiadása is, ezzel is az összetartozást, a közösség ügyét akarta szolgálni. Ráadásul olyan időben, amikor már éppen elfogyott a türelme a következetes szigorúval szemben fölmerülő ellenszegülések, piszkálódások, civakodások, apró tyúkpörök, az egyházi (presbitériumi) környezetben tapasztalható ellentétek, bosszantások miatt.”

De *Fülep Lajos* — bátor pap volt. 1923. február 27-én volt bátorsága tüntetően távol maradni Horthy fogadásától, mivel „a törvényesen bevett felekezetek egyenjogúságá”-nak felrúgására tudott hivatkozni. „Fülep másságát, különlegességét, a kisvárostól különböző voltát emlegetik mindazok, akik *Baján* találkoztak vele. Major Máté a Deák Ferenc utca gesztenyefáinak lombátora alatt jeleníti meg az elgondolkozva, magába merülten sétáló, dúshajjú, rótszakállú, magas homlokú *Fülep*-et. Napj gályarabságát, szüntelen szolgálatát, a rákényszerített szélmalomharcot egyedül a szobájában végzett elmélyült munka és olvasás

ellensúlyozhatta valamelyest." Baja — kivette magából újjáépítő papját — de az ma már történelmi tény, hogy „Fülep bajai tevékenységében mindvégig jelen van a tanítás és hazaszeretetre nevelés igénye”.

Ez a kettős igény vezérelte Fülep Lajos „testvércsillagát”, Kiss Gézát, a kákicsi református papot is. Őrá, pontosabban egy különös „leltározására” emlékezett *Antalfy Gyula* a *Magyar Nemzet* hasábjain (1985. szept. 21. 7. old.). Így kezdi emlékezését: „Kerek ötven évvel ezelőtt, 1935 nyarán Bajcsy-Zsilinszky Endre azzal a megbízással küldött le — mint lapjának munkatársát — a Baranya megyei Kákicsra, hogy keressem fel Kiss Géza református lelkészt — akinek lélekmentő munkájára Fülep Lajos, a zengővárkonyi pap hívta fel a figyelmet —, s vallassam ki, mit lehetne még tenni az ormánsági nép megmentéséért. A kákicsi parókán a nagytiszteletű asszony azzal fogadott, hogy férje kora reggel óta a határt járja, de az éppen kéznél levő harangozó majd elvezet hozzám; ő tudja, hol keressük. Néhány magányos vén tölgyvel beszegett, vadvirágos mezőben találtunk rá. Öten hajladoztak a mély fűben, mintha gombaszedők lettek volna.” Hamar kiderült, hogy a kis csapat nem gombát szedett, hanem a különböző növények népi nevét írta össze szorgalmasan a kákicsi pap, hogy megmentse őket a pusztulástól. Így leltározta az egyke által tizedelt ormánsági táj pusztuló tárgyi és szellemi hagyatékát. Az indoklást *Antalfy Gyula* így eleveníti fel ötven év távlatából. „Ez a nép rövidesen végrehajtja magán a saját halálos ítéletét — mondotta —, 1830-ban még 560 gyermeke született az ormánsági őslakosságnak. 1930-ban már csak 145, Kákics lakossága az alatt a huszonkét év alatt, amióta itt lelkészkedem, csaknem száz lélekkel fogyott. Most körülbelül háromszázan vagyunk, de gyermek alig-alig születik a faluban, így a lakosság csökkenése évről évre rohamosabb lesz.” Ezért hát Kiss Géza megkezdte még 1926-ban gyűjtögető munkáját. Először a táj nyelvéről szóló tanulmánya jelent meg, majd az élet mindennapi területeit tárta fel. Följegyezte az ormánsági szokásait, játékeit, táncait, sőt a babonáit is, mint az egykori hitviláguk emlékeit. Különösen az őszesze gyűjtött siratók népies szabadversei megrázó erejűek. „A szív legmélyéről fakadó őszinte líra árad ezekből a sirató énekekből, amelyek a gyász ihletszülő pillanataiban önkéntelenül buggyantak föl az egyszerű lélekből. Művészi szabadver-

sek ezek, amelyek az irodalmi magyar nyelvnél sokkal dallamosabb ormánsági tájnyelvet hamvas tisztaságban őrzik.” Ha az általa összegyűjtött anyagot számba vesszük, akkor igazat kell adnunk Kiss Gézának „ez a magyarságnak a legdallamosabb ága”.

Ötven év telt el *Antalfy Gyula* látogatása óta vérben és békében. Feladat maradt mára is, sőt újabb tennivalók jöttek. Ma minden lelkipásztornak és szorgos gyülekezeti tagnak jut munka, „hogy a magyar nép legdallamosabb ága mégse tűnjön el nyom nélkül erről a földről”.

A szkíták kincse

Azt, hogy a szkíták jártak-e Palesztinában vagy sem, nem tudjuk biztosan. Jeremiás próféta korai beszédeiben többször említést tesz az „északi veszedelmi”-ről (vö. 4,5—8). Jeles őszövétségi kutatók *Köberle*, *Kreeker*, *Duhm*, *Schmidt* és sokan mások ezt az északi veszedelmet a szkíta lovascsapatokkal azonosítják. Így ír rólok Jeremiás: „veszedelmet hozok észak felől, és nagy pusztulást! Eljött az oroslán a bozótjából, elindult a népek pusztítója, kijött a helyéről, hogy pusztává tegye országodat; városaid rombadőlnek, lakhatatlanná válnak” (4,6—7).

Herodotos szerint a szkíták a VII. század közepén 28 évig uralkodtak Ázsiában és Egyiptomot is megtámadták. Sokan kételkednek ebben, bár A. R. *Millard*, aki kitűnő asszirológus súlyos érveket hozott fel mellett, hogy a szkíták — mint ahogyan *Herodotos* is írta — valóban eljutottak Palesztinába. Ezt éppen az asszír birodalom összeomlásával hozza szoros oksági és kronológikus kapcsolatba. („The Scythian Problem” in: J. Ruffe et al. Eds. *Glimpses of Egypt*. Warminster: Aris and Phillips, 1979. 119—122.) Mégis vannak szerzők, akik kételkednek abban, hogy a szkíták ilyen messzire elkalandoztak. Így tehát az őszövétség kutatói között sok a vita.

Mindezekről csupán azért tettünk említést, mert az elmúlt hetek egyik legnagyobb kiállítási szenzációja a szkíták káprázatos kincseinek budapesti bemutatója volt, ami vitán felül az év egyik kulturális szenzációja volt. A kiállítás első tárlója a Kaukázus késő bronzkori, kora vas kori csodálatos szépségű bronztárgyaiból mutat ízelítőt, amelyek a korbáni temetőből kerültek elő. Ezen a háttéren érthető meg a szkíták kultúrája. Ahogy megjelentek a történelem színpadán, nevüket a romboló erőszak szinonimájává tették. *Herodotos* szerint „kipusztítottak

mindent, vadságukkal és mértéktelelenségükkel”. A pusztításra kész harcosok viszont csodálatos szépségű aranytárgyakkal, rangjelző értékű jelvényekkel hangsúlyozták rangjukat. Az aranytárgyakat állatalkakkal díszítették, amelyek kozmikus erőket, istenségeket személyesítettek meg, amelyek sok mindentől árulkodnak. Elsősorban egy mélységes természetszemléletet tükröznek, de a mesterek mégsem törekedtek másolni a természetet, hanem a túlzás és a stilizálás eszközeinek felhasználásával típusokat alkottak. A csillogó arany szarvas alakú pajzsdísz, vagy a hatalmas arany tegezveret tükrözi ezt a törekvést. Számos káprázatos szépségű görög kincs is elkerült a szkíták földjére, mint amilyen a Kubán vidékéről előkerült keleti görög stílusú, i. e. VII. század végi ezüst tükör vagy az aranyozott bronz kratérfogó.

Az i. e. V. századot a szkíta művészek barokkjának tekintik a művészettörténészek. Kedvelté vált a zoomorf ornamentika. Elmélyült a Fekete-tenger északi partján levő görög gyarmatvárosokon keresztül a kapcsolatuk a hellén kultúrával. Az antik klasszikus művészet hatására megjelennek a szkíta művészetben szokatlan emberábrázolások, de az állatstílus nyomain sem tűnnek el. Ezek talán a kiállítás legpompásabb tárgyai. Szkíta megrendelésre az i. e. IV. században készült arany fésű, amit egy szkíta vezér sírjába találtak az ókori görög fémművesség egyik fő műve. Az ábrázolás központi témája: a harcosok viadala, talán valamelyik szkíta hősi eposz illusztrációja. Remekül megmunkált, lovak homlokára erősített díszek mind megannyi remek hírnöke a szkíta kultúra gazdagságának.

I. Péter cár 250 éves, méltán világhíres szibériai gyűjteményének legszébb darabjait is láthatuk a kiállításon. Ezeknek a javát a szaka törzs alkotta az i. e. V—IV. században. Arany övlemezeik mitológikus állapotokat, de néha életképszerű jeleneteket ábrázolnak. A dél-szibériai szaka-szkíta korszak régiségei között fontos hely illeti meg az Altáj hegységben folytatott ásatások eredményeit, a pazürüki kurgánok i. e. V—IV. századi kincsét. Mivel e lelőhely 1600 méter tengerszint feletti magasságban, rideg klimatikus viszonyok között van, a kurgánokban megmaradt a fa és a bőr, a szövet és a többi szerves anyag csodálatos épségben. Csodálatos szépségű fafa ragások, bőrmunkák és nyeregtagorók maradtak ránk, melyek az aranynál is nagyobb kincsek. Legszébb darabjait láttuk Budapesten. A Közép-Jenyiszaj vidékét az i. e.

VII—II. században a tagár kultúra törzsei népesítették be. Szokatlan külsejű kurgánjaikat hamar el tudják különíteni a kutatók. A gazdag fémlelőhelyek alapot adtak arra, hogy csodálatos finomságú fémművészet bontakozzon ki ezen az elszórt, messzi tájon. Az állatstílus központi motívuma a hegyi kecske és a ragadozó madár, de a vaddisznó, a jávorszarvas, a farkas és a tigris is megjelenik.

A kiállítás utolsó szektora a

szarmata törzsek kincseiből ad íze-
lített. Szicíliai *Diodóros*, az i. e. I.
században azt írja, hogy „a szarma-
ták, midőn megerősödtek, feldúlták
Szkítiát, a legyőzötteket az utolsó
emberig kiirtották, s az ország nagy
részét pusztává változtatták”. Óriá-
si súlyú, gyönyörűen munkált arany
nyakpereceiken egy különös, fan-
tasztikus állatstílus jelenik meg, kü-
lönösen stilizálva. A hatás kedvéért
gyakran túloznak a mesterek. A
szarmata törzsek uralma a délorosz

sztyeppéken az isz. IV. századig, a
„kegyetlen, hunok” betöréséig tar-
tott. A hun seregek csapásai alatt
a szkíta, szarmata törzsek kultúrája
megsemmisült. A szerencse forgan-
dó, a kincs is mulékony. *Lukianos*
szerint a szkíták így gyanakodtak:
„a barátság... az embereknél, ha
sokak között oszlik meg, már nem
lehet igazán szilárd” — hiába. Még-
is igaz a Biblia mondása: „aki fegy-
vert fog, fegyver által vész el”.

Szigeti Jenő

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Jeruzsálem, Portland, Budapest

*Komoróczy Géza: Jeremiás, Jeruzsálem, Nebukadrec-
car. Valóság, 1985/10., 41—58. o.*

Egyházi ember mindig örül a bibliai témájú tudományos cikkeknek; még akkor is, ha azok nem egyházi sajtóban jelennek meg, hiszen ez esetben sokszor szélesebb köröket érhet el az írás. Komoróczy professzor cikke esetében ez az öröm teljes mértékben igazolódik, ha valaki végigolvassa azokat a sorokat, amelyek észak-amerikai vendégelőadásainak az MTA ókortudományi társasága ülésén megfogalmazott összefoglalása. Sietünk megjegyezni, hogy nem kis fejtörést okozhat az elvont kutatások közérthető, ám mégsem publicisztikai célú megfogalmazása. Komoróczy professzor ezt egyrészt szép stílussal, másrészt sajátos felosztással oldja meg: mondanivalóját a cikk elején tételszerűen megfogalmazza, mintegy előre rekapitulálva a cikk eredményeit; a cikk befejezésében pedig a szakirodalom kiértékelésével foglalkozik részletesen, mintegy lábjegyzetben.

A tanulmány sok olyan dolgot tartalmaz, amelyet a lelkészek jól ismerhetnek még az akadémiai évekről; a munka dandárja persze a legújabb szakirodalommal való párbeszéd. Mindkét esetben azonban üdítő a tanulmány nyelvezete, az, hogy még a jól ismert dolgokat is újonnan (és főként: szakszerűen) fogalmazza meg e cikk. Szerzőnk meg is jegyzi: „Establishment, konszenzus és majd alább néhány más szó is: kihívóan modernnek, szembeszökően nem a magyar bibliai nyelvből valók... Amit így hívnak, így kell mondani.” (43. o.) A szóhasználat persze többnyire árulkodó: következtetni lehet belőle arra a mondanivalóra, ami a szerző szívügye. Jelen esetben is erről van szó; Komoróczy professzor elsősorban Jeremiás és követői (ill. ellenzői) politikai állásfoglalását akarja leírni, a bel- és külpolitikai állást ecseteli. Ez megfogalmazást is nyer az 51. oldalon: „Jeremiás nemzetközi tájékozottságát, politikai ítélőképességét bizonyítja, hogy jó időben felismerte, nyilván már valamikor a karkemisi csata éve táján, hogy Asszíria letűnt nem jelenti, vége van a mezopotámiai hatalmak hódító-birodalmi terjeszkedésének.” Ezzel Jeremiás tehát a realpolitikusi fényében tűnik fel. Mindez persze követi a Jósias-féle kultuszreform politikai kiértékelését, ill. a nacionalisták és Jeremiás összecsapásának leírását. S való-

ban: megdöbbentő újszerűséggel csak ekkor hatnak a jeremiási Igék.

Számomra úgy tűnik, hogy Komoróczy professzor sem tartja csupán történeti relikviáknak a próféta szavait, vagy akár a könyvben leírt eseményeket magukat. A szerző már alcímében többet sejtet: *Kritikai értelmiségi, az ókori Keleten a nemzeti és birodalmi politika előterében*. Igazán árulkodó ez mégis, talán leginkább Ebed-melek tettének kiértékelésénél érezhető; Jeremiás élete szerzőnk számára a kritikai értelmiséggel azonos, s „ha nincs Ebed-melek, mire a város elesik, a kritikai értelmiségi belefutott volna a ciszterna iszapjába” (52. o.). Talán ki szabad mondani: E cikk szerint a kritikai értelmiségi (vallásos alapon is!) funkciója ma is fontos.

Nem lehet megkövetelni egy tanulmánytól, hogy többet tartalmazzon, mint ami eredeti célkitűzése, mégis talán lehet kérni a szerzőt, hogy a jövőben egy-két utalását bővebben is kifejtse. Így pl. igen érdekes lenne többet is olvasnunk arról, hogy Jeremiás igehirdetése hogyan befolyásolta a hagyományozástörténetet, ill. hogyan értékeli ki a szerző Jeremiás igehirdetésének recepcióját (említve: 50. oldalon, ahol azonban óvatosan tartózkodik a szerző a bizonytalan hipotézisektől). Hasonlóképpen igazi csemege lehetne az 57. oldalon megfogalmazott hipotézis bővebb illusztrálása az asszír hódítás, ill. kontrollálás adminisztratív intézkedéseinek megváltoztatásáról a Kr. e. VI. század elején ez a kérdés rendkívül fontos lehet a Biblia magyarázatánál a babiloni fogság kiértékelésében.

Akár kifejtésre kerülnek e rövid utalások, akár nem, a szerzőt jelen cikkéért mindenképpen köszönet illeti a bibliamagyarázók részéről!

Karasszon István

A Conscience et liberté magyar száma

Az ENSZ által nem kormányzintű szervezetként elismert Nemzetközi Vallás- és Lelkiismereti Szabadság Társaság (Association Internationale Pour la Défense de la Liberté Religieuse) hat nyelven megjelenő folyóirat legújabb számának derekas részét, mintegy 90 oldalt a magyar egyházak múltját és jelenét feltáró cikkek töltik meg. A folyóirat egy dicséretes elvet követ: hasábjain mindig az érintettek nyi-

latkoznak, írnak. Ezzel a fontos és a nyugat-európai szellemi életben jelentős befolyással rendelkező folyóirattal már a korábbi évek során is jó kapcsolatokat sikerült kialakítanunk. *Cszmadia* Andor professzornak néhány tanulmánya már eddig is megjelent, valamint Pierre *Lanares* úr a vallás és lelkiismereti társaság tiszteletbeli titkára többször járt hazánkban. Ez alapozta meg azt a tervet, hogy jeles magyarországi szerzők bevonásával elkészüljön ez a magyar szám, melynek szerkesztési munkáit Gianfranco *Rossi* úrnak, a folyóirat szerkesztőjének megbízásából *Szigeti* Jenő, a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképzőjének dékánja vállalta.

A magyar dosszié először G. *Rossi* ajánló sorai után bemutatja néhány adatban hazánkat, majd összefoglalja a magyarországi kereszténység történetét. A cikkek első szakasza a magyar egyháztörténelem néhány, vallásszabadsági szempontból jelentős eseményéről közöl rangos szerzőktől tanulmányt. *Pirigyi* István Róma vagy Bizánc címen a kereszténység felvételével kapcsolatos tudnivalókat foglalja össze. *Makkai* László a reformáció korának vallásszabadsági törvényeiről ír, amit tovább folytat *Barcza* József Bocskai és Bethlen Gábor vallásszabadsági szempontból fontos működésének bemutatásával. A török hódoltság alatti vallásszabadsági helyzetről *ifj. Erdélyi* László írt tanulmányt, míg a gályarabok korát *Fabiny* Tibor és a Türelmi Rendelet megszületésének körülményeit *Bucsay* Mihály mutatja be a lap olvasóinak. A történeti rész utolsó tanulmányában *Szigeti* Jenő a magyarországi kisebb protestáns egyházak közjogi helyzetének alakulását elemzi.

A cikkek második csoportja a magyarországi egyházak helyzetét tárja fel a szocialista társadalomban. Ennek élén *Aczél* György tanulmánya áll, melyet a folyóirat a *Corvina* kiadásában megjelent francia nyelvű kötetéből vett át. Ezt követi *Miklós* Imre interjújának szövege, mely a Népszabadság 1982. február 20-i számában jelent meg. Ez a két írás a külföldi olvasók előtt is hitelesen dokumentálja mai egyházpolitikánk sarkalatos elveit. A további cikkekben a magyarországi egyházak vezetői mutatják be életüket, jelenlegi tevékenységüket. Elsőnek *Paskai* László írását találjuk a magyarországi római katolikus egyházról, majd *Bartha* Tibor a református, *Káldy* Zoltán pedig a lutheránus egyház életéről ír figyelemreméltó, remek híradást. A kisebb egyházak sorát *Berki* Feriz írása nyitja a magyar orthodox egyházakról, majd *Ferencz* József az unitáriusokról. *Viczán* János pedig a szabadegyházakról értekezik. Nagy visszhangot váltott ki külföldön *Salgó* László főrabbi írása, melyben a magyarországi zsidóság életét foglalja össze. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsát *Ottlyk* Ernő mutatja be a lap olvasóinak. Cikket találunk a parlamenti egyházi békedemonstrációról is, melyet az Országos Béketanács nemzetközi folyóiratából vettek át a szerkesztők. *Szigeti* Jenő a tavaly februárban rendezett nemzetközi marxista keresztény dialógust ismerteti végül. Ezt a gazdag anyagot egészítik ki a vallásos életre vonatkozó törvényeink kivonata.

A folyóiratot fényképek, jegyzetek teszik használhatóbbá. A *Conscience et Liberté* című folyóirat 28. száma jelentős egyházpolitikai esemény. Segít az elengedhetetlen propaganda által befolyásolt közvélemény egészséges orientálásában. Objektív és megbízható, első kézből származó információkat ad olyan körökben, ahová a magyar tájékoztatási eszközök nemigen jutnak el. A folyóirat eddigi sikere is azt bizonyítja, hogy megérte a hosszas előkészítő munka a fáradozást

-i-ó

Ökumenikus kapcsolat a világvallásokkal?

— *Hans Küng—van Ess—Von Stietencron—Bechert:*
Christentum und Weltreligionen. Piper Verlag,
München, 1984. 631 l. —

A jeles tübingi ökumenikus és professzortársai már a XXI. század programját hirdetik meg: az ökumenének nem szabad a keresztyén egyházakra korlátozódnia, hanem meg kell valósítania a világvallások közösségét. Így válik valóvá a szó eredeti jelentése, amely az egész lakott Földre utal.

A mű alapjául az az előadássorozat szolgál, amely a tübingi egyetemen hangzott el 1982-ben nagyszámú diákhallgatóság előtt. Mind a három világvallásról négy ikerelőadás hangzott el. Az iszlámról *Josef van Ess*, az orientalia professzora, a hinduizmusról *Heinrich von Stietencron*, az indológia professzora, a buddhizmusról *Heinz Bechert*, az indológia göttingai professzora tartott 4-4 előadást, s valamennyit követte *Hans Küng* nagyszabású „Keresztyén Felelete”.

A mű hármas célt akar szolgálni: a) Bevezetés kíván lenni a nem keresztyén vallásokba; b) számot akar adni a keresztyén hitről a világvallások kihívása vonatkozásában és c) elő próbálja készíteni a velük való dialógust. Küng szerint *Barth* Károlyt nem lehet követnünk a „vallások” és a keresztyén „hit” fölényes megkülönböztetésében, azaz nem szabad ignorálnunk milliárd ember vallási, erkölcsi és esztétikai értékeit. Valamennyi vallás közösségek és egyénileg realizált kapcsolat az embert és világát felülnülő vagy körülvevő Végső Valósággal (Isten, Abszolútum, Nirvána). Két szélsőséget akar a világhíres ökumenika-professzor elkerülni: a) a keresztyén vallás „borzongó, gőgös abszolutizmusát”, amely az exkluzivitás és szuperioritás álláspontjáról tekint más vallásokra; de ugyanakkor a „felületes és felelőtlen relativizmust” is, azt a hamisan értelmezett liberalizmust, amely bagatelizálja az igazság kérdését. „Nem kritikátlan elegyedés a vágyunk, hanem egymás kölcsönös kritikai megismerése, megértése és így az egymás által való meggazdagodás.”

Jelen cikkben a könyvnek az iszlámmal foglalkozó előadásait szeretném ismertetni.

I. *Mohamed* és a *Korán* címen *van Ess* bemutatja Mohamed életútját, ahogyan az *Szimonidesz* Lajos nagy művéből („A világ vallásai”) előttünk is ismerős. Az árva fiú egy kereskedő özvegyének szolgálatába lép, majd 25 évesen a 40 éves asszonyt feleségül veszi. De prófétai elhivatottsága csak akkor tudatosul, amikor ő maga is 40 éves lesz.

Mohamed jelentősége, hogy az órab politeizmus világában meghirdette az egyistenhitet. Valószínű, hogy ezt a félszigeten élő zsidó és keresztyén közösségektől vette át az eszkatológia tanával együtt. Elődejeinek tekintette Noé, Ábrahám, Lót, Mózes és Jézus alakját. De magát is szerényen prófétának nevezte, pontosabban „a próféták pecsétjének”, akiben Isten végső Kijelentése szólalt meg. Hithirdetését a *Korán*ban gyűjtötték össze, egy generációval a próféta halála után. Mivel a *Korán* minden szava „ipsissima verba Dei”, az összeállításakor a szöveg verzióit elégették. Maga Mohamed írni-olvasni nem tudott, ezért úgy vélik hívei, hogy az Ó- és ÚjT eseményeit Isten közvetlen kijelentéséből vette. Ami a keresztyénnek az Úrvacsora ünneplése, az a muszlim számára a *Korán* recitálása, azaz Isten legközvetlenebb megtapasztalása.

Küng a feleletében utal rá, hogy Mohamedet az egyház századokon át Antikrisztusnak tekintette. A Korán 1530-ban (az Ágostai Hitvallás évében) megjelent ugyan Velencében (mely várost e tájt „a török kurvájá”-nak titulálták), de a pápa elégettette. Luther Márton azért volt a lefordítása mellett, hogy „mindenki lássa, mennyi hazugság és szörnyűség van benne”. Csak a felvilágosodás hozta el a tolerancia eszméjét. Lessing „A bölcs Náthán”-ban 3 gyűrűről (= vallásról) beszél, s senki sem tudja: melyik az igazi? (1783). Goethe „Nyugat-keleti Diván”-ja az iszlám felértékelését jelentette (1819). Ezt követte Carlyle „Mohamed, az őszinte próféta” c. tanulmánya (1840). De a „szellemi kopernikusi fordulatot” a XIX–XX. század iszlámkutatása hozta. (Itt Küng megemlíti a székesfehérvári születésű és a Lónyay utcai Gimnáziumban érettségizett, világhíres tudósunkat, Goldzieher Ignácot is.)

Mind e fejlődést betetőzte a II. Vatikáni Zsinat dokumentuma (1965). Ez az „Extra ecclesiam nulla salus!” régi elvét félretéve, kimondja: „Isten üdvakaratát átfogja mindazokat, akik a Teremtőt elismerik, közülük is kiváltképpen a muszlimokat, akik magukat Ábrahám hitén levőnek vallják, s velünk együtt az egy Istent imádják, a Könyörületest, Aki ítélni fog az utolsó napon.”

Bármi legyen is a véleményünk az iszlámról — fejtegeti Küng —, vitathatatlan, hogy közel 800 millióan vallják e hitet Marokkó és Bangladesh között. E roppant tömeget egy egyszerű hitvallás köti össze: „Egy az Isten, és Mohamed az Ő prófétája”; valamint az öt alapkötelesség: e hit megvallása, az ima, a szegények számára való adakozás, a böjt és a mekkai zarándoklat.

Küng az ÓT prófétákkal vonja párhuzamba Mohamedet: nem állt mögötte hivatal tekintélye, hanem az Istennel való személyes kapcsolat alapján működött; szemben állt a tehetős osztállyal; fáradhatatlanul hirdette az egy Istent, Aki nem tűr maga mellett más isteneket, s Aki jóságos Teremtő és irgalmas Bíró; Istennel szemben a feltétlen engedelmisséget követte; s ő is monoteizmusát humanizmussal, a szociális igazság igényével kapcsolta össze. Majd rámutat Küng arra: az ÚjT is beszél arról, hogy a nem keresztyének is üdvözülhetnek a Törvény megcselekvése által (Róm 1–2); hogy „minden nemzetben kedves Isten előtt, aki Őt féli, és igazságot cselekszik” (ApCsel 10,35). Viszont a Korán is tisztelettel szól arról, hogy a zsidók és keresztyének is „a Könyv emberei”, „az Írás birtokosai”.

II. Szunniták és Siiták; állam, jog és kultusz. A két irány csak apróságokban tér el egymástól (imára való felhívásukban, vallásos mosakodásaikban). Mindkettő megegyezik abban, hogy nem ismeri a világi és a lelki különválasztását. Az iszlám igazi törvényvallás. Totalitárius.

Elmondja van Ess professzor, hogy a siita hit szerint a 12. imám nem halt meg, csak elrejtőzködött, s az idők végén visszajő, s felállítja az igazság országát. Ezért Iránban, ahol a Sia államvallás, a sah idejében az alkotmányban is benne volt: ha az említett Messiás megjelenik, az uralkodó visszavonul. De csak *Khomeini* jött, és a sahnak így is mennie kellett.

Ami a keresztyének a teológia — folytatja van Ess —, az a muszlimnak a vallásos jog. Ahol az iszlám államvallás (Pakisztán, újabban Irán), az egész alkotmány a Koránra épül föl. (Eleddig csak *Atatürk* merte a svájci törvénykönyvet adaptálni.) Így aztán szkeptikusan és derűsen olvassák Nyugaton az olyan híreket, hogy Pakisztánban igyekeznek bevezetni a

kamatmentes bankrendszert, mivel a Korán szerint a kamatszédés uzsora. Az iszlám részéről az „emberi jogokról szóló nyilatkozatot” (Párizs, 1981) is csak *Carter* nyomására fogalmazták meg, ugyanis a Korán csak isteni jogról tud. A muszlim nem a lelkiismeret szavának, hanem Isten akaratának engedelmeskedik.

Az iszlámból nem lehet kilépni, mint ahogy a társadalomból nem lehet kivonulni. Az aposztáziát legtöbbször halállal büntették. Aki kitér, az emigrálhat.

Küng a Feleletében idézi az iszlám apologetákat, akik szerint nekik — a keresztyénséggel ellentétben — nem kell félniük a szekularizációtól. A valóságban — mondja Küng — a sah *szekularizált* rendszerét az ayatollah, mint csalatkozhatatlan pápa, és inkvizíciója igyekszik visszaalakítani iszlám teokráciává, ahogyan ma Rómában is megkísérlik napjainkban — panaszolja a tanítás jogától megfosztott professzor —, a közép-kori-antimodernista paradigma szerinti rekatolizációt egy olyan Lengyelország mintájára, ahol sem a reformáció, sem a felvilágosodás nem nyert teret.

Küng szerint a szekularizációtól nem kellene félni, mert nem a vallás haláláról van szó, hanem funkcióváltásról. Másodrendű feladatokról megszabadulva, elsődleges feladatára koncentrálhat. Nem a restauráció vagy a vallástalanság az alternatíva sem a keresztyénségben, sem az iszlámban, hanem egy harmadik út: a jövőt hordozó transzformáció. Muszlim és keresztyén egy abban: bálványok helyébe az egy igaz Istenbe vetett hit jöjjön! Am ahogyan a zsidóságban és keresztyénségben is problémákat okoz a betűhit, úgy az iszlámban sem helyeselhetjük a fundamentalista legalizmust. Meg kell hallaniok annak a másik „Prófétá”-nak törvénykritikáját, Akit a Korán is elismer: „Jaj néktek, törvénytudók...” (Lk 11,46)

III. Istenkép és iszlám misztika. Van Ess rámutat, hogy az iszlám történetében nem fordult elő, mint a keresztyén zsinatokon, hogy új hitigazságokat formülázzanak. Nincs Közbenjáró. Nincs sákramentum, szentkép, egyházi zene. Allah másik neve a „Könyörületes”, de az „Atya” név nem használatos. Az iszlám erőteljes jogi beállítottsága hívta létre a misztikát. Szépen írja egy misztikus ironőjük: „En Istent nem félelemből szolgálom, mert akkor azt félelemből tenném. De nem is a Paradicsomba jutás reményéből, mert akkor érdekből tenném. Egyedül az Iránta való szeretetből és vágyból szolgálom.”

Az iszlám szerint a természet nem öntörvényeinek engedelmeskedik, hanem minden eseményt minden pillanatban Isten határoz meg.

Előítélet, hogy a muszlimok fatalisták. Viszont ismerik a predestinációt: a hitetlenek vaksággal vannak megverve, s így a pokolra jutnak, míg a muszlimok a mennybe. Eredendő bűn nincs.

A sémi tradíció szerint vallják a test és lélek teljes egységét. (*Platón* nem hatott.) Test és lélek együtt hal meg, s együtt támad föl. Szellemesen mondja *van Ess*, hogy az üdvösség egy kalifa lakomájára emlékeztet: Isten egy színpadon látható, amely előtt a függöny föl-fölmegy. (Az abbaszida-kalifa is az audiencián függöny mögött ült.)

A szexualitást nem tartják ördögi dolognak. S miközben a többnejűséget megbotráncozva emlegetjük, elfeledjük, hogy a házasságtörést mily szigorúan büntetik.

Küng a Feleletében rámutat, hogy mindhárom Kijelentés-vallásban fontos, közös vonások vannak: 1. Az egy Istenbe vetett hit. 2. A *történelem* Istenébe vetett hit. Isten nem csupán „őselv”, nemcsak transzcendens, hanem immanens is, az emberhez közelebb

van, „mint nyaki verőere” — ahogy a Korán oly plasztikusan mondja. 3. Megszólítható személy: imádságban és meditációban. 4. Könyörülő és irtalmas. E közös vonások nem becsülendők le: jelentések lehetnek — Küng szerint — a Közel-Kelet remélt békefolyamatában.

A muszlinok fatalizmusa — Küng szellemes megjegyzése szerint — *May* Károly leleménye. A keresztyén eredendő bűn pedig, amit a nemi aktus továbbít, *Agoston* találmánya. S miközben a Korán Paradicsom-ábrázolását holmi Eldorádónak minősítjük, el kell ismernünk, hogy mellette a keresztyén menny képe viszont — vérszegény.

Helyteleníti Küng a keresztyén teológiában az *erős* és *agapé* szembeállítását (A. *Nygren*), mivel mindkettőnek megvan a jelentősége. Viszont rámutat Küng arra, hogy — Mohameddel szemben — Jézusnak más volt a döntő, mint a tisztasági előírásokra való aggályos figyelés vagy a bor tilalma. Jellemző volt számára a bocsánatra való készség — határ nélkül; az önzetlen szolgálat — rangkülönség nélkül; az önzetlen lemondás — ellenszolgáltatás nélkül. És jellemző volt rá a szenvedés értelmének megtalálása. Ez azt jelenti: nemcsak a fényben és örömben, hanem a sötétben, a gyászban, a fájdalomban, az értelem nélküliségben is találkozhatom Istennel, Aki örök Szeretet. És Isten szeretete oly gondolat, amely ha nem is az iszlám Törvényben, de a misztikában nem csekély szerepet játszik. Itt lehetne párbeszédet kezdeni, mert a misztika és törvény, az élmény és előírás, a külső és belső közti feszültség ott van mindkét világvallásban.

IV. Az iszlám és más vallások. Van Ess előadja, hogy az iszlám felfogás szerint a Korán a Tóra és az evangélium mögé nyúl vissza: Ábrahám vallását veszi elő. Am nem Ábrahám volt az első muszlim. Ádám utódait születésük előtt megkérdezte Isten: „Nem a ti Uratok vagyok-é?”, s azáltal, hogy ők igent mondtak, az iszlámot öröktől fogva elfogadták. Így ha egy muszlim a hitvallását mondja, csak megismétli azt, amit már praeezisztenciájában megtett. *Tertullianus* mondanását tehát így parafrázálhatjuk: „Anima naturaliter moslemica.”

A Korán hangsúlyozza, hogy Jézus az igazságot prédikálta. Elfogadja a Szűztől születés tanát, mint Isten mindenhatóságának jelét, de nem az atya-fiúi kapcsolat bizonyosságaként. Elismeri a Korán a csodáit is, miket „Isten engedelmeivel” tett. Az értetlen zsidók keresztre akarták feszíteni, ám ez nem sikerült, mert Isten magához emelte a mennybe.

Mohamed egyébként csak a pogány törzseket kényszerítette az iszlám elfogadására, a keresztyéneknek meghagyta papjaikat és imaházait. S később is, míg a legyőzött pogányok választhattak halál vagy megterés között, addig a zsidók és keresztyének csak hadisarc és adó fizetésére voltak kötelezve.

Érdekes, hogy a zsidók sokkal jobban fönnt tudták magukat tartani az iszlám környezetben, mint a keresztyének: Maghribban, *Agoston* hazájában, mindmáig vannak zsidók, míg a keresztyénségnek nyoma sem maradt. Ennek oka — van Ess szerint —, hogy a zsidók évszázadok alatt jobban hozzáadódtek a megvetéshez, s helyzetük az iszlám terjeszkedésével inkább javult. A keresztyének viszont eladag uralkodtak, s nem bírták ki a hirtelen lefokozást.

Tehát az iszlám a missziót nem erőltette. Nem egy uralkodó egyenesen megtiltotta a zsidók és keresztyének konvertálását, mert ők több adót fizettek, s az ember „nem vágja le az aranytojást tojó tyúkot”.

Küng Felelete szerint a Korán gyakran nyilatkozik szimpatikusan Jézusról. Egyet nem ismer el, hogy Ő

is Istenként szerepeljen. Az egy és a három kapcsolata, a szírből, görögből és latinból származó fogalmak a muszlimot inkább összezavarják, mintsem megvilágosítanak. A XIII. században *Ar-Ráhib*, Szidon püspöke, megpróbálta a titkot megmagyarázni: „Ahogyan a Napnak is van tányérja, fénye és melege, és mégis *eyy* Nap.” Am a cáfolat hamarosan következett *al-Qarafi* tollából: Ilyen alapon Isten valamennyi tulajdonságát megszemélyesíthetjük, s akkor négy, öt vagy még több személyre bukkanunk Istenben. (A Korán szerint Istennek egyenesen 99 tulajdonsága van.)

Az iszlám a mindent-definiálás boldogtalan szenvedélyét nem ismerte, az ortodoxia helyett az ortopraxisra ügyelt.

Ahogyan maga Jézus is. Ő nem nyilatkoztatta ki: Isten egy, de három személyben; én az egyik személy vagyok, de két természettel. E zsidó Jézus — Küng szerint — oly kevéssé gondolt arra, mint ma egy muszlim, hogy az egy Istenbe vetett hitet fella-zítsa (Mk 10,17k!). Csak a húsvéti tapasztalatok alapján kezdte Őt a gyülekezet Isten Fiának titulálni. Am először nem a Karácsony, hanem a Mennybemenetel alapján. Ahogyan Izrael királyát is a trónralépése alkalmával „Jáhve Fiává” iktatták be (Zsolt 2,7), úgy a Názáreti Jézust is felmagasztaltatása által. Idézi Küng a finn *Räisänen* fejtegetéseit, aki szerint az ApCsel tárja elének a legrégebbi tradíciót, amely Jézust egészen alárendeli Istennek: Róla mint Isten Szolgájáról, Isten Krisztusáról, Isten Kiválasztottjáról beszél. Ő volt vele, Ő támasztotta föl, Ő tette Úrrá és Krisztussá. E kijelentések — Küng szerint — elférnének egy szigorúan zsidó vagy muszlim hit keretében is.

„Mint európai pogánykeresztyén — vallja Küng — a krisztológia hellenista fejlődését megértem, és a niceai, khalcedoni zsinatok igazságát akceptálom... de ökumenikus összefüggésben (a muszlimokra és a zsidókra tekintettel) szorongat a kérdés: hogyan érthetem meg velük azt, hogy miért hiszik a keresztyének e Jézusban mint Krisztusban, az Isten Kijelentését?”

E célból megvan a jogom, hogy az eredeti krisztológiai opcióra hívjam föl a figyelmet. Abból indult ki a legrégebbi zsidókeresztyén gyülekezet. Ezt adta tovább századokon át Kelet-Jordániában el egészen Arábiáig, s így jutott el Mohamedig. S kérdezem magam: nincsenek-e itt készen olyan kategóriák, amelyek ezt a Jézust, mint Isten Kijelentését, a zsidóknak és muszlimoknak inkább érthetőbbé teszik, mint a hellenista »kettős természet« tana?” (197)

M. M. *Ayoub*, az Amerikában élő muszlim teológus „iszlám krisztológiát” írt. Nekünk nem kellene-e elismernünk Mohamedet oly prófétának — kérdezi Küng —, aki a Föld sok népe számára sokat jelent; aki nem kívánt több lenni, mint „érthető figyelmeztetés”? Amikor hite mindkettőt elkötelezi az Isten előtti felelős életre és az emberi közösség szolgálatára, nem a kölcsönös információ-e a feladatunk a koloniális stílusú misszionálás helyett?

Mindezeket — a gyakran meghökkenítő — gondolatokat nem azért írja le Küng, hogy gondolkodás nélkül rávágjuk: méltán vonta meg tőle *II. János Pál* a teológiai tanszéken tanítás jogát, hanem azért, mert — szerinte — a világbéke megvalósulásának része a vallások közti béke. A vallások közti béke pedig nem valósulhat meg dialógus nélkül. Dialógus pedig nem képzelhető el egymás pontos ismerete nélkül. Erre akar segíteni bennünket új, nagyszerű könyve.

Szénási Sándor

Magyarország levéltárai

Szerk. Balázs Péter, Bp. 1983. 391 old.

A Műszaki Könyvkiadó gondozásában a magyarországi levéltárakról — kép-illusztrációkkal — megjelent kötet, hiányt pótló munka a magyar levéltárügy történetében. Az általános, a tanácsi és a szaklevéltárakról, köztük a magyarországi egyházi levéltárakról készült részletes tájékoztatás szakmai körökben régen óhajtott igényt elégít ki.

A bevezető a magyarországi levéltárügy 1945 utáni változását tárja fel. Az 1945 előtti magyar levéltárak szétagoltságának megszüntetésére törekvő következetes reform (1947. XXI. tc.) után az 1950. évi 29. sz. tvr. létrehozta a levéltári szervezet és felügyelet biztosítása érdekében a Levéltárak Országos Központját, mellyel egységes levéltári hálózat kiépülése kezdődött el. A levéltári szervezet további munkáját, a levéltári anyag védelmét és rendezését segítette az 1969. évi 27. sz. tvr. és annak végrehajtását szabályozó 30/1969. sz. kormányrendelet, mely a magyar levéltárügy aktuális kérdéseit, a levéltárak típusait, illetékességét és feladatait körülírta. E rendelet alapján a Művelődésügyi Minisztérium 130/1971. MM sz. utasításaként megjelent a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata (LÜSZ). A levéltárügy általános fejlesztési, elvi és módszertani kérdéseinek segítése és megvalósítása érdekében — a 134/1969. sz. MM rendeletével — megalakult a művelődési miniszter szakmai tanácsadó testülete: a Levéltári Tanács.

A levéltárügy fejlődésének egyes periódusairól kitűnő összefoglaló áttekintést nyújt a bevezető s hangsúlyozza, hogy „minden reményünk megvan arra, hogy a központi elvi irányítás, a levéltárfenntartók megértő gondoskodása, de legfőképpen a levéltári dolgozók további áldozatkész munkája révén a magyar levéltárügy az elkövetkező években ráharuló feladatokat is sikerrel meg fogja oldani”.

A kötet bemutatja a magyar általános levéltárakat: az országos levéltárakat és a tanácsi levéltárakat. Országos levéltárak: a Magyar Országos Levéltár és az Új Magyar Központi Levéltár. Tanácsi levéltárak: a Budapest Fővárosi Levéltár, a Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér megyei levéltárak, a Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság Győri és Soproni Levéltára, valamint a Hajdú-Bihar, Heves, Komárom, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár, Szolnok, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyei levéltárak.

A második rész foglalkozik a szaklevéltárakkal. Ide tartoznak az állami szervek és társadalmi szervezetek levéltárai: a Magyar Tudományos Akadémia Levéltára, a Hadtörténelmi Levéltár, a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, az Országos Vízügyi Levéltár, az Orvostörténelmi Levéltár és a Szakszervezetek Központi Levéltára.

A kötetet az egyházi szaklevéltárak ismertetése zárja. Először a katolikus egyházi levéltárak, nevezetesen az Esztergomi Primási és Főkáptalani, a Kalocsai Érseki és Főkáptalani, az Egri Érseki, a Szeged-Csanád Püspöki, a Győri Püspöki és Káptalani, a Soproni Tésarskáptalani, a Pécsi Püspöki és Káptalani, a Székesfehérvári Püspöki és Káptalani, a Szombathelyi Püspöki és Káptalani, a Váci Püspöki és Káptalani, a Veszprémi Püspöki és Káptalani, a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki, a Bencés Főapátsági, a Ferences és a Piarista Levéltár anyagával ismerkedhetünk meg. Ezután következik a református

egyházi levéltárak részletes bemutatása: a Magyarországi Református Egyház Zsinati, a Dunamelléki, a Dunántúli, a Tiszáninneni és a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárak. Az evangélikus egyházi levéltárak: az Evangélikus Országos Levéltár, valamint a Békéscsabai, a Nyíregyházi, a Soproni és a Szarvasi Evangélikus Gyülekezeti Levéltárak. A kötet a Magyarországi Baptista Egyházi, a Magyarországi Unitárius Egyházi, a Görögkeleti Szerb Egyházi Levéltár és a Magyar Zsidó Levéltár leírásával fejeződik be.

Az általános levéltárak — a szaklevéltárak gyűjtőkörébe utaltakat kivéve — gondoznak minden levéltári anyagot. 1980. december 31-ig az általános levéltárak 159 031 iratfolyóméter(fm) levéltári anyagból az országos levéltárak 42 080 fm, tanácsi levéltárak 116 951 fm-t őriztek. A szaklevéltárak iratanyaga 13 712 fm. 1980. december 31-ig az át nem vett iratanyag terjedelme 65 642 fm. Az általános levéltárakban, az állami szervek és társadalmi szervezetek szaklevéltáraiban levő iratanyag 172 743 fm, a be nem szállított iratok mennyisége 69 742 fm. Az egyházi levéltárak 10 093 fm levéltári anyagot őriznek, ez a mennyiség nem tartalmazza az egyes gyülekezeteknél, egyházi hivataloknál levő, még levéltárba be nem szállított iratanyagot. Ez a református egyházaknál mintegy 2000 fm. A magyarországi állami és szaklevéltárak megközelítőleg 183 ezer folyóméter levéltári anyag őrzését, gondozását és rendezését végzik.

A levéltári ismertető összefüggő képet ad az egyes levéltárak történeti kialakulásáról, az őrizetükben levő forrásértékű iratanyagról és azok (alap-, közép-, darabszintű) rendezettségéről.

Balázs Péter következetes szerkesztői elve a kötet végig érvényesül s az egyes szerzőkkel történt együttműködés példás bizonyosságát adja a munkaközösségi feldolgozás eredményességének. A kötet jelentős és hasznos eligazítást nyújt a tudományos kutatóknak és olvasmányos betekintést a levéltárügy iránt érdeklődőknek. A levéltárak rövid történetén és anyagán kívül a kutatóknak jelentős segítséget nyújtanak a bibliográfiai adatok, melyek az egyes részekhez csatlakoznak.

A kiadvány izléses kötése a Műszaki Könyvkiadó dícséri. Kívánatos lett volna hely, név, tárgymutató és a külföldiek számára idegen nyelvű összefoglaló.

Kormos László

Bocskai – újabb megvilágításban

Andrea Molnár: *Fürst Stefan Bocskai als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe, 1598—1606.* Ungarisches Institut München — Rudolf Trofenik Verlag, München, 1983.

A 417 oldalas doktori disszertáció pontosan a címben foglaltakról beszél. Ezért az elején meglehetősen közismert tényeket tárgyal: a 15 éves háborút, az eredetileg Habsburg-barát Bocskai Istvánnak a hatalommal való szembefordulást kiváltó indítékait és megintcsak közismert célzatait, bel- és külpolitikájának vezérmotívumait. Mindenütt mélyszélesen reálpolitikusan egyéniségnek állítja be őt, aki még az erdélyi három nemzettel is feledtetni tudja, dicső felkelése előtti, kezdeti Habsburg-elkötelezettségét, életének nagy részében Bécsben és Prágában, a császári udvarban eltöltött éveit, de még a pártjára álló haj-

dúk nem mindig szalonképes viselkedését is. Ennek és természetesen az egész Felső-Magyarországra, a Partiumra és Erdélyre is kiterjedő hatalmas sikereinek köszönheti 1605-ben Erdély, majd kevéssel utána, még 1605 tavaszán Magyarország fejedelmévé való megválasztását, tárgyalóképességét a „fényes” portával és főleg a Habsburg-házzal, amellyel soha nem akart szakítani, csak vele szemben a „nemzet” jogait megvédelmezni, azt nemzetközi garanciákkal is biztosítani, különös tekintettel az Erdély feletti szuverenitásának, mint belső biztosítéknak az elismertetésével és főként a vallászabadság biztosításával. Mindezt nagy nehezen elérte szinte élete legvégső napjaiban az *Illésházy* István által vezetett hosszadalmas tárgyalásokon, az első bécsi békében, minden pápai és nunciusi vagy érseki beavatkozás ellenére, sőt a kedélybeteg, de mégsem fanatikus Rudolf császár Mátyás főherceggel szemben is bizalmatlankodó okvetlenkedései ellenére is. Még azt is megérte, hogy a korponai országgyűlés által kezdeményezett békét a két császár Zsitvatoroknál megkösse, s ezzel véget vessenek a Magyarországot és Erdélyt valóságosan a tönk szélére juttató 15 éves háborúnak.

Mindezzel azonban a szerző még nem tárt fel eddig ismeretlen tényeket, sőt különösképpen még a lepantói csata török által való elvesztésének (1571) világtörténelmi s a témával kapcsolatosan számunkra különösen fontos tényét sem említi.

De annál mélyebbek és értékesebbek az ellenreformációssá váló Lengyelország és a németországi rendek felé való kitekintései, különösen III. Zsigmond lengyel királynak adott s a felkelés motívumaira vonatkozó információi, melyek mind az ő igazát és a béke biztosítását kívánták szolgálni.

A legtöbbet azonban a szerző azzal adja, hogy iparkodik behatolni Bocskai István személyiségének és motívumvilágának titkaiba. Itt tűnnek ki a maga kálvinista kiválasztottságában hívő, öregedő és egyre betegbb Bocskai igazi nagyságának szembevető vonásai, levelezéseiből és főleg a hozzá fűzött bőséges kommentárokból, melyekben Molnár Andrea művének legjavát adja éppen úgy, mint az időben közeli, megelőző vagy követő Orániai Vilmost és Gusztáv Adolfal való sokoldalú összehasonlításokban.

A dunántúli, lojalitásra mindig hajlamos rendekre, s főleg a nem-kálvinista nemességre való tekintettel Bocskai sehol sem hivatkozik a zsarnokkal szembeni jogos ellenállás kálvini dogmájára, hanem inkább az első Aranybulla ellenállási záradéka szerepel politikai érveléseinek eszköztárában, amivel a nemzeti-nemesi egység nélkülözhetetlen feltételét akarja szolgálni. Éppen így vigyáz levelezésének megfelelő hangvételére, akár az ifjú szultánhoz szól (I. Ahmed), akár a magyar arisztokratákhoz, az Illésházyakhoz, a Thurzókhöz, Homonnayhoz vagy Drugethhez. Mindig átéli, de soha nem érezteti, hogy személyisége még végső napjaiban is magasan környezete színvonala fölött lebeg, ugyanígy soha nem él az irodalmi hatások politikájában annyira kétesértékű eszközeivel, amire különben aránylag szerényebb iskolázottsága sem tenné képessé. Reálpolitikai érvelése azonban mindig megteszi a címzetekre a maga hatását.

Végül megkapóan érdekesnek tartom (s e vonatkozásban igazán újszerűnek) az Orániai Vilmosra és Gusztáv Adolfról tett párhuzamosító megjegyzéseket. A németalföldi szabadsághósszal, Vilmostal való egybevetésében kiemeli a szerző a Bocskaiéval megegyező céltudatosságot, akár arról van szó, hogy a XVI. századi német eredetű, dillingeni születésű szabadsághős Alba herceggel, vagy akár éppen II. Fülöp

spanyol királlyal áll szemben. Kiemeli azonban hátrányosan megkülönböztető vonásként Orániai hitbéli bizonytalanságát, hogy négy házassága szerint változtatott hitet, s lett katolikusból először lutheránussá, majd Kálvin hívévé két utóbbi házassága révén. Életét és vagyonát Németalföld megszábadításáért azonban mindig kockára tette, holott a mondottaknál fogva sem volt beszűkülten sovén kálvinista, hanem inkább a keresztyén-humanista közösséget hirdető Rotterdami Erasmus híve, amire különben nagy műveltsége is predestinálta.

Gusztáv Adolf a két előbbivel szemben nem felkelő, hanem felkent szuverén, Svédország baltikumai nagyságának megcélzója és letéteményese, buzgó lutheránus, de a német rendeket inkább eszköznek, mint célközösségben egyesülő szövetségeseknek tekinti. Korai halála 1632-ben a Lützen mellett vívott csatában sok kérdőjelet hagyott maga után. Protestáns volta a harmincéves háborúban hosszú időn át hátrányokat jelent még Oxenstierna kancellár világpolitikai súlyú ügyeskedései ellenére is. A végső célok tisztázatlansága azonban mindvégig megállapítható.

Bocskai István élete két utolsó évében lett naggyá, s aránylag korai halál ragadta el 49 éves korában krakkói orvosának szorgoskodásai ellenére is. Eredményei nem voltak maradandók, de a XVII. század során mindvégig iránymutatók. Magyarország Erdélyvel együtt majd csak akkor lesz szerinte egységes, ha felette már nem idegen királyok uralkodnak. Addig Erdély különállására biztosítékképpen van szükség. Ha nem is osztja a szerző a protestáns kortársak sokszor túlzó értékelését, nem tartja véletlennek, hogy a genfi emlékművön — egyetlen magyarként — az ő szoboralakja áll Orániai Vilmos és Cromwell Olivér társaságában.

1606. december 29-én halt meg Kassán, s az elkeseredés halála miatt oly nagy volt, hogy hívei mérgezésre gyanakodtak; ezzel — igaztalanul — egyik legjobb hívét, *Kátay* Mihályt vádolták, akit ezért meg is öltek. Mindez nem tudja az utókor előtt elhomályosítani Bocskai István egyetemes történelmi és magyar nemzeti érdemeit, bár a nemzet őnála is értelemszerűen csak a nemességre terjed ki, s így annak védelme csak közvetve érinti a nép érdekeit. Hamvai Gyulafehérváron, a Szt. Mihály templomban nyugszanak, a fejedelmek temetkezőhelyén.

Bódi Ferenc

Református népi látomásirodalom

Molnár Ambrus—Szigeti Jenő: Református népi látomásirodalom a XVIII. században. Budapest, 1984. Theologiai Tanulmányok Új folyam 19. kötet

A Theologiai Tanulmányok 19. köteteként ez év tavaszán vehettük kézbe *Molnár Ambrus* és *Szigeti Jenő* közösen írott könyvét a XVIII. századi református népi látomásokról. A munka egyik kézzelfogható eredménye annak a szerteágazó tevékenységnek, amely a Doktorok Kollégiuma Egyháztörténelmi Szakosztályának Egyházi Néprajzi Szekciójában folyik.

A könyv első részében a Szerzők nagy filológiai alaposággal foglalják össze a kérdéskör hazai szakirodalmát, s erre alapozva vizsgálják *Gál* József, *Schulcz* György és *Szentpéteri Juhász* János látomásait, tevékenységét, s ezek XVIII. századi társadalmi-ideológiai-politikai hatását.

Megismerjük a *visionak*, *látomásnak* műfaji, formai és tartalmi jellemzőit. A visio sajátos középkori katolikus műfaj. A XVII—XVIII. században honosodott meg protestáns közegekben, és eközben módosult is. E századok mind a református, mind a katolikus próféciák-látomások barokk kori újjáéledését hozták. E vallásos műfajnak szoros kapcsolatai vannak a kiliasztikus tanokkal, az apokaliptikus jövődölésekkel, s egyes alkotásait a Biblia megfelelő könyvei inspirálták. Bár a Szerzők is utalnak rá, hogy a visiókban a rejtett csatornákon továbbélő apokrif hagyományok is felfedezhetők, ezek részletes feltárása még várat magára. Történetileg a látomás összetevői között a katolikus mirákulumokat, a szentek csodáit is megtaláljuk, s nagymértékben hatottak a műfaj jellemzők kialakulására a ponyvairodalom alkotásai is. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a látomások, a jövődölések inkább az orális folklórban őrződtek meg, esetenként egy-egy szentember alakjához kötődően.

A Szerzők megállapítása szerint a XVIII. századi református népi látomásoknak fő funkciója az volt, hogy reményt adjanak a vallásilag és politikailag elnyomott református nép számára. A visio, mint műfaj ebből a szempontból csupán eszköz volt bizonyos társadalmi, politikai törekvések kifejezésére, s ideológiai alátámasztására. Különösen jól szembevetünk ez *Schulcz* György látomásaiban, próféciáiban és élet-történetében. *Molnár* Ambrus és *Szigeti* Jenő meggyőzően kimutatják, hogy az „álomlátók”, „látomás-látók”, „jövődölők” különösen az egyszerű emberek között fejtettek ki erős hatást, amely nyilvánvalóan nem volt független „tanításaik” szociális tartalmától, amely nemegyszer a hivatalos református egyházi felfogással is ellentétes volt.

A látomások változatainak összehasonlítása alapján a Szerzők kimutatták, hogy a látomások többnyire belekerültek a szóbeliségbe, felvették annak törvényszerűségeit, többek között éppen a változatképződés törvényszerűségét. Szóbeliségbe kerülésük révén hatalmas területen váltak ismertté. *Gál* József látomásainak eddig ismert tíz példánya lelőhely szerint megvan Pesten, Székelyudvarhelyen, Nagyenyeden, Hajdúnánáson, Sárospatakon, Kiskunhalason és Kecskeméten. Ha ezeket az előfordulási helyeket tekintetbe vesszük, akkor méginkább nyilvánvalóvá válik, hogy milyen fontos szerepe van e látások terjesztésében a református lelkészek bizonyos rétegének, valamint a kollégiumi diákságnak. Hiszen Sárospatak, Nagyenyed, Székelyudvarhely és Kecskemét is fontos iskolacentrumai voltak a hazai reformátusságnak.

Molnár Ambrus és *Szigeti* Jenő megállapítják, hogy a látomások szóbeli terjedésében, terjesztésében nagy szerepet játszottak az olyan egyéniségek, akiket a nép, s annak alapján a szakirodalom is *szentemberek*-nek nevez. A szentember fogalma nagyon különböző egyéniségeket takarhat, akiknek életét mindig külön-külön kell megvizsgálni. Legtöbbször közös azonban bennük egy felfokozott vallásosság, s szilárd hitük elhivatottságuk tudatában. Ez jellemzi a tanulmányban vizsgált látókat is. Ezek az emberek — iskolázottságuktól, származásuktól függően különböző mértékben: pl. a legalacsonyabb jobbágy-paraszti rétegből származó *Gál*, ill. a városi iparos polgárságot képviselő gombkötő *Schulcz* — részben közvetítői lehetnek bizonyos „magas” irodalmi, ideológiai, politikai, teológiai áramlatoknak, másrészt éppen ezeknek az áramlatoknak hatására fogalmazták meg elképzeléseiket, s adtak hangot vallásos vagy olykor nagyon is direkt politikai-társadalmi törekvéseknek.

A látások, látomások, jelenések, al- és túlvilágjá-

rások napjaink szóbeli hagyományaiiban sem túl ritka jelenségek. Néprajzi gyűjtőútjaim során magam is több helyen jegyeztem le szép változataikat. Am ezek megjelenési formáikban, funkcióikban természetesen nagymértékben különböznek a XVIII. századi visióktól, számos elemük azonban rokonítja őket. Ugyanannak a távoli múltban gyökerező, barokkban megújult vallásos folklórunknak hajtásai mindketten. Napjainkban pedig utolsó szép példái egy már jórészt eltűnt hagyományos paraszti univerzalisztikus világfelfogásnak, amely a szakrális és a profán egységét tükrözte.

Gál, *Schulcz* és a tanulmányban részletesen nem elemzett *Drabik* és társaik tevékenysége lényegében párhuzamba állítható olyan paraszti egyéniségekkel, akiknek tevékenységét a néprajzi kutatás vizsgálja. Ebből a szempontból nagyon lényeges az a körülmény, hogy a nem-földműves XVIII. századi visionáriusok is lényegében a jobbágy-paraszti, mezővárosi paraszti és kézműves rétegben működtek. Számomra önkéntelenül is egy újkori párhuzam kínálkozik *Gálék* erős öntudatához, elhivatottság érzéséhez: századunk népi költői, akik szinte próféta elhivatottságtudattal és elszántsággal fogalmazták meg törekvéseiket. Közülük a bihari, hajdúsági tájon *Erdélyi* József, *Sinka* István és *Nagy* Imre nevét említhetjük.

A tanulmány negyedik, központi fejezetében a Szerzők a népi látások kapcsolatát vizsgálták meg a népi ellenállással, a porosz orientációjú későkuruc mozgalmakkal és az 1735. évi parasztfelkeléssel.

Gál József példáit elsősorban a Jelenések könyvéből veszi, s képei, szimbólumai nemegyszer Habsburg-ellenesek és katolikusellenesek. E ponton kapcsolódnak a visiók a porosz orientációjú mozgalmakhoz. Meggyőzően mutatják ki a Szerzők, hogy az 1740-es, 1750-es évek kuruc mozgolódásainak, valamint a vértelen ellenreformációval szembeni népi ellenállásnak a felkeltői és ébrentartói a hivatalos egyház prédikátorai, s a tógátus diákok mellett éppen a látók, a próféták voltak. Szoros összefüggés mutatható ki pl. *Schulcz* György látomásai és a Törő—Bujdosó—Petőféle hódmezővásárhelyi—mezőtúri felkelés között.

Munkájuk végén a Szerzők szerényen csak „figyelmefelhívásnak” mondják írásukat. Ez természetesen maradéktalanul sikerült is nekik. Kutatási eredményeik, megállapításaik remélhetőleg hamar belekerülnek a történeti tudományok vérkeringésébe, s ezáltal is árnyaltabbá válik a XVIII. század szellemi mozgalmairól alkotott képünk. Az eredeti dokumentumok közlésével *Molnár* Ambrus és *Szigeti* Jenő pedig lehetőséget teremtettek arra, hogy ezeket a forrásokat más tudományágak is hasznosíthassák.

Barna Gábor

Három könyv a Kriterion Kiadótól

A Kriterion Könyvkiadó három kitűnő munkát jelentetett meg a közelmúltban:

1. *Nagy* Jenő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 1—389. l.) — Az élvezetes stílusú tanulmánykötet első fejezetéből egy kalotaszegi falu, Magyarvalkó (Väleni) szokásvilágának több területét, nyelvjárásának legfontosabb jellemzőit ismerheti meg az olvasó. A kendermunka, a vállfőhímzés, az orsófaragás, a zsindefaragás, a szénaccsinálás, a juhsajtkészítés, az ács- és kerekesmesterség, a népi téglavetés és -égetés pontos leírását számos fénykép és rajz szemlélteti. Mintaszerűen ala-

pos a család- és ragadványnevek összegezése, a kalotaszegi varrottasok történetének, ill. a székely posztóharisnya fejlődéstörténetének bemutatása, valamint a református lakodalmi, ill. temetési szokások leírása. Két földrajzi név eredetének magyarázatára is sor kerül református egyházi iratok, ill. szájhagyományban meglévő adatok alapján. A feldolgozások módszertani útmutatásul is szolgálhatnak mindazok számára, akik valamelyik témakör még meglévő hagyományait (vagy csupán már szájhagyományban élő emlékeit) saját lakóhelyükön össze akarják gyűjteni, meg akarják menteni a feledéstől.

A második fejezet a nyelvjáráskutatás, a harmadik pedig a nyelvi kölcsönhatások több lényeges kérdését elemzi, tisztázza. A negyedik fejezetet három tudós: Csúry Bálint, Vámszer Géza és Tarisznyás Márton emlékének szenteli az író.

A néprajzi és nyelvészeti szempontból egyaránt jelentős munka célkitűzéseiről, módszereiről maga a szerző így nyilatkozik: „Az ösztönzést és elméleti előkészítést a nyelvjárások tanulmányozásához még debreceni egyetemi hallgató koromban a rendszeres magyar nyelvjáráskutatás megindítójától, kedves tanáromtól, Csúry Bálinttól kaptam. Vizsgálódásaim — figyelmeztetése révén — nem álltak meg csak a nyelvi kép megmagyarázásánál, hanem arra is törekedtem, hogy megismerjem és feltárjam a nyelvjárást beszélők mindennapi életének főbb mozzanatait, életformájának egyes megnyilatkozásait. A nyelvet tehát a mögötte rejlő tárgyi világ összefüggésében tanulmányoztam, és a nyelvtudománynak, a néprajztudománynak egyaránt igyekeztem használni. Az idők folyamán érdeklődési köröm bővülésével megismerkedhettem a külföldi — német — nyelvátasz- és tájzótármunkálatokkal, és itthon a Szabó T. Attila irányítása alatt folyó nyelvátasz-munkálatokba való bekapcsolódás, valamint levéltári kutatások révén sikerült az egyes magyar, román és szász nyelvjárások közti nyelvi kapcsolatok néhány jelenségét, valamint a szász nyelvtudománynak a nyelvjárás-, az eredet- és a helynévkutatás terén elért eredményeit rögzíteni és a magyar nyelvtudomány számára feltárni. Idevágó tanulmányaimmal az volt a célom, hogy a több évszázados nyelvi érintkezés következtében végbement kölcsönhatások bemutatásával szerény adalékokkal szolgáljam a kölcsönös megismerés és megértés ügyét.”

A kötetet a szerző 1938-tól 1980-ig megjelent szak tudományi és tudománynépszerűsítő közleményeinek könyvészeti adatai egészítik ki N. Murvay Júlia szerző, pontos összeállításában.

II. *Nyelvészeti Tanulmányok, 1983* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983, 1—204. l.). A nyelvészeti tanulmányok második kötete nyelvtörténeti jellegű. A tanulmányok szerzői: P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Nagy Jenő, Kósa Ferenc, Kabán Annamária, Takács Éva és Szabó T. Attila. A kötet szerkesztője B. Gergely Piroska; az előszóban többek között így mutatja be az olvasónak a munkát: „A hazai magyar nyelv kutatás legújabb eredményeit adja közre arról a területről, amely a magyar nyelv történeti fejlődésére: múltbeli állapotaira és változásaira törekszik fényt vetni minél több részlet feltárásával, hogy a tudomány megismerés kikerülhetetlen útján: a részletkutatásokon át közelítse meg a múlt teljes nyelvi valóságát. A magyar nyelvtörténet hazai kutatói e tekintetben igazán szerencsés helyzetben vannak. A régi erdélyi kéziratok irásbeliség magyar nyelvű hagyatéka páratlanul gazdag anyagot kínál — részben közzétett, illetve közlésre előkészített formában — az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár megjelent és készül

köteteiben. — A hazai nyelvtörténeti kutatómunka tematikai változatosságáról tanúskodnak a kötet más témakörbe tartozó tanulmányai: a nyelvtudomány több ágában is úttörő Gyarmathi Sámuel munkásságának sokrétű értékelése, az erdélyi rovásírás emlékeinek nyelvtörténeti elemzése, a tudományos nyelv fejlődéstörténetének új szempontú megközelítése és a névtörténet egy fontos dokumentumának bemutatása. — Társadalmi-történelmi jelenünk a múltból megőrzött népi hagyományok megbecsülő ápolásának kora. A nyelv a maga történetiségével a legértékesebb népi hagyomány. Jelenének és múltjának, a nyelvi szinkronia és diakronia egységének a megvalósítása tehát — bár elsősorban a nyelvtudományban szokás ezt így hangoztatni — a sajátosan nyelvtudományi érdekeken kívül is időszerű tennivalóink közé tartozik.”

III. *Kósa Ferenc: Apor Péter helyesírása és nyelvének hangállapota* c. könyvét (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983, 1—170. l.) nemcsak a nyelvtudomány és az irodalomtudomány szakemberei forgathatják haszonnal, hanem mindazok is, akik a régi magyar nyelv és irodalom, a XVIII. század társadalmi kérdései iránt érdeklődnek. A kötet Apor Péter eredeti kéziratait dolgozza fel a címben megjelölt szempontok szerint, példamutató alaposan. A szerző a vizsgálódás során elemzi azt a tényt is, hogy Apor Péter nyelvhasználatát „mennyire s miképp illeszkedik bele az irodalmi nyelv egységesülésének, normalizálódásának mához vezető folyamatába”.

Dienes Erzsébet

Albert Gábor: Emelt fővel

Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó. 511 lap.

A magyarországi nemzetiségek összemelegedésének szociológiáját kívánta megírni a szerző egy magyar—sváb lakodalom élménye hatására. A sok kutatómunka eredményeként Baranyában, Tolnában és másutt, sőt könyvtárakban és levéltárakban is gyűjtve az anyagot, végül is megszületett a könyv. Ideje volt. Nem öleli fel ugyan az összes magyarországi nemzetiség sorsának alakulását, hiszen az említett dunántúli megyék lakóinak kálváriája izgatta elsősorban. Németek, szerbek, horvátok, bunyevácok, vendek, moldvai székelyek, Csehszlovákiából kiutasított magyarok és magyarországi magyar telepések életének fonalát gombolyítva jut el a máig.

Egy cseppet sem könnyű olvasmány a könyv. De megéri. Ismernünk, értenünk, értékelnünk kell múltunknak ezeket az eseményeit is. Kűszködő, helyet kereső emberekről van szó, akik hányódtak Közép- és Kelet-Európa határán, amíg jelenlegi lakóhelyükre kerültek. De megtalálták-e helyüket, vagy csupán ott vannak? Léteznek-e még csoportösszetartó tudati tényezőik, vagy az ipari társadalom nagy olvasztótegyelyében az elveszett? Egyáltalán van-e értelme, hogy megtartsák eredetük tudatát? Ad-e az valami pozitív töltést a mai magyar valóság jobb munkálásában?

Izgalmasan derített fényt Albert Gábor az egyes tárgyalt rétegek politikai múltjának alakulására. Mária Terézia erdélyi belpolitikájára miatt menekültek a székelyek az őket 1764-ben Mádéfalvánál gyilkoló osztrák katonaság elől Moldvába, majd Bukovinába. Hazatelepülési fáradozásaik, gyökéresztési kísérletük a Bácskában és egy második Mádéfalvával felérő menekülésük onnan 1944. nyár végén a visszatérő szer-

bek elől. A Horthy-rendszer pántlikás hazafiságából arra futotta csak, hogy a széthullott Jugoszláviából visszavett Bácskába telepítse őket az onnan kiutasított szerbek birtokaiba. A háború után Dunántúlról kitelepített svábok portáit kapták a székelyek. Fájt nekik. A szerbeké után svábokét. Ők a sajátjukat hagyták oda Bukovinában és nem ingyen akarták a másét. Szétszórtak. Ahol hely volt, oda telepítették őket. A régebben otlakók előtt éhenkórász jöttment lett a nevük. Sok időbe telt, amíg elfogadták őket.

Megvolt a baranyai, tolnai németek szomorú története is. Őseiket a XVIII. században csalogatták szép ígéretekkel és tényleges kedvezményekkel Magyarországra. Munkájukkal mindenesetre hozzájárultak az országnak a török világot követő talpraállásához. Sokan érzelmileg magyarrá váltak. Hazájukká lett lakóhelyük. Számosan a magyar nyelvet is megtanulták. A náciizmus idején a Volksbundnak komoly nehézséget okoztak a magyar érzelmű németek. Aztán jött a felszabadulást követően a svábok kitelepítése. A kollektív felelősségrevonás elméletének és gyakorlatának hibás volta ellen kiált a könyv minden erről szóló sora. Az egyes falvak helyi viszonyaival ismeretlen kitelepítési megbízottak lettek családok sorsának korlátlan intézői. Számukra az volt a kérdés, hogy német-e és gazdag-e egy-egy család. Amennyiben igenlő a válasz, akkor volksbundistaként kitelepítendőnek ítélték és elkobozták mindenét. Számos esetben éppen magyar érzelmű németeket telepítettek ki. A személyi bosszúnak korlátlan folyást engedtek. A volksbundisták és volt SS-ek egy része elbújt a használaton kívüli tárnákban és megmenekült. Később elszegődött a bányákba és a bányavállalat mentesítette őket a kitelepítéstől.

A kollektív felelősség áldozatai lettek a csehszlovákiai magyarok 1946–48 között. A polgári csehszlovák kormány megfosztotta őket csehszlovák állampolgárságuktól, majd azokat, akik nem vallották magukat szlováknak, 1946 őszétől Csehországba telepítették munkára. 44 ezernél több embert érintett a „munkaerőtoborozás”-nak nevezett akció. 1947 áprilisától pedig lakosságcsere keretében 1948 karácsonyáig 120 ezernél több magyar menekültet fogadott be Magyarország a 73 ezer kitelepülő szlovák ellenében. A németek kitelepítését nemegyszer a helyükre kerülő csehszlovákiai kitelepített magyarok szemeláttára végezték a hatóságok.

Gerincroppantó politikai korszakot hozott a személyi kultusz néhány éve Baranyába és Tolnába. A megkülönböztetetteket azokban a falvakban is kuláknak nevezték. Kuláknak minden faluban kellett lennie. Így lett koronakulák az 1919-es direktóriumi elnökből. A háború elején Baranyába telepítették. Megtanult gazdálkodni, szorgalmasan dolgozott és földje aranykorona-értéke megütötte a kulák-szintet. Vagy a „vadrác” esete, aki nemcsak kulákká, hanem még titoistává is előlépett a gyanakvás és ellenségesinálás éveiben. Szinte egy egész ország hajdani lelki görcsét oldja azzal Albert Gábor, hogy kiírja a megbántás, a megalázás, a méltatlanság nyomán támadt pszichológiai görcsöt. Gyógyító az ilyen. Továbbá szociológiai rögzítés. A tegnapi történelmének napi krónikája. Biztonságot adó leszámolás a hibákkal, hogy ne ismétlődjenek.

Külön fejezetekben foglalkozik a könyv az ún. „Horthy-telepesek” történetével. Ez a téma is a tabuk közül való volt jó ideig. A Nagyatádi Szabó István nevével összekötött — méltatlanul összekötött — földreform és a vitézi földek juttatásán kívül a harmincas évek végén megindult a sokgyermekes családok Du-

nántútra telepítése. A földhözjuttatáson kívül a németek dunántúli számarányát is csökkenteni igyekezte a kormány ezzel az akcióval.

A két világháború közti telepítési akció kezdeményezője a reformátusság volt. A Dunántúl pusztuló magyarságának és a német nemzetiség térhódításának kérdése 1934-ben a hidasi református templom bezárása miatt került az érdeklődés középpontjába. Az elnéptelenedett gyülekezet templomát a Kulturbund vette meg. Az elnémult hidasi református harangot a Turul Szövetség diákjai ellopták és a budapesti Kálvin téri templom előtt figyelemfelhívó táblával kiállították. Ezt követően Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkész művészettörténész memorandumát ismerteti Albert Gábor, amely az egyiket leküzdő örökösödési törvényt, telepítést, a kudarcha fulladt gabonatermesztés helyett modern gazdálkodást és más reformokat sürget. Nem mondja meg azt, hogy ez a Soli Deo Gloria református diákmozgalom memorandum volt, mely a református egyház vezetősége jóváhagyását elnyerve, a református egyház javaslatként került a kormány elé. A kormány telepítési törvény megalkotásával és szerény telepítési program részleges keresztülvitelével tett eleget a kérésnek. A kormány telepítési akciójának tényleges megindítását sürgette a Református Szeretetszövetség telepítése. Néhány sokgyermekes magyar családát áttelepített a Dunántúltra, számára házat, földet, gazdasági felszerelést, állatokat biztosított. Továbbá száz szolgálényt azzal a bevallott céllal állított munkába a Dunántúl egyik vidékein, hogy azok ott benősülve a magyarság pozícióit erősítsék.

A telepítés másik gyakorlati kezdeményezője a Debreceni Református Kollégium ifjúsága volt. 1938 tavaszán, Ausztriának Németországhoz csatolását követően a kollégiumi ifjúság elhatározta a telepítést. Lemondott heti egy vacsorája feltételéről, hogy annak árát a telepítés céljára fordítsa. Pénzt gyűjtött. A pünkösdi legációba menő diákok már engedélyt kaptak a kollégiumi vezetőségtől és az egyházkerulettől, hogy a gyülekezetekben is propagálják a telepítés ügyét. Külön csekkszámlát létesítettek a kollégiumi ifjúság telepítési mozgalmának. A német ellenintézkedéséktől tartó hatóságok azonban csak akkor kezdtek barátságosabb magatartást tanúsítani a mozgalom iránt, amikor a kormányzó 10 ezer pengőt adott céljára. Addigra Drávafokon Fülep Lajos tanácsára már letelepítették az első telepest a diákok. Azt követték a többiek. Eleinte 4000 pengőt fordítottak egy család telepítésére, később 5 ezret. A diákok nyaranta munkabrigádokat alakítva építették a telepesek házaikat és a szükséges gazdasági épületeket. Így ment ez a háború végéig. Addigra Albert Gábor szerint a rendelkezésre álló bizonytalan adatok szerint a Szeretetszövetség is és a diákok is 40-40, tehát összesen legalább nyolcvan telepest juttattak révbe a Dunántúlon. Csepp volt ez a tengerben, de Albert Gábor nagyra értékeli ezt a példamutató cseppet. Ennyi telt a reformátusságtól, de erre is büszke lehet. Az állami telepítés ezt követően indult meg. Ahhoz a református egyháznak hivatalosan nem volt semmi köze sem, de önkéntesen annál több. Vajáról azért indulhatott az első telepes-csoport, mert dr. Péter Zoltán debreceni református kollégiumi igazgató megtudva, hogy az állam kezdi a telepítést, telefonon közölte azt sógorával, a vajai református lelkésszel, aki mozgósította a vajaiakat.

Megbecsülés árad a könyv lapjairól az egyházak iránt. A sokféle okból kisebbségi sorba került emberek mindig vezetőket kaptak egyházuk lelkészeiben. „Ha az egyházak társadalomformáló hatása az utóbbi

időben csökkent is — írja Albert Gábor —, nem szabad elfelejtenünk arról, hogy az üldöztetés éveiben, legyen szó akár a felvidéki magyarságról, akár a bukovinai székelyekről, az egyházak — a református és a katolikus egyaránt — rendkívül pozitív szerepet játszottak. A nép sorsát vállaló és abban teljes mértékig osztozó értelmiség igen sok esetben egyet jelentett a papsággal.” A csángók többsége római katolikus volt, de Andrásfalva református lelkésze, *Bognóczy Géza* és tanítónő felesége története elválaszthatatlan a hazatelepülők odüsszeájától. „A Felvidékről kitelepített reformátusok természetes vezetői — ahogy az a kibebbségben élőknel lenni szokott — a lelkészek közül kerültek ki. A lelkészt nem lehetett egy tollvonással megfosztani hivatalától, s ők azzal, hogy általában helyükön maradtak s lelképásztori teendőiket folytatták, szinte automatikusan váltak a rájuk bízott népcsoport vezetőivé.”

Aki az elmúlt 40 év messze nyúló szövevényes gyökerű magyar történelmére kíváncsi, az nem bánja meg, ha Albert Gábor könyvét elolvassa. Emelt fővel járásra tanít.

Csohány János

Könyvek őrzésére méltó értékeinkről

A „*tárgyi emlékkultúra*”, az építészet és szobrászat ismeretére és emlékeinek őrzésére született igény korántsem „mai”, bár napjainkban is közkeletű. A szakrális és a populárisabban „egyházi” jellegű alkotások közül főként az utóbbiak remélhetnék fokozottabb figyelmünket, hiszen olykor éppen a tulajdonjogok körül feltűnő problémák, az anyagiak körüli hiány enged veszendőbe nem kevés ápolásra méltó, nemes ízlésre utaló emléket, akár egy-egy kopjafa méretű alkotást.

A jelesebb történelmi és szellemi-történelmi „vonulatok” monumentálisabb emlékei többnyire ismertek. Látogatottak is, ha éppen megkímélte őket egy-egy történelmi sorsforduló. De náluk sokkal veszendőbe maradtak fenn az egyszerűbb emlékek: az egykori formavilágban gyorsabban változó, bár szellemi tartalmukban korántsem rövid életű világkép és ízlés-világ közkeletűbb emlékei. A templomok, kastélyok és paloták után más épületegyüttesekre, akár egy-egy temetőre, sebb emlékeire, egy-egy falusi vagy kisvárosi kálváriára gondolhatunk. Ezekben az emlékező elmélyülésekre teremtett miliókben a jelesebb alkotások felmutathatják a „korstílust” — eldugottságukban vagy éppen hanyattatásaikban a változó „korszellemet”.

Talán ezért időszerű, hogy az érdeklődés az elmúlt emlékeinek gondosabb felmérései során egyre szembetűnőbb fordul a „kevésbé felderített”, ily módon veszendőbe felé, bár a felderítés munkájában nem csekély része lehet bizonyos igazságtérvő nosztalgianak is. Az emlékfeltárásnak, ugyanígy a szakemberek mellett kitűnő fényképészeknek egyidejűen. A szemlélet és szellem, a tudomány és művészet közös elhatározásából és egybehangolt munkájaként született néhány album — a felmutatás és a tiszteletadás igénye egyaránt irányíthatja a felfedezőket. Munkájuk több okból példaadó.

A *magyar építészeti emlékek* című albumsorozatban gazdagító átdolgozásban jelent meg nemrégiben *Kelényi Györgynek a Kastélyok, kúriák, villák világát*

feldolgozó monográfiája. A tudományos értékű bevezető tanulmányt bőséges dokumentáció és kitűnő képanyag követi. „*A kastélyépítészet az egyházi építőtevékenység mellett szinte a XX. századig a magyar művészet legjelentősebb ágának számított...*” — alapítja meg a monografus. Mi hozzátehetnénk, hogy a bibliográfiában sorolt részlettanulmányok, stílustörténetek és más összefoglalások mellett, *Rados Jenő* (Magyar kastélyok — 1939), *Rapaics Raymund* (Magyar kertek — 1940), *Voit Pál* (Régi magyar otthonok — 1943), *Imrényi-Szabó Imre* (Öreg udvarházak — 1944), vagy *H. Takács Marianna* (Magyarországi kastélyok és udvarházak a 16–17. században — 1970), *Zádor Anna* (A klasszicizmus építészet Magyarországon — 1982) és mások társaságában ez az összefoglalás széles áttekintést nyújt és nagyobb időszakaszt ölel át, egyben a dokumentatív és a valóságos megőrzés igényét egyaránt növelheti.

A részletes tájékozódást a kötet dokumentációi alapján az elmélyülni kívánók akár el is kezdenek, szívügye a helynévmutatóban mindannyiunknak akad. Minden további feltételének az „alaphelyi kutatás” mutatkozik. Ezért bizony kár, hogy a monografus csupán a barokk kastélyépítészetet tekinti kezdetnek, ugyanígy az, hogy a mai országhatárokon kívül csupán hat helyszínre tekint. A remélt folytatás egy térben és időben egyaránt táguló gyűjtőmunka lehet, a helyi dokumentációk feltárásiának elindítása.

Ugyanebben a sorozatban jelent meg *Szilágyi István* érdekes összefoglalása, amely a *régi hazai kálváriák* jelesebbjeit mutatja be, elemelve értéküket és funkcióikat. A témában ez a könyv talán az első önálló összefoglalás. És mindez szinte az utolsó előtti pillanatban történt, hiszen szép képanyag bizonyítja, mennyire elesett és védelem nélküli állapotban vannak ezek a többnyire „puhaméskövek”. Az egykor gazdagabb hitű és áldozatkészebb polgárok áhítatot, elmélyülést és szellemet egyaránt omlatagon őrző „emlékművei” ezek, de őrzik az egykorú stílusigényeket — a legmegkapóbban a „parasztstílusokat”. A szerző egy korábbi tanulmányában is úttörő munkát végzett; itt feltárta a hazai kálváriák és alkotó elemeik történetét, emellett a korrall és a társzművészetekkel való kapcsolataikat. A művek és műcsoportok leírása, a rajzok és *Dobos Lajos* fényképei az építés szellemi és művészi eredményeit mutatják fel, egyben a funkcióvesztés lehangoló eredményeit. Mindezek valamiféle társadalmi összefogásra serkentenek, elsősorban a művészi értéket képviselő együttesek megőzését és karbantartását illetően. Igaz, az utolsó fejezetben olvashatunk néhány mondatot a megőrzés létéről és sokféleségéről, de mindennek a fotók többnyire elteltemondanak.

És ha már az „utolsó előtti pillanatot” említettük, akkor az *Építészeti hagyományok* című albumsorozat új kötete mindenképpen szót érdemel. *Kubinszky Mihály*, az ismert építészettörténész a *Régi magyar vasútállomások* monografikus indítékú történelmi bemutatására vállalkozott, és valljuk meg, korunknak a világháborús pusztítást követő újjáépítő, hasonlóképpen a megnövekedett igényeket szolgáló teremtő munkájában aligha gondolhattunk arra, hogy egy-egy vasútállomás kor- és művelődéstörténelmi emlékdokumentum lehet. Pedig mindenképpen az, és feltehetően a párizsi *Pompidou Központ* nagy hírű tárlatá („*A pályaudvarok kora*” — 1978), a kiállítás európai körútja hívhatta fel a figyelmet erre a sajátos ipari és építészeti hagyományra ezen a tájon is. Egyúttal a módfelett érdekes folyamatra, amelyet a múlt század közepétől az első világháborúig tartó lendületben a

növekvő vasútépítés az „indóházak” és a kiszolgáló építmények körül teremt: ezek a korántsem „klaszszikus emlékek” az építészeti títustervezés első hazai emlékművei. A vasútépítő társaságok tervező műhelyei előbb osztályozták a létesítendő állomásépületeket, így „tervcsalódokat” alkottak, szabványosították még az irodák és a várótermek berendezését is.

A gazdag és forrásértékű képdokumentáció előtt — egykori rajzok, képeslapok, mai fényképfelvételek — a monografus a hazai vasútépítés történeti rendjében elemzi a múlt század és a századforduló illetően építkezéseinek elvi és gyakorlati alakulásait, majd a ma már valóban műemléknek számító budapesti pályaudvarok „folyamatos építésének” történetét. A függelékekben előbb a magyar vasútvonalak megteremtésének történeti (akár szociológiai értékű) kronológiája olvasható, utóbb hasznos irodalomjegyzékek szolgálnak a további érdeklődés számára a képtáblák társaként.

A képsorokban a poros, kormos, zajos és füstös indóházak egykori világa tűnik elénk, az épületek és a favázás csarnokok képe a mai időkre ugyan nagy részben megváltozott, bár néhol még „egykorú” épülettel is találkozhatunk. Erősen megkopva és az egykorú „charme” nélkül, mint ez pl. a mezőhegyesi vasútállomás 1920-as és mai két felvételén szembe-tűnően látható. Ugyanekkor az ebben módfelett pragmatikus és sivár „vaspálya-világban” szinte már meghatározható, hogy a hajdani dolgozók az egykori felvételek tanúsága szerint mennyire igyekeztek ezt a kietlenséget színes növényzettel, bokrokkal és fákkal enyhíteni. A sivárság — úgy tűnik — még itt sem szükségszerű, bár mindez feltehetően aligha szerepelhetett az „általános elvek” között, inkább a „szokás” teremthette meg.

Örömmel látnánk, ha ennek a szép hagyománynak eredményeként ismét — és általánosan — felvirágoznának állomásépületeink. Az album így remélhetően nem csupán „ismereteket nyújt”, de kedvet is teremthet lapozgatónak.

És bár a vasút körüli épületek egyáltalán nem szerepelnek *Genthon István* immáron második kiadásban is hozzáférhető *Magyarország művészeti emlékei* című gyűjteményében — a remek fényképek és a jeles magyarázatok Andornaktályától a Zsurkon látható református templomig és a fából készült, „galériás” harangtoronyig vezetik el a lapozgatót —, figyelmünkre mégiscsak érdemesek bizonyosan. Hasonlóképpen és többek között ugyanígy az apró, de módfelett hasznosan forgatható füzetekből álló *Műemlékek* sorozat darabjai, amelynek a *Felső-Tiszavidék műemléki templomait* bemutató füzete után (*Komjáthy Attila*) legutóbbi darabja a *Baranya középkori templomait* „feltáró” kötet volt. *Dercsényi Dezső* tanulmánya előbb a hazai középkori emlékek megfogyatkozásának okait elemzi, utóbb rendre, szaktudósi alaposággal és gazdag irodalomjegyzékkel a tájegység „maradék emlékeit”, az építés, az épületsors és a feltárás körüli bonyodalmakat. Eltűnődve nézem pl. a cserkúti vagy a málomi (Pécs) templom sejtelmes freskótöredékeit, a mecseknádasdi templom felvételén az épület és a természeti környezet harmonikus kölcsönhatásait. Siklós gótikus várkapolnája ismert és egyedülálló érték, de a szép fényképek felhívják a figyelmet a jeles műemlékfeltáró és -gondozó munkára is, hasonlóképpen a többiek. Mindez már a korábbi füzetek lapozgatása során jóleső érzéssel tölthette el az olvasót.

Aki pedig szakszerűbb elmélyülésre szánja magát az építészet világát és frazeológiáját illetően, annak *Major Máté* professzor *Építészettörténeti és építészet-*

elméleti értelmező szótára mellett (Akadémiai Kiadó) egy népszerűbb szógyűjteményre, *Zádor Anna* és munkatársai *Építészeti szakszótárára* hívnám fel figyelmét. Igencsak nagy haszonnal forgatható kézikönyv kerülhet a kezébe, az „abakusz” és a „szindely” szók között pontosan ezer építészeti kifejezés célszerű rajzos és szöveges magyarázatát találhatja meg, napjainkban már szinte nélkülözhetetlen felvilágosításokat.

Mindazt tehát, amire a mai alapművelődésben nem mindig jut idő, de az eléggé körülhatárolhatatlan és korszerű „általános műveltséghez” elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozhatik. Különösen azoknak, akik az építészettől távolabb állóként, de jelesebb építészeti környezetben teljesíteni kívánják szolgálatukat. (Corvina Kiadó)

Bodri Ferenc

A Szentlélek és a retorika

Jörg Rothermundt: Der Heilige Geist und die Rhetorik. Theologische Grundlinien einer empirischen Homiletik. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh, 1984. 159 l.

Régi, de „örökzöld” témát fejteget a jeles stuttgarti lelkipásztor: a prédikáció mennyiben isteni és mennyiben emberi mű, azaz: a létrejöttében a Szentléleknek vagy a retorikának van-e inkább szerepe? Mert e kettő ellentét párnak tűnik: egyik spontaneitás, a másik műgond; egyik kiszámíthatatlanság, a másik megtervezés; egyik imádságot, a másik módszert kíván; egyik a Szentírással, a másik az antik örökséggel van kapcsolatban.

Rothermundt megoldása: nem kell csak az egyikre „esküdnünk”, a másikat pedig elvetnünk; noha ellentétek tűnnek szemünkbe, ezek a fogalmak egymást nem zárják ki, hanem kiegészítik. S mivel napjainkban mind a Szentlélek, mind a retorika újra fölfedezéséről beszélhetünk: e jelenség is azt mutatja, hogy mindkettőre szükség van.

A retorika reneszanszára jellemző, hogy Tübingában, ahol 1496 és 1829 között volt tanszéke a retorikának, de azután megszűnt (*Kant, Hegel* és *Goethe* egyaránt lenézte), korunkban újra visszaállították (1963).

A Szentlélek újra való fölfedezését pedig három síkon is szemlélteti a szerző: a) az egyházi reformokban (utal XXIII. *János* pápa életművére és az EVT uppsalai nagygyűlésére); az ökumenikus mozgalomban (ahol a keresztyén spektrum két szélén elhelyezkedő egyházak is, az ortodoxok és a pünkösdiel, egyaránt a Szentlélek vallásának mondják magukat); valamint a karizmatikus mozgalomban (amely felekezeti határokkal mit sem törődve hat).

Maga a Szentlélek egyfelől megtapasztalható, másfelől szabad: nem rendelkezhetünk Vele. Ha csak a tapasztalhatóságát hangsúlyozzuk, entuziazmus keletkezik; ha csak diszponálásunkon kívül eső voltát, csüggedés és „pneumatológiai némaság”.

A szerző bemutatja: milyen az, ha a Szentlélek és a retorika *alternatívák*. A retorika egyoldalúságára *Otto Gert* munkásságát hozza föl. Nála a prédikáció — beszéd, ezért a szociolingvisztika és a kommunikáció tudományára kell figyelnie. Legtöbbet a költői nyelvtől tanulhat, mert a líra, a képek, a hasonlatok, a közmondások megmentik a szürkeségtől és a banalitásoktól.

A Szentlélek egyoldalúságára pedig *Bohren* Rudolf prédikáció-elmélete az élénk tárt példa. Ő nem vesz róla tudomást, hogy az empirikus tudományok mit mondanak a beszédről. A pneumatológia elve a döntő. Úgy véli, hogy ha a prédikáció hatását előre kiszámíthatónak tartjuk, akkor inkább a varázslókhöz vagy éppen *Goebbels*hez hasonlítunk, mintsem Izrael prófétáihoz. Szerinte az empirikus ihletésű homilétika a vallásos merkantilizmus lelkületét közvetíti („Markt der Möglichkeiten”).

Rothermundt egyaránt igényli mind a retorika fölismeréseinek, mind a Szentlélek közreműködésének komolyanvételét. Igénybe vehetjük a retorikát, mert a Szentlélek mindig érthetően beszél (szemben az istenségtől szintén megragadott *Püthia* jósnóvel). Érthetően, de nem egyhangúan: míg Istennek a Krisztusban végzett munkáját szingularitás és partikularitás jellemzi, a Szentlélek által való munkáját pluralitás és univerzalitás. Ez a Lélek polikhromiája (1Pt 4,10k).

Ennek folytán a prédikációra is jellemző a *pluralitás*. (E szempontból monotonnak találja a barthi irányzat igehirdetéseit.) Hivatkozik arra, hogy már az antik retorika alapján lehetséges három prédikációtípus: az értelem, érzelem és akarat hármasságának megfelel (a *genus demonstrativum*, *judiciale* és *deliberativum* mintájára) a professzori, az evangélizáló és a politikai igehirdetés.

Más felosztást kapunk — és itt *Riemann* ötletét követi a szerző —, ha a skizoid, depresszív, kényszerképzetes és hiszterikus típusok alapján — e neurozisos alapvonását pozitívként ragadva meg — négyféle igehirdetést különböztetünk meg: a kritikus, a partner, a hagyományörző és a társadalmi felelősségű igehirdetést.

Megszívlelendő tétele az empirikus homilétikának: a hallgató „együttprédikál” velünk. Ez azt jelenti, hogy a prédikáció sikeréért az igehirdető és az igehallgató együttesen felelős.

Szól a szerző a *textus* és a *situáció* feszültségéről. Vitatott kérdés, hogy a *textus* (perikópa; *lectio continua*) érvényesüljön-e az alkalomtól függetlenül, vagy pedig az alkalom, a körülmények, események szabják meg az igehirdetés témáját? Rothermundt itt is óv a kizárólagosságtól, mert mind a *textusmagyarázó*, mind a tematikus igehirdetésnek van előnye is, hátránya is. Az előbbi előnye, hogy egy-egy textust mélyen kiaknázhathat; hátránya, hogy szem elől téveszti hallgatói helyzetét, s azok nem kapnak kérdéseikre feleletet. A tematikus beszéd épp fordítva van: a *situáció*ban szólítja meg a hallgatót, de veszélye, hogy „nem evez mélyre”. Jézus igehirdetése jó példa az üzenet és a *situáció* összhangjára. Pál apostol is egyfelől az üzenetet hangsúlyozza: „Nem akarok másról tudni...”; másfelől a hallgatóihoz való kötődést: „A zsidóknak zsidóvá lettem...”

Nagyon tanulságos, hogy Rothermundt betekintést enged homilétikai műhelyébe, s a János 20,11–18 *textus*án részletesen bemutatja prédikációkészítésének módszerét. Summája: az igehirdetőnek három síkon kell találkoznia *textus*ával: exegetikai, személyes és homilétikai síkon.

Szép fejezet szól az érvelésről. Azt kívánja, hogy a hallgató döntését nyomással, pszichikai kényszerrel ne akarjuk befolyásolni. A kárhózzátal való fenyegetés nem érvelés, hanem a tekintélytisztület alapján követelt meghódolás. Jézus és Pál apostol nem vak, hanem felnőttkorú engedelmességet kívánt. Szentlélek, megvilágosodás, igazság és szeretet teológiailag szorosan összefüggő fogalmak.

Az utolsó fejezet „A Lélek kreativitása és az igehirdetés” címmel szól a magunk tehetségének odaszánásáról. Ha valaki ezt a „kooperációt” a pejoratív hangzású „szünergizmus”-sal cserélné össze, az tudja meg, hogy üdvösségünk vonalán tényleg a „solus Christus” elvét valljuk; ám az engedelmesség vonalán „Isten munkatársai vagyunk” (1Kor 3,9; ApCsel 5,32; 15,28; Jn 15,26k). Az üzenet tolmácsolása érdekében fontos az igehirdető kombinatív képessége, a leleményesség, az ötletekben való gazdagság. A kreativitás által lesz az igehirdetés időszerű és érdekes. A *Creator Spiritus* minket is kreatívvá tesz. A kreativitás nemcsak a zenik kiváltsága. „Nem az a lényeges, hogy azt a gondolatot még nem ötlötte ki soha senki, hanem az, hogy abban a *situáció*ban a jelenlevők számára új ajtót nyisson.”

Hasznos olvasmány e könyv minden igehirdető számára. Rájövünk: meder és folyam, kehely és bor, oltár és tűz, azaz retorika és Szentlélek nem egymást kirekesztő, hanem feltételező fogalmak. Ahogyan *Kálvin*, a Szentlélek teológusa, is sokat tanult az ókori íróktól, *Cicero* és *Quintilianus* retorikájából. „A mérce csak az — írja a reformátor az 1Kor 1,17 magyarázatában —, hogy ékesszólásunk valóban az Úrnak hódol-e, s Neki akar-e szolgálni alázatos szolgáló gyanánt?”

Szénási Sándor

Apologia Bibliorum (A Biblia védelmezése)

Református Sajtóosztály, Budapest, 1985. 286 l.

„Minden jónak irigye vagyok. Ubi lumen et umbra (Ahol a fény, ott árnyék is van), a jócselekedet után sántikál az irigység; találkoztanak abban az időben is, akik munkáját, fáradságát ócsárlanák, magát semmire becsülnék, a Bibliától, melyet igen szépen nyomtatott volt, elidegeníteni kívánták az emberket. Képtelenítetett azért írni két könyveket maga is, egyiket deák, másikat magyar nyelven.” Így kesereg *Bođ* Péter Tótfalusi Kis Miklós sorsa felett a „Magyar Athenas”-ban (1766). A maga mentségére írott két könyv közül az elsőt, a latin nyelvűt adta ki a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya — a jeles nyomdász nagy művének, az amsterdami „Aranys Biblia” kiadásának 300. évfordulóján. A könyv 1697-ben Kolozsvárott jelent meg. Most a szépen nyomtatott, ékes latin nyelvű könyv hasonmása mellett megjelent az első teljes magyar nyelvű fordítása is a műnek, *Fekete Csaba* munkája. A könyv *Toldy* Ferenc óta — aki 1866-ban közzétette a *Ratiocinatio* című harmadik részét — sokszor foglalkoztatta a helyesírásunkkal és a magyar nyelvtan kialakulásával foglalkozó tudósainkat, de a bibliafordítással foglalkozó szakembereink nem méltatták kellő figyelemre ezt a különleges munkát.

Ennek a munkának az értéke abban van, hogy Tótfalusi nem önmagát védi, nem sérelmeit panaszolja fel, hanem munkájának ma is időszerű és tanulságos elveit összegzi. Az első részben Tótfalusi bibliafordítási gyakorlatánál olvasunk egy védelmező levelet, melynek címzettje *Veszprémi* István, „az erdélyi igazhíttű egyházközségek vigyázó és érdemes püspöke”, valamint az erdélyi református egyház többi hivatalosai. Tótfalusit *Tófeus* Mihály püspök bízta meg azzal, hogy Németalföldön kinyomtatassa a Bibliát, „mert Krisztus nyája iránt kegyes hév lobogott benne, s látta is a

hazai nyelvünkön nyomtatott Szentírás nyomorúságos hiányát és orvosolni akarta”. A püspök jó munkatársat talált Tótfalusiban, a kiváló nyomdászban, aki nemcsak reprodukálni akarta a sok kívánni valót maga után hagyó régi bibliakiadásokat, hanem Isten Igéjéhez méltó módon tökéletes munkára törekedett. Ennek érdekében az utrechti egyetemen tanuló Csécsi Jánost és Kaposi Sámuelét kérte meg arra, hogy a Jansonius-féle magyar Biblia revízióját végezzék el a közösen megállapított szabályok szerint. A korábbi Bibliának a helyesírási bizonytalanságokon túl komoly tartalmi hibái is voltak. Voltak olyan szövegrészek, amelyek kimaradtak, voltak viszont töltelék szavak, amelyek az eredeti szövegben nem szerepelnek. Az értelemkiegészítő szavakat dőltbetűsen szedve különítették el a szövegtől. Kevesen tudják, hogy ez a máig használt módszer Tótfalusitól származik. A védelmező részt rengeteg példával bizonyítja, amely arról tanúskodik, hogy Tótfalusi és munkatársai komoly filológiai, exegetikai felkészültséggel rendelkeztek. Ma is érdekes és tanulságos, amit Tótfalusi 1Sám 6,19 fordításáról, a pitvar és a tornác szó elkülönítéséről vagy a *mispát* szó fordításának problémájáról ír. Ezeknek a példáknak elemzése sok hasznos adalékot és ma is használható megfigyelést ad. Kincsesbánya ez ma is.

Áldozatos és nagy fáradtsággal járó munkája ellenére Tótfalusit bibliahamisítással vádolták, pedig „nemcsak hogy nem fertőzte meg, ami félt, hogy árt volna a belőle ivó juhoknak, de még ha zavaros volt is valamennyire a forrás körül, ahonnan merített, igen nagy igyekezettel és munkával megtisztította, hogy kellemesen és egészséggel sokat lehessen inni belőle. Engem, aki most ezt készülök elvégezni, fogadjatok olyan lelkiülettal, amilyennel illik, tisztelendő urak és atyák”. Tótfalusi kérése — tragikus sorsa bizonyítja ezt — megmaradt jámbor óhajtas.

A könyv második fejezete egy szójegyzék, ami itt jelenik meg először magyarul. A Jansonius amsterdami kiadónál 1654-ben megjelent Bibliából tévedésből kimaradt szavakat gyűjti össze, amit az 1684-es bibliakiadás visszaállított „a nevezetes utrechti egyetemen ez idő szerint a szentséges teológiát tanuló deákok buzgó igyekezete és megbízható segítségével által”.

A könyv korábbi magyar fordításai — a *Tordai Zádor-féle* 1954-es kiadás, valamint *Jakó Zsigmond* — 1974-es Erdélyi féniks-e mellőzte ezt a szójegyzéket, pedig ez is fontos forrása a magyar bibliafordítások történetének. Ma is nagy haszonnal tanulmányozzuk.

A munka legismertebb, legtöbbet idézett része a harmadik. Helyesírási és nyelvtani szabályokat rögzít. Ez a rész tanúskodik legjobban arról, hogy Tótfalusi valóban tudós nyomdász volt és kora nyelvészetét a legmagasabb szinten művelte. Ez az értekezés Tótfalusi reménye szerint „megerőtleníti mindazok bírálatát, akik számára a Bibliánkban észlelhető szababosságok utálatosak vagy nevetségesek”. Sajnos — ez nem sikerült Tótfalusinak. Hiába mutatta ki a régebbi helyesírási rendszer hibáit, sőt nevetségességét. Amikor a *j* betűnek az *i* helyett való használatáról beszél, a következő humoros példát hozza: „Ide tartozik a magyar óriás, melyet a Janson Bibliája legtöbbszörre úgy ír, hogy orjás. Más az orjás káposzta. Hacsak az óriás szót nem akarná valaki az orja szóból származtatni, mivelhogy nagy orjája vagy, tehát azonos.” De úgy látszik, hogy a rosszindulattal szöveghezett butaság és elmaradottság erősebb a legmondosabban megfogalmazott érvnél is. Hiába idézte könyve előljáró beszédében *Medgyesi Pálnak* a presbitériumról szóló könyvében elmondott védekezését: „Kérem kiváltképpen azokat, akiknek az én írásom nem talál

szájok ízint esni, hadgyanak békét az ember rágásának; vagyon tinta és papiros.” Az okosan leírt szó helyett továbbra is fülbesúgott rosszindulatú gyalázatot kapott. Ezért egy esztendő múlva, 1698-ban most már magyarul is ki kellett adnia a „Maga ... mentességét”, amivel végképp magára haragította a sértett ostobák vérszomjas hadát. Mindkét védekező írását vissza kellett vonnia, aminek következtében gyengülő egészsége összeroppant. Élete három utolsó évét békében, magatehetetlenül töltötte.

Koporsója felett hangzott el ez a mondat: „Sokat ártott neki az az igyekezete, mellyel a mostani világot akarta értelméhez, s életének módjához szabni inkább, mindsem ennek állapotjához, s rendjéhez magát alkalmazni.” Tótfalusi éppen ezzel az alkalmazkodni nem tudással használt a legtöbbet hazájának és az egyetemes művelődéstörténetnek. Bűne csak anynyi volt, hogy életét tette rá arra, hogy bizonyítsa: „egy szegény legénynek szíves devotioja többet téveszen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezete”.

Szigeti Jenő

A Juhász Nagy Sándor-tudományos emlékülés előadása

kaptak helyet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar történeti tanszékeinek 1984. évi kötetében (Szerk. Fehér András. Magyar történeti tanulmányok XVII. Debrecen, 1984. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae series historica XXXVIII). 1983. december 20-án a Debreceni Akadémiai Bizottság történettudományi munkabizottsága és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei szervezete rendezésében került sor a tudományos emlékülésre Juhász Nagy Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából.

A kötetindító két tanulmány nem képezi a tudományos emlékülés anyagát, de mindkettő jól megvilágítja az előzményeket. *Veliky János*: Liberális közvéleményteóriák a XIX. század közepén és *Mazzu János*: A hazai értelmiség fejlődésének néhány sajátossága a múlt század derekát követő évtizedekben címen közöl értékes elemzést.

Fehér András: *Juhász Nagy Sándor az 1918-as forradalomban* címen ismerteti Juhász Nagy politikai pályáját. Ügyvédi családból származott 1883-ban Kabáról. A Debreceni Református Jogakadémiát végezte el, majd német és francia egyetemeket látogatott. 1910-től debreceni ügyvéd, 1911-től Hajdú-vármegye Törvényhatósági Bizottságának tagja, 1912-ben egyik alapítója a Debreceni Reform Társaságnak (később elnöke), egyidejűleg titkára, majd ügyvezető alelnöke a Debreceni és Hajdú-vármegyei Függetlenségi és 48-as Pártnak. 1916 végétől Károlyi Mihály párthíve, 1917-től függetlenségi programmal Hajdúszoboszló kerületének országgyűlési képviselője. A képviselőházban és az országos politikában Juhász Nagy 1918 nyarára a Károlyi párt vezetőségébe került, majd a Károlyi-kormányban a kultuszminisztérium protestáns államtitkári posztját kapta meg és e minőségében a kultuszminisztérium munkáját vezette. A tanítóság helyzetén könnyített és az iskolai oktatás demokratikus átszervezését dolgozta ki. Egyebek között ingyenes és kötelező nyolcosztályos elemi iskolázást, a diák- és az oktatószemélyzet szociális helyzetének gyö-

keres megjavítását tűzte ki célul. Korábbi politikai nézeteivel szakítva az iskolák államosítását, a kötelező iskolai vallásoktatást eltörlését nem vetette fel programjában, sőt „az egész kulturális fejlődést vallás-erkölcsi alapra” kívánta építeni. 1919. január 26-tól igazságügyminiszter volt a Berinkey-kormányban, s e pozíciójában szintén demokratikus reformokat léptetett életbe, illetve készített elő.

Juhász Nagy Sándor Károlyi Mihálynak elkötelezett pártíve volt, de alföldi református meghatározottsága révén az erdélyi fejedelemség függetlenségi hagyományait, a meg nem alkuvó kuruc és 48-as hazafiságát erőteljesebben hangsúlyozta pártvezérénel. Károlyi maga később úgy jellemezte Juhász Nagyt, hogy az „a pártban elsősorban a kuruc és 48-as kisparaszt-ságot képviselte”. 1918–19-ben is erőteljesen működött a parasztság érdekében. 1919 februárjában ő munkálta ki *Nagyatádi Szabó István* kisgazdapártjának Károlyival történt megegyezését és Hajdú vármegyében is a Földműves Népszövetség vezetőségében az erőteljes agrárreformok politikáját képviselte. Ugyanakkor Juhász Nagy Sándor polgári reformer és nem forradalmár lévén elutasította a kommunisták által előkészített proletárforradalmat és a szociáldemokratákkal, s radikálisokkal együttműködve igyekezett annak megakadályozására. A Tanácsköztársaság és a román megszállás idején a politikától visszavonultan élt Debrecenben.

Litván György: Juhász Nagy Sándor és a demokratikus emigráció címen közölt írása 1920 nyara és 1922 eleje közti időszak eseményeit tárgyalja. Juhász Nagy Sándor a román hatóságok útlevelével még a román megszállás alatt távozott Debrecenből. Emigrációba politikai elbarátai megbízását is vitte. Nagy Vince volt függetlenségi párti belügyminiszter, Jánosi Zoltán debreceni református lelkész, volt belügyi államtitkár felhatalmazta, hogy nevében tárgyaljon. Ugyanezt tette a budapesti kormánynak akkor miniszteri tárcáját birtokló *Nagyatádi Szabó István* és az ugyancsak kisgazdapárti *Kováts J. István* református teológiai tanár, államtitkár.

Prágában részt vett Juhász Nagy a Károlyi Mihály kőré csoportosult emigráció munkájában, de nem vállalta a Horthy-rendszerrel szemben a kisantra támaszkodás alternatíváját, mert nem akart lemondani a trianoni béke revíziójáról. Ezért hazatért, amikor a magyarországi ellenzék követelésére amnesztiát kapott. Hazatérése 1922 elején *Baltazár* Dezső püspök tett indítványt a Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlésén, amely határozatával szólította fel arra Juhász Nagy Sándort. A Szabadságpárt hűs tagú delegációval köszönte meg Baltazár Dezsőnek Juhász Nagy Sándor hazahívását. Szerintünk Baltazár Dezsőnek Juhász Nagy emigrációba indulásában is küldő szerepe volt. A liberális ellenzék e prominens személyisége a fehér terror részéről várható veszélytől is meg akarta óvni közeli munkatársát és a demokratikus kibontakozás lehetőségét is kereste Juhász Nagy emigrációba küldése révén.

L. Nagy Zsuzsa: A liberális ellenzék és Debrecen az 1920-as években című tanulmánya áttekinti a liberális ellenzék történetét. Debrecen az elhúzó román megszállás miatt átmentette Baltazár Dezső vezetésével a liberális városvezetést. Majd egyesítette erőit a Vázsonyi Vilmos vezette Nemzeti Demokrata Párttal és az újjászervekedett függetlenségi párttal. Baltazár politikai súlyát jellemzi, hogy 1921-ben egy ideig úgy nézett ki, hogy a Polgárok és Munkások Szövetségét a Baltazár elnökletével alakítják meg. Végül is taktikai megfontolásból a polgári és szocia-

lista ellenzék szövetsége nem a Baltazár elnökletével alakult meg, de ez nem jelenti, hogy az ő politikai presztízse nem lett volna jelentős. 1922-ben Debrecen három nemzetgyűlési képviselői mandátumával kizárólag ellenzéki képviselők jutottak be az országházba. Közük egy szociáldemokrata és két liberális, az utóbbiak között Jánosi Zoltán lelkész. Hangsúlyozza a tanulmány, hogy a Baltazár elleni jobboldali támadások sorában kiemelkedő helyet foglalt el a Nagytemplom meggyalázása. Dicséri Baltazár ténykedését azért is, hogy Juhász Nagy Sándort a hazai politikai közélet területére visszahozta és az adott lehetőségek között tisztességes lehetőséget biztosított számára aktivitása érvényesítésére.

Veress Géza: Juhász Nagy Sándor és az 1931-es képviseléválasztás című előadásában áttekintette az akkori belpolitikai helyzetet. Leszögezte, hogy a nagy világgazdasági válság miatt Juhász Nagy Sándor úgy látta, hogy elérkezett az idő a nyílt cselekvésre. Tévedett. Az ellenforradalmi rendszer erősebb volt mint hitte, illetőleg a saját maga által hozott törvényeket sem tisztelte annyira, amennyire Juhász Nagy elvárta volna. Hiába volt ismert Juhász Nagy Hajdúszoboszlón és választókerületében, ahol képviselőjelöltként fellépett. Az ellenzéki politikusok, köztük *Baltazár Dezső* és *Vásáry István* debreceni polgármester támogatták, de a hatalom nyílt erőszakával szemben tehetetlennek bizonyultak. Juhász Nagy Sándor kifejezetten agrárprogrammal lépett fel és pártját Független Földművelők és Polgárok Pártjának nevezte.

Vigh Károly: Juhász Nagy Sándor pályája az 1930-as évektől a felszabadulásig címen azt a szerteágazó, de egy célú és következetes tevékenységet vizsgálja, amely Juhász Nagy pályáját jellemezte akkor. *Bajcsy-Zsilinszky* Endre, a népi írók, a Debreceni Egyetemi Kör baloldali fiataljai sorakoztak új elbarátai közé a régiek mellé. 1932-ben újjászervezte Juhász Nagy a Debreceni Reform Társaságot, amely nagyhatású rendezvényekkel fórumot biztosított magának az újjászervezőnek is. 1936-tól Bajcsy-Zsilinszkyvel belépett a Kisgazda Pártba, hogy az ellenzék egyesítését munkálja. 1937-től, alakulásától fogva tagja volt a Márciusi Frontnak. A református egyház főjegyzőjeként egyháza nagy mértékben segítette politikai ténykedését, sőt 1944 áprilisában a Gestapo fogságából is kiszabadította. Az ellenforradalmi rendszer bukását a harmincas évek elején megjósolva kossuthi és bibliai eszmék diadalmaskodása alapján látta a demokratikus Magyarország kibontakoztathatóságát. „A kossuthi szellemi örökség mellett kálvinista hite és meggyőződése volt az a másik fundamentum — írja Vigh —, amelyre társadalom- és világszemlélete épült. Ha manapság egyházi vezetőink összeegyeztethetik idealista világnézetüket a szocialista állam uralkodó ideológiájával, akkor ezt a jogot Juhász Nagy Sándortól sem tagadhatjuk meg, aki — ráadásul — keményen bírálta a fennálló állapotokat.”

Csophány János: Juhász Nagy Sándor politikai tevékenysége a református publicisztikában című dolgozata kifejezetten azokat a megnyilvánulásokat szedi ujjhegyre, amelyekkel Juhász Nagy az egyházi újságok hasábjain küzdött politikai céljai érdekében. Vigh Károly és mások is leszögezték, hogy a református egyház elősegítette Juhász Nagy Sándor politikai működését. E tanulmány azt vizsgálja, hogyan politizált Juhász Nagy a református egyházi publicisztikában. Felmutatja a bel- és külpolitikai, társadalmi kérdésekről kifejtett elveit. Az egyház korszerűsítéséért, demokratizálásáért vívott küzdelmeit ismereti meg néhány szemelvényen keresztül. Kálvini ihletettségű

STUDIES: *Pál Herczeg:* The Spreading of Christianity. The Interpretation of the Christ-Event, Trends and Heresies (A lecture delivered in the series of the Hungarian Television on „The World of the Bible”) — *Ákos Dömötör:* Trends of the Developments of Parables in Protestant Preaching

DISCUSSION: *Katalin Péter:* A Programme of Bible-Reading for All in 16th Century Hungary (Katalin Péter delivered this lecture at an international conference on Miklós Tótfalusi Kis in Debrecen on April 26, 1985. With regard to the interesting theme, the editors of the Theological Review have requested some experts of the Protestant churches to make their comments: Reformed Research Professor József Barcza, Lutheran Professor of Theology Tibor Fabiny, Csaba Fekete, a scientific chief-correspondent of the Reformed Church, Reformed Pastor Mihály Márkus, Professors of Theology Jenő Szigeti and Endre Zsindely from the Adventist and the Reformed Churches respectively) — *Imre Jánossy:* The Future of Christianity? (The study by Professor Imre Jánossy published under the title: „The Future of Christianity — the Christianity of the Future” in No 4/1983 issue of the Theological Review started a lively discussion in our paper and was even commented on by the secular periodical „Világosság”). The contributions to the debate appeared in the following order: László Makkai: From „Irreligious Christians” to „Religious Atheists”, László Ókrós: Christianity and Metaphysics. In the Defence of Metaphysics, István Bogárdi Szabó: Secularism and Sacralization, No 1/1984; Jenő Szigeti: The Future of Christianity, No 2/1984; Sándor Szathmáry: Metaphysics or Politics? No 3/1984; Tibor Bartha Jr. The Future of Our Church, No 4/1984; Ferenc L. Lendvay: Diary, Világosság, No 5/1984; Károly Fekete: The Future of Preaching, No 2/1985. By the present study we wish to sum up and to close the discussion. The Editor)

WORLD REVIEW: *Ernö Otlyk:* The Vatican Secretariat for Unity Is Twenty Years Old — *Kálmán Tóth* (Ottawa, Canada): The Martyrs' Death of a Married Couple of Doctors from Marosvásárhely in Malaya. A Commemoration of Dr. and Mrs. Gyula Cseszko

HOME REVIEW: *Pál Rédey:* Once More about a Forgotten Man. In Memoriam László Remete — *Gábor Barna:* The Dead-Seer and the Literature on Visions. To the Memory of Sándor Bálint (1904—1980)

CULTURAL CHRONICLE: *László Zay:* Travelling through a Protestant Life (Notes on the film: Martin Niemöller: Was würde Jesus dazu sagen?) — *Jenő Szigeti:* Gleaning with the Eyes of a Theologian

REVIEW OF BOOKS AND PERIODICALS: Géza Komoróczy: Jeremia, Jerusalem, Nebuchadnezzar (*István Karasszon*) — The Issue of „Conscience et liberté” on Hungary (—i—ö) — Hans Küng — van Ess — von Stietencron — Bechert: Christentum und Weltreligionen (*Sándor Szénási*) — Péter Balázs (ed.): The Archives of Hungary (*László Kormos*) — Andrea Molnár: Fürst Stefan Bocskai als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe, 1598—1606 (*Ferenc Bódi*) — Ambrus Molnár: Jenő Szigeti: The Literature of Reformed Popular Visions in the 18th Century (*Gábor Barna*) — Jenő Nagy: Studies in Folklore and Dialects; Linguistic Studies, 1983; Ferenc Kósa: Spelling and Phonetics in the Writings of Péter Apor (*Erzsébet Dienes*) — Gábor Albert: With Head Erect (*János Csohány*) — Books on Our Values Worthy of Preservation (*Ferenc Bódi*) — Jörg Rothermundt: Der Heilige Geist und die Rhetorik. Theologische Grundlinien einer empirischen Homiletik (*Sándor Szénási*) — Miklós Tótfalusi Kis: Apologia Bibliorum (*Jenő Szigeti*) — Lectures Delivered at a Scientific Session in Commemoration of Sándor Juhász Nagy (*János Csohány*)

STUDIEN: *Pál Herczeg:* Die Verbreitung des Christentums. Eine Interpretation des Christus-Ereignisses, Tendenzen und Häresien (Ein Vortrag in der Serie des Ungarischen Fernsehens über „Die Welt der Bibel”) — *Ákos Dömötör:* Die Entwicklungstendenzen der Gleichnisse in der protestantischen Verkündigung

DISKUSSION: *Katalin Péter:* Ein Programm des Bibellesens für alle in Ungarn im XVI. Jahrhundert (Katalin Péter las diesen Vortrag auf einer am 26. April 1985 in Debrecen veranstalteten internationalen Konferenz über Miklós Tótfalusi Kis vor. Mit Rücksicht auf das Interesse des Themas hat die Redaktion der Theologischen Rundschau einige Fachleute der protestantischen Kirchen zur Stellungnahme ersucht: den reformierten Forschungsprofessor József Barcza, den lutherischen Professor der Theologie Tibor Fabiny, den reformierten wissenschaftlichen Hauptmitarbeiter Csaba Fekete, den reformierten Pfarrer Mihály Márkus, sowie die Professoren der Theologie der Adventisten- bzw. der Reformierten Kirche, Jenő Szigeti und Endre Zsindely. — *Imre Jánossy:* Die Zukunft der Christenheit!? (Die in No. 4/1983 der Theologischen Kirche, Jenő Szigeti und Endre Zsindely. — *Imre Jánossy:* über „Die Zukunft der Christenheit — die Christenheit der Zukunft” rief in unserem Blatt einen lebendigen Gedankenaustausch hervor, ja auch die säkularisierte Zeitschrift „Világosság” reflektierte darüber. Die Diskussionsbeiträge erschienen in der folgenden Reihenfolge: László Makkai: Von „irreligiösen” Christen bis zu „religiösen Atheisten”, László Ókrós: Christentum und Metaphysik. In Verteidigung der Metaphysik, István Bogárdi Szabó: Säkularisierung und Säkularisierung, in No. 1/1984; Jenő Szigeti: Die Zukunft der Christenheit, in No. 2/1984; Sándor Szathmáry: Metaphysik oder Politik? in No. 3/1984; Tibor Bartha jun.: Die Zukunft unserer Kirche, in No. 4/1984; Ferenc L. Lendvay: Tagebuch, in No. 5/1984 der Zeitschrift „Világosság”; Károly Fekete: Die Zukunft der Verkündigung, in No. 2/1985. Mit dieser Studie wünschen wir, die Debatte zusammenzufassen und abzuschließen. Der Redakteur)

WELTRUNDSCHAU: *Ernö Otlyk:* Das Einheitssekretariat des Vatikans ist 20 Jahre alt — *Kálmán Tóth* (Ottawa, Kanada): Märtyrertod eines Arztheopaares von Marosvásárhely in Malaien. Erinnerung an Dr. Gyula Cseszko und seine Frau
HEIMATRUNDSCHAU: *Pál Rédey:* Noch einmal über einen vergessenen Menschen. In Memoriam László Remete — *Gábor Barna:* Der Totenseher und die Visionsliteratur. Sándor Bálint (1904—1980) zum Gedenknis

KULTURELLE CHRONIK: *László Zay:* Reise in einem protestantischen Leben (Bemerkungen zum Film: Martin Niemöller: Was würde Jesus dazu sagen?) — *Jenő Szigeti:* Ährenlese mit den Augen eines Theologen.

BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU: Géza Komoróczy: Jeremia, Jerusalem, Nebukadnezar (*István Karasszon*) — Die Nummer der Zeitschrift „Conscience et liberté” über Ungarn (—i—ö) — Hans Küng — van Ess — von Stietencron — Bechert: Christentum und Weltreligionen (*Sándor Szénási*) — Péter Balázs (Hrsg.): Die Archiven Ungarns (*László Kormos*) — Andrea Molnár: Fürst Stefan Bocskai als Staatsmann und Persönlichkeit im Spiegel seiner Briefe, 1598—1606 (*Ferenc Bódi*) — Ambrus Molnár — Jenő Szigeti: Reformierte Volksliteratur der Visionen im 18. Jahrhundert (*Gábor Barna*) — Jenő Nagy: Folkloristische und dialektische Studien; Sprachwissenschaftliche Studien, 1983; Ferenc Kósa: Die Rechtschreibung und die Phonetik in den Schriften von Péter Apor (*Erzsébet Dienes*) — Gábor Albert: Erhobenen Hauptes (*János Csohány*) — Bücher über unsere bewahrungswürdigen Werte (*Ferenc Bódi*) — Jörg Rothermundt: Der Heilige Geist und die Rhetorik. Theologische Grundlinien einer empirischen Homiletik (*Sándor Szénási*) — Miklós Tótfalusi Kis: Apologia Bibliorum (*Jenő Szigeti*) — Vorträge einer wissenschaftlichen Gedenksitzung über Sándor Juhász Nagy (*János Csohány*)

bibliás református hitéről, az embertestvériségről, világbékéről, világállamról olvashatunk egyszersmind az embertelenség, a háborús készülődés és a hitlerizmus elutasításáról.

Szilágyi Miklós: Juhász Nagy Sándor és a debreceni Nemzeti Bizottság című tanulmány zárja a kötetet. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt demokratikus párt helyi összefogó szervei, egy ideig helyi közigazgatási szervek is voltak a nemzeti bizottságok. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összeüléseinek feladatát is a nemzeti bizottságok vállalták. A népbíróságok megszervezésével a múlt felelős tényezői megbüntetésének is kezdeményezőjévé lett. Az Ideiglenes Kormány megerősödése előtt valójában kormányfeladatot látott el a debreceni Nemzeti Bizottság. Szilágyitól megtudjuk, hogyan éltek a Nemzeti Bizottság programjában Juhász Nagy Sándor októberista eszméi, de azt is, hogyan vette tudomásul,

ha az ő eszméin egy-egy ponton túllépett az idő. Pártokfeletti politikusként vezette a debreceni Nemzeti Bizottságot, hogy a pártviták tüzeiben a Bizottság alkotóképességét megőrizze. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöki tisztére is jelölték Juhász Nagyt, de ő nem fogadta el az elnökséget, csupán az alelnökséget. 1945 nyarától egyetemi tanárként is megtartotta nemzeti bizottsági elnöki megbízatását egészen 1946. május 10-én váratlanul bekövetkezett haláláig. A Debreceni Nemzeti Bizottság Juhász Nagy Sándor emlékére való tekintettel elnököt nem választott, hanem alelnökkel vezettette ügyeit. Juhász Nagy Sándor felszabadulás utáni működésének értékelését Révész Imrétől származó hosszabb idézettel adja Szilágyi Miklós. A tanulmány egy sokszínű, ám következetesen hazafias és demokratikus reformer életpályájának ismeretése sorozatában méltó zárókö.

Csohány János

A REFORMÁTUS SAJTÓOSZTÁLY KIADVÁNYAI:

Károli Biblia	105,— Ft
Kis Családi Biblia	150,— Ft
Zsoltárok Könyve — Berki Viola illusztrációival	57,— Ft
Zsebméretű Károli Biblia	135,— Ft
Képes Újszövetség	300,— Ft
Újfordítású Biblia	220,— Ft

Könyveink közül ajánljuk:

Dr. Tóth Károly: Gyökerek és távlatok	95,— Ft
Juhász Zsófia—Sártory Gabriella: Zöld füvecske a mezőben	94,— Ft
Református Korálkönyv	250,— Ft
Komjáthy Aladár: A kitántorgott egyház	112,— Ft
A Magyarországi Református Egyház címtára	56,— Ft
Takács Béla: Református templomaink úrasztali terítői	200,— Ft
Vékey Tamás: Az evangélium sodrában	70,— Ft
Csuka Zoltán: Bizonyosságul	64,— Ft
Bódás János: Számadás	85,— Ft
Kincsesláda II.	100,— Ft
Kiss Géza: A lélek harangja	95,— Ft
Bereczky Albert: A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen	33,— Ft
Komjáthy Aladárné: A Szentföldön jártunk	198,— Ft
Szentmihályiné Szabó Mária: Lorántffy Zsuzsanna	125,— Ft
Szentmihályiné Szabó Mária: Örök társak	120,— Ft
Szentmihályiné Szabó Mária: Zrínyi Ilona	196,— Ft
Budai Balogh Sándor: Vad vizek futása	84,— Ft
Tótfalusi Kis Miklós: Apologia Bibliorum (A Biblia védelmében)	199,— Ft
Nagy Zsuzsa: A huszonnegyedik óra	170,— Ft
Kálvin János: Kik a boldogok?	37,— Ft
Bottyán János: Hitünk hősei	98,— Ft
Tóth-Máthé Miklós: Nábót szőlője	91,— Ft
Albert Schweitzer, az igehirdető	100,— Ft
Muraközy Gyula: Késő vallomás	84,— Ft
Budai—Herczeg: Az Újszövetség története	130,— Ft
Dr. Tóth Kálmán: A régészet és a Biblia	115,— Ft

Kaphatók: A Protestáns Könyvesboltban (hétfőn szünnap) Budapest IX., Ráday u. 1. (a 15-ös autóbusz megállójánál), valamint a debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Vörös Hadsereg útja 4—6.

Megrendelhetők: minden lelkeszi hivatalban és a Református Sajtóosztályon, Budapest XIV., Abonyi u. 21. Pf. 5. 1440